

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

PÁPAY JÓZSEF
jegyző

III. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

RYEYTINGMÄNTY KIRKKO
Növeäök naplöja
19 ~~5. 3. 75~~

F-4169/75

Leik:
1980

11. 10
1980

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai:

Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 kor.
Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 „
Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 „
Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 „
Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 „
Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 „
Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 „
Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 „
Joannovics György, Budapest (1904)	200 „
Katona Lajos, Budapest (1906)	—
Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 kor.
† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 „
Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 „
Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 „
Óváry Ferencz, Veszprém (1905)	200 „
Pécs: Főgymnasium Önképző-köre (1906)	200 „
Péller Pál, Veszprém (1905)	200 „
Pór Antal, Esztergom (1904)	200 „
Rada István, Veszprém (1905)	200 „
Rust József, Budapest (1906)	500 „
Semsey Andor, Budapest (1904)	2000 „
Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 „
Ifj. Szinnyi József, Budapest (1906)	200 „
Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 „
Szóts Ferencz, Budapest (1904)	200 „
Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 „
Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 „
Zircz: Apátsági könyvtár (1905)	200 „

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztkara és választmánya
1907-ben.**

Elnök : Szily Kálmán.

Alelnök : Ifj. Szinnyi József.

Titkár : Gombocz Zoltán.

Jegyző : Pápay József.

Pénztáros : Tiringér Béla.

Budapesti választmányi tagok :

Ásbóth Oszkár	Gyomlay Gyula	Melich János
Balassa József	Gyulai Pál	Nagy Gyula
Balogh Péter	Herman Ottó	Négyesy László
Beöthy Zsolt	Joannovics György	Sebestyén Gyula
Csapodi István	Katona Lajos	Simonyi Zsigmond
Erdélyi Lajos	Komáromy Lajos	Tolnai Vilmos
Frecskay János	Lehr Albert	Vikár Béla

Vidéki választmányi tagok :

Csengeri János (Kolozsvár)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Kalmár Elek (Lőcse)	Szell Farkas (Debreczen)
Kardos Albert (Debreczen)	Szilády Áron (Kiskun-Halas)
	Zolnai Gyula (Kolozsvár.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. JANUÁR.

1. SZÁM.

A nyelvújító harc a fordulóponton.

A magyar nyelvújítás harcában az 1813-tól 1820-ig terjedő évek a legizgalmasabbak. Mintha csak valami erős drámai küzdelemnek volnánk szemtanúi, a melyben már nem a kölcsönös bemutatkozás, hanem a bonyodalom bizonyos fokozatán látjuk az ellenfeleket, készülődve a döntő összeütközésre, majd a harc megvívása után békejobbot nyujtva egymásnak. Kazinczy mindig az első sorban, a legfenyegetettebb ponton áll, keresve keresi a harcot, hogy a maga felfogását mennél többször s mennél alaposabban bizonyítsa. Ha oly ellenfelekre talál, a kik szép szerével igyekeznek őt meggyőzni elméletének s gyakorlati példáinak helytelenségéről, mint gr. Teleki László, Gyarmathy Sámuel, Szentgyörgyi József: ő is barátságos hangon iparkodik a maga felfogását erősíteni; de ha ellenfelei a nemzet szeme láttára mérik össze vele fegyvereiket, mint Beregszászi Nagy Pál, Sipos József és Zsombory József: ő is bátran kiáll a küzdőtérre, felfogja csapásaikat és szinte kiméletlenül visszaveri a támadást. Ámde a „tolvajharcot“, a melyet névtelenül vagy álnévvél kezdenek az ellenfél vezérei, mint Horváth Endre és Takács József: meggyőződésének teljes fegyverzetével vivja meg s úgy irányozza csapásait, mint a ki fölismeri ellenfeleit s tudja, kikkel van dolga. Míg az eszmesurlódás barátságos levelekben nyilatkozik, s a vezér mellett szilárdan áll az ifjú írók serege, Kazinczy nem igen akar hallani a mérsékletről, vagy éppen a visszavonulásról; de a mint a harc tüze magasabb lángokba csap s az ellenfél tábora egyre növekedik, a maga pártján küzdők seregéből pedig éppen a legbátrabbak teszik le fegyverüket, mint Helmezy, Kölcsey és Szemere Pál, s a nemzet közvéleménye is egyre hangosabban fordul ellene: Kazinczy is keresi a kibékülést, nem mintha kifáradt volna a hosszas küzdelemben, hanem mivel gyakorlati példáival elkövetett hibáinak beismerése által a diktátorkodás, a csalhatatlanság vádját akarja önmagáról elhárítani.

A nyelvújító harcnak e fordulata 1817-ben kezdődik, midőn Kazinczy világosan megmondja Horváth Ádámnak, hogy „az orthologusoknak is, a neologusoknak is a középpont felé kell közelíteni“. „Olyanok vagyunk még most — folytatja — mint a mozgásban levő oscilláló fa; míg meg nem áll, nem tudjuk, hol

a központ. Azt az idő felfedi.“* Az utolsó összeütközések még csak ezután következnek a Beregszászinnak, Sípósnak, Horváth Endrének és Takács Józsefnek adott feleleteivel, a melyek Kazinczy elméletét legérthetőbben kifejezték s a közvéleményre is érezhető hatással voltak.

I.

Kazinczy első bírálatának hatása. A nyelvszokás. Sípós József is hajlik az újítás elveihez. Horváth Endre és Takács József támadásai. Kazinczy anti-kritikája és hatása. A dunántúli írók és Kazinczy. Kazinczy a vélemény-szabadságról. Az utolsó küzdelemre készül.

Kazinczy a Beregszászi *Dissertatio*ja s a Sípós József *Ó és új magyarja* bírálatában** az újításnak régebben hirdetett alapelveit erősíti s a nyelvszokást értelmezi. Kimondja, hogy az újítás alapja nem lehet más, mint a művészi szép, mert a „szépiró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása *szép* legyen“. Tehát nem elég a grammatika, nem elég a nyelvszokás: a műízlésnek kell vezetnie az író, ha a közönség tanítómestere akar lenni. Mint a *Tövisek és virágok* című epigrammaival s a *Vitkovics Mihályhoz* írott epistolájával, úgy e bírálatával is inkább csak azt az általános elvet törekszik megmagyarázni, hogy minden, még tisztázatlan kérdéshez, így a nyelvben megindult forrongás kérdéseire is csak huzamos elmélkedés, alapos tanulás és a külföldi irodalmak fejlődésének folytonos figyelemmel kísérése után szólhatunk. Szerinte az ellenfél tudatlan és makacs; nem veszi fontolóra, mint haladt a német irodalom a Bodmer és Gottsched csatázásai nyomán; nem látja a mi irodalmunk újabb jelenségeit sem, hogy az utóbbi években megjelent műveken micsoda *új szín* ömlik el; hogy a megindult ujjaalakulás már is érezteti jóltevő hatását a Kölcsey, Szentmiklóssy, Döbrentei, Kis János és Virág Benedek műveiben, sőt a *Tudományos Gyűjtemény* némely cikkeiben, még Horváth János értekezésében is. Ez újabb biztató jelenség egyenesen az ő iránya mellett szól. Azért bírálatának legfőbb eredményét abban keresi, hogy — mint mondja — a megbírált írók megtanulják, hogy minekelőtte máskor meg akarnak szólalni, megismerkednek a kérdés minden oldalával s azokkal, kik a dolog felől pro és contra írtak; figyelmeznék a haladás azon jelenségeire, a melyek „tehetik azt a csudát, a melyet a kürtök csináltak Jerikó falai alatt“.

Nem az a kérdés: vajjon az újítás gyakorlati példáit kilencz kötetes fordításából elfogadja-e az írók nagyobb része s utána

* *Kazinczy F. Levelezése*, XV. köt. 171. l. — Minthogy adataim nagy részét az idézett kiadásban találja az olvasó, a továbbiakban az innen vett adatokra nem hivatkozom. De megjegyzem, hogy nemcsak a már kiadott, hanem a még kiadatlan Levelezést is felhasználom.

** L. bővebben a Budapesti Szemle 1904. évf. IV. füzetében közölt tanulmányomban.

a közönség; hanem az: vajjon sikerül-e a nyelvújítással valami szokatlant, eddig ismeretlent megkedveltetni a kiválasztottak kis seregével, a mely hullámvásba hozza a nemzeti közvéleményt, pártokat támaszson, s e pártok egymással küzdve, szóra szóval, eszmére eszmével feelve, lassanként kiöröljék az igazságot.

A klasszikai és nyugat-európai irodalmak példáin finomult idegenszerű ízlés a magyar nyelv ősi szelleméhez ragaszkodó régi felfogással jutott itt összeütközésbe, a melynek a nemzeti életre tehető fontos hatását senki sem sejtette ebben a korban a széphalmi mesteren kívül. Csak ő tekintette a mozgalmat az általános művelődés szempontjából. Ezért van bátorsága nem kisebb példára hivatkozni, mint éppen Szent Istvánéra, ki a korabeli nemzeti közvéleménnyel merészen szembeszállott, midőn a kereszténységet a körülöttünk lakó idegen népek példájára elfogadta s nem tartózkodott a magyar ősi bélyeget letörölni, hogy megmentse nemzetét a jövőnek. Ellenben az orosz czár papjai még a művészeknek is megtiltják, hogy védszentjüket, Miklóst, széparczü püspököknek fessék az olasz művészek utánzásával. Igaz, hogy így megmentik a nemzeti bélyeget, de mit ér, ha „mindig rüt marad“.

Kazinczy a Beregszászi és Sípos kifogásait nem vizsgálja részletesen. Néhány megtámadott szót, mint *gyönyör*, *diadal*, *művész*, *szorgalom*, *jóslat*, *fenség*, az analogiával védelmez; a *hűségtelenség*-et azért, mivel a *ség* kétszer fordul elő benne, irtóztató szónak mondja, stb. Nem is a gyakorlati példák szerencsés magyarázatában van Kazinczy bírálatának fontossága. Az elvi szempontok kibővítése s többoldalú értelmezése a bizonyító és rábeszélő tehetség oly meggyőző erejével nyilvánul, a mely — folyvást nyelvünk fejlődésére támaszkodva — először kísérli meg az ellentétes felfogások kiegyenlítését, vagy legalább egymáshoz való közelítését.

Az orthologusok legerősebb védvára a *nyelvszokás*. Gr. Teleki László, Szentgyörgyi József, Beregszászi, Sípos, később Horváth Endre is a nyelvszokás alapján intézik legerősebb támadásaikat az újítás ellen. Kazinczy is elismeri a nyelvszokás fontosságát, de azt állítja, hogy nemcsak a népnyelvi szokást kell alapul vennie az írónak, hanem a nagy írók stíljében található szabadon teremtő érzéket is, a Quintilián hangoztatta „consensum eruditorum“-ot is. Ha pedig ezt az író folyvást szem előtt tartja, sokszor tudatosan sérti meg a népnyelvi szokást, a miből azután természetesen következik, hogy az újítók nem azért élnek új szókkal s új szólásmódokkal, hogy minden áron ellenkezni akarnak az orthologusokkal, hanem hogy a nyelv *tulajdon* szépségeit *idegen* művészi szépségekkel gyarapítsák. Nem tartózkodik Wieland után kimondani, hogy az író stílerzéke több, mint a grammatika és a nyelvszokás, noha ellenfelei éppen e felfogást ostromolják a legtöbbször és a legméltábban.

Voltaképp azonban Kazinczy és ellenfelei között félreértés

volt e kérdésben. Kazinczy mindig a stíl szempontjából hangoztatta elveit, midőn a gondolat s érzelem minden árnyalatának hű és tetsző kifejezésére kívánta alkalmassá tenni nyelvünket. Ebben látta a stílművész eszményét, erre törekedett, erre tanított egész pályáján. Ellenfelei a nyelvet a grammatika zsinórmértékéhez szabták s a stílbeli szempont csak nagy ritkán tűnt eléjük, a mihez különben is kevés érzékek, még kevesebb tanulmányuk volt. Kazinczy a stílfajok különfélesége szerint válogatta szavait és kifejezéseit. Ezért hirdette, hogy minden stílfajnak más-más a nyelve, holott ellenfelei barátságos levelet vagy értekezést, verset vagy prózát egyazon stíllel irtak. Ezért veti szemére Horváth Endrének, hogy ő mindig magas cothurnusban lépdelget, bármit ír.

A nyelvszokásnak erős védője gr. Dessewffy József is, noha sokszor megsérti. Szerinte leghelyesebb, ha mindenki úgy ír, a mint beszél. A „legkerekebben szóló, jól nevelt magyar emberek“ nyelvszokását óhajtja zsinórmértékül, mert — úgy mond — ha valamikor magyar udvar lesz s előkelő társaságaink magyarul beszélnek, bizonyosan azok szerint fognak igazodni, a kiknek a kiejtése a legtermészetesebb, legkönnyebb és legszebb. „Kevés élő nyelv van a világon — írja — a melyben annyi egyszerűség (uniformité), annyi sokféleséggel (diversité) találkozók, mint a magyarban. E', csekély ítéletem szerint, nem fogyatkozás, ha tökély.“ Abban egyetért Kazinczyval, hogy nem a „pórsereg“ nyelvszokását tekinti alapul, hanem a régi és mostani irodalmakban jártas tudósokét, a kik sokat hallottak magyarul s maguk is beszéltek, s nemcsak olvastak, hanem irtak is; a kik jó társaságokban forgolódtak s módjuk volt a nagyvilág csínosságaiiban és finomságaiban részesülni; a kik „mind a jól, mind a szépen nevelt asszonyok körül simultak“; a kik sem nem „szere-tetreméltó tudatlanocskák“, sem pedig a „velőtlen vagy haszon-talan tudomány súlya alatt“ nem unalmasok s ismerik a világot nemcsak könyvekből, hanem tapasztalatból is. Dessewffy tehát a közélet nyelvét veszi alapul. Ez okból az idegen szókat, ha a szükség kívánja, nem ellenzi, de csak ott tűri, a hol „innen hazul szüksége ki nem telik“. A Kazinczy használta *onkel*nek nem barátja s örül, hogy „a *frappant rezzentő* leve“. Megrója a *romantisch*t, a mit, szerinte, *romántos*- vagy *romános*nak mondhatnánk helyes magyarsággal. Ha pedig az idegen szóra nincs magyar szavunk, fogadjuk el Cicero tanácsát, a ki ily esetben a körülíráshoz folyamodik. Ezt tanítják az orthologusok is általában. Dessewffy még a *zsalut* sem tűri s *kukucskáltatónak* magyarosítja; a *monstrum* h. *képtelvény*, a *caprice* h. *széltelvény-ség*, a *pedans* h. *szobaszennyes*, az *impromptu* h. *tüstentyű*, a *recensio* h. *mustrálgatás* szókat ajánlja. Kárhoztatja a nyelvszokás alapján a szócsonkítások közül az *árny*-at, mely eredetileg sem hosszú; homályosnak tartja s méltán a *fennr év* összetételt Szemere Pál sonettjében, valamint a *küzdell*-t, mely a köznyelvben nem hallható.

Dessewffy azt bizonyítgatja, hogy nemcsak a jóhangzat szerint kell az írónak igazodnia, s nincs is semmi szükség, hogy „minden szót bájoló hangzás emeljen“, mivel „mind kellő, mind lágy, mint kemény hangzatokra van szükség szintűgy, mint hosszú, középszerű és kurta szókra, mert mindenfélét több módon kell tudni kitenni; a jóízlés abban áll: érezve tudni vagy tudva érzeni, hol és mikor kelljen e vagy ama szóval élni“. Maga a művészi ízlés sem mindig biztos útnutató. Dessewffy szerint „szép minden szó, ha a dolgot kiteszi, érthető, a tárgyhoz van alkalmaztatva és ha nemzeti szabású“.

Kazinczy ugyan elvileg a nyelvszokásnál többnek tartja a műízlést, de a gyakorlatban akárhányszor ő is a nyelvszokással védelmezi egyik-másik szavát vagy kifejezését. P. o. Kölcsey Berzsényi műveiben megrója a *döngéssel* és *méhe* szókat. Kazinczy pártjára kél Berzsényinek; amazt könnyen megérti — úgy mond — mihelyt hallja; emez is „mentve lesz előtte, mihelyt tudja, hogy *úgy is* mondatik“. Hasonlókép az *egyedülvalóságot* is bár „rettenetes“, de „szokott szó“-nak tartja, mely az *örökkévalóság* analógiájára keletkezett. Ezt pedig — írja — hagyjuk meg továbbra is a papoknak; de ha dalt vagy ódát írunk: „inkább csináljunk új szót az *örökkévalóságnak*, mint hogy ezzel a rüt régivel éljünk“. Kár, hogy Berzsényi nem követte Révait, a ki az *egyedülvalóságot* már *magány*-nak mondta. Horváth Endrének a Takács Józsefhez írott levelében* előhordott kifogásaira nézve többször szintén azzal felel Kazinczy, hogy ő ezt vagy azt a kifejezést csak a használt alakban hallotta. A *feledek* szót Beregszászi ellen hasonlókép azzal védi, hogy „a Duna körül még a nép szájában él“.

Horatiusnak *si volet usus*-féle tanítását a művészi ízlés szempontjából értelmezi s kétségtelenül helyesebben, mint Beregszászi és Sipos, a mit már kortársai is készséggel elismertek s bírálata legfontosabb részének tartottak. Az ellenfél a nyelvszokást Károli Gáspár és Szenczi Molnár Albert műveiben látja megállapítva; Kazinczy a Horatius és Quintilián nyelvszokását érti, a melyet „rész szerént az idő, rész szerént a jó írók hoznak be.“ „A mi szokásba megyen — írja Kazinczy — annak kezdődni kell, s nem értjük, miért lehet jobb, a mi a *seregben* veszi eredetét és ott csak *vaktában* támad, mint a mit az író s okok után kezd, bár az ő okait minden nem érti.“

E vélemény az ő elméleti felfogásából logikusan következik. Az öntudatos, sőt erőszakos újítás védője hirdethette, hogy az író kezdeménye több, mint az egész közönségé; noha viszont gyakorlati példáit olykor ő is a népnyelvi szokás alapján igazolja. S mikor ellentétben látja a nyelvszokást a nyelv eszményével: nem

* L. a *Magyar Nyelv* 1905. évf. V—VI. füzetében közölt tanulmányomat.

dobja el azt s nem esküszik erre föltétlenül, hanem a kettőt összeegyeztetni próbálja. Hisz meggyőződhetett a Pápayval és Horváth Endrével folytatott vitáiból, hogy a szokás hívei sem akarják, hogy „a nyelv a tökéletesedhetés útján feljebb ne menjen“; viszont az újítók sem akarják, hogy „nyelvünk^{ből} egészen más nyelvet csináljanak“. Mi tehát a jó író kötelessége? Az, hogy a mi a nyelvben meg nincs, megszerezze, nem azért, mivel más nyelvben megvan, hanem mivel arra halaszthatatlan szükségünk van; hogy a mi homályos vagy kétértelmű nyelvünkben, világossá és kétségtelen értelművé tegye; hogy a tévedés vagy műveletlenség szennyeitől megtisztítsa a nyelvet s a rút hangzású szokat kedves hangzásúakká alakítsa. A mi pedig a nyelvben „kár nélkül“ megmaradhat, nem szabad illetnie. Csak az ilyen törekvés méltó az igazi neologushoz, a ki művét a klasszikus művek örök példányaihoz óhajtja hasonlóvá tenni.

Kazinczynak e bírálatában adott tanítása, hangjában ugyan nem, de tartalmában már némi közeledést mutat az ellenfél felfogásához. Az egyik legfőbb ütközőpont, a nyelvszokás kérdésében mintha engedne addigi merev felfogásából s mintha megérzené, hogy a Dayka és Báróczy életrajzában hirdetett elvei túlmentek a mérséklet határain. Íróársai közül azok, a kik a mester gyakorlati példáin akárhányszor felakadtak, osztoztak elveiben, sőt azt itélték, hogy az irodalmi nyelv haladásának irányát Kazinczy szabatosan megjelölte. Például Döbrentei ezeket írja hozzá: „Felavató iskolája lesz az (t. i. a bírálat) a feltet-szendő ifjú magyar poétai geniének, s akármit beszéljenek mások, istenítő órájában, midőn dolgozik, a nyelvre nézve azon te leczkéid hangjai fognak előtte lebegni“. Még helyesebben fogja fel Kis János a bírálat hatását: „Beregszászi és Sipos munkáját úgy recenseáltad — írja a Kazinczyhoz intézett levelében — hogy az olvasóközönségnek józanabb része bizonyosan köszöni; a többi is meggyőzethetnék abból a benne foglalt igazságokról, ha meggyőztetni szeretne; de mit mondok, nem, ha szeretne, hanem ha meggyőztetni nem szégyellene. Mindenesetre remélhető, hogy az efféle tanítások által még a leghatalmasabbak is, ha egészen meg nem térnek is, jóval engedelmesebbek fognak lenni“.

Valóban egyideig úgy látszott, hogy a kölcsönös megértés nem sokáig várat magára. Kazinczy ellenfelei is megvallják, hogy a legjelesebb magyar írók, Pázmánytól Kisfaludy Sándorig, szintén újítottak, a mit Kazinczynak néhány évvel azelőtt még senki sem akart hinni. Pápay Sámuel sem tartózkodik kijelenteni, hogy „újítás nélkül nem is lehet képzelní akármiben is tökéletesedést“. Csakhogy a régi írók — mint Kazinczy is ifjúkori műveiben — „szerencsésen eltalálták azt a mértéket, melyet tartani kell az újságra szoktatásban“. Lám Vitkovics is újít, csak-hogy „kedvesen szoktató mérséklettel“, a mit nemzetünk is szívesen fogad; pedig „az a szerencsés író, a ki magát a nemzettel

megkedvelteti, mert attól az újítás is kedvesen vétetik, s ekképen az új csakhamar közönségesé, megszokottá válik, s a cél így leghamarább elérettetik“.

Sípos is hajlik az újítókhoz. *Vélemény a nyelvmívelés dolgában** czimű válaszában csak a könnyenérthetőséget kívánja az új szóktól. „Ha a dolgot vagy gondolatot — írja — olyan szóval ki lehet fejezni, mely az egész nép vagy annak nagyobb része előtt már régen ismeretes, hagyódjon meg az“; ha pedig az idegen fogalom van megfelelő magyar szavunk, ne használjunk idegen szót; s ha végre új szó nélkül el nem lehetünk: „a mikor csak lehet,“ a nyelv törvényei szerint képezzük s értelmét az első használat alkalmával úgy magyarázzuk meg, hogy az új szót mindenki értse. Őva int az erőszakosságtól, mert „a nagy erőltetés ritkán üt jóra ki“. Sípos maga is beismeri, hogy az *Ó és új magyar* „elein ért, nem tökéletes ízű gyümölcs“; de úgy véli, hogy még senki sem bírálta alaposan. Ő nem az új szókra volt különös tekintettel, hanem az idegen szólásokra. Kazinczy bírálatában nincs félreértés. Igaz, hogy az idegen szólások fordításáról csak általánosságban szól a nyelvszokással kapcsolatban; de bizonyára nem is a példák tisztázása vagy czáfolása, hanem az elvek védelme lehetett a bíráló célja.

Sípos azt tanítja, hogy a nyelvmívelő úgy jár el helyesen, ha a nyelvet „eddig természeti állapotjában állott, de már most művelés alá veendő kerthez“ hasonlítja. „A mi benne természet szerint jó, — írja 1818 ápr. 18-ki levelében, — illő helyén is van, maradjon; a mi nem helyén áll, de egyébiránt jó, tétessen illőbb helyre; a mi nem jó ugyan magában, de tisztítás, metszés, oltás s több efféle által javítható, cselekedjük vele azt; a mi éppen nem jó, vágattasson ki, tevődjön helyette jó; a mik épen nincsenek, szereztessenek a legillendőbb módon és ültetessenek, bojtás vagy döntés s több effélék által terjesztessenek, az illő szép formába vétel pedig mindenütt gyakoroltassék.“ E képletes beszédből Kazinczyt csak „a legillendőbb mód“ érdekelte, hisz éppen ez volt a két ellenfél egyik ütközőpontja, ezt magyarázta mindegyik fél más-másképen: Kazinczy a stíl, a jóhangzás és analogia szempontjából, Sípos és társai pedig az etymologia alapján.

Kazinczy, a ki az újítás harcát az általános művelődés eszmei magaslatára törekedett emelni s az általános szellemi megújulás forrásává tenni, a nyelvszokásra és etymológiára hivatkozást nem mindig tekintette célravezetőnek. Ellenfelei alig sejtették a harc egyetemes következményeit s elveiket a grammatika zsinórmértékéhez szabták. Tévedés, hiba mind a két félén volt, még a maguk szempontjából is; de a nyelv fejlődésére nézve úgy szólván szükséges volt a két ellenkező vélemény összeütközése. Az újítás harcza nélkül bizonyára csak később fordult volna a közfigyelem a nyelv fejlesztésére, s a mi fő.

* *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évf. II. f. 89—94. l.

a haladás vágya szintén később érlelődött volna meg a nemzetben. Viszont az újítás a természetes visszahatás nélkül kiforgatta volna nyelvünket ősi jellegéből. Voltakép az újítóknak kellett az első lépést megtenniök a józan mérséklethez való közleledésre, minthogy az orthologusok, midőn az újítást a nyelv törvényei szerint elfogadták, más engedményt nem tehettek. Kazinczy a stíl fejlesztését a nyelv grammatikai alakjaiban, a magyar szellem nyelvi nyilvánulásának természetében gyökerező törvényeinek alárendelni még most oly kevéssé tudta és akarta, mint az orthologusok nem tudták és nem akarták a stílfajok különböző nyelvében az írói stílerzék erejét és szabadságát észrevenni.

Azonban Kazinczy részint az ellenfél támadásai, részint és főképp leghivebb tanítványa, Kölcsey véleménye következtében, mely a harc izgalmaival világosan elítélte, a gyakorlatban már ekkor hajlandónak mutatkozott tévedései javítására. Elhatározta, hogy azon fordításait, a melyekben legtöbb merészséget tanúsított, újra dolgozza. Kivált a Wieland és Sterne munkáinak fordítása miatt tett szemrehányást önmagának. Elővette tehát e dolgozatait, szigorúbb kritikái szemmél fogott a munkához, mert — úgy mond — minden szó leírása alatt látja a „Somogyiano-Ruszekyano-Kisfaludyano-Tuladunaiano Satyr korbácsát“.

Kazinczy az ellenfél küzdelmeiben is látott tehát valami igazságot, ha nehezőre esett is a beismerés. „Megmutattam, — írja Dessewffynek, mikor fordításait átdolgozza, — hogy nemcsak szájjal, hanem példával is azt akarom tanítani, hogy *mernünk csak azt kell, a mi nyereségére van a nyelvnek*, és hogy a darabos és tarka nem lehet szép; csakhogy nem mind darabos, nem mind tarka, nem mind homályos, nem mind érthetetlen, a mit a tanulatlan s tapasztalatlan olvasó néz annak.“ Igazat ad Pápaynak, hogy a túlzások akadályozzák a mérsékelt újítások elfogadását is, mint Helmecey példája mindennél inkább bizonyította, kit maga a mester is vissza akart vonni a meggondolatlan előrehalástól már egypár évvel azelőtt. A mit Helmecey irt, szálla volt az orthologusok szemében, s Kazinczynak éreznie kellett, hogy Helmecey erőszakossága vajmi keveset használt a „jó ügynek“.

Midőn azonban Kazinczy Beregszászit és Sipost megbírálta, s a megbíráltak egyike, Sipos, a józan újítás mellett nyilatkozott, Beregszászi választát pedig a *Tudományos Gyűjtemény* visszautasította: a széphalmi mester győzelme biztosítottnak látszott, s azt hihette, hogy az irodalom természetes fejlődése hovatovább neki ad igazat, s nem szükséges újabb harcot kezdenie. De alig pihentette néhány hónapig vitázó tollát, midőn Horváth Endre s utána Takács József ismét erős támadást intéztek ellene a *Tudományos Gyűjteményben*, bátran szembeszállván a széphalmi vezér meg nem ingatott tekintélyével.* Később Bereg-

* L. a *Magyar Nyelv* 1905. évf. V–VI. füzetében közlött tanulmányomat.

szászi is külön könyvben adta ki a bírálatra irt válaszát.* Mind Horváth Endre, mind Beregszászi a nyelvszokás és grammatika nevében üldözik az új szokat; amaz az idegen szólások szolgái átültetését tartja különösen nagy hibának; emez az etymologia megsértésével készült új szokat. Horváth Endre Kazinczy elméletére is kiterjeszkedik s fordításainak két kötetből válogatja megrovandó példáit; Beregszászi pontról-pontra veszi Kazinczy bírálatát s egyetlen részletet sem hagy czáfolat nélkül. E czáfolat, a felhozott példákat (*hütelén, könny, véd-vét, hornyol-hornyák, irgalom, diadal, jóslat, fenség*) az „etymologia mikroszkópiumán“ vizsgálva is kétes sikerű; Beregszászi a Kazinczy analógiáit csak kivételeknek állítja, holott a nyelv szókinccseinek akkori csekély ismeretére sem Kazinczy, sem Beregszászi nem támaszkodhatott szilárdan.

Beregszászi az írói tekintély föltétlen uralmát, melyet a *Dissertatió*ban is keményen ostromolt, teszi a támadás központjává éppen úgy, mint Horváth Endre. Amaz világosan megmondja, hogy az írónak igenis van szabadsága új szokat alkotni, csak a nyelv törvényei és az etymologia szerint csinálja azokat. „Az új szokat — írja Beregszászi — ha jók, elfogadják más írók is, el az olvasók is, s úgy osztán lábra kapatja őket az usus (verba valent usu) parancsolat nélkül is; ha pedig rosszak, parancsolatra se vétetnek bé.“ Tagadja, hogy ő mindenben a szokás hatalmát hirdeti, csak az etymologia törvényeinek lábbal tiprása ellen emel szót s a gyökerig vagdalás ellen tiltakozik. Szerinte is az analogia, etymologia és a szokás a nyelvművelésnek legfőbb eszközei. A szokás „szabad kénye és hatalma szerint uralkodik a nyelvben“, mondja helyesen Beregszászi; de e kényt és hatalmat Kazinczy az íróra ruházza, bár a mindig tekintélyül idézett Horatius is ellene szól. Beregszászi azonban a nyelv fejlődését figyelmen kívül hagyja, s Kazinczy joggal hivatkozhatott p. o. a *költő* szóra, melyet Szilágyi Sámuel kezdett először használni; hiába hozták fel ellene, hogy germanismus, hogy „mocskos ideákra emlékeztet“: a szó szükségét pótolta s közhasználatba jutott, noha Döbrentei később a *költér*, Beregszászi pedig a *tölcser* analógiájára a *kölcser* alakot ajánlotta. Ezért mondja Kazinczy, kissé módosítva előbbi véleményét, hogy az író „szabad, de nem vak kéjü ura a nyelvnek“, s „nem azért parancsol, mert parancsolni neki tetszik, hanem, mert jót, szépet, hasznost parancsol“, jöllehet a tanulatlan olvasó s néha még a tanult sem érti. A mely író a gondolatokat s érzelmeket legfinomabb árnyalataikban is híven és színezőleg akarja tolmácsolni, az Berzsenyi szavai szerint „gyémánt fegyverével fényes útat tusakodva tör s nyit“. Beregszászi nem hiheti, hogy száz év múlva akármelyik

* A *Tudományos Gyűjtemény*ből kihagyatott két darab értekezés. I. Penna-háború, nemzeti nyelvünk dolgában. II. A pataki collégiumról tett tudósítás megvizsgálása. H. és é. n.

nyelvész — „bármely jó etymologiai mikroskópiuma legyen is“ — meg tudja mondani, hogy a rény a „szegény fejevett erénytől származott legyen“.

A következő pontokba foglalja össze az újítoáknak adott tanításait: 1. a ki helyesen akar szót származtatni vagy új szót csinálni, minden ízében meg kell előbb ismernie a nyelvet, grammatikusnak, etymologusnak kell lennie, különben léptenyomom megbotlik; 2. a nyelv törvényeit megvetni vagy lábbal tapodni senkinek sem szabad, különösen nem az írónak, ki a nyelvet csinosítani akarja; 3. nem szabad az írónak a maga kénye s tetszése, sőt még az analogia zsinórmértékéhez sem tartania magát; az analogia az etymológiának mindenben alárendelendő. „A szófaragásban — mondja Beregszászi — a derivatio regulája a csapózsinór; az olyan szók ékesítik nyelvünk alkotmányát, melyek a Quintilian meister (!) által rendeltetett pallérnak, az acre iudiciumnak felvigyázása s igazgatása alatt ezen zsinór szerint faragtattak.“ Tudja ő, hogy sok szavunk van, a melyek a „megavultaktól s kiholtaktól származtak (*beszéd, szeret, szoros, szorgos, szorgalom, izzad, piros, pozsgás, kies, ékes. kegyes*), de ezeket sem analogiáknak venni, sem belőlük új szókat képezni, nem tanácsos“. „A szógyártónak, — ismétli, — hogy jól gyárthasson, illő, sőt szükség tudni az etymológiát, követni a derivatio reguláit, tisztelni a grammatikát, tekinteni a szokást, nem pedig megvetni, tapodni, rontani, gúnyolni.“ Szinte az unalomig hajtja e tanítását Beregszászi bizonyos alázatosságot szinlelő hangon ugyan, de a mely alá a maga önérzete csak rosszul tud meghúzódni. E mellett ízetlen kifejezéseik és szóképeik sem válnak az író becsületére. (Részint ezek miatt nem közölte a *Tudományos Gyűjtemény*.) Mintegy a nyelv mátyrjának tekinti magát, a kit csak azért támadott meg a „vitéz bajnok“ (Kazinczy), mivel a „nemzetünk szép virágos kertjében látott csintalan ákháczgyerekeket néhány idétlen rokonaikkal együtt“ jól meg találta „suprálni, virgázni, fenyíteni.“ De a tudatlanság vádját is elég érthetőleg visszavágja Kazinczynak.

Bizvást mondhatjuk, hogy a Horváth Endre, Takács és Beregszászi támadásai a kritikus fokon mutatják a nyelvújító harcztot, a melyről tovább már nem emelkedett. Tartalmilag mélyebb lett, eszmékben gazdagabb, de a vitatkozás hangjának élességét s heves izgatottságát lassanként az értekezés tárgyilagossabb hangja váltja fel még Kazinczynak a Horváth Endre bírálatára tett válaszában is, a melyet pedig „egész maga elszánásával“ irt. Ellenfelei nem idegenkedtek a személyeskedéstől sem; Horváth Endre Kazinczy műveltségét s Kis János iránti barátságát gyanúsította, Takács az öndicsőítés vádjával illetve s azzal, hogy a nemzet jó hírnevét ejt foltot a külföldi lapokban közlött bírálataival. Kazinczy antikritikája * nem utánozza a táma-

* Így nevezi maga a Horváth Endre bírálatára írott válaszát.

dás hangját, noha az író önérzete minden sorában nyilatkozik s újabb lépés a megegyezés felé.

Egyelőre az orthologusok elhallgattak, s úgy látszik, hogy a harc heve szünőfélben volt. Takács 1820-ban elhalt; Horváth Endre pedig költői művein dolgozott. S különben is az orthologusok elveiket lehetőleg tisztázva látták Beregszászának főntebb említett művében s még inkább Versegly munkáiban, de ezekre Kazinczy csak később készült felelni, Beregszászi válaszát megmintha észre sem vette volna. Pedig Beregszászi előbbi támadásait újakkal tetézte azon bírálatában, melyet Kazinczynek Sárospatakról írott történelmi dolgozatáról közölt. Csak mellékesen szól ugyan itt Kazinczy újításairól, de annál izetlenebb hangon. Megrója a *külváros-t külső-város*, a *koronaőr-t korona-örző* helyett; érthetetlen szóknek tartja a *rom*, *példány*, *alapkő* szokat. Bírálata végén okát adja dolgozatának. Azért írta dolgozatát, hogy tudtára adja a magyar közönségnek, hogy a Kazinczy művében „előforduló újmódi szókban se Pataknak, se a Hegyaljának semmi része nincs, s az író ismervén a Hegyaljának egészséges izlését, a Hegyalja nevében az ilyen szerencsétlen újítások, bitang szók ellen forma szerént protestál s ellentmond“.

Kazinczy azt hitte, hogy antikritikájában az újítás elveit meggyőző okokkal védelmezte, az ellentétek kibékítésére törekedett s éppen nem kívánta újra felszítani a harc tüzet, annál kevésbbé, mert hiszen Horváth Endre is elismerte, hogy a szokás és grammatika mellett az írónak is van hatalma, csak hogy az újításban kerülni kell a *sokat*. Amde ezt meghatározni szer fölött nehéz. Mégis — úgy mond Kazinczy — van bizonyos határ, a melyen nem szabad túllépni, s ez a határ a nyelv ősi szelleme. Nagyjából az orthologusok is ezt tanították, s íme Kazinczy e pontban már találkozik velök. S vajjon mire tanít a nyelv ősi szelleme? Arra, hogy nyelvünk a bővülést nemcsak tűri, hanem egyenesen megkívánja s nem idegenkedik az olyan kölcsönzéstől, melyekkel a gondolatokat s érzelmeket erősebben, lágyabban, komolyan vagy csintalanul festheti, csak *olyanok tegyék a próbát, kiknek grammatikai tudományuk mellett műzslésük is van*.

Kazinczy ez antikritikájában állította élére azt a kérdést, melyet általános műveltségtörténeti szempontból egyedül csak ő tekintett: vajjon az újítások hasznára válnak-e a nemzeti közszellemnek s nem kell-e óhajtánunk, hogy nyelvünk fejlődése is ugyanazon utakon haladjon, a melyeket a régi klasszikus és újabb európai nyelvek oly világosan kijelöltek? S vajjon a nyelvünkben megindult forrongás ha salakot vet is a fölszínre mind a két félen, nem önt-e új életet a szunnyadó elmékbe, a melyek alig sejtették, hogy a kárhoztatott irányban haladva, már is ily virágzásra jusson a magyar nyelv? Az újítás vívmányainak elfogadásában Kazinczy a magyar stílnak szembetűnő fejlődését látván: nem szilárdulhatott-e meggyőződése, hogy az ő iránya a nyelv kifejtésével együtt a magyar közélet kifejtésére vezet? Kazinczy

a külföldi szellem haladásának útirányai követésében látta nemzeti előmeneteliünket akkor, midőn ellenfelei nyelvünk romlásától, ősi szellemünk elkorcsosulásától féltek. Kazinczy az ellenkezést, a közvélemény hangos tiltakozását úgy tekintette, mint minden újítás szükségszerű kísérőjét s az időtől várta a salaktól való megtisztulást.

Voltakép oda jutott, a hová Beregszászi.

Kazinczy sem kívánta erőszakkal másokra kötni új szavait s új kifejezéseit; a maradékra hivatkozott, a mely dönteni fog: mit vehet közhasználatba s mit dob el örökre. S hogy az orthologus írók műveiben is megtalálja a maga törekvéseinek, a maga irányának hatását: ez a körülmény megerősíti abban a reményében, hogy nem az újítóknak kell elveiket feláldozniok a meg egyezés kedvéért, hanem az ellenfélnek kell az újítók elveit elfogadnia. Lám Horváth Endre művében, a *Zircz emlékezetében* a 924 sorban „nyolczvannál több szokatlan új szó hemzseg“, pedig Horváth Endre egyik vezére az ellentábornak. Jól veszi észre Kazinczy, hogy az írók közül mindenik kegyes bírása önmagának, a más szemében mindegyik meglátja a szalkát, a magáéban meg a gerendát sem. Csak ő meri kimondani, hogy szívesen eltűri, csak iránya győzelmet arasson, ha úgy bánnak is vele, mint a németek Voss-szal.

Kazinczy felén azt várták az antikritikától, hogy az újítás ellenségei lassanként magukhoz térnek, s „a külföldi példákban szemmel látható igazság“ még azokat is megtéríti, a kik eddig makacsul megátalkodtak. Jól történt, hogy Horváth Endre alkalmat adott Kazinczynak megszólalni.

A nyelvújító harc folyamatát vázolván: nem kerülheti ki figyelmünket a dunántúli írók és Kazinczy felfogása közötti ellentét, a mely nem csupán a nyelv kérdéseiben élesedett ki. Része volt benne Kazinczy egész pályájának, izgató tevékenységének, költői irányának. Voltakép a Kisfaludy Sándor *Himfy Szerelméinek* bírálata volt az ellentét magva, melyet Kazinczy többi bírálatai évről-évre növeltek, úgy hogy — mint Kazinczy mondá — „egész haddal“ kellett harcolnia. Mióta a *Mondolat* megjelent, Kazinczy sohasem tudta elnyomni gyanúját, hogy a Dunán túl lakó írók alattomos cselszövénnyel törekszenek őt elnémitani. Megerősítette e gyanújában az 1815-iki bécsi útjában, Győrben szerzett tapasztalata, Horváth Endrének Takácshoz 1815. okt. 15-én intézett, s Kisfaludy Sándornak Ruszekhez írt, főntebb idézett levele, valamint az a körülmény, hogy a „tisza lelkű“ Pápay is elhallgatott egy időre. Ugyancsak e titkos cselszövénnyek tulajdonította, hogy a Horváth dámnak hozzáintézett levelei többször feltörve jutottak hozzá, s hogy Horváth Endre bírálata s Takács támadása névtelenül vagy álnévvel jelent meg, a melyekben a széphalmi vezér a *Mondolat* folytatását látta. Úgy hitte, hogy neki minden sorában „irigységet, fekete vért“ keresnek, s még a *Békák* című versére is rá fogták, hogy abban a kanonokok karát

gúnyolta ki, tehát „rettenetes antikatholikus“. Vádolták a nemzeti becsület sértésével (Takács) s azzal is, hogy levelei, noha titokban írogatta, irodalmi hirmondók voltak. Mintegy rögeszméjévé vált, hogy őt irodalmi despotismussal akarják a harctérről leszorítani, mióta Versegly a dunántúli írók társaságával szoros szövetségbe jutott. Kazinczy erősködött, hogy a „Révai szeretete miatt“ fordultak el tőle régi barátai a Dunán túl, mivel „Versegly nálok kedvességben van“. Hívatkozott Berzsenyire, ki az első keszthelyi ünnepegy (1817) alkalmával arról tudósította, hogy Kisfaludy Sándor hevesen kifakadt ellene, s maga Festetics is az idegen szellem szolgai utánzójának s a magyar szellem ellenségének tartotta. Mi több, Kölcseynek a Csokonai és Berzsenyi műveiről írott bírálatában is Kazinczy kárhozatos irányát látták, s Berzsenyi még évek mulva sem tudott e gyanújától megszabadulni, kivált midőn antikritikájának első kidolgozását a *Tudományos Gyűjtemény* visszautasította.

Mindez együttvéve Kazinczyt az utolsó nagy küzdelemre ösztönözte. Mert most már úgy hitte, hogy nemcsak az újítás sikere forog kérdésben, hanem a vélemény szabadsága is, a miért Kazinczy egész pályáján küzdött, de soha elszántabban, mint 1818-ban s a következő pár évben, midőn részint a Márton István katekizmusának avatatlan bírálója ellen kelt ki, részint az újítás egész elméletének a védelmére. Sajnálta, hogy Kölcsey oly hamar elhallgatott. Sajnálta, hogy a magyar közönség a tollcsatáktól mindig irtózott, s ellenfelei azt a téves felfogást terjesztették, hogy a bírálatok mindig több kárt okoznak, mint hasznot, s hogy a tollcsaták „csak a tudományok becstelenségének a melegágyai“. Különösen Takács József tagadta a kritika egyéni jogát s vitatta, hogy egy ember ítélete sohasem lehet alapos és biztos, s csak „egy több tagból álló tudós társaságnak lehet igaz jussa az elmeműveket megítélni, s ezen tagok mind olyanok legyenek, kik már önnön jeles elmeműveik által a nemzet előtt megbizonyították, hogy ahhoz értenek, a miről szólni maguknak just vesznek“. Szóval olyan kifogások hallhatók lépten-nyomon a kritika ellen, a milyenek minden irodalom fejlődésének első lépcsőjén elhangzottak s nálunk még a XIX. század második felében is nem egyszer kifejezést nyertek, s még Gyulainak is vissza kellett utasítania ez alaptalan véleményeket. Takács azzal vádolja a kritikásokat, hogy magukat csalhatatlannak tartják, s nagy részök nem átalja még a gúny éles fegyverét is használni, hogy „kevély önhittséggel a maga ítéletét másokra tolja“. De a személyeskedést helyesen rója meg, noha — mint Thaisz András kimutatta — ő maga is beleesik a másoknál megrótt hibába.

Mily nagy az ellentét a Takács és Kazinczy felfogása között. S vajjon nem tulajdoníthatjuk-e Kazinczy felfogását egyenesen a külföldi irodalmak hatásának, a kritika elleni állásfoglalást pedig a minden idegentől irtózó rövidlátásnak? Részbe van ez ellentétben Kazinczy azon régi meggyőződésének is, hogy a tollcsaták

az igazi közvélemény kialakulásának legbiztosabb előkészítői. Ezért írja a Márton István katekizmusáról megjelent bírálatok gyűjteményének előszavában: „Egy szer sem teheti gondosabbakká dolgosainkat, mint az igazságos, s olykor éles, csipős recenziók (bizonyosan a recenziók recenziói is), s a homályban álló dolgok soha sem jutnak inkább tiszta fényre, mint midőn íróinkat a vizsgálat alatt az ellenmondás tüze ingerli“. Nem hiába ismétli annyiszor, hogy kritikai vizsgálódás nélkül sohasem tehetünk egyetlen bátor lépést sem előre.

De hagyján. Mit várhatunk a magyar szellemi élettől, ha még a véleményszabadságot is bilincsbe verjük az egyetlen téren, a hol a hatalom-szava eddig engedékeny volt? Ha az írók maguk akarják a véleményszabadságot elnyomni, vagy a hatalommal elnyomatni: nyelvünk s irodalmunk fejlődésének vége. Valóban bármily ellensége volt is Kazinczy Verseghynek, mint a népnyelv és szokás bálványozójának: sokkal inkább ellene szegezte magát, mint a *vélemények egysége* hirdetőjének. A mit Verseghy a *Tiszta magyarság* előszavában mond, hogy az „országglás az írókat világos törvény által arra kénytelenítse, hogy az észnek engedelmeskedjenek“, mert „a hol annyiféle az értelem, valahány a fő, ott egyességet csak a hatalom szülhet“: Kazinczynak egész életpályájával ellenkezik. Innen van, hogy a Dunán túl lakó írókat, a kik Verseghy mellé sorakoztak az egység keresésében, nemcsak az általa hirdetett elvek, hanem egyszersmind a haladás ellenségeinek is tartja, a kik azt hiszik, hogy „a ki ellenkezik, azt le kell tiporniok“. S mivel az utóbbi évek alatt a Dunántúlról jövő minden támadás értelmi szerzőjének Verseghyt hiszi: megérthetjük, mily alaposan akar leszámolni utolsó értekezésében a véleményszabadság ellenségeivel.

Hogy azonban Kazinczy maga is keresi a kibékülést, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy még a vitatkozás szabadságáról alkotott felfogásában is hajlani látszik irodalmi ellenfeleinek a véleményéhez. Nem mintha a kritika jótékony hatásában egy pillanatig is kételkedett volna. Ebben ingathatatlan volt hite. A bíráló és megbírált közötti viszonyt értjük. Midőn 1815-ben Pesten járt Kazinczy, a Kulcsár Istvánnál összegyűlt társaságban Fejér György s maga a házi gazda azt vitatták, hogy a bírálónak meg kell ismertetnie bírálatát a mű szerzőjével, mielőtt kiadja. Kazinczy, bár azt állította, hogy ő csakugyan elküldötte bírálatát Kisfaludy Sándornak és Pápaynak, mielőtt kiadta, nem habozott ellenmondani Kulcsárnak és Fejér Györgynek, azzal érvelvén, hogy nem az a kérdés, ki írja a bírálatot, hanem hogy igazságos-e, s van-e elég tudományos alapja.

S íme pár év mulva ő maga ajánlja a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségének, hogy minden bírálatot ismertessen meg a vizsgált mű szerzőjével, mielőtt a közönség kezébe adná. „Bár midőn czáfolunk — írja Horváth József Eleknek 1820. jan. 20-diki levelében — elébb, hogy írásunkat kiadnánk, közölnék

a megczáfolttal. Úgy nem kellene antikritikát várni magunkra s nem téveszteniék meg olvasóinkat.“

Azzal a felelettel azonban adós marad Kazinczy, hogy ha a bíráló a vizsgált mű szerzőjének észrevételeire nem hajlandó a maga meggyőződését megváltoztatni: miért tartja szükségesnek, hogy a bíráló a maga bírálatát még kéziratban megismertesse a szerzővel? Ő mintegy kérkedőleg emlegeti, hogy ámbár Pápay ellenkezett vele, midőn műve bírálatát kéziratban olvasta: de — írja Döbrenteinek 1820. jan. 19-dikén — „engemet még a barátság sem birt arra, hogy meggyőződésemről elálljak, s elmondottam, a mit hittem“. Mi értelme volt tehát annak, hogy Pápay hamarabb megismerte a bíráló véleményét, mint más olvasó? Nyilván Kazinczy e most érintett véleményét azért ismétli, hogy ellenfeleihez való közeledését ezzel is bizonyítsa; részben pedig, hogy régiebb kritikáira hivatkozhassek, mintha már a múltban is úgy járt volna el, a mint most hirdeti.

Voltakép a Pápaynak küldött bírálaton kívül alig lehet egyetlen valamire való bírálatáról teljes bizonyossággal állítani, hogy most hirdetett elvét a gyakorlatban megvalósította volna. Ő maga csak a Baróti Szabó *Aeneis*-fordításáról ismeri el, hogy az erről szóló bírálatot nem tartotta szükségesnek megismertetni az íróval. Miért? Mert a fordítást „irgalmatlanul rossznak, praefatióját nevetségesnek találta.“ S a mi még fontosabb: „szükségesnek gondoltam — írja Döbrenteinek, — hogy magán ezen az idolumon üzzem a korbácslást, hogy mások szeppenjenek meg s dolgozzanak több gondnal“.

Az izgató író, a ki a jövőben s a jövőnek él, munkásságának minden ágában hű marad élete vezérgondolatához. Kazinczy működésének annyí különféle ágát éppen ez a vezérgondolat egyesíti lélektani összhangba.

Kazinczy a Beregszászi, Sípos, Horváth Endre és Takács József támadásai után mintegy példát akart adni, mikép kell a közélet csatapiaczán forgoló embernek az ellenmondásokat s gáncsokat túrnie. A *Mondolat* óta semmi sem tette oly erős próbára önuralmát, mint a Kisfaludy Sándor id. levele s a Horváth Endre és Takács József bírálatában részint a szándékosnak látszó félremagyarázás, részint az öndicsőítés vádja. Bármily éles hangon vitatták is ellene a szóban forgó kérdéseket, Kazinczy nem találta sértőnek s elég nyugodtan tűrte a vágásokat is; de már Horváth Endrétől méltán rossz néven vette, hogy bírálatában azt hánytorgatta, mintha Kazinczy Beregszászit „fájós szemre nézve elhomályosult szemű Izsáknak csúfolta volna, Sípost pedig „megbocsáthatatlan bűnű bódítónak“ mondván, zavart fejű, sőt egyenesen bolond embernek állította volna. Még inkább fáj neki Horváth Endre azon gyanúsítása, mintha Kazinczy Kis János *Hajósénekének* egyik versszakát idézván, erkölcsi tartalmát magasztalta volna. Kazinczy először csak e félremagyarázás, illetőleg gyanúsítás ellen találta szükségesnek a védekezést, csak később

határozta el magát az újítás elméletének bővebb fejtegetésére, a melyben az elhangzott vádakát nyugodtan s méltósággal utasítja vissza, föltevéen, hogy sem műveltségéről, sem Kis János iránti barátságáról nem hihetette józan olvasója, a mivel a bíráló gyanúsította. A Takács vádjait is nyugodt önérzettel tisztázza s kijelenti, hogy a személyeskedő támadásokra többé egyáltalán nem felel.

Kazinczy, bár az emberi jellemét sértő támadások sokáig égették lelkét, a bírálatok jótékony hatásában való meggyőződéséhez most is rendületlenül ragaszkodott, noha Horváth Endre igen elmésen a saját fegyvereit fordította ellene. Sőt örült, hogy a harc újra lobbot vetett, ha egyelőre sikere kétesnek látszott is. Tudta, hogy a stil és a nyelv átalakulásának fontos kérdései csakis erős küzdelemmel oldhatók meg, az erős küzdelem pedig gyorsítja a megoldást, s „a publikum megtudja, mi forog kérdésben“. „Én — írja Berzsenyinek, mintegy a maga példájával is hatni akarván elkeseredett barátjára — most is nagy barátja vagyok s örökké az maradok a recensióknak, azok tördelik le rólunk a letördelni valót s gondosabbakká tesznek az írásra.“ A parancsoló hang az irodalomban, a „legsabadabb társaságban“, nincs helyén, s ő a vélemény szabadság nevében tiltakozik ellene. „A mit hasznosnak itélek a közügyre — mondja — mindig lesz bátorságom elmondani.“ Viszont, ha alapos okokkal győzik meg, egész elméletét kész visszavonni. Ámde Kazinczy ellenfeleinek okait sohasem találta alaposoknak s ezért felszólítja Pápayt, hogy, mivel a dunántúli írók nem bírták őt meggyőzni, Pápay tegye azt az áldozatot barátságuknak, hogy ő magyarázza meg, mit kell kerülnie. Azonban Pápay tudta, hogy hiába ereszkednék a kérdések részleteibe; a két fél közötti ellentétet sem ő, sem akármelyik írotársa sem tudná elsimítani, s azért mint mások, ő is Kazinczy ifjúkori dolgozataira hivatkozott, a melyeket a közönség kapva-kapott. De Kazinczy nem akart a régi lenni, mert — úgy mond — mások nyelvünk szükségei, mások az írók, s az idő mást követel az íróktól. Hogy mit követel: ezen elmélkedett már régóta. Szándéka volt az újítás védelmét egész könyvben megírni s az utolsó mérkőzésre készült, nem, hogy a harc tüzét éleszsze, hanem, hogy az ellentéteket áthidalja s az irodalmi pártokat egymással kibékítse.

(Folytatjuk).

VÁCZY JÁNOS.

Régi török jövevényszavaink.

Régi török jövevényszavaink tudományos kutatásának alig negyven éves története van.

1873-ban nyitja meg Budenz József jelentése (NyK. 10 : 67—135) Vámbéry Ármin „Magyar-török szóegyezéseiről“ a módszeres vizsgálatok sorát. Habár Budenz tanulmánya — bíráló természetéből kifolyólag — nem nyújtja is a török-magyar nyelvviszony kérdésének rendszeres és kimerítő feldolgozását, mégis két olyan elvi fontosságú tételt állapít meg, a melyek igazságát a későbbi kutatások mindjobban igazolták.

Az első tétel, részben Budenz fogalmazásában, így hangzik : ha nem tekintjük a finnugor-török ősrökség eseteit, a melyek nem tekinthetők egy szorosabb magyar-török rokonság bizonyítékainak, nyilvánvaló, „hogy a valódi történeti viszony, a mely a magyar és a török nyelvek között forog fenn, csak azon magyar-török szóegyeztetésekben tükröződik vissza, melyeket kölcsönvétel folytán keletkezetteknek lehet tekinteni“ (NyK. 10 : 128). A második tétel szerint e jövevényszavakat a magyar nyelv, jellemző hangalakjuk miatt, csak „közvetlen a csuvas nyelvből vehette át, illetőleg a törökségnek azon, akkor már jó idő óta külön vált részétől, melyből a Volga mellékén ránk maradt a csuvas nép és nyelv, s melyet bár ó-csuvasnak nevezhetünk“ (NyK. 10 : 133).

A Budenztól megkezdett munkát Munkácsi Bernát folytatta. Kutatásai különösen két irányban vitték előbbre a török nyelvhatás kérdését. Egyrészt több tanulmányban igyekezett fényt deríteni a török-magyar érintkezés történeti problémájára. („Török eredetű-e a magyar nemzet?“ Ethn. 6 : 1—17; „A magyar nemzet törökségéhez.“ Ethn. 6 : 83—91; „A török műveltség hatáskora.“ Ethn. 6 : 135—9; „Az ugor népnevezet eredete.“ Ethn. 6 : 349—87; „A magyar őshaza kérdése.“ Ethn. 16 : 65—87; KSz. 6 : 185—222); másrészt pontosabban átvizsgálva a török nyelvek (különösen a csuvas) szókészletét, számos újabb adalékkal gazdagította régi török jövevényszavainknak Budenztól összeállított lejtromát. Budenz és Munkácsi adatai alapján állította össze Balassa József a Tüzetes Magyar Nyelvtanban (162—7) török jövevényszavaink hangtanát.

A kutatás területe azonban csakhamar kibővült s a szorosabban vett törökségen túl kiterjedt a mongolra s a többi keleti altáji nyelvre is. Megint Budenz József volt az első, a ki —

Fogarasi János és Bálint Gábor kísérletei után — rámutatott arra, hogy több magyar szónak pontosan egyező mása meg van a keleti altáji nyelvcsoportban is („A magyar szókincs eredetéhez.“ NyK. 20 : 147). Simonyi Zsigmond (Nyr. 26 : 529; „Mongolisches im ungarischen“. FUF. 1 : 126) és Munkácsi Bernát („Hún nyelvemlékek szókincsünkben.“ Ethn. 12 : 396—404; KSz. 2 : 186—98) újabb adalékokkal járultak a magyar nyelv úgyn. „mongol“ elemeihez. Magam is két cikkben („Török jövevényszavaink kérdéséhez.“ Nyr. 33 : 545; „Az altáji nyelvek hangtörténetéhez.“ NyK. 35 : 241) igyekeztem tisztázni a török-mongol hangviszony néhány fontosabb problémáját, s utaltam arra, hogy a csuvas-mongol hangtani analógiák vizsgálata, régi török jövevényszavaink hangtanának szempontjából is, legfontosabb feladatunk.

A kérdés történetének e bár rövidre fogott áttekintése után is felesleges bővebben megokolnunk egy újabb, a részletekre is kiterjedő összefoglaló munka szükségességét; hiszen Budenz „Jelentése“ — az utolsó (és egyetlen) tanulmány, a mely némiképen az egész kérdést felöleli — 1873-ban, 34 esztendővel ezelőtt jelent meg.

Munkám megírásakor kettős cél lebegett szemem előtt. Először összeállítani — az eddigi, tudományos szempontból számbavehető szószármaztatások megrostálása és az összes forgalomba került adatok pontos kritikai átvizsgálása után — régi török jövevényszavaink lajstromát. Másodszer az így nyert biztos, vagy legalább mai tudásunk szerint biztosnak tartott egybevetések alapján kidolgozni az átvételek hangtanát.

Nyelvünk e legrégebbi idegen elemeinek hangtani vizsgálata nemcsak a magyar hangtörténet szempontjából fontos, hanem — s ezt eddig nem emelték ki eléggé — a török nyelvtörténet szempontjából is. E helyen legyen elég röviden utalnom arra, hogy az a pár száz szó, a mely a honfoglalást megelőző századokban került a magyarság nyelvébe, a törökség egy ma már kihalt ágának a legrégebbi török nyelvemlékekkel (az ó-török feliratok a VIII. század első feléből; az ujjur nyelv legrégebbi emléke: a *Kutadgu Bilig*, a XI. századból valók) egykorú, ha ugyan nem régebbi emléke.

Rövidítések és források jegyzéke.

I.

abak. = abakan dialektusok
 aderb. = aderbajdsán
 alt. = altáji tatár
 an. = anatri csuvas
 angsz. = angolszász
 av. = avesztai
 bar. = baraba-dialektus
 bask. = baskir

bulg. = bulgár
 buj. = buini csuvas
 burj. = burját
 cs. = cseh
 csag. = csagatáj
 cserH. = hegyi cseremisiz
 cserKel. = keleti cseremisiz
 csuv. = csuvas

gör. = görög	ófn. = ófelnémet
horv. = horvát	olg. = olgasini csuvas
jadr. = jadrini csuvas	or. = orosz
kacs. = kacsincz-dialektus	oszm. = oszmanli
kalm. = kalmuk	osztj. = osztják
kand. = kandakovi dialektus	ó-tör. = ó-török (a feliratok nyelve)
kar. = karagasz	szag. = szagai dialektus
kaz. = kazáni tatár	szalb. = szalbini dialektus
kfn. = középfelnémet	szoj. = szojoti dialektus
kirg. = kirgiz	szkr. = szanszkrit
kkirg. = kara-kirgiz	szlov. = szlovén
kojb. = kojbal	t. = tót
kond. = kondomszki dialektus	tar. = tarancsi dialektus
kond. (tunguz adat előtt) = kondo- giri tunguz	tat. = tatár
kóztör. = kóztörök	tel. = teleuti tatár
krim. = krimi tatár	tob. = tobolszki tatár
kumand. = kumandu-dialektus	tör. = török
kurm. = kurmysi csuvas	tungManUr. = manikovi és urul- gini tunguz
küär. = küärik-dialektus	úfn. = újfelnémet
lat. = latin	ujg. = ujugur
leb. = Lebed nyelvjárás	újgör. = újgörög
mat. = matyrszki dialektus	újszlov. = újszlovén
mis. = misär tatár	urj. = urjanchai dialektus
mkar. = malo-karacskini csuvas	virj. = virjal csuvas
mong. = mongol	vog. = vogul
mordÉ. = erza mordvin mordM. = moksza mordvin	wil. = wilui tunguz

II.

- Abuska = Abuska, csagatájtörök szógyűjtemény. Ford. VÁMBÉRY ÁRMEN. Pest, 1862.
- ÁKE. = MUNKÁCSY BERNÁT, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest, 1901.
- ANDERSON, Wandl. = N. ANDERSON, Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen. St.-Petersbourg, 1893.
- ASM. = N. J. ASMARIN, Materialy dlja izsljedovanija čuvaškago jazyka. Kazan, 1898.
- BÁL. = BÁLINT GÁBOR, Kazáni tatár nyelvtanulmányok. II. Kazáni tatár szótár. Budapest, 1876.
- BÁL. Párh. = BÁLINT GÁBOR, Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén, 1877.
- BARB. DE MEYN. = BARBIER DE MEYNARD, Dictionnaire turc-français. Paris, 1880—1.
- BEREGSZÁSI = PAULUS BEREGSZÁSI, Ueber die aehnlichkeit der hungarischen sprache mit den morgenländischen. Leipzig, 1796.
- Beszt. = A besztlercei szószedet. Kiadta FINALY HENRIK. Budapest, 1892.
- BI. = BIANCHI ET KIEFFER, Dictionnaire turc-français. Paris, 1850.
- BÖHTL. = O. BÖHTLINGK, Über die sprache der Jakuten; jakutisch-deutsches wörterbuch. St.-Petersburg, 1851.
- BUDAG. = L. BUDAGOV, Sravnitel'nyj slovarj turecko-tatarskich narječij. St.-Petersbourg, 1869—71.
- C. = CALEPINUS, Dictionarium undecim linguarum. 1590.
- CASTR. (burját adat után) = A. M. CASTRÉN, Versuch einer burjátischen sprachlehre. Herausg. v. A. SCHIEFNER, St. Petersburg, 1857.
- CASTR. (karagasz és kojbal adat után) = A. M. CASTRÉN, Versuch einer koibalischen u. karagassischen sprachlehre. Herausg. v. A. SCHIEFNER, St. Petersburg, 1857.

- CASTR. (szamojéd adat után) = A. M. CASTREN, Wörterverzeichnisse aus den samojedischen sprachen; herausg. v. A. SCHIEFNER. St. Petersburg, 1855.
- CASTR. (tunguz adat után) = A. M. CASTREN, Grundzüge einer tungusischen sprachlehre, Herausg. v. A. SCHIEFNER. St. Petersburg, 1856.
- CCum. = Codex Cumanicus, edid. comes G. KUUN. Budapestini, 1880.
- CZEK. = CZEKANOWSKI'S Tungusisches wörterverzeichnisse, herausg. v. A. SCHIEFNER. (Mélanges Asiatiques. VIII.)
- CzF. = CZUCZOR GERGELY ÉS FOGARASI JÁNOS, A magyar nyelv szótára. Budapest, 1862.
- Denk. = Denkschriften der kaiserlichen Akademie der wissenschaften. Wien.
- DONNER. Wb. = O. DONNER, Vergleichendes wörterbuch der finnisch-ugrischen sprachen. I—III. Helsingfors. 1874—88.
- DuC. = DU CANGE, Dictionarium mediae et infimae latinitatis.
- Ethn. = Ethnographia. I—.
- FUF. = Finnisch-ugrische forschungen. Red. von. E. N. SETÄLÄ u. K. KROHN. I—.
- GAB. = H. C. VON DER GABELENTZ, Mandschuisch-deutsches wörterbuch. Leipzig, 1864.
- GIG. = GIGANOV, Slovarj rossijsko-tatarskij. St. Pétersbourg, 1804.
- GOLST. = GOLSTUNSKI, Mongoljsko-russkij, slovarj. S. Pétersbourg. 1893—1901.
- GRIMM Wb. = J. und. W. GRIMM, Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1854.
- GRÖNB. Forstudier = VILH. GRÖNBECHE, Forstudier til tyrkisk lydhistorie. Kjöbenhavn. 1902.
- GRUBE = W. GRUBE, Goldisch-deutsches wörterverzeichniss. St. Petersburg, 1900.
- GYARMATHI, Affin. = GYARMATHI SÁMUEL, Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata. Göttinga, 1799.
- GYARMATHI, Voc. = GYARMATHI SÁMUEL, Vocabularium... Bétsben, 1816.
- HUNFALVY VogF. = HUNFALVY PAL, Vogul föld és nép. Pest, 1864.
- Iy. = A. O. IVANOVSKI, Mandjurica. Obrazcy solonskago i dachurskago jazykov. St. Pétersbourg, 1894.
- Journ. = Journal de la Société Finno-ougrienne. I—.
- JÜLG. = B. JÜLG, Die märchen des Siddhi-Kür. Leipzig, 1866.
- KASSAI = KASSAI, Magyar-diák szókönyv. 1833—5.
- KATAN. (kojbal adat után) = CASTREN'S koibalisch-deutsches wörterverzeichniss, neu transcribirt von N. KATANOFF. (Mélanges Asiatiques. IX. 2.)
- KATAN. (urjanchai adat után) = N. KATANOV, Opyt izsljedovanija urjanchaj-skago jazyka. Kazan, 1903.
- KATAR. = V. KATARINSKI, Baškirsko-russkij slovarj. Orenburg, 1899.
- KLUGE⁶ = FR. KLUGE, Etymologisches wörterbuch der deutschen sprache. Strassburg, 1899. 6. aufl.
- KOV. = J. E. KOWALEWSKI, Dictionnaire mongol-russe-français. Kasan, 1844.
- KRESZN. = KRESZNERICS FERENCZ, Magyar szótár, 1831—2.
- KSz. = Keleti Szemle, szerk. KÜNOS I. és MUNKÁCSI BERNÁT.
- KÜN. = Šejx Sulejman Efendi's čagataj-osmanisches wörterbuch. Bearb. v. J. KÜNOS. Budapest, 1901.
- LEON. = Russko-oročenskij slovarj Sergjeja Leontoviča. Vladivostok, 1896.
- MA. = MOLNAR SZENCIENSIS ALBERTUS, Lexicon latino-graeco-ungaricum item dictionarium ungaro-latinum. Heidelbergae, 1621.
- MEYER, EtWb. = G. MEYER, Etymologisches wörterbuch der albanesischen sprache. Strassburg, 1891.
- MHalK. = HERMAN OTTÓ, A magyar halászat könyve. I—II. Budapest, 1887.
- MIKLOSICH, EtWb. = FR. MIKLOSICH, Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen. Wien, 1886.
- MNy. = Magyar nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtudományi Társaság. I—
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, Magyar tájszótár. Budapest, 1893.
- MURM. = A MURMELIUS-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. Kiadta SZAMOTA ISTVÁN. Budapest, 1896.
- MÜSz. = BUDENZ JÓZSEF, Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest, 1873—81.

- Nyh.³ = SZINNYEI JÓZSEF, Magyar nyelvhasználat, 3. kiad. Budapest, 1905.
 NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. I.—
 Nyr. = Magyar Nyelvőr, I.—
 NySz. = SIMONYI ZSIGMOND ÉS SZARVAS GÁBOR, Magyar nyelvtörténeti szótár. Budapest, 1890.—
 NyUSz. = SZILY KÁLMÁN, A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1902.
 OklSz. = ZOLNAI—SZAMOTA, Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902—6.
 OSZTR. = OSTROUMOV, Tatarsko-russkij slovarj. Kazan, 1892.
 PAAS. S-laute = H. PAASONEN, Die finnisch-ugrischen s-laute. Helsingfors, 1903.
 PALL. = P. PALLAS, Zoographia Rossiae asiaticae. I—III. St. Pétersbourg. 1811.
 PPB. = PÁPAI PÉTER F. Dictionarium hungarico-latinum. Edid. P. Bod. 1767.
 PRAY = GEORGIUS PRAY, Supplementum ad annales veteres hunnorum, avatorum et hungarorum. Tyrnaviae, 1764.
 RADL. = W. RADLOFF, Versuch eines wörterbuches der türk-dialekte. I—IV. St. Pétersbourg. 1893—1905.
 RADL. Inscr. = W. RADLOFF, Die alttürkischen inschriften der Mongolei. St. Pétersbourg, 1894.—
 RADL. Kud. Bil. = W. RADLOFF, Das Kudatku Bilik. I. lief. St. Petersburg, 1900.
 RADL. Phon. = W. RADLOFF, Phonetik der nördlichen türksprachen. Leipzig, 1883.
 RADL. Sprachm. = W. RADLOFF, Das türkische sprachmaterial des codex cumanicus. St. Pétersbourg, 1887. (Mém. de l'Acad. impériale des sciences de St.-Pétersbourg. VII. XXXV. 6.)
 RAMST. (cseremisiz adat után) = G. J. RAMSTEDT, Bergtscheremissische sprachstudien. (Mém. de la soc. finno-ougrienne, XVII.) Helsingfors, 1902.
 Schl. = A schlägli magyar szójegyzék. Közzétette SZAMOTA ISTVÁN. Budapest, 1894.
 Schm. = J. J. SCHMIDT, Mongolisch-deutsch-russisches wörterbuch, St. Petersburg, 1835.
 SI. = SÁNDOR ISTVÁN, Toldalék a magyar-deák szókönyvhöz. Bécs, 1808.
 SIMONYI, Elv. = SIMONYI ZSIGMOND, Elvonás. (Nyelvészeti Füzetek, 11.) Budapest, 1904.
 SZD. = BARÓTI SZABÓ DÁVID, Kisdud szótár. 2. kiad. Kassán, 1792.
 SZIKSZAI = SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Kiadta MELICH JÁNOS. Budapest, 1906.
 SZIL. (cseremisiz adat után) = SZILASI MÓRICZ, Cseremisiz szótár. (Ugor füzetek 13.) Budapest, 1901.
 THOMSEN, Inscr. = W. THOMSEN, Inscriptions de l'Orkhon . . . Helsingfors, 1896.
 TjSz. = Magyar Tájézőtár. Kiadta a M. Tudós Társaság. Buda, 1838.
 TMNy. = SIMONYI Zs. és BALASSA JÓZSEF, Tüzetes magyar nyelvtan. Budapest, 1895.
 UAL. = BUDENZ JÓZSEF, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Budapest, 1884—1894.
 VÁMB. Kud. Bil. = HERMANN VÁMBÉRY, Ujgurische sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Innsbruck, 1870.
 VÁMB. Stud. = HERMANN VÁMBÉRY, Cagataische sprachstudien. Leipzig, 1867.
 VÁMBÉRY, Magy. Ered. = VÁMBÉRY ARMIN, A magyarok eredete. Budapest, 1882.
 VERB. = V. VERBICKIJ, Slovarj altajskago i aladagskago narječij türkskago jazyka. Kazan, 1884.
 VOSZKR. = VOSKRESENSKIJ, Russko-tatarskij slovarj. Kazan, 1894.
 VUK³ = VUK STEPH. KARADSCITSCH, Lexicon serbico-germanico-latinum. Editio tertia. Belgradi, 1898.
 VULLERS = A. VULLERS, Lexicon persico-latinum etymologicum. Bonnae, 1855—64.
 WICHMANN, Lehnw. = Y. WICHMANN, Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen. Helsingfors, 1903. (Mém. de la soc. finno-ougrienne, XXI.)

ZACH. = J. ZACHAROV, Polnyj manjčžursko-russkij slovarj. St. Pétersbourg, 1875.
ZENK. = TH. ZENKER, Dictionnaire turc-arabe-persan. Leipzig, [1866—76.
ZOL. = ZOLOTNICKIJ, Kornevoj čuvašsko-russkij slovarj. Kazan, 1875.

I.

E szójegyzék voltaképen két részből áll. Felsorolja azokat a szavakat, a melyeknek török eredete kétségtelen vagy ismereteink mai állása mellett legalább valószínű. Munka közben azonban gyakran tapasztaltam, hogy az újabb egybevetések közül nem egy nem állja meg a kritika tűzpróbáját. Az ilyen czífkéket, szögletes zárójelbe foglalva, szintén felvettem a szójegyzékbe, annál is inkább, mert sok esetben positiv eredményeket is tartalmaznak.

Az egyes czikkek beosztása a következő. Az első rész a magyar szó jelentését s alakváltozatait adja, a második rész az átadó török és mongol stb. nyelvi megfeleléseket. E két részt < jel választja el, a mely előtt a kérdőjel a két rész összetartozásának kétes voltát jelzi. A török adatok elrendezése gyakorlati szempontok szerint történt, mégis úgy, hogy a sorozat élére a török nyelvmlékek (ó-török, ujgur, kün) adatai kerültek. Magától értetődő tehát, hogy ez az elrendezés nem annyit jelent, hogy a magyar szó éppen a sorozat élére állított alak átvétele volna. A harmadik (kisebb betűkkel) szedett rész a megjegyzéseket, magyarázatokat adja, míg végre a czikkek negyedik részében, Vö. után, az illető szó irodalma következik.

1. **ács** [acc. *ácsot*; alakv. *ács* Schlägli, Beszt. NySz., OklSz. *ács* MTsz.] 1. zimmermann 2. handwerker.

< tör. **ayačči* vö. tar. *jašači* holzarbeiter, zimmermann
RADL. 3: 40, a melynek alapszava: tar. *jašač* baum, holz =
tel. alt. leb. kkirg. kaz. oszm. a derb. *ayač* | koj b.
ayas | sor, kirg. *ayaš* RADL. 1: 152—3, 149; | tölös *ayaš* |
ujg. *jašač* RADL. 1: 184, 3: 469. | kar. *iaš* CASTR. 104. |
csuvas *jävšš*, *jivšš* ASM. 15., NyK. 21: 24.

A régiségben gyakori *ács* alak l-je olyanféle anorganikus járulékhangzó, mint a *boldog*, *csolnak* szavaké. Hogy a török *-či* nomen possessoris képzőnek a magyarban *-cs* felel meg, arra nézve vö. a *szücs* és a *szatölcs* szavakat.

Vö. VÁMBÉRY, Magy. Ered. 300.; MUNKÁCSI, KSz. 2: 190, NyK. 32: 271 [FABLIÁN, NyK. 2: 2].

2. **acsari** fanyar, sauer, herb MTsz.

? < csag. a derb. *ačar* in essig eingemachte fruchte und gemüse RADL. 1: 503. KÜN. 4. MUNKÁCSI (NyK. 32: 272) e szónak „sauer, säure“ jelentését is említi; forrásaim nem ismerik. Alapszava: oszm. krim. a derb. *ači*, *aži* RADL. 1: 503, 518 | újg. *ačij* THOMS. KSz. 2: 248 [RADL. 1: 519.

hibásan *aşık* | alt. tel. *açū* VERB. 33. | kking. *açū* RADL. 1 : 511. | kaz. *äce* BÁL. 15. | bask. *äse* KATAR. 22 | csuv. *ä* *južo* ASM. 32, 99, | jakut *aş* BÖHTL. 12 „bitter, sauer, herb.“

Kétséggé teszi az egybevetést az a körülmény, hogy a magy. *acsari* szót csak a Tsz. egyetlen 'adata támogatja. MUNKÁCSI idevonja az ugyancsak egy adattal igazolt *icsar* („lőre, csiger“, MTsz.) szót is. (a ∞ i megfeleléssel.)

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 272, WICHMANN, LEHNW. 66

3. **agár** [acc. *agarat*; valószínűleg ugyanez a szó *ágár* mager MTsz.] windhund, wdspiel. Helynevekben: *Agárd*, *Agáros* OklSz.

< bar. *igär* RADL. 1 : 1425. | tel. *äzär* RADL. 1 : 711. | kumand. kond. *eger* vadászkutya, kutya, VERB. 36. | kiring. *igär* VÁMB. i. h. | csuv. An. (a Buguruslan kerületben) *acar* „hund von kräftigem köperbau, die schnauze stumpf, nicht spitzig, wie die des russischen windhundes“ FUF. 2 : 114.

A magy. *agár* vocalismusát csak egy föltehető mélyhangú tör. **agar* magyarázná meg teljesen (a csuv. *acar* mélyhangúsága másodlagos fejlemény). Hasonló hangalakú és jelentésű szavak vannak a szlávokban s néhány kaukázusi nyelvben is (vö. MNy. 2 : 302), a melyek azonban nincsenek a magy. *agár*-ral közvetlen kapcsolatban.

Vö. VÁMBÉRY, Magy. Ered. 289., MUNKÁCSI, Ethn. 5 : 73, GOMBOCZ, NyK. 28 : 151, ÁKE. 119, PAASONEN, FUF. 2 : 113—4, KARJALAINEN, MÉM. 23 : 24.

[4. **akol** l. az *ól* cikket.]

5. **ál** falsch.

? < ujj. oszm. csag. *al* schlaueit, list, betrug RADL. 1 : 349 | kaz. *al* csalás BÁL. 11. | kún *al* ars CCum. 180. vö. köztör. *alda-* betrügen RADL. 1 : 412.

Megnehezíti a magy. *ál* ∞ tör. *al* egybevetését az a körülmény, hogy ez főnév, amaz melléknév.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 126, BUDENZ, NyK. 10 : 76. vö. még SETÁLA, FUF. 2 : 254.

6. **alma** [acc. *almát*] apfel. Helynevekben: *Almás*, *Almádi*, *Almágy* OklSz., KRESZN.

< oszm. *älma*, *alma* | a többi török nyelvben *alma* apfel RADL. 1 : 436, 832. | csuv. *ulma*, *olma* ASM. 29, 45; An. *ulma*, Virj. *omla* NyK. 21 : 26, id. || mong. *alima* id. GOLST. 1 : 33.

TOMASCHek (Zeitschrift f. österr. gymn. 26 : 520.) és MUNKÁCSI (ÁKE. 72, KSz 6 : 376) a tör. *alma*-t iráni jövevényszónak magyarázták (vö. szk r. *amlá-* „sauer“).

Vö. PRAY 104; BEREGSZÁSI 114, 125; GYARMATHI Affin. 206, 228, Voc.; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 126, BUDENZ, NyK. 10 : 76.

[7. **apol** küssen < ujj. kún, oszm. csag. *öp-*, kaz. *üb-* küssen RADL. 1 : 1308, BÁL. 38. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 127, de BUDENZ Nyk. 10 : 77 kérdőjellel; MUNKÁCSI, NyK. 32 : 274, 277.

A régi nyelvben az *apol* mellett éppen olyan gyakori az *ápol* is (ugyancsak „küssen“ jelentéssel), s nyilván igaza van a CzF.-nak és a NySz.-nak, mikor az *apol* „küssen“ s az *ápol* „pflegen, warten (jminden)“ igéket egynek veszik (vö. *ad* ∼ *ád*); a mai irodalmi nyelv megkülönböztetett használata későbbi jelentésmegoszlás eredménye (de a népnyelvben még ma is: *apol* = *ápol* Torda; *apolygat* = *ápolgat* Csongrád, MfSz.). Ennek az *ap[ol] ∼ ápol[ol]*-nak pedig még a köztör. *öp-* esetleg feltehető mélyhangú **op-* változata sem felelhetne meg.]

8. **apró** [acc. *aprót*; alakv. *opro* OklSz.] klein, gering; **aprod** [alakv. *Oproud, Oprod* OklSz. NySz.] klein, kind, aufwarter, waffenträger, lehrknabe vö. UAL. 252.

? < csag. *oprak* klein, winzig (< *opra-* zerreißen, zerstückeln, alt werden, abgenutzt sein) VÁMB. Stud. 216. | t u r k e s z t á n *opruk* zerschlagen, zerstückelt (= *opra-*) RADL. 1:1156. | u j g. *obra-* zerspalten, zerplatzen RADL. 1:1163 | k a r a i m *upran-* zerfallen, vermodern RADL. 1:1781.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:127, BUDENZ, NyK. 10:77, MUNKÁCSI, KSz. 2:195, NyK. 32:274, 277. [Máskép: DONNER, Wb. 2:81, BUDENZ, MUSz. 747, MUNKÁCSI, NyK. 25:271. (< v o g. *tapar* apró, | o s z t j. *tapar* kehricht)].

9. arat ernten

? < o s z m. *ora-* RADL. 1:1048 | u j g. csag. alt. tel. l e b. k i r g. k a r. *or-* RADL. 1:1047, VERB. 221 | k a z. *ur-* BÁL. 35 | b a s k. *ur-* KATAR. 223. | c s u v. *văr-* ASM. 30,353 „ernten schneiden“.

Kétséges egybevetés, mert fel kellene tennünk, hogy az átdó török nyelvben a tőszótagban *a-* volt, a mire pedig a meglévő alakok alapján nincs jogunk [? vö. csag. *arik* ernte (oszmánli értelmezése *orak, turpan*) KÜN. 13]. Megjegyzendő, hogy a votjákban is van *arán?*, *aràni*, *aral-* „ernten“, ugyancsak tőszótagbeli *a-*-val; WICHMANN (Lehnwörter p.41) török jövevényszónak magyarázza („jedenfalls ist das wotjakische wort meines erachtens als eine *alttschu-wassische* entlehnung anzusehen“). MUNKÁCSI szerint a magyar ige *-at* végzete arra mutat, hogy olyan török nyelvből került, a melynek a mai csuvaséhoz hasonló (*-at, -ad*) praesensképzője volt.

Vö. HUNFALVY, VogF. 295., VÁMBÉRY, NyK. 8:127, BUDENZ, NyK. 10:77, ANDERSON, Wandl. 152, 147—8, MUNKÁCSI, NyK. 32:273—4, 277 [Máskép: MUSz. 751, a *tarol*-hoz].

10. **árok** [acc. *árkot*; alakv. *áruk, ár* OklSz. NySz.] graben. Helynevekben: *Árkos-, Árki-* (?) OklSz.

< o s z m. *ark, arg* fossé, conduit, canal, sillon, raie ZENK. 28, 29 | c s a g. *arik, arig* linie, spalte KÜN. 13 | k i r g. k k i r g. k a z. k r i m. u j g. *arik* RADL. 1:269. „bewässerungsgräben, wasserinne“ | t a r. *erik* RADL. 1:279.

Szláv eredetűnek magyarázták LESCHKA, DANKOVSKY, MIKLOSICH EtWb. stb. (vö. cs. t. *járek* | szlov. *jârek* | szerb, horv. *jârak*), de, vö. ÁSBÓTH, Izvjestija, 7:4:288.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:127, BUDENZ, NyK. 10:77, MUNKÁCSI, NyK. 17:92, Ethn. 4:289.

11. **árpa** [acc. *árpát*; alakv. *arpa, orpa* MTsz.] gerste. Személynév: *Árpád* vö. KUUN, Relations p. 211. Helynév: *Árpád, Árpás*.

< o s z m. c s a g. k i r g. k a z. u j g. *arpa* RADL. 1 : 333 | tel. alt. leb. k o j b. *arba* RADL. 1 : 335. „die gerste“ | c s u v. *urba, orba* id. ASM. 17, ZOL. 20. || m o n g. k a l m. *arbai* id. GOLST. 65. JÜLG. 140; m o g h o l *arfā, arfei* Journ. 23 : 4 : 23. | m a n d z s u *arfa* eine art getreide GAB. (A m o n g. *b* ~ m a n d z s u *f* megfelelésre vö. m o n g. *dabxa* nom d'un poisson Kov. ~ m a n d z s u *dafaxa* eine art fisch, stint GAB.; m o n g. *jabaxan* à pieds Kov. ~ m a n d z s u *jafaxan, jafagan*; Journ. Peking Or. Soc. 4 : 43.).

Vö. FISCHER J. EBERHARD. Questiones Petropolitanae ed. SCHLÖZER, p. 37.; PRAY 104; BEREGSZÁSI 114, 125, 135—6; GYARMATHI Affin. 200—1, 225; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 127, BUDENZ, NyK. 10 : 77.

12. **ártány** [alakv. *ártán* OklSz. NySz.] verschnittener eber. Helynévben: *Ártánd*, vö. KNAUZ, Mon. eccl. Strig. 1 : 25.

< **artān*: s o r. *arlān* „castrirt“ (*arlān at* „wallach“) < *arla-* „castriren“ RADL. 1 : 304.

A fölvett *rt* ~ *rl* megfelelésre vö. alt. tel. leb. *ärtā-*, ‚satein‘ ~ *tuba ärlā-* id.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 275.

[13. **aszó** tal, niedering; fluss, bach NySz., MTsz. < k i r g. *asū* | tel. *ažu* | s o r *ažik* „bergpass, bergübergang, die thal-höhlung ohne fluss“, vö. GOMBOCZ ZOLTÁN, Nyr. 29 : 53.

Helytelen egybevetés. Az idézett török alakok igei alapszava *aš-* „steigen, über etwas steigen“ (köztör. *s* ~ *š-* = k i r g. *š* ~ *s-*, tel. s o r *š-* ~ *ž-*), a m. *aszó sz-e* tehát magyarázatlan maradna. Vö. MNy. 2 : 310.]

[14. **„atka**: *atkás* fenék, hol a víz fenekén sok az akadémikus gyökér, Komárom, HERMAN O. MHalk. 2 : 771 vö. c s u v. *voda* „fa, tüzifa“, c s a g. *odlik* fatörzs, o s z m. *otun, odun* „fa, tüzifa, hasáb...“ MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 293.

Nem egyéb pusztá ötletnél. Az *atka* szó igazi jelentése kiviláglik B. SZABÓ D. meghatározásából: „*atka**: követses homok, porond“. Megcsillagozott adat, tehát népi szó. A Kisded Szótárból idézik SI., KR., Cz.F.]

15. **báj** zauberei, hexerei; *bájos* [alakv. *bávos* a *büvös-bávos* kapcsolatban; *bájosz* NySz. MTsz.] zauberisch, zauberer; *báuság* bűbájosság MTsz.; *bájol* zaubern NySz. MTsz. Mai „charme, charmer“ értelme a nyelvújítás óta, vö. NyUSz. 19.

< o s z m. *bag* band, binde, schnur, fessel; *bag etmek* v. *bögü-bag etmek* durch zauber binden, bezaubern, behexen ZENK. 167; *bajı* charme, enchantement, fascination BARB. DE MÉYEN. 1 : 272; vö. *baj-*, *bag-* binden, bezaubern, betrügen ZENK. 174. | u j g. *baj* lien KSz. 2 : 249. | c s a g. *baj* gebunden, knoten KÜN. 18.; *baj* band. zauber VÁMB. Stud. 243. | k ü n *bav* vin-

culum CCum. 204.; *baula-*, *bagla-* CCum. 196, 169. | k a z. *bäj*, *bau* kötelék BÁL. 151, 155 | b a s k. *bau* kötelék; *bauða-*, *bäidä-* megkötni KATAR. 24, 28. | k o j b. *pag* strick, riemen KATAN. 151. | a l a d a g. *pag* id. VERB. 237. | t e l. k u m a n d. *päla-* megkötni VERB. 269. | j a k. *bäi-* id. BÖHTL. 126.

Vö. BOLLER, Sitzungsber. der Wiener Akad. 17: 318; 19: 262; HUNFALVY, VogF. 297, VÁMBÉRY, NyK. 8: 129, Magy. Ered. 387, BUDENZ, NyK. 10: 77, MUNKÁCSI, NyK. 32: 369. — Szlávnak magyarázta MIKLOSICH EtWb. 5 és Nyr. 11: 72, de vö. NyK. 32: 370—1.

[16. **bajusz** schnurbart < o s z m. *bijik*, *bijik* schnurbart ZENK. 228, 237. | a d e r b. *bijk* BUDAG. 1: 302 | k a z. *máják* id. Journ. 21: 1: 27 | c s u v. *májǎx* NyK. 21: 11 | t e l. *májék* VERB. 206 | s o r. *mőigak*, *mőjnak* VERB. 206. | j a k. *bitik* bart, BÖHTL. 136. Vö. BEREGSZÁSZI, 116; GYARMATHI, Voc. 5; VÁMBÉRY, NyK. 8: 129, BUDENZ, NyK. 10: 77, 17: 445; MUNKÁCSI, NyK. 20: 469.

Az idézett török alakok nemcsak a *bajusz* szóvégi *sz*-szét nem magyarázzák meg, hanem még a hangzóközi *j*-jét sem. A *ja k. -t*, o s z m. *-j-* őstörök *-d-*re mutat, a minék a magyarban is *-d-* felelne meg.

MUNKÁCSI újabban (NyK. 23: 120, ÁKE. 149) a m. *bajuszt* — nem sokkal több szerencsével — kaukázusi jövevényszónak magyarázta.]

[17. **baka** „marha lábszárbőre, a melyből bocskort készítenek“ (Heves m. Névtelen, 1840) < c s a g. *bakaj* schienbein des schafes; *bokaj*, *bakaj* wade, VÁMB. Stud. 245, 248 | k i r g. *bakaj* hufknöchel BUDAG. 1: 234. vö. MUNKÁCSI, NyK. 32: 275.

MUNKÁCSI minden alap nélkül teszi fel, hogy „a tájnyelvi *baka* eredeti értelme: lábszár (illetőleg ennek alsó része) a marhánál“. A MTsz. egyetlen adatához hozzáveendő még: „*baka*, bokáig érő kurta szárú lábbeli, a melyet a magyar katonaság szokott viselni; innen jelenti magát a bakancsos katonát is“, CzF. Nyilván idetartozik még a *bakancs* is (JordC. 471, KAR. Bibl. 1: 494 *bokancz*, PPB. *bokántz*), s talán igaza van a Nagy Szótárnak, a mely a *bakancs* cikkben a közmagyar *boka* szóra utal.]

[18. **bákány** „kákabot, kákanak buzogányos feje“ MTsz., Dunántúlról. < k i r g. *bakan* „stange, mit welcher man die filzdecke der oberen lichtöffnung der jurte aufhebt u. richtet“, KATAR. 222 | a b a k. *pakan* | k u m a n d. *pagan* | t e l. *pakana*, *pagana* säule, stütze, pfahl VERB. 237, 240. | k a z. *bayana* BÁL. 151 || m o n g. *bayana* pieu ou barre de bois, pilier, colonne Kov. 1056. | m a n d s u *bayana* zeltstange GAB. 15. MUNKÁCSI, NyK. 32: 276.

Nem lehet a *bákány*-tól elválasztani a *báká*-t: „typhae palu stris clava seu haporya“, БУТНЕ, Nom. 8.; Csapó, Kreszn.; „mocsárokban termő nagy bokrétájú fejes kákafej, melyet másképp buzogánynak neveznek“, CzF. Egyik elnevezés sem vonatkozik a „nyulánk és vastag növényzárra“, a hogy MUNKÁCSI érteti, hanem igenis a vékony szár végén levő buzogányszerű virágzatra, fejre. Az alakilag talán ide illő (legalább a *bákány* változathoz), de ugyancsak távol álló jelentésű tör.-mong. szavakra nem is gondolhatunk.]

[19. **bakesó** gémfajta vizi madár, vakvarjú, *Ardea nycticorax* < sor (*kara*) *pakčei* seregély, RADL. 2:135; vö. Gombocz, NyK. 30:487.

Helytelen egybevetés. A sor *pakčei* = kond. (*kara*) *bakčir*, *k. bakčil* VERB. 128 | tob. *bakčar* BUDAG. 1:233 = tel. *pārčik* id. VERB. 237 | aba *k. (kara) barčik* | mat. *k. marčik* id. VERB. 128.]

20. **bakó** MA. [*báko*] henker. MA. és C.-on kívül csak SzD. és a Tjsz. ismeri: „kinzó, csigázó, hóhér“, Székelység. Az újabb irodalmi nyelvben SzD. terjesztette el, vö. NyUSz. 19.

? < csag. *bakavul* Abuska 31, *bakaul* VÁMB. Stud. 243. *bakavul*, *bukavul* ZENK. 204. „officier dégustateur à la cour d'un prince, cuisinier“. | kún *bogaul* vigil, custos CCum. 103. *placeries* 105, (*placeries* DuC. szerint: *scriba publicus*, *tabellio*; francziául *greffier* s nem *gressier* a hogy RADLOFF (Sprachm. 73) és MUNKÁCSI (NyK. 32:277) olvasták) | u j g u r (1398.-i Timur-féle Jarlikból) *bögüül*, VÁMB. értelmezése szerint „geheime wache“ (Kud. Bil. 172) vö. ? csag. *bögeöl* der nachtrab, Vámb. Stud. 248.

Látnivaló, hogy MUNKÁCSI egyeztetése *bakó* < **bakól* ~ tör. *bakaul* etc. sem alak, sem jelentés szempontjából nem kifogástalan, s talán SMOYNI származtatása (<olasz *baco*, „ein wort die kinder zu erschrecken, wie mit dem ruprecht“ Nyr. 23:128) még mindig valószínűbb.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:276.

21. **balta** (acc. *baltát*) axt, hacke, handbeil.

< o s z m. *balta* axt ZENK. 170. | kún *balta* id. CCum. 100, 124 | csag. *baltak* ZENK. 170; *balto* Kún. 21. *baltru* Abusk. 31. | u j g. *baltru* RADL. Sprachm. 70. | kaz. *balta* BÁL. 155. | b a s k. *bálta* KSz. 5:232 | tel. k u m a n d. *palta* VERB. 241. | k o j b. *paltj* KATAN. 151. | j a k. *balta* grosser eiserner hammer BÖHTL. 131. || m o n g. *balta süke* hache (magyarázó összetétel, *süke* = hache, coignée) Kov. 1079a. | b u r j. *balte*, *balta* grosser hammer CASTR. 167. | m o g h o l *balta* Journ. 23:4:23.

Az oszmán-törökből átkerült több szláv nyelvbe is: bulg. *balta*, *baltija*; szerb. orosz (dial.) *balta*; lengyel *balta* ujszlov. *balta*. Vö. még; oláh *baltak*, újgör *μπαλτάς* MIKL., EtWb. 7, Denk. 34:256.

Vö. BEREGSZÁSI 117, 138; GYARMATHI, Affin. 229, Voc. 5; SÁNDOR I. Sokféle 12:13; HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, Nyk. 8. 129, BUDENZ, NyK. 10:77.

[22. **bálvány** götzenbild, statue, standbild; pfeiler, pfosten; ungeheuer gross NySz. MTsz. < ó-tör. *balbal* „gedenkstein“, MUNKÁCSI, Ethn. 7:227.

A többi török nyelvben e szó ismeretlen, s így sem alakját (a feliratok *blbl*-t adnak, magánhangzó jelek nélkül), sem jelentését nem határozhatjuk meg pontosan. VASZILJEV kínai jövevényszónak tartja (vö. THOMSEN, Inscr. 148, 221; RADLOFF, Inscr. 3. lief. 234,

1:24). Különben is a m. *bálvány* szláv eredete (alakilag és jelentésileg pontosan egyező másai az összes szláv nyelvekben el vannak terjedve, vö. MIKLOSICH, Slav. Elem. 19; EtWb. 7; vö. MELICH ellenkező nézetét Szláv jövevényszavaink, 2:227) alig lehet vita tárgya; bár másrészt igaz, hogy e szó a szlávsnak is aligha eredeti tulajdona.]

23. **barom** [acc. *barmot*; alakv. *marmokath*, *maromk*-nak Kulcsár-C. 193, 251] vied

< c s a g. *barim* das vermögen, reichthum VÁMB. Stud. 241. | ó-tör. *barim* le bien, die habe THOMSEN, Inscr. 111, 120, RADLOFF, Inschriften, N. folge, 179, VÁMBÉRY, Noten zu den alttürk. Inschriften 100.

A „habe“ >, vied“ jelentésfejlődésre vö. a *marha* és a *jószág* szókat.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:130, Magy. Ered. 283; MUNKÁCSI, NyK. 32:277 [BUDENZ, Nyk. 18:2].

24. **basz**- futuere, coire cum foemina

< o s z m. *bas*- drücken, pressen, schwer auf etwas liegen ZENK. 166. | c s a g. *bas*- unterdrücken, überwältigen VÁMB. Stud. 242. | kún *bas*- CCum. 137, 191. | k a z. *bas*- BÁL. 153. | b a s k. *bað*- KSz. 5:232 | k o j b. *pas*- KATAN. 152 | c s u v. *pos*- Zol. 51 | j a k. *battā*- drücken, bedrücken, BÖHTL. 127.

Máskép: BUDENZ, MUSz. 452, GENETZ, Suomi III. 16:4.

25. **bátor** [plur. *bátrak*; a régi nyelvben rendszerint kötőhangzóval: *bátorok*, *bátoron* s még ma is csak: *bátorodik*, vö. TMNy. 314] muthig, tapfer; *bátor*, *bár* obgleich, obschon, wenn nur.

< ó-tör. *batur* der Batur (held?) RADL. Alttürk. Insch. 3. lief 375. | u j g. *bator* tüchtig, brave, tapfer VÁMB. 211. | c s a g. *batur* muthig, held, tapfer, eifrig, kühn, krieg-ger, feldherr KÜN. 23, VÁMB. Stud. 241. | k a z. *batār* FUF. 2:126. | b a s k. *bāter* hős KSz. 5:232 [KATAR. *batır*] | c s u v. *pattār* id. ASM. 61. Zol. 47. | alt. *pättir*, *mättir* id. BUDAG. 1:218. || m o n g. *bayatur* héros, guerrier, valeureux, courageux, vaillant, brave Kov. 1058a, GOLST. 2:198. | m a n d z s u *baturu* tapfer, tapferkeit, stärke, GAB. 18. Vö. még p e r z s a *behadir* „fortis, strenuus, vir fortissimus, athleta. Eadem vox in arabica lingua usitata est: *bahadur* FREYT. Ex lingua mongolica desumpta vox“. VULLERS. 1:283.

Vö. BEREGSZÁSI 137, GYARMATHI Affir. 222, Voc. 6. SÁNDOR I. Sokféle 12:179; VÁMBÉRY, Nyk. 8:130, BUDENZ, Nyk. 10:115.

[26. **begy** kropf, **begyék**, edények öblös része, *begyékés* „öblös, hasas“ < m o n g. *beteye*, *beteyi* gésier des oiseaux... *betegi* geschwulst, blutgeschwür SCHM. 106. | j a k. *bötöyö* vogelmagen BÖHTL. 135 | c s a g. *pötege* VÁMB. Stud. 245 | k a z. *bütäkü* OSZTR. 53 | c s u v. *pözeje* ASM. 101, vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:278, WICHMANN, Lehnw. 47.

MUNKÁCSI szerint „a. m. *bëgy* és *bëgyék* egyazon tör.-mong. szónak két különböző nyelvterületről való átvétele“, még pedig *bëgyék* (ill. *bögyöke*) < tör. *böteke*, *bötege*, *begy* < **bedzi*, > **bedezi* = mong. *betezi*.

E bonyolult magyarázat megczáfolására elég három tényt fel- említenünk: 1. a *bëgy* és *bëgyék* nem két különböző eredetterületről való, hanem úgy viszonylik egymáshoz, mint *tör*: *török*, *töreg*, *far*: *farok*, *tüs*: *tüsök*, *tüske*, *fë*: *fék*; *kér*: *kérég*, *sömör*: *sömörög*, vagyis a *bëgyék* k demin. képzővel van megtoldva. Így magyarázta már BUDENZ is UAl. 248; vö. még SZINNYEI, Nyh.³ 94; 2. Nincs egyetlen biztos adatunk arra, hogy a tör.-mong. -*t*-nek a magyarban -*gy* is felelhet meg; 3. a SCHMIDT-ből idézett mong. *betegi*-t (geschwulst, blutgeschwür) néhány lappal hátrább (NyK. 32:302), KOVALEVSZKIJ-ből idézve, (*biteye*, *bitezi* tumeur, squirre) maga MUNKÁCSI egyezteteti a m. *bütök*-kel.]

(Folytatjuk.)

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

Síp-ujjú üng.

Erről a következőt jegyzi föl a MTsz.: 1. bőszejű, kézelő nélküli („borjuszájú“) ing (a milyent a pásztorember visel) (Fertő mell. MNyszet. III. 405.; Györm. Bódiss Jusztin; Somogym. Nyr. X. 476.; 2. szük- és rövidujjú női ing (Sopronym. Széplak, Vasn. Hosszú-Peresztég, Bódiss Jusztin).

Első olvasásra akárki is azt hinné, hogy itt tévedésnek, félreértésnek kell lenni, s vagy valamelyik adatközlő hibázott, vagy a szerkesztő, vagy mind a ketten. Mert ugyan „síp-ujjú“ hogy lehetne ing, *bő is, szük is?* De ne mondjuk ki szemeszöktibe a kárhozzátó szót. Már csak az is óvatosságra int, hogy a „síp-ujjú“ kétféle, ellenkező jelentésének közös „Gewärsmann“-ja Bódiss Jusztin, a kiről ki merné fölteni, hogy nem tudottat közölt, vagy mystifikálni akart volna? Lássuk csak, hátha megteszszük, a mit a mesebeli „okosleány“, a ki jött is, nem is; köszönt is, nem is; hozott is ajándékot, nem is. Mit mondanak a szótárak a „síp-ujjú“-ról? Már Molnár A.-nál (1604.) ez van: „*síp-ujjú szük* mente“ (supparus, supparum). Ezt átveszi Páriz P. (1708.). Baróti Sz. (1792.) ezt mondja a „síp-ujjú“-ról: „*szük-ujjú*, p. o. köntös, ing, mente“. Kassai és Kreszn. kiírja Molnárt, de emez külön is említi „*síp-ujjú* ümög“-öt értelmezés nélkül (melyet némileg pótol Horváth Endre „A bakonyalji nyelvjárás“-ról való dolgozata 48. lapján = *rövid ujjú* hosszú női ing“). NB. Simai a *síp*, (fistula, avena), után *melléknévül* hozza fel a „*síp*“-ot, így: „*síp* (szük): angustus“. CzF. így értelmezi a „síp-ujjú“-t: „mondják oly öltönyökről, melyeknek szük ujjok van. *Síp-ujjú mente*. *Síp-ujjú üng*, különböztetéstül a lobogós ujjútól; amaz (talán *emezt?*)

borjúsájú üngnek is nevezik“. Ballaginál: „*sípujjú*, szűk nyilasú ujjal bíró; *s. ing*“ (Telj. Sz.); és „*sípujjú*: mit engen, anliegenden Aermeln“ (Magy. N. Sz.). SimB. és Kelemen nem ismerik. A NySz. szintén említi „*sípujjú* menté“-t és „*sípujjú* ingváll“-t. Ez utóbbinak magyarázatául ideírom Apor „Metamorphosis Tr.“-ből: „Az asszonyoknak és leányoknak a könyökökig feljebb ugyan *bővebb* ingek volt, az könyököktől fogva az keziig *sípos* ránczos *szoros* ujjá volt, inneplő pedig olyan tábla forma volt, ki aranynyal varrott, ki jóféle gyönggyel rakott ruha volt, az melyet azon ránczos *síp forma ing ujjára* tettek.“ (V. cikkely).

A szótárak, ime egyszájjal azt hirdetik, hogy *síp* ujj = *szűk* ujj („egyszeles“).

Ugyanide jutunk, ha a kifejezésben lévő metaphorát veszszük tekintetbe: *Sípujj* = a *síphoz hasonló* ujj; oly ujj, melynek formája olyan, mint a sipé, azaz, végig egyforma, megfekszi a kart, feszülhet is; nevezetesen, alul a nyílása, szája a sipra emlékeztet (azért mondják az ing „sipjának“ is); tehát *szűk*. S ha itt megállunk, a MTsz. 1. pontbeli értelmezését hibásítanunk kell, mert „*sípujjú* üng“ csakugyan nem lehet *bőszájú*. S a ki először mondott *sípujjat*, bizonyára nem *bőszájú* ingujjat, mit nevezett el vele.

De már, ha azt vizsgáljuk, mily értelemben él vele a nép országszerte, más észre kell térnünk. Igaz, hogy a hol használja (mert van hely, a mely már nem ismeri), majdnem mindenütt „szűk“-öt ért rajta. Pl. „Ménkü csapja meg ezt a *sípujjat*, már meg kirepedt a könyöke“. (Bársonyos, Veszpr.). Van „*sípgatya*“ is (MTsz.: = „térdig érő *szűk* gatya“, Somogy). Egy alföldi embertől hallottam: „Ejnye, de *sípszárú* gatyád van! olyan vagy benne, mint a *furulya*“. Mondanak sok felé „*furulya*“ vagy „*furulyaszárú*“ gatyát is. Debreczenben „*furulyagatyásoknak*“ csúfolják a mesterembereket. „Nézzétek a *furulyagatyásokat!*“ Igaz továbbá, hogy a *bő* ujjú inget nagy vidéken „*borjúsájú*“-nak, „*borjúsájás*“-nak, ha *bővebb*, „*lobogós*“-nak, „*lobogó*“-nak, csikósosnak, betyárosnak, vagy „*magyar*“ ingnek (gatyanak) nevezik [cseflet szájút és zászlós szájút is hallottam ingról]. Pl. „Inas karjain pazérolva lobog a *borjúsájú* ingujj“ (Kúthy). „*Lobogós* ingujja két aczélkart fedez“ (ü. a.).

„*Borjúsájás* ingöm lobog szélösen“. (Petőfi: Hirös város...)

— — — Marczy, hol vehetted

Lobogó gatyádat, lobogó ingedet?“ (Pet. „Zöld M.“)

„*Borjúsájás ingét* összeköti alól.“ (NCz. II. É.)

„Fujja a szél *duhaj* üngét, gatyáját.“ (Népk. Gy. VI.)

NB.: „*Robogós* gatyámat szélnek *robogtatom*.“ (U. o.)

Azonban az is igaz, hogy sok helyen, kivált Dunántúl, éppen a *bőszájú* inget mondják *sípujjú*-nak. (A magam falujában *síp-ujj* = *szűk* ujj.) Egy vasmegyei öregasszony beszélte ezt: „Kis lány koromban még nagy urak voltak itt a juhások. Gyolcsba' jártak. *Bő sípujjú* üngük volt, ha fölemelte a fokosságát, majd

a földet érte, hóna alá lehetett látni.“ Egy hegyke legény dicsekedve mondta: „Olyan *sípujjú üngöt* csináltatok, hogy a földet úszsza!“ Fülemben egy daltöredék:

„*Sípujj' üngöm' hatszél gatyám'*
A pallóra levágom“ (sorozáskor).

A somogyi „gulyásnótá“-ban ez van:

„Föltűröm a *sípujjú üngömet*,
Úgy merítettöm gulámnak a vizet.“

Szóba ereszkedem minap egy kún-szent-miklósi asszonynyal s kérdem: „Ugyan, anyjuk, viselnek-e maguk felé olyan *szűk síp-ujjú üngöt*?“ — „Nem szűk a', kérem, inkább *bő*.“ (Így van-e, Baksay a megmondhatója). A Duna-Tisza közén, tudtommal, másutt is. Szalontán is (egy odaváló születésű erdész közlése szerint).

Dunántúli *írók* is így használják. Pl. „*sípujjú üngével* szementörülte magát“ (Vas Gereben). „Az ujjas mente vagy *szűk-ujjú*, vagy *sípujjú* volt“ (Eötvös Károly).

E szerint odáig elérkeztünk volna, hogy az élő nyelvhasználatban *sípujj* nemcsak *szűk*, hanem *bő* is, s a MTsz.-t nem illetheti vád. Az is bizonyos, hogy ama jelentés az eredeti, mint a mely a dolog természetében van. De szeretném be is fejezni ezt a kis cikket, nemcsak bevégezni. Még feleletre vár ez a kérdés: hogy válhatott *szűkből bő*? hogymikép állhatott elő ily nagy jelentésváltozás? Nem tudom, de találgatom. A *sípujj* fogalmában két lényeges vonás van: 1. megfekszi a kéz szarát. 2. alul nyitott, azaz nem „kézelős“ („lénzős“, „pántos“), nincs gombra, kötőre. Már most én úgy gondolom, hogy az első vonás lassanként elhomályosodott, el a síphoz hasonlóság egész képe, s csak a második vonás maradt meg s tolokodott előre: a *nyitottság*. Minthogy pedig ebben sok fokozat lehet, van is, *síp-ujjúnak* kezdtek nevezni (ott a hol) *minden* oly üngöt, melynek az ujjá nyitott, *ha szűk*, *ha bő*. S mivel a *jó bő* ingujj tipikus divat volt, kivált pásztoemberek közt, erre ruházták kizárólag a *sípujj* elnevezést. Támogathatom ezt avval is, hogy néhol különbséget tesznek a „borjúsájú“ és „lobogós“ ing között; hogy a merre *bő* a „sípujj“, ott nem igen mondanak „borjúsájú“-t. Hogy a *síp* képzete elhalványodott, el is veszett, bizonyítja az a 70 felé ballagó dunántúli ember, a ki, mikor azt kérdeztem tőle: „mért hijják a súpujjú üngöt súpujjúnak?“ azt felelte, mint magátul értetődött: „Mér' ? mer' csak *u ssípú* (úgy sipol) benne a szél.“

Ez a hypothesis, azt hiszem, közel jár az igazsághoz. A ki jobbat tud, álljon elő.

NB.: Van *zsákujj*, *tölcsérujj*, *sonkaujj*, *köcsögujj*, *harcsaszájú*, melyekben szintén metaphora rejlik. Van továbbá *bükkfa-gatya*, *szarufa-gatya*, *kecskelábú gatya*, *tehénugró gatya*, *keskeny gatya*, melynek „olyan az ülepe, mint a „*fúrós-zacska*“.

„*Keskeny gatya*, nagy ület:
Ez a mádi viselet.“

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Baj. „Nagyságod itt való porkolábjának, Fekete Lukácsnak egy aga *bajt irt*, immár egynéhányszor irt, s most utolszor irt neki és nem tisztességesképpen . . . Többeknek is léसन Fekete Lukácssal együtt *bajviadalja*“. (Orsz. levélt. Nádasdy level.: Giczzy Farkas levele 1572.) „Mégis úgy *chogatta* (csalógatta?) ki ilyen rutalmás zókkal, fegyveresen úgy hitt bajra.“ (U. ott. kamarai level. 1575.)

Bapka. 1609-ből: „centum octuaginta Flor. in *Bapka* sive ut Germani vocant *Putzandl*“. (Köz. pénz. levélt. Hung. 14436. fasc.)

Czinadof vagy *czinaboff* finomabb gyölcset jelentett. Volt hollandi, belgiumi és török czinadof. Csáktornya 1671. évi összeírásában olvassuk: „*tela subtilioris czinaboff dicta*“; „*duae petiae Belgicae Czinaboff*“; „*duae petiae Turcicae} Czinaboff*“ „*tela subtiliores Czinaboff dictae*“. (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 100. fasc.) A nagyszombati református egyház templomi szereinek 1674. évi összeírásában is szerepel a czinadof (például: „*czinadoff aranyvarrással*“). Ezen adatokból világosan láthatjuk, hogy miféle czinadof szövetek voltak nálunk forgalomban. Sajátságos jelenség, hogy a czinadof sem a XVI., sem a XVII. századi vámtariffákban nem szerepel. Ebből természetesen az következik, hogy Magyarországon nagyobb elterjedése nem igen volt.

Guta-ütés. Büdy Mihály beregi főispán írja 1546. márczius 16-án Munkácsról Nádasdy Tamásnak: „kocyt zerzettem wala nekij, esmegh lowakat az kocyba, *bewyt elew* (bőjtelő) *ceterteken* akar wala yndwlly, hogy N. mennyen, en kerem, hogy az nap ne menne el, hanem penteken reggel yndwllyna. Azert mykor ebedhez ewltewnk wolna, nagy wygan lakozyk wala, megh en ream egy *ywegh bort kewzeune*; ket tal etekben ygen ewenk, az harmadykatis el hozak, eggyk felewl en ewltem mellette, mas felewl az nagyobbik fyam es Pereny Peter wrannak egy tyztartoya, az harmadyk tal etekbe nem nywlhata, addygh az *gwitta meg ewte*, mostan nem zolhat, az yob kezewel es labawal semmyt nem byr, az mely lewelet N. yrt, azt nem ewmaga yrtá mert nem zolhat, de az myt neky mondnak myndent megh ert, azert en ot woltam az mynt *yntesebowl ertettewk*, kerdettewk tewle ha *tecyk* neky az myt yrnak, a hol tecet ezt meg mondhattya, hogy yol yol, a hol nem tecet azt mondotta: *nene*“. (Orsz. levélt. Nádasdy level.)

Inas. A hadi életben inason *újonczokat* értettek. Zay például 1589-ben ezt írja: „az darabantokat el küldeni ne felejtsek, 8—10-et, jókat, ne legyen *inas*, hanem merész legényeket.“ (Zay-ak zay-ugróci levéltára, 1589. május). Inasnak neveztek a vajdák és a naszádos vajdák fegyverhordozóit is. Az 1581. évben például a „Solutio peditum“ kimutatásban (Limbus III. 8.) olvasható: Martinus Ifju centurioni cum puero, Stephano Zilágyi centurioni cum puero etc. Az 1593. évben pedig a fizetések közt: „Bichardi Benedek vajda és inasa“, 1603-ban: „az vajda inasa“ (Orsz. levélt. Limbus II. sorozat 1). Német szövegben vajda inasát rendszeren így írják: „WayWoda mit seinem Jung“. A magy. kamra írja 1556. aug. 29-én: „waywodae tempore servitii nauticis de veteri instituto habent singuli *unum adolescentem* a 2 Fl.“ (Orsz. levélt. Nádasdyanum). Ilyen inasuk a huszártiszteknek is volt. A legrégeb (XVI. század közepéről) huszár-szabályzatban például ez olvasható: „Qui habet sex equos in solutione, inter eos debet numerari *unus puer* armiger, sed infra hunc numerum nemo potest habere puerum“. (Zay levélt. Zay-Ugróczon: Articuli super conductione capitaneorum Hungarorum, év nélkül).

Könyü. Pálffy Miklós írja 1592-ben a saját vitézeiről: „mi nemű fogiatkozásban és inségben vagynak, azt chak Isten tudgya. Kegyelmeteknek pedig jó emberséggel irhatom, hogy sokaknak közülök, az kik vagyon 40 esztendeje hogy az ő felsége szolgálatjában vannak az *orcájokon* és *veen zakallokon churgott le az keönyüeök*“. (Orsz. levélt. Kamarai level.).

Környülmétél. 1551-ből: „az Zultán oly igen *el unta* magát, hogy egy zálnyira nem kell kedvének az hadakozás és *be intette* az moldvai vajdát és *környülmételtette*, kit zemmel látott Bornemissza Gergely . . . *Havaselyi* vajdát is hivatta az chaszar, de beteggé tötte magát és tafotában takartatta magát, úgy hordozzák“. (Orsz. levélt. Nádasdy level.: Zolthán Imre levele Sárvár, 1551.).

Kötél. A *kötél* épp úgy mint a *vessző* és a *pálcza* eredetileg hosszúság mérésére használt mértékegység is volt. Ez a mérték azonban vidékek szerint változott. Az egri réteken például 1592-ben hús kötéll hosszú rét 102 holdat tett, tehát — mondja az ezen évi jelentés — *egy kötéll 80 öl hosszú volt* („*Ain Schnur 80 Klafter*“). (Közös pénz. levélt. Österreich 16798. fasc.). A kötéll épp úgy, mint a *vessző* bizonyos nagyságú földet is jelentett. Sáros várának összeírása pl. az Árpád-kori időkre hivatkozván, azt mondja, hogy „*teszen egy kötéll szélen 12 ölet, hosszára penig 25 ölet; egy öl számláltatik három singre*“. (Orsz. levélt. Urb. fasc. 21. Nr. 23.). Terebesről írják 1612-ben: „az hosszú kötelekben 12 hold föld vagyon.“ (Közös pénz. levélt. Hung. Divisio Terebes 1612.). A kötéll — a mint tudjuk — a XVI. században *kötelezettséget* is jelentett. Például: „az meli fel megh nem allana, az megh allo fel ellen zaz forynth *kewtelen* mara-

gyon“ (Közös pénz. levélt. Hung. 14. 341. fasc. 1556. Testimonials etc).

Követ és megkövet. Az ismert jelentéseken kívül e két ige annyit is jelentett, mint *bérleni, megbérelni*. A váci püspökség javainak összeírásában például (1642-ben) a *követni* és a *megkövetni* igét felváltva használják a *bérleni* igével. Íme néhány adat: „soha mi mástól az Nagy-Völgy nevü rétet nem *köveltük*“; „az Nagy-Völgyre... soha nem *bérlettük*“; „apám, Tóth Balázs *követte* szegény Garaytól“; „és oda éltek és azoktól az uraktól *kövelték*“; „Nagy Gáspártól *követte* elsöben, tudom, hogy öreg Garay Farkastól *kövelték* azon kastély körül való réteket“; „mások számára s mikor *meg kövelték*, de mindenkor Garay uramtól *köveltük* magyar részről; a török részéről Hatvanban Reczep agától.“ (Orsz. levélt. Urb. 62. fasc. Nr. 3.).

Lélegző-ablak. E ritkán előforduló szó egyértelmű a szelelőlyukkal. Bükös 1655. évi összeírásában olvassuk a pincze leírásában: „az egész pinczének keő falain vadnak *lélegző apró szer ablakok*“. Megemlítjük, hogy ugyanitt a *vak ablak* is előfordul. (Orsz. levélt. Urb. 29. fasc. Nr. 10.).

Levélvívó. Íme egy az eddig ismerteknél jóval korábbi adat, a mely hozzá még irodalomtörténeti jelentőséggel is dicsekedhetik, mivel Tinódi Sebestyénről szól. Az 1555. év szept. 3-án írta Zoltán Imre Nádasdy Tamásnak e sorokat: „azt is irhatom Nagyságodnak, hogy az Úr Isten meg látogatott egy leányi magzattal, de meg el vevé, az mint ő szent felségének kellemetes volt. Továbbá *ez levél vívó Tinódi Sebestyén deák kére*, hogy miben N. *meg lenne*, hogy N. lenne minden tanácsal és segítséggel“! (Orsz. levélt. Nádasdy level. Kassa, 1555. szept. 3.).

Lobogó. Eleink a lobogót a zászlótól mindég éliesen megkülönböztették. *Lobogón* a huszárok és a naszádosok kopjáin levő, rendszeren két ágú zászlócskát értették. A lobogót latinul rendszeren *hasta colorata*, a kopját *hasta communis* néven nevezték. Thököly késmárki javainak összeírásában olvassuk például: „*hastas comunis vulgo kopják*, alias *hastas decoloratas vulgo lobogók*“. (Orsz. levélt. Urb. et Conscri. 78. fasc. Nr. 49.). Sempte 1626. összeírásában „három águ *jel lobogó* és bonta kopja zöld lobogóval“ szerepel (Orsz. levélt. Urb. et Conscri. 87 fasc. Nr. 3.). Keresztúr és Pottendorf 1669-iki összeírásában: „kopjára való lobogók, aranyos lobogókkal való kopja 200“ említették (Közös pénz. levélt. 15431. fasc.).

Major és majorság. Az utóbbi szón legtöbbször a belső gazdaságot értették a régiek. Innét van „a majorságban nevelt ökör“, a „majorság-juh“ stb. elnevezés. Az ilyen majorságban vagyis belső gazdaságban nevelt állatokat nagyon megkülönböztették a hegyi legelőkön vagy a szállásokon lévő jószágtól. A majorságban nevedett állatok ugyanis harminczad-mentes-

séget élveztek. Rákóczi György 1654. évben kiadott privilegiumában például a majorságban nevelt marhákat fölmentette a harminczad alól. A majorságok között megkülönböztették a *tehen-majorságot*, *lúd-*, *juh-*, *tyúk-*, *tollas-* stb. majorságot. Az egyes majorságok élén állottak: a *tehen-majorok*, *tyukász-majorok*, a *fejősjuh-major*, a *meddőjuh-major*. a *lúdmajor* stb. Valamennyire a *major-bíró* ügyelt. Radnót 1658. évi összeírásában olvassuk például „major bíró, fejősjuh-major, meddű juhmajor, tehének mellett való majornak fizetése, tyukász évi fizetése“ stb (Köz. pénz. lev. Siebenbürgen 15483. fasc.). Fogaras 1632. évi összeírása „lúdmajorságot, juhmajorságot, majorságtehenet, tollas majorságot, tyúk-, lúd- és egyéb mindenféle majorságot“ említ (O. L. Urb. et Conscr. fasc. 14.) Az 1556. évben írják: „nincsen sem Mayorunk, sem Mayor-biránk“ (Nádasdy level. O. L.).

Mángorló. A mint tudjuk, mángorlón azon gépelyt értették, a melylyel a posztót sajtolták. Azonban magát a mestert, a ki ezt a sajtolást végezte, szintén mángorló-nak hitták. Makovicza 1688. évi összeírásában olvassuk például: „*lignea officina fullonica alias Festő seu Mangorlo haz dicta cum machina una majori et altera minori pressoria. Camera in qua artifex Mangorlo residet.*“ (Orsz. levélt. Urb. fasc. 21., Nr. 17.).

Megcsonkul. Mágóchy Gáspár írja 1562-ben: „most fából is embert kellene csinálnunk . . . *meg chonkulék*, kezem soha olyan nem leszen, mint annak előtte, *horgasan forradott meg* és az inak is mind ki szakadoztak belőle“. (Megsebesített karjáról írja ezt). (Csász. és kir. udvari és állami levélt. Hung.).

Meglágyít. 1562-ből: „Minden, a ki igazán és *keresztényül* akar ez mostani állapotunkhoz szólnia, *meg ítélni* azt magában, hogy nagy romlás és utolsó veszedelem fog ez szegény földre kevetkezni. Ns. akarata *meg ne hidegedjék!* Talán az hatalmas Isten, *keserűvén* ez szegény nemzetnek romlását, *meg lágyítja* az fejedelmek szívét, ki ha nem leszen semmi jót megmaradásra valót én ebbe nem látok“! (Köz. pénz. levélt. Siebenbürgische Acten. 1562. január 21. Stephanus Z. levele Kerecsényihez).

Megteljesedik. Nádasdy Tamás Beche Istvánnak meghagyta, hogy száz gyalogot szerezzen. Beche István erre 1552. nov. 28-án azt felelte, hogy „hiszem az Úr Istent, hogy mind zenth napyara nem sok heyan *megh tellyesedik* (t. i. a gyalogok száma) ha ismegh valami *konkoly* nem esik bele.“ (Orsz. levélt. Nádasdy level.).

Miatyánk. A NySz. szerint csak imádságot jelent, de miként a *bán zsolozsmája*, úgy a *miatyánk* is bizonyos adót is jelentett. A *miatyánk-adó* különösen északkeleti Magyarországon a rutén és pásztorfalvakban volt divatban. Így például Szentiványi javainak összeírásában az egyes falvakról megjegyzi, hogy „vajvodáláskor minden külön kenyz *Miatyánkat tartozik 12 dénárt*“.

(Orsz. levélt. Urb. fasc. 32. Nr. 21., dátum nélküli összeírás a XVII. századból.)

Millyér és Poronfa. A sóaknában felgyült törmeléksót (millyét) a millyérek hordták ki. A millyér szónak azonban más jelentése is volt. Nagybánya 1690. évi összeírásában olvassuk: „in advectione 14 cumulorum vulgo *Mellyer carbonum officinae conflatoriae ex tribulorum vulgo stomp, pro craticula vulgo rost.*“ (Orsz. levélt. Urb. 26. f. Nr. 87. sz.). Egy későbbi (1712) urbárium meg ezt írja: „*trebeléshez szükséges poronfát és tókéket hordani, 12 millérfát vágni, öszvehordani és millérben rakni, mely tizenkét millérekből legfeljebb kétezer tereh szénnel kell kitelni.*“ (Ugyanott 26. f. Nr. 88.). Felsőbánya 1718-iki urbárium meg ezt írja: „ad domum conflatoriam tenentur necessaria ligna *poron* vocata vehere et trabes sufficientes, praeterea iuxta antiquam limitationem duodecem ligna *Müller* dicta secare ad cumulum portare“. (Ugyanott. 36. f. N. 94.). Nagybánya 1723. évi összeírása Laczfaluról meg ezt mondja: „Ligna *Poron* sufficientia ad domum cusoriam et solutoriam tenentur comportare“. (U. ott. 120. fasc.).

TAKÁTS SÁNDOR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csutora. Az erdélyi szász *tshutora*, *tshutura*, *tshutra* f. „hölzerne feldflasche“ az egyjelentésű m. *csutora* vagy oláh *ciutură* f. (vö. még szerb *čutura*, bulg. *čotra*, *čutura*, oszm. *čotura*, *čotra*) átvétele; ezek viszont az olasz *ciotola* f. lábatlan pohár, ivóedény szóra vezethetők vissza, a melynek szoros hangalakai és jelentésbeli kapcsolata a lat. *scutula*, *scutra*-val (lat. *-l* > *-r* oszk-umbriai-oláh sajtáság) nem lehet eltagadni. Így hát a szó végső forrása nem az oszmani, a hogy idáig gondolták,* hanem (szláv közvetítéssel) a latin. Rokonai megvannak a többi román nyelvekben is: spany. *escudilla*, provençal *escudela*, olasz *scodella*, ó-fr. *escuelle*, új-fr. *écuelle* „gefäss, napf“, a melyek közelebbről lat. *scutella*-ra vezetendők vissza. A középholl. *schotele*, középalmém. és újalmém. *schötel*, angolsz. *scutel* (*schutel*, ó-északi *skutell*, ang. *scuttle*, = ófn. *scuzgila*, kfn. *schüzzel*) „schüssel“ is alakilag ugyanez a szó, nem lényegesen eltérő jelentéssel.

Viheder. (*viheder* Göcsej, Közép-Baranya; *vihedör* Baranya-Sellye; *viheter* Somogy m.; *vihetör* Baranya m.; *vihatar* Abauj m. MTSz., CzF.) „hirtelen támadt vihar, szélvész, fürgeteg, zivatar“ nyilván a germ. **weder* „wetter“ (vö. ó-szász *wedar*, angolszász *weder*) szóval függ össze, még pedig ennek hosszú vocalis alakjával, vö. középalf. *wēder*. Legszorosabban egyezik a m.

* Vö. Miklosich, Denkschriften 34 : 279.

viheder < * *viēder* a moselfrank-luxemburgi *wiedər*, erdélyi szász *wiedər* (Asszu-Besztercze), *wēdər* (Paszmos) „Wetter“ alakokkal, — valamennyiben germ. *-d-* van az újfeln. *-t-*vel szemben, valamint a jellemző középnémet *-ie-* < *-ē-* < *-e-*.*

Besztercze.

KISCH GUSZTÁV.

Jobbágy. Szótári műveink a *jobbágy* szónak két alakváltozatát ismerik. Az egyik, a régibb *ioubagio*, a másik az újabb *iobagio*, melyből népetymológiával a mai *jobbágy* alakult. Van azonban egy harmadik alakváltozat is, s ez az alak *eubagio*. Erre eddig két adatot ismerek: az egyik adatot III. Béla király egy eredetiben fönmaradt 1181. évi oklevelében olvassuk, s így hangzik: „Dionis budrigiensis *eubagio*“ (lásd III. Béla király emlékezete 157. és 345. l. és Fejérpataky, III. Béla király oklevelei 29. l.).

A másik adat a Váradi regestrum 58. szakaszában található s így szól: „Stephanus *Eubagio* Georgij de villa Torcā, impecijt Timā de villa Chijpud pro furto“. Az eredeti kiadás e helyét KARÁCSONYI-BOROVSZKY így adják vissza: „Stephanus, *ioubagio* Georgij de villa Torcan . . .“, s jegyzetben azt mondják, hogy a *ioubagio* helyén „in editione principe erronee: *Eubagio*“ van nyomtatva (vö. Karácsonyi—Borovszky kiadását 247. lap). A tudós kiadó KARÁCSONYI JÁNOSNAK e jegyzetét nem fogadhatjuk el, mert látjuk, hogy *eubagio* alak másutt is előfordul, nemcsak a Váradi regestrumban.

Ezek szerint a *jobbágy* szónak három alakváltozata van: *eubagio*, *ioubagio*, *iobagio* s ez utóbbiból népetymológiával *jobbágy*. Én ezúttal a szó eredetével nem foglalkozom, megemlítem azonban azt, hogy az *eubagio* alak nem írásbeli alakváltozat. Ismeretes dolog ugyanis, hogy SZINNYEI JÓZSEF szerint ugyanabban a szóban az Árpád-korban többször felcserélték az *i* és az *e* betűt a nélkül, hogy ezzel külön *i* vagy *e* hangot akartak volna jelölni. Ezt a tételt az *eubagio* ~ *ioubagio* ~ *iobagio* szónál nem lehet alkalmazni, mert itt az *e* helyén nem *i*, hanem *io* van írva.

Végül megemlítem, hogy abban az esetben, ha historikusaink és jogtörténészeink minden egyes korra tisztázzák a *jobbágy* szó jelentését, megkísérlem én is megírni e rendkívül tanulságos szó eredetét.

Radócz? Rézmárk? A Magyar Nyelv I: 462. lapján GOMBÓCZ Z. azt mondja, hogy a *radócz* szó (= „valami hig, lisztes, tojásos habarék, a melyben baromfit, gyümölcsöt, bodzavirágot stb. sütöttek ki“) s a mely csakis a br. Radvánszky Béla által kiadott Régi magyar szakácskönyv I. kötetében fordul elő, írás-, esetleg sajtóhiba *kadócz* helyett. A *kadócz* szó (mellékalakja *gadócz*) sok

* Vö. Lumtzer-Melich, Deutsche Ortsnamen u. Lehnw. p. 261, Melich, Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? p. 15, 23—4. — Az abauji *vihatar* nyilván szókeveredés eredménye: *zivatar* + *viheder* (*zihatar*, *ziheter* MTSz. = szintén *zivatar* + *viheder*) vö. Simonyi, Kombináló szóalkotás, p. 18. Szerk.

adatban fordul elő szótárainkban (vö. MNy. I. 462.) és szakácskönyveinkben (vö. u. o. 463., 464. l. és az 1795. évi Szakácskönyv 10., 11., 12., 13., 93., 95., 105., 112., 116., 117., 120. lapját), ellenben *radócz*-ról csakis egy kiadás, illetőleg kézirat tud.

BR. RADVÁNSZKY védelmébe vette a szót (u. o. 462.) s azt állította, hogy mind a *kadócz*-nak, mind pedig a *radócz*-nak megvan a jogosultsága. Másunnan ugyan, mint az általa kiadott szakácskönyv két kéziratából *radócz* alakot nem tudott közölni (nb. *Radócz* helynév nem jöhet tekintetbe), mindazonáltal a *kadócz* és *radócz* szavakat, a melyek egy és ugyanazt jelentik, két külön szónak tartotta.

Az én nézetem az, hogy *radócz* íráshiba, s helyes alak csakis *kadócz*. Ezt a nézetemet a többi közt arra is alapítom, hogy ugyanabban a szakácskönyvben, a hol *radócz* áll *kadócz* helyett, teljesen hasonló íráshiba a következő adat is: „Mégis szarvas gomba. De nem olyan, hanem szű fogástúl is jó, nem mindenütt terem, hanem *Rézmárk havasán* elég“. (Vö. br. Radvánszky Béla, Régi magyar szakácskönyvek. Házi tört. emlékei II. oszt. I. 223). A név- és tárgymutatóban is „*Rézmárk havasá*“-ról van szó.

Nem nehéz dolog kitalálni, hogy *Rézmárk havasa* helytelen alak *Kézmárk havasa* helyett. A XVI., XVII. században ugyanis a Kárpátokat, első sorban a Magas Tátrát *Kézmárk* (*Késmárk*) *havasának* nevezték. Erre nézve a következő adataim vannak: „Carpatus, tí . . . Szepesi Kórmótzai nagy hegyec, *Kesmarki havasoc*“, MA₃ | „Carpatus, mons, 561. *Kesmarki havas*“: COMENIUS-KAPOSSI: Lexicon januale. Az 561. sz. utalás COMENIUS „Erud. schol. II.“ művének harmadik részére vonatkozik, a hol az 561. §-ban ez olvasható: „Celebrati Montes sunt; in Europa Alpes, Pyrenaei, *Carpatus* etc.“ Hogy milyen közönséges kifejezés volt *Késmárk*, *Kézmárk havasa* a XVI.—XVII. században Kárpátok, illetőleg Magas Tátra értelemben, mutatja az, hogy *Késmárk* (*Kézmárk*) magában is általában magas hegycsücsöt, sziklát jelenthetett (vö. NySz.). Megjegyzem, hogy *Késmárk* városát ez időben *Tyropolis*-nak (Szikszai Fabricius és MA₃), *Caesareopolis*-nak (nagy-szebeni Nomenclatura 1629-ből A. 7. lap) nevezték, s hogy a szebenmegyei Szerdahely, melyet németül *Reussmark*-nak neveznek, s melyből Rézmárk esetleg eredhetett volna, nem fekszik magas hegy, illetőleg havas mellett.

Az eddigiekből látható, hogy a br. Radvánszky által kiadott XVI., XVII. századi szakácskönyv *Rézmárk havasa* épp olyan írás-, toll- vagy másoláshiba *Kézmárk havasa* helyett, a milyen az ugyanott előforduló *radócz* a helyes *kadócz* helyett. Végül megjegyzem, hogy a magyar szakácstudományban ma is ismeretes a *Kadócz* (BAUER KÁROLY szakácsmester szíves értesítése).

Tárinceza. A TSAHOLCI-BIHARI-féle „Index vocabulorum . . . Januae Lingvarum J. A. Comenii“ cz. latin-magyar szótár 1647. évi kiadásában, melyet a NySz. tévesen MAJOR MÁRTON szótáraként

idéz, a többi közt ez olvasható: „ephippium — Nyereg: *Tárinca*“. Ugyanez az adat az 1649. évi kiadásban így van közölve: „ephippium — Nyereg, *Tarinca*“.

Kétségtelen dolog, hogy a *tárinca* magyar szó, azonban egyetlen egy szótárunk se idézi az „Index vocabulorum“-on kívül.

Könnyű dolog ráakadnunk a szó eredetére is. Az 1825-ben Budán megjelent „Lexicon valachicum“-ban ezt találjuk: „*Tarnița*, f. pl. *te*: *terehhordozó nyereg, der saumsattel*“. Más oláh szótárakban is meglelhető e szó. Így pl. DAMÉ szótára ezt írja: „*tarniță*: *selle en bois, băt*“. Ugyane szerző „Incertare de terminologie pop. rom.“ cz. műve 50. lapján a *tarnițu* le is van rajzolva, s ebből azt látjuk, hogy az oláh *tarnițu* közönséges *tehershordozó nyereg*, a milyent a mi dézsákkal kereskedő oláh mőczaink lovain látni. S ezzel megvan a szó eredete is. A „terhet“ a szlávban *tovarz*-nak is hívják (vö. MIKL. EtWb.), ebből való továbbképzés a bolgár *tovarnica* (vö. GEROV, Rječnik). A bolg. *tovarnica*-ból lett a magy. *tárnicza*, s innen került a szó az oláhba *tarnițu* alakban (vö. CIH. II. 283., MIKL. EtWb.).

Zülleni. E szóra eddig ismert legrégebb adatunk 1787-ből való; a mondat, a melyben a szó előfordul, ez: „megfejte, hogy a' teje *el ne zülljön*“ (Nyr. 31 : 154). A szó előfordulására, jelentésére adatok találhatók a NyUSz.-ban, KASSAI kézirati hagyatékában (MNY. I : 224.), Cz. Fog. szótárában, valamint a MTSz.-ban. Általános a felfogás, hogy a szó eredetileg csakis a tejre vonatkozott (Nyr. 31 : 154), s hogy „átvitt értelemben talán ARANYNÁL először: *elzüllött* az apai háztól, mint a mely kivert kan *elzüllik* a nyájtól“ (NyUSz.).

Mind a szó első előfordulására, mind pedig átvitt jelentésére (vö. Cz.Fog. *zürlik, züllik, elzülleni*: elszakadni, elválni s ugyanott *szürlik*) az eddig ismert adatoknál régibb is van. A TSAHOLCI-BIHARI-féle „Index vocabulorum“ 1647. évi, majd 1649. évi kiadásában ezt olvassuk: „*nefrens*- Szopástol el-válósztatot (1649. éviben: „*el-valasztatot*“) süldötske, *el zullót* malatz“. Ez adatban az *el züllött* nem jelenthet mást, mint „anyjától elszakadt, elvált“-at, tehát ugyanazt, a mit CZUCZOR FOGARASI szótára egy szerb dal magyar fordításából a következőkép idéz:

„Predrag termett szilaj paripára,
Paripára, harcziás kőpjára,
De *elzüllött* az öreg atyjától,
Ajdukba jár völgyön, hegyeken túl.
Nenád felnőtt anyja örömere,
De *elzüllött* ő is az anyjától“.

A *zülleni* szó eredetéről egyelőre semmi biztosat nem mondhatok. MELICH JÁNOS.

Előre és elülről. A MNY. m. évi decemberi füzetében (462. l.) Szily Kálmán megemlítette, hogy az *előre* igehatározóra a XVIII. század elejénél (t. i. PP.-nál) régiebb adatunk nincs, mert mindazok az adatok, melyeket a NySz. előbből idéz, egy-

től-egyig hibásak. Vannak azonban a XVIII. század elejénél tényleg régiebb adatok, csakhogy ezek meg kimaradtak a NySz.-ből.

A NySz. számára feldolgozott munkák lajstromában ott szerepel t. i. 1647-ből „Rövid Igazgatás Magyarország törvényfolyásiról“, deák nyelvből magyarra fordította K á s z o n i J á n o s, s e művet több helyütt idézik is a NySz.-ban. E műben az *előre*, mint igekötő, háromszor is előfordul már; ú. m. (128. l.): „tapogatva és előre nézve írjuk, a mit irunk“, az eredetiben: *arcte et provide*. A 129. lapon: „magára vigyázzvâ, előre nézvê, okossan“ es „magára vigyázó, előre néző, okos“, az eredetiben ismét *provide* és *providus* van. Megtaláltam Gyöngyösinél is 1683-ból“ a Thököly és Zrinyi Ilona házasságáról szóló ének 267. versszakában (Olcsó könyvtár 181. sz.):

„S az polezrúl pad alá esik az felsőség,
Mert előre szokott vágni az dicsőség.“

Noha eddigelé csak ez az egypár adat áll rendelkezésemre, mégis azt kell hinnem, hogy az *előre* már a XVII. század végén is egészen általános volt. Ezt abból következtetem, hogy PP. szótárában (1708), részint a magyar-latin, részint a latin-magyar részben* nem kevesebb mint 45-ször előfordul már az *előre*, mint határozó, vagy mint igekötő. Ugyanigy Kovács Jánosnál 1742-ben (Continuatiója a magy. krónikának, 102., 104. és 150. l.) *előrebotsát, előrelovagol, előreindul*. (Vö. NyUSz., mely csakis Faludi-ből idéz adatokat). Az *előre* szavunk tehát a régi *elől, eleve, előve*, alakokból már a XVII. század közepén keletkezett, s már ugyane század végén mint igekötő is használatos lehetett. Ugyancsak a XVII. század közepén megvolt már Geleji Katona Istvánnál a *belőltre* és *kívülre*. (Vö. Imre Sándor, Geleji Katona István mint nyelvész, 93. l.) Valamivel utóbb jött létre a régi *elől* helyett az *előlről*, vagy *előlről*; szótárakban még a XVIII. században sincs. A NySz. szómutatójából hiányzik ugyan, de a *hátról* szónál megvan, 1702-ből idézve: „Nem annyira *előről*, mint *hátról* kell szemlélni a' titkot“ (D. Emb : G. E. 11). Csak 1763-ban találtam ezután Thomas János Nouvelle Grammaire françoise et hongroise-jában „a helyet“ és „rendet jelentő szók“ között I : 215 és 218. l.: de *devant* és *par devant*, továbbá *derechef* francia határozószók fordításaképen *előről* és *előről* alakban. Ugyanebben az időben jönnek használatba a *belülről, kívülről, alülről* és *fölülről* alakok is. Így pl. *belülről* megvan már Biró Mártonnál 1761-ben. Vö NySz. a *belül* cikkben.

SIMAI ÖDÖN.

Vörös gyurkó. Ekkoráig mindazok, kik a *vörös gyurkó*, vagy *vörös györgy* nevezetű ivóedény eredetével foglalkoztak: Kassai József (Szókönyv 3 : 214.), Szily Kálmán (MNY. 1 : 273.), Lehr Albert (u. o. 1 : 430), Tolnai Vilmos (u. o. 1 : 461), Zolnai Gyula (u. o. 2 : 420.), e különös szó eredetét mindannyian a

* Előre, előre megpróbálni, előre pénzt adni, in antecessum dedi, antecessores, antecessa signa, továbbá a *prae* és *pro* kezdetű cikkekben — MA.-nál mind e helyeken *elől, előve* van.

György (Gyurkó) személynévhez kapcsolják s csakis abban térnek el egymástól, hogy némelyek ezt a *Gyurkót* a *Vörös családból* származtatják, mások pedig a *vöröset* pusztá színjelzőjéül veszik a keresztnévből keletkezett *gyurkónak*.

Egy különvéleményt szeretnék a t. olvasók elé terjeszteni. Én t. i. azt hiszem, hogy eredetileg sem *Vörös Györggyel*, sem semmiféle *Györggyel* vagy *Gyurkóval* nincs nekünk itt dolgunk, hanem csakis egy érdekes népetymológiával.

A MTSz.-ban olvasom, hogy Szeged vidékén a fakupa-alakú ivóedényt *dorkónak* vagy *durkónak* hívják, ámde a *vörös gyurkó* is szakasztott ilyen edény. A jelentésbeli egyezés teljes-tökéletes. A kérdés csakis az lehet, hogy ez a *gyurkó* származott-e a *durkó*-ból, vagy viszont a *dorkó*, *durkó* a *gyurkó*-ból. Figyelembe veendő az is, hogy Somogyban, a Balaton mellékén a „nagy, vörös, mázatlan cserépedényt“ *dori korsónak* hívják (MTSz.).

Ismerjük a népnek azt a szokását, hogy a rá nézve értelmetlen szókon vagy kifejezéseken addig fúr-farag, még olyan alakot nem ad nekik, melyben már valamelyes értelmet talál, ha ez az így kiesztergályozott értelem még oly hamis is. Az „eau de Cologne“-ból az ő ajkán *hótt kolomp*, a „Sennes-blätter“-ból *szénalevél*, a „vörös mercurium-zsir“-ból *vörösmarkú zsír* lesz. Így lett a *dorkó* vagy *durkó* bizonyára jövevényszókból, értelmesítés útján, *gyurkó*, *vörös gyurkó*. Ebből pedig a gúnyos megtiszteléssel *Vörös Györggy*-öt csináltak.*

ERDŐS JÁNOS.

Tokos Német. A M. Tud. Akad. kéziratárában (Régi s újabb írók, 8^r. 63^{sz}) van egy kötet: Tóth István kis-kún-fülöpszállási orgonista kántortól 1832 és 1843 közt „lekótázott Áriák és Dallok verseikkel“. A második rész 123. lapján Nr. 93. a következő kezdetű vers dallamostul:

A *bandéros* Magyar legszebb arany alma
De a *plundrás tokos* német sárگا szalma.

A dallam színe — ingadozik a dur és moll között — ritmusa mind igen nagy régiségre mutat, valamint a szöveg tartalma is, mely a *bandéros* (banderista?) magyart dicséri és a *plundrás, tokos németet*** (Vö. MNy. 2 : 464.) csúfolja. A nóta igen valószínűleg a kurucz időkre esik.

FABÓ BERTALAN.

Ad vocem labancz. (MNy. 2 : 353.) 1896-ban közöltem (Nyr. 25 : 576.) Vas megyéből „*görönczöl*“ : ráz, zityeg-zötyög, pl.

* Széll Farkas társunk figyelmeztetett bennünket a Hármaskis-Tükör, komáromi kiadásának (pl. 1833 : 37.) Diós-Győrről mondott azon szavaira, hogy „az utóbbikban sok úgynevezett Veres Gyurkót (tsutorát) készítenek, Fényes Elek pedig (M. Orsz. Geogr. 3 : 97.) ezt mondja : „Diós-Győr lakosai sok kulacsot csinálnak s *messze elhordják*“. Nem lehetetlen, hogy ezeket a kulacsokat *győri* s a színükről *vörös győri*-kulacsoknak hívták, s talán ebből lett félreértés vagy tréfálkozás útján, a *Vörös Györggy* és a *Vörös Gyurkó*. Sz. K.

** CzF. a *tokos* szó 3. jelentésüül ezt adja : „Gúnyos néppelven ki térdig érő s mintegy tokhoz hasonló kurta nadrágot visel, milyen a tolmageyi sváboknál még az újabb időkben is divatozott.

Szerk.

göcsörtös úton a szekér; a megfelelő melléknév *görönczös* = göcsörtös.“ — Most még hozzáfűzöm, hogy *görönczöl* az az út, melyet a fagy sárban kapott s melyet fagyásig a szekerek agyonváltak; megemlítem azt is, hogy a *görönczöl*, *görönczös* mellett a *göröncz* is él ugyanott. Jelenti pedig a fagyott út kiálló, egyenetlen fölületét. Pl. csupa *göröncz* ez az út, mikor megy már el róla ez a *göröncz*, soká tart a *göröncze* stb. Vö. CzF. SZTROKAY LAJOS.

ROVÁS.

A magyar nyelv a budapesti elemi iskolákban. Nyelvünk eredetisége, egyéni sajátossága, tisztasága egyik legfőbb nemzeti kincsünk. E kincsünket még legsértetlenebbül megtartotta a nép; féltékenyen őrzi, óvja, tisztogatja az erősbüllő magyar nyelvtudomány; rontja, idegenszerűségekkel keveri a beözönlő idegen műveltség s a magyarul íróknak azon része, melyet csak a hasznossági elv vezérel s a melynek a nyelv semmi egyéb, mint a megértetés eszköze. Ezt a romlást legszembetűnőbben mutatja a fővárosi lakosság nem kis részének társalgó nyelve s a fővárosi napi és nem napi sajtó termékeinek a jelentékeny része. Ez utóbbi aztán hordja szét a romlást kifelé a végekgig.

Az így terjedő romlás ellen az iskola veheti fel legsikeresebben a harcot a nyelvtudomány szolgáltatva fegyverekkel. S tekintve azt, hogy a gyermekkorban szerzett képzetek a legélénkebbek és legmaradandóbbak, különösen az elemi iskolának jutna itt jelentékeny szerep. A főváros elemi iskoláinak, sok okból, elől kell járniok e küzdelemben. A sikert két dolog biztosíthatja. Egyik az, hogy a tanítók kifogástalanul helyesen beszéljék nyelvünket; másik, hogy az összes iskolai könyvek magyarsága példaszerű legyen.

Jelen alkalommal e követelménynek csak a második részére kívánok rátekinteni, oly módon, hogy a nyelv helyessége szempontjából bírálat tárgyává teszem csupán csak azt a magyar nyelv-könyvet, a melynek „használatát a székesfőváros tanácsa Budapest összes községi népiskoláiban elrendelte“.*

E munka módszer tekintetében új és jó úton jár s többnyire grammatizálás nélkül, szemléleti módon, könnyeden ismerteti meg a gyermekkel nyelvünk főbb tényeit; de, a helyes magyarság s nyelvünk egyéni sajátosságai ellen nem csekély számú vétséget talál benne a figyelmesebb vizsgáló. Ezekre szándékozom én itt, sine ira et studio, csupán nyelvünk tisztasága érdekében rámutatni.

1. A *személynévmás* használatában az indogermán nyelvek lényegesen eltérnek a magyartól. E téren tehát az idegen hatás gyakran átlépi a magyar határt. Gyakorlókönyvünk, igen helyesen, védősánczat húz ellene, ilyenformán:

„Germanizmus, ha az ő személyesnévmást kiteszszük akkor, midőn nincs rajta hangsúly. Pl. Élt egyszer egy juhászbojtár. Ő mindennap kihajtotta nyáját a falu végére. — Míg ugyanazon dologról szakadatlan sorban beszélünk, az ő v. az névmást nem kell kitenni. Kiteszszük azonban akkor, ha valaminek (?) a kiemelése kívánja, vagy ha az állítmány különösebben rámutat az alanyra.“ (V—VI : 77.)

* Magyar Nyelvi Gyakorlókönyv, a fővárosi elemi népiskolák II. oszt. számára írta *Weszeley Ödön*. Budapest. 1906. Ugyanez a III., a IV. és az V—VI. osztály számára.

No hát ez a *grammatizálás* a vége felé homályos s egészben véve szűk körű; mert ez az idegenszerű használat nemcsak az *ő*-vel történik. De nem az itt a baj, hanem az, hogy a Gyakorlókönyv nem egyszer maga lép át a határvonalon s tör át a tilosba. A III. oszt. könyvének a 44. lapján egy gyakorlatban Széchenyiről szólnak a példamondatok, mint pl. „Ő hozta létre a Dunán a gőzhajózást. Ő alapította a gazdasági egyesületet. Ő ezzel az ország gazdálkodását akarta javítani.“ Ez a harmadik mondat szakasztott olyan, mint az, a melyet elriasztó például hoz fel a juhászbojtárról az V—VI. 77. lapja. Épp így hibás az *öt* kitétele a IV. 30. lapján, hol Hunyadiról szólnak e mondatok: „Egész Európában tisztelték nevét. Még ellensége is tisztelettel szólt róla és nagyrabecsülte *öt*.“ Ilyen a III. 49. lapján is: „Mindenki dicsérte a fiút. Némelyek példa gyanánt emlegették *öt*.“ A III. 45. lapján a tanulóknak az a feladatuk, hogy a következő példamondatokat alakítsák át úgy, hogy „a *név* helyett *más szót* tegyenek“.

„Szent István volt a magyarok első királya. Szent István volt az, a ki a magyarokat keresztényekké tette. *Szent István* tíz püspökséget alapított. — Zsolnay Vilmos a munka embere. Zsolnay a föltalálója a Zsolnay-féle zománczos edényeknek. *Zsolnay* nagy vagyont és hírnevet szerzett. *Zsolnay* kicsiben kezdte a dolgát. De *Zsolnay* jól csinálta dolgát. *Zsolnay* gyönyörű formát tudott adni az edényeknek. *Zsolnay* különös színeket talált fel. *Zsolnay* munkájával becsületet szerzett.“

Midőn a tanulók kidolgozzák ezt a feladatot, mindazon mondatokban, melyek alanya itt dőlt betűkkel van szedve, az *ő*-nek parancsszóra, idegenszerű használatát gyakorolják! Éppen így a IV: 31. lapján, a 47-dik Gyakorlat több mondatában.

2. Az *az* mutató névmás használatát is nem egy helyen tévesen tanítja e könyv. Hibás példamondatok: II: 31. „Készítenek nagy viaszbabokat s *azokat* pénzért mutogatják“ (= mutogatják őket). — II: 34.: „Ha lápos vidéken a földre lépünk, *az* lesüpped a láb alatt“ (helyesen kimarad az *az*, vagy, ha nagyon világosan akarunk beszélni, ismételjük a *föld* szót). — Ugyanezen a lapon vannak ezek a példamondatok: „A lap mocsáros vidék. A talajt víz borítja. De nincsen annyi víz, hogy tó legyen belőle.“ Itt meg a 3-dik mondatból kimaradt a névmás: De nincs *rajta* annyi víz, stb. A IV. 29. lapján: „A becsület a férfúnak is, a nőnek is drága kincse. Vigyázni kell, hogy tisztán ragyogjon *az*.“ — Az V—VI. 91. lapján a feladat szavai ezek: „A dült betűkkel nyomtatott (nem: nyomtatott?) szavak helyébe más kell tenni, vagy *azokat* egészen elhagyni.“ — A III. oszt. könyvének 98. gyakorlata, átalakítás útján, ilyen mondatok szerkesztését kívánja: „A vas tűzben olvad. Ha megolvad, akkor *az* könnyen alakítható.“ Éppen ily hibás mondatokat fog írni a tanuló, midőn a IV. oszt. könyvének az 50. gyakorlatát kidolgozza.

3. *Egyéb helytelen kifejezések.* A német *kommen* hatása sok galibát csinál manapság a fővárosi magyar beszédben; nem akarnak vele tisztába jönni, hogy, ha a mozgás a beszélő felé tart, a magyar akkor a *jön* (és *hoz*) igét használja, ellenkező esetben egyebek mellett a *megy* (és *visz*) igét. Gyakorlókönyvünk ezzel az árral halad, midőn efféle példamondatokat használ: „Az erdész rendesen vadász is. Vadászni azonban mások is *eljönnek*“ (IV: 14.; „Az erdő“ című leírásban), e h.: eimennek oda. — A III: 49. lapján arról szól az

olvasmány, hogy egyszer egy rendetlen fiú nagyon csodálkozott azon, hogy távollétében valaki összerakosgatja szobájában az ő szét-hányta holmikat. „Mikor mindenki elment hazulról, ő visszajött (= visszatért, visszafordult), hogy lássa, ki a jóltevő tündér.“

Ugyanebben az olvasmányban több rossz példa is van: „A fiú pirult a dicséretért“, e h.: a fiú elpirult a (meg nem érdemelt) dicséretől, vagy: bele pirult a dicsérésibe. — „Egyszerre aztán előlopózott a testvére“ — legalább is kétértelmű, mert lopózni annyit tesz, hogy *lopóval* színi pl. a bort a hordóból; ott tehát előlopózkodott volna a helyes. — Ez sem magyarul van mondva: „A fiú — — később egyszer, mikor már mindketten nagyok voltak, hálásan köszönte (e h.: megköszönte) testvérenek a jótéteményt“; itt ugyanis a cselekvésnek véghezvitelére, hatásos voltára kell ráutalni.

A IV: 54. lapján följegyzett szavakból és mondatrészekből a tanuló ily mondatot fog alkotni: A fiú könyvet visz az *atyának* (dem Vater), magyarul: az atyjának. A magyar ugyanis gyakran (pl. a családtagokról vagy a test tagjairól beszélve) megjelöli a birtokost ott is, hol a német nem. (Pl. Wie die Mutter, so die Tochter, ellenben: Nézd meg az anyját, vedd el a lányát. Vagy: Ein Blatt vor den Mund nehmen = Befogni a száját.)

A IV: 82. lapján: „Kalapjaink mind jók. Az övök már kopottak, a mieink épek“ (e h.: Kalapunk mind jó. Az övök már kopott, a mienk még ép). Hogy is mondja Gyulai?

„Kelj föl, kelj föl, édes anyánk,
Szakadoz már ingünk, ruhánk.“ — Aztán:
... Hajunk tépi, üti hátunk stb.

Igen, mert a magyar nyelvben a több birtokosnak birtokát kifejező szó egybirtokú alakban marad, ha csak egy-egy van belőle minden birtokosnak. Épp ily helytelen, bár más okból a kezeit e helyett: kezét, a III: 58. lapján. A IV: 35. lapján a cselekvő és szenvedő igét állítja egymással szembe az 55. gyakorlat. „Mit csinál a pék? Süt, gyúr, szab, kieszed stb. Mi történik a tésztával? *Meggyúratik, kiszabatik* (!), *betétetik*, megsül, *eladatik*“. Csupa idegenszerűség. Vagy elretentő példák? Minden magyarázat nélkül nem jó ám az ördögöt (pesti kis gyerekeknek) a falra festeni! Helytelen vonzat: „A virágokra a dér nagyon ártalmas“ (II: 34); vö. ezzel: Tudatlan hatalmas, mindennek ártalmas (km.). — Így sem beszélünk: „A gyümölcs *éretté válik*“, e helyett: megérik (IV: 64., a -vá, -vé rag szemléltetésében). — A *türhellen* alak (IV: 71.) a -*talán* képző tanításakor félrevezető példa. Helytelenül kötött mellékmondatok (II: 34.): „Tél az eszten-dőnek az a része, *mikor* hideg van.“ „Tér annyi, mint hely. A városban is azt a részt, a *hol* sok hely van, térnek nevezik.“ Így nem lehet fejleszteni a gyermek stílusérzékét! Ilyen mondatokkal sem: „Gőz hajtja a *vasutat*. A vasutat *gőzkocsinak* vagy *gőzösnek* is nevezik“ (II: 35.). „Ha a madár a csőrével az ablakra üt, az ablak *csörren*“ (azt akarja mondani: megzörren, mint a nyomban következő mondat is bizonyítja: „Ha a szél az ablakot folyton zörgeti, akkor az *zörög*“: II: 43.). — „Kell hozzá (a kocsihoz) *kocsi*, ló és *kocsis*“ (III: 38.). — „A *kocsis* a *kocsit* hajtja (IV: 15. Vö. CzF. szótár: „a ki a kocsiiba fogott lovakat hajtja“). — Hibás szórend. IV: 17: „A szabadság nem annyit jelent, hogy stb. De az egyenlőség *sem jelenti azt*“ (= sem azt jelenti) stb. A tagadás ugyanis itt az *azt*-ra vonatkozik.

4. *Helytelen elméletek:* A IV:18. lapján ily példamondatok is vannak az *óhajtó* mondatok szemléltetésére: „*Ha Bandi kívánságai teljesülnének.* Az egész világ egy tündérkert volna. Az ember mindenütt csak szépet látta“, és még hat ilyen mondat. A IV:29. lapján a *-vány, -vény* képzőt több helyes között ez a példa is szemlélteti: „*jö-vevény!*“ Az V—VI. 26. lapján a *módhatározó* így van szemléltetve: „Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt, fejfámra sötét *lobogóul* akaszd“. — Ugyanezen kötet 57. lapján ily példamondat szemlélteti a „képes határozói“ mellékmondatot: „Ne azzal járj egy úton, a *ki a szent dolgot is tréfára fordítja.*“ Hol itt a kép? *Társhatározó* az! A gyermeknek valótlanúságot ne tanítsunk, inkább semmit! — A 66. lapon ez az összetett mondat:

„*Minél* komorabb volt szeme pillantása,
Lelke annál inkább hajlott a vigságra“ (Petőfi)

az *ellentétesen mellérendelt* mondatokat szemlélteti; holott az ilyeneket grammatikáink általában a fő- és mellékmondatos szerkezetek közé sorolják, módhatározó vagy arányt kifejező mellékmondatokkal. A zavart csak neveli a 71. lapon a *mellérendelő* kötőszók táblázata, melyben ott vannak ezek: *ámbar* — mégis, jöllehet — mindazonáltal, *minél* — *annál*, *minthogy* — tehát, *minthogy* — *ennélfogva*; holott ezek köztudomás szerinti a fő- és mellékmondatos szerkezet kötőszavai. — Állítsuk egymás mellé e két összetett mondatot: 1. „*Minthogy* a török éppen olyan erős volt, mint Dugovics, ez őt magával rántotta a mélységbe“ (68. l.). 2. „*Volt* is mit aprítani János szablyájának, | *Minthogy* feléje nagy mennyiségben szálltak“ (56. l.). Világos, hogy mindkettő alárendelő viszonyú, okhatározó m-mondat. De könyvünk csak a 2-dikat nevezi így, az 1. számút a következőleg mellérendelt mondatok közé sorozza! Nem csoda, ha így nehéz és eredménytelen a nyelv tanítása!! A 72. lapon a szórendről szól e könyv. Többek közt két ilyen példamondat van ott: 1. „A gazda mult héten búzát vitt, a városba.“ 2. „Búzát vitt a gazda a mult héten a városba.“ És az 1-t nyomatéktalan, a 2-t nyomatékos szórendű mondatnak nevezi a könyv! Ugyanitt *nyomatéktalan* mondatban a személynév más ki lévén téve, ilyen két példamondat áll elő: „A te bátyád itt volt. Itt volt a te bátyád.“ Ezt a hibát a hivatalos bíráló is megróttá (Nyr. XXXV : 375.), mégis benne van az új lenyomatban is. — Az is különös, hogy e könyv a *nemzeti verssorokról* tanítván, az ide tartozó két *ütemű, hétszótagú* sorokra példának ezt is felhossa (89. l.): „Isten, áldd meg | a magyart.“ Meg fog gyűlni a baja tanítónak is, tanulónak is, ha e költeményben a versszakok páratlan sorait, a melyek voltaképp negyedfeles trochaeusok, a magyar *hetesek* (4—3) szerint akarják ütemezni: a 32 sorból 7 nem állja meg a próbát. *Négyesy*, Magyar Verstanában (2. kiad. 113. l.) éppen trochaeusra hozza fel például a szóban levő sort. De hogy is irt volna *Kölcsey* a magyar nemzeti versformára például szolgálható vers-sorokat, a ki a Zrinyiversben (l. *Csokonai* Dorottya-járól írt bírálatát) „a míveletlenségnek (bizonyos) jelét“ látja? — A 78. lapon összezavarja e könyv az *egy* névelőt, mely mindig hangsúlytalan s az *egy* számnevet, melynek legalább szóhangsúlya mindig van. Szerinte „az *egy* névelő használata magyaros“ ilyen mondatokban: 1. „Derék egy ember.“ 2. „Ruhájuknak egy az ára.“ 3. „Egy bú lenne nekik a hosszú öröklét.“ 4. „Volt egyszer egy .

vitéz király.“ Világos, hogy az 1. és 4. mondatbeli *egy* névelő, a 2. és 3. mondatbeli pedig számnév. Itt a könyvíró valószínűleg *Lehr* Toldi Commentárjának 355—6. lapját értette félre, a honnan való a 3. példamondat.

5. *Helyesírás.* — *Versszövegek.* Ujabban paedagogusaink gyakran hangoztatják, hogy a helyesírás csupán a szem dolga. Bár ezt az elvet, nyelvünket illetőleg, nem tartom kizárólagosnak: mégis szükségesnek látom, hogy a gyermek szeme elé, könyveiben, a szavaknak kifogástalanul helyes képét adjuk. Tehát ilyeneket semmiesetre ne: *föntart* (II : 23.); *fenakad* (III : 51.); *fenhézazó* (V : 57.); *fiuk* (= *fiúk*, III : 5.); *zugliget* (= *Zugliget*, IV ; 31.); *hárshegy* (IV : 94.); „szerető Apád“ (levél aláírásában, III : 11.); függő kérdés után kitéve a ?, bár csak a mellékmondat van kérdőleg értve: „A fiú elmondja, mit látott az utczán?“ (III : 7.); ilyen még a III : 49. és 72. lapon.

Az is hiba, hogy e könyv nemzeti nagy költőink műveiből vagy a népköltésből példának felhasznált vers-szövegeket itt-ott elferdítve közli. Ezzel gyakran a gyermek ritmusérzékét nem fejleszti, inkább gyengíti. Ilyen helyek:

Hej, ha én is (kihagyva : én is) köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék! (III : 19.)

Háromszínű a nemzeti lobogó,
Mind a három becsülettel (tán becsülettől?) ragyogó (IV : 28.).

Szeresd hazádat és ne mondd!
(Így, folytatás nélkül, nincs értelme; IV : 51.).

A mint veted ágyadat, úgy alszod álmodat.

(*alszod* helyett *alszod* a helyes szöveg; így *Erdélyi* J. és dr. *Margalits* E. gyűjteményében; amúgy a második hetes verssor meg van rontva; IV : 53.).

Magas hegy tetején régi Buda vára
Merően (= merőn) állva néz a ballagó Dunára (IV : 55.).

Minden ország (kimaradt: támasza) talpköve || a tiszta erkölcs, mely ha megdül (= megvész), || Róma ledül stb. (V : 59.)

A könyvíró mentségére legyen mondva, a felsorolt nyelvhibák olyanok, a minőket, fájdalom, olykor elkövetnek tán jelesebb íróink s szereplő embereink is az írott s élő beszédben.

De ha ezek csakugyan hibák, s nyelvünk épsége érdekében kerülni kell őket: akkor kiváltképen az iskolára hárulik a kötelesség, hogy kiirtásukra törekedjék.

És én elmondtam ezeket, mert kívánatosnak tartom, hogy a fővárosi elemiiskolás gyermekek a nemzeti nyelvet nyelvhibáktól lehetőleg mentes könyvből tanulják. Gyermekeknek a legjobbat!

KOMÁROMY LAJOS.

NÉPNYELV.

Felkösztöntő.

B. J. uram mondta el 1873-ban H.-M.-Vásárhelyen, a leánya lakodalmán.

— Mán ém mögöttem könyveremnek javát, de lögyön hálá affölségös ür Istennek, hojjó órába monthassam, — nem vót kösztünk a zanynyukommal soha, sömmiféle veszeködés, mint ahogy eczczör, még a zelső eszten-döbe, hogy össze kerültünk. — Ékkicsit jó kedvem vót, mikor este-fele

hazamöntem. Hát látom, hogy a zasszón kinn ül appitarajtóba ékkiszszékönn A zégygyik kezibe éttójás, ammásigba éddarap könyér. Látom, hogy akkönyér bélit attojásba mártogatytya, oszt léharapja avvégit. Mondok, hát té disznó vagy? — Nem í, — aszongya. Mérges löttem. — No hát — mondok — létódd aszt attojásst — az anyád i . . . t, mer úty hozzád vágom eszt akkiszszéköt, hogy mingyá fölfordúlsz. Hácsesak elfakad ám a zasszón riva. Mondok, hát tégód milelt, édös feleségöm, hiszen nem bántótlak én tégódet égygy újjal sű; mer mánt akkor nagyommögbantam, hogy úrrátámattam. Attúl fogva nem is vót kösztünk többet sömmi baj; pedig pthí! — fene ötte vóna mög, még most is fölkeverődik abbélöm, ha eszömbe jut, hogy mijej röttentőcesúnya vót az al láttojás, mikor úny nyúlt akkönyér után.

ERDŐS JÁNOS.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

1. T. K. úrnak. Az ön kérdései ezek: 1. „Mi az eredete a *-va* végű folyóneveknek? Ilyenek a többek közt: *Árva, Bitva, Boldva, Borsova, Csicsva, Dráva, Gyetva, Ikva, Jolsva, Morva, Morava, Morotva, Ocsva, Ondava, Ronyva, Száva, Szolyva, Tolcsva, Zagya, Zsitva*“. 2. „Van-e *-ve-n* végződő folyóneviünk?“ 3. „Van-e egyáltalában a *-va* szóvégnak valami köze a lat. *aqua* szóhoz“.

A két utóbbi kérdésre az a feleletünk, hogy nincs. Az elsőre pedig ezt feleljük: A *-va* szóvéggel bíró folyónevek eredetével Hunfalvy Pál foglalkozott a legrészletesebben (vö. Vogul föld és nép 73., 74. l.; Magyarország ethnographiája 384. l.; Egyet. Phil. Közl. IV. 594. l.; Die Ungern oder Magyarén 110. l.). Vizsgálódásának eredménye, hogy a *-va* végű folyónevek egy része szláv *-a(o)va* képzős melléknévből származik, pl. *Jolsva* = magy. *Egregy* (t. *olša, jalša* = égerfa), *Borsova* = magy. *Borsé*, azaz Bors pataka stb.: egy másik rész kelta, esetleg thrák maradvány, a melyet szláv közvetítéssel kaptunk, pl. *Dráva, Morva, Száva*. A hátramaradó harmadik rész magyar eredetű. Hunfalvy ugyanis, támaszkodva arra, hogy a zürjének és a vogulok lakta területen vannak *-va-n* végződő folyónevek, pl. *Aszva, Kojva, Koszva, Izsva, Loszva, Szigva, Szoszva* stb., azt tartotta, hogy a magyar *Bitva, Bodva, Csorva, Lendva, Szinva, Zagya* stb. nevekben ugyanaz a képzőszerű elem van. Mivel pedig a zürjében a „viz“-nek *-va* a neve, s mivel a magyar *Lend-va-t* németül *Lim-b* a *c h*-nak hívják, Hunfalvy azt tanította, hogy a magy. *-va*-ban is a finn-ugor „viz“-et jelentő szó van összetételként, illetőleg képzőszerű elemmé fejlődve. Megerősítette Hunfalvyt e hitében az is, hogy a vogulban a „viz“ et *vit-, vüt-, wüt-* mellett *üt'*-nek is hívják s ennek megfelelő szerinte a székely *Feketeügy* folyó névben levő *ügy*, a melyet oláhul *Cerna voda*-nak neveznek, s ez utóbbi oláh elnevezés szláv eredetű s „fekete vizet“ jelent. A székely *ügy* tehát „viz“-et jelent s a vogul *üt'*-szóval egyezik. Ezt az *ügy* szót képzővé vált alakjában Hunfalvy az *Egregy* s hasonló *gy-n* végződő pataknevekben is kereste. Hunfalvy tehát azt hitte, hogy a *-va, -gy* a magyar *viz* \sim *vides* \sim *ügy* szavakból alakult képzők, s hogy *Zagya, Lendva* stb. eredetileg azt jelentette, hogy „Zagy vize, Lend vize“. Hunfalvy a *-va*-ban, eredete szerint, olyan összetételt látott, a milyen van a magy. *Sajó, Héjő* szavakban, a hol a „jó“ szintén folyót jelentő finn-ugor szó (Sajó = sós víz, Héjő = hév víz, meleg víz).

Hunfalvy itt kifejtett tanításának nem minden pontját írjuk ma már alá. Így az *Egregy*-féle *gy*-ben *-gy* kicsinyítő képzőt látunk, olyat, a milyen a *-d* ezekben: *apród, Szilád* \sim *Szilágy* stb. A magy. *víz* (*vid* e s), székely *ügy*, valamint magy. *-va* egybetartozása is nagyon kétséges, sőt az utóbbinak összefüggése az első kettővel valószínűtlen is. Mindazonáltal ennek részletebb kifejtését ezúttal mellőzzük, mert egész értekezést kellene a dologról

irnunk. Mindenekelőtt egyenként meg kellene vizsgálnunk az illető folyó-
neveket, s akkor alighanem az derülne ki, hogy egyik se magyar, s így
nincs is -va képzőnk.

MELICH JÁNOS.

2. A. G. úrnak. *Vonásforint* (fl. longus) 3 máriást vagyis 51 krajczárt, a magyar frt vagy *kurta frt* (fl. brevis) 50 krajczárt, a német frt vagy *rénis frt* (fl. rhenensis) pedig 20 denárt vagyis 60 krajczárt ért. Vö. Kreszn. és Bartal, Gloss.

3. Cs. I. úrnak. Már pedig hiába bizakodnak Önök abban, hogy a mágnás cím név elé tételét a hátratétel lassanként ki fogja szorítani a közszokásból; hiába is erőszakoskodnak s hiába hamisítják meg a névaláírásokat, a miniszteri kinevezéseket, sőt még a királyi kéziratokat is, s hiába prédikálják Önök nekünk, hogy herezeg Esterházy Miklós, gróf Széchenyi István rosszul van magyarul mondva: a magyar közönséget erről bizony nem fogják leszoktatni és pedig nemcsak azért nem fogják leszoktatni, mert 300 esztendeje így mondja már, hanem leginkább azért, mert egyfelől a herezeg, gróf, báró és másfelől a főispán, kapitány és professzor stb. között kieri azt a nagy különbséget, hogy amazok a családnévhez hozzátartoznak, a család apraja-nagyja, fia-leánya mind viseli. Epp úgy viseli, mint a praedicatumot, ellenben a hivatal neve — főispán, kapitány stb. — nem tartozik a családnévhez. Önök egy speciális esetből kiindulva s hibásan általánosítva (MNy. 1 : 114.), hamis útra tévedtek; most azután azon rohannak tovább s már odáig jutottak, hogy Hadik gróf-kaszárnyát, Zichy Jenő gróf-utezát, „Eötvös Lorándné dr.-né bárónét” irnak. Itt nincs más, ha szegény is, előbb-utóbb vissza kell térniök a régire. Sz. K.

4. Bakafolt nem „ütés a czombra” (MNy. 1 : 427.). Ez komikus tévedés, melynek az eredete mindjárt megvilágosodik, ha az ember igazán, tapasztalásból tudja, hogy mi a bakafolt? A magyar bakancsrág, ha a testhez simul, katona esztétika szerint: „nem ad szép formát”, a hogy azt a bakák mondják vagy a mint a pesti „szabász” mondaná: „X lábakat csinál” tehát azért a „nájder” (Dunántúl bakái szerint) a szűk bakancsrág belsejébe a külső oldalvarrás mentén oda varr egy zacskót vagy pamatyot, hogy a bakagyerek lába egyenyés legyen. Ez a töltelék a „bakafolt”. Alkalmassint úgy történt, hogy mikor kérdezték valakitől, hogy mi a bakafolt, ráütött a czombjára és a jámbor gyűjtő úgy vélte, hogy ütés a czombra. Máskép: *katonafolt*.

5. Csuszola. Zalamegyei bakanyelven a. m. bakancstalp (schuhssole).

6. Baktörtőjás (MNy. 1 : 428) igen kedves gyerekkori szólásunk volt Zalában de tudtommal sohasem volt olyan erős természetű, hogy még jó társaságban is egész bátran használni ne lehetett volna. Pl. Ha valaki sokat henczegett vagy okoskodott, azt mondták: tiéd lesz a baktörtőjás.

DR. VARRÓ ISTVÁN.

7. Két furcsaság. — 1. Z. néni, szemesi lakos (Somogy megye) eltanulta a fürdővendégektől az idegen kifejezéseket, csakhogy értelmükkel nem lévén tisztában, helytelenül alkalmazza őket. Nekem mesélte egy ízben a következőt: „Ez már mégis szörnyűség! Ezek a nyaralók úgy *felaffektálták* a csirke árát, hogy az ember nem is vehet apró jószágot!” — 2. A következő esetet egyik kolozsvári hirlap m. évi októberi számából vágtam ki: Egy gyalui járásbeli falu bírása ilyen hirdetést ragasztott ki a napokban a község házára: *Rendelet!* A sötétség beálltával minden jármű tartozik égő lámpával közlekedni az utcákon. *A sötétség akkor áll be, mikor az utcai lámpák meggyújtotnak.* N. N. községbíró.

VERESSNÉ MÉHELY MICZI.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. FEBRUÁR.

2. SZÁM.

A nyelvújító harc a fordulóponton.

II.

Kazinczy működésének minden ágában az ellentétek kiegyenlítésére törekszik. Utolsó fontos tanulmánya. Mikép ítélnek e dolgozatról? Tanítványai elhallgatnak. Horvát István védi mesterét. A pesti írók Kazinczy tanulmányáról. Gr. Dessewffy József. Horváth József Elek czikke. Kazinczy védekezése. A harc befejezése.

Kazinczy több mint negyedszázad óta elmélkedett a magyar nyelv és stíl átalakulásáról. Fogságában érlelődött meg egész élete czélja, hogy ő fogja, ha senki más, a klasszikai és nyugat-európai irodalmak fejlődésének irányeszméit a magyar nyelv fejlesztésének alapjává tenni. Ezért tűzte ki az átalakulás küzdelmének zászlaját legott kiszabadulása után barátaihoz irt leveleiben; ezért idézte elő az „arkádiai pört“ s vivta mindig nagyobb készséggel, mindig nagyobb elszántsággal az első csatákat Marmontel és Rochefoucauld műveinek fordításával, epigrammaival, epistoláival, kilencz kötet fordításával, bírálataival egészen a Horváth Endrének irt válaszáig. Hűséges tanítványai, Szemere, Kölcsey, Helmecky segítették a régi magyar és idegen írók újításainak felkutatásában, s most Kazinczy újra elővette összegyűjtött adatait, szemlét tartott még egyszer a régi magyar irodalmon, hogy elméletét történelmi alapra helyezvén, annál kétségtelenebbé tegye győzelmét. Czélja volt, hogy nyelvünk fejlődésének az utolsó két század óta követett irányát figyelembe vevén, elveit még egyszer szabatosan összefoglalja s azoknak igazságával gyakorlati példáit, közhasználatba jutott gyakorlati példáival pedig elveit igazolja. Törhetetlen buzgalma, mint a nagy izgatóké általában, nemcsak nem lankadt azáltal, hogy az újítás elméletét mindannyiszor szinte ugyanazon alapeszméből kiindulva, ugyanazon okokkal támogatta, az ellenérveket ugyanazon okokkal czáfolta. Vitaközásra való készsége folyton erősbült, meggyőződése szilárdult a nélkül, hogy a hibák és túlzások fölismerésére elfogulttá tette volna.

A német irodalom példájából, kivált a Klopstock, Wieland és Voss újításaiból vonta le elméletét, a melyet Dessewffy gyakori ellenkezése mellett is minden hibáival alkalmazni törekedett a magyar nyelvre, magyar stílre. De meglátta az újítás színét a régi magyar irodalomban is, bátran hirdetve, hogy „egyetlen

egy írónk sincs, a ki neologus ne volna, s egyenesen annak köszönhetjük literatúránknak gyönyörű virágait és gyümölcseit, hogy írónk *mertenek*.”

A merés bátorsága Vosst nevetségessé tette a németeknél, s nálunk Baróti Szabót Révai és Rájnis diadalmasan gúnyolták ki szőrendi szabadosságaiért és a latin szólásmódok szolgál fordításáért, a melyeket később maga Baróti Szabó is kijavított, noha a verselés idegen formája Kazinczy szerint „kérdésen kívül jókká tette” azokat. Rájnis olvasván Baróti Szabó fordításában e kifejezést: „forró kerekéken elkerült,” a mely a „metafere fervedis evitata rotis” eredetinek szolgál átültetése, azt vetette szemére Baróti Szabónak, hogy magyarul ír ugyan, de latinul gondolkodik. „Mintha — így védi Kazinczy — a sebes kerék itt úgy nem melegítene tengelyt, s attól úgy nem melegednék, mint a Horác hazájában.” A stil ereje iránti érzéketlenségét árulja el szerinte Bacszányi is, midőn Anyosnak e sorát: „Oly szépen Kartigámnak irtál esetéről” megrója. „Így akarnánk — kiált fél Kazinczy — vizzé, lőrévé tenni még a versek nyelvét is.” Pedig a ki lőréhez szoktatta izlését, nem találja jónak a legfelségesebb tokaajt sem. Kevesen tudják, hogy a szépírónak nagyobb vétek *nem szépen*, mint *nem jól* írnia. A magyar írók közül a legtöbbet a népszerűség lidérczfénye vonzza. Igenis, a jó író tiszteli a maga közönségét, de inkább elől szeret járni, mint a közönség nyomában. Mert a mily bizonyos, hogy a jó írónak annál nagyobb a közönsége, mentől jobban eltalálja izlését, éppen oly bizonyos az is, hogy a jó író nem hizeleg a közönség tetszésének, hanem mindenben a maga izlésének hódol, ha szinte kevesen értik is. Kazinczy az írókat a nemzet tanító mestereinek szeretné. De azért most már hirül se nézi le oly kevélyen a közönséget, mint midőn 1811-ben epigrammáit kiadta. Sőt a *Gróf Festetics György*hez intézett epistoláját egyenesen azzal a czéllal írja, hogy az idegen izlés ellenségeinek a tetszését is megnyerje. Az *Erdélyi Levelek* kiadását is azért óhajtaná, hogy ellenfeleit maga iránt kibékítse.

Kazinczy működésének minden ágában feltűnik már ekkor az ellentétek elsimitására való törekvés, holott pár évvel azelőtt még a harc izgalmai táplálták.

Ez az oka, hogy az újítás legfontosabb védelmét, noha írására Verseghy és Takács együttes támadása készítette, az értekezés tárgyilagossabb s nem a vitatkozás szenvedélyesebb hangján akarja közzétenni. A „személyes illeteket” jóformán el is hagyja, hogy villongásnak ne tessen műve. Lehet, hogy újabb ellenkezést gerjeszt, de azok ellen, a kik „el akarják rekeszteni a nyelv teljes kifejlődését buzgó, hív, de fel nem világosított patriotismusból,” kötelessége még egyszer sikra szállani, annál is inkább, mert „szerencsére a jó ügynek sok barátja van s naponként szaporodnak.” Csak legalább a merni tanulás szabadságát oltalmazza meg: a nyelv és irodalom fejlődésének új irányát

biztosítja. Mert a hatalom szava nyelvünk kérdéseiben a legvakmerőbb despotismus. Vádolja Verseghyt nem a tanulmányban, hanem leveleiben, hogy az egységre törekvésével, a vélemény szabadság elfojtásával csak arra céloz, hogy a hatalmasok kegyét megnyerhesse. „Én — írja Kazinczy — nem kaptam a természettől ennyi hajlékonyságot, s a hatalmas okokat gyűlölöm, ha azok engem összetipornak is.“ Kazinczy azok közé tartozik, a kik a szokás bálványa előtt nem hajtának térdet-fejet, de mindenkiben tisztelik a gondolkodás szabadságát. „Ne akarjuk — így szól a Döbrenteihez irt levelében — hogy más a mi tetszésünk szerint járjon, s hagyjuk meg kinek-kinek azt a szabadságát, hogy lásson a maga szemével. Én ezt bizonyosan meghagyom minden barátomnak, sőt nem-barátomnak is.“

Az *Orthologus és neologus; nálunk és más nemzeteknél a Tudományos Gyűjtemény* 1819. évf. XI. füzetében látott napvilágot, midőn Kazinczy már majd minden részletét közölte barátaival. Ebben világosan kijelöli azt a célt, hogy „a két felekezett értse egymást, s viszálykodások enyhüljön.“ A tanulmány alap-gondolata azon kapcsolat magyarázata, mely „a nyelv és nemzeti erő kifejlődése“ között minden időben megvolt ugyan, de különösen akkor lett szembetűnővé, midőn „az élet nyelve könyvek nyelvévé válván,“ az új eszmék kifejezésére az idegen példák után kénytelen volt új szókkal élni. A kik tudják, hogy az új szók alkalmazása többször új eszmékre vezet az író, nem félnek a nyelv elváltozásától, mint azok, a kik a nyelv elváltozásában egyenesen elkorcsosodást látnak. Azok, a *haladóok*, a „mások szép és hasznos neki is ígérő példájoknak követését, *ha az nem egyéb, mint saját erejének kifejtése és gazdagítása*, elkorcsosodásnak nem tekintik;“ ezek, a *veszteglők*, a nyelv változásában „rontást, még pedig akart rontást“ látnak s nem veszik észre, hogy a „nyelv mostani színe és maga a nyelv éppen nem egy.“ Kár, hogy Kazinczy e különbséget homályban hagyja, mert a mivel magyarázni látszik, hogy az élő nyelv mindig változik, oly tény, a melyet ekkor már a veszteglők sem tagadtak.

Még nagyobb baj, hogy Kazinczy több olyan állítást kockáztat, a melyet semmivel sem bizonyít, noha szemelláthatólag éppen a gyakorlati példákkal óhajtja elméleti felfogását körülbástyázni.

Néhány tömör vonással irodalmunk újjászületésének korát rajzolván, kiemeli, hogy a régi klasszikus költőket utánzó Baróti Szabónak és társainak xenologismusai riasztották fel először a veszteglők seregét, mely a Ráday-verselés idegen színétől is féltette a magyar ízlést. Tartózkodás nélkül mond ítéletet a régi magyar írókról, a mely ítélet egyaránt becsületére válik Kazinczy-nak, úgy is mint aesthetikus írónak, úgy is mint a nyelv történeti fejlődését vizsgálónak. Csakhogy mint eddig, most is egynek veszi a nyelv szókincseinek és kifejezéseinek újításával a stíl művészi haladását, s a mit pusztán stílbeli szempontból lehet és kell

tekinteni, ő a szókincs gazdagítása szemüvegével nézi. A grammatikai alapot máskor is eldobja láb alól, e tanulmányában meg éppen csak az író-művész kifinomult stílérzéke kormányozza. Gyöngyösinek e sorát több ízben idézi: „Bellóna sisakját kevés a ki vágyja,” mint olyat, mely világosan bizonyít az író nyelvújítása mellett. Hozhatott volna föl céljára Gyöngyösitől alkalmasabb példát is, mint a hogy Dayka életrajzában idegen szerkezet utánzását látja e példában: „Gondolnád azt lenni Didó siralmának;“ de Kazinczy a stílbeli újítást is grammatikai szempontból nézi, csak úgy, mint az idegen szólásmódok szolgál fordítását, holott az inversiónak semmi köze az újítás azon módjaihoz, a melyeket később felsorol s az orthologusok kárhóztatnak. A nyelvész bátran és joggal hivatkozhatik a minden idők nagy íróira, midőn Baróti Szabónak e sorait gyönyörűeknek találja:

Melyben mulatozol, kies Elysiumnak öléből,
Még egyszer térj vissza, Szabolcs nagy lelke —

mert e sorokban a költői dictio nem közönséges ereje lappang, s ehhez hasonlóra Horváth Endre eposzában is fölös számmal találunk példákat; de az ilyeneket a grammatikusnak sem szabad elítélnie.

Kazinczy a nyelv történeti fejlődésének vázlatával arra céloz, hogy kimutassa a maga újításainak a régi írókkal való közösségét; hogy minden valamire való írónk újított Erdősitől kezdve egészen az ő koráig. De adatai a kérdés lényegére nézve keveset bizonyítanak. Faludit, Ányost és Csokonait az újítás legmerészebb képviselőinek tartja, de példákkal nem bizonyít. A stílbeli újítások a szókincs gazdagításával nem azonosak. Természetesen ily felfogással jogosan kérdezhetette: „Gondolhatni-e képtelenebb gondolatot, mint az volna, hogy mindazok, a kik köztünk a szépliteratúra nemében írtak, magyarul nem tudnak; hogy mindazok rontani akarták a nyelvet; s magyarul csak az tud, a ki szakácskönyvet stb. effélet írt?“ De abban kétségtelen igaza volt, hogy az új műfajok az új stíllel együtt új nyelvet is alkottak minden újabb irodalomban s félig-meddig nálunk is, a melynek új színe nagyban különbözött a régi magyar írók stíljétől és nyelvétől.

A merés szabadságát minden nagy író műveiben megtalálhatni, s erre Kazinczy joggal hivatkozott az újítás elméletének minden védelmében; de hogy e szabadság a nemzeti szellem gondolatalkotó módjával ellentétben van-e, vagy a szerint érvényesül: e kérdést, ha nem is alapjában, legalább külső vonatkozásaiban itt vizsgálja Kazinczy először, s éppen ez a legfontosabb érdeme utolsó tanulmányának.

Kérdés: mi követeli az írótól, hogy új, szokatlan szókat s kifejezéseket használjon? Nem egyéb, mint az a törekvés, hogy stíljének *erőt és szépséget* kölcsönözzön. Ezért *kerüli az idegen szókat, ha az idegen szók által jelölt fogalmak élnek a nemzeti*

köztudatban, mert az idegen szó szegénységünk jele; ha azonban magát a fogalmat is idegenből vettük s olyanokhoz szólunk, kik az idegen fogalmakat ismerik, bátran használhatjuk az idegen szót: *triposz, nimbusz, gloria* („mennyei fény széjjelsugárzása.“) Egyszer az erő, máskor a kellem igazolja, hogy szokásban nem forgó szókkal és szólásmódokkal élünk, sőt, hogy szót csináljunk; e mellett a meglevő, de *rit alakú* szókat széphangzásúakká tegyük. De vajjon mi alapon? Csupán a finomult izlés kívánságára. Kazinczy az új szó csinálását s a szócsonkitást éppen olyan szabadságnak nézi, mint az elavult szók föllevenítését s a tájszók általánosítását. Egyáltalán nem tesz különbséget e módok között. Szerinte mindenket az erő és szépség igazolja. Ez igazolja a szokatlan mondat szerkezetek alkalmazását, a körmondatoknak idegen példányok utáni szövését, valamint az idegen szólásmódoknak nyelvünkbe való áthozatalát is. Mert a szépíró nem azt kérdi: hogy szólott-e előtte más valaki úgy, s megengedi-e a szokás? Hanem, hogy lehet-e úgy szólani, s az a műfaj, melyben ír, s az a közönség, melyhez szól: megengedi-e, kívánja-e? Kívált akkor szereti a szépíró a szokatlan mondat szerkezetet s az idegen szólás megmagyarosítását, midőn „azzal dolog, kép s oly bélyeg jön által, mely a jelentést az értelmesebb s az idegen nyelvet értő olvasóval kitaláltatja.“ Így használja a több részekből álló egész kifejezésére a *test* szót, a *citus labor* fordításául a *hamar munkát, talis venis* magyar egyértékességül az *ilyen jösz* kifejezést. E szempontból igazolja az *egyetem, elszigetelt* szók használatát, valamint az *elszóródás*ét a *Zerstreuung* értelmében, mely az idegen kép átvételése. A *borág* használatát is az idegen kép átvételével magyarázza.

Kazinczynak abban igaza van, hogy a műfajok különböző stílje más-más szabadságot ad az írónak; de e szabadság a nemzeti szellem gondolatalkotó tényezőivel sohasem állhat ellentétben. Ha a *Hamlet* fordításában e kifejezést: *hány a harang?* e helyett: *hány óra?* azzal akarja elfogadtatni, hogy a tragédia személyei angol-dánok, s ők ezt így kérdezik; vagy ha *Carlos Clavigóban* ezt mondja: *Wenn du ein gemachter Mensch bist,* s magyarra így ülteti át: ha *csinált ember lészesz* — a magyarban e teljesen érthetetlen kifejezések erőszakolása csak nevetséget szül. Kazinczy jól sejtí, hogy a fordításban az eredetinek színezést bajos egészen letörteni (a mitől Arany János is óva inti a klasszikus művek fordítóit); de példáit szerencsétlenül válogatja meg. Nem a kifejezés szolgálai átvételése, hanem a gondolat lényege, az eredeti stíljének művészi színezete, hogy a magyar olvasóban is ugyanazon képzet és gondolat keletkezzék — szabja meg a fordító munkája irányát.

Kiterjeszkedik Kazinczy az orthologusok sokat vitatott erőségére is, hogy inkább idegen szóval élnek, vagy pedig körülírással, semmint új szóval. Amazt ő is megengedi néha, de a körülírást a legkritkább esetben, mert ezek által homályos, csonka

képzet keletkezik. Másfelől pedig az idegen szók tarkítják a nyelvet. A latin nyelvvel rokon nyelvek könnyen használhatnak idegen szót; de a magyar író inkább új szót csinál, a mi a nyelv szerencséje, mert így fejlődése, gazdagulása soha sem akad meg, s „nyelvünk soha el nem öregszik.“

Méltán megrója az orthologusokat, hogy a régi és tájszókat is üldözik s emezeket csak akkor szívelik, ha a saját vidékek ismeri: a *kelme* a dunántúli íróknak nem jó, mert csak Háromszékben, a *máglya*, mert csak Abaújban ismeretes; az *arcz*, *arczom*, *arczod* azért nem jó, mert a Dunán túl csak az *arczám*, *arczád* járja. Itt az orthologusok éppen úgy akadályozzák az írókat a nyelv fejlesztésében, miként Adelung akarta szoros szabály alá fogni a német írókat, de a kik példájukkal megmutatták, hogy „a jobb író kinőtt a bot alól.“

Tudja Kazinczy és ki is mondja bátran, hogy a haladók is sok hibát követtek el, a mint hogy az újítás semmi téren sem szokott hibák, túlzások nélkül megesni. Az újítók némelyikét nem lehet eléggé kárhozatni, mert „a nyelv tökéletes tudása nélkül irnak,“ mégis a mestert játszzák. Itt nyilván Czinkére és Pethére célel, a kik dicsekszenek, hogy magyarságukat nem Széphalmon tanulták. Pedig éppen ők feledkeznek meg arról is, milyen közönségnek s milyen műfajban irnak és a tisztá, egyszerű beszédet is czikornyássá, „undokul cifrává“ teszik. Fontos Kazinczy észrevételei között a xenologismusok hajhászatának megrovása, még fontosabb a „magyarismus gyönyörű virágainak elmellőzése“ miatti panasza. Régebbi dolgozatai közül csak a Báróczy S. életrajzában célzott a magyarismus virágaira; de világosan, félreérthetetlenül csak ez értekezésében foglal állást a tösgyökeres magyar szólásmódok mellett, a mivel — bár tiltakozik is ellene — ismét a *régi* Kazinczy elméleti felfogását erősíti. Hasonlókép a pályája elején hangoztatott elveit ismétli, midőn az új szók és szólások mértéktelen használatát kárhoztatja, mit már Pápay is megrótt. A szertelen purismus soha sem volt izlése szerint, most meg éppen óvni akarja attól íróársait.

Itt mondja meg leghelyesebben, hogy az új szónak és új szólásnak nem a mindennapi vagy az ehhez hasonló beszédben van helye, s „még a hol van is, csak úgy van, ha a szó és szólás érthető, kedves, vonzó.“

Látnivaló, hogy Kazinczy már nem ragaszkodik oly makacsul azon elveihez, melyeket fordításaiban annyi merészséggel alkalmazott. Hiába mondta, hogy az ellenfél nem tudta őt megtéríteni. Igenis, lassanként a józan mérséklethez közeledett s a túlzó neologiótól eltávozott annyira, hogy a neologióának még a nevét is elhagyta s a maga felfogását a *synkretismus* névvel jelölte. Meggyőződését következőleg foglalja össze: „Jól és szépen az ír, a ki *tüzes orthologus* és *tüzes neologus egyszersmind*, s egyességben s ellenkezésben van önmagával.“ Tehát az író a *fontebb nemben* mindazt merheti, a mit „a minden nyelvek ideálja meg-

kiván, a magyar nyelv természete (*örök szokása s törvényei*) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség multhatatlanul parancsol. „Míg ellenben, ha az író a kevésbbé művelt közönséghez szól, csak azt merheti, a mit „minden olvasó javalhat.“ E megkülönböztetés Kazinczy régebbi dolgozataiban sehol sem nyer ily szabatos kifejezést. Szinte azt mondhatjuk, hogy e megkülönböztetés egymagában is alkalmas lehetett ellenfeleit kibékíteni s nyelvünk fejlődésének további helyes irányát megszabni.

A tudatos nyelvűvelő a fáradhatatlan izgatóval kezét fog Kazinczynak e tanulmányában. Éppen oly mély meggyőződéssel hirdeti, hogy a magyar nyelv minden élő nyelvek közt a legszebbé válhatik, ha íróink az ő irányát követik, mint a hogy később Széchenyi lelkesedett a jövő Magyarorszáért, ha államférfiaink az általa hirdetett eszmék és taktika szerint működnek átalakulásunk nagy kérdésein. Az idegen szellem bálványozását mérsékli a nemzeti szellem tösgyökeres sajátágainak ha nem is minden oldalú ismerete (a mire akkor nem is gondolhatunk), de a megismerteknek őszinte szeretete. Mert melyik nyelv az — kérdi — a magyaron kívül, a mely már most is tisztán zengheti el a görög és római lant mennyei zengzetét, a görög nyelv báját, a római nyelv méltóságát, az olasznak hevét, a francziának könnyűségét, a németnek és angolnak erejét? S ezért a minmagunk szeretete ne homályosítsa el vizsgálódó elménket, hogy a mások példáit megvessük; ellenkezőleg azt tekintjük: mit tettek mások, s mi használ nekünk is.

Kazinczy oda jut vissza, honnan a harc elején, a Vitkovicshoz írt epistolájában kiindult, midőn a nemzetnek önmagával való eltelését s az idegenek büszke megvetését ostorozta.

Az újításnak rég idő óta tervezett védelméből készült e tanulmányával Kazinczy a nyelvújító harcot elméletben befejezettnek gondolta. Mondogatta is barátainak, hogy immár leteszi vitázó tollát, s elveit a gyakorlatban, különösen a Sallustius fordításában alkalmazza. Még ugyan Verseghy grammatikája és *Tiszta magyarsága* egészben véve meg nem ostromolt bástyája volt az orthologusoknak; de Kazinczy méltán hihette, hogy e tanulmányával sikerül a kibékülés útját előkészítenie, s nem lesz szükség a harcot tovább folytatnia. Az irodalom természetes fejlődése fogja meghatározni: nyugodtan tekinthet-e a jövőbe, s élete célját biztosítja-e a nyomába lépő ifjú írók működése. Egyelőre csak — szokása szerint — azt várta, mit ítélnék a tanulmányról barátai s ellenfelei. Igaz, hogy nem mindent mondhatott el, a mit akart, mert a folyóirat két ivnél hosszabb dolgozatot nem szívesen közölt; de legalább minden, alaposnak látszó, okot felhordott, a melyek meggyőzhetők ellenfeleit is, hogy a kibékülést őszintén óhajtja. Mily szempontból várta az ítéletet, maga megmondja a Döbrentéinek 1820. jan. 19-dikén írt levelében, midőn így szól: „*Nem tudomány, hanem ízlés és egyenesség* kell annak megvallására, a mit én ott taníték.“

Barátai egybehangzó javalással fogadták Kazinczy értekezését. Ungvárnémeti Tóth László már is látja, mennyien hajlanak az igazságra az ellenfél tagjai közül is, mert Bécsben nemcsak a vele egyetértők, hanem a vele egyet nem értők is örömmel fogadták. Gr. Majláth János oly derék munkának itéli, a melynek lehetetlen el nem némitani az ellenkezők csoportját. Valóságos evangéliuma, vagy éppen Koránja az újítóknak, mely vagy megtéríti, vagy megöli a hitetlent. „Sok örömet szerzett ön barátainak — írja Kazinczyhoz 1820. febr. 1-jén kelt német levelében — s a jó ügy győzelmét biztosította.“ Szentmiklóssy és Döbrentei gyönyörrel és bámulással fogadták, Kis János pedig oly figyelemmel, mintha csak most találta volna igazán fontosnak az újítás védelmét. B. Lakos János meg azt írta Kis Jánosnak, hogy ő a folyóirat minden dolgozata között a Kazinczyénak nyújtja a pálmát, s ez érdemi meg a Trattner díját is. Még Kulcsár is nagy figyelmet mutatott iránta.

De Kazinczy legjobban a gr. Teleki József véleményének örült, a mely szintén kedvező volt. Ez a vélemény kiengesztelte Kazinczyt a gr. Teleki László elnémulásáért, kit, a mint Kazinczy először hallotta, kevésbé tudott meggyőzni, mint derék fiát. Meg is írta neki Kazinczy, hogy inkább akarja bírálójának, mint ellenfelének. Szabó János, a b. Vay Miklós tábornok gyermekeinek a nevelője, kedvezőbb hirrel lepi meg Kazinczyt. „Az öreg gr. Teleki László is becsülője a munkácskának — írja Kazinczyhoz 1820. febr. 27-dikén — pedig ez is orthologus, már csak atyja iránt való tekintetből is.“ Bizonyára Teleki László most sem állott Kazinczy pártjára; de ha az újítás módjai közül csak azok, a melyeket minden nagy író példája igazol, megnyerték is tetszését, már az orthologusok részéről is ezzel lehetők mutatkozott az egymáshoz való közeledés.

Pesten, melyet immár az irodalom központjának tekintettek, határozottan tetszést aratott Kazinczy érvelése. Ime Szabó János idézett levelében milyen kifejezést ad e köztetszésnek: „Az orthologusokról és neologusokról irt értekezés nagy kedvet nyert az olvasók előtt. Még én nem találtam senkit, a ki azt ne dicsérte volna. Semmit sem mutathat eddig a *Tudományos Gyűjtemény*, a mely az olvasó közönségnek oly nagy részét illetné, mint ez; ez, mondhatom, az egészét illeti. A nyelv felett indított per az egész nemzetet illeti. Ez az értekezés, ítéletem szerint, teljességgel kimerítette tárgyát, és bár sokan irtak is már ezen dologról azelőtt, szüksége volt a közönségnek mégis egy ilyen kinyilatkoztatásra. Remélem, ez meg fogja egyeztetni, legalább közelebb fogja hozni egymáshoz az ellenkező feleket, s az a jó következése lehet, hogy a nemzet felébred és feléled nyelve esmérhetésére, szeretetére és művelésére. És ekkor Füredi Vidának lesz az az érdeme, hogy ő adott alkalmatosságot erre a jeles munkára. Az én kedves barátom pedig, mint egy bíró, elosztván a pert, érdeme érzéséből származott nemes büszkeséggel megengedheti,

hogy a neologia vezérségének dicsőséges nevével tiszteltessen meg. Ezen túl már semmi okos előtt nem lehet egyéb, hanem becsület az értekezésben meghatározott értelemben neologusnak lenni.“ Kazinczy tanításának oly nagy hatását sejti Szabó János, hogy azzal még b. Vay Miklós megtérítésére is biztosan számít, jóllehet a báró „valóságos orthologus.“

Bár Kazinczy elvétele azt is emlegeti, hogy ismét ki kell szállania a síkra s meg kell mérkőznie Verseghyvel, a ki őt „Nabugodonozorrá tevő;“ barátainak javalása után látja, hogy tanulmánya „már is oly nagy kárt tett az orthologusoknak, hogy jobb lett volna hallgatniok.“ A nyelv kérdéseiben — úgy mond — a dogmatismus mit sem ér; itt az ellenkezés vezet célhoz. Ha csupán gyakorlati példáit támadták volna meg, szívesen hallgatott volna, kész lett volna beismerni hibáit; de elméletét védelmeznie kellett. Hogy magyarul ő is tud: hivatkozik a *Gr. Festetics Györgyhöz* írt epistolájára, mely tele van neologismussal (p. o. „nemesited almad,“ „sajtolod szőlődet“) s mégis tetszett az orthologusoknak is.

A nyelvújítás történetében bizonyára külön megfajtást kíván az a kérdés: miért nem harczoltak Kazinczy tanítványai éppen a döntő ütközetekben a mester zászlaja alatt, holott a gyakorlatban nemcsak követték, hanem felül is haladták? S vajjon az a körülmény, hogy 1817—1820. években régebbi tanítványai közül, Szentmiklóssyt kivéve, senki sem száll ki az újítás védelmére, hatással volt-e Kazinczy elhatározására, hogy ellenfeleit kibékítse?

A széphalmi mestert először a *Mondolat* támadta meg erősebben, a melyre Kölcsey és Szemere Pál feleltek; azután Bereszászi és Sipos József támadták általában az újításokat, s e támadásokra Helmecky is válaszlalt a Berzsenyi műveinek II. kiadásában. 1817-ben Szentmiklóssy védelmezte a mester néhány új szavát, s innentől fogva, noha 1816—1818-ig érték a legerősebb támadások, éppen arról az oldalról, a honnan a védelemre talán leginkább számított, sem Kölcsey, sem Szemere Pál, sem Helmecky, sem Döbrentei nem szólaltak fel nyomósabban mellette. Thaisz András ugyan Jolsvai Bandi álnévvel megfelelt Takácsnak, s Kazinczy örült, hogy „a zavart fejű, szívé s előadású ember megkeféléttet;“ azonban Kazinczy sem ezzel, sem Szentmiklóssynak említett védelmével nem lehetett megelégedve. Szemere Pál a költői nyelvről szóló dolgozatában* magasztalással említi mesterét s Daykával, Kölcseyvel, Berzsenyivel, Virággal és Kisfaludy Sándorral együtt a nemzet büszkeségének mondja, de az újítás elméletét nem is érinti. Kölcsey pedig egyenesen kárhoztatta a harc folytatását, s midőn utóbb Lasztóczon mesterével találkozott: „nevette mindazokat, a kik várnak valamit nyelvünk s literaturánk eránt s feltevé magában, hogy ő többé semmit nem ír.“ Szemere Pál is „bücsüvétel nélkül vonta el magát.“ Helmecky a

* Tud. Gyűjtemény 1818. évf. V. f. 79—86. 1.

vidéken járt-kelt s nem foglalkozott irással, annál kevésbbé, mert valóságosan gúnyt űztek verseiből s kivált abból a jelentésből, a melyet Kazinczy fordításai iránt kiadott. Döbrentei az *Erdélyi Múzeumot* éppen meg akarta szüntetni s Kazinczy klasszikus fordításait is visszaküldte.

Kazinczy ugyan egymagában is készen állott a harcra, de fájt neki, hogy leghívebb tanítványai éppen akkor hallgattak el, midőn a harc izgalmi a leghevesebbek voltak. Ha — így panaszkodik — látta Szemere Pál, hogy Kazinczy a harcot tovább folytatja, Szemere pedig nem kívánt benne részt venni, meg kellett volna mondania, hogy a vezér világosan tudja, mire számíthat. „Én legalább — folytatja Kazinczy a Döbrenteihez 1820. jan. 19-dikén írott levelében — vele ezt tettem volna, s mint-hogy én ezt tettem volna, nekem fáj, hogy velem ez nem történt.“

Annál jobban esett Kazinczynak, hogy Horvát István védelmére kelt egy-két szóval.* Horvát István Schwartner Márton *Introductio in rem diplomaticam* (Budae, 1802) című munkájának bírálatában a régi magyar nyelv fejlődéséről szólván, azt mondja, hogy: „A ki Pálnak, házben, országbele... s más több effélék helyett először irni és mondani merte a nyelv értelmessége ellen (!) Pálnak, házban, országba... az többet mert a mindenféle ellene koholt, vagy intéztetett sértegetések után is *tiszteletre és szeretetreméltó Kazinczynál*.“ „Mint a jégeső — írja Horvát István Kazinczynak 1820. okt. 28-diki levelében — úgy hullott reám sok oldalokról a feddés, boszonzkodás.“ De ő nem ügyelt ezekre. Tudta előre, hogy az orthologusok felzúdúlnak ellene, s éppen azért hosszas megfontolás után rötta le kötelességét Kazinczy érdemei iránt. „Türhetetlen vala már előttem — folytatja idézett levelében — a mindenféle sértés, dűfés, csipkedés, bán-tás, vagdalkozás, azért nyilván szólottam melletted s talán jókor és hasznosan szólottam.“ Sajnosan tapasztalta, hogy a nyelv kérdéseihöz avatott, avatatlan egyaránt tudni vélt, s éppen abban látta előmenetelünknek egyik legnagyobb akadályát, hogy kellő készűlt-ség nélkül vakmerően szólnak mindenhez a magyar írók, holott tudatlanságuk miatt hallgatniok kellene. Ő a Marczibány-jutalom kérdéseit is mindig úgy adja fel, hogy csak huzamos tanulmány után tudjanak hozzá szólni, s „nem akarva is tanuljon előbb, a ki felelethe kap.“ Ettől várja, hogy „kifejlik esztűnk, kevesbedni fognak nyelvfeszegetőink;“ mert — úgy mond — inkább egy derék philologusunk legyen, mint hatezer himpellér.

Egyszeremind arról is tudósítja Horvát István Kazinczyt, hogy a mi eddig történt a nyelvűjítő harcban, még mind csekélység ahhoz képest, a mi ezután következik. Bacsányi készűl Kazinczy ellen sikra szállni a Faludi Ferencz munkái hirdetésében. „Úgy hiszi, mint látom — írja — hogy meg fogja a hazát a végső veszélytől, melylyel te azt fenyegeted, menteni.“ Kazinczy,

* Tud. Gyűjtemény 1819. évf. XI. f. 97. l.

bár óhajtotta a harc befejezését, készen várta a támadásokat, de midőn Bacsányi 1821-ben az orthologia védelmére kelt, Kazinczy már a nyomában fejlődő irodalomra hivatkozva, szükség-
telennek tartotta a küzdelem folytatását.

Kazinczy nyíltan megvallja, hogy Horvát István néhány szava és levele „kedves poltolék” volt neki „némelyeknek elhülésekért.” Nem róttá ugyan ezt föl vétkül barátainak, de ő más-ként járt volna el. „Láták — írja válaszul Horvát Istvánnak 1821. jan. 18-dikán — hogy a Füredi Vida neve alatt lappangók egész boszúval estek nekem, s nem láták szükségesnek, hogy védelmemre keljenek. Annál forróbb hálám, annál nagyobb tisztelem azon nemes férjfiú eránt, a ki a fergetegek közt sem rettegé barátomnak vallani magát; tisztelném nemességét, ha azt más eránt tette volna is, így hála járul tiszteletemhez.”

Tehát a nyelvújító harc fordulata, az ellentétek elsimitására az ifjabb írók magatartása is lényeges hatással volt; mert Kazinczy tanítványainak elhallgatásából azt a következtetést vonhatta le, hogy most már egyedül marad a harctéren. Ez csak megerősítette őt abban a felfogásában, hogy a villongások megszüntetését neki is akarnia kell.

Még Dessewffy véleményét óhajtotta hallani értekezése felől.

Dessewffy válaszból kitűnik, hogy ő nem osztozott az ifjabb írók felfogásában, nem különösen abban, a mit Szabó János a pesti írókról megjegyzett. Szépnek tartja Kazinczy tanulmányát, de szerinte Kazinczy nem találta el az igazságot, midőn *haladók* és *veszteglők* között akarta a középutat megjelölni; *nem a haladók*, hanem a *szaladók* és *veszteglők* között forog a vitás kérdés. Az újításnak Kazinczy által felsorolt módjai közül ő is javalja a tájszók általánosítását, az elavult szók fölelevenítését, a „gyökérre vágást” és az összetétel által képzetteket, vagy a külföldi szóknak magyar rámára vonását. De az idegenből átvetteket eredeti alakjukban megtartani tiltja a nyelv természete. „Nem látom át — írja — miért ne lehetne a még általteendő és teremendő külső szókat magyarul nemzeni és a már bevettek magyar kaptára ütni,” mint a hogy Kis János és gr. Teleki László már évekkel azelőtt ajánlották (synodus—zsinat, usura — uzsora). Kazinczy példái közül kifogást tesz az *elszigetelt* ellen s helyette ezt ajánlja: *magánított*; a *borágot* a „merészségen túl vitt metaphorának” mondja s helyette a *hutyorót* ajánlja; a *szerevény* sem tetszik neki.

Fontosabb azonban e kifogásoknál az a megjegyzése, a melyet általánosságban tesz Kazinczy elméletére. Kazinczy a német irodalom fejlődésének irányát állítja első sorban a magyar írók elé követendő például. Dessewffy már régebben is inkább a francia és olasz irodalomra szerette volna írónk figyelmét irányozni s a német írók ellen meglehetősen elfogult volt. Különösen ellenezte, hogy a magyar nyelv és irodalom haladását a német nyelv és irodalom fejlesztésének ösvényére utasítsák írónk. „A külső

literatúrák által — írja — csak ébreszteni kellene egy igaz tűző nemzet geniusát, nem pedig követés által egészen kifomáltatni. “ Pedig az idegen szólásmódok szolgai átültetése kiforgatja nyelvünket ősi természetéből. Mintha azt mondaná Dessewffy, hogy a magyar értelem gondolatalkotó módját nem sérthetjük meg azzal, hogy az idegen szólásmódokat nyelvünk analogiája ellen átültetjük; de átültethetjük „praeter analogiam; mert így gyarapodnak a nyelvek, et ita creantur futura analogiae exempla.” (Példa az *elszűgetelt*, a mely a francziában keletkezhetett, de nálunk nincs értelme.)

Feltűnő, hogy azon alapok közül, a melyeket az új szó alkotásánál tekintetbe akar vétetni, az etymológiát leghátra teszi, így: analogia, euphonia, nyelvszokás, etymologia. De ha az euphoniát mindjárt az analogia mellé helyezi: hogy ajánlhatja a *kukucs-káltató*, *szobaszennyes*, *hutyoró* stb. szókat? Valóban Dessewffy újításai alkalmasok lettek volna az újítás ellen ingerelni még a Kazinczy híveit is. Pedig Dessewffy is szereti megrovogatni az újítás túlságait, a melyek, szerinte, onnan eredtek, hogy Kazinczy tanítványai sebesebben haladtak magánál a mesternél. Kazinczy említett értekezésében azt állítja magáról, hogy azért mondják őt az újítás vezérének, mivel „ezen úton távolabb mene, mint mindenek mások,” vagy azért, mivel „a mit mások csak példák által tanítottak, ő védelmezni is merte.” Dessewffy ebben sem ad igazat barátjának: Helmeczy túlszárnyalta mesterét. Ő is vezérnek ismeri Kazinczyt, a ki ugyan olykor-olykor megveti a grammatikát, megsérti a nyelv természetét, de izlése legtöbbször megóvja a túlzásoktól. Nem szabad tehát minden magyar ironak Kazinczyval mérkőznie „Te — írja — seregvezető vagy; ezer tökélyek fedik olykori siklásaidat; de minden követő seregben találkoznak *barcmállati* utánczók, ezeknek regulákat kell adni, ezeket nem lehet önihlettetésekre bízni.” Most már csak arra kell Kazinczynak törekednie, hogy jó és szép példája utat ne téveszsen. Az újítás alkalmazásában szorosabb zsinórmértékre van szükség, s úgy hiszi Dessewffy, hogy éppen e szorosabb zsinórmérték sürgetésével használ ő is az újítás ügyének, hogy — mint mondja — „egy kevésbé töröttebbé teszi” a Kazinczy által tört utat s a megegyezést könnyíti.

Ugyancsak e megegyezés könnyítésére céloz Horváth József Elek értekezése is.* A mértéket tartó újításnak ő is híve, még az új szó csinálását sem kárhoztatja, noha inkább az elavultak föllevenítését ajánlja. De szeretné, hogy az új szók használatában józan mértéket tartsunk, a mint Kazinczy is hirdette ifjabb korában. Sajnos, ezt a józan mértéket most már eldobta a széphalmi vezér s „nagyon kirándult.” Nem kisebb váddal illeti Kazinczyt, mint-hogy megtapodja „egy szabad nemzet nyelvének törvényeit,”

* Tud. Gyűjtemény 1819. évf. XII. f. 41—67. I. „A nemzeti csinosodásról.”

erőszakosan akarja szerfelett sok újításait elfogadtatni, s az idegen szólásokat csaknem érthetetlenül „adja a hazának.“ Nem emliti fület sértő sziszegéseit, de megrója elisióit, szócsonkításait, a melyeket azonban költői nyelvben ő is megengedhetőeknek tart. Hanem a német szókat átvenni megbocsáthatatlan véték: *prin-czecske, muszkel*. Hátha még a régebben meghonosodott szókat német formára esigázzuk: *tempel, akt, thrón, plan*, a melyeket már Horváth Endre is oly erősen ostromolt. E megrovás azonban nem tartóztatja őt, hogy ezeket ne írja: *idyllion, szaksz*.

Kazinczy ez újabb támadásra nem felelt nyilvánosan, csak az 1820. jan. 20-diki barátságos levelében mondta el észrevételeit s inkább csak általánosságban azért is, mivel a mikor Horváth József Elek a maga értekezését írta, Kazinczy tanulmánya még nem jelent meg, most hát egyenesen arra utasíthatta. Rosszul esett Kazinczynak, hogy a többség véleményével érvelt ellene az író, mintha a nemzet nagyobb részének véleménye kötelező volna az íróra, holott sokszor éppen az ellenkezőt mondani szoros tiszte az írónak, ha az ellenkezőről van meggyőződve. Aztán — kérdi — melyek azok a törvények, melyeket ő lábbal tapod? „Hiszen — úgy mond — a szabad nemzet szabad nyelve törvénye azt engedi, azt kívánja, hogy meggyőződésünk szavának engedjünk, s a mit az ügy javára valónak tekintünk, szabadon kimondjuk.“ Hogy áldozza fel ő a maga meggyőződését a nemzet nagyobb részének, holott állításait még senki sem czáfolta meg? Hogy elisiókat használ, hogy Sextuszt ír? Révai, Baróti Szabó és Rájnis is használtak, sőt még Verseghy is; az idegen szók sz hangját már Révai kezdte, s Dessewffy és Ungvárnémeti Tóth László is mellette vannak. Nem hiba az, hogy a nemzet nagyobb része kedvéért meggyőződését vissza nem vonja; de az ellenfélnek igenis hibája, hogy ezt kívánja tőle. „Türni, tisztelni kellene a vélekedés szabadságát, valamíg az teljesen meg nem czáfoltatik, s nem volna bajunk egymással.“ Az egész támadást a *Mon-dolat* folytatásának tekinti, melylyel a dunántúli írók el akarják őt némitani.

Horváth József Elek cikke, noha — mint Kazinczy is vallja — lelket emelő tüzzel, szabad lélekkel, nagy tudomány-nal van írva s csinos, velős magyarsággal, kevés hatással volt az újítás további folyamatára. Mind általánosabbá lett a béke vágya, s újítók és veszteglők egyaránt szükségesnek tartották az irodalom fejlődése érdekében, ha nem is a teljes megegyezést, legalább az egymáshoz közeledést. Verseghy még kényszerrel is hajlandó lett volna az *egységet* előmozdítani, de ettől éppen Kazinczy óvta az írókat.

Hanem a békét őszintén óhajtotta ő is. Barátai is részint szóval, részint példájokkal azon voltak, hogy a harc véget érjen. „Már elég volna — írja Döbrentei Horváth József Elek dolgozatára czélozva — meg van örölvé a korpa.“ Dessewffy ugyane szempontból óhajtotta, hogy Kazinczy a hozzá írt levelét küldje

el a *Tudományos Gyűjteménynek*, mert — úgy mond — „bármilyen kicsiny érdem, de érdem akármiben is az egységet a hazafiak közt kieszközölni igyekezni.“

De senki sincs, a ki a békés együttműködést jobban kívánná, mint maga a széphalmi vezér, a ki közel húsz év óta mindig a harc után vágyott. Nemcsak azzal mutatja ezt, hogy a nyelvújító harcot elméletileg befejezettnek tekinti, hanem azzal is, hogy az ellenfél minden neheztelését, minden ingerlését kerülni törekszik. E czéllal írta a *Gr. Festetics György*höz szóló epistoláját s utolsó fontos tanulmányát is Most epigrammáit készíti újabb kiadás alá, s az a szándéka, hogy mind kihagyja, a mi „mást bánthat“. Ismeretes, hogy Kisfaludy Sándornak és Horváth Endrének is ő nyújt békejobbot először. „Ugyan mért nem száll meg bennünket — írja Horvát Istvánnak idézett levelében — a türelem lelke? mért keresünk alku, czimboráskodás, szedett vok-sok, erőszak, fortély és ravaszkodás által egységet?“

Ekkor jelenik meg a gr. Teleki József jeles műve „A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által“ czímmel 1821-ben, a mely egész szellemében s részleteiben is Kazinczy utolsó tanulmányával sok egyezést mutat, s mely után a kicsinyes torzsalkodás már nem számíthatott meghallgatásra sem az újítóknál, sem az orthologusoknál. Kisfaludy Károly és köre a gyakorlatban segítségére sietett a széphalmi vezérnek, s a nyelvújítás diadala biztosítva volt.

Kazinczy inentől fogva inkább eredeti műveiben, az *Erdélyi Levelek*ben s történelmi tanulmányaiban, valamint a Cicero és Sallustius fordításában értékesítette az újítás vívmányait; elméletét azonban gr. Teleki József műve által megerősítve látván, védelmezni többé fölöslegesnek tartotta.

VÁCZY JÁNOS.

Régi török jövevényszavaink.

II.

27. béka [acc. *békát*] frosch.

< o s z m. *baga* nom général des animaux batraciens, tortue, écaille de tortue ZENK. 203. | c s a g. *baka* béka KÜN. 30. | k ú n *baga* rana CCUM. 173. | k a z. *baka* BÁL. 151. | b a s k. *baka* KÁTAR. 24. | k o j b. *paya* KÁTAN. 151. | k a r. *baga* CASTR. 124. | a l t. *paka* BUDAG. 1 : 234. | a l a d. *paga*, k o n d. *pagan* VERB. 237. | u r j. *pa; a* KÁTAN. 137. | j a k. *bağa* BÖHTL. 126. || b u r j. *baka*, *bağa* CASTR. 160. | m a n d z s u *vakšan* kröte GAB. (A m a n d z s u v- ∞ m o n g. b- megfelelésre vö. Journ. of Peking Or. Soc. IV. 44—45.).

Vö. BEREGSZÁSZI 118, GYARMATHI Affin. 379, Voc. 6.; SÁNDOR, Sokf. 12 : 16, VÁMBÉRY, NyK. 8 : 130, BUDENZ, NyK. 10 : 77, MUNKÁCSI, NyK. 18 : 78, Ethn. 4 : 296.

[28. **béke** friede, ruhe < c s a g. *bekik*, *bikik* gebunden, geschlossen; *aralari bikikdur* sie leben in frieden; VÁMB. Stud. 252; *bikik* gebunden, befestigt, KÜN. 26. vö. c s a g. *bikitmek*, *bekitmek* binden, zubinden, schliessen, frieden schliessen < c s a g. *bik*, *bek* fest, hart = u j g. *bik*, *beğin*, „fest“ RADL. Sprachm. 71. | k ün *beğin* id. CCum. 143 | o s z m. *pek* ZENK. | k a z. *bik* BÁL. 160. vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 130, BUDENZ, NyK. 10 : 78; MUNKÁCSI, NyK. 32 : 387.

A jelentés szempontjából kielégítő egybevetés (békekötés), de alakilag nem; t. *bekik*-nek a magyarban nem *béke*, hanem **bökő* felelne meg.]

[29. **bekecs** pekesche < k a z. *bekäc* junges weibliches schaf; *bikäc* ünőborjú BÁL. 160 | *bekäc-bürän* „lamm“, *bagäc-bzau* kalb, MUNKÁCSI idézi NyK. 32 : 279—80 (vö. k a z. *bigäc* menyasszony BÁL. 160. | c s a g. *bigäc* fräulein Vámb. Stud. 252 < c s a g. *bike*, *bige* úrnő, Stud. 252. | c s u v. *piçe* ASM. 112), vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 279.

A m. *bekecs* mássai megvannak a cs.-t.-ban (*bekeš* Nyr. 25 : 290), s a lengyelben (*bekiesza* > úfn. *bekesche*, *pekesche*, Nyr. 3 : 524, 23 : 524, KLUGE 293), s még mindig eldöntetlen kérdés, hogy melyik nyelv az átvevő fél. A k a z. *bekäc* nem szorosabban „schaf“, hanem a nemre vonatkozó elnevezés („ünőborjú, weibliches schaf“); MUNKÁCSI magyarázata tehát két adatokkal eddig nem bizonyított feltevést foglal magában: hogy a *bekäc* szó az átadó török nyelvben is járatos volt általánosabb „birka“, „birkabőr“ értelemben is, s hogy a m. *bekecs* ebből rövidült: *bekecs-ködmen* (tkp. „birkabőr-ködmen“.)

30. **békó** [acc. *békót*] fessel, fusseisen; *béklyó* [alakv. *békló*] id.

< o s z m. *bukagi* fessel (an den beinen), kette für tiere und verbrecher; *bugan*, *bugaw* fessel ZENK. 221, 223. | c s a g. *bogak* fusseisen VÁMB. Stud. 248; *buçayru*, *buçak* fessel, band, kette KÜN. 33; *bogak* schlinge, fusskette KÜN. 29. | k a z. *biçayru* békó BÁL. 159. | b a s k. *bigau* id. KATAR, 41. | c s u v B u j. *pöjav*, M k a r. *pöjo*, O l g. *pöja* kurta kötél ASM. 366, 378. | t o b. *buçaw* Gíg. 224. || m o n g. *bojo* lie, attache, noue, pance, anneau, bracelet Kov. 1160, *boçoya* bandeau, anneau, bracelet (< *boço*- envelopper, lier, bander, attacher, nouer) Kov. 1161—2. | b u r j. k a l m. *bö*- festbinden CASTR. JÜLG. || g o l d. *bokiu*-, *bokki*- binden, fesseln GRUBE 111.

MUNKÁCSI tetszetős magyarázata szerint a *békló* mellékalak *-lik* képzős török szót tükröztet (vö. pl. kirg. *buçalik*, pányva BUDAG. 1 : 284).

Vö. HUNFALVY, VogF. 297., MUNKÁCSI, NyK. 32 : 371. [Vámbéry, NyK. 8 : 131, BUDENZ, NyK. 10 : 95].

[31. **beleget** (*bellöget*, *belget*, *bellö*, *bellöke*) < j a k. *biliä*-schaukeln, BÖHTL. 140 = o s z m. **bel*-, *belin*- frissonner, trembler BARBIER DE MEYnard 1 : 313. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 280.

A mi mindenek előtt a magy. *beleget* igét illeti, nyilvánvaló, hogy nem egy **bel-* igető *-get* képzős frequentativuma (a mint már MUNKÁCSI előtt ALBERT JÁNOS is magyarázta, Nyr. 22:245), hanem dajkaszó, a mely vidékenként belekerülhetett a felnőttek nyelvébe is. Nyilvánvaló ez a közlők meghatározásából is: *belgetni*, a gyermeket ringatni, s mondogatni neki: *bel, bel.* „*Belgesd el a gyermeket.*“ Nyr. 15:432. „*beleget*: kis gyermeket ölben, térden hintázva vagy bölcsőben renetgetve alvásra édesget, alvásra kész, így: *bel! bel!* vagy: *beli! bel! bel!* *Beli, bel!*, kis buba, édes anyám szép mókusa“. Nyr. 17:90. „*Belli*, fiam *belli*, mert neked nem apád Báthory Boldizsár.“ ARANY-GYULAI NÉPK. Gy. 1. Ugyanígy SzD. is. Ide tartozik a NySz. két adata is: „Gonosz bölcsőben *belegetett* bélyeges próféta“, PÁZMÁNY. Kalauz 417; „néha renetetésre, néha *belegetésre* osztjátok a jó órákat“. BAL. CsIsk. 43. Ugyanebbe a szócsaládba tartozó dajkaszavak: *belikol*, Nyr. 17:90; *belbel*: dajkanyelven mondják kis gyermekről, mikor alszik. Tjsz. CzF.

Hogy a palócz *bell'ö*, *bell'öke* „bölcső, vászonhinta“, *belléget*: „ringat“ szintén gyerekszó-e, vagy a köznyelvi *billeg*, *billen* szócsaládba tartozik (így ALBERT, Nyr. 22:245), két adat alapján nehéz volna meghatározni (Nyr. 20:287, 22:32).

A jak. *biliä* ‚schaukeln‘ BÖHTLINGK szerint is a *bisik* ‚wiege‘ = köztör. *بیشك* szóhoz tartozik, s talán a jakutban szórványosan fellépő lamdacismus egyik esete (vö. *üü-* träumen, *tül* traum; BÖHTL. Jak. gramm. p. 187).

Az oszm. *belin* már csak jelentése miatt sem tartozhatik ide; különben is ZENKER szerint: *belir* crainte, peur; *belirlemek* im schlafe aufschrecken, plötzlich erschrecken, p. 200. Ugyanígy BUDAĞOV: *belir* пенугъ, страхъ; *belirlemek* внезапно разбудить, испугать, 1:267.]

32. **bélyeg** [acc. *bélyeget*; alakv. *biluk*, *bylegh* *bilig* OklSz. *belleg*, *bilegh*, *billeg*, *byllögh*, *lillyeg* NySz; *bélyag*, *bijog*, *villog* MTsz.] merkmal, kennzeichen.

< ó-tör. *bilgü* sage THOMSEN, Inscr. 15. | u j g. *belkü*, *belgyü* zeichen, merkmal, fahne, spur VÁMB. Kud. Bil. 210. | oszm. *bilgü* kenntniss ZENK 203, 238. | csag. *bilkü* zeichen, stempel KÜN. 27. | kún *bilgü* weisheit, weise CCUM. 241. | kaz. *bilge* BÁL. 161. | bask. *belgy*, *belge* KSz. 5:233 | csuv. *palli* ZOL. 46. | jak. *bäliü* BÖHTL. 134. || mong. *belge* signe, insigne, marque, symptome, indice; phénomène, apparition Kov. 1117.; *bel; ele-* signif. Kov. 1120. | mong. Kalka *belge* *belög* zeichen id Journ. 21:2:37. | burj. *belge*, *belege* CASTR. 168. — Alapszó: köztör. *bil-* tudni.

Van a délszláv nyelvekben is: bulg. *belég*, szerb *biljeg*, *biljeva* VUK.³ 26, *bilježje* id. ibid.; horv. *bilig* „zeichen“, a melyek MIKLOSICH szerint régi jövevényszók a törökségből, Denk. 34:264, EtWb. 12.

Vö. BOLLER, Sitzungsberichte der kais. Akad., Wien, 19:265, HUNFALVY, VogF. 297, VÁMBÉRY, NyK. 8:131, BUDENZ, NyK. 10:78.

[33. **bér** [alakv. *bér* MünchC. 67; *beer* ÉRDY C. 78; *ber* KÁROLYI Bibl. 1:515; *bires* Sylv. ÚJT. 1:50] preis, wert, lohn,

sold = o s z m. *vergü* gabe, geschenk, steuer, zoll ZENK. 936. | c s a g. *birkü* KÚN. 28., *birgü* BUDAG. 1 : 300 | t e l. k u m a n d. *peru*, k o n d. *perig* ДАРЪ, ЖЕРТВА VERB. 253. | c s u v. *paru* ASM. 15, 17, ZOL. 46 | j a k, *biärü* das geben, die gabe BÖHTL. 138 = o s z m. *ver-*, c s a g. *bir-*, t e l. *per-*, c s u v. *par*, j a k. *biär-* adni Vö. VÁMBÉRY, NYK. 8 : 131, BUDENZ, NYK. 10 : 78, MUNKÁCSI, NYK. 32 : 279, 372.

A köztör. * *bergü* alapján sehogysem értjük meg a magyarban a *bér* alakot (*bérö* v. *béreg* helyett); nem segít ezen az sem, hogy MUNKÁCSI a j a k. *biärü-t* s a c s u v. *paru-t* állítja a sorozat élére, hiszen j a k *i, z, ü, ü*, nom. verb. képző, valamint a c s u v. *-u* is = az o s z m. c s a g. *-gü, -kü* képzővel (l. BÖHTLINGK, J a k. gramm. 250, ASMARIN, Materialy, p. 110). Talán még inkább gondolhatnánk az oszm. *vere-re*, illetőleg ilyenfajta igenévre.

Nem szabad felednünk, hogy megvan ez a szó a szlávtságban is: szerb *bir* kollektur des pfarrers, VUK.³ 27; szerb nyelvtörténeti adatok: DANČIĆ, Rječnik iz književnih starina srpskih 1 : 40 | k a j. h o r v. *bir* census, BELLOSTENEČ, Gazophylacium, 1 : 261, 2 : 14 | bulg. *birz, birtja, birtjka, birka, birtjca* davan^o, danzka, porjezz, vergija GEROV, 1 : 42 | o r o s z (Besszarábiában) *birz* fejadó DALJ, Tolkovyy slovarj . . . veliko russkago jazyka, 1 : 89 || oláh *bir* impót, contribution, DAMÉ, Dict. roumain-franç., 1 : 136. Vö. még bulgár-oláh adatok MIKLÓSICH Lexicon palaeoslovenicum, p. 22. MIKLÓSICH (EtWb. 13), néhány ide nem tartozó szóval együtt, valamennyit a m. *bér* átvételének tartja. Vajjon helyesen-e?]

34, [bérke [alakv. *birke, börke, bürke* NySz., MTsz.] 1. kätzlein an den bäumen; a kukoricza virágja, kalásza; fenyőgyümölcs MTsz. 2. kötővessző MNy. 1 : 316, OklSz. 1152.

> kún *bur* CCum. 222 | t o b. k r i m. *bür* BUDAG. 1 : 250. knospe | k a z. *börö* OSZTR. 47 | b a s k. *büre* KATAR. 38 | a l t. t e l. *pür* falevel, rügy, ágacska VERB. 274. Vö. MUNKÁCSI, NYK. 32 : 281.

A jelentés sem egyezik egészen; különben is különös volna, hogy a kicsinyítő képző nélküli **bér* alaknak (mert hiszen ezt kellene felvennünk eredetibbnek) semmi nyoma se legyen nyelvemlékeinkben.]

35. *bürtü* NySz. goldkorn; *börtüs globulatus* OklSz.

? = kún **bürtük* [..rtuc CCum. 135., kétes olvasat, vö. RADL. Sprachm. 76] eyn santkorn | k a z. *börtök* szem, morzsa OSZTR. 47 | b a s k. *bürtük* id. KATAR. 39.

A jelentések eltérése némileg kétségessé teszi az egybevetést. Vö. MUNKÁCSI, NYK. 32 : 301.

36. *bëtü* [alakv. *bótó* LÉPES, PTük. 2 : 153; *bethew* JordC. 366; *bütü* MTsz.] buchstabe.

< ó-tör. *bitig* écrit THOMSEN, INSCR. 12, 20; RADLOFF, Inscr. Neue folge, 181; Dritte f. 378. | u j g. *bitig* id. KSz. 2 : 248 | kún *bitik* quodvis scriptum, littera; *bitu* scriptura CCum. 90, 212 | c s a g. *bitik* schrift, aufschrift, buch, ZENK. 176, KÚN. 29; *betik, petek* VÁMB. Stud. 250 | b a s k. *bëtü* id. KSz. 5 : 233. Alapszó: *biti-, bit-* schreiben.

mong. *bičik* écriture, inscription, lettre, livre Kov. 1148 | moghol *bičik* Journ. 23 : 4 : 24 | burj. *bišik*, *bičik* CASTR. 169. Alapszó: mong. kalm. *biči-*, burj. *biše-*, *biči-* schreiben. A tör. *ti-* hangsoport szabályos mongol mása *či-*, vö. Journ. 21 : 3 : 12, NyK. 35 : 264. Mongol jövevényszavak: tel. *pičik* VERB. 258 | urj. *piččik* KATAN. 144 | jak. *bičik* ver-zierung, muster BÖHTL. 139.

mandzs. *bitye* buch, schrift, GAB. 21 | dachur *biteyé*, *bitiye*, *bitké* id. Iv. 42 | manäger *bitiye*, *bitéye*, szolón *bitye* Iv. 23. | gold *pičxa* id. GRUBE 104. | oroszón *pička* GRUBE 104, *bityha* LEON. 103. | tungmanur. *bitik*, *bičik* CASTR. 95, valószínűleg a burjátból.

szamojéd Jurak *pāda-* irni, NyK. 22 : 361, CASTR. 35 | szamenissei *fāda-*, *fāra-* schreiben; *fadu*, *faru* brief CASTR. 94 | szamtawgy *fadu-* id. CASTR. 71.

Vö. BOLLER, Sitzungsberichte der kais. Akademie, Wien. XVII. 320; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 131; BUDENZ, NyK. 10 : 78; RAMSTEDT, Journ. 21 : 3 : 12; GOMBOCZ, NyK. 35 : 264.

37. **bicsak** [acc. *bicsakot*] taschenmesser, schnappmesser.

< oszm. *bičak* messer ZENK. 177, 232 | csag. *bučak* (?) id. VÁMB. Stud. 244 | ujj. *bičak* RADL. Sprachm. 73 | kún *bičak* [RADL. szerint *bičak*] culter CCum 97, 118, 145, 133. | kaz. *pičak* BÁL. 149 | bask. *bisak* KATAR. 41 | kirg. *pšak* RADL. Sprachm. 73. | tel. kumand. *pičak* VERB. 279 | kojib. *pičak* KATAN. 153 | kar. *bišak* CASTR. 127. | jak. *bisax* BÖHTL. 137. Alapszó: oszm. *bič-*, csag. *bič-* (schneiden, sägen) stb. ZENK. 177. Ugyanennek a tőnek származéka oszm. *bički* fűrész, kés, ZENK. 177 | kaz. *pički* BÁL. 149 | csuv. *pātškhā*, *pādžžgā*, *pādžžk* fűrész ASM. 33.

A *bicsak* mellett, a mely alakja szerint honfoglalás előtti eleme is lehet nyelvünknek, kétségkívül újabb, délszláv közvetítéssel került oszmán-török jövevényszó a *bicskia* NySz. MTsz., *bicski*, *bizsgia* MTsz. (s valószínűleg a *bicska*, *bicske* is), < szerb *bičkija* schusterkneif VUK.³ 29 || bulg. *bičkija* messer, sägemühle < oszm. *bički*, *bāčkā* säge, messer ZENK. 177. vö. Denkschriften, 34 : 263.

Vö. BEREGSZÁSI 116; GYARMATHI, Affin. 220, 224, Voc. 8.; SÁNDOR, Sokf. 12 : 18; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 131, BUDENZ, NyK. 10 : 78; SZARVAS, NyK. 10 : 387, 11 : 116; MUNKÁCSI, NyK. 18 : 101.

38. **bika** [acc. *bikát*] stier.

< ó-tör. *buka* stier RADL. Inschr. 2. f. p. 103 | ujj. *buka* id. RADL. Sprachm. 72 | kún *boga*, *buga* CCum. 129, 147 | oszm. *buga*, *buča* ZENK. 221. | csag. *boča* KÚN. 29 | tar. kirg. *buka* Sprachm. 72 | bask. *bočā* KSz. 5 : 234 | alt. tel. kojib. *puča* VERB. 270; KATAN. 155 || mong. *buča* tau-reau, boeuf Kov. 1159 | moghol *buka* Journ. 23 : 4 : 24 | burj. *buku*, *buča* CASTR. 170 | kalm. *buča* JÜLG. 168 || mandzs. *buča* ein dem ochsen ähnliches tier GAB. 25 | tungmanur. *būka* CASTR. 95, a burjátból.

MIKLOSICH a magy. *bikát* szláv jövevényszónak magyarázta (< ószl. *bykz*, bulg. szerb. *bik*; lengy. *byk*, orosz *bykz* id., EtWb. 27), de vö. ÁSBÓTH, Szláv szók, 34. l. Török jövevényszavak: bulg. *buga*, orosz *bugaj*, lengy. *buhaj*, *bugaj*, oláh *buhaj*, újgör. $\mu\beta\omega\gamma\acute{\alpha}\varsigma$, MIKLOSICH, Denk. 34 : 267.

Vö. FISCHER J. EBERHARD, Quaestiones Petrop. ed. SCHLÖZER, p. 37; BEREGSZÁSI 114, 136; GYARMATHI, Affin. 222, 230, Voc. 8; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY NyK. 8 : 131, BUDENZ, NyK. 10 : 78, 20 : 150; MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 179, NyK. 23 : 433.

39. **bilincs** [alakv. *béléncs*, *bélíncs* NySz., *bélléncs*, *bölléncs* MTsz.] hand- oder fuffsfessel.

vö. o s z m. *bileg*, *bilik* vorderarm zwischen ellbogen und hand, ZENK. 238 | c s a g. *bilek* la partie inférieure du bras depuis le coude jusqu'à la main, VÁMB. Stud. 253; *bilük* ZENK. 238 | k a z. b a s k. *beläk* id. BÁL. 158, KATAR. 30 | alt. *pilek* id. VERB. 256. Származékai: o s z m. *bilekze* place de menottes, tarse ZENK. 238 | c s a g. *bilakze* (?) eine auf die hände von verbrechern befestigte kette, KÜN. 27; — o s z m. *bilegzik* handfessel ZENK. 238; — o s z m. *bilazik*, *belezik*, [KÜNS szerint (KSz. 1 : 333) **bilek-jüziük* ‚kar-gyűrű‘] armband ZENK. 206 | kaz. *beläzek* karperecz BÁL. 158 | bask. *böälek* (o : *böälek*) id. KATAR. 31. — Kissé más jelentésű s talán nem is ide való: mong. *bilüciük*, *bilicek*, *bilisük* anneau Kov. 1142, GOLSZT. 2 : 222 | burj. *bislak*, *bisalak*, *bihetek* fingerring, CASTR. 168 | k a l m. *bilisük* JÜLG, 165.

Szinte kétségtelennek tarthatjuk; hogy a magyar *bilincs* (MUNKÁCSI szerint < **bilics*, anorganikus *n*-nel, mint pl. *bográncs* MTsz. < *bogrács*) török eredetű, de alakilag a köztör. *bilek*, *bilik* eddig ismert származékai nem magyarazzák meg. Az oszm. *belezik* átvételei: bulg. *bilezik* | szerb. *belenzuke* VUK.³ 22) albán *bel'endzike* armband MEYER, EtWb. 32, vö. MIKLOSICH, Denkschriften 34 : 262, EtWb. 13, de a magyar *bilincs*-et ezek alapján sem értjük meg.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; MUNKÁCSI, KSz. 5 : 358; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 132; BUDENZ, NyK. 10 : 129.

[40. **birka** schaf. A nagy területen járatos *birke*, *birge*, *bürge* alakok nyilván olyan változatok a *birka* mellett, mint pl. *bicske* a *bicska* mellett, s nem a *birkatól* független, egyenesen az iránságból való jövevényszavak, a hogy MUNKÁCSI (AKE. 166.) gondolja.

Azok a török szavak, a melyekkel Munkácsi a m. *birkat* egybeveti (NyK. 21 : 115, Ethn. 4 : 179, 8 : 29, AKE. 166.), négy szócsaládba tartoznak, a melyeket hangalaki rokonság nem köt össze :

1. kirg. *marka* már valamennyire megnőtt kövér bárány, BUDAG. 2 : 196.

2. oszm. *marja* la brebis ZENK. 800.

3. kar. *maigak* | kojb. *muigak* hirschkuh CASTR. 129, KATAN. 157.

4. mong. *maral* la biche, la femelle du cerf Kov. 1999 = kalm. *maaril* Cervus elephas, vacca PALL. | c s a g. kirg. *maral* KÜN. 144 | alt. tel. *paral* VERB. 244. Megjegyzendő, hogy a *birká*-ra még némileg

emlékeztető kirg. *marka* specialis 'bárány' jelentése sem bizonyos. BUDAGOV. i. h. megjegyzi: „a belső hordában *marka* névvel illetik az idétlen állatokat is; pl. *marka buzau* koraszülött borjú; *m. közü* koraszülött bárány; sőt még a holdra is mondják: *marka tuʃan*, ha hamarabb jelenik meg, mintsem várták.“

A *birka* szó eredetére eleddig egyetlen biztos nyom a közép-orosz: *byrka*, *byrka*, bárány, fiatal juh, *borbka* (Nizsninogorod vidékén) id. DALJ, Tolkovyj slovarj . . . veliko russkago jazyka 1 : 152, idézi BUDENZ, NyK. 20 : 154.]

[41. *birke* laus MTSz. < c s a g. *bürke*, *bürge* floh BUDAG. 1 : 252, 276 | o s z m. *pire*, *püre* id. ZENK. || m o n g. *birege* tique Kov. 1255. stb. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 282.

Egy adattal igazolt tájszó; a MTSz. is a *birka* czímszó alá veszi.]

42. *bocsánik* vergeben werden NySz., *bocsánat* vergebung; *bocsát* [alakv. *bocsájt*, NySz. *bulsassa* HB., *bucsát*, *bocsít* MTSz. schicken, gehen lassen, vergeben, verzeihen; *bücsü* [alakv. *bocsó*, *bocsú*, *bolesó*, *bolesú*, *bulcsu* NySz.; *hocso*, *bócsó*, *bocsú*, *bócsu* MTSz.] erlaubnis; ablass; abschied; kirchmesse, kirchfahrt.

< o s z m. *boša-* leeren, ausleeren, entledigen, entladen, frei gehen lassen, entlassen; *bošat-* (causativum) leer machen, ausleeren, ausgiessen, ausschöpfen, erschöpfen; loslassen, entlassen; umschütten, umladen; *bošan-* (verb. refl. pass.) geleert werden od. sein, sich leeren, losgehen, sich losmachen, sich frei machen; frei gelassen, geschieden werden (alapszava: *boš*, leer, hohl, ledig, frei, ungebunden, vergeblich) ZENK. 220 | c s a g. *bošat-* ausleeren, ausschütten, lösen, befreien VÁMB. Stud. 248. | k ú n *bošat* remitte CCum. 7; *bozak* (RADLOFF olvasása szerint *bošak*) remissio peccatorum CCum. p. 158 (többször); *bosov* remissio, liberatio CC. p. 199 (RADL. *buzü*-nak olvassa, s a *buz-* 'zerbrechen' tőhöz kapcsolva, verwirrung-nak fordítja); *bosan-* sich befreien CC. 25. | k a z. *buša-* üresnek, szabadnak lenni; *bušat-* kiüríteni, megszabadítani BÁL. 167 | b a s k. *bušat-* id. KATAR. 40 | k o j b. *pozít-* freilassen KATAN. 154. | v ö. j a k. *bosxo* frei ledig BÖHTL. 135. Talán ide tartozik, esetleg mint török jövevényyszó, a következő mongol szó is: *bošuk* mot, sentence; ordre, ordonnance, mandat, décision, permission, dispense, prédication Kov. 1173.

A *bocsán-*, *bocsát-* és *bücsü* szavak kétségkívül összetartoznak (a NySz. is utal a *bücsü* cikkben a *bocsát-* igére); hogy az irodalmi nyelvben az egyik *o*, a másik *u* tőhangzóval honosult meg, az csak aránylag kései jelentésmegoszlás eredménye. MUNKÁCSI szerint a *bocsú*, *bolesú* < m o n g. *bošuk* erlaubnis, míg a *bocsó*, *bolesó* < k ú n *bošak* entlassung, s e két különböző eredetű szó később keveredett. E bonyolult feltevésre nincsen semmi szükségünk, mert hiszen a fejlődés menete kétségkívül *bocsó* > *bocsú* volt, a magyar nyelvtörténeten belül, akár igenévi alaknak tekintsük a *bocsó*-t, akár egy kész török *bošak* megfelelőjének.

Vö. BOLLER, Sitzungsber. der Akad. der wissenschaften, Wien. 17: 322; VÁMBÉRY, NyK. 8: 132, Magy. Kel. 85, [BUDENZ, NyK. 10: 95 nem fogadja el]; HUNFALVY, A kún-codex, 32; PATRUBÁNY, Nyr. 26: 289; MUNKÁCSI, Nyr. 26: 289, KSz. 2: 190. NyK. 32: 376 [Máskép: MUNKÁCSI, NyK. 18: 102, Nyr. 13: 369; TMNy. 164].

[43. **bóda** [alakv. *bolda* NySz.; *bodé*, *bódva* MTsz.] griff < c s a g. *baldak* säbelgriff, stiel KÚN. 21, ZENK. 170 (de vö. o s z m. *balèak* pommeau, garde, poignée du sabre *ibid.*) | kirg. *baltak* griff, krücke | t o b. *baltak* krücke Budag. 1: 236 | k a z. *baldaq* karikagyűrű BÁL. 155 | b a s k. *baldaq* id. KÁTAR. 26. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4: 272, NyK. 32: 379.

Alaki szempontból elfogadhatatlan.]

[44. **bodacs** [alakv. *bodács* Tjsz.; *bodocs*, *bodócs* MTsz.] csiribiri apró szarvasmarha Nyr. 2: 426; ökör Nyr. 15: 472. < t ö r. * *buta-žik* vö. c s a g. *buta* schössling, sprössling; das junge eines tieres, kind, knabe | kirg. *buta* id. ZENK. 214, BUDAG. 1: 272; vö. MUNKÁCSI, NyK. 32: 285.

Sem alak, sem jelentés szempontjából nem kielégítő; különben igen valószínű, hogy a m. *bodacs* < s z' e r b. *bodač* ein stössiger ochs, bos petulcus < *bod-* stechen VUK.³ 35, vö. Nyr. 11: 116, MIKLOSICH, EtWb. 16.]

[45. **bodócs**, *bodocs* rügy, bimbó, bogyó, éretlen apró gyümölcs MTSz. < o s z m. *budažik* bourgeon, petite branche (= fiatal hajtás, ág) BARB. DE MEYN. 1: 319 < *budak* rejeton, pousse. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32: 284.

Igaza lehet MUNKÁCSI-nak abban, hogy a köztör. *-čik -čik* demin. képző csuvas *-šš*, *-šə* megfelelője hangsúlytalan volta miatt összeesett a szintén nem hangsúlyos csuvas *-šš*, *-šə* = tör. *-éi*, *-či* képzővel, a mely valamivel való foglalkozást jelent, csakhogy ebből még nem következik, hogy mivel a magyarban a tör. *-či* képzőnek *-cs* felel meg, (*ács*, *szűcs*, *szatócs*), a tör. *-čik* dem. képző megfelelőjének is *-cs*-nek kell lennie. Nincs is rá egyetlen biztos példánk sem.]

46. **bodor** [a NySz.-ban csak néhány XVIII. századbeli adat] kraus.

? < mis. *bödörä* kraus | kirg. *büjrä* id. KSz. 3: 242. | b a s k. *büzüra* id. KÁTAR. 35.

Vö. PAASONEN. KSz. 3: 242.

[47. **bodza** [alakv. *boz*, *boza*, *bozza*, *borza*, *barza*, *bozda*, *borzag*, *borzang*, *borzing* OklSz., MTsz., NySz. holler, hollunder ≙ keleti tör. *borsuk* tiszafa, MUNKÁCSI Nyr. 13: 258, NyK. 20: 471, Ethn. 7: 28.

A c s a g. *borsuk* tkp. *b. aʒaʒi* = borzfa, vö. bővebben GOMBOCZ, NyK. 36: 471. A m. *bodza* (legrégibb alakja *boz*) valószínűleg szláv jövevényszó, vö. LESCHKA, Elenehus; MIKLOSICH, EtWb. 26.]

48. **buglya** [acc. *boglyát*; alakv. *baghlia* OklSz. *baglya* Dunántúl, másutt *buglya*, vö. TMNy. 96] heuschober; *bugolyék* Háromszékből MTsz. (deminutiv képzés).

< k a z. *boγol* boglya BÁL. 161 | t o b. *moγol* id. GIGAN. 242, BUDAG. 2 : 264 | alt. *puul* BUDAG. 2 : 264 | tel. kond. *pūl*. VERB. 269 | j a k. *bugul* heuschöber BÖHTL 142. || m o n g. *buxul*, *buxal* une meule de foin Kov. 1160, GOLSZT. 2 : 240 | b u r j. *bukul*, *buxul*, *boγol* CASTR. 170.

MUNKÁCSI szerint a magy. *boglya* (< *baglya*) a mongol *baklaγa* „faisceau, fagot, paquet, tas, gerbe, monceau, botte, morceau de drap ou de tissu“ Kov. 1091 (< *bakla-* faire un fagot, un paquet, fagoter < *bak* liasse, paquet d'herbes Kov. 1087), míg a török *boγol* a magy. *boglyas* „hirsutus“ alapszavában van meg. Később e két alak keveredett. NyK. 32 : 286—7. Azt hiszem, felesleges ehhez a bonyolult magyarázathoz folyamodnunk; a dunántúli *baglyát* bátran újabb alakulatnak tekinthetjük.

VÁMBÉRY, NyK. 8 : 132. GOMBOCZ, NYK. 29 : 54, MUNKÁCSI, ÁKE. 169, NyK. 32 : 286 [MÚSz. 459].

49. *bojtorján* [alakv. *baytoryan* Schl. 901., *bojtorvány* NySz., *bojtorváng* MTsz.] *acanthus*, *carduus*; *klette*

< o s z m. *baldīran* schierling, *baldīrgan* Laserpitium, laserkraut ZENK. 171. | c s a g. *baldīrgan* ein pflanzenname KÚN. 21 | k a z. *baltīrgan* medvetalp BÁL. 155, OSTR. 33. | bask. *baldērīran* angyalfü KSz. 5 : 232, KATAR. 26. | c s u v. *pālDōran*, *pułDōran*, Mkar. *potran* bärenklauf ASM. IX., 367 | alt. *paltīrgan* Heracleum VERB. 241 | u r j. *paldīrgan* Heracleum sibiricum KATAN. 158. || m o n g. *balcīrīana* Helleborus, ellébore (plante médicinale) Kov. 1080.

V. MUNKÁCSI, Ethn. 7 : 19, NyK. 32 : 287.

50. *bor* wein.

< k ú n *bor* vinum CCum. 90; *borla* vinea, szőlőskert, CCum. 89. | u j g. *bor* wein, geistige Getränke; *borči* wein-trinker, zecher VÁMB. Kud. Bil. 213. | k r i m. *borla*, *borlačik*, szőlőskert RADL. Sprachm. 72.

A köztörök *boza* „lait fermenté“, a melyet VÁMBÉRY (i. h.) és KUUN Géza (CCum. i. h.) ide vonnak, nem tartozhatik ide (o s z m. c s a g. -z-nek az u j g u r b a n és a k ú n - b a n is -z- felelne meg, nem pedig -r).

VÁMBÉRY, NyK. 8 : 132; BUDENZ, NyK. 10 : 78, GOMBOCZ, MNy. 2 : 193.

51. *borit* [alakv. *burit* NySz. Népnelyv] *decken*; *borul* [alakv. *burul* Népn.] 1. niederfallen; 2. bedeckt werden; *borogat*, *burogat* [alakv. *borongat*, *burongat* Nysz., MTsz. *boringat* MTsz.] umhüllen, umschläge machen; *burók* [*burko*? Com. Jan. 23; alakv. *bürök* MTsz., *borék*, *burik* MTsz.] hülle, decke; *boru* „gewölk, trübes wetter“ elvonás a *borul* igéből, vö. NyUSz., SIMONYI, Elvonás 23.

< o s z m. *bur-*, *buru-*, *bür-*, *büri-* envelopper, couvrir, obscurcir ZENK. | c s a g. 217. *borka-* einhüllen KÚN 31. | k a z. *börkä-* OSZTR. 46 | k i r g. *bürkö-* KATAR. | t o b. *bürkü-* GIGANOV 163 | alt. *pürke-* VERB. 274 | j a k. *bürüi* verdecken BÖHTL 145 || m o n g. *büri* || m a n d z s u *buri* überziehen SCHM. 122, GAB. 27.

A magy. *borít*-, *borul*-l alighanem összefüggenek, bár képzésmódjuk nem világos, a következő alakok: *buros*, *burús*, *burus* lombos; *burozik* lombosodik; *burgus*, *burtos*, *burtukos*, lombos, sűrű lombú MTsz., *burhos*, *burhonyó*, *burhonyagos* NySz. *borhús*, *burhós* (*burkós* Nyr. 8 : 40 és MTsz.-ban sajtóhiba) felhős. MUNKÁCSI (NyK. 32 : 382.) az idézett alakoktól különválasztja a *burhonyagos*-t s a *burványlik* igével kapcsolja össze.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 133, BUDENZ, NyK. 10 : 78, MUNKÁCSI, NyK. 32 : 297 [A MÚSz. a „*procidere*” és „*tegor*” jelentésű *borul* igét különválasztja; így MUNKÁCSI is i. h., de a NySz. helyesen egynek tartja].

52. **borjú** [acc. *borjat*; alakv. *borgyú*, *bornyú*, *buru* MTsz.; Simonyi szerint *borjuja* < **borja* s ennek analogiájára *borjak*, *borjat*, *borjas*, TMNy. 347] kalb.

< o s z m. *buzagi* petit de bête fauve, veau, agneau ZENK. 218 || c s a g. *bozagu*, *bozau* kalb VÁMB. Stud. 247. [a ZENK. 190. lapon idézett c s a g. *burgu* ZENKER szerint is talán csak sajtóhiba *buzgu* helyett] | kún *buzau* (olv. *buzau*) vitellus CCum. 123. | k a z. *bőzau*, *bzau* borjú BÁL. 159 | bask. *bođau* KSz. 5 : 234, *biđau* KATAR. 41 | kirg. *buzau* | tar. *mōzai* RADL. Sprachm. 76. | tel. *puza* VERB. 270 | kojb. *puzō*, *pizō* KATAN. 155 | soj. *puzā* CASTR. 124. urj. *pizā* KATAN. 93. | c s u v. *pōru*, *pru* ASM. XI, NyK. 21 : 7, ZOL. 51 || mong. *biraru* ein rind im zweiten jahre SCHM. Kov. 1153.; khalkha. mong. *B'ārū*, *B'irū* kalb im zweiten jahre Journ. 21 : 2 : 46. | k a l m. *birō* hornvieh, ochse JÜLG, 165.

MUNKÁCSI a török-mongol alakokat iráni eredetűeknek magyarázza (av. *pasav*-, nom. *pasu*, szkr. *paṣav*-, nom. *paṣu*, indogermán alapalak **peku* „vieh, insbesondere kleinvieh“) KSz. 6 : 377, NyK. 24 : 406. de vö. GOMBOCZ, NyK. 36 : 139.

Vö. GYARMATHI, Affin. 212, HUNFALVY, VogF. 285, VÁMBÉRY, NyK. 8 : 132, BUDENZ, NyK. 10 : 78, 133; BÁLINT, Párh.; BUDENZ, NyK. 20 : 150, GOMBOCZ, NyK. 35 : 253.

53. **bors** [acc. *borsot*, alakv. *boss* MTsz.] pfeffer.

< o s z m. c s a g. *burš*, *borš* pfeffer, VÁMB. Stud. 246, KÚN. 35. c s a g. *muruš* BUDAG. 2 : 262 | kún *burč* CCum. 91. | k a z. *boróč* BÁL. 162 | bask. *burs* KAT. 38 | c s u v. *pōrōs* NyK. 21 : 11, *pōrōs* ASM. IX. | tel. *purč* VERB. 272 | —alt. *mīrs* VERB. 207 | k u m a n d. *mīrč* ibid. | tar. *mūč* RADL. Phonetik 152 | u j g. *muruš* BUDAG. 2 : 262.

MUNKÁCSI szerint a török szó az iránság területéről való; összeveti vele a szkr. *mariča*- „pfeffer, pfefferstaude“ szót, KSz. 6 : 377.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 133, BUDENZ, NyK. 10 : 78, 129.

54. **borsó** [alakv. *borsú*, *barsó*, *bossó* MTsz.] erbse.

< o s z m. *burčak* wicke ZENK. 215. | c s a g. *burčak* ein der kichererbse ähnliches korn KÚN. 35 | k a z. *borčák* erbse FUF. 2 : 127 | bask. *borsák* KSz. 5 : 234. KATAR. 39. | csuAn. *pōrza*, Virj. *pōrza* NyK. 21 : 22, ASM. IX. | alt. *mīrčak* id. BUDAG. 2 : 262 | tel. *mus mīrčak* jégeső (tkp. jégborsó) VERB.

207 | kún *burzak* gragnora (vö. olasz gragnola: jégeső) CCum. 40, RADL. Sprachm. 75. | kirg. *bursak* jégeső BUDAG. 1 : 275. || mong. *burcak* des pois, fève, haricot Kov. 1223.
Vö. BEREGSZÁSI, 126; GYARMATHI, Affin, 199, 207, 228., HUNFALVY, VogF. 284; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 133, BUDENZ, NyK. 10 : 78, 129.

55. **borz** [acc. *borzot, borzat*] dachs, Meles taxus.

— o s z m. *porsuk* dachs ZENK. 215. | c s a g. *bursuk* ein dem hunde ähnliches tier mit schwarzweissem fell, aus welchem pelz verfertigt wird KÚN. 36 | k a z. *bursik* (o : *boršák*) BÁL. 166. | b a s k. *burhik* borz KATAR. 39. | c s u v a n. *porš, poršš*, Virj. *puršš* id. NyK. 25 : 274, ZOL. 50 | k o j b. *porsik* KATAN. 154. | k a r. *borsuk* CASTR. 127. | t e l. kond. *porsuk* VERB. 265 | u r j. *porzuk* KATAN. 143. — Talán ide tartozik még (más képzővel) m o n g. *borki* vieux blaireau Kov. 1223.

A magyar *borz* képzőtlen török **bors* alakot (vö. csuv. *porš* stb.) tükröztet. A törökségből valók a következő szláv alakok is: bulg. *barsuk, barsk* | or. *barsukz* | lengy. kisor. *borsuk* vö. MIKLOSICH, EtWb. 7, Denk. 35 : 144. A kking. *barsik* orosz jövevényszó, vö. KSz. 2 : 115.

Vö. HUNFALVY, VogF. 285, VÁMBÉRY, NyK. 8 : 133, BUDENZ, NyK. 10 : 129.

56. **boszorkány** [alakv. *baszorkán* MTsz.], *baszorka* MTsz. hexe, nachtgespenst; *boszoró* férfi-boszorkány MTsz.

— t ö r. **basırıan*, **alp* a köztör. *bas-* 'nyomni', 'megnyomni' igének (vö. a *basz-* czikket) miveltető alakjából képzett nomen agentise. A törökségből e nomen agentist nem tudjuk kimutatni, de megvan mint török jövevényszó a votjában: *busturgan* 'alp' („hat jemand alldrücken, so sagt man, dass der *busturgan* drückt“ vö. VERESCSAGIN, Votjaki . . . p. 28.). Vö. még a következő török képzéseket: kirg. *bastırıl-* BUDAG. 1 : 230, csag. *basırıan-* boszorkánnyomást szenvedni, aus dem schlafe auffahren, einen schweren traum haben KÚN. 22.

Magyar eredetű a tót *bosorka, bozkorka* hexe vö. HALÁSZ, Nyr. 17 : 535.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 20:467; WICHMANN, Lehnwörter, 52. [GYARMATHI, Voc. 10, SÁNDOR I., Sokf. 12 : 21, HALÁSZ, Nyr. 17 : 535].

57. **boszonkodik** [alakv. *boszankodik, boszonkodik* MTsz.] sich ärgern, grollen; **boszzont** [alakv. *boszzant, boszzint* MTsz.] ärgern, reizen; **boszzú** [alakv. *boszu, buszu, bujszu* MTsz.] lästerlich: ärger, verdruss, rache.

? k a z. *busan-* megboszankodni, elkeseredni BÁL. 166.

Kétséges egybevetés, mert a kaz. *busan-* biztos rokonsága a törökségben ismeretlen [a csag, ujj. *boš-* 'zürnen' igére a tővégi *š* miatt (a várható *s* helyett) nem gondolhatunk].

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 292. [MUSz. 466, TMNy. 97].

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

K i ú t.

A Budapesti Hírlap jan. 13-iki számában ezt „üzeni a szerkesztő“ Eö. L.-nak Debreczenbe: „A filozófia nem mozaik-kép, melyet az emlékezetünket itt-ott megragadó mondásokból lehet összeállítani. Egységes szilárd épület a bölcselkedés, melynek a frázisok nem jó alapkövei. De megragadta figyelmünket a tárczájában egy szó: *kiút*. Ez bizony a német Ausweg szolgál fordítása, a melyet, igazán nem tudjuk, miért használ a debreczeni magyar ember, mikor a körülmények szerint annyi jó magyar szavunk van helyette (kivezető út, kiterő, megoldás, kimenetel, eredmény, kifogás, stb.). Talán bihari emlék ez Debreczenben is, minthogy a *kiút*-at Tisza István használta először egy újévi beszédében. Ebben kiáltott fel: „Hol itt a *kiút* és hol a *válut*?“ Ez a szabadelvű párt fénykorában volt, akkor tehát még csak az látszott belőle, hogy Tisza germanizmusokat is tud csinálni. De mivel ez a kiutas beszéd egyik bevezetése volt a szabadelvű párt katasztrófájának, közvetve jó szolgálatot tett a magyar közéletnek a két híres germanizmus. Tárczában azonban ez nem eshetik meg a germanizmusokkal“.

Ebből az üzenetből mellőzvé, a mi nem tartozik ránk (a philosophiát és a szabadelvű párt katasztrófáját), kiveszem azt, a mi érdekelheti a Magyar Nyelv olvasóit Azt mondja az üzenet írója, hogy a „kiút“ és „válút“ szókat Tisza István csinálta s használta először, s hogy a *kiút* szolgál fordítása a német „Ausweg“-nek, tehát germanizmus. Ez a határozott állítás sokat megteveszthet, pedig nem az igazság van benne. Az igazság az, hogy se a *válutat* (mely jól: *válaszút* = Scheideweg), se a *kiút*-at nem Tisza István koholta és használta először; nem is a Bud. Hírl. az első, a ki emezt megrója; végre, hogy a *kiút* nem germanizmus. Ez utóbbinak kimutatása e sorok főcélja.

Már az 1873-iki Nyelvörben Borostyánkői Toldy István „Anatole“ című regényének nyelvét bírálgatván, ehhez: „más *kiutat* kell keresnie“, ily rosszaló jegyzést tesz: „Ausweg = *kiút*; gyönyörű mákvirág, pedig benne van Ballagiban* is“ (126. l.). Úgyancsak ez évfolyam 552—53. lapján Kőrész Kelemen Pór Antalnak egy egyházi beszédjét rostálja nyelvi szempontból, s annak ezen helyéhez: „nem talált más *kiutat*“, ezeket füzi:

* Már az 1854-iki kiadásban, a mikor Tisza István még „natus non erat.“

„Ezt a szót, *kiút*, a német *ausweg* mintájára faragták, de egészen szükségtelenül. Van nekünk az *ausweg*-re régi jó s mindenkitől, de különösen a néptől teljesen megértett szónk s ez a „*menekvés, szabadulás*“, itt tehát: nem talált más *menekvést, szabadulást*. A *kiút* ugyan magában véve nem volna rossz, mert a nép nyelvében van rá analogia: *visszút, általút* stb.; de új szóra csak akkor van szükségünk, ha valamely fogalmat különben nem tudnánk kifejezni“. Ez ellen így védekezik Pór A. (Nyelvőr, 1874. 81. l.): „Ha a *kiút* magában véve nem rossz szó, annál kevésbbé kellett volna fennakadnia rajta (Kőrésznek), mert az általa ajánlott *menekvés* és *szabadulás* nem éppen födi az *ausweg* fogalmát. Az nem járja: egyik sorban az idegen szók ellen pattogni, a másikban pedig az újak fölött zsémbeskedni még akkor is, ha szerinte nem rosszak“. A szerkesztő, Szarvas Gábor, Kőrésznek ad igazat s a *kiútat* szükségtelennek tartja. (82. l.)

Világos ezekből, hogy, ha rossz a *kiút*, hát érte sem Tisza I., sem Eö. L. nem felelős. Ők csak mások után vétkeztek, ha vétkeztek. De vajjon rossz-e? germanismus-e? Bizony tiszser is meggondolom, míg egyszer kimondanám. Nézzük csak közelebbről a dolgot. *Kiút* oly összetétel, melynek utótagja (nem igéből származó) *főnév*, előtagja pedig *igekötő*, azaz határozó. Minthogy határozó tulajdonkép a mondatnak csak oly részéhez járulhat bővitményül, melynek fogalmában cselekvés, tulajdonság vagy mennyiség van, az ily összetétel vagy = *ki* (vivő) *út*, vagy = *ki-járás*, a mely voltaképen: *kijár + ás* (igekötős ige főnévi származéka). Más szóval: *kiút*-ban vagy rövidítés. összevonás van, vagy az utótagon érzik az igei fogalom (vö. Toldi-Comm. 19. l.). Most csak az a kérdés, vannak-e nyelvünkben nagyobb számmal ily határozós összetételek, s ha vannak, idegenből plántálódttak-e át hozzánk, vagy honi termések? Erre a kérdésre nem ad feleletet, legalább nem ad kielégítőt, sem az irodalmi, sem a köznyelv, sem azon nyelvészek, a kik e tárgygyal foglalkoztak; s nem csoda, hogy a ki nem lát tovább ezeknél, habozás nélkül így itél: *kiút* kétségkívül a német *Ausweg* szolgai fordítása. De a népnyelv, az ezerszer áldott, mást beszél, mást tanít, s kegyetlenül ráczáfol a féltudókra s éppen ezért fenyegeti az itélőkre. Igenis, a népnyelv azt a feleletet adja, hogy a *kiút*-félék annyian vannak, mint „a tenger hulláma vagy fővénye“, s már nagy számmal is azt hirdetik, hogy a magyar nyelv természetével nem ellenkeznek s nem lehetnek barbarismusok. Hadd mutassam be (nem törődve a gyanakvó fejcsóválásokkal) egy részét az irodalomban jobbra ismeretlen, de a nép száján nagyon is kelendő határozós összetételeknek, még pedig első sorban a *kiút*-féléket, azután azokat, melyekben egyéb határozók (ragos szók) szerepelnek az összetételben.

1. Nemesak a *kiút*-at használja a nép széltire, hanem összekapcsolja az *út* szót valamennyi igekötővel; tehát ezeket is használja: *beút, leút, fölút, lennút, fönnút, bennút, átút* (általút), *aláút*,

félreút, odaút, összút, visszút, (viszút), nekiút: de még ezt is: *elút, sőt* — hihetetlen! — a *megút*-at is! Pl. „Ez a *kiút* az udvarbul mindig rossz, pedig mindig töltöm“. „A *beút** hídját is meg kőne már reperálni.“ „Meg ne szaladjon ám a kocsi! minden hegy *leútján* kereket köss“. „A Nebojszáról messzi ellátni, de nehéz a *fölútja*.“ „Ennek a töltésnek sohase használnivaló a *lennútja*.“ „Szép a *fönnútja* ennek a hegynek, csak egy kicsit kövecses.“ „Menjünk csak a rendes útján, a *bennútja* nagyon tuskós“ (az erdön keresztül). „*Atutat* keresnénk, nem akarunk kerülni.“ „Az *alútja* csak a sövényig visz, onnan gyalog kell fölmenni.“ „Van D-nak egy *félreútja* is innen, az rövidebb“ („lopott“ útja). „Az *odaútja* kerülő, *viszútján* felit se jársz“. „Erre menjen kend, ez éppen a *nekiútja*“ (egyenesen neki megy, toronyiránt van). „Mind olyan ingoványos *összútjai* vannak a szigetnek“. „*Elútján* van az apjuk“ (indulóban van, készülődik). „Vártuk, vártuk, de a *megútja* csak elmaradt“ (megérkezése, visszatérte).

De nemcsak az *út* szóval, hanem sok más szóval is szövetkezhetnek ilyképen az igekötők. Íme, van: *kiajtó, beajtó, följajtó, leajtó, félreajtó; kinnkert* (a belső telken kívül), *bennkert* (ház körül), *félrekert* (félreeső); *leablak* (levilágít pl. a pinczébe), *nekiablak; beluk* (akarhova szellőző); *kicsapás* (az útra kivívó); *beharangzó, összeharangzó* (e kettő egy), *káharangzó; félrehegy, félresarok, félreszoba; félreasszony* (nem esküdt feleség), *félregyerek* (zabi)^k, *félrebeszéd* (helytelen, ferde), *félreszó* (u. az); *félrekazal, félrehegy; félreelme* („félreelmével van“. félrebeszél, eszin túl van); *félrevesz* (nem igen hallik); *kiszó* (egyenes szó, pl. „kiszó a barátja a bírónak“), *beszó* („volt beszó hozzá, mér' nincs itt?“), *leszó* (csúfolódó, aljas beszéd, „az csak leszóval győzi“, mindenkit letorkol), *visszaszó* („jó testvérek, visszaszó se esik köztük“, vizálgodás, veszekedés), *fölszó* („fölszó volt neki, de hallatlanná tette“), *fönnszó* (büszke, „fönnszavú ember“), *összeszó* („mondjuk meg összeszóval, mit akarunk“, közülagakarral), *beszéd, fömbeszéd* („fönnbeszédű ember a követünk“), *kibeszed* (mentség), *visszabeszéd* (felelés), *vissza-gond, fönnember* (gógós), *lennember* (haszontalan, korcsos), *bennember* (a ki csak a ház körül tesz-vesz), *lennmarha* (hitvány, csög-bög), *fönnmarha* (címeres), *fönnló* (szép, jójáró), *fölpénz, összemarék, összeököl, összekéz* („összekézéssel fogjatok hozzá“, egy akarattal, vállvetve), *összeszaj* („összeszájjal rámentek“); *visszakéz, visszapofon* (balkézettel hátra), *visszatopor, visszazekercze* (balogok számára, jobbrapofás); *visszaemlék* („nagy visszaemlékű ember“), *visszalevél* (válasz, mássa), *visszabötű* (kacsaringós, rossz olvasatú); *beleszó, belebeszéd, belekanál* (a ki' mindenbe beleüti az orrát, „nem tud a maga szarán meghülni“), *belegond* („oda nincs belegondja, a hová legjobban kőne“); *nekiköz, Közbefal, közbeszó, közbeház; közbülföld* („ezt a szürünyi közbülföldet még megragasztom, ha lehet“), *közbülsövény, odakatona, odarab* (a ki oda van), *odabor* („ez nem oda-bor“ = nem ér annyit), *oda-ember, oda-termés, oda-szolgálat* stb.; *helyrelegény, helyreasszony, helyreasztag; bennmuzsika* (bennmuzsika télen jó), *kinnmuzsika, kinnmulatság; bennvilág* („bennvilágnál megfosztjuk a tollat“ mécs mellett), *kinnvilág* (holdvilág); *keresztülzalma, keresztülgazszál, keresztülfa* (l. M.Tsz.), *keresztülház, keresztülpad, keresztülülés; körülsovány, körüljászol, körülsarágyta, lefís-*

* A „beút“-at átv. értelemben Toldy Ferencz is szerette használni.

kális (egy pört se tud megnyerni), *levilág* (leszolgáló világ, és: „az is már, *levilágát* éli“ = romlik, pusztul, anyagilag), *lecsepp* (l. MTsz.), *le-* és *felkonty* (ökör is van *lekontyú*), *lebajusz* (lóggó) *lefarú*, *lehasú*. *lefülű*, *lep . . . jú*, *lef . . . ú*, *felnyakú* (ing); *rátető*, *rägerenda* (rávaló), *rákéz* (*rákéz* se volt, mégis megugrott“ = egy újjal se bántottuk); *alápinccz*, *alágerenda*, *alábolt*, *alaláb*; *főlébolt*, *főlészegés*, *melléfal*, *hozzászerszám*, *hozzáföld*; *hátraudvar*, *hátrahaszon* (kár), *hátrajus* (a kit kisémmiznek); *belárma* (a mi behallatszik); *széjjelvásár*, *széjjel-lakodalom* (nem sokérvő, kevés jószág, kevés vendég); „*odukenyér*, *visszakó*“ (szólás = alpári hely, állás); *odaálom* (odaálmodás); *tülkalap*, *tülpipa*, *tülgödör* (túlságos nagy), *tülélet* (jó élet, jó mód); NB. *megtréfa* („ne vedd föl, tudod, hogy annak *megtréfa* a szokása“).

Külön említem itt azokat az összetételeket, melyeknek elő-tagja: *ki*, ily jelentéssel: kiváló, kitünő, derék, pompás stb. Ezeknek nincs száma. Pl. „Ez aztán *kihíd!*“ (erős, szép, örökös). *Kiszégyom*, *ikikocsi*, *kiebéd*, stb. Néha a „*ki*“ el is szakad a nevetől. Pl. „*ki* egy *mühelyt* csinált a P. kovács!“; „*ki* egy *asszony* az a Bódainé!“ stb.

2. Tömérdék a nép beszédében az oly összetételeké is, melynek előtagja nem igekötő, hanem egyéb határozó.

Ilyenek: *korán-alma*, *korán-körte*, *korán-tök*, *korán-szőlő*, *korán-szüret*, *korán-vacsora*, *korán-fajta* (pl. lud); *későn-szakács*, *későn-fuvaros*; *alig-atyafi*, *alig-úr*, *alig-étel*, *alig-hang(on)*; *nagyon-földi*, *nagyon-mester*, *nagyon-melégesség*, *nagyon-zsidó*; *ritkán-borbély*, *néha-szabó*, *télen-béres*, *télen-napszamos*, *télen-takács*; *nyáron-kofa*, *nyáron-fuvaros*, *őszszel-csós*; *vasárnap-asszony*, *nyakig-láb*, *földig-v . . . g*; *végig-láb*, *végig-has*; *végig-ember*, *végig-ló*, *végig-ház*, (derék ember, jó ló, solid ház); *tálpig-ember*; *félig-ember*, *félig-kalap*; *haza-álom*, *haza-gond*; *kölcsön-pérez*, *kölcsön-kenyér*; *ólba-ülő*, *ólba-tojó*; *ingyen-munka*, *ingyen-ember* (potya); *félbe-korsó*, *félbe-hordó*, *félbe-szekér*, *félbe-ebéd* (ebéd közben); *néhanappján*; *sohanappján*; *rég-ideje*, *rég-napja*, *rég-ló*; *egyszer-izben*; *lóggóra-ló*, *lóggóra-ember* (félrészen dolgozik); *akkor-éjjel*, *akkor-nap*, *akkor-este*, *akkor-időben*; *tavaly-esztendő*; *ma-napság*; *összevissza-udvar*; *széjjel-vásár*, *széjjel-lakodalom* (keves jószág, kevés ember); *jobbra-kilincs*; *világra-lány*; *részút-eszü* (ferde e.); *esőre-formán*, *előre-formán*, *délre-formán*; *hosszán-gerenda*, *hosszán-muzsika*, *hosszán-ebéd* (nem sok étel, de ritkán tálnak); *néha-út*, *soha-út*; *soha-étel* (pl. sárgarépa); *élve-halott*; *örömost-halott*, *örömost-özvegy*; *keresztbe-gerenda*, *keresztbe-szó* (fortélyos, csapdaszó); *magán-lud* (nincs tojója), *magán-ember* (nőtelen), *magán-élet*, *magán-dolog* (pl. dohányvágás); *fejtül-vánkos*, *főtül-fa* (fejfa) *lábtul-pakrócz*; *csára-ökör*, *hajsza-ló*; *fatengelyre-esizma*; *otthonn-asszony*; *innen-ház* (pl. a ré); *ide-hír*; *itt-ott-vásár*, *itt-ott-csorda*; *szélrül-ház*; *hátnál-pajta*, *hátnál-udvar*; *sehol-muzsikás*; *tétova-ember*, *tétova-dolog*; *tovább-út*; *rögtön-rab*; *mindig-ember*; *zokon-szó* (MTsz.); *együtt-tánc*; *agyon-munka*; *konyhára-ajtó*; *körbe-róta* (MTsz.); *kicsinyt-mester*; *mondva-kömvés*, (kontár), *mondva-gyerek* (sikerült); *verve-ló*, *verve-asszony* (a kit verni kell, szinte megkívánja), *főve-étel*, *íva-orvosság*, *lakva-nyavalya* (rossz ház), *szabva-étel*, *törve-bab*, *súgva-hang*, *súgva-beszéd*, *szürve-tej*, *üvevéte-étel*, *lopva-ebéd*, *lopva-álom*, *ülve-formán*; *mézbe-torma*, *tejbe-kása*, *tejbe-rizs*, *tejbe-köles*, *tejbe-gombóc*; *czukorba-körte*, *ecetbe-buborka*, *zsrba-krumpli*, *hájba-krumpli*, *levesbe-tarhonya*, *fordítva-kása* (fordított k.), *pattogatva-kukoricza* (pattogatott k.), *pörkölve-nyúl* (nyúl-pörkölt), *tejbe-torma*, (édestormás), *zsrba-tojás*, *olajba-fánk*, *tejbe-feketeczukor*, *szilvába-tetü* (orvosság), *kásába-hurka*, *káposz-*

tába-dagadó, olajba-prósa, zsírba-hús, babba-köröm, káposztalébe-kukoriczákása, töltve-csibe, fehérborba-hús, sóba-vízbe-bableves, lébe-gomba, lébe-gombóc, lébe-csusza, lébe-káposzta, fojtva-hús stb. stb.

Azt hiszem, ennyi példa is elegendőképp bizonyítja, hogy az ily szerkezet éppen nem idegen a magyar nyelvtől s oly könnyen születik, hogy nem lehet pusztá másolata a németnek. Próbálja csak valaki példáink nagyobb részét németre fordítani, határozós összetétellel! Kapni kell rajtuk, nem üldözni őket s pusztítani. Műnyelvünk is gazdagodhatik velük. Ne legyen hát ezentúl kifogás a *kiút* és *pereputtya*, se amannak átv. értelmű, használata ellen. Örüljünk a másült *ki-*, *be-* és *átvám*nak is (l. NyUSz.). Mikor a paraszt azt mondja (hallottam): „Azért drága a cukor, mert nagy a *hevámja*“, ebben nem a *bevám* a baj, hanem az, hogy *drága a cukor*.

A Budapesti Hirlap pedig kövesse meg Tisza Istvánt, Eö. L.-t és Debreczent, s — ne haragudjék rám.

LEHR ALBERT.

A -vá, -vé rag eredete.

Mai irodalmi és köznyelvünk ezt a ragot magánhangzó után mindig *v*-vel ejti, mássalhangzó után pedig a nélkül, de az illető mássalhangzó megnyújtásával: *lová, kővé, koldussá, vízzé*. A népnyelv s a régi irodalom azonban a rag használatában eltéréseket mutat.

A népnyelvi alakokban az eltérés legtöbbször abban nyilvánul, hogy a *v* hang, illetőleg ennek helyén a *tő* végső mássalhangzójának megnyúlása hiányzik s a mély hangrendhez való illeszkedés sincs meg. A székelyek és a palócok nyelvében hallhatók az ilyen translativusok: *feketéé, tüé, sárgáé rózsáé, kutyáé, sóé, pennáé, tintáé; vízé, vezéré, kéké, nyomoréké, káré, vasé, úré, sasé, sáré*. A *nyomoréké, vasé, úré* alakok mellett *nyomoréká, vasá, úrá* alakokkal is találkozunk. Tehát előfordul az is, hogy a *v* hangnak semmi nyoma sincs, de a mély hangrendhez való illeszkedés megvan. Így van ez még ezekben a példákban: *annyiá, virágá*.

Szinnyei a rag eredetéről irt módszeres értekezésében* minden kétséget kizáró módon bebizonyítja, hogy legrégebbi meglévő alakoknak az olyanokat kell tekintenünk, mint *vízé, vasé*. Ezekben az egyszerű lativusrag (vö. *felé*) van translativusragnak használva.

Ezt az *-é*-t és illeszkedésből keletkezett párját, az *-á*-t a későbbi mássalhangzóra végződő *víz, vas, úr* stb. nominativusok

* Das ung. translativsuffix *-vé, -vá* (Journal de la Société Finno-ougrienne 1906.); vö. még: Magyar Nyelvhasznítás, 3. kiadás (1905.). 134. 1.

mellett a nyelvérték tiszta ragnak érezte (pedig a tővégi hangzó és régi *j* lativusi rag összeolvadásából származott) s mint ilyet magánhangzóra végződő szavakhoz is hozzáillesztette. Így keletkeztek a *semmié, feketéé, annyiá* alakok. Ezekből aztán hézag-töltéssel *semmi-v-é, feketé-v-é, annyi-v-á*. A közbeszúrt *v-t* később a raghoz tartozónak fogták föl s így keletkezett a *-vá, -vé* alak.

A *v*-hangú névszótók translativusában a *v* hang természetesen nem lehet betoldott mássalhangzó, hanem a tőből van elvéve s a korábbi raghoz (*-é, -á*) hozzáadva. A *lova-, köve-* (\Rightarrow **lov, *köv* \Rightarrow **lou, *köü* \Rightarrow *ló, kő*; vö. *lova-m, köve-d*) tövek translativusa u. i. valamikor így hangzott: **lov-á, *köv-é*. Ebből az alakból később részben a *ló, kő* nominativus és a hosszú tőhangzóval való casusalakok (mint *lóra, köre, lóval, kövel, lónak, kőnek* stb.) befolyása alatt, részben a *vá-, -vé* ragalakkal ellátott többi translativusok hatása alatt *lová, kővé* lett. Ezeket a casusformákat azután a nyelvérték így elemezte: *ló-vá, kő-vé*.

Azokban a translativusokban, melyekben a tőnek végső mássalhangzója az *-é, -á* előtt hosszúvá lett, pl. *vassá, vízzé*, ezt a hosszúságot a *-val, -vel* hatásának kell tulajdonítanunk. A *vassá, vízzé* nem korábbi **vasvá, *vízvé* alakokból keletkeztek olyaténképen, hogy a hiányzó *v* helyén a tő végső mássalhangzója megnyúlt volna. Ezekben sohasem volt *v* hang, hanem egyszerű lativusraggal alakult korábbi *vasá, vízé* alakokból keletkeztek s a hosszúság csak analógiás hatás eredménye. A mint u. i. a magánhangzós tövek *fával, semmivel* alakjai mellett a mássalhangzós tövek megfelelő esete *vassal, vízzel*, így lett a *fává, semmivé* mellett *vassá, vízzé*.

Szinnyei fejtegetéseinek kiegészítéséül rá akarunk mutatni arra, hogy némely esetben a tő végső mássalhangzójának megnyúlását nem lehet közvetlenül a *-val, -vel* hatásából magyarázni.

Azokra a translativusokra czélzok, melyeket a nép a végső mássalhangzó megnyújtásával illeszkedés nélkül ejt.

Székely népnyelvi közleményekben olvashatunk ilyen alakokat: *gúzszsé* válom (Nyr. 4 : 554.), *kárré* ment (uo. 555.), *kárré* vallottam, Gyarm: Nyelvm. I. 47., II. 265. (TMNy. 671.) Magam hallottam, Czófalván (Háromszék vm.): *kárré* vallódik (kárba megy), *unalmassé* vállott volt. A palóczok nyelvében szintén találkoznak ilyenekkel. Nyitravidéki községek nyelvéből vannak közölve: *olyanné* marad, *aranynyé* válik (Nyr. 33 : 391.). Néhány nógrád-megyei községben használatos a *bolondé* alak (Nyr. 33 : 301.). Hasonlókép mondják Temesközben: *papirossé, kalamussé* válna (Szegeđ Népe II : 45. TMNy. 671.).

Adataink száma nem nagy; de a népnyelv a *vá-, -vé* ragot különben is meglehetősen ritkán használja s azért a népnyelvi közleményekben kevésszer találkoznak vele. Nagyobb utánjárással azonban bizonyára itt is több kerülne elő.

A régi irodalomban is előfordulnak ilyenek, de csak nagy ritkán. A TMNy. idézi a következőket: moly volt s *mollyé* lészen, Decsi: Adag. 14; Udvari *szolgakke* Perzsákat; környülötte *for-golodokke* Perzsákat rendelte: Persas satellites, Persas apparitores fecit, Forró: Cust. 628; Bár *olyanné* lehetnék, Kaz: Munk. III. 113. Ezekhez hozzávehetjük még Mikes nyelvéből a következőt: mintha az egész vére *sárré* változott volna (111. lev., vö. Szily K.: MNy. 2: 345.)

Nyilvánvaló, hogy ezekben sem volt *v* hang, hanem korábbi *gúzsé*, *káré*, *aranyé* stb. alakokból keletkeztek s a *tő* végső mássalhangzója csak analógiás hatás alatt vált hosszúvá. A mély hangrendhez való illeszkedés hiánya azonban valószínűtlenné teszi azt a feltevést, mintha itt is közvetlenül a *-val*, *-vel* analógiája hatott volna. *Fával: kárral = fává: kárré* analógia alig tehető fel. A valószínűség a mellett szól, hogy ezekben a végső mássalhangzó megnyúlását magashangú párjaik befolyása okozta. A magashangú alakok végső mássalhangzója u. i. a *-vel* hatására megnyulott, ezek analógiájára aztán a mélyhangú illeszkedés nélkül való alakok végső mássalhangzója is hosszú lett. A *vízzé*, *vezérré* alakok analógiája okozta a *gúzsésé*, *kárré* alakok végső mássalhangzójának hosszúságát: *vízé: vízzé = gúzsé: gúzsésé*.

Előfordulnak a nép nyelvében ilyen alakok is: *fájá*, *puhájá*, *kurtájá*, *innepéjé*. Ezekben, mint Szinnyi kifejtí, a *j* épp úgy hézagöltésre szolgál, mint a *v* a *feketé-v-é* stb. alakokban (vö. *együgyü-v-ek*, *egyszerü-v-en* és *vékonydongá-j-ü*, *gyenge-elmé-j-ü* stb.).

SZEREMLEY CSÁSZÁR LÓRÁND.

A bankó-só.

A míg az erdélyi és a mármarosói sóbányák az erdélyi fejedelmek kezén voltak, a bécsi udvari kamara mindent elkövetett, hogy a magyar sót Magyarországból kiszorítsa. A külföldről hozott sót akadály nélkül hazánkba bocsátotta. Még a tengeri sónak sem állta el az útját. Hisz a régi vámtarifákban mindig ott szerepel ez a tétel: „de salis marini onere unius equi *Szam* vocati cuius usus in regno Sclavoniae“. A Salzkammergut-ban főzött osztrák sót harminczad nélkül hozhatták Magyarországra, holott a magyar só árusítását még a harminczad megfizetése esetén is tiltogatták. A magyar só ellen indított hajszásnak köszönhető, hogy a lengyelországi só is tért hódított Magyarországra. A magánlevelezések és a vámtarifák szerint mind a XVI., mind a XVII. században közönséges forgalmi czikk volt nálunk a lengyel só. A felvidék kereskedői és urai is szívesen éltek és kereskedtek lengyel sóval. I. Ferdinánd idejében Liptó-, Árva-, Túróc- és Trencsénmegyék meg azzal álltak elő, hogy nekik régi kiváltságaik vannak a lengyel só szabad behozá-

talára! (Köz. pénz. levélt. 15389. fasc. De ezen privilegiumukat — írja 1551-ben Wernher — sohasem mutatták be.) Az 1551. évben, Wernher jelentése szerint a magyar urak, főleg Nyáry Lőrincz és Révay nagyban kereskedtek lengyel sóval. A lengyel sót rendszeren nagy darabokban szállították, aztán széttörték („Man führet Stainsalz aus Polen in *grossen Stucken* in Schlesien, wie mans dann auch gen Hungern in die obgemelten Spanschaffen bringt, da verschrottet mans darnach in klainern Stuck“ Kassa, 1551. nov. 18. 15389. f.). A magyar kamara már 1549. máj. 8-án kérte a királyt, tiltaná meg a lengyel só behozatalát („importatio salis Polonici interdicatur atque adversum facientes puniantur“). Azonban május 18-án a lengyel helyett az erdélyi só behozatalát tiltották el. A mikor a máramarosi sóbányák is az erdélyi fejedelmek kezére kerültek, a lengyel só behozatalát még kevésbé akadályozták. Az 1607. évben okt. 18-án írják például: „das polnisch und siebenbürg. Salz in grosser Anzahl ins Land gebracht, und an offenen Märkten verkauft!“ (u. o. 15389. f. Salzwerke von Ungarn). A mikor a XVII. század végén Magyarországon a sómonopoliumot behozták, a monopolium bérlőjének (Eszterházy nádornak) megengedték, hogy a lengyel sót Turdosinnál beváltsa s ó maga árítsa. Még 1695-ben is azt jelentik, hogy a Vágon évenként több ezer mázsá lengyel sót hoznak Magyarországra. Ezért az adv. kamara a betiltás mellett kardoskodott („das polnisch Salz aus der Lyptau und selber Gegend von Trentsin anzufangen verbieten und nichts auf der Wag herunter über Trenschin oder sonst in Hungarn einführen“ etc. 1695. 15389. f.).

A mint ez adatokból láthatjuk, a lengyel só Magyarországon igen is elterjedt. Háromféle alakban került hozzánk. A legközönségesebb volt a lengyel *kősó*, azután következett az *általában levő lengyel só*, a mi rendszeren két mázsát nyomott („de vasculo salis Polonici 2 centen. contin.“ 1656. évi vectigal); végül a körülbelül egy mázsát nyomó *bankó-só*. E háromféle lengyel só a régi vectigalok rendszeren felsorolják. Hogy az utóbbit, vagyis a *bankó-sót* nálunk ezen a néven nevezték, az már magukból a régi vámtarifákból is kiténik, mivel a *banko* szót mindig magyarosan, *k* betűvel írják. Az 1655. évi országos vámtarifa például ezt mondja: „de uno *Banko* salis“, az 1656-iki meg így szól: „de uno *Banko salis Polonici*“. Az 1697-ig érvényes vectigal „de uno *Banko salis-t*“, az 1697. évi reformált vámtarifa ugyancsak „de uno *Banko salis-t*“ említ. Már ezen hivatalos adatok maguk is kétségtelenné teszik, hogy a nálunk forgalomban volt lengyel só egyik fajtát *bankó-sónak* hitták, de hát ezt még közelebbi adatokkal is megerősíthetjük. Az 1670. évben Abaffy Sándort, Ghillányi Sándort és Ordódy Ferenczet küldötték Pozsonyból Arvába, hogy a vár ingóságait összeírják. Az összeírásba e magyar emberek a többi közt ezt írták: „*salis frustum Polonici vulgo Banko nr. 1.*“ (Közös pénz. levélt. 15431. fasc. Invent. rerum mobilium in arce Arva etc. 1670.) Ugyanezen évből az Országos Levélt.-ban is van egy hiányos összeírás Thököly István javairól. (Urb. et Conser. 101. fasc. 62. nr. 1670.) Ebben az összeírásban ugyanezt olvashatjuk: „*salis frustum Polonici vulgo Banko.*“ Megemlítjük végül, hogy a német nyelvű összeírásokban a *bankó* szó egyáltalán elő nem fordul. Ezek csak „*polnisch Salz*“-ot említenek. Likava 1568. évi összeírása például ezt mondja: „8. C. schwer Polnisch Salz, Sal Polonic. 8 centen.“ (Köz. pénz. levélt. 15426. fasc.

1569.) Illava 1671. és Kassa 1671. évi összeírásai is (u. o. 15431. f.) lengyel sóról szólnak, de a bankó szót nem említik.

Ezen adatokból kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a *bankó* szóval eleink csakugyan éltek. Igaz, hogy a családi levelezésben latinul *bancus*-nak és *banco*-nak is írták, de hát a fentebb közölt hivatalos adatok a szónak magyar alakját is adják. Mindezeket azért közöltem, mivel Zolnai Gyula a *bankó-só* szónak még a lehetőségét is kétségbe vonta s *banksóra* akarta kijavítani. (Vö. Nyr. 35:151 és Századok 40:826.)*

TAKÁTS SÁNDOR.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XVII.

A falu bolondja. Ez a czíme Arany egy félbemaradt életképének, s egyszerismind hőse, Kósza Bandi, a ki éppen nem „bolond”. Miért nevezi mégis a költő „a falu bolondjának”? Ennek a birtokviszonyú kapcsolatnak többféle jelentése s használata van a nép közt: 1. *Igazi bolond*, a milyen minden faluban található egy-kettő. Vagy annak született, vagy úgy bolondult meg. Szánja, a ki okos; csúfolja, bosszantja az éretlen gyerekféle. Jókai „A falu bolondjai” című rajzában ily megtévelyodottakról van szó. 2. „Falu bolondja” az is, a ki mindig *bolondozik*; tréfát űz minden alkalommal s mindenből. Nincs egy komoly szava. Komikusa, humoristája a falunak. Röhögnek is neki (nem rajta). 3. „Falu bolondja” továbbá az olyan jóindulatú, jámbor, kissé korlátolt eszű, tehát hiszékeny ember, a kit könnyű *bolonddá tenni*, megtréfálni. Röhögnek is rajta (nem neki). 4. A ki valami bolondot követ el (cseléd, gyerek), azt is „falu bolondja”-nak titulázhatják alkalmilag féltréfásan vagy bosszúval = nagy bolond. 5. „Falu bolondja” még az is, a ki kötelességén túl is tesz a faluért, fut-fárad a köz javára, a maga dolgával, családjával, gazdaságával pedig mit se törődik. „Nem lennék, jegyző uram, a *falu bolondja*, nincs hálája annak!” Az ilyennek „tökkel harangoznak”. 6. Végre „falu bolondja”, a ki *bele van bolondulva* a falusi életbe, a ki csak falun szeret, csak a falut dicséri. Itt csak a kifejezés népi, a fogalom nem.

Mindezek közül az Arany „falu bolondja”, szorosán véve,

* Mi is úgy véltük, hogy valamint a „darabones” singularisa: *darab*, szintűgy a „bankones”-é is *bank*, nem pedig *banko* (vö. MNy. 2:114.). Tévedtünk s tévedésünket ezennel készséggel helyreigazítjuk. — Lengyelül „*banca soli*” ma kősöt jelent, a középkori lengyel latinságban pedig „*bancus salis*”: *crassum frustum salis*, és „*bancatus*”: *sal in crassiora frusta coactus* (vö. DuC.) s minden bizonynyal innen származott, sóra érve, a XVI. és XVII. sz. magyar *bankó*. A magyarországi latinság, a magyar *bankó*hoz megint latin ragot függesztve, alkotta a „*bankones*” plurálist. Ugyanilyen az *akó*—*akones*, hajdó—*hajdones*. (Vö. Bartal, Gloss.) Lehet különben, hogy ezt a *bankót* nem is így, hanem *bánkónak* ejtették.

Szerk.

egyik sem. Hogy kit, mit ért rajta, azt világosan beszéli a (bár töredék) költemény, de maga is a költő, a ki elgondolt, de már a kezdettel bevégzett művéről így nyilatkozik: „A *Falu bolondja* azt akarta feltüntetni, beszély alakban, mivé lesz a nép közt egy oly költői természet, mely a mostoha körülményekből soha ki nem fejlődhetve, nyomtalanul vész el.“ (Előszó az Elegyes Darabokhoz.) Korántse bolond tehát ez a „falu bolondja“, sőt több a belső értéke, mint az egész falué. Istenadta tehetségével nagyobbra hivatott, de nemesebb lelkének a prózai étellel való hiú küzdelmében mindene, maga is elpazarlódik. A gyakorlati eszű, rendesen gazdálkodó falubeliek csak az *élhetetlent*, a gyámoltalant, a rossz gazdát látják benne, azért „nem hiszik, hogy *kártyája ki volna*“. Bolondnak tartják és mondogatják, mert *nem értik*. Ilyen „falu bolondja“ ritka a nép közt, de magát a kifejezést Arany (a mint látjuk) a néptől vette. Jól tudta ő, hogy efféle kapcsolat, melyben a birtokos „falu“, sok forog a nép száján. Ismertessük meg ezeket. Nem azokat tudnivalókép, melyekben a „falu“ valódi birtokos s a birtok saját értelemben használtatik, mint pl. falu *háza*, falu *kútja*, falu *határa*, falu *tornya*, falu *árka*, falu *rétje*, falu *kára*, falu *becsülete*, falu *gulyája*, falu *kanásza*, falu *bírája*, falu *jegyzője* stb.; mert ezekben a ház, a kút, a határ stb. valóban a *falué*, nem egyesé, hanem a közé; senkié, hát mindenkié; a ház, a kút, a határ *igazi* ház, *igazi* kút, *igazi* határ stb. Hanem azokat, a melyekben a birtokviszony csak nyelvtani, vagy a melyekben valamiféle tropus van, metaphora vagy metonymia; úgy hogy mást fejeznek ki, mint a mit tulajdonkép mondanak. Ennek megértésére vegyünk előljáróba egy-két példát. A Jókai Ördögé-ben, itt:

„Sőt a vaslapát is, ha leteszi, pattan,
S a *falu cigányát* óhajtja legottan“.

a *czigány* valóban *czigány*, s valóban a *falué*, benne lakik, üst-foldozója, kovácsa. De „*falu cigány*“ mást is jelenthet, nem csak *czigányt*: olyan embert is elneveznek s megbélyegeznek vele, a kit az egész falu furfangos nagy csalónak ismer, a ki mintegy *legczigányabb a faluban*. Ebben már, ime, *átvitel* (translatio) van: a *czigány* nagy csaló, Tót Péter nagy csaló, tehát T. P. *czigány*. Petőfinél: „*Falu végén* kurta kocsmá“ a falunak *igazi végén* van. Gvadányi nótáriusa „nyargalva ment ki a *falu farkára*“: ez is vége a falunak, de metaphora, mely a nyelv birtokává lett, s már csak oly formán érzik (vagy nem is érzik) képnek, mint pl. fa *dereka*, hegy *lába*, búza *szeme*, mák *feje*, lyuk *szája* stb. Ha azonban azt mondom: „Hol kóboroltál mái nap, te *falu farka* te?“ — ez valódi kép, s már azért is erősen annak érzem, mert „nem élő“ vitetik át benne „élőre“.

Hadd közlök itt már most egy jó csoport ily *fabus* kifejezést, melyeket az emlékezetemből böngészgettem össze; mert szótárakban mikben vajmi keveset találunk, még a MTsz. sem jegyez föl többet négyénél. Ime körülbelül 50 × 4:

Falu szegénye, f. koldúsa, f. árvája (nem a kik a faluban vannak, hanem a kiket a falu tart. Mikor Kukoricza Jancsi ezt mondja: „Úgy hittak minket, hogy a falu árvái“ azt érti, hogy „mi voltunk (én és Iluska) a legárvábbak a faluban, mert nem volt se apánk, se anyánk“). Falu számára, f. ökre, f. lova, f. marhája, f. prédjája, f. betyára, f. rossza, f. korhelye, f. csúfja, f. részegje, f. vitéze, f. hőse (nem egészen népi, bár hallottam olyanról, a ki a medvét is földhöz vágta a komédiában), f. hírese, f. eleje (ezekben a „falu“ a birtoknév fogalmának erősítésére, fokozására szolgál, pl. f. számára = számárnál szamarabb, szamarak számára). Falu kanja, f. bakja, f. bikája, f. ménje, f. csödöre, f. monyasa, f. kakasa, f. gúnara (arról, a ki nagy hím). Falu kanczája, f. tehene, f. ebe, f. remondája, f. dámája, f. czédája, f. czemendéje, f. rongya, f. czafatja stb. (rossz személyről). Falu gyöngye, f. virága, f. rózsája, f. bimbója (legszebb leány a faluban, „falú szépe“). Falu pacsirtája, f. rigója (legszebben tud dalolni). Falu varjúja, f. pipiskéje (mindig dalol, de rossz, rekedtes hangja van). Falu apácája, (pártába sült vén leány). Falu szennyese, f. mocskosa, f. foltja, f. pöködelme, f. piszka, f. okádéka, f. moslékja, f. ganaja, f. czégére, f. szemetje, f. söpredéke, f. veszedelme, f. csúfja, f. csodája, f. gyalázata, f. konkolya, f. rákja stb. (érthetők, mintegy ellentétjei ennek: „f. eleje“). Falu cím(e)re, f. dísze. Falu csutorája, v. kulacsa (vö. „falú részegje“). Falu nótása (poétája, a ki legtöbb nótát tud, maga is csinál). Falu szarkája, f. hollója (nagy tolvaj), Falu menyétje (a kit sokszor értek tyúklopáson). Falu oszlopja, v. duczcza (pl. jó jegyző v. pap). Falu zsidaja (nem zsidó, de mindig „seftel“). Falu kovásza (mindenhol ott van, a hol nem kell). Falu bábája (a falu mellett szől mindenütt, segít a baján; nem asszony). Falu piócája, f. férgé, f. szuja (a falun élősöködök, nyereszkezők). Falu sóprúje (mindenütt söpör, kósza). Falu sallangja (más faluból oda származott). Falu szipja (rongyos zsidó). Falu esze, f. feje, f. mindene (legokosabb a faluban). Falu bölcse, f. fiskárisa, f. prókátora (hozzá járnak tanácsért, ad is, de sokszor bolondot; többnyire asszony). Falu tigrisse (a ki a végrehajtóval jár). Falu rozsdája, f. filokszerja (maga a végrehajtó). Falu bögője, f. torka, f. égbekiáltója, f. rikancsa (kántor, mester). Falu órája (pontos ember). Falu rostája, f. szitája (mindenkire ráteríti a nyelvét). Falu lelkikakasa, f. lelki-monyasa, f. lelkib . . . ója, f. kányája, f. kanfüstöse (pap). Falu gyomra, f. hasa, f. ehese, f. sáskája, f. gilisztája (a ki a falutól él, mindent bevesz: koldús). Falu kácsája v. réczéje (nagyon kövér asszony, tettyeg, mint a récze). Falu kanala (mindenbe bele ártja magát, minden lébe kanál). Falu görénye. Falu keszegje (nagyon sovány). Falu harcsája, f. fókája (kövér). Falu létrája, f. lécze, f. szigonyja (vékony hórihorgas). Falu hústornya (magas kövér). Falu ökörszeme (legapróbb emberke). Falu ereje (legerősebb a faluban). Falu szapult-tetűje, f. szapult-vászna, f. meszelt-fala (nagyon sápadt). Falu nyíló-pipacs (mindig piros). Falu szerecsenye (nagyon barna bőrű). Falu rokkája (mindenki fonhat rajta). Falu koronája (legdere-kabb asszony). Falu pávája, f. pilléje (a ki szeret cifrázkodni, mindig „ki van“). Falu baja, f. aggsága, f. törvénybújója, f. póre (a kinek mindig valami baja van, „bíró búsít“). Falu bárója (leggazdagabb, parasztbáró, dolyfős). Falu heréje (heverő, elhizott, vagonos, gyerekten ember). Falu kofája (mindig jár a szája). Falu kukája (kevé beszédű, hallgatag). Falu macskája (alattomban egerészó, kurafi). Falu szája (elő-

csahos, szóvivő). Falu *orra* (a ki mindent kiszimatol). Falu *füle* (a kinek mindig résen a füle, mindent hall, mindent tud). Falu *szeme*, f. *kertelője* (bakter). Falu *nyelve*, f. *harangja*, f. *csöngője*, f. *dobja*, f. *kolompja*, f. *kerepüje*, f. *kalapácsa*, f. *borotvája*, f. *neszese*, f. *hangja*, f. *trombitája*, f. *szele*, f. *húre* (nyelves, pletyka, hírhordó, rempülő; többnyire asszony). Falu *lába*, f. *futója*, f. *kereke*, f. *kutyája*, f. *agara*, f. *pumija*, f. *csikaja*, f. *telegráfja* (kiszíró). Falu *botosa*, f. *kulcsosa* (öregbíró). Falu *nyele* (torony). Falu *gyümölcse* (vadkörte). Falu *penája*, f. *tintanyalója* (jegyző). Falu *bicskája* (borbély). Falu *doktorja* (javasasszony). Falu *taligája* (fuvaros, frospon). Falu *kalapácsa*, f. *pörölye*, f. *szurkosa*, f. *fűvója* (kovács). Falu *gyaluja*, f. *fakukacsa* (asztalos). Falu *nyehója*, f. *csirizesse* (csizmadia). Falu *taglósa* (mészáros). Falu *fecskéje* (kőmíves). Falu *bocskája* (pintér). Falu *zöldhasúja*, f. *péntőgyártója* (takács). Falu *harkálya*, f. *fakopácsa*, f. *bárdosa* (ács). Falu *sárkovácsa* (fazekas). Falu *szartúrója* (útkaparó). Falu *orsója*, f. *kóczosa* (köteles). Falu *röffenése* (kanász). Falu *lisztukacsa* (pék). Falu *icczése*, f. *patikárusa* (kocsmáros, csapláros). Falu *kecskéje* (szabó). Falu *németje* (nem német, de a ki legjobban tud németül a faluban). Falu *talicskása*, f. *targonczása* (bognár). Falu *vakandokja* v. *puczokja* (kútásó) stb., stb.

LEHR ALBERT

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Tárczay János levele 1530-ból: „Kossonetemeth jrom mynth jössomssydymnak esss vraymnaak: Ertem asth: hog: kozaktul amy ssolganktul panczeer gallerm ffelel moranczykne ellen byzon ssa-goth kyvan kegelymeteek: byzon ass: hog apancer gallerth mynd odvarom nepevel essmerzem: hog amassyk ssolgamtul morze gaspartul el vesseth vala aba byzon ssaga vagyon kozaknak. E level makovyczaba kolth Sent Lenarth nap eleth valo czotortokon. Anno Domini 1530.“

Tharczay Janosss.

Kívül: Ez level adassek barthvan as egress tanacznak nekem vraymnaak esss somsydimnak.

(Erdetije papiron, Bártfa városa levéltárában.)

DR. IVÁNYI BÉLA.

II.

Szótári széljegyzetek Pannonhalmán.

Mikor a pannonhalmi ősnymtatványokat meghatároztam és leirtam,* Perottusnak egy régi szótára akadt kezembe, melyben a latin szavak és kifejezések mellé igen sok széljegyzet van beírva s ezek egy része magyar szóból és mondatokból áll.

* Ősnymtatványok és Régi Magyar Könyvek a pannonhalmi könyvtárban. Budapest, 1904.

Perottus szótárának czime: „Cornucopiae, seu Latinae linguae commentarii locupletissimi Nicolao Perotto, Sipuntino pontifice auctore... Basileae MDXXXII.

Hogy a „Cornucopiae“ mennyire használt szótár volt, mutatja az is, hogy a pannonhalmi régi nyomtatványok jegyzékében* három kiadás fordul elő. Az egyiket (kölni kiadás, 1506) Pray György is használta Pannonhalmán; a másikat (1536) Himmelreich Tibor ajánlódokozta a könyvtárnak; a harmadik a szóban levő példány, melybe a magyar széljegyzeteket a XVI. század közepére vagy végére valló írással és orthographiával pannonhalmi bevezések irogatták bele.

E széljegyzetek legnagyobb része olyan magyar szókra vonatkozik, melyek már Calepinus vagy Molnár Albert szótárában is megvannak ugyanolyan alakban és ugyanolyan jelentésben. De akadnak itt-ott olyanok is, melyek e korból vagy nincsenek még följegyezve, vagy pedig egy vagy más tekintetben figyelmet érdemelnek; ú. m.:

Alacs: insignes. „Insignes appellantur boues, qui in femine et in pede album habent, quasi insigniti: *alacz*.“ Körülbelül ugyanaz, mint a mai *hóka*. Úgy látszik, összefügg vele az az *alacs* szó, melyről Kassai (MD. Szókönyv I: 140) ezt mondja: „in usu est in mea patria, est planta sub aqua stagnante crescens“.

Bást. „Procestria dicta sunt munimenta quaedam, quae fiunt ante moenia castrorum, siue ante castra: *basth*“. — A MTsz.-ban *bástol*: púpozva fölhalmoz, föltölt; *fölbástol* ugyanaz: „Mér bástolod föl aszt a sáncz partyát“ (Zalamegyéből).

Csikoltó. „Lorum est, quo temo buris cum iugo colligitur: *czikolto*.“ A NySz.-ban csak PPB.-ből idézve.

Csügy. „Talus ea pars, quae in hominibus imo pede utrinque extuberat propè calcem: *csügy*.“ A NySz.-ban *csüd*, a mai népnyelvben *csüg* is.

Esőpalást. Nebuloso uero, seu pluuio tempore, pro pallio *Penulam* supra tunicam sumebant: *esó palast*.“ Cal.-nál *penula* = köpönyeg; Germ. *regenmantel*.

Falköz. „Ambitus locus est inter aedificia uicinorū patens in latitudinē pedes duos et semissem ad circumeundi facultatem relictus: *falköz*“. Ma sincs meg a szótárakban.

Faszín. „Alburnum humor et cortici arborum est, qui sanguis earum intelligi debet: *fa szín*.“ Calepinusban: „az fának az bélit auagy belső feiér héa“; Finállynál „szijács, szijácsfa“.

Fokos tü. „Cynasonas acus, quibus mulieres scalpunt caput: *fokos tü*.“ Ma sincs szótárban.

Foltra vagdalni. „Deartuo uerbum, quod est per artus diuido: *foltra vagdalni*.“ Am. „darabokra vagdalni“. Vö. *folt* a NySz.-ban.

Hankalék. „Telonem agricolae uocant lignū longum, quo utuntur ad aquam è putéis hauriendam: *horog, hankalik*.“ Ma *kankalék*, Cal.-nál *kankarik*.

Hátraadom. „Redhibeo, redhibitū, redhibitio: *hatra adom, hatra-adott marha, hatraadas*“. — Cal.-nál *vizzaadom*.

* A pannonhalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban. Előszóval megvilágítja dr. Récey Viktor. Budapest, 1902.

Herkély am. erkély. „Podium locus extra domum porrectus instar pulpiti, ex quo spectare solemus, quae extra geruntur: *herkely*. MA.-nál „Podium: Előlfüggő nézésre való Epuletecze, *Erkély*“.

Jámborokra hagyom az pert. „Compromitto, quod propriè est litem ad boni iuri arbitrium mitto, a quo Compromissum . . . *Jámborokra hagyjott dolog.*“ Ugyanez Cal.-nál: „valami vetekedésnek leszállítására adatat hatalom, köz fogot bíró tisztí“.

Kástélybor. „Rubellum, uinum subrubeum: *kastil bor.*“ — A NySz.-ban és MTsz. *kástélyos bor.*

Kérész. „Tippulajbestiolae genus sex pedes habentis, sed tantae leuitatis, ut super aquam currens non desidat: *kerez.*“ — A NySz.-ban nincs; először Földinél (Term. Hist. 338. l.)

Kívételt tenni. „Exceptionem facere“ (1332. l.).

Kopósájú l. tügyes.

Közkins. „Sequester, apud quem plures eandem rem, de qua controuersia sit, deposuerüt: *közkenz.*“

Küllő. „Haustra proprie dicuntur rotarū cadi ab hauriendo sicuti graece *αυτλια*: *küllő.*“ — „Haustrum“ Cal.-nál: *kerekes kankarik*; Finálnál: *merítő gép.*

Malompad. „Molucrum aiunt esse lignum quadratum, quod sub mola supponatur.“ — MA.-nál *malomsöprő.*

Megszálatni. „Carminari: *megszálatnj.*“ A NySz.-ban csak egy adat van rá s némileg különböző jelentéssel.

Nyomon fut, csíhol. „Nictit canis in odorandis vestigijs ferarum leuiter ganniens: *nyomon fut, csíhol.*“ — Cal.-nál *csehlök*; MA.-nál *csehlök, csaholok.*

Pénz-osztó. „Tribunni aerarj: *pinzotók.*“ A NySz.-ban csak egy adat van rá.

Perfolyta levél. „Dimissoriae literae vocatae, quod per eas causa ad eum, qui appellatus est, mittitur: *perfolta levél.*“ — MA.-nál *idéző levél.* A NySz. a XVIII. sz. végéről idézi s *pöriratnak* értelmezi.

Proszka. „Gradarii equi dicuntur, qui sine sucusatura molliter, quieteque incedunt.“ — Cal.-nál *poroszkaló.* Vö. Miklosich, EtWb. 266.

Szegény kenyér. Acerosus panis, qui confectus est ex frumento parum purgato, acéréque non satis diligenter excreto. — MA.-nál *polyvás, ocsús.*

Szítófa. „Rutabulum quo rustici in prouendo igne coquendi panis gratia utuntur: *syto fa.*“ — A NySz. csak PP.-ból idézi.

Szót tekergetni. „Vibrisso est nocem in cantando crispore.“ — MA.-nál: „Az éneklésben szavamat cifrazom, reszkettetem“. — Ma: *trillázni.*

Szülemér. „Colluuiaris porcus dicitur, qui cibo permisto et colluione nutritur: *szulemyr.*“ Ily jelentéssel e szó eddig ismeretlen. A NySz.-beli adatok szerint *szülemér, ivadékot, magzatot* jelentett.

Tánczviselő. „A praecino Praecentor, qui canendo praecedit: sicut *Praesultor*, qui saltantium choream ducit: *fű tanczos, Tantz viselő.*“

Tapasz. „Tectorium, quo aedificatus paries incrustatur“. Vö. NySz.

Tekert pecsenye. „Insitia ab eo, quod insecta caro reticulo circundatur.“

Tügyes. „Mactici cognominantur homines malarum magnarum, quique ora patentia habent: *tügesek*“ (496. l.); az 1130. lapon pedig *tügesek, koposzaiuk*. — A Schlägli Szójegyz.-ben „gena: tig = tügy“ és a hozzákötött Hortulariumban „bucca: twg = tügy“. Vö. NySz. — MA.-nál „mactici: kinec nagy pofaja és nyitva álló szaja vagyon.“

Verregni. „Ringere, siue Ringi est rostrum torquere, quod canes faciunt, dum latraturi sunt. Hinc Ringi pro irasci capitur, et tacitum stomachari: *verregnj*“. — Magashangú párja a MTsz.-ban levő *virrogni* (agyarkodik, veszekszik, pörlekedik = villong) igének. Nincs szótárban. Ide tartozik a györmegyei *berreg, berrog* am. morog. Vö. MTsz.

Zsold-pénz. „Aes militare: *sold pinz*.“ A NySz.-ban csak egy adat van rá.

Végül még meg kell említenem, hogy egy olyan kifejezést is találtam a glosszák közt, melyet nem értek. Az 1201. l. alján ugyanis ez áll: „Supplantare, *keuelt vetny*“, vagy talán *kenelt vetny*. Tudjuk, hogy „supplantare“ am. *gáncsot vetni*. Mi lehet az a *keuelt* vagy *kenelt*? nem tudom.

DR. RÉCSEY VIKTOR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Fidibusz. Furcsa jelentésváltozásnak tetszik, hogy e szónak *fidubusz* és *filibusz* mellékalakjai a MTsz. szerint Udvarhely megyében omnibuszt jelentenek. Mert mi köze is lehetne egy *fidibusz*nak az omnibuszhoz?

Brassóban néha a Hétfalu felé közlekedő kisvasutat nevezik tréfásan *filibusz*nak. Mikor e különös szó iránt érdeklődni kezdtem, azt a felvilágosítást kaptam, hogy eredetileg ott is omnibuszt jelentett s csak utóbb vitték át az omnibusz helyébe lépett kisvasut vonalaira. Azt is sikerült megtudnom, hogy egy latin-német nyelvészeti tréfaból ered. A szászok ugyanis a latin *omn-ibust* tréfásan *viel-ibusra* németesítették, s ez a *filibusz* (rövid *i-vel*) aztán a magyarok között is elterjedt. A MTsz.-ban tehát *filibusz*nak kellene állania czimszóként. A *fidubusz* ennek valószínűleg csakugyan az ismeretes *fidibusz* hatása alatt keletkezett romlása.

Mirha. Egy hétfalusi csángó ember egyszer azt ígérte nekem, hogy mond egy mesét a három *mirháról*. El is mondta s akkor kitűnt, hogy e három *mirha* egy bűvös erejű arany nyakláncz, óra és gyűrű. Megkérdeztem tőle, hogy miért mondja ezeket *mirhának*, de nem tudta megmagyarázni, csak azt hajtogatta egyre, hogy így tanulta a mesét *mapójától*, azaz *öregapjától*. Úgy látszik, ma már nem is él a szó a Hétfaluban, mert a kinél csak kérdezősködtem utána, senki sem ismerte. Ez a *mirha* nyilván nem egyéb, mint a mai *marha*, a mely régebben tudvalevőleg mindenféle értékes dolgot jelentett. *Mirha* alakja a régebb *morha* alakból keletkezett, vagy a székely nyelvjárásokban igen gyakori *o > i* hangváltozás útján, vagy pedig a bibliából ismeretes „*mirha*“ hatása alatt.

Főleg azért írtam meg mindezt, mert nagyon tanulságos, hogy egy régi szó hogyan tengetheti életét talán száz-kétszáz év óta egyetlenegy mesében.

Zángor. Szinte hihetetlen, de való, hogy a mészárszék jelentésű hétfalusi csángó *zángor* nem egyéb, mint a gyepes térség jelentésű német *anger*. A *zángor*, vagy az *ángor* ugyanis (mert még így is mondják) nem akármilyen hétfalusi mészárszéket jelent, hanem csak azt, a mely egy kis terecskén van, tehát a türkösít. Ha pl. valaki azt mondja, hogy a türkös *zángor*-ból hozta a húst, akkor csakugyan azt akarja vele mondani, hogy a mészárszékéből hozta, de ha azt mondja, hogy a csernátfalusi *zángor*-nál találkozott a sógorával, akkor ez csak azt jelenti, hogy a csernátfalusi háromszögletű kis terecskénél, mert ott ma már nincsen mészárszék. Az *ángor* vagy *zángor* tehát eredetileg azt a kis terecskét jelentette, a melyen a brassai szász mészáros (mert a hús-vágás joga Brassó városáé volt) naponként, vagy legalább többször hetenként fölállította hús-vágó székét.* Minthogy e szerint a *zángorban* vágták a húst és a *zángorba* mentek húsért, könnyen fölvehette a szó a mészárszék jelentését.

A MTsz. a *zángor* czimzó mellett még az *ángor* és *angor* mellékalakokat is közli, én pedig, mikor e szó jelentését és eredetét nyomoztam, egy tatrangi anyókatól még az *ángër* alakot is hallottam, a mely nyilván a legrégebb, mert legközelebb áll német eredetijéhez. Ebből keletkezett aztán illeszkedés útján az *ángor* alak, ebből meg a nyelvérzék megtévedése miatt a *zángor*. Olyanfajta jelenség ez, mint az ellenkezője, a *zacsónak*, *zászlónak* és *zäpfognak* népies *acsó*, *ászló* és *äpfog* ejtése. Addig-addig mondogatták, hogy az *ángorba* mennek, míg az *ángor*-ból *zángor* lett.** A Nyr. egyik csángó tájszó-közleményében (XXI. 144.) olvasható *angor* alakot nem merném ugyan határozottan tévesnek állítani, mert a német szókezdő *á*-ból a magyarban részben *á*, részben *a* lett (vö. pl. *ász* és *almanach*), de mégis kételkedem benne, mert semmi nyomára sem akadtam a Hétfaluban.

A MTsz. szerint a *zángor* a moldvai csángók között is előfordulna. Ebben azonban már nagyon is kételkedem. Az Erdélyi-féle Népdalok és Mondáknak az a verse, a melyből a MTsz. e szót idézi, moldvai csángó népdalok végén áll ugyan, de a hozzávaló jegyzet (I. 477.) csak annyit mond, hogy Ujfalvi Oláhországban jegyezte fel. Minthogy a nyelvjárási tekintetben teljesen megbizhatatlan versben különben is ezt a két sort olvassuk: Erdélyország (!) ajz (!) én hajzám (!) Mert ott lett vót ajz (!) én anyám — azért fölötte valószínű, hogy nem moldvai, hanem hétfalusi származású csángótól jegyezték fel. A *zángor* szó e szerint valószínűleg csak a Hétfaluban ismeretes és itt, mint számos más társa, bizonyára brassói szász hatás következtében terjedt el.

HORGER ANTAL.

Jau. A czimül írt különös magyar szót sem a régi, sem az új irodalom, sem a népnyelv nem ismeri. Csakis három régi szótárunkban (C., MA., PP.) és ezekből idézve: Kreszn., NySz.) fordul elő.

* Brassóban egy ilyenféle kis piacznak ma is *Rosenanger* a neve.

** Hasonló eset, hogy a háromszékmegyei Oroszfaluban a dísznóólat *dísznyó-zakó*knak mondják. Ez is csak úgy keletkezhetett, hogy előbb a székeles *az akó*j kiejtéséből kivált a *zakó*j.

Calepinus *Iau*-nak írja s a gör.-lat. *epidromides* szót akarja vele magyarul értelmezni, a mi Finaly szerint nem egyéb, mint „a halászhaló felső és alsó vonó- vagy szélkötele“, Georgesszerint pedig „die Ober- und Unterleinen am Netze“.

Molnár Albert (1604) az „epidromis“-t így értelmezi: *kötél, kire az Hálót kótic, Iav*; az epidromost pedig: „*Halo szele, kötele, Iáu*“. A magy.-lat. részben *Iáu*: epidromis és *Iáva* is ugyanaz. — A III. kiadásban (1621) „epidromis: *kötél, kire az Hálót kótic, Jav, Java, vadászhaló kötele*“; az epidromos pedig: „*háló széle, kötele, Jáu*.“ A magyar részben is már *Java*: epidromis. — Az 1708-i kiadásban hozzájön ezekhez még a német magyarázat: „seil, womit man die Garn spannet“.

Páriz-Pápai Bod-féle kiadásában (1767) a német értelmezés így szól: „ein Ortstrich an den Jagd-tüchern, damit sie zu und aufgezogen werden“.

Ennyi az mindössze, a mit e szóról feljegyezve találunk. Az ingadozó sokféle alak: *Iau, Iáu, Iáva, Jav, Java* azt a gyanút kelti bennünk, hogy itt nem is egy élő s a szótáríróktól ismert szóval, hanem csak egy kézzől-kézre adott szótári adattal van dolgunk. Az ősforrás Calepinus; ebből kiírta s találmra módosította Molnár Albert; innen meg Páriz-Pápai.

Tudjuk, hogy Calepinus magyar szavaiban a lyoni szedők temérdek sok sajtóhibát ejtettek. Igen valószínű, hogy itt is ilyenekkel van dolgunk. De vajjon mire javítandó ki? Szarvas Gábor azt gyanította (Ért. a Nyelv- és Széptud. köréből XIII. köt. 6. sz. 13), „hogy Calepinus e szavában a kezdő I helyett T-t kell olvasnunk, vagyis hogy az *Iau* nem más, mint a német *Tau*, mely jelentésénél fogva is könnyen összeegyeztethető vele“.

Szarvas Gábornak abban igazsa volt, hogy a *Iau* sajtóhiba, viszont abban tévedett, hogy mire kell kijavítani. Nincs rá bizonyosságunk, hogy a *Tau* szót a németből valaha kölcsön vettük volna.

Másfelé kell kutatnunk.

A Perottus 1532. évi (Cornucopiae)jának pannonhalmi példányában (l. e füzet 84. lapján) az *Epidromis* szóról ezt olvasom: „Funiculi quibus retia tenduntur, circa summā et imam partem, Epidromes appellantur“ és ugyanott a lap szélére a XVI. század végére valló írással ez van hozzá jegyezve: „*halo yn*“, vagyis *háló-tn*.

E magyar szót ismerjük különben már 1627-ből is (vö. Tört. tár XVIII: 238), és még ma is élő szó. Herman Ottó a Magyar Halászat könyvében a *háló inát* ekként értelmezi: „háló-keretül szolgáló vastagabb kötél vagy zsinag“. Az *tn* személynag alakja (*ina*) mint önálló szó is szerepel. Szólnokon „*Inahúzó-szék* = kis, négy lábú padka, a melyen a *háló inát* húzó legény ül.“ Ilyen személynag alak a *lolja, orja, tompora, zúza* stb.

Calepinusnál *Iau* tehát sajtóhiba *Ina* helyett.

Herke-lik. Így nevezik Somogy megye halatonmenti részén és Zalamegye nyugati járásaiban az istálló födelébe épített eldugráson azt az ajtó-alakú nyílást vagy lyukat, melyen szénát-mit bányának föl a padlásra.

E különös szó eredetére világosságot vet a jelen füzet 86. lapján az a nyelvtörténeti adat, mely szerint Dunántúl a XVI. század végén

az *erkélyt herkelynek* is írták s valószínűleg úgy is ejtették. A szókezdő *h* itt is afféle elődsi hang, mint a minő a középkori latinban oly gyakran s a magyarban is néha (pl. az *énpók, émez-ámoz, ispán, etyepetye* stb. szóknál, NySz.) a magánhangzó elé furakodik.

SZILY KÁLMÁN.

Nagybátya, nagynéne, unokatestvér. Bármilyen különösnek lássék is, nyelvtörténeti bizonyosságaink mégis azt tanúsítják, hogy irodalmi nyelvünk a XIX. század huszas éveig az *Oheim, Oncle, Vetter*, továbbá a *Muhme* és *Tante* magyar egyértékeseiként, épp úgy, mint a népnyelv ma is, csak a *bátya* és a *néne* szavakat használta.

MA.-nél, PP.-ban s utánuk Wagnernél is az *avunculus*: *anyám bátyja*; *matertera*: *anyám nényje*; a *patruus*: *atyám öttse vagy bátyja* és *amita*: *atyám nényje*. Mártonnál még 1816-ban is csak így két szóval vagy egyszerűen *bátya*, illetőleg *néne* kitételrel fordítva, de már 1823-ban a *Muhme, Tante, der Mutter Schwester* szavaknál a *nagynéne*, és *Oheim-, Muttersbrudern*ál a *nagybátya* s végül *Vetter* szó magyarításául az *anyai* és *atyai nagybátya* olvasható.

Önként kínálkozik e szavak keletkezésének megmagyarázására a régi *nagyapa, nagynanya* kései analogiája.

Az *unokatestvér* is ismeretlen volt a régi irodalomban, valamint az *unokabátya, unokaöccs, unokahugom* és *unokanénem* s természetesen *unokanővér, unokafivér* is. Ezek helyett régen csak *atyafi, rokon, bátya* és *néne* járta. A *patruales* és *matruales* egész a XIX. századig a szótárakban csak: *atyafi gyermek, két testvér fiaknak gyermeki, anya bátya fia és a patruelis frater, patruelis soror* csak: *atyámról való bátyám, ötsém, néném vagy hugom*. Először Mártonnál 1803-ban találom a *Geschwisterkind*: *unokatestvér* fordítást; ugyanó nála 1799-ben még: „két testvérektől származott gyermekek“. A többi összetélt még 1823-ban sem találtam nála. Újabb fejlemények lehetnek, mert a szótárakba csak a XIX. század vége felé kerülnek.

SIMAI ÖDÖN.

Kötél. Sem Zolnai Gyula (OkISz. 543. l.), sem Takáts Sándor (MNy. 3 : 33) nem jól magyarázza a *kötél* szó régi törvénytudományi jelentését. A *kötél* ugyanis, mint régi törvénytudományi műszó, nem obligatiót, hanem vinculumot jelentett. A kettő közt pedig lényeges különbség van. *Obligatio* az, ha valaki szerződés, egyezség (contractus, conventio) által valaminek a teljesítésére (ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum) kötelezi magát, valaminek a teljesítését igéri; *vinculum* (bánatbér, arrha, poena) a tett ígéret nem teljesítése esetére kikötött bírság, mit a szerződést megszegő fél — ki a szerződésen meg nem áll, a szerződést nem állja — a megálló félnek fizet. Ezt jelenti a Takáts Sándor példájában (az meli fel megh nem allana, az megh allo fel ellen zaz forynth kewtelen maragyon) előforduló *kötél* (kewtel), s mind ilyen értelműek az OkISz.-ban a *kötél* 3-ik jelentésére felhozott példák is.

NAGY GYULA.

NÉPNYELV.

Hajdumegyei tájszók.

Lacszifkálás: classifikálás, a földeknek osztályozása.

„Asszonymnak szájába a karja“: szóval védekezik s támad.

Czapon hajtotta: a jószágot legelve hajtotta, vagyis hajtásközben legeltetett.

Veréb mór: Veinreb Mór.

Rombálja a házat: rongálja.

Házassági bomlás: válóper.

Nincsen hé-lelkednek hová lenni: nem tud mit tenni.

„Nem fogadunk magunkhoz ötödik testvért“: A négy testvér az örökségi osztálynál nem kíván ügyvédet.

„Olyan a törvény, mint a nádpálca: ha *nem* hajtom, egyenes, ha hajtom, görbe“: azaz okkal-móddal hajlítható.

„Nem kívánom, hogy büntessék, csak tessék jól rá ijeszteni: Nagy István *ügy*, Nagy István *ügy* . . .“

„A mint megtudtam, hogy ecscsez ember járt ott, el kezdtem *tüskédni*“: azonnal nyomozta a tettést.

Eltagadta magát: nem mutatta, eltitkolta rossz természetét.

Betetszett alkonyodni. Téved *Szivos Béla* (MNY. 2 : 283), ha azt hiszi, hogy ezt a kifejezést csak holmi udvariaskodó emberek használják, mert ez a kifejezés általános, és édes testvére a *feltetszett a hajnal* stb. más ilyen kifejezésnek. Erteleme az, hogy az alkonyat már tetteleg megkezdődött.

El van ütve és szilajon tájszók általános és közlött jelentéseit a helyreigazitások (MNY. 2 : 283) után is fentartom.

Debreczeni szeme van (MNY. 2 : 380): nem arra mondják ezt, a ki az utcán nem veszi észre az embert, hanem a ki *szándékosan* nem ismer fel valakit és úgy tesz, mintha *véletlenül* nem vett volna észre vagy nem ismert volna meg.

Gát: csak átvitt értelemben jelent *hidat* (u. o.) és pedig azért, mert az alföldi *laposakon* (vizenyős, vízjárta helyek) hasztalan építenének hidat, ha ahhoz *gátat*, töltést is nem raknának, a melyen az átjárók a hidig száraz-lábbal eljuthassanak. Bizony a *hortobágyi hidat* a hajdumegyei hajdú sohasem mondja hortobágyi *gát*-nak.

Tib-láb: e helyett *téb-láb* = habozó, de nem ügyetlenkedő (u. o.), hanem inkább határozatlan, tételődő, késlekedőre mondják.

SOMLYÓDY ISTVÁN.

II.

Kor- és időmeghatározások. (H.-M.-Vásárhely.)

Régőñ vót Oan régőñ vót, hoty tán nem is igaz. Ki tuggya mikor vót. A zözönviz előtt Kirisztusz születésekor. Átilla idejibe. At tatár járás-kor. At török világba. Ak kurucz világba. Af faranczija háborúba. An naty kor-elába. An naty télbe. An naty tüsszkor. Af főradalomba. Szaladáskor. Af főradalom után. Ak kis kor-elába. An nagy viszkor. Mikor Mészáros doktort mőkufjutták. Mikor Körösztyöst akasztották. Am magyar világba. Am magyar

u
A vör

u
u

világ utánn. Ak kiész szabaccsákkor (1861-ben). An naty szárazságba. An naty szárazság utánn. A zinségös esztendőbe. Hatvan hadba : mikor mindön elfagyott.

Új jesztendő napján. Víz körösztkor. Jézusi vásárkor. Farsangba Vinceze napra. Pál fordulásakor. Gyertya szentölöre. Agota napján. Dorottya napján. Bálint napkor. Mátyás napján. Farsang utójján. Farsank farkénn. Farsank három napján. Hús hagyóra. Bűdibe. Gergő napkor. Józsep napkor. Józsep nap utánn. Tavasz szántáskor. Szengyör napkor. Dömötörkor. Szöllő nyitáskor. Naty hétönn. Naty péntökönn. Húsvét szombattyánn. Húsvétkor. Húsvét más napján. Locsoláskor. Húsvét utánn. Márk napján. Af fagyos szentőkör. Aldozó esütörtökönn. Orbán napján. Pünkösökör. Médárdus napján. Úr napkor. Cserösznye éreskor. Meggy éreskor. Epör éreskor. Meszeleskor. Kukoricza kapálláskor. Kis vásárkor. Pétör-Párta. Arpa kaszálláskor. Búza kaszálláskor. Takaráskor. Nyomatáskor. Jakab napkor. Új könyérre. Lőrincz napkor. Soha napján. Kiskeddön, bornyunyúzó péntökön. Virágos kendör nyüvéskor. Boldog asszonra. István kiráira. Két asszon köszt. Kisasszon napra. Kukoricza töréskor. Szüretkor. Szem Miháj napkor. Szüret utánn. Újj borra. Ősi vásárkor. Szöllő takaráskor. Trágya hordáskor. Orsoja napkor. Simon-Judás utánn. Mindön szentök hetibe. Minden szentök utánn. Márton napkor. Őrzsébet napkor. Katalinra. András nap táján. Adventba. Lucia napkor. Karácson szombattyánn. Karácsonkor. Karácson más napján. Isvány estéjinn. Apró szentök napján. Ó esztendő estéjinn. Am múlt hónapba. Am más hétönn [a mult héten]. Agy gyüvő hónapba. Agy gyüvő hétönn. Agy gyüvő pijaczkor. Ténnap előtt. Hónap utánn. Am minap. [Minapába [nem rég]. Ténnap. Hónap. Ma. Mingyá. Röttönn. Új hódra. Hódtőtekor.

Éfél utánn. Kakas kukurikúláskor. Hajnal előtt. Pitymallatkor. Hajnal hasadáskor. Hajnalba. Fölkeléskor. Fölkelés utánn. Itatás előtt. Itatáskor. Itatás utánn. Fejéskor. Fejés utánn. Korán röggel. Nap fölgyüttekor. Csordamónéskor. Fölöstököm előtt. Fölöstökömkor. Fölöstököm utánn. Harangozás előtt. Harangozáskor. Templomba mónéskor. Harangozás utánn. Templom utánn. Röggel. Pipára gyütáskor. Pijaczra mónéskor. Tűz gyütáskor. Későcskenn. Harmat száradáskor. Kora délelőtt. Délelőtt. Délfele. Ebéd előtt. Dél tájba: Déli harangozáskor. Délbe. Délebétkor. Délebéd utánn. Deleleskor. Uzonnya előtt. Uzonnya fele. Uzonnya tájba. Uzonnyakor. Uzonnya utánn. Mikor an Nap mökhanyatlott a zégönn. Este fele. Estendönn. Csordagyüvéskor. Nap lémöntekor. Alkonyatkor. Gyertya gyütáskor v. éppen világot gyütöttünk. Est hajnalonn. Este. Öreg este. Késő este. Sötét este. Vacsora előtt. Vacsorakor. Vacsora utánn. Léfekvés előtt. Léfekvéskor. Léfekvés utánn. Elalvás előtt. Elalvás utánn. Első álomba. Éfél előtt. Éfélbe.

III.

Ételek. Ennivalók. Csemegék. (H.-M.-Vásárhely.)

Suhantott levesek, a bennök főtt tészta szerint: Csipödött leves. Galuska leves [szagztatott galuska, kerég galuska] = gombóc, göldény. Tarhonya leves. Lebbencs leves. Táska leves v. Kötött táska leves. *Rántott levesek*: Kemém magos leves v. könyél leves [Téfolós leves. Kurumpli leves. Paszülleves. Borsó leves. Lencse leves. Hagyma leves. *Húslevesek*, a bennök főtt tészta és hús szerint: Csiga leves. Laska leves. Sifli leves. Marhahús leves. Tyúk leves. Galamb leves. *Bőjtös leves*: Ciziböre [aszalt meggy és aszalt szilva vízben megfözve].

Kurumpli csuszpájz v. savanya kurumpli. Édös káposzta. Káposzta csuszpájz v. savanya káposzta. Száraz paszúr (Sűrűre főzött bab). Száraz borsó. Száraz lencse. Szárma v. tötött káposzta. Uborka-sajáta. Galambögy. Nyúlárnyék. Répa. Karaláb. Zöt paszúr. Czékla. Száraztészta (esúza). Kemén tarhonya. Döröje v. barátfüle. Túrúzs galuska. Csikmák. Angyal bögyörö. Kása. Kitaló kása. Ju túrus kása. Kukoricza kása. Puliczka. Főtt hús. Sült hús. Füstölt hús. Pöcsönye [ezigám pöcsönye, bírós pöcsönye, Laczi pöcsönye]. Paprikás hús. Halpaprikás. Sült hal. Káposztás hús. Göm-

böcz. Hurka [vérös hurka, májjas hurka, kásás hurka]. Kolbász [fokhagymás kolbász]. Paprikász szalonna. Sonka. Kocsonya. Rátotta. Paczal.

Búza kenyér [láczipó, kiczzipó]. Túrús lepén. Bélös. Pite. Rétes. Kalács [kaláczipó v. dúcz, fontos (fonatos) kalács]. Csöröge. Zsirba sült (pampuska). Palacsinta. Fánk. Tojásos perecz. Pogácsa (zsiros pogácsa, töpörtös pogácsa, pálinkás pogácsa, mézes pogácsa). Kufiót. Málé [édős málé (vékony), görhő málé (vastag)]. Lángos. Bodag. Lekváros vese. Bundás kenyér. Piritos. Savó. Aluttej. Téföl. Túrú. Sajt. Téfölös kenyér. Lekváros kenyér.

Vörös hagyma. Fokhagyma. Zótpaprika. Sült tök. Sült kurumpli. Sült kukoricza. Főtt kukoricza. Pattogatott kukoricza (annak czipója — a ki nem pattogott kukoricaszöm). Földi magyaró. Sujom. Csicsóka v. Zsíóka. Böngyöle. Bagoj tüdő. Tökmag. Édözs gyökér.

DR. ERDÖS JÁNOS.

ROVÁS.

időig

Az ékezés elhanyagolása és a helytelen ékezés. A magyar helyesírás egyik legjellemzőbb sajátága és követelménye, hogy a hosszú magánhangzókat következetesen ékezeni kell, akár hangszilyosak, akár nem. Újabb időben e tekintetben némi hanyagságot láthatunk, különösen az ujságokban, de e hanyagság nemcsak az íróktól, hanem részben a betűszedőktől és javítóktól is származik, a kiknek kényelmesebb, ha az ékezetet elhagyhatják. Egyelőre az *á, é, ó, ö* ékezése ellen nem vétenek, de az *i, ú, ü* hosszú hangzók ékezetét szívesen mellőzik. Így olvasható gyakran: *így* helyett *igy*, — *hid* h. *hid*, — *hír* h. *hir*, — *hírlap* h. *hirlap*, — *hív* h. *hiv*, — *kin* h. *kin*, — *rim* h. *rim*, — *víz* h. *viz*; — *úgy* helyett *ugy*, — *út* h. *ut*, — *bü* h. *bu*, — *búcsú* h. *bucsu*, — *hosszú* h. *hosszu*, — *lassú* h. *lassu*, — *hús* h. *hus*, — *túl* h. *tul*; *üz* helyett *üz*, — *büz* h. *büz*, — *tüz* h. *tüz*, — *csűr*, *szűr*, *tür* h. *csür*, *szür*, *tür*, — stb. stb. — Az *-ít* ige képző és az *ú, ü* melléknévképző pedig csaknem mindig meg rövidítve látnak napvilágot. Pl.: *tanít* helyett *tanit*, — *borít* h. *borit*, — *terít* h. *terit*, — *fordít* h. *fordit*, *ordít* h. *ordit*; továbbá *lábú* helyett *labu*, — *fejü* h. *fejü*, — *lelkü* h. *lelkü*, — *szellemü* h. *szellemü*, *tekintetü* h. *tekintetü* stb. — Igen sokszor kétértelműsége vezet az ékezet elhagyása. Pl. *bírok* h. *birok*; *bürok* (boerok, délafrikai nép) helyett *burok*; *tükre* h. *tükre* stb. Sőt néha a komikumba csaphat át. Pl.: „A dalnok *búja*“ helyett „A dalnok *buja*“.

Az ékezésnek ily módon való elhanyagolása jórészt a hírhedt *budapesti* magyar nyelv hibája, a mely szívesen mond *börönd* helyett *börönd*-öt és megfordítva, *körönd* helyett *körönd*-öt. A mint látható, a budapesti magyar kiejtés néha arra is ráér, hogy rövid hangzó helyett mondjon hosszút; sőt van rá eset, hogy megkettőzötti a hibát s ugyanabban a szóban megfordítva is elköveti. Útonútfélen (de különösen villamos-vasúton) hallható például *körút* helyett *körut*. Ezek még annak a fővárosi német-magyarságnak a maradványai, a mely Apponyit *Apóni*-nak, Károlyt *Karóli*-nak ejtette. *Ónódy* Géza volt országgy. képviselő nevét különben még öt-hat évvel ezelőtt is nem egy budapesti magyar lap *Ónódy*-nak írta.

IFJ. KOMLOSSY ARTHUR.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

VIII. Felolvasó ülés.

(1906. október 9-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Balassa József, Beke Ödön, Berki Miklós, Csánki Dezső, Erdélyi Lajos, Erődi Béla, Fejérpataky László, Frecskay János, Gergely Fülöp, Grünwald Margit, Heinrich Gusztáv, Herman Ottó, Horváth Endre, Horváth János, Katona Lajos, Laczkó Géza, Lehr Albert, Szegedi Maszák Hugó, Melich János, Nagy Gyula, Pápay József, Rust József, Simai Ödön, Szivos Béla, Tolnai Vilmos, Várdai Béla, Vikár Béla r. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. *Csánki Dezső* r. tag felolvassa „Helynévsaládok“ című értekezését.
2. *Simai Ödön* r. tag felolvassa „Márton István nyelvészete“ című tanulmányát.

Az elnök a felolvasóknak köszönetet mond s az ülést berekeszti.

XVI. Választmányi ülés

1906. október 9-én.

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Balassa József, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Tolnai Vilmos, Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után a jegyző bejelenti, hogy Zolnai Gyula titkár, a ki időközben elfoglalta tanszékét a kolozsvári egyetemen, levélben mentette ki távolmaradását.

A választmány sajnálattal veszi tudomásul a titkár távozását, s az alapszabályok értelmében a jövő közgyűlésig a jegyzőt bízza meg helyettesítésével.

2. A jegyző felolvassa dr. Horváth Endre főgimn. tanár, r. tag levelét, a melyben a Társaságot arra kéri, hogy „A bakonyalji nyelvjárás“ című dolgozata tetemesebb nyomdai költségeinek fedezésére a népszerű gyűjtőknek kiosztandó jutalomból őt is részesítse. — Az elnök indítványára a választmány Horváth Endre r. tagnak a népszerű gyűjtésekre előirányzott összegből 100, azaz száz koronát szavaz meg s Balassa József indítványára elhatározza, hogy Horváth Endre követésre érdemes tanulmányát több példányban megszerzi s megküldi jobb gyűjtőinek.

3. A jegyző bemutatja Varga Damján székesfehérvári ciszist. főgimn. tanár terjedelmesebb beadványát: „A magyar nyelvjárás-tanulmány és az iskola.“

A választmány a kérdés megvitatására s javaslatételre bizottságot küld ki, a melynek tagjaivá Balassa Józsefet, Erdélyi Lajost és Négyesy Lászlót választja meg.

4. A Társaság részére a következő könyvadományok érkeztek: Szinnyei Józseftől: A magyar nyelv. — Simonyi Zsigmondtól: Nyelvészeti Füzetek 32—37. — Altenburger Adolftól: A nemzetközi nyelv kérdése és az esperanto. Szeged. 1906. — Pintér Jenőtől: Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén 1831—50. Jászberény. 1906. — Fülöp Sándortól: Az összetételek. Kiskunhalas. 1906. Köszönettel vétetnek.

5. A jegyző bejelenti Csaplár Benedek r. tagnak, Révai Miklós életirójának s a népnyelv buzgó ismertetőjének elhunytát. — Szomorú tudomásul szolgál.

Következik a tagválasztás. Megválasztottak:

a) alapító taggá:

Katona Lajos (eddig rendes),
dr. Nagy Ernő, egyetemi tanár, Kolozsvár,
a *veszprémi papnövelde könyvtára*.

b) rendes taggá:

<i>gróf Apponyi Sándor</i> , a M. T. Akad. tagja,	Lengyel Szily Kálmán
<i>Donát Dezső</i> , tisztviselő, Budapest	Lehr Albert
<i>dr. Erdős Jeromos</i> , ügyvéd, Hódmezővásárhely	Vetró Lajos
<i>Matolay Etele</i> , Sátoraljajhely	Szily Kálmán
<i>Wertner Sándor</i> , tisztviselő, Budapest	Lehr Albert

Ajánló

A tagok száma tehát: alapító 28, rendes 604, pártoló 7, előfizető 258, összesen 897.

6. A választmány meghallgatja s tudomásul veszi a pénztáros jelentését a pénztár állapotáról.

7. Erdélyi Lajos néhány szóval beszámol tanulmányútja eredményéről s megköszöni a társaság támogatását. — Örvedetes tudomásul szolgál.

Ezzel az ülést az elnök berekeszti.

XVII. választmányi ülés

1906. december 11-én.

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Erdélyi Lajos, Freckay János, Lehr Albert, Melich János, Tolnai Vilmos, Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után az elnök bejelenti, hogy Horváth Endre r. tag levélben megköszönte a Társaság támogatását. — Tudomásul szolgál.

2. Az elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy a jövő évi közgyűlést 1907. január 15-én tartja meg s egyszersmind megbízza a jegyzőt, hogy kérje meg Zolnai Gyula titkárt a szokásos titkári jelentés elkészítésére.

A közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülés egyetlen tárgya Gombocz Zoltánnak „A magyar nyelv régi török elemei“ című felolvasása lesz.

3. A választmány a pénztár megvizsgálására bizottságot küld ki, a melynek tagjaivá Erdélyi Lajost és Vikár Bélát választja meg, s elhatározza, hogy a jövő évi költségvetést a közgyűlést megelőző választmányi ülésen tárgyalja.

4. Mivel a tisztikar három éves megbízatása lejár, a január 15-én tartandó közgyűlésnek kell a tisztségek betöltéséről is gondoskodni.

A választmány titkárnak Gombocz Zoltánt, jegyzőnek Pápay József r. tagot ajánlja.

5. Az alapszabályok értelmében a választmány egy harmada minden évben kisorsolás alá kerül, kisorsoltak: a) budapestiek: Balassa József, Joannovic György, Gyulai Pál, Katona Lajos, Freckay János, Tolnai Vilmos, Vikár Béla; b) vidékiek: Kardos Albert, Széll Farkas, kik is mindannyian újra ajánlatnak. Horger Antal vidéki vál. tag Budapestre költözvén, a választmány helyette egyhangúlag Zolnai Gyula eddigi titkárt ajánlja.

6. Rendes taggá megválasztottak:

<i>dr. Bajza József</i> , múzeumi tisztviselő, Budapest	Melich János
<i>Demischer Vilmos</i> , tanító, Sátoraljajhely	Szily Kálmán
<i>dr. Hornyánszky Gyula</i> , főgimn. tanár, Budapest	Gombocz Zoltán
<i>dr. Rochel Aurél</i> , orvos, Sarkad	Farkas Sándor

Ajánló

A tagok száma tehát: alapító 28, rendes 608, pártoló 7, előfizető 259, összesen 902.

7. A jegyző jelenti, hogy a Társaság részére a következő könyvadományok érkeztek: Tihanyi Gáltól: Helyesírásunk küzdelméi; Liszt Nándortól: Egy XVII. századi népies orvosi kézirat; Kelemen Bélától: Jó magyarság; A magyar helyesírás kis szótára. A Vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól: Mikes Kelemen Törökországi Levelei (dizskiadás). — Köszönettel vétetnek.

8. Az elnök bejelenti, hogy a Ilornyánszky-czég levélben értesítette arról, hogy újévtől kezdve a nyomdaárakat kénytelen fölemelni. — A választmány méltányolva a czégtől felhozott okokat, felhatalmazza az elnököt s a jegyzőt, hogy a czéggel legfeljebb 20% áremelésben egyezzen meg, de viszont az elnök indítványára kiköti, hogy a Magyar Nyelv jobb papíron s néhány rovata garmond helyett borgisz szedéssel jelenjen meg.

Ezzel az ülés véget ért.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

8. Népetimológiák. 1. *Cassasconto*. A fehérmegyei Eresi községben egy iparos így magyarázta meg, hogy az uraság miért nem rendel most már a helybeli iparosoknál: „Kérem az urasági inspektor nem rendel már a községben semmit, hanem Pesten vesz mindent, mert ott, ha fizet, *kasszáskontót* kap.“ — 2. *Salmiakgeist*. Két évvel ezelőtt a somogy megyei Szemes községben időztem. Házi gazdám beteg lett, csúszos fájdalmaik lepték meg s a felesége elküldötte leányát a patikába, de felírta egy czédulára, hogy mit hozzon. Ezt írta rá: *szalámigáz*. A leány hűségesen elhozta a *salmiakgeist*-ot.

VISZOTA GYULA.

9. A. Zs. úrnak. Az első nyomtatott magyar könyv megjelenése (1533) előtről származó magyar kéziratokat nevezzük nyelvemléknek. Későbbi másolatok, — még ha 1533 előtről való volt is az állítólagos eredeti, — már nem tekinthetők nyelvemléknek. Ki tudja, mi mindent változtatott rajtuk a másoló? Ez az oka, hogy a Tört. tár 1881: 187. lapján közzétett két régi magyar iratot, melyekről már gr. Kuun Géza ugyanott megjegyezte, hogy későbbi korból való másolatok, nem sorozhatjuk nyelvemlékeink közé.

10. L. M. úrnak. A *gyógyít* és *gyógyul* eredetileg egyjelentésű s úgy szólván egyszármazású is a *javít* és *javullal*. Ezek a *jó* (*jav*) többől képződtek; amazok pedig a *jóg* (= *jó* + *g*, vö. *bal* és *balog*) melléknévből fejlődtek *jógul*, *jógyul* alakokon át a mai formára. A *gyógyszert*, *gyógyfürdőt* stb. tehát voltaképen *jógszernek*, *jógfürdőnek* kellene ejtenünk s ekkor a legmakacsabb orthologus sem tehetne ellenök alaki kifogást. De különben is hiába való minden hadakozás a *gyógyszer*, *gyógyszerész* s *gyógyésztertár* ellen; ezeket már nem lehet az irodalmi s közéleti nyelvből kiirtani. Ezt, gondolom, Csapodi sem kívánja. A *gyógykezel*-t azonban én is halálra ítélem, nemcsak azért, mert nagyon idétlen a formája, hanem főleg azért, mert teljességgel semmi szükség sincs rá. Nincs szükség a *tankezelésre*, megteszi a *tanítás* is; szintígy a *gyógyítás*, vagy *kezelés* is. — Az erdélyi *Gyógy* (Algyógy, Felgyógy, Feredőgyógy, Havasgyógy) helységek neve, Csánki Dezső okleveles adatai szerint, *Diód*-ból lett.

11. H. I. úrnak. Csakugyan feltűnő, hogy míg az *egyen-egyig*, *egyegyig*, *egyről-egyig*, *együl-egyig* mind valamennyi megvan már a NySz.-ban is, a köztük ma legszokottabbat, az *egytől-egyig*-et egész Czuczor-Fogarasiig (1864) egy szótárirónk sem jegyezte föl. Vajjon a régebbi szótárírók feledékenységének tulajdonítsuk-e ezt, vagy pedig annak, hogy e kifejezés csakis a XIX. század második felében jött divatba — ma még nem tudjuk eldönteni. Mindenesetre kívánatos volna, hogy olvasóink s különösen az adatgyűjtők tartanak szemmel e kifejezést s ha valahol régebbi nyomára találnak, a MNy.-t értesítsenek felőle.

Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. MÁRCZIUS.

3. SZÁM.

A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése.

„A logikusok más szók jelentését nem csinálhatják, hanem csak a műszókét — minden más szó jelentése az egész nemzet alkotása.“

STUART MILL.

1. Korunk egyik tudományos vezéreszméje a fejlődés elve; Lamarck, Darwin, Spencer s utánok az egész természettudomány a szerves lények fejlődését kutatja; alapvető föltevésök, hogy az élőszervek folyton alkalmazkodnak a lét állapotaihoz, a megfelelő használat megfelelő módon fejleszti a szerveket s ennek eredménye azok átalakulása. Természeti kiválogatódás jó létre s a természet csak a legczélszerűbb alak fönmaradását biztosítja a létért való küzdelemben. A mint ez az élő természet élő tényezőivel történik, hasonlókép van a folyton eleven psychikai eredményekkel is, a milyen a nyelv. A szavaknak is van küzdelve létökért, van természetes kiválogatódásuk, van hosszabb-rövidebb fejlődéstörténetük. A természettudományokban a fejlődés elmélete, ha a rendelkezésünkre álló tényekre támaszkodva nem követelhet is magának föltétlen érvényt, de mindenesetre a leghasznosabb *módszertani* elv. A nyelvtudománynak is a történeti szempont egyik leggyümölcsözőbb módszertani elve, melynek mélyebb átértése e tudomány egész mivoltát átalakította. Még inkább hasznos a nyelvtörténeti módszer, ha műnyelvről van szó, mert ez esetben nemcsak a történeti értéket képviseli, hanem egyszersmind szabályokat ad a még ki nem alakult műnyelv fejlesztésére, illetőleg megállapítására. Annak ugyanis, a ki valamely szónak, melyhez fontos fogalmak füződnek, szabatosabb használatát akarja megállapítani, minden izében ismernie kell ama szó vagy kifejezés történetét, jelentés- és alakfejlődésének különféle fokait. Természetes, hogy e nyelvtörténeti módszer a magyar bölcséleti műnyelvre csak nagyon kis mértékben alkalmazható, mert voltaképen nem is volt a legújabb időig magyar bölcséletünk.

A XIX. századig latinul irtak, ekkor pezsdül meg a nemzeti szellem, mely tért hódít a tudományok nyelvében is. De még

a harminczas évek bölcselői is inkább latinul, mint magyarul fejezték ki gondolataikat. Ekkor egyszerre kellett megalkotni bölcséleti nyelvünket, mely a nyelvújításnak lett áldozata; minthogy a maga erejéből nem fejlődhetett, tehát fejlesztették. Csak az utolsó négy évtized mutat föl értékesebb bölcséleti irodalmat; csak ekkor, a bölcsélet szélesebb körben való terjedésével kapcsolatban kezd kialakulni s megszilárdulni még a legelemibb fogalmakra nézve is philosophiai műnyelvünk. De csak a legelemibbekre (érzet, képzet, fogalom stb.); a többi tekintetében ugyanott vagyunk, a hol a nyelvújítás előtt: az idegen szavak feneketlen használata ellen kell küzdenünk.

Ha kutatjuk bölcséleti műnyelvünk lassú kialakulásának okait, bölcséletünk és nyelvünk általános fejlődési hiányain kívül magában a *tárgyban* találhatjuk meg. Olyan tudományok ugyanis, melyek külső tárgyakkal foglalkoznak, könnyebben felelhetnek meg a világos és szabatos műnyelv kellékeinek, mert a természet érzékelhető kategóriáira szabatosan és határozottan elválasztható szavakat alkalmazhatnak. De nem így van ez a bölcséletben. Pontosan leíró nyelvünk csak az érzékek benyomásaira vagy a külső tárgyakkal nagyon szembeszökően összefüggő belső érzésekre lehetséges. De a legbensőbb gondolatok és érzések megjelölése hajótörést szenved a lelki jelenségek egyik legsajátosabb tulajdonságán: a *teljes egyéniségen*. Mindenki érzése, gondolata és akarata csak az ő érzése, gondolata és akarata, s mások lelki folyamatainak az övéihez való hasonlóságát csak külső jelek, pl. mimikai mozgások, tehát sokszoros közvetítés által ismerheti meg. Ez okozza pl. a lélektan nyelvének nagyon is általános voltát: a lelki tevékenységek, mint a tudat mozzanatai, minden izókben az egyéni tudathoz vannak kötve. A külső természet leírható, megmérhető, megfigyelhető. De ki tudja az érzelmek skáláját, melyek tudatában hullámszerűen, pontosan megfigyelni és leírni, mikor örül, remél, lelkesedik? avagy minden mozzanatában leírni azt a bonyolult lelki szövedéket, melynek neve a kétségbeesés? Itt csak fizikai kategóriák segítenek; bár a lelki jelenség se nem tompa, se nem súlyos, se nem éles, mégis van tompa hangulat, súlyos gondolat, éles fájdalom. Hát még mily nehezen fejezhetők ki a gondolkodás ezerféle logikai viszonyai! Ilyen tudományban egyetlen jelentés-árnyalatnak sem szabad megfelelő szó nélkül maradnia és viszont minden tudományos műsónak határozott és félreérthetetlen jelentésűnek kell lennie. Ezen két elv tanulságos megvilágítása a magyar bölcséleti műnyelv története. Csak gondoljunk arra, hogy mennyi ideig egy értelemben, illetőleg fölcserélve használták még néhány évtized előtt is (sőt ma is!) az *érzés*, *érzet* s *érzelem* szavakat, mint a legelemibb fogalmak szójelvényeit, míg végre napjainkban pontosan megkülönböztődtek. Egy-egy név ugyanis bizonyos homályos tudatát jelenti annak, hogy bizonyos lelki tünemény hasonló másokhoz, melyekre aztán ugyancsak ezen nevet szoktuk alkalmazni. Pl. a köztudat bizonyos psychophysikai mozzanatot már

érzetnek nevezett; egy ehhez hasonló kedélymozzanatot szintén így hívott a nélkül, hogy kérdezte volna, vajjon a két lelki tüne-
mény egy szóval való elnevezéséhez megvan-e a hasonlóság kellő
formája és mértéke. Nekünk most az volna talán föladatunk,
hogy a részletes körülményekből összeállítsuk a hasonlóságot és
kutassuk, hogy a hasonlóság mily mozzanatai csábították a köz-
tudatot, sőt még a tudósokét is (persze nálunk csak tankönyv-
írókét) arra, hogy e lelki folyamatoknak egy nevet adjon. Ez
kissé messze vinne célunktól s inkább tisztán lélektani, mint
nyelvi vizsgálatokra adna alkalmat.

Hogy mily fontos a szavak története, különösen a bölcelet nyel-
vében észlelhető. A szótárak megadják ugyan a szó valódi jelen-
tését, de tökéletlen, elnagyolt formában, a jelentések sokféle
változásáról, idők folyamán hozzákapcsolt árnyalatáról azonban
nem nyújtanak fölvilágosítást, holott a szók ilyen története sokszor
többet ér, mint bármely jó meghatározás, mely a szónak csak
egy bizonyos időben használt jelentését adja meg, míg a szók
története a szók használatát szabályozó okok föltüntetésével azt a
törvényt is kimutatja, mely a fejlődést, illetőleg a változást előidézte.

Természetesen a magyar bölceleti műnyelvben, minthogy
nem volt bölceleti fejlődésünk, erről csak nagyon kis mértékben
lehet szó. A hol mégis történt jelentésváltozás, mindig rá fogunk
mutatni. Pl. Imre János az inductiót *példagyűjtésnek* nevezi (Philos.
Műszótár. 1834); korában az inductio tényleg csak ez volt
(enumeratio simplex). De Mill Stuart óta egészen mást értünk
rajta: az okság alapján álló egyetemesítést. Ha továbbra is meg-
akartuk volna tartani a *példagyűjtés* szót, nem fődte volna a
fogalom tartalmát; ismét új szó után kellett volna néznünk.
A latin szó azonban, bármilyen jelentésváltozáson megy keresztül,
évezredes erejével mindig föntartja magát. (Baconnál is, Millnél
is inductio marad).

A magyar bölceleti műnyelv fejlődéstörténetének vizsgálá-
latára két szempont kinálkozik; az egyik szerint egyes philo-
sophiai műszógyökeret vennénk alapul s így mutatnók be azon a
különféle jelentés- és alakváltozást, melyen fejlődésük külön-
böző fokain keresztül mentek; a másik philosophiánk fejlődését
veszi alapul s vele párhuzamosan mutatja ki egyes bölcselőink
érdemét a műnyelv kialakításában. A magyar nyelvtörténet álta-
lánosabb keretébe az utóbbi szempont jobban beleilleszthető s
egyszersmind az a fejlődési folytonosság, a mely nemcsak egyes
műszónkat, de egész bölceleti nyelvünket jellemzi, jobban
kimutatható és éreztethető, azért ez utóbbi kutatási fonalat vesz-
szük alapul.

Vizsgálódásunk kizárólag az elméleti bölcelet műnyelvére
vonatkozik s így tárgyunk körvonalozása már eleve kizár minden
olyan kutatást, mely a magyar népnyelvben s közmondásokban
található bölceleti nyelvelemeket vizsgálná, a mint Erdélyi
János tette.

2. Bölceletünk első korszaka egybeesik a keresztény közép-korral, melynek bölcelete a scholastika. Ezen inkább hittudományi, mint bölceleti irány nyelve a latin. Őseink magukkal hozták régi hazájokból a bölceleti műnyelv csiráit, a mint a jogi élet nyelvét is. Minden nép bölceletének praehistoriája ősi vallásos meggyőződése. A vallási tények nyelve az ősnép bölceleti nyelve. Itt kezdődik a magyaroké is; vallásukban volt lefektetve összes elméleti tudásuk. Innen *lélek, hit, Isten*, mint legelemibb bölceleti szók őseink eredeti birtokai. Hasonló nyelvi törzsbirtokunk az *ész, értelem, elme*; sőt Erdélyi János,* abból kiindulva, hogy minden bölceleti műveltség utoljára is a nyelven fordul meg, mint egyetlen közlőjén, nagyon természetesnek találja, hogy ezen eredeti szavaink: *beszéd* és *ész* ugyanazon gyökerűek (*b-esz-éd*); csakhogy a gyököt (*ész*) elfödi a *b* hang előtétéle, úgy mint András: *B-andi*, archa: *b-árka*, állvány: *b-állvány*; ilyen a *b-er-ek* (berek) is azon gyökből, mely az *er-dő, er-esztvény* szóknak is létet adott. Erdélyi hasonló délibaboskodása szerint *bölcs* szavunkat a Bulcsu névben „reggeté az előkor.“

Nemzetünk csakhamar beleélte magát a kor tudatába, csakhamar simult európai helyzetének föltételeihez. A kereszténység fölvétele után lassanként iskolákat szervez, de ezekben a korszellem nem a hazai, hanem a latin nyelvet művelti. A renaissance már nemcsak a korszellem önkénytelenségével műveli a tudományt latinul, hanem aesthetikai mozzanatot is lát benne. Mátyás király szereti a philosophusokat, de mint nagy humanista a nemzeti nyelvre nem gondol. A protestantismus kedvez ugyan a szépirodalom és hitélet nyelvében a nemzeti szellemnek, de a bölcelet nyelvén nem változtat.

A protestantismussal a hittudomány föllandül s vele együtt a benne előforduló bölceleti fogalmak műnyelve is zsendül. Az első hitvitázók, majd Pázmány és Szenczi Molnár Albert művei már a bölceleti műnyelv számos csiráját rejtegetik. Íme néhány Pázmánytól (l. NySz.): állat: substantia; bizonyítás, bizonyosság: argumentum; csalatás: illusio; elmetétovázás, elmecsavargás: distractio; érzékenység: sensus; gondolkodás: phantasia, imaginatio (tehát nem a mai cogitare értelemben); gondolkodni valamiről: imaginari (ma képzelní valamit); indulat: perturbatio animi; ítélet: sententia; jóság, lelki jóság: virtus; képezés: imaginatio, phantasia (tehát nem a mai repraesentare [innen repraesentatio: képzet] értelemben) stb. Hasonló, műnyelvi értékkel csak kevéssé bíró bölceleti szócsirák találhatók az összes e korbeli hit- és erkölcsi iratokban; ** szoros értelemben vett philosophiai műnyelvről azonban szó sem lehet.

* A bölcsészet Magyarországon. Filoz. Írók Tára. 1885. 6. l.

** Gelei Katona „technicum vocabulum“-jai közt találjuk ezeket: magán-létlen v. másban-lévő: accidens; magán-létel v. vagyonság: essentia; rekeszték: conelusio (Corp. Gramm. 318.)

3. Így zárul be bölcséletünk első korszaka, melyből hiányzik a tudománynak azon igazi életszíne, melyet az anyanyelv a maga eredeti kifejezéseivel kölcsönöz neki; philosophiánk hátramarádásának egyik oka folytonos küzdelmeink s a nevelés hiányai mellett éppen a latin nyelv szerfölötti elhatalmasodása és nemzeti nyelvünk ezzel járó elhanyagolása. Voltak ugyan tudósaink, kiket az élet s a nagyobb műveltségű külföld kellően kiművelt, de bölcséletünk virágzásnak nem indulhatott, mert nem rendelkezünk megedzett és megszilárdult, a gondolatok súlyának hordozására alkalmas nyelvvél, mely a közönséget is az írókhoz közelebb hozhatta volna.

Európa-szerte azonban ekkor már a nemzeti nyelv válik lassanként nemcsak a hitéleti, de a tudományos eszmék hordozójává is. A bölcsélet is beleújn a barbárul kiforgatott latin nyelv quidditásaiba s haecceitásaiba s végre nálunk is megszólal Apáczai CSEREI JÁNOS-ban hazai nyelven és pedig másfél századdal előbb, mint a németeknél. Ha Apáczai nyelvét összehasonlítjuk Pázmány és Molnár Albert ma is élvezhető nyelvével, úgy tűnik föl, mintha századok választanák el őket. De ez mit sem von le Apáczai érdeméből; Pázmány és Molnár munkássága oly irányú, hogy a közélet és népnyelv kincsének fölhasználásával ragyogtathatják írói készségöket; de Apáczai a bölcsélet terén működik, neki semmiből *teremténie* kellett. Descartes francziául ír; Apáczai ezen felbuzdulva, nekiesik a magyar írásnak; de már a küszöbön megdöbben a nyelv parlag és szegény voltán, szinte abbahagyja munkáját; majd újra fölbátorodik Gáza görög író példáján, ki a latin nyelvben új szókat alkotott; annál inkább szabadnak, sőt szükségesnek tartja ezt Apáczai saját nyelvében. Így lesz nyelvünk történetében egyik legelső merész újítónak, kiről már Bod Péter hirdeti, hogy „sok magyar szókat ujonnan csinált, s mintegy jeget akart törni a tudományok megértésekre,“* s kinek irataiban a bölcsészti magyarság elemei rejlenek. Apáczai műszavai:

alája vettetett dolog: subjectum** (73. l.); előben tétetett dolog: objectum (74.), állat: substantia (43.); bérekesztés: conclusio (47. v. ö. Gelei Katona rekeszték); egyarányú: par (40.); elosztás: distributio (42.); elrakás: dispositio (84.); elértés: enthymema (91.); elrendelés: methodus (96.); elbontás: analysis (97.); *egyberakás*:*** synthesis (97.); képez: imaginari (64.) (Pázmány értelmében); *érzékenység*: sensus (64.); *érzés*: sensatio (65.); *értés v. értelme*: intellectus (67.); *csupa értés*:† perceptio simplex (67.); feltétel: propositio (47.) (ma: conditio); *felvétel*: assumptio (47.); foglalós okoskodás:

* Magyar Athenas. 1766. 12. l.

** Apáczai Csere János Bölcsészeti Dolgozatai. Kiadta Horváth Cyrill, Pest. 1861.

*** Azon műszavakat, melyek egy ideig éltek v. fölelevenedtek, dült betűkkel jelölöm.

† Horváth Cyrill (i. m. 67. l.) zárjelben *eszmélés*-t tesz utána és helyesen. Benyák kézírataiban (Manuscripta in re oratoria. 102. l.) is megtaláltam e szót *csupaértés*, utána *eszmélet*, *sajdítmány*: perceptio simplex.

sylogismus compositus (49.); *jegy*: nota (79.); *képzés*: képzet (66); közönségesség: köznem (83.); *közdolog*: adiaphora (108.) (közömbös dolog a stoikusoknál); magánvaló tekintet: argumentum per se (36.); *meghatározás*: definitio (42.); magán való foglalás v. hiteles mondás: axioma (44.); magán mozgó: automaticus (103.); *nézél*: vizsgál (65.); ok és tőle való dolog: causa et effectus (36.); okoskodás: syllogismus (47.); *rakásos okoskodás*: sorites (92.); *előjáró*: praemissa (48.); próbáló v. tekintet szó: terminus medius (48.); *szarvas okoskodás*: dilemma (92.); bevont okoskodás: syllogismus contractus (93); szakasztó okoskodás: syll. disjunctus (95.); *szervő ok*: causa efficiens (70.); állató ok: causa formalis (71.); *tekintet*: argumentum (36.); hozzáadottsági tekintet: attributum (73.); viszont néző: relativus (77.); barátságosan ellenkező: adversum; maga erejét való: abstractum; maga színént való: simplex. (Physikai és matematikai műszavaira nézve I. Szily: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. 1898. 120. l.).

Mindezen műszókról Bod Péter így ítélt: „traktál [Apáczai] mindenféle tudományokról röviden; de nagy részin a deákul nem tudó olvasó, vagy ha deákul tud is, de a felsőbb tudományokban épülete nincsen, nem érti az olvasó magyarul.“ Apáczai valójában nem érthető; csak a legnagyobb elmevesztéssel s folyton a latin egyértékű szavakat szem előtt tartva tudjuk olvasni. Minthogy nem volt Apáczai előtt magyar bölceletünk, nem is volt bölceleti műnyelvünk; éppen ezért Apáczai tüzes magyarsága a túlzó purista szerepét kölcsönözte neki; szóalkotása legtöbbször terjengős fordítás, vagy valamely közszónak műszóvá való előléptetése, a mi sokszor két-, sőt háromértelműséget is szül. Így Apáczainál nagyban eltávolodik az írott és az élő nyelv egymástól; csak ú. n. papirosszavai vannak, a későbbi fejlődésre nincs nagyobb befolyása.

Erdélyi szerint Apáczainak kell köszönnünk az *elme* szó műnyelvi polgárjogát; ő fedezte föl s iktatta jogaiba. Bánóczi József (NyK. 1878. Egy régi magyar szó a philosophiában) azonban kimutatja, hogy Apáczainak az *elme* szó nem köszön semmit; Apáczai e szót nem is használja műszó értelemben, mert akkor szokása szerint ezt latinul is jelezné.

4. Apáczai után a magyar nyelvű philosophia megint hallgat; a buzgó, de éppen nem szerencsés újítót kora meg sem értette, annál kevésbé követte. Talán csak az egy Martonfalvi György (Petri Rami Dialecticae libri duo, Debreczen 1664) vette át némely műszavát. Apáczai korának folytonos háborúi tudományt termeltek; a XVIII. század részben nyugodt élete azonban a tudományokban is pangást szül. A műpróza fejlődése is megakad s mire később újontan nekiindul a fejlődésnek, az írók sok magyaros fordulatot, szólásmódot, ősmagyar kifejezést és szót elfelejtettek. A szépirodalmi folytonosság is megszakad, még inkább bölceleti tudományos prózánk fejlődése. Ha meg jelenik is egy kis moralista magyar irodalom, ez is latin nyelven fogalmazott magyar fordítás. Önálló philosophiai fejlődésünk nincs,

oka részben a nyelv. De elérkezik a nemzeti felújulás kora, a magyarság leglelkesebb küzdelme, sőt élethalálharca nyelvéért és irodalmáért; harcol egy holt és egy élő nyelvvel, s csak e nagy küzdelmek árán juttatja jogaihoz anyanyelvét.

A küzdelmet éppen egy philosophus lélek, *Bessenyei* indítja meg. „Jegyezd meg magadnak — mondja — e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe nem húzta; . . . hogy ki kell vetközni a latin jármából, s a régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahoz ragaszkodni annyit tesz, mint a tudatlanságot óhajtani.“ *Bessenyei* tudományról beszél, de nem a szoros, szigorú műnyelvvvel bíró tudományról, hanem annak népszerű, szépirodalmi aprópénzváltásáról. Bölcséleti költeményei s regényei vannak, melyek általában *Voltaire* alapján álló erkölcsi „józan okosságot“ hirdető gondolatsorok, de nincs tudományos bölcsellete. Nyelve szépirodalmi szempontból érdekes, de éppen nem az a műnyelv, a milyet hangsúlyoz.

5. Apáczai után a szó szorosabb értelmében vett első magyar bölcséleti mű a minorita *Sartori Bernáté*: Magyar nyelven filozofia. 1772. *Sartori* panaszkodik, hogy hallott más nemzetek fáradságos szorgalmáról, melylyel a philosophiát tulajdon nyelvekre ültetik; ezektől ösztönöztetve tanítja ő is saját nyelvén a philosophiát. „Olvassuk a magyar nyelvnek hajdani üdőkben való nagy hírét, nevét, virágzó bötsületét, most ellenbe annyira-való el-hagyatását tapasztaljuk: hogy tulajdon fiai el-hagyván született magyar nyelveket, a külső nyelveken kapkodnak mervén állítani: hogy a magyar nyelv sovány, magtalan, és a jeles tudományok megtanulására elégtelen, azért kapkodnak mondám a külső nyelveken. O ha most fel-támadnának a régi magyar eleink! mit mondanának az illyes fiaknak? bizony talán meg-köveznék, vagy leg-alább maradékoknak lenni nem ismernék ezeket. Hiszen a magyar nyelv egygyik az elsők közül, szaporaságára, bővségére, termékenységére nézve minden nyelvek között helyt áll, akar mi dolog fejtegetésében nem szorul idegen nyelvekre, s nem kívántatik egyéb hozzá a gyakorlásnál.“ E lángoló buzgalommal éppen nem áll párvonalban *Sartorinak* a műnyelvet megalkotó készsége. Műszavai végtelen hosszan körülírt fordítások, a milyenek a kor összes magyarításai; a philosophia nála, ha egy lap minden sorában előfordul is, „a böltsesség szeretésének tudománya“, a logika „a helyes okoskodásnak reguláit s módgyát tanító tudomány“, a physika „a természeti dolgokról való tudomány“ (5. l.) stb. Műszavai, ha ugyan azoknak nevezhetők, ezek:

alattomban tsaló mesterséges és fortélyos beszéd: sophisma (14.); állat: substantia, essentia (12.); állat-szeri: substantialis, essentialis (32.); állat-szerént: substantialiter, essentialiter (12.); átallyában, teljességesen: absolute (19.); fel-tétel v. rövid beszéd: propositio (13.) (*Apáczainál* is); egység: haeceitas (11.); inatska (85.); ideg;

külső tekintet-béli: accidens (12.); közige; terminus medius (14.); különözés: distinctio (15.); *közben-vetéssel*: mediate (20.); kóstolás: izlés (érzéke) (85.); *képzés*: phantasia (89.); *lélekről való tudomány*:* metaphysika (5.); magán meg-álló valóság: substantia (11.); következő: consequentia, conclusio (14.); nyilván kifejezve, megmagyarázva: formaliter (17.); *nyilván-való*: evidens (26.); okokkal-való rendezett beszéd; syllogismus (14.); *szövetség*: relatio (13.); tulajdonvalóság: essentia (11.); titkon, homályosan: virtualiter (17.); *való, valóság, vagyonság*: ens (11.); *el-vont*, el-vált s külön értetett dolog: abstractum (20.); tulajdonságaival együtt értetett dolog: concretum (20.); *érzékenység*: sensus (25. NySz.).

Sartori mindezen műszavát egyszer-kétszer főlemlíti, s aztán megint csak a latint használja. Egyáltalán nem alkalmaz magyar műszót ezen közönséges idegenek helyett: subjectum, praedicatum, efficerter, conceptus, positivus, negativus, scepticus, elementum stb. Külön fejezetet ír (11—15. l.) „némelly filozofia-béli neveknek, terminusoknak, és szövegek módgyának eredetéről, osztályáról és magyarázattáról.“ Ebben hemzsegnek a latin szavak, sőt nagyobb számmal vannak mint magyar megfelelőjük. Ezért mentegeti is magát: „Jusson eszedbe az is: hogy a mi egy nyelvben helyes, más nyelvre átal vitettévé, helytelen; igyekeztem mindazonáltal azoknak értelmes magyarázatiban és világos megfejtésiben.“ Sartori teljesen tudatában volt úttörő hivatásának; műve utolsó lapjának „emlékeztetésében“ így ír: „mivel a deák nyelven való filozofia is nem vala kezdetében olly bőv, hanem sokaknak okoskodásaiból üdövel szüntelen szaporodott, én ebben szerentsésnek tartom magamat: hogy a jég-törést el-kezdhettem.“ Apáczáiról tehát mit sem tud, az elsőség dicsőségét magának tulajdonítja, holott Apáczai majdnem másfélszáz év előtt tárgyban és nyelvben sokkal előkelőbb szintájon áll, mint az ő naiv, philosophiának alig nevezhető bibliai könyve. Mindkettő hasonló mostoha korban él, mindkettőt egy eszme lelkesíti: a magyarság féltett nyelvi kincse; Apáczai azonban merész, Sartori gyermekesen félénk.

(Folytatjuk.)

KORNIS GYULA.

* Jellemző példa a tudományos szavak jelentésváltozására: Sartori a racionális lélektant azonosítja a metaphysikával, de már Horváth Ádám (1789.) ugyanezen szóval csak a psychológiát jelöli.

Régi török jövevényszavaink.

III.

58. **botorkál**, *botorkáz* herumstolpern, herumtappen v. wanken; *botránkodik*, *botránkozik* stolpern; anstoss nehmen, entrüstet sein NySz.; *botrángol*, *botránkodik* botorkál, lábatlan-kodik MTsz. (egy-egy adat). A *botrány* „skandal, anstoss” SZEMERE alkotása (1834), vö. NyUSz., CzF.

? vö. t. el. *püdürlü-*, *püdürlé-*, botorkálni, botlani, hebegni; *püdürlü* egyenetlen VERB. 273.

m o n g. *büdüre-*, *büdüri-* broncher, faire un faux pas Kov. 1233. (a mongolságból: jak. *büdüriü-* stolpern, in die knie sinken; *büdür* das stolpern BÖHTL. 145, vö. m o n g. *büdür-badur* (marcher) mal et comme on dit, de guingois, Kov. 1233.)

Talán ebbe a szócsaládba tartoznak még a következő mélyhangú alakok: c s a g. *bodur* holperig, uneben, ungestaltet VAMB. Stud. 246 | kirg. *budur* id. KATAR. Másképp: PAASONEN, KSz. 3:242, vö. a *bodor* cikket.

Szinte kétségtelennek tarthatjuk, hogy a *botránkozik* ige a **botor-* (vö. *botor-kál*) ige származéka (-án képzővel, vö. UAl. 58, TMNy. 358; így Kr. és a NySz. is). MUNKÁCSI, véleményem szerint helytelenül, a *botránkozik* igét különválasztva, a következő szavakkal egyeztetni: c s u v. *potran-* sich empören, beunruhigt werden, sich verwirren, bestürzt werden; *potrat-* trüben, empören etc. ASM. 153, 304 | c s a g. *botra-* „betrübt, zerstreut sein” KÖN. 32, s a *botránkozik* régi „botorkál” jelentését jelentéskeveredésből magyarázza.

A MTsz.-ban egy adattal igazolt *botor* „hebegő, akadozó nyelvű”, ha ugyan van valami köze az itt tárgyalt szócsaláddhoz, csak elvonás lehet a *botorkál* stb. igékből, de semmiesetre sem az egész szócsoport alapszava.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:294.

[59. **bozontos** struppig < o s z m. *bozintj* ce qui est détordu, défait, éffilé ZENK. 219, vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:297.

Az o s z m. *bozintj* alapszava *boz-*, a melynek jelentése többek között „auflösen, auflöckern, in unordnung bringen” = k a z. *boz-* | k ú n *buz-* id.; ha tehát *bozontos* régi török jövevényszó volna, köz-tör. -z-vel szemben a magyarban nem z-t, hanem r-et várnánk.]

60. **bögöly** [alakv. *bégéj*, *bögü* MTsz.] tabanus, asilus; bremse, viehbremse.

< o s z m. *bükelik* eine blaue oder grüne fliege, welche pferde und andres vieh belästigt ZENK. 224; *büjelik, büvelik* BARB. DE MEYN. 342, 348—9 | kirg. *bügäläk* Asilus crabroniformus BUDAG. 1:287. | kaz. *bügälän* id. OSZTR. 44. | bask. *bögälsän, bugulsän* bögöly, barmokat csipkedő légy KSz. 5:234 [KATAR-nál: *bügäläk*] | csu v A n. *pâpân*, Virj. *po'an* viehbremse NyK. 21:24. | tel. *pökönök* szunyog VERB. 494. || mong. *büküne* cousin de couleur jaune Kov. 1249, GOLSZT. 2:279.

A magy. *bögöly* képzőtlen tör. **bügäl*, **bögöl* mása. A *bögöcs* mellékalakot, a melyet MUNKÁCSI külön török átvételnek magyaráz, egyelőre csak KIRÁLY PÁL egyetlen adata támogatja.

Vö. MUNKÁCSI, NYr. 13:259, Ethn. 4:285, ÁKE. 171, NyK. 32:373; VÁMBÉRY, Magy. Kel. 100.

61. **bölcső** [alakv. *böcső* NySz. MTsz.] wiege.

< o s z m. a d e' r b. *bešik* wiege ZENK. 199, BUDAG. 1:259. | cs a g. *bišik* id. BUDAG. 1:302 [vö. *biši-mak* schaukeln KÜN. 28.] | k a z. *bišek* BÁL. 161. | bask. *bišik* | k k irg. *bēšik* KSz. 2:114. | t a r. *böšük* | k o j b. *pezek* KATAN. 153. | k a r a g. *bēd'ek* | k a n d. s a l b. *bēzek* CASTR. 127. | a b a k. *pizik* VERB. 254. | u r j. *pāžak* KATAN. 71. | j a k. *bišik* BÖHTL. 140. [s ehhez a sajátságos *biliä* „schaukeln“ ige, talán lamdacismussal? vö. BÖHTLINGK, Jakutische Grammatik 187 l.]

Az újabb *bölcső* (= *böcső*) alak *l*-je járulékhangzó, vö. az *ács* cikket. A TMNy.-ban említett csu v. *bešik* (167. l.) nyilván csak tévedésen alapulhat.

Vö. BEREGSZÁSZI, 118.; GYARMATHI, Affin 223, Voc. 11.; HÜNFALVY, VogF. 297.; VÁMBÉRY, NyK. 8:133, BUDENZ, NyK. 10:78; MUNKÁCSI, KSz. 2:190.

62. **bölény** [alakv. *bülen* Schl., *belyn* Beszt., *belén, belénd, böliny* NySz.; *bölöny* Sl.] bison, auerochs; erdei bika, jávor, jáhor Sl.; *bölömbika, bölön-bika* SzD. Ardea stellaris (MÁRTONNÁL 1811: *bölön-bika* auerstier), MUNKÁCSI szerint < **bölény-bika* (hasonló elnevezések: *ökör bika*, butorius, onocrotalus SZIKSZAI, 77; mong. *buza šibayun* Ardea stellaris, tkp. bika-madár, id. MUNKÁCSI NyK. 32:301). SIMONYI szerint *bölömbika* elvonás ebből: *bölömbölő bika*, vö. Elvonás, 58. (*bölömböl*: clamat more ardeae stellaris Kr.; *bölömbölő bölöm-bika* ZRINYI, 2:4.).

< ba s k. *bülän* jávor KATAR. 37. | kaz. *bolan* szarvas BÁL. 163. | cs a g. *bulan* id. BUDAG. 1:289. | alt. *pulan* id. VERB. 270. | k o j b. *pulan* KATAN. 155. | urj. szag. tel. sor, küär. k a c s. *pulan* KATAN. 18. | cs u v A n. *pālan, pōlan*, Virj. *pulan* NyK. 32:300, Zol. 53.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:295, NyK. 32:300.

[63. **böneső** „a fenékhorg hosszában minden tizedik horg után kötött kisebb sülyesztő kő“ HERMAN, MHALK. 2:725, Szegedről; MUNKÁCSI szerint: „nyilván o s z m. *bunžuk* „kleine kugel od. perle, glasperle, glaskorallen“ ZENK. | cs a g. *minžak, munžak* BUADG. 1:293.“ Vö. Ethn. 4:266, NyK. 32:300.

Látszatos egyezés. A *böncső*, a mely nem szorosabban tett halászati műszó, valamint a *böncsölék*, *böncsölék* („összegomolyodott vmi, pl. ruha aljához v. állat szőréhez tapadt és csomósan megszáradt sár, ganaj“, MTsz., CzF.) metathetikus alakok ebből: *csömbő*, *csömbölék* (vö. *csömbök*, *csömbölyeg*, *csombó*, *csombók*, *csombolyék* MTsz.)]

[64. *bú* kummer, gram; < c s a g. *muγ*, *muγg* schmerz, kummer KÜN. 146.; *munk* trübsal, beschwerde, kummer, trauer VÁMB. Stud. 340, *muγ*, *muγg* BUDAG. 2:266. | u j g. *munk* beschwerde, mühe, arbeit VÁMB. Kud. Bil. 228. | k a z. b a s k. *moy* szomorúság, bánat BÁL. 171, KATAR. 175. | a l t. *muγ* VERB. 205. | j a k *muγ* BÖHTL. 150 — o s z m. *buγ* vateur, exhalation ZENK. 221. | c s a g *muγ* KÜN. 146 | k ún *buγ* CCum. 143. | k a z. *büu*, *bu* BÁL. 158. | k i r g. *bü* RADL. Sprachm. 75. | a l t. *pu* VERB. 269 stb. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:375.

A m. *bú* az id. török szavak első csoportjával alakja, a második csoporttal jelentése miatt nem egyeztethető; MUNKÁCSI ugyan a két csoportot egyeredetűnek tartja, de erre nehéz volna meggyőző bizonyítékot felhozni.]

[65. *buda* ,vminemű mezei játékhöz való karó,‘ Tjsz. CzF. MTsz. < o s z m. *budak* ast, rebe ZENK. 214. | k a z. *botak* ág, faág BÁL. 162. | a l t. *puđak* ág VERB. 270. Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13 : 259, NyK. 32 : 284.

Egy adattal igazolt palócz tájszó; o s z m. *budak*-nak (= őstör. *botak*) a magyarban különben is **botó* felelne meg.]

[66. *buga* (alakv. *guba*, vö. még *gubis*) apró szarvú, szarvatlan, MTsz. < c s u v B u j. *muca*, M k a r. *mora* tompa ASM. 356 = b a r. *moγau*, k k i r g. *mokok* id. RADL. Sprachm. 78 | t e l. *moku* id. VERB. (< *moko-*, *moka-* tompulni) || m o n g. *moγoγa*, *moγoγu* id. Kov. 2032. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 378.

A *-k* nom. verb. képző nyomtalan eltünése a magyarban érthetetlen volna; nincs arra se biztos példánk, hogy tör.-mong. *m-nek* a magyarban *b-* felelne meg. Az i. h. felvetett m. *buta* < mong. stb. *moγudak* ,stumpf‘ hypothezist felesleges bővebben czáfolni.]

[67. *búga* : ,csomó kender, vagy len, melyet nyüvéskor kötnek‘ < m o n g. *boγoγa* bandeau, anneau, bracelet Kov. 1162. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 381.

A m. *búga* csak Szegedről közölt tájszó, a melyet a MTsz. is egynek vesz a „bogos virágzatot, magtokot“ jelentő *buga* szóval; különben is a mong. *boγoγa* = csag. *boγak* stb. úgyis átjött a magyarba szabályos *békó* alakban, l. a *békó* cikket.]

[68. *burványlik* vergődve hullámot vet (a hal), MTsz ; *neki burjánozza magát*, fölhevülve neki készül MTsz. < c s a g. *borazan* wirbelwind, überschwemmung, welle KÜN. 31. | o s z m. *buran* zivatar, vihar, ZENK. 217. | t e l. kumand. *porogon* VERB. 265. | j a k. *burxān* schneegestöber BÖHTL. 143. || m o n g. *boroγan* regen SCHM. 115. | b u r j. *burgay* schneegestöber CASTR. 171. stb. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 170, KSz. 2 : 190, NyK. 32 : 381.

A *burványlik* igét eddig csak HERMAN OTTÓ jegyezte fel („*burványlik* — Komárom — a hal, mikor vergődve hullámot vet“ MHALK. 2:775), de ez az egy adat még csak a jelentés pontos megállapítására sem elegendő. Ugyancsak egyetlen adat van a MTsz.-ban a valószínűleg tréfás jelentésű és képzésű **burjánóz* igére is. Az eredet keresése tehát egyelőre legalább is korai.]

69. **búsz**, *búz* NySz., MTsz. dampf, dunst, schwüle, drückende hitze im sommer.

< o s z m. *pus* brume, brouillard; tristesse, triste, mélancolique

ZENK. 219. | c s a g. *bús* nebel VÁMB. Stud. 247. | b a s k. *bús* KATAR. 39. | c s u v. *pus* ZOL. 53. | s o r *pus* VERB. 273.

MUNKÁCSI egészen felesleges módon a tájnyelvi *búsz* és a régi *búz* alakokat két különböző nyelvjárásból való jövevényeknek magyarázza.

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13:259, NyK. 32:383; WICHMANN, Lehnw. 50.

70. **búza** [acc. *búzá*t] waizen.

< o s z m. *bogdai* getreide, waizen ZENK. 202. | c s a g.

bugaj id. VÁMB. Stud. 246 | kún *bogday* CCum. 135. | k a z. *bodaj* BÁL. 162. | b a s k. *boydái* | kirg. *būdaj* RADL. Sprachm. 75. | koj. *pydai* KATAN. 155. | alt. *pūdai* BUDAG 1:260. | urj. *pūdai* KATAN. 85. | to b. *budai* BUDAG. 1:260.

m o n g. *burudai* waizen KOV. | m o g h o l *būdā*, *buḡdei* id. Journ. 23:4:24 | g o l d, t u n g O l c s a *būda* hirse GRUBE 114 [m a n d z s u *buda* gekochter reís GAB. 25 = m o n g. *budaya* ris KOV. 1175].

Vö. FISCHER J. EBERHARD, Quaestiones Petropolitanae, ed. SCHLÖZER, p. 37; GYARMATHI, Affin. 230, Voc. 11; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:134, BUDENZ, NyK. 10:79, 129; GRÖNBECH, Forstudier 68; GOMBOCZ, NyK. 35:276.

71. **bü** [alakv. *bües* Schl., *byes*, *byés*, *bűjés* NySz.] zauber; *bü-báj* id.; *büvöl* [alakv. *bűjöl* NySz.] zaubern, bezaubern; **bölcs** [alakv. *belcz*, *bűlch*; *bewch* NySz.; *böcs* MTsz.] weise, gelehrt, klug.

< o s z m. *bögü* ZENK. 224, *bűjü* ZENK. 240; *bogu* ZENK. 222

zauber, zauberei; *bűjüžü* sorcier, magicien BARB. DE. MEYN. 1:341; *bögü* *bag etmek* durch zauber binden, bezaubern, behexen ZENK 167. | c s a g. *bögü* zauber, zauberei, hexerei; hexe; zauberkunst KÚN 32. | u j g. *bügi* (*bögi*?), *bögü* kenner, wissende, weise, gelehrt VÁMB. Kud. Bil 217 (RADLOFF-nak kétségkívül helytelen olvasása szerint *pögü* Kud. Bil. 25:8) | kún *bgv* (olv. *bügü*) propheta CCum. 212, RADL. Sprachm. 76. || m o n g. *büge* chaman, enchanteur; *bügele-* exercez la magie; battre la caisse pour évoquer les esprit; *bügeči* chaman, enchanteur, bonze; KOV. 1242, 1245. | k a l m. *bö* zauberer ZWICK, 162 | b u r j. *bö* id. CASTR. 170.

MUNKÁCSI tetszetős magyarázata szerint a magy. *bölcs* (< *böcs* zauberer) a tör. *bögü* zauber szónak -*či* képzővel szerkesztett nomen possessorisa (vö. a mong. *bügeči*, chaman'-nal).

Vö. BOLLER, Sitzungsber. der kais. Akademie, Wien, 17: 323; VÁMBÉRY, NyK. 8: 134, BUDENZ, NyK. 10: 79; TMNy. 330; MUNKÁCSI, NyK. 32: 283, 298 [Máskép: BUDENZ, MUSz. 469; SCHUCHARDT, Nyr. 29: 79; GOMBOCZ, Nyr. 29: 353.].

[72. **bükk** [alakv. *bich*, *bie* Schl. 1584, 2246; *bik* Beszt. 892] buche < c s a g. *bük* tölgyfa, tölgyes Budag. 1: 262, vö. MUNKÁCSI, NyK. 32: 384.

A m. *bükk* középfrank eredetét már 1900-ban meggyőzően kimutatta MELICH JÁNOS (Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? p. 3, 12.)]

73. **bütyök** [acc. *bütyök*; alakv. *bötök*, *bütök* NySz., MTsz.] knoten, knorren; *bütykő* [alakv. *bötkő*, *bötke*, *bötykő* NySz., MTsz.] id.

? vö. m o n g. *biteye*, *biteyi* tumenr, squire, excroissance, glande, Kov. 1137.

A *bütyökhöz* a magas- és mélyhangú alakok egész sora csatlakozik (*böcök*, *büczök*, *böczek*, *böcsök*; *botkó*, *botikó*, *butkó*, *butykó*, *buczko* NySz., MTsz.), a melyek egy része nyilván újabb — talán contaminációs — alakulat. A magy. *bötök*-nek, — ezt véve fel a legrégebb magyar alaknak — tör. **bitik*, **bitek* (ez volna a mong. *biteyi* török mása) alakilag pontosan megfelelne ugyan, de egyelőre ilyen alakot a törökségből nem tudunk kimutatni. Figyelembe veendő még a jelentések eltérése is, ezért kérdéses egybevetés.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32: 302.

74. **csabak** *Aspius rapax* MHALK.; *csabak-keszeg* keszeg-faj CzF.

< o s z m. krim. *čapak* ein flacher fisch RADL. 3: 1918 | c s a g. *čapak* kleine fische ZENK. 337. PAVET DE COURTEILLE 270. ; *čabak* ein kleiner breiter fisch, im OXUS, VÁMB. Stud. 277 | k a z. *čabak* ein kleiner fisch, die plötze OSZTR. 222. | b a s k. *sabak* ПЛОТВА KATAR. 188. | kirg. *šabak* ПОДМЕЩИКЪ BUDAG. 1: 451. | alt. *čabak* *Cyprinus lacustris* VERB. 420, BUDAG. | c s u v. *šovaž* *Cyprinus brama* ZOL. 70. Van a perzsában is: *čepag* genus piscis, silurus, VULLERS 1: 560.

A teljes alaki egyezés mellett sem tarthatjuk kétségtelennek a m. *csabak* török eredetét; HERMAN OTTÓ e szót csak Szegedről és Kőrös-Tarcsáról jegyezte fel; régi szótáraink, íróink nem ismerik, úgy hogy a legvalószínűbb feltevés az volna, hogy hozzánk, szláv közvetítéssel került. Csakugyan van is az oroszban: *čebakz*, *čabakz* *Cyprinus barbuis*, *Abramis brama* DALJ, Slovarj 2: 529, 535 | k i s o r. *čabak* Denk. 34: 272, de a leginkább számba jöhető délszláv nyelvekben, a szerbben, bolgárban ismeretlen.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4: 183.

[75. **csákány** [alakv. *csákán* NySz., MTsz.] streihammer, reuthaue, spitzhacke.

a) kirg. *čakan* eine mit langem stiele versehene hacke, die als waffe gebraucht wird, VÁMB. Stud. 275. Ezt a VÁMBÉRY-

féle adatot idézik RADLOFF 3:1833,*BUDAGOFF 1:459; más adat lehet: *čakan* hache d'arme, PAVET DE COURTEILLE 278. VÁMBÉRY szerint (Magy. Er. 395) a *čak-* 'schlagen' ige származéka, valószínűbb azonban, hogy perzsa jövevényszó: perzsa *čevkân* quodvis lignum capite adunco; lignum magnum capite adunco, de quo pila ferrea suspenditur, VULLERS, 1:601, KROPP, Nyr. 25:231. Alapszava BAHARÎ szerint (idézi VULL.) چول in flexus, incurvus, ibid. 1:602, vö. még arab *savležân* bâton recourbé, ZENK. 579; WAHRMUND, Handwb. 2:66.

b) bulg. *čukan* | szerb *čakanac* | újszl. *čekan* 'hauer der schweine' | lengyel *czekan* ein ungarischer streitkolben LINDE 1:361 | orosz *čekanъ* DALJ, 2:536 | tót *čekan*, vö. még oláh *ciocan* | alb. *tšekân* MEYER, EtWB. 445 | újgör. τσοκάνη hammer. Aligha eredeti tulajdonai a szláv ságnak; MIKLOSICH (Denk. 34:274) utal az említett török-perzsa szóra.

BUDENZ (NyK. 6:302, 10:79) és VÁMBÉRY (NyK. 8:134, Magy. Er. 395) a magyar *csákányt* török jövevényszónak magyarázták; sokkal valószínűbb, hogy szláv jövevény; hogy azután e szó a szláv ságnak eredeti tulajdona-e, vagy, mint MIKLOSICH gondolja (Denk. 34:274), török jövevényszó, nem merném eldönteni.

Mellékesen emlitem, hogy CzF. szerint a m. *csákány* „csákánybot alakú furulyát“ is jelent. Az or. *čekanъ* hasonló jelentését DALJ is említi: furulya v. tilinkó-féle zeneszerszám, 2:536. A MTsz.-ban említett moldvai csángó és tatrangi *csokán* 'metszőfog' nyilván az oláhból került, bár a szótárakban az oláh *ciocan* szónak ezt a jelentését nem találom vö. SZINNYEI, Nyr. 22:295.]

[76. **csáklya** haken, enterhaken. < csuv. *šakl'a*, *šacal* horog, kampó; alapszava: *šak-* felakasztani, felfüggeszteni, ZOL. 60, 66. Vö. MUNKÁCSI. Ethn. 4:274.

Meg van e szó a cseremiszen is, még pedig kettős alakban: *šajl'a*, *šajl'a*, *šajla*, s e mellett *šajal*, *šajl'a*, *sakl'a* 'haken' vö. PAASONEN, S-laute, 119. Alapszó: cserHegyi *sákás* hängen, hängen lassen, RAMSTEDT, 118, *sakem* SZILASI, UgFüz. 13:193. A törökségben egyébként ismeretlen, s így még az sem lehetetlen, hogy a csuvasban cseremisz jövevényszó, s nem megfordítva; így ANDERSON is, Wandlungen, 146 l., jegyzet; a cseremisz szót csuvas jövevénynek tartják: BUDENZ, NyK. 3:417, ASMARIN, XVI. l. A m. *csáklya* = csuv. *šakl'a* egyeztetés tehát egyelőre csak feltevésnek tekinthető.

A m. *csáklyát* több valószínűséggel szlávnak magyarázták: GYARMATHI, Voc. 81; SÁNDOR, Sokféle 12:147; DANKOVSKY, 900, MIKLOSICH, Slav. El., Nyr. 11:118 [de BRASSAI. Budap. Szemle, 73:461] vö. szerb. kisor. *čaklja*. A hétfalusi *csoklyu* 'faszállító gyalog-szán' MTsz. < oláh *cioclă* handwagen, schlitten bes. zum transport von brennholz, TIKTIN, Rumän.-deutsch Wb. 1:356.]

77. **csalán** [alakv. *čalan* Beszt. 398; Schl. 916. Számos népnyelvi alakváltozatát l. a MTsz.-ban] brennnessel, urtica.

< csag. *čalayan* brennnessel VÁMB. Stud. 276. | tel. kumand. *čalkan*, *čalkančak* csalán VERB. 422.

k h i v a i t a t. *čalyan* tüskés bokor BUDAG. 1:462. | ? c s u v. *šilan* id. ZOL. 109.

t e l. k u m a n d. *čalkan* répa; *aču č.* retek; *kizil č.* veres répa; *čalkanaš* retek VERB. 422. | k a z. *šalkan* répa BÁL. 100. | b a s k. *salkan* KSz. 5:263, KATAR. 229. | t o b. *šalyan* id. Mém. 23:32.

Valószínű, hogy *čalkan* igei származék (mint pl. tar. *čakak* csalán RADL. 3:1833 < *čak-* schlagen, beissen, stechen, vagyis tkp. „harapó fű“; kaz. *kščätkan* csalán OSZTR. 111 < *kščät-* vizketést okozni; mong. *χалаγai* csalán < *χалаγa-* anbrennen, brennen SCHM. 135), csakhogy a köztör. *čal-* igére kissé távol álló jelentése miatt („frapper légèrement, toucher, battre“) nem igen gondolhatunk. A „répa“ és a „reték“ jelentésű *čalkan*, *šalkan* talán nem is ide való; mindenesetre feltűnő, hogy a perzsában is van *šalgam* rübe, steckrübe ZENK. 549, VULLERS. 2:457.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:134, BUDENZ, NyK. 10:79; MUNKÁCSI, NyK. 20:472, Ethn. 4:174, KSz. 4:253, 256.

78. **csatol** anschliessen, zusammenfügen; *csat* [alakv. *csatt*] schnalle, spange.

< o s z m. *čat-* anstossen, nahe sein, dicht neben einander stehen; zusammengefügt sein, fest anschliessen, passen; verbinden, einfügen, anfügen, zusammentroddein ZENK. 338; *čati* zusammenfügung; dach, sparrwerk, gerüste etc. ZENK. 339 | c s a g. *čat-* id. RADL. 3:1894 | a d e r b. *čatū* kötelék BUDAG. 1:454.

Úgy értem ez összeállítást, hogy a tör. *čat-* igét vettük át, s a *csat* főnév elvonás a *csatol*ból.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:135, BUDENZ, NyK. 10:95; MUNKÁCSI, NyK. 21:115, Nyr. 12:347.

79. **csavar** [alakv. *csafar* NySz., MTsz.; *csórint* = csavarint] drehen, umdrehen, schrauben.

< c s a g. *čawur-* drehen; *čawurma* die umgebende mauer, die einfristung. A kalkuttai c s a g. szótárból idézi RADL. 3:1935, PAVET DE COURTEILLE 281.

u j g. *čäbir-* drehen, RADL. 3:1998, VÁML. Kud. Bil. 251 | k ú n *čourma*, *čoura* rotunde CCum. 65, 70; *čonrumen* volvo CC. 62 [ɔ: *čourumen*, RADL. olvasása szerint, Sprachmat. 58: *tsäür-*] | o s z m. *čewir-* drehen, umdrehen, umkehren, umwenden, umgeben, umhegen, umhüllen; verdrehen, verkehren, verwandeln; *čewre* kreis, umkreis, umgebung ZENK. 371—2 | k r i m. *čäwir-* id. RADL. 3:2000 | k a r a i m. *čüwir-* umdrehen, umstürzen, umwühlen RADL. 3:2203 | b a r. *tsür-* sich rund herumdrehen RADL. 4:213 | c s u v B u j. *šavâr-* fordítani ASM. 365, ZOL. 66; Mkar. *šar-* id. (= c s e r. *sawâr-*, *sâr-* id. SZILASI, UgF. 13:196, RAMST. 118).

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:135, BUDENZ, NyK. 10:79.

80. **csécs** [alakv. *chez* KBécs. 1651, 45; *csécs* MTsz.] blatter; himlő, kanyaró.

< o s z m. *čiček* fleur, bouton, petite vérole ZENK. 350. | c s a g. *čiček* blattern, pocken VÁMB. Stud. 283 | k ú n *čiček* CCum. 209, *zizac* flos 28 | u j g. *čiček* id. Sprachm. 59 | k a z. *čičäk* virág, himlő BÁL. 92 | kirg. *šesek* id. BUDAG. 1:470 | b a s k. *süšäk, siskä* KSz. 5:261—2, *süškä* KATAR. | t o b. *seček* BUDAG. 1:470 | tel. k u m a n d. *čiček*, k o n d. *čačak* VERB. 425, 428 | s o j. *tětük* id. CASTR. 115 | c s u v. *šaska* virág ASM. VII, XVIII; *čiček* himlő ZOL. < a tatárból.

mong. k a l m. *ceček* blume, kinderpocken SCHM. 322, JÜLG. 215 | burj. *sisek, cicek* blume, geimpfte blatter CASTR. 158. A magy. *csécs* kicsinyítő képző nélküli tör. *čeč* alaknak felel meg. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:135, BUDENZ, NyK. 10:79; MUNKÁCSI, NyK. 18:95 [Máskép: ÁKE. 196].

[81. **csekély, sekély** niedrig, klein, wenig; furt, untiefe NySz. < c s u v. *saral* kevés NyK. 36:145 (< c s e r. *šagal, šägül* id.) Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:288. A c s u v. *saral* egyébként a törökségben ismeretlen.

E származtatását MUNKÁCSI az ÁKE. 198. lapján maga megczáfolja. Finn-ugor eredetűnek magyarázza BUDENZ, MUSz. 338, 364; DONNER, Wb. 1:171, vö. még TMNy. 499.]

82. **csöpü** [alakv. *csepő, csöpő, csüpu, csüppő* NySz., *csöppü, csüpu* MTsz.] werg.

< k a z. *čübek* csepü, BÁL. 98; *čübek, čüpek, čüprek* rongy, csepü BUDAG. 1:490 | t o b. *tsübäk* (NB.! GIGANOVNÁL: *چوباك*) werg RADL. 4:214 | k ú n *cupräkä* fragmentum panni CCum. 159 | tel. k u m a n d. *čübräk* rongy VERB. 426, RADL. 3:1997; tel. *čübräk* handtuch RADL. 3:2203; k u m a n d. *čübräk* lappen RADL. 3:2203 | t ü m. *tsüpräk* id. RADL. 4:214 | c s a g. *čiberik* id. VÁMB. Stud. 283.

Talán ide tartozik még a c s u v. *čüpkä* ebben a kifejezésben: *šüs čüpkä*, a melyet MUNKÁCSI így fordít: „szösz-csepü, kender az orsón (КУДЕ-ЛЬ)“ NyK. 21:127. (ZOL.-nál *mýmke* id.; talán = c s a g. *tübäk* die wolle?). Van a c s a g.-ban is *čöbüt* ‚alte, schlechte wolle‘ is, de csak VÁMBÉRY-nál (Stud. 279) találok.

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13:260; VÁMBÉRY, NyK. 8:137. [DONNER, Wb. 147.]

[83. **cseres**, sáros, gyékényes és kákás hely, HERMAN O., MHalk.; **csér** MTsz. sár, kátyu; *cséros, csíros* MTsz. KASSAI 5:199.; **cseret** nádas, kákás sűrűség a vizenyős réten MTsz. < o s z m. krim. *čajır* wiese, weideland, feld RADL. 3:1853. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:285.

A *cseres, cseret* szavakat újabban maga MUNKÁCSI is máskép magyarázta (ÁKE. 200), régibb származtatását meg sem említve.]

84. **csérľa** [alakv. *csella, cséjja, csérja, csélyä* MTsz. MNy. 2:116] sterna, hydrochelidon.

< k a z. *ak-čarлак* sűrály (*ak* = fehér) BÁL. 91 | k ú n *čirlak* en vlishin (?) CCum. 230. RADLOFF szerint (Sprachm. 60.)

möwe“ bask. *sárlak* KSz. 5:261. | tel. *čarlāk* id. RADL. 3:1868 | csuv. Buj. *čsarlan*, Mkar. *šarlan* id. ASM. 369. A m. *csérła* természetesen csak a képzőtlen tör. **čarla*-nak felelhetne meg, vö. *csipa*.

MUNKÁCSI a *csélya* szót a török *čajlak*, *čilak* („habicht“ BUDAG. 1:467) szavakkal veti össze, de vö. a nagyobb jelentésbeli különbséget. GOMBOCZ, Nyr. 28:68, MNy. 1:422 [MUNKÁCSI, ÁKE. 207].

85. **csibe** [alakv. *czibe*, *csebe* MTsz.] küchlein.

< CSU V. *čšəβə* csibe ASM. 117, 154; NyK. 21:6 | k a z. *čebeš* csibe, csirke BÁL. 93.; *čübüš*, *čipče* id. BUDAG. 1:468 | b a s k. *sebeš* id. KATAR. 192, KSz. 5:261 | k a r a i m *čipčü* id. RADL. 3:2153 | o s z m. *čiwži* poussain ŽENK. 371.

Török jövevényszavak: cser. *tsəβə* die henne, RAMST. 153 | zürj. *čšipan* (-an demin. képzővel), *čšip* henne; votj. *čšipŕi*, *čšipŕi*, *čšipu* id. | mordv. *tsipu*, *čšupu*: ts. *levks*, ts. *levks* küchel, vö. WICHMANN, Lehnw. 115.

A *čebeš*, *čipče* stb. alakok nyilván deminutiv képzővel vannak megtoldva; vö. kirg. alt. *aγāš*: *ap aγāš* ganz weiss < *ak*, RADL. 1:153; ujj. tel. oszm. csag. *aγāča* väterchen, < *aγa* vater, RADL. 1:150; oszm. *karaža* schwärzlich, < *kara* schwarz RADL. 2:162.

Vö. GYARMATHI, Affin. 204; BEREGSZÁSI, 137; MUNKÁCSI, NyK. 18:113.

86. **csiger** [alakv. *csengër*, *csengér*, *csügör* NySz., MTsz.] nachwein, tresterwein.

< k ü n **čager* vinum CCum. 90. | csag. *čajir*, *čakir* bor BUDAG. 1:457, VÁMB. Stud. 275 | o s z m. (arch.) *čakir* wein RADL. 3:1834 | k a r a i m *čajir* branntwein RADL. 3:1845 | t a r. *čägir* id. RADL. 3:1958.

Van az oroszbanis: *чезуръ* „kaukasischer wein“ RADL, Sprachm. 58. A kaukázusi nyelvekben (ERCKERTBÖL idézi MUNKÁCSI, ÁKE. 188.): *čaghir*, *čaghir*, *čagur*, *čajir*, *čaxur*. A szerb *činger* („lauerwein“, VUK^o 853) a magyarból.

Vö. KUUN, CCum. 281., MUNKÁCSI, Nyr. 13:365, GOMBOCZ, MNy. 2:195 [BOROVSKY, NyK. 24:335].

87. **csihol** [alakv. *cihol*, *csahol*, *csóhol* MTsz.] feuer anschlagen.

< o s z m. *čak*- mit einem kurzen schlage schlagen RADL. 3:1832; *čakmak* feuerstahl 3:1841 | csag. *čak*- feuer schlagen, blitzen, aufschlagen, aufknacken; *čakmak* feuerstein, flintenstein; VÁMBERY különválasztja ettől a *čak*- stechen, beissen ígét, VÁMB. Stud. 275. | k a z. *čak*-: *ut čak*- tüzet ütni; *čakma* tüzkö BÁL. 89. | b a s k. *sak*- szürni. harapni; *sakma*- feuerstein KATAR. | alt. *čak*: *ot čak* feuer schlagen VERB. 421. | csuv. *čix*, *čix*- id. Ethn. 4:179. | k o j b. *sak*- id. KATAN. 144. | j a k. *sax*- id. BÖHTL. 152. || m o n g. *čaki*- faire du feu, battre le briquet Kov. 2109. | b u r j. *čaxur*, *saxur* kiesel, feuerstein CASTR. 156. (j a k. *čakir* feuerstein BÖHTL. 119. < m o n g.).

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 18:60, 22:434; KSz. 4:253; WICHMANN, Lehnw. 116.

[88. **csikar-** = o s z m. *čikar-* herausgehen lassen, herausbringen, steigen lassen | u j g. k a z. alt. *čiyar-* id. | t a r. *čikar-* id. RADL. 3:2056, 2063, 2107. Vö. GYARMATHI, Voc. 36; VÁMBÉRY, NyK. 8:136, BUDENZ, NyK. 10:96.

Látszatos egyezés. A tör. *čikar-* műveltető ige, alapszava: *čik-* „herauskommen, hervorkommen, sich loslösen, sich bilden.“ A m. *csikar-*, *csikor-* SzD. (valószínűleg -r frequ. képzővel) eredeti jelentése „facsar“ (vö. SzD., MTsz.) s a mai „erzwingen“, „erpressen“ jelentése későbbi fejlemény].

[89. **csikó** füllen = c s u v B u j. *tira*, M k a r. *tirä* csikó ASM. 15, NyK. 36:156 = köztör. *tai* das füllen (im zweiten frühlinge) = j a k. *tij* ein füllen im 2. jahre BÖHTL. 101 = m o n g. *daya* un poulain de 2 à 5 ans, Kov. | m a n d z s u *dayan* id. ZACH. Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 11:57, 13:259, NyK. 23:434; TMNy. 164.

„A c s u v. *t'ira* szorosán egyező mongol *daya* mása olyan előzményré utal, a melyből a magy. cs- szókezdő alakulata nem magyarázható.“ MUNKÁCSI, ÁKE. 203.]

90. **csipa** [alakv. *chyppa*, *coppas* NySz. *csapa* MTsz.] augenschleim.

o s z m. *čapak* augenschleim ZENK. 348, BUDAG. 1:468 | t a r. *čapak* eiter in den augen RADL. 3:1818. Vö. még kel. török *čopušmak* devenir chassieux, PAVET DE COURTEILLE 291.

A magy. *csipa* csak képzőtlen (?) tör. **čapa*-nak felel meg. Vö. BUDENZ, NyK. 10:132, MUNKÁCSI, Nyr. 13:260, KSz. 4:253.

91. **csóka** dohle. Hasonló alakú és jelentésű szavak a török-ségben is a szláv-ságban is vannak:

a) k a z. *čäükä* csóka BÁL. 92 | m i s. *čavka* [= mordv. *čavka*] id. Journ. 15:2:51. | b a s k. *säükä* id. KSz. 5:261, KATAR. 192 | t o b. *čükä* id.; *kara č.* fekete varjú RADL. 3:2192, BUDAG. 1:497 | c s u v A n. *čapga*, M k a r. *tšayga*, K u r m. *tšana* id. NyK. 21:25, 36:157; ZOL. 101 [= c s e r. *tsärgü* id. RAMST. 150 | v o t j. *tšana*, *tšaya*, *šaya* id. WICHMANN, Lehnw. 112]. MUNKÁCSI NyK. 18:113 és WICHMANN i. h. bővebb megokolás nélkül ide vonják az alt. k o j b. *tän* „csóka“ szót is. (?)

b) ó s z l o v. *čavka* dohle MIKL. EtWb. 113 | s z e r b *čavka* id. VUK³ 845 | k i s o r. *čovka* (< magy.) || oláh *ceucă*, *ciocă*, *ciacü* id. MARIANU 2:26 | albán *tšajke* „möwe“, MEYER EtWb. 443.

Nehéz volna eldönteni, hogy a m. *csóka* török vagy szláv jövevényszó-e? Bár WICHMANN még legutóbb is kétségtelennek mondja a m. *csóka* török eredetét, ellene szól e feltevésnek az a körülmény, hogy az idézett kazáni, tobolszki stb. szavak magashangúsága nem látszik újabb fejleménynek. (BÁLINT Kazáni-tatár nyelvtanában 13 l. a kaz. *čäükä* mellett o s z m. *čavka* alakot említ, de ez utóbbit forrásaimban nem találok).

Vö. BEREGSZÁSI, 119; GYARMATHI, Affin. 379; SÁNDOR, Sokféle 12:157; MUNKÁCSI, NyK. 18:113, ÁKE. 187.

92. **csoport** [alakv. *csopor* NySz., egy *csopron*, egy *csupron* MTsz.; *csaport*, NySz. *csuport* NySz., MTsz., *csiport* MTsz.] scholle; haufe, menge; rotte, gruppe, haufe.

c s a g. *čopor* stümpel, knäuel, haufen Stud. 279; *čopur* dicht, gedränge KÚN. 48; dichtes gehölz, a kalkuttai szót.-ból idézi RADL. 3:2683; poil de chèvre, de mouton; jungles; amas, foule PAVET DE COURTEILLE 291. | o s z m. *čopra* unpassierbares dornengesträuch RADL. 3:2029.

Aligha tartozik ide c s a g. *čoporoš-* zusammenlaufen, einen auflauf verursachen Stud. 279, sich anhäufen, RADL. 3:2183 (de: *čoproš* egymás után menni BUDAG. 1:491; *čuprušub* egymás után mennén Abuska 58), a mely, úgy látszik, -š gyakorító képzős származéka a *čupur-* (in einer graden linie gehen RADL. 3:2183) alapszónak (vö. *čopra-* hintereinander gehen, sich anhängen KÚN. 48; *čupru-* id. RADL. 3:2183. = o s z m. *čopru-* id. RADL. 3:2030 = kirg. *čubura-* id. RADL. 3:2185, ujjg. *čubrun-* hintereinander folgen RADL. 3:2186, tel. *čubat-* in einer reihe gehen RADL. 3:2185.)

Ha e származtatást elfogadjuk, akkor a horvát és szerb *čopor* szót („herde, horde“, Fil. grex porcorum VUK³ 587) magyar jövevénynek kell tartanunk.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:137, BUDENZ, NyK. 10:79; MUNKÁCSI, NyK. 17:94

[93. **csótány** [alakv. *csótán*, *csóta* MTsz.] schabe, blatta. A NySz. és az OklSz. nem ismerik; először SzD.-nál találok: „fekete bogár, olyan mint a tücsök, de laposabb és hosszabb farú.“ = k a z. *čđwalčan*, *sualčan* giliszta VOZKR. 45 | o s z m. *sogulžan* id. BUDAG. 1:708 | c s a g. *žülžän*, *čülžän* vörös féreg BUDAG. 1:446 | c s u v. *šbbälDžan* giliszta NyK. 21:42 | m o n g. *širgolžin* | t u n g. *tergöldi* ameise. Vö. MUNKÁCSI NyK. 20:471, 21:129.

A mongol és tunguz szó nem tartozik ide. A csuvasban úgyis meg van a mong. *širgolžin* megfelelője: *širelDžan* hangya, NyK. 21:41. Különben is a m. *csótán* (MUNKÁCSI szerint e helyett **csóltán*) = k a z. *čđwalčan* egybevetés alakilag sem kifogástalan (a -čan nyilván kicsinyítő képzőbokr, s nincs okunk feltenni, hogy valaha *-tan lett volna), a jelentésbeli különbség meg éppen szembeeszkő.]

94. **csök** [alakv. *csög*, *csék* MTsz. NySz.] ruthe des stieres.

< o s z m. *čük* die ruthe, der penis RADL. 3:2190 | c s a g. *čük* das männliche glied VÁMB. Stud. 281 | ? k a z. *čügäi* gyermek penise, BUDAG. 1:497. || t u n g. Ochotski, Lamut *čika*, *čiki*, M a n ä g e r. *čigeltän* GRUBE, 59. id. Törökségből került jövevényszó a c s e r H. *tsəʔə* (das männliche geburtsglied RAMST. 151.) is.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:135, BUDENZ, NyK. 10:79, 129; 17:448—9; MUNKÁCSI, Ethn. 4:262.

95. **csökönös** [alakv. *csökönös* MTsz.] eigensinnig, halsstarrig (bes. vom pferde); SI. óta az irodalmi nyelvben is, vö. NyUSz. 40.

< vö. k a z. *čijín* eigensinnig, halsstarrig, (упрямый, упорный), leg. lóról, RADL. 3:2004, BUDAG. 1:478; *čijínla*-makacsokodni ibid. | kirg. *šegin* id. ZOL. 105. | c s u v. *čšgšmla*-makacsokodni (lóról) NYK. 32:260; ZOL. 105. A törökségből valók m o r d M. *čigén* csökönös (ló), c s e r K e l. *čšegen* csökönösség, c s e r H e g y i *čšəənäs* hartmáulig, starr sein (von pferden, sehr selten) RAMST. 151, PAASONEN NYK. 32:260. (? vö. k a z. *čigən*- (= *čik*-) hátrálni VOZSKR. 265 | k a s k. *šigən*- id. KATAR. 194). Vö. VÁMBÉRY, NYK. 8:137, BUDENZ, NYK. 10:79.

[96. **csupor** [acc. *csuport* v. *csuprot*; alakv. *csipor* MTsz.] topf, töpfcen. < k ű n *čuprak* „urceus“ CCum. 142, 283. Vö. KŰN, CCum. 142, jegyzetben.

KUUN GÉZÁT nyilván a m. *csupor* alaki hasonlósága vitte arra, hogy a Codex Cüm. nem értelmezett *čuprak* szavát „urceus“-szal fordítsa. RADLOFF, alighanem helyesebben *čüpräk*-nek (illetőleg elmélete szerint *tsüpräk*-nek) olvassa, s a k a z. *čüpräk*, t ű m. *tsüpräk*-kel összevetve, „rongy“-gyal fordítja (Sprachmat. 60). A codex 159. lapján még egyszer előfordul ez a szó: *cupräkü* (olv. *čüpräkü*) „fragmentum panni“.]

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Pápai Páriz Ferencz székely szavai.

Kevés szótárírónk magyar nyelvi anyagáról írtak annyi téves dolgot, mint éppen P. PÁRIZ FERENCZ szótára magyar szó-készletéről. J. KEMÉNY LAJOS pl. a Nyr. XVIII. 138. lapján „PÁPAI PÁRIZ ritkább szavai“ czímen a P. PÁRIZ-féle szótár magyar-latin részéből közöl adatokat s feledi, hogy a magyar-latin rész csak MOLNÁR ALBERT szótára magyar-latin részének javított kiadása. Így aztán az olyan szó, mint pl. *nemtő*, a mely MOLNÁRNÁL CALEPINUSBÓL való sajtóhibás alak, nem lehet P. PÁRIZ szava, a minek J. KEMÉNY LAJOS szeretné feltüntetni. Ugyanigy *bányászna*, *csába* stb. sem P. PÁRIZ szavai, mert hiszen ezek MA³-ban is előfordulnak. Egy másik közlő „PÁRIZ PÁPAI székely szavai“ (Nyr. XVIII. 370) czímen bemutat P. PÁRIZ-féle szótár EDER-féle kiadásából néhány szót, a melyek P. PÁRIZ 1708. évi kiadásában egyáltalában elő nem fordulnak. Pedig a közlő szerint e szavakat már P. PÁRIZ maga is „sicul.“ jelzéssel ellátva, székely szóknak tünteti fel.

TÉVES ERDÉLYI LAJOS közlése is, a ki ezt mondja (Magyar Nyelv I:294): „BOD PÉTERNEK... figyelemre méltók egyéb művei is, kivált PÁPAI PÁRIZ FERENCZ szótárának átdolgozása. Utóbbi műve azért is érdekelt, mert mint a SZENCZI MOLNÁR ALBERT szótárában (1604) és a PÁPAI PÁRIZÉBAN IS (1708) sok *erdélyi és sok székely szó fordul elő, habár nincs jelezve, hogy az.*“ ERDÉLYI e megjegyzése

P. PÁRIZ szótárának nem eléggé pontos ismeretén alapul. Először is ERDÉLYI maga is hivatkozik STEUER JÁNOS cikkére (Nyr. XVIII. 370); ebben a cikkben pedig az van, hogy P. PÁRIZ szótárában a székely szavak mellett „*sicul.*“ jelzés olvasható. Hogy az erdélyi szavak mellett nincs jelezve a szó erdélyi volta, annak az az oka, hogy P. PÁRIZ szótára (első sorban a latin-magyar rész) a XVII—XVIII. századi erdélyi köznyelv szótára.

A legtöbb tévedés azonban P. PÁRIZ szótára székely szavairól van irodalmunkban. Ezeket a tévedéseket akarják a következő sorok kiirtani.

P. PÁRIZ szótára latin-magyar részéből, valamint a szótárhoz irt előszóból ki lehet mutatni, hogy P. PÁRIZ a magyar szókincset két főrészeire osztotta; az egyikbe a köznyelvi szavakat, a másikba a tájszavakat sorozta. Tájszavaknak veszi a házi eszközök, szerszámok, mesterségek különböző vidékenként való különböző elnevezéseit, a melyeket azért nem közölhetett, mert nem állt módjában Magyarország minden szegletét átkutatni. Köznyelvi szavaknak tartja az Erdélyben járatosokat; ő nála *ejtel*, *szöllő-mont*, *kabala*, *kaczoła*, *pakulár* stb. nem tájszavak, mert P. PÁRIZ ezeket erdélyi köznyelvi szavaknak tartotta, az ő szótára pedig a XVII—XVIII. századi erdélyi köznyelv szótára. Hogy ez így van, azt a 'latin-magyar rész anyagának figyelmes vizsgálata is megerősíti. A magyar szavaknál az első szótag nyújtása, sok latin szónak a magyarba való keverése, feltűnő sok erdélyi város latin nevének közlése, a magyar szavak erdélyies hangalakja stb. mind oly sajátosságok, a melyek igazolják fentebbi állításunkat.

A köznyelvi szavakat azonban P. PÁRIZ két csoportba osztja; az egyik csoportba valók az általános magyar, illetőleg általános erdélyi köznyelvi szavak, a másik csoportba pedig a székely szavak. P. PÁRIZ idejében a székelyekről az volt a felfogás, hogy a magyaroknál régiebb lakosai az országnak. A korabeli história ugyanis a magyar nyelvű népek két honfoglalásáról tanított. Scythiából először a magyar nyelvű húnok jöttek be, s ezen régi scythiai magyaroknak igaz maradványai a mai székelyek (vö. GELEJI KATONA, Magy. gr. 44 §). Ezt a történeti tanítást valotta P. PÁRIZ is, s azért szótára magyar-latin részébe változtatás nélkül átvette ő is MOLNÁR ALBERTBŐL a következőket: „*Székhely et Székelyek: Scechelius, Szekilii, Populus Transylvaniae, Ungarorum et Scythia primitiüs egressorum reliquiae, vulgò Sicili.*“

E felfogásból már most az következett, hogy a székelyek magyar nyelve is régiebb, mint a többi magyarság nyelve. Ez azoknak az írásából, a kik P. PÁRIZ előtt a székely nyelvről említést tesznek (vö. VILMÁNYI LIBÉCZ MIHÁLY versét SZÉKELY I. Chronicájában; SZAMOSKÖZY ISTVÁN, Mon. Hung. Script. 28:377 és GELEJI KATONA, Magy. gramm.), nem olvasható ki ugyan, de hogy P. PÁRIZ így gondolkozott, azt saját írásából ki lehet mutatni.

P. PÁRIZ ugyanis szótára előszavában ezt írja: „*Vetera quaedam et jam ferè obsoleta Vocabula verè Hungarica, quibus*

etiannüm Siculi nostri utuntur, passim inspersi et addita voce *Antiquè* à vulgo usitatis distinxi.“ P. PÁRIZ tehát szótárába azon szavak mellé, a melyeket csak a székelyek használnak, *antiquè* (= régiesen) szót nyomtatott. Miért éppen *antiquè*? Ha P. PÁRIZ a székely szavakat tájszavaknak fogta volna fel, akkor a kor szokása szerint *barbarè* (vö. a „Mantissa“ fejezetben „*kása*—*piffa*, *barbarè*“), *corruptè* szókkal jelölte volna meg e tájszavakat. A tájszólást, nyelvjárást ugyanis a XVII. század és a XVIII. század első fele elrontott, hibás beszédnek tartotta (vö. pl. „Soloecismus, Szólásban, írásban való éktelenség“ P. PÁRIZ; ugyanigy Lex. januale). A székely beszédet azonban P. PÁRIZ nem tartotta romlott beszédnek, a mi abból is kitűnik, hogy a „*dialectus*“ szót így értelmezi: „*Dialectus* — Szólásnak tulajdonsága, Nyelvnek mivolta. *Dialectus* Attica, Jonica, *Siculica*.“ P. PÁRIZ tehát a székely nyelvjárást, miként azt SZAMOSKÖZY tevé, a görög attikai vagy ión nyelvjárásokkal veti egybe.

Hogy P. PÁRIZ elavult, a többi magyarság nyelvéből kivett szavaknak tartotta a székely szavakat, következik végül abból is, hogy P. PÁRIZ sok latin szó mellé is tesz *antiquè* jelzést. Ha e latin szavakat megvizsgáljuk, akkor látjuk, hogy ez *antiquè* jelzetű szavak olyanok, a melyek a classikus kort megelőző latin nyelvből valók, tehát ó-latinok. Ilyen *antiquè* jelzetű latin szavak a következők: „*Dänunt* pro dant, *Antiquè*“ | „*Quippini*: Ant. Hogy nem, Miért nem“ = már MA³-ban is „*antiquum* pro *Quidni*“ „*Taxim*, Adv. *Antiquè*. *Lassan*“ | „*Träpes* . . . vel *Träpëtum*: Olaj sajtó, Olaj malom. *Antiquè* *Trapetus* (Cato).“ Ide valók nézetem szerint még: „*Dëpöpülo*: Pusztítom. *Antiquè*“ | „*Festinis*, ne: Siető, Szorgalmatos. *Antiquè*.“ (E két utóbbi példában az *antiquè* jelzés nem vonatkozhatik a magyar, hanem csak a latin szóra).

A latin szavak mellé tett *antiquè* jelzések már most világosan vallják, hogy P. PÁRIZ a székely szavakat is azért tartotta régieknek, mert azt hitte, hogy egykor az egész magyarság nyelvében megvoltak, de idő folytán kivesztek. Ha azonban P. PÁRIZ a székely szavakat elavult régi magyar szavaknak tartotta, nem következik ebből az, hogy mi is azoknak tartssuk. Több írónk és szótárírónk ugyanis a helyett, hogy azt mondaná: „ezt vagy azt a szót már P. PÁRIZ is székely tájszónak mondja“, tévesen azt írja, hogy már P. PÁRIZ idejében *antiquum*, elavult szó volt. Ezt a hibát követte el TOLDY FERENCZ, a mikor azt írta, hogy P. PÁRIZ szótárában „számos mű-, valamint a székelyeknél még fenn volt régi szót“ iktatott be. Ezt találjuk DÉZSI LAJOS P. PÁRIZTÓL irt életrajzában (vö. Magyar író és könyvnyomtató . . . 298. lap: „föl vett . . . szótárába sok régi, már *jobbára elavult magyar szót*, melyeket a székelyek ma is használnak . . .“), valamint mindazokban a szótárakban, a melyek a P. PÁRIZ szótárát használták. Így van ez WAGNER Phraseológiájában, B. SZABÓ DÁVID Kisdéd szótára második kiadásában (vö. pl. *ara* szót), KASSAI szótárában (vö. *tunya* szót az V. 240. lapon), CZUCZOR-FOGARASINÁL

(vö. pl. *kulyak* szónál), NySz.-ban (pl. *konok* szónál), SZILY NyUSz.-ban (vö. pl. *iker* szónál) stb.

A következő sorokban összeállítom azokat a magyar szavakat, a melyek mellett *antiquè* áll s a melyeket székely *tájszóknak kell tartanunk*. Itt-ott a szavakhoz megjegyzést fűzök. A székely *tájszavak* P. PÁRIZ szótárában a következők:

1. *Ar-, ara.* „Nurus, ús . . . Menyem, Menyed. Antiquè *Aram*“ | „*Ara*: Nurus, antiqu.“*

A szóra még két eredeti adatunk van; a) MOLNÁR ALBERT 1621. évi kiadásából: „*Ara*, sororis frater“, b) NYIRKÁLLAI TAMÁS glosszájából, a hol ez olvasható: „Avunculus — anyad *ara*“ (KOVACHICH, Formulae XIX. lap és M. Acad. Ért. 1847. VII. 323.)

Mindazok a szótárírók, a kik az *ara* szót felemlitik, mint *avult* szót említik (vö. WAGNER, Phraseologia *nurus* alatt, B. SZABÓ, Kisdéd szót.², KRESZNERICS, KASSAI III. 335, MÁTYÁS FLÓR., Szótár-kisérlet. A három adaton kívül egyéb adatot a szóra nem ismerünk (vö. NySz. Eredetére nézve MUNKÁCSI ÁKE.).

Ma is áll az, a mit MÁTYÁS FLÓRIÁN NySz.-kísérletében irt, hogy „jutalmat érdemelne, ki *ara* irodalmi vagy népies használatát 1708 előtt kimutathatná.“

2. *Bucz.* „*Butz*: antiqu. pro Tzomb, Coxa“ | „Tzomb, antiqu. *Bütz*: Femur, Ingvén, Femen.“

Az értelmezést átvette már WAGNER Phraseológiája is (vö. „*Femur*. Ágyék, tzomb, antiqu. *butz*, u. o. Femen . . . belső része a' . . . *butz*nak“), s azután a legtöbb szótárunk. A *bucz*, *buccz* szó a MTsz. szerint is székely és csángó tájszó.

3. *Czëmpély.* „Cocctum, genus edulii ex melle et papavere factum, *csikmák*, Székelyek *czëmpölye*“ (vö. Irodrtört. Közl. VIII. 377).

Ez a szó nem fordul elő a P. PÁRIZ-féle szótárban, P. PÁRIZ jegyzőkönyvéből közölte ezt az adatot DÉZSI LAJOS s közlésében feltűnő a szó helyes írása. Mi ugyanis *cs* helyén *ts*-t és *cz* helyén *tz*-t várnánk. A szó itt közlött jelentésben semmiféle szótárunkban nincs meg, de kétségtelen, hogy ugyanaz a szó, a mi a székely *czempel* (= kolbász forma tekeres, a melyen a gyapotot pödrik, sodorják, MTsz. és GYARM. Voc.).

4. *Csëmpe.* „*Tsempe*, antiq. pro Kályha: Testa fornacea, *Fidelia fornacea*.“

A MTsz. szerint a „kályhá“-t jelentő *csëmpe* szó (eredetibb alakja *stempe*, a mely HORGER ANTAL értesítése szerint elő is fordul a székelységben) csakugyan székely és csángó tájszó is.

5. *Csötört.* „*Quadrans*, ntis: Fertály, valaminek negyed része, *Tsötört.* Antiquè. „P. PÁRIZ-ból átvette WAGNER Phras.-ja (vö. „*Quadrans*: negyed-rész, fertály, negyed, *tsötört*, antiq.“)

* Az idézetek mind P. PÁRIZ első, 1708. évi kiadásából valók. Ha a latin szó áll elől, az idézet a lat.-magy. részből való, ellenkező esetben a magyar-latinból.

MA.³-nál a magy.-lat. részben ez van: „*Tsötör*: Modius“, ugyanez van P. PÁRIZ magyar-latin részében „antiquè“ jelzés nélkül.

A MTsz. szerint *csötört* ugyan székely és csángó tájszó. azonban más a jelentése. A szóban levő *csötört*-re vö. Schlägli szój.: *cantarius-cheter* (Beszterczeiben = csésze), SZIKSZAIBAN, NYSZ., B. SZABÓ D. Kisdéd szót.² (*tsötör*: gabona-mérték neve p. o. véka), KASSAI V. 180. (*tsetres* edény), Cz.-Fog., SZAM.-ZOLN. OklSz.

6. *Csunya*. „*Tsunya*: antiq. pro Földi magyaró: Bulbo castanum, Apios.“

A MTsz. szerint *csakis* székely tájszó.

7. *Hézza* = hozzá. E székely alakra vö. MTsz. és P. PÁRIZ-nál való előfordulására lásd 14. alatt a *noisza* szónál.

8. *Iker*. „*Iker*: Antiqu. Kettős gyermek: Gemelli, Gemini.“ (Az adat megismételve WAGNER Phraseológiájában *geminus* szónál.)

Régibb szójegyzékeink közül megvan a Besztercei (45: gemellus — *yker*) és a Schlägli szójegyzékben (229. gelinellus (?) — *iker*es germek“); lásd még OklSz. KASSAI szótárában (III. 20.) az van mondva, hogy „kettős gyermek“ neve Erdélybenn, és Baranyábann *Szász* nevű Magyar falubann *iker* a' neve.“ CZUCZOR-FOGARASI szótárban is hasonló kijelentés van („közönséges népnyelven: *kettős, kettősök*“). Nem lehetetlen, hogy ezt a tájszót a nyelvújítás terjesztette el (vö. SZILY NYÚSZ.).

9. *Jóslás*. „*Mantia*, ae. Jövendölés. Antiquè. *Jósolás*.“

Megjegyzem, hogy „*Mantes* = *Jósoló*“ | „*Jós*: Magus, Incantator . . .“ | „*Iosoló*: Fatidicus, Divinator, Vates“ | „*Jósoló* aszszony: *Fatidica mulier*“ adatok mellett nincs az, hogy *antiquè. Jósol*-ra vö. SZABÓ D. Kisdéd Sz., SÁNDOR I. Toldalék, KASSAI szót. Nem lehetetlen, hogy itt az *antiquè* szó a lat. *mantia*-ra vonatkozik (vö. hasonló eset a *festinis* szónál).

10. *Konok*. „*Konok*: Antiq. Obstinatus, a, um“, „*Konokolni magát*: Obstinare.“

KASSAI (III. 189.) azt írja, hogy „*konok* ember szeremtsi szó.“ A NYSZ. csak P. PÁRIZ-ból idézi „*antiq.*“ jelzéssel; vö. SZABÓ D. Kisdéd szót.², CZUCZ.-Fog.

11. *Kosztá*. „*Ciconia*: Eszterag, gólya. Antiqu. *Kosztá*.“ | „*Kosztá*: Antiq. *Ciconia*. Item. Nom. propr. *Constantinus*.“

KASSAI (III. 204.), CZUCZ.-Fog., valamint a MTsz. szerint *koszta* székely tájszó.

12. *Kulyok*. „*Kulyok*, pro Ököl: Antiq. *Pugnus*.“

GYARM. Vocab. (99. l.: *kujak*), KASSAI (III. 214. *kulyak*) és a MTsz. szerint (*kujak*) székely tájszó. CZUCZ.-Fog. és a NYSZ. tévesen mint elavult szót idézik.

13. *Me, messze*. „En: Adv. Ihon, Imé, Ne, Imhol, Nesze. Antiquè *Me, Messze*“

A MTsz. szerint (*ne, nesze* szónál) ma is székely tájszó.

14. *Noisza*. „*Agedum*: Adv. hortandi. Nosza hozzá. Antiquè *Noisza hézza*“ | „*Agité*: Adv. Nosza rajta. Antiqu. *Noisza ritta*“ | „*Nosza*: Age, Agesis. Antiq. *Noisza*.“

Hezza és ritta ismert székely alakváltozatok (vö. MTsz.); *noisza* azonban más forrásból ismeretlen.

15. *Odor*. „*Odor*, pro udú: antiq. cavum, i.“

Odor ugyan székely tájszó (vö. MTsz.), azonban P. PÁRIZ latin-magyar részében nincs székely szónak jelezve, mert itt ezt olvassuk: „Cava, ae: Udú, *Odor*, Odú.“

16. *Rajta* ~ *ritta*, vö. *noisza*.

17. *Rittyenek*. „*Rittyenek*: antiq. pro Tsattanok: Crepo, as.“

A MTsz. szerint is székely tájszó; KASSAI (IV. 230.) szerint *rittyent* a „Dunamellékén“ is járatos

18. *Tege* „Heri ac Here: Adv. Tegnap, Tegetlen, *A' tege*, antiq.“ | „*Tege*, Antiquè, pro Tegnap: Heri.“

Székely tájszónak mondja GYARMATHI, Voc. 101. lp., BENKÓ, Transsilvania I. 403, KASSAI V. 75, CZUCZ-FOG.: MTsz. A NySz. *tégè*-nek közli *antique* jelzéssel, ugyanígy WAGNER Phras.

19. *Tonya*. „*Tonya*: Antiq. Lacus.“ Ugyan e szó *tanya* alakváltozata *antiquè* jelzés nélkül így van közölve: „*Tanya*: Locus piscaturae.“

A MTsz. szerint *tanya* szó *tonya* alakváltozata székely tájszó.

20. *Tunya*. „*Tunya*: Antiq. pro Könnyű: Facilis, e.“ | „*Tunya** dolog: Facile.“

KASSAI (V. 240) „vox obsoleta“-nak mondja, tévesen; ma is székely tájszó a MTsz. szerint. A NySz. *tunya* 1. alatt levő idézete (Mon. Apol.-ból) a 2. *tunya* alá való. CZUCZ-FOG. azt írja, hogy a szó MOLNÁR ALBERT szótárában is előfordul; tévedés, mert itt P. PÁRIZ nevét összeeseréli a szótár MOLNÁR ALBERTÉVAL.

Íme, felsoroltam mindazokat a szavakat, a melyek P. PÁRIZ szótára első kiadásában *antiquè* jelzéssel székely tájszavaknak vannak mondva. Ismeretes dolog, hogy P. PÁRIZ 1716-ban halt meg. Szótára későbbi kiadásait, a melyek 1762-ben, 1767-ben, 1782-ben, 1801-ben jelentek meg, nem rendezhette sajtó alá. P. PÁRIZ szótárának 1767-i és 1782-i kiadását BOD PÉTER rendezte sajtó alá. Úgy látszik, Bodnak rendelkezésére állottak P. PÁRIZ könyvei, mert azt írja, hogy a magyar-latin részbe sokat beiktatott P. PÁRIZ sajátkezű jegyzeteiből, sokat a maga megfigyeléseiből (vö. 1767. évi előszó: „In Dictionario autem Hungarico-Latino multa sunt addita ex Autoris Annotationibus manu sua scriptis, multa ex propriis observationibus.“). Az 1801-i kiadás magyar-latin részébe Eder Károly jegyzett be néhány székely szót s melléjük „*sicul.*“ rövidítést tett (esetleg ezt: *régi székely* szó). Ezeket az Eder által beiktatott szavakat állította össze STEUER JÁNOS (Nyr. XVIII. 370), de ezek valójában nem P. PÁRIZ, nem is BOD PÉTER, hanem Eder szavai.** P. PÁRIZ székely szavai csak azok, a melyek mellett *antiquè* áll.

MELICH JÁNOS.

* A másik *tunya* szó állandóan *túnya*.

** E szavak a következők: *ajangok*, *csenderes hely*, *eredés*, *hankó*, *hínáros* az ég, *holyk*, *holyka*, *hozós asszony*, *kalantos*, *kegyelet*, *sajm*, *sovány ember*, *toplóczás hely*.

Kónyi János újításai.

„A magyar haza együgyű hadi szolgájá“-nak nyelvünk megújításában való szerepére már húsz évvel ezelőtt rámutatott Simonyi Zsigmond „A nyelvújítás történetéhez“ cz. akadémiai értekezésében. Néhány művéből egy pár ma is élő új szavát sorolja fel. Azóta csak a NySz. forrásai között szerepel három művével; a NyUSz. csak a NySz.-ban idézett új szavait említi föl, pedig számos, a nép nyelvéből vett szavával, s egyéb újításaival Kónyi Dugonics és Benyák mellé állítható.

Igaz ugyan, hogy a XVIII. század hetvenes éveiben megjelent munkáinak irodalmi értéke messze elmarad egy Bessenyei s egy Bárótzai fordításai mögött; tény az is, hogy stílusa, ízlése, nyelve Faludi után hanyatlást jelent, mégis lehetetlen észre nem vennünk a javulást, haladást, a mi későbbi, különösen a kilencvenes évekbeli könyvein észlelhető. Dugonics írásaiban mindvégig megmaradt póriának, izléstelennek, Kónyi határozottan megfinomult, s ebben egyebeken kívül Kazinczy műveinek lehet nagy érdeme. „Az első hajós“ két kiadását (1775. és 1797.) kell csak összehasonlitanunk: a különbség a kettő között olyan, mint a minő a most fölkerült és évekig már a fővárosban csiszolódott falusiak nyelve, szokása és modora között van. A regényes, tündéres tárgyakon kívül, melyek fordításainak tartalmát teszik, népszerűségét, miben kortársai között talán csak Dugonics multa fölül, kétségtelenül sokszor megrótt, kigúnyolt, nem ritkán alantasan népies nyelvének köszönhetette. Szerény, lenézett munkásságának irodalmi értékét csak Beöthy méltányolta igazságosan a „Szépprózai elbeszélés történeté“-ben.

Czélunk tüzetesen beigazolni Kónyi összes műveinek alapján, hogy az „egyszerű strázsamester“, míg egyrészt nagy érdemeket szerzett magának a magyar olvasó közönség megteremtésében, másrészt a népnyelv, régiség, analogiák s új képzők stb. által megbővült, megcsinosodott nyelvünkben még ma is él számos népies és sok jó új szava révén, melyek nagy népszerűsége miatt szinte észrevétlenül váltak közkeletűvé.*

* Munkáit az itt következő jegyzékben ekként rövidítettem. Demokr. = A mindenkor nevető Demokritus 1785. és 1786.; Orfeus = Orfeusz és Euriditze 1774; Abel = Abel Káin által lett halála 1775; Mul. ó. = Unalmas időkre szabható mulató óra 1774; Hajós = Az első hajós 1775; Erk. m. = Gellert erkölcsi meséi 1776; Várta m. = Várta mulatság stb. 1774; Elmef. = Elmefuttatások 1792; Par. emb. = A paraszt ember 1786; Dafnis 1797; Hadi r. = Magyar hadi román 1779; A hav. Juh. = A havasoki Juhászné 1774. és Laus. = Lausus és Lidie. A fönti jegyzékben levő szavak a Nyelvtört. Szótárból mind kimaradtak.

babérkoszorú Dafnis 113: „az áldozatok szarvaira babér- és fenyő koszorúkat aggattak.“ Utána Csokonainál 1798-ban, Dug. Szerecsenek előszavában, l. Nyr. 31:330.

borpincze Dafnis 87: „közepénn pedig a' halomnak kunyhó és borpintze volt“; u. i. 123. *bortömlő* is, a régi *borház* mintájára készült németes összetételek.

derület Abel 7: a' tsendes hajnallásnak derületén.“ Nem Batsányié tehát (1788). Vö. NyUSz.

dísztelenít Orfeus Rövid summa: „ki-menetlen végetlensége igen díszteleníténé.“ Vö. NyUSz.

döbönt Abel 2: „az hold ezüstös világával az éjtszakai döböntő órákat pillogtatja.“ Vö. NyUSz.

élelmény Par. emb. 11: „sok akadályi vannak az élelmény-állapotjainak az én Hazámban.“ Vö. Nyr. 32:161 és 437.

elmuaszi Várta m. 61: „meg-gondolta Forellával teendő elmulaszthatatlan házasságát.“ Nála először. Vö. Nyr. 32:437.

enyhítlen Hadi r. 92: „Oh forgó szerentse miért vagy oly enyhítlen“.

érzékenyít Várta m. 23: „Bizonyára érzékenyítő feddések ezek.“ Vö. NyUSz.

fejez Par. emb. 144: „a' gonosztevőket, kiket akasztani . . . kerékbe törni, fejezni . . . kellenék.“ A régi nyelvben nincs ez igének *fejét venni* jelentése; a német *köpfen* mintájára.

felbuzdít Abel 3: „a' jó erköltsnek forrását az érzékeny szívekben felbuzdítani tudják“; u. így Hadi r. Rövid tudósításában és Par. emb. 383. is. Vö. Nyr. 32:437.

főhadnagy Abel ajánló levél: „Fő-Hadnagy (Obrist-Lieutenant)“ Vö. NyUSz.

fűszeres Dafnis 138: „fűszeres virágokból lugost készített.“ Vö. Nyr. 33:274.

füzölék Erk. m. 61: „Füzölékjét róla hatan is szagatják.“ A régi *kötölék* mintájára, *füző* jelentésben.

halál-verejték Abel 186: „halál-verejték tsorgott homlokáról“; régen *halálos verejték*; németes, vö. *halálbüntetés* a NyUSz.-ban; u. így Laus. 179. is.

hátráltat Mul. ó. 21: „hát mi hátráltatja még kötelezésedet“; u. így A hav. Juh. 105. is. Vö. Nyr. 32:92.

helél Hadi r. 159: „És hogy díszétét méltán érdemelje Ágyúit a' várhoz tsak közel helelje.“ Jelentése: *helyez*. Vö. *helyzet* a NyUSz.-ban.

hibáz, elhibáz Várta m. 14: „Felségednek talán a' nevet elhibázni tetszett“; u. így Abel 62. is. Vö. MNy 1:170.

idézet Mul. ó. 34: „legelső gondolatnak-is idézeti arra erányoztattak“; *idézés, felidézés* a jelentése.

időz, elidőz Mul. ó. 9: „kétség-kívül hát majd férjnek vesznek? Az Atyám úgy mond, hogy azt még el-nem időztem“. Jelentése: elkésik. Faludinál „időt szabni, kitűzni“ a jelentése, mai ‚verweilen‘ jelentése van már Gyöngyösínél 1683. l. MNy. 2:315.

játékpiaçz Mul. ó. 42: A havi. Juh. 129: „játék-piaçza vala az Hadi háborúnak.“ A régi *játékhely* mintájára. Gyöngyösínél „játszó piaçz“ (NySz.).

jelenés Orf. 20: „Első jelenés.“ E szó ‚auftritt‘ jelentése nem fordul elő a régiségben.

kábúl Ábel 161: „Kábúlva omlanak le a' földre, midőn osztán az ó kábulásokból remegve ketten feltenyészednek“; u. i. 164. is. Itt is ‚betäubt werden‘ már a jelentése; úgy látszik, ebben a jelentésben is megvolt a népnyelvben; *megkábít* Par. emb. 60: „kinek fejét a' gyermekkel telle ház... megkábította.“

karangyal Ábel 121: „Egy Kar-angyal szólitatott elő.“

kávéz Hadi r. 31: „kevélyen dohányoz, kává, tűz mellett fül.“

képzélet Hajós 30: „ama setétes képzéletből kifejtőzhessen.“

Eunek ‚phantasma‘ a jelentése.

képzet Hajós 27: „szemei előtt levegett az a' képzet“. Facies jelentése már Vargyasnál 1750-ben.

kézmű Dafnis 105: „A barlangban lévő Nimfák képei is tulajdon mesterséges kéz-mívei voltak.“ Vö. NyUSz.

kiváncsiság Demokr. 2:131: „az ó kíváncsiságoktól legyetek mentek, óh férfiak.“ A NyUSz. csak Barótítól ismeri, l. még Nyelv. Füz. 14:32.

kidolgoz Ábel. előlj. b.: „határozatlan dolognak rendességét kidolgozta.“ Faludinál előszőr. Vö. NyUSz. 49. és 176. lap.

kocsiz Erk. m. 74: „Tehát kotsizzon kegyelmed.“ Első adatunk e népies szóra.

közélet Erk. m. 2: „Valljuk meg a' köz életben ha így nem ítélünk-e“; *közhasznú* Par. emb. 77. Vö. NyUSz.

mellékez Hajós 26: „a' hol járok, kelek, mindenütt mellékez ó engem.“ Ebben a jelentésben népies és régi; vö. *környékez* a NySz.-ban.

népesít Par. emb. 211: „Az eddig való népesítés... keveset használt“; *elnépesít* Demokr. 2:174: „majd nagyobb részént egész Európát elnépesítették.“ Vö. NyUSz.

néptelenít Par. emb. 371: „Az országot néptelenítik.“ Ez is Kónynál van előszőr; szerette a *talánít-telenít* képzőt (dísztelenít, álom-talanít.)

örömkönnny Ábel 10: „öröm-könyveim hullatásával áldom az örökkévaló jót.“ Csak Gvadányi Rontó P.-jából a NySz.-ban, Kónyi adata korábbi; *örömműnep* Orf. 10. nincs a NySz.-ban.

párosúl Várta m. 4: „Király az özvegy-Aszszonnyal özvepárosula“; a *párosít*-tal együtt tehát ez is a XVIII. század második felében már előkerül. Vö. NyUSz.

rabszolga Laus. 1774:179: „Lausus a' strásához közelítvén magát, a' rab szolgának nevével jelenté.“ Ugyanebből az évből idéztem a Nyelv. Füz. 14:44. is.

rajzolat Par. emb. 9: „Vessünk a' köz-jót illető rajzolatjára (Politische Landskarte).“ Közönséges szó lehetett már a XVIII. század második felében. Eddig Dugonicsnál találtam előszőr 1774-ben l. Nyelv. Füz. 14:45.

remek Orf. 28: „Mert férjedet égi remeknek tarthatod“; Ábel 119: „utolsó remeke a' Teremtő Kezének.“ Mai jelentés tehát már a XVIII. sz. végén megtalálható. Vö. e szó magyarázatát a NyUSz. 270. l.; *remekes* A hav. Juh. 112: „Te vagy... a remekes fiatal-ságnak szerelmes alagja“ (alakja)!

rendelet Hadi r. 107: „Innen seregünknek lehet ki-keleti; De legyen okosan módja 's rendeleti“. A NySz. idézi ugyan Calepinusból a „deliberatum és deliberatio“ szókra utalva, de ha ott e szók alatt keressük, nem *rendelet*-et, hanem csak *rendelést* találunk. Ez az első adat e szóra. Vö. NyUSz.

róna A hav. Juh. 89: „nem messze vagyon egy magános róna-hely.“ Kónyi nozza be az irodalomba, Baróti Szabó már szótárának első kiadásába is felveszi. Dugonicsnál van: *rónás, rónáz* is. Vö. Nyelv. Füz. 14:45.

selyembogár Erk. m. 51: „tekingetett gyakran egy selyembogárra.“ Ugyanebből az évből idézi Zolnai Nyr. 32: 166; szótárilag először 1777-ben találtam Bél Mátyás Liber Memorialis Christophori Cellarii cz. művében bombyx alatt.*

sóhajtoz Orf. 16: „Fákon sóhajtozva ülnek Szárnyas égi madarak.“ A népnyelvből, szótárilag SzD.-nál 1792-ben.**

sortáncz Dafnis 137: „a' vig játékokbann és sortántzokbann is szebbnél szebb lett volna.“ Úgy látszik, ez az első összetétel nyelvünkben *sor-(linien-)* előtaggal.

sövényezet A hav. Juh. 94: „Kalyibájokat az akóltól tsak egy sövényezet különböztette“; szótárilag Baróti Szabónál 1792-ben először. Vö. NyUSz.

sugároz Orf. 15: „a' nap sugárzik“; Ábel 5: „sugározó nap“ A hav. Juh. 90: „piros sugározások“. Vö. Nyr. 32:436. és 33:276.

súlyoz Orf. 48: „Mert ki sokszor szívét nagy gonddal súlyozá, Az most' hűségével örömét meghozá.“

század Erk. m. 73: „Talán most a' németeknek hadakozó századja van.“ Jahrhundert a jelentése. Ez adat 1776-ból való, tehát megelőzi a NyUSz.-belit (1777. Molnár.) Nem lehetetlen, hogy Kónyi ruházta föl e jelentéssel.

szépület Erk. m. 48: „Miképpen származott, s mint lett illy szépület.“ Az *épület*-hez találó rim kedvéért.

természetes Mul. ó. 25: „Hogy egy paraszt ember illetén természetes szívvel és nemes lélekkel bír!“ Különben már 1764-ből is megtaláltam Horvát József Emberi Okosság avagy Mesterség stb. cz. könyvében 424. l.: „a' tekéntetek formájából bizonyosan meg-ismérheti az ember természetes hajlandóságát.“

tetszetős Mul. ó. 15: „igy tehát a' Grófnak tetszetős és tisztos szándékában semmi gyanust... nem tapasztalt“; Faludinál *tetszetos* alakban; l. NyUSz. és Nyr. 32:34.

tapint Erk. m. 64: „a' pulsust tapintja.“ Nem Benyák, hanem Kónyi veszi föl a nép nyelvéből először.

távozat Hajós 23: „szomorúan nézett a' távozaton által.“ Távozság, messzeség a jelentése.

újdoni Mul. ó. előlj. b.: „nóha tsiklandós újdoni magyarságomnak fürgentségével előre kérkednem nem illik is.“ Vö. NyUSz.

ültetmény Hajós 13: „az ültetmény és palánta körül ismét hasonló palánták nőnek.“ Ugyancsak Kónyinnál *ültetvény* alakban is. Elmef. 5: „ültetvényel körülvett szép árnyékos forráshoz ér.“ Vö. NyUSz.

vagyonos Mul. ó. 25: „az én Atyám olly vagyonos ember vala“; *vagyamos* alakban már Faludinál; l. NyUSz.

válaszol Hadi r. 137: „Már régen itt várlak, Vid úgy válaszola.“ Már Vargyasnál is 1750-ben *respondeo* alatt.

varázssíp Dafnis 123: „szóló levelet, lándsát, varásspót... tartottak kezeikben.“ A *varázs*-nak *varázsolból* való elvonása tehát

* Már az 1719-iki kiadásában is megvan.

** Már Mikesnél is. Vö. MNy. 2:345.

(Vö. NyUSz.) nem lehet Verseghy műve; a *varázs* összetételeire is ez az első példánk eddig.

vidor Dafnis 5: „ha az ismét hátrált, szeme vidorobban mosolygott reá.“ A Debr. Gr. már megvan, I. Nyr. 33:340.

virrodalom Elmef. 34: „minden virrodalom, nem más mint aggodalom.“ A *virradat* szónak szükségtelen eltekerése.

Szándékosan hagytuk ki e felsorolásból az *álmotalanít, burkozat, csel-fa, engedelmetes, inderkedik, illenes, jajos, hullánk, környülit, lapányság, setétez, viszszonkodás, tökélet* stb. Simonyi fent idézett művében nagyrészt megtalálható kihalt szavakat. Csak azokra voltam tekintettel, melyeket a NySz.-ba vagy a NyUSz.-ba tartozónak ítélek. Úgy találtam ugyanis, hogy Kónyi a régi és megújított magyar nyelv mesgyéjén állva, mindkét szempontból figyelmet érdemel. Tény, hogy műveinek, sűrű egymásutánban megjelent fordításainak csekély irodalmi értékénél nagyobb az, a mit nyelvünk kifejlődésére, mai kialakulására nézve neki köszönhetünk.

SIMAI ÖDÖN.

Hajnalnóta.

E szó nemcsak régi magyar zenei műszó, hanem valósággal műveltségtörténeti jelentőségű is. Sok századon át divatozott — és szótáraink még sem ismerik.

Legrégibb előfordulását Bornemisza Péter „Énecek három rendbe“ című gyűjteményes zsoltárokat és más egyházi énekeket tartalmazó művében (Detrekó 1582) találjuk. E mű 248. l. 124. psalmusnál van egy a dallamot jelző felirat: „A *hajnal* nótáira“, a miből kitűnik, hogy ez a *hajnal-nóta* közismert *nóta* lehetett.

Másik előfordulási helye Apor Péter „Metamorphosis Transilvaniae“-ja, a hol az áll, hogy lakodalmak, multságok után a muzsikások „*hajnalnótát vontanak*.“*

A *hajnalnóta* szó rövidség okáért *hajnal*-nak is mondatott és ilyen rövidített alakjában — némelykor el is ferdítve — ment át a hazai kétféle németiség (felföldi városok és erdélyi szászok) nyelvébe, valamint a szintén hazai tótságéba. Sőt még hazánk határain túl is elterjedt a lengyelek között.

* „Minekelötte pedig felköltének, az muzsikások az völegénynek és menyasszonynak, nászragynak, vőfélynak, nyoszolyó-asszonynak, kis nyoszolyónak, másoknak is — az hová érkeztek — *hajnalnótát vontanak*.“ (Kilenczedik cikkely. A régi erdélyiek lakodalmiról) A verses kiadásban pedig:

De felköltük előtt az muzsikás vonta,
Melyet mondottanak, hogy *hajnali nóta*.

(Monum Írók, M. T. A. kiadása, Budapest 1903. I. köt. 72 l.)

Kollár ugyanis (Narodnie Spievanky I. 247.) erről azt írja, hogy az a régi tót áldománóta: „*Hainal* cili *Hegnám*“, a melynek első sora: „*Hainal* svitá, gíž den biely“ (Hajnal virrad, világosodik) — bár előbb ő is szláv eredetűnek tartotta — a magyarból van véve és hivatkozik *Lindenek* szótárára és szómagyarázatára, a hol egy magyar hajnalnótának a kezdete is szerepel: „Hajnal vagyon, szép, piros.“ Utal a hasonló hangzású és értelmű lengyel kifejezésekre (Eynałopis = hajnali nótákat költő; Eynałospiev = hajnali nótát éneklő: továbbá „Już po *heynale* = már vége van, miután a hajnalnótával a mulatozást be szokták fejezni.“ Szajnocha lengyel történetíró Nagy Lajos és leányának Hedvignek, kik tudvalevőleg mindketten a lengyel koronát is viselték, korára vezeti vissza a fentemlített szokást, mely Cherven Flóris tudomása szerint (vö. Nyr. 4:169) még mai napig is dívik Krakóban, főképen advent idejében és Czenstochowán búcsúnapokon.

Hogy Kollár és *Linde* honnan idézik a magyar hajnali örök szózatát, arra még nem bírtam ráakadni.

A hajnalnótának, hajnalnak tehát *kora reggeli zene* jelentése volt, ugyanaz, a mi a francia *aubade* szónak. Ugyanebben az értelemben terjedt el a hazai két németiség között is. Például a felvidéki városok jegyzőkönyveiben és írott rendtartásaiban (Beszterczebányán, Lőcsén az 1723-iki Policey-Ordnung-ban, idézve Demkónál is: A felsőmagyarországi városok életéről 207. oldal), a melyekben némelykor talál-mazzák a „hajnal“-al (igazabban a hajnali zenékel) üzött visszaélést, némelykor pedig megállapítván a muzsikuskok lakodalmi díjszabásait, expressis verbis kiemelik, hogy az ú. n. „hajnal“-ok abba bele nem értetnek és azokért külön díj jár.

Az erdélyi szászoknál hasonlóképen elterjedt a kifejezés; a mint nekünk Schullerus Adolf írja:

„Der Ausdruck *hainöl* (~¹) wird in mehreren Dörfern für verschiedene Ansingelieder verwendet, wenn z. B. bei Hochzeiten Freundinnen der Braut in das Hochzeithaus kommen, so singen sie verschiedene Strophen und zum Schluss: *Hainöl*. Dafür erhalten sie Wein und Gebäck. Sonst versteht man unter *Hainöl* (!) den Umzug mit Musik durch die Strasse („mit der *Hainöl* gehn“ oder „zieh“), was auch bei uns in Magistratsverordnungen des XVIII. Jahrhunderts verboten wird.“ (Levélbeli közlés.)

A „hajnal“ kifejezésnek tehát második értelme a *hajnali zenés felvonulás, hajnaljárás* volt.

Kérdzhetjük már mostan, mi volt a hajnalnótának eredete és maradt-e ilyen nóta fenn? Eredete volt a városi és falusi öröknek az egyes órákat megéneklő rigmusa, a melyek mindenütt divatoztak. („Kilenczet ütött az óra, Ember térjél nyugovóra“, vagy: „Éjfél után óra három, En mindig a falut járom“. E rigmusok közt kétségkívül legnevezetesebbek voltak a tábori örök hajnalt jelentő, ébresztő ritmusai, mert ekkor kezdtek a napi munkához és ekkor kellett abbahagyni a mulatozást is.

A mulatást bezáró nóta több is maradt fenn; legelterjedtebb ezek közül a következők:

Három óra már,
Szól a kakas már,
Zöld erdőben, sik mezőben
Sétál egy madár stb.

Ezt már nagyon sokszor közölték is. Vagy a P. Horváth Ádám kézirati gyűjteményében „Menyecske-tus“ felirattal:

Három óra már,
Majd megvirrad már,
Uczu patkó, piros csizma!
Ki patkol meg már?

A kettőnek — jöllehet százados időkülönbség van köztük — még a ritmusa és dallama is rokon. Az elváló szerelmesek is megéneklik a hajnalt:

Hajnal hasad már,
Majd megvirrad már,
Isten hozzád kis angyalom,
Magad maradsz már.

Helyes dolog volna, ha íróink a multság utáni éjjeli zenére e régi szép magyar kifejezést felújítanák.

FABÓ BERTALAN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XVIII.

1. **Előálom.** Midőn Buda az Isten-kardja ellopására felbérlí Kanyarót (BH. XII. É.),

„Még az nap Kanyaró osztja hadát szélyel,
Út nélküli úton bújkál vele éjjel,
Napközben mocsaras helyeken meghúnynak,
Rettegve boszúját minden igaz hűnnak.

Harmadik éj a mint fordul ilyen napra,
Mind összeverődtek tornyos Etellakra,
Állítja vezérök ide-oda lesbe,
Útat *előálmon* egyedül keres be.“

Honnan veszi Arany ezt a kifejezést: *előálmon*, s mit akar vele mondani? Ez utóbbira felelően először: nem azt, hogy „álom előtt“ (a hogy valaki gondolná), hanem azt, hogy „előálom“, azaz „*első álom idején*“, melyről Márton azt is tudja, hogy „mintegy tizenegy óráig tart;“ primo somno, mikor az emberek legmélyebben alusznak. Tehát *előálmon*: metonymia, mert nem magát az alvást érteti, hanem bizonyos szakaszát az éjszakának. De vajjon miért él Arany az „előálom“ szóval? miért nem használja ezt: „első álom?“ Csak azért-e, hogy meg ne rontsa a vers choriambusi lejtését, melynek szerencsésen szolgál az „előálom“: űtāt élő | álmön? Nem kisebb baj-e, ha a sor húzza a lábát, mint ha az értelem húzza a rövidebbiket az archaismusszal? De hát archaismus-e s csak a régiségben található-e az „előálom?“ E mellett bizonyít, hogy a régi nyelvben a mai „első“ helyett többnyire *elő* van (s amaz bizonynyal későbbi

termés: „első,“ „előlső“) pl. „Ez az *elő* parancsolat“ (Müncsh. Cod.); „*Elő* és utolsó,“ „Napnak *elő* óráján,“ (Dom. cod.); „*Elő* tiktzó,“ (Marg. Leg.). Mellette bizonyít továbbá, hogy maga az „előálom“ szó a mily gyakori a régieknél, oly ritka az „első“ álm. Megvan ugyan ez is Cal.-ban „conticinium“ latinozással, de régibb könyvekben, nem emlékszem, hogy találkoztam volna vele. Márton István Phaedrusában (1793) olvasom ezt: „Felesége, mivel mélyen elaludt, az *első álmában* semmit se tudott mindazokban, a mik történtenek“ (az eredetiben: *sopita primo*). Még az is mellette bizonyít, hogy, míg az újabb szótárak (Márt., Kreszn., Kass., CzF., Ball., Kel.) valamennyien felveszik, az egy SimB. rekeszti ki, mint nyilván *avult* szót, melyre nincs szüksége.

Pedig, pedig Arany, mikor ezt írta: *előálmon*, nem „ódonkodott,“ hanem a *nép szájával beszélt*. Igaz, hogy használja az „első“ álmat is, pl.:

„Bosszúsan hallgatta egyik vagy másik
Első álmú szomszéd éles horkanását.“ (MO. III.)

de az „előálmat“ akkor is, mikor se helye, se értelme az archaizálásnak. P.:

„Lajos *előálmat* valamicskét alván,
Kép álla eléje, disztelen és halvány.“ (TSz. XII. É.)

sőt, mint tropust is, pl.:

„*Előálmat* alszik ottlenn

A főlebb nem szitott üszök.“ (TSz. VI. É.) [= a parázs kialakulásának első stádiuma] vö. „Már *végálmán* kaptuk a *tüzet*, mégis füzettek.“ (Nép.)

Más íróknál is, újabbaknál és legújabbaknál, megtalálni az *előálmat*.“ P.:

„A lármás világot mákkal béhintette,
S a legédesb *elő-álomban* rengette.“ (Mátyási II. 151. I.)

Jókainál *elő* és *első* álm. vegyesen. P. „Akkor, a midőn gondolni lehet, hogy most a legéberebbek is *első álmaikat* aluszzák, szép csendesen befogat s elhagyja az udvart.“ (Felfordult világ.) „Minden éjjel az *előálmom* édes szenderéből tűzilárma verte fel a lakosokat.“ (Két menyegző.)

Elég az ahhoz, hogy a nép nemcsak hogy országszerte él az *előálmom* szóval, de, mondhatom, sűrűbben, mint az *első álommal*. P. „No, itt volt az *előálmom*, fekügyünk le!“ (jót szundított az asztalnál). „Az anyjukomat mindig a tú mellett éri el az *elő-álmom*.“ „Ha engem az *előálmombul* fölvernek, aztán már nem tudok elaludni“ stb. S ezen nincs mit csodálkozni; hisz *elő* (*első* értelemben) nemcsak ebben a szóban maradt fenn: *először* (ezt néhutt szorongatják: *elsőbb*, *elsőbben*, *elsőbbet*, *elsődször*), hanem számos egyéb összetételekben is, pl. *előszéna*, *előfü*, *előlóher*, *előhasi*,

(előharangszó, előkakasszó, előpulyka, előlába, előlé, előrendibe (előszőr), előtájba (u. a.), előétel (leves), előfog, előtermés, előház (első szoba), előtej (főcstéj), előhely, előhír, előlevél, előmust, elősalak, előszőr. Ezek egyrésze megvan a MTsz.-ban is, de nincs meg az „előálom.“

A mi már az „előálmon“ időhatározó alakját illeti, az sem Aranyé; mert ilyenek mellett: előáalom idején, előáalomkor. előáalomban, előáalom-adtán, előáalom-vertin — azt is használja a nép, pl. „*Előálmon* hajtották el a tehenet.“

Vannak az „előáalom“-nak a nép ajkán synonymjai is, pl. *édes álom* („az édes álmombul lármáztatok föl“), *kezdőáalom* és *alig-áalom* (alig aludtam el).

Érdemes volna az álomnak mindenféle fajtát és kifejezését összegyűjteni. Én itt — megszerzésül — csak néhány olyat hozok fel, melyek nem igen ismertek. Van *kelő-áalom* (melyből már *föl kell kelni*, tehát reggeli vagy *utóáalom*, második álom) pl. vásárra készül a gazda. „Az éjjel se lesz *kelő-álma* kendnek,“ mondja neki az asszony (= alhatik is, nem is, mert éjjelre talpon kell lenni). Legtöbb ember nem aluszsza át egyfolytában az éjszakát. hanem legalább egyszer fölébred, s aztán újra elalszik. Ezt a két álom között, melyben némely parasztgazda a háza táját is körülnézi, *álomszakadásnak* szokták mondani, *álomszakadás-kor. álomszakadtán.* „*Álomszakadtán* mindig tiszta víz vagyok.“ Van továbbá: *nyúláalom, bagolyáalom, medveáalom* (érthetők), van *malaczáalom, malaczok álma* (= hajnali), van *foldott* vagy *rávitt álom* (pótolja az éjjelit), *lopott* vagy *felejtett álom* (délelőtti), *hazug álom* (a ki uzsonna után alszik s csak úgy gyertyagyujtatkor ébred föl), *riadós* vagy *föl-fölijedt álom* (nyugtalan). De már nem hüvelykezem tovább az álmot, hogy el ne aludjak, kedves olvasó!

2. **Füstöt vet.** E szólásnak azon jelentései közül, melyeket a MNy. 2: 364—7. lapján felsoroltam, kimaradt egy, t. i. ez: „valamit elkövet.“ Hallottam egy alföldi embertől ezt: „*Füstöt vetett* a kölyök, aztán elillant a bátyjához M.-ra, még a sipkáját is itthonn hagyta“ (letört egy nagy ágát az almafának). Ezt a jelentést igazolja a Nyr. V. 85. lapja, a hol ez van közölve, mint alföldi szólásmód: „*Füstöt vetött: csínyt tett.* Egyértelmű vele: rossz fát tött a tűzre.“

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Fogzó-vas. A MNy. múlt évi folyamában (2:113.) több XVI. századi magyar műszó közt megemlítettem a *fogzóvasat* is, mely a huszti vár tartományának 1600. és 1614. évi összeírásában már előfordul. A MNy. szerkesztősége azonban úgy vélekedvén, hogy én a *h-t z-nek* olvastam, a *fogzóvasat foghóvasra* változtatta. Hogy pedig ez a változtatás csakugyan szántsándékkal s nem sajtóhibából történt, azt Zolnai Gyula a Nyr. 35:152. lapján ekként mondotta el:

„Hát a *fogzó-vas* mi istencsodája lehet? Ha volt valaha ilyen szó a régi nyelvben, hát az csak fogzásban levő vasat jelenthetett volna (Vö. *fogzom*: dentio; *fogzás*: dentitio MA. PP.). A tévedésnek igen egyszerű a magyarázata. A régi iratban kétségtelenül *fogho-vas* áll, a régi *h* pedig sokszor nagyon hasonlít a *z*-hez.“

Mínthogy a szóban forgó huszti összeírásokat a közös pénzügyi levéltárban őrzik, fölkerítem a cs. és kir. hitbizományi levéltár segéd-örét, Hodinka Antal urat, sziveskednék megtekinteni a vitás helyeket, vajjon csakugyan tévedtem-e az olvasásban. Nagy megnyugvásomra Hodinka úr megerősítette, hogy a kérdéses helyeken világosan és félreismerhetetlenül *fogzó-vas*, nem pedig *foghó-vas* áll. (Századok 40:636.).

Zolnai azonban kijelentette (Száz. 40:828.), hogy a fogzó-vas ügye Hodinka Antal úr közlésével még nincs elintézve. A mint Takáts — mondja Zolnai — tévedett, szintűgy tévedhetett Hodinka is.

Így állván a dolog, lefényképeztettem Bécsben a huszti összeírások szóban forgó két helyét, hogy a MNy. olvasói előtt „ad oculos“ demonstráljam állításom igazságát. Ime tessék e két hasonmást megtekinteni:

1600-ból *In Armentum Ferrum, vulgo Fogzó-vas*

1614-ből *Lexa Fabrice, vulgo. Kődalgyező*
Verr. Ferrum
In Armentum Ferrum, vulgo Fogzó-vas

Ha netán valaki eredeti kéziratban is óhajtaná a *fogzó-vasat* látni, megemlítem, hogy az Orsz. Levéltárban is van egy összeírás (Urb. et Conser. 174. fasc.: 25 Nr., 1600-ból), melyben a *fogzó-vas* szintén előfordul.

Reményilem, most már mind a MNy. szerkesztősége, mind Zolnai Gyula a *fogzó-vas* ügyét elintézettnek fogja tekinteni.

TAKÁTS SÁNDOR.

* * *

„A kételkedés szavának a tények hatalma előtt el kell némulnia.“ Tény, hogy a XVI. és XVII. században csakugyan volt egy vasszerszám, a mit *fogzó-vas*-nak írtak és ejtettek. Ezen, a főntebbi két hasonmás megtekintése után csakugyan nem kételkedhetik senki sem. Most már legföljebb csak azon vitatkozhatunk, hogy miféle szerszám lehetett az.

A *fogzó* melléknevet nem kell mindenáron a *fog* (zahn, dens) főnévből származtatnunk; származhatik az a *fokból* is. Hiszen a *bagzani* is a *bakból*, *lagzi* a *lakból*, *lélegzeni* a *lélekből* és a *menyegző* a *menyegezniből* származik, sőt a *k-t z* előtt akarva-nemakarva is *g*-nek kell ejtenünk (Vö. *patakszani*). Arra is van kétségtelen bizonyítékunk, hogy a *fok*-ot csakugyan *fognak* is ejtették, sőt ejtik ma is. Pl. *fokhely*, *fokház*, *fokhagyma* helyett *foghelyet*, *fogházat*, *foghagymát* mondunk, a lajtorja *fogairól* nem is szólván (Vö. a *fogházról* írt cikkemmel, Nyr. 17:510.).

Kisértsük meg a *fogzónak* a *fokzó* vagy *fokozó*-ból való megmagyarázását. A MTsz.-ban van egy kovácsmesterszó: *fejsze-fokozó*, melyet még 1833-ban küldtek be Sárospatakról, s melyet az ismeretlen beküldő *hackendorn* német szóval magyarázott. Itt tehát a *fokozó* a német *dornnak* felel meg. Erről Karmarsch (Technol. Wörterbuch) többek közt ezeket mondja: „*Dorn*: Schmiedewerkzeug, um ein Loch regelmässiger und grösser zu machen.“ Freckay pedig (Kovácsmesterség, 32. l.) ezt „*tágító*, *tusak*, *lyuktágító*“-ra fordítja. Úgyde a *fejsze fokának* nemcsak „*rücken an der Axt*“, hanem régente „*öhr an der Axt*“ jelentése is volt. (Vö. MA.² a *fok* szó alatt: „*foramen securis*“), s ugyanez a *tű foka* („*foramen acus*“, u. o.).

Mindezekből az következik, hogy a *fejsze-fokozó* s általában a *fokozó* (*fokzó*, *fogzó*) szóval azt a vasszerszámot jelölték, melylyel a *fejsze*, *balta*, *csákány* stb. *fokát* (ma: *lyukát*, *köpűjét*, *nyele hüvelyét*) kellőképen megnagyobbították s kikerekítették.

SZILY KÁLMÁN.

Viheder. A *viheder* < **vieder* (vö. középnyémet *wieder* MNy. 3:36.) fejlődésnek van a német jövevényszavak között egy másik, egészen hasonló párja is: t. i. *fuhar* a köznyelvi *fuhar* mellett. (Komárom, Fehérm., Szeged vid. MTsz.) < *fuar* (Göcsej, MTsz.) vö. kfn. *vuor*, úfn. *fuhr*.

A hézagöltő *h* különben elég gyakran kifejlődik a magyarban nemcsak eredeti, hanem másodlagos hiatusban is. Pl. *piharcz* (Sopronm. MTsz.) < *piarcz* (Göcsej, MTsz.) vö. ol. *piazza*; *csihán* < *csián* < *csiján*, *csilán* (Székelyföld, MTsz.) vö. tör. *čalaçan*, magy. köznyelvi *csalán*; *bihal*, *béhal*, *bihol* MTsz. < *bial*, *béal* MTsz. < *bival* vö. újszlov., bulg. *bivol* stb., gör. *βούβαλος* Miklosich, EtWb. 27.; *kohács* Somogym.

MTsz. = *koács* MTsz. = *kovács* vö. újszlov. szerb. stb. *kovač* Mikl. EtWb. 153. A *jávor* mellett is járatos a *jáhor* alak (Erdővidék, MTsz.), csakhogy itt a *jáhor* aligha **jáor*-ból fejlődött (ilyen alak nincs is a MTsz.-ban), mert a szlávásban (pl. a szerbben) is van *javor* mellett *jahor* is.

KARDOS ALBERT.

Síp-ujjú mente. Lehr Albert adatai (MNY. 3:29—31.) eléggé bizonyítják, hogy a *síp-ujjú* régen szűk ujj volt. Ha élne b. Radvánszky Béla, azt is meg tudná mondani, honnan merítette ily értelmű meghatározását. Egy fel nem használt adat van Keresszeghi Istvánnak a *Canones minores* és *maiores* 1633-iki kiadásához csatolt *Appendixében* (RMK. II. 481.), hol XXXI. alatt az 1621. évben Sz.-Némethiben alkotott következő *Articulust* közli: *Supparum, seu ut Ungari vocant, Síp ujjú mente, non nisi sub toga geri a Studiosis et Rectoribus conceditur, alias vero penitus interdicitur. Studiosos secus facientes e scholis a Praeceptoribus ejiciendos, Rectores vero contra inobedientes animadversionem non habentes, a Seniore Dioeceseos extorbandos, cum maximo dedecore, sancta jubeat Synodus. Ennek a világiásnak vagy éppen katonához illőnek vélt köntösnek a viselését nem említi a Debreczenben 1630-ban alkotott XX. articulus, mely a papok ruházatáról szólva tilt meg egyet és mást. Ezek közt van a „toga viridis ferreique coloris, *mayszer köpönyeg vocata*“, a mi szintén valami akkortájtban felkapott ruhadarab lehetett. Különbösen nemcsak a divat változott, hanem annak megítélése is. Skaricza Máté említi Szegedi Kis Istvánról, hogy egyik patronusától egy rókatorkos mentét kapott ajándékba, a miben arczképét is közli s azt mondja, hogy ez a ruhadarab nagyon alkalmas volt Szegedinek hivatalos dolgai végzése közben is. Keresszeginél a Nagyváradon 1629-ben alkotott XXII. articulus azt mondja: *sunt qui subductis vulpinis palliis plurimum gaudent, parum curantes codices sacros. Tales ut diligenter a Visitoribus examinentur, et si libris ad ministerium necessariis caruerint, vulpina autem pelle subductum pallium habuerint, pallium istud a Seniore vendatur, et sacer codex alique libri necessarii precio illius curentur, aut ab officio tales suspendantur, sancta decrevit Synodus. Igaza van az Articulusnak, de az is látszik, hogy a rókatorkos mente nem tartatott éppen conveniens habitusnak. Ilyenforma az eset a súp-ujjú mentével is. Ha ennek 1621-beli ellenségei Béza Tódornak arra az arczképére tekintettek volna, mely 1548-ban megjelent Poémái előtt ábrázolja ezt az előttük tiszteletben állott embert: talán engedtek volna valamit a maximum dedecusából. Sípabb ujjú mentét, szűkebb felső szűk köntöst az ő studiosusaik sem viselhettek, mint az akkor 29 éves Béza. Már Cal.-nál „supparum“: felső szűk köntös.**

A régen is egyre-másra változott divatról írja Bornemisza Péter Ötödik része 545. lapján: „A mi hős katonáink is sok jelt tettek magok felől, midőn előszer nyakatlan köntöst, azután nagy Gallérost, végre csapott miszer Gallérost válogatnának, és hol *kurta ujjút, hol igen szorossat, hol igen bőv ruhát* kívánának, hol Gombos nadrágot hol kaptos nadrágot, hol nagy tollú Sarkantyút, hol igen kicsint, hol elő, hol hátra rántják az köntöst, hol fel, hol egész vállára taszigállják. Mindezek jele nagy agyafúrotságoknak, az mint nyakokat is ahoz nyirik. — — — Török köntös, keresztyén szívút nem illet.“

Szuszparádé. Ez (MNY. 2:381. 1.) Hódmezővásárhelyről közölve, Sauce-Braten-ből származtatva, galuskás pörköltnek mondatik. Utána ez olvasható: (Ma már aligha ismerik). A vers vagy nóta: „Új jóllaktam zsíros tarhonyával, Mint a baró szuszparádéjával“, — eredetileg Mátyási József Révbéri gulyás dalából való, hol így hangzik: „Úgy jól lakom fordított kásával, Mint a goróf rosszparádjával.“ — Ez Rostbraten még ma is; de azért Mátyásinak sem igen volna kifogása a szuszparádé ellen.

SZILÁDY ÁRON.

Mirha. Folyóiratunk mult havi számában (87. 1.) Horger megemlékezik egy csángóról, ki három mirháról beszélt neki: értvén ezen egy bűvös nyaklánczot, órát és gyűrűt. Horger a *mirha* szót itt a *marha* = birtok szóra magyarázza, a mi kétséges. A mirha szó ez esetben talán kapcsolatos a Bibliában előforduló mirha-ajándékkal, melyet a mágusok (a 3 király) a kisdéd Jézusnak adnak: „adának néki ajándékot, aranyat, tömjént és mirhát.“ (Máté 2. 11.) A mirha tehát itt is, mint a csángó elbeszélésében, bűvös ajándék, a mágusok ajándéka. Ez az ajándék előfordul a betlehemesek szerepében is.

Régi babona, hogy a csecsemő nyakába kis zacskót kötnek, melyben tömjén, aranypénz és mirha van. E babona a keleti népeknél is előfordul és ezért hitte Leland, a közöttünk is megfordult amerikai folklorista, hogy a Bibliában előforduló hármas mágus-ajándék nem egyéb, mint ezen ősrégi babonaszokás alkalmazása.

BARSÍ FRIGYES.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

A „Pesti Napló“, „Magyarország“ és néhány más lapból 1906-ban folytatólag még a következő szavakat jegyeztem ki, melyek egy szótárunkban sem fordulnak elő:*

„A bécsi *haragosdi* nem illeszthető össze a magyar királyfel-fogással.“ P. N. V. 13. 1. (Vezérczikk.)

„*Ritkamód* érdekes aktus.“ P. N. V. 12. 10.

„*Elmecsavargásainak* s fényes előadásának nem látta hasznát.“ (Bocskay István élete. 40. l. Írta Kovács Sándor theol. tanár. Budapest. Luther-társulat kiadása. 1906.)

„*Szembehelyezi* magát a pártvezérek által kötött megállapodásokkal.“ M. O. V. 15. 4.

„*Délestenden*“ (d. u. 5 óra körül?) M. O. V. 20. 1. (Tárcaza Koncz Ákostól: Debreczen régi irataiból.)

„*Ijedtében szívszorítást* kapott.“ (U. o.)

„*Írtózat*os csapást mért a sors *angyaljó* szívére.“ (U. o.)

„*Jó kiszólású* ember lévén = jó beszédű, jó svádájú. (U. o.)

„*Majd hoválettem* szépsége láttára“ = odalettem. (U. o. 2.)

Ilyen értelemben a *hoválenni* nincs meg a szótárakban.

„Ez csak olyan *errárá-fogd rá!*“ M. O. V. 23. 3.

* P. N. = Pesti Napló; M. O. = Magyarország. A római szám a hónapot, az utána következő két arabszám a napot és lapot jelenti.

„Unatkozó *ráérnökök* kutatják: mikor volt a bécsi béke.“ Borszem Jankó V. 20. 3.

„Nagyasszonyom korán kel, kiül az ereszet alá és *bugyelál-gatja* bajos (beteg) lábát. (Szeged vidéke.) M. O. VIII. 8. 1. (Móra István tárczája.)

„Másnap *kikattogtam* a piacra (mondja az öregasszony = Kitopogott papucsban, mely kattogó hangot ad. (U. o. 3. 1.)

„Egy kis vékonyszalonnát vettem az uramnak, mert a pusztára készült szélmalmot *aggyasztálni*.“ = Eligazít, felszerel. (U. o.)

„Micsoda?“ *Acscsoda*, hogy — én nem is tudom, mit köll még megérni —: Nácziika otthagya a feleségét.“ Alliterálás válasz a *micsodára*. (U. o.)

„*Csufratette* az egész mindenségünket.“ = Csúffátette. (U. o. 4. 1.)

„Nácziika fölszedte a palacsintát is, a tálnak is a cserepit és *fölteszegette* vissza az asztalra.“ (U. o.)

„Összementek, itt laktak, *békest* voltak, *békest* is maradtak.“ = Békében éltek egymással. (U. o.)

„Kérdezte *törülőködő* czicza módjára“ = hizelgően. Szomaházy István regénye: „A gépiró kisasszony.“ 21. 1.

„A bálon összeveszett barátjával és *lekéselte* őt“ = késsel összeszurkálta. P. N. V. 30. 13.

„*Szánalmatosan* szerény óhajtás.“ P. N. V. 31. 2. (Vezérczikk.)

„Valóságos csatákat vezényelt *hasonkorácsú* = hasonlókorú gyermekekkel“. M. O. V. 27. 2. Koncz Ákos tárczája. (Debreczen.)

„Elkezdtek őt *agyakolni*“ = agyabugyálni, verni-ütni. Pesti Hirlap VI. 12. 3. lap Eötvös Károly tárczája.

„Derék, pirosképű, ép' oly *agyas-fajás* ember“ (t. i. okos, nemesfajú. (U. o.)

„*Űrgettem-forgattam* elmémben a dolgot.“ M. O. VI. 23. 2. Koncz Ákos tárczája a régi Debreczenről.

„Vagyonát *halovása* esetére neki testálja. Pesti Hirlap. VI. 18. 2. Koncz Ákos tárczája. (Debreczen.)

„Nem álom ez, hanem *szívvalóság*.“ Szemere György regénye: „A mi mindennél erősebb.“ 118. 1.

„A kocsis jól *odanyalt* a lónak oldalbordáira“ t. i. ostorával oda legyintett. (U. o. 121. 1.)

„*Magabíró* nyugalommal lépett be“ = Önbizalommal. (U. o. 123.)

„*Megkordult* a kert kapuja“ = Megesikordult a kapu rozsdás sarka s belépett a kapun valaki. (U. o. 126.)

„Milliárdosok is csak *csallal-loppal* szerezhetnek egy-egy Rembrandt-képet.“ Pesti Hirlap VII. 24. 1. (Tárcza.)

„Hogy nem akar kirukkolni a *lefelpénzelt* képviselők nevével, az érthető“ (= Előleggel állítólag megvesztegetett városi képviselők.) P. N. VIII. 12. 18. „*lefelpénzelt* városatyák.“ (U. o.)

„Ha az occupatio (t. i. Bosznia és Herzegovináé) megmarad úgy, a mint van: ezzel a monarchia valahogy csak *kidőlöz*, a mint *kidőlözött* eddig (= Valahogy csak eltengődik.) P. N. IX. 15. 2. Kalmár Antal vezérczikke. Ugyanez M. O. XI. 27. 1. (Móra István tárczája.)

„A festmény *tépedezett* volt.“ P. N. X. 13. 2. Tárcza. Ugyanez lehet a feslett ruháról is mondani.

„Azok a *bérrőlök*, a kiket fel lehet fogadni bárkinek“ (t. i. pénzért.) M. O. X. 14. 3.

„Vajjon az az antik agyvelő, mely ezt a példázatot *kimódolta*,“ t. i. a Sísiphus munkáját) = kigondolta, kitalálta stb. M. N. X. 17. 1. Serényi Gusztáv tárczája.

„Vajjon nem *önáltatás*-e azt hinni?“ (U. o.)

„A jegyzőkönyvet öt eredeti, egymással teljesen *egybehúzó* példányban aláírták.“ M. O. X. 28. 6. A Rákóczi tetemeinek átvételéről Polónyi Géza által készített s Orsován fölött jegyzőkönyv szövegéből. Eddig az „*egybevágó*“ szót használtuk.

„A párisi női divat: *buggyos* nadrág.“ M. O. X. 26. 20. Serényi Gusztáv regénye.

„És e *hírkofák* járnak vele házról-házra, hátha hitelre talál-nának valahol.“ M. O. X. 31. 2.

„Kábultan ültek az emberek az őszi *szóesőzés* = szóözön közepette“ . . . P. N. X. 25. 2. (Országgyűlési tudósítás.)

„Párisban szabadon lélezkik az izlés és nem kötelezik a divat *vasszabályai*.“ P. N. X. 27. 2. (Tárca.)

„Illetőleg e szónak az *elrövidüléséből*, a láncból magyarázza“ . . . „Magyar Nyelv“ 2: 354.

„Egyrészt rajta veszt kend, *kétrészt* pedig mért pocsekólná kend idegenbe a magyar becsületet“ . . . Kakas Márton X. 28. 9. (Szemere György humoros regénye.)

„XIV. Lajos testét *befűszerszámazzák*“ (= bebalzsamozzák.) „A Hét“ X. 28. 707. Szatmári Király Ádám emlékiratai Rákóczyról.

Az igazi *világnagy* emberek“ (t. i. Rákóczy.) P. N. X. 28. 17.

„A *jog-facsaró* ügyvédek.“ P. N. X. 28. 17. (Tarka krónika.)

„Ha valahol, *elszét* e hazába, Lobbot vetett a szabadság vágya . . .“ Budapesti Hirlap X. 28. 28. Szabolcska Mihály költeménye: „Rákóczi koporsójánál.“ — Jelentése: „szerteszt a hazában.“ Vö. el-kivándorol, el-kiátkoz stb. E szerint az „*elszét*“ összetételéből is lehetne ilyen zamatos szókat készíteni: „*el-szétverte*, v. *el-szétzórta* őket a szélrózsa minden irányában.“ „A robbanás *elszétveti* a sziklákat“ stb.

„Az egyenetlenséget és a viszály konkolyát mesterségesen tenyésztő *szolgalelkek* . . .“ M. O. XI. 1. 1. (Hock János vezérczikke.)

Az ifjú zongoraművész keresetlen minden *titánkodás* nélkül való játéka.“ M. O. XI. 2. 9.

Megspórol. (Csodálatos, hogy az ilyen teljesen átvedlett és megmagyarosodott szavak összes szótárainkból hiányzanak.)

„A mit lehetett, *lespórolt* a darab kiállításáról.“ Magyar Szinpad X. 31. 3.

„Mit vél a magyar kormány azzal elérni, hogy *szájeljáró* szent Schönaichot tanítgatja.“ P. N. XI. 3. 2. vezérczikk.

„Megnyugtathatjuk a bécsi sajtót s ezt a *sajtóhadjáratot* vezető N. Fr. Pr.-t . . .“ M. O. XI. 4. 2.

„Az a kérdés, hogy az igazságot keressük-e, vagy *szóhalmazokat* akarunk előadni?“ U. o. XI. 4. 9. Wekerle országgyűlési beszéde.

„A totalizátornek *nekiszabadított* lavina már megindult . . .“ P. N. XI. 4. 8.

„Mi az az *anyaggyász*?“ „A ki akkor jön a világra, mikor már nines apja.“ (= posthumus.) M. O. XI. 8. 3. (Tárca.)

„*Világlátott* ember.“ (Csodálatos, hogy ez a szótárakból hiányzik. (U. o. 5. 1.)

„Ha nem maga az ördög: akkor bizonyosan annak egyik földi *hátramozdítója*.“ P. N. XI. 14. 19. (Regény.)

„Látom, hogy a feleségem egy *szösze-pösze* kis gyereket ringat a két karján“ = szöke, selypítő kis gyermek. M. O. XI. 10. 2. (Móra István tárczája.)

„A kis kutyánk *rám csahintott* és rángatta kötelét.“ (U. o. 3. 1.)

„A többi képet nem bánta (a kis gyerek), de a színészekre ő is *ráböködött*“ = Ujjacsájával rámutatott, ráböködött. (U. o. 3. 1.)

„Mire beértünk, Sándorkát már *hippegette* egy kis vereses ember“ = A hipp-hopp-nak megfelelőleg a levegőben le-felemelgette.“ (M. O. 3. 1.)

„Én nem is tudom, hogy tudott ennyire *előgyelegni*.“ (U. o.)

„Az *enjáró alkalmatosság*“ = Magától járó készülék. Itt kocsis; automobil. P. N. XI. 13. 1. (Nagy Endre tárczájának czíme.)

„A hajó *legfaran*.“ = Legvégében. Kakas Márton XI. 18. 7. Szemere György regénye: „Magyarország Amerikában.“

„*Megfáslik* a becsület“ = elfásul. (U. o.)

„Bűnt látott az emberi méltóság *lekomédiázásában*.“ (U. o. 8.)

„*Dünnögte morczosan*.“ Morezos = mogorva, durczás, morozus. (U. o.)

„*Aznapságtól* fogva“ = attól a naptól fogva. (Szeged.) M. O. XI. 20. 4. Móra István czikke: „A tanítók ügye.“

„A szóbeli ígért: biztatás: a szép szó pedig: *szószellő* volt; elszállt. (U. o.)

„Vajjon lesz-e elég *mértéktudása*? P. N. XI. 4. 11.

„Aztán mivel tartoznék a tek. úrnak, szokta volt kérdezni a *bujavégzett* ember.“ A kinek ügyes-bajos dolgát már rendbehozták. (Szeged.) M. O. XI. 27. 2. Móra István tárczája.

„Olyan erős, hogy a kátyúba ragadt rakott szekeret kiszakítja a sárbul, ha háttal *nekiveselkedik*.“ = Nekitámaszkodva tolja. (U. o.)

„Vagy ha *netántán* kár esett volna.“ = netalán. (U. o. 3. 1.)

„Nem olyan fából faragták, hogy a lélekzet *könnyesen* elbúcsúzzon tőle“ = könnyedén, hamarosan. (U. o. 4. 1.)

„Tudja, hogy a fia szereti a leányt, hát *ki* akarja *tapasztalni*“ t. i., hogy milyen jó gazdasszony a leány. (U. o.)

„Aztán elkezdtek beszélgetni a drágaságról, meg *miegyébről*.“ (U. o. 3.)

„A képviselő *sérelmezte* a tanfelügyelő rendeletét“ (= sérelmesnek nyilvánította.) M. O. XI. 25. 4. (Országgyűlési tudósítás.)

GÖNCZY BELA.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Viszota Gyula: „Kisfaludy Sándor a recenziókról.“ (1907. jan. 7). A Tudományos Gyűjtemény 1818. évfolyamának 6. füzetében „A recenziókról“ czímen a nyelvújítás harczára jelentős czikk látott *Füredi Vida* aláírással napvilágot. Kazinczy Ferencz, a ki ellen e czikk intézve volt, azt hitte, hogy e czikk szerzője: Péteri Takáts József, a dunántúli írók egyik tekintélyes embere. Ezt Kazinczy következő szavai bizonyítják: „Úgy hiszem, hogy az említett dühös és hazugságokkal szőtt értekezés *A Recenziókról* Takáts József tollából folyt; azt

mutatják az egymást toló citátumok, a mi neki minden dolgozásaiban sajátja volt; azt mutatja a compositio és stilus is; azt az értekezés végében álló: in necessariis unitas stb., mely kivált neki kedvencz ideája volt. Horvát Endre a Takáts értekezését tildogatta, igazgatta s a Füredi Vida névvel jegyzette meg, Verseghy pedig tulajdon kezével leírva adta a *Tudományos Gyűjtemény* redactiójának, hogy én ne tudjam, ki ellen támadjak fel s tegyem nevetségessé magamat, ha ellenkezőm személyét eltévesztem.“

Kazinczynak ez a véleménye elfogadtatott és ezen az alapon az említett értekezés szerzőjének újabb művekben is Takáts Józsefet tartják.

Így dr. Takáts Sándor ezt hirdeti a Péteri Takáts Józsefről írt életrajzban (1890), újabban pedig hasonlóképen Takáts Józsefet tartja a szerzőnek dr. Váczy János is a Kazinczy Ferencz Levelezése XVI. köteté elé írt előszavában, továbbá e folyóirat 1906. évfolyamában megjelent „Horvát Endre és a nyelvújítás“ című értekezésében.

Az, hogy Takáts József *A Recenziókról* című értekezés szerzője, tévedés. A szerző nem Takáts József, hanem Kisfaludy Sándor, ki a szóbanforgó értekezésben folytatja azt a vitáját, a melyet Kazinczyval 1816-ban kezdett, a mikor Kazinczy Ruszek keszthelyi apát útján békülésre szólította fel.

Azok, kik evvel a kérdéssel eddig foglalkoztak, nem vettek tudomást Toldy Ferencznek *A magyar költészet kézikönyve* (Budapest, 1876., II. kiadás) IV. kötetének 31. oldalán található jegyzetéről. Toldy itt közli Kazinczynak fentidézett szavait és a következőket jegyzi meg: „Kazinczy sejtelve (Horvát segédkezésére) csak részben volt helyes; az értekezést Kisfaludy Sándor írta, mint azt előttem fekvő önkezü fogalmazata bizonyítja. A bevezetés, a citátumok bele-szövése s némely igazítások lehetnek Takátstól is, Horváttól is.“

Kazinczy véleménye, úgy látszik, azért tartotta fenn magát, mert Toldy jegyzete az említett műnek csak második kiadásában található s továbbá, hogy Kisfaludy önkezü fogalmazványa ismeretlen maradt. (Angyal Dávid nem vette fel Kisfaludy Sándor Minden Munkái közé.)

Kisfaludyt értekezésének megírására az a körülmény készítette, hogy a *Tudományos Gyűjteménybe* 1817-ben névtelenül írt tudósítása alapján a *Vaterländische Blätter* cz. bécsi újság magyar tudósítója a *Keszthelyi Helikon* 1817-iki ünnepélyét politikai lakmározásnak minősítette s egyúttal 60 magyar mű megbírálását ígérte. Kisfaludyt nagyon felbosszantotta ez és elhatározta, hogy az ilyenfajta tudósítás és kritika ellen felszólal. 1818 elején megírta értekezését, a melyben a kritikai állapotokért Kazinczyt teszi felelőssé, mert szerinte ő teremtette meg nálunk az efajta kritikákat.

Kisfaludy értekezése azonban nem jelent meg eredeti formájában, hanem Horvát Endre és talán Pápay Sámuel átdolgozásában, a kik Kazinczy ellen szóló nyílt támadásokat kihagytak az értekezésből, hogy a szerzőt ne lehessen felismerni. Ezt — mint látjuk — el is érték.

Kisfaludy Sándor szerzőségét bizonyítja az Akadémia kézirat-tárában levő két másolat; az ok, a mely az eredeti értekezést létrehozta; az értekezés nyelvezete és egyes helyeinek szószerinti egye-

zése Kisfaludy egykorú leveleivel, továbbá az is, hogy egy kimaradt rész (a Keszthelyi Helikonról) megjelent Kisfaludy neve alatt a Tudományos Gyűjtemény 1818. évfolyamában.

Az értekezés hatása átdolgozott formájában jó volt, mert Kazinczy „*Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*“ című válaszában már higgadtan és óvatosan fejti ki nyelvújítási nézeteit. Eppen ez Kisfaludy értekezésének irodalomtörténeti fontossága is. Viszota Gyula értekezéséről tudomása volt Heinlein Istvánnak, az akadémiai kéziratok rendezésével megbízott tisztviselelőnek, a ki azt állította, hogy ha Toldy hivatkozik reá, mindenesetre meglesz Kisfaludy Sándor eredeti fogalmazványa is. Az Akadémia kézirat-tárában kutatott és közvetlenül a felolvasás előtt meg is találta a kéziratot Toldy iratai között, s ezt Szily Kálmán főkönyvtárnok a felolvasás után be is mutatta, kétségtelenné téve így a felolvasás érvelésének helyességét.

ROVÁS.

Mind germanismus-e, a mi annak látszik? Folyóiratunk ez évi 1. füzetében megjelent cikkemre, illetőleg e cikkben levő ezen kifejezésre: „*a harczot felvenni*“ (l. a 42. lapon) egy olvasónak az a megjegyzése, melyet a szerkesztőséghez be is küldött, hogy az a kifejezés germanismus, = den Kampf aufnehmen. Erre válaszom a következő:

A nyelvekben egyéni sajátságaik mellett sok közös tulajdonság is van, a nyelvalkotó szellem rokon eljárása miatt. Különösen elmondható ez a *szólások*ról, a melyek közé a megrótt kifejezés is tartozik. A szólások képes kifejezések, melyeket a beszélő valamely hasonlóság alapján alkot meg a saját képzetköréből. Ebből következik, hogy azok az egyének s azok a népek, a melyeknek az egyenlő égalji és életviszonyok következtében bizonyos tekintetben hasonló képzetkörük van, egymástól egészen függetlenül hasonló szólásokat alkothatnak, a mennyiben a gondolatot, habár nyelvük között semmi rokonság nincs is, egyenlő képzetek ruhájába öltöztetik. Így különösen a kezdetleges életben fontos képzetkörök, mint a test tagjai, a környező állatok, a ruházkodás stb. igen gyakran szolgáltatnak közös képeket a legrégebb eredetű s több néppel közös szólásokhoz. Pl. a *kéz* képzete számos efféle közös szólásnak és közmondásnak adott lételt. A magyar: Kéz kezét mos = a gör. ἡ χεῖρ τὴν χεῖρα νίπτει = a latin Manus manum lavat = a ném. Eine Hand wäscht die andere. De maradjunk csak az ide tartozó német és magyar hasonló szólásoknál: Unter der Hand = Kéz alatt. — An etwas Hand zu legen = Valamire kezét tenni. — Sie tragen dich auf den Händen = Kezükön hordoznak tégedet (Tárkányi). — Einen bei der Hand nehmen = Valakit kezénél fogni (Verseghy). — Hand in Hand = Kéz kézben. — In deinen Händen ist er = Kezedben (hatalmadban) vagyon (NySz.). — Du hast dein Schicksal in deiner Hand = Sorsod kezében van. — Er fiel den Tataren in die Hände = Tatár kézbe esett (NySz.). — Sie werden sich dagegen sträuben mit Händen und Füßen = Kézvel, lábbal ellene lesznek (NySz.). —

Ich gebe ihm alles zur Hand = Mindent a kezére adok. — (Az első példa kivételével a többit l. Simonyi: Ném. és magy. szólások, 172—4.).

Különböző nemzetek nyelvében közös kifejezések és szólások meglétének egy másik oka a kölcsönzés lehet. Érintkező népek könnyen átvesznek egymástól szólásokat és különösen közmondásokat, ha ezek talpraesetten és szembeszökő világossággal fejezik ki a gondolatot s ha a kifejező képek oly képzetkörökből valók, melyek a két nép lelkében egyenlően előtérben vannak. Az ily esetről-esetre átvett kifejezéseket lassanként, néha bizonyos változtatással átsajátítja a kölcsönvevő nyelv a maga szervezetébe, s így idegenszerűeknek nem is látszanak. Más az, ha az idegen szólásokat rendkívüli viszonyok egyszerre nagy számmal viszik be a nyelvbe; mint pl. nálunk a nyelvújításkor s azóta is; az ilyen kölcsönzés már nem eshetik meg a nyelv eredetiségének veszélye nélkül. Idegen hatás alatt újabban keletkezett, de már lassanként meghonosodott szólásaink, pl.: rendelkezésre bocsát, jó vagy rossz világításba helyez, reményt táplál, kegyében részesít, osztozik nézetében, kedvező fordulat áll be stb.

Áttérve már a kifogásolt szólásra, az alábbiakban ki fogom mutatni, hogy 1. a *harczot felvenni* szólás a német nyelven kívül megvan a görögben és latinban is; 2., hogy a görögben, latinban és magyarban is, *hol a XVI. század eleje óta megvan*, lépésről-lépésre fejlődött ki képes jelentése; tehát nagyon valószínűleg önálló fejlődéssel és nem kölcsönvétellel van dolgunk.

A görögben a megfelelő szólás: ἀναλαμβάνειν vagy ἀναρριπίζου: πόλεμον 1., ἀναλαμβάνω = in die Höhe nehmen, aufnehmen: τάχα, ὄπλα: ein Kleid anlegen; πόλεμον, Krieg aufnehmen. Med. über sich nehmen, sich unterziehen einer Sache, κίνδονον, μάχην, πόλεμον, ἀπέχθειαν. 2., ἀναρρώω = aufnehmen, in die Höhe heben. Med. für sich aufnehmen, ἀσπίδα, ἔγχος. Allgem.: auf sich nehmen: πόνους ἀναρριπίζου (Her.), ἔχθραν, πόλεμον (Pape, Griechisch-Deutsches Wörterbuch.²).

A latinban: sumere bellum; fejlődés: sumere arma, sumere togam virilem, sumere diadema, sumere bellum. — (Finály-Régeni Latin-magy. isk. szótár.)

A magyarban: *Felvez* valamit a földről. — *Felueve* az zent zerzetnek *ruháját* (Marg. legenda). — Ez messze földre valo egyházhöz *menetelt* örömet *felveszi magokra* (Molnár Alb. 1618.). — Minden *munkat es faratsagot* kesz legien *feluenni* az istennek tisztessegeert (Félegyházi Tamás, 1583.). — A *dolgokat* nem futtya és a mellyeknek adta s ajánlotta magát, azokat serényen *fel veszi* (Comenius, Janua, transl. per Steph. Benjamin Szilágyi, 1673.). — Erősödven kis falatozással, azután a *dolgot felveszik egymással* (Gyöngyösi, Chariclia). — *Fel* kell *gondodat venniék* (Molnár Alb.) — Teurteneek, hog nemely iffyw ieone jdegen orzagbol es *fel ueue* az züzert *az hadat* (Cornides cod. 1510—1521.). — A gyenge *hadat* viselni ne merjen, *fel ne vegyen* (Comenius, Janua stb.) [A régi nyelvből vett példákat l. a NySz.-ban).

Íme a *hadat* v. *harczot felvesz* szólás képes értelmének mind a három nyelvben rokon szólásokból való fokozatos kifejlődése. A kifejezéseknek ily gazdag bokrát aligha kölcsönözheti egyik nyelv a másiktól. És ha feltéve, de meg nem engedve, hogy a vitássá tett magyar szólás kölcsönzés, akkor is már tisztos multja lenne s

nem volna szabad olyas idegennek tekintenünk, mint a nyelvújítás korában s azóta nyelvünkbe csüstül betódult idegen szólásokat. Germanismusnak meg semmiesetre sem mondhatjuk, mert a XVI. század elején a német nyelv hatása nyelvünkre az iskolában, az irodalomban elenyészőleg csekély a latin hatása mellett.

Ide illik, tehát idézem itt Erdélyi Jánosnak a Közmondásokról cz. értekezéséből a következő önérzetes szavakat: „Nem vagyok oly kis hiszemmel népem önállósága felől, hogy szüksége lett volna mindig máséból élődni s talán felfoghatóvá is tettem, mi az, ha egyik vagy másik nép mondásaiban egyformaságot veszünk észre.“

KOMÁROMY LAJOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XVIII. választmányi ülés

1907. január 15-én.

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök; Balassa József, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Melich János, Négyesy László, Tolnai Vilmos, Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után az elnök jelenti, hogy a Hornyánszky-czéggel 15% áremelésben egyezett meg; ennek megfelelőleg a Magyar Nyelv nyomtatási költségei 2400 kor.-ról 2700 kor.-ra fognak emelkedni. — Tudomásul szolgál.

2. Az elnök bemutatja az 1906. évi bevételek és kiadások kimutatását s az 1907. évi költségvetési előirányzatot (l. az 1. mellékletet). A választmány a kimutatást tudomásul veszi, a költségvetést változtatás nélkül elfogadja s a közgyűlés elé terjeszti.

3. Erdélyi Lajos felolvassa a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését (l. a 2. mellékletet). — Tudomásul szolgál s a közgyűlés elé terjesztetik.

4. Az elnök jelenti, hogy Zolnai Gyula elfoglaltsága miatt a titkári jelentést nem írhatta meg s helyette a jelentést Gombocz Zoltán jegyző készítette el.

5. Következik a tagajánlás. Megválasztottak:

a) rendes tagnak;

Hoffmann Frigyes, a B. Eötvös J.-Coll. tanára

Móra István, polg. isk. tanár, Budapest

Nagy Emil, országgyűlési képviselő

Nagy Zoltán, föv. tanító

Német Gábor, tanár, Budapest

Trencsény Károly, tanár, Zombor

Ujhelyi Imre, polg. isk. tanár, Békés-Csaba

Virág Endre, orvos, Kétegyháza, Békésm.

Voïnovich Géza, egy. m. tanár, Budapest

Wittich Eperjesi Károly, festőművész

Ajánló

Gombocz Zoltán

Herman Ottó

Vikár Béla

Erdélyi Lajos

Erdélyi Lajos

Szily Kálmán

Bölcskey Ödön

Nagy Imre

Pápay József

Darvas Adolf

Előfizetőkül bejegyeztettek:

Dr. Balogi Mihály, Budapest.

Budapest: VI. ker. főgimnázium.

Győr: All. és közs. polgári fiúiskola.

Stein János, Kolozsvár.

Versecz: Polg. leányiskola.

6. Zolnai Gyula ajánlatára a választmány Pécsi Jenő és Szász József kolozsvári tanárjelölteket felveszi gyűjtői sorába.

1. Bevételek és kiadások 1906-ban s költségvetés 1907-re.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1906-ra		Bevétel 1906-ban		Költségvetés 1907-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről . . .	590	02	590	02	538	64
Alapítványokból	—	—	1500	—	—	—
Kamatokból	260	—	366	19	400	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	101	97	—	—
Tagdíjából és előfizetésekből	6600	—	8100	—	7000	—
Eladott füzetekből	—	—	80	80	—	—
Rendkívüli bevételek	—	—	15	—	—	—
Összesen	7450	02	10753	98	7938	64

A bevétel 1906-ban 3303 kor. 96 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1906-ra		Kiadás 1906-ban		Költségvetés 1907-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1727	10	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „Magyar Nyelv” nyomtatása	2400	—	2165	02	2700	—
Különnyomatokra	250	—	117	—	500	—
Expediitio, kis nyomtatványok .	1200	—	1050	22	1200	—
Könyvárusi százalék	60	—	81	—	100	—
Népnyelvi adatok gyűjtésére .	500	—	475	—	500	—
Összesen	7210	—	6615	34	7800	—

A kiadás 1906-ban 594 kor. 66 fillérrel kevesebb a költségvetés szerintinél.
A maradék 1906-ról 1907-re 4138 kor. 64 fillér.

Alapítványok állása.

1905.		1906.	
Áthozatal 1904-ről	2400 kor.	Áthozatal 1905-ről	6400 kor.
Csorna: Prem. könyvtár	200 ”	Berczik Árpád	200 ”
Heinrich Gusztáv	200 ”	Nagy Ernő	200 ”
Jánosi Ágost	200 ”	Pécs: Cisztercei főgym- nasium önképzőköre	200 ”
Kránitz Kálmán	200 ”	Rust József	500 ”
Óváry Ferencz	200 ”	Ifj. Szinnyei József	200 ”
Péller Pál	200 ”	Veszprém: Püspöki pap- növelde könyvtára	200 ”
Rada István	200 ”	A Társaság tőkésítése	2100 ”
Semsey Andor	2000 ”		
Szily Kálmán	200 ”		
A társaság tőkésítése	400 ”		
Összesen	6400 kor.	Összesen	10000 kor.

2. Jelentés a pénztár és számadások megvizsgálásáról.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Alulírottak, mint a M. Nyelvtud. Társaság választmányának 1906. decz. 18-án kiküldött pénztár-vizsgáló bizottsága tisztelettel jelentjük, hogy 1907. jan. 10-én d. u. 4^{1/2} órakor tisztünkben eljártunk és a Társaság pénztárosától és elnökétől vezetett számadásokat, bevételeket, kiadásokat alaposan átvizsgáltuk és mindent kellő, mintaszerű rendben, okiratokkal igazoltunk s a mellékelt táblázattal egybevágónak találtunk. Örömmel jelezhetjük, hogy Társaságunk a szép vezetés mellett a lefolyt évben még nagyobb arányban gyarapodott anyagiakban is. Nevezetesen az 1900. évben a bevétel 3303 kor. 96 fillérrel volt több a költségvetés szerint előirányozottnál. E gyarapodást ismét az alapítványok és az értékpapiraik vásárlásánál nyert árkülönbözeti haszon, tagjaink és előfizetőink szaporodása, fizeteinkből, kiadványainkból bevett összeg stb. eredményezték. A kiadás 594 kor. 66 fillérrel volt kevesebb a költségvetés szerintinél; ezt bizonyos megtakarítások tették lehetségessé. A maradék 1906-ról 4138 kor. 64 fillér, a miből 3600 kor. újabb tőkésítés történt. jelenleg a Társaságnak összes tőkésítése a Földhitelintézetnél 10,000 kor. alapítvány és 32 kor. készpénz. A mult 1906. évben még csak 6400 kor. alapítványunk volt, illetőleg tőkésítésünk alapítványokból és a Társaság bevételeiből; most pedig 10,000 kor. tőkésítés földhitelintézeti értékpapirokban és 538 kor. 64 fillér készpénz. A Társaságnak most már önmaga a legjobb alapítója; ez, úgy hisszük, a legjobb siker.

Tisztelettel teljes jelentésünket megtevén s az anyagi ügyek vezetésé is örömmünknek és elismerésünknek adván kifejezést, kérjük a mélyen tisztelt közgyűlést, sziveskedjék az 1906. évre a pénztár kezelőinek a felmentést megadni. Budapest, 1907. jan. 15. Erdélyi Lajos, Vikár Béla, bizottsági tagok.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

12. E. G. úrnak. *Újfént* (= ismét) tiszamenti tájszó, a mennyiben csakis a tiszáninneni és tiszántúli vármegyéből van följegyezve (MTsz.); ellenben Dunáninnen és Dunántúl, valamint Erdélyben, úgy látszik, teljesen ismeretlen. Szótáraink közül Ballaginál (1872 és Telj. Szt.) találjuk először. Arany is gyakran él vele, pl. „Buda halála“ II. énekében:

„Legelőbb Tárnoknál vittuk a fő harcztot

Akkor megütének *újfént* Czezumornál.“

vagy pedig „Bolond Istók“ I. 90. vers:

„Hm, hm! a sok kicsi *újfenn* megártott.“

13. Bálvány-utca. E budapesti utcanevet Schmall Lajos most megjelent „Budapest utcái és terei“ cz. érdekes munkájában (74. l.) azzal a föltevessel akarja megfejteni, hogy ez utcában 1803 és 1817 között lett volna állítólag egy boltzimer, melyre *bálványfa* (Götterbaum) volt kipingálva. Erről neveztek volna el az utcát Götterbaumgasse-nak (*Bálványfa-utcának*) s ebből lett utóbb (de még 1815 előtt, vö. MNy. 1 : 328) a -fa (-baum) elhagyásával Göttergasse (*Bálvány-utca*).

Igaz ugyan, hogy sok budapesti utca boltzimerből kapta a nevét, mindamellett ezt a „bálványfás“ megfejtést semmiesetre sem fogadhatjuk el, még pedig két okból is: 1. A *Bálvány-utca* név 1817-ben már megvolt

(Schmall, i. m. 75. 1.), holott az ailantusra a *bálványfa* nevet csak 1841-ben csinálták. „Beobachtungen und Erfahrungen über den Götterbaum (Ailanthus glandulosa L.)“ Ofen, 1841. cz. munkájában Bartosságh József ugyanis ezeket mondja: „Ich nahm mir die Freiheit ihn (den Götterbaum) auf ungarisch *Bálványfa* zu benennen, da ihn noch bis jetzt kein ungarischer Botaniker zu kennen scheint. Bartosságh abban téved ugyan, hogy az ailantust akkoráig egy magyar botanikus sem ismerte volna, hiszen már Diószegi-Fazekasnál megvan az 588. lapon, de persze magyarul nem *bálványfának* nevezve, hanem (magas növéseről) *felleng-re* keresztelve. Nyilvánvaló tehát, hogy az 1841-ben csinált fanévről 1817 előtt nem lehetett Pesten utczát elnevezni. 2. Ha ez utczának valamikor *Bálványfa-utca* lett volna a neve, akkor ma is úgy hívnák. Lám, az *Ákácza-utczának*, *Diófa-utczának*, *Hársfa-utczának* ma is csak ez a nevök s nem lett belőlök *Ákác-utca*, *Dió-utca*, *Hárs-utca*; sőt a *Nussbaumgasse*ből sem lett *Nussgasse*, pedig a *-baum* elhagyása itt könnyebben megtörténhetett volna, mint a *Götterbaum*-nál. Egyébként vö. MNy. 1:327 és Peisner Ignác cikkét a Neues Pester Journal 1905. évi 274. számában. Sz. K.

14. **Főlaffectálni.** Annak a somogyi asszonyságnak (l. MNy. 3:48) mondása: „a fürdő-vendégek *főlaffectálták* a csirke árát“ nem is olyan furcsa, mint a minőnek látszik. Néhány évvel ezelőtt egy vidéki városban egy boltos asszony szájából hallottam ezt a mondatot: „pedig ezeket (t. i. a töltényhüvelyeket) mostanában nagyon *affektálják* az urak.“ Az első pillanatban magam is meg voltam lepve, annyival inkább, mert még soha sem hallottam ezt a magyar-latin szót az eredeti latin nyelvi értelmében használva. *Affectare* t. i. igazában annyi mint „erősen kívánni valamit.“ Nagyon örülnék, ha valaki a MNy. olvasói közül arról értesíthetne, hogy ő is hallotta a szóban forgó igének ilyen eredeti értelemben való használatát.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

15. **Egytől-egyig.** E szó (Vö. MMy. 3:96) előfordul 1854-ben Majer István „István bácsi, a boldog családtya“ cz. népkönyve 46. lapján: „igen is azt *egytől-egyig* mindenik megismeri, hogy . . .“

KUBÁNYI BÉLA.

Az *egytől-egyig* megvan már 1843-ban Garay „Obsitos“-ában: „Magam végig mentem az isterázsákat, *Egytől egyig* ismert, régi jó barátot.“

SIMAI ÖDÖN.

16. **Sípujjú-üng.** Ily című cikkében (MNy. 3:29) Lehr Albert hivatkozik „A bakonyalji nyelvjárás“ cz. dolgozatomra, melyben ezt a szót én is közöltem. Kiegészítésül meg kell jegyezmem, hogy *sípujjú-üng*-nek vidékünkön azt a hosszú női inget nevezik, melynek ujjja felkőnyökig ér és a kart megfekszi. Az ujj végén nincs léző s ennyiben csakugyan hasonló a *borjúszájú* ing ujjához.

17. **Bakafolt.** Ezt a szót Sümegről úgy közölték, hogy „ütés a czombra.“ Varró István kimutatja a közlő tévedését (MNy. 3:48) s megmagyarázza, mi a *bakafolt*. E magyarázathoz én még csak azt teszem hozzá, hogy azt a vattával töltött lapos zacskót, melyet a „csámpás lábúak“ nadrágjában alkalmaznak (nemcsak a bakanadrágban, hanem minden szűk, ú. n. *magyar nadrágban*) Veszprém megye nyugoti részén *huszárfa*-ot-nak nevezik; azt pedig, ha valaki ráüt és belemarkol valaki másnak a czombjába, *juhászkapocsnak*.

DR. HORVÁTH ENDRE.

18. **Kérdések.** 1. A kolozsvármegyei *Tuson* falut miért nevezik „aranylábú“nak? — 2. Hol ismerik e szót „harmattipró?“ kire alkalmazzák s van-e neki becsmérő vagy gyalázó jelentése?

FISCHER KÁROLY.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

A magyar bölceleti műnyelv fejlődése.

II.

6. A XVIII. század vége felé a magyar nyelv ügye mindinkább nagyobb lendületet vesz; csakhamar nagy vita támad a magyar nyelv szegénységéről, melyet íróink talán bővebben is panasznak, mint éreznek. Hiányzik náluk a nyelvtörténet, hiányzik még Révai. A költészet inkább megindulhatott Bessenyeivel nagyobb nyelvújítási forrongás nélkül, mint a tudomány. Amaz fölhasználhatta a közélet nyelvét, de nem a tudomány a maga ezer meg ezer új ismeretlen fogalmával.

A nyelvújítást többnyire költők kezdik, de tudósok folytatják, sokszor a két terület egybeesik. Így van ez a piarista *Benyák Bernátnál* is, ki költő és tudós, de lelki életének mind e két főmozzanata nemzeti érzésből fakad. Mind a két területen érzi nyelvünk hátramaradottságát: első újítóink közé áll. A németesíteni óhajtó Ratio Educationis évében (1777) magyar nyelven kezdi tanítani a bölceletet; magyar nyelven is írja műveit, melyeknek azonban csak nagyon csekély részét bírja kiadni szegénysége miatt. Csak néhány „vetélkedése“, azaz a philosophiai vizsgálatokon szokásos értekezése, Brueys apát elmélkedéseinek fordítása (Okos elmének mulatozásai. 1783.) jelennek meg, legtöbb műve pedig kéziratban van (Kegyesrendiek központi levéltára).

Mint bölcelettanárnak műszavakra volt szüksége; ezeket meg is teremtette. Csak az érzi ez irányú munkássága óriási lelkesültségét s tudományos előkészületeit, ki Manuscripta in re oratoria című kéziratát forgatja. Ebben számos bölceleti értekezés, sőt egy szótár is van (Deák nyelvműben gyakorlott nevezeteknek magyaráztását előadó lajstrom),* melyben egy nagyobb fejezetet szentel a bölceleti műszóknak. Háromszor is átdolgozza magyar nyelvű bölcelettörténetét s logikáját, de nem bírja kiadni. „Jó erkölcsökre vezető gondolataival“** a tartalom és nyelv szempontjából Faludi mellé állítható nemzeti moralistánk. Magyar bölceleti vitatkozásokat tartott tanulóival, hogy „próbakőre tegye magyar nyelvünknek méltóságát, ékességét és bőségét.“

* L. nem teljes kiadását Takáts Sándortól. Nyr. 30 : 424.

** Manuscripta in re oratoria elején.

„Ne-is emlékeztessen engem valaki ama régi, s már megzáfolt előítéletre, hogy szűk, s elégtelen nyelvünk a böltsesség oskolájának folytatására, elől se hozza azt valaki, mondám, mert igen-is tapasztalt dolog előttem, hogy sem görög, sem deák, sem frantzia, sem más szóra nem kell szorulnunk akarván hazai nyelvünkön írni.“ (Okos elm. mul. 125.) Hivatkozik arra, hogy maga is tapasztalta nyelvünk kincseit akkor, mikor az egész philosophiát magyar nyelven Pesten az egész ország színe előtt „vetélkedésre“ összeállította s tapasztalta Brueys apát könyvének fordításában is, hol az összes idegen szót magyarral cserélte föl, kivéve a mágnes-követ, melyet azért nem magyarosít, mert akkor Rómát, Londont, Párist is magyar szókkal kellene fölváltania.

Manuscripta in re oratoria cz. kéziratban maradt munkájának szógyűjteményében s az ezt követő két bölcséleti értekezésben a következő műszavait találtuk:

állmány: substantia (101.); *bölcselkedés tudománya*: philosophia (100.); behozmány: conclusio (102.); bölcselkedéses: philosophicus (111.); belénk öntött, *velünk született képzés*: idea innata (377.); a cikkelynek nagyobbja és kisebbje: propositio maior és minor (102.); meghitt fő cikkely: maxima (112.); csupánul: abstracte (102.); csupa elmébéli gondolatok: ideae abstractae (105.); magokbéli jelölmények: notae abstractae (107.); elmekép, tünet, kép: idea (93.); ennenség: egoismus (94.); eleve intézett egyezés: harmonia praestabilita (98.); eszmélet, csupaértés, sajditmány: perceptio simplex (102.); elevétel: antecedens (102.); *erkölcsi tudomány*: scientia moralis (103.); *eszmélődés, szemlélődés*: contemplatio (103.); elme: mens (105.); elmeség: ratio (105.); *elmés, észelbánó, okos, értelmes*: rationabilis (105.); eszmélés, ítéletbe vétel: crisis (105.); eszméllem, ítéletbe veszem: critico (105.); eszmélő tudomány: critica (105.); egyődés; individuatio (107.); gondolatzzél (362.), elmetzél: objectum (357.); *erősítés*: argumentum (367.); elmemunkálkodás: functio mentis (403.); elmefuttatás (436.); *érzékenyít*: sentire me facis (99.); *érzékenyedik, érzékenyekedik*: sensum incipit habere (99.); *éremény*: sensualitas (99.); *ézés alkotmány*: organum sensorium (99.); *énkedő, énmagamkodó*: egoista (99.); *énkedés, énkedet* (99.): egoismus; *értés*: intellectio (105.); *ész*: ingenium (105.); *érzékenységek*: sensus externi (106.); *ézés, éremény*: sensatio (106.); *élelmény*: animalitas (107.); *élelo inak*: spiritus animales (107.); *észrevétel, neszéllet*: conjectura (110.); *érzekedés*: sentiment (112.); *érzékenyes*: érzéki (406.); *érzékenység*:* *érzet* (432. l.) és *érzékszerv** (438. l.); *föltétel*, előtétel, előadás, vetély: propositio (89.); *föltvet* (89.), *föltett értelem* (102.): suppositum; *folótétel*, folat: consequens (102.); *folatmány, következőzés*: consequentia (102.); *fönható elme*: mens subtilis (110.); *fölosztás*; divisio (370.); *gondolkodóság, vastag nedvesség*: melancholia (112.); *hom*: atomus (92. l.); *halmas okoskodás*: sorites (108.); *határozat*: definitio (398.); *illetődékenség*: emfindung (94.); *indító ok*: argu-

* Ma már egyiket sem jelenti, hanem azt a viszonyt, a mely a szervezet s az inger legkisebb értéke között van. Az érzékenység fordított viszonyban áll a külső ingerek legkisebb értékével.

mentum (102.); léteemény illetesei: modi entis (107.); *ítélet-tétel*: iudicium (374.); *kötőrész*: copula (162.); középök: terminus medius (102.); *képzelet*: imaginatio (103.); kitanulat: cognitio (105.); hibás kerület az okoskodásban: circulus vitiosus (106.); karimát keríteni az okoskodásban: u. a. (106.); *köznem*: genus (106.); külön nem: species (106.); költtész: systema (107.); külok, belső ok: causa extrinseca et intrinseca (107.); *képzet*, képzelkődés, *képződés*: imaginatio (109.); *káprázat*, *káprázás*: phantasma* (110.); különképpen: distincte (357.); kétségben hívó: scepticus; (359.); léteemény: ens (94.); *létel*: existentia (101.); lehetmény: possibile ens (101.); merő lölkűség: spiritualitas (107.); merő lölki: spiritualis (107.); *lételítő ok*: causa formalis (107.); *végök*: c. finalis (107.); főök: c. principialis (107.); lélekléteemény: ens spirituale (429.); *művelet*, művet: effectus (94.); miről rész (102.), mirőltség (387.): subjectum; mi rész: praedicatum (102.); megmutatás, valóstítás: demonstratio (105.); műök: causa efficiens (107.); magán való szerző ok, mivök: c. efficiens per se (108.); megbizonyít, okokkal valóstít: demonstrare (109.); magánost: isoler (112.); módosság: manière (112.); megfontolás, eszeskedés, elmefüggesztés: reflexio (112.); *nyilvánvalóság*: evidentia (103.); hármás okoskodás: syllogismus (102.); ráfigyelmezés: attentio (104.); sorolás, sorólat, sorólatás, sorra vétel: classificatio (99.); *rendszabás*: regula** (93.); az okoskodás *sarkszavai*: termini argumentationis („mert azokon fordul meg az okoskodás mint az ajtó forog a sarkán“ 106. l.); *sajdtt*: percipere (357.); szívkeny: passio (93.); szemlélet: objectum (93); *szöveltség*: relatio (382.); eszeskedés szere: systema (94.); testvalóság: materialitas (98.); testes beszivárgás, testes szöveltség: influxus physicus (98.); tétel: hypothesis (105.); temérdékeny, testtel részes: materialis (107.); *testbéliség*: corporeitas (107.); a dolog tekintete, jelölménye; nota rei (107.); tehetőség, hathatóság: potentia (108.); elme tétovázása: distractio (110.); Pázmáynál: elme-csavargás, elmetétovázás); tanukezdet: principium (398.); ugyanság, ugyanazonság, azonság: identitas (108.); vélvétel: projectum (89.); *voltaképpen*. essentialiter (101.); *valóság*: realitas, substantia (102.); *vélekedés*: impressio (104.).

Az Okos elmének mulatozásai-ban vannak még: költött alkotmány: chimæra (124.); fogas-szó: ironia (125.); kiképezet: planum („mivel ez merő elme-béli rajzolás arra végre, hogy valaminek meglétele képesént hozzá alkalmaztatódjon.“ 25. l.); vászkep: spectrum („melly képet ijesztés végett szoktuk állítani.“ 124. l.); vélvétel, vélvétel: projectum (124.); egyenezet: regula „mert hozzá kell magunkat egyenezni.“ (24. l.) Még egy kis magyar nyelvü bölcséleti értekezéséből (Egész logikából és metafisikából válogatott tikkelyek, 1777.) íme néhány műszó: ki végezni: következtetni („a miből azt lehet egyenesen ki végezni“ A_b); műves ok: causa efficiens (A_{3b}); rendtartás: regula (A_b, A₁); eszmélődik az elme (A₂); ellen-mondás ígéje: principium contradictionis (A.); értelem-béli képzés: idea a priori (A₂).

|| * Ma: hallucinatio.

** Pázmány, Károlyi G., Mikes, Faludi szerint *rendtartás*; Kőlcsey Parainesisében Benyákkal egyezően *rendszabást*, Katona (Bánk bán V. 2.) *szabást* mond. A nyelvújítás *szabályára* l. NyUSz. Benyák is használja a *rendtartást*. (Egész logikából és metafisikából válog. tikkelyek, 1777. A_b, A₃)

Benyák szavainak sorsa nagyon különböző. Némelyiket közülök barátai csakhamar, sokszor nem is az ő neve alatt, el is terjesztettek és beiktattak a magyar bölcsélet műnyelvébe (éremény, halmos okoskodás, halitélet, indító ok, végok, nyilvánvalóság, rendszabás stb.), másokat, különösen a feltünőbbeket, maga Benyák sem használta később, főkép a Kazinczy ellen irányuló visszahatás miatt. Annyi tény azonban, hogy Barczafalvi Szabó Dávidot megelőzte.

Benyák általában mérsékelt újító. A nyelvszokást, analogiát s etymológiát tisztelőben tartja. Nincs új képzője és gyökérszava, csak a már használtakat alkalmazza új kapcsolatban. Legjobban szereti a -mány, -mény, -ék, -at, -et és -ság, -ség képzőket. Faludit vallotta mesterének, Faludi elveit követte újításaiban.*

Ia újít, a szó értelmét kötelességének tartja lelkiismeretesen megállapítani. „Midőn valami új szó találtatik fel, hogy azzal közönségesen és hasznosan élni lehessen, meg kell magyarázni értelmét és sok tudós társaságoknak tudtokra adni és azután munkánkban is a magyarázatot közleni az egész közönséggel (communitas).“** Benyák is beleesik abba a nagy hibába, hogy egy latin műszóra 4—5 magyart is ajánl s így koczkatatja a szabatoságot; pl. objectum: elmetzél, gondolattzél, gondolat-tárgya, szemlélet, tulajdonat. Néha ezt maga is észreveszi. Kéziratában pl. a suppositumra először a *föltételt* írja, de keresztülhúzza s helyébe a *fölvett értelmet* teszi, mert a *föltételt* már a propositióra lefoglalta. (Manusc. in re orat. 102. l.)

Műszavai nem mind újak; de ha összehasonlítjuk Apáczai vagy Sartori műnyelvkészletével, a határozott haladást el nem tagadhatjuk. Dugonics is, kivel tíz évig élt egy rendházban, őt tekintette mintájának, bár messze maradt tőle a helyes nyelvérték szempontjából. Noha Benyák buzgalma nem találhatott szélesebb rétegekben visszhangot műveinek kiadatlansága és a kormány németesítő iskolai rendelete miatt, érdemei tagadhatatlanok. Fő hibája, melyben Barczafalvi is követi, a németesítősséget: *vél-vetély*, *költt-szer* stb. Mikor Kazinczy megtámadja Barczafalvit, minthogy Barczafalvi számos szavát Benyáktól kölcsönözte, Benyák sértve érzi magát, de nem elegendik a nyelvújítási küzdelembe. Sőt inkább a tompa reménytelenség hangján szól:

Az agg magyar szókat ma sok romlás éri,
Magyar a magyar szót már alig esméri,
Mert az újítottak fölmúlják az ókat,
A tótult magyarság megrontja azokat.

Legjobban érheti e vád *Barczafalvi Szabó D.* bölcséleti műszavait: bölcselkédmény: philosophia; erkölcsédmény: ethica; érzédmény: aethetica; csellem: actio virtuosa; emlétség: emle-

* Takáts Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. (1891. 172. l.)

** Manusc. in re orat. 382. l.

kező tehetség; érzétség: érző tehetség; ítéség: facultas iudicandi; képzétmény: facultas imaginandi; mindnyájos: generalis; néhányos: particularis; összövezet: relatio; szabda: regula; istenédmény: theologia; *következmény*: conclusio. Mindezen szavai 1787-ből Szigvárt klastromi történetéből való (Nyr. 1:45., 94.) A tudományok magyarul (1792.) cz. könyvében a következő bölcséleti műszavait találjuk:

valólás: existitio, ennek eredménye: valólat (1.); valól: existerere (2.); állatság: ipsa rei substantia (3.); *valóság*: entitas (3.); némség: genus (7.); jelség: species (8.); önnözet: individuum (8.); létes: existentiósus (9.); *létel*: existentia fluens (9.); *létesül* (mint nedvesül), *létesít*, létesedik (9.); létel, létleni: existerere (9.); lételés, létlés: existentia (10.); létet: esse facit (10.); létetvény, létet: effectus (10.); tünet: phaenomenon, *tünömény*, tünlemény: ipsum phaenomeni corpus (13.); érzény: animal (18.); állasztó: constituens (22.); *okoz*, *okozás*, *okozó*, *okozat* (26.); *okol*, *okolás* v. oklás, *okolat* v. oklat (27.); okos: causosus (az ész csak per tropum okos, 27.); hozzálmány: accidens (28.); *észlelés*: observatio (30.); képezés, képzés: ideatio; *képezet*, *képzet* v. tünkép: idea (31.); esmérés, értés, tudás: cognitio, intellectio, scitio (32.); *esméret*, értet, *tudat*:* ipsum cognitum, intellectum, scitum (32.); érték, tudák: speciale et distinctius quoddam intellectum (32.); értékség, tudákság: scientia (32.), az előbbi különösen philosophicum, az utóbbi mathematicum (34. 1.); tündér: idea abstracta (38.); tündérités: abstractio (38.); tündérvilág; mundus metaphysicus (38.); okértékség, oktudomány: philosophia (42., tehát már nem böleselkedmény!); okértékes, oktudományos: philosophus (42.); okértékségesen, okértékesen: philosophice (43.); világértékség: cosmologia philosophica (53.); lélektermészet, értékség, lélekértékség: pneumatologia (56.); észértékség, erkölts-értékség, istenértékség: philosophia rationalis, moralis, theologica (57.); tündérértékség: metaphysica (57.). Barczafalvi életben maradt szavaira nézve l. Nyr. 11:463.

7. Ezen időben írja palóczi *Horváth Ádám*, a költő, első magyar lélektanunkat. (Psychologia, 1789. megjelent 1792.) A milyen elfeledett ez a tény, ép oly ismeretlen azon műnyelvi érdek, mely nevéhez méltán fűződhetik. Nem volt saját tudományágában magyar elődje, mégis szinte a XIX. század közepébe illő műnyelvi öntudata volt. Először is bevallja, hogy nem tudunk a műnyelvben egyformaságra jutni; „ki-ki a magájét jónak tartja“, de „hiba-nélkül valósággal egyikünk sem ditsekedhetik.“ (a₂). Először műszavait közöljük, azután ezek megalkotásában követett elveit.

Valaminek alkalmas volta: capacitas (168.); állatos: substantialis (259.); elme-nehezítő; (a_{3b}) *erősség*: argumentum (107.); maga esmérete: öntudat (323.); érthető világ: mundus intelligibilis; (a_{5b}) *ézés*: sensatio (14, 152.); *értelem*: conceptus (17.); *éző szerszám*: sensus (18.); *érdekel*: tapint és tapasztal (A_{1b}., 52.); élő erő: életerő

* *Tudat*: ipsum scitum; tehát egészen más értelemben, mint ma; hasonlókép *előzmény*: objectum (30.); *tárgy*: scopus, finis (43.)

(305.); tehetős erő: activa vis (310.); élő munka: functio vitalis (327.); értetlen; mechanicus (gépies) (363.); fel-osztás: analysis (102.); *fel-tétel*: propositio (3.); *íz-érzés* (30.); indulat v. *vérkeverés*: temperamentum (77.); *ítélet-tétel*: iudicium (91.); *indító ok*: motivum (215.); *következés*: következtetés (4.); *képzés*: perceptio (14.); *kép*: idea (15.); *képzés, meg-tudás*: cognitio (15.); *képzelés*: imaginatio (26.); *képzelődes*: phantasia (27.); könnyen gyúló, tüzes v. sós vérű: sanguinicus (78., 95.); taknyosvérű: phlegmaticus (78.); sáros v. földdel kevert vérű: melancholicus (95.); olajos vérű: cholericus (95.); *következtetés* (96., 97., 175. l.); *kihúz*: következtet (175.); *lélekről való tudomány* (a₂.); *leírás*:* definitio (11.); tudós mód: tudományos módszer (a_{2b}); meg-esmérhető jel: criterium (17.); meg-mutat: bebizonyít (148.); *nemző v. tselekedő ok*: causa efficiens (260.); *önként-valóság*: spontaneitas (224.); tudomány, tudás, ismeret: notio (17.); *tapasztalás*: tactus (tapintás) (109.); *tárgy*: objectum (149. l.).

„Ezekből a nevezetekből ki tetszik, mely alkalmas volna a magyar nyelv, az ilyen felséges tudománynak elő adására, ha a *nemzet hozzá szokna ahoz*, hogy a maga előtt nagyon ismeretes szókkal, melyek azomban némelly el-nevezett dolgoknak valóságát még jobban kifejezik, mint a más nemzetek el-nevezései, haszonra élni neki szokna.“ (27. l.). Horváth összehasonlítja a latin idea, perceptio, imaginatio s phantasia különböző tövű műszókat az ő *egy eredésű* szavaival: *kép, képzés, képzelés, képzelődes*, „melyek ha egy kítsinyt hijjánosak is, de mihelyt hozzá szokunk, mindjárt szinte úgy egész erőben jelenthetik az el-nevezett dolgokat.“ (27.) Íme a mai műnyelvalkotás egyik legfontosabb gondolata. Horváth már teljes tudatában van annak az elynek, hogy a szónak alkatába annyi jelentést fektessünk be, a mennyit csak lehet, a származtatást és analogiát is segítségül hívva, hogy tudatunk körében lehessen tartani mindazt, a mit a szó jelent. Ez a műnyelvalkotás igen fontos lélektani mozzanata. S e tekintetben előnye van különösen a mi nyelvünknek, mely származékait hazai gyökökből alkotja. Érthető tehát *Stuart Mill*** panasza a maga angol nyelvére, mely mint az olasz és francia is, holt nyelv gyökeiből kénytelen tudományos műszavait megalkotni és így, noha e műszavak logikailag egy fogalomkörbe tartoznak, mégis más és más tövűek (pl. image, to present, to imagine, presentation, idea) — A nyelvújítás később Horváth e kiváló elvéről megfeledezett; nem gondolt a szavak logikai összefüggésére; külön-külön, nem pedig egy fogalomcsoportra *egy* töből alkotta műszavait.

Horváthnak érdekes és helyes megfigyelései vannak néhány lélektani műszóra nézve. Panaszkodik, hogy a latin írók vegyest használnák az anima, animus, mens, intellectus, spiritus és ratio szavakat, holott „magyarul igen könnyű meg különböztetni“

* Akkor még minden meghatározás leírás útján történt, ezért leírás = meghatározás.

** Stuart Mill: System of logic. Book IV. chapt. VI. 6.

(3. 1.); az első ugyanis lelket,* a második kedvet, valamihez tartozó indulatot, a mens elmét, a spiritus valami testtelent, az intellectus és ratio okosságát v. értelmet jelent. A mens és anima nem egy; „az anima része csak a mens, az *elme*, az *ész*.” Horváth tehát nem tesz különbséget az *elme* és *ész* közt, mindkettő: mens, holott az *elme* logikailag szólva nem, míg az *ész* reá nézve faj; az *ész* (ratio) az *elmének* csak egy mozzanata, a tiszta gondolkodás tevékenysége. De e megkülönböztetések a tudat oly naiv elemzése mellett, melynek Horváth is történetesen részese volt, tőle meg nem követelhetők. — A perceptiót is megkülönbözteti Horváth az ideától, a képzést a képtől, a mint a cselekvést a cselekedettől. (15.) A *kép* szóról azt állítja, hogy eredetileg csak testi dolgokról mondható; de ha Platon a lelkiekre alkalmazta, miért ne tehetné ezt a magyar is. Lapokon át tárgyalja — érezve az ügy fontosságát — az idea, perceptio, conceptus, simplex apprehensio összezavarásából keletkező hibákat, ő maga pontosan megállapítja szavai értelmét (18.); *kép*: „minden dolog formája, mely a lélekben vagyon, mikor valamiről gondolkodik.” Ez ismét kétféle: különösen *kép* (idea) és *sensatio*. mindkettő forrása a *képzés*.** Az utóbbi az érzőszerszámokkal v. érzékenységekkel (sensibus) jó létre, az előbbi pedig (idea) „minden közben-vetés nélkül magától a lélektől származik.” — A iudicium kettőt is jelent: ítélettevést (functio) és ítélettevelt (productum 96. 1) Horváth így állandóan ellenőrzi nemcsak a magyar, de a latin bölcséleti műnyelvet is.

Horváth lelkiismeretes gonddal s széles körültekintéssel alkotja meg műszavait; sokszor azonban mégis idegen szókra téved tolla; pl. így szellemeskedik: „a Perceptio madarat fog; az Attentio pedig hosszú tzérnára köti, a Reminiscentia, Memoria, Imaginatio a tzérnánn vissza-húzza.” (70 1.)

8. *Bárány Péter* is ír ebben az időben egy lélektan*** „szüülött nyelvünkön.” Műszavai a következők:

allany: subjectum; egyedes, magános: singularis; elej: elementum; elev ítélet, idétlen ítélet: praejudicium; elmélkedő felleng ész: genie speculativum; elmény: theoria; éppenséges: absolutus; *érzékenyes*: sensitivus; *érzékenység*: sensio doloris v. voluptatis; *éremény*: sensatio; éremény felett való: transcendentalis; érző műszer: organon_sensus; eszmély: conscientia sui; illetvény: relatio;

* Ez a szó *lelki* (spiritualis) nem fordul még nála elő, hanem helyette mindig *testtelent* (immaterialis) mond; pedig mily gyakran előforduló metafizikai és vallási műszó!

** A mai *képzet* szó a *képzés*-ből származik, mely Apácza, Sartori, Benyák, Horváth stb. műnyelvében fontos szerepű. A XIX. század elejétől *előterjesztésnek* (Vorstellung) mondják s csak a század közepén küzd vissza magát a *képzés*, *képzet*. Sőt Simon József Sándor a *képzés* helyett ma már *képzeteletést* mond. (Athenaeum. 1902. 198. 1.)

*** Lélekről való tudomány. 1790. V. ő. Hadi és más nevezetes történetek. III. 1790. 742. 1. és Nyr. 10: 308.

imigyitem: modifício; imigytés: modificatio; *inger*: elater animi; *jelenség*: phoenomenon; *kép*: idea; *képes*: idealis; *képzelés*: imaginatio; *képzelet*: ideale; *képzemény*: phantasma; *közvetetlen*: immediate; *közvetőleg*: mediate; *kivált kép*: idea distincta; *látomány*: visio; *lélekmény*: lélekről való tudomány: psychologia; *létel*: existentia; *lőny*: ens; *műszer*: organum; *műv*: effectus; *nem-úgyitva*: negative; *nyom*: impressio; *ok fő*: principium; *ön esméret*: cognitio sui; *önként*: sponte; *önség*: spontaneitas; *öszmény*: systema; *öszlön*: instinctus; *öszvellet*: synthesis; *ötlőny*: objectum; *por szem*: atom; *rend szer*: series; *taglat*: analysis; *tag mód*: methodus analyticus; *társalás*: associatio; *társ kép*: idea associata; *termés kép*: idea innata; *természeti mérséklés*: temperamentum; *természet szabási*: leges naturae; *tudtom*: axioma (Dugonics szava); *virgáncz ész*: ingenium; *vizsgálat*: observatio; *vittatom*: demonstro.

Bárány számos szava műnyelvünkben ma is uralkodik: allany (alany), inger (Baróti Szabónál is 1792.), közvetetlen, látomány, műszer, okfő, rendszer, társkép.

9. Ekkor lép föl a nyelvújítás mérsékelt irányát a legszélsőbbre változtatva egy sereg hivatott és hivatlan újító. A már félig-meddig elfogadott műszavaink helyébe teljesen szokatlanokat és legnagyobbbrészt rosszakat állítottak, a nélkül, hogy alkotásukról nyelvi és tárgyi szempontból számot adtak volna. Elkapatva a hazafias láztól, nem indulhattak ki higgadtan nyelvünkünk philosophiai fölfogásából, nem volt visszapillantásuk arra, a mink már megvolt. Ekkor tünt ki legjobban philosophiai fejlődésünk azon nagy hiánya, hogy philosophiánk nem nyelvünkön s azzal együtt alakult. Derűre-borúra alkottak bölcselőink ugyanegy fogalomra sokszor 20—25 műszót s a közönséget vélték hivatottnak szavaik megítélésére s elfogadására, holott éppen a bölcséletben szükséges legjobban az, hogy hajszálpontos logikai mértékkel mérjünk, melynek viszont éppen a pontosan megállapított szó a hordozója. Nem éreztek ez újítók kellő és mély tiszteletet a nyelv iránt; nem tudták, hogy a nyelv nem a gondolat rabszolgája, melynek az elme kénye-kedve szerint oszthatja categoricus imperativusait s a nyelv alázasosan engedelmeskedik; nem tudták, hogy mindig a nyelv lesz győzedelmes és lerázza a gondolat zsarnokságát, midőn fogságra kárhoztatja, meddővé teszi annak tartalmát. Nem érvényesült az ő műszó-alkotásukban kellően sem a bölcséleti, sem a nyelvészeti szempont, azaz sem a logikai kellék, sem a nyelvérzék követelménye. Így aztán a magyar bölcsélet lassanként egy kis pythagorási titokzatos kör lett, a közönséghez való minden hozzáférhetés s a közölhetőség minden kelléke híján.

Mint láttuk, eleinte nem nagyon faragtak új szókat, hanem a köznyelv szavait kezdték a bölcséletben is műszó értelemben használni, épp úgy, mint a természettudományi nyelvben a *gyántás*, *tűztartó*, *mennykőves*, *villámos* szavakat, melyeknek a köznyelvben már szorosan megszabott százados értelmök volt, e szavak eredeti értelmétől teljesen elütő *elektromosság* fogalmára

alkalmazták.* Hasonlókép történt ez a bölceletben is; a közélet szavainak kritikátlan átvétele a legnagyobb határozatlanságot szülte; pl *érzékenység* (érzet, érzék és a mai érzékenység értelmében), képzés (imaginari és repraesentare), *tapasztalás* (tactus, tapintás és empiria) stb

De ez nem volt elég. A hamis vagy rosszul használt képzők és tövek árjával új szókat is alkottak, hogy azokra a hazafiság szent bélyegét üthessék. A nyelv előttük csak „egy jókora csomó szó” volt, mely teljesen megállapodás s nem hosszas történeti fejlődés eredménye. Azt várhatnók, hogy talán éppen a bölcelőket, mint a tudományok legfőbb egységesítésének komoly képviselőit, nem ragadta magával ez az erőszakos áramlat. Csalódunk. Akad ugyan köztük számos inkább conservatív elme, mely tovább is hódítgatja nyelvtörvényeinknek a latin *ismusokat* és *-tiókat*, de bizonyos határon túl, a legnagyobb hatású bölcelőinktől segítelve, bábeli zavar uralkodik.

A következőkben időrendben főleg azon bölcelők újításait tárgyaljuk, kiknek szereplése bölceleti művelődésünk fejlődésében nagyobb nyomokat hagyott s így számos, különben derék bölcelőnket kénytelenek vagyunk elmellőzni.

(Folytatjuk.)

KORNIS GYULA.

Régi török jövevényszavaink.

IV.

[97. *czakó* [alakv. *czákó* NySz.] storch < mong. *caɣalai* héron, grèbe Kov. 2080; *caɣalai* la mouette ibid. | burj. *caɣalai*, *saka* id. CASTR. 156, 163 | kalim. *caɣun* möwe JÜLG 214 [vö. még burj mong. *sachalü* Larus cachinnans PALL.] || mandzs. *čakō* ein vogel oder hund mit weissem halse; *čakōxa* elster; *čakōbu* name eines vogels mit weissem kopfe; *čakōlun* weisskehle GAB. 29. Vö. BÁLINT, Párh.; BUDENZ, NyK. 20:152; MUNKÁCSI, Ethn. 4:294.

Ide tartozik még a törökségből tat. *čakala*, *čagala* sirály (МАРТИШКА) | kirg. *sagala* id. BUDAG. 1:457 | kara-kirg. *sagala* halászmadár KSz. 2:116 | csag. *čagala* héron (gém) PAVET DE COURTEILLE, 277. A m. *czakó* legfeljebb köztör. **sakak*nak felelhetne meg; tat. č- után a magy.-ban is š-t vagy č-t váránk.

MUNKÁCSI újabban, több, részben össze nem tartozó finn-ugor madárnévvel együtt a m. *czakó*-t is árja jövevényszónak magyarázta (szanszkr. *čakā*- vogel; *čakuná* vogel, bes. eine grössere art, etwa

* L. Természettud. Közölny, 1879. 334. l. Szily K.: A természet-tudományi műnyelvről.

häher, oder haselhuhn, AKE. 185—7). Csak a teljesség kedvéért emlitem meg a *ciconia* = *czakó*-féle kalandos magyarázatot, a mely már MISKOLCZI GÁSPÁR „Egy jeles vadkert“-jében megvan; újabban ismételte RELL LAJOS, Latin szók a magyarban, 33.]

[98. **czége**, a NySz.-ban egy adat a XVI. század első feléből, a Leveles tárból; HERMAN, MHalK. 2:779, Bereg-m. [alakv. 1257: *seege*; 1334: *scege*; 1343: *zege*; 1348: *scege*; 1399: *zege*; 1400: *zegie*; 1420: *zegye*; 1467: *zeghe* OklSz. a *szégye* czimyszó alatt; SZAMÓTA, Termtud. Közl. 1894:495. A fejlődés *szége* > *czége* volt, vö. *cábár* < né.m. *sauber*, *czakompak* < né.m. *sack und pack* stb. Az OklSz.-ban a *czége* czimyszó alatt közölt személynevek, a mennyiben *cs*-vel olvasandók, nem oda való] erős husángokból álló halfogó rekeszték; excipula, clausura; verschluss < k a z. *süke* BUDAG. 1:647, *söke* OSZTR. 176. varsa | alt. *sügen* VERB. 312. | k o j b. *sügän* schnauze, ein geräth zum fischfange KATAN. 150. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:262.

Alaki kifogást MUNKÁCSI származtatása ellen nem igen tehetni, de már HERMAN OTTÓ utalt egy közelebb eső német szócsoportha, a mely a magy. *czégének* pontos mása: *sege*, *säge*, *segen* bezeichnung eines schlappnetzes; am Bodensee und anderen oberdeutschen seen ist die segen ein sehr grosses zugnetz GRIMM, Wb. 8:1648, 10:82, vö. régibb úfn., középf. *segene*, *segen*, ófn. *segina*; angasz. *segne*, középholl. *seghene*, *saghene*, *seyne* = latin *sagena* retis piscatorii genus FORCELLINI, DuC. [= olasz *sagena* | fr. *seine*] < görög *σαγήνη*; πλέγμα τι ἐκ καλαμών εἰς θήραν ἰχθύων STEPHANUS, Thesaurus 7:15.]

99. **cziczkány** [először SI., MÁRTON, 1804, 1811; a NySz., MTsz. nem ismeri] „apró egerek faja, piczi szemekkel és hegyes orral“ CzF.; *sorex*, *spitzmaus*.

< u j g. *sičkan* egér RADL. Sprachmat. 66 | kún *sičchan* mus, ratus CCum. 129 | o s z m. *sičan* egér, patkány (BIANCHI szerint borz is) ZENK. 499 | c s a g. *sičyan* id. Kún. 169; *sičkan* BUDAG. 1:621 | k a z. *tičkan* egér BÁL. 114 | b a s k. *sāskan* KATAR. 198, KSz. 5:262 | kirg. *siškan* BUDAG. 1:621; *tiškan* RADL. Sprachm. 66; *šiškan* ZOL. 109 | k k i r g. *čičkan* id. KSz. 2:115 | tel. k u m a n d. *čičkan* egér, *jer č.*, *su č.* vakand VERB. 441 | k o n d. *šiškan* VERB. 456 | s z a g. *siškan* RADL. Sprachm. 66 | b a r. *tsiškan* RADL. 4:207 | c s u v B u j., Mkar., Kurm. *šāži*; J a d r. *šārži* egér ASM. 128, 377, NyK. 21:8, ZOL. 109.

A magy. *cziczkány* (hasonulással ebből: *czicskány* < *szicskány*) tör. *sičkan* (vö. az u j g r., kún, oszm. és csagataj adatokat) alaknak felel meg. FIALOWSKY tévesen nyelvújítási alkotásnak tartotta, Nyr. 7:215.

Vö. PETÉNYI, Hátrahagyott munkái, 1:58; MUNKÁCSI, NyK. 20:471, Ethn. 4:294; SZILY, NyUSz.

[100. **czompo** [Schl. 787; *czompo* 1548; Termt. Közl. 1894:492; SZIKSZAI 83; NySz.] schleihe, Cyprinus tinca, Tinca vulgaris. Az OklSz.-ban 1211-ből *Sompou* (= *czompó*?) személy-

név. *Czompók-hal* Scardimus erythrophthalmus, HERMAN, MHalk. < c s u v. *šamba* НАЛHMB, Gadus lota, menyhal ZOL. 107. ZOLOTNICZKIJ tatár *šambä* alakot is említ, de OSZTROUMOV és VOSZKRESZENSZKIJ szerint *žumba* (= *jumba*). Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 183.

A turóczi tót *tompov*-ot, a melyet HERMAN OTTÓ PETÉNYI után idéz, forrásaiban nem találok; különben a tótságban is csak jövevényszó lehetne.]

101. **czötkény** [alakv. *czötkén*, *czetkény* MTsz., CzF.] Euphorbia palustris, HERMAN, MHalk., CzF. Butomus umbellatus, MTsz.

< tör. **sütken*, vö. o s z m. *südtigen*, *südtügen*; *südtüče*, *südtüže* wolfsmilch, eselskraut; tithymalus, euphorbia ZENK. 501, BUDAG. 1 : 622; laiteux en parlant des plantes qui ont un suc qui ressemble au lait, BIANCHI, 1 : 1065 | c s a g. *sütkelegen* milchgebend KÜN. 175. Alapszó a köztör. *süt*, *süd* 'tej'.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 203.

[102. **dal**: *dal-evező* tonsae, die ruder oder schaufeln an den rudern, C. MA. PPB.; *dal-gus* (olv. *dal-güzs*) scalmus, ruder-
ring, daran man die ruder bindet MA. PPB. MÁRT. 1811.; *dal*,
dall evezőlapát MÁRT. 1811.; *dali*: güzsba v. húzószegbe akasz-
tható nagy evező. Kopácsi; *dali-evező*: oldal-evező a nagyobb
ladikokon, Eszék vid.; *dalladz*, *dallaz* güzsba akasztott nagy
evezővel evez, Tisza-melléke, Csongrád, Szeged, MTsz., HERMAN,
MHalk., KASSAI, Szókönyv, 1 : 409. < m o n g. *dali* der flügel
eines vogels, SCHM. 269 | b u r j *dale*, *dali* id. CASTR. 153 | t u n g.
M a n U r. *dalapci*, *dalapci* flügel < m o n g. *dalabci* les plumes de
l'aile Kov. c s a g. *dalpai* une plume employée à la fauconnerie
VÁMB. Stud. 288; *dalbaj* id. ZENK. 420. = t a r. *dalvai* ein mit
stricken angebundener vogel, mit dem man die jägd Falken
anlockt RADL. 3 : 1638 < m o n g. *dalbaya* die fahne oder das
fahnenzeichen SCHM. 270.]

A m. *dali*, *dal* „evező“ jelentése sem biztos. SZARVAS GÁBOR az összes adatok egybevetése, mérlegelése után arra a valószínű eredményre jutott, hogy *dal-evező* = güzs-evező, *dal-güzs* pedig magyarázó összetétel (Nyr. 17 : 83). Ha ezt az értelmezést elfogadjuk, inkább gondolhatunk a köztör. *tal*, *dal* „weide, ruthe“ szóra, a mely az oszmanliból esetleg délszláv közvetítéssel kerülhetett a magyarba; e mellett szól a m. *dal* földrajzi elterjedése is (Csongrád, Szeged, Eszék).]

103. **dara** [alakv. *dera*, *dere* MTsz.] gries.

t e l. k u m a n d. *tarayan*, *tarān*, *taran* köles VERB. 335. |
k ű n t a r i, *d . . r i* milium CCum. 131 | o s z m. aderb. *dari* id.
RADL. 3 : 1627 | k a z. b a s k. t o b. k i r g. *tari*, *tārō* id. BÁL.
109, KATAR. 204, KSz. 5 : 265, RADL. 3 : 846 | c s a g. *tari* id.
KÜN. 183 | a l t. *taru* VERB. 337 | c s u v. *tjra*, *tjřō* ZOL. 87,
NyK. 21 : 4 'gabona általában'.

Vö. BEREGSZÁSI, 118; GYARMATHI, Affin. 379, Voc. 13; SÁNDOR, Sok-
féle 12 : 24; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 138, BUDENZ, NyK.
10 : 80; MUNKÁCSI, NyK. 18 : 85.

[104. **darú** [acc. *darvat*] kranich.

∞ vogulÉszaki *tārj'*, Tavdai *tāru*, Kondai, Lozvai *teri darú* | osztják Felső-demjankai *törő*, Tremjugan *tārš*, Vach. Vasjugan *tārš*, Nizjam *tārš*, Kazym *tār*, Obdorszk *tār* kranich, KARJALAINEN Mém. 23:88 | zürj. *turi* id. WIEDEMANN, Wb. 380, permi Kel. *turi* id. Journ. 15:1:16; votj. *turi* id. MUNKÁCSI, Votják szót. 385.

köztör. *turna* kranich RADL. 3:1459, CCum. 129 | oszm. kirg. *tirna* id. RADL. 3:1326 | szo.j. *tuŕu* CASTR. 111 | karag. *turna* ibid. | kaz. *torna* BÁL. 120 | csuv. *tärna*, *törne* ASM. XII. | jak. *turuja* id. BÖHFL. 109 | a csuvashól: cserkel. *turna* SZILASI, UgF. 13:264, Hegyi *tər'na* RAMSTEDT, 156].

mong. *toyoriu*, *toyorijun* grue, Kov. 1813, 1815 | burj. *tokorux*, *toxorux* id. CASTR. 149 | tungManUr. *tokorof*, *tokorou* id. CASTR. 87 (a burjából) | dachur *toyoról* id. Iv. 45. Vö. még japán *turu* kranich.

Valószínű, hogy a felhozott finn-ugor, török és keleti altáji daru-nevek, legalább alaprészükben, valamiképp összefüggenek egymással, bár e kapcsolat módját (ősrokonság? kölcsönvétel?) egyelőre pontosabban meghatározni nem tudjuk. A magy. *daru* nem török jövevény, hanem az obi-ugor és permi alakok szabályos megfelelője.

Vö. BEREGSZÁSI, 115; VÁMBÉRY, NyK. 8:138, BUDENZ, NyK. 10:80, 20:151; DONNER, Wb. 1:137; MUNKÁCSI, NyK. 18:86, 25:271; NYR. 13:369; Ethn. 4:294, 7:504; TMNy. 104, 336; SZINNYEI, Nyh.³ 147.]

105. **dél** [alakv. *dil* NySz., MTsz.; acc. *delet*] mittag, süden.

< ujj csag. alt. tar. tob. *tüs* mittag, süden RADL. 3:1586 | kaz. bask. *tös* id. BÁL. 121, KATAR. 213 | kirg. *tüs* RADL. 3:1576 | kojib. *tüs* KATAN. 138 || mong. *düli* milieu, moitié, midi, minuit Kov. 1917 | mandzs. *dulin* mitte, hälfte, mittag GAB. 48 | tungManUr. *dolin*, *dulin* CASTR. 90 | Kond. *dulin* CZEK. 394 | Vilui *dulu* MAACK.

Vö. SCHOTT, Ueber das altaische... sprachengeschlecht, 120; BOLLER, Sitzungsber. der Akademie der wiss. Wien. 17:362; FOGARASI, NyK. 5:282; BÁLINT, Párhuzam; MUNKÁCSI, NyK. 25:177; GOMBocz, Nyr. 33:548, NyK. 35:263.

[106. **dió** [alakv. *Gyofa* 1264; Marcelney-*guaya* 1288; *Gyous*-potok 1319; *Gyozegh* 1358 stb. OklSz.; *diu* NySz.; *gyió*, *gyia*, *gyija*, *gyivó*; *dia*, *dijó*, *divó* MTsz.] nuss < oszm. *toplak* muscat-nuss BUDAG. 1:807 | csag. *tobalak* „mogyoró-féle (a melyből itt-ott a tatárok gombokat, talismánokat készítenek),“ BUDAG. 1:742. Vö. MUNKÁCSI, KSz. 4:256 (máskép: MUNKÁCSI, NyK. 20:472, 21:116).

Úgy látszik, MUNKÁCSI is azt tartja, hogy ebben az esetben csak átvitt jelentéssel van dolgunk, legalább utal az oszm. *topalak* „rund, dick, abgerundet; ballen“ | csag. *topalak* chose de forme arrondie, PAVET DE COURTEILLE 221. szóra (vö. oszm. csag. *top* jedes runde ding, ball, kugel; *topak* rund, abgerundet, der klumpen; *toparлак*

rund, kugelrund; ballen, knäuel, RADL. 3:1220—3). Különben is a magy. *dió*-tól az oszm. *toplak*-hoz az adatokkal nem támogatható feltevések egész sora vezetne csak át. Nem szabad felednünk azt sem, hogy a legrégebb adatok tanúsága szerint a szókezdő *gy* látszik eredetibbnek s a *d*- későbbi fejleménynek, vö. SZAMOTA, NyK. 25:133, SIMONYI, NyK. 25:253, ANDERSON, Wandlungen, 63.]

107. **disznó** [alakv. *gesnov* 1266/97; *gyznou* 1267/1380; *gyzno* 1364/99 OklSz.; *gyisznó*, *gyészno*; *désznu*, *désznyu*; *disztó*, *dészto* MTsz. Vö. SZAMOTA, NyK. 25:133, SIMONYI, NyK. 25:253] schwein.

? = **tisnak* vö. csuv. *sisna* disznó, ASM. XI. Hasonló *s*-, *š*- < *t*- hangfejlődéssel: csuv. *somza* orr ∞ csag. u.jg. *tumšuk*, alt. *tumčuk* ASM. 101; csuv. *šön*- fagyni, fázni ∞ tör. *tux*-, *tox*- id. RADL. 3:1170—1.

Vö. GYARMATHI, Affin. 208; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:139, BUDENZ, NyK. 10:80; MUNKÁCSI, NyK. 23:434.

108. **egyéb** [alakv. *egyeb*, JordC. 151; *egyeb* HELTAL, Krón. 34; *egyeb*, *égyeb*, *égyáb*, *ögyebb* MTsz.] ander, sonstig, sonst.

? vö. mong. *eldeb* quoi que ce soit, quiconque, différent, divers Kov. 209 | kalm. *eldeb* verschieden, mancherlei JÜLG 143 | burj. *eldep* jeder CASTR. 92.

Az *-ld*- < *-gy*- fejlődésre egyébként nincs példánk régi török jövevényszavaink között.

Vö. SZINNYEI, NyK. 31:237 [BUDENZ, UgAl. 283].

109. **eke** [alakv. *ecke* NySz.] pflug.

vö. csuv. *aga*, *aga-bus* pflug, hackenpflug, ASM. 66. Alapszava: *ak*- pflügen, säen ZOL. 3 u.jg. oszm. csag. *äk*-, kaz. tob. bask. *ik*- ackern, beackern. säen, pflügen; *igan* acker, getreide RADL. 1:674, 1416, 1426.

A csuv. *aga* kétségkívül igei névszó, s így a m. *eke* rövid véghangzója magyarázatlan marad.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 25:268, 374; Ethn. 6:10; ASMARIN, Materialy 66; WICHMANN, Lehnwörter 38 [AHLQVIST, Kulturwörter 29; BOROVSKY, NyK. 24:336].

[110. **eme** weibchen, sau; *emse* [alakv. *emese*] id.; *emics* nöstény malacz, MTsz.

∞ finn *emä* anya, szüle; *emisä*, *emis* gen. *emiksen*, *emakko* nöstény, emse; észt. *emis*, gen. *emise* id. | osztják *imä*, *imä* weib, altes weib, gattin, KARJALAINEN, Mém. 23:208.

∞ csuv. *ama* weibchen von tieren, mutter ASM. 137, ZOL. | kün *emegar* [olv. *ämägän* RADL. Sprachm. 12] en babe CCum. 232 | kkirg *emä* die alte RADL. 1:946 | tel. kumandu *emegen* öreg asszony VERB. 44. | alt. *ämäjän* alte frau. mütterchen RADL. 1:720. E török alakok egy része (pl. az alt., tel. kumand.) kétségkívül mongol jövevényszó.

∞ mong. kalm. *eme* weib, weiblich; *emeyen* alte frau;

emekčín weibchen von vögeln SCHM. 27, JÜLG 143 | burj. *eme*, *ime* id. CASTR. 93.

~ m a n d z s u *eme* mutter, *emeke*, *emye* schwiegermutter; *emile* weib, weibchen GAB. 54 | szolón, dachur *emége*, *emige* nő Iv. 18, 37.

~ s z a m o j é d J u r á k *nébea* mutter, *nébta* stiefmutter CASTR. 21 | T a v g y *íame* mutter, *íami'a* renntierkuh C. 58 | s z a m o s z t j á k *ämä*, *eme*, *ävüe*, *em*, *au*, *eu* mutter (*ima* weib, frau < osztjából); CASTR. 97, 108.

Bár a m. *eme* rokoni az összes ural-altaji nyelvekben el vannak terjedve, semmi okunk sincs rá, hogy ne ősi finn-ugor szónak, hanem, a mint MUNKÁCSI újabban magyarázta, török jövevény-szónak tartssuk. Az *emse*, *emcse* az *eme* alapszónak magyar deminutivuma.

Vö. BUDENZ, MUSz., SZINNYEI, Nyh.³ 148; HALÁSZ, NyK. 24:455; MUNKÁCSI, NyK. 32:386.]

[111. *em-ik* saugen; *eml-* id.; *emlél*, *emlet* säugen NySz.

~ finn *ime-* szopni, színi; *imettä-* szoptatni | o s z t j .

äimäm emni Nyh.³ 153.

~ k a z . b a s k . *im-* saugen BÁL. 25; KATAR. 75 | c s u v .

öm- ASM. 12 | a többi török nyelvben *äm*, *em-* id. RADL. | j a k . *ämii* brust, zitze, BÖHTL. 15.

A finnugor és a török alakok hasonlóságát csak ósrokonságból magyarázhatjuk, s semmi okunk sincs rá, hogy a m. *em-* igét finnugor megfelelőitől elválasztva, török jövevény-szónak magyarázzuk.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:141, MUNKÁCSI, NyK. 32:385; BUDENZ, NyK. 10:80, MUSz.]

112. *ér* [alakv. *ír* SYLVESTER, NySz.] reichen, langem, erreichen, berühren, wert sein; *érdék*, *érdékel*, *érel*, *érdéz*, *érdés* NySz. (gyakorító igék) öfter berühren; *érint* (moment. ige) berühren; *érvézik* ankommen, hingelangen; *érték* [alakv. *érték*] fähigkeit, vermögen NySz.; wert; *ér-ik* [alakv. *ír-ik* NySz.] reif werden; *érel* reif machen.

Lélektani és jelentéstani szempontból nagyon tetszetős a MUSz. és SZEREMLEY (Nyelv. Fü. 36:37) magyarázata, hogy az *ért* „verstehen, erfahren“ és az *érez* „empfinden, fühlen“ igék is az *ér* „reichen, berühren“ származékai (emez *z* frequ., amaz elhomályosult *értékü t* causat. képzővel). Mind a két származtatás közös nehézsége azonban, a mire különben már BALASSA is utalt (TMNy. 57), hogy az *ér*-ben zárt, az *ért*- és *érez*-ben pedig a régiségben nyílt *e* van: *eerte* ÉrdyC. 25, *eere* JordC. 697, *eerkezny* JordC. 466; *ír* Sylv., dunántúli nyelvjárásokban: *ír*, de: *értne* MünchC. 38, *mégèrçétèc* BécsiC. 83; *erthween* ÉrdyC. 131, *ertelem* JordC. 401; a bakonyalji nyelvjárásban s egyebütt: *ért* (NyelvFüz. 34:92); *erzee* ÉrdyC. 444; *mégèrziec* BécsiC. 46.

< o s z m . e s a g . *er-*, *ír-* reichen, gelangen, ankommen; *akil* *ermek* verstehen, einsehen ZENK. 146. — ó-tör. *ír-*

folgen RADL. Inschr. 2. folge, 91 | kirg. *er-* követni, kísérni (сѣдѣвать за кѣмъ, сопутствовать) BUDAG. || mong. *ire-* | kalm. *ire-* kommen, ankommen SCHM. 39, JÜLG. 147 | burj. *ire-*, *ir-jer-* id. CASTR. 94. Gyakorító s képzővel: o s z m. *eris-* anlangen, ankommen, erreichen; sich erstrecken, an etw. stossen; reif werden ZENK 146 | k a z. *ires* jutni, megérni BÁL. 26.

A magy. *ér* rendkívül gazdag alak- és jelentésfejeményei inkább arra mutatnak, hogy ősrökonsággal, s nem aránylag újabb kölcsönvétellel van dolgunk; de másrészt az is igaz, hogy a m. *ér* megfelelőit a finn-ugorságból nem tudjuk kimutatni.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY. NyK. 8:142, MagyKel. 85; BUDENZ, NyK. 10:80; GOMBOCZ, NyK. 31:247 [MUSz., GENETZ, Suomi 3:16:19].

113. **érdem** [alakv. *erdelm* EhrC. 41; *érdelmes*, *érdelmesz* MTsz.; *erdem* JordC., *'érdemes* Bakonyalja, NyelvFüz. 34:85; de: *érdem* BécsiC., MünchC.; *irdem* Sylv. Ujt. Vö. SUHAJDA. NyK. 31:106] lohn, verdienst.

< ó-tör. *ärdäm* die mannhaftigkeit, der muth, die trefflichkeit, tugend, verdienst; trefflich, tapfer; *ärdämlik* verdienstvoll RADL. Inschr. Neue f. 163; Dritte f. 353 | u.j.g. *ärdäm* handwerk, kunst, geschicklichkeit, verdienst, tugend; *ärdämlik* (o: *ärdämlik*) verdienstvoll, geschickt RADL. 1:794—5 | k ú n *erdem* ars, virtus; *erdämli* virtuosus, CCum. 115, 136(?) 182, 207.

mong. kalm. *erdem* habileté, adresse, talent, qualité, mérite, vertu, connaissance, savoir, sagesse Kov. 260, JÜLG. 144 || m a n d z u *erdemu* tugend, fähigkeit, güte, verdienst; tugendhaft, GAB. 56.

A NySz. az *érdem* cikk végén az *ér* „reichen, erreichen“ szóra utal. Bár e származtatás magában véve nem lehetetlen, még sem tekinthetjük *érdem* szavunk teljes alaki és jelentésbeli egyezését az idézett török-mongol alakokkal pusztá véletlennek.

Vö. GABELENTZ, Éléments de la grammaire maudschoue, 7; FOGARASI, NyK. 5:282; BÁLINT, Párhuzam; BUDENZ, NyK. 20:148; SIMONYI, FUF. 1:127; MUNKÁCSI. KSz. 2:191—2.

[114. **erkölcs** [alakv. *elkech*, *elkócz*, *elkólch*; *erkecz*, *erkóch*, *erkülc* NySz.; *erköcs* MTsz.] sitte, tugend.

E szó eredetével eddig SIMONYI és MUNKÁCSI foglalkoztak, de egyikük származtatása sem kifogástalan. SIMONYI szerint *erkölcs* < mong. *erkül-ükül* „ehrenbezeugung“ (vö. mong. *erkül* respect, vénératio, égard, révérence, distinction, préférence Kov. 268; a homályos második tag alapszava valószínűleg *ük-* donner, présenter, rendre Kov. 576.) Megjegyzendő, hogy ez az összetétel csak egy orkhoni feliratban fordul elő. SIMONYI másik feltevése szerint *-le* igeképzővel és *-ši* névszóképzővel szerkesztett mong. **erkül-le-ši* „honoratio“ volna a magyar *erkölcs* megfelelője.

MUNKÁCSI a következő mongol összetétellel veti össze: *erke-kücün* pouvoir, puissance, force Kov. 264 (vö. mong. *erke* pouvoir,

autorité, puissance, force, capacité Kov 263.; *küün* kraft, macht, stärke SCHM. 188). M. szerint már most „... das wort *erkölcs* keine directe entlehnung aus dem mongolischen ist, sondern jener, welche ihr, wenn auch mit wörtlicher übersetzung, im türkischen entsprechen würde und die wir nach den bestandteilen derart bilden können: *ärk-küü*.“ Erre megjegyezhetjük, hogy ha az *erköcs* = *ärk-küü* egybevetést elfogadjuk, bátran feltehetjük, hogy a törökségben is volt ilyenféle magyarázó összetétel, s semmi okunk sincs arra, hogy azt a mongol *erke-küün* mintájára alakultnak tartsuk (ennek a módját különben nehéz is volna elképzelni). De másrészt a t. *ärk*, *ärk* úgysis megvan a magyarban szabályos *erő* alakban, tehát *ärk-küü* összetételnek is **erököcs* (vö. a *szatócs* czikket) s nem *erköcs* felelne meg.

Vö. SIMONYI, NYF. 26: 529, FUF. 1:128; MUNKÁCSI, KSz. 2: 189.]

115. **erő** [alakv. *erü*; *eresség*, *eressen* NySz.; személyraggal: *ereje* s *erője*, TMNy. 344] kraft, macht.

< ó-tör. *ärk* stärke; *ärklü*, *ärklüg* stark THOMSEN, INSCR. 21; RADL. INSCR. Neue f. 163, Zweite f. 88 | u.j.g. *ärig* fort, zélé KSz. 2: 248; *ärk* macht, kraft, gewalt RADL. 1: 775 | kün *erk* liberum arbitrium CCum. 157; *erklü* potens 219; *eruw* vis, 142 [BUDENZ szerint talán csak íráshiba *erue* helyett; RADLOFF *ärü*-nek olvassa, Sprachm. 66] | cs a g. *ärk* kraft, gewalt RADL. 1: 762 | k a z. *irek* kény, akarat, szabadság, jog, rendelkezés BÄL. 26 | m i s. *ere* id. Journ. 15: 2: 33 | kir g. *erik* RADL. 1: 753 | alt. *erik* VERB. 51 | s o r *ärk* RADL. 1: 763 | sz a g. *erü* RADL. 1: 755. m o n g. *erke* pouvoir, autorité, puissance, force, capacité, habileté, volonté Kov. 263 | k a l m. *erke* JÜLG., 144.

Vö. BEREGSZÁSZI, 136; GYARMATHI, Affin. 212; VÁMBÉRY, NyK. 8: 142, BUDENZ, NyK. 10: 98; MUNKÁCSI, NyK. 18: 103, ANDERSON, Wandlungen, 112 [MUSZ. 796].

[116. **garda** [alakv. *gargya*, *gorda*, *gyargya*; *karda* MTsz.] *Pelecus cultratus*. < tel. koj b. *kortü* der schlei RADL. 2: 576. | c s u v. *kārdāš* ершъ, *Perca cernua* ZOL. 39 | tat. *kārtāš* id. ibid. Vö. még cser. *kārtāš* sigér Szil. Ugfüz. 13: 81. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4: 183.

Az idézett alakok nem mind tartoznak össze. A ZOLOTNICKI-től idézett tat. *kārtāš* alakot forrásaimban nem találom, de nagyon közel áll hozzá az azonos jelentésű k a z. *žürtiš* (ø: *jārtāš*) ершъ, Voszkr. 62; valamelyik adat hibás. Különben a m. *garda* mindegyiktől egyaránt távol áll.]

[117. -**gém** reiber < koj b. *kōgön* enterich, KATAN. 125, CASTR. 97 | k kir g. *kōgöl* id. RADL. 2: 1232 | c s u v Bu j. *kōvagal*, Mkar. *kuagal*, Olg. *kuagal* kacsá ASM. 367 | j a k. *kōgön* BÖHTL. 57. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21: 120, Ethn. 4: 295, ÁKE. 285, KSz. 6: 378.

Sem az alak, sem a jelentés nem egyezik, vö. bővebben GOMBOCZ, NyK. 36: 478.]

[118. **göbe** [alakv. *göbö*, *gübe*, *gübü*, *gübö* MTsz.] patak v. folyómeder fenekén levő vízjárta mélyedés; sárral, vízzel telt

gödöröske, pocsolya < mong. *köb* tiefe wasserstelle, wasserbasin SCHM. 180. Vö. BÁLINT, Párhuzam; MUNKÁCSI, Ethn. 4:288.

Vö. evvel szemben MUNKÁCSI, ÁKE. 302; SZILASI, Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez, 42; WIKLUND, Le monde oriental, 1:60; SCHUCHARDT, Romanische Etymologien 2:153.]

119. **gödény** *gavia*, *Pelicanus onocrotalus*.

< jak. *kütän* ein besonderer landvogel, von der grösse des kranichs, BÖHTL. 73.

csag. *kotan* gólya (АУСТЪ) BUDAG. 2:70, pelikan RADL. 2:607 | kirg. *kök kotan* gólya BUDAG. 2:70 || mong. *χutan* pelican Kov. 909; *chodang* *Pelicanus onocrotalus*, PALL. | mandzs. *kótan* id. GAB. 135.

Feltűnő a *gödény* hosszú *ö*-je, a melyet az idézett szavak rövid töhangzója nem magyaráz meg.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:295.

120. **görény** [alakv. *geren* gurgulio Beszt. 1084; *gwren* id. Schl. 1666; *gören*, *girin*, *girind*, *gérind*, *gírhiny* MTsz.] iltis, *Mustela putorius*.

< kún *charachusun*, *cara cuxan* (olv. *kara küzän*) gati spuči, g. spucius CCum. 98, 128. RADL. Sprachm. 36 | kaz. (*sasi*)-*közän* (büdös)-görény VOSZKR. 354 | bask. *ködän* KATAR. 140 | kirg. (*sasik*) *küzön* id. RADL. 2:1508 | kobj. *küzän* KATAN. 129 | tel. tob. *küzän* id. VERB. 189, RADL. 2:1506 [< kamaszini szamojéd *khözen* CASZTR. 237].

mong. *kürene* un animal, espèce de putois Kov. 2636 | kalm. *kurnae* *Mustela putorius* PALL. | mandzs. *kurene* iltis GAB. 137.

Az oszm. *girin* (ein kleines tier in der tartarei, dessen fell grau und schwarz ist, a Lehese-i Oszmani szótárból idézi RADL. 2:1619) s a jakut *kürnas* (hermelin, BÖHTL. 64) hangzóközi *r*-jük miatt nem tartozhatnak az idézett szócsoportba.

Vö. BÁLINT, Párhuzam; MUNKÁCSI, Nyr. 13:260, Ethn. 7:28, 8:315; BUDENZ, NyK. 20:148; GOMBOCZ, NyK. 35:250 [VÁMBÉRY, NyK. 8:145, BUDENZ, NyK. 10:118; ANDERSON, Studien 264].

[121. **görvély** [alakv. *görvény* SZD. KASSAI, 4:320] *scrophula* < mong. *gürbel* eidechse SCHM. | burj. *gulmer*, *gurbil*, *gulber* id. CASTR. 132. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:122, Ethn. 4:296.

Alaki és jelentésbeli nehézségek miatt (nincs semmi támasztékunk arra, hogy a m. *görvély* 'scrophula' jelentése eredetibb 'gyík' jelentésből származott) nem fogadhatjuk el. L. bővebben GOMBOCZ, NyK. 36:473.]

[122. **göte** *Lacerta palustris*, Sl.; *Triton cristatus*, MTsz. < kaz. *kältä*, k. *jılan* gyík BÁL. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:116, Ethn. 4:183.

A kaz. *kältä jılan* voltaképen „suta kigyó;“ *kältä* = kirg. k kirg. *keltä* kurz, ein kurzes gewehr, RADL. 2:1121 | csag. *kette*

kurz, niederen wuchses, VÁMB. Stud. 327.; vö. perzsa *kelte* deficiens, parvus, vilis, incongruus, inordinatus; mutilum, truncatum cauda *animal* stb. VULLERS, 2: 865. L. bővebben GOMBOCZ, NyK. 36:474.]

123. **gözü** [alakv. *gezeu* Beszt. 1089; *guzu* Schl. 73.; *gözö*, *güzü*, *gezö*, *güzsü* NySz., MTsz.] gurgulio, sorex; spitzmaus.

< tör. **kösäk*, **küsök* vö. k a z. *küse* BÁL. 68; *köse* OSZTR.

127, patkány. Kicsinyítő képzővel: a b a k *küske*, *küskeček* egér; *jer küskecegi* Siphneus aspalax, VERB. 194 | k o j b. s z a g. *küskü* ratte RADL. 2:1501, maus KATAN. 129; *küsküžük* maus RADL. i. h. | t o b. *küskü* RADL. MUNKÁCSI szerint jövevényszók az iránságból, de a felhozott s z k r. *káça*-, *kaçikü*-, wiesel' mind alakra, mind jelentésre távol áll.

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13: 260, ÁKE. 603, KSz. 6: 378.

[124. **guga** pest, kropf, halsgeschwür NySz.; döghalál idején támadó kelevény, pestheule, SI. KRESZN.; *guga-halál* döghalál, *dögletes guga* MTsz.; KRESZN. MUNKÁCSI szerint *guga* hasonlással ebből <**buga* (vö. *buga* „a növények bogos feje, magtokja, virágja“ MTsz.) < o s z m. *bugak* halsgeschwulst, ZENK. 221 | c s a g. a d e r b. *bugak* kropf, fetter kinn, BUDAG. 1: 273. Vö. NyK. 32: 380.

Kétségtelen evvel szemben, hogy a *bugá*-nak semmi köze a *gugá*hoz. Ez utóbbi szláv jövevényszó, megfelelői: szerb, horv. ú j s z l o v. *kuga* pest BELLOSZT., VUK.³ 322, MIKLOSICH, EtWb. 145 | c s e h *kuha* id. GRIMM. || vö. s v á j e z i s v o r a r l b e r g i *kog*, *kogen* aas; k ö z é p r a j n a i *koge* ansteckende seuche; westfal. *kuggeln* kränkeln, GRIMM, Wb. 5:1577, SCHMELLER 2:287, DIEF. 145.

A horv. szerb *gûka*, *gûta* beule, auswuchs am leibe; *gûkav* scrophulös (FIL., VUK.³ 111—2) HALÁSZ szerint (NyK. 18:453) magyar jövevényszavak.]

125. **gügyü** a lekaszált rendnek egy kis része; marok; három-négybe tört és összekötött nádnyaláb, a mekkorát egy-szerre dugnak be a kemenczébe, MTsz.

? < c s a g. *küdü* der garbenhaufen VÁMB. Stud. 329.

A m. *gügyü*-t csak a Tjsz. (két adat), a csag. *küdü*-t csak VÁMBÉRY ismeri; némileg hasonló jelentésű k i r g. *ködö* das riedgras, RADL. 2:1283.

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13: 260, NyK. 25: 285.

126. **gyaláz** [alakv. *ialász* NySz.] schmähen, verleumden, vorwerfen, verunehren; belőle elvonva *gyala*: *gyala-ember* gyáva, gyámoltalan, hitvány KASSAI, 2:248; *gyala-vász* rendetlen öltözetű; *gyala-beli* gyarló, gyáva, együgyü MTsz. Vö. SIMONYI, Elvonás, 33.

? < k ú n *jala*: *jala iabadir* ‚calumniat‘ CCum. 137 | k a z. *jala* rágalom; *jala jabmak* rágalmazni BÁL. 78. | k i r g. *žala* das fehlerhafte, das unrechte, der ungerechte verdacht, die verleumdung RADL. 4: 36 | alt. *jala* strafgeld, geldbusse VERB. 71.

m o n g. *jala* faute, crime, peine, amende, punition Kov. 2279.

Vö. MUNKÁCSI, KSz. 6:379 [MUSz., VÁMBÉRY, NyK. 8:146].

127. **gyalom** [acc. *gyalmot*] zuggarn, fischergarn.

< k ú n. *ilim* en vischgarn CCum. 221 | k a z. k i r g. *şılâm* zugnetz BUDAG. 2:364 | b a s k. *jâlâm* KATAR. 107 | t o b. *jâlâm* [h.alyim] GIGANOV | b a r. tümen *jilim* ein grosses netz RADL. 3:485 | c s u v. *silim* ZOL. 69 | j a k. *ilim* netz zum fischfang BÖHTL. 38.

Török jövevényszavak: osztj. K o n d a *iatâm* zugnetz, P A A S O N E N, FUF. 2:116 | v o g K o n d a, T a v d a *jâlâm*, L o z v a *elâm*, P e l y m *elâm*; K o n d a, T a v d a *elâm* MUNKÁCSI, Ethn. 4:304, G O M B O C Z, NyK. 28:162.

MUNKÁCSI (ÁKE. 313, KSz. 6:379, 1:157) a tör. alakokat összeveti a szkr. *şâlam* ,netz, fanggarn' szóval.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:198, NyK. 27:156 [GENETZ, Suomi, 3:16:5; SETÄLÄ, NyK. 26:379].

128. **gyapjú** [acc. *gyapjat* TMNy. 347] wolle.

< k ú n. *jabovli* lanatus, CCum. 143; RADLOFF értelmezése szerint ,bedeckt' a *jap-* ,befedni' igéből | o s z m. c s a g. *japak* fliess, wolle; o s z m. *japayi* unbearbeitete wolle, fliess, RADL. 3:261 | k i r g. *şabayâ* die im frühling geschorene schafwolle RADL. 4:57.

Vö. PRAY, 104; HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:146, BUDENZ, NyK. 10:82.

[129. **gyarat** krämpeln, kardätschen MÁRT., MTsz. < k ö z - tör. *tara-* kämmen RADL. 3:837, vö VÁMBÉRY, NyK. 8:146, BUDENZ, NyK. 10:82.

A szókezdő köztör. *t-*nek a magyarban is *t-* s nem *gy-* felelne meg.]

130. **gyarló** [alakv. *gyalló*, *jarló*, *járló* NySz.] schwach, gebrechlich, hinfällig.

< k ú n. *jarle*, *yarli*, *iarle* pauper, miser, CCum. 47, 116, 141 | c s a g. *jarli*, *jarlig* arm, bettler VÁMB. Stud. 345, RADL. 3:143 | k a z. *jarli* szegény, nyomorult, gyarló BÁL. 77 | k i r g. *jarli*, *şarili* RADL. 4:30, 33 | l e b. *jarilig* arm, elend, bedürftig RADL. 3:126. Deverbális névszók, vö. k a z. k i r g. *şaril-* verarmen.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:146, BUDENZ, NyK. 10:82 [Máskép: MUNKÁCSI, ÁKE. 310].

131. **gyárt** [alakv. *gyarat*: *O Ihüs vilagnak gyaratoya* WinklerC. 249; *járt* NySz.] machen, arbeiten, verfertigen.

< k ö z t ö r. *jarat-* machen, etwas passend machen, einrichten; schaffen, hervorbringen RADL. 3:111—3 [alapszava *jara-* passend sein] | c s u v. *şorat-* id. ZOL. 72.

Vö. VÁMBÉRY, MagyEred. 602, MagyKel. 85; MUNKÁCSI, KSz. 6:380 [MUSz. 750].

132. **gyász** [alakv. *jász* NySz., MTsz.] trauer, trauerkleid; traurig.

< u j g. *jas* schaden, RADL. Kud. Bil. 17₁₂; trauer Kud. Bil. 34₅ | o s z m. c s a g. *jas* weinen, klage, trauer ZENK. 950, VÁMB. Stud. 346 | b a s k. *ĵaz* szomorúság, búbanat NyK.

17:375. Vö. a r a b *ياس* *jees* hoffnungslosigkeit, verzweiflung ZENK. 950.

Vö. CzF.; VÁMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:82; MUNKÁCSI, NyK. 25:283, Ethn. 5:19.

133. **gyáva** hebes, debilis v. timidus sine causa, SzD., SI.; feig, unbehülflich, MÁRTON, MTsz. Régi szótáraink nem ismerik, először SzD.-ban találok.

< u j g. *jaba* nutzlos, wertlos, zwecklos RADL. 3:273 [THOMSEN szerint: *java* vain, en vain KSz 2:256] | c s a g. *jaba* v. *ĵaba* nutzlos, wertlos, schwach VÁMB. Stud. 344, umsonst Ktn. 51 | o s z m. *ĵaba* umsonst, gratis RADL. 4:57; de o s z m. a d e r b. *java* fade, albern RADL. 3:290 < p e r s a *jāve* verloren, leer, fade, eitel ZENK. 957.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:82, 17:461; MUNKÁCSI, NyK. 25:283 [MUSZ. 225].

134. **gyékény** [alakv. *gyken* Beszt.; *geken* Schl.; *gykynus* 1331; *gykenyes* 1420 OklSz.; *gyekény*, *gyökény*, *gyikény* NySz., *dékény*, *gyikény* MTsz.] binse, Typha palustris; matte; binsen-korb.

< k ű n *yegan* teges CCum. 123 | c s a g. *ĵäkän* art binsen; die aus diesen binsen hergestellten matten RADL. 3:317; PAVET DE COURTEILLE 556 | k i r g. *ĵiken*, *ĵigin* id. BUDAG. 1:449 | k a z. *ĵikän* gyékény, káka BÁL. 82 | t e l. *jeken* id. VERB. 87 | b a r. *ĵigän* das grosse, harte steppengras RADL. 3:509 | c s u v. *ĵagan* binse || m o n g. *ĵiyesun* roseau, canne à sucre Kov. 2352. Hasonló képzésű szavak: *balyasun* város; *tojosun* por; *sudasün* ér; *sünesun* lélek.

Török jövevényszavak: osztják felső-demjankai: *iegan*, tremjugani *ĵäk'i*, nizjami *ĵkan'*, kazymi *ĵacan*, kondai *ĵekän* schilfmatte, KARJALAINEN, Mém. 23:159, PAASONEN, FUF. 2:117.

vogul, északi *ĵäkän-pum* binse, *ĵäkän* binsedecke. A csuvasból: v o t j. *šakan* bastdecke, bastmatte, WICHMANN, Lehnw. 96; | v o g u l, lozvai: *šakw'in*, kondai *soxwənt* equisetum, MUNKÁCSI, Ethn. 4:298, Vog.-Népkölt. Gyűjt. I. CCCV.; GOMBÓCZ NyK. 28:176.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:82; MUNKÁCSI, NyK. 18:115, Ethn. 4:298 [DONNER, Wb. 1:102, BUDENZ, Szóegy. 181].

135. **gyenge** [alakv. *gewnge* EhrC. 81; *gyünge* MELIUS, Jób 79; *gènge*, *genge*, *jönge* MTsz.] zart, weich; mild, gelind, sanft, schwach, kraftlos.

? < u j g. *jayi* neu RADL. 3:60 | k ű n *yangi* CCum. 87, *iangi* 147, 161 | o s z m. *jäni* neu, jung RADL. 3:329 | c s a g. *jävi*, *jävgi* id. R. 3:323-5 | k a z. *jaya* Voszkr. 162 | k i r g.

ǰaya R. 4:16 | bask. alt. tel. *ǰayǰ* KATAR. 91, VERB. 76
le b. s z a g. *jū* RADL. 3:3 | sor *nā* R. 3:633 | küarik, tuba
ǰayǰ RADL. 3:627 | c s u v. *šine* ZOL. 69 | j a k. *say* BÖHTL. 152.
A m o n g. *šine*, 'neu', a melyet BÖHTLINGK szintén ide von, szó-
kezdő *š*-e miatt nem illik ide.

Figyelemre méltó a vocalismus eltérése; az o s z m. és c s a g.
alakok magashangúsága újabb fejlemény. A m. gyenge szót BUDENZ
(Verzweigung d. ugrischen Spr. 68; a MUSz.-ban nem) és MUNKÁCSI
(NyK. 25:264) eredeti finn-ugor szónak magyarították, de a vogul
ńamák puha, *ńaykam* lágy, gyöngé, osztják *ńamák*, *ńamák* mild,
weich (KARJALAINEN, Mém. 23:2), a melylyel egybevetették, az obi-
ugorságban is szamojéd jövevényszó (vö. GOMBOCZ, NyK. 32:197).

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:82.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Az Árpád-kori becvező keresztnevek egy csoportjáról.*

A tulajdonnevek, t. i. a hely- és személynevek vizsgálata nem lehet addig eredményes, a míg a nyelv többi szavainak: névszói közül közneveinek, igéinek, szócskáinak pontos történeti hangtanát nem ismerjük. Csak ha már nagyjában tisztázva és szilárd alapokra van fektetve egy-egy nyelv történeti hangtana, akkor lehet hozzáfogni az illető nyelv tulajdonneveinek értelmezéséhez, t. i. olyan értelmezéséhez, a melynek alapelvét ki-ki nyugodt lélekkel elfogadhatja. Az első és legfontosabb dolog tehát a hangtörténet, a mi esetünkben a magyar történeti hangtan ismerete. Mert nem úgy áll a dolog, hogy a tulajdonnevek alapján tisztázzuk a történeti hangtan kérdéseit, nem a tulajdonnevekből vonjuk le a szabályokat, hanem a vizsgálat rendje az, hogy a névszói köznevek, igék történeti hangtanának szilárd alapon nyugvó tételeit alkalmazzuk a tulajdonnevek hangalakjának megmagyarázásában.

A tulajdonnevek értelmezéséhez azonban hangtani, hangtörténeti, vagy általánosabban nyelvészeti ismereteken kívül más természetű ismeretek is szükségesek. A személynevek terén pl. alapos históriai és művelődéstörténeti ismeretekkel kell bírunk. A történelem útmutatása nélkül nem fogjuk megérteni, mit keresnek Olaszországban *Anfredus*, *Anselmus*, *Gisilbertus*, *Odolbertus* stb. germán-langobard személy-, illetőleg keresztnevek, vagy Spanyolországban az a sok gót név, a melyekről legutóbb MEYER-LÜBKE értekezett. (Vö. Romanische Namenstudien I. Die altportugiesischen Personennamen germanischen Ursprungs, Wien 1904, Sitzungsber.

* Felolvasatott a Magy. Tud. Akadémia I. osztályának 1907. márcz. 4-én tartott ülésében.

CXLIX. köt.). A Dalmáciában egykor élt latin nyelvű népekről írván, JIRÉBEK K. a keresztnévek tárgyalásában azt állítja (Vö. Die Romanen in den Städten Dalmatiens I. 68.), hogy Dalmáciában a *Lajos* név a Nagy Lajos korabeli magyar uralom hatása alatt terjedt el, s hogy ugyanitt a *Károly* név a nápolyi Anjouk uralma alatt lett felkapott névvé.

A történelmi ismereteken kívül művelődéstörténeti ismeretek is szükségesek a tulajdonnevek, elsősorban a személy- és keresztnévek magyarázásához. E művelődéstörténeti mozzanatot sok esetben divatnak nevezzük, de a divat mögött ott van a kulturhistória. A művelődéstörténetkörébe tartozik pl., mikor egy-egy személy-név a középkori költői és tudományos termékek hatása alatt terjedt el. „Trója históriája“ hatása alatt a XII., XIII. században több országban elterjedt a *Priamus*, *Achilles* stb. név; a különféle mondaköröknek tulajdonítható az *Oliverus*, *Rolandus* stb. név. S a mit így a külföldi onomatologusok megállapítottak a saját országukra, népükre (vö. I. Ch. DOLZ: Die Moden in den Taufnamen. Leipzig 1825, R. Fr. ARNOLD: Die deutschen Vornamen. Wien 1901.), megtehetjük mi is a saját kulturánkra, saját népünkre. Nálunk is vannak *Achilles*-ek, *Oliverus*-ok, *Rolandus*-ok, s a ható okok itt is ugyanazok, mint a külföldön. Hogy különben a divattal, a nemzet művelődése történetével, olvasmányainkkal mily szorosan vannak egybekapcsolva keresztnéveink ma is, arra legjobb bizonyíték, hogy miképp terjedt el az *Etelka* név, vagy hogyan lettek divatos keresztnévekké újabb időben *Árpád*, *Géza*, *Béla*, *Tihamér* stb.

Ha már most a mi személy- és keresztnéveinket valamiféle rendbe akarjuk szedni, legtanácsosabb, ha e rendezésben mennél több szempontot veszünk figyelembe. Két dolgot kell azonban előre bocsátanunk. Az egyik, hogy minden egyes tulajdonnév, tehát a személy- és a keresztnév is köznyelvi használatú köznévből, igéből vagy szócskából ered, „nomen proprium“ jelentése csak másodfokú fejlődés. Nekünk tehát mindig azt a nyelvet kell kutatnunk, a melyből az illető tulajdonnév kifogástalanul megmagyarázható. A másik, a mit előre bocsátok, hogy én csak azokkal a személy- és keresztnévekkel foglalkozom, a melyek Árpád-kori emlékeinkben maradtak reánk. A későbbi nevekhez ugyanis nem fűződik annyi fontos kérdés, s ezért ezek fejtegetése későbbre halasztható.

Az Árpád-kori személy- és keresztnévekre már most következő a beosztásom:

A) Pogánykori személynevek.

E csoportban két alosztályt különböztetek meg:

a) Eredeti magyar személynevek. Itt az a főelv vezet, hogy a személynév a magyar nyelv köznyelvi használatú közneveiből fejthető legyen, különben nem lehet az illető név eredeti

magyar. Én pl. *Bulcsu* vezér nevét (vö. Anonym. 30, 39, 41, 42, 43: *Bulsuu*, 43: *Bulsu*, Kézai, Flor. 19: *Wer bulchu*, 21, 22: *Bulchu*) a magyar *búcsú* szóval egynek veszem (máskép, de helytelenül VÁMBÉRY, Magyarság Keletk. 178.), s úgy értelmezem, hogy e név a latin *Licentius* tulajdonnévként felel meg Teszem pedig ezt azért, mert *bulsu* személynév és a *búcsú* köznévi régi írott alakjai (vö. OklSz.) szépen összeegyeztethetők. Jóllehet tehát a *bocsát*, *bocsán*- (vö. MNy. III. 68.) török jövevényszó nyelvünkben, *Búcsú* személynévünk magyar eredetű tulajdonnévünk. Ugyanígy eredeti magyar nevek *Enek* (= *ünő* szóból), *Emese* (= *emse* szóból, vö. *eme* nőstény) stb.

β) Idegen, első sorban török eredetű személynévek. Ennél a csoportnál ez a két főelv vezet: a) A magyarban török eredetűnek kimutatott személynév a törökben használt személynév legyen s a törökségből megfejthető legyen. Felhozom pl. az *Alap* személynév helyneveinket, mely a tör. *alíp*, *alp* (: hős) szóból ered, s mely a törökségben személynévül is szolgál (vö. pl. *Alp-arслан* stb. MNy. II. 305.); — b) Ha a törökségből hasonló személynévet nem tudunk kimutatni, akkor arra kell törekednünk, hogy abból a korból, a melyből a török eredetű személynév való, teljesen ugyanazt jelentő magyar köznévi eredetű személynévet mutassunk ki. Egy példa elégséges ennek megvilágítására. ANONYMUS egy besenyő vezérről azt írja (vö. 57. §.), hogy *Thonuz-oba*-nak hívták. Más alakjai e személynévnek okleveleinkben *Thonyz*, *Thanyz* (vö. Honfogl. kútfői 463). Minthogy pedig a törökségben *toqıs*, *toqaz*, *toqus* (vö. RADLOFF III. 1171, 1172, NyK. 23: 434) = „disznó“, *oba* pedig „apá“-t jelent, azt állítjuk, hogy *Thonuz-oba* = *Disznó-apa*. A név tehát olyan, mint a régi magyar *Opa-forcos* (Anonym. 25. §). A magyarázatot pedig elfogadhatjuk, mert hiszen *Gyisznó*, *Gyisznód*, később *Disznó*, *Disznód* személynév, illetőleg helyneveink már a legrégebb időben is vannak (vö. OklSz., NyK. 25: 133.). A török eredetű nevekre csak azt jegyzem meg, hogy könnyű róluk kimutatni, hogy nem abból a nyelvből valók, a melyből legrégebb török jövevényszavaink. Következik ez *Thonuz-oba* ~ *Disznó-apa* nevéből is, még inkább azonban a következő névből. *Tas* vezér nevét (görög kútfő: Τασης, latinban *Tosu*, *Thasu*, majd *Tas*, vö. NyK. XXXV: 120) a „köve“-t jelentő tör. *taş* szóból magyarázzák. E magyarázatot el lehet fogadni, mert *Kő*, *Köv(e)* nevű emberek az Árpádok idején a magyarok közt is kimutathatók. Ha az egybevetés helyes, akkor *Tas* személynévünk a törökségből éppen csuvas, illetőleg csuvasos nem lehet, mert a csuvasban a lambdacismus alapján *col* (lásd részletesen GOMBOCZ, NyK. XXXV: 260) a szó alakja. A mi török eredetű személynéveink valószínűleg *kivétel nélkül* kün-besenyő eredetű török nevek.

Ha a pogánykori magyar személynévek értelmezésében nem tartjuk az itt kifejtett elveket szem előtt, a legnagyobb tévedésekbe eshetünk.

B) *Kereszténykori nevek, azaz keresztnevek.*

Ezek a nevek a kereszténységgel együtt terjedtek el, még pedig vagy a szószék útján, illetőleg hivatalos úton (pl. biblia, legendák stb.), vagy pedig népies úton. E keresztnevek közt két nagy alosztályt kell megkülönböztetnünk. Az egyik a gör. kel., a másik a róm. kath. hatás alatt elterjedt nevek csoportját foglalja magában. Arra nézve, hogy melyik keresztnév melyik hatás alatt terjedt el nálunk, az illető keresztnév hangalakja a döntő. Ha én pl. azt kutatom, hogy *Dömötör* ~ *Demeter* keresztnevünk milyen hatás alatt terjedt el, kénytelen vagyok azt mondani, hogy görög keleti hatás alatt, még pedig azért, mert a magyar *Dömötör* ~ *Demeter* hangalakilag csakis az újgör. Διμήτριος (olv. *Dimitir*), gör. kel. szláv *Dimitirь* *Dьmitrь* alakból magyarázható meg pontosan (nb. gör. kel. eredetűnek magyarázta már NAGY GÉZA is). Ha pedig azt szeretném tudni, melyik hatás javára irandó a *Balázs* ~ *Blasius* keresztnév, azt kell mondanom, hogy a róm. kath. (latin) hatás javára, mert a szókezdő *b* csak latin hatást enged meg, mivel a görögben *s* a görögből kölcsönzött szlávban *e* szó *v* kezdetű (vö. *Vlasi*, *Vlaho* stb. JIREČEK, *Die Romanen* I. 2, 27.).

A hatás megítélésére a hangalakon kívül sokszor fontos tudni, vajjon az illető név meg van-e mindkét szertartású egyház nyelvében. *Domonkos* nevünk pl. csak róm. kath. eredetű lehet, úgyszintén *Benedek* is, stb.

A görög keleti hatásnál aztán különböző alosztályokat különböztetünk meg; legfontosabb ez alosztályok közt a gör. kel. szláv hatás. *Vászoly* pl., a melyről a MNy. I. kötetében (I. a Szómutató alapján) olyan sok szó esett, csakis gör. kel. szláv eredetű (végelemzésben görög nyelvi) keresztnév lehet, még pedig azért, mert az alapul szolgáló köznévi *csakis* a görögből fejthető meg.

A római katolikus hatás által elterjedt nevek közt is több alosztályt különböztetünk meg; ilyenek:

a) Latin-olasz eredetű nevek, pl. *Domonkos*, *Benedök* ~ *Benedék*, *Klára* stb. Itt egy külön alosztályt tesznek az olvasmányok útján terjedt nevek.

b) Germán-langobard (: frank) hangalakban közölt latin, illetőleg magyar nevek; ilyen név pl. a régi magy. *Korlát*, melyet PÁPAI PÁRIZ szótárában BOD így értelmez: „Carolus: K o r l á t, Károly“. Téves értelmezés; már ZOLNAI is megjegyzi, hogy talán inkább *Conradus*-nak felel meg a magyar *Korlát* keresztnév (OkI Sz.). A m. *Korlát* csakugyan a lat. *Conradus*-nak felel meg; ez következik nemcsak abból, hogy PESTHY GABRIEL Nomenclatura-jában ezt olvassuk (1561. évi kiadás, I. rész cap. 2): „Conradt (ném.), Cundrat (cseh), Corrat (francz.), Corado (olasz), Conradus (lat.), *Korlat* (magy.)“, hanem abból is, hogy van példa arra is, hogy emlékeink egy és ugyanazt az embert, hol *Korlát*-nak, hol *Conradus*-nak hívják. *Kézai*, (ed. Flor.) 61. §-ában ugyanis ez van:

„Benedictus dux *Conradi filius*“. Szabó Károly szerint pedig egy 1221. oklevélben ugyanerről ez olvasható: „Benedictus dux, filius, *korlat*“; (vö. Szabó, Kézai 92. lap.) A szónak az alakja is csak egy francia *Corrat*-ból s nem *Carolus*-ból magyarázható meg. Más francia közvetítéssel került nevünk is van, s ez a m. *Lajos*, régi m. *Lois* = ó-francz. *Lois*, mai fr. *Louis*. Egyéb ilyen langobard (: frank) nevek *Gellért*, *Anselmus* ~ *Ensel* stb. Itt jegyzem meg, hogy német hangalakban közvetített Árpád-kori keresztnévünk, de egyéb nevünk is alig van.

c) Szláv hangalakban közvetített vagy egyébként szláv eredetű keresztnemek. Ide tartozó nevek pl. *László*, vagy a csehek nemzeti szentjének, *Szent Venczel*-nek régi magyar *Vingyiszló* neve. A PÁRI PÁRIZ-féle szótárban *Bod* ezt írja (I. 613.): „*Venceslaus*-*Ventzel*, *Vindiszló*, *Vizizló*, *Bentzillás*, *Ventzillás*“. Hogy *Venceslav*-nak régi m. alakja *Vingyiszló*, *Vindiszló*, azt be lehet bizonyítani a Váradi regestrum-ból. Ez emlékekben ugyanis az 1214–15. évben a szatmári comest *Vencezlaus*-nak, *Vingyozlou*-nak, *Vingizlou*-nak találjuk írva. Hogy egyébiránt mily elterjedt név volt a Στέφανος alapján fordított cseh *Venceslav* hazánkban a XI–XIII. században, mutatja a magyar *Vének* község neve, mely okleveleink tanúsága szerint *Veinic* keresztnévből való. Ez a *Veinic* (olv. *Vejník*) *Venceslav* becéző, kicsinyített alakja.

E néhány sorban bemutattam, hogyan osztályozom az Árpád-kori „nomina propria“-kat. Nagyobb dolgozattal azonban e téren mindaddig elő nem állhatok, a míg tulajdonneveink nincsenek rendszeresen, nyelvészeti célra használható alakban összegyűjtve. A mi e téren eddig *BOD PÉTER* óta történt (vö. *SÁNDOR ISTVÁN*, *NAGY GÉZA*, *KUBINYI FERENCZ*, *PÓR ANTAL*, *KARÁCSONYI JÁNOS* érdemes dolgozatait, az elsőt a *Sokfélé*-ben, a többiét pedig a *Turul*-ban), édes-kevés ahhoz, hogy a magy. onomatológiai szótárt már most közreosszassuk. Sok részletkérdés vár megoldásra, s az alábbi sorokban egy ily részletkérdést akarok megvitatni.

Az első rendszeresebb gyűjtemény, melyben keresztneveink régibb és újabb változata közölve van, PÁRIZ latin-magyar „*Dictionarium*“-ának *BOD PÉTER* által sajtó alá rendezett kiadásában található [vö. az 1767., 1782. évi kiadások 612–614. lapját, az 1801. évinek pedig a 674–676. lapját. A „*Recueil de dialogues royaux ... király beszélgetéseknek ... őswé-szededetése Pozsony 1749*“ (175–176. l.) és „*Joh. Farkas: Ungarische Grammatik, Wien 1771*“ (261–263. lp) cz. művekben közölt keresztnemek az akkori napi használat keresztnemei]. *BOD* ugyanis a PÁRIZ-féle szótár lat.-magy. részéhez több függeléket csatolt s e függelékek egyikének „*Nomina propria apud Hungaros usitata*“ a czíme. *BOD* e függelékben ábécze-rendben felsorolja azokat a latin vagy latinositott keresztnemeket, a melyeket az ő idejében vagy pedig valamikor ő előtte régebben a keresztény magyarok használtak. Személyneveket, azaz pogánykori neveket nem vett föl a felsorolásba. Minden latin vagy latinositott keresztnév mellé odairja a

magyar értelmezést is. E magyar értelmezéseket Bod részint a saját tudásából: az egykorú nyelvhasználatból, részint pedig régebbi iratokból, könyvekből merítette, a mint azt egyébként ő maga is megvallja, a mikor ezt írja: „Collecta haec esse ex antiquis Libris, Historiis, Donationum ac Privilegiorum chartis. Nonnulla vero ex analogia elucidata.“

Bod jegyzékéből azonban mi nemcsak azt tudjuk kimutatni, hogy Bod az egykorú nyelvhasználatból merített, hanem meg tudjuk nevezni a könyveket is, a melyekből merített. Ennek igazolására felhozzuk a következőket:

Bod ezt írja: „Laurentius: *Nörintz*, *Lörintz*.“ Nem lehetetlen, hogy Bod a *Nörintz* alakot a székely nyelvhasználatból vette, mert KRIZA szerint (vö. Vadrózsák 386) *Lörincznek* a székelyeknél *Nörincz*, becézve *Nörke* is a neve. Megjegyzem, hogy *Landorfejevár* és *Nandorfejevár* helynévváltozat ugyanolyan (vö. Szabács viad.-ban 1476-ból: *Nandorfeyer var*, MA³: *Landorfejevár*, PP.: *Landor-Fejevár* és *Nandorfejevár*; Calep.: *Lándor fejevár*), mint *Lörincz*: *Nörincz* s egyik is, másik is népi eredetű lesz.

Bod ezt írja: „*Geisa*: *Jesse*.“ A magyar *Gyécse* személynév csak THIETMAR merseburgi érsek krónikájában fordul elő *Jesse* alakban (vö. Turul XXIV. 97.), s azonfelül egy XVII. századból való átírt oklevélben (vö. FEJÉR, C. D. II: 156, Karácsonyi J. kanonok úr szives közlése). Nem valószínű, hogy Bod ismerte THIETMAR művét; hihetőbb, hogy Dávid atyjának *Jesse* nevét, esetleg az ó-cseh *Ješa*, újabb cs. **Ješe* nevet vette Bod itt alapul.

A legfontosabb forrás, a honnan Bod merített, a Váradi Regestrom. Bod jegyzékében ugyanis több olyan név olvasható, a mely a Váradi Regestrom-ban hibásan van közölve. Bodnál ugyanazzal a sajtóhibával találjuk a szót. Legyen elég erre a következő adatot idéznem: Bod szerint „*Petrus*: *Pénter*, *Pétur*, *Péter*.“ Ez idézetből *Pénter* csakis a Váradi Regestromban található s itt is sajtóhiba *Péntec* (= péntek) keresztnév helyett.

E három pontban felsorolt példákkal bebizonyítottam, hogy Bod a keresztnevéről szóló szótárkáját az egykorú nyelvhasználatból, valamint régebbi iratokból, könyvekből állította össze. Legnevezetesebb forrása a Váradi Regestrom. Forrásaira csak azt jegyzem meg, hogy a PÁRIZ szótárában elszörtan közölt keresztneveket Bod a maga jegyzékébe nem vette fel, a mi azért különös, mert e szótárral a Váradi Regestrom néhány keresztnévét is értelmezhetette volna. A Váradi Regestrom (ed. Karácsonyi et Borovszky) 38. §-ában szól a Hajdú-Böszörmény mellett fekvő Salamou község *Costa* nevű emberéről. Ez a *Costa* név nem egyéb, mint a *Constantinus* keresztnév becéző alakja, a mint azt PÁRIZ szótára magyar-latin részében mondja, irván: „*Kosztá*: Antiq. (értsd: székely nyelven) *Ciconia*. Item. Nom. propr. *Constantinus*.“ — Hasonló keresztnév PÁRIZ magy.-lat. részében *Józsa*, melyről e szótár MOLNÁR ALBERT Dictionariuma alapján ezt írja: „*Jósa*:

Jodocus, Justus, Nom. propr.“ Bod a maga szótárkájában *Józsá*-ról azt mondja, hogy Josephus a lat. megfelelője (lásd lejjebb). Végül PÁRIZ szerint „*Páskuly*: Paschalis, Nom. Propr. Viri,“ s ez a név Bod összeállításában nem található. E három példából kiviláglik, hogy Bod PÉTER a PÁRIZ szótára keresztneveit nem dolgozta fel.

Ezek előrebocsátása után a következő sorokban az a célom, hogy Bod szótárkájából azokat a keresztneveket vegyem részletesebb vizsgálat alá, a melyek *-sa* szótagban végződnek s ezek kapcsán mondjak el egyet-mást Árpád-kori keresztneveinkről.

Bod „Nomina propria apud Hungaros usitata“ cz. szótárkájában a következő *-sa* szótagra végződő keresztnevek vannak felsorolva:

Basa. Bod ezt írja: „Basilus, Blasius: Bäs, *Basa*, Bala, Balás.“ Az értelmezésre megjegyzem, hogy PÁRIZ lat.-magy. szótárában csak ezt találjuk: „Basilus: Balás“. Az egykorú vagy régi magy. naptárakban sincs sehol mondvá, hogy Basilius vagy Blasius magyarul *Basa*. A *Basa* = „Basilus, Blasius“ értelmezés tehát Bontól ered, a melyet átvett KASSAI is a maga szótárába. Bod a *Basa* keresztnevet a Váradi Regestromból vette (vö. 307. §., a mely szerint *Basa* a régi Krasznamegye egyik községéből való volt).

Dózsá, Dósa. Bod ezt írja: „Dominicus: *Dósa*, Donk, Domos, Domokos.“ Minthogy PÁRIZ szótárában csak ez olvasható: „Dominicus: *Domonkos*“ | „*Domokos* vel *Domonkos*: Dominicus“, s ugyanez van az egykorú és régi magyar naptárakban is (vö. KNAUZ, Kortan, Dominicus szónál), biztos dolog, hogy a „*Dosa* = Dominicus“ értelmezés Bontól ered, a ki a *Dosa* keresztnevet XIII., XIV. századi okleveleinkben olvashatta (vö. CZINÁR, Index és SZAMOTA—ZOLNAI, OklSz.). Bod magyarázatát átvette KASSAI JÓZSEF, CZUCZOR—FOGARASI s megkérdőjelezve ZOLNAI.

Józsá, Jósa. Bod ezt írja: „Josephus: Iseput, Isef, Isu, *Jósa*, Jósef.“ A Váradi Regestromban (lásd KARÁCSONYI—BOROVSKY kiadását), valamint az oklevelekben előforduló (lásd OklSz.) *Jousa*, *Josa* keresztnevet MOLNÁR ALBERT „Jodocus, Justus“ keresztnevekkel értelmezte (vö. szótára³ magy.-lat. részében: „*Josa*, Jodocus, Justus, nom. pr.“). Ezt az értelmezést Bod nem fogadta el, s a *Josa*, *Jousa* nevet *József*-nek magyarázta. CZUCZOR—FOGARASI szótára MOLNÁR értelmezését tartja helyesnek, míg ellenben KASSAI JÓZSEF, valamint SZAMOTA—ZOLNAI szótára Bod magyarázatát fogadja el. (Nb. Az OklSz.-ban *Isó* is olvasható). Minthogy az egykorú vagy régi magyar naptárakban Jodocus, Justus, Josephus keresztneveknek *Josa*, *Jousa* becéző alakja nem fordul elő, mind MOLNÁR, mind Bod magyarázatát úgy kell felfognunk, hogy a régi magy. *Jousa*, *Josa* MOLNÁR, illetőleg Bod szerint a. m. Jodocus, Justus, Josephus.

Maksa, Miksa. Bod ezt írja: „Maximilianus: *Miksa*, *Maksa*.“ Ez az értelmezés Bontól ered, s innen vette át KASSAI J.,

a ki *Mikstát* „Mihály“-nak is magyarázza, valamint Czuczor—Fogarasi. Bod a maga értelmezésével a XIII. századi oklevelekben előforduló *Mocsa*, *Mixa* (vö. Kovács, Index; nb. a Váradi Reg. *Moxxa* neve női keresztnév) neveket akarta megfejteni. Magyarázata épp úgy, mint a fentebbi nevek, egykorú vagy régi magyar naptárakból vett adatokkal nem igazolható.

Majsa. Bod ezt írja: „Moses: *Mois*, *Moisa*, *Mósa*, Moses.“ Régi, Árpád-kori emlékeinkben gyakran előforduló kereszt- és helynév *Mois*, *Moisa* (irva *Moys*, *Moysa*, *Mousa*, *Maysa* stb. Vö. Váradi Reg., Czínár, Ind., Kovács, Index., OklSz. *Mois*, *Moys* alatt, Csánki III. 440, 337), a melynek mai helynévi alakja *Majos*, *Majsa*. Ezt a keresztnévet Bod Mózesnek értelmezte s az értelmezést átvette tőle Czuczor—Fogarasi, valamint Zolnai is (vö. OklSz.).

Az a kérdés már most, vajjon Bod az Árpád-kori emlékekben található *-sa* szóvéggel bíró keresztnévek itt bemutatott példáit helyesen értelmezte-e?

A legelső dolog, a mit meg kell említenem, hogy a magyarban nincsen olyan *-sa* kicsinyítő képző, a melylyel magyar nyelvi keresztnévekből kicsinyített, becéző alakokat lehetne képezni; *-sa* kicsinyítő képzővel alkotott magyar keresztnévekről semmit sem tudnak a régi magyar naptárak (vö. Knausz, Kortan 130—289. l.). Nem fordulnak elő *-sa* képzős kicsinyített alakok a népnyelvi gyűjtésekben sem (vö. Kriza, Vadrózsák 386. l. és a Nyr. gyűjtéseit). Végül megemlítem, hogy *-sa* képzőt azok az értekezések sem ismernek, a melyek keresztnéveink kicsinyített, becéző alakjaival részletesebben foglalkoznak (vö. Nyr. XII. 244, XVII. 485).

Nem valószínű, hogy Bod a *Dosa*, *Josa*, *Maksa*, *Miksa* szavakban *-sa* magyar képzőt látott volna, mint pl. Kassai, a ki az *emse*-ben levő *-se*-vel vette egynek, nem valószínű pedig azért, mert az Árpád-kori emlékekben s magában a Váradi Regestromban is igen sok *-sa* végű keresztnév van, s Bod ezek közül mégis csak néhányat magyarázott.

Én a dolgot úgy képzelem, hogy Bod figyelembe vette a keresztnévi kicsinyítésnek, becézgetésnek azt a legközöségesebb fajtáját, a mely minden nyelvben megvan, azt t. i., a mely abban áll, hogy a beszélő a keresztnévet megrövidíti és a rövidített alakot kicsinyítő képzővel látja el. Így lesz *Borbál*ából *Boricza*, *Borka*, *Dorottya*-ból *Dorka*, *Katalin*-ből *Kati*, *Kató* *Katus*, *Orsolya*ából *Orsika* stb. stb. Azt hiszem, hogy Bod a keresztnévekből való kicsinyítésnek ezt a változatát látta a *Dósa*, *Jósa*, *Maksa*, *Miksa* keresztnévekben, a nélkül, hogy a *-sa* szóvégről pontosabb ismeretei lettek volna.

Bod magyarázatai, elvi alapról tekintve a dolgot, helyesek. A tévedés azonban ott van, hogy ő e keresztnéveket a magyarban történt kicsinyítéseknek, becéző alakoknak tartotta.

Ha az Árpád-kori emlékeket kutatjuk, nagyon sok *-sa* szóvéggel bíró keresztnévet fogunk találni. Például vegyük elő a

Várad Regestromot, s ott ilyeneket találunk: *Bansa*, *Bensa*, *Borsa*, *Kesa*, *Dursa*, *Golsa*, *Luxa* (= Luksa), *Nixa* (= Niksa), *Pousa*, stb. Más kútfőkben is igen gyakoriak a *-sa* végű nevek. pl. *Baksa*, *Dedsa*, *Dimsa*, *Domsa*, *Doxa* (= Doksa), *Kósa*, *Absa* stb. (vö. CZINÁR, KOVÁCS indexeit). Hogy milyen sok ilyen *-sa* végű keresztnév volt az Árpád-korban, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy még magyar szóból alkotott *-sa* képzős nevünk is van. A Várad Regestromban ugyanis *Fehersa* nevű férfiről van szó (vö. Várad Reg. 169. §.), s ez a név kétségkívül a magy. *fehér* szóból való. A *-sa* képző a keresztnévek terén tehát ugyanolyan volt az Árpád-korban, mint a szláv *-nik* képző, melylyel később nem szláv eredetű magyar szó is alakult (vö. *fegyvernek*, *tálnok*).

Eddigi fejtegetéseimből világos, hogy én mind a *-sa* képzőt, mind pedig a *-sa* képzővel alkotott keresztneveket idegen nyelvből átkerült kicsinyített keresztnéveknek tartom. Arra is könnyű megfelelni, hogy mely idegen nyelvből való átvételek e keresztnévek. A nyelv kikutatására egy példát hozok fel.

Helyneveink közt elég gyakori a *Baksa* név. Ilyen nevű községek vannak Zala-, Baranya-, Abauj-, Vas-, Nógrád-, és Szolnok-Doboka-megyékben. A szolnok-dobokamegyei *Baksa*-t oláhul *Boksa*-nak hívják. Régi okleveleink tanúsága szerint a *Baksa* nevű helyeket magyarul is *Boksa*-knak nevezték, a mint arról CSÁNKI művéből meggyőződhetünk (vö. CSÁNKI II. 470, III. 32: továbbá u. o. I. 203, 551, II. 725). Minthogy pedig a mi helyneveink jó nagy része személynévből ered, a mai magy. *Baksa*. régi magy. *Boksa* (irva *Boxa*) egy azzal a keresztnévvel, a melyet a XIII. század folyamán hazánkban a nemesi és a szolgarenden lévők közül többen viseltek. Így pl. a Várad Regestromban egy biharmegyei szolgának a fiát *Boxá*-nak hívják (vö. a 342. szakaszt). Okleveleink pedig említést tesznek *Boxa* comesről, *Boxa* vir nobilesről (vö. CZINÁR: Index, KOVÁCS: Index). Ha már most helyes SZABÓ KÁROLYNAK az a nézete, hogy Anonymus krónikájában előforduló bolgár eredetű *Bocsu* (vö. Anon. 57. §.) neve egy a magy. *Baksa* helynevekkel, akkor Anonymus adatában megvan a fonalunk ahhoz, hogy a régi magy. *Boksa*, mai magy. *Baksa* kereszt-illetőleg helynevet helyesen megmagyarázzuk. Szláv kútfőkben ugyanis szintén vannak *Bokša*, *Bogša* nevű emberek. Az idevágó művekből azt látom, hogy *Bokša*, *Bogša*, *Bogša*, *Bokša* nevű emberekről azt szerb és orosz emlékek tesznek említést (vö. Denkschriften X. 232, 246, DANIČIĆ, Rječn., horv. akad. nagyszótár, Rad 82: 151, MOROŠKIN, Imenoslov). S ezt a szerb-orosz *Bokša*, *Bogša*, *Bogša*, *Bokša* nevet a szlávásgból nagyon könnyű megfejtetni. Mindenekelőtt a szóban levő *-ša* képző ismert szláv kicsinyítő képző, a melylyel férfit jelölő keresztnévekből becéző keresztneveket szoktak alkotni. Így a szerbben *Jakov*(Jacobus)-ból becézve *Jakša* lesz, *Luka*(Lucas)-ból *Lukša*, *Toma*(Thomas)-ból *Tomša* stb. (vö. horv. akad. nagyszót., Rad. 82: 151, JIRČEK, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, Denkschr. 48: III. 73, Glasnik.

1860, XII. 484, 486, 487). E beczzetésnél tehát azt tapasztaljuk, hogy a keresztnév első szótagjához járul a *-sa* képző s így lesz a beczző alak. Ugyanazt, a mit a szerbben láttunk, kimutathatjuk a csehre, lengyelre, oroszra, bolgárra stb. is. A régi cseh és lengyel oklevelekben például több *-sa* képzős férfit jelölő, beczző keresztnév fordul elő, így pl. *Jesa* (= János, vö. GEBAUER, Staroč. slov.), *Borša* (u. o.) stb., a melyek ma a csehben *-še*-re végződnek, minthogy az ó-cseh *a* palatális mássalhangzók után *ě* (*e*)-vé lett. Itt ugyancsak az a jellemző sajáttság, hogy a *-sa* beczző, kicsinyítő neveket alkotó képző a keresztnév meg rövidült részéhez, első szótagjához járul.

Visszatérve már most a *Bokša* szerb névre, azt kell állítanunk, hogy e keresztnév egy szláv *Bog-* „deus“ szón kezdődő szláv névnek a kicsinyített alakja, ilyen szláv keresztnevek *Bogdan*, *Bogomil*, *Bogoslav* stb. (vö. Denkschr. X. 248).

A szláv *Bokša* > magy. *Baksa* példából már most a következőket állapíthatjuk meg:

a) Az Árpád-kori *-sa* végű keresztnevek nem magyar alkotások, hanem idegen, még pedig szláv nyelvekből átkerült keresztnevek.

b) Megfejtésük alkalmával nem szabad a magyar nyelvből kiindulnunk, hanem minden egyes esetben a szlávtságban kell keresnünk megfelelőket, s itt kell a nevet megfejtenünk.

E pontok figyelembe vételével Bod értelmezéseit a következőkép kell javítanunk:

1. *Józsa*. A *Józsa* név nem lehet „Josephus“, mint Bod hitte, sem „Jodocus, Justus“, mint MOLNÁR ALBERT állította; nem lehet pedig azért, mert a mi emlékeinkben a *Josa* mellett *Jousa*, azaz *Jovsa* alak is előfordul. Már pedig *Jovsa Jov*-ja csakis olyan keresztnévből magyarázható, a mely *Jov* szótagon kezdődik. Ilyen keresztnév a szerb-bolg. *Jovan* (= János), a melyből *Jovša* teljesen szabályos alak (Denkschr. X. 232, 278). A magy. *Józsa* < *Josa* < *Jousa* tehát a „János“-t jelentő szláv *Jovša* átvétele.

2. *Maksa*, *Miksa*. Bod mind a két nevet Maximilianus-nak értelmezte. *Maksa*-ra nézve igaza van, azonban *Miksa* nem *Maximilianus*-t jelentett. *Miksa* ugyanis olyan keresztnévnek a kicsinyített alakja, a mely a szlávtságban *Mik*- szótagon kezdődik. S erre nézve azt mondhatjuk, hogy *Miksa* beczző alak lehet: a) A „Maria“ név diminutívuma a bolgárban *Mika* (vö. Bogorov, Blg. fr. rečník II. 497). Ebből *Mikša* férfinévet nem lehet alkotni, noha *Mikša* keresztnév van a bolgárban (Denkschriften X. 287); b) A csehben, lengyelben több olyan keresztnév van, a melyek *Mik*- szótagon kezdődnek s a melyek a cseh *Mikuláš*: Miklós kicsinyítésének látszanak (vö. Denkschriften X. 287). Ebből is lehet *Mikša* képzett alak. c) Legvalószínűbb azonban, hogy a *Miksa* név a *Mihály* név kicsinyített alakja. Már KASSAI szótára is azt írja, hogy *Miksa* „Mihály“ is lehet. Bod maga is azt mondja, hogy a lat. *Michael*nek (vö. P.P.B. I. 613) „*Mika*, *Minka*, *Mikó*, *Mikhál*, *Mihály*“, tehát

Mik- szókezdet is megfelel. A lat. *Michael*, gör. Μιχαήλ azonban valamennyi szláv nyelvben *Mih-*, *Mich-* szótagon kezdődik, más szóval a lat. *ch*-t, gör. *χ*-t mindenütt *h*-nak, *ch*-nak mondják (vö. Denkschriften X. 291). A szlávok közt azonban ott, a hol erős olasz hatás van, értem Dalmáciában, vannak *Mikša* keresztnevű emberek (vö. ŠURMIN, Acta croatica 233, Rad 82:152, JIREČEK, Die Romanen, Denkschriften 48:3:73) s itt ez a név annyi mint az olasz *Michele* = Mihály. A m. oklevelek *Mikša*-ja is minden valószínűség szerint „Mihály“-t jelent.

3. *Basa*. Ezt a keresztnevet Bod *Blasius* vagy *Basilius* megfelelőjének tartotta. Minthogy *Blasius Bla-* szótagon kezdődik, nem lehet belőle *Ba*-sa diminutívumot alkotni. De nem lehet *Basilius*-ból sem *Basa*. A gör. eredetű *Basilius*-nak népies magyar *Vászoly* és görögkeleti szláv *Vasil* neve mutatja, hogy itt új görög ejtés szerint *v-* a szókezdő mássalhangzó. A *Basa* név nem is ezekből, hanem abból a szláv *ha-* gyökérszóból ered, a melyből *Bajko*, *Baja* stb. szláv személynevek valók (vö. Denkschriften X. 245), s a melynek az alapjelentése „magicus artes exercere.“

4. *Dózsa*. E név Bod szerint a lat. *Dominicus*-ból való. Minthogy azonban a szlávban bármilyen *Do-* kezdetű keresztnevből lehet *Doša* diminutívumot alkotni, a mi okleveleink *Dosa* nevei kaphattak a keresztségben akármilyen *Do-* kezdetű nevet; lehettek *Dosifej*-ek vagy *Dobroslavok* stb. Én azt hiszem, hogy *Dózsa* egy szláv *dobrz* (jó) névből alkotott diminutívum.

5. *Majsa*. Bod azt tanítja, hogy a régi *Moysa* (Váradi Reg.) a lat. *Moyses*, gör. Μωϋσῆς mása. Tévedés, mert a *Majsa* név a szláv *moj* (= meus)-ból alkotott szláv *Mojmir*, *Mojslav* stb. (vö. Denkschriften X. 291) diminutívuma.

Bod kevés *-sa* végű keresztnevet sorolt fel. Fentebb említettem azonban, hogy a XI—XIII. századi emlékeinkben sok ilyen *-sa* végű név fordul elő. Ezeket a neveket aránylag könnyű szerrel megmagyarázhatjuk, ha felvilágosításért a szláv onomatologusokhoz fordulunk. Olyan nevek, mint *Luksa*, *Miksa*, *Pavsá*: *Pousa* nem egyebek, mint *Lukács*, *Miklós*, *Pál* keresztnevek szláv nyelvi kicsinyítői, olyanok meg, mint *Borsa* (Denkschr. X. 249), *Dedsa*, *Golsa* stb. szláv köznyelvi szavakból tulajdonnevekké lett személynevek becéző formái. A *Golsa* név pl. *golz* (nudus)-ból ered (Denkschr. X. 264), *Dedsa* meg a szláv *dědz* (avus)-ból stb. (vö. Denkschriften X. Miklosich és JIREČEK, Die Romanen II. és III. rész).

Ezek szerint tehát a XI—XIII. századi emlékeinkben előforduló *-sa* végű keresztneveink szláv becéző keresztnevek, a melyek vagy szláv tulajdonnévből, vagy pedig latin-görög egyházi bibliai névből vannak képezve.

Hátra van még annak az eldöntése, hogy művelődéstörténeti tekintetben ezeket a *-sa* végű keresztneveket hova soroljuk. Vajjon görög-keleti vagy róm. kath. szláv nevek-e ezek?

Már említettem azt, hogy a *-sa* kicsinyítő képző minden szláv nyelvben alkotott tulajdonnévből diminutívumot. Cseh és lengyel oklevelekben épp oly gyakoriak a *-ša* (esetleg *-aša*, *-eša*, *-iša*, *-oša*, *-uša*) képzővel alkotott keresztnevek, pl. *Borša*: *Borše*, *Ješa*: *Ješe* stb., mint az orosz, bolgár, szerb-horvát vagy szlovén emlékekben. Ezt a *-ša* képzőt manapság már nem minden szláv nyelvben találjuk meg. Csak a szerb-horvátban élő, sűrűen használt képző; a szerbben ugyanis közönségesek a *Paša*, *Saša*, *Miša*, *Maša*, *Toša*, *Stojša*, *Nebojša*, *Jakša*, *Ivša*, *Dragša*, *Ivanša*, *Gojša*, *Domša*, *Dimša* stb. (vö. Rad. 82: 151) becéző vagy kicsinyített keresztnevek. A bolgárban már ritkább e képző. A *-ša* képzős szavaknak a szerb nyelvben való gyakori előfordulása azt mutatja, hogy az Árpád-kori *-ša* képzős neveket a görög-keleti szláv hatás csoportjában kell tárgyalnunk.

Vannak azonban más nyomok is, a melyek a görög keleti szlávokhoz vezetnek. A Várad Regestromban (38 §) pl. azt olvassuk, hogy a nyírségi: hajdúböszörményi Illés és Péter ismaeliták a nem messze fekvő Salamon község *Kosta* nevű emberét valamivel megvádolták. Kétségtelen dolog, hogy a *Kosztá* név bolgár (vö. DUVERNOIS, II. 7., BOGOROV, Blg. fr. r. II. 497, Kovács, Index: Costa 1387-ben a bolgár fejedelem követének a neve), szerb (vö. Glasnik 1860: XII: 483, Вук) és oláh kicsinyítése a *Konstantínus* keresztnévnek, s másutt mint görög keleti keresztények közt nem is fordul elő (vö. Letopis M. Sl. VI: 2: 65). Hogy a Salamon községből való *Kosztá* ismaelita volt-e vagy nem, azt nem dönthetjük el; tény azonban, hogy *-ša* keresztnevi ismaeliták is említetnek a Várad Regestrom-ban, mert a 192. §-ban „*Texa* ismaelita de Nyr“ fordul elő. Azt se szabad felednünk, hogy tiszta görög keleti szláv névből alakult *-ša* képzős neveink is vannak. A görög Δημητριη: *Dimítir*, szláv *Démítrz* névből való kicsinyítés a *Dimsa* nevünk, melyből magyar képzővel a mai *Dömsöd* származott (vö. a török eredetű *Oba* ~ *Abád* helynevet). A *-ša* képzős keresztnevek görög-keleti szláv eredete tehát valószínű; következtetéseinkben azonban nagyon óvatosnak kellennünk. Abból pl., ha kimutatjuk is, hogy az ismaeliták közt a Várad Regestrom korában (a XIII. században) kétségtelen görög keleti szláv keresztnevek vannak elterjedve, még nem következik, hogy az ismaeliták már a XI. században is görög keleti vallásúak voltak. Nem pedig azért, mert hiszen Szent László és Kálmán királyaink törvényeiből tudjuk (I. 9, I. 46. §.), hogy az ismaeliták akkor még mohammedánok voltak.

Végeredményül kimondhatom tehát, hogy a *-ša* képzős Árpád-kori keresztnevek túlnyomó részben görög keleti szláv hatás által közvetített keresztnevek.

MELICH JÁNOS.

Néhány ritka szó.

Dúverte, dúvercz. Mindakettőt a MTsz. közli a Nyr.-ből. Amaz így fordul elő Korda Imre halasi szólásmódjai közt: „*Dúvertibe vagyunk*: össze-vissza, felfordult állapotban.“ (Nyr. XIV. 231. l.) Emezt Simonyi teszi közzé, mint halasi tájszót, így: „*duvercz* (rövid *u*-val) „Jaj, ne adjon forintot; abba a nagy *duverczbe* ottkinn (a konyhába) még fő találok tüzelni.“ (Nyr. XVII. 576. l.) Én nemcsak halasiaktól ismerem ezt: „*dúvertibe* van,“ hanem szabadszállási embertől is hallottam: „Mindig *dúvertibe* van ez az udvar“ és egy tassi születésű embertől (itt, Pesten) ily alakban: „*Dúvertjébe* van annak mindene.“ Szilády Áron, a a kitől kérdezősködtem, szintén „*duvertyi*“-t emlegetett, valamint Baksay „*dúvertjében*“-t (Kún-Szt-Miklós). Ugyanez a jelentése *dúvercz*-nek (duvercznek) is. Ennek a meglétében kételkedik a MTsz. szerkesztője s azt gyanítja, hogy: „alkalmasint hiba *duverti* helyett, a mely úgy lehetett írva, hogy a *tí-t cz*-nek lehetett nézni.“ Ebből azt következtetem, hogy Simonyi nem maga hallotta a „*duvercz*“-et s így nem tudta elosztatni a szerkesztő gyanúját. Hát elosztatom én. A *dúvercz*, igenis él Halason, s p. a Zseni-házban inkább ez járta, mint a „*dúverti*.“

Dúveszte. Dunántúli szó. Hangzásra hasonlít a „*dúverté*“-hez, csakhogy az egyikben az összetétel utótagja a *ver*, a másikban a *vesz* igét mutatja. Jelentésre sem ütnek el egymástól nagyon. Többnyire ily kapcsolatban: „*duvesztibe* van“, „*duvesztibe* hagy“, s körülbelül annyi, mint „*vesztibe*“, „*veszendőbe*“, „*bitangba*“, vagy más tájszókkal: *kardéba*, *kaladérba*. Így is hallani: „Ott is *dúveszte* lesz ám nemsokára!“ = felfordulás, pusztulás, romlás stb. Az irodalomban ezt a szót csak Eötvös Károly használja. „Utazás a Balaton körül“ című könyvében kétszer. „Három egész esztendei keresetet *dúvesztében* hagygni nem lehet“ (I. 227. l.). „Batthyáni kéri és inti, gondolja meg jól, ne *hagyja* az országot *dúvesztében*“ (I. 285. l.).

Kufercz. Szintén Dunántúlról ismerem, de sehol sem olvastam. A „*duvercz*“-hez hasonlósága juttatta eszembe. Jelentése: zűrzavar, zenebona, keveredés stb. P. „Jó egy *kuferczet* csinált az a két bika!“ „Mikor az a *kufercz* volt, én Vas megyében voltam“ (mondta az öreg F. R., s a forradalmat értette rajta). Melléknévi származéka ismertebb: „*kuferczes* (kuferczos), t. i. táncz. Erről Ball. Telj. Szótára (egyebek hallgatnak róla) ezt

mondja: „kaparós, lábait kifelé vető táncz“. s idézi Jókaiából: „Járta a jókedvű legénység a *kuferczes* tánczot.“ Réthei Prikkel M. „A magyar táncnyelv“ cz. cikkében (MNY. II. 11. l.) ezt írja róla: „A páros friss népi táncz a régebbi iratokban többféle névvel kerül elő. Csokonai Dorottyájához írt egyik jegyzetében — mint mondja „a nép után“ — *kuferczes táncznak* nevezi. S valóban Kisújszálláson még ma is azt kiáltják oda a cigánynak: „Húzzék rá kend egy jó *kuferczeszt!*“ Ez az elnevezés alkalmasint a *lekuperczol*, *lekuperczál* = lekuporodik, lehajlik. leguggol igével függ össze, a melynek *kuferczol* mellékalakja is járatos az alföldi nép körében, A *kuferczes* táncz értelme tehát minden valószínűség szerint ugyanaz, a mi Dunántúl a *buktatósé*, *mártogatósé*.“ Így Réthei. Az én „kufercz“-em ellent mond ennek az etymologizálásnak. Nem „buktatós“, „mártogatós“, hanem *zavaros*, *rendetlen* táncz, a minő a szilaj friss magyar, melyet így jellemez Arany:

„Száz pár mozog, egyszerre mind,
Lesz véghetetlen labyrinth,
Egy össze szőtt-fontömkeleg,
Mefoghatatlan egyveleg,
Melyben, a *hány pár, annyiféle*
A táncz alakja és szeszélye:
Mégis azon egy zenemérték
Kormányozza mindenki léptét stb.“ (A magyar táncz.)

Ugyancsak Arany „Kóbor Tamás“-ban ezt írja a „boszorka-táncz“-ról:

„Nem ujdonuj cotillon az,
Minőt Páris divatba hoz,
Hanem *kuferczes*, kopogós,
Mártogatós, *leguggolós*,
Ugrós szilaj táncz. stb.“

Itt, ime, külön van a „kuferczes“-től a „mártogatós“ és „leguggolós“!
Az se éppen „mártogatós“-t vagy „buktatós“-t akar járnai,
a ki így szól „Az ünneprontók“-ban:

„A Zsuzska maradjon! hagyj neki békét!
Eszem azt a pirostitós képét:
A *kuferczeszt* majd vele járom“ = a frisset.

Én tehát úgy tartom, hogy *kufercz* (= rendetlenség) lévén főjellemvonása a csárdásnak, a *kuferczes* a nemet jelöli, melynek sokféle faja van, *figurája* (p. düllögő, dobogó, buktatós, mártogatós stb.).

Mondanak egyébiránt *kuferczes* „asszonyt“, „életet“ is. A MTsz. szerint „kuferczes“ Halason *sántát* is jelentene, a *kufercz*ol ige pedig Hódmező-Vásárhelyen = gyalogol.

Dulonvesztett. Ritkábban hallani. „Az is olyan *dulonvesztett* asszony volt fiatalabb korában“ = kikapó, rendetlen életű. Egyébről is használják, a mi kopott, romlott, pusztul, pl. szekérről, járomról stb.

Zugába. Ezt így hallottam: „*zugába hagyott* mindent“ = rendetlenségben. Így is: *zigibe-zugába.*

Dugába. Ezt: *dugába dül* mindenki ismeri, ezt: *dugába dönt* sokan; de kevesen vagy senki ezt: *dugába van*, melyet szótárakban se találók, nem is olvastam. Jelentése: rendetlenségben. Mondják olyan asszonyról is, a ki pelengyén (negligé-ben) van, a kin rendetlenül lig-lóg a ruha.

Dú. Ez van előtagjában a *dúvad* szónak, melyet újabb törvényeink is használnak. Kedveli némely író is, kivált Jókai. A NyUSz. ezt mondja róla: „A Kreszn.-nél följegyzett *díméh* (állítólag komárommegyei tájszó) elvonása, „*praeda, rapina*“ értelemben. Néhány összetételében jött forgalomba: *dúhajó, raubschiff; dúmadár, raubvogel; dúsóvár, raubgierig; dúvagy, raubsucht; és dúvad, raubthier.* Csak az utolsó maradt életben.“ Ehhez az a megjegyzésem, hogy a *díméh* népi voltában nem lehet kételkednünk, Kreszn.-nek hitelt kell adnunk, midőn így szól: „*Díméh.* Tolvajméh. Hallottam 1822 febr. 3. Egy méh-kas-kötő Kocsi embertől.“ Ezt újabb adatok is igazolják (l. Nyr. 32.) Hogy: „*Dú.* R. (= régi) *Rapina, praeda*“ volna, azt már csak úgy gondolta el Kresznerics. A többi *dú*-s szók koholói előtt a Kreszn. *díméh*-je lebeghetett, de lebeghetett a *dül* ige is. Lám, Simonyi is így igazítja meg Szótárában a *dúvad*-at: *dülő vad*, s neki a Raubvogel = *dülő* madár, a mit senki sem mond (v. ö. egyéb-iránt Vörösmarty „Szilágyi és Hajmási“-jában: „*dülő vad* madár“).

Nekem az a véleményem, sőt meggyőződés, hogy a *dú*-nak semmi köze ahhoz a *dül*-hoz, mely „*devastatur*“, sem a „*rapina*“-hoz „*praeda*“-hoz, de annál több van azon *dül*-hoz, mely a *dül-fül* ikerszó első fele. Már pedig a ki *dül-fül*, az *dühösködik*, de magában (schraubt vor Zorn), s nem *dül*, az az nem pusztít vagy ragadoz, sőt többnyire kezét se mozditja, szót se szól. Hogy ez így van, hogy a *dú*-ban a *dühösség, vadság, feneség* fogalma rejlik, bizonyítják a következő szók, melyeket a néptől feljegyeztem. Mert ne gondoljátok, hogy a nép beszédében csak az árva *díméh* röpköd. Íme:

Dúkan (nem vadkan, hanem szelid kandisznó, a mely vad, *dühös*); *dúbika* (szilaj, „*csúnya*“); *dúdarázs* (nem darázs, hanem oly méh, mely elszökött, elvadult); *dúkutya* (apja vagy anyja farkas); *dúvérese*; *dúmedve* (ezt háromszéki embertől hallottam); *dúnyavalya* (nem pusztító járvány, hanem akármilyen nagy betegség); *dúbicska* (mérges élő), *dú* ember, asszony (indulatos, vad természetű), sőt így is: *dú* egy ember, *dú* egy asszony. *Dúvad*-at is hallottam paraszt embertől (farkasra), sőt *dúvad* embert is — ha jól emlékszem. Többet nem tudok, de persze lehet több is.

A ki ráér s ért hozzá, nyomozza tovább az itt felsorolt ritkább szók eredetét s egymáshoz való viszonyát. Azt hiszem, érdemes volna.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Sírva vigad a magyar? Ez a kérdés nemcsak a magyar zenészt és ethnologust, hanem a magyar nyelvészt is érdekli.

Tanuló ifjúságunknak az a része, mely a középiskolákban Négyesy Lászlónak Stiliztikáját tanulja (pedig tudtommal sok helyt tanulja), a magyar közmondásokról tanultában korán emlékezetébe vési, hogy „vannak olyanok, melyeket csak gúnyosan lehet használni kisszerű esetekről”; és vannak, melyek „komlyabb és méltóbb tárgyakhoz is illenek: „*Sírva vigad a magyar.*“ „Jó az Isten, jót ad.“ (4. kiad. 180.)

A magyar nyelvész joggal fölvetheti a kérdést: helyesen tanulják-e ezt a magyar ifjak? Vita tárgya lehet: csakugyan oly közhítből fakadt szólás-e a „*sírva vigad a magyar,*“ a minő kétségen kívül a „*jó az Isten, jót ad*“; érdemes-e a „magyar közmondás“ névre, vagy sem.

En három évvel ezelőtt a Magyar Szemle cz. folyóiratban (1904. évf. 24. sz.) több oldalulag: lélektani, ethnologiai és zenei szempontból megokoltan kifejtettem abbeli erős meggyőződésemet, hogy a kérdésbeli mondás nemcsak hogy nem felel meg a valóságnak, hanem egyenesen kiáltó képtelenség. Itt most nyelvészi szempontból akarom megvizsgálni, mely korból származik, s közalkotás-e, vagy egyéni költemény.

Az első, a mit meg kell állapítanom, az, hogy a „*sírva vigad a magyar*“ szólás egyenetlenegy régebbi közmondás-gyűjteményünkben sem kerül elő (Ballagi közli először 1850-ben), sőt még irónál sem. Ha tehát közmondás, akkor csak újabbi keletű lehet.

Másrészt föltétlenül bizonyos, hogy az újabbi korban is legelőször író használja, még pedig Bajza József, a kinek 1825-ben írt borénekeiben találkozunk vele:

„Mig Mohácsnál nem csatázott
A félholdu büszke tar,
Vig volt addig; hajh azóta
Sírva vigad a magyar.“

Bajza semmi esetre se vette mondását a nép ajakáról, mert ha valakitől, hát tőle távol volt a népiesség keresése. De vajjon honnét vette?

Véleményem szerint nem eredeti ötlete, hanem *Kisfaludy Sándornak* hatása alatt költötte. Kisfaludy ugyanis 1807-ben kiadott Regéinek előszavában egyebek közt ezt írja: „A magyar hajlandó a szomorúságra. Sőt még örömét és vígságát is bús hangokkal jelenti. Bizonyosága ennek a nemzeti magyar táncznak többnyire kesergő melodiája; bizonyosága ennek a köznép énekeinek többnyire szomorú nótája. *A magyar* felől igazán mondhatni, hogy *sírva tánczol*“.

Nem akarom itten most vitatni, hogy Kisfaludynak nincsen igazsága; de utolsó mondata alapján azt kétségtelennek állítom, hogy Bajza felkapott mondásának mind eszméjét, mind alakját ebből vette.

Ismerek egy adatot, a mely a „sírva vigad“ szólásnak látszólag népi használatát bizonyítaná. Benedek Eleknek „A magyar nép multja és jelene“ cz. művében tudniillik a következő verset találom:

„Kalapomat félre vágom,
Ne lássák szomorúságom:
Húzd cigány, a ki lelke van!
Hogy mulassak bánatomban.

Húzd rá cigány keservesen,
Hogy a szívem megrepedjen;
Ne tudja rajtam kívül más.
Hogy ez csak *sírva vigadás*.“ (2: 306.)

Nem tudom ugyan, mily forrásból merítette Benedek ezt a verset, de azért habozás nélkül rá merem mondani, hogy nem igazi népi költemény, hanem egyik népdalnak tudákos átgúrása. Ez tehát nem bizonyíthatja, hogy a nép ismeri és használja a „sírva vigad a magyar“ mondást. De hiszen a *sírva vigadást* sem ismeri!

Vannak rá példák, hogy egyes nagy emberek szólásai a nép ajakára kerülvén, idővel közmondásokká váltak; de én a czimbéli mondást nem ismerhetem el ezek közé tartozónak. Ezt csak az urak kapták fel; a nép nem fogadta el (legalább nincs rá semmi biznyság!), mert egyáltalán nem illett a felfogásába.

A régebbi korból mindössze egy közmondást találtam Dugonicsnál följegyezve, mely a szóbeli egyéni mondáshoz viszonyítva valóban a közmagyar felfogás szülötte, s ez a következő: „nem nagyon vig amagyar.“ (2: 305.) Am ennek egészen más az értelme, mint a *sírva vigad a magyar*“-nak.

Végső következtetésül e szerint megállapíthatom, hogy 1. a „sírva vigad a magyar“ nem közmondás, hanem Bajza szállóigéje, melyet kétségtelenül Kisfaludy Sándornak „a magyar *sírva tánczol*“ mondása hozott életre; 2. a nép nem használja, sőt nem is ismeri, csupán az úri osztály ajkán járatos (olyan úri közmondás-féle!); tehát 3. jogosan nem tanítható a magyar közmondásnak példájául.

Suska, suskás. A mai nyelv e szóalakokat már nem használja. A régiségben is csak két helyen akadunk a nyomukra. A *suská-t* Orczy Lőrincznek következő verse tartotta fenn:

„Szivességit szoktad nézni a gazdának,
Szorgalmatosságát szurkos gazdasszonynak,
Nem kérded mi nyelven szóllanak szakácsnak,
Sőt azt sem, valljon nem hiják-e *suskának*.“ (Nimf. B5.)

A *suskás* változat meg, a mely kétségtelenül a *suská*-nak melléknévi alakja, Kis-Viczai Adagiáiban kerül elő kétszer: „Milesiis effoeminator. Igen *suskás* (bujás)“ (306.) és „Sardanapalus. Tsak hasnak szolgál. *Suskás* (buja ember).“ (467.)

A NySz. valószínűen a melléknévi forma biztos jelentésére támaszkodva „uxorius, siemandel“, tehát asszonyias természetű férfi értelmet tulajdonít a *suská*-nak, csakhogy kérdőjellel, bizonytalanul. Szükséges ennél fogva etymonjának földériteése.

Szótárainkból jóformán semmit se okoskodhatunk ki eredetéről. A NSzótár két jelentését ismeri: 1. valaminek tokforma héja, hüvelye, pl. fenyő suskája, azaz toboza, mely a magvakat rejt; 2. elpuhult erkölcsű. Ez utóbbi értelmére megjegyzi, hogy rokon hozzá a *susnya* (lusta, tunya, csunya, piszkos) szó. Amde az „elpuhult erkölcsű“ jelentés annyira távol van a „héj, hüvely“ értelemről, hogy rokonság semmiképp se képzelhető közöttük; más szóval itt külön két *suska* névvel van dolgunk, r. melyek hangzásra csak véletlenül esnek össze. Ebből tehát mit se tudhatunk meg a czimbeli *suska*, *suskás* szóformák származásáról. A MTsz. „venyige, szőlővessző“ jelentésű *suská*-ja sem ad semmivel se több felvilágosítást ugyanerről. Kresznerics éppen hogy közli a *suskás* melléknevet „effoeminatus“: elpuhult, elasszonyosodott értelemmel. Kassai Szókönyve meg egészen hallgat mind a kettőről.*

Igy hát egészen magunkra maradunk az etymon kiderítésében. De azért megpróbálkozunk a *suska* suskájának fölfejtésével.

Lássuk, mi az eredeti jelentése! Más nem lehet, mint a mit a NySz. kétkedve közöl (de a többi forrás megerősít), t. i. gyöngye, asszonyias (miként őseink szokták volt mondani: „kontyot feltérvő, Anda Pál hadába való“) férfi; német gondolkodással: papuoshős. Orczy versébe egyrészt ez az értelem talál legjobban, másrészt meg a *suskás* melléknévi alak „effeminatus“ jelentése is ugyanezt igazolja.

Vizsgáljuk most már, hogyan szokta nyelvünk a „férfiatlan, asszonyias“ fogalmat kifejezni.

Már hály egészenben is találunk rá példákat, hogy a magyar nyelv női neveket alkalmaz e czélra:

Ilyen teszem a *Katus*, *Katuska* (Katalin) név. „Hazájokért — Miskolczi Gáspár (Egy jeles vadkert 663.) — mind egyik férjfiaknak és nem *Katus asszonyoknak* kellene lenniük.“ Eme példában az ellentétből világosan kiténik az „effeminatus“ értelem. Ide vág Thaly Vitézi énekeinek ez a helye is: „Az ilyen *katuskán* csak előbb kell adni, pad alá, s ágy alá csak bé kell bujtatni“ (— mondja az asszony a gyámoltalan férjre 2:259.). Sőt a fogalom erősebb kifejezésére a *Katá*-t még a *Pila* (:llona) névvel is megszokták volt toldani. Cserei Mihály például Historiájában szigorú atyjáról a következő megjegyzést teszi: „Úgy féltem atyámtól . . . örökké szidott száznak, *catipılanak*“ (vagyis: elpuhultnak). Baróti Szabó D. is közli Toldalékjában ezen összetételt: „*Katapila*: Katuska, asszonyi természetű férfi, tomolkó, kinek el nem olvadna egy kalán vaj a szá-jában.“ Erdélyben egyébként manap is általános használatú szó a *katapila* „nőies természetű férfi“ (MTsz.) értelemmel. A „*katus*, *katuska férfi*“ elnevezés meg az egész országban járatos (l. Erdélyi, Közm. 220., NSzót., MTsz.); sőt „*katuskodik*, *katiczaskodik*“ (: asszonyi munkába avatkozik) igei alakjai is használatban vannak (l. Kreszu., NSzót.).

A *Kata* mellett a *Panna* (:Anna) nevet is alkalmazták már régebben az „effeminatus“ értelem jelzésére, a mint bizonyítja Kresznericsnek Nagyváthiból (G. A. 36.) vett emez adata: „*Tulipán Panna*. Csúf neve olly férjfinak, a ki minden asszonyi dolgokba belekottyán.“ Kétségen kívül a *Panna* név változata a *Panyóka*

* Dankovszkynak: „*suskás* (suskás, sl.), susurro, ein Flisterer“ származtatása jelentési szempontból nem jöhet számításba. R. P. M.

szóalak is, melyet a MTsz. szerint Szatmár megyében ugyanilyen „női munkával, gazdasszonyi teendőkkel foglalkozó ember“ jelen-téssel használnak.

Alkalmazták továbbá ugyannerre a czélra az *Apollónia* nevet is *Apalín* formájában. Tanúság reá Baróti Kisdéd szótárának (2. kiad.) eme közlése: „Kunya: *Katus-*, *Apalín szívü-*, természetü, puha, magát asszonyi módra viselő férfi.“ (Kassainál is 1:183).

Jelenleg a *Katus*, *Katuska*, *Panyóka* szók mellet még a *Jutka* (: Judit) és a *Bori* (: Borbála) neveket is használjuk a „férfiatlan“ tulajdonságnak kifejezésére. A NSzótár szerint tudniillik: „*Jutka*: népies nyelven a. m. együgyü, papucs alatt levő férfi“; a MTsz. szerint pedig Nagybányán: „*bori-bácsi*: asszonyi természetü férfi.“

Valamint a férfiatlanság fogalmát női névvel, úgy a nőkhöz nem illő férfiaskodást, régiesen szólva: a konty helyett való süvegviselést („Süveges asszony ebszokás“ — tartotta a régi magyar közmondás!) férfiúi elnevezéssel szokta nyelvünk csipősen kifejezni.

Igy már régóta általános szokás nyelvünkben, hogy a süveges asszonyt „*Simon-bíró*“-nak hívjuk. A XVI. századból való Adhortatio mulierum cz. házassági énekben, teszem, a fiatal férj e szókkal óvja az új menyecskét az ura dolgába való illetlen beavatkozástól: „Ifjak, kik látnak, csak megcsúfolnak tégödet, mondanak *Simon bíró*nak“ (RMKT. 4:79.). Ősapáink ugyanis, miként egy 1622-ből való „intő-és oktató-ének“ tanúsítja, legkevésbé se találták tiszteletreméltónak, hogy „*Simon bíró*“ legyen úr a házban, mondogatván: „Oly rüt az, hol *Simon bíró* jár elől“ (Thaly: VE. 2:20.) Főbenjáró fonák-ságnak tartották, hogy valamely családban „*Simon bíró*“* haitsia az louat,“ a mely közmondásnak Decsi szerint (Ad. 49.) az volt az értelme, hogy „*currus bovem trahit*,“ azaz: mintha szekér húzná a lovat.

Érsekujvárott a kardos, feleselő menyecskére ezt szokták mondani: „*De atilla* egy asszony!“ (MTsz.). Erdélyben meg a férfiaskodó, férfias mulatságot, sportot kedvelő nőre így kiáltanak csipkelődve: „*Ahun gurul a pista-kisasszony!*“ (: kerékpáron megy, MTsz.).

A felhozott példák minden kétséget kizáróan igazolják, hogy nyelvünk a férfiatlanságot női s a férfiaskodást férfiúi névvel szokta tréfásan kifejezni.

Mi következik most már ebből a czimbeli *suska*, *suskás* szóalakok etymonjára nézve?

Természetes analogia alapján az következik, hogy „effeminatus“ értelmüket valamely női név fedi. Így aztán könnyen rájövünk, hogy a *suska* eredete szerint nem egyéb, mint a *Zsuzsánna* nőnévnek kicsinyített alakja: *zsuska*; a *suskás* pedig ennek melléknévi változata. A szókezdő *s* ~ *zs* hangmegfelelést nem szükség külön bizo-

* Pápai Páriz Szótárának Bod-féle kiadása szerint a „*Simon bíró*“ elnevezés nem nőkre, hanem férfiakra vonatkoznék: „Kontyot fel-tévő férfi, *Simon bíró*, Anda Pál hadába való: uxorius.“ Ez az állítás azonban a fenti adatok szerint minden valószínűséggel tévedés. Bod, miként Szirmay is (Hung. in parab.¹ 39.), úgy látszik, a *Simon* miskolczi bíróról való népetymologias anekdota alapján tulajdonít a *Simon bíró*nak „uxorius“ értelmet, holott minden más forrás ellentmond nekik. Vö. még: „*Simon bíró* *hajtja a lovat*. Arról mondják, a kinek a felesége hatalmasabb az uránál és férjénél. Vir est sub potestate uxoris. Mulier imperat in domo.“ (Kassai 1:321.); továbbá: „*Simon bíró*: átv. a. m. kardos asszony.“ (NSzót.) R. P. M.

nyitanunk, mert hiszen a *Zsuska* név *s*-es változattal is egyaránt járatos nyelvünkben (sőt régenten általában *s*-sel ejtették). Kassai Szókönyve szerint: „*Susa, Suska, Susánna, v. Zsuzsánna*. Kn. Susanna.“ (4:341.)

Nótafa. Erre a szóra tudomásom szerint csak a MTsz.-nak van egyetlen adata Kecskemétről: „*Nóta-fa*: tambura, guzlica.“ Pedig már a régi nyelvben is használták, a mint ezt Gvadányinak következő két sora bizonyítja:

„A posztó tokokból magok *nótafáit*
Kihúzták, pökdösték hűrt húzó fácskáit.“

(A mostan folyó orsz. gyűl. sat.-crit. tárgyalása 179.)

Gvadányinál tehát a *nótafa* a. m. hegedű. Jelenleg is használja a nép ezt a szót, csakhogy más jelentéssel. Nem egyszer volt már alkalom hallani, hogy *nótafának* hívnak olyan személyeket, a kik igen sok nótát tudnak, a kiből — mint mondani szokták — a nóta csak úgy dül. (KB. Szótárában a. m. „liederdichter.“ Szerk.)

Világ-unta. A NySz. csak Zrinyiből idézi e kifejezést: „Nem gondolok osztán, ha lelkem el válik *világ-unta* testemből“ (2:126.). Valójában azonban nemcsak Zrinyi él vele, hanem Faludi jegyzeteiben is felfalálható: „*Világunta* ember“ (Társigék 152.). Ezen kívül Kis-Viczaynál is megvan: „Terra odium (intestina). *Világ unta* (semmire kellő jószág)“ (509.). Érdekes, hogy míg Zrinyi és Faludi tárgyi kapcsolatnak fogják fel, addig Kis-Viczay alanyi összetételnek alkalmazza.

RÉTHEI PIRIKEL MARIÁN.

Távottam, távotta. Geleji Katona István Váltság titkának harmadik kötetében a 665. lapon olvasható a következő mondat: „A'Nagy Constantinus Keresztyén Tsásárban-is babonaságnak kell inkább tulajdonítani, mint religionak, hogy nem elégedvén-meg valami egyéb *távotta* lévő vízzel, a'Jordán vízéhez kívánkozott mennie, hogy a'ban keresztelkedjék-meg, a'mellyben a'Christus meg-keresztelkedett.“ Kezdetben azt hittem, hogy a *dült* betűs szó sajtóhiba *távolra* helyett; ez ugyanis *távorra* alakban előfordul a népnyelvben; nincs azonban a könyv „szemet“-je között — a hogy Geleji a sajtóhibákat együttesen nevezi e kötet végén. Az 1245. lapon előkerülő *távottam* azonban arról győz meg, hogy itt személyragozott névutós-féle alakkal állunk szemben. „Igazit a'Mentzekus thesisaire — mondja Geleji az említett helyen — a'mellyek nintsenek *távottam*. Feleletit e'vel erőssiti.“

Egészen világos, hogy az első idézetben: *távol tőle*, ez utóbbiban: *távol tőlem* a jelentése; valamint az is, hogy a *távott* a *távu*, *távul* mellett épp olyan locativus, mint pl. a *közül* és *mellől* párjai: a *között* és *mellet*, s hasonló névutópárok.

Irodalmi nyelvünkben sem Geleji előtt, sem utána eddigi tudomásunk szerint elő nem fordul. Bármilyen tetszetős dolog volna is ezen alakokat a névutóként is használt *távul* határozószónk kiveszett párjának tekinteni, bármilyen könnyű volna is azokat a *táv+ozik*, *táv+ül*, *táv+o+l* alakokból, kikövetkeztethető régi *táv* fő- vagy melléknév származékának magyarázni, mi mégis Geleji újításait látjuk bennük.

A *távottam*-féle névutó, illetőleg személyragos határozószó képzése egyébiránt nem példátlan a nyelvünkben. A mult század har-

minczas éveiben keletkezett a *körött* s a XVIII. század végén a *köré*. Az előbbit először csak a Tudós Társaság Zsebszótára jegyzi fel 1838-ban, az utóbbit Baróti Szabó Kisded Szótára (*Köré*: keré.) A *távottam* és *köröttöm* között pedig csak az a különbség, hogy az első idő előtt született. Vö. még *enyett* és *viszett* kiveszett névutókat.

Többnyire, legtöbbnyire. Ez íghehatározóink a régi nyelvben csak *többire*, *többére* és *legtöbbire* alakban fordultak elő. A NySz. Szómutatója említ ugyan két adatot a *legtöbbnyire* és *többnyire* szókról, de amaz egyáltalában rincs meg a szótárban, csakis a szómutatóban; emez pedig a Kulcsár-féle Mikes-kiadásból — a mint Szily Kálmán nemrég (MNY. 2: 348) kimutatta — hibás és *többire*-re javítandó.*

De, ha Mikes korában még nem mondták is közbetoldott *ny*-nyel e szavainkat, a XVIII. század második felében már szokásban lehetett. Thomas francia Nyelvmasterében ugyanis 1763-ban: „*többnyire* a' rövidségnek szépségeért elhagyatnak“ (Tit. 29); „*többnyire* utánna accusativus áll“ (76); „*többnyire* a verbum előtt állanak“ (2: 144); továbbá a „Hasonlító Adverbiumok“ között (I: 220) a *Le plus: leg többnyire*; itt tehát „am meisten“ a jelentése. A XVIII. század legvégén pedig egészen általános. Kazinczy ezidőbeli levelezéseiben ugyanis majdnem mindig *többnyire* van a régi *többire* helyett; 1789-ben I: 361: „még nagy emberek is többnyire mind meg botlanak ebbe“ (Földi szavai); u. o. 440: „az írók és fordítók azért nyúlnak többnyire Románhoz“ (Kazinczy leveléből); 1790-ben 2: 89: „szerzői többnyire mink vagyunk“ (Prónaynál); u. o. 119: „Többnyire Te voltál tárgya beszélgetésünknek“ (Kazinczy) és 1791-ben 2: 207; „többnyire tsak az Anapaestusos versek vagynak hátra.“ Sőt Baróti Szabó Kisded Szótárában magyarázatra is szorul már a régi *többire* alak, ú. m. *Többire: többnyire*; Márton 1803-ban már nem is ismeri a régi alakot. *Legtöbbnyire* szótárilag ez utóbbinál 1823-ban.

Úgy látszik, hogy a régi *kevesebbnyire* analogiája hatott a *többire* alakra. Föltevésemet valószínűvé teszi éppen Thomas, a kinek könyvéből a NySz.-beli — XVII. és XVIII. századból vett — két adatot egy harmadikkal is megszerezhetem: a „Hasonlító Adverbiumok“ közt (I: 220) *Le moins: leg-kevesebbnyire*.

SIMAI ÖDÖN.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

(Folytatás.)

„Az *egyke*.“ Gr. Széchenyi Imre tanulmányának czíme. Dunántúli elnevezése az egy gyermek-rendszernek. M. O. XI. 25. 6.

„Holmi jámbor *földtűrók*-kal van dolgod“ = földműves. Budapesti Hírlap XI. 25. 2. Rákosi Viktor tárczája.“

„Meg vannak akadva a *levitézlett* darabantokkal.“ (= Szellemes, tömör kifejezése a vitézkedéssel, hősködéssel lejátszott szereplésnek.) P. N. XI. 28. 1. (Vezérczikk.)

* A *többnyire* és *többnyi* czímszó alatt idézett adatok bátran egy kalap alá vonhatók, minthogy a *többnyi* szóra adat nincs is a NySz.-ban.

„Éljent, vagy *abczúgot* kukorint a tömeg.“ P. N. XII. 2. 1. (Ezt a szót már be kell vennünk idegen származása ellenére is a szótárba.)

„Egyedül azon az alapon kell határozni a képviselőháznak, hogy mit kíván a *mentelem* alkotmányjogi rendeltetése.“ (Mentelmi jog.) P. N. XII. 6. 2. (Vezércikk.)

„Ez valóban a legizgatóbb, a mi a mi férfi-idegrendszerünknek *megélvezni* adatott.“ P. N. XI. 10. 2. Szász Zoltán tárczája.

„Mondá a tiszteletes *babogva* a királyfinak“ = dadogva, hebegve. P. N. XI. 15. 2. Krudy Gyula tárczaczikke.

„Megnyugtattott volna, ha röviden *letegeztem* volna őt“ = Barátságomba fogadtam volna. M. O. XI. 11. 2. (Tárcza.)

„Egy ifjú báró őt *leurazta*“ = a letegezte módjára. Nem fogadta őt ezáltal társaságába. M. O. XI. 14. 1. (Tárcza.)

„Ily mélyenjáró politikai eszméket nem lehet egy tárczaczikk keretére *rászabni*.“ (U. o.)

„A hatóságok azonban *megneszelték* a dolgot és óvintézkedéseket tettek“ = megsejtették. M. O. XI. 17. 9.

„Kissé színtelen, *vékonyhúsú* ez a hősnő“ = nyápicz, erőtlen. M. O. XI. 17. 5. (Szinházi kritika.)

„Különben is azt hitte a kis királyfiról, hogy *kakukfi*.“ = Házasságtörésből származott gyermek. P. N. XI. 10. 22. (Regény.)

„A munkások pedig folyton nagyobb bért követeltek, *amerikáztak*, vagyis kevesebbet dolgoztak a meghatározott idő alatt, mint azelőtt.“ *Amerikázás* = a dolgozva sztrájkolás. P. N. XI. 9. 10.

„A tanácsbeliek a maguk *jobbantudását* az erős legények naivitásával összehasonalják.“ P. N. XI. 16. 15.

„A vatikán *dördítette* el az első ágyúlövést“ (a kulturharczban). *Eldördül, eldördít*. Mindkettő hiányzik a legtöbb szótárból. P. N. XII. 11. 2.

„A gyerekek *összeszűjjazott* könyveiket, *tasla* kalappaikat letették a kút peremére.“ (Formájából kiment, lapos *parasztkalap?* vö. MTsz.) P. N. XII. 5. 1. Móra István tárczája.

„Messze ellátott s ki is vette a *kóllás*, taligás, gyalogos emberek közt Csala Pétert.“ *Kólla* = kordé, egylovas kocsitaliga? (U. o.) *Vö. kólé* MTsz.

„Aztán azután *ellélekzi*, hogy . . .“ = Egy szuszra, lihegve elbeszéli. (U. o. 2.)

„Majd csak *elélősködik* a nélkül is“, t. i. majd csak megél a nélkül is. (U. o. 2.)

„Kijött velem a *tetthelyre*, s kinézettem velem, hol szeretném a dinnyeföldet“ = a helyszínére. (U. o.)

„A hogy visszatértem, hozzám *serkődött* a községünkbeli Pataki Tóni“ = hozzásompolygott (hízalgó módon). M. O. XII. 21. 2, Móra István tárczája.

„Engem gondoltak a többiek *legszavasabbnak*.“ (U. o. 3.) = Mint a ki legjobban tudott közöttük beszélni, őt választották a különdöttségben szónokuknak.

„A másik két (tanítói) álláson máig is *forgószállók* az emberek“ = változók; időről-időre más-más tölti be az állást. (U. o. 4.)

„Ma az ilyesmii lehetetlen volna: megfizetni egy regényt gazdagon, azután *lepogányítani*“ = lerántani, lekritizálni. P. N. XII. 23. Mikszáth K. ezikke.

TAJSZÓK.

(Beregmegyéből.)

Állapotos: *állapotos-e az asszony?* = más állapotban van-e?
(Beregszász).

Aló okhecz!: takarodjál! (Nagy-Bégány).

Csodré: a patak nagy sása. (Nagy-Bégány).

Czervák: kővágó szerszám (Tiszahát).

Czikuz: bosszantóan tréfál. Ne *czikuzz* velem! (Beregszász).

Dalmahodubb: kövérebb (Mező-Vári). Vö. *dalmahodik*, MTsz.

Dübögő: bordélyház (Déda).

Eltimberedni: megállott a nyelve (Beregszász). Vö. *dimbéredik*, MTsz.
(a *gémbéredik* czímszó alatt).

Elveszlik: elvész (Beregszász). A MTsz.-ban egy adat Abaujból.

Enyhés: langyos (Beregszász). Vö. MTsz.

Fecztej: az a rosszízű sürti tej, a melyet a tehén a megborjazása utáni napokban ad (*fecs-tej* MTsz.; PP.; vö. LUMTZER-MELICH, Lehnw. 95).

Felfeslik: *felfeslett* az ég alja, kitisztult (Mező-Vári).

Fétyél: kis baltával farag (Nagy-Bégány).

Fodrócz: kis forgács (Beregszász).

Gájsz: petroleum, nafta (Mező-Vári).

Gangus: takarmány-húzó eszköz (Nagy-Bégány). Vö. *gangós*: kampos, MTsz.

Gobályka: mákos guba, a melyet karácsony előestéjén készítenek (Beregszász).

Hötyög: nyugtalankodik, nyafog (a gyerek, Mezőkaszony). Vö. *hötyög*: akadozva beszél, makog, MTsz.

Hukány: esákány vagy két ágú kapa (Beregszász). Vö. *hókony* kicsiny, rövid nyelű faragó fejsze, MTsz.

Kapisony: gyerek főkötője (Beregszász, Mezőkaszony).

Keserű: gabonapálinka (Beregszász).

Kikurgász: kikeresgél vmit (Nagy-Bégány). Vö. *kórész keres*, kutat, böngész MTsz.

Koczkál: baltával ütöget (Nagy-Bégány). Vö. *koczátol*: kopogtat, koczogtat, MTsz.

Komenczió: élelemben való fizetés (Mező-Vári). Vö. Rell, Latin szók, 42.

Kondré: nagy fazék (Tarpa). Vö. *kondér* MTsz.

Kopicskál: kopogtat (Nagy-Bégány). Vö. *kopocskál* id. MTsz.

Krispin: női felöltő (Szernye).

Kulipintyó: kis kunyhó, putri (Beregszász vidéke). Vö. *kulipingyom* MTsz.

Kumma: nagyon kevés (Nagy-Bégány).

Kutri: putri (árnyékszék a czigányoknál, Beregszász).

Lékászni: csatangolni, kóborolni (Nagy-Bégány). Vö. *lékászva megy*: lomhán megy, MTsz.

Libegő: ujjas (Beregszász).

Másodolás: másodszori átmosás (Beregszász).

Meghüvelyez: megfej (tehenet) (Nagy-Bégány). Vö. *hüvelykél*, MTsz.

Meglémentál: felülvizsgál (Mező-Vári).

Metszés: edény, a melybe must folyik a taposó kádból; a mosásnál is használják szapulásra (Beregszász).

Mocsinka: összeroncsolt (Nagy-Bégány).

Mókuszvíz: pálinka (Beregszász).

Ombella: esernyő (Szernye).

Patyng-gomb: ingre való porcellán gomb (Mező-Vári).

Pinka: a kuglizásnál odarakják a pénzt, a mely a bábok állítóját vagy a kuglizó tulajdonosát illeti; *pinkapénz*: a pinkába fizetett pénz (Beregszász s másutt is).

Purkás: piszkos (dézsa, Beregszász).

Ripityó: csunya lány (Nagy-Bégány). Vö. *ripó*: ripacsos, himlő-helyes, MTsz.

Sorotvál: kóborol (Nagy-Bégány).

Sümmög: alattomoskodik (Nagy-Bégány). Vö. *sümmög*: mogorván hallgat, MTsz.

Szátyavetya, észtováta: szövőszék (Botrágy).

Szundorog: szunyokál (Nagy-Bégány). Vö. *szundároz* id. MTsz. (talán alakkeveredés: *szendérég* + *szundikál*).

Tiblis: kenyérdarab (Nagy-Bégány).

Tókány: faedény, a melyben tejet v. vizet hordanak (Beregszász).

Tromfos: olyan száj, a hol a felső ajak előre áll (Nagy-Bégány).

Zohonya: a patak nagy sása (Nagy-Bégány).

DR. ENDREI GERZSON.

Új *si-* és *tányi* szók. K. K. úr következő új adatokat küldött az Alföldről a *si* és *tányi-tényi* képzős szókra. (I. MNy. I. 417—418. l.).

I. 1. *Szűrősi*. „Most már fogynak a szűrőszabók. azelőtt mind olyan *szűrősi*ek voltunk“ (Domokos öregbéres, Jankovác). „Mindig *szűrősi* voltam idáig, nem kellett suba.“ (Üszödi gulyás).

2. *Kertesi*. „Majd olyan *kertesi* leszek a papoknál“ (öreg Kollár) = a ki a kertben dolgozat.

3. *Kunyhósi*. „En bizony nyáron csak olyan *kunyhósi* vagyok“ (Fazekas, szalontai születés) = kunyhóban tanyázó.

4. *Agarasi*. „Ki gondol evvel a sok fürtelemmel?“ — „Van ám otthon *agarasi*, a ki gondol velük“ (kocsis a barotai pusztán, Baja mellett). „Olyan nagy úr volt, még *agarasit* is tartott“ (kubikos, Hódmező-Vásárhelyről).

5. *Bikási*.

6. *Csibési*.

7. *Pulykási*.

8. *Szöllősi* (szőlőben lakó) — közönségesek K.-Kúnságban.

9. *Kohósi*. „Tíz esztendeig *egy-kohósi* volt velem“ (halasi öreg czigány).

10. *Barázdási*. „*Borozdási* volt velem, csak a csurgás volt köztünk“ = tőszomszéd (nemcsak föld- vagy szőlőszomszéd). Közönséges.

11. *Homokosi*. „Kend is *homokosi* akar lenni ide le Trézshalmán?“ (Gáspár, halasi béres) = futóhomok az egész határja. —

II. 1. *Folytányi*. „Lesz *folytányi* vize a rétnék tavaszra“ (Szalonnás, Halason) = majd megfolyik, megúszik.

2. *Láttányi* világ. Sokszor.

3. *Buktányi* víz. Sokszor.

4. *Halltányi*. „Csöndesen leszünk, *halltányi* neszünk se lesz“ (Hódmező-Vásárhely).

5. *Vertényi*. „Már nincs *vertényi* kedvem se ehhez a tinóhoz. Taglót neki!“ Közönséges.

6. *Fagytányi*. „*Fagytányi* mélyen tegyük le az itató csövet, mert a tél majd elszítja“ (Jankovác).

7. *Fujtányi* szellő. Közönséges.

8. *Csöpptányi* v. csöpptényi apró. Közönséges.

9. *Eléltényi.* „Van *eléltényi* pénze elég, nem szorul más kenyérére“ (Borsod-Bikity).

10. *Nyomtányi.* „*Nyomtányit* vesződtem vele, nem vagyok bolond, hogy eladjam“ (u. o.) = eleget.

11. *Nyaltányi.* „*Nyaltányi* sójuk sincs a hizóknak“ (Halas).

12. *Bolyogtányi.* „Mindig van ennek *bolyogtányi* ideje“ (Jankovác).

13. *Böktényi.* „Nincs már *böktényi* hegye ennek az ásonak. Meg kell újítani.“ (H.-M.-Vásárhely).

14. *Futtányi.* „Mindig olyan *futtányi* kedvű lovai voltak“ (u. o.).

15. *Égtényi.* „Van *égtényi* tüze az akácznak, ha víz facsarodik is belőle“ (u. o.) = megég.

LEHR ALBERT.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

V. közgyűlés

1907. január 15-én.

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök; Alszeghy Zsolt, Asbóth Oszkár, Balassa József, Beke Ödön, Berki Miklós, Bleyer Jakab, Csánki Dezső, Dézsi Lajos, Erdélyi Lajos, Fiók Károly, Frenkel Bertalan, Goldziher Ignác, Grünwald Margit, Gyomlay Gyula, Hellebrant Árpád, Horger Antal, Horváth Endre, Horváth János, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Lampérth Géza, Mader Béla, Melich János, Mórincz Zsigmond, Munkácsi Bernát, Pápay József, Putnoky Imre, Sebestyén Gyula, Simai Ödön, Szeremley Császár Lóránd, Schmidt Henrik, Szigeti József, Szóts Albert, Szóts Ferencz, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trocsányi Zoltán, Vikár Béla, Viszota Gyula, Wittich Eperjesi Károly tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Gombocz Zoltán bemutatja „Régi török jövevényszavainkról“ című értekezését.

2. Az elnök megnyitván a tulajdonképeni közgyűlést, Gombocz Zoltán felolvassa titkári jelentését (l. a mellékleten). — Tudomásul szolgál.

3. Erdélyi Lajos felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését (l. MNy. 3:143). A közgyűlés a jelentést elfogadja, Tiringer Béla pénztárosnak az 1906. évre a felmentést megadja s Goldziher Ignác indítványára Szily Kálmán elnöknek s a tiszti karnak köszönetét fejezi ki a pénzügyek kezeléséért, valamint a Magyar Nyelv szerkesztéséért.

4. Az elnök előterjeszti a választmánytól elfogadott 1907. évi költségvetést (l. MNy. 3:142). A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

5. Következik a tisztviselőknek és a választmányi tagok egyharmadának megválasztása.

Szily Kálmán indítványára a tagok a gyűlés továbbvezetésére Goldziher Ignácot, jegyzőnek Horger Antalt kéri fel.

Goldziher Ignác id. elnök kihirdeti a szavazás eredményét. A szavazatszedő bizottság tagjai voltak: Melich János, Putnoky Imre és Horger Antal. Beadatott összesen 41 szavazat. Egy szavazat érvénytelen. Elnökül megválasztott: Szily Kálmán 38 szavazattal; kapott még Szinnyei József 1 szavazatot. Alelnökül: Szinnyei József 36 szavazattal; kapott még Léhr Albert 2 szavazatot. Titkárnak: Gombocz Zoltán 38 szavazattal; kaptak még Melich János és Tolnai Vilmos 1—1 szavazatot. Jegyzőnek: Pápay József 39 szavazattal; kapott még Gombocz Zoltán 1 szavazatot. Pénztárosnak: Tiringer Béla 36 szavazattal. Választmányi tagokká lettek: Balassa József (27), Frecskay János (34), Gyulai Pál (37), Joannovics György (38), Katona Lajos (37), Tolnai Vilmos (37) és Vikár Béla (39) szavazattal. Szavazatot kaptak még: Horger Antal (19), Fiók Károly (6), Munkácsi Bernát (2)

és Kúnos Ignác, Csánki Dezső és Csapodi István 1—1 szavazatot. Vidékiek : Kardos Albert (29), Széll Farkas (36), Zolnai Gyula (37) szavazattal. Szavazatot kaptak még : Dézsi Lajos 9 és Zoltványi Irén 1 szavazatot.

Goldziher Ignác üdvözlő az újonnan választott tisztviselőket, mire Szily Kálmán újra elfoglalván az elnöki széket, a maga és a tisztársai nevében megköszöni a közgyűlés bizalmát, s a gyűlést berekeszti.

Jegyzőkönyvi melléklet.

Titkári jelentés. Zolnai Gyula titkárunk az ősz elején Kolozsvárra költözvén, az okt. 9-én tartott választmányi ülés az alapszabályok értelmében a jegyzőt bízta meg a titkári teendők elvégzésével s így reám hárult az a megtisztelő feladat, hogy mai közgyűlésünkön társaságunk mult évi működéséről rövid jelentést tegyek.

Folyóiratunk, a Magyar Nyelv, a melynek immár második befejezett évfolyama van kezeink között, a lefolyt 1906. évben is híű tükre volt a Társaság belső szellemi életének. A szerkesztők ez évben is legjobb tudásuk szerint igyekeztek elérni vagy legalább megközelíteni azt a célt, a melyért Társaságunk megalakult s folyóiratát megindította: előbbre vinni nyelvünk ismeretét s iránta a nagy közönség szélesebb köreiben is érdeklődést kelteni. Talán biztató jelnek vehetjük, hogy a Magyar Nyelvnek a mult évben már 75 munkatársa volt, s hogy a szorosabban vett nyelvészeken kívül más szakok művelői. első sorban történettudósok számos czikkkel és adalékkal tették folyóiratunkat tartalmasabbá és változatosabbá. A nagyobb értekezések közül egy, Réthei Prikkel Mariának a „Magyar táncnyelv“ című tanulmánya, mint a Társaság kiadványa, külön füzetben is megjelent.

Folyóiratunkkal egyazon czélt szolgálták a felolvasó ülések is, a melyek sorát a január 16-i közgyűlésen Melich János tagtársunk nyitotta meg ily című előadásával: „Adatok hazánk honfoglalás kori és 11—12. századbéli helyneveinek értelmezéséhez.“ Utána a következő tagtársak tiszteltek meg felolvasásukkal: február 20-án: Lehr Albert, Még egy képző, a melyről keveset tud az irodalom. Vikár Béla, A regös énekbeli nagy ökörről. Márcz. 10-én: Herman Ottó, A nyíl. Április 21-én: R. Prikkel Marian, Az úrhatnáság a magyar nyelvben. Csapodi István, A bigebajusz és a természetrajzi műszók. Bán Aladár, A fosztó és tagadó képzés a finn-ugor nyelvekben. Október 9-én: Csánki Dezső, Helynév-családok. Simai Ödön, Márton István nyelvészete.

A népnyelvi bizottság, egyelőre a költségvetéstől megszabott szerényebb keretek között, folytatta megkezdett munkáját: a népnyelvi anyag gyűjtésének egységes szervezését. Mivel a legfontosabb feladat, a munka kezdetén, nem az anyag gyors összehordása és kiadása, hanem a gyűjtés szervezése és a gyűjtők nevelése volt. a választmány a nyár elején körlevelet küldött szét, a melyben a jelentkezett gyűjtőket tájékoztatja feladatokról s a gyűjtés módjáról s felsorolja azokat a vidékeket, a honnan eddig gyűjtő egyáltalában nem vagy csak kis számban jelentkezett. Jelenleg 201 gyűjtőnk van, s remélhetjük, hogy segítségükkel a magyar nyelvterület ismeretlenebb részeiről is megbízható nyelvi anyag birtokába juthatunk.

Foglalkozott a választmány a gyakorlati nyelvművelés kérdésével is. Berczik Árpád alapító tag indítványára és elnöklete alatt a febr. 20-án tartott vál. ülés héttagú bizottságot küldött ki annak megvitatására, hogy mi módon lehetne a nyelvhelyesség és nyelvtisztaság dolgában a nagy közönségre közvetlenebb hatást gyakorolni.

A bizottság indítványára a választmány a tekintélyesebb napi- és heti lapoknak felajánlotta abbéli szolgálatát, hogy a közönség köréből jövő nyelvi kérdésekre a szakszerű választ maga állapítja meg, s közlés végett a szerkesztőségeknek kellő időben rendelkezésükre bocsátja. Csakugyan több napilap, első sorban a Budapesti Hirlap, gyakrabban kerestek fel bennünket kérdéseikkel.

Társaságunk tagjainak száma a lefolyt évben is örvedetes gyarapodást mutat. A mult közgyűlésen volt: alapító tag 23, rendes tag: 543, pártoló tag 2, előfizető 205, összesen: 773. Az 1906 decz. 11-i vál. ülésig bezárólag: alapító 28, rendes tag 608, pártoló 7, előfizető 259, összesen: 902. Szaporulat: 129. Igaz, hogy e szaporulat nem akkora, mint a megelőző években, de azért bizton remélhetjük, hogy ha lassabban is, társaságunk annyira megizmosodik, hogy tervei végrehajtására a szükségés egy esz-közökkel is rendelkezni fog. A tagok érdeklődését és buzgalmát mutatja az az örvedetes tény is, hogy az év végéig a rendes tagoknak és az előfizetőknek 92°,-a tett eleget kötelezettségének.

A mult közgyűlés óta alapító tagjaink közé időrendben a következők léptek be:

Ifj. Szinnyei József, egyetemi tanár,
Berczik Árpád, min. tanácsos,
Katona Lajos, főgimnáziumi tanár,
Nagy Ernő, egyetemi tanár, Kolozsvár és
a veszprémi Papnövelde könyvtára.

A halál ebben az évben is két jeles társunkat ragadta el közülünk; elvesztettük b. Radvánszky Béla koronaírt, művelődéstörténetünk és irodalmunk buvárárt, folyóiratunk munkás tagját és Csaplár Benedeket, a magyar irodalomtörténet és népnyelv kutatóját, társaságunk rendes tagjait.

A fejlődés legkezdetén lévő könyvtárunk a lefolyt évben 27 ajándék-művel gyarapodott. Gyarapításához hozzájárultak: Simonyi Zsigmond 10, Kelemen Béla és Liszt Nándor 2—2, Balassa József, Mészöly Gedeon, Ölyvedi Vad Imre, a M. Tört. Társulat, a Franklin-Társulat, Szinnyei József, Altenburger Adolf, Pintér Jenő, Fülöp Sándor, Tihanyi Gál, Pongrácz Sándor, Móricz Pál és a m. kir. Vall. és Közoktatásügyi Miniszter 1—1 művel. Fogadják adományaikért a Társaság köszönetét.

Midőn ezekben, tisztelt közgyűlés, Társaságunk mult évi történetét vázoltam, azzal a kívánsággal fejezem be jelentésemet: vajha vállvetett munkásságunkkal mennél több hasznot hajthatnánk annak az ügynek, a melynek szolgálatába szegődtünk: a magyar nyelv és a magyarság ügyének.

Kérem jelentésem tudomásul vételét.

Budapest, 1907. január 14.

Gombocz Zoltán,
jegyző, h. titkár.

LEVÉLSZCKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

19. V. D. úr azt kérdi: hogyan kell a sor végén a *Batthyány* család-névben az első szótagot a másodiktól elválasztani? — Érdekes kérdés ez, mert az eddigi helyesírási szabályok itt csakugyan cserben hagynak bennünket. Ezek szerint a *mennyi*, *meggyes*, *vessző*, *pottyán* stb. szók a sor végén így választandók el: *menny-nyi*, *megy-gyes*, *vesz-sző*, *poty-tyán*. Ha e mintát a *Batthyány* névre is alkalmazzuk, a *Bathy-thyány* jön ki. De vajjon szabad-e valaki nevét a maga mivoltából így kiforgatva leírni? A Pallas-Lexikon (2: 736) példáját (*Batt-hyány*) sem követhetjük. Szerintünk csakis így helyes az elválasztás: *Bat-thyány*. Sz. K.

20. H. K. úrnak. Ön azt kérdi tőlünk: „A *vel*-t személyraggal így mondjuk: *velem*, *veled*, *vele*, *velünk*, *veletek*, *velök*, ellenben a *nek*-et így: *nekem*, *neked*, *neki* v. *nekie*, *nekünk*, *nektek*, *nekik* v. *nekiek*. Honnan e különbség? Ha *vele*, *veletek*, *velök*, miért nem *neke*, *neketek*, *nekök*?”

Az úgynevezett „kötőhangzó“ a magyarban nemcsak a birtokos személyragok, hanem általában a ragok és képzők, valamint az idő- és módjelek előtt is, hol nyitabb (*a*, *e*), hol zártabb (*o*, *é*, *ö*) pl.: *uram*, *urad*; *kezem*, *kezed*; *házas*, *nyaral*, de: *bokrom*, *bokrod*; *verméd*, *verméd*, *hitélés*; *vezendél* stb. Hogy miért *nekem*, *énekem*, de: *velem*, *felem*, s nem megfordítva, arra

nehéz volna megfelelni; az okot, mint a legtöbb esetben, itt sem ismerjük. Legfeljebb annyit tehetünk meg, hogy megfigyeléseinket csoportosítjuk s tapasztalati szabályokba foglaljuk, hogy mely szótőcsoportok állanak nyiltabb, melyek zártabb kötőhangzóval. (l. e szabályokról Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtan 227. és 669.)

A -nek viszonyoszó eredetibb s teljesebb alakja *neki* (pl. *neki menni*), olyan irányragos alak, minők *messzi*, *messzé*-, *felé*-, *közé* stb., a *neki*, *nekik* tehát ebből rövidült: *neki-je*, *nekijük*.

21. T. V. úrnak. Igaza van. A *retteg* ige eredeti jelentése nem „fürchten“, hanem „zittern“. Ez utóbbi jelentését még az újabb szótárak is ismerik. MÄRTON pl. ezt írja: *rettegni*: „vor furcht zusammenfahren, zittern, beben, erschrecken, sich fürchten.“ Abban a példamondatban, a melyet e szóra az OklSz. 1629-ből idéz, inkább talál a „zittern“, mintsem a „fürchten“ jelentés: „Az Mihály uram háza fedél és tapasztás nélkül szűkölködik. Az kémény is nem jó és tüztől *retteg*“. A MURMELLIUS-féle szójegyzék a lat. *tremulus*-t így fordítja: *rettegő fa*; SZIKSZAIBAN *arbor tremula*: *reszkető fa*.

A jelentésváltozásnak erre a fajtájára (WUNDT terminológiája szerint *complicatio jelentésváltozás*), midőn a külső, testi folyamat nevét viszzük át a vele oki kapcsolatban gondolt lelki folyamatra, más nyelvekből is idézhetünk példákat. A m. *retteg* párja a latin *tremere* (= gör. τρέμω), reszketni s átvitt értelemben „félni“ is; de már a román nyelvekben (prov. *cremer*, ó-francia *cremre*, *criembre*, fr. *craindre*) csak „félni“ (l. NYROP, Gramm. historique, 1: 305).
G. Z.

22. F. J. úrnak L-n. Ezt írja ön nekem „egykori kedves tanáranak“: „A Nyr. decz. számában Radó Antal „A meghalás szinonimái“ című kis cikkében kivált a „haldoklás“ kifejezéseit tisztelt tanár úr nagy Toldi-magyarozatából írja ki betűről-betűre. (170—171. l.) Járja ez?“

Miért ne járná? Az már kevésbbé járja, hogy a forrást nem említi; még kevésbbé az, hogy, mikor éppen nyelvésztől vesz, kikel a nyelvészek ellen, mondván: „Igen sajnálatosnak tartom, hogy nyelvészeink olyan keveset törődnek a szinonimika dolgával.“ Jól tudja Radó Antal, mint talán az egyetlen író ember, a ki alaposan ismeri az én csekély munkálkodásomat, hogy ez a vád nem illehet engem, mert én a synonymákkal nagyon is törődtem és törődöm (l. csak a MNy.-beli újabb cikkeimet), s a ki a rokonértelmű kifejezések szótárát megírja, hozzám is fog szorulni. LEHR ALBERT.

23. F. K. úrnak. A *harmattipró* szót a mi vidékünkön is ismerik; a harmatos fű gázlójára alkalmazzák. Töröcske (Somogy.) HORVÁTH GÉZA.

Sokszor hallottam a korán reggel hazatérő emberekre mondani: „ez is elverte már a latyakot“, vagy: „ez is megtiporta már a harmatot.“ Ez utóbbi szólásmód egészen közel áll a *harmattipró* szóhoz, s nagyobbára csöszökre alkalmazzák, kik kora reggel kimennek a határba, lelatyakolják a csizmáikat, s úgy jönnek be a faluba, mintha egész éjjel kinn örködtek volna. Somogy-Endréd.
IFI. JÁMBOR LAJOS.

24. Juhászkapocs. Horváth Endre a MNy. márcziusi számában felhoz egy veszprémi tájszót: *juhászkapocs*, mely ott valóban azt teszi, mint a mit a *bakafolt*-nak tulajdonítottak, t. i. ütést s egyúttal erős belemarkolást valakinek a czombjába. Ennek a nem mindig fájdalomtan tréfának ismerem egy sikerült táji elnevezését Szatmárból. Ott így hívják: *huszárások*. Hala-siaktól hallom, hogy náluk a czombra való olyanfajta ütést *huszárkapocs*-nak hívják. A *juhászkapocs* pedig azt jelenti, ha valakinek a csuklóját ujjak közé véve megnyomorgatják.
VÁRDAI BÉLA.

25. Szanaszét-matróz. 1905-ben hallottam Pólában e szót a hadi tengerészetnél szolgáló magyar fiúktól. „Sanitäts-Matrose“-t értenek rajta. Kérdésemre, hogy miért hívják így, azt felelték: „má ennek csak ez a neve, hátsze mindég hol itt, hol ott van.“
VARSÁNYI EMIL.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. MÁJUS.

5. SZÁM.

A magyar bölceleti műnyelv fejlődése.

III.

10. Bölceleti műnyelvünk kialakításának egyik első apostola *Márton István*, a híres szótáríró Márton József öcsöce. Márton kiváló példája annak, hogy a műnyelv korántsem fejlődik öntudatlanul a tudósok elméjében, nem úgy születik, mint a népnyelv. Gondos kritika, a próba-használatból fakadó folytonos ellenőrzés, idegen műnyelvekkel való összehasonlítás szüli a helyes és pontos műnyelvet. Ilyen mérsékelt újító Márton az ő hatalmas könyvében: Keresztyén teológusi morál vagyis erköltstudomány. 1796.*

Márton távol áll a purismustól; arra utal, hogy ha a német tudósok a deákból kölcsönzött *real*, *realitaet*, *realisiren*, *realisirung* szavakat minden ellenmondás nélkül átvehették és használják, akkor „hát minékünk miért kell attól félnünk, hogy a magyar földobja legottan beszakad, ha valami új formájú szót akarunk behozni akár a német, akár kivált a deák nyelvből, a melly legalább a mi vélekedéseink szerint nem idegenebb a magyarok előtt, — ha szinte Tsere Apátzaiba legkisebb nyoma sints is“ (752 l.). Márton nem sok bölceleti műszót alkot; de azért, noha a Mondolat megjelenésében része van, mégis hivatásos nyelvújító ő is.

Ez a nyelvújítási riadó azonban oly ember kürtjéből való, kit a tudományos munkálkodás közben fölmerült finom megkülönböztetések éle szurkál és kényszerít arra, hogy egy új műnyelv programját *lassan* megalkossa. Ennek néhány józan elvét így körvonalozza: „Tudom én azt, hogy edgy kis censurával illő viseltetni, hogy a fattyú jövéseket lenyessük, de nem oly hebe-hurgya móddal, hogy a legegészségesebb vesszőket is megsértsük“ (754 l.); erősen hangsúlyozza, hogy „a philosophusok köteleessége az, hogy . . . a' sok felé vont értelmű szókat bizonyos 's meghatározott értelemhez kössék“ (692). Műszavai éppen ezért sokszor csak annyiban újak, hogy jelentésöket megszorítja.

Nagy művéhez „erköltsi szótárt“ csatol toldalékul, hogy a szokatlan kifejezéseket olvasóival megérthettesse, s ezek vele egy nyomon gondolkodhassanak; igéri, „hogy ezen szótárnak mind

* Nyelvtani munkásságát l. MNy. 2:347. s köv.

azok, valakik gondolkozásaik javításoktól, azoknak trantsirozásánál fogva nem idegenek, felette sok hasznát vehetik.“ Ez abban az időben nagy és merész vállalkozás volt. Mindig ellenáll ugyanis a tudományos világban egy nagy conservatív irány, nemesak a nyelvészeti, de minden tudományos területen. Innen a paradoxon: a tudósok halála szükséges, hogy a tudomány haladhasson. Ha valaki új szókat alkotott, ha mindjárt mérsékeltlen, helyeseket is, tudományos téren, míg a nyelvújítás egyetemes lázzá nem lett, sokszor kigúnyolták. Az ilyen gúnyolódók — panaszkodik Márton — „annyira sem mentek a gondolkozásban, hogy csak edgy tsizmadia, edgy szabó, edgy kovács s edgy bognár sem kerülhetik el az ollyatén *mesterszókkal* való élést, a mellyeket ő nekik, az azon mesterséghez nem értőknek meg kell magyarázni“ (Előszó, XXXVI.).

Mikor fölszabadul a tudomány a latin nyelv nyűgétől, büszkék az írók, hogy magyarul írhatnak, ha mindjárt tisztá magyarsággal azonnal nem is foghatnak munkájukhoz és kénytelenek a magyar nyelvet „a régen megdöglött deák nyelv szavaival megzavarni“ (XXXVIII.). Márton is így tesz, mivel „a mi eleink kétség kívül Scythiában a morálról nem sokat aggódván, szókat sem hagyhattak nekünk a még azután sok századokkal születendő gondolatok kifejezésére.“ (XXXVII.). Siratni kezdi Apáczait, hogy műnyelvi nyomorúságában föl nem támaszthatja.

Hogy tudományos műnyelvünk ki nem alakulhatott, annak egyik oka az, hogy nem volt egy törvényhozói joggal fölruházott tudományos testületünk, mely után már Bessenyei sóhajtozott. Nem volt meg ugyanis egy tudósunknak sem az a tekintélye, hogy szavait kortársai azonnal szentesítették s használták volna; ha az újító mégis tovább használta őket, kinevették (Márton is így járt). Ebben az időben megint megbukott a tudós társaság eszméje, a mi Márton szerint „mindenkor fel ér edgy várnai s mohátsi yeszedelemmel.“ Találóak e viszonyok jellemzésére Horváth Ádám szavai:

... a magyar! e megőrült Kába
Maga veri kardját a maga hasába.

Nem lévén nyelvi törvényhozó joggal fölruházott tudós társaságunk, tudományos szavaink csak ötletszerűen szaporodtak, rakás-számra minden fogalomra. Mivel *magyar nyelvű* tudományos irodalmunk nagyon csekély volt, a használatból előálló természetes kiválasztódás hiányzott; minthogy pedig nem volt tudományos testületünk, a hivatalos megállapítás hiánya is érezhető volt. Pedig éppen ez kellett a magyarnak, kit Márton találóan így jellemez: „Én fel tészem a magyar generositásról, hogy készzebb éhel meghalni, mint az ollyan sült galambot éhes korában is megenni, a mit nem edgy társaság lök szájába“ (XL.).

Márton korában nem volt magyar nyelvű tudományos irodalmunk; ha meg is jelenik egy-egy philosophiai könyv, csak

iskolai czélt szolgál; hallgatói számára írja a szerző, „hogy azokon a mózesi tzeremóniákkal vetekedő dictálás jármát könnyebbiten”; éppen ezért műnyelvi kutatásunk is csak iskolai könyvekre kénytelen szoritkozni. Márton fönt említett munkájában a következő fontosabb műszavakat találhatjuk:

általános: absolutus (67.); állóvalóság: substantia (756.); *erkölcstudomány* (cízml.); *eszesség*: prudentia (23.); *eszközölt v. másra-vitető*: relativus (100.); *elvont*: abstractus (140.); *elmekényeztetés* (784.); *érzék mód*: indoles (12.) (Márton nagyon kedvelt szava); *érző rész*: *érzék* (64.); *érzékenység*: *érzelem* (336.) és *érzelmesség* (386.); *érzéktehetség* (538.); *értelem törvény* (762.); *feltételes*: hypotheticus (67.); *fogás, megfogás, összefogás*: conceptus (686.); *gondolat mód v. érzék mód*: indoles (160.), *indító ok*: motívum (3.); *kötelességtudomány*: ethica (37.); *középviseléség*: indifferentismus (360.); *készség*: habitus (722.); *lélektudomány*: psychologia (28.); *lételesít*: realisare (751.); *tzímer*: criterium (4.); *testi*: concretus (280.); *vitel, összeköttetés, rávitel, visszavitel*: relatio (219., 754.).

Néhány szóra vonatkozó fölfogása nem érdektelen. Szerinte a *boszorkány* „böser-Geist“-ből van s akkor alkották e szót a magyarok, mikor a X. században Németországban való pusztításaikért a németektől „ördög képibe így neveztettek.“ (671. l) — A lélek összes munkái „egybefoglaltatásának érzését, mint factumot nevezük *elmének*.“ Márton a *lélek* helyett mindig jobbnak tartja az *elmét*, bár bevallja, hogy ez újításában maga sem következőzetes (727). Márton korában az ő fölfogása teljesen jogosult; de manapság a materialismus hatása alatt a *lélek* szónak bizonyos vallási és erkölcsi árnyéklata is van, s akkor használjuk, ha az anyaggal szemben mint egy másik metaphysikai elvet szembe-állitjuk. Ma már az *animus* nem egyenlő az *elmével*. — Márton szerint a *phaenomenon* nem nevezhető *tünetnek*, mert az ilyen magyar szólásformák: „szemembe tűnt“, „eltűnt előlem“ a váratlanság bizonyos mozzanatát foglalják magukban. A *phaenomenon*ban pedig erre nincs szükség, mert az változatlan valami. Márton e kifejezésre tökéletes magyar egyértékűt nem talált s így a német *erscheinung* mintájára a *jelenés, jelenet* szavakat használja, bár ezekkel sincs megelégedve. Ma éppen a töle nagyon helyesen kifogásolt *tünik* töből származó *tüneteményt* használjuk. (Barczafalvi.)

Márton István, mint műszavaiból kitünik, nem tartozik a tízes újítók közé; ha alkot is egészen új fordulatú szót (pl. *vanság* 736. l.), azonnal hozzát teszi: „ha szabad volna magyarul úgy szólni.“

11. A műnyelvújításban Márton Istvánnal egyértékű, bár hatásban nagyobb bölcselőnk, *Köteles Sámuel*. Szintén iskola-könyveket ír; ennek pedig megvolt az a hátránya, hogy „kerülni kellett szükségképen minden méjjebb vizsgálódásokat, melyek a kezdők tehetségét és meg-fogását feljül haladják.“ (Logika vagy az értelem tudományja. 1815. V. l.), s így aztán nem is alakul-

hatott ki a műnyelv, mert hiányzott a tudomány sokféle fordulatában való hajlítás. Köteles általában félénk újító; attól tart, hogy műszavai „nem merítik ki a dolog valóságát.“ De egyfelől mentsége, „hogymagyar nyelvünkre nézve igen sovány és régtől fogva parlagban hagyott mezőben kellett dolgoznia s nem tsuda, hogy tövisekre akadt; másfelől az, hogy az új szó fabrikánsok műhelyében keveset forgott.“ (VI. l.). Főbb műszavai: *alkotvány*: systema (V. el.); *bontzó* v. kifejtő: analyticus (25.); észre-vétel: perceptio (27.); elosztás: divisio (112.); *önnön tudás*: öntudat (27.); *meghatározás*: definitio (105.).

Koteles a conceptust *képzetnek* nevezi és jegyzetben hozzát teszi, hogy Márton *fogatnak*, Fejér György pedig *fogatnak* nevezi, de ő az *értelem képzetének* mondja, „noha a képzet igen széles kiterjedésű“ (26. l.). Minden változás ugyanis, mely „érező eszközeinkben“ végbemegy, széles értelemben *képzet* (repraesentatio); ha ezen változás *önnön tudással* van egybekapcsolva, *észre-vétel* (perceptio) a neve. — Nyelvünk azon szegénységét, hogy a *causa* (térben és időben lefolyó jelenség oka) és a *ratio* (egy gondolat elégséges logikai alapja) közt nem tud különbséget tenni s mindkettőt *oknak* nevezi, mélyen érzi. Azért az *első valóságos oknak*, a *másodikat principiumnak* v. *logikai fundamentumnak* nevezi* Nem akar itt sem új szót faragni; hasonlóképp a *subjectumot*, melyet korábban leginkább *téteménynek* s a *praedicatumot*, melyet *mondatmálynak* neveztek, inkább latin alakjukban meghagyja. „Én megmaradtam — mondja — a deák nevezet mellett, míg ezek s több e féle új szók magyar hazafiúságot nyernek.“ (61. l.) — A „sorites“-t Apáczai *rákásos okoskodásnak* mondja, ő ezzel szemben *lántzos következtetésnek* nevezi. (100.) Márton István Apáczait visszasírja, Köteles javítja. A fő azonban, hogy bölcselőink a műnyelvért visszamentek már a multba, az egyetlen képviselőhöz, Apáczaihoz, ki, ha utódai nem is értenek vele egyet, mégis hat rájuk.

Koteles, mint félénk újító, nagyon sok idegen szót használ, mely már korábban magyarul is minden különködés nélkül ki volt fejezhető. Éppen ez indította Toldyt arra, hogy midőn az Akadémia megbízta az elhalt Köteles egy művének kiadásával (Philosophiai Anthropologia, 1839.), Köteles műnyelvét a maga nyelvújító szelleméhez mérten, teljesen átalakította. — Köteles műnyelvével még a legújabb időkre is hat. Kun Pál az analyticusra még 1885-ben is, mikor már az *elemző* műnyelvünkben egyetemesev elterjedt, Köteles műszavát, a *bonzó* ajánlja (Magyar Philos. Szemle. 1885. évf. 355. l.).

12. Aránylag keveset újít *Sárvári Pál* is (Moralis Philosophia I. 1802. II. 1804.).

* A Középkorai Műszótárban a principium rationis sufficientis: az elégséges *alap* elve, hogy különbség legyen a *causa* és *ratio* közt. Értelmetlen tehát Rácz Lajosnak a Magyar Filozófiai Társaság Közleményeiben (1906. 227. l.) közzétett kifogása: „nem kifejezőbb-e az elégséges *ok* elve?“

hüségér: musculus (II. 37.); *izgathatóság*: irritabilitas (II. 39.); *összeállítás*: systema (II. 6.); *próbatétel*: experimentum (II. 29.); *szemlélődő*: theoreticus (II. 274.); *szemlélődés*: theoria (I. 17.) (később speculatio értelemben); *birható*: capax (I. 190.); *eszesség*: prudentia (I. 30.); *előterjeszt*: vorstellen (I. 15.); *előterjesztés*: vorstellung (I. 219.) (pedig már szelvényben-hosszában a *képzetet* használták); *elvont*: abstractus (I. 199.); *érzékenységre* [= tapasztalásra] *hallgató*: empirista (I. 34.) *erkölcsi érzés* v. *ézőség*: sensus moralis (I. 87.); *fel-tétel*:* *conditio* (I. 121.); *hajszálhasogatás*: subtilitas (I. 99; Kötelesnél *szórszálhasogatás*, Erdélyi Jánosnál később *zabhegyezés*); *philosophiára készítő tudomány*: propaedeutica (I. 9.); *karika-okoskodás*: circulus vitiosus (I. 116.); *kétségkedés*: scepticismus (I. 133.); *lehúzás*: deductio (I. el. IV.); *meg-fogás*: notio (I. 22.); *magában fenn álló valóság*: substantia (I. 35.); *okozat*: effectus (I. 186.); *tündérség, tünemény*: phoenomenon (I. 153.).

A mesterséges görög-latin műnyelv nagyon sok czifra átalakítást eltűrt; Sárvári inkább ezt használja, a magyar műszókkal pedig csak itt-ott kísérletezik.

13. Hasonlóan kevésbé merész újító *Ercsei Dániel* (Philosophia. Debreczen. I. 1813. II. 1817.; Philos. históriája. 1825.), első bölcselőnk, ki a philosophiát a maga elméleti és gyakorlati egészében kiadja. Noha ő is alkot néhány új szót, alapjában mégis orthologus; olyan „terminusokat“ kíván, melyek nem a szót, hanem a tudományt fejezik ki (Philos. I. 9. l.). „Jók-é magyar philosophiai szavaim, nem-é? bajos megítélnem, mert a terminus kinek kinek legjobb a magáé: a többség dűjtse el a dolgot.“ Próbáljuk meg az övéi értékét eldönteni.

alávenni: subsumere (Philos. hist. 95.); *alkotmány*: systema (u. o. 107.); *együvé tartozó*: coordinatus (Philos. I. 97.); *bélyegtelen*: indefinitus (Philos. I. 103.); *dolgok valósága*: ding an sich (Philos. hist. 180.); *egybekötöttetés*: viszony (Philos. hist. 10.); *együttlélet*: simultaneitas (U. o. 178.); *előterjesztés*: vorstellung (Philos. I. 56.); *előljárók*: praemissae (Philos. I. 126.); *elmésség*: talentum (U. o. I. 161.); *elmés mondás*: bon mot (U. o. I. 162.); *elméskedés* (U. o. 162.); *ézőség*: facultas sentiendi (U. o. I. 52.); *érzékenyít*: érzelmessé tesz (U. o. I. 166.); *folyamat*: successio (U. o. II. 38.); *izlés tudománya*: aesthetica (Philos. Hist. 92.); *kirívás* v. *visszásság*: contrast (Philos. I. 61.); *karika* van a meghatározásban: circulus vitiosus (uo. I. 94.); *kötőlék*: copula (U. o. I. 106.); *kirozás*: conclusio (U. o. I. 126.); *kihúzó*: következtet (U. o. I. 118.); *közbevetve, közbevetetlen*: mediate, immediate (U. o. II. 36.); *meghatározás*: definitio (Philos. I. 93.); *munka*: functio (U. o. II. 95.); *nyomonn járó* [philosophus]; *consequens* (Philos. hist. 183.); *osztályos részek*: membra divisionis (Philos. I. 108.); *összeállítás*: systema (Philos. hist. 77.); *összeállítás*: proportio (U. o. 93.); *személyesség*: personalitas (uo. 29.); *szarvas okoskodás*: syllogismus cornutus (Philos. I. 141.); *társaság-szerető*** *állat*: animal sociale, ζῷον πολιτικόν (Philos. hist. 163.).

* Már nem propositio értelemben, mint az előzőknél.

** Ma *társakozó* (Magy. Filozófiai Társaság Közlem. XVIII. füzet. 11. l.).

Rosszalja Ercsei azt, hogy a filozófiát a *bölcselkedés tudományának* nevezik, mert „*böltselkedni* helytelenkedésre mutat“; inkább tarttuk meg az idegen szót. Tóth László bírálja Ercsei műnyelvét (Tudom. Gyűjt. 1817.) s megrója sok latin szaváért. Jobb volna szerinte, ha a virtust is *erkölcsnek* hívnök, „főképen, ha eredetében (valamint Szabó Dávid *erénye*) még az erő megfogását [fogalmát] is felébreszti.“

Az eddig tárgyalt bölcselőket még nem befolyásolta teljesen a mindinkább növekvő nyelvújítás; a most következő bölcselők azonban már tudatosan vagy tudatlanul egészen a nyelvújítás szolgálatában állanak.

14. Első magyar bölcsélet-történetírónk, *Ruszek József* már tüzzel-vassal újít, holott őt tartották jó ideig a Kazinczyt gúnyoló Mondolat szerzőjének. I. A filozófiának elüljáró értekezései; II. A filozófiának summás rajzolatja; III. A filozófia története. (Egy kötet három külön része, Veszprém. 1811.) Műszavai:

állat, állék, állodék: substantia (III. 241.); *bölcselkedmény*: philosophia (I. 6.); *beleérzés* (II. 11.); *bélyomat*: impressio (II. 26.); billegjel: criterium (III. 241.); eszköztelen ránézés: intuitus, anschauung (I. 5.); *eszmélet*: gondolat (I. 19.) (a negyvenes években már *tudat* értelmű az eszmélet); *előleges*: a priori (I. 24.); egybealkotó: syntheticus (I. 23.); *eszmélkedés*: speculatio (I. 26.); elmefuttatás (I. 28.); egybegyűjtés, *egyberakás*: synthesis (I. 61.); elvალaszt: analysare (II. 26.); elvonásbéli: abstractus (III. 319.); északupetz: sophista (I. 12.); érzőszer: organum sensorium (I. 20.); *érzékellenség*: apathia (III. 81.); észelfintorgatás: distractio (III. 331.); *fenéktétel*: principium (I. 2.); fenéketes, fenékok (I. 6.), fenékítélet (I. 11.); feltagolás, kifejtetetés, bontogatás: analysis (I. 61.); *feltétel*: hypothesis (I. 83.); *foljadék*: corollarium (I. 107.); fenékösméret: alapismeret (III. 314.); gondtárgy: gondolat tárgya (I. 25.), gondtökelet: subjectum (I. 29 = gondolat + tó + keletkezik); gépelyzetű: organicus (III. 64.); gépelyzetűség: organisatio (325.); *hajszálhasogató*, pizskántsi: Grüber, curiosus (I. 45.) (mint kíváncsi); hírlet: praedicatum (III. 176.); tündéres jelenet: erscheinung (III. 303.); *képzet*: idea (I. 5.); *képzélődés* (I. 21.); körülnyesett (ösméret): praecisa (I. 67.); lónyödmény: ontologia (II. 21.) (mint Barczafalvi erkölcsédménye, bölcselékédménye, érzédménye); levett [a tárgyról levett figurák]: elvont (III. 151.); *megfogás*: conceptus (I. 23.); moztony: motivum (II. 38.) (Dugonics szava); mozvány: gép (III. 31.); mondatmány: categoria (III. 320.); *nézlet* (I. 5.); okforrás (I. 3.); okmány: argumentum (III. 308.); ösmarkedő tehetségünk valamit magának helyesen *leképez* (II. 19.); *önntudás*: öntudat (III. 318.); summás rajzolat (I. 14.); encyclopaedia; színtés: analogia (I. 46.); *szemlélődés*: speculatio (III. 329.); *tzégéres*: evidens (I. 5.); tanakmányos: theoreticus (I. 27.); tökeleg: subjective (I. 6.); terjedékes mekkoraság: quantitas extensiva (I. 31.); tömedékes v. hatásagos mekkoraság: quantitas intensiva (I. 31.); tömedékesség: intensitas (I. 45.); tziimer: criterium (I. 58.); *tudalom*: tudás (II. 38.); talpszer: elementum (III. 30.); tehetős erejű: potentialis (III. 64.); testszer: materia (III. 243.); tekéntelen: categoricus (III. 304.); tudhatár (III. 329.); vélet, vélekezet (I. 85.); visszafigyelmez: reflectare (II. 41.); visszfigyesség: reflexio (III. 286.).

15. Ruszokkal egy időben erősen magyarosítja bölcséleti műnyelvünket *Fejér György*; különben is teljesen gondatlan és aluszakony stílusa az új műszókat igen szerencsétlenül alkalmazza (*Anthropologia* 1807. 2. k. Az ember kiformáltatása gondolkodó erejére nézve. 1810; Az ember kiformáltatása esmérő erejére nézve. 1835. Bèvezetés a philosophiába. 1836. stb.). Magyar nyelvű művei határozott hanyagságot mutatnak, latin iratai sokkal szabatosabbak. Fönnebbi műveiben ezen műszavai vannak:

alakos: formalis (Bévez. 51.); alatt lévő: subjectum (Az emb. kif. esm. erej. nézve 122.); tisztádan tiszta, *általános*: absolutus (Bévez. 78.); *állatiság*: substantialitas (U. o. 26.); állatság: anyagiság (Az emb. kif. esm. erej. nézve. 36.); bényomat; bizonyítmány: theorema (Az emb. kif. esm. erej. nézve 68.); *kéremény*: problema (U. o. 68.); *bennlevőség*: inhaerentia (U. o. 122.); előtanítás: propaedeutica (Bévez. 12.); *előterjesztés*: képzet (U. o. 12.); *előterjesztmény*: tárgy (U. o. 13.); *előterjesztő*: subjectum (U. o. 13.); előbbnyi: a priori (U. o. 19.); előretétel: praemissa (U. o. 30.); egyesület: systema (U. o. 31.); ember-esmértetés: anthropologia (U. o. 47.); előrelehatározottság: determinismus (U. o. 130.); eggy-miudenség-vallás: pantheismus (U. o. 132.); *elvonat*: abstractio (Az emb. kif. esm. erej. nézve 62.); előre elmérséklettség: harmonia praestabilita (U. o. 178.); *ézés* v. fölizgatás: érzet (Bévez. 13, 71.); *ézés*: organum sensorium (U. o. 13.); *éreklet*: inger (U. o. 15.); *ézőin*: éző ideg (U. o. 17.); *ézerő* (U. o. 19.); *értés*: fogalom (U. o. 25.); *észparancsolat*: categ. imperativus (U. o. 97.); *ézkép*: idea (U. o. 124.); *ézmérés* tudománya: metaphysika (Az emb. kif. esm. erej. nézve el. X.); *felvétel*: hypothesis (Bévez. 108.); *képszövetkezés*: associatio idearum (U. o. 50.); *közézők*: sensorium commune (U. o. 19.); képestség: viszony (U. o. 26.); kitétel: propositio (U. o. 27.); kétlés: scepticismus (Bévez. 37.); kivon: abstrahere (U. o. 51.); létető: létadó (U. o. 29, 116.); lelki jóság: virtus (U. o. 88.); *létok* (U. o. 155.); megérdekeltes: affecto (U. o. 13.); *magatudás*: öntudat (U. o. 19.); *magánállóság*: substantialitas (U. o. 137.); mondhatmány: praedicabilia (Az emb. kif. esm. erejére nézve 56); *nézés*: anschauung (Bévez. 14.); *öszvetett*: concretus (Az emb. kif. esm. erejére nézve 7.); *összefoglaló* kihozás: inductio (U. o. 56.); *próbatétel*: experimentum (Bévez. 49.); *próbajegy*: criterium (U. o. 93.); *sark-kitétel*: axioma (U. o. 66.); *szülemény*: productum (Bévez. 25.); *szétvételi* (ítélet): analyticus (U. o. 27.); *tapasztalást haladó*: transcendentalis (U. o. 21.)* *természetség*: naturalismus (U. o. 129.); *vanság*: lét (U. o. 142. Márton István szava. Theol. Mor. 736. Később felkapták a hegelianusok).

Fejért e műnyelvért erősen megtámadja a Figyelmező (1837. I. 21. l.); szenvedélyesen hirdeti, hogy „hajdani chaosába nem olly könnyen rohan már a magyar literatura.“

16. Pedig belerohant *Imre János*nak, a pesti egyetem fiatal bölcsellettanárának zászlaja alatt. (A bölcselkedés. I. darab: A gon-

* E korbéli összes philosophusaink KANT *transcendentalisát tapasztalást haladónak, föltülmülónak, érzékmülónak, természetihaladónak* mondja. Pedig ez Kant műnyelvében a transcendens; nála a transcendentalis az elme a priori ismerés-elemeire vonatkozó vizsgálat jelzője (transcendentalis aesthetica, logica) s mint ilyen le sem fordítható, legföljebb *ismeretelméleti* szóval helyettesíthető.

dolkodás tudománya. Pest. 1829. II. darab; Az Észmerés tudománya 1829. Az ifjú bölcselkedő. 1830). Körülbelül a bölcsélet terén ugyanarra vállalkozik, a mire Bugát később a természet-tudományokban; az ő agyában is megszületett az a gondolat, a mi Bugát bevallott életezélja volt saját szakjában, hogy külön magyar philosophiai nyelvet teremtsen, egészen függetlent attól, a melylyel a világ többi philosophusai élnek. hogy kipusztítson minden idegen eredetű philosophiai műszót. Meg is alkotott egy bölcséleti műszótárt, mely azonban szerencsére kéziratban maradt, bár halála után 1834-ben a *Philosophiai Műszótárban* (= *Phil.*) nagyrészt megjelent; szavai ma már csak történeti érdekességek. Őt is támogatta a korszellem áramlatán kívül nagyban az akkor alakuló Akadémia; főképp ezért ragadtatta el magát. Szalay Imre, a *Phil.* szerkesztője, a róla mondott emlékbeszédében mint „a magyar nyelv csinosítóját“ ünnepli.

Imre Verseghynek a műnyelvre vonatkozó helyes elveit nagyon jól ismeri (l. *Lexicon Terminorum Technicorum*. Buda. 1826. Előtudósítás. III—XXIV.); logikájában elméletileg hangsúlyozza is. „Ki kell kerülni a kétséges, több jelentésű s této-vázó szokat s a mennyire lehet, *egy jelentésűekkel élni*; . . . hanemha több jelentésű szóval kéntelen valaki élni, előre határozza meg. micsoda érteményben veszi a másképp többjelentésű szót, hogy így a híjábanvaló szóharczot kikerülhesse“ (A bölcs. I. 108.). „A szók könnyen érthetők, tisztán hangzók, rövidek és *szokottak* legyenek, nem homályosak, durvák, hosszusak vagy idegenek“ (U. o. 109 l.) Nézzük meg mutatóban néhány műszavát s meglátjuk, hogyan váltja be elméletét; vajjon műszavai könnyen érthetők, tisztán hangzók, rövidek, szokottak-e? Tartsunk egy kis műszóvadászatot.

általában, általán, általányosan, teljességgel, függetlenül, alkatlanul, mindenkép, magában: absolute; fejték, fejtés, fejtegetés, taglás, tagzás, taglalás: analysis; mondat, nevezet, pászta, tárgy, jegyzet: categoria; okkerengetés, kerengő okoskodás, észkerengés: circulus vitiosus; lelkiésméret, észbevétel, megtudás, észmélés, észmélet, tudalom: öntudat; tapasztalási, tapasztalati, tapasztalatos, tapasztalékos: empiricus; elem, létszer, zsengeszér, elő, kezdet: elementum; milét, belsek, belsek, léteg, létény: essentia; állony, állány, állmány, álladék: substantia; észkép, eszme, képzelet, észrajz: idea; észképezés, észképvitás, eszmérés, valótagadás: idealismus stb. stb.

Philosophiai műnyelvünk Imre János kezén valósággal kétségbeejtő reformon ment keresztül. Mint legszittyább puristánk százzsámra alkotta s alkalmazta műveiben cifrábnál-cifrább szavait.

Újtó lelkesültségének teljesen áldozata lett a fogalmak szabatoságának megfelelő nyelvi határozottság. A közélet szavainak többféle jelentése lehet s még sem hat zavaróan. De a tudománynak határozottan lefoglalt értelmű szavakra van szüksége.

A műszó nem fejezi ki ugyan a gondolatot, mely folyton változik tartalmában (metaphysika, aesthetika!), de egy követelménye mégis van, hogy t. i. pontosan csak *egy* fogalmat fejezzen ki, kétértelműség ne támadjon, szóval egyértelmű legyen. Hogy pedig mi azon egy értelme a szónak, erre való a meghatározás, a mely megadja a műszó tartalmát. Imre János egy-egy fogalomra sokszor 6—7 szót gyártott s így teljesen alkalmatlan volt műnyelvünk megalkotására. A műszóhasználat határozatlansága miatt majdnem olyan akadályok gördültek a közönség elé, mint magának a tárgynak kevésbé érthető volta miatt. Általában műnyelvünk erőszakos fejlesztése fejtelten fogalomzavart állandósított meg.

Ha Imre kezeügyébe esik egy régi szóalak, minthogy már a köztudatból kimosódott, pusztá jelentés nélküli szónak tartja, melyet életre támasztani már nem lehet, a nyelvi törvényhozó jogot bitorolva, a szót más fogalomra foglalja le. Minden jó neki, csak az addig meglevő nem. Nyelvészkedésére jellemző, hogy az *év* szót az *aevum*-ból, a *kap* szót a *capere*-ből, a *ver*-t a *verbero*-ból származtatja (II. db. 347. l.). És még hozzá így szónokol: „Némellyek vissza is szoktak élni a szókkal, vagy betű-jelentéseiket elcsavarván vagy a világosak s, bevettek helyett új érthetetleneket faragván; és így a hallgatókat vagy olvasókat elcsábítván“ (I. 227.); „némellyek a köz érthetőséget erőltetik homályos, határozatlan, *újjonc* (!) szókkal, himes mondásokkal s oly megbízottsággal adják elő véleményeiket, mintha világszerte észmérletesek volnának“ (I. 317). Mindez, talán még szélsőbb fokban, magára Imrere illik. Ilyen óriási ellenmondásnak és önbírálat hiányának láttára, igazat kell adnunk nyelvújításunk buvárának, Szilynek: „Az irodalmi nyelvek fejlődése szempontjából tanulságosabb probléma aligha volt és lesz valaha, mint a magyar neologia történetének megírása.“ (Adalékok, 419. l.)

(Folytatjuk.)

KORNIS GYULA.

A Münchener Codex kora.

Sietek előre kijelenteni, hogy itt most nem az igazi Münchener Codex koráról lesz szó, t. i. nem annak a régi magyar kéziratnak a koráról, melyet a müncheni udvari könyvtár őriz s melyet előbb, Toldy javaslatára, Jászay-Codexnek, most pedig, az imént említett oknál fogva, általánosan Münchener Codexnek neveznek. Hiszen ennek a korát egyáltalában nem kell kutatni, a végére rá lévén írva: *E kódex meguegeztetet, Nemeti görögnek hen'sel emre fianac keze miat, Moldouaban Tathros varosaban Vr zületetenec Ezer negzaz hatuan hatod eztendeieiben;*“ az elején pedig: *Vr zületetenec ezer negzaz hatuan hatod eztendeieiben Zent Laius kiral napon.*

Az igazi Münchener Codex készültének éve tehát 1466. (Vö. MNy. 1:32.)

Úgyde „az a könyv, mely Németi György keze miatt (!) 1466-ban megvégeztetett“ nem eredeti kézirat, hanem csak másolat. Németi György uram sem szerző, sem fordító nem volt, hanem pusztán másoló, még pedig elég gyakran tévedő. Íme néhány példa (Régi M. Nyelvemlékek, Harm. köt. V): *mely én atyám* (quae est mater mea) *anyám* helyett; *ő hajójokat* (retia) *háló-jokat* helyett; *te kénccsed* (aspice) *tekénccsed* helyett; *egéb szál-lásban* (in alia effigie) *egyéb szabásban* helyett; *és felmenének* (et timuerunt) *és félmének* helyett; *kit en* (quam ecce) *kit im* helyett; *még azonnyéjat* (quadruplum) *négy azonnyéját*, stb.

Ilyen hibákat természetesen csakis másoló követhet el.

Mi tehát nem e másolatnak, hanem annak az *eredeti kéz-iratnak* a korával akarunk foglalkozni, melyet Németi György 1466-ban lemásolt. Ez az eredeti kézirat azonban, úgy látszik, végkép elveszett, s reményünk egyáltalában nem is lehet már, hogy valaha még előkerüljön. Több másolata nincs, mint ez az egy; ebből kell tehát, ha lehetséges, az eredeti kézirat korát megállapítani.

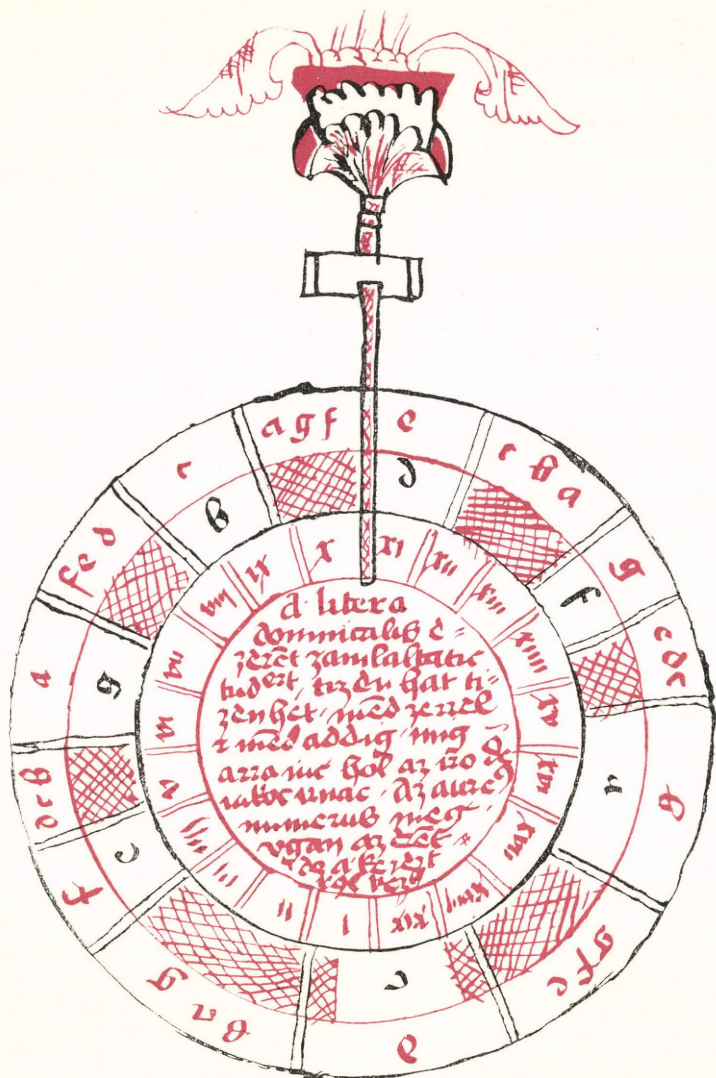
E feladat megoldását kísérelte meg BÉKESI EMIL 1880-ban, az „Új Magyar Sion“ 11-ik évfolyamában (3 és 200. ll.). Értekezése azonban nyelvészeink körében nem keltett figyelmet, valószínűleg azon okból, mivel tárgyalása és bizonyítása módját a magukétól igen messze esőnek találták.

A következőkben meg akarjuk ismertetni B. E. tanulmányának gondolatmenetét és vizsgálódásainak eredményét, végezetül hozzáfűzvé a magunk észrevételeit és következtetéseit.

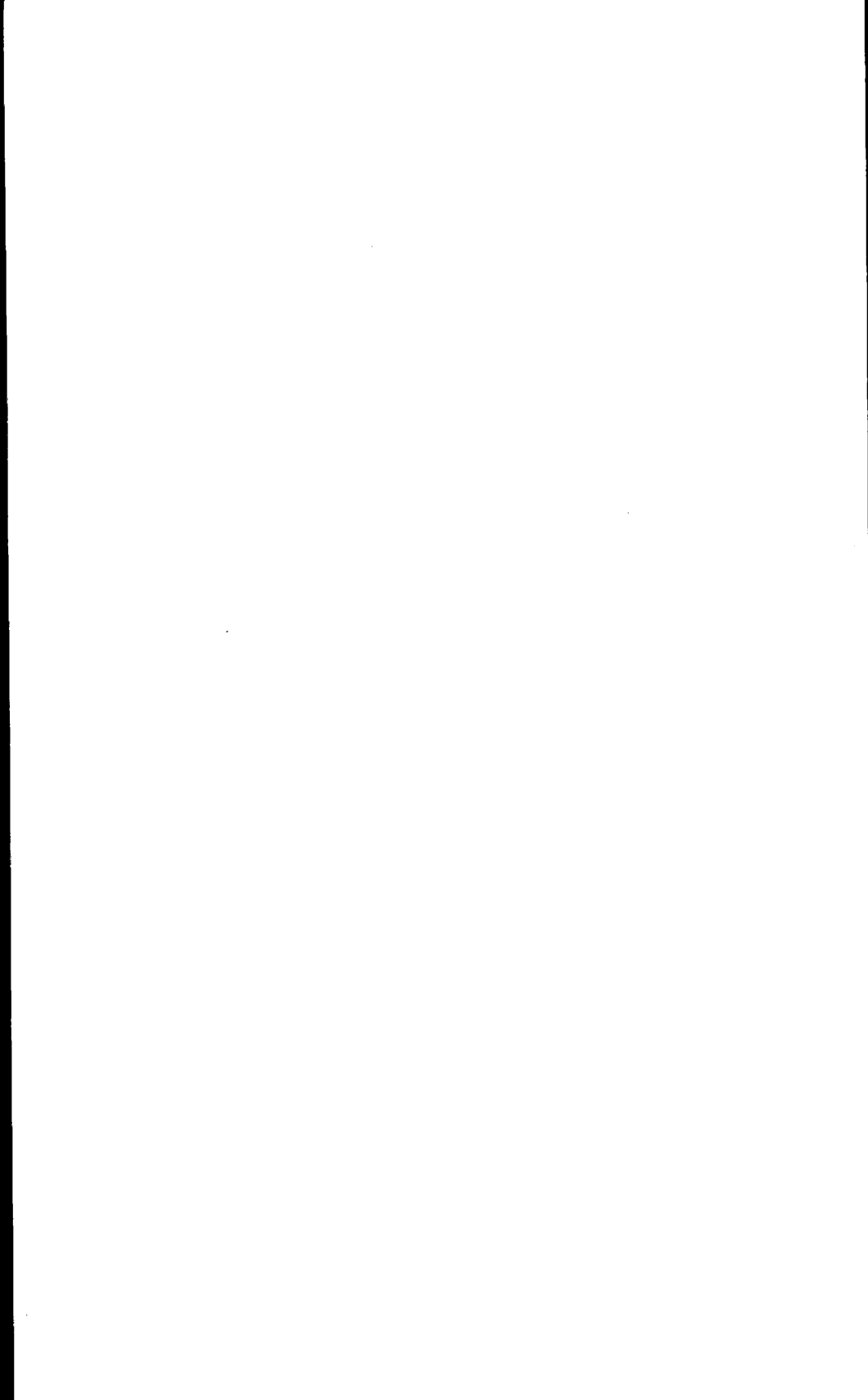
A MünchC. két főrészből áll. Az egyik a négy evangélista magyar fordítása, a másik, a könyv elején, egy a XV. sz. szokása szerint szerkesztett naptár, a minóket missalék és breviariumok elején most is találunk. A voltaképeni szöveg nem nyújt semmi-nemű felvilágosítást a magyar fordítás korára, de még a naptár sem. Ez a naptár ugyanis csak afféle schematikus naptár, mely nem egy bizonyos esztendőre szól. Nincsenek meg benne sem a mozgó ünnepek, sem a hét napjai. Általános schema volt ez, melyből az évi naptárt bizonyos szabályok szerint, mindannyiszor külön kellett megszerkeszteni.

A naptár végén van azonban egy sajtáságos rajz, mely tényleg fölhasználható — bizonyos korlátok között — korhatározásra is. (L. itt a 203. lapon.)

Három egyközepű gyűrűből álló kerék ez, felső részén kiczifrázott kereszttel. A legszélső körgyűrűben a rendes *vasár-napi betűk* vannak balról jobbra fordított sorban, *g-től a-ig*. Minden negyedik betű magára egy külön fiókban áll s ez alatt, a második körgyűrűben, még egy betű van. Ezek a szökö évek vasárnapi betűi. A legbelső körgyűrűbe a tizenkilencz *arany-szám* van írva. A körgyűrűkön belől levő üres térben ez az uta-

Die zuletende dzer negzar hatuan
 gatod extendieben hat saty
 H aus h r n co

sítás áll: „A' litera dominicalis ezerent zamlaltatic tudni mert tizenhat tizenhet mend zerrel es mend addig, míg arra juc hol az iro deiakoc irnac, az aureus numerus meg ugan azerent de a' kereztról kezd.“

Meg kell vallani, hogy ez bizony nem valami könnyen érthető utasítás. Érthetővé válik, ha az efféle *naptár-kerék*nek rendeltetésével megismerkedünk. Ezek t. i. arra valók voltak, hogy velök a folyó évre, vagy a közelebbi esztendőkre a vasárnapi betűt és aranyszámot könnyű szerrel meghatározhassák: „Ad inveniendum litteram dominicalem“ és „ad inveniendum aureum numerum“ — mint ezt az az egy pár XIV. századi naptár-kerék mondja, mely Knauz Nándor hagyatékából a M. Tud. Akadémia kéziratrába jutott. Az ilyen kerék t. i. megmutatta, hogy egy bizonyos, tudott évből kiindulva, ennyi meg ennyi év múlva mi lesz a vasárnapi betű és mi lesz az aranyszám. Így pld. a Münch. C.-ben levő keréktől azt kérdezték, hogy a kiinduló évtől (1-től) számítva, 9 esztendő múlva mi lesz a vasárnapi betű, ezt feleli: „kezd el a kereszttől s menj (természetesen balról jobbra) a legkülső gyűrűn az 1 meg 9 vagyis a 10-ik betűig. Ez lesz akkor a vasárnapi betű, vagyis *g*; az aranyszám pedig, ugyanigy a legbelső gyűrűn haladva, lesz 1. A ki a kereket használta, tudta a kiinduló évet. Mi is megtudhatjuk azonnal, hogy a MünchC. naptár-kerékének mi a kiinduló éve. Ez t. i. olyan év, melynek DE a vasárnapi betűje a julianus naptár szerint, és XI az aranyszáma. Ez a betű és ez a szám a julianus naptárban a következő éveknél felel meg Kr. u. (Vö. Knauz, Kortan 290—351 l.), ú m. :

352, 884, 1416, 1948

A két első és az utolsó a MünchC.-nél szóba sem jöhet; marad tehát, mint az egyetlen lehetséges év:

1416.

Ez tehát a MünchC. naptár-kerékének kiinduló éve s minden valószínűség szerint ez lesz eme kerék *készültének éve* is; ez magyarázza meg a belsejébe irt utasítást is: „számláltatik tizenhat, tizenhét s így sorban.“ t. i. az évszázadok elhagyásával. (Ma is így beszélünk 48-ról, 67-ről, a 18 század elhagyásával.)

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy B. E. előtt Jászay Pál már 1840-ben kereste a MünchC. naptár-kerékének készülése évét. Ő igen különös, meg nem érthető módon 1463-at hozott ki.

Magam megnyugtatóra s a kérdés végleges tisztázására fölkértem dr. Kövesligethy Radó egyetemi tanár urat: döntené el véglegesen, melyikök — Jászay vagy Békesi — meghatározása-e a helyes?

Kövesligethy társunk a tőle megszokott, lekötelező sziveséggel felelt kérdésekre s hozzám intézett levelében egész határozottsággal kijelentette, hogy Jászay számítgatása alapján el van hibázva, ellenben Békesi meghatározása teljesen kifogástalan.

De vajjon abból, hogy a MünchC. naptárkeréke s minden

valószínűség szerint a naptára is, melyhez amaz hozzá van kapcsolva, 1416-ban készült — következék-e, hogy maga a codex, a négy evangélista fordítása is 1416-ból való?

B. E. teljesen meggyőző módon bizonyítja be, hogy a codex szövege és az ezt megelőző naptár egyazon kéz, vagy legalább is egyazon kor munkája.

A naptár január 1-jére ezt írja: *Vrnc kórnekezete napja*, János evangélista fordításában pedig (VII:22, 23): „azert atta tünectec moyses a' *kórnekezete*... zombaton *megkórnekeztec* embert... ha ember a' *kórnekezete*t vezi.“ Ugyanigy Lukács fordításában (I:59 és II:21): „noléad napon iöuenec *megkórnekezni* a' germenet... Es mi vtan betel'l'efettec uolna a' nolé napoc hoğ *megkórnekeztetnec* a' germenec.“

E szó különös figyelemre méltó. Ezt a fordító nem a köznyelvből vette, hanem maga alkotta és pedig rosszul alkotta. A köznyelv a *környékezni* szót a fordítás korában a „circumdare“ kifejezésre használta. Hogy a *környékezni* „circumcidere“ értelemben nem a köznyelv alkotása, onnan is bizonyos, hogy azt csakis e naptárban, e fordításban s a vele összetartozó BécsiC.-ben találjuk. A későbbi codexek a máig is szokásban maradt *környülmetél* szót használják. A *környékezet* tehát egyike azon elég számos új szóknak, melyeket a fordító — több-kevesebb szerencsével — maga alkotott s egész fordításán végig, mind a naptárban, mind a szövegben következetesen alkalmazott.

Ugyanigy a naptárban augusztus 6-ikán a Transfiguratio Domini nem a szokásos s máig is használt „úr színe változása“ szóval van fordítva, hanem *Úrnak megváltozása napja*; éppen úgy, a mint Máté fordításában (XVII:2): „es *megvaltozec* ő előttöc es megfenlec ő óráiaa mikent nap.“ (et „transfiguratus“ est ante eos et resplenduit facies eius sicut sol). A Transfiguratio Domini csakis a MünchC.-ban van így, még pedig mind a naptárban, mind a szövegben.

B. E. még több bizonyítékot is hoz fel a naptár és a szöveg egykorú voltának bizonyosságául; de úgy hisszük, ez az egy-kettő is elegendő, hogy minden kétséget eloszlasson.

Végezetül B. E. a következőkben foglalja össze vizsgálódásai eredményét:

1. A MünchC.-beli naptár-kerék 1416-ban készült.
2. A naptár fordítása egykorú a szövegfordítással, Így tehát
3. A szövegfordítás is 1416-ból való.

* * *

Mindenben hozzájárulok BÉKESI éles elméjű fejtegetéseihez, csakis a végkövetkeztetés apodiktikus volta ellen teszek kifogást. B. E. t. i. határozottan fölteszi, hogy ezt a kereket a magyar fordító készítette. Ez nem lehetetlen ugyan, de szerintem nem valószínű; sokkal hihetőbb az, hogy ahhoz a latin naptárhoz,

mely a magyar fordító előtt feküdt, egy 1416-ból való kerék volt függesztve. Az már semmiképen sem bizonyos, hogy a fordító ezt a naptárt s ezt a kereket ugyancsak 1416-ban fordította volna magyarra. Fordíthatta később is. Hiszen a XV. század első felében a naptárak, mint már fentebb is elmondottuk, még nem egy bizonyos esztendőre készültek. A középkor csak általános, határozatlan időre szóló naptárakat használt. Az általános naptár specializálása az illető évre a hozzá tartozó vasárnapi betű és aranszám segítségével, ezek megállapítása pedig külön táblák, vagy mint itt, kerekék segítségével történt. A kerék is nem csupán egy évre, hanem az évek egész sorára, legalább is 19 évre (az aranszám ciklusára) kényelmesen használható volt, sőt még továbbra is, csakhogy ekkor már az aranszám gyűrűjét kétszer (vagy még többször is) körül kellett keringeni. Az nem igen hihető, hogy a magyar fordító előtt annyira elavult s divatja mult naptárkerék feküdt volna; ellenben igen valószínű, hogy a fordítás a kerék aranszámának 19 éves ciklusán belül, vagyis 1435 előtt történt.

A végkövetkeztetés tehát, melyet B. E. érdekes tanulmányából vonhatunk, az, hogy a magyar fordítás 1416 előtt nem készülhetett s igen valószínűleg 1435 után sem.

SZILY KÁLMÁN.

A berbécs és a birka.

Kevés olyan szavunk van, melynek eredetét, elterjedését és jelentésének változásait olyan világosan megállapíthatnók, mint a *berbécs* szót. Nyelvtörténeti szótáraink szerint a *berbécs* csakis *ürüit* kell ugyan értenünk, de ez a megszorítás merőben ellenkezik írott emlékeink adataival. Tudjuk, hogy a XVI., XVII. és XVIII. században a juhos emberek és a hegyi pásztorok nyájakkal örökösen vándoroltak. Az oláhországi, moldvai, lengyel, orosz, morva pásztorok seregesen jöttek nyájakkal hozzánk, s viszont a mieink évről-évre százával mentek ki nyájakkal Oláhországba és Moldvába. A pásztoroknak vándorlása még a XVIII. században is oly nagy volt, hogy például 1767-ben *csupán Erdélyből* 204,597, 1768-ban 210,570 és 1769-ben 350,574 juhot hajtottak ki Oláhországba és Moldvába téli legeltetésre. Mindezek a nyájak, a külföldiekkel együtt, május hóban visszajöttek havasi legelőinkre. A vándorló nyájaktól *rováspénzt* és *gémpénzt* szedtek. (Köz. pénzügyi lev. 13128 és 13131 f.) A vándorlás szüntelenül tartott. A különféle nemzetiségű pásztorok hol itt, hol amott érintkeztek egymással, és szokásokat, szokat sajátítottak el egymástól. A kölcsönvett szók azonban a vándorlás és a forgalom alatt örökösen változtak formájukban és jelentésükben. Innét van,

hogy egyik-másik pásztorok használta szónak öt-hat különféle alakját is ismerjük. A *berbécs* szó jelentése is időközökben és vidékek szerint változik, de a XVII. század végéig épp az „ürü“ jelentése a legritkább. Ezért tehát mind nyelvtörténeti, mind gazdasági szempontból kívánatosnak látszik, hogy a *berbécs* szónak főjelentéseivel megismerkedjünk.

A MNy.-ben (2:23) már említettük, hogy a juhtenyésztés az alföldi magyarság körében a XVII. század közepéig jelentéktelen volt. A magyar nép a sokkal jövedelmezőbb szarvasmarhatenyésztéssel foglalkozott. A juhtenyésztés igazában csak a havasokon divott. Ide az északi havasokra és az úgynevezett *holyákra* jöttek nyájaikkal a morva és a lengyel pásztorok, itt legeltették nyájaikat a *vlach* nevű pásztorok. Hegyeinken csekély díjért mindig elegendő és jó legelőt kaphattak.

Ugyanez történt az erdélyi havasokon is, a hova viszont a moldvai és az oláhországi (havasalföldi) nyájukat hajtották nyári legeltetésre. Mivel a külföldi nyájak után legeltetési díjat szedtek, a régi összeírások az így befolyó jövedelemről mindig megemlékeznek, s e szerint a nyájak vándorlásáról biztos tájékoztatást nyújtanak. A XVI. és a XVII. században azonban nemcsak a nyájak, hanem az oláh nép bevándorlása is szakadatlanul tartott. A magyar urak egymásután ültetik az oláh falukat és szivesebben látják az oláh, mint a makacs magyar jobbágyokat. Mivel mind az oláhok, mind a juhnyájak bevándorlása szakadatlanul tartott, a kölcsönös érintkezés útján a külföldről jött pásztorok sok szokása és szava meghonosult nálunk. Ezen meghonosult szók közé tartozott az oláh (s nem vlach) pásztoroktól és juhos emberektől eltanult *berbécs* szó is. A dolog természete szerint legelőszőr Erdélyben találkozunk vele, eredeti jelentését tehát itt kell keresnünk. Erdélyből az oláh néppel együtt a *berbécs* szó a tiszai részek hegyes vidékein tovább terjed s felvonul egészen a Máramarosig, a Rákócziak utolsó uradalmáig. Innét azonban nyugat felé már nem terjed. Liptó, Turócz, Trencsén stb. megyékben már nem az oláhok, hanem a *vlachok* tartották megszállva a havasi legelőket. Ők a *berbécs* szóval már nem éltek. A havasi legelőkre jövő morva és lengyel pásztorok s juhos gazdák sem ismerték a *berbécs* szót. Ők a *birka* és a *bajka* szóval éltek, és ezt terjesztették el az északi és a nyugati Kárpátok legelőin. S valamint a *berbécs* szó délkeletről észak felé a Máramarosig terjed, úgy a morva pásztoroktól kölcsönzött *birka* szó északnyugatról kelet, s később délfelé terjed. Mindkét szó vonulását — a régi összeírások alapján — lépésről-lépésre kísérhetjük.

Írott emlékeink alapján arra az eredményre jutunk, hogy a *berbécs* szó a XVII. század végéig, Erdélyen kívül, a „*partes adnexae*“ és az erdélyi fejedelmi család azon magyarországi birtokain terjedt el, a melyeken oláhok laktak. Az alföldi síkságon, a hol az oláh pásztorok nem jártak, a XVI. és a XVII. században a *berbécs* szóval még nem találkozunk. Végig lapoztuk Debreczen

és Kecskemét jegyzőkönyveit, de a *berbécs* szót egyik helyen sem találtuk meg; pedig a XVII. század másik felében már mind a két városban rengeteg sok juhos ember és gazda éldegélt. A Duna és a Tisza közén, no meg a Dunántúl még kevésbé találkozunk a *berbécs* szóval.

Mivel addig, a míg a berbécs szó Erdélyből a Mármarosig jutott, jó idő telt el, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy e szónak jelentése az egyes vidékek szerint változik.

A *berbécs* szó legegőbb és legjobban Erdélyben terjedt el, a hol általában *birka*-fajt jelentett. Mivel Erdélyben és Magyarországon a XVI. és a XVII. században *paraszt juh*ot, *morva juh*ot (vagyis birkát), *török juh*ot és többfajta *oláh juh*ot ismertek, az a kérdés merül fel, melyik volt ezek közül a *berbécs*? Egészen biztos adataink ugyan nincsenek, de majdnem bizonyosra vehetjük, hogy az *oláh juh*ot nevezték *berbécs*nek. Erről az oláh juhról a régi összeírások azt mondják, hogy igen hosszú szőrű volt. Ezt a hosszú szőrű juhbőrt használták bélésnek. Fentebbi föltevésünket megerősíti az a körülmény, hogy mind a régi vámtarifák, mind az összeírások a berbécsbőrt a báránybőrtől mindig megkülönböztetik. A dologban csak az a furcsa, hogy ma a hosszú szőrű juh^{ot} magyar juh^{nak} nevezik, holott régente a rövid, tömött szőrű, paraszt juh^{ot} nevezték magyarnak.

Hogy magában Erdélyben a berbécs néven nem ürüt, hanem általában juh^{ot} értettek, arra nézve a régi összeírások elégséges bizonyítékot nyújtanak. Porumbák 1638. évi összeírása szerint például az ottani majorságban volt: „*ez idei nőstény berbech* 200, *eöregh berbech* 277, *fejős juh* 540, *fejős kápra* 23, *meddeő kápra* 9.“ Ugyanitt a juhmajorságban volt hat putton *orda* (túró), 16 putton *türó*, 20 *tömlőtüró* (1770 font), *őszi sajt* 11, *szerdek-türó* 300 drb. (Orsz. lev.-tár 68 f. 41 Nr.) — Örményes 1654. évi összeírásában viszont „*majorsági vert berbécs*, *majorsági kos berbécs* és *dézma vert berbécs*“ szerepel. (U. o. 108 f. 1654.) Hogy Erdélyben a berbécsen juh^{ot} értettek, abból is kitünik, hogy az erdélyi fejedelmek kiváltsággleveleiben, még ha ezek magyarországi városok részére szóltak is, a juh helyett mindig a berbécs szó szerepel. Így például Apaffynak a szigeti mészáros czéh számára adott kiváltságlevelében a juh és a birka szó elő sem fordul, hanem csakis berbécsről, berbécs húsról és berbécsbőrrel van szó.

Vannak azonban adataink, melyek azt bizonyítják, hogy a berbécs szón Erdélyben néha *kost* is értettek. Fogaras 1632. évi összeírása szerint például, a tenyésztésre szánt juhnyájokban, vagyis az „*oszkotárság alja seregjuhokban*“ öreg juhokat (és kosok helyett) berbécs^{eket} találunk. (U. o. Urb. 14 f.)

A XVI. században a *berbécs* szó Magyarországon még nem igen van forgalomban. E század végén itt-ott feltünik ugyan, de sűrűbben csakis a XVII. században találkozunk vele. Magyarországon a berbécs szót már nem bizonyos juh-faj megjelölé-

sére használták, hanem általában *kost* értettek rajta, a mint hogy több vidéken ma is a *kost* hívják berbécsnek. (MTsz.)

A XVI. és XVII. században az ürü-tartás Magyarországon még igen ritka. Ürűvel csak elvétve találkozunk a nagyobb urak birtokain. A pásztornép ürűket nem igen tartott. Száz meg száz juhnyájának összeírását ismerjük, a miben az ürű egyáltalán nem szerepel. Tudjuk, hogy sztrongáláskor, tizedeléskor és kilencze-deléskor mindenfajta birkából megvették a huszadot, tizedet és a kilenczedet, de a XVII. század végéig egyetlenegy sztrongá-láskor vagy tizedeléskor sem fordul az *ürű* elő. Fejős juh, meddő juh, kos, bárány és bárányfi szerepel csak az ilyen alkalmakkor, pedig ha ürű lett volna, a sztrongát abból is megvették volna. Az 1621. évben például a munkácsi uradalom a sztronga-bevétel sorolja fel: „introitus ovium et caprarum per strongationem anni 1621.: Oves mulgibiles 126, agni unius anni 126, oves steriles 58, arietes 21.“ Az 1622. évben pedig: „agni 115, oves steriles 74, arietes 52, mulgibiles 47, haeduli 44“ (U. o. 18 f. 26. Nr.). Az 1627. évben „az ő felségének majorságában levő juhoknak, kosoknak, bárányoknak, kecskéeknek, czápoknak, gidáknak, fejősöknek, meddőknek rendszerint való számok“ című kimutatás sem említ egyetlen ürűt vagy berbécsset sem. (U. o. 18 f. 30. Nr.). Az 1634. évi kimutatás is csak öreg juhokat, öreg kosokat, tavvali kos-bárányokat és tavvali jerkebárányokat említ (U. o. 18 f. 31. Nr.). A vámtarifák és a bécsi *handsgraf* kimutatásai sem szólnak sohasem az ürűről, noha minden más birka-nemet felsorolnak. (Köz. pénz. lev.-tár.) Csak a XVII. század végén lesz az ürűnek is állandó rovata, de ekkor már a hazai nyájokban is közönséges.

Ha mindezeket szem előtt tartjuk s ha tekintetbe vesszük, hogy a tenyésztésre szánt nyájából a kos nem hiányozhatik, akkor az olyan tenyésztésre szánt nyájokban, a melyekben kosok helyett csak berbécsket találunk, a berbécsen nem ürűt, hanem *kost* kell értenünk.

Bornemissza fejedelemasszony rónaszéki kuriájában 1684-ben volt: „*fekete berbécs* tavvali 13, *fejér berbécs* 3, *fekete öreg berbécs* 2, *fejér öreg berbécs* 3, tavvali *notinok feketék* 23, tavvali *fejér notinok* 4, öreg *fekete juhok* 102, öreg *fejér juhok* 15.“ „Ezek között — mondja az összeírás — mind juhok s mind *notinok* között igen nyavalyások vagnak.“ (Orsz. levlt. 148.) Hogy mi volt az itt említett *notin*, arról hallgat az összeírás. Más urbáriumokban azonban a juhok megjelölésénél gyakran előfordul az *annotini* (egyéves) latin szó, s valószínű, hogy a *notin* szó ezen *annotini* rövidítéséből keletkezett. (U. o. 152 f.) Thököly Imre szigeti kuriájában 1685-ben emlitenek *fejős juh*ot 156-ot, *meddő juh*ot 31-et, *harmadfű berbécs*et 4-et, *tavvali berbécs*et 22-öt (U. o. 148 f.) Husztnak 1700. évi összeírásából is világosan kiolvashatjuk, hogy a *berbécs* szón *kost* értettek. A nevezett összeírás ugyanis az ottani juhnyájáról így ír: „*öreg*

miliora juh 70, öreg berbécs 13, idei *berbécs bárány* 4, idei *nöstény bárány* 20. (U. o. 155.) Az itt említett *miliora juh* több összeírásban előfordul. Így például Porumbákon 1649-ben, 1651-ben és 1656-ban emlitenek *miliora* vagy *millora* juhok, minden közelebbi megjegyzés nélkül. (Vö. MTSz.) Murány várának 1652. évi urbárium a juhász gazdáknak a többi között ilyen utasítást ad: „külön számláltassa meg a juhok emberrel jarkáját, votulyáját, ürüjét, kosát, bakját, ez ideit külön notálván.“ Az itt szereplő *jarka* alighanem a *jerke* egyik változata lesz. A votulya — minden közelebbi magyarázat nélkül — más összeírásokban is előfordul. Huszt 1698. évi összeírása szerint például az ottani urasági juhnyájban volt: fejős juh 40, öreg berbécs 1, *tavvali vatulya* 13, tavvali jerke 21, ez idei bárány 4. (U. o. 148 f.).

Az eddig közölt adatok majd mindegyikéből világosan kiolvashatjuk, hogy a *berbécs* szónak kost értettek. Azonban a XVII. század végén a keleti Kárpátok mentén a berbécs szó értelme körül már zavar keletkezik. Egy ideig kost is meg ürüt is értenek rajta. Lassan-lassan azonban — főleg a mármarosi havasokon — általánossá lesz a berbécs szónak ürü jelentésben való használata.

Említők már, hogy az ürü szó a régi összeírásokban meglehetősen ritkán fordul elő. Egész sereg nyáját megszámlálhatunk, a míg egyben egy-két ürüvel találkozunk. Magának az ürü szónak használata sem egészen világos. Ezért a rendelkezésünkre álló adatokból néhányat ideirunk. Sárospatak 1635. évi összeírása a juhnyáját így írja le: „tavvali *kosbárány* 10, tavvali *ülvö* 4, *eöreg ülvö* 21, eöreg kos 12, tavvali jerke bárány 48, öreg juh 235, ez idei apró bárány 112. (U. o. Urb. 40 f. 40 nr.) Onódon 1636-ban az urasági nyájban volt: öreg kos 27, nyári *kosbárány* 30, *eörvö* 83, eöreg juh 315, jerke tavvali bárány 112. Szobotiszon 1670-ben említették: *herélt ürö* 53, *herélt bárány* 73. Berencsen 1671-ben pedig: *fias birka juh* 90, báránya ez idei 90, bárányos juh 48, tavvali nöstény és *herélt bárány* 73, *herélt ürö* eöreg 53, kos 16.

Tudjuk, hogy eleink gyakran használták a herélt állatoknál a körülírást. Így olvassuk például: herélt kos, herélt bárány, metszett bikácska, metszett üszöcske, metszett tulkocska stb. Sáros 1608.

Valamint a *berbécs* szó vonulását és jelentésének változásait, szintűgy a *birka* szó terjedését is nagyjában lépésről-lépésre kísérhetjük. Fent az északi és a nyugati Kárpátok hegyi legelőin a juhászok és a pásztorok túlnyomó részben a *vlach* nevű pásztornépből kerültek. A mint az egyik összeírás mondja, itt a vlachok *királyaik* alatt (t. i. pásztor-királyok alatt) a hegyi legelőket békésen élték (In Alpibus . . . ubi Walachi sub reges suos pascenti appreciare solent etc.). „Az *uhazok* — írják 1605-ben — az *olahokhoz* (azaz vlachokhoz) tartanak mint egyéb *uhazok*.“ (U. o. 44 f. 52 nr.) A sztróngán kívül ezek a vlach pásztorok a különféleképen nevezett *boroncza* nevű tőrővel adóztak.

Az északi és a nyugati Kárpátok pásztor-(vlach) falvaiban a XVI. és XVII. században többféle juh-fajjal találkozunk. Legelterjedtebb volt az egész országban ismeretes magyar *paraszt juh*. Aztán következett az *oláh (vlach) juh*, melyről azt írják, hogy évenként kétszer szokták nyírni. A harmadik és szintén elterjedt juh-fajt a morva és a lengyel pásztorok s juhos gazdák honosították meg, kik tudniillik nyájaikkal az év nagy részét a magyar havasokon töltötték. Ezt a juhajt az egykori írott emlékek egyöntetűen *birkának* vagy *morva juhnak* nevezik. Gyakran olvasunk még a *bajka* nevű juhról is. Tapolcsány és Tavarnok 1671. évi urbáriumá például ezt mondja: „e regione allodii caula seu ovile, in quo repertae sunt oves vulgo bayka antiquae 125.“ (Köz. pénz. 15432.) Kasza várának 1671. évi összeírásában is szerepel a *bajka bárány*, minden közelebbi megjegyzés nélkül.

Mivel a *birka* vagy *birke* szóról határozottan kimutathatjuk, hogy legelőször az *északnyugati Kárpátokon* mutatkozik, s hogy ott a morva pásztorok terjesztették, világos, hogy az nem is török, hanem szláv jövevényszó. (Vö. MNy 3:67, 68.)

A régi összeírások a *birka* szón mindig egy bizonyos juh-fajt értenek, s azt magyarul *morva juh*nak is hívják. Szoboticza 1670. évi összeírása például a közönséges juh mellett „*fias birka juhokat*“ is említ. (Orsz. levlt. 78 f. 42 nr.) Berencs-Váralja 1671. évi összeírása is közönséges juhokat és *fias birka juhokat* említ. Hidvégi javainak 1672. évi összeírása meg ezt mondja: „*oves vulgo Birkae vocatae*,“ egy másik 1673. évi inventáriumá meg ezt írja: „*oves Moravicae alias Birke vocatae mulgibiles 239 etc.*“ (U. o. 42 f.) A magyar nyelvű összeírások a *birka* szó helyett rendszeren a *morva juh* elnevezést használják. Így például a munkácsi havasokon legelő nyájak között *paraszt juhnyájakat* és *morvai juhnyájakat* találunk. Szentmiklós (Mármaros) 1685. évi összeírása a többi között ezt mondja: „*morvai juhoknak* egyik juhászgazdája, Sopotai Simon telelésre kiadott 308-at, második juhászgazda, Márton Lázár *morvai juhokba*, maga nyáját, adott szegénységnek telelni 521-et.“ A morva juh vagy birka, úgy látszik, rövidebb szőrű volt, mint az úgynevezett magyar juh. A lékai 1670. évi összeírás például ezt mondja róla: „*oves minutiorum lanarum vulgo Moravicae, és maiorum lanarum seu Hungaricae dictae.*“ (O. L. Urb. 78 f. 53. nr.) A morva juh elnevezés még a XVIII. században is divik. Barkóczy Krisztina például 1708-ban szól a morvai juhok gyapjáról. Az 1726. évben Károlyi Sándor juhairól szóló kimutatás *majorság-juhokat*, esztendőbeli *birke-kosokat*, *birke-juhokat* és *magyar juhokat* említ (Károlyi nemz. levélt. 1726.). Kaunitz gróf surányi juhái közt 1730-ban volt: *magyar juh*, *birke juh*, folyó (?) juh és ürü juh (U. o.). A csongrádi nyájban 1731-ben találunk: *toklyó juhokat*, *harangos ürüket* (azaz *vezér-ürüket*). A Károlyiaknak még 1801-ben is voltak *birke juhnyájai* (U. o. a szelestei urod. 83 l.).

A XVII. század végéig a birka vagy morvai juh jobbára

az ország északi részében ismeretes. Az ország többi részéről ránk maradt összeírások ezeket a morvai juhokat egyáltalán nem említik. Maga a *birka* szó azonban folyton terjed, még pedig délfelé, s a XVIII. század másik felében már az egész országban élnek a *birka* szóval, csakhogy többé nem morvai juhok, hanem először nemesebb fajú juhok, később pedig általában juhok értettek rajta. A XVIII. század második felében, mikor t. i. Mária Terézia a nemesebb juhajok tenyésztését nálunk is megkezdte, az illetén juhokkal bánókat *birrás embereknek*, házaikat *birrás házaknak* hívták. Ez időben Magyarországon nagyobb arányban a *brezán birkát*, a *czigar juhok* (Czegorn Gattung), a *török juhokat*, a *stogos* (Stogosch) és a *micza* juh fajokat tenyésztették. E juhnevek azonban jobbra csak a Bánátban terjedtek el. Igen elterjedt juh faj volt a XVIII. században nálunk a *dutja juh*. A *tányérfarkú juhokat* egyik 1725. évi jelentés (Török juhokról való computus, 1725; Károlyi nemz. levélt.) a török juhok közé sorolja. E fajból 1725-ben Károlyi Sándor hozatott először 100 darabot Erdélyből. Ezeket a *tányérfarkú juhokat* később az összes feljegyzések *széles farkú juhoknak* nevezik. Egyik 1805. évi feljegyzés a csongrádi juhokat két csoportba osztja, az elsőt *selyemnyájúnak*, a másikat *ordinarius nyájúnak* mondja. (Károlyi nemz. levélt. 525. sz.)

TAKÁTS SÁNDOR.

Régi török jövevényszavaink.

V.

136. **gyöplő** [alakv. *gyöplő*, *gyöplü*, *gyöplyü* NySz.] strick, seil, band; zügel NySz., MTsz.

← o s z m. *iplik* ein gedrehter faden, RADL. 1:1567 | c s a g. *jiplik* faden, RADL. 3:530, *iplik* garn, zwirn VÁMB. Stud. 230. Alapszó: o s z m. kún *ip* schnur, bindfaden, strick RADL. 1:1564, CCum. 100 | alt. tel. *jib* RADL. 3:529, vö. *jebek* VERB. 94 | c s u v. *éip* ZOL. 69 | j a k. *sab* faden zum nähen, BÖHTL. 155.

A magy. *gyöplő*-éhez hasonló jelentésfejlődést mutat a csuvas eredetű cserkel. *sap*, cserHegyi *säp* zügel, bindfaden an der strähne. A tiszamelléki és székelyföldi *iplik* „czernával való kivarrása a csizma sarkának“ MTsz., több más csizmadia-mesterműszóval együtt (*csizma*, *csizmadia*, *csiriz*, *szattyán*, *papucs*, *topán*) hódoltság korabeli jövevényszavak.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:10.; PAASONEN, KSz. 3:243 [BUDENZ, NyK. 20:152].

[137. **gyepű**, *gyép* agger, scptum, maceries; ager incultus; herbetum NySz., OklSz. ← t ö r. **jepük* vö. c s u v. *šaεð* feuchtes

reisholz zu einem zaune ZOL. 65. [A csuvasból: lozvai vogul, cseremisz *šaba*, *sáwa*, *sábü*, *sāba* reisholz; v o t j. *čabi* zaun, hecke]. Vö. MUNKÁCSI, KSz 7:252, s MUNKÁCSI-ra hivatkozva már SEBESTYÉN, Nyr. 28:466, ZOLNAI, Nyr. 28:529.

E magyarázatra megjegyzendő: a) a csu v. *š-* nem csak t ö r. *j-*-nek, hanem t ö r. *č-*-nek is megfelel, pl. csu v. *šul-*, *šol-* aratni ~ t a t. *čal-* id. A csuvas *šabē* alapján tehát ép olyan joggal közt ö r. **čäbük*, **čäpük* alakot is feltehetnénk; mivel azonban a csu v. *šabē* a többi törökségben ismeretlen, nincs módunkban egyik feltevést sem igazolni; b) a v o t j. *čabi*, a mely jelentésre legközelebb állana a magyar *gyépühöz*, szókezdő *č-*-je miatt nem lehet a csu v. *šabē* (< **jepük*) átvétele, vö. WICHMANN, LEHNW. 15; c) kétségtelen, hogy a csu v. és a cser. alakok összetartoznak, de egyelőre még arra sincsen semmi bizonyítékunk, hogy nem a csuvas-e az átvevő fél.]

138 **gyërtya** [alakv. *gyërta*, *gyërgya*, *gyërca* OklSz., MTsz.; *györtya* NySz., *gyírtya* MTsz.; *gorchya*-bel Schl.; *gyortya*, OklSz., NySz., MTsz.; *gyurtya* MTsz.] licht, kerze.

? < csu v. *šurda*, *šorDa* licht, kerze, ASM. X. [A csuvasból: cser H. *sarta* RAMST. 117; | vogul *sertä*, *šärta*, *čärtä* kienspan zum leuchten, VogNépkGyüjt. 1: CCCIV.] | alt. *jarta*, *jartma* РЫБОЛОВНИЙ ЛУЧЬ, КОЗА VERB. 81; RADL. 3:146 | t o b. *jaritma* id. | c s a g. *jaritma* id. RADL. 3:127, 130. Más képzővel: tel. *čaritkiš* die leuchte (zum fische fangen), fackel RADL. 3:126. Alapszó: közt ö r. *jar-*, *jarī-*, *jaru-* hell sein; caus. *jarit-*, *jarul-* leuchten, hell werden.

Vö. GYARMÁTHI, Affin. 194; ZOLOTNICKI, Kornevoj 83; MUNKÁCSI, Nyr. 13:261, Ethn. 4:175; PAASONEN, S-laute 25.

139. **gyom** [alakv. *gyam* NySz., MTsz.; *gyem* MTsz.] unkrant.

< csu v. *šom* gaz, fű a gabona között; a jászolban maradt összetörődött széna ZOL. 71 | ? tel. k u m a n d. *joz* rasen, rasenstück VERB. 97, RADL. 3:414 | t u b. *noj* id. RADL. 3:631.

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13:261; NyK. 20:473.

140. **gyöngy** [alakv. 1276: *Gyung*; 1295/1345: *Gunggh*; 1309: *Gung*; 1310, 1318: *Gyung*; 1329: *Gyunggh*, OklSz.; *geng* Beszt. Schl.; *gyüng* MELIUS, Szt. Ján. 409; *gyöny* NOGR. IdvK. Előb. 7.; PETKI, Virt. 12; MTsz.] perle.

< ó-t ö r. *inčü* perle Thomsen, Inscr. 42 | u j g. *jinžü*, *jönžü* VAMB. Kud. Bil. 247 | k ú n *ingču* gemma CCum. 109 | o s z m. *inžu* RADL. 1:1454 | c s a g. *jinžu* VAMB. Stud. 358 | t o b. *jintse* RADL. 3:514 | k a z. *enžü* BÁL. 19 | s z o j. *tindö* CASTR. 153 | k o j b. *nenžə* KATAN. 130 | s o r *nänži* RADL. 3:678.

Vö. GYARMÁTHI, Voc. 24; SÁNDOR, Sokféle, 12:42; VAMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:82; MUNKÁCSI, Nyr. 13:368, NyK. 18:80.

141. **gyúr** kneten, zusammenkneten.

< k ú n *jür-*: *jurimen*, *jürdim* CCum. 136; *juurdim* 143 | u j g. o s z m. c s a g. *joyur-* RADL. 3:412 | k a z. *joyor-*

RADL. Sprachm. 44 | alt. *jura-* VERB. 103 | tel. *dura-* RADL. 3:546 | sor *čür-* kneten R. 3:2172 | cs u v. *šur-* ZOL. 74 || mong. *šiyura-* broyeur, frotter (la couleur); pétrir (la pate) Kov. 2334.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:148, BUDENZ, NyK. 10:82; MUNKÁCSI, NyK. 21:121.

142. **gyül** sich versammeln; *gyülik* schwären, eitern; *gyűjt* [alakv. *gyült* RMNy. II:191; MonIr. 3:117; *üüt* HELTAL, Krón. 129; *gyéjt*, *gyöjt*, *gyött*, *gyütt* NySz.; MTsz.] versammeln, zusammenhaufen.

< u j g. o s z m. *jüyl-* sich versammeln RADL. 3:471 | tar. cs a g. *jüyl-* RADL. 3:506 | ka z. *jüyl-* BÁL. 81 | bask. *jəyäl-*, *šəwäl-* KSz. 5:248 | alt. *juul-*, *juulus-* VERB. 100 | tob. *jil-* RADL. 3:518 | sor, sz a g. *čüyl-* RADL. 3:2066 | sor *čül-* RADL. 3:2084; l-képzős visszaható ige. Alapszó: kún *jü-* congregare CCum. 18, 169, 234 | o s z m. *jü-* id. RADL. 3:468 | cs a g. *jü-* 3:504 | kirg. *šij-* BUDAG. 2:357 | tob. *jü-* R. 3:502 | alt. *jü-* VERB. 100 | sor, sz a g. *čü-* R. 3:2062.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:148, MagyKel. 85; BUDENZ, NyK. 10:82, 18:23 [MUSz.; TMNy. 78, 127].

143 **gyümölcs** [alakv. *gimile*, *gimils* HB.; *gyimöcs*, *gyömöcs*, *gyümöcs*, *gyümücs* OklSz., NySz., MTsz.; *gyimölcs*, *gyëmölcs*; *gyimöles*, *gyëmöles*; *gyömölcs*, *gyömöles* OklSz., NySz., MTsz.] frucht, obst.

< kún *jemis*, *yemis*, *giemis* fructus CCum. 28, 89, 125 | o s z m. cs a g. *jemiš* obst ZENK. 968, VÁMB. Stud. 358 | ka z. *jimeš* BÁL. 83 | bask. *jemeš* KATAR. 98 | kirg. *šimis* BUDAG. 2:367 | alt. *jimiš*, *jimis* gyümölcs, étel VERB. 93 | sz a g. *čiməs* RADL. 3:2159 | ur j. *čəməš* KATAN. 150; ur j. *čiməs* id. KATAN. 84 | sz a g. ko j b. *nemis* lockspeise, köder RADL. 3:691 | cs u v. *šiməs* gyümölcs ASM. 72 || mong. *šimis*, *šimes* fruit, baie Kov. 2350 | kalm. *šemis* JÜLG 211. Alapszó: köztör. *je-*, *ji-* | cs u v. *ši* | ja k. *šü-* essen.

Vö. BERECSZÁSI 115, 127; GYARMATHI, Affin. 224; SÁNDOR, Sokf. 12:43; VÁMBÉRY, NyK. 8:148, BUDENZ, NyK. 10:82; MUNKÁCSI, NyK. 18:109.

144. **gyűrű** [alakv. *gyirő*, *gyérő*, *gyürő* OklSz., NySz., MTsz.] ring, fingerring.

< kún *juzuk* gyűrű CCum. 179 | o s z m. cs a g. *jüzük* fingerring RADL. 3:619 | ka z. *jözek*, *jözök* BÁL. 87 | kirg. *šüzük* BUDAG. 2:376 | bask. *jödök* KATAR. 100 | cs u v Bu j. *šəra*, Virj. *šörö* NyK. 36:148, 21:11. Más képzővel: tel. k ü ä r. *jüstük* VERB. 106, RADL. 3:616 | ko j b. sz a g. sor *čüstük* KATAN. 144, RADL. 3:2200.

Vö. GYARMATHI, Affin. 190; VÁMBÉRY, NyK. 8:148; BUDENZ, NyK. 10:82, 15:464; GOMBOCZ, NyK. 31:246.

145. **gyűrű** [alakv. *gyirő*, *györő* OklSz.] Acer tartaricum. Cornus sanguinea. Ligustrum vulgare.

< k a z. *jirek* erle | m i s. *jěrek* Journ. 15:2:48, 21:1:27
 b a s k. *jerek* erle KATAR. 99 | c s u v. *širik* ZOL. 69 | ? alt.
jürük Pinus cembra VERB. 106, BUDAG. 2:372. A jakut *sisik*
 ,erle' hangzóközi s-szel nem illik ide.

Vö. GOMBÓCZ, NyK. 31:243.

146. **gyűszű** [alakv. *gyűsző* NySz., OklSz., MTsz.; *gyűsző*,
dészű, *dészű* MTsz.] fingerhut.

< o s z m. *jüksük*, *jüsük* fingerhut, RADL. 3:593, 615;
 BUDAG. 2:380 | j a k. *sütük* id. BÖHTL. 175.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:149, BUDENZ, NyK. 10:82.

147. **hagyma** [alakv. *hajma* MTsz.] zwiebel < u j g. *soyın*
 BUDAG. 1:708 | k ű n *sorgan* (o:sogan v. *sojgan*) cepe CCum.
 127 | o s z m. *sogan* ZENK. 577 | k r i m. *soyan* RADL. Sprachm. 65
 c s a g. *sojgan* zwiebel VÁMB. Stud. 300 | k a z. *sojan*, *sujan* BÁL.
 139 | b a s k. *hugán* KATAR. 56, KSz. 5:242 | t e l. *sogono* VERB.
 301 | a l t. *sōno* Sprachm. 65 | c s u v. *sogan* ZOL. 61. [Török
 jövevényszavak: z ű r j. v o t j. *sugon* id. WICHMANN, Lehnw. 93
 c s e r. *sogan* SZILASI, UgFüz. 13:224] || m o n g. *soyina* ойина
 Kov. 1386 [= u r j. *soj una* KATAN. 155] | m o n g k h a l k h a
songen VITALE et SERCEY | k a l m. *soyino* JÜLG 220 || m a n d z s u
suɣina eine art wilder zwiebel GAB. 185, ZACH. 624, 635.

Megvan ez az egybevetés már VÁMBÉRY-nál is (NyK. 8:149), de
 BUDENZ (NyK. 10:101) alaki okokból elveti; s csakugyan tör. *sogan*-
 nak a magyarban *szokány*, v. *szogány*, nem pedig *hagyma* felelne meg.

MUNKÁCSI a NyK. 20:473. s újabban KSz. 2:194—5. lapjain
 felelevenítette VÁMBÉRY származtatását, olyanforma változtatással,
 hogy a m. *hagyma* nem török, hanem „ugor-török“ közvetítéssel
 került mongol jövevényszó (< m o n g. *soyina*). Az alaki különbséget
 három feltevéssel hidalja át: 1. Az átadó mong. nyelvben a szókezdő
 -s helyén *h-* volt, mint pl. a mai mongol dialektusok közül a bur-
 játban. 2. Az átvevő török nyelv a -ɣɣ- hangcsoport helyén -ɣi-
 s a -n- helyén -m- fejlesztett; vagyis m o n g. *soyina* > ugor-
 tör. **hāɣima* > m. *hagyma*.

A mi az s->h- változást illeti, megjegyzendő, hogy még ma sem
 ment végbe az egész burját nyelvterületen [pl. mong. *salkın* ~ burj.
halkeɣ, *halkiɣ*, de szelengini burj. *sálke*, 'wind'; m o n g. *saral* ~ burj.
hāral, de szeleng. burj. *sāral* 'braun' stb.] s nagy kérdés, nem
 anachronismus-e e változást már az 5—6. századra feltenni. (Vö.
 még a *hölgy* és *hiúz* cikkeket.)

Az -ɣɣi- > -ɣi- > *gy* változás MUNKÁCSINÁL is csak feltevés,
 melyet analógiákkal nem támogat. Az n, ɣ > m változás jellemző
 sajátága ugyan a mai csuvas nyelvnek [pl. csu v. *ıldəm* ~ tör.
altın 'arany'], de régi-török jövevényszavaink között, — s reánk nézve
 ez a döntő — nincs e hangváltozásnak olyan biztos példája, a melyre
 nyugodtan építhetnénk (l. erre nézve a Hangtant.).

Nem sokkal valószínűbb a m. *hagyma* finn-ugor etymonja sem.
 Egybevetették vele a köv. v o g u l szavakat: pelymi *khāšm*, *khāšmā*
hagyma UgFüz. 11:234, lozvai *kuošm*, *kāšm* NyK. 20:474. (BUDENZ,
 Szóegyezt. 90., DONNER, Wb. 1:93; SZINNYEI, Nyh.³ 149, NyK. 35:456.)

Megvan e szó teljesebb alakjában ABLQVISTNÁL (Mém. 2:22): *košmen*, *košman* „zwiebel“, s nyilván azonos a köv. szavakkal: zürj. *votj. kušman* retek; *kurät kušman* torma, *galanka-k.* kalarábé, *jumal-k.* metélő káposzta, WICHMANN, Lehnw. 85 | *mordvin M. kušman, kušma*, ERZÄ *kšuman* meerrettig PAASONEN, Journ. 15:2:39 | *csér. ušman, ušmen* retek SZILASI, UgFüz. 13:273. Valószínűleg valamennyi csuvas jövevényszó (vö. *csuv. košman: jüze-k.* retek '(jüze-keserű) ASM. XVIII., 32), bár viszont igaz, hogy e szó a többi törökségben ismeretlen.]

[148. **hajó** schiff < köztör. *kaik, kajik* boot RADL. 2:4, 93 | *jak. xajik* id. BÖHTL 80 || *mong. xajak* schiff Schm. 145. Vö. BOLLER, Magy. Etym. 56; VÁMBÉRY, NyK. 8:149, MagyEr. 353, BUDENZ, NyK. 10:82, 133; SZILASI, Adalékok 7.

Az alak s jelentésbeli egyezés ellenére is valószínűbb, hogy a m. *hajó* a *hajt* ige családjába tartozik s eredeti finn-ugor szó. Vö. BUDENZ, MUSZ., DONNER, Wb. 1:7; MUNKÁCSI, Ethn. 4:468, NyK. 25:271]

[149. **hanga** brya, erica; heidekraut C. MA. MÁRT. < csag. *kamgak* distel ZENK. 709 | *tár. kamgak* Salsula oppositifolia RADL. 2:490. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 20:471.

A m. *hangá*-ra csak néhány szótári adatunk van; különben sem az alakja, sem a jelentése nem illik kifogástalanul a t. *kam-gak*-hoz.]

[150 **hangya**, *hangyál* ameise < CSUVAN. *χῆγγάλα, χῆνῆδλα*, Kurm *χomolla*, Virj. *χῆmῆtla* poloska ASM. 53, NyK. 21:25 | *kaz. kandala* id. BÁL. 43. Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 11:193, NyK. 18:116, 21:117 [VÁMBÉRY, NyK. 8:150, BUDENZ, NyK. 10:83].

Újabbán MUNKÁCSI *hangya* szavunkat több valószínűséggel néhány *rokonyelvi* hangya-névvel egyeztette (ÁKE. 326) s régebbi, sem az alak, sem a jelentés szempontjából ki nem elégitő származtatását maga visszavonta.]

151. **harang** glocke, schelle.

< köztör. *kazan* kessel RADL. 2:367 | *csuv. xoran* id.

ZOL. 96 || *mong. xaraxxa* une grande cymbale d'airain Kov. 828.

A magy. *kazán* újabb, délszláv úton került oszmán török jövevényszó, vö. MIKLOSICH, Denkschr. 34:331.

Vö. BÁLINT, Párhuzam; BUDENZ, NyK. 20:153 [DONNER, Wb. 1:43].

[152. **haris** [alakov. *haras* Beszt. *hars* PP. *hors* MTsz.] wachtelkönig < *csuv. karáš* haris ASM. XII. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:150, BUDENZ, NyK. 10:101, MUNKÁCSI, NyK. 21:117.

Már BUDENZ megjegyezte, hogy „az egy csuvas adat után ily szónak török volta még nem bizonyos“; megvan e madárnév a magyaron kívül még több más finn-ugor nyelvben is (vö. *zárs, khors*; *mordvin kersí* NyK. 5:175; *csér. karás, kárs* RAMSTEDT, 43, UgFüz. 13:68; *votj. kražj* Rallus crex, Crex pratensis) s a *csuv. karáš* is valamely finn-ugor nyelvből került jövevény lesz. Vö. BUDENZ, NyK. 6:397, DONNER, Wb. 1:45, ANDERSON, Studien 230; MUNKÁCSI, ÁKE. 328, 650; Ethn. 8:316; SZILASI, Adalékok, 17.]

[153. **herjó** < tör. *kirgi*, *kirgu* Falco apivorus. Vö. MUNKÁCSI, ÁKE. 352.

A *herjó*-t Szikszai, MA., PPB., KRESZN., Zsebsz., CzF., „rebhuhu-, feldhuhn“-nak értelmezik, csupán KASSAI állítja, hogy Szabolcsban *hérjóra* = héja. KASSAI adatát a MTsz. is megkérdőjelezi.]

[154. **hernyó** raupe < **hiringyó* (vö. *hiringó* MTsz., egy adat, kérdőjellel) < o s z m. *karinža* | c s a g. *karinža*, *karinča* ameise, RADL. 2:185 Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:118.

Sem az alak, sem a jelentés nem egyezik.]

[155. **hinta** schaukel < c s u v. *kundō*, *kundōk* hintabölcső, vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:118, 32:394.

A *hinta* a *hintóval* együtt igené s **hintani* igére utal (vö. *hintál*, *himbál*), vö. SIMONYI, Elvonás 18, 32. A *hilita* melléalak (szokottabb alakja *hirinta*), a melyet MUNKÁCSI szintén török jövevény-szónak magyaráz (< c s u v. *jalančâ*; vö. alt. *kalarda*-, bar. *kalarna*-hintázní), nyilván a gyereknyelvből került bele vidékenként a fel-nőttek nyelvébe. I. Bővebben: GOMBOCZ NyK. 36:474–5.]

156. **hír** [alakv. *hér* NySz, MTsz.] gerücht, geschrei, gemeine sage; ruf, renommé; *hirtelen* [alakv. *hértelen*, *hertelen*, *hértelen*, *hörtelen* MTsz., NySz.] unvorgesehen, plötzlich, schnell, geschwindt, flugs.

? vö. o s z m. c s a g. *haber* nachricht, botschaft, gerücht RADL. 2:1693 | tar. *žüb'ir* R. 2:1701 | kaz. tar. *kabär* R. 2:440, 448 | bar. *käbar* R. 2:1193 | alt. tel. kirk. *kabar* VERB. 111 | bask. *žübär* KATAR. 226 | c s u v. *žibar* ASM. 73 < a r a b *haber* avis, nouvelle, énonciation, histoire, narration ZENK. 403.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 18:129, WICHMANN, LEHW. 62.

[157. **hiúz** [alakv. *heyoz* Beszt. *hayoz* Schl. *heyoz* JordC. 907. OklSz. MURM. *heoz* Szikszai; *hiusz* avagy *hioz* C. *héjusz* Gvad. Nótár. 50; *viúz* MTsz. (egy adat)] luchs < kún *silausun*

(RADL. szerint: *siläüšin*) lupi ceruerij CCum. 98 | u j g. شلاسون hiúz BUDAG. 1:632 | kaz. *soläüšen* id. BÁL. 135 | kirk. *siläüšin* RADL. Sprachm 67 | bask. *säläüsen*, előttem ismeretlen forrásból idézi MUNKÁCSI, KSz. 2:190 | tel. *sülüzin* VERB. 452 | c s u v. *sülwós* ZOL. 76, NyK. 21:118 || mong. *silegüsün* lynx, loup cervier Kov. 1494 | kalm. *schiloössü* PALL. | burj. *sülühu*, *sülühu*, *sülüse* CASTR. 139 || mandzs. *silun* GAB. 178. Vö. BUDENZ, NyK. 20:149, MUNKÁCSI, NyK. 21:118, KSz. 2:190 [VÁMBÉRY, NyK. 8:151, MagyEr. 293, BUDENZ, NyK. 10:181].

Sem az *l* nyomtalan eltűnése, sem a szókezdő *h*- nem volna érthető e származtatás mellett (vö. a *hagyma* és *hölgy* czikkeket). Nem hivatkozhatunk ez esetben a burját analogiájára sem, mert hiszen a közmongol *si* > *ši*- változás hamarabb ment végbe, mint a burj. *s* > *h*- változás, s így ez utóbbiban is *š*-sel kezdődő alakok vannak. Figyelemre méltó a hangrendi eltérés is.]

158. **homok** [alakv. *humuc* 1055, 1095 stb. OklSz., NySz.; *hamok, humok* MTsz.] sand

< u j g. kún, oszm. csag. kirg. alt. tel. leb. sor, szag. koj b. *kum* sand RADL. 2:1043 | csag. alt. sor, kirg. *kumak* sand, sandboden, sandhügel RADL. 2:1044 | jak. *kumax* BÖHTL. 70 | mong. *χomak* sable fin Kov. 934.

Vö. BEREGSZÁSI 136; GYARMATHI, Afün. 222, Voc. 27; HUNFALVY VogF. 297; VÁMBERY, NyK. 8:152, BUDENZ, NyK. 10:83; SZAMÓTA, NyK. 25:136, MUNKÁCSI, NyK. 25:278.

[159. **horog** haken, angel < köztör. *karmak* haken, angelhaken | oszm. *karmuk* ein eiserner haken, spaten RADL. 2:216, 219 | koj b. leb. szag. sor *karbak* so viel heu man auf einmal mit der hand fassen kann; angel; fischreuse RADL. 2:213. Alapszó: *karna-*, *karba-* packen, fassen, schnappen. Vö MUNKÁCSI, Ethn. 4:265.

Alaki okokból elfogadhatatlan.]

[160. **hölgy** [alakv. *hely* Schl., Beszt., OklSz.] *Mustela erminia*, hermelin; braut, liebste; dame < mong. *soloγγo, soloyγa* putois, martre de Sibérie Kov. 1401 | burj. *holoyγo, szelengini* burj. *soloγo* feurmarder, iltis CASTR 135; *cholongō* *Mustela sibirica* PALL. || tung. *scholongo* *Mustela putorius* (inproprie) PALL.; tung Birar *soluge*, Manäger *sologa, sologe* MAACK és SCHRENCK után idézi GRUBE 100; gold *soli* *Mustela sibirica* ibid.; orocsón *solongo*, kond. *soloγgō* wiesel, verchojanszki *zoloγo* CZEK. 377, 395. A mongolságból: kott *holanka* feurmarder, CASTR., Versuch einer kottischen sprachlehre, 238 | jak. *soloγdo* iltis BÖHTL. 161. A BUDENZ és MUNKÁCSI idézte többi alak nem tartozik ide.

A MUNKÁCSITól felvett *hol(o)γi* közvetítő alak (ebből a m. *hölgy* hátraható illeszkedéssel az *i* hatása alatt) sem ténybeli adatokkal, sem megbízható analogiákkal nem támogatható. Az *s* > *h*-váltásra vö. a *hagyma* és *hiúz* cikkeket.

Vö. BUDENZ, NyK. 20:149; MUNKÁCSI, KSz. 2:193, de: GOMBOCZ, NyK. 35:277.]

161. **hurok** [alakv. *urok* NySz. MTsz.] schlinge, fallstrick; masche, schleife

< alt. tel. szag. sor *uruk* eine stange mit einer schlinge, zum einfangen der pferde RADL. 1:1658, VERB. 404 | tel. *uruk* VERB. 404 | bar. *ukruk* RADL. 1:1613 | CSUV. *ukrők* pánya NyK. 21:36 || mong. *urya* longue perche avec un noeud coulant pour attraper les chevaux, Kov. 460. RADLOFF (Wb. 1:1658) mong. *uruk* alakot is említ, de forrásaimban nem találom. || mandzs. *urgan* id. GAB. 216. Vö. még kott *urkan* pferdeschlinge, CASTRÉN, Versuch einer kottischen sprachlehre, 249.

Föltűnő e mellett a magában álló kirg. *kuruk* (pferdeschlinge, fangstrich, RADL. 2:930, BUDAG. 2:53) szökezdő *k*-jával.

Különválasztandó a felsorolt török-mongol alakoktól a mong. *uraka* attrape ou filet fait avec du crin pour prendre les oiseaux, Kov. 438 | burj. *urēka, urēxa, urēxax* id. CASTR. 103 | *mandzu xurga* schlinge von pferdehaar zum fang der vögel ZACH., GAB. 105 | tung ManUr. *urka, orka* CASTR. 77; kond *xurká*; vilui *urka* CZEK. 379 || *samojéd hurku* schnur CASTR. 275.

E származtatás szerint a köznyelvi *hurok* a régi s tájnyelvi *urok* mellett újabb fejlemény.

Vö. SANDOR, Sokféle, 12: 180; VÁMBÉRY, MagyEr. 317; BUDENZ, NyK. 20: 153; MUNKÁCSI, Ethn. 4: 267.

[162. **huszár** eques hungaricus, husar < tör. *khazar, khuzar* rabló, lovag, kalandos levente. Vö. VÁMBÉRY, MagyKel. 34; RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN NYR. 28: 342.

A törökségben, vagy legalább egy részében ismeretes ugyan a *kazár* népuév (vö. cs. ag. *chazar* die Chasaren; *därja-i chazar* das Kaspische meer, RADL. 2: 1689), de hogy köznévvül használnák (ill. hogy használták volna már 7—8. században!), annak semmi nyoma! A VÁMBÉRY-féle *khuzar* alak csak a Lehese-i Oszmani خزار írásmódjának valószínűtlen olvasata. Különben is tör. *khazar*-nak a magyarban nem *huszár*, hanem **kárály*-féle alak felelne meg, mindenesetre hangzóközi *r*-rel.]

163. **idő** [alakv. *ydeketh* JordC. 758; *ede*-ig MHEGEDŰS, Tüz-oszlop, 1: 117, *edeje* ACSERE Enc. 149; *ödö, üdö* NySz., MTsz.; birtokos személyranggal rendszerint *ideje*, de *idője* is, vö. TMNy. 344] zeit; *idén* heuer, in diesem jahre; *idétlen* [alakv. *idötlen, üdötlen* NySz.] unzeitgemäß, unpassend; unreif, missgeboren.

< tör. **öd-äk* vö. ó-tör. *öd* die zeit THOMSEN, Inscr. 23, 166, 176; RADLOFF, Inscr. Neue folge, 165 | u. jg. *öd* THOMSEN, KSz. 2: 251 (RADLOFF Wb. 1: 1259 helytelenül *öt*-nek olvassa; nem tartozik ide az ugyancsak ide vont *ödiin* „immer, alle zeit“, a melynek helyes alakja *ötün* s értelme valószínűleg „tout à fait, absolument“, vö. THOMSEN, KSz. 2: 251) | ó-oszm. *üd* zeit VÁMBÉRY, Altosmanische sprachstudien 213 | tel. *öi* zeit punkt RADL. 1: 1172, VERB. 227 | tar. *öt* id. RADL. 1: 1259 (feltűnő a szóvégi *-t* az ó-tör. *-d* után várható *-i* helyett).

Talán ide vonható még: mong. *üde* midí, *üdüsi* soir; *üdele*- faire une sieste, faire une halte, déjeuner Kov. 1: 515, 517, 519 | kalm. *üde* JÜLG 158 | burj. *ude* CASTR. 106 | khalkha *üü* VITALE ET SERCEY = oszm. *öilä* der mittag, mittagszeit RADL. 1: 1175, 1801. A tel. *üdü*, alt. *üdü* „das rasten auf der reise am tage“ a mongolból.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8: 153, Altosmanische sprachstudien, 213; BUDENZ, NyK. 10: 84; 17: 455, 18: 31; MUNKÁCSI, NyK. 32: 388 [MUSz. 808, TMNy. 99].

164. **ige** [alakv. *íge* MTsz.] wort, rede, spruch; *igéz* verzaubern, bezaubern, behexen.

← u j g. *üge* wort VÁMB. Kud. Bil. 198 || m o n g. *üge* mot. terme, parole, expression, langue, discours, don de la parole Kov. 1:554 | k a l m. *üge* JÜLG 157 | b u r j *üge* CASTR. 104.

MUNKÁCSI szerint a m. *igér* ‚versprechen‘ ← u j g. *üge*-RADL. *ögü* ‚sagen‘ (sing. 3. p. *üger*), ezt azonban alig lehet az *üge* ‚wort‘ szótól elválasztani. Kétségtől külön eredetű az u j g. *ögü* ‚loben können‘ ← *ök*-loben = o s z m *ög*-id. RADL. 1:1172.

Vö. BEREGSZÁSI, 127; GYARMATHI, Affin. 230; FOGARASI, NyK. 5:282; VÁMBÉRY, Ujgurische sprachmon. 198; BÁLINT, Párhuzam; SIMONYI, FUF. 1:127; MUNKÁCSI, KSz. 2:197.

165. *ikër* [acc. *ikrèt* v. *ikért*; alakv. *ikör*, *ükör* OklSz.] zweifach, doppelt, gepaart. zwillings

← ó-tör. *äkiz* iker RADLOFF, Inschr. Neue f. 162.; 3. lief. 351 | kún *egiz* CCum. 221 | o s z m. *ikiz*, *äkiz* RADL. 1:1419, 681 | c s a g. *ägiz* R. 1:702 | k a z. *igez* BÁL. 22 | b a s k. *igöd* KATAR. 72 | k i r g. *egiz* R. 1:702 | a l t. t e l. *ägis* VERB. 42 | t a r. *ikizäk* R. 1:1421 | k a r a g. *ihis-* (*kiži*) CASTR. 82 | c s u v. *jocær* iker NyK. 37:24 (Mell.) (← c s e r. *ijær* RAMSTEDT, 31) m o n g. *ikere*, *ikire* Kov. 317. Alapszó: köztör. *iki*, *igi*, *äki* kettő, jak *ikki*.

Mongol jövevényszavak: u r j. *äkkärä* KATAN. 122 | k o j b. *äkkärä* KATAN. 109 | c s a g. *ikir* (? o : *ikiz*) VÁMB. Stud. 236.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; FOGARASI, NyK. 5:282; VÁMBÉRY, NyK. 8:154; BUDENZ, NyK. 10:84.

166. *ildomos* klug; *ildomosság* klugheit NySz. Az *ildom* ‚anstand‘ FOGARASI elvonása az *ildomos* melléknévből, vö. NyUSz., Nyr. 27:117; MNy. 1:175.

← c s a g. t a r. *ildam* schnell, flink, hurtig RADL. 1:1495 | k a z. k i r g. *šildam* schnell, bald, RADL. 3:130 | k i r g. *šildan* R. 3:133 | a l t. t e l. l e b. b a r. s o r *iltam*, *ultam* schnell; t e l. *iltamaš* eilig, flink RADL. 1:1379, 1700; VERB. 457 | m o n g. *ilyom* adroit, agile, souple, alerte; fin, ingénieux, pénétrant, sagace, Kov. 305 || m a n d z s u *ildamu* gewandt, flink; geschickt, witzig. GAB.

Vö. BÁLINT G., Párhuzam; BUDENZ, NyK. 20:147; SIMONYI, FUF. 1:127; MUNKÁCSI, KSz. 2:192.

[167. *im* [számos összetételben: *im-e*, *em-e*; *im-már*, *im-ént*; *am-az*, *am-ott* stb.] en, ecce; eccum ← t e l. k u m a n d. l e b. s o r *äm* jetzt | u j g. kún, c s a g. *ändi*, t a t. *ändi* id. stb. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:389—90.

Igaz, hogy BUDENZ magyarázata (a mely az *im* szót az *émett*, *imett* szavakkal családositja) nem meggyőző; de másrészt, ha elfogadjuk is MUNKÁCSI feltevését, hogy a m. *im* eredeti jelentése ugyancsak „jetzt“ volt, azt még sem tarthatjuk valószínűnek, hogy csak az aránylag újabb török-magyar érintkezéskor került volna nyelvünkbe, a melynek emlékét különben, csekély kivétellel, szorosabban vett kultúrszavak őrzik.]

[168. **imély** < cs u v. **jimélz*. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:391.

MUNKÁCSI felteszi, hogy a magy. *imély* eredeti jelentése „marhabögöly“, s ebből fejlődött ismert jelentése: „a szarvasmarha hátán bizonyos légyfaj csipésétől támadt nyüves kelevény, v. maga a benne élősködő nyü.“ A „marhabögöly“ jelentést a Nyr. két adata igazolja (Nyr. 7:140: *imej* marhabögöly, Csikm. Gyergyóban *imé* és *imecs*, T. NAGY IMRE. Nyr. 9:42: *imő* v. *himő* bögöly, Erdővidék, BENEDEK ELEK), míg a másik jelentés mellett, részben ugyancsak a Székelyföldről, az adatok egész sora tanuskodik: B. SZABÓ DAVID, Magyarország Vir. Told.; KASSAI, Szókönyv, 3:29; KRESZNERICS, Szótár, 1:137; CZUCZOR-FOGARASI; Tjsz.; Magyar Nyelvészet, 3:405, 6:332, 358, Nyr. 7:478, 9:478, 8:463, 16:47; HORVÁTH, A bakonyalji nyelvjárás 34 l. Már csak ezért is nagyon valószínűnek tartom, hogy NAGY és BENEDEK tévesen határozták meg a közölt tájszó jelentését; nyilván SZINNYEI is ezt tartja, mert a MTsz.-ban a „marhabögöly“ jelentést meg sem említi.

Nem szabad felednünk azt sem, hogy a bar. *ijnälék*, kirk. *ijnelik* stb. alapján több-kevesebb valószínűséggel feltehető cs u v. **jimél'ë* is csak ugyanazt jelenthetné, a mit a baraba tatár és kirgiz szavak, t. i. „szitakötőt, libellát“, a mely persze „tüs, túlopó“ nevét (*ijnälék* szó szerint = tüs) nem azért kapta, mintha fulánkja volna, hanem azért, mert hosszú, egyenes potroha szinte tüvékonyságú.]

[169. **inczi**: *inczi-finczi* vézna, czingár, gyenge, nyápicz; jelentéktelen, hiábavaló < cs ag. *inčü*, oszm. a derb. krim. *inžü* | kún *inčkä* | karaim *ünckä* dünn, fein, schmal RADD. 1:1451, 1455, 1823. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:392.

Már a gazdagon burjánzó változatok is (*inczin-fincz*, *inczin-pincz*, *inczën-pincz*, *inczën-bincz*; továbbá *encsën-bencs*, *enczön-bencz*, a mely utóbbiakat MUNKÁCSI különválasztja) arra figyelmeztetnek bennünket, hogy ebben az esetben is olyan játszi szóalakulatokkal van dolgunk, a melyek az etymon kutatásához nem nyújtanak biztos alapot. Hiszen még azt sem tudjuk, hogy nem az ikerszó első tagja ered-e a második tagból, mint pl. az *iczi-piczi*, *ityeg-fityeg* esetében?]

[170. ***int** richtung vö. *intës* vminek irányában levő MTsz.; *intéz* meinen, dafirhalten; ordnen < u j g. *örđü*, *ördü* richtschnur. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:394.

Sem a jelentésbeli, sem az alakai egyezés tör. $\gamma d \sim$ magy. *nt?* vö. a következő czikket) nem olyan természetű, hogy e származtatást egyelőre feltevésnél egyébnek tarthatnók.]

171. **int** [alakv. *imt* NySz.] winken; ermahnen; ? *incselég*, *incselkedik* (< **int-seleg*) trachten, hinterlistig sein NySz., MTsz.

? < u j g. tar. cs ag. karaim *indä-* | kirk. *ında-* | tel. *imde-* | kaz. tob. u j g. *imla-* | bar. *imna-* ein zeichen geben, mit der hand, winken, rufen, herbeirufen, einladen RADD. 1:1407—8, 1447, VERB. 59, 467 || mong. *imne-* cligner les yeux, hocher la tête en signe de consentement Kov. 1:311. — Alapszó: kirk. bar tob. kaz. *im*, alt. tel. *im* ein mit der hand gegebenes zeichen; eigenthumszeichen am ohre des haustieres RADD. 1:1403, 1571.

A tör. *-nd* ~ magy. *-nt*- megfelelést biztos esetekkel nem igazolhatjuk. BUDENZ (MUSz. 805, 819) eredeti finn-ugor szónak tartja s az *ingerkedik* igével együtt az *em-el* családjához fogja.

Vö. PAASONEN, KSz. 3:243, MUNKÁCSI, NyK. 32:393.

172. ír (irok) schreiben, malen.

≡ o s z m. kún, krim. kaz. *jaz*- RADL. 3:226 | bask. *jað*- KATAR. 83 | kirg. *jaz*- RADL. Sprachm. 40, schreiben, zeichnen | csu v. *šir*- id. ZOL. ASM. 391 || mong. *širu*- tiser une ligne, peindre, dessiner; calculer; *širuk* dessein, plan, tableau Kov. 2360, 2363.

A m *ír* egy föltehető tör. **jir*- átvétele.

Vö. GYARMATHI, Affin. 208; HUNFALVY, VogF. 298; VÁMBÉRY, NyK. 8:155; BUDENZ, NyK. 10:84, 15:465; GOMBOCZ, NyK. 35:254.

173. ír [acc. *iret*] *„gyökér“ vö. SZILY K. Nyr. 25:538.

? vö. kirg. *ir* eine pflanze mit blauen blumen, die als arzenei gegen den husten gebraucht wird RADL. 1:1456; *ijir* egy növény gyökere, a melyet orvosságnak használnak KATAR.

Csak föltételes egybevetésnek fogadhatjuk el, a melynek lehetséges vagy lehetetlen voltát egyelőre (az egyetlen kirgiz adat alapján nem dönthetvén el, hogy az *i*-nek ebben az esetben milyen köztör. előzmény felelt meg) nem ítélni meg.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:396; SZILASI, NyK. 30:484.

174. író buttermilch (Schl. 1015: „mulsum“).

< u j g. o s z m. csag. kirg. alt. *kojb. airan* ein getränk aus gegohrener kuhmilch RADL. 1:25 | kaz. *airän* 1:25 | csu v B u j. *ujran*, M k a r. *ören* író NyK. 21:23, ASM. 347, 354 | ? jak. *arē* geschmolzene russische butter BÖHTL. 8 || mong. kalm. *airak* lait fermenté, koumis Kov. 8, Jülg. 137. — Régi csuvas jövevényszó a c s e r G e n. *jōra* írós tej UgFüz. 13:53.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:155, BUDENZ, NyK. 10:84; MUNKÁCSI, KSz. 2:192, NyK. 32:397; GOMBOCZ, MNy. 1:165.

[175. *iv-ik*, érik, puhul, levesedik; elérik (pl. gyümölcs); megporhanyul (trágya) MTsz. < csag. tar. *ibi*- weich werden, MUNKÁCSI, NyK. 32:398.

A csag. tar. *ibi*- rokonsága a törökségben: alt., tel. *jibi-dibi*- nass werden, im wasser weich werden Radl. 3:531 | kaz. *jeb*- Bál. | bask. *jebe*- Katar. 96 || mong. *debte*- être trempé, mouillé. A köztör. szókezdő *j*- után a magyarban *gy*-s szókezdetet váránk. Vö. bővebben GOMBOCZ, NyK. 36:475.]

[176. *jargal* hin und her gehen, reiten NySz., MNy. 1:204 < o s z m. csag. bar. *joryala*- im passe gehen (< *jorya* pass-gang) RADL. 3:436. Vö. SIMONYI, Nyr. 26:176.

A magyarban szókezdő *gy*-t váránk.]

177. **káka** binse, riedgras.

? vö. k a z. *kakı* mocsári növény, a melylyel a kádárok a hordók dongaközeit tömik ki („болотное растение, употребляемое бочарамн для законопачивания бочекъ“) OSZTR. 106, de BÁLINTnál „ribiszkefaj“. | ? k a z. *kakı* eine pflanze RADL. 2:896. Vö. még o s z m. *kova* binsen Bl. 2:533 | k i r g. s o r *koya* schilfart RADL. 2:516 | t ü r k. *kuya* RADL. 2:898 | t e l. *koyo* VERB. 137 | c s u v. *χοχ τυpha* ZOL. 97. Van az oroszban is *кyкa*, *кyгa*.

Kérdésem, hogy a felsorolt adatok csakugyan mind együvé tartoznak-e? A m. *káka* vocalismusát csak tör. *kakı*-féle alak (vö. az idézett k a z. tat. alakot) magyarázná meg kielégítően.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:298.

178. **kalokány** [alakv. *kolokány*, *karlokány* Tjsz., MTsz.]. *Stratioites aloides* (tóban növő szúrós fű). Kétségkívül ugyanez a szó: *karakány* id. Tjsz. KASSAI 3:183, CzF.; átvitt értelemben: *karakánkodik* izgágáskodik, MTsz., *karakánság*: pajkosság CzF.

A törökségből két szó is kinálkozik az egybevetésre:

a) ha *karakán* alakot vesszünk eredetibbnek:

b a s k. *karayan* KATAR. 124 | k i r g. t a t. *karagan* BUDAG. 2:46 | t e l. *karayana* VERB. 130 | s o r *karayan* RADL. 2:151 „Robinia caragana“ || m o n g. *charayana* caragogne, caragan frutescent; faux acacia de Sibérie; *charayana* Robina ferox Kov. 831 | b u r j. *kargana* Spierpflanze CASTR. 109.

β) ha a *kalokány* (= **kalakán*) alakot tartjuk az eredetibbnek:

k i r g. *kaşayan* die klette RADL. 2:390.

Vö. [VÁMBÉRY, NyK. 8:156] MUNKÁCSI, Ethn. 4:298; GOMBOCZ, NyK. 35:258.

[179. **kan** männchen < kún, csag. k a z. k i r g. b a s k. *kaban* RADL. 2:439, KATAR. 108 | a l t *kaman*, *kaban* eber, der wilde schwein VERB. 123 || m o n g. *χaban* Kov. 750. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:156, BUDENZ, NyK. 10:85, 20:151; MUNKÁCSI, Ethn. 4:205.

A hangzóközi *b* nyomtalan eltűnése érthetetlen volna. Vö. még MUNKÁCSI, ÁKE. 386.]

180. **kancsó** [alakv. *kancsú*, *kancsu* MTsz.] weingeschirr, eimer oder krug.

? c s a g. *končak*, *kolčak* eine längliche tasse, ein trinkgefäß VÁMB. Stud. 319, 320; *konžak* teller, schale KÚN. 134.

MUNKÁCSI a c s a g. *končak*-ot iráni jövevényszónak tartja s összeveti vele a s k r. *kamsá*- „metallenes gefäß, becher, schale“ szót, KSz. 6:377.

VÁMBÉRY, NyK. 8:157, BUDENZ, NyK. 10:85.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Ük, süv.

Eötvös Károly a Pesti Hírlap ápr. 19-i számában tárczát ír az „ük“-ről. Akármiről s akármit ír Eötvös K., érdemes elolvasni, mert mindig szolgál tanulni és gyönyörködni valóval. Én nagy tisztelője vagyok nemcsak azért, hogy többet tud, mint más ember, hanem, s kiváltképp törzsökös magyarságáért. Elmondhatom róla, a mit Petőfi Gvadányiról:

„Appetitusomat ha kores magyarok el-
Rontják, mulatok a kegyelmed könyvével,
Könyvének igazi magyar beszédjével.“

E captatio benevolentiae után ne vegye rossz néven, ha cik-
kéhez egypár igazító megjegyzést fűzök.

Jókai valahol „ükapjáról“ beszél, s Tóth Béla valamelyik levelében „ükapám“-ot ír. Eötvös K szerint mind a ketten tévedtek. Jókainak is „szemére hányta“, Tóth Bélának is megmondta: „Hiba történt, Béla fiam.“ Mert „Nincs az *apák közt ük*, s nincs az *üök* közt apa. Az *ük* csak *nőnemű előd* lehet.“ Honnan tudja ezt Eötvös K.? Tudja „hazulról, az apai hajlékból, kisgyerekségétől fogva.“ Tudja Zádor Györgytől és Zsoldos Ignácztól, a törvényből. De tudja Páriz-Pápaiból is, a hol: „*ük* = avia.“ „Avia csakugyan nőnemű és nem himnemű. Apa tehát nem lehet, csak anya.“ Én ezt még megtoldom. Páriz-Pápaiban tulajdonkép így van (1708): „*Üköm, üköd*: proavia“ és: „*abavia*: nagyanyád anyja, *üköd*.“ Molnár Albertnál (kit PP. egyszerűen kiírt) ezt találjuk (1611): „*Üköd*: proavia,“ „*Üködnek ük* (igy!), *atavia*.“ „*Üköd* anyja, *abavia*.“ Erős bizonyosság még Comenius Orbis-a, a hol az „Arbor consanguinitatis“ fejezet ezeket hozza fel: „A felmenő ágban: az atya (a mostoha-*atya*) és az anya (a mostoha-*anya*), az öreg-*atya* (ösöd) és az öreg-*(job-, déd-, nagy-)* *anya* (*üköd*) [latinul: *avus et avia*]; az ösöd *atyja* és *üköd* *anyja* [lat.: *proavus et proavia*]; az ösöd *öreg-*apja** és *üköd* *öreg-*anyja** [lat.: *abavus et abavia*]; az ösöd-*apjának* *ösi* és *üköd*-*anyjának* *üki* [lat.: *atavus et atavia*]; az ösöd *ösének* *ösi* és *üköd* *ükének* *üki* [lat.: *tritavus et tritavia*]; a kik ezeken fellyül vagynak, hivattnak *eleinknek*.“ A Janua Ling. Lat. is ehhez „*jobb-*anya**“ ezt teszi zárjelbe: ösöd, a „*jobb-*anyá*“-hoz pedig ezt: *üköd* Az újabb szótárak közül is nőnek értik és értelmezik az „ük“-öt, tehát *ükapát* nem ismernek: Baróti, Sándor, Kassai, Kreszn., CzF. Ball.*

Ilyenformán igaza van Eötvös K.-nak. S Tóth Béla nem mondhatott egyebet, mint: „Megadom magam, bátyám-uram.“ Hogy megadta-e magát Jókai is, nem tudom.

És még sincs igaza. Hogy-hogy? *Ük-apa*, szentvaló, hogy nem volt, de *lett* és *van*. Még pedig természetesen lett. Ha van öreganya-öregapa, dédanya-dédapa, szépanya-szépapa, jóbanya-jóbapa: ne legyen-e párja az „*ükanyá*“-nak is? ne legyen-e, ne lehessen-e *apa* is „*ük*“? Nem természetes kitélése-e ez az érzett hézagnak? S ez annál könnyebben is megeshetett, miután elhomályosodott s nem tiltakozott az *ük*-nek eredeti jelentése. Nyelvvel foglalkozóknak nem kell magyarázni, hogy az efféle jelenség sokszoros a nyelvek életében: a szók jelentése időjárással változik, vész, vándorol, tágul, szűkül. Csak nemrég mutattam ki, hogy a *síp* ujj, mely tulajdonkép „szük“, hogy lett „bő“-vé. De, hogy a családi kapcsolatnál, a vérségnél maradjunk, nem „szülő“ az apa is, *parens* a *genitor*? nem mondja-e néhutt a gyerekek az apjának is: „édes szülém?“ Maga a „gyerek“, mely közös nemű, nem *csak* „fiú“-e többnyire a népi használatban? Az „ifjú“-ban a *fiú* foglaltatik, s nem mond-e mégis Arany „csúnya bitón függő szép ifjú leány“-t? Az „ember“ is nem lett-e *férfitvá*, sőt *férjjé* a nép szájában? De a „férj“ is eredetileg csak házastársat jelentett vagy jelenthetett, tehát *feleséget* is, s nem jelenti-e ma már *csak* a férjet, a házastársat? (I. Szily: Adal. 277—278. 1.)

Igy támadt az *ükapa* is. Már gyermekkoromban hallottam „Az *ükapánkról* maradt.“ „Ezt a diófát még az *ükapám* plántálta.“ Anyám is beszélt „*ükapjáról*.“ Ma már sok vidéken nem ismernek „*ükapát*“, de „*ükanyát*“ se; a hol azonban mondanak emezt, mondják amazt is, még pedig sűrűbben, s nem hiszem, hogy ma akárhol is *csak* az „*ükanya*“ élne, (ámbar a régi tájszótárban (1838) a kevés hitelű Cserei Elek ezeket közli, mint „székely szók“-at: „*Dédős*, mátka nagyatyja, atavus; *dédiük*, mátka nagyanya, atavia. Említ ő „*ük*“-ot is). De bizony tudom az *ükapa* létét Vasban, Győrben, Hevesben, a Jászságban s másegyebütt. A debreczeni születésű Muraközy Károly sógorom is, mint hajduivadék, nem egyszer hallott „*ükapát*“ emlegetni az apai házban. Minap Apezzről levelet küldtek egy odavaló születésű pesti rendőrnek, hogy meghalt az öreg Almási Antal 96 éves korában, a ki *ükunokáját* is megérte.

Hogy az *ük*-nek apára alkalmazása nem új, bizonyítja Márton, a kinek már 1807-iki magy.-ném. szókönyvében ez van: „*Ük*, der *Urgrossvater*, die *Urgrossmutter*. *Ük*öm, mein *Urgrossvater*.“ A *Mondolat* Szótára is feljegyzí, így: „*Ük*, majores.“ Horvát Endre „*Árpádhoz szókalausz*“-ában: „*Ük*. *Ük*öm szép- vagy nagyanyámnak anyja, v. *általában*: *ükeink*, *eleink*, *majores*, mint *öseink*.“ Kelemen Béla is, honnan-honnan se, beleveszí szótárába, így: „*Ükapa*, der *Urgrossvater*; *ükapák*, die *Urväter*.“

De az írók közül is nemcsak Jókai és Tóth Béla „tévedett“,

hanem mások is, pl. Garay, kinek „Szent László“-jában ezt találjuk (II. É. 8. szakasz):

„S mért ne tette volna, hisz véröröke,
Melyet önnön vérén szerzett hős *üke*.“

S alább:

„Büszkesége kettő: kardja s czímere,
Mindakettő nemzetségi öröke;
Azzal apja ölte meg vitéz Kupát,
Ezt *ükéről* fíról fira vette át.“

Ime, ez az „ükapám“ becsülete. Ha élne szegény Tóth Béla, azt hiszem, örülné. Én pedig annak örülnék, ha Eötvös K. ezek után nem ragaszkodnék tovább is a rideg igazsághoz.

Nem lehet még szó nélkül hagynom, a mit Eötvös, mellesleg a *sógor*-ról mond tárczájában. Tóth Bélával megfogadták egyszer, hogy írói alkotásaikban ezentúl nem fogják használni ezt a „németes vendégszót“, hanem „a sógornak ősmagyar nevét“, a *süv*-öt, mely „szebb is, jobb is, rövidebb is.“ Nyilván az volt a hitük, hogy az ő példájukat követi majd az íróvilág s így lassanként a közhasználatból is kivész az idegen „sógor.“ Mily lelkesedés! mily felfogás! mily ábránd!

Honnan tudja Eötvös K., hogy „süv“ ős magyar szó? S ha az is, nem épp oly *magyar* a „sógor?“ Ha kiadjuk neki az utat, hazátlaná lesz. Ki fogadja be? a német? annak csak oly *idegen*, mint a „süv!“ Ugyan megessenék nekünk, ha csupa ősmagyar szókkal akarnánk beérni. Bizony, hogy egyebet ne mondjak. *puczéran* kellene járnunk.

De *szebb*-e a „süv“, mint a „sógor?“ Éppen, mint ha azt mondanám: „nyüv“ szebb, mint „pondró.“ Írásunkban, igaz, ügyelni kell a jó- vagy, nem bánom, széphangzásra, az euphoniára és numerusra; de *egyes szók* se szépek, se rútak. A magyar nyelvben pedig szinte ellene dolgozik az illeszkedés kényszerű törvénye a — szépségnek. Szép szó-e ez: „lehetetlenség?“ Ha szép, ha nem, mindegy. Kerülni nevetség, elkerülni — lehetetlenség.

Hát *jobb*-e? A „sógor“ épp úgy „az édes mienk“, mint a „süv“ (vagy a „rér“, mely szintén „sógor“-t teszen), sőt „mienkebb“, mert él, holott a „süv“ meghalt vagy haldoklik (a MTsz szerint Kalocsán divik még, s tán Erdélyben valahol). Aztán a „sógor“-t mind a világ érti, míg a süv-öt ki értené — sógor nélkül?

Végre, hogy *rövidebb*? Ez ugyan nem ok. A rövidség hajhászása árasztotta el irodalmi nyelvünket egy sereg csonka-bonka szóval, törvénytelenül. De ha a „süv“-nek elsősége, hogy rövidebb, nem következetlenség-e az „öregapá“-t pártolni, mikor a „nagyapa“ rövidebb? (olv. E. tárczáját).

Az írók conventiója egyes kiavult vagy vidéki szót új életre hozhat és általánosíthat, minők pl. jog, lomb stb., de csak olyanokat, melyekre *szükség van*. Ellenben azt, a mire semmi szükség, felkapatni, elterjeszteni, a meglévőnek és közkeletűnek,

a mindennaposnak kiszorításával, mindig kétes sikerű, mert fonák igyekezet. Sokkal erősebb posztója van a német „sógor“-nak, semhogy ne nevetné az ősmagyar „süv“-nek hiú ostromlását.

Mi tévők legyünk hát a „süv“-vel? Sohse vegyük tollunkra? Az epikus használhatja olykor-olykor, hogy — mint Horvát E. mondja — „a tiszteletes régiségnek színe ne csak a történeten. hanem annak elbeszélése s még egyes szavain is kitessék.“ Lám, Arany is él vele Toldi Sz. V. énekében:

„Süvei most már mind hercegek, királyok :
Üthetik a nyomát idevaló lányok.“

de ő is szükségesnek tartja a Glossariumban megmagyarázni, hogy: „süv: sógor (rég. szó).“ Prózában már csak *tréfásan* használja, mint Ercsey *süvéhez* írt egyik levelében: „Volt már tudomásom róla, hogy kénytelenségből elvadultál a tótok közé. mert a kedves nőd s az én kedves (hogy régi magyarul mondjam) *süvem*-asszony, a mely nap elindultál, fogta a tollat, és egy szives hosszú levelet írt nénédnek stb.“

Ne bántsuk hát a *sógort* (már t. i. a szót), ne tartsuk meg a fogadásunkat. Én már el is feledtem, hogy fiatalabb koromban így szoktam levelezni az egyik sógorommal: „Kedves *süvem!*“ Inkább gyűjtsünk rá a nótára:

„Sógor! úgy-e jó bor?
Jó bor! úgy-e sógor? stb.“

s nézzük meg koronként, mit csinálnak a magyar kutyák, a kik szintén „sógorul“ (Vörösm. szava) beszélnek. Mert mikor kettő találkozik, így morognak előljáróba: „Só-gorrr! só-gorrr!“, aztán evvel marakodnak össze: „Akár sógor, akár se! akár sógor, akár se!“

Eötvös Károlyt pedig arra kérném, hogy írjon mennél többször ily nyelvbe vágó dolgot; mert ha nincs is mindenben teljes igaza, abban a mit ír, ismétlem, mindig sok a szépség, a tanulságos és (a mint az új magyarok kezdik mondogatni) az *elmemozdító*.

LEHR ALBERT.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XIX.

1. **Isten öl.** Emlékszem, hogy ezelőtt 20—25 évvel egy aesthetikusunk (N. L.), a ki szeretett hibákat bogarászni, fennakadt a Toldi VI. é. következő helyén:

„Hanem annyit mondok: ne búsuljon kelmed;
Vesse ki szívéből azt a nagy félelmet;
Nem azért megyek el, hogy vissza ne jöjsek;
Hiszem a *teremtőt*, még addig nem *öl meg*“ (= nem veszi el az életemet, éltet, megtart, kedvez az életemnek stb.).

„Itt bizony csak a rimelés vitte rá „az öreget“, hogy ily bántó kifejezést használjon. Azt csak nem lehet mondani az Istenről, hogy *megöli* az embert!“ Én védelmére keltem Arany-nak. Felhoztam ezt a közmondást: „Jobb az *isten-ölte*, mint az ember ölte v. vágta“ (vallja a dögevő cigány). Felhoztam, hogy ezen átkozódások mellett: „az isten *pusztítson el!*“, „az isten *fojtson meg!*“, „az isten *dögleszzen meg!*“, „az isten *üssön agyon!*“, „az isten *vágjon le!*“, „az isten *tegyen a többi közé!*“ — ez is járatos: „az isten *öljön meg!*“ Egyébiránt kétségtelen, hogy ez a kifejezés a nép nyelvébe a bibliából került, a hol többször előfordul. Pl. „És mikor Hér Judának első fia gonosz volna az Úrnak szeme előtt, *megöle őtet az Úr*“ (Móz. I. 38.). „És hagyjátok a ti neveteket átokra az én választottimnak, és *megöl téged az Úr Isten* és az ő szolgáit más névvel nevezi.“ (Ésaiás 65, 15.) [1. A Vulgataban: „*et interficiet te Dominus Deus.*“ 2. Luthernél: „*und der Herr wird dich tödten*“]. Megjegyzem még, hogy átv. értelemben is használják, pl. „Ha már az *Isten megölt*, az emberek nem hagytak el“ (= meglátogatott, megvert, megnyomorított).

Tehát Arany nem maga csinálta, s jogosan használta ezt a kifejezést. Hogy azonban oda illik-e, a hol van, nem drasztikusabb-e kelleténél, az más kérdés. A ki nem ismeri az eredetét s használatát, nem csoda, ha (mint N. L.) megütközik rajta.

2. **Debreczeni szeme van.** Szivos Béla a MNy. 2:380. 1. Hajdu-Szoboszlórlól tájszókat és szólásokat közöl. Émezek közül való a czimbeli is: „*Debreczenyi szeme van*: a ki az utcán nem veszi észre az embert.“ Ez az értelmezés nem tetszik Somlyódynak s a MNy. 3:91. l. megigazitja, így: „*Debreczenyi szeme van*: nem arra mondják ezt, a ki az utcán nem veszi észre az embert, hanem a ki *szándékosan* nem ismer fel valakit és úgy tesz, mintha véletlenül nem vett volna észre vagy nem ismert volna meg.“ Fölösleges igazítás; mert hisz Szivos B. is csak így érti, s avval, hogy „nem veszi észre az embert,“ nem egyebet mond, mint hogy *nem akarja* észrevenni. Ahhoz, hogy *valóban* nem veszi észre, nem kell *debreczeni szem*. Nem mondunk-e minden nap ilyeneket: „Tegnap este együtt mulattunk, s ma már *észre sem vesz*“? Nem jól mondja-e Petőfi:

„Veled szégyenlem, hogy a nagy világ
Téged, szegény hazám te, *meg se lát?*“

Ez a szólás nyilván nem debreczeniektől származik, hanem debreczen-vidékiektől; olyanoktól, a kik Debreczenben laktak, vagy ott sokszor megfordultak. Magam is többektől hallottam: „debreczeni szeme van“, „debreczeni szemü“, „f... egye meg azt a debreczeni szemedet!“ stb. — arról, a ki nem látja meg, nem akarja megismerni a vele szembe találkozó, nem köszön neki, félrefordul, túl néz rajta, fölötte néz el. Bizonyára azért „debreczeni“ a szeme, mert a debreczeni gazdag civisek duzzadó

önérzetükben nem igen látják meg a „jött-menteket“ (az oda származott kaputos embereket), sőt lenézik.

Mindez pedig csak arra való, hogy megvilágítsam a NCz. IV. é.-nek azon helyét, a hol Csóri vajda a „háladatlan“ Puk Mihálynak ezt mondja szíve keservében:

„— — — — — én vagyok a vajda,
Ha már szemed olyan debreczeni fajta,
Hogy nem ismered meg a te jöltevődöt,
Ki előtt úgy álltál, mint én most előtted.“

3. **Szarvas-tag.** A „Báró Kemény Zsigmondhoz“ című szatírának utolsó versszaka így hangzik:

„Ah, de mindez kaviár ma!
Mindenütt e próza lárma:
Nektár helyett csalmatok!
Nem ügyeltek lábra s tagra;
A mi rimel szarvas . . .
Az legyen jutalmatok!“

A kipontozott hely — könnyű kitalálni — teljesen = *szarvas-tagra*. Azt mindenki tudja, hogy „szarvastag“ = szarvaszomb; de kevés, a ki a benne foglalt vaskos humort értené. Sőt a ki érti is, nem mind tudja, hogy ezt a néptől vette Arany, a mi világos Hátrahagy. Ir. II. k. 356. lapján közölt imé régi *szójátékból*: „*Szarvastag* az uraknak, lencse, borsó parasztnak.“ Ezt illendően meg is magyarázza, zárjelbe tevén utána a „vastag“ szót. Ezt a szójátékot más formákban is alkalmazza a nép. P. „Szereted-e a *szarvastagját?*“ vagy „Megennéd-e a *szarvastagját?*“ melyre vagy ez a felelet: „meg én!“ (nohát csak edd meg!) vagy: „edd meg te!“ „Van most, úgy-e, *szarvastag* a fazékban?!“ (mondta a k-i jegyző egy paraszt asszonynak, mikor szarvast mértek ki a faluban.) Így is hallottam: „Azé lett a *szarvas*, mienk *szarvastagja* lett“ (az lett a nyertes, mi megjártuk). — Hasonló kétértelműség van ezekben is: „Szereted-e a *szartúrót* tormával?“ (= disznó orrát. De így is érthető: és *túrót* tormával). Az erdő szélén dolgoznak. „Hova megy, sógor?“ — „Bemegyek egy kicsit az erdőbe *szarkázni*“ (= *szarkafészket* szedni, vagy -kázni). L.-en Szarka János férjhez adta a leányát s aztán *Szarka-nász* lett a csúfneve (-kanász). Ide tartozik a német világbeli *Szarka Pál* adomája (kukoricza kapál), ide a nem-népi *sardella*, *alfelügyelő* tréfája stb.

Lám, merre is kereskedik Arany, ha ott találja meg, a mire szüksége van!

4. **Díjára jut.** Ez az irodalomban ismeretlen népi szólás ugyancsak a NCz.-ban fordul elő (II. é.). A „fekete ember“ mondja a megszeppent vajdának:

„Köszönd, felel amaz, hogy apádnak mondtál,
Mert te is azoknak a *díjára jutnál*,
A kiket én itten olykor, hébe-hóba,
Megsütöttem-föztem száz esztendő óta.“

Értelme világos az összefüggésből: „azoknak a sorsára jutnál,“ „úgy járnál, mint azok.“ A legújabb szótárak nem jegyzik föl (SimB., Kelemen). CzF.-ban a *díj* jelentései közt a 6. ez: „Átv. ért. sors, mely valakit ér. *Én is az ő díjára jutottam.*“ Ball. Telj. Szót. az 5. jel.: „sors, állapot; *én is az ő díján vagyok; én is az ő díjára jutottam.*“ Magy.-ném. szótárában: „4. á. é. das Schicksal; *én is az ő díjára jutottam, ich habe gleiches Schicksal mit ihm.*“ Úgy sejtem, egyik sem imerte, hanem egyszerűen kiírták Mártont, a kinek már 1800. magy.-ném. lexikonában megvan, így: „4. eset, sors, *én is az ő díjára jutottam, ich habe ein gleiches Schicksal mit ihm.*“ A NySz.-ban nyoma sincs. A MTsz. ez egy adatot közli: „*A tavaji díjára jutott* (mondta valaki egy emberről, a kinek mult évi lábfájása kiujult; Debreczen. Nyr. VII. 188)“ Igenis, népi szólás ez, melyet jó volna elővenni a sutból. Hallani efféléket: „Csak így folytatd! majd te is a *bátyád díjára jutsz.*“ Íróktól nem olvastam. Egyéb Kuthytól, csak hogy más jelentésben: „Hát tán az úr *díjjára jutott* a Lipót gróf birtoka?“ (Haz. rejt. I. 115. l.) = az úr kezére j., az úré lett. Ez is népies. Mond a nép ilyeneket: „Ez a darab föld az *én díjammra jött* a héten“ (enyém lett). „*Díjjunkra veszszük* ezt a két ökröt, ha lehet“ (megveszszük, megragasztjuk). „*Vedd díjjadra* azt a kenyeret, Pisti!“ (fogd pártul, láss hozzá, egyél).

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csokonainak egy félreértett helye. Csokonai *A tél* című költeményének a Diétai Magyar Mú'sában* megjelent szövegének következő két sora:

Vége felé járván a fagyos Detzember,
Detzembert hordoz már magán minden ember.

a Schedel-Toldy kiadásában** így hangzik:

Vége felé járván a fagyos Deczember,
Deczembert hordoz már magán minden ember.

Toldy tehát a Deczembert és Déczembert ugyanegy jelentésűnek vette, bizonyára azt gondolván, hogy az ékezet mi különbséget sem tesz a másodízben előforduló *Déczember*nél, mert a Deczember hónap nevét *így* hangsúlyozva is szokták kiejteni.

Azonban ha más adatuink nem volna is, maga az említett szöveg-hely tartalma tanúsítja, hogy Cs. tudatosan különböztette meg a második sorban előjövő Deczember szót az első szótág *e* betűjére alkalmazott ékezzettel, mennyiben *e* szöveg helyen a *Deczember* és *Déczember* két különböző fogalmat jelent és pedig a *Déczember* oly *ruhaneműt*, melyet a szöveg szerint:

* Diétai Magyar Mú'sa. Kiadja Csokonai Mihály, Pozsony. 1796. 55. l.

** Csokonai Összes Munkái. Kiadja Schedel. 751 lap.

„hordoz már (t. i. a fagyos *Deczemberben*) magán minden ember,“

a reá következő ezen sorok:

Szellős volna nagyon az ing s a' papucs ma,
Bezzeg becsbe is van a *bunda* s a kutsma.

azt is megvilágosítják, hogy ez a ruhanemű a *bunda* volt.

Arra nézve, hogy a *Deczember*, a *bunda*, ilyen átvitt értelemben a XVIII. században közkeletű szó volt, más adat is áll rendelkezésünkre:

„Veszprém városában Deczember 21-dik éjszakáján, tíz és tizenkét óra között, 3 újmodi gonosztevők kerültek kelepczébe. Ezek négy négy tzimborásakkal együtt, de a' kik el-illantottak, egy kompaniában mentek vala a' Tamásnapj Nagy-Vázsonyi vásárra, Kartus (Cartouche, nagy híri mesterséges Fransa Tolvaj volt) módra vásárolni. A' Banda, részszert Férjfiakból, részszert Asszonyokból állott. Egy közüllök úri Asszonyágnak adtaki magát; a több Bandabeliek pedig tselédeket jádzottak. Két kotsit (ló-szekeret) raktak meg az álnok Jádzők különbkülönbféle portékával, nevezetesen patyolattal, kartonnal, selyemkeszkenőkkel, viaszgyertyákkal, *déczember*-kel, és parasztbundákkal (vagy subákkal,“ . . .”

Közkeletűnek mondtuk a *Déczembernek* a *bunda* értelemben való jelentését, a mit arra alapítunk, hogy sem Cs. nem tett hozzá magyarazatot, — miként ezt a kevésbbé ismert szavaknál rendszerint szokta, sem a M. Hirmondó, a mely hasonlóképen járt el, a mint fentebb is kitűnik, a hol a koci és bunda szavaknál zárjelben magyarazatot tesz.

Az a körülmény, hogy a M. Hirmondó adata megkülönbözteti a *déczember*t a *parasztbundától*: nagyon valószínűvé teszi, hogy a *déczember* eredetileg azt a bundát jelentette, melynek neve lassanként *décz*-bundára változott. A *parasztbunda* kívül-belül juhbórból van; a *décz*-*bunda* pedig bélelt zöld posztóból, hosszú ujjakkal.**

SZÉLL FARKAS.

Fogzó-vas. Azt, hogy miféle szerszám a *özimbeli* szó, megmagyarázza Kresznerics, mikor ezt írja:

Fogazza a kereket, fogat csinál a kerékbe.

Fogazás, ily értelemben hallottam 1826 ápr. 26-án.

Fogazza pedig a malomkereket egy évben többször is a vízi molnár. Ugyanis a kapaszkodásban elkopott fagokat kiszedi a keréktalp oldalában levő lyukakból, az ú. n. fészkekből és újakat tesz helyibük. Mivel pedig e fogaknak erősen és szorosan kell fészükben állaniok, a becsiptetéshez valamelyes szerszámra van a molnárnak szüksége és ez lehet (mert ezt a fogillesztést még soha sem láttam): a *fogzó-vas*.

* *Magyar Hirmondó*, Bécs, 1794, 109—110 l.

** CzÉ. így magyarázza: „szörszövetből vagy posztóból készített, rókatorkos *bunda*, milyent pl. Csallóközben viselnek s rendszeren zöldszínű szokott lenni, miért máskép *zöldbundának* hívják. Hihetőleg a m. *díszbunda*..“ (!). — Ballagi Teljes szótárában: „szörös állatbőrrel bélelt úri *bunda* posztóból; máskép: *zöld bunda*.“ — Kelemen Bélánál hibásan: der Zottelpelz. — A Táj-szótárban (Rábaközéből, Fehér, Békés, Csongrád, Szabolcs, Szatmár megyékből) „posztóval borított prémes *bunda*.“ — Csokonai 1843. évi lipcsei kiadásában (II. köt. 301. l.) Kelemföldy (a közlő) csillag alatt megjegyzi, hogy *déczember* a. m. meleg téli *bunda*. Szerk.

De ha ez nem állana is, az bizonyos, hogy a *fogzó*-vasnak a *fokkal* semmi kapcsolata nincs, már azért sincs, mert a *fok* sohasem jelentett lyukat. A tűfokban sem lyuk a fok. Ez csak névesere, az egész áll itt a rész helyett. A fok úgy itt a tűnél, valamint a baltánál, fejszénél, szekerzénél stb. a végrészen levő vastagodás. Molnár Albert, mikor a tű fokát szótárába iktatta és latin meg német értelmezőjét állította melléje, megfordítva járt el, t. i. a részt tette az egész helyébe. Olyan az, mintha e mondatban: a czölöp fején húzták át a kötelet, a szótáriró a fej szót fordítaná foramennek, öhrnek. De magában a fejsze-fokozó szó is nyilván azt mondja, hogy a fejsze vastag részének kialakítására való eszköz. A dolog tudniillik úgy áll, hogy mikor a fejsze, balta stb. nyelének való lyukát, kópút a lyuktagítóval, a mely egy 15—30 cm. hosszú és különböző vastagságu vasdarab, kiformalják, tulajdonképen a fejsze fokának adják meg az alakját, mert a lyuk magától áll elő a fejsze készítése közben: ugyanis megfelelő hosszú és vastagságú vasrudat összehajtanak, mely összehajtással már kiképződik a lyuk és ezt most a fok alakítása mellett a szükség szerint tágitják. Minthogy pedig a lakatosok országszerte nevezik a *dorni* szó mellett a Dornot lyuktagítóknak, nem illethet engem az a vád, hogy fordítottam, de hiszen az nem is fordítás, mert akkor túske lenne a neve. Igaz, hogy tusaknak is nevezem, de azt azért tettem, mert a *dorni* más czelt is szolgál; arra használják négyszögű, vagy félkerek stb. alakjánál fogva, hogy valami vasdarabot rajta derekszögűre vagy kerekre formáljanak és itt már a tagító szó nem fődné a fogalmat.*

FRECSKAY JÁNOS.

Fráng. E szót Ketskeméti Zsigmondnak „Falusi Prédikáziói, 1795.“ című könyvében, a 232. lapon találom: „Tsak a' testi paráznaságért is régenten az Izraelbe halállal fizettek . . . és még ma is nagy ennek *frángja*, büntetése tsak az emberek közt is.“ A NySz.-ban nincs meg; a M'isz. *fráng*-ja a Balaton mellékén mező- vagy szőlő-hegybirságot jelent.

KUBÁNYI BÉLA.

ROVÁS.

Középiskolai műszótár.** Huszonkilenc évvel ezelőtt — ekként mondja el Simonyi Zs. az előszóban e műszótár létrejöttének körülményeit — határozta el az Orsz. Középpisk. Tanáregyesület, Révy Ferencz indítványára, a műszók megrostálását és megállapítását, s a választmány egy tizenegy tagú bizottságot nevezett ki, hogy a kérdés tisztázására tegye meg a javaslatát. Egy ideig szorgalmasan dolgoztak, már 1879-ben közzétették a nyelvtani, stilisztikai, poétikai műszókra vonatkozó javaslatukat, de az érdeklődés csakhamar meg-

* Tisztelt társunk magyarázata elüt az enyimtől, de nem czáfolja meg. Most nem akarok vele vitába bocsátkozni. Csak annyit jegyzek meg, hogy itt nem molnár-, hanem kovács-mesterszóval van dolgunk s hogy szerintem a régi *fogzóvas* ugyanaz, a mi ma a *dorni*. Sz. K.

** Az Orsz. Középpisk. Tanáregyesület megbízásából számos szakember közreműködésével szerkesztette Simonyi Zsigmond, a Magyar Nyelvtör szerkesztője. A vallás- és oktatásügyi m. kir. minisztérium támogatásával kiadja az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület. Budapest, 1906. — 8° 464 l.

csappant, a többi szakok nem tudtak elkészülni, talán a velük járó nagyobb nehézségek miatt s az egész dolog csakhamar elaludt! Évek mulva Volf György keltette új életre s ő fogott hozzá mint szerkesztő egy új nagy bizottság közreműködésével a szép és fontos terv megvalósításához. Ismét elkészültek egyes szakok, különösen újra és részletesebben összeállították a nyelvi és irodalmi szakok műszavait, de aztán újra megakadt a munka, a szerkesztő pedig — egyrészt sokoldalú elfoglaltsága miatt, másrészt mert bele fáradt a meddő unszolgatásba — lemondott a megbízásáról. Ekkor, 1893-ban, az igazgatóság s a választmány Simonyi Zsigmondot bízta meg a sisyphusi munka folytatásával. Ő neki is tizenegy évnél tovább kellett lépésről-lépésre haladnia, míg megküzdhetett a sokféle viszontagsággal. Sok dolgozótárs időközben elhalt, néhányan még mielőtt munkájukat elvégezték volna. Néhányan annyira túlmentek a középiskolai kereten, hogy a fölösleges anyag kielejtezése sok munkába és időbe telt; egyik-másik meg oly hézagosan dolgozott, hogy három-négy szakembernek kellett az anyagot újra átnézni és kiegészíteni. Egyik dolgozótársnál egy egész szak műszavai, melyeket fölülvizsgált, szórín-szálán elvesztek, mielőtt visszaszolgáltathatta volna. És így tovább.“

* * *

Érdekesnek tartjuk megvizsgálni, hogy az ilyen sok vajúadás és kínlódás után létrejött szótár mennyiben felelhet meg mégis a hozzáfűződő várakozásnak. Vetheti-e s mennyiben vetheti hasznát a középiskolai tanárság? Talál-e benne megbízható utasítást vagy legalább tájékoztatást a használandó műszók megválasztására és alkalmazására nézve?

Nem irunk bírálatot, egyszerűen előterjesztjük azokat az észrevételeket, melyeket a szótár lapozgatása s magának a szótárnak az utána következő német-latin szómutatóval való összehasonlítása közben tettünk. Ne mi, hanem maguk a szótár adatai feleljenek.

Agy (agyvelő értelemben) rossz, de *agylágyulás*, *agyrázkódás* jó.

Ailanthus következetesen *h*-val, holott *h* nélkül kell írni. Ugyanennek itt „Götzenbaum“ a német neve, pedig igazság szerint „Götterbaum.“

Akrosztikon *k*-val; ellenben *distichon* és *chronosztichon* *ch*-val. Ezek csak félmagyarok, amaz pedig egész magyar.

Alcalicus = *lúgos*; ellenben *alkalisch* = *alkálikus*.

Analysis: *elemezés*; synthesis: *összetételezés*, de a kettő együtt: *analízis-szintézis*. Mintha azt mondanám: Külön-külön *vese* és *pecsenye*, de a kettő együtt: *nierenbraten*.

Aquarell, *aquamarin*, *inquisitio* csak *kv*-val jó. Ez az a bizonyos „kvázi helyesírás.“ Hát akkor az *aequivalens* miért irandó így s miért nem lett ebből is *ekvivalens*?

Aranytrioxid, *aranycianid* így jó, de már *aranychlorid*nál jobb az *auriklorid*.

„Arteria“ magyarul *verőér*, *ütőér*, de a „sanguis arteriosus“ (14. l.) mégis *arteriás vér*.

„Äther“ magyarul: *éter* (*h* nélkül), „ätherischer Geruch:“ *étheres szag* (*h*-val); ellenben „Ätherisches Öl“: *illanó-olaj*.

Bibornok helyett jobb a *biboros*, holott van *biboros*, a ki nem *bibornok*. (Vö. MNY. 1 : 40.)

Bika, *tehén* megvan a szótárban, de *mén* nincs, csak a *kancza*; megvan a *tinó*, de nincs *űszó*; megvan az *űrű*, de nincs *ártány*.

Brilián a maga helyén, de *briliánt* a szómutatóban.

„Caseinum, kasein, käsestoff“ magyarul is *kasein*, de már a „Pflanzenkasein“ = *növény sajtanyag*.

Chylus a maga helyén; de az „ételpép“, „gyomorpép“ szóknál és a szómutatóban kétszer is *chylusz*; ugyanígy a rendes helyén *chymus*, de a szómutatóban *chymusz*. Hogy magyarazzam meg ezt a következetességet?

A nemzetközi cosecans, cosinus, cotangens nem így, hanem *koszekans*, *koszinus*, *kotangensnek* irandó, de azért a képletekben megmarad cosec α , cos α és cotg α , s e mellett azzal a tanácssal szolgálunk, hogy így ejtsük ki: *czoseczans α* , *czosinus α* és *czotangens α* . (Vö. *színusz α* .) Az is érdekes, hogy a sinust a végén is *sz-szel* kell írni, ellenben a cosinust csak a közepén.

Demokrácia maradjon meg a magyarban is, de az *aristokráciát* ne tőrjük.

Demóitikus, dódekaeder, exóitikus, kalóriméter, verónika stb. Vajjon így kell ezeket a magyarban ejtenünk? És ha *eposz*, miért *páthosz*?

Dereklő a magyar részben nincs, holott a szómutatóban a geometriai „normalis“ *dereklőnek* van nevezve.

Dimorph = kétalakú; de már a *dimorphie* = dimorfizmus. Vagy-vagy! Az erdők közül csupán az *égerfaerdő* van meg. Miért ez az egy, ha a többi nem?

A szótárban *életrajz*tan = biologia; a szómutatóban *physiologia* = életrajz

Eocén benne van, *miocén* és *pliocén* kimaradt. Miért?

„Epilepszia“ helyett jobb a *nyavalyatörés*, de a „nyavalyatörés“ helyett jobb az *epilepsziás*.

Epopéa a szövegben, *epopéja* a szómutatóban. Melyik már az igazi?

Eposz s nem *éposz*; ellenben *népéposz* a szövegben s a szómutatóban is.

A szótár szövegében valami hatszor *ethyl*, a szómutatóban ellenben ugyanannyiszor *etil*; viszont a szótár szövegében *metil*, ellenben a szómutatóban *methyl*.

Fauna benne van, de *Flora* nincs, sem a szótárban, sem a szómutatóban.

Fegyvertárs helyett a „kenyeres“ szó van ajánlva. E szerint Ferencz József és Vilmos Ó Felsőgeik nem fegyvertársak, hanem kenyeresek.

„Fibrin“ magyarul is *fibrin*, de már „Pflanzenfibrin“ *növényrostanyag*. *Főbenjáró ítélet*-nél lásd „vérítélet“, a „vérítélet“-nél pedig lásd „főbenjáró ítélet.“

Ha *gallozás*, miért *pasteurizálás*? vagy ha ez jó, miért nem *gallizálás*? *Genre-kép* lásd „zsánerkép.“ Ez azonban nincs sehol. Úgy látszik, ezt a „zsáneres dezsónés“ helyesírást már a szerkesztő is megsokalta s az egyik helyen kitörölte, a másik helyen pedig benn felejtette.

Gúnyirat helyes, de *gúnyvers* helyett *szatira* jobb. Valóságos *szatira*!

Gyógyszer helyett „orvosság“, és *gyógyszertár* helyett „patika“ van ajánlva. A *gyógyszerész* azonban ki van felejtve, alkalmasint azért, nehogy következetességből patikáriusnak vagy patyikusnak kelljen nevezni. Vö. MNy. 3: 96.

A szótár szerint az „aggregatzustand“ magyar neve: *halmaz*, a szómutató szerint ellenben *halmazállapot*.

Ha *fagyópont*, *forráspont* jó, miért kell a *harmatpont* helyett *harmat pontját* mondani?

Hasonalakú lásd „isomorph.“ Ez azonban nincs a szótárban.

Ha a *harcászat* jó, a *hadászat* miért kerülendő?

Merkurijodid, *merkurioxid*, *merkurooxid*, ellenben *kénésöklorid*, *kénésöszulfid*, *kénésöklorür*, végre a „mercurialismus“ se nem *merkúr-mérgezés*, se nem *kénéső-mérgezés*, hanem *higanymérgezés*.

Hosszmetesz, *hosszrengés*, *hossztengely*, *testhossz* ellen nincs kifogás; ellenben az *ívhosszat* felkiáltójellel kell kipelengézni.

Hulla, *hullaégetés*, *hullaház*, *hullakiadás* kerülendő; ellenben a *hullaviaszt* nem érheti kifogás. Miért ezt nem, ha amazokat igen?

Az „imponderabile“ magyarul *súlytalannak* van mondva, holott való-
jában *súlymérhetetlen*. Németül „unwägbar“, nem pedig „gewichtslos.“

Honvédelmi kötelesség, védőkötelezettség, visszaulat katonakötelesség-re,
holott az egyik bizonyos meghatározott kötelességet, a másik pedig egy-
egész csomó kötelességet jelent.

Jura-képződmény, kréta-képződmény s általában a *képződmény* (For-
mation) ellen nincs kifogás, de már a „Devon-Formation“-t magyarul *Devon-*
szisztémának, a „permische Formation“-t pedig *permi formációnak* kell
mondani.

Kinin és *kinón*, noha a tea az *khínai*.

Kombinálás nincs a szótárban, pedig az „összalakat“ erre utal.

Korszerűség magánosan áll; sem németül, sem latinul nincs meg az
egyértékese.

Lantán, de lithium, thallium és thorium; matematika, poliszintetikus,
teokrácia (124. l.), de páthosz, páthetikus és atheizmus. Ember légyen, a
ki ezen eligazodik.

Légső nem jó, *légsőmetszés* jó.

Légüres tér helyett „levegőtől megszabadított tér“ van ajánlva. Hát
ez is műszó? Olyanforma mint PP.-nál az „Okos kigondolt szerszám“
machina helyett és „erdő szélin szózatnak visszazengése“ echo helyett.

Logaritmus czímszó alatt valami hat műkifejezés van, de egyik sincs
sem németül, sem latinul értelmezve. A *Brigg* tulajdonnév német geni-
tivusának félreértésével, Briggsféle logaritmust emlegetnek.

A szótárban kétszer is *macchiavelismus*, a szómutatóban ugyanannyi-
szor *machiavelismus*.

Ha *medallyon*, miért nem *pavillyon*?

Minimal-thermometer magyarul = *maximum-minimum-hőmérő* és
viszont.

Pormentesítő, vizmentes nem ajánlható, még a *mentesíteni* sem, de a
pormentesítő ellen nincs kifogás.

Mértan rossz, de *mértani diszitmény* ellen nincs kifogás.

A *hitrege* és *hitregetan*-nál az van mondva, hogy: lásd *mithosz* és
mithológia; de ezek közül egyik sincs meg a helyén. Megvan azonban a
mitosz és *mitologia*. Már most melyik az ajánlott alak: *hval* vagy *h* nélkül?
s miért van *paramythia* *y*-nal, ha amazoknál az *y* kerülendő.

Molybdaen, molybdaensav, ellenben ammoniummolybdát.

Motóla: „Doppelwippe“; *félmotóla*: „Wippe“; a „Wippe“ pedig:
félmotóla. Hogyan írjuk hát: *ól, oll, vagy óll-lal*.

Ha *munkaképtelen* jó, miért rossz a *munkaképes*?

A szótárban *patthetikus*, a szómutatóban *patétikus*.

„Organographia“ = *szervek leírása*; de már „organographia plan-
tarum“ = *növényműszertan*.

„Gúla“ és „gúlaalakú“-nál *piramis*, piramisforma, továbbá félpiramis;
ellenben a *p* betűben és a szómutatóban *pirámis*. Melyik hát a követendő:
piramis vagy *pirámis*?

Polározó-készülék = Polarisationsapparat; ellenben a szómutatóban
Polarisationsapparat = *sarkító-készülék*. Ugyanigy járt a *polároosság síkja*.

Pollen: *himpör*, de Pollenschlauch és Pollinarium: *pollentömlő* és
pollentőmeg.

Polyeder = *soklap*; polyedrisch = *soklapú*, de a „halbreguláres
Polyeder“ = felgyszabályos *test*; ikosaeder = *húszlapú*; *tetraeder, oktaeder*,
dodekaeder magyarul is csak így; de már a „pentagondodekaeder“ = *ötszög-*
tizenkettős; a triakisoktaeder ellenben *háromszornyolcz-huszonnégyes*, a
tetraakis-hexaeder = *négyszerhat-huszonnégyes* stb. A hány ház. annyi szokás.

Rángás helyett jobb a *rángatózás*, de már a *karrángás* ellen nincs
kifogás.

Sárga-ákác-ről az van mondva, hogy l. *aranyeső*; de *aranyeső* nincs
a szótárban.

Ha *semleges* jó, miért áll *pelengéren* a *nemleges*?

Sodrony. E szó agyon van felkiáltójelezve, s a „stahldrahtmatratze“-nak mindamellett *aczélsodrony-ágybetét* a magyar neve.

„Spora“ magyarul is *spóra*; „zoospora“ magyarul is *zoospóra*; de már a „macrozoospora“: *nagy rajzó* és a „mikrozoospora“: *apró rajzó*.

A *subtangens* megvan, *subnormalis* nincs. Miért?

Ha a *coscans* = *koszekans*, miért lesz a „secans“-ból *szelő* s vajjon mi lesz a rövidített jelzése a trigonometriában?

Talk magyarul *steatit*, ellenben Talkschiefer: *talkpala*.

Tantétel, tanügy jó; ellenben *tanszabadság, tanköltemény, tankönyv* nem ajánlható. *Tantárgy* említést sem érdemel.

Tartam ellen nincs kifogás; de *időtartam* helyett *időtartás* ajánlatik, jóllehet az *időtartamszámítás* ellen megint nincs kifogás.

Istenek uralma alatt utalás van a *teokráciá-ra*; de ez nincs meg a helyén. A szómutatóban ellenben a *theocratia papi uralom-ra* van fordítva. Melyik már most az igazi?

Toluol magyarul *toluolajnak* van nevezve. Szerencse, hogy a *phenol* kimaradt, mert ebből alkalmasint „fenolaj“ lett volna.

A „Torricelli-Leere“ = *Torricelli-féle tér*, bizonyosan az „ürtől való iszonyat“ miatt. A „horror vacui“ kimaradt.

Uradalom-nál az van mondva: „lásd nagybirtok“, mintha a kettő egyet tenne. Már pedig nem minden nagybirtok uradalom s nem minden uradalom nagybirtok, s latinul nem is *latifundium*, hanem *dominium* a neve.

Veszedelem visszautal a *veszély-re*, a *veszélyes* pedig a *veszedelmesre*.

Vetés ellen nincs kifogás, de *vetület* meg nem tűrhető.

Villamos helyett jobbnak mondatik az *elektromos*, de azért az „organa electrica“ magyarul *villamos szervek*. Miért ez az egy?

Visszér-nél jobb szó a *vívó-ér*, mondja e szótár. Mintha a „vena“ a vért vinné, holott a szívbe *visszahozza*: „quasi diceret vena est vas, quod sanguinem revehit“, NyÚSz. Különbben e szótár szerint a *vérér* más, mint a *vívóér*.

De elég ebből ennyi is!

SZILY KÁLMÁN.

TÁJSZÓK.

(Nyiregyháza vidéke.)

Alapítani: csillapítani a siránkozót.

Bábakakas: termékenyítésre nem alkalmas kakas.

Bábaszarka: *Lanius excubitor* és *Lanius minor*.

Bagózik: kiköpi a megrágott eledelet. Bagózik a vén ló.

Bátorkodik: bizakodik.

Bécsi tők: sütni való tők.

Betlehem: fából, kemény papírból készült házikó, melyet karácsony előtt hordozgatnak házról-házra, mint J. születési helyének mását.

Betlehemes: kik a betlehemmel járnak.

Bige: gyermekjáték, pinczkézés (Aszód, Pestm.).

Bili: éjjeli edény.

Boczfapuska: gyermekjátékszer. 20–25 cm. hosszú bodzafaágat levágnak, belit kitolják s a lyuk bőségének megfelelő tolót készítenek hozzá. Használatkor a puska két végét összevágott kőzgolyóval betömik, a tolóval kinyomják. Gyakorta hatalmas puffanó hangot ad.

Bohnya: czipó.

Buczkó: kövér, puffi.

Buczkombáré: bukfencz.

Buczkombárézik: bukfenczez.

Buflí: kövér, puffók.

Bugatyú: lapos vonalzó, melyet zsinórra kötve forgatnak.

Buktat: 1. homlít, 2. levág valakit a birkózásban.

Bundáskenyér: kirántott kenyérdarab (Kiskőrösön is halottam).

Burgyé: a cigányok földbe épített viskója.

Bursza: fiatalok házi mulatsága.

Csákó: a betlehemesek papírból készült süvege.

Csalfás: leánycsábító cs. legény.

Csángó: tréfás megszólítás. Hogy vagy te csángó?

Csárdás: csárdáról csárdára járó részeges ember.

Csárdáz: kocsmáról kocsmára jár.

Cserjeszla: csoroszlya, az ekerésze.

Csimpelkőzik: kapaszkodik.

Csina: csikó.

Csomóz: a dohányleveleket csomóba rakja.

Csomózó: szobahelyiség, hol a csomózást végzik.

Csuhé: tengeriről leszedett rész, tengeri-héj.

Butyka: fából készült kis viskó.

Czajg: szerszám.

Czafka: szafaládé.

Czáfól: belebeszél; *hátraczáfól*: megakasztja a beszédet ellentmondó közbeszólásaival.

Czakkos: csipkézett.

Cziczomara: kicziczomázott.

Cziczor: csicseri borsó.

Czigánykenyér: fehér kenyér.

Czigánylakodalom: veszekedés.

Czigánytetű: koldus tetű, sulyomszurdancs.

Czigányszőlő: apró, fekete szőlő.

Czímeres: 1. czifra kendő. 2. szétálló hosszú szarvú ökör.

Czímervas: az eke egy része, a farsróf.

Czinkos: társ, pajtás.

Czipóshátú: púpos.

Cziri-cziri: czire-czire, csirkehívó szók.

Czirongat: czirógat.

Czop: hamis haj.

Czundra: ronda.

Leczuppan: lezuhan.

Czvanczigol: elkerget.

Diómadár: Troglodytes troglodytes.

Dronka: dorong.

Duczkál: ágyban ugrándozik.

Erős: avas, csípős. Aratáskor már erős a sonka.

Érez: észrevesz, lát.

Fagyóka: fára fagyott eső.

Fakla: vastag gyertya.

Faliszt: szúrágta fa pora.

Fog: tud, tanul. Fog valamit? Fog az esze?

Fogódzik: birkózik.

Futykorat: fanyelű kés.

Fürgentyű: gyermekjáték. Készül: lúdcsont v. gombból és zsinórból. Forgatás közben bűgő hangot ad. (Aszódon, Pestmegyében *drungatyú*-nak hallottam nevezni.)

Gabona: csak a rozs neve.

Gebelbusz: pálinka tréfás elnevezése.

Gomba: gömb.

Gurnyik: tyúkól.

Hasongat: hasogat.

Heftika: mellbetegség.

Hümlő: himlő.

Irombák: babos.

Izzad, mint Móricz, vagy mint Móricz a bablé-évésben: könnyű munkában is kifáradó emberre mondják.

Jog: két magyar hold Jogokra osztani. 2400 négyszög-öles parcellákra osztani. Jogot váltani: a jogokból bérbe venni.

Nyiregyháza tulajdonát képező Császárszállást osztják évenként *jogokra*, melyeket nyilvános szöbéli árverésen egy évre bérbe adnak, egyik évben kapás, másik évben kalászos vetemények alá. (Tavaszi és őszi kiosztás.)

Kabdel: bivalyokra használt drót végű ostor.

Kalácslyuk: légző eső. Kalácslyukba ment. (Aszód, Pestm. czigányútnak nevezik.)

Kantárfa: a kút fenekén levő falalkotmány (bödön) felső deszkalapja, melyre a téglát v. követ rakják.

Kényelmes: elkényeztetett.

Komor: félig herélt ló.

Kontyolórúha: a kontyolásra fölvett ruha (Lakodalmi szokás.)

Ködmönlé: a pálinka tréfás elnevezése

Köböl: 1. 1600 □ területű föld. 10 köblös föld. — 2. 120 liter. Egy köből gabona.

Kukucska: Upupa epops.

Kúp: kúpalakba rakott tengeri szár. Egy kúp csutka.

Kursnyék: tyúkól.

Küles: köles.

Legényes lány: legények társaságát szerető l.

Léczka: lécz.

Macska: tréfás megütköződésnél használt szó. Mi a macskát?

Miskurancia: káromkodásféle.
 Aszt a miskuranczját!
Misméllő: ismétlő (iskola).
Mocczanyó: mocczanás. Mocczanyó volt — kiáltja a koczkajátékos, ha megmocczant a koczka v. kavics.
Nádfiók: fejletlen nád.
Poczos: kövér.
Pudli: éjjeli edény.
Rajzol: rajzik. Rajzolnak a méhek.
Restellő: az ökorre használt ostor.
Reszelő: reszel. A csicsókát megreszelőzik; aztán oda kötik, ahun fáj.
Sárga buczok: répafaj.
Sasnyúl: satnyúl.
Seggen ülő: répafaj.
Sentereg: lábatlankodik.
Simit: dohányleveleket simítja, egymásfölibe rakja.
Simitóház: hol a simítást végzik.
Sintér: kópé. Nagy sintér.
Strik: csapófa, melyet a vékával való mérésnél használnak.
Szakad: kiszakad a gabona a földből (Szent János-napkor), érik, sárgul.
Szandra: czundra, ronda.
Szerezni: rövidárúra ráadást adni (csipkét, vásznat, kelmét).
Szülő sir: a szülő könnyez (a metezés helyén).
Szörke: szürke.
Szripácsol: szörpöl.
Szép szonak szép a helye: illede-

lemre figyelmeztető mondás. Tudod, hogy szép szónak szép a helye: szépen beszélj, ha sikert akarsz érni, vagy hogy jól fogadjanak:
Táblás: koczkás. Táblás kötény. Táblás kendő.
Taksa: munkával fizetett lakbér.
Taksa-nap: ledolgozott v. ledolgozandó nap.
Taksás ember: ki taksába dolgozik valamelyik gazdának.
Tart: visszatartja a szót, nem engedni beszélni a beszélőt.
Tejfa: ágasfa, melyre a tejes rocskakat rakja a juhász.
Tiszta: tiszta búza.
Tok: párnahaj.
Tollpálcza: tollszár.
Toroczkó: troszka, szénsalak.
Trafik: szép, nagylevelű dohány.
Trikó: téli alsónadrág.
Tüszködök: küzködik.
Ujukál: kurjongat.
Vadászkodik: vadászat.
Vakszem: a ki nem hajtott szőlőszem.
Valamikor: néha. — Valamikor elmegyek hozzá, valamikor nem.
Veszlik: vész, elvesz.
Vilia: karácsonyest.
Vrazsál: varázsol.
Zabudla: zabola.
Zenező: hangszer.

STOLL ERNŐ.

LEVÉLSZEKRENYUNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

26. *Synonymika*. — T. szerkesztő úr! A Nyr. deczemberi számában egy 30—40 soros apró közleményem jelent meg, a hol hat sorban a haldoklás néhány synonymáját sorolom fel, meg nem említve a forrást. A MNy. 3: 192. vádjára — és mindjárt hozzáteszem, jogos vádjára — felelnem kell. Van nekem egy a magam használatára szerkesztett, kéziratosszójegyzékem, melyet régi írónkból, szólásokból, klasszikusainkból szedegéltem össze már jó régen és a melynek már sok hasznát vettem. Többnyire czeruzával írott, meg lehetős kusza és rendetlen „szószedet“ ez, melynek írása sok helyütt bizony már jól megfakult, papírja is elrongyolódott. Ebből került ki a bepörölt hat sor. Olvasván a MNy. legutóbbi számát, ijedten néztem utána és csakugyan megtaláltam ama csak félig kiírt frázisgyűjteménynek legvégén ezt a két szócskát: Lehr 170. Hogy ez ama czikkecske megírásakor elkerülte figyelmemet, hiba volt; így eshetett csak, hogy azt hittem, az a szólások is — úgy mint a többi — többféle helyről vannak *összeszedve* és nem ugyanegy könyv ugyanegy lapjáról *levéve*. Rossz szememért és rossz írásomért méltán ér tehát Lehr úr dorgatoriuma, mert bizonyos, hogy a „Lehr 170“-et is oda kellett volna biggyesztenem a szólajstrom végére, a mint ezt az írói tisztesség még a legkisebb dologban is megköveteli.

Ezzel megvilágosítván a dolgot és elmondván a mea culpát, legyen szabad kifejeznem azt a reményemet is, hogy Lehr úr sem tart oly ügyefogyottnak, hogy ha már idegen tollakkal akarnék ékeskedni, e czélra egy nyelvészeti folyóiratban, nyelvész-közönség előtt éppen a legelterjedtebb nyelvészeti fejtegetéseket dözsmálnám meg: Lehr Albert *Toldi-magyarázatait!*

De ha e dologban joggal tett nekem Lehr úr szemrehányást, már a másik vádjár különönség találom. Hogy én mért kelek ki a nyelvészek ellen, mint a kik keveset törődnek a synonymikával, *holott tudhatnám*, hogy e téren Lehr Albertnek milyen érdemei vannak. Hogyne tudnám! Eleget olvastam az írásait, olvasom most is, tanultam is belőlük, és reménylem, még sokáig fogok belőlük tanulni. De hát ne legyen szabad *általánosságban* panaszkodnom a synonymika elhanyagolásáról, azért, mert Lehr Albert e szakban olyan derekasan munkálkodik? Ezzel a panaszszal bántom én Lehr Albertet? Ezt már csak ő maga sem hiszi — épp úgy, mint nem hiszi azt sem, a mit nagyszerényen mond: hogy én vagyok talán „*az egyetlen író ember, a ki alaposan ismeri az ő csekély munkásságát.*” Vagyunk, kérem, még egynehányan — legalább annyian, hogy egy nyelvészeti folyóiratban a synonymikáról írt híresekben felesleges volt megemlítenem, hogy e téren kik a dicséretes és dicsőséges kivételek. Béke velünk.

RADÓ ANTAL.

27. **Sehonnai.** A Nyr. ez idei márcziusi számában (136 l.) Rubinyi M. a *sehonnai* szó fejlődéstörténetét így adja elő: „Élt nyelvünkben egy *sehonna* alakú névszó: *se + honna* (semmi honja). Ebből lett közönséges denominális képzéssel a *sehonnai*.” Ezt a magyarázatot azonban már száz esztendővel ezelőtt sokkal meggyőzőbben fejtegette az, a kiről Kazinczy 1805-ben már megjósolja, hogy „*Herosa*” lesz nemzetének, t. i. RÉVAY MIKLÓS. (Lásd Kazinczy Lev. 3: 383.) SASVARI BENŐ.

28. 1. **Aranylábú.** A *láb* jelentése Erdélyben „egy tagban levő nagyobb földbirtok” (a MTsz.-ban egy adat Szilágymegyéből). *Tuson* is nyilván azért „aranylábú”, mert „lábjai” aranytisztaságú búzát teremnek. Magyarbikal. BENE LAJOS, ig.-tanító. — 2. Ugyanígy magyarázta az „aranylábú” kifejezést NEMET SÁNDOR gyerómonostori ev. ref. lelkész úr is. — 3. DEZSI LAJOS figyelmeztetett bennünket, hogy az „aranylábú” jelző már Tinódiban is előfordul „Enyingi Terék János vitézségében”: „Ezer ötszáz irák ötvenháromban | Aran lábú Debreczen városában”. (RMKT. 3: 187.) A jegyzetekben SZILÁDY ARON megjegyzi: „Nincs nyoma, hogy Debreczen valaha az *aranylábú* mellékevet viselte volna; értelme rokon lehet Kassa *Kincses* nevének értelmével. Különben *Aranylábú Bányácska* van Zemplén-, *Aranylábú Tusony* pedig Kolozs-megyében.”

29. **M. J.** úr azt kérdezi, hogy a NySz.-ban a *Fuchs*: *StirpH.* és az *ExPrinc.* jelzések miféle munkákra vonatkoznak? Több helyen van hivatkozás rájuk a szótárban, de sehol sincs megmagyarázva, hogy e rövidítések mit jelentenek.

Az 1. jelzés „Leonharti Fuchsi . . . de stirpium historia . . . Basileae 1545” című munkába a XVI. sz. végén bejegyzett magyar növénynevekre vonatkozik (A Kir. M. Term. Tud. Társulat könyvtárában); a 2-ik pedig: „*Exequiae Principales, azaz Halotti Pompa . . . Gyula-Fejérvár, 1624.*”

30. **Batthyányi.** Arra a kérdésre, hogy e név első és második szótagját a sor végén hogyan kell elválasztani, K. S. úr válasza ez: „úgy kell a dolgot intézni, hogy az ilyen kritikus elválasztás ne forduljon elő.” — Valóságos Columbus tojása!

31. **Nedély.** Eötvös Károly azt írja a Pesti Hirlap április 10-iki Esti levelében, hogy a „humor”-ra Arany János csinálta a *nedély* szót. Eötvös Károly ebben téved. Nem Arany János, hanem Szemere Pál csinálta e szót, a *ned(v)* gyökhöz hozzáfűggesztve az *-ály -ély* képzőt, melyet ő különben is annyira kedvelt; s többek közt az *engedély, eszély, hatály, munkály, rejtély, ünnepély* szókznál is alkalmazott. Vö. Szemere Pál munkái I: 46. és NyÚSz.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. JÚNIUS.

6. SZÁM.

A magyar bölceleti műnyelv fejlődése.

IV.

17. Imre heves újításaival, melyeket részben csak *Fejér György*, *Szilasy János* s néhány kisebb nevű író fogad el, egy időben lát napvilágot két szótárban is bölceleti műnyelvünk akkori kincse a maga teljességében: 1826-ban *Verseghy Lexicon*-jában és 1834-ben az Akadémia *Philosophiai műszótárában* (*Phil.*). *Verseghy*, anyagi gondok közepett, lángoló lelkesedéssel, páratlan szorgalommal, széles irodalomtörténeti tudással s a legtisztább öntudattal, miről hosszú *előtudósítása* a bizonyság, megalkotja a magyar *tudós nyelv* szótárát. A *Lexicon*hoz csatolt, de már *Feletében* bőven kifejtett örökbecsű *kilencz regulája* a tudományos műnyelvről fordulatot adhatott volna bölceleti műnyelvünknek is; de ez nem történt, sőt akkor kezdődött csak az igazi bábeli nyelvzavar. *Verseghy* valódi úttörő, de nem a mai kritikai nyelv elengedhetetlen frázisa szerint; anyagát legnagyobb részét maga gyűjti s maga szerkeszti. Minthogy nyelvészetünk történetében ezen szempontból első, hiányzik művéből a tekintélynek az a követelése, a nyelvi törvényhozó jog birtoklásának az a fensőbb érzése, mely maga előtt „térget, fejet hajtani kötelez” (VI. l.). Midőn egy fogalomra nyelvünkben addig megszületett összes mesterszókat föltárja, célja az, „hogy ezen új philosophiának véleményeit a magyar tudósok is magyarul határozottabban ejteni, könnyebben megválasztani, a helyteleneket sikeresebben megczáfolni, a helyeseket pedig hazafitársaikkal, kik az új philosophiának anyanyelveit nem beszélik, értelmesebben közleni képesek legyenek” (VII).

Verseghy nem volt szoros értelemben philosophus; eredeti műszavait (pl. észség: intelligentia; nyomadék: impressio; elmekészség: genius; észfogás: conceptus; talpszer: materia [a logikában]; talpigazság, talpállitás, kűtfő: principium stb.) nem is ajánlja föltétlen érvénynyel. Műszavait magába olvasztotta a *Phil.* is.

18. Az Akadémia *Phil.*-ában ugyanazon célzt követi, a melyet *Verseghy Lexiconja*; nem azért adja ki, mintha a benne közlött szavakat mind elfogadhatóknak tartaná, hanem csak azért, hogy a philosophusok könnyebben láthassák együtt e gyűjte-

ményben az addig megalkotott műszavakat, s reájok az összehasonlítás módszerét alkalmazva, a legszerencsésebbnek megadják a polgárjogot. E célkitűzés mellett megmaradt tehát az az állapot, a miért Márton István már 1796-ban panaszkodott; megvolt most már a tudós társaság, de *örizkedett a megállapításoktól*. Ha ez elvben nem is volt helyes, de a történet igazolta az Akadémia óvakodását. Ha ugyanis olyan erőszakos újítók, mint *Imre, Szilasy János,* Thezarovich Gábor, Szalay Imre* stb. bölcséleti műnyelvünkben a saját rémszavaikat kodifikálják, ezektől tudósaink helyes nyelvérzéke megborzadt, a fejtelenség pedig csak nőtt volna. Lássuk csak pl. a metaphysika szót (117.); e czimszó alatt a metaphysika tartalmi homályához nagyon csinosan illő szóhalmazt találunk: a látható természetten túl v. fölötté lévő tárgyról szóló tudomány (Ruszek); mélyeszemlékedéstudomány (Lánghy); bölcselkedés, bölcselkedéstudomány (Lexicon); talptudomány (Thezarovich); lélekről való tudomány (Sartori); észmérttudomány, érzéktüli tudomány (Imre); tapasztalást haladó tudománya (Szilasy). *Metaphysikus*: érzéktülnök, érzéktülász (Imre); mélyeszemlékedő (Csapó). Csak az egy Sárvári tartja meg a metaphysikát kétezeréves idegen alakjában. Helyesen ma sem tudjuk nyelvünkön kifejezni.

A Phil. általában elvesztette célját; továbbra is a műszavak új meg új árja követelt érvényesülést. A Phil. halvaszületett anyagát beolvasztották a Czuczor-Fogarasi-féle nagy szótárba, de Imre János szörnyszülőtteinek ez is csak kriptája maradt. Legföljebb Vecsei József használta még a főnnebb említettekén kívül néhány szavát (éskép; ésképvitató; anyagvitatás; semmitvitatás; nihilismus stb. I. Tud. Gyűjt. 1833. 10. l.-tól).

19. Philosophiai műnyelvünk fejlődésében eddig bizonyos folytonosságot tapasztaltunk; eleinte félnök neologusok lépnek fel, majd fölváltja őket a kevesbbé félnök puristák tábora Bölcséletünk, éppen műnyelve miatt, mindig érthetlenebbé vált; talán történeti változásainak egészétől is éppen e miatt meg kell tagadnunk a *fejlődés* előkelő rangú kifejezését. Egy mozzanat műnyelvünk helyzetét még siralmasabbá tette: *a német idealismus terjedése* hazánkban.

A gondolat összenő mindig a szóval; a világos gondolat mindig megtalálja a maga helyes nyelvi kifejezését. Aristotelest és Kantot csak szaktudósok olvasták s ma is csak azok olvasák; műnyelvök egész a visszariasztásig saját szerű. Kétszeres, háromszoros olvasással lehet csak áttörni nyelvfalaikon szellemökhöz; nem is népszerűsödtek; homályosak, de mélyek is. A német romantikus idealismus azonban nemcsak homályos, de a maga üres egyetemességében a legtöbbször teljesen érthetetlen is.

Ha író munkát ad ki, az a célja, hogy nézeteit a közön-

* V. ö. Akadémiai fölolvasását (Akad. Évkönyv. 1840).

ség megismerje. Ez pedig csak azáltal lehet, hogy világosan ír. Mennyivel inkább szükséges ez oly tudományban, melynek képviselőit a tudomány megalakulásától kezdve homályosaknak s érthetetleneknek nevezik (Herakleitos, ὁ σκωτεινός) és abban a korban, midőn egy nemzet ily nagyon is elvont tudománykört először, minden előmunkálat nélkül, kezd megismerni. A XIX. század első felében a magyarság erősen akart tanulni; aránylag elég drága könyveket, folyóiratokat megvett s ha onnan műveltsége főtényezőit meg akarván szerezni, azokat érthetetlennek tartotta, reményében mélyen csalódott. Volt akkor érzék a magyarságban a philosophia örök problémái iránt; összhangot keresett a nekiindulás nagy korszakában ember és világ, az elme és a természet között. Ekkor virágozott azonban a legjobban a német idealismus, melynek az elvonás legmagasabb pontján álló rendszereihez képest, a philosophia történetében páratlanul érthetetlen műnyelv kapott lábra. E rendszeralkotók begubózták magukat a legmerészebb dialektikai szemlélődésbe s a philosophia hitelét éppen ez érthetlenség következtében mélyen megrendítették. Ezért mondja a német idealistákról *Schlosser*: a német tudósok előtt mindenkor gyanús volt az, a mi világos. E romantikus idealismus titokzatos tekintélye a homályban nyugodott; szájtátva bámulta az emberiség s nem is lehetett e tekintélyt megdönteni, sőt még bírálni sem addig, míg nem sikerült érthetetlen műnyelvöket világos nyelvre fordítani... de ekkor csakhamar sirba dőltek.

A huszas-harminczas években készült új költői nyelvünk. A szépirodalom bámulatos gyorsasággal lendült s ez előkészíthette volna a bölcséleti nyelv talaját is. Költészet és bölcsélet ugyanis mindig főeszköze volt és lesz az egyetemes emberi és nyelvművelődésnek, mert már fogalmuk alapján minden létezőre kiterjednek; igénybe veszik az ember összes nemesebb tulajdonságait, egész lelki világát hullámzásba hozzák; egyszersmind azon kényszerűség miatt, hogy a fontos lelki mozzanatok szavakat keresnek s megérzéskitést követelnek, a nyelv fejlődésére is kiváló hatásúak. Akkor válik valamely nyelv igazán műveltté, hajlékonyná, a gondolatok és érzelmek minden változatát festeni tudóvá, ha költőileg s a gondolatok dialektikája által bölcséletileg is kialakult. A költői kialakulás, mint minden népnél, nálunk is hamar elkövetkezett. A görögöknél Homeros már a legékesebb nyelven beszél; de mennyi idő telt el, míg a sophisták sportszerűen üzött vitaközlésai a bölcséletben is hajlékonyná tették a görög nyelvet, előkészítvén az utat Platonnak s Aristotelesnek.

Nálunk a költői nyelv ebben az időben már kiválóan fejlett; természetes tehát az, hogy a költői s a philosophiai nyelv között tátongó ellentét égbekiáltó volt. S ekkor akarták Hegelt magyar talajba ültetni. A német idealista rendszerek képviselői az eredetiséget nemcsak az új rendszerek megalkotásában hajhászták, hanem ezzel szükségképi kapcsolatban új nyelvre, új műszavakra is volt szükségük. A mi bölcséletünk, melynek még a legelemibb

fogalmakra sem voltak állandó műszavai, a kisértésnek ellen nem állott (bölcseleink német egyetemeken tanultak) s így az újonnan és minden gondolkodónktól másféleképp megalkotott szavak özöne lehetetlenné tette philosophiai műnyelvünk megalapíthatását és teljes kialakítását. A mi ugyanis a német nyelvben, melyet a hatalmas tudományos föllendülés úgy a hogy megacézózott s állandósított, nem sikerült, hogyan sikerülhetett volna nálunk? „S mi magyarok akarjuk Hegel rendszerét előadni, saját szavaival s dialecticai processusát eleve meg nem magyarázva?” — kérdi *Szontagh Gusztáv*, a hegeli nyelv legnagyobb ellenfele (Figyelmező 1839: 664.), egyszersmind biznyságul a „hegeliileg elkínzott érdemes olvasókra” hivatkozik. „Mihelyt az előszón túl, e rettentő közvetellen Vanokhoz jutottatok, nemde elkábult fejetek, nemde azt hívétek, hogy chinai nyelven beszélnek?” (U. o.)

Hatalmas vita támad, az ú. n. *hegeli vita*, egyrészt *Szontagh* és *Vecsei*, másrészt a hegelisták: *Taubner*, *Tarczy*, *Szeremlei* és *Wargha* közt az *Athenaeumban* (1838, 1839. évf.) és a *Figyelmezőben* (1838—1841. évf.). Ez a vita rendkívül fontos a maga csipkedő eszmecseréivel philosophiai műnyelvünkre. Lássuk néhány szavukat:

azonít (Wargha. Figy. 1840:35. l.); állítmányosság: dogmatismus (Wargha. Figy. 1840:39. l.); bel- és külérőműség (Figy. 1839:334. l.); dísztan: aethetica (Elenyák Gy. Figy. 1840:39.); egyediség, kettősdiség, hármadiság: monismus dualismus, triplicismus (Wargha. Figy. 1840:35.); erőnyileg: dynamice (W. U. o. 37.); elvtan: logica (W. U. o. 38.); eszmetan: metaphysica (W. U. o. 39.); elmész: philosophus (Fogarasi. U. o. 349.); egylénység: monismus (Figy. 1838:798. l.); egyéni állás: subjectivismus (Athen. 1842:26.); erősítmény: argumentum (U. o.); esztan: philosophia (Wargha); énlages és tárgylagos: subj. és obj. (W. Figy. 1840:33. l.); esztanár: philosophus (W. U. o. 37.); életműszerezet: organismus (W. Figy. 1839:334.); észvizsgálás: rationalismus (W. Figy. 1838:670.); *felfogás*: conceptus (Szeremlei. Figy. 1839:449.); feladás: problema (Figy. 1838:365.); kéteskedés: scepticismus (Figy. 1840:38.); *képzelem*: Vorstellung (Athen. 1842:26.); lélektanár: psychologus (Wargha. Figy. 1840:37.); *lélektan*: psychologia (W. U. o. 39:177.); léttudat: reines Sein (Szeremlei. Figy. 1839:59.); *léteg*: lényeg, Wesen (Figy. 1838:502.); *nézés*: szemlélet (W. Figy. 1840:33.); ösztetesség: synthetismus (Krug rendszere; W. U. o. 37.); *öntudat* (Figy. 1839:58. l.); *öntudalom* (Selbstbewusstsein; Athen. 1842:27. l.); rovizat: categoria (Athen. 1842:27.); szellemjelenettan: phoenomenologia (Figy. 1840:38.); válogatóság: eclecticismus (Figy. 1840:39.); dologiség: realismus (W. U. o. 39.); *eszményiség*: idealismus (U. o. 39.); világbölcsekedés: weltweisheit (melyen Wargha az egyetemes és szükségképi ismeretek rendszeres tudományát érti; ennek ellentéte a mysticismus, a túlvilágról való bölcsekedés. Figy. 1839:92.).

Bölcseleink egy része ilyen hegeli jargonban irt. A kétségbejítő műszavak tudós porával hintették be elvont tárgyaikat, czikornyával és dagálylyal ferdítették el a philosophia igazi czélját. E homályos, mesterséges, mélységesnek látszó, üres

„philosophiai“ nyelv tönkretette a józan fők előtt a philosophia hitelét s így e tudomány fejlődésének mérhetetlen károkat okozott. Hiányzott a legegyszerűbb orvosság, a világos és fontos gondolkodás, mely úgy is mindig megszüli a maga finom nyelvbeli különbözőzeteit. Ezt ajánlotta már Hume is: „Csak ez [pontos gondolkodás] tudja megsemmisíteni azt a homályos bölcséletet és metaphysikai zagyva-nyelvet (metaphysical jargon), mely népszerű babonából lévén összekotyvasztva, fölületes gondolkodók számára valami módon áthatatlanná teszi a philosophiát és a tudomány s bölcsesség látszatát kölcsönzi neki.“*

20. Néhány philosophiai műszóra vonatkozó vita a kor fölfogását kitűnően jellemzi.

Fogarasi kifogásolja Szontagh *képzeti* szavát, mert a *képzeti* a bilden, formare értelemben lett divatos. Ajánlja az ő *képletét képlelni*-ből (vorstellen), úgy mint *ízlelni*, *bélelni*. Arra támaszkodik, hogy a *képzelné* a népies irodalmi nyelvben csak imaginari, einbilden értelemben fordul elő; nem adható tehát a repraesentare, vorstellen értelem neki; Fáy András is használja a *képlet* (idea, repraesentatio) szót, melynek gyöke tehát *képel*. De ez nem tetszik Fogarasinak, hanem a *képlelni*: valaminek *képét lelni* (?), *meglelni* elménkben; ez a legalkalmasabb szerinte a vorstellen kifejezésére, míg a *képzeti*, *képzeti*, *képzés*: formare, formatio. A *képlet* többől lesz: *képlelés* (actus repraesentationis) és *képlelet* (effectus repraesentationis).** Hunfalvy Pál azonban*** arra utal, hogy ily fontos fogalom nélkül a közönséges élet sem lehet el, ott kell tehát keresnünk; itt pedig csak a *képzelné*-t találjuk. A repraesentatio kettőt jelenthet: 1. a tárgyat, melyet szemlélet által mintegy beemelek tudatomba; 2. a képzettársítás folytán fölelevenedett képet. Az elsőt nevezi Hunfalvy *képzetnek*, a másodikat, ha a valóságot nem fődí, *képzéletnek*; ez nem is zárja ki a „formare, bilden“ értelmét sem, mert a képzélet valóban az emlékezetben való *képzés* eredménye. Végeredmény: *képzeli*: vorstellen; *képzeli*: csak imaginari, *képzeli*: fantasisiren.

Fogarasi a speculatióra az *elmélkedést* ajánlja, mert a *szemlélődés* etymológiája nagyon tapasztalati (!). A substantia szerinte *állomány* s nem *állomány*; ez utóbbi bestandtheil, constitutivumnak felel meg. A szellem szót is tisztázni akarja. A németeknek a *mens*-re nincs szavuk, tehát a *geist*-et használják, mint a francziák is (*esprit*), holott más a *spritus* (*szellem*) és a *mens* (*elme*); a philosopha elmetan, elmészet, nem pedig *észtan*, mert az *ész* (ratio) csak alfaja a nemnek, a mensnek, *elmének*. A philosophia *szellemtannak* sem nevezhető, mert a szellem az anyag ellentétét fejezi ki. Szóval mens: *elme*, animus: *okos lélek*.

Wargha János *egyediség*, *kettősdiség*, *hármásdiság* szavakat

* The Philosophical Works of David Hume. Edinburgh. 1826. IV. 11.

** Figyelmező. 1840. 350. l.

*** U. o. 398. l.

használja a monizmus, dualizmus s triplicizmus helyett. A Figyelmező egyik szerkesztője, Schedel (Toldy) Ferencz azonban utal arra (1840. évf. 35. l.), hogy a *-di* névképző (az egy *valódi* kivételével) mindig kicsinyítő; egyszersmind gáncsol, kisebbitő vagy legalább tréfásan csúfolódó értelmet foglal magában, melynek: *csapdi, oktondi, orrondi, kortyándi, fitymándi, bököndi*; ha pedig *-os, -ös*-sel képzett melléknévhez járul, játékot jelent: *hunyósdi, bujósdi, királyosdi, katonásdi, tolvajosdi, zálogosdi, túlkösdí, gyűrűsdi*. Így a kettősdi, hármásdi csakis kettőn v. három megforduló játékot jelenthet; „mindenesetre pedig — mondja Toldy — sokkal gyermekesb kifejezések, mint hogy komoly tudományos rendszert határozhatnak.“ Azonfelül az egységiség más képzetű, mint a kettősdiség, hármásdiság, mert már a nyelvhasználattól lefoglalt *egyedből* (individualitas) származik.

Érdekes még Hrabowsky Dávid hosszas, inkább bölcséleti, mint nyelvészeti értekezése a *megmutatás, felmutatás* és *bebizonyításra* vonatkozólag. A *megmutatás* szerinte csak tapasztalati igazolás, minden „reflectálási eszközlés“ nélkül; a *bebizonyítás* állításunk elméleti igazolása; a *deductio* pedig *kihozás v. felmutatás* (Figy. 1840:425.). — A *speculatióra* az *észlelés** szót ajánlja és sajnálja, hogy Szontagh az *observatióra* foglalta le, a mi pedig a közönséges életben *vizsgálódás v. vizsgálat* (U. o. 445.). Szerintünk azonban Szontaghnak van igaza; a *vizsgálódás* bizonyos cselekvő közbelépést is tartalmaz, míg az *észlelés v. megfigyelés* inkább szenvedő eljárás (vö. NyUSz.).

21. A XIX. század első felének magyar philosophiája a német művek jó-rossz compilatiója, először *Wolf*, majd *Kant*, később *Fichte*, *Schelling* és *Hegel* nyomán, úgy hogy bölcselőtünk nem az igazság után való sóvárgás, hanem földrajzi helyzetünk, könyvtáraink s egyéb művelődési eszközeink meglétele vagy hiánya határozta meg. *Szontagh Gusztáv* az első, ki nálunk ezt erősen hangsúlyozni meri. Erősen hirdeti, hogy Németország nem a világ, a német philosophia nem a világ philosophiája. Meg kell szabadulni az örökös majmolástól, saját lábunkra kell állanunk. S a mint ezt hirdeti, akként azt is, hogy ehhez az új philosophiához új, művelt, csiszolt nyelv is kell; éppen ezért szeretné Szontagh philosophiai írónk figyelmét feszültebben a műnyelvre vonni, mert kifejlett magyar philosophiai nyelv nélkül lehetetlen philosophiai tárgyakról magyarul gondolkodnunk s e nélkül eredeti philosophiai előadásaink sem mások, mint latinul vagy németül gondolt magyar fordítások (Figyelm. 1838. évf. 430. l.). Ha olvassuk a XIX. század első felének hegelista termékeit, egészen idegen világban élünk, mintha csak nem is hazai nyelvünkön szóltak volna e gondolkodók. Nyelvtörténetileg szinte áthidalhatatlannak tűnik föl előttünk az ür, mely mai s félszázad

* Bánóczy (Nyr. 5:245) viszont a *wahrnehmen*-t fejezi ki az *észlel* szóval (*észlelés, észlelet: wahrnehmung.*)

előtti nyelvünk közt tátong; elég sokszor hiába is próbáljuk helyettesíteni az egyes műszavakat a maiakkal, nem sikerül kisütnünk értelmüket. Így pl. az Athenaeum 1842. évf. 26. l.: „A lét *hatányában* először azon lehetőséget vesszük észre, mely szerint a létbe átmehet. Előbb hatalmában állt a lét: átmehetett s a lehetőségben is maradhatott; de miután átment, a létnek hatalmába esett. Mivel pedig a *hatány* szabad és végtelen, két ellenkezőt: lehetőséget és nem lehetőséget nem zár ki magából“ stb. Számos próbálgatás után a *potentia* értelem tűnik föl a leg-helyesebbnek. Ha azonban fölütjük Ballagi szótárát (1864), ott momentum értelem van a *hatánynak*.

Szontagh, az egyszerű nyugalmazott huszárkapitány, a leg-hatalmasabb ellenfele az ilyen homályos szavú hegelistáknak. Propylaeumbaiban és a Figyelmezőben álnéven és nyílt sisakkal folyton támadja őket. Hazafisága szinte meghatottságot ad szavainak: „kénytelen vagyok ellenfeleimet kérni: szóljanak világosan.“ De előre tudja, hogy ez csak kiáltó szó a pusztában; ezért keserű gúnnyal hozzászól: „ha azt teljesítenék, magok ásnák meg ön rendszerök sirját.“ Különösen hadat üzen e szóknak: általános: *allgemein*; érdemény: *begriff*; érzés: *selbstsucht*; vizsgálmány: *theorie*; nem egészen azért, mert talán rosszabbak az *egyetem*i, *fogalom*, *önzés*, *elmélet* szavaknál, hanem mert ezeket a használat már beiktatta műnyelvünkbe. Megtámadja ezen elváltoztatott szavakat is: tapasztalékos, képletes, műszerség, tüntekezni, egyelem, kívántmány, állatás, észmérés, ténytan (= erkölcstudomány), *hatály* (Figyelme. 1839. 667. l.).

Szontagh tisztaságra törekszik, de nem csupa purismusból, hanem mert keleti nyelvünk a nyugati latinnal össze nem olvasható, a latin szövégek „irgalmatlanul kirínak beszédünkéből.“ Szontagh, hogy érthető legyen, új műszókat nem gyártott, hanem kiválóan iránytszabó hatása erejével, a régebbieket virágoztatta föl. Minthogy szigorú egységre törekszik a philosophiai nyelvben, jobb íróinkat és szótárainkat (különösen Fogarasiét, 1833) állandóan szeme előtt tartja, mit nélkülözhetetlen föltételnek mond, ha egyszer már végre megállapított műnyelvre akarunk szert tenni. Eppen ezért a nyelvújítás erősen meglátszik műnyelven; noha nagyon helyes támadó elveket hirdet és romlatlan nyelv-érzéke van, kénytelen hódolni kora szellemének. Könyveiben* melyek korának nemcsak nyelvre, de tárgyra is legjobb s ma is élvezhető termékei, a következő műszavakat találjuk, melyek közül sok megállapodott:

aránylagos: *relativus* (Propyl. II. 149.); *alany*, *alanyi* (észleges v. éneleges az alanyi helyett azért nem használható, mert *ész*: *vernunft*, *én* pedig *ich* (Propyl. I.; el. XI.); tárgy, tárgyilagós v.

* Propylaeumok a magyar philosophiához. 1839. (= Propyl. I.) Propylaeumok a társasági philosophiához 1843. (= Propyl. II.) A magyar egyezményes philosophia. 1855.

tárgyas (Propyl. I. el. VIII.), *tárgyilagostítás* (Propyl. I. 106.); azonságrendszer: identicismus (U. o. 118.); alakoskodás: formalismus (U. o. 119.); *bölcsélet*: philosophema (Propyl. I. ef. IX.); boldogságtan: eudaimonismus (U. o. 26.); *behozás*: inductio (U. o. 61.); *eszmélet*: bewusstsein (Propyl. I. el. VII.); *eszmélni*: sich bewusst werden (Propyl. I. el. VIII.); *elvonat*: abstractio (Propyl. II. 34.); *elemzés*: analysis (Propyl. I. el. VIII.); *összekötés*: synthesis (U. o.); *elmélet*: theoria (U. o. IX.); *érzet*: érzelem (Propyl. II. 35., ma sensatio értelemben); *érzület*: Gesinnung (Vadnay Lajos szava, Propyl II. 199.); *érvék*, *érvékiség*, *érvéki*: sinn, sinnlichkeit, sinnlich (Propyl I. VIII.); *érzelem v. érzemény*: gefühl (U. o.); *értelem*: verstand (U. o.); *értelmesség*: intelligenz (U. o.); ész: vernunft; *észleges v. észszerű*: rationell, vernunftmässig (U. o.); ellenben okos, okosság: klug, klugheit* (U. o.); *észlelés*: observatio (U. o.); *fogalom* (U. o.); *fejtemény*: probléma (U. o. IX.); *fogékonyság*: receptivitas (U. o. 33.); határozat: definitio (U. o. VIII.); *igenleges*: positivus; *nemleges*: negativus (U. o.); ismeretmód (U. o. 67.); képzetmód (U. o. 18.); *következtetés*, *következmény* (U. o. VIII.); közvetítés (U. o. 228.); *lény*: wesen (U. o. XII.); lett dolog v. tett: tény (U. o. IX.); lényesség: substantialitas. (U. o. 101.); *működés*: operatio (U. o. IX.); *nézet*: ansicht (U. o. VIII.); *összetes*: concretus (U. o.); *összelés*: combinatio (U. o.); *próbakő*: criterium (U. o. 122.); *ráviteles*: relativus** (U. o. 213.); *szemlélet*: anschauung (U. o. VIII.); *szemlélődés*: speculatio (U. o.); *önmagát teszi* (setzt sich): tételezi (U. o. 113.); *viszonyos*: relativus (Propyl. II. 27.); világszemlélet: weltanschauung (Propyl. II. 58.); *világnézet* (U. o. 133.); *világtagadás*: acosmismus. (Propyl. I. 97.)

Körülbelül Szontaghal egy irányban halad *Purgstaller József*, kinek A bölcsészet elemei (1843. 6. rész) cz. munkája a kor legjobb kézikönyve; nagy elterjedése főleg azon szerencsés világosságban rejlik, melylyel Purgstaller bölcséleti fogalmakat tárgyalni tud. Ez érdemét már Szontaghal is elismeri. Bölcséleti műnyelvünk fejlesztésében kevés tanerőnknek van annyi érdeme, mint Purgstallernek; előtte világosabban senki sem írt.*** Néhány műszavát közöljük:

álbizonyítás: paralogismus (VI. 117.); *állományostt*: substantialisál (VI. 118.); *bevezető tan*: propaedeutica (I. 3.); *eszmétársítás*: associatio idearum (I. 19.); *eszmélés*: reflexio (I. 29.); ellentiség: contrast (I. 55.); eszmevéd: idealismus (III. 127.); elvvéd: dogmatismus (III. 128.); erénytan: aretologia (IV. 3.); *eszmétan*: ideologia (VI. 36.); *életműves*: organicus (I. el. 2.); *életműködés* (I. 6.); *érzetgőcz*: sensorium commune (I. 8.); *észbírálat*: criticismus (III. 130.); életrendtan: diaetetica (IV. 50.); élvezettan: hedonismus (4. 95.); *feltevés*: hypothesis (II. 27.); *fajostítás*: specificatio (VI. 162.); *gon-*

* Imre, Ruszek, Fejér stb. a *ratiót* mondták *okosságnak* (rationalis: okosságos, okosságbeli, okossági).

** Zsilinszky Mihály Széptanában (1897.) 5. l. *ráviteles*: inductiv; Brassainál (M. Philos. Szeml. 1890. 19.) *ráviteles*: projektivisch.

*** Pápay Jeromos: A magyar bölcséleti irodalom története Apáczeitől az élőkig. Kassa. 1878.

dolkozástán: logica (I. el. 3.); gépileg: mechanice (III. 80.); halmazó v. *lánczos következtetés*: sorites (II. 40.); *ismerettan* (I. el. III.); *ismertető jel* (III. 122.); *ismérv* (I. 55.): criterium; *követelmény*: postulatium (II. 26.); *kémllet*: observatio (II. 62.); *kiömlés*: emanatio (VI. 6.); *lélektanár*: psychologus (I. 53.); *módszertan* (II. 47.); *öntudat* (I. 32.); *önkorság*: egoismus (I. 63.); *öntörvényhozás*: autonomia (VI. 118.); *rögzött eszme*: fixa idea (I. 22.); *sarkigazság*: axioma (I. 26.); *segédétel*: lemma (II. 27.); *sarkfogalom*: terminus mediús (II. 32.); *szembetűnő*: evidens (III. 13.); *szépműtan*: aethetica (I. 3.); *talóka*: cretin (I. 47.); *tantétel*: theorema (2. 26.); *tösfogalom*: categoria (VI. 112.); *visszaidézés*: reproductio (I. 19.); *vérmérsék, véralkat*. (I. 48.)

22. Szontágh támadásai ellenére is bölcselőink jó része továbbra is „hegelfi“ maradt. A nyelvújítás korcsszavait nem sokan fogadták lelkesedéssel, még maga az sem, a ki alkotta, és mégis lábra kaptak. A nyelvész gyakran eleve visszautasította. a philosophus sokszor logikátlanak minősítette őket, de azért csak előre törtek, különösen a hegelianusok pártfogása alatt. *Wargha János* még 1870. megjelent Eszmetanában is ragaszkodik homályos szavaihoz, bár némelyiket megváltoztatja: a kettősdiségből (dualismus) *kétfelezettséget* alkot (37.); a *lehetőségességektől, önvalódítmányoktól (!), szervezkedésektől, valódításoktól* azonban továbbra is hemzseg könyve. Íme egy példa: „az ellenkezésben kell lenni ellentétes *gönczölősségeknek*, mely ellentétes *gönczölősségek* egymást ébresztik, egymást sarkalják.“ (36. l.) Ki fia érti ezt? W. még a tájnyelvet is beleveszi műnyelvébe, annyira árkon-bokron magyarit. (L. MTsz.)

Erdélyi János mint hegelianus is e körbe tartozik. Szerinte nyelvünk is úgy alakult, hogy semmi más philosophiai rendszerre nem alkalmazható, mint a hegelire.

Mint a magyar bölcsélet történetének első megírója* (Balogh Pál műve gyöngye kíséret), többször foglalkozik a bölcsélet műnyelvének történetével is. Így különösen A hazai bölcsészet jelene (1857.) cz. művében (22—43. l.). Erdélyi nyelvésze a nép. Bűnös hanyagsággal vádolja e tekintetben bölcselőinket s korában sem lát még derekasabb igyekezetet a hiba kiküszöbölésére; bölcselőink szerinte a nyelv tudtán kívül bölcseltek. Különösen egy ontologiai kifejezés kihalását sajnálja, a *val* és *vol* gyökét, mely közkeletű alakjaiban élt és él ma is: *binos valván* (Magyar Benigna imakönyve). Hová lett — kérdi — a vallani ige *habere* értelme? E szókkal eszmék haltak ki a nemzet tudatából.

Fölveti a kérdést, vajjon nincs-e nyom a mi népünk nyelvében, mely bizonyos hajlandóságot mutatna az elméleti bölcselőre? Erdélyi széles mederben igyekszik ezt kimutatni; nem gondolja meg, mily óriási ür tátong a naiv népies és közéleti gondolkodás és az elméleti philosophia sokszoros logikai árnyék-

* A bölcsészet Magyarországon. 1865. Filoz. Írók Tára 1885. Ezt idézzük (Bölcs. Magy.).

latai közt. Ha a természetrájk *műnevei* (s nem műszavai) a népnyelvből kölcsönözhetők, abból nem következik, hogy egy elméleti tudomány műszavai is ugyanabból a forrásból merithetők. Erdélyi, mint a népnyelv első nagy búvára, nyelvünknek a spekulatív ismeretek kifejezésére való hajlamát először is a magyar *elmejárá*s ellentéteket kifejező közmondásaiban keresi; egynek elmúlása, másnak újulása; a világ tagadva szaporodik; tolvajok hozzák a jó törvényeket; hogy sokat egyél; kevésből sokat végy; hegyes szarv megtonkul; sirva vigad a magyar stb. Majd a magyar nyelv metaphoras kifejezéseit állítja elének a népnyelv bölcséleti jellemzésére. — De mi köze mindennek tudományos műszavainkhoz? A népnyelv szavai és fordulatai csak nem ütik meg egy részben speculatív tudomány műnyelvének mértékét? Vagy Erdélyi csak a magyar elme és nyelv arravalóságát akarta bizonyítani? Hazafias buzgalmát bölcséletünk történetére való pillantás azonnal megczáfolta volna; ez egyszer azonban a történetíró nem kért tanácsot a történettől.

Erdélyi népnyelvi példái épen nem biztosítékai a magyar nyelv tudományos kifejezésekre alkalmas voltának s így a bölcsélet népszerűsítésének. Igaz, hogy a bölcséletnek népszerűnek is kell lenni; de valójában — ha a tényállást és nem az óhajokat tekintjük — csak a felső tízezerek legfelsőbb rendjének tudománya. Azonfelül a szakszerű philosophiának van bizonyos aristokratikus hajlama, mely sohasem engedi magát egy nemzetnél sem népszerűsíteni s ebben ellaposodását és halálát látja.

(Folytatjuk.)

KORNIS GYULA.

Régi török jövevényszavaink.

VI.

[181. **kándró** tóban élő hal, talán *Perca fluviatilis*; a MTsz.-ban egy adat HERMAN MHAJK.-ból. < burj. *χadarax*, *χadاران*, *χadar* *Salmo thymallus* CASTR. 110 || m a n d z s u *χadara* GAB. 91. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4: 183.

Alaki okokból elfogadhatatlan.]

182. **kantár** [alaky. *gantár*, *kéntár* MTsz.] 1. zaumriemen, zügel, 2. vastag fonálból vagy hársból készült ritka hálószerű fonadék, a melyben az ételhordó edényt a mezei munkásoknak kiviszik, MTsz.

< o s z m. *kantarma* ein kurzer zügel, mit dem man den kopf der pferde in die höhe hält, wenn man sie zur tränke führt RADL. 2: 121 | c s a g. *kantar* das kurze leitseil; *kantar* ein pferd kurz anbinden VAMB. Stud. 313, ZENK. 685 || m o n g. *χantar*- den zügel der pferde straff anziehen und an den sattel-

knopf befestigen SCHM. 128 (? vö. mong. *γantu-* détourner les yeux Kov. 724); *γantarya ėilbuyur* une courroie que l'on met dans la bouche d'un cheval et qui passe sous son ventre où l'on attache, pour l'obliger à baisser la tête Kov. 724, b. (→ j a k. *γantarya* id. BÖHTL. 77).

Legrégibb adatunk a m. *kantár* szóra a 17. század elejéről való (a Beszt. Szój. *kantrengu* = „antena“ szavát FINÁLY a *farmatring* eltorzításának tartja); nem lehetetlen, hogy csak újabb, szláv révén került oszmanli jövevényszó, vö. szerb. lengy. *kantar* MIKLOSICH, Denk. 34:326, EtWb. (a m. szó mindkét helyen hibásan *kántár*).

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; BUDENZ, NyK. 6:306, 10:85; VÁMBÉRY, NyK. 8:157; MUNKÁCSI, NyK. 17:96.

[183. **kanyaró** [alakv. *kanyaru*, *konyoru*, *konyorú* MTsz.] masern < kaz. oszm. *kizamik* masern, scharlachfieber RADL. 2:823 | vö. még bar. *kizilzuk* masern, rötheln | kirg. *kizilša* id. RADL. 2:829 | csuv. *χερλοχεν* kanyaró NyK. 37. Mell.: 37. Alapszó: *kiz-* roth werden, glühend werden. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:118.

Még ha felteszszük is, hogy a m. *kanyaró* eredetibb **karamó* helyett van [vö. *kanyarodik* ~ *karamodik* MTsz.], az első szótag a-ja akkor is magyarázatlan marad.]

184. **kapu** [alakv. 1216/30: *Cv-copu*; 1319/22: *kopu* OklSz.] tor.

< ó-tör. *kapuγ* THOMSEN, Inscr. 20; RADLOFF, Inscr. Neue folge 168; Zweite f. 93, tor | u j g. *kapuγ*, *kabuγ* [?] porte Kud. Bil. 2:86:10; THOMSEN, KSz. 2:248 [RADLOFF hibásan *kabuk*] | kún *kabak* CCum. 186, 188, 206 | oszm. *kapu*, *kapi*, RADL. 2:414, ZENK. 691 | csag. *kapuk*, *kapuγ* VÁMB. Stud. 308 | karaim *kabak* | kaz. tob. bar. kirg. *kapka* RADL. 2:438, 418 | kaz. *kapi* RADL. Sprachm. 25 | bask. *kápka* KSz. 5:250 | csuv. *χapxa* ZOL. 91, NyK. 37. Mell.: 34.

Vö. PRAY, 104; BEREGSZÁSI, 115, 137; GYARMATHI, Affir. 206, 228; Voc. 32; VÁMBÉRY, NyK. 8:157; BUDENZ, NyK. 10:85.

185. **karó** pfahl, pflock.

< u j g. oszm. kaz. kirg. alt. tel. leb. *kazik* pflock, pfahl RADL. 2:374, VERB. 114 | kún *altú chazē* CCum. 161; RADLOFF olvasása szerint (Sprachm. 24): *altın-kazik* „der polarstern“ | csag. *kazuk* VÁMB. Stud. 311; *karuk* (vielleicht ein versehen für *kazuk*) RADL. 2:188 | bask. *kádők* id.; *tímər-k.* sarkesillag KSz. 5:249 [vö. kaz. *tímər-kazók*, csag.

polarstern, tkp. ,vas-karó' RADL. 3:1135, 1409].

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:157, BUDENZ, NyK. 10:85.

[186. **karvaly** falke, sperber < tör. **kargul* (**kargaul*, vö. tör. *torγul* falke, tat. *kirkaul* fasan, mong. *χorγoul* id.). Vö. MUNKÁCSI, ÁKE. 330, 352; NyK. 21:117; SZILASI, Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez, 18; de vö. GOMBocz, NyK. 36:475.]

[187. **káta** a gyalom zsákja, KASSAI, Szókönyv, 3:122; HERMAN O. MHalk. < kaz. kirg. alt. *katta* tasche, ein lederner tabacksbeutel RADL. 2:258; vagy: kaz. *kata* nemezcsizma BÁL. 42 | bask. *kata* БАЛМАККИ КАТАР. 129 [vö. orosz *komri* art leder-ner bauer-schuhe]. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:204.

Egyik egybevetés sem meggyőző. Nincs nyoma annak, hogy akár a tör. *katta*, akár a *kata*, mint halászati műszó, hálórész megnevezésére is szolgálna, sem pedig annak, hogy a magyar *káta* általában „zsák“-ot is jelentene, vagy jelentett volna.]

[188. **katáng** solsequium, intubus, cichorium < kirg. *kau*, *kaudak* avarfű | csuv. *katan* csalán. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 18:116. Csuv. *katan* = kaz. *kitän* „len“; a kirg. *kaudak* megfelelői: krim. *kaudan* | mis. *kaudan* | tob. *kaudak*, *karlak* „avarfű“. Vö. bővebben GOMBOCZ, NyK. 36:477—8.]

[189. **katka** „vacsmacska alakba kötött négy nagyobb horog, a melylyel a halász a fenekes horgokat a víz fenekén megkeresi és fölszedi.“ HERMAN O., MHalk. < tör. *kadak*, *kadaz*, *kadiy*, *kadü* nagel, hufeisen, pfund, riegel, sattelbeschlag RADL. 2:307, 308, 322, 330. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:274.

A magy. *katka* nyilván egy szláv dem. *kotzka* (ebből *koz* „macska, kandur“: vö. lengy. bulg. *kotka*) átvétele. Megemlíti eszláv szavakat részben MUNKÁCSI is, de a hangalaki egyezést véletlennek tartja. A jelentésváltozásra vö. a *vasmacska* szót.]

[190. **káva** [alakv. *gáva*, *kámva*, *kánva*, *kányva* MTsz.] reif, umfassung < tob. *kabak*, kerítés a mezőn | kirg. *kabak*: *sajidin kabagi* a hegyszakadék felső karaja BUDAG. 2:2 < oszm. *kapa*- umhüllen | csag. *kaba*- umfassen, umgeben, einschliessen, zustopfen, belagern RADL. 2:435 | kirg. *kama*- id. RADL. 2:479 stb. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:205.

Érthetetlen volna a magy. *káva* alakban a *-k* névszóképző nyomtalan eltűnése. Különbben is az idézett igéket alig lehet elválasztani a tör. *kapa*-, *kaba*- „zudecken“ igétől, a melyből MUNKÁCSI (Ethn. 4:205, jegyzet) — szerintem tévesen, — a *kupak* és *kápa* szavakat származtatja. A *kápa* „blendleder, augenleder; caputium equi“ nyilván azonos a „kutte, kapuze, kappe“ jelentésű s szláv (ASBÓTH, NyK. 18:373) vagy latin-olasz (MELICH, Szláv jövev. 2:300) eredetű *kápá*-val; így már a NySz. is. A *kupak* < tör. *kapak* „deckel“ [már: SÁNDOR, Sokf. 12:74; CZUCZOR-FOGARASI; VÁMBÉRY, NyK. 8:163, BUDENZ, NyK. 10:86] származtatás a magyar szó *u* tőhangzóját nem magyarázza meg; különben a *kupak* szót először SzD.-ban találok.]

191. **kecske** [alakv. *keske* MTsz.] ziege.

< oszm. csag. krim. *käci* ziege RADL. 2:1145 | chin-tör. *käcki* RADL. 2:1148 | kaz. *käzü* ziege RADL. 2:1149; *käzü* RADLOFF 2:1171. szerint „reh“, de BÁLINT-nál „kecske“ | tob. *käzü* reh | bask. *käzü* КАТАР. 111 | csuv. Buj. *kažaca*, *kažaca*, Mkar. *kašara* NyK. 36:11.

Különválasztandó ettől: csag. krim. *äcki* | kirg. *eški*

kecske RADL. 1:864, 911 | alt. *ečki* VERB. 55 | szag. *üskü* RADL. 1:1879 | bar. *itskü*, tob. *itski* RADL. 1:522 | kumand. *öökü*, küarik *ötskü* RADL. 1:1287, 1289 = mong. *isigen* KOV. 285; *ischègae* PALL. ziege, junge ziege [MUNKÁCSI szerint (KSz. 6:378) = szkr. *ažá-* ziegenbock].

Vö. BEREGSZÁSI, 115; GYARMATHI, Affin. 194, 223; Voc. 36; VÁMBÉRY, NyK. 8:158, BUDENZ, NyK. 10:85, 20:151; MUNKÁCSI, NyK. 18:82, ÁKE. 512, KSz. 5:354, 6:378; WICHMANN, Lehnw. 73.

192. **kék** [alakv. 1216, 1229, 1275 stb. *keyc* OklSz.; *kik* NySz., MTsz.] blau.

< ó-tör. *kök* THOMSEN, Inscr. 19, 20 | ujj. *kök* RADL. 2:1220 | kún *kök* kék. ég CCum. 78, 108, 160 | oszm. *gök* BI. 666 | csag. *kök* grün, blau, himmel VÁMB. Stud 330 | bask. *kuk* KSz. 5:255 | kaz. *kük* BÁL. 67 | kojb. *kök* blau, grün KATAN. 125 | karag. *kuk* CASTR. 97 | alt. tel. leb. kirk. *kök* kék, zöld, fü VERB. 182, RADL. 2:1221 | csuv. *kévak* kék ASM. 8 | jak. *küöχ* die grüne od. blaue farbe; *köyör-* grün od. blau werden BÖHTL. 57, 72 || mong. *küke* bleu, vert KOV. | kalm. *kükü* JÜLG 182 | burj. *kökö*, *χöχö* CASTR. 115 || mandzsu *kuku* bläulich, grau, GAB. 156.

Vö. GYARMATHI, Affin. 223; SÁNDOR, Sokf. 12:175; VÁMBÉRY, NyK. 8:158, BUDENZ, NyK. 10:85.

193. **kelengye** „jegyruha, ajándék, leánynegyed“, SzD.

? vö. keleti-tör. **kelindik*, vö. oszm. *gelinlik* état de fiancée, dot nuptial ZENK. 758. Alapszó: köztör. *kälin*, *kilän* schwiegertochter, frau eines jüngeren verwandten | csuv. *küü* ASM. 362, 376. Vö. még: csag. *kälinčäk* | kirk. *kälinšek* die braut, eine junge frau bis zur geburt des ersten kindes RADL. 2:1117—8. Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13:262.

E magyarázat szerint a magy. *kelengyé*-t eredetibb **kelendöböl* kellene származtatnunk. A *kelengyé*-t az irodalmi nyelvben BARCFALVI (1787) honosította meg, vö. NyUSz. SzD.-nál csillaggal. A népnyelvből igen kevés adatunk van (Nyr. 14:469, 25:571, 28:124, 30:588). Más magyarázatot kísértett meg MELICH Nyr. 28:399.

194. **kender** [alakv. *kendör* (írva: *kendür*, számos adatban a XIII és XIV. századból) OklSz.; MTsz.] hanf, Cannabis sativa.

< ujj. oszm. alt. tel. leb. sor, tar. küär. *kändür* der hanf, der flachs, das hanfgewebe RADL. 2:1081, VERB. 169 | kún *chendür* CCum. 102, 106 (*kinadir* CCum. 143; KUN szerint ‚kender‘, de vö. RADLOFF, Sprachm. 27) | kaz. bask. *kinder* VOSZKR. 108, KATAR. 137 | kirk. *kendir* RADL. 2:1081 | kkirk. *kündür* egy euphorbia-faj, melyet szönek; kender KSz. 2:114 | kojb. *kendör* KATAN. 122 | nog. *kündürš* RADL. 2:731 | csuv. *kandür* ZOL. 31.

Vö. BEREGSZÁSI, 126; GYARMATHI, Affin. 223; Voc. 35; HUNFALVI, VogF. 297; BUDENZ, NyK. 10:132.

195. **kéneső** [alakv. *kenósó* Murm. 1590; *kineső*, *kényeső*, *kinyeső* NySz., MTsz.; népetymológiával: *kénasó*, *kinasó*, *kényes-üög*, *kényesítő* MTsz.] quecksilber.

< kún *konessu, chonasuj*, CCum. 30, 94 *argentum vivum*; RADLOFF olvasása szerint (Sprachm. 32): *könäsü* | kaz. *künü-süwi* BÁL. 163; *кeнacy* BUDAG. 1:705 id. | ujj. *könüksü* id. A Chinai-ujgur szótár 68. lapjáról idézi RADL. 2:1245.

Igaza van MUNKÁCSINAK abban, hogy HUNFALVY magyarázata (kún *konessu, chonasuj* = tör. **kümüş* + *su* „ezüst-víz“), bár magában véve tetszetős, az újabban előkerült kazáni és ujjur adattal nem egyeztethető össze. MUNKÁCSI szerint is összetétel, de szerinte az első tag oszm. *känü*, kirg. *kenü* „zecke“, tehát az egész összetétel jelentése „parasitenwasser, zeckenwasser“; persze az idézett ujj. *könüksü* alakot ez a feltevés sem magyarázza meg.

A magy. *kéneső* szóra, a mely kétségekivül népetymologiai alakulás, a legelső adat a XVI. század közepe tájáról (1533-ból) való. (Igaz, hogy BALLAGI „Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár“ 218. lapján már a MünchC.-ből idézi a *kéneső* szót, csakhogy az illető helyen nem „quecksilber“-ről, hanem valóságos *kén-eső*-ről, „*schwefel-regen*“-ről van szó). Lehet, hogy csak újabb, pl. kún jövevényszó.

Vö. KUUN GÉZA, CCumanicus 30; HUNFALVY, A Petrarca-codex 42; BUDENZ, NyK. 21:158; MUNKÁCSI, KSz. 2:237.

196. *kép* [alakv. *keep* ÉrdyC. 46, 166; *kép* MünchC.; *kíp* SYLV. UjTest. vö. NyK. 31:97; *kíp* MTsz.] bild. vorstellung; standbild; *-képen, -kép* vö. BUDENZ, Magy. Nyelvészet 5:542; SZARVAS, Nyr. 21:150; TMNy. 690.

< ujj. *kep, geb* (ez utóbbi olvasatra alig van ok) form, bild VÁMB. Kud. Bil. 215; *kebit, kebid* form, bild, hülle, gestalt, äusseres aussehen ibid. | ó-oszm. *gib* ebenbild, bild, aehnlicheit VÁMB. Alt-osmanische sprachstudien 169 | alt. *kep* VERB. 170 | sor *käpkä* muster, leisten, form RADL. 2:1188, VERB. 170 | jak. *kiäb* form, gestalt BÖHTL. 66 || mong. *keb* forme, modèle SCHM. 147, Kov. | burj. *xep* form für kugel CASTR. 124. — Vö. oszm. *gibi* comme, ainsi, à l'instar Bl. 2:564 | kún *kibi* addita alicui nomini denotat alicuius similitudinem CCum. 174 | turkoman *kibin, gibin* -ként, gyanánt NyK. 15:52 | kaz. *kibäk*; *kük* RADL. 2:1416, 1423 | tob. *kibäk* RADL. 2:1400.

Vö. HUNFALVY, VogF. 280; VÁMBÉRY, NyK. 8:159, BUDENZ, NyK. 10:85; MUNKÁCSI, NyK. 18:116 [DONNER, Wb. 1:82].

197. *kepe* fruchthaufen, mandel.

< kaz. *kübä* kis rakás széna BÁL. 69; so viel heu man auf einmal mit der heugabel aufheben kann RADL. 2:1518 | bask. *kübä* копна KATAR. 152 | sor *kobu* die garbe RADL. 2:660 | csuv Buj. *куба*, Mkar. *коба* szénaccsóó ASM. 11,357.

Megjegyzendő, hogy van a törökségben egy másik alakra és jelentésre közel álló szócsoport is (kún *keben* „en huwte“ CCum. 234 | kaz. *kibän* kazal, boglya BÁL. 57 | bask. *käbn*

KATAR. 109 | kirg. *kebän* RADL. 2:1192 | bar. *kübän* R. 2:1191 | to b. *kibän* R. 2:1399 | csuv. *kaBan* ASM. 63 [a törökből or *kaBänz*] s a magyarban is a *kepe* mellett *kéve* ‚garbe.‘ MUNKÁCSI szerint (Ethn. 4:205) a *kepe* és *kéve* egyazon török szónak két különböző nyelvjárásból való átvétele (KSz. 4:256 szerint *kéve* < tör. *kübä*, de KSz. 5:359 szerint *kepe* < tör. *kübä*).

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13:262, Ethn. 4:205, KSz. 4:256, 5:359 [BUDENZ, Szóegyeztetések 19, 31: DONNER, Wb. 1:77, 83].

198. *keselyü* [alakv. *köselö* Murm. 1034; *köseljö*, *keselő*, *keselé* NySz., OklSz.] geier.

? tör. **küülük* vö. csag. *kučalak* geier RADL. 2:1009; *kužalak* le milan ZENK. 712.

Vö. GOMBOCZ, NyK. 31:125.

199. *kés-ik* [alakv. *keesyk* ÉrdyC. 355: *késuen* MünchC. 238; *kisedelem* SYLV. UjTest. 1:80] verweilen, säumen; *késő* [*késén*, *kísén*, *késün* MTsz., NySz.; *késübb* MTsz.] zögernd, zandernd; spät.

< tör. **käč*- vö. csag. tar. *käčik*- spät bleiben, sich verspäten RADL. 2:1146 | alt. *kečik*- id. VERB. 174 | kaz. *kičak*- RADL. 2:1381 | kirg. *kešik*- RADL. 2:1181. — Vö. még: alt. tel. ujj. *käč* spät, lange, (von der zeit) Kud. Bil. 18, 11; RADL. 2:1142, VERB. 174 | kirg. *keš*, kaz. *kič* id. | kún *kečow* piger, cunctabundus CCum. 135; *keziw* CCum. 220, träge' RADL. Sprachm. 31, de KÜN szerint: ‚sectio, consuetudo.‘

Vö. BEREGSZÁSI, 116; GYARMATHI, Affin. 378; BUDENZ, NyK. 2:156, 10:85; VÁMBÉRY, NyK. 8:159.

200. *kín* [plur. *kínok*; alakv. *kinzotviatw* HB.; *keen* ÉrdyC. 89, 122, JordC. 162; *kén*, *kíny* MTsz.] peín, qual, marter, folterung.

< ujj. *kijjn*, qual RADL. 2:718. | kún *kyn* CCum. 169; *kin* 209; qual, marter; *kinov* cruciatus 138; *kinadi* torsit 138; *kinaidelar* cruciaverunt 170 | oszm. csag. *kijn* qual RADL. 2:725, KÜN. 129 | tel. leb. küär. kirg. *kijn* qual, schwierig RADL. 2:695 | alt. kaz. *kijjn* qual, strafe; prügel RADL. 2:718, VERB. 159 | csuv B u j. *žón*, Mkar. *χən* baj, betegség; *žóns-*, *žónü-* ütni, verni ASM. 361, 363.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:159, BUDENZ, NyK. 10:85; MUNKÁCSI, NyK. 17:97 [DONNER, Wb. 1:64].

201. *kis* [alakv. *küs* OklSz., MTsz.] klein; *kicsi* klein (a NySz.-ban s az OklSz.-ban csak egy pár kései példaadat); *kicsid* [alakv. *kücsid* OklSz., MTsz.] klein, wenig, gering; *kicsiny* [alakv. *kücsin*, *kicsény*, *kicsin* NySz., OklSz.; vö. még: *kičenèd* BécsiC. 72, *kewczew-ned* EhrC. 145] id. A mai irodalmi nyelv jelzőnek a *kis*, (és *kicsi*, *kicsiny*), állítmány-kiegészítőnek a *kicsi*, *kicsiny* alakot használja (de vö. „nyavalyád nem *kis*“ NySz.).

< ó-tör. *kičig* klein RADL. Inschr. Neue f. 171 | ujj.

kişik RADL. 2:1383 | kún *chiči* CCum. 75 | oszm. *küçük* klein; *küci* frätze, lotterbube, *kuçak* jedes kleine ding, lotterbube RADL. 2:1491—3 | csag. *kiçik* RADL. 2:1381 | kaz. *keçə*, *kiçek* klein RADL. 2:1413 | kirg. *kişi*, *kişkenü* R. 2:1392—3 | kojb. *kəçəg* klein, *kəçižäk* ein wenig KATAN. 123 | tel. *kiçik*, *kiçnek*, *kiçenek*; *kiçgeş*, *kiçigeniş* VERB. 179 | tel. abak. kumand. *küçü*, *küçünek*, *küçes*, *küçegeş* VERB. 195 | tuba *kiçināš* RADL. 2:1381 | tar. *kitskä*, küär. *kidžək*, bar. *kidžü* R. 2:1384 | csuv. *kážən* kicsiny NyK. 21:6, 11 | jak. *kučūguü* BÖHTL. 70.

Vö. PRAY, 104; BEREGSZÁSZI, 137; SÁNDOR, Sokféle 12:67; VÁMBÉRY, NyK. 8:159, BUDENZ, NyK. 10:85; MUNKÁCSI, KSZ. 2:191, NyK. 25:280, Ethn. 4:289.

202. **kobak** [alaky. *kabak*, *kobag* NySz., MTsz.] kürbisflasche, schädel.

< kún *cabuc* cucurbita CCum. 125 (ə: *kabak* vö. RADL. Sprachm. 25) | oszm. csag. krim. kaz. *kabak* kürbis RADL. 2:437, BÁL. 44.

MUNKÁCSI NyK. 18:82 lapján mong. *χomon* alakot is idéz, az illető helyen azonban *χolon* van, vö. *χulun* espèce de course, une grande cuiller à longue manche Kov. 927.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:160, BUDENZ, NyK. 10:85; MUNKÁCSI, NyK. 18:82, ÁKE. 429.

203. [**kócsag** der reihen < csuv. *kəvagal*, *kvaral* ASM. 467 | k kirg. *kögöl* RADL. 2:1232 | kojb. *kögən* stb. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:295 s a *gém* cikket. Nem meggyőző egybevetés, l. bővebben Gombocz, NyK. 36:478—9.]

204. **kocsány** [alaky. *kocsán*, *köcsöny*; *koczon*; *csokán*, *csokány* MTsz.] (levél, virág) szára; (kukoricza, káposzta) szára, torzsája; csutak (KR.).

< oszm. csag. *kočan* der strunk RADL. 2:616 | kaz. *kočan* gyümölcs bele, torzsája BÁL. 178.

A törökségből valók: szerb *kočan*, kisor., orosz *kočan*, újgör. *κοτσάνι*, albán *kotšan*, oláh *cocean* stengel, strunk MIKLOSICH, EtWb. 122, MEYER, EtWb. 203. Lehet, hogy a magy. *kocsány* is csak újabb, oszmán török jövevényszó.

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13:262, NyK. 25:284.

205. **komló** [alaky. *kompló* CsÁNKI, 1:300, 2:498; OklSz.] hopfen.

< kaz. csag. *kolmak* BÁL. 61, PAVET DE COURTEILLE 436 | kirg. *kumdar* RADL. 2:1051; *kulmak* BUDAG. 2:92 | bask. *kumalak* KATAR. 144 | tel. *kumdak* VERB. 150 | kumand. *kumunak* VERB. 150 | szag. *kunnak*, küär. *kunnag* RADL. 2:1050 | sor *kubanak* RADL. 2:1035 | csuv. Buj. *χəmla*, Mkar. *χəla* ASM. 368., NyK. 37. Mell. 41.

A törökségből átkerült több finnugor nyelvbe: tavdai v o g u l *χumlâχ* NyK. 28:159 | o s z t j á k *χōmDâχ* KARJALAINEN, Mém. 23:111, FUF. 2:121 | m o r d M. *koml'ä* E. *komul'a*, *komol'a*, *koml'a* Journ. 15:2:37 | c s e r, *umola*, *umla* SZILASI, UgFüz. 13:270. A finnSuomi *humala*, v e p s z, é s z t *humal*, v ó t *umala*, l í v *umäl* < ó-északi *humli*, *humall*, ó-svéd *humbli* (vö. THOMSEN, Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske, 117), mig a közélatin *humulus*, ó-bolg. *chmelъ* (o r. *χmъль*, l e n g y. *chmiel* stb.) szavakat keleti finn és tatár (?) jövevényszavaknak magyarálták (vö. MIKLOSICH, EtWb. 87; KUHN, Zeitschrift, 35:314; WALDE, EtWb. 291).

Vö. BEREGSZÁSI, 126; GYARMATHI, Affin. 200, 226; Voc. 37; HUNFALVY, NyK. 3:22; BUDENZ, NyK. 10:132; MUNKÁCSI, Ethn. 8:29, KSz. 6:376; PÁPAY, Nyr. 24:465.

206. **kopó** [alakv. *kofó* MTsz.] jagdhund.

< t ö r. **kopak* vö. o s z m.-k r i m. *köpäk* hund, jagdhund RADL. 2:1310 (vö. talán még: o s z m. *kupui* ein sehr guter jagdhund | k i r g. *kumai* ein windhund türkmenischer race RADL. 2:1033, 1044).

Vö. SÁNDOR, Sokféle 12:69; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:160, Magy Ered. 289; MUNKÁCSI, ÁKE. 423.

[207. **kopoltyú** die kieme < o s z m. *kämärtlik*, *kämirtlik* knorpel | c s a g. *kämirdäk* id. | k a z. *kimərčäk* id. | b a s k. *kimər-däk* id. | a l t. *kämircäk*, *käbirčäk* id. | t o b. *kimertsäk* id. RADL. 2:1196, 1207, 1210, 1404 | c s u v. *kämšrőzak*, *kəmərőzak* id. NyK. 21:24. Aligha tartozik ide a t u n g. *kamoša* kieme CASTR. 127. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:120, Ethn. 4:169.

MUNKÁCSI szerint *kopoltyú* eredetibb **koborcsú*-ból fejlődött. Ellentmond ennek a feltevésnek a nyelvtörténet: a *kopoltyú* fejlődése — a magyar nyelven belül — ugyanolyan, mint a *sarkantyú*, *töporlyú* stb. szavaké: *kopolté* Schl. MURM.; *kopoltó*, *kopótó* SZIKSZAI, NySz.; *kopétó*, *kopétyó*, *kopétyé*, *kopóta*, *kopótya*; *kopótó* MTsz.]

208. **koporsó** [alakv. *kopursu*, *kaparsó* MTsz.] sarg.

< o s z m. *kubur* étui; gaine, fourreau, tuyau, conduit, ZENK. 691 | c s a g. *kobur* gefäss, étui; *kopur* id. RADL. 2:660, 654; *koburčak* eine kleine büchse RADL. 2:661, *kupuržuk* kleine schublade KÜN. 138; schachtel VÁMB. Stud. 315 || m o n g. *χayurcak* kasten, kästchen, sarg SCHM. 133, Kov. 749 | b u r j. *χur*, *χursek*, *kürsek* CASTR. 117, 127 [j a k. *kuorčax* sarg < mong., BÖHTL. 69].

A m o n g. -γ- ~ t ö r. -p-, -b- megfelelésre vö. u j g. *kubur* dürr sein RADL. 1038 ~ m o n g. *χayurai* SCHM. 132., burj. *χurai* CASTR. 217 trocken; t ö r. *kopuz*, *kobuz* saiteninstrument ~ m o n g. *χoγor* laute, guitarre SCHM. 165.

Vö. FÁBIÁN, NyK. 5:243; VÁMBÉRY, NyK. 8:161, BUDENZ, NyK. 10:86

[209. **korcz** [alakv. *kores*? NySz.; *gorcz* MTsz.] 1. gatya, nadrag, pendely, szoknya felső pártázata, a melybe szíjat, kötöt,

madzagot húznak CzF., MTsz. 2. ráncz SzD. Kr. 3. fonatos keresztkötése, vesszőből font hevedere a nád- v. vesszőkerítésnek MTsz., CzF. 4. riemen, corrigia, lorum? NySz. < ó-tör. u j g. o s z m. c s a g. alt. k o j b. *kur* leibgurt, kreis; umzäunung, kreis, rand RADL. 2:916, 918 | alt. tel. szag. *kurča-* jmdem den leibgurt umgeben, umgürten; reifen um das fass legen; umgeben; *kurčák* leibgurt, tonnenreif RADL. 2:953; alt. tel. *kurčū* id. RADL. 2:955, kirg. *kursau* R. 2:956. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:163.

Sem az alak (a magyarban *korsó*-t váránk), sem a jelentés nem egyezik annyira, hogy e származtatást meggyőzőnek tekintetnők.]

210. **kóró** [alakv. *kóré*, *góré* OklSz., MTsz.] stengel, dürrer stengel, dürre pflanze.

< kún *kovra* dumus CCum. 135 (RADLOFF olvasása szerint: *kūra* „unkraut“, Sprachm. 29) | kirg. *kurai* RADL. 2:921, de: *kurai* Sprachm. 29, NyK. 21:158, *Heraclium Sibiricum* | bask. *kuráj* nád, nádi furulya KSz. 5:255 | kūr. *kaurai* trockenés schilf RADL. 2:51 | kumand. abak. *kobrak* die rohrpfeife und die pflanze, aus der sie gemacht wird; *apšak kōbrak* *Angelica silvestris*; *su kōbrak* mocsári növény VERB. 137 | tel. *kōrok* VERB. 142 [? tel. *komiryai*, *kobiryai* eine hohle stande, < mong. ? RADL. 2:669].

Az idézett alakok, bár különböző képzőkkel ellátva, valószínűleg mind összetartoznak; de már kérdéses, hogy a következő (legalább látszólag) rövid tőhangzójú alakok ide vonhatók-e: kirg. k kirg. *kura* schilf | le b. *korak* eine grossblättrige pflanze mit hohlen stengeln RADL. 2:551, 922 | kaz. *kura* trockené halme, unkraut, himbeere RADL. 2:920 | c s u v. *xura* száraz fű ZOL. 99; *koršk* fű ASM. 135.

Vö. GYARMATHI, Affin. 194–5; Voc. 39; MUNKÁCSI, Nyt. 13:262, NyK. 17:98, 18:106; SZILASI, Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez 25; WICHMANN, Lehnw. 84.

211. **korom** [acc. *kormot*; alakv. Schl.: *coron*] russ.

< kún *kurum* russ CCum. 220 | o s z m. krim. *kurum* RADL. 2:936 | kaz. *kōrom*, karataj *kōrom* Journ. 21:1:25 | kirg. *kurum* schwarzer, verbrannter filz RADL. 2:936 | bask. *korom* KSz. 5:254 | szag. k o j b. *kurun* VERB. 153, RADL. 2:931 | c s u v. An. *xōrām*, Virj. *xōrom* ASM. 9, 340; NyK. 37. Mell. 43.

Vö. BEREGSZÁSI, 116; GYARMATHI, Affin. 378; SÁNDOR, Sokféle 12:70; VÁMBÉRY, NyK. 8:161, BUDENZ, NyK. 10:86; MUNKÁCSI, KSz. 4:253.

212. **korsó** krug, wassergeschirr.

Hasonló alakú és jelentésű szavak a szlávnyágból: ószl. *krčaga*, *krčaga* szerb *krčag* | cseh *krčak* | lengy. *korczak* | orosz *korčag*, *korčaga* „krug“, MIKLOSICH, EtWb. 156 [szerb, kisor. *koršov* a magyarból]; de a míg egyrészt a magy. *korsó* nem lehet közvetlen kapcsolatban e különben is kétes eredetű szláv alakokkal

(MIKLOSICH, i. h.: „mit *krščęma* mag zusammenhangen a sl. *krščagъ*, *krščaga*, sufl. -*ęgъ*, -*ęga* . . .“), másrészt egy föltehető tör. *korčak* alaknak pontosan megfelelne. A baj csak az, hogy eddig ilyen török szót nem sikerült kimutatnunk.

BUDENZ szerint „a szláv alakok igen jól egyeznek a tatár *korčak*-kal, mely *bábot* (agyagból készültre kell gondolni) s a csere-miszbe átvéve szintén *báb*-ot, de fazekat is jelent. S ezen t. *korčak*-nak a magy. *korsó* éppen olyan magyaros hasonmása, mint *borsó* a tör. *borčak*-nak“, NyK. 6:307—8. Csakhogy a kaz. *kurčak* statue, puppe | t. b. *kurtsak* | cs. ag. *korčak* büste, standbild (RADL. 2:577, 953, 956) jelentése sokkal messzebb fekvő, hogysen a magyar *korsó*-val összevethetnők; a cser. *kortšák* (ein irdener topf, RAMSTEDT, 55) orosz jövevényszó (or. *корчага*), míg a keleti cser. *kurčak* -(*kuwa*) (puppe, SZILASI, UGFüz. 13:99) a tatárságból való.

MUNKÁCSI (ÁKE. 415, 426) ide vonja egyebek közt az alt. *kurčuk*, *kurd'uk*, mong. *khurče* „schlauch“ szavakat is (alt. *kurjuk* dass fell, RADL. 2:941, мѣхъ VERB. 152; a mong. *khurče*-t forrásaimban nem találom); a magy. *korsó* eredetére nem vetnek világot.

213. *kos* widder; *koslat* herumlaufen, läufig sein (máskép SZILASI, Adalékok, 24).

< kún *gozchar* CCum. 128, *köčkar* 180, *kočkar* 144
kos | o s z m. cs. ag. *koč*, *kočkar* widder RADL. 2:615, 617 |
 kaz. *kučkar* RADL. 2:1010 | kirg. *koškar* RADL. Sprachm.
 26 | tel. *kočkor* VERB. 145 | alt. tel. sz. ag. koj b. sor *kuča*
 RADL. 2:1007, KATAN. 127, VERB. 155 || mong. *χuca* bélier,
 agneau, qui n'est pas encore châtré Kov. 940 | burj. *kusa*,
χusa, *χuca* CASTR. 118 || mandzsu *kuča* Zach., *kōča* GAB.
 tung Man U r. *kuca* CASTR. 81.

Vö. BEREGSZÁSI, 127, 139; GYARMATHI, Affin. 222, Voc. 39; SÁNDOR,
 Sokféle, 12:71; VÁMBÉRY, NyK. 8:161; BUDENZ, NyK. 10:86, 20:150;
 BÁLINT, Párhuzam.

214. *köd* [alakv. *kögy* MTsz.] nebel.

vö. mong. *küdey* brume, brouillard épais Kov. 2589
 [= jak. *küdän* leichter nebel, zittern der luft, nebel, staub,
 BÖHTL. 73, 181].

Eredeti finn-ugor szónak magyarították MUNKÁCSI (ÁKE. 417) és
 SZINNYEI (Nyh.³ 145), összevetve vele a votj. *kid* szót (ebben az
 összetételben: *ššir-kid* „gyenge köd“, *ššir* = „füst“), a mely MUNKÁCSI
 szerint a magy. *köd*-del együtt a szkr. *ghandhás* „geruch, duft“
 átvétele.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:161, BUDENZ, NyK. 10:86.

[215. *ködmen* [alakv. *kedmen* NySz., OklSz.; *ködmön*] rheno,
 pellicium, colobium; pelz. VÁMBÉRY szerint benne „az ujjur
ketim (esetleg *ketmen*) ruházat ismerhető fel“ MagyEr. 308;
 NyK. 8:161, BUDENZ, NyK. 10:104.

A VÁMBÉRY-tól idézett ujjur *ketim* igei névszó. Alapszava:
 ó-tör. ujj. *käd*- sich ankleiden KSz. 2:251, RADL. 2:1125, 1132 |
 cs. ag. tar. *käi*- id. RADL. 2:1054 | kún *chei*, *chey-dum*, *cheydum*
 CCum. 14, 32, 66 | o s z m. *gäi*- RADL. 2:1551 | alt. kirg. kaz. *kü*-

RADL. 2:1339 | sor, szag. koj. *käs-*, *kes-* RADL. 2:1157. Szárma-
zékai: ó-tör. ujj. *kädüm*, oszm. *gäim*, csag. *käjim*, alt. kirk.
kaz. *kim*; ujj. *kädgü* kleidung RADL. 2:1073, 1139, 1403, 1552;
KSz. 2:252. Evvel szemben az ujj. **ketmen*, kirk. **ketpen* (Török
faj, 352) szavakat a török szótárakban hiába keressük.

Különben is a m. *ködmen* eredetét illetőleg más irányba vezetnek
az ó-orosz *kzdmanz*, orosz *kozman*, horv. *kadmen*, a melyek
nyilván valamilyen kapcsolatban vannak a magyar szóval. (Vö.
BUDENZ, NyK. 6:308, MIKLOSICH, EtWb. 154.)

216. **kökény** [alakv. *keken* Schl.; *kökén*, *kökín*, *kikín*; *kökönye*,
kökinye OklSz., MTsz.] schlehe, wilde pflaume. HUNFALVY szerint
(Magyarország ethnografiája. 384; A kún- v. Petrarca-codex, 44)
Küküllő = *kökényjő* (oláh neve *Tirnava*; szláv *trno* „kökény“).

< kún *kukel* spina CCum. 135 (RADLOFF Sprachm. 35
szerint „unkraut“, de vö. BUDENZ, NyK. 21:158) | oszm. *gögem*,
güwem ZENK. 776—7; *güwüm* ZENK. 780; *güjäm* RADL. 2:1632
eine art wilde pflaume, schlehe | ? csag. (Bochara) *küküm* eine
art grosser pflaumen VÁMB. Stud. 331 | csag. *kökem* kökény
PAVET DE COURTELLE 474 | ? kirk. *küken* meggy BUDAG. 2:159 ||
mong. *kügül* le prunellier, buisson épineux Kov. 2632.

Nem tartoznak ide: csuv. *kigel* Angelica, engelwurz,
ДЯГИЛЬ; csuv. *kigeñ* nieswurz, чемерица ZOL. 34 < v o t j. *kekon*,
zürj. *kokan* id. WICHMANN, Lehnw. 148; a cser. *kikän* a csu-
vasból.

Vö. GYARMATHI, Voc. 42; Sándor, Sokféle 12:181; HUNFALVY, A kún-
codex, 44; MUNKÁCSI, NyK. 21:120; 32:374.

217. **kökörös** [alakv. *kwtwrchw* Schl.; *küköres*, *kükürös*,
kükircs, *kükercs*, *kikircs*, *kivircs*, *kivircs* NySz., MTsz.] „titipus“
(= tithymallus) Schl., Anemone pulsatilla SZIKSZAI, Nomencl. 8,
Narcissus, ibid. 22.; kököröcsin MTsz.

kököröcsin [alakv. *kikerchen* Beszt., *kekerczin* Casanate Gl.;
kekerchen BEYTHE; *küküröcsén* MTsz.] „titipus“ Beszt.; „primula
veris“, Casanate-gl.; Pulsatilla diluitor, saturator, serotina, SZIKSZAI,
Nomencl. 24.; Colchicum autumnale NySz.; kökény MTsz.

< oszm. *güväržin*, *göväržin*, *güjäržin* taube RADL.
2:1613, 1633, 1652 | kún *kugrcin* CCum. 200 id. | kaz.
kügärčän Journ. 21:1:35 | kirk. *kügörsük*, *kögürsün* RADL.
2:1232, 1427 | k kirk. *kögürökön*, *kögüökön* RADL. 2:1233 |
alt. *köyöröün* RADL. 2:1232 | tob. *kügültsin* R. 2:1427 |
csuv. Buj. *kévacaržän*, Mkar. *kuagaržä*, Bur. *kuagaržän*
ASM.; NyK. 21:10 || mong. *kegüržigene* la tourterelle Kov.
2501 | kalm. *kügüldschirgan* Columba oenas PALL. | mandzsu
kuwečiye id. GAB. 137 | gold *küče* GRUBE 30. — vö. még tar.
kökänäk turteltaube RADL. 2:1223 | bas. *kügürän* KATAR. 152.
Közös alapszavuk: köztör. *kök* kék.

Vö. GYARMATHI, Affin. 197; SÁNDOR, Sokf. 12:175; MUNKÁCSI, Nyt.
13:262, NyK. 18:82, KSz. 2:191; GOMBÓCZ, MNy. 2:266.

218. **kölcsön** [alakv. *kölczen* HELTAI, NySz.] 1. geborgt, geliehen, leihweise; 2. gegenseitig.

< c s u v. *kiwzen* ASM. XIV., 44. *kivézön* KSz. 2:190, kölcsön [> c s e r. *küs*: *küse* etwas wechselseitiges; *küsen* kölcsön SZILASI, UgFüz. 13, RAMSTEDT, 60.] || m o n g. *külüsün* louage, payement, les intérêts Kov.

MUNKÁCSI, Nyr. 23:262, KSz. 2:190.

219. **kölyök** [alakv. *kelk* KulcsC. 26, *kelek* LevTár, I. 6; *kölök*] das junge von tieren, junges hündlein.

< m o n g. *güliye*, *güliye* un jeune chien, un petit Kov. 2602 | (vö. o s z m. *kösäk* ein kameeljunges, ein junges tier überhaupt | c s a g. *köšek* einjähriges junges kameel RADL. 2:1305, KÚN. 136).

BÁLINT, Párhuzam; MUNKÁCSI, ÁKE. 420; GOMBOCZ. Nyr. 33:548, NyK. 35:263 [BUDENZ, MUSz. 42, TMNy. 94. MUNKÁCSI NyK. 23:119. ÁKE. 419].

220. **kölyü** [alakv. *köli*, *külü*, *külö* NySz., MTsz.] stampfe, mörser; stössel, mörserkeule.

< k ú n *cheli* pistillum CCum. 94, 124 | k a z. *kils* der mörser RADL. 2:1369 | k i r g. *keli* RADL. 2:1116 | c h i v a i t a t. *källä* RADL. 2:1121 | j a k. *küli* hölzerner mörser BÖHTL. 55. c s u v. *küla* mozsártörő NyK. 21:7.

A m a g y. **kölö* pontosan megfelel egy föltehető tör. **küla*-nek (vö. a j a k. *küli* hosszú véghangzóját).

[DONNER, Wb. 1:56; VÁMBÉRY, NyK. 8:161, BUDENZ, NyK. 10:86, 17:455].

221. **köpönyeg** [alakv. *kepeneg* NySz., *köpönyek* OklSz.; *köpönyeg* MURM.; *köppönyeg* SZIKSZAI 226, MTsz.] mantel.

< o s z m. (elavult) *käpinäk* regenmantel, wintermantel der janitscharen;? *köpünäk* ein kapot aus wollenstoff RADL. 2:1187, 1311 | k k i r g. *kebünäk* filzrock RADL. 2:1192 | c s a g. *köpüy* oberkleid, a Calcuttai Szót.-ból idézi RADL. 2:1398; *kipek* BUDAG. 2:172; *köpü* baumwollener mantel KÚN. 136 || m o n g. *kebenek* tuch oder filzmantel gegen den regen SCHM. 147.

Megvan, mint török jövevényszó, néhány szláv nyelvben is: bulg. *kepeneg* | lengy. *kopeniak* || k i s o r. *kepen*, *kepenäk* MIKLOSICH, EtWb., Denk. 35:108.

Vö. BEREGSZÁSI, 118; GYARMATHI, Voc. 42; SÁNDOR, Sokféle, 12:76; VÁMBÉRY, Magy. Er. 308.

222. **köpü** wasserwanne, waschfass PPB. butterfass NySz.

< c s a g. *köpü* das gefäss, in welchem gebuttert wird VÁMB. Stud. 328; butterfass zum gebrauch für buttermilch KUUN 136; *köbi* ZENK. 765 | b a s k. *göbü* köpü, nagyobb fajta KSz. 4:238; *göbe* высокая кадунка, сдѣланная изъ толстаго дупла KATAR. 140 [Török jövevényszó az o s z t j. *köpe* butterfass, FUF. 2:124, KARJALAINEN, Mém. 23:81].

VÁMBÉRY, NyK. 8:162, BUDENZ, NyK. 10:86 [DONNER, Wb. 1:79].

223. **köris(fa)** [alakv. *kewres-fa* Beszt. 898; *keres fa* Schl. 1591.; *körös fa* SZIKSZAI 37; *körös, körös, körüs* OklSz., MTsz.] *fraxinus*, *esche*.

< c s u v B u j. *kavârâs*, T o i d. *karâs*, O l g. *karâs* körisfa
A s m. 365.

VÁMBÉRY, Magy. Er. 665; Magy. Kel. 92, SZAMOTA, NyK. 25:138.

224. **körö**, porhanyó, töredékeny; Baranya-m., Ormányság Tjsz.

< o s z m. *gävüräk* fragile, qui peut être facilement brisé ou broyé B i. 2:657 (< *gävürä-* trocken, hart werden RADL. 2:158) | c s a g. *keürek* NyK. 8:162 | t o b. *kiüräk* schwach, mürbe, zerbrechlich RADL. 2:1419 | s o r *käbräk* RADL. 2:1198 | s z a g. k o j b. *kibräk* zerbrechlich RADL. 2:1401 [> o s z t j. *käwräk* spröde, locker FUF. 2:123] || m o n g. *keürek* locker, nicht fest SCHM. 148; fragil Kov.; *keürek* trocken und spröde; trocken u. locker SCHM. 147. — A s z a g., k o j b. és s o r alak talán mongolból.

A m. *körö*-t eddig csak a Tjsz. adata támogatja; mindaddig, a míg újabb adatok nem állanak rendelkezésünkre, ez egyeztetést — bár az alak s jelentés szempontjából is kifogástalan — csak feltételesen fogadhatjuk el.

VÁMBÉRY, NyK. 8:162, BUDENZ, NyK. 10:86.

225. **körte** [alakv. *kertuel* Beszt. 846; *kerth* Schl. 1531; *körtueli* SZIKSZAI, 44; *körtövény* NySz.; *körtve, körtöve, körtebe, körtvély, körtély* MTsz., NySz., OklSz.] *birne*.

vö. kún *chertme* *pirum* CCum. 125 | n o g.-t a t. *kürtmä* vad körte BUDAG. 2:148. Hozzávehetjük még ezekhez a MUNKÁCSI-tól idézett (ÁKE. 425): *balkar* (kaukázusi tat.) *kürtmä*, *karacsaj* t a t. *körtmő* adatokat.

MUNKÁCSI a magy. *körtvély*-t (nyilván ez az eredeti alak) összetételnek magyarázza, a melynek első tagja *kört-* = arcsin *çert*, lák *çkort* stb. szavakkal, az utórész pedig = perzsa *mul* „wilde birne“-vel. E magyarázattal szemben még mindig valószínűbbnek tarthatjuk, hogy a m. *körtvély* török jövevényszó, ha az eddig ismert tör. alakok végzetét nem magyarázzák is meg.

KUUN, CCum. 125; HUNFALVY, A kún-codex, 44; MUNKÁCSI, NyK. 21:121; BUDENZ, NyK. 21:158; ÁKE. 424.

226. **kút** [acc. *kutat*] brunnen; ?*kotú*, *kutú* „pocsolya, sárral telt gödör“, vagy talán inkább a *kátyú*-hoz tartozik? vö. MTsz.

< u j g. *kuduy* KSz. 2:248 (RADL. 2:1002 helytelenül *kuduk*) brunnen | u r j. *kuduk* KATAN. 143 | kún *chuju*, *kiüü* CCum. 89, 134 | o s z m. *kuju* RADL. 2:904 | k r i m. *çuju*, *kuju* RADL. 2:1732 | a d e r b. *kuji* RADL. 2:904 | k a z. *kojq* | k a r a t. *käje* Journ. 21:1:25 | b a s k. *kojë*, *käjë* KSz. 5:253 | t o b. *kuju* luhme im eise RADL. 2:905; *koji* R. 2:526 | b a r. *kijü* die luhme im eise, tränkeställe RADL. 2:723 | b a r. *küär*. *kujuy* RADL. 2:906. Hangzóközi -*d*-jük miatt a várható -*j*-, -*z*-

helyett (vö. GOMBOCZ, Adalékok az altáji nyelvek hangtörténetéhez, NyK. 35:275) nem tartozhatnak a törökség eredeti szókincséhez: csak *kudux* RADL. 2:1003, *kuduk* KÜN. 137 | alt. *kuduk*, *kuttuk* VERB. 148 | bar. tel. küär. kirg. tar. *kuduk* brunnen, quelle, die luhme im eise RADL. 2:1002 | karaim *kudux* RADL. 2:1003 | kojb. kar. szo.j. *kutuk* CASTR. 99, *kuttök* KATAN. 127.

m o n g. *xutduk*, *xuduk* puits Kov. 918 | kalm. *xuduk* grube, loch JÜLG 177 | burj. *xudek*, *xodek*, *xodok* CASTR. 128 || t u n g M a n U r. *kuduk* CASTR. 81 | m a n d z s u *xöcün* GAB. 103.

KOVALEVSZKIJ (i. h.) s MUNKÁCSI (ÁKE. 386, 651, KSz. 6:377) az idézett török-mongol szócsoportot a szkr. *khätä*- „gegraben, grube, brunnen“ < *khán*- „graben“) átvételének tartják, de e föltevés a tör-mong. -j- ~ -d- < -*δ- hangfejlődést nem magyarázza meg. — Idevonja MUNKÁCSI (Ethn. 4:287) a tiszamelléki *kada* („folyó fenekén levő vizvája gödör“ MTsz.) tájszót is, de már másképp ÁKE. 386; vö. még SZILASI, Adalékok 38.

BEREGSZÁSI 128; GYARMATHI, Affin. 229, 380, Voc. 42; VÁMBÉRY, NyK. 8:162, BUDENZ, NyK. 10:86; KUUN, CCum. 89; MUNKÁCSI, NyK. 18:83, Ethn. 4:287, ÁKE. 386, 651, KSz. 6:377; GOMBOCZ, NyK. 35:275.

[227. **kürtő** [alakv. *kirté*, *kirtő*, *kürtü* MTsz.] 1. „a magyar vejsznél az a réz, a melyben a hal fogva marad“ 2. rauchloch, schornstein, kamin, ofen < k a z. *kirtä* stange, querstück, grenze, umzäunung RADL. 2:1363. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:263.

A t a t. *kirtä* alakilag ideillik [**kirtä*-k = *kürtő*], de jelentésre távol áll.]

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Hoz és terem.

Salamon Ferencz Petőfi Újabb Költeményeiről írtában (Budapesti Szemle, 1858) ezt mondja többi között: „A rossz magyarsággal írók műveiből néha idegen, nem-magyar kifejezéseket vesz át (t. i. Petőfi), minő: gyümölcsöt *hozni* (e helyett *teremni*) vagy a régi *érzelemnél lenni* (értsd, úgy érezni, mint régen), melyek idegen eredetét fölösleges bizonyítnom.“ (304. l.)

A megrótt kifejezések másodikat, mely se magyar, se idegen, mellőzve, azt kérdem, vajjon ez: „gyümölcsöt *hoz*“ e h. „*terem*“ csakugyan oly barbarismus-e, mely nem is szorul bizonyításra? Íme, a hely, hol Petőfinél előfordul, teljes összefüggésben:

„A meztelen homokban alig teng
Egy-két gyalogbodza,
Mely fekete *gyümölcsét* nyaranként
Kedvetlenül *hozza*.“ (Kutyakaparó,)

Eleve megjegyzem, hogy Petőfi, bár nyelv dolgában rajta is meg-meglátszik kora hatása s az iskoláé, *sohase vesz át másoktól egyes kifejezéseket, ha népiesen ír.* Ilyenkor, ha vesz, a néptől vesz, az eredeti forrásból merít; hisz, a mint ugyancsak Salamon mondja: „senki sem ismerte jobban a magyar nép élő nyelvét, mint ő.” A népnyelv kifejezésmódjait, szólásformáit, fordulatait használja, melyek vérévé váltak. Itt is bizonyára a *néppel beszél*, s ki merem mondani, hogy valami nagyobb ok használtatta vele a „hoz” igét a „terem” helyett.

Annak bebizonyítása lévén a czélom, hogy Petőfi a hibásított helyen *tudva*, készakarva alkalmazta a „hoz” igét, vegyük tekintetbe s fontolóra a következőket:

1. *Hoz* ige „terem” jelentésben, igaz, hogy idegenből kerültnek látszik. Talán a fordítások révén. Másolatja a latin „ferre”-nek s a német „bringen”-nek (vö. fructus ferre, fructifer, frugifer, pomifer, ferax, fertilis; Früchte bringen, fruchtbringend stb.); s ha bűn volt, hát elévült s bocsánandó (csak ne törjön a „terem” vesztére). Szükség ugyan nem volt rá, mert minek „hozzon” a fa gyümölcsöt, mikor „teremhet”? No de már a codexekben s azokon innen, tehát régtől fogva él a „terem” mellett szomszédi példás békességben. P. „Felnőtt vóna és *gyümölcsöt hozott* vóna” (Jord.-cod.). A Károli-bibliában ezek mellett: „Micsoda az oka, hogy mikor várnám, hogy édes szőlőt *termene*, vadszőlőt *termett*?” (Ézs. 5.), „Minden fa, valamely jó gyümölcsöt nem *terem*, kivágattatik” (Máté 3.), — van ez is: „*Hozzon* a föld gyenge füvet, gyümölcsfákat, melyek az ő nemek szerint való *gyümölcsöket hozzanak*” (Móz. 1.). Pázmánynál: „Mely fák virágzanak, *gyümölcsöt nem hoznak*, nincs belök.” Szótárakban, közmondásokban, phraseologiákban szintén vegyesen. Molnár A.-nál megvan a „gyümölcs-hozó”; Comeniusnál (Janua L. L.): „Dió, melyet *hoz* (terem) a diófa”, „apró *gyümölcsöket hoznak* (teremnek)” s többször. Gyarmathi Kis Szótárában: „A jó fa idejébe *meghozza gyümölcsét*”. Mártonnál: „gyümölcsöt *teremni, hozni*”. A mit Ballagi így mond: „Jó fa jó *gyümölcsöt terem*,” azt Dugonicsnál így találjuk: „Jobb fa jobb gyümölcsöt *hoz*.” Az újabb íróknál is váltakozik a kettő. Szentjóbinnál:

„Kedvezz hát ó király, egy oly gyümölcsfának,
Mely ha egyszer rosszul *termett* az urának,
De más esztendőbe' bőv *gyümölcsöt hozott*.” (Zrinyi Péter stb.)

Péteri Takácsnak *egy* versében (A fák) kétszer fordul elő „gyümölcsöt *terem*” s kétszer „gyümölcsöt *hoz*”:

„Mivel így édesebb *gyümölcsöt teremnek*.”

„Mint az egyenes fa szépen nevelkedjél,
S a hazának édes *gyümölcsöt teremjél*.”

„Mint amaz erdei fák elvadulnának,
S ízetlen savanyú *gyümölcsöt hoznának*.”

„Mely jó, de nem oly szép, s édes *gyümölcsöt hoz*.”

A Polg. Lex.-nak is egy pontjában megvan mindakettő. „Ha ifjabb korában olyan hasznos élőfa volt, mely jó *gyümölcsöket hozott*, életének estvéjén még jobbakat kell vala teremni“ (III. 181. l.). Csokonainál: „Honnan esik az, hogy minden fák között, melyek őszszel *gyümölcsöt hoznak*, csak te nem virágozol tavaszszal?“ (A figefa és mandolafa.) Kuthynál: „A szorgalom *gyümölcsöket hozott*.“ Jókainál: „A csenkesz öleket nő, de *gyümölcsöt nem hoz*.“ (Hétközn.) Aranyánál is:

„Gyümöleshozó év biztató jele.“ (Széch. eml.)

„Hogy a virág és a *gyümölcs*,
Mit a jó föld *hoz* ingyen“. (Gond. a békecong. f.)

Merényinek egy dunam. meséjében ez a hely: „Egy nap alatt kikeljen, megnőjjön, elvirágozzék s *gyümölcsöt teremjen*“, alább így ismétlődik: „egy nap alatt kikeljen, kihajtson, kivirágozzék, *gyümölcsöt hozzon*.“

Petőfi maga, természetesen, él a „terem“ igével is, ha jónak látja, vagy kedve tartja. P.:

— — — ez a szegény vidék
Egyebet se *terem*: medvehúst meg fűgét.“ (János v.)

„Puszta a kert, e helyett a
Szántó föld szépen virít,
Termi bőven a pipacsnak
Mindenféle nemeit.“ (Pató Pál.)

De él a „hoz“ igével is, még pedig nemcsak *versben*. P. „Olyan ez, mint a kiszáradt fa, mely nem vet árnyékot, nem *hoz gyümölcsöt*, csak a helyet foglalja.“ (A nagyapa.) Evvel aztán elesik az a tehető vád, hogy a megrótt helyen tán a kínálkozó rim kedvéért (*bodza — hozza*) fanyalodott volna erre a — barbarismusra.

Mindebből csak az világosodott ki, hogy Petőfi nem „a rossz magyarsággal írók műveiből vette át“ a „*gyümölcsöt hoz*“ kifejezést, hanem oly barbarismust használt, mely már réges-régen meghonosodott, s a melytől a „jó magyarsággal írók“ művei sem tiszták. De hát Salamon megrovásának mégis csak igaz a veleje: *hozni gyümölcsöt* e h. *teremni* semmivel sem menthető idegenség?!

2. Bizony, hogy menthető. Sőt nem is kell menteni azt, a mi jó. Itt is csak a népnyelv döntheti el a kérdést, forduljunk hát hozzá. Ha a nép beszédjét jól megfigyeljük, azt tapasztaljuk, hogy a „terem“ és „hoz“ igével egyaránt él, de köztük *különbséget is tesz*.

a) Ha *általánosságban* beszél, akkor majd mindig a „terem“-et használja. P. „Nem hiába csög-bög fák, de gyümölcsöt is aprót *teremnek*.“ „Rossz föld az! ha nem trágyázzák, semmit se *terem*.“ „A birskörténk minden esztendőben annyit *terem*, hogy majd leszakadnak az ágai.“ „*Terem* ez szükbe-bőbe.“ „Ez az almafa

még sohse *termett* egy szemet is, csak az árnyékáért tűröm meg.“ (Vö. „*termőre* válik az új szőlő“, „kevés rajta a *termő* bimbó,“ „*termett* fa,“ „*termékeny* vidék“ stb.).

b) Ha azonban *egy*s esetről, a *jelenről* van szó, vagy ha mintegy *szemléltet*, akkor többnyire a „hoz“ igét alkalmazza. P. „A kukoricza *most hozza* a csévéjét.“ „*Már kihozta* a czimerit.“ „*Hozza ám* a bogyóját a krumpli!“ „De kevés gyümölcsöt *hozott* ez a vén fa! pedig hogy' meg volt rakodva virággal.“ „No a bab is *hozza* a hüvelyét.“ „De későn *hozza* ez az ákácza a virágját!“ „Ez a kis fa lám a tavalyiért is *meghozza*.“ „Talán csak *meghozza* a magját!“ „Sohse tudja *meghozni* a magáét.“ „Dúsan (jól) *hoz*: alig ha baj nem éri.“ Sőt, a mint van *termés*, van *hozás* is, p. „Gyöngé a *hozása*“ (= silány a termése). Vö. „*jövés*.“ („A teacserje első *jövése* nem kerül hozzánk.“)

Tudnivaló, hogy a nyelv tele van *képekkel*, melyeknek egy része már elhomályosodott; de a népnyelv kivált szeret *érezkíteni*, élénkíteni szereti a *tropikus* kitételeket. Ilyenek majdnem kivétel nélkül azok az igék, melyek a *növést*, a *tenyészetet*, általában a *növényi életet* fejezik ki. Pl. *jön*, *hajt*, *bú*, *tol(ódik)*, *mozog*, *mozdul*, *indul*, *köt*, *hány*, *húz(ódik)*, *dug*, *kúsz*, *foly*, *fut*, *rúg*, *fujódik*, *dagad*, *duzzad*, *pattan*, *kapaszkodik*, *ágaskodik*, *megfogózik*, *lovasodik*, *nyomakodik*, *taszít*, *vakul*, *szomorkodik*, *bágyad*, *vidul*, *ébred*, *aluszik*, *hízik*, *gyógyul* s még sok.

Ezek közé tartozik a *hoz* is. S ha megengedjük, hogy „gyümölcsöt *hoz*“ a „*fructus ferre*“ (Früchte *bringen*) hatásának, tehát idegen hatásnak szüleménye, nem lehet tagadnunk, hogy ez utóbbi „*hoz*“ itthon és természetes úton lett. Petőfi pedig ezt a „*hoz*“-ot használta versében. Igaz, hogy itt általánosítás van („nyaranként“), de van megjelenítés is (mintha mondaná: „*ime most is!*“), s van — a mi fő — megszemélyesítés is („*teng*“ és „*kedvetlenül*“, nem szereti a helyét, csak *kinlódik*), melyhez jobban illett *elevenségével* a „*hoz*“ ige, mint a *már szintelen* „*terem*.“

Teljes, tiszta megszemélyesítés van Petőfi „A golya“ cz. versében:

„Én ellenségemül néztem az öszt s szólék,
Ha *gyümölcsöt hozott*:
Tartsd meg ajándékom, ha kedves madaram,
A golyát elcsalod.“

Bátran kimondhatjuk tehát, hogy „Salamon ítélete“ nem igazságos.

LEHR ALBERT.

Kisfaludy Károly nyelvújítása.

A magyar nyelvújítás történetében nagy szerepük van a XIX. század első felében élt költőinknek is. Jól mondja Magda Pál — a nyelvújítás korának egyik, eddig nem igen méltatott, józan ítéletű írója — a Felső Magyarországi Minervában (1826: 595. l.): „Új szónak a' szokásban lévő nyelvbe felvételök, bátor millyen jök legyenek is, nem szótárak által, mellyek azokat felveszik és ajánlják, hanem jeles írások által, mellyekben szerencsésen éltek vélek az írók“ — történik.

Költőink azonban nemcsak terjesztették s életre hozták író-társaiknak tetszetős és versekbe jól illő újításait, hanem legtöbbször maguk is alkottak új szókat. Mindaddig tehát, míg Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, a két Kisfaludy és Vörösmarty műveit — különösen a folyóiratokat, évkönyveket, melyekbe dolgoztak — ebből a szempontból tüzetesen át nem vizsgáljuk, mindaddig Kazinczy, Döbrentei és Helmezy ez irányú tevékenységét sem rajzolhatjuk meg pontosan.

Ha valaki csak futó pillantást vet is a múlt század harmadik évtizedében megjelent zsebkönyvekbe és csak pár lapot olvas is el az *Aurorából*, a *Szépliteraturai Ajándékból*, a *Hébéből* vagy *Urániából*, avagy Szemere *Élet és literaturájából*, az el fogja ismerni, hogy több kötet kerülne ki csupán ennek az évtizednek összegyűjtött új szavaiból. Nem csoda, hisz az irodalmi középpontnak, Pestnek összes írói Kazinczy elveit vallották s hirdették. Mindenki újíthatott derűborúra; nem volt, a ki leintsen érte. Kisfaludy K. szavai a *Hamis pathos*-ban: „Összeavart hangok, nap, hold, láng, fergeteg, ég, föld, Bú, panasz és új szók a költőt nem teszik ám még“, nemcsak azt bizonyítják, hogy tengernyi volt a fűzfapoéta, hanem azt is, hogy az új szók használatát, alkotását szinte költői követelménynek tartották. Itt, ezekben a versekkel, szindarabokkal, elbeszélésekkel és bírálatokkal telt „folyóírás“-okban születik meg 1820 és 30 között a magyar költői nyelv. Nemcsak a sok átvitt értelmet, képet, hasonlatot, figurákat, hanem rövidebb, kifejezőbb, csiszoltabb, szebb szavainknak keletkezését is értem ezen. A számos halva született szó mellett mai költői nyelvünknek majdnem egész szóanyagát megtaláljuk már itt. De nemcsak a költői nyelvünkét. Az 1823-iki Aurorában (76. l.) először jelenik meg Helmezy-nél az *ipar*, ugyanitt a 149. lapon a *győzelmes*, a 156-ikon az *évül*. A *freigeist*, *esprit* fordításaként először olvassuk a *szabadelmű*-t az 1822-re szóló Szépliteraturai Ajándékban Szenveitől (32. l.); a *bohózat* szavunknak meg, úgy látszik, Fáy András volt alkotómestere; ő nevezi így egy víg elbeszélését a Felsőmagyarországi Minervában 1825-ben. Bizonyosnak látszik, hogy a Tudós-Társaság zsebszótára, továbbá Fogarasi, Kunoss szótárai ezekből szedték össze új szavaikat.

Kisfaludy Sándor helyét e mozgalomban Bajza József igyekezett kijelölni a Nyr. 35. kötetében. Azt tapasztaltam azonban, hogy a Regék igazán termékeny költőjét nem merítette ki teljesen. Nem hiányoznának különben csak magából a Himfyből a következő új szók, melyek ez idő szerint mindenesetre K. S.-nak tulajdonítandók: *önhaszon, önkényes, százados* (tölgy), *strüreg, viszontszerelem, nagybirtokos, kifejlik, jelenkor, harcmező, életükör, életfonal, életpálya, földteke.*

Kisfaludy Károly nyelvújításának Bánóczy külön fejezetet szentel Kisfaludy Károlyról és munkáiról írt művében (I. köt. 320—328. ll.). A németességekkel s azon változtatásokkal foglalkozik főleg, melyeket Toldy, Kisfaludy műveinek kiadója, az eredeti szövegeken tett. Szóalkotásaival nagyon röviden végez, úgy látszik, azon hiszmemben, hogy a legtöbb új szót Toldy szúrta bele Kisfaludy műveibe. „Alig van írónk, — így szól — ki kevesebb új szót — jót vagy rosszat — csinált vagy továbbképzett volna, mint Kisfaludy Károly. Még összetételei is, bár szépek, nem újak — a *szellemajak, fényalak, testhant* — mind megvoltak már; ő nem életet, csupán keletet adott nekik. Csak egyetlen szava lett később országos használatú — a *honvéd*. Ez különben Kisfaludy szóújításának *egyetlen* diadala.“

Bánóczy tévedett! Kisfaludy K. egyik legtermékenyebb újítónk s fontossága sokkal nagyobb, mint bátyjéé. *Új szót is csinált* eleget: *csüggeteg, dízlet, fogékony, görnyít, páruł, részvétlen* stb.; *tovább is képzett* sok új szót: *elvonúltság, fejledez, felületes, méltányol, igényez, szentesít, szeszélyes, rejtélyes, testvérestt* stb.; *összetétele is sok van*, a mi szép is, új is és ma is él: *békenap, búcsúpohár, dicszszomj, emléksor, honáruló, látkör, hatáskör, szélcsend, vérszomjas* stb. Adatainkat mi nem a Toldy-féle kiadásokból merítettük, hanem részint saját kéziratából, részint a fent felsorolt zsebkönyvekben megjelent műveiből, melyekbe Toldy nem csempészhetett be új szavakat. Kisfaludy 1820 táján kerül Pestre; sokat érintkezik azokkal a pályájuk kezdetén álló nagy íróinkkal, kiknek Kazinczy volt buzdító mesterük. Kazinczy példáján bátorodik ő is a nyelvújításra, sőt 1821 máj. 5-én már ezt írja Gaalnak: „Ich und mein Bruder sind rücksichtlich der Sprache ewig uneins, er ist ein Feind der Neuerungen, und ich behaupte, dass wir noch eine Dichter-Sprache bilden müssen, wenn wir nicht immer stehen bleiben wollen. Er behauptet, ich kann nicht ungarisch und bin ein Sprachverderber“, és néhány napra rá (máj. 13). Kazinczynak: „Örvendek, ha dolgozásaim bizonyíthatják, hogy téged vettelek például, és téged érteni, követni legfőbb szorgalmam.“ A mester nem is vonta meg tőle elismerését: „a Te magyarságod — írja az előbbire írt válaszában — velős, s erőt szerevén a francia és német nyelvekben is, annál inkább meg fogod nemesíthetni a honit, általhozván ide azoknak kényességeket,“ meg is dicséri nemsokára (máj. 20.) stanzáinak, „kényes és ékes beszéd“-ét.

Mínó szerepe volt neki költői műnyelvünk megteremtésében, erről akar az itt következő összeállítás képet nyújtani. A már említett folyóiratokon kívül a kéziratban maradt műveknél, a Toldy-kiadások mellett, Bánóczyét és magukat a kéziratokat is használtam. Nagy hasznát vettem ugyancsak Bánóczy: „Kisfaludy K. műveinek új kiadása“ című értekezésében az eltérések összeírásának is. Természetesen, csak a ma is életben levő azon új szókát sorolom fel, melyeket előbből eddig nem tudunk kimutatni. Csillaggal jelöltem

meg azon szavakat, melyek a NyUSz.-ban vagy egyébütt idézett adatokat megelőzik. A rövidítéseket mindenki magyarázat nélkül megértheti; a címek után álló első szám mindig a fejezetet vagy felvonást; a második a jeleneteket jelenti.

Ábrándvilág 1821. (Vö. NyUSz.): „A föld határán túl szállong az elme s ábrándvilágba leng öröme s gyötrelme“.

agyonbeszél 1828. Csal. 1:5; *agyonnevet* 1829. Hrm. egy. 1:10: „Én agyon nevetném magam“; *agyonszégyenli magát*, 1826. Toll. 2:13: „agyon szégyenlettem volna magamat“; *agyondurrant* 1823. Mit cs. a g.; *agyontöm* 1825. Fej. köp.

alapodik 1827. Elbesz.: „mindig valóbb, ha bizonyos szép élőképen alapodik“.

álmopor 1825. Tihamér 8: „Látom, álmoporra lesz szükségünk“. Vö. NyUSz. *álmóital*.

angol 1828. Csal. 4:7: „par force vadászatot adok, angol leszek“. Azt hiszem, itt fordul talán elő ebben az alakban — az *angoly*, *angoly* helyett — először.

árnyékoldal 1829. Csák 1:3: „az árnyékoldalát ma érzem.“

átkarol 1826. Máty. 1:5: a hazát bennem átkarolja“.

békeszó 1820. Ir. 5:1; *békenap* 1825. Tihamér 11: „könnyezve nézett vissza az ártatlanság békenapjaira“. Újabban gyakran olvashatjuk ez utóbbit az újságokban.

bolondház 1828. Fösv. 1: „Az úr bolondházba való“. Előbb csak *bolondok háza*.

búcsúpohár 1825. Fej. köp.: „a vőfény búcsúpoharát ráköszönté“; *búcsúfény* 1824. Mag. sir.

buzdulatlan 1820. Ir. 5:7: „Mohammed buzdulatlan áll“; u. i. Ajánl. *buzdulat* is.

csatakiáltás 1819. Ilka 2:4; *csatalárma* U. i. 3:8; *csatasík* 1824. Mohács; *csatavész* U. i.

csókdoz 1827. A két hajós: „S könnyüded habcsókdozás közt“.

csüggeteg 1823. Baráts. szer. 6: „bátorítja csüggeteg érzeteit“.

dicsszomj 1823. Vérpohár: „Ákos dicsszomját felbuzdítá“.

díszlet 1823. Baráts. szer. 5: „a viruló természet felséges díszletében a lelket csendes imádásra gerjeszti“.

életunt 1827. Leányó. 1:6: „valami élet-unt aglegény mellé nem való“; *életcsepp* 1823. Baráts. szer. 4. Vö. a régi *életvíz*, *akovita*; *élettvörvény* 1824. Sulyosdi: „ezen élettvörvényt hiven is követte“. Annyi, mint a mai *életelv*.

elkábít 1825. Tihamér 4:2: „szép szavakkal elkábítasz engem“.

ellenpárt 1823. Vérp.: „a felgyuladott ellenpártban mélyen tenyész vala“; *ellenhad* 1825. Erzs. „És ellenhadakat tapodó fejedelmi erőben“.

elmehomály 1823. Baráts. szer. 4: „szemléli az . . . elmehomályból sarjadó munkátlanság sötét nyomait“.

elővigyázat 1827. 3:1: „a speculáló ész, elővigyázatot örömet gyöngösesre magyarázzák“; *előcsata* 1820. Kemény S. 2:1.

elvonultság 1820. Baráts. nagyl. 216. sor: „csak elvonultságod teszen Iránta oly hideggé“. Vö. *vonul* (NyUSz.).

emléksor 1823. Baráts. szer. 8; *emlékvers* 1823. Tollagi 1:9: „ezen emlékverset tartom előlme“.

érdemcsillag 1810. A szerelem: „Fényes érdemcsillag ragyogjon melleden“. (Kéziratból.)

érdekel 1828. Csal. 2:8: „sőt akarom, hogy lássa, mily keveset érdekel a felbontott frigy“, u. így már teljesen a mai jelentésben 1828. Hús. pr. is 2: „a dolog nem igen érdeklí“.

*fásút, fásúl, *elfásít* 1823. Szil. szab. 1:2: „ily példa minden jótétthez elfásítja szívünket“; **elfásúl* 1823. Vérp.: „minden szelidebb érzemény elfásulva szorult vissza“; *szívfasító* 1819. Stib. 4:5.

**fejledez* 1821. Az élet korai: „A bimbó fejledez“. Ennek a mintájára csinálta a *kéjledez-t*: 1827. Alkonyi dal.

feldiszlík 1819. Párt. 1:2; *felesküszik* 1830. Álmatl. kir.: „Véres tetőn felesküvé Az éj hatalmait“, l. Nyr. 31:327; egészen más jelentésben használjuk manapság; **felingerül* 1825. Tihamér 4: „a felingerült atya a királynét tartá a . . . tett eszközének“; *felleplez* 1829. Eprézl.: „felleplezi gömbölyü keble havát“; **felfátyoloz* 1820. Ir. 3:4: „Kivánom, hogy felfátyolozván őt, Ismerjétek zultántok hitvesének“; **felvonul* 1824. Magányos s.: „halk morajjal felvonulnak.“

**félreismer* 1819. Párt. 3:1: „bizonyosan félre ismertek“.

felületes 1829. Hár. egysz. 1:4: „a, mint csak felületesen a környülállásokat értem“, vö. NyUSz.

fénysugár 1828. Kedves táj: „fénysugára ömledez“; *fénykoszorú* 1822. Lantos szerelme.

férfjül 1821. Az élet korai: „férfjult erónk valót ölel busítlan“. Az ifjúl analogiájára.

**feszültség* 1825. Sok baj s. 6: „Feszültségem lassanként eloszlott“.

**fogékony* 1820. Szécsi M. 2:6: „az ifjúság . . . csak fogékony érzetek álmait nyomozza“; 1823. Baráts. szer. 2: „fogékony szive kész vala jóra“.

gondolatjel 1824. Különf. Levél: „Tömve sóhajtással, felkiáltó's gondolat-jelekkel“: u. ezen évben Sulyosdi S.-ban is.

görnyít 1825. Tihamér 2: „nyolczvan évtől görnyítve lép hal-kan elé“; *görnyül* sincs a régi nyelvben, csak *görnyed*.

**gúnyszó* 1830. Karácsonj: „Illy gúnyszó kel szitkos ajkán“.

gyámangyal 1820. Kemény S. 1:2; *gyámkéz* 1820. Ir. 1:1 és 1821. Az élet korai.

gyászemlékü 1825. Mohács: „gyászemlékü vidék“; *gyászakiséret* 1830. A szeretők sirja: „a várból gyászakiséret indul a patak felé“; *gyásztér* 1825. Mohács.

gyógyász 1827. Betegek 1:4: „Hát Forgay a te gyógyászkod is?“

habkönnyü 1829. Eprézl.: „Hollóhaja hattyunyakára omol Habkönnyü lebegtiin alá“, vö. jéghideg stb.

halálesend 1830. A lantos: „Halálesend a lantos körül“; *halál-félelem* 1825. Tihamér 11: „Minden arezon halálfélelem boronga“;

halálszín 1820. Ir. 3:4: „halálszín festi képedet“; *halálverték* is új.

hálakönnny 1823. Baráts. szer. 10: „hálakönnnyel áll közöttünk“; az örömkönnny mintájára.

**hangzatka* 1823. Tollagi 1:9 „ezen sonettet vagy hangzatkat zengem“. Így van nevezve a sonett már 1821-ben a Szépliteraturai Ajándékban is mindíg.

harczfi 1824. Olaszországban: „Ott, hol a harczfi nemes mind“;

harczjáték 1829. Budai harczi.; *harczmező* 1821. Az élet korai: „Bószült erőzzel harcmezőre száll“; *harczmoraj* 1829. Budai harczi.: „Harczmoraj kell a magyarnak“.

**hatáskör* 1821., Zách nemz. 1:1: „új hatásköröd nyilik“; meg van 1823. Baráts. szer. 4 s 1825. Tihamér 5. is.

**honáruoló* 1823. Epistola: „Honáruoló! fuss iskolába“.

**hintószék* 1821. Nelzor. 1:8: „a szolgák egy hintószéket hoznak elő, melyre Amidát felemelik“.

**igazolni* 1823. Baráts. szer. 2: „Sokszor felmul egy halál száz életet — e mondást igazlá Kéteessy.“ Épp így verificare jelentésben u. e. évben az Irói tanács-ban is.

**igényez* 1819. Stibor. 3:5: „Uram! nagylelkűségedet igényzem“; 1820. Ir. 2:4: „im nagylelkűségedet Igényzem“.

**ifjonti* 1823. Szil. szab. 1:7: „ifjonti habjait a régi kajánság felém zúdítá“. Az *ifjonta* határozó továbbképzése.

**írószer* 1829. Hárm. egysz. 1:4: „Mi ez — írószerek“; előbb írószerszám. Vö. *fűszerszám* > *fűszer*.

**ingyenélő* 1823. Baráts. szer. 2: „de az ingyenélők útja mindég mélyebre sülyed“. A népnyelvből.

**istenül* 1821. Élet és phant.: „Az ember istenülve az égre feltekint“, megvan 1823-ban is Epigr. 24; *istenesül* 1824. Róza dala: „Erzete istenesül“, sőt *istenkedés* is 1821. Az élet koraiban.

**jutalomkoszorú* 1825. Tihamér 2: „Lajosnak nyujtja a jutalomkoszorút“.

**kéjpillanat* 1823. Epigr. 7: „kéjpillanatit búa meriti korán“. *Pillanat* alakot eddig nem találtam meg előbb.

**képzelem* 1819. Stibor 4:2: „Mely képzelmek!“

**kimélet* 1820. Baráts. nagyl. 189. sor: „ha kimélet Tart vissza, bátran vallhatod“.

**kiszzenved* 1819. Stibor 1:3: „Már ő kiszzenvedett“.

**kötéllajtója* 1823. Szil. szab. 1:6: „egy kötél-lajtója lesegít a bástyán“.

**közélet* 1820. Ir. 1:5; *közvilágosodás* 1819. Tat. Magy. Prolog; *közügy* 1827. Tollagi 2:2.

**küzdhely* 1828. Emléksorok: „Hol nincs versenezés, nincs küzdhelye bátor erőnek“.

**látkör* 1821. Élet- és phant.: „S a látkörön túl fenten lebegteti szövétnekét“, 1825. Tihamér 13. is.

**lelkesül* 1821. Tiszta szerelem: „S váltig nem lelkesült gyönyörű kényétől“; 1823. Epigr. 25: „szent lelkesülés“.

**leplezet* 1825, Tihamér 9: „mond egy sötét leplezetű alak“.

**megbékül* 1824. Viszoul.: „nyugodtan megbékülve magával ...“

**mellvért* 1825. Tihamér 1: „Szótlan csatolja fel T. mellvértjét“.

**mutatvány* 1819. Pártüt. 3:1: „Hiszen a kritika igen kegyes lesz, minthogy első mutatványunk“.

**művészpálya* 1823. Epigr. 1: „A ki művészpályát óhajt“.

**népesül* 1822. Lantos szer.: „S ezer vidám alakkal népesül“.

**nyugpont* 1823. Honvágy: „A sinló szív nyugpontra nem talál“.

**osztakozik* 1825. Tihamér 4: „elszánva Carló sorsában osztakozni, kirohan az ajtón“. Már 1823-iki Aurorában is 76. l.: „Láng-ösztonimben osztakozva A' néma egy nyelvet lehel“, Helmecczynél; Kisfaludinál egyébként ez a furcsaság is olvasható 1819. Tat. Magy. 1:6: „Ismerem én azt a magyar nemest: vele *mértekezni* nem mindennapi dolog“. Úgy látszik, így akarta a népies *mérközni*, *megmérközni* igét kifejezni.

ökölharcz 1824. Mit es. a g.: „aligha ökölharcz nem lett volna“, *önalkotott* 1823. Baráts. szer. 6: „ö. sulyai alatt lankadoza“; *önállás* 1830. Csák 1:2: „Önállásodra is már külerőre szorulsz“; *önásott* örvény 1820. Ir. 2:2; *önerő* 1825. Tihamér 15. vö. Nyr. 32:498.; *önérzet* 1825. Tihamér 2.; **önhittség* 1823. Baráts. szer. 2: „az önhittség gőz nimbust fona homloka köré“; *öntetszés* 1823. Baráts. szer. 2: „a nyiltszivűséget szemrehányásnak, hazaszeretést öntetszésnek, *önérzést* gőgnek tartván“; **önvád* 1825. Tihamér 6: „mintha önvádja riasztaná onnan“; *önvédelem* 1830. Csák 1:1: „kinos szükség s önvédelem“, *önveszte* 1820. Szécsi M. 3:8: „gondatlan önvesztébe szalad“.

önkény 1820. Ir. 3:3: „Mit önkény és erő tehet, Ez állapotunk nyilván mutatja“, vö. NyUSz.

**önség* 1828. Csal. 4:3: „önség és változás az ő elemök“.

**ösanya* 1829. Hárm. egysz. 1:6: „akkor én is ösanya leszek“.

órcsapat 1830. Csák 2:1: „órcsapat jó előnkbe“; *örtiszt* 1823. Szil. szab. 1:1: „Az őrtisztek gyűljenek öszve“; **örtüz* 1826. Máty. d. 1:3: „eltikkadva tért örtüzünkhöz“.

öröklét 1821. Élet phant.: „S teremtő lángjait Öröklét hirdeti“. Előbb csak *örök élet*.

öröklül 1824. Viszonzl. 4: „Zászlóim röptével öröklüljön neved“. Vö. *öröklt* a NyUSz.-ban.

**örömrepesve* 1824. Viszonzl. 2: „látta a többi ifjakat örömrepesve várni a költözés óráját“; *örömkacaj* 1825. Elte; *örömrészketve* 1823. Honvagy; *örömsugárzó szem* 1823. Baráts. szer. 12. Hasonló képzésű ugyancsak nála a *könnyragyogva* 1825. Tihamér 2.

**ötlet* 1828. Kényt. jsz. 1:6: „Dicsérem kell azon ötlésemet, hogy... ide néztem“, de u. ezen évben Csal. 4:15: „az bizonyosan Lucza ötlete volt“.

páholy 1819. Stibor 3:4: „Ezen páholyban itt Elrejtethed magad! nem lát itt senki... (Felnyit egy kis mellékajtot)“. Itt tehát még népies értelmében.

pályabér 1827. A két hajós: „Pályabéred itt virul“; *pályasík* 1825. Tihamér 1; **pályatárs* 1827. A két hajós: „Pályatársul, s hú vezérül engem küldtek istenid“; **pályatér* 1829. Budai harozj.: „Már a négyszeg pályatéren a cseh nagy dárdát ragad“.

párduczos 1819. Kérők 2:5: „Ó párduczos Árpád“. A *Zalán futásából* ismertük eddig.

párul 1821. Dalforrás: „Ott, hol erő s szerelem párul, nincs messze az ének“, vö. *párodik*, *párosodik* a NyUSz.-ban.

**poharaz* 1826. Bajj. ment.: „Az alatt két öreg katona poharazott“.

próbahét 1823. Tollagi 1:11: „próbahetet kért“. *Próbaév*, *próbaéves* is a NyUSz.-ba való.

rabbilincs 1821. Az élet korai: „Mídón hazáját rabbilincs fenyíti“; *rabkereskedő* 1820. Ir. 1:3: „A partnál talál sz Mindenkor rabkereskedőket“. Ma inkább *rabszolgakereskedő*.

**rejtélyes* 1821. Élet phant.: „Tüskéket hintve Rejtélyes útra“; 1822. Irói tanácsban és 1823. Andor és J.-ban is.

**rejtelmes* 1824. Sulyosdi S.: „Pharao rejtelmes álmát képezteté bennök“; *rejtékeny* 1820. Baráts. nagyl. 322. sor: „kit illet Ezen rejtékeny rajzolat“.

**rémllet* 1823. Baráts. szer. 3: „mindent előszede bús rémlleteit

táplálni“; *rémzet* 1826. Fejér köp.: „Komor rémzettel szüntelen üldöze“; *rémletes* 1829. Eprésl.: „Ködszárnyakon illan a rémletes éj“.

**részvétlen* 1826. Erzsébet: „Távol kedvesitől, részvétlenül, élve temetett“.

**riadalom* 1826. Erzsébet: „Harsány tárogatók nyers riadalmi között“; megvan 1827. Tollagi 2:9. is.

**rokonít* 1821. Nelzor 1:1: „csendes érzetem véletek rokonít“; megvan 1825. Tihamér 7. is; *rokonúl* 1826. Erzsébet: „És rokonult lélek őt nem enyelgi körül“.

**segédkéz* 1819. Tat. Magy. 3:1; *segédremény* 1819. Ilka 2:1. Az előbbi ma is gyakran halljuk.

**sírhant* 1823. Vérpohár: „Sírhantja magányosan emelkedék a Dunaparton“.

**szabadszájú* 1819. Tat. Magy. 3:3: „Kobut, ama szabadszájú ügyész áll előtted“. A népnyelvből.

**szegletesség* 1819. Kérok 2:7: „minden szegletessége mellett szerelemre méltó“. Ebben az átvitt értelmében nem ismeri a régi nyelv.

**szégyenhalál* 1812. Zách Kl. 5:7: „te mentesz meg a' szégyenhaláltól“.

**szélcsend* 1825. Tihamér 11: „a tespedt levegő elnehezült a veszteglő szélcsendben“.

**személyleírás* 1827. Leányör. 2:6: „most hallottam személyleírását a postán“.

**személyez* 1819. Stib. 1:1: „Személyezd a világot, s annak is Fején csörgő sapkát találsz“. Személyesít csak sokkal később.

**szendereg* 1825. Mohács: „Szendergő porodat béke lebegje körül“; **szenderül* 1821. Az élet korai: „Szép álmok özönébe szenderül“; **elszenderül* 1823. Honvágy.

**szentesít* 1824. Szellőhez: „Gyöngén sűgva nevémet, Szentesítsd emlékemet“; **szentesül* 1821. A nyugtató: „Egy vak szokáson szentesült erő“.

**szeszélyes* (1810 és 20 közt). Kisértet: „Szeszéles viselete A szerelem kedvellőjét... Nyilván el árulta“ (kéziratból); megvan 1821. Zách nemz. 1:1; Az élet koráiban is.

**színvegyület* 1829. Áltud. 1:4: „Mi lesz a színvegyületből?“

**taglal* 1819. Stibor 3:2: „ne taglald a bolond Tettét“.

**testvéresít* 1829. Hárm. egysz. 1:5: „ezen ruha testvéresít bennünket“.

**testvéretlen* 1829. Hárm. egysz. 1:13: „átláttam testvéretlen tettemet“. A *testvéries* ellentéte. Ez is új.

**toronyőr* 1825. Tihamér 9: „A toronyőr éjfél kiálta“.

**torlat*, *haborlat* 1823. Vérpohár; *hullámtorlat* 1827. A két hajós: „A nagy hullámtorlatokkal versenyt habzik kebele“.

**utókor* 1821. Az élet korai: „A jobb utókortól reménylve bérét“.

**vállvonítva* 1825. Tihamér 16: „ez csak vállvonítva felelt“.

**valósúl* 1823. Tollagi 1:16: „az bús omen vala, mely most valósulni készül“.

**varázs-*, **varázsjáték* 1825. Tihamér 15: „varázsjáték — szől közbe Stephano“; **varázsvessző* 1823. Tollagi 1:14: „Mily varázsvessző illetett“.

**varázslat* 1825. Óhajtás: „Egy varázslat, bár havaz künn, Visszahimzi nekem“.

várkert 1827. Vigj. 1:7: „a várkertben elégtételt ad“.

**városliget* 1828. Csal. 2:6: „A városligetben találkozám vele“.

védpaizs 1823. Pálm. Cipr.; *védtorony* 1829. Budai harcuj.;

védlet 1823. Magány. sir.: „Honja hősi védletére“. Vö. *véglet*, *díszlet*.

végcsapás 1825. Elte 3.: „Most utánam végesapásra“; *végfokás*

1824. Szellőhez; *végpart* 1824. Végpart; *véghatár* 1820. Baráts. nagyf. 98. sor; *végsugár* 1819. Ilka 2:3; *végpercz* 1825. Elte; *végveszély*

1823. Magány. sir.; *végromlás* 1810. A szerelem.

**végzet* (1810 és 20 közt). Barátság: „Boldog a kit életébe, E világ nagy Tengerébe Az örökös végezet... Egy rokon szívhöz vezet“ (kéziratból); ugyanilyen alakban 1819. Tat. Magy. 1:2 is.

**versenypálya* 1825. Tihamér 1: „sok ifjat hevített a távol versenypályára“; *versenypár* 1829. Budai harcuj.; *versenyiramat* 1826. Erzsébet: „Párduczos ifjaknak versenyiramtok alatt“.

véráldozat 1820. Kemény S. 1:2: „csak ezen hír tartott meg a véráldozattól“; *vérdíj* 1824: „a' jótét malasztját inkább szeretvén a' vérdíjnál“; *vérszomjús* 1830. Almatl. kir.: „vérszomjúsán kel a király“.

**veszélyes* 1819. Tat. Magy. Prolog.: „Ily veszélyes időben a költés egy férfit rajzolt“. Medgyesi Pálnál 1640-ből: Szent Atyák öröme Aj. lev. 12. A NySz.-ből sok más, Medgyesinél található fontos szóval együtt kimaradt.

**viharoz* 1825. Mohács: „S pusztító erejét rád viharozta dühe“.

villanat 1822. Lantos szerelme: „Dicsőn mereng jós lelke villanattja.“

viszontlátás 1812. Zách nemz. 2:7; *viszontézés* 1819. Ilka 1:1;

viszontszolgálat 1819. Tat. Magy. 2:6.

vonatkozik 1828. Csal. 1:6: „az asszonyság naponként jobban megizlelte a városi mulatságot, az én uram meg naponként inkább elvonatkozik“. Tehát: elvonja magát a jelentése. A „sich beziehen auf etwas“ jelentése sokkal későbbi.

Mondanunk sem kell, hogy ez élő új szókon kívül benne találjuk műveiben a korabeli nyelvújítóknak legtöbb alkotását. Különösen Kazinczy hatása és Márton szótárainak befolyása ismerhető fel. Hogy meglehetősen számmal találunk nála németességeket, azon nincs mit csodálkoznunk. Kortársainak művei sem mentek ezektől. Egyik legigazságosabban megrótt módja volt ez is az újításnak. Különben nála, az újításvágyon kívül, életviszonyai is megmagyarázzák a németességeket. Csak a kirívóbbakat említem, melyek ma is kiserítenek: Mennyei béke *rajzolja magát* képen, Kemény S. 2:5 — Nem! nem! most midőn szerelem, öröm, boldogság reánk vár, Tat. Magy. 3:4, (szórend) — Nekem ezt! Zach. 4:3 — Erzékenyen *meg vagyok lepetve*, Vigj. 1:5 — Mely szomorúság *fekszik képeden*, Tat. Magy. 2:2 — Orangzeb (tűzzel): *A dicső napnál!* Tat. Magy. 2:4 — Kerüld azt az örvényt, mely *elnyelni fenyeget*, Zách 1:1 — *Ki a nap alatt mondja*, hogy ily szerencsés, Zách. 1:1 — Hah, *ezt nekem érezteték* — így megbántódni, Zách 1:2 — *Megmosom*, ha megjön, rossz gyermek, Kérők, 3:8. — Tény, hogy különösen fiatalabbkori műveiben találhatunk efféle idegenszerűségeket, későbbi művei mindig tisztább és tisztábbak, sőt szép népies kifejezésekkel, fordulatokkal teljesekek. „Téged egy pár szem lenéz lábadról“ (Leányórzó 2:4); „Ez a kis sugár lányka lenézett lovamról“ (Máty. d. 1:3); „Ha meglátja a leányt,

elsírja kezemről“ (Kényt. jósz. 1:5) kifejezések s több effélék nem ritkák nála.

Azt hiszem, sikerült kimutatnom a Kisfaludy K. nyelvújítására vonatkozó negyedszázados vélemény tarthatatlanságát; s bebizonyítanom azt, hogy működése nemcsak költészetünk történetében jelez fontos korszakot, hanem nyelvünk történeti fejlődésében is számottevő.

SIMAI ÖDÖN.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1906-ban.

a) Folyóiratok.

- Egyetemes Philologiai Közlöny.* Szerkesztik: Császár Elemér és Láng Nándor, XXX. évfolyam. Budapest, 1906.
- Magyar Nyelv.* Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán, Zolnai Gyula, Gombocz Zoltán. II. évfolyam. Budapest, 1906.
- Magyar Nyelvtör.* Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XXXV. évfolyam. Budapest, 1906.
- Nyelvtudomány.* A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. I. kötet. Budapest, 1906.
- Nyelvtudományi Közlemények.* A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinyei József. XXXVI. kötet. Budapest, 1906.

b) Önálló munkák.

(Az iskolai könyvek mellőzésével.)

- Bacsó Gyula.* Az adavidéki nyelvjárás, főtekintettel a mondattani sajátosságokra. (Nyelvészeti füzetek. 37. sz.) Budapest, Athenaeum. (8-r. 61 l.) 1 K.
- Balassa József.* Az új magyar és német helyesírás szabályai. Különös tekintettel a kereskedelmi nyelvre. Magyar és német szójegyzékkel. 2. kiadás. (Magyar Kereskedők Könyvtára. II. évfolyam. 3. füzet.) Budapest, Lampel, 1906. (8-r. 106 l.) 1 K 50 fill.
- Balassa József.* Kis magyar hangtan. Budapest. Franklin-T. (8-r. 93 l.) 1 K 60 fill.
- Beke Ödön dr.* Kemenesalja nyelve. (Nyelvészeti füzetek. 33. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 43 l.) 1 K.
- Boronkay Lajos.* Analogiás alakulások a határozókban, különös tekintettel a nyelvújításra. Doktori értekezés. Pécs, Taizs J. ny. 1906. (8-r. 64, 2 l.)
- Böszörményi Géza.* A jánosfalvi nyelvjárás. (Nyelvészeti füzetek. 29. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 43 l.) 1 K. — Rövid ism. Philol. Közl. 397. l.
- Erdélyi Lajos.* A háromszéki nyelvjárásról történeti alapon. Budapest. (Különnyomat a Nyelvt. Közleményekből.)
- Fejes Áron.* A magyar helyesírás szabályai. Pozsony, Stampfel K. 1906. (8-r. 94 l.) — Ism. k. i. Philol. Közl. 253. l. — Helyreigazítás. U. o. 318. l.
- Fülöp Sándor.* Az összetételek a Paul és Wundt elmélete szerint. (Tanári székfoglaló. Kiskunhalas. (8-r. 29 l.)
- Gombocz Zoltán és Melich János.* Magyar szófejtések. Mutatvány a készülő magyar etymologiai szótárból. (Különnyomat a Magyar Nyelv II. évfolyamából.) Budapest, Hornyánszky V. ny. 1906. (8-r. 15 l.)

- Harmat Mór és Schustek Adolf.* A magyar és német kereskedelmi levelezés szókincse és szólamódjai. Iskola- és üzleti használatra. Magyar-német rész. Nagyvárád, Sebő I. 1906. (8-r. 200 l.)
- Horváth Endre.* A bakonyalji nyelvjárás. (Nyelvészeti füzetek. 34. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 185 l.) 2 K. — Rövid ism. Philol. Közl. 789 l. és Magy. Ny. 455 l.
- Horváth E. János.* Helyesírási gyakorlatok általános használatra. Budapest, Szt. István-t. (8-r. 46 l.) 30 fill.
- Katona István. Geleji.* — Magyar grammatikátska, A' vagy az igaz magyar irásban és szollásban kívántató néhány szükséges Observatiok. Mellyeket irogatási és elmélkedési között, egyszer másszor eszében szedegetett, meg-jegyegetett, és Magyar munkájában, főbb-képen a Titkok-Titkában, követett is és egy-ként a' maga irásának és szollásának mentségére s' más-ként pedig a' Magyarorságon kapdoso elmés iffjuságnak oktattására, kibotásott, G. K. I. Jegyzetekkel újra kiadta Simonyi Zsigmond. (Nyelvészeti füzetek. 30. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 32 l.) 1 K. — Rövid ism. Philol. Közl. 397. l.
- Kelemen Béla.* Jó magyarság. Tanácsadó a magyar nyelvtan és helyesírás kétséges eseteiben. Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 238 l.) 3 K. — Ism. i. Philol. Közl. 646. l. — *ly.* Uránia 417—419. l. — *Hetes.* Magy. Szemle 30. 62. — Lehr Albert. Hivat. Közl. 20. 62.
- Kelemen Béla.* A magyar helyesírás kis szótára. Budapest, Athenaeum, 1906. (16-r. 168 l.) 1 K. — Ism. *y.* Gyakorl. Pedag. 47. l.
- Kelemen Béla.* Magyar és német szótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. Hetedik, az új magyar és német helyesírás szerint átdolgozott kiadás. I. Német-magyar rész. II. Magyar-német rész. Budapest, Athenaeum. (10-r. 405, 390 l.) Egy rész 2 K.
- Nádai Pál.* A magyar népetimologia. (Nyelvészeti füzetek. 27. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 38 l.) 1 K. — Rövid ism. (*k. i.*) Philol. Közl. 253. l. — *y.* Tanáregyl. Közl. 39. évf. 635—637 l.
- Oláh Gábor.* A debreczeni nyelvjárás. Debreczen város és a debreczeni Csokonai-kör támogatásával. (Nyelvészeti füzetek. 26. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 63 l.) 1 K. 50 fill. — Ism. Nádai Pál, Nyelvőr 31—34. l.
- Pechány Adolf dr.* Tót és magyar szótár. Loos József nyomán szerkesztette —. I. rész. Tót-magyar szótár. (Slovník slovenský a maďarský.) Budapest, Lauffer V. (1906.) (16-r. 4 lev., 400 l.)
- Pintér Jenő dr.* Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén 1831—1850-ig. Jászberényi főgimn. értes. 3—18 l. (Önállóan is megjelent.)
- Pongrácz Sándor dr.* A magyar nyelv szerkezete, története és szótára. I. rész. A magyar nyelv szerkezete. Budapest, Pfeifer F. 1906. (8-r. XXXII., 260 l.) 3 K.
- Prikkel Marián dr. (Réthei).* A magyar táncnyelv. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, Különnyomat a Magy. Ny. II. évfolyamából. 1906. (8-r. 24 l.) 40 fill.
- Sarbó Arthur dr.* A beszéd összes vonatkozásaiban, különös tekintettel a gyermekkorra, orvosok, tanítók, gyógypedagógusok és a művelt közönség használatára. Budapest, Athenaeum, 1906. (8-r. XII. 291 l.) 5 K. — Ism. Balassa József, Nyelvőr 377. l. — R. o. Népevel. Lapja 20. sz. — Dr. Szegő Arnold. Izr. Tanügyi Értes. 196—199. l.
- Simonyi Zsigmond.* Középiszkolai műszótár. Az országos középiszkolai tanáregyesület megbízásából számos szakember közreműködésével szerkesztette —. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium támogatásával kiadja az országos középiszkolai tanáregyesület. Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. XV., 463 l.) 8 K — Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 700—703. l. — Rác Lajos. Magy. filos. társ. Közlem. 226. l.
- Simonyi Zsigmond.* Az ices ragozás története. (Nyelvészeti füzetek. 28. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 57 l.) 1 K. — Ism. *k. i.* Philol. Közl. 253. l. — *y.* Tanáregyl. Közl. 39. évf. 635—637. l.

- Simonyi Zsigmond.* Helyesírási szótár. Budapest, Athenaeum. 1906. (Fali-tábla alak.) 12 fill.
- Szászvárosi V. Jenő.* A babilonai magyar nyelv. Nyelvészeti bírálatok. Budapest, szerző. 1906. (8-r. 28 l.) 40 fill.
- Szeremley Császár Lóránd* Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentés-változásokról. (Nyelvészeti füzetek. 36. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 73 l.) 1 K. — Rövid ism. sz. Philol. Közl. 646 l.
- Szikszai Habrícius Balázs* latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. A késmárki ág. ev. főgymnasium könyvtárában lévő egyetlen példányból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Melich János. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIX. köt. 9. sz.) Budapest, Akadémia, 1906. (8-r. 141 l.) 3 K.
- Szolár Ferencz.* Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentés-változásokról. (Nyelvészeti füzetek. 35. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 48. l.) 1 K.
- Szótár, Katonai —.* Német-magyar rész. A magyar kir. honvédelmi ministerium hivatalos kiadása. Budapest, Pallas. 1906. (8-r. 440 l.)
- H. Sztankay Lajos.* Iskolai helyesírás szabályai. (Rövid, könnyű formában). Három óra alatt megtanulható. Magán tanulók is teljes sikerrel használhatják. Kecskemét, 1906. Szél N. ny. (8-r. 10 l.)
- Teleky István.* A tárgyeset Arany Jánosnál. (Nyelvészeti füzetek. 31. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 50 l.) 1 K. — Rövid ism. i. Philol. Közl. 398. l.
- Tihanyi Gál.* Helyesírásunk küzdelmei. (Komáromi kath. gimn. 1905/6. értes. 1—60 l.) Önállóan is megjelent. 1 K.
- Timon Zoltán.* Okszerű magyar helyesírás. Arad, 1906. Nyomda r. t. (8 r. 21 l.) 50 f.
- Tóth Bela.* Szálló igék lexikona. Budapest, Franklin-T. 1906. (8-r. VIII, 378 l.) 5 K.
- Vargha Damján dr.* A magyar iskolai helyesírás szabályai. 14-ik ezer. Budapest. Rövid ism. Philol. Közl. 472. l. — Abaffy Béla. Gyakorl. Paedag. II. 149. l.
- Vaszary Béla.* Írjunk és beszéljünk magyarosan! (Kézirat gyanánt.) Veszprém, köves B. 1906. (16-r. 36 l.) 40 fill.
- Viski Károly.* A tordai nyelvjárás. (Nyelvészeti füzetek. 32. sz.) Budapest, Athenaeum. 1906. (8-r. 64 l.) 1 K.
- Zolnai Gyula.* Magyar oklevélszótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte Szamota István. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette —. (Pótlék a magyar nyelvtörténeti szótárhoz.) Budapest, Hornyánszky V. 1902—6. (4-r. XXXII, 605 l.) 24 K. — Ism. Takáts Sándor Nyelvtörténet címmel. Századok 194—213. l. — Zolnai Gy. Felelete. U. o. 375 l. — Zolnai Gy. Történettudomány és nyelvtörténet. Válasz a Századok „Nyelvtörténet“ című cikkére. Nyelvőr 145—155. 193—206. l. — Takáts S. Még egy kis nyelvtörténet. Századok 635—642 l. — Zolnai Gy. válasza. U. o. 825—835. l. — Takáts S. felelete. U. o. 924—929. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Negélyes. Nem a neologia alkotta *negélyes* (: érzelő, affektáló) melléknévről kívánok itten szólni, hanem arról, a melyiket már régenten is használtak, természetesen más jelentéssel. Ennek a megfejtése czélja e soroknak.

A NySz. csupán Bornemisza Péter műveiből idézi e szót két példával: „Sok világi bölczec gógósóe es *negelyesec* az önnön eszezből.“ (Evang. 3:514.) és: „Minden isteni dolgokba *finyáلكodic* es *negeleskedic*.“ (Préd. 396.)

Azonban nem egyedül Bornemisza használja a *negélyes* szót, hanem Csúzy Zs. is többször él vele prédikációiban. Ime néhány példa: „Miképpen Illésnek és a *negélyes* Jegyesnek, elébb szükség gonosz szokásink palástyától meg-fosztatnunk.“ (Síp. 541.) „Inkább az egy-ügyűekkel társalkodnánk, hogy-sem a *negélyes* udvari nyalkákkal“ (Tromb. 90.). „De mire való ez? (*negélyessen* azt veti előnkbe a gyermekessen csúfolodo szomszéd)“ (Tromb. 287.). „Oka a halaknak *negélyes* fületlensége; t. i. a halgatoknak meg-általkodott keménysége, hogy im az Isten igéjét halgatni nem akarják“ (Tromb. 444.). „Horgas kaszával láttam én a bűnből származott poroszlonak [: a halálnak] (hogy így szóllyak, a világ *negélyes* fiaival) és kelleetlen vendégnek le-ábrázolt képét“ (Tromb. 708.). Stb.

Kérdés: mi ennek a *negélyes* szónak eredete?

A NySz. a *negédes* melléknév czíme alá veszi, mintha ennek a hangváltozata volna. Csakhogy ez tévedés, mert bárha a két szónak jelentése: „arrogans, superbus; hochműthig, stolz“ megegyezik is, mindamellett a szóközi *d ~ ly* hangmegfelelés semmikép se igazolható köztük.

Mi tehát valójában? — Szókeveredés, még pedig a *negédes* és a *kevély* synonym melléknevek keveredésének eredménye.

Ismert gyakori jelenség a nyelvben, hogy a rokonértelmű szók egymás alakjára változtató hatással vannak. Ezzel az esettel van itt is dolgunk.

Nem pusztá föltevést koczkaztatok, hanem bizonyítani is tudom értelmezésemet. A *kevély* és a *negédes* annyira rokonértelmű szók, hogy a régiségben többször találjuk őket közvetlenül egymás mellett említve, teszem: „Annál soha életemben *kevélyebb*, *negédesebb* embert nem láttam“ (Cserei, Hist. 126.). „Megabyzi sermones. *Kevély* (*negédes*) beszédek“ (Kis-Viczay, Ad. 300.). „Felfuvalkodva, *kevély*, *negédes* beszédekkel él: ampullatur in arte“ (PPBl.). Vö. még: „A *kevélyseget* es *negédesget* el hagyuan, mind magok s mind hazaioc felől ketsegben estek vala“ (Decsi, Sall. 22.). Az egymás mellett való gyakori emlegetésnek természetes következménye volt a rokon két szónak keveredése.

Az már azután nem tartozik szorosan ide, Bornemisza volt-e az egybekeverő, vagy más valaki; csak az a fő, hogy a *negélyes a kevély és negédes* melléknevekből keveredett régi szó, a melynek jelentése rátartó, hetyke, büszke, kevély.

Haj-régi. A NySz.-ban hiába keressük e kifejezést, melynek jelentése: hajdani, egykori. Vajda Sámuel apátúr használja Krisztusnak élete cz. munkájában: „Az el-veszett *haj-régi* jónak más haszna nintsen, hanem hogy keservesen győtri a Lelket“ (2:273.).

Mi lehet e szónak az első része?

Eleve azt gondolhatnók, hogy a *hajdan* melléknévnek első szótagja lappang benne. Csakhogy ezt a valószínűséget elfogadhatóan nem tudjuk igazolni. Barótinál olvassuk a következő följegyzéseket: „El-kopott, ótska, *háji-báji* írás“ (MVir. 352.). „Szemléld a pogányság dühösségének üszögében heverő *háji-báji* maradékot“ (U. o. 387.). Úgy tetszik, mintha ennek a *háji-báji* (Kassainál: *hai-bai* 2:329.): vetustus, vetus ikerszónak (ma is több helyt ismeretes I. MTsz.) első része volna a *haj-régi* összetételben. A *háji* (*háí, hai*) nyilván a manap kötőszóul használt *ha* szócskának melléknévi alakja. Amde ez a föltevés is tagadhatatlan kétséget hagy maga után.

Mást, valószínűbbet kell tehát gondolnunk.

A régiségben nem példa nélküli eset, hogy a *régi* melléknevet felkiáltó szócskával kapcsolatban alkalmazzák. A Rákóczi-nóta bevezető sora pl.: „*Jaj régi* szép magyar nép!“ Azután közmondás nyelvünkben: „Régi jó — *oh régi* jó!“ (Kreszn. 2:157.). Calepinus szótárában meg ezt a szokásos felkiáltást találjuk: „*Haj régi* jó Buda!“ Ezen példák, főleg az utóbbi régi szokásos felkiáltás alapján úgy vélekedem, hogy a *haj-régi* összetétel első tagja azonos a *haj, hajh* felkiáltó szócskával, melyet bizonyára az egymás mellett való használat ragasztott a *régi* melléknévhez.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Ég-lé. E szót Herman Ottó két XVII. sz. szakácskönyvből idézi. (A M. Halászat könyve I:134.) „Oly levet értettek rajta, mely meghűlvén, megkoecsonyasodott, tehát azt, a mit ma *aszpik*-nak nevezünk.“ A NySz.-ból kimaradt.

Fajra vonzani. Páriz-Pápai „Pax Corporis“-ának 1695-i és későbbi kiadásaiban a VIII. könyv (307. l.) a gelyváról (vagyis golyváról): „*e nyavalya... a szülékről mintegy fajra vonzon*“; s ugyanott (309. l.): „*vannak olyan kisebesedő Tsomók is, melyeket köznével Súlynek hívunk, mely is gyakorta fajra vonzon*.“ Jelentése: öröklődő, öröklékeny.

FABÓ BERTALAN.

Sírva vigad a magyar szólásról írt cikkében azt mondja Réthei Prikkel Marián, hogy Kisfaludy Sándor 1807-ben kiadott Regéinek előszavában előforduló „*a magyar sírva tánczol*“ mondásából eredhetett. Nem bizonyos azonban, hogy ez Kisfaludy Sándor saját mondása, mert már 1796-ban írja: „Igaz tagja leszek én magamra nézve a Magyar nemzetnek, mellynek nemzeti karakterét hajdan imígy határozzák: „*Sírva tánczol és tánczolja hal*.“ (Kisf. S. Ö. M. VII. 285, Angyal-féle kiadás). A „*hajdan imígy határozzák*“ arra mutat, hogy Kisfaludy Sándor is máshonnan vette ezt a szólást, valószínűen íróból; de akkor is ismertebbnek kell vennünk, különben nem hivatkoznék rá Kisfaludy Sándor kétszer is. Én azt hiszem, hogy a „*sírva*

vigad a magyar“ nem tisztán irodalmi eredetű szálló ige, hanem irodalmi fogalmazása egy közkeletű, régebbi időből származó szólásmódnak. Aztán meg, véleményem szerint, nem kell *minden* közmondásnak *csupán* népi eredetűnek lennie, mintha a nép felett álló magasabb társadalmi rétegekben nem működnének ugyanazok a lelki folyamatok, melyek a közmondást létrehozzák.

TOLNAI VILMOS.

Rontó Pál lova. Rontó Pállal Gvadányi ezt mondatja a „száz rimondák közül“ választott paripáról (85. l.):

Káplár uram! szóltam: én eztet választom,
Tudom, hogy egy könnyen azt ki nem fárasztom,
Négy tagba szakadt ló, Mokány lesz a' neve,
Esmérem bélyegét, tudom, hogy van heve.

Vajjon, milyen lehetett az a *négy tagba szakadt ló*? Érteném, ha négy lóról volna szó, de nyilvánvaló, hogy Rontó Pálnak csak egy jutott, s erről az egyről mondja Gvadányi, hogy *négy tagba szakadt*. Megvallom, nem értem!

„Bizonyosan sajtóhiba“ — mondhatja valaki. Lám, magán azon az egy levélen, a melyen a „Négy tagba szakadt ló“ található, találjuk még a *Nagyhegykén*-t Nagyhegykén helyett és a *Nagyar*-t Magyar helyett. Vajjon a *négy* nem sajtóhiba-e *nagy* helyett? *Nagy tagba szakadt ló*! Ezt már mindenki megértené s ez meg is van Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárában 1792-ben, egy évvel a Rontó Pál megjelenése előtt: *Nagy-tagba szakadt marha, -ló*.

Hát az lehet, hogy csakugyan sajtóhiba, de nem bizonyos. Abból, hogy valamit nem értünk, nem következik, hogy az nem is lehetséges. Az ország valamely vidékén talán csakugyan *négy tagba szakadt*at mondanak a szokott *tagba szakadt* helyett. Lám, a németben is a „grob und klotzig geformt“-nak *vierschrotig* (aus vier Schrotstücken bestehend) a neve. (Vö. Heyne, Wört.) Viszont az is lehet, hogy a németnek ez csak véletlen találokzása a magyarral.

Az itt a kérdés: mondanak-e az országban valahol *négy tagba szakadt*at tagba szakadt helyett?

SZILY KÁLMÁN.

ROVÁS.

Hibás olvasatok és magyarázatok. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XVI. évkönyvében Veress Endre „Déva vára és uradalma I. Rákóczy György fejedelem idejében“ cím alatt értekezvén,* függelékül több oklevelet is közöl, melyek egynek kivételével mind az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában találhatók. E levéltárban alkalmam nyílt megkezdeni a régi magyar szókincs ismeretéhez újabb adatok gyűjtését azon szempontok szerint, melyeket az Oklevél-Szótár bevezetésében kifejtettem, s azon céllal, hogy — mint a Nyelvőr mult évfolyamának 150. lapján mondtam — a Nyelvtörténeti és Oklevél-Szótár kiegészítéseképen önálló gyűjteményként közlétegyem. Azon szomorú tapasztalataimnál fogva, melyeket „A nyelvemlékek közlése módjáról“ cz. akadémiai főlszólalá-

* Megjelent ugyane címmel különnyomatban is Déván, 1906.

somban (Nyr. 1906. évf. 62—74. l.) előadtam, s melyeknek igazságáról azóta is egyre jobban meg kellett győződnöm: szigorú következetességgel akarok ahhoz az ígéretemhez ragaszkodni, melyet „Történet-tudomány és nyelvtörténet“ cz. cikkemnek fönt idézett helyén (Nyr. 35:150) tettem, hogy t. i. csupán olyan adatokat fogok ez újabb kötetbe fölvenni, melyeket a magam szemével láttam, magam kezével jegyeztem ki. Gyűjtésemet éppen a fönt említett oklevelekkel kezdtem meg, s minthogy Veress Endre is, mint csaknem valamennyi történet-írónk, mai helyesírással közli forrásai szövegét, neki is bele kellett esnie azon kisebb-nagyobb tévedésekbe, melyek az ilyen átírásban szakszerű nyelvtörténeti jártasság nélkül kikerülhetnek, s melyeknek annyi nyelvtörténeti valótlanúság és hibás magyarázat jár a nyomukban.

Nem akarok e helyreigazításaimban minden hibára kiterjeszkedni, csupán a fontosabbakat javítom ki, a melyekből nagyobb nyelvtörténeti tanulság meríthető, s minthogy Veress az oklevelek szövegét nyelvi magyarázatokkal kíséri, e magyarázatok egyikét-másikát szintén helyre fogom igazítani.

1. Közlésmeli hibák:

A XVII. század 40-es éveinek végéről való második dévai összeírásban (Évk.* 32. l.) az *olasz* szó nem így, mai alakjával, fordul elő, a mint Veress közli, hanem mind a két helyen *olosz* ejtéssel, a mint az OklSz.-ban is több adatban látható.

Az 1640-iki összeírásban (Évk. 22. l.) *vas-szál* összetett szó nincsen. Az eredeti helyen *vas szál* olvasható ugyan, de a *vas* fölött 2, a *szál* fölött 1 szám áll, a mi a szórend helyreigazítását jelenti, a hely tehát *szál vas*-nak olvasandó.

Az 1640-es évek végéről való második összeírásban (Évk. 33. l.) nem *méretegető*,** hanem *meregető* sajtárt kell olvasnunk; az eredetiben: *meregető saytar*.

Az 1641-iki dévai levélnek egy helyét (Évk. 41. l.) Veress így közli: „mivel nincsen senkim [ki]ben biznom [lehetne].“ A szögletes rekeszbeli *ki* szótagot és *lehetne* szót Veress toldja bele, nyilván azért, mert a mondatból ezeket kimaradottnak véli. Pedig a hely egyrészt hibásan van olvasva, másrészt nem szorul kiegészítésre, mert úgy is érthető, s egyszersmind érdekes mondattani szerkezetet mutat. Az eredetiben ugyanis ez áll: „miuel ninczen *senkiben* [így] *biznom* isten vtan.“

Mindezeknél fontosabb a következő két hiba, a melyek egyikének egy érdekes régi szóalak, másikának egy még érdekesebb tájszó esett áldozatul.

Az 1640-iki dévai összeírásban négyszer is *tölgyfá*-t olvasunk Veress közleményében, holott az eredetiben a három első helyen (Évk. 19. l. és a 24. l. kétszer) következetesen és világosan *teölyfa*, a negyedik helyen (Évk. 29. l.) meg *teölyfa* olvasható. Ezekből kétségtelen, hogy a *tölggy*-nek régen *töly* ejtése is volt. Eddig csak *töl* alakját ismertük a régiségből és a népnyelvből (l. OklSz., MTsz.).

Ugyanezen összeírásban (Évk. 21. l.) Veressnél ezt olvassuk: „Az ablaka üveg, másfél tányér héjjával, s *meg* is *holpadozott*.“ A szövegnek aláhúzott szavával nem volna semmi baj, mert a

* A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XVI. Évkönyve.

** Talán csak sajtóhiba a közleményben.

Z. Gy.

horpad igének a MTsz. szerint a Székelységben *hojpad* alakja is van, s ez könnyen volna régibb *holpad* vagy *holypad* alakra visszavezethető. Amde a kéziratban világosan ez áll: „s-megis *tolpadozott*.” Ez a *tolpadozott* alak pedig igen fontos adat, mert egy másik mai erdélyi tájszónak, a *tojpad* igének (a. m. *horpad* MTsz.) régibb ejtését tükrözi.

2. Hibás magyarázatok. Veress Endre itt-ott a különben helyesen olvasott régi kifejezéseket hibásan fogja föl, vagy helyreigazításra szoruló megjegyzést fűz hozzájuk.

Az 1640-iki első összeírásból (Évk. 31. l.) egy mondatot így ír át mai helyesírással: „Az szénás *kert-sövény* lézás, alkalmas még.” Az eredetiben így: „Az szenas kert seüenj, leszas, alkalmas megh.” Nézetem szerint itt *kert-sövény* fogalomról nincs szó, a *kert-sövény* nem lehet *szénás*; ám beszélhetünk szénás-kertről s ennek sövényéről, a mely lézás. A hely csakugyan így folytatódik Veress átírásában: „Vagyon benne [t. i. a szénás-kertben, nem a kert-sövényben] két kazalban hatvankét öl széna“ stb. Az előbbi mondat tehát szerintem így értendő s ennél fogva mai helyesírással így lett volna átírandó:

„Az szénás kert, sövény [azaz: kerítése sövény], lézás, alkalmas még.“ Vö. ugyanezen iratban (a magam kijegyzése szerint):

„Az Curia felől az ket Istallo oldala vagjon; egjebütt seüenj kert [t. i. van a virágos kert körül], *leszas*.” „Seüenybeöl fontt *leszás* kertel vagjon [a majorház] mind keönrnyül b; keritue.“ „Keönrnyül [a haltartó] be vagjon keritue *leszás* seüeny kerttel“

Hasonló hibák a második összeírásban (Évk. 33—34. l.): „E ház a nagy [ez bizonyára csak sajtóhiba *avagy* helyett, az eredetiben *auagy*] pitvar közepette tókében egy derék üli [az eredetiben is így, a. m. üllő], egy *vas-vágó*, egy fél *kéz-fogó*, egy elől *ütö-verő*“ stb. Itt sincs szó sem *vasvágó*, sem *kéz-fogó*, sem *ütö-verő* fogalmakról, hanem *vas vágóról*, félkéz *fogóról* (t. i. olyan fogóról, melyet félkézben fognak) és előlütő *verőről* (azaz kalapácsról). A *félkéz* kifejezésnek ilyen jelzői használatára több példa van az OklSz.-ban: *félkéz-fejsze*, *félkéz-fűrész*, *félkéz-verő*. A népnyelvben ilyen a MTsz. *félkéz-kaszá*-ja. A *verő*-re és a *félkéz* kifejezésre nézve érdekes megvilágító adat egy 1632-iki fogarasi összeírásnak következő helye, kovács-szerszámok felsorolásából: „Egj eöregh verő Nr. 1. Ket *fel* kezzel *üteő* verő Nr. 2“ (Orsz. Lt. Urb. et Conscr. 14/39, 66. l.).

A most tárgyalt Veress-féle átírások eszembe juttatják ezt a hírlapjainkban — legalább a Budapesti Hírlapban — többször olvasható hibás írásmódot: *egy gyermekrendszer* és *egy-gyermekrendszer*, e h. *egygyermekrendszer*, mert hiszen nem gyermekrendszerről, hanem időnk szomorú jeléül olyan *rendszerről* van szó, mely a család szaporodását *egy gyermek* után már megállítja.

Az 1640-iki összeírásnak többször ismétlődő *félszer* szavához (Évk. 18. l.) Veress ezt az észrevételt fűzi: „Egyetlen szótárunkban sincs meg. Székelyföldön a kocsiszínt nevezik *félszer*-nek; de itt így nem értendő.“ A *félszer* szó ugyanolyan használatlaltal, mint a dévai összeírásban, megtalálható az OklSz. példái közt is.

Végül ugyanezen összeírásnak következő helyéhez: „Mindvégig kétfelől az csürnek *fia* vagyon, deszka nélkül“ (Erk. 24. l.), az aláhúzott kifejezésre vonatkozólag Veress szintén azt a megjegyzést teszi: „Szótáraink nem ismerik.“ Ismeri az OklSz., *fi*, *fű* szó 3. jelen-

tése alatt: „loculus horrei; fach in der scheune,“ a hol Ballagi szótárából s az új Nagy Szótár egyik gyűjtőjének följegyzéséből a kifejezésnek mai népnyelvi divata is kiviláglik.

ZOLNAI GYULA.

Kegyelet és nyelv. A budapesti Népligetben van egy csinos emlékkő, melynek márványlapjára ez van vésve:

A
Fővárosi Hatóság
Henczfalvi
Sárkány József Képviselő Indítványa Folytán
Ez ültetvényt alakította
1868-dik Evben.

Valahányszor arra sétálok (naponként többször is), elgondolom: mily szép elismerni az érdemet; s mily nem szép, ha a főváros tollasai csak úgy értenek a fogalmazáshoz! Ez a fölírás nemcsak rosszul van stülizálva, hanem félre is lehet érteni. Mert Sárkány nem a népligetet indítványozta, a mely csak néhány esztendő, hanem, hogy azt a sivatag vidéket ültessék be, kössék meg a homokot, „faiskolát“ állítsanak. Ezt jó magyarsággal így, vagy ilyenformán kellett volna megörökíteni:

E homokterületet
Henczfalvi Sárkány József indítványára
Fásította be
A Fővárosi Hatóság
1868-ban.

Ha én egy szép reggel ezt olvashatnám!? Tudom, hogy Sárkány József is — visszafordulna a sírjában.

LEHR ALBERT.

„Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok.“ Zolnai Gyula a Magyar Nyelvőr májusi számában, ugyane cím alatt, megint kétségbe vonja nyelvtörténeti adataim hitelességét. Isten tudja, hányadszor! Nem régiben már annyira ment a kételkedése, hogy le kellett Bécsben fényképeztetnem a *fogzóvasat*, máskülönben el nem hitte volna, hogy az csakugyan *fogzóvas* (MNy. 3:141.).

Es most újra kételkedik, azaz bocsánat, most már nem is kételkedik, most már egész bizonyos benne, hogy Takáts Sándor gyártja az adatokat! Lám, Takáts azt állítja (MNy. 3:35.), hogy Fogaras 1632. évi összeírásában több majorsági kifejezés között a *lúd majorság*, *juh majorság*, *majorságtehen* stb. is előfordul. No hát ez világos, hogy gyárban készült — mondja Zolnai. Hiszen ő elejétől végig áttanulmányozta Fogaras 1632. évi összeírását s biztosíthat mindenkit, különösen pedig az ő nyelvész társait, hogy a Takáts idézte szók közül egyetlenegy sincsen meg benne.

Engedjék meg a MNy. t. olvasói, hogy egy pár perczig megint a Zolnai kételkedéseinek eloszlatásával bajlódjam. Utóljára teszem úgylis és ígérem, hogy ha Z. a Nyelvőrben majd megint kételkedni talál adataimban, én nem fogom őt többé ebben a foglalatoságában háborgatni.

Hadd kezdjem most már az én kételkedés-oszlató munkámat egy olyan tény előhozásával, a mi Zolnai urat igen kellemetlenül

fogja meglepni. Zolnai t. i. azt hiszi, hogy ő Fogaras 1632-iki összeírását ismeri. Csalódik, bizony felét sem ismeri. Ez összeírás ugyanis két részből áll. Mind a két rész az Orsz. Levéltárban, az Urb. et Conscript. fasc. 14. jelzésű csomagban van. A nagyobbik rész száma: Nr. 38, a kisebbiké Nr. 39. Zolnai csak a Nr. 39-et ismeri; Nr. 38-at nem is látta, vagy ha látta is, nem jól nézte meg. Abban, a mit Zolnai látott, csakugyan nincs több az idéztem szók közül, mint ez: „Tiuk, Lud es egieb mindenfele maiorsagh,“ s ebből magából nem is dönthető el, vajjon Kisfaludy András uram, a requisitor, ki e lajstromot összeállította, a *majorság* szót a *tyük-* és *lúd*hoz is tartozónak gondolta-e vagy sem? A Nr. 38 azonban világosan beszél.

A jó vaskos lapszámzatlan folió-füzet nagyobbik felén túl, a *Maiorház* cím alatt ez olvasható:

Lud maiorsagh vagion 41; *Indiay Tiuk* vagion 60; *Indiai kakas* vagion 45; *Kappan* vagion 14; *Tiuk* vagion 20.

Ugyanazon levél tulsó lapjának alján pedig ez olvasható:

Juh Maiorsagh: Eoregh Juh 343; Eoregh Kecze 65; Eoregh berbecz 146; Eoregh Czapp 33; Tualai Kos barany 84; Tualai neosteni bar. 88; Tualy neosteni kecze 15.

Három levéllel a füzet vége előtt pedig ez olvasható:

Ittualo Maiorsagh Tehenek szama Harom eztendeős zeöke Tulok 1; Ket eztendeős üseö Tehen 2; Ket esztendeős eokor boriu 2 stb. stb.

Ugyanabban a N° 39. füzetben, a melyet Zolnai elejétől végig áttanulmányozott, van a töle is bizonyosan észrevett

Diszno maiorsagh cím alatt: maiorsagh tenizteö eöregh Eme diszno 28; Tenezteö fiatal eme diszno 21; maiorsagh es Gostina* artany kanokkal edgiwt 23 stb.

Ugyancsak a fent említett fasc. 14-ben és ugyancsak Fogaras összeírásában (de nem az 1632-ikiben, hanem az 1656-ikiben) a szombatfalvi curia címe alatt ez olvasható:

„*Tollas maiorsagh*: öreg lud 88, tyuk 30, kakas 5“ stb. Valamivel alább a sárkányfalvi majorság-rovatban: „*Tollas majorsagh*: tyuk kakással edgyütt 140. Lud 54, pujka 2, kappan 50, recze 19.“ „Ezen majorhoz udvaran — mondja tovább az összeírás — vagyon egy rendben boronabol fel rott het rendbeli tapaszos rekeszek, kamarak, az mellyekben tyukok, ludak, reczek s pujkak szoktanak tojni, s ugyanazon tollas majorsaghokat szoktak megh ültetni.“

Végezetül még csak annyit akarok megjegyezni, hogy Zolnai úrnak, ha hozzám fordul (akár egyenesen, akár a MNy. szerkesztősége útján), szívesen szolgáltam volna fölvilágosítással. Ez annyival is jobb lett volna, mert így sem ő, sem én nem untattuk volna olvasóinkat hiábavaló perpatvarkodásunkkal.

TAKÁTS SÁNDOR.

Hibaigazítás. A MNy. 3:236. lapján említett angol matematikus neve csakugyan *Briggs*, nem pedig *Brigg*. Tévedésemet az okozta, hogy ő magát latinosan *Briggius*nak nevezte, valamint az, hogy a német irodalomban is egészen közönséges a német „*Briggische Logarithmen*“ elnevezés. E kifogásomat tehát készséggel visszavonom; bárcsak ezt tehetném a többivel is.

SZILY KÁLMÁN.

* *Gostina* oláhuł vámot, dézsmát tesz.

Szerk.

TAJSZÓK.

I.

(Lovász-Patona, Veszprém m.)

- beleb^uödent*: beleordit.
bord^uózik: heverész, nyújtózik.
b^uószóget: ingerel, haragít. (Dabrony, Veszprém m.)
bukfejes: nagyfejű. „Nagy eb bukfejezs gyermek.”
csis: kés (gyermeknyelv).
 A diszn^uóknak viszik *énnyik* (= enniök).
Úgy észalad mind a monyamecczett: búcsú-zás nélkül odébb áll.
fiké^a vaⁿ: résen van.
fogogat: fogdogál, sokáig fog, tart (gyermeket ölben).
f^uótenyiszüül: felelevenedik.
hamukasz^uörüt: hamvas szőrű.
hébe-közbe: hébe-hóba, olykor.
H^uógat mind a pap a zságbo: mélyen hallgat.
hátul (lovat): hátas lónak, paripának használ (Pápa).
holánér: ulánus.
ítémbéli iccaka: egész éjtszaka.
kemi^uzabla v. vet^uózabla: feszítőszabola, ellentéte a *czigá^uzablá*-nak.
kicsika: kicsike.
kinagyoll: nagyjából, hevenyészve kimos.
kirédzsgöll: sokszor v. sokáig kér, szívesen kér (megvételre vmit).
kiremis: kérés, kérelem. (Dabrony, Veszprém m.)
kulaz^uér: vasas katona (Curassier).
lanczos kefé: fényesítő kefe.
lát^uófa: a trigonometriailag meghatározott pont jelző rúdja.
létéhenyédik: idomtalanul, illetlenül leül.
a magam szüintire, az ü szüintire: a magam, az ő személyét illetőleg.
 „En a halátú sē a magam szüintire, sē aziéra nēm fillék.”
mékfoganodik: megfogamzik.
a mi nyájjuⁿk: egyházunkhoz tartozó.
morográm: monogram.
naponnaⁿ: nappal.
Nem át am mék szász forindbú: nem volt elég rá száz forint.
nyujkáll: nyuládoz.
őregibú-naggjábú: felületesen (végez valamit).
pirhonyagos: pirosas.
pupi: krumpli (a gyermeknyelvben).
rajtamégy: rajtaüt, megrohan.
redegés: erdes, kérges (kéz).
rütök: rejték. „Ezeket a tojasokat rütögbe talátom.”
Arra ién rá nēm irék soha is! Arra én sohasem érek rá.
stutor: főczinkos, értelmi szerzője vmi rossznak.
suháⁿk: husáng, füttykös.
szakká föl: elfő.
szentuczra harangoznak: mikor a pap az ostyát felmutatja.
Sz^uörkacza az eszē: kevés esze van.
terizik: terhet hord. „Sokat terizett ám asz szégⁱn (t. i. fiatal korában), nēm csoda, ha a láboi fájnok.”
tojásszikē: tojás sárgája.
türet: tekercs. „Et türet vászon“: egy vég.
urmutatás: az ostya felmutatása a kath. isteniszteleten.
vatf^uód: az ekejárás alatti, nem termőföld.
valasvalamennyi, valastalaⁿvalamennyi: valamennyi.
vatyog: értelmetlenül beszél, makog.
v^uögyeleg: kis völgy, lapály.
zsid^uóg^uóga: zsinagóga (Tét, Győr m.).

DR. HORVÁTH ENDRE.

II.

(Mezötúr.)

Csikós, számadó csikós, csikósbojtár. *Minēs*, szilaj minēs (heverő lovak ménese), *szélid minēs* (igás lovak ménese). *Rúgott csikó*, a kit a csésitől elválasztanak, herélt csikó, herélt lú, csődöresikó. Igás kocsis, parádés; czukkos kocsis. Minēsēs lú, igás lú.

Gulyás, számadó gulyás, gulyásbojtár. *Gulya*, szűzgulya (2—3 éves üszök vannak benne — bika nélkül). *Csorda*, ököracsorda, csordás, ököracsordás, csordásgyerek. *Üszöborjú*, bikaborjú, tinöborjú, *rígott* borjú (l. r. csikót fent). *Harmadfű*, *negyedfű*, üsző, tinó.

Bírés, öregbírés, kisbírés, második bírés.

Kanász, nyájkánász, számadó kanász, kanászbojtár, kanászgyerek. kanászfattý. *Csürhe*, disznócsürhe, csürhés. *Disznónyáj*. Kocza, kan, ártán. Süldő (a disznó 1—2 esztendős korában). TURI M. ISTVÁN.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

32. **Kis gerengel.** A bártfai Tirscher-Toperczer-féle gyógyszerár régi épületének egyik mestergerendáján 1874-ben egy régi Luther-féle magyar nyelvű katekizmust találtam, melynek czimlapján régi szokás szerint, a könyv tartalma is kivonatosan jelezve volt. E tartalomjelzés azzal végződött, hogy „a *kis gerengellel*.” Ennek a *kis gerengel*-nek a mibenlétét hiába kutattam mindez ideig; nem tudott róla nekem felvilágosítást adni senki. Nagyon kérem, méltóztatásuk a levélszekrényben szives üzenet alakjában közölni, hogy mi lehet voltaképen az a *kis gerengel*, és hogy ismeretes-e Luther Márton katekizmusának azon magyar kiadása, mely a *kis gerengellel* van ellátva?
ERDŐS JÁNOS.

33. **V. J. úrnak.** Az ön megrovása részben igazságtalan. Jól tudjuk azt mi is (meg valószínűleg a gyűjtők is), hogy azok a napilapokból meg egyebünnen kijegyzett szavak, a melyeket *Adatok nyelvünk újabb fejlődése* című rovatunkban közölgöttünk, nem csupa igazgyöngy. Akad közöttük sok derék szó, de akad kivetni való is. Nem is akar e rovat irodalmi nyelvünk irányítója, legföljebb szerény krónikása lenni.

Az irodalmi nyelv, még a közbeszéd is, folyton fejlődik, gazdagodik. Gazdagodásuknak egyik kiapadhatatlan forrása a népnyelv. Csak az utolsó másfél száz esztendőben is hány népnyelvi szó vált a művelt magyarság közkincsévé, pl. *iker*, *szanaszét*, *lányék*, *kandalló*, *doboz*, *csökönyös* stb. De gazdagodik az irodalmi nyelv saját eszközeivel is: új meg új összetételek, képzések alakulnak, régi szavak új jelentést kapnak. Hogy szótáraink e fejlődésnek, a melyet figyelemmel kísérni a nyelvész kötelessége, milyen tökéletlen képét adják, arra könnyű volna a meglepőbbnél meglepőbb példák egész sorát idézni. Ki gondolná pl., hogy *felismer* vagy *zsendár* Sim-Bal-nál, hogy *dermedtség*, *beavatott* Kelemen-nél fordul elő először stb. Mennél több ilyen szógyűjtemény, yers anyag van már most a szótáriró rendelkezésére, annál könnyebben és biztosabban válogathatja ki a neki megfelelő szókészletet, annál hívebben tükrözteti vissza szótára a korabeli nyelvet.

A mi az idegen eredetű szavakat illeti, addig, a míg csakugyan *idegen* szavak, nem valók a magyar nyelv szótárába; mihelyt azonban *jövevény-szavakká* váltak (azt hiszem, az öntől megrótt *spórol*, *megspórol* igét is ilyennek vehetjük), nem maradhatnak ki belőle.

34. **F. K. úrnak.** Azoknak a szavaknak, a melyeket ön felemlít, csakugyan semmi közük sincs sem a m. *béká*-hoz, sem a tör. *baka*-hoz.

1. Hogy a magy. *ebi*-hal, *eb*-hal csakugyan annyi mint *kutya*-hal, abban eddig tudtommal senki sem kételkedett. Az elnevezésben nyilván megvetés van: nem igazi hal, ebnek való (Vö. „Ezek minth polyuac a buza közzöl es konkolioc, *eb halac*, *bekac* a gyalombol az halac közzöl ki han[aj]tnak.” Meliusz Szján. 548). Egészen hasonló elnevezése a békaporontynak a csuvas *ǰəðə-pullü* ebihal, tkp. „kutya-hal.”

2. A votj. *baka* török jövevényyszó, a mint ezt Munkácsi már NyK. 18: 78. lapján kimutatta. Ugyanott megjegyzi: „*más* szó e fogalomra *ábák*.” Votj.Szót. 32. Ez utóbbi eredete ismeretlen, de a tör. *baka*-hoz semmi köze.

3. Az osztj. *vobi-ně* (csak Ahlqvistnál találom) jelentése ‚frosch‘ ugyan,

de ebből nem következik, hogy *vobi* = béka. Efféle *-nē*-vel (= asszony) összetett körülíró állatnevek gyakoriak az osztjákban, s ilyenkor az első tag legtöbbször nem állatot jelent; pl.: *avar-nē* jászkeszeg, tkp. „örvény-asszony.“ A *vobi* szó magában nem fordul elő (az eddigi közlésekben) s így a *vobi-nē* kifejezésből még csak az értelmét sem határozhatjuk meg. A török *baka*-hoz különben is legföllebb annyiban hasonlít, hogy mind a kettőben van *b* hang. G. Z.

35. **Karnagy.** A Pesti Hírlap április 21-iki számában (37. l.) azt írják, hogy Deák Ferencz használta először a *karnagy* szót, „Tisztelt karnagy Úr“-nak szólítván egy levelében Erkel Ferenczet, ki a Himnusz-t a haza bölcsének ajánlotta. — Ez tévedés. Erkel Ferencz 1844-ben írta a Himnusz-t, holott a *karnagy* szó megvan már 1833-ban, Kovacsóczy Mihálynál (Társalkodó, 19. l.): „Gr. Szirmay István egy ügyes *karnagy*ról (Kapellmeister) gondoskodott.“

36. **B. F. úrnak.** A mit a NySz. a *cement*ről mond, az csupa tévedés és félreértés. E mondatban: („Nagybányát is bírom, minden esztendőben nagy *czementem* vagyom belőle, minden *czement* legalább teszen nyolczezer aranyat, háromszáz gira ezüstöt“) a NySz. a *cementet bruchstein*-nak értelmezi, holott itt az nem egyéb mint az arany- és ezüst bevéltása (einlösung edler metalle, auri permutatio). „Auri permutatio, quae *Cementum* appellatur“ — mondja János király 1527-ben. (Bartal, Gloss.) — A *czementport* pedig „mörtel“-nek (malternak) magyarázza a NySz., holott a *czementpulver*, vagy *czementirpulver*: poralakú anyag, melylyel valami szilárd testet körülszór-nak és úgy *czementelik*. A *czementelés* pedig nem *ferruminatio* (l. a „forrasztás“ szónál, 1:946), hanem „valamely fémnek más anyagok külső behatása által, de megolvastás nélkül való alkalmas átalakítása“, tehát latinul is egyszerűen: *czementatio*. (Vö. Sanders, Fremdwört. és Bartal, Gloss.)

Sz. K.

37. **G. Z. Ön Arany János** „Az első lopás“ cz. költeményének ezt a kifejezését:

Most tengeri díszlik selyemszöke hajjal;
Nő a karsú kender, vigan *köt* a *dinnye*. (55. vsz.)

így magyarázza: „a dinnye vigan *eregeti indáit*,“ mintha ebben a *kötésnek* némi képzete volna. Nem ez a helyes magyarázata. A *köt* igének Tiszántúl és tudunkkal Erdély nyugati és északnyugati megyéiben is más, sajátos értelme is van. Mikor a növény elvirágzóféiben van, s már meglátszik, hogy a termő alján lévő magház gyümölcsnek ered, ezt a végbemenő folyamatot fejezik ki a *köt* igével, olyképen mintha a virágzásnak eredménye meg volna *kötve*, a virág nem volt hiábavaló. „*Szépen v. jól köt* a gyümölcs,“ ha a virágzashoz arányitva kielégítő a mutatkozó termés; „Éppen virágjában érte az eső, nem *köthetett* az alma.“ Hogy magát a folyamatot elvontan *kötésnek* mondanák, erről nincsen tudomásunk. A *köt* igének ezt a jelentését úgy látszik, a régi Tsz. (1838) jegyezte föl először: „a' székelyeknél . . . a' fűszujka-borsó, mondják, hogy *kötött*, mikor hüvejke, a' harieska, mikor szemé van vagy terem.“ A Tud. Társ. Magy. és Német zsebszótára (1838): „*Köt* . . . blühen (von Kürbisz, Kukurutz etc.).“ CzF.: „Innen fejthetni meg ez igének a székelyeknél s Tisza vidékén divatozó azon értelmét, mely szerint *köt* a *növény*, midőn gyümölcse nő, pl. *köt* a *borsó*, midőn hüvelyét, a *gabona*, midőn kalászát, a *dinnye*, midőn gyümölcsös virágát ereszti.“ Ball. (M. ny. Telj. Sz. 1873) szerint ezeken kívül még *köt* a *tök* és *kukoricza* is. Ball. (M.-ném. Sz. 1890) szerint: „a gyümölcs *köt*, das Obst setzt an.“ A MTsz. Hevesből, Borsodból, Abaujból is közli. A szőlőre az aradi Hegyalján inkább ezt mondják: „*Jól v. szépen mutat v. mutatkozik* a szőlő.“ Bizonyára az irodalomból is előkerül még ilyen adat. T. V.

38. **Petőffinek egy soráról.** Egy tanári testületben hevesen vitakoznak arról, hogy a Szeptember végén e sorában: „Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár“, az *ifjú* szó *állítmányi kiegészítő-e* vagy *jelző*. Minthogy a

kérdés talán a MNy. olvasóit is érdekelheti, itt közlöm róla való nézetemet s könnyebb megértés kedvéért ideiktatom először is az egész első versszakot:

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takarja el a bérczi tetőt.
Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár,
S még benne virít az egész kikelet,
De ime, sötét hajam őszbe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.

Az e versszakban megnyilvánuló hatalmas gondolatrítmus miatt az *ifjú* szót csakis *állítmányi kiegészítőnek* tekinthetem. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az egész versszak két párhuzamos részre oszlik, melynek mindenképpen ellentét van. Az első részben azt mondja a költő, hogy a kerti virágok lenn a völgyben *még nyílnak*, s a nyárfa az ablak előtt *még zöldel*, — de amott fenn már *téli világ van*, a hegytetőt már *hó takarja*. Ennek az ellentétes külső természeti képek izről-izre megfelel az, a mit Petőfi saját magáról mond. Az ő szívében is a lángsugarú (azaz ragyogó, tündöklő) nyár *még ifjú* (azaz fiatal), s még valóságos *tavaszi virít benne*, — de sötét haja már *őszbe vegyül*, fejét már *megütötte a tél dere*. Én tehát azt hiszem, hogy a költő gondolatának megfelelően a kérdéses verssort így kell hangsúlyozni: *még ifjú szívemben a l. ny.*, nem pedig úgy, a hogy igen gyakran szavalják: *még ifjú sz. a lángsugarú nyár*.

Annak, hogy az *ifjú* szót *jelzőnek* tekintsük, az én nézetem szerint két akadályja van.

Először is föltűnő, hogy három esetben (még nyílnak, még zöldel, még benne virít) a határozó után közvetlenül az állítmány következik, csak ebben az egy esetben következnek — ha az ellenkező véleménynek adnánk igazat — a *még* után előbb egy jelzős határozó (ifjú szívemben), aztán a jelzős alany (a lángsugarú nyár) az állítmány vagy állítmányi kiegészítő pedig (a kettő végre is egyenlő értékű) — szőrin-szálán elveszté volna. Az illetén módon való szavalás tehát teljesen megzavarja a gondolatrítmus pompás liúttetését.

Másodszor, ha Petőfi azt akarta volna mondani, hogy az ő ifjú szívében még *lángsugarú* (azaz forró, perzselő) *nyár van*, akkor sehogy se találna ehhez a rákövetkező sor, mely azt mondja, hogy benne még virít az egész kikelet. Mert nyár derekán ugyan már nem virítanak a tavasz virágai. De az én felfogásom szerint szépen kiegészíti egymást a két sor. Ha u. i. e sort: „Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár“ úgy értjük, a hogy én, tehát hogy: *még nyár eleje, nyár kezdete van az én szívemben, még csak alig hogy kezdődik benne a nyár* (24 éves korában írta e verset!), akkor kifogástalanul illik hozzá az utána való sor, hogy még benne virít az egész kikelet.

Ha nyelvészeink vagy aesthetikusaink talán más nézetet volnának, a MNy. szerkesztősége bizonyára szivesen adna helyet az ellenkező véleménynek is.

HÖRGER ANTAL.

39. Juhászkapocs, juhászkeztyű. A MNy. márcziusi számában megírtam, mit értnek a Bakony vidékén *juhászkapocs* alatt. Várdai Bélának soraimra tett azon megjegyzése, hogy Halason a „juhászkapocs azt jelenti, ha valakinek a csuklóját ujjak közé véve megnyomorgatják“, juttatja eszembe, hogy a Bakony vidékén ugyanazt *juhászkeztyűnek* hívják.

DR. HORVÁTH ENDRE.

40. Becsverde. Egy tiszaluczi tüzér-katonától hallottam, ki mikor panaszra megy, *becsverdé-re* mén.

KUBÁNYI BELA.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. SZEPTEMBER.

7. SZÁM.

A régi magyar tréfaszók.

A régebbi korból ránk maradt tréfás szókat akarom ezen értekezésemben vizsgálat alá venni. Hogy egyelőre éppen csak a régiekkel foglalkozom, ennek oka a nyelvünkbeli tréfaszóknak feltűnően nagy számában van. Csak felületes munkát végezhetnék, ha valamennyit egy rövid felolvasás keretében akarnám letárgyalni. Ennélfogva külön veszem itt a régebbieket; s majd egy másik alkalommal fogom ismertetni az újabbkoriakat.

Készakarva használom a „tréfaszó“ elnevezést, mert a régi korban találtam, mint a humoros és gúnyos kifejezésnek közös nevét. Megemlíthetem, hogy ugyanerre a fogalomra őseink a *csúfoló*-, *guggoló*- és *játék-szó*-val is éltek.

Fölvetem a kérdést: érdemes fáradság-e eme szókkal behatóbban foglalkozni?

Semmi kétségem benne, hogy valóban érdemes dolog, mert ezek a magyar elmének legeredetibb megnyilatkozásai, mondhatni: termék-magyar szók, melyek egymagukban is elégségesek arra, hogy megszerkeszszük belőlük apáink szellemi s kedélyi életének krónikáját. E szók tartalmában ugyanis a magyar fajnak egy-egy gondolata, erkölcsi felfogása és életelve nyilatkozik meg; alakjukban pedig szembeötlően mutatják őseink kicsapongó alakítási ösztönét, játszi nyelvszeszéyleit. Tehát bő anyagot talál bennük a vizsgálatra nemcsak a nyelvész, hanem a néplélek és a művelődéstörténet kutatója is.

En e szempontokat vizsgálódásomban lehetőleg egyesíteni kívánom. E szerint nem pusztán azt kutatom, milyen alkotásúak a régi magyar tréfaszók, hanem arra is szeges figyelmet fordítok, hogy minő érzésből fakadtak, mily tárgyakra vonatkoznak, mily forrásokból származtak, a tréfának mily árnyalatait s mely módokon örökölték meg és mely írónál kerülnek elő nagyobb számmal.

Úgy hiszem, nem szükséges, sőt unalmas is volna valamennyi régi tréfaszónak pontos szótárszerű elsorolása; teljesen elégendőnek gondolom az uralkodó típusok kikeresését s jellemző példákkal való biztos megállapítását.

Forrásaim az összes régebbi szótárak (Calepinustól Kassaiig) és közmondásgyűjtemények (Decsitől Dugonicsig), valamint azon

írók munkái, a kikenél legtöbb tréfaszót lehet találni. Rövidítéseim azonosak a NySz.-ével (Bar. = Baróti).

A tréfaszókat az az érzés vagy hangulat szüli, melyet közönségesen jókedvnek nevezünk. Ez a maga éles szemével gyorsan észreveszi az élő s élettelen tárgyakra mind hibáit, mind túlságait, és egy-egy jellemzetes kifejezésben mutat rájuk.

Ha csak a ránk maradt tréfaszóknek számát tekintjük is, bizton állíthatjuk, hogy őseink jókedve a sok megpróbáltatás közepett is gazdag és kifogyhatatlan volt, mert nagy mennyiségben hozta létre a tréfás szók mindenféle változatait. Barótinak ama följegyzése, a mely szerint „tréfát farag, üz a hajadon pór nép még a jóból is“ (MVir. 436.), nemcsak a hajadonokra és nemcsak a pórnépre, hanem az egész magyar népre méltán alkalmazható, mert alig volt az életnek tárgya, a mely őseink jókedvének érintését, nem egyszer fullánkját, sőt élet elkerülte volna; még maga magára is faragott tréfaszókat. Teljesen érthető tehát Geleji Katonának Grammatikáskájában tett megjegyzése, hogy „sok guggoló és tsúfoló értelmetlen szók vagynak a magyar nyelvben, a melyeket az emberek az affectustól indíttatván, csak hirtelenében gondolnak, mint izgágalkodik, gullyog, tsámpáskodik, ergelőtye, áhi, gézen-gúz, kótyon-fitty, geze-mize, kóczyipór, kozi-bozi, bunna, pelle-pótye, tsig-big, buszmáta“ (Corp. Gramm. 323.). De mások is megemlékeznek e szókról. Így Vajda Sámuel Krisztusnak élete cz. művében ily módon nyilatkozik a „tsúfoló szók“-ról: „Ha valaki születésekért, vagy testi fogyatkozásikért gyalázza őket, mondván példának okáért: Te Bomhétz, Te Soketz, Vajkai Vaksi, Lampértos etc. E féle tsúfoló szókat feleletre se tartsanak érdemeseknek“ (2:126.). Csúznál a következő észrevételt találjuk: „Fele-barátotokat sem böstelenéttitek csúfoló kóbé, piko, bolond, vagy más gyalázatos szókkal“ (Tromb. 462.). Sándor István meg ezt írja a székelyekről: „Némelly Magyarországi Tsúfolók sok olyan Szavakat tulajdonítottak a Székelyeknek, melyek soha [?] nem valának divatban köztök, ugymint Hasbabronts, Kenyérúrfi, Búfelejtő, Nyugodalom széke, Taporján féreg s t. af. a mely Szavaknak ezeket kellene tenni: Öv, Tzipó, Akasztófa, Nyereg, Medve“ (Sokf. 8:136).

A tréfás és gúnyos szók között kimért határbarázdát vonni bajos dolog. A gúny ugyanis, ha szabad így szólanom, nem is egy egész, hanem csak fél lépésre van a tréfától, többnyire oly velejárája ennek, mint a tövis a rózsának. Tövis akad róza nélkül is, de a róza nincs tövis nélkül — miként a tréfa sem igen gúny nélkül. A tréfa derűje sokszor enyhíti a gúny szivtelenségét; s a gúny se mindig rosszindulatból fakad, inkább csak eszköze a tréfának, különösen pedig a magyar tréfának. Egyébként is a tréfás és gúnyos szók alkotás szempontjából rendszerint összeesnek. És lehet valamely szó eredetére nézve határozottan gúnyos természetű; mihelyt a hasonló tárgyak egész csoportjára kezdik alkalmazni, mihelyt általános keletre jut, tréfás színezetűvé válik, mert a közhasználat a gúnynak több-

nyire élet veszi. A tréfás jelző e szerint joggal alkalmazható a gúnyos szavakra is, főleg ha közszájon forognak.

A tréfaszókban korukra való szemvetés nélkül két osztályt lehet megállapítani, t. i. tréfás szóalkalmazást és sajátos tréfás szóalkotást.

A tréfás szóalkalmazás az eredetileg komoly szónak tréfás értelmi, vagy alaki elváltoztatásában jelentkezik.

Az értelmi elváltoztatást illetőleg már Geleji Katona így ír őseinkről: „Némellyekvel (t. i. szókkal) valami vétkes dolgoknak jegyeztetésekre közönségesen a magyarok vissza-élnek, mint mikor a nyálaskodót avagy trágárt *nyájasnak*, a dőlést *múlatásnak*, a tékozlót *barátságosnak*, a tséltsapót *katona embernek* etc. mondják. Néha pedig még a tisztességes nevezetet is gyalázatosért vészik, mint a *jó embert* a bolondért vagy tsufért (vö. „*óh te szegény jámbor!* CzF. Szót.), a *drága* embert latorért etc.“ (Corp. Gramm. 325.) Tehát ősi szokás népünknel a komoly szavaknak tréfás kivetkőztetése. Bizonyítják a következő példák is:

A *császármadár* név eredete szerint „*attagen, haselhuhn*“ jelentésű; ám Mikesnél tréfás szóvá lesz, mikor „*császár katonája*“ értelemmel alkalmazza. A *torkos* melléknév általános jelentése am. gyomraszerető, de midőn Faludi azt írja, hogy „vagyon elég *torkos* prókátora“, akkor már tréfás a használata, mert itten „*lármásat, nagyhangút*“ jelent. A *botsajt* sajátlagos értelme „*döselkése*“, vagyis hazai nevén „*oscsepka*“; ámde a „*keserű a botsajt*“ (Dug.) szólásmódban már a „*verés*“ fogalmának tréfás kifejezője. A *vénasszony* kifejezést a XVII. században „*nevelőv. társalkodónő*“ értelemmel is használták; József császár idejében a kémkedők közkeltű neve a *fülesbagoly* (Kr.) volt stb. A mennyiben az ily tréfás értelmű kivetkőztetések közhasználatúakká váltak, a tréfaszók közé számíthatók.

Még inkább ideszámíthatók azok az eredetileg komoly szók, melyeket eredeti alakjukból forgatott ki a tréfás szándék. A csillagvizsgálóknak egyik régi neve, teszem, *égbenéző* (Debr. C.) volt; csakhogy Heltainál már új tréfás köntösben jelenik meg: *égbevigyorgó* lesz: („*e* dolgot az *egbe vigyorgoc* a chillagoknac tulajdonittyác“). Ezenmód kerekített Pázmány a *hitújító* szóból *hitfaragó*-t és *hitreszelő*-t. Ugyaníly tréfás czéllal lett a *belekap*-ból *belekapczászkodik* (RákF.), a *bojtorkodik* (irruit)-ból *bojtorjánkodik* (PósaH.), a *parasztos*-ból *parasztikus* (Prág.), a *bagó* (pipamocsok)-ból *bagolyhús* (Kr.) stb.

Szorosabb értelemben vett tréfaszók pedig azok, melyek a tréfának egyenes, édes szülöttei, pl. *csömörfőző* (Szirm.): rossz szakács, *nyakborbély* (Dug.): hóhér, *mindenütt-istók* (Kr.): futó bolond, *lopész* (Kass.): tolvaj, *undi* (Kass.): a dolgot hamar megunó, rest, *hejehuja* (MA.): vialom stb.

Mind a két, illetőleg három osztály egyaránt tárgya vizsgálatomnak.

Első tekintetem ebben a tréfaszók tárgykörére irányul.

Lássuk tehát, miken és kiken szerették köszörülni eszüket elődeink.

A tréfa fő-fő czélpontja maga az ember külső és belső sajátságaival, de szemfülesen kiterjeszkedik a környezet élő s élettelen tárgyaira is. Eme tárgyak szemlélete érdekes világot vet őseinknek nemcsak tréfás, élcelődő természetére, hanem a jellemére is, mert hiven mutatják, mi az, a mi nem volt kedvük izére, a mi idegenkedésüket maga ellen leginkább fölkeltette.

Az emberi test külseje, egésze és részei, túlságai és hibái mind tárgyai a tréfás szóalkotásnak és szóalkalmazásnak. A nagytestű ember, teszme, őseink szemében *hústorony* (Pázm.), *húshalom* (Csúzy), erősebben *marhatestű* (SI.), vagy *marhaember* (SI.); a sovány, vézna ellenben *agártestű* (Kass.), *madárhusú* (Decsi), *vékonydongájú* (Kr.), *nyurga* (Kass.), *nyuzár* (Bar.), *nyuzga* (Bar.), erősebben *csontjábólöre* (Dug.); a törpe *inczenpincz* (SI.), *szurdi-burdi* (Rettegi). A fejet tréfásan *föllegvár*-nak (Bar.) vagy *fölsóvár*-nak (Decsi); a nyelvet *fenkő*-nek („Van ám jó *fenkőve*“ szm. Dug.); a nyeldeklőt *zigány-utczá*-nak (Dug.); a gégét *vigyorgó*-nak („Felönté a bort a *vigyorgóra*“ szm. Bar.), a gyomrot, hasat *bögy*-nek (Prág.) nevezték. De a testrészek közül legfőképp a podex (alfél)-nek adtak tréfás neveket, mint *alpoza* (Kónyi), *alsószáj* (Csúzy), *aldi* (Dug.), *füstös* (Gvad.), *hátidomb* (Dug.), *hátuldúdoló* (Kónyi), *hátutolsó* (Csúzy), *nemesfundus* (Dug.), *sárkányokdobja* (VÉ.).

A testrészek túlságainak, hibáinak és hiányainak egyaránt megvoltak tréfás és gúnyos kifejezéseik.

Túlságok: *csókaszemű* (nagysz. Calep.), *szemők*, *szemőke* (Kass.); *orrók* (Kr.), *orrondi* (Csúzy), *orrmándi* (Dug.), *orrával megnevető* (MA.), *tokmány orrú* (Kass.); *csupaszáj* (Dug.), *czipellős szájú* (Komáromvárosi jkv.), *harcaszájú* (Kr.), *szájók* (SI.); *bélelt szájú* (vastagajkú, Kr.), *májosajkú* (ua. PPB.); *csőcsképű* (mammiformis SI.), *holdképű* (Kr.), *pofók* (Bar.), *pofitos* (Kr.), *pöfetegarczájú* (Bar.); *lúd mellű* (kövér m. PPB.); *hasók* (SI.), *haskó* (Zvon.), *haspók* (Hall.); *bomhécz* (Vajda), *dobaszhasú* (Kass.), *dobász* (Bonis); *tevehátú* (púpos, Csúzy); *farók* (Kass.), *faros-ilona* (Igaz bar. tükr.), *duczifaros-püla* (Kónyi); *lúdlábú* (PPB.), *tenyértalpú* (SI.), *tállábú* (SI.), *tapséros* (Kass.), *táritoppo*s (MA.); stb.

Hibák és hiányok: *csókkszemű* (apró sz. PPB.), *pecsenyés szemű* (lipposus, Born.), *tyúkszemű* (vakos, PPB.), *vaksi* (Kis-V.), *kandíts* (kancsal, félszemű, MA.); *lőcsorrú* (kampós o., SI.), *szupolyka-orrú* (pisze o., Bar.); *nyifa* v. *nyiffants* (orránbeszélő, Kass.), *tutyma* (ua., Bar.); *anyámszájú* (imberbis, Kass.), *tejesszájú* (ua., Pécsv.); *lámpértos* (nagyothalló, Vajda); *pirók* (rezesképtű, Bar.); *kákabélű* (gyöngegyomrú, Szirm.), *papirosbélű* (ua., Kr.), *tafotagyomrú* (kényes, finnyás, Káldi); *laposfarú-dorkó* (Kónyi); *lőcszlábú* (görbe l., MA.); *bébiczlábú* (vékony l., Kr.), *pipaszárlábú* (Kr.); stb.

A testtel összefüggő gyarlóságok, ferde szokások közül főként az aluszékonyosság, restség, elpuhultság és félénkség, valamint az ételben és italban való mértéktelenség, telhetetlenség váltak tréfaszók tárgyává.

Az aluszékonyosság szavai: *alamusz*, *alamusztá* (Kass.), *szunyáta* (Calep.), *álomszuszek* (Csúzy), *álomtarisznya* (Biró), *álomtáska* (Dug.).

A restségé: *ágyterhe* (Dug.), *csigapósta* [(lomhán járó, Kr.), *hid-árendás* (naplopó, Dug.), *kenyér rágó* (: ua. Dug.), *kapakerülő* (Biró), *léhüttő* (Csúzy), *lacsuha, lönye* (Kass.), *lajhár* (MA.), *szuszi* (Kass.), *szuszi-muszi* (Kass.), *szusma* (Kis-V.), *szusmata* (RákF.), *totya-pali* (Kr.), *totyma* (SI.), *tetűpásztor* (Dug.), *undi* (Kassai), *hévizál* (otiatúr Kass.) stb.

Az elpuhultságot az „asszony“ fogalommal és női nevekkal hozták kapcsolatba. „Valakit nyilván *asszonyozni*“, Baróti szerint, annyi volt, mint puhaságot vetni szemére. Molnár Albert szótára szerint meg *asszonyszívü* am. effeminatus. Heltai sem él nélkül írja Chronikájában Mátyás királyról, hogy „*asszonyiálkodni* kezd; „vgy hüle meg az előbeni törőkec ellen valo tussokodásától“ (151.). Az elpuhultnak tréfás neve Miskoltzinál: *katusasszony*; egy vitézi énekben: *katuska*; Csereinel: *katipula*; Nagyváthinál: *tulipán-panna*; Barótinál: *apalinszívü* (*apalín*: Apollonia).

Az elpuhultság természetes szülőtte: félenkség és gyávaság ugyancsak több tréfás és gúnyos kifejezést kapott vitéz őseinktől. Decsi, teszem, a gyávát *boldogasszony katonájá*-nak, Pázmány *nyúl-szívü*-nek, Szegedi *paczalszívü*-nek, Csúzy *fűzfakatoná*-nak, Vajda *paszkonczaszívü*-nek (*paszkoncza* = herélt), Szirmay *pápakatonájá*-nak, Baróti *nyullalbéllt*-nek és *nyülezredes*-nek, Sándor *nyülember*-nek, Dugonics *szaladgyvármegyébőlvaló*-nak, *nyülvitéz*-nek, *szentgergelyvitéz*-nek írja.

Az ételben és italban való mértéktelenség hibája volt mindig a magyarnak. Tudták ezt maguk apáink is.

Ezért csipdesték-vágták a tréfa és gúny fegyverével az ősi nemzeti gyarlóságot. Bizonyítják a következő egykorú fullánkos kifejezések. Evésre vonatkoznak: a *csapodár* (parasitus, Misk.), *ebédsvacsoraleső* (ua., PPB.), *konyházó* (ua., Decsi), *tányér-avagy tálnyaló* (ua., Com.), *nyalóka* (ua.), *tálpeczér* (helluo, Calep.), *készevő* (SI.), *készkenyérvő* (Pécsi), *kenyérvesztegető* (Kónyi), *habzsi* (Dug.), *nyelőfaló* (MA.), *torkos* (vielfrass, MA.), *ételbitang* (Dug.), *feneketlenkád*, *telhetetlenzsák* (Kis-V.), *barátság* (Dug.), *feneketlenkőből* (Act. eur.), *buzaféreg* (Bar.), *farkasgyomrú* (SI.), *lóbélü* (Kr.), *gödénytorok* (torkosság, Szirm.), *pokolgyomor* (Dug.). Ivásra vonatkoznak az *iszos* (Gvad.), *iszkos* (Kass.), *iszák* (Kis-V.), *boriszák* (Calep.), *boritkány* (Jesus Sir.), *itkányos* (Kass.), *kócsagos* (Pázm.), *korcsomahős* (Calep.), *maszlagos* (Born.), *pikó* (Csúzy), *püihangos* (Czegl.), *palaczkpeczér* (Bar.), *kortyos* (Kr.), *kortyánda* (Kónyi), *toroktöltő* (Zvon.), *borcsap* (Bar.), *borveder* (Misk.), *bortömlő* (Bar.), *borzsák* (S. Balogh), *bormoslék* (Misk.), *borbogár* (MA.), *borlégy* (SI.); Dugonicsnál: *bormegiszza*, *borbéski*, *száraztorkú*, *simagégéjü*, *kocsistorok*, *borkorcsolya*, *borcsutura*, *h ólyagospohár*, *telekupa*, *borkulacs*, *pinteskorsó*, *boroshordó*, *telihordó csapszék* stb. Látnivaló, hogy a torkosságot és az iszákosságot illető, tréfaszók nagyjából csak tréfás szóalkalmazások.

A belső, lelki tulajdonságra vonatkozó tréfaszavakat vizsgálva — úgy találjuk, hogy különösen azok szolgáltak tárgyul apáink csipkedő kedvének, melyek a magyar faj eszejárása s érzülete előtt soha sem voltak kedvesek. Ilyenek a gyámoltalan

együgyűség, szelesség, szószátyárság, üres kevélység, ravaszság, hazugság, hizelgés, fősvénység, tolvajság stb.

Különösen számos tréfás és gúnyos régi szavunk van az „együgyű, dőre“ fogalomra. Kassai Szókönyvében fölvetvén a kérdést: „hányféle a bolond?“, a régebbi nyelvből „mindössze száz hasonszót“ sorol el eme fogalomra (1:343.), melyek részben tréfás, részben gúnyos kifejezései a „dőre, dőreség“ tulajdonságnak. Elsorolásuk helyett elégnek tartom a rájuk való egyszerű utalást; inkább más forrásokból idézem az idevágó kifejezéseket, a minők teszem:

agyatlan (Cis. 1592.), *tökagyú* (GKat.), *furtagyas* (MA.), *füstösgyvelejú* (Bar.), *áhi* (GKat.), *antalul*, (stupide, Füsüs), *elantalodik* (stultus fit, Misk.), *antalkodás* (stultitia, Gyarm.), *balászdóssa* (Vajda), *bolond-istók* (Dug.), *bóna-óra* (bolondság, Dug.), *bonfordi* (WF.), *bászli* (Dug.), *botfő* (Dug.), *buszma* (Gvad.), *buszmata* (GKat.), *korpaeszű* (Bar.), *félmeder* (Dug.), *fejefürt* (MA.), *vastagfejű* (Pázm.), *fürtfejű* (Dug.), *galuska-mihók* (Rettegi), *fűzfa-jankó* (VÉ.), *ónfejű* (Bal.), *sobakfejű* (Kr.), *fürtvelejú* (Dug.), *tökfejű* (Matkó), *tökkelütöttfejű* (Kis-V.), *tökkolop* (Dug.), *tökmag* (Dug.), *kákó* (Sámb.), *kákombák* (Czegl.), *mátelkedik* (bolondoz, Zvon.), *málészájú* (Vajda), *oktondi* (Kis-V.), *ökörfi* (Dug.), *só-talanleves* (Dug.), *tátszájú* (Kr.), *tankó* (beszélni se tudó, Dug.), *samarfő* (Dug.), *táté* (SI.), stb.

A dőreség ikertestvére az elhamarkodottság, szelesség, melyre ezeket a tréfaszókat találjuk a régiségben: *hamarporú* (PPB.), *hübe-balázs* (Kov.), *majomtáncz* (ide-oda kapkodás, Monoszlai), *szeleberdi* (Gvad.), *szeles-margit* (Kass.), *széllévéllélt* (SI.), *szélházi* (Pázm.), *szélvári* (Bar.), *szélvárura* (Bar.), *széltömlő* (Bar.), *szélvészürfi* (Szirm.), *szapora-margit* (Matkó), *szaporamalom* (szapora beszédű, Kr.), *nyulászó mise* (elhamarkodott, Csúzy). Szelesség jellemzi a mérgeseket és makacsokat is, a kikre meg ily neveket adtak: *ezetesgyomorú* (mérges, Bar.), *hőrcsökös* (Decsi), *kakaskodik* (Kass.), *duzzi* (duzzogó, Kass.), *hercz-barcz* (hirtelen lobbanó, Kass.), *vércseszemű* (Dug.), *lűdmérgű* (Bal.), *méregtutu* (tutu = síp, cső, Bar.), *méregduda* (Kass.), *mérgesgomba* (Dug.), *kakaspulyka* (Dug.), *tüzes menkő* (Dug.), *tüzzől-pattantgesztenye* (Dug.), *törökfajta* (Dug.); *akaratoskancza* (Dug.), *fejeskutya* (Dug.), *nyakaseb* (Dug.), *vastagnyakú* (Kr.), *vasfejű* (Kr.), *aggyas* (PPB.), *péterfejű* (Telegdi), *fejetlenláb* (fékezhetetlen, Mon.) stb.

A fecsegés, más dolgába avatkozás, hírhordás és pletyka szintén gyakori céltáblája volt elődeink tréfájának, a mint ezt a következő kifejezések tanúsítják: *csacska* (Csúzy), *fecse-locsa* (RákF.), *locsi-fecsi* (Kir. B.), *locska* (Kr.), *föcske* (SI.), *locska-föcske* (Simai), *nyelves* (PPB.), *kottynyeles* (blatero, Bar.), *mindenbenkalán* (Kr.), *mindenlébelocs* (MA.), *terefere-ember* (Kass.), *retye-rutya* (anilis blateratio, VÉ.), *szélszó* (hiába-való beszéd, Pázm.), *szócsaplár* (Pázm.), *szócsapodár* (Dug.), *szóhajti* (Kass.), *szóhintő* (SI.), *szóteközlő* (SI.), *szóvesztegető* (SI.), *nyelvrütyü* (blatero, vö. *prütytel*: fecseg, Zvon.), *faluszája* (Kr.), *ludasasszony* (kérdés nélkül fecsegő, Dug.), *postálkodik* (hirt hord, Kr.), *postálkodás*, *postaság* (Kr.), *hírharang* (Com.), *temondád* (pietyka, Vásárh.) stb.

Különösen számos zamatos, tréfás és gúnyos kitétel alkottak apáink az üres kevélykedésre. Ilyenek: *bűszke* (a *büz*: foeter szóból, MA.), *fölszömlődök* (Dug.), *fönnérti* (Dáv.), *fönneszeskedő* (Csúzy),

szemöldökös (GKat.), *felnéző* (Csúzy), *felpök* (henczeg: „ne pökj olyan fel“ szm., Decsi), *fennpökő* (GKat.), *fennpekés* (Csúzy), *markapökő* (Czegl.), *markapökés* (GKat.), *gégeség*, *gógeség* (a *gége* szóból, Helt.), *gögös* (MA.), *gögölködik* (Helt.), *begyes* (SI.), *hetyke-bötyke* (Csúzy), *telebögös* (Csúzy), *előhasúgvárdián* (Dug.), *előhasúmenyecske* („Büszke mint az előhasú menyecske“, szm. Dug.), *előhasika* (Dug.), *borbélylegény* (Dug.), *nagyszájú prókátor* (Dug.), *nyalkaszarka* (Dug.), *púposkodik* (kevélykedik, Páz.), *púposság* (Pécsi), *pípes-bubos* (Dug.), *magahányó* (Calep.), *magahányás* (MA.), *magaveti* (Kass.), *fennrúgó* (Soós), *fennyendörgő* (Kass.) stb.

A ravaszság, hazugság és hizelgés, mint a magyar egyenes jellemmel ellenkező sajátságok szintén nem kerülhették ki a tréfa és gúny csipéseit.

Ravaszság: *zigánykodik* („more Tigani vel Cigani fraudulententer agit“, Corp. Gramm.), *zigányság* (hamisság, MA.), *zigánykodás* (astutia, Monoszl.), *csalafurdi* (Kereszt.), *csalárdi* (Dug.), *csalóka-péter* (Kass.), *csur-csavari* (kertelő, Pósa.), *félkékalmár* (csaló, Fr. Sz. Ján.), *hamis-kaivás* (Dug.), *jakabol* (rászed, MA.), *kétszinükeskenő* (hamis, Kov.), *rókáz* (ravaszul tettet, Csúzy), *rókávalbéllet* (Dug.), *rókávalprémézett* (Bar.), *rókávalszücsölt* (Kass.), *rókafogás* (stratagema fraudulenti, Fal.), *szárazonmosdó* (a macskára való czérlzással, Kass.) stb.

Hazugság: *zigánynyelv* (hazugság, Dug.), *zigányczimbora* (Dug.), *ebnyelvű* (hazug természetű, Simai), *füllentregiment* (hazugok társasága: „Hazugsággal szoktak élni, s-sima-szájú füllent-regimenté-ben tiszteket viselni“, Csúzy), *foltoösszájú* (Dug.), *simaszájú* (mendax, Kis-V.), *ritkafogú* (Dug.), *lepedősczigány* (Dug.), *prókátormesterember* (Dug.) stb.

Hizelgés: *simaajkú* (hizelkedő, Káldi), *simabeszéd* (SI.), *simaszájás* (Helt.), *itaista* („A hizelkedő itaista hánya keleppezését“, Csúzy), *sette-sutta* (blanditiæ, MA. Vö. *setteg-suttog*!), *nyaló-faló* (adulator, SI.), *farkcsóválás* (Kr.) stb.

A fősvénységet sem igen kedvelhették a régi magyarok, mert ilyen csipős szókat faragtak s alkalmaztak a pénzszeretőkre: *faszari* (Kass.), *kapsi* (PPB.), *szorosmarkú* (Bar.), *szűkkezü* (Bar.), *szűkmarkú* (Kass.), *markos* (Pázm.), *pénzpatkány* (MA.), *somfánálfőző* (MA. Vö. „A fősvény ember somfánál főz“ km. Kass.) *sobrák*, *zsobrák* (Calep.), *zsugori* (Bar.) stb.

Ismert dolog, hogy a magyar népnek a tulajdon szentsége iránt soha sem volt erősebb érzéke. Ha máshonnét nem tudnók ezt. hát a tolvajságra és a tolvajokra vonatkozó eme ránk maradt tréfaszók is tanusítanak: *farkaskasza* (préda, zsákmány, Vö. „Megőrlének a gazdag praedának, *fakas-kaszára* hánt egyházi jószáguk“, Csúzy), *zigánykereset* (tolvajlás, Dug.), *zigányjövedelem* (lopás, Bar.), *elkőrmöz* (ellop, Vajda), *enyveskezü* (VE.), *ragadókezü* (Calep.), *szurkoskezü* (SI.), *kezeraadó* (Kass.), *hosszújjú* (Dug.), *körmöseember* (Kr.), *körmösbojtorján* (Dug.), *nagykörmű* (Bar.), *lopész* (Kass.), *bicskás* (Dugonics idejében Szegeden a zsebtolvajok neve, mert valószínűleg bicskával működtek. „Ritka tolvaj *bicsak* nélkül“ szm. Dug.), *jó-harapófogó* (Dug.) stb.

A tolvajlásnak ősi hazai büntetése a verés volt, a melyre különösen jóízű elnevezések maradtak a hajdankorból. A verés eszközei: *bőrbot* (korbács, Act. cur.), *bőrkés* (ua.), *farmatring* (Kr. szerint a lovaskatonák büntetése, innét: *megfarmatringoz*), *égetlenhamú* (fa-

hasáb: „Égetlen hamuval dörgöllik oldalát“, Csúzy), *tatárétel* (korbács, Dug.) stb. Verés: *alpáritáncz* (Dug.), *bömböltáncz* (Matkó), *ebektáncza* (Kr.), *borjútáncz* (Dug.), *lapiczkástáncz* (Fal.), *medvetáncz* (Kr.), *török-táncz* (talpverés, Dug.), *botsajt* (Dug.), *mogyorófaolaj* (Dug.), *somfaháj* (Dug.), *somfakenet* (Csúzy), *somfakolbász* (Dug.), *famenykö* (Dug.), *czigányabrák* (mert, ügylátszik, sokszor volt benne részük mint tolvajoknak, SI.), *kutyaporezió* (Dug.), *kutyalakodalom* (Dug.), *kutyalakú* (Kass.), *pofté* (Kr.), *poftonfelejtés* (Kr.), *nyaklév* (Bar.), *nyakleves* (Dug.), *nyakpírics* (Matkó. Vö. *píricsk*: verber; pritsche, SI.), *bors-törés*, *kecsketúró* (farbarugás, Dug.), *ütlek* (SI.) stb. Ver: *megagyabugyál* (Pósa.), *búboz* (Kónyi), *gyomroz* (GKat.), *üstököl* (Kónyi), *megfenekel* (Kass.), *megpéntekel* (pénteken elver, Kr.), *megkongat* (Kónyi), *megkenegét* (Kónyi), *meglazsnakol* (Kónyi), *eltánczoltat* (Kónyi), *elrefánczolt* (Kónyi) stb. A Tudományos Gyűjtemény egyik régebbi füzetében a „verni, verés, verekedés“ fogalmakra hatvan többnyire tréfás kifejezés van elsorolva. S ezen nincs mit csodálnunk, ha meggondoljuk, hogy a verekedés népünkénél még napjainkban is legszokottabb sommás eljárás becsületbeli ügyekben, különösen cigány és bor mellett!

Am a nagyobb tolvajokat nemcsak veréssel büntették apáink, hanem súlyosabb esetekben *hüvösre* (Dug.) is tették és lábukra *ördöglánczot* (Dug.), *csetneki csizmát* (Szirm. A gömörmegeyi csetneki vasgyár híres volt!) azaz rabbilincset tettek, s ha a bűnös megérett a *háromfára* (akasztófa, Gyöngy.), akkor *felnnyakravalózták* (Dug.), *fölmagasztalták* (Dug.), felkötötték a *büfelejtőre* (Dug., SI.), nyakára fojtották a *pótrást* (akasztókötelet, Dug.), a *kendernyakravalót* (SI.).

Hogy egész-ember őseink a kontárságot se valami nagyra becsülték, magától érthető dolog. Vágták is a különféle kontársokat ily változatos alakú jelzőkkel: *fűzfadeák* (Dug.), *sajtárdeák* (Zvon.), *fűzapoéta* (Czegl.), *téntánnyalakozó* (scriptor imperitus, Fal.) *téntavesztegető* (Kr.), *fapap* (sacerdos indoctus, RMKT.), *faevangelista* (Csúzy), *majomorvos* (pseudomedicus, SI.), *pörvesztő* (gyöngye prókátor, Szirm.), *csömörfőző* (rossz szakács, Szirm.), *vékonyzabó* (Simai), *hideg- v. olykorkovács* (Kr.) stb. A kiknek meg semmiben se tudták hasznukat venni, azoknak ilyféle csúfneveket adtak: *csiribiri* (Bél.), *csiricsáré* (Kass.), *fityfritty* (Szirm.), *kotyomfitty* (MA.), *alpári* (Dug.), *ebkendi* (Erd. Tört. Ad.), *ebesfalvi* (Dug.), *konyhavakarék* (SI.), *földterhe* (Dug.), *mihaszna* (Dug.), *korószentölő* (Dug.), *kölesfűró* (Dug.), *pocétakerülő* (Kónyi), *szunyogtapodó* (Dug.), *tobákreszelő* (Kónyi) stb.

Az elsoroltam uralkodó külső s belső tulajdonságokra vonatkozó tréfaszókán kívül más egyéb emberi gyarlóságokra is alkottak vagy alkalmaztak elődeink tréfás és gúnyos elnevezéseket. Az érdekesebbek közül főlemlíthetem, hogy az otthon ülni szeretőnek *házi-lakat* (Kr.) v. *kemenzseőző* (Bar.) volt a szokott neve, míg a csavargónak *futika* (Kass.), *lebbents* (Kass.), *szarházi* (Kass.), *szarahora* (MA.), a lármásnak *csahos* (Kass.), *szavattyús* (PPB.), *torkos* (Fal.); a merészkedőnek *bátori* (Kass.); a gyámoltalannak *fababa* (Kr.), *teddide-teddoda* (Dug.); a tréfás természetűnek *játszi* (Kass.); a bolondozónak *csufondár* (GKat.); a kedvetlennek és mogorvának *bánomszabású* (MA.), *feketevérű* (Kass.), *bélebüzhöd* (Bar.), *eczetesgyomrú* (Bar.); a durvának *parasztikus* (Zvon.), *jófurkóshajdú* (Bar.), *gorombaságczímere* (SI.); a hideg, érzéketlen természetűnek *fátólszakadt* (Dug.),

hideglakatos (Dug.), *vasaltszívű* (Bar.); a tolakodónak és szemtelennek *csapzi* (GKat.), *czudarországi* (Dug.), *bagariaarczájú* (Bar.), *ebkérdi* (Dug.); a kikapós férfinak *csapdi* (Kónyi), *pöndölköväcs* (Dug.), *kurván-czius* (Matkó); kikapós asszonnak *balkörmű* (MA.), *félrefaragó* (Csúzy) *félrefarló* (Dug.), a hiúnak *tükörpeczér* (Kónyi), a férfiaszkodónak meg *szakállasasszony* (MA.), *süvegesasszony* (Dug.), *simon-bíró* (RMKT.); az erős férfinak *vasgyűró* (Bar.) vagy *dörgömenykő* (Dug.), a gyengének pedig *czinczefincze* (Gér.); a gazdagnak *bányavárosi* (Dug.), *aranygyapjasvitéz* (Dug.); a szegénynek ellenben *hátánház* (Dug.), *rongyasházi* (Kónyi), *semmiházi* (Kr.), *testelelke* (Dug.) stb.

Megemlíthetem még itt, hogy a régi magyarok csipkedő kedve a jött-meneket is szerette kikezdeni. Ezekre különösen magyaros észjárású tréfaszavaik voltak. Ilyenek Kis-Viczaynál: *bokorbólugrott*, Matkónál és másoknál: *sehonnai*, Szathmár-Némethinél: *vízhozta*, Kovácsnál: *hollóhozta*, Sándornál: *árvízhajtottá*. Pázmány meg a közhasználatú *bokorból ugrott*-at megtoldva ekképpen ír: „Valami bokorból-ugrot nem tudom ki“ (Kal. 184.).

Ám őseink tréfája nem csupán az ember különféle tulajdonságait vette célba, hanem ügyet vetett a környezetére is. Az ember közelében levő élő s élettelen tárgyak, állapotok és cselekvések rendre megkapták tréfás nevüket. Csak a jellemzesebbekre mutatok reá:

A németeket teszem *szagter-bakter* jelzővel illeték, mert, mint Dugonics mondja: „a *szagter* (sagt er) szót szájukba forgatták“ (Etelka 1:326.); a tótoknak tréfás neve meg *czopák* volt, mivel, Szirmay szerint (Hung.¹ 85.), gyakran lehetett hallani tőlük eme kitétel (*co pak*: quid ergo?). A kisúrnak neve az Actio curiosában *szatyorúr*, Kresznericsnél pedig *aligúr*. Mikes a nőket tréfásan *bóbitásfoglyok* és *verdigályos nyulak*, Faludi meg *patyolatos* és *bübosrend*, valamint *kontyosmadarak* neveken említi. Szirmay szerint a vénleányt a régi magyarok incselkedve *nagyleány*-nak és *ó-virgónak* hívták. Különösen sok változatos csúfnevet adtak pedig a vénasszonyoknak. „Anum Hungari vocant, írja ugyancsak Szirmay: *Vén Dada, vén petretz, vén patzal, vén kofa, ag-nő, tejetlen gubás ketske*“ (Hung.¹130.). Sándor István meg Sokféléljében ezt az idevágó megjegyzést teszi: „A vén Asszonnak sok tsudálatos Nevei vannak, úgymint *Aggdada, Aggkofa, Agglant, Aggnő*, s t. af. Nem különben *Vén-bánya, -bányuló, -szatyor, -szipa, -szipirtjó, -tarattyú, -troty*“ (Sokf. 8:165.). Dugonicsnál ily neveit találjuk: *véndög, véncsoroszlya, kopottösztök, vénlőcs, vénborotva, fogatlangereblye, vénszerszám, vénlajtortja, vénparóka* stb.; más írónál: *aggvigyor, vénvigyor* (Helt.), *aggduda* (Fort. Szer.), *vénstrafa* (Kónyi), *véndaduk* (Kónyi), *vénvetrece* (Kass.) stb. Külön érdemel említést mint legerősebb a *szentgellérthegyitánczos* (Dug.). Molnár Albert szótára az egyszemélyszeretőket *együttkalánzó*-nak, a szeretőt külön *kalánzó*-nak nevezi; Orezy a női szeretőt *cziczá*-nak, Geleji Katona *maczá*-nak, Czeglédi *cziczemaczá*-nak. Az orgonátlan kántor tréfás neve: *könyökös- v. égbekiáltómester* (Kr.); a fazekasé: *sárgyűró* (Matkó); a kéményseprőé: *füstfaragó* (Dug.); a csőszé és baromőrözé: *rikkants* (Bar.); a katonafogdosóé és törvényszolgáé: *fogdme* (Kónyi); a gyepmesteré: *dögnyzó* (Kr.), a hóhére *nyakborbély* volt stb. A hegedűs cigány Miskolcz város 1790-iki jegyzőkönyvében *újmagyar*, az oláh cigány csapat meg Szirmaynál *ponyvahada*.

A rendes kísérő tréfás neve *vargafolt* (Helt.), a távoli rokoné pedig elég magsokan *seggyevége* (Kr.) volt. A „nem lehet az *sido vecsernye* morgás nélkül“ (Decsi) szólásmód révén divatba jött a lármas gyülekezetnek *zsídóvecsernye* („A felelet helyében nagy zajos *Sidó vetsernyét* indítottak“, Vajda) elnevezése. Ugyanezt *ludak v. darvak dévannyá*-nak is szokták volt csúfolni: „*Ludak vagy darvak dévannyának* szoktuk nevezni, írja Miskoltzi Gáspár, az olyan gyűléseket, a kikben mindenek rendetlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek végbe“ (VKert. 348.). A szerelemgyerek szokott elnevezései: *kakuknyerte* (Kis-V.), *koczagyerek* (Dug.), *zabgyerek* (Pécsv.), *kurkó* (Kass.).

Az élettelen tárgyaknak is sok jóízű nevét találjuk a régi-ségben. A bortalan vendégség neve *ördögebed* (Pázm.), a latinos *ebébed*-et is használták, Dug.); a melykiben pedig jóllakni nem lehetett, azt *farkasvacsorá*-nak (Dug.) hívták. A szerelemitalt *jerutánnam* (MA.), a bucsúpotharát *czokipohár* (PPB.), a schlaftrunkot meg *bólhapohár* névvel emlegették. A híg rántott levest *koldusleves*-nek (Dug.), *szűzleves*-nek (Simai), vagy *kopóleves*-nek, a tojást *rongyosleves*-nek (Mikes); a húshoz süttött tészta mellékelt *leánysárjá*-nak (PPB.); a derellyét *barátfül*-nek (Simai); a gombócot *németcsuszá*-nak (Kass.); a széles lapos metéltet *szabógallér*-nak (Kass.); a gilisztaforma hosszúkas metéltet *lassanballagó*-nak v. *szakállgyalázó*-nak (Kass.); bizonyos pogácsafele tészta *koldusláb*-nak (Mikes); a lisztkását (kóficizot) *macskanadrág*-nak; a zsirtalan kását *kitolókása*-nak (Kr.) vagy *czokikása*-nak (Kass.); a vizet *madártéj*-nek (Dug.); az író (lac ebutyratum) *deáksőr*-nek (SI.) mondták. A hajdina tréfás neve *veresnadrágúbuza* (Act. cur.) vagy *tótmanna* (Dug.); a babé *oláhborsó* (PPB.); a burgonyáé *tótrépa v. svábtök* (Kass.); a répáé *disznókenyér* (Kass.); a vadalmáé és körtéé *tótfüge* (Dug.); a csipkebogyóé (rosenbeere) *seggvakarc* (SI.) volt. A kalapot *tökmelegítő*-nek (Simai); a báránybőr sapkát *bagolysüveg*-nek (SI.); a német nadrágot *bugyogó*-nak (Törtf.) és *lompos*-nak (VÉ.); az elől-hátul egyenlőtlen köntöst *löcsköntös*-nek (Kr.) nevezték. A pantallér a régi katonák előtt, Gvadányi szerint, *angyalbőr* volt; a vékony német kardot (koczperdet) és a panganétot pedig Baróti szerint *péterkés*-nek, *kardöcscsé*-nek, *kardfű*-nak, Sándor István szerint *gytkleső*-nek mondogatták. A tubák játékos neve *orrbavaló abrak* (Vajda) és *orrbosszantó* (Szirm.), a bagóé (zsiros dohánymaradéké, Kr.) meg *bagolyhús* volt. A szalma tréfás körülírással *likacsos abrak* (Dug.); a sulyok *tótszappany* („Sulyokkal mosták, azzal a *tót szappanyal*“ szm., Dug.); a tüzes vasszakra *czigány*- v. *kovácsbolha* (PPB.); a kurucz rézpénz, a libertás *kongó* (Thaly); a hamis pénz *czigánygaras* (Vajda), *czigánytallér* (Lev. T.), *czigányarany* (Kapesányi), *pürdipénz* (Kopcs.); a nyeletlen kés *vaskó* (PPB.) volt. A gyermeklovat (fűzfavesszőt) *bakszekér*-nek (Simai). Maguk a lovazók *baklovasok*, Csúzy); a kétkerekű kocsit, taligát meg *lászókirályszekeré*-nek (Valkai), Erdélyben *bástaszekeré*-nek (Bod) hívták. A szük utca tréfanéve *kutyaszorító* (Simai), a zárté (németesen zsákutczáé) *térjmeg* (SI.); a patikáé: *deákkonyha* (alkalmasint a deák feliratokra és recipékre való célzással, Kov.); a félrehelyé *pilátuskonyhája* (Fal. és Szirm.); a korcsma *közkonyha* (MA.), *városkonyhája* (PPB.), *ördöggápolnája* (Kr.), *laczikonyhája* (vásári k., PPB.), a korcsmaczégér (gyaluforgács) *szentpétterszakállá* (Dug.). Külön érdekesek a föl-

említésre a magános útszéli csárdáknak Kresznerics gyűjtötte „jó kedvű és mintegy becsalogató“ következő nevei: *aligvár*, *bécsaló*, *betekincs*, *belevár*, *emauz*, *foglár*, *kudorgó*, *kurtahegy*, *kutyakaparó*, *lazsnak*, *lesvár*, *lyukashalom*, *néma*, *parragvár*, *péterháza*, *pityer*, *ragyogó*, *rastag*, *remete*, *rongyoslámpás*, *sóvető*, *strázsa*, *tehéntáncz*, *zsidószakáll*, *ugró*, *véghely*, *zabola*.

A rossz szomszédság apáink nyelvén *törökátok* (Dug.) volt; a szegénység és koplalás *lázárakodalma* (Fal.) vagy *tótvendég-ség* (Dug.); a kéregetés *barátkereskedés* (Kr.); a lakodalom *hoppa* (Bar. Vö. *hiphoppol* tánczol, Rák. F.); a törvényes házasság *ádámszerzete* (Kr.), a balkezes *ebadó* (Gvad.); a czimbora-ság *ebláncz* (Dug.); a pörüljárás *ebekharminczadja* („Általment az ebekharminczadján“ szm. Dug.) A mit a mai magyar nemzedék németes gondolkodással krokodiluskönnyeknek (értve: erőszakot) mond (krokodiltränen), azt a hajdaniak a maguk eredeti eszejárása szerint *farkas-sírás*-nak (Decsi) nevezték; ugyanily gondolkodással az erőszakolt mosolygás és nevetés *farkasmosolygás* (Czegl.) és *farkasnevetés* (Born.) volt náluk. Ugyanők a reggeli szundikálást *malaczálom*-nak (Vajda) s a rövid pihenést *szabóálom*-nak hívták. Eredeti magyar felfogás nyilvánul a *baráttáncz* (Kis-V.) kifejezésben is, melylyel a türelmet szokták tréfásan nevezni. Ugyanezt szójátékkal *türőtalaj*-nak (Dug.) és *türömölaj*-nak (Dug.) is mondták; szintígy a félelmet *félsz*-nek (ACsere); a merészséget *mersz*-nek (Dug.), az óvatosságot *tarts*-nak (Veresm.); a neheztelést *haragszom*-nak (Fal.) stb.

Ezzel, ha nem is merittem ki, de jellemzőbb példákkal elsoroltam a régi magyar tréfaszókat, rámutatva szokásos tárgyaikra.

Áttérek most annak vizsgálatára, mily forrásokból vették őseink eme kifejezéseket.

Tréfaszavainkban, akárcsak közmondásainkban és szólás-módjainkban, a képes kifejezési mód uralkodik. Ritkán nevezik meg az eszmét, gondolatot sajátos nevével, hanem jelképben (symbolum), példaképben (parabola) s leggyakrabban hasonlatban (metaphora). Ennek oka kettőben rejlik: egyrészt fajunknak erősebb keleties képzelő erejében, másrészt a világosságra való törekvésben; következménye pedig az elmésség és gyors hatás.

E szerint tréfaszavaink forrásait ott kell keresnünk, a hol ama képek találhatók, melyeket a régi magyarok tréfájuk tárgyainak kifejezésére, mintegy megtestesítésére felhasználtak.

Ilyen forrás volt mindjárt a környezet világa. Természetesen ez szolgáltatta a képek legnagyobb részét tréfás kifejezéseinkhez. Nagyon érthetőnek találjuk, hogy, teszem, egyszer a harangot (*hírharang*), másszor a póstát (*póstálkodik*, *póstálkodás*), majd a kanalat (*mindenbenkálán*) mint legközelebb eső tárgyakat használták fel a hiradás, hirtovábbítás és a mások dolgaiba való avatkozás

képeiül. Ugyanígy érthető, mért nevezték el a hirtelenmürgűeket a hőrcsökről (*hőrcsökös*) és a kakasról (*kakaskodik*), mert ezek többnyire szem előtt voltak. Hogy a részegeseket a különféle boros edényekkel hozták kapcsolatba (*bor-kulacs*, *-csutora*, *-csap*-, *-veder*, *tömlő* stb.), szintén oly természetes eljárás, a mely nem szorul külön magyarázatra. Általában pedig azoknak a régi tréfaszóknak eredete, a melyek ebből a legközönségesebb forrásból kerültek ki, a legtöbb esetben olyan világos, hogy behatóbban értelmezni teljesen szükségtelen. Legfeljebb annyit említek meg, hogy a környezet általános keretében őseink leginkább az emberi testet és ennek részeit, az első-szükségi dolgokat, a földmivelés és pásztorélet eszközeit, valamint a házi és mezei állatokat használták föl tréfaszavainkban jel-, példa- és hasonlati képekül.

Am dús képzeletük nem tudott megmaradni ebben a szük körben, hanem elcsapongott más, messzeeső területekre is, nyilván azért, hogy tréfa-eszméiket s gondolataikat a távolabbról vett képekkel nemcsak szemléletesebben, hanem mennél megkapóbban, hegyezetten, sőt élvezve fejezhessék ki.

Igy tekintettek bele a kereszténység örök könyvébe: a bibliába. A szentírásból, még pedig mind az ó-, mind az új-szövetségből több tréfaszavunk sarjadott ki. Egyes bibliai nevek állandó sajtóságok hordozóivá lettek nyelvünkben. Ilyen az ó-szövetségben: a *Kain*, *Jákob*, *Sámson*, *Dávid*, *Salamon*, az újban: *Pilátus*, *Péter*, *Tamás* nevek. A *Kain* nevet először kétségtelenül gúnynyal, de utóbb tréfásan alkalmazták *kajon* (MA.), *kaján* (Gyöngy.), *kainfajta* (Dug.) és *kajonol*, *kajánol* (MA.), alakokkal az irigység kifejezésére. A *Jákob* név tréfás alkalmazásáról biztos felvilágosítást ad Geleji Katonának ez a mondása: „*Jákob* talpfogót avagy alááskálót jegyez, mely névnek meg is felele, mert az első szülöttségét Ésautól ugyan végtére némi nemű ravaszúsággal elvövé, *megjakablá* mesterségesen a bátyját, a honnan vették a magyarok is a *megjakablást*“ (Válts. 1: 852. Vö. „*Megjakabolni* valakit, azaz meg-tsalni.“ Bod, Lex.) A *Sámson* névből eredt a *sámsonkodik* ige, melynek értelme, Kassai szerint, a. m. erőlködik, erejét mutatja. A *Dávid* névből ugyancsak igtét alkottak elődeink: *dávidol*, a. m. kornyikál, fülsértő hangon énekel (Kass.). A *Salamon*-ból származott a *salamonkodik*, a mely MA. és PPB. szerint a. m. bölcsességét fitogtatja. A *Pilátus* névből való a Vajdánál előkerülő *pilátuskodik* kifejezés, melynek értelmét megvilágítja a következő idézet: „Így *pilátuskodol* te is, mikor mindenféle hamis praktikákat és fogásokat elé vészesz“. (Kr. él. 3: 464.). Péter apostol nevével függ egybe a Telegdinél olvasható *péterfejú*, azaz makacs, nyakas elnevezés, a mely alkalmasint Krisztusnak Péterhez intézett eme soraira viheto vissza: „Te Péter vagy, azaz kőszál.“ Nagyon valószínűen ugyancsak ide vezethető a *péterke* kitétel is, melyet először Decsi Adagiáiban olvasunk ebben a szólásmódban: „Kinek kinek az ő *pétörkeje* fái: *suam quisque homo rem meminit*.“ *Tamás* apostolnak „*hitetlen*

Tamás" (Vajda) neve, miként ezt a „tamás vagyok én ebben“ régi szólásmód (Vajda 3:699. Újabban: *tamáskodom*) is bizonyítja, a nehezen hívők és hitetlenek közös nevévé vált nyelvünkben. („Szent Tamás a mi pátronusunk“ — mondogatták egykoron. Kr.).

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PIRIKEL MARIÁN.

A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése.

V.

Sokkal egészségesebb elve Erdélyinek az, hogy a magyar philosophiai nyelv megalkotására nem elég egyedül a történeti nyelvészet, mely elvet mindent, a mit a nyelv külső történetéből nem meríthet és semmit sem hagy a nyelvérzékre, az élő nyelvtudatra, „holott a magyar nyelv nem oly teljesen bevégzett jószág még, melynek csak története volna már, hanem van folyvást eleven munkás élete, szülemelő képessége, mely szerint ha nem is teremt mindennap új alakot, de legalább újraszülheti a régieket“ (A hazai bölcsészet jelene. 155.).

Lássuk Erdélyi néhány műszavát, vajjon mikép működött nyelvérzékének „újraszülemelő képessége?“

eselékileg: contingenter (Bölcs. Magy. 75.); eszmeiség: idealismus (U. o. 95.); előlterjesztő: subiectum, vorstellend (U. o. 1.); *elmélődés*: speculatio (Haz. Böles. 20.); erv: energia (Haz. Böles. 107.); erőzet: dynamismus (U. o. 110.); *ésszerű*: rationalis (Bölcs. Magy. 91.); észtan: philosophia (U. o. 92.); érzemés: empfindung (Haz. Böles. 122.); iskolász, iskolászat: scholasticus, scholasticismus (Bölcs. Magy. 97.); közelv: axioma (U. o. 145.); kapocsszó: copula (Haz. Böles. 38.); *közérzület*: sensorium commune (U. o. 45.) (ma a collectiv lélek hangulata); kettősdiség: dualismus (U. o. 117.) (Wargha szava); lényiség: entitas (Bölcs. Magy. 76.); létiség: existentia (U. o. 76.); gondomány: praedicatum* (U. o. 66.); nézelődés: intuitio (U. o. 35.) (Apáczaitól); okiség: causalitas (U. o. 74.); önségi érzet: egoismus (U. o. 4.); összerakó módszer: methodus syntheticus (U. o. 65.); *összerű*: concretus (U. o. 76.); ósany: chaos (U. o. 146.); parányvédő: atomista (U. o. 144.); ráhozás: inductio (U. o. 132.); *szirkóhit*: fides carbonaria, köhlerglaube** (U. o. 101.); szemlélközés: anschauung (Haz. Böles. 6.); szervület: organismus (U. o. 110.); tapasztalatiság: empirismus (U. o. 13.); társalmiság: sociabilitas (U. o. 78.); valárd (!):

* Benne van már Kecskeméti Csapó Dániel kéziratoss műszógyűjteményében. 1830—1834.

** *Szirkó*: holtszén (Zemplén, Ung, Beregm. MTsz.). Az egész kifejezés Karl Vogt materialista irata: Köhlerglaube und Wissenschaft 1855. után kapott lábra.

realis (Bölcs. Magy. 143.); visszelmélő: reflectans (Haz. Bölc. 77.); váladékos: eclecticus (U. o. 162.); zárolás: syllogismus* (Bölcs. Magy. 3.)

Erdélyi e műszavait áttekintve, szinte megdöbbenünk. Hol oltotta be a tőle annyira hangsúlyozott népnyelvet a bölcelet műnyelvébe? Talán a *valárdal*, *ősanynyal*, *ervvel*? — Ismét egy kiáltó példa a kristálytisztza elméletre s alkalmazás lehetetlenségére.

Még mint elkésett hegelianust megemlítjük *Kerkapoly Károlyt*, ki közmondásos „mélyengző szemlélődés“-ével a negyvenes évekbe akarta visszavezetni úgy a hogy már kialakuló műnyelvünket (Tiszta Észtan. 1863. 2. füzet). Műszavai:

alzat: substratum (Imre szava; I. 100.); *anyagelvűség*: materialismus (II. 100.); *parányelvűség*: atomismus (II. 100.); *gondolatelvűség*: idealismus (II. 100.); *szellemelvűség*: spiritualismus (II. 100.); *valóelvűség*: realismus (II. 101.); *kételvű rendszer*: dualismus (II. 102.); *beprobálja*: *bebizonyítja* (II. 92.); *cselekvékeny*: activus (I. 90.); *eszmélkedik valami után*: *gondolkodik valamiről* (el. VI.); *elvonódás*: abstractio (II. 9.); *elő-, utó- és zártét*: *propositio maior*, *minor*, *conclusio* (II. 39.); *észtaun*: *philosophia* (ciml.); *észlény*: *eszes lény* (I. 41.); *észlelés*: *reflexio* (II. 11.); *Szontagnál observatio* értelemben); *gondolattan*: *logica* (I. 3.); *gondolatmenet* (II. 2.), *gondolat-törvény* (I. 67.), *gondolathatározottság* (I. 28.), *gondolatvilág* (II. 140.); *határozomány*: *bestimmung* (I. 3.); *közképzet*: a köztudat képzete (I. 9.); *most*: *repraesentativ képzet* v. *általános képzet* v. *schema*; *lételv* (I. 5.), *létok* (I. 115.), *létalap* (II. 14.); *megvalóditja magát*: *realisare* (II. 100.); *öntelenség*: *altruismus* (I. 10.); *ráhozó*: *inductiv* (II. 68.); *zárlat*:** *syllogismus* (II. 58.; Erdélyi zárolásából); *válthatatlan* (fogalmak): *correlativus* (I. 9.).

23. A negyvenes évek bölceleti nyelvhabarékát eddig részben a hegelismus homályosságának számlájára irtuk; talán kissé igazságtalanul is. *Hetényi János* éppen nem hegelianus, de azért sok benne az üres egyetemesség és rhetorikai dagály; egyezményes, azaz magyar bölceleti rendszert akar föllállítani, mely azonban nem sikerül. *Hetényi* rendszere, *magyar* jelzőjének megfelelően, bölceleti műnyelvünk kérdésével is foglalkozott. Kora nagy nemzeti föllángolása s nem a tudományos értékelés adhatja csak tollára nyelvünk e fellengzős dicséretét: „oly felséges philosophia, tiszta világos bölceség bányája nemzeti nyelvünk, hogy ez képes maga az élet némely nehéz kérdéseit megfejteni azoknak, kik az igaz bölceséget még a philologia járatlan ösvényén is nyomozni készek.“*** Csak két példát hozok föl, mikép küszött *Hetényi* a philologia járatlan ösvényén.

* *Pataki Füstös János* (Királyok Tüköre. Bárta. 1626. 205. l.) e latin mondatot: „adversus Manichaeos conclusum est“, így mondja: a manikheus eretnekek ellen *bezároltatott*. Erdélyi ennek alapján alkotta a *zárolást*. (A bölcsészet Magyarországon. Filoz. Írók Tára. VI. 104.)

** Még ma is él, pl. *Schmidt Márton*: *Logika*. Pozsony, 1901. 32 l. vö. *Riedl Szende*: *Logika* 1864. 65. l.

*** A magyar philosophia történetírásának alaprajza. *Tudománytár*. 1837. II. 90. l.

A philosophusok sok ideig nem tudták megmondani, mi az *igaz* és *szép*. A magyar nyelv mindkét szövevényes kérdést könnyedén megfejtü. Az *igazság* ugyanis kétértelmű nálunk: *iustitiát* is, *veritást* is jelent; ez nyelvtudósainknak nem tetszett s ezért a *jog* szócskát alkották. Nemzeti nyelvünknek ez a látszólagos hibája is H. szerint nagyon philosophus lélekre mutat; mert valóban semmi bizonyosabb ismertető jele nincs sem a *verumnak*, mint a *iustum*, sem a *iustumnak*, mint a *verum*; minden cselekedet ugyanis valamely igaz vagy hamis tételt foglal magában, mely azt jogossá v. jogtalaná teszi, tehát a *verum* a *iustum* ismerető jele; viszont, mikor a nagyon elvont igazságokat kérdőre vonja lelkünk, mindig a *iustum* eszméjéből indul ki és ez okozza azt is, hogy Kant a morálra építette egész világnézetét. Ilyen a *szép* magyarázata is, mely szó szintén „mélységes philosophiára mutat“ (91 l.). Minden szép lényt az alak hibátlansága, épsége tesz széppé; a magyar ezért azt mondja: *ez ép*, röviden *szép*.

Hetényi csodálatos nyelvészkedésével a már korábban megállapodott csekély műnyelvet is rendszere nevében fölforgatással fenyegeti. Szerinte a physiologiát hibásan hívják *élettudománynak*, így a philosophiát kell nevezni, mert az igazi philosophia (= egyezményes rendszer) a gyakorlati élet tudománya és csak kevésbé elméleti (Tudom. Tár. 1843. 13. k. 28. l.). Íme, hová vezet a műnyelvben is egy rendszer önző érdeke! Még a tudományok százados neveit is csereberélni merészkedik. Hetényi néhány műszavát ideiktatjuk:

elvécsúsztatás: * *petitio principii*; iskolaiság: *scholasticismus* (42.); föltétemény: *hypothesis* (42.); egyeztetes: *identicus* (42.); elvharc: *antinomia* (45.); *képlet*: *schema* (51.); folytoniség: *continuitas* (87.); érzéktüliak tudománya: *metaphysika* (Tud. Tár. 1837. II. 105.); áthágcsálás: *transcendentismus* (U. o. 85.); emléktehetség: *memoria* (U. o. 102.) kérelem: *problema* (U. o. 85.); *rátermes*: *dispositio* (U. o. 92.).

24. Az ötvenes évek végén és a hatvanas években újra föllendül a tudományok műnyelvének ügye. Egy félszázad után megkezdődik újból a nagy neologia. Az első nyelvújító láz, noha lábbal tiporta nyelvünket, okaiban lélektanilag érthető és tiszteltreméltó; de ez a második fölületességből, hanyagságból származott s azért kárhozatosabb az elsőnél. Főszerve az 1858-ban a cs. és kir. cultus- és közoktatási ministeriumtól kinevezett bizottmány Német-magyar tudományos műszótára, melynek Toldy Ferencz a szerkesztője.

Toldy, mint a bölcséleti műnyelv művelője először 1839-ben lép föl, mikor az Akadémia megbízásából Köteles Sámuel hagyatékát (Philosophiai Anthropologia) kora műnyelvéhez alkalmazza és kiadja. E munkában a következő műszókat találhatjuk:

* Tudománytár. 1843. 40. l. Ez a szó ma is él; pl. Szitnyai Eleknel (Lélektan és logika. 1904. 168. l.)

aljzat: substratum (22.); búkomorság (178.), szívború: melancholia (216.); élettudomány: physiologia (13.); *életelő:* vis vitalis (34.); *érzetgóc:* sensorium commune (41.); *életművezet:* organum (44.); érzőmű: érzék (53.); értelemtan: logica (97.); *észvallás* (105.); gyönyörkór: hedonismus (196.); ideglél: aether (137.); képzerő: phantasia (50.); képzetek összecsatlódása (74., 80.); *képzettársasodás* (141.); *közézés* (151.); *önkénytelenség:* spontaneitas (34.); *önkórság:* solipsismus (191.); *önkór:* egoismus (204.); *szívbélyeg:* character (205.); *tulajdonítvány;* praedicatum (25.); *tehetőség:* capacitas (49.); *törzssökös fogalom:* categoria (135.).

Toldy nyelvújító szellemének leghivebb kifejezője azonban a főnnebb címzett hivatalos műszótár a maga egész csodabogár-készletével. A philosophiai műszavakat Horváth Cyrill gyűjtötte bele, ki a Phil. nyomán halad, mintha harmincz év alatt mit sem tett volna a bölcelet terén a magyar genius. A substratum nála még mindig *alam*, a circulus vitiosus *tévkör*, *tévkörösség*, a transcendens és transcendentalis (egynek véve!) *átható*, *túlható*, *tullevő*, *érezékfölötti*. Még az ily fontos különbséget sem méltatja figyelemre. E műnyelv valójában csak visszaesést mutat; 80 évi magyar nyelvű bölcelet után újra füstbe ment a remény, hogy végrevalahára meglesz műnyelvünk kialakulásának legalább a tengelye. Horváth Cyrill még 1861-ben is — igaz, hogy épen Schellingről (Akad. Értes.) — oly nyelven ír, mely érthetetlen. Rengeteg összerűsege, önminősége, önmagábanisága, észisége, öntárgyiasítása, levénye kiáltóan bántja nyelvérzékünket; ezeket csak némileg ellensúlyozza néhány helyes szava, melyeket a használat is szentesített (*egymásmellettiség*, *egymásutániség*, *személyesítés*). Nemes Imre, ki legbehatóbban, de a tanítvány elfoglultságával foglalkozott Horváth készülő rendszerével, a concretismussal, neki tulajdonítja mai bölceleti műnyelvünk világosságát, tisztaságát, szabatoságát, rövidségét és változatosságát (Magy. Philos. Szemle. 1885. évf. 463. l.).

A Német-magyar tudományos műszótár bölceleti szavai papirosszavak maradtak; egy ideig iskolakönyveink alkalmazták, de különben senki sem használta őket. Bölceleti irodalmunk ugyanis még mindig alig nőtt ki az iskolakönyvek keretéből, legfeljebb néhány fordítás (Szász Béla Mill-fordítása, * Bánóczy József Lewes-fordítása) és akadémiai értekezés volt egész bölceletünk. Iskolakönyveink valamennyi előszava élesen szembeszáll azon balítélettel, hogy a magyarnak nemcsak hajlama nincs az elmélődésre, hanem nyelve sem alkalmas arra. Lássunk néhány jellemzőbb tankönyvet.

Greguss** műszavai: *bölcelem* (6.); eszmélet v. *tudat* (12.); emle: Gedächtniss (33.) (szó- és tárgy-emle); éleselműség, mély-

* Ilyen műszavakkal: *tudalom* (III. 72), *tudalmasul* (III. 68.), *tudalmasít* (III. 69.), *tudalmatlan*; *eszme*: képzet (az angol idea); *jelény*: jegy; *ír*: tér; *fogalomelmélet*: conceptualismus; *névelmélet*: nominalismus stb. v. ö. Alexander Bernát bírálatát Nyr. 8:111.

** A tapasztalati lélektan és tiszta logika vázolata Beck után. 1863.

elműség (52.); érzelés: empfindung (21.); *észleges* v. tiszta: a priori (22.); észlet: syllogismus (42.); lánczéslet: sorites (149.); *alítvány* v. föltét*: hypothesis; hasonlóság: analogia (174.); izgékonyság, gerjedékenység: irritabilitas (10.); képzerő v. képzelem (38.); kedület: temperamentum (71.); megújító, újjáteremtő, újjáépítő képzelem: phantasia reproductiva (38.); öneszmélet: öntudat (3.); *ráeszmélés*: reflexio (34.); szemlélkező: intuitivus (161.); értekező: discursivus (161.); fölszarvazott (!) észlet: syllogismus cornutus (180.) (szarvas. okoskodás); tét: propositio (45., 127.); alaptét v. elv: principium (127.)

Gregussnak, mint a Német-magyar tud. műszótár egyik szerkesztőjének, valamint *Riedl Szendének*, *Molnár Aladár*nak sok a torzszava, ellenben egy évtized mulva *Klamarik János* (Psychologia. 1876) már olyan műnyelven ír, akárcsak ma irunk. A hol szükségesnek látja, inkább megtartja az idegen szót, egyáltalán nem különködi.

25. Nem így *Brassai*. Logikája első és második kiadásában, majd a M. Philos. Szemlében megjelent hosszabb értekezéseiben (1890. évf.) részben már lehiggadt műnyelvünket fölforgatással fenyegeti. Iratainak majd minden oldalán tesz néhány műnyelvi megjegyzést. Nála az *eszmélés* a tárgyak megérzése s a rólok való *képzelődés* (?); magok pedig az érzett valamik *eszmék* (Logika. 1877. 5. l.); a praemissa-ra nem jó az *előzmény*, a conclusióra a *következmény* általában, hanem csak a feltételes következtetéseknél (85.). Az *okozat* szót is szándékosan kerüli, mert szerinte kétértelmű; *okozni* (okolni) azt is teszi, hogy *okul betudni* s igazán magyarul csak ez az értelme,** a másik jelentésben latinosság (causare) és németesség (verursachen); még a francziáknál is csak az irodalomban kapott lábra a *causer efficere* jelentésben (88.). Brassai mindezt finom tapintattal észreveszi; de már az *érv*-et szélüben-hosszában alkalmazza, holott már Fogarasinál 1836. megtaláljuk a helyes *bizonyítékot*. Logikájában (1877.) található fontosabb műszavak:

előadvány: propositio (135.); eszmetársasság (155.); érzéklet: érzet (6.); észlelés: animadversio (12.); pedig már Szontagnálnál observatio értelemben); felvétel: hypothesis (133.); képzelmény: képzelet játéka (9.); kísértmény (87.) (!), tapasztalati próba (8.): experimentum; közeszme: axioma (135.); kölesönvétel: lemma (137.); bizonyítás vagy megértetés (89.); tisztaság: intensitas (?) 9. l.; tetties: positivus (143.); viszonytalan: absolutus (32.); vétkes kör: circulus vitiosus (57.); bár jobbnak tartja a *karikába járás*-t (58.).

* Greguss azért akarja e szót terjeszteni, mert *alítani*, *alítás* (praesumere, praesumptio) régi szó; oly fogalmat fejez ki, melyre nyelvünkben alkalmasabb szó nincs (128. l.) — Aesthetikai műszavait figyelmen kívül hagytuk.

** Vö. Barczafalvi Szabó Dávid: Tud. magy. 26. l. *okoz*, *okozás*, *okozat* (causare, causatio); „*okolni* tészen, az okozásban foglalatoskodva tartálni (durat, perseverat); az *okolás* v. *oklás* nem egyéb, hanem az okozásban foglalatoskodó tartálás; az *okolat* v. *oklat*, az okozásban foglalatoskodó tartálásból előállott dolog.“ (27. l.)

A M. Philos. Szemlében (1890. 1. l.) a rendszer helyett *összeményt* ajánl, mert egy kis könyvben (Az igaz hazafi 1792. 126. l.) ezt találta. Hogy még a kilenczvenes években is milyen makacsul akarja reformálni műnyelvünket, ezen kis gyűjtemény tünteti föl: szellemiség: spiritualismus (4.); ürtelen: tértelen (4.); életszerű: hylosoisticus (4.); tettiesség: actualitas (6.); kelme: ὄλη (élő anyag; 6.); nézetalak: anschauungsform (23.); állomány és változmány: substantia et accidentia (23.); tapasztalásból vont: empiricus (24.); eszmél: vorstellen (27., 32.) (az angol idea hatása); eszmél: vorstellen (30.); szerkesztett: syntheticus (40.); érzemény: érzet (85.); érzékeny összemény: système sensitif (85.); okozatóság: causalitas (85.); bennlátás: intuitio (87.) stb.

A *megfigyelés* nem tetszik neki; a köznyelvből kettőt is hoz helyébe: *számbavevés*, *szemmel tartás*; ezzel még csak növeli az *embarras de richesse*-t műszavainkban. A megfigyelés szerinte azért nem jó, mert hiányzik belőle az *observans* cselekvő tevékenysége: a *considérer*; pedig Littré így határozza meg az *observatiót*: *action de considérer avec attention les choses physiques ou les choses morales* (91.). A *bölcsész* szofistát, kontár *bölcsélet* jelent, a miként az *írásh* kontár író (46.). A *sympathiát rokon-szenü*-nek mondja, mivel minden *v*-vel végződő főnév (nála ez is *nevező*) csupa nyelvtani találmány és eldobni való, minthogy nem gyökerezik az élő beszédben. Ezen elvonás szerint ugyanis *lov*, *tav*, *magv*, *terh* stb. főneveknek is kellene létezniök. Ezért az *elv* szót is *elü*-nek írja (90.). Annak az állapotnak az *érzületét*, hogy vagyunk, öntudatnak nevezi (9.). Az *érzület* — mondja — nem *sensatio* itt, de más helyes szavunk nincs rá (Lewes is a *feeling*-et alkalmazza). Pedig az *érzület* választása erre a fogalomra szerencsétlen; az *érzület* mint a kedélymozzanatok állandósult összege (*gesinnung*) szerepel Vadnaynál, Szontagnálnál a költőinknél; a tudat tudatára való alkalmazása helytelen.

Brassai Stuart Millt megtámadja inductív logikája miatt s azt mondja, hogy ez csak „divat dolga, mint a *crinoline* és *tunique* s nem hiszi, hogy úgy járjon ezzel az ítéletével, mint Mad. Sévigné Racine-ról való jóslatával: nemsokára kimegy a divatból, mint a kávé.“ Bizony maga Brassai nem járt így szemcszedett műszavaival, melyek még annyira sem lettek divatosak, mint a *krinolin* vagy a *tunika*, annál kevésbbé mint a kávé.

A *philosophiának* számos oly szóra van szüksége, mely a közélet legközönségesebb szava. A tudomány természetesen oly finom mozzanatokot raktároz a szó jelentésébe, melyeket a *collectiv* lélek távolról sem sejt, mikor a közönséges életben alkalmazza szavait. A mikor tehát a *philosophiai* műnyelv kialakításában résztveszünk, figyeljük meg erősen az illető szóval összefűzött képzettársulásokat s ne alkalmazzuk a szót úgy, hogy kiszakítsuk előző, történetileg kialakult jelentésláncolatából, a mivel a szavak között való legerősebb társulásokat kellene széttépni. S Brassai erre vállalkozik. Csak egy példára hivatkozunk. Ki érti meg

„belsőnk szemmeltartását s a magunkról való okoskodást (observation intérieure et réflexion sur nous même), ha melléje nem teszi francziául?*" (83. l.). Pedig a *szemmeltartás* is, az *okoskodás* is igen közönséges szavunk! Brassaira teljesen ráillenek a tőle meghurczolt St. Mill szavai, ki szerint az olyan philosophus valószínűleg igen kevés követőre talál, a ki olyan jelentést akar szavainak tulajdonítani, hogy az észak-amerikai vörösbőrűeket művelt népnek kelljen neveznünk és Francia- vagy Angolország magasabb osztályait vadaknak — vagy a kinek nyelvhasználata szerint azt kellene mondanunk, hogy a művelt népek vadászatból s a vadak földművelésből élnek.

26. A böleselet fölocsúdvá a materialismusból és hitelét visszanyerve, külföldön óriási lendületet vett; ezzel párvonalosan művelése nálunk is szélesebb rétegekbe elterjedt. Fejlődvén philosophiánk, új meg új fogalmainkra új szómegkülönböztetések váltak szükségessé. E merevnek hirdetett tudomány lassanként kibontakozott pantheonának titokzatos füstjéből, láthatóvá és megközelíthetővé lett, bizonyos korlátok között népszerűsödni s az általános műveltség tényezőjeként szerepelni kezdett. Minthogy éppen ez a tudomány foglalja magában az orvosi mellett a legtöbb idegen műszót, terjesztése természetesen a legnagyobb akadályokba ütközött. Valamikor mohón kaptunk utána, hízelegtünk magunknak meghonosításával s e közben nem vettük figyelembe nyelvünk törvényeit. A nyolczvanas és kilenczvenes években más történt.

(Folytatjuk.)

KORNIS GYULA.

Régi török jövevényszavaink.

VII.

[228. **mócsing** [alakv. *morcsing* MTsz.] flechse; *böcsing* a marhának lábaszára (a MTsz.-ban egy adat Sopron-megyéből) < m o n g. *bulcing* mollet, gras de jambe, cuisse Kov. 1199 | m a n d z s u *bulča-jali* wade ZACH. 536 || kirg. *bolušuk* die muskel der wade BUDAG. 1:289. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:283.

Sem az alak, sem a jelentés nem egyezik. MUNKÁCSI valószínűtlen feltevése szerint „ugyane szó harmadik (!) nyelvtületről eredt változatának tetszik még a székely *bucz* is.“]

229. **mogyoró** [alakv. 1055: *munorau*, *monarau*; 1255: *monyero-* (*bukur*); 1256: *munurou-*(*fa*); 1256: *monoro-* (*kerek*);

* Helyesen: belső megfigyelés és magunkra való ráélmélés vagy magunkra elmélés.

1367: *maniarou-* (*bukur*), OklSz.; *monyero* Beszt.; *moniaro*, *monaro* Sehl.; *moniaro* MURM. 1361; *mogyoro* SZIKSZAI 42, 43; *mogiaro* Gyöngy. Szót. 29; *monyoró*, *monyorú*, *magyaró* MTsz.] haselnuß.

< csu v Bu j. *mâjâr*, M kar. J a d r. *mîrâ* mogyoró Zol. 44; ASM. 34, 361; NyK. 21:11, 22.

A csuvas *mâjâr* rokonsága a többi törökségben ismeretlen. Azok a török és keleti altaji szavak, a melyeket MUNKÁCSI a NyK. 21:122. lapján idéz, nem tartozhatnak ide.

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13:262, NyK. 21:122; PAASONEN, KSz. 5:159.

230. **ocsú** [alakv. *ócsú*, *ócsu* NySz.; *ocsó*, *ucsu*, *ucsú*; *uócsuó* MTsz.] spreu, afterkorn, abfalle.

? < cs a g. *očav* spreu VÁMB. Stud. 218.

Más forrásból nem ismerjük. MUNKÁCSI egybevetése (m. *ocsú* < kaz. *walčák* morzsa, hulladék, törmelék BAL. 20, 33 | tob. *walčak* apró BUDAG. 2:302 < sz a g. koj b. *ā*-zerdrücken, zerreiben, b a r. *ual-*, *uala-* zerreiben, zerdrücken RADL. 2:1591) szintelensége mellett a m. *ocsú* rövid o-ját sem magyarázza meg (vö. NyK. 21:123).

231. **ok** [alakv. *vk* EhrC. 125] vernunft NySz., MTsz.; grund, ursache, veranlassung, gelegenheit, bedingung; *okos* vernünftig, gescheit, klug; *ok-ik* addisco, condisco NySz., MTsz.

< u j g. *uk* die meinung, bedeutung, verständniß, RADL.

1:1606; *uk-* vernehmen, verstehen, einsehen RADL. 1:1607 (? vö. alt. sz a g. koj b. kirg. tar. *uk-* hören) || mong. *uxa-* verstehen, fassen, begreifen, SCHM. 47 | kalm. *uxa-* id. JÜNG 151 | burj. *uxan* verständniß CASTR. 101.

Vö. BEREGSZÁSZI, 117; VÁMBÉRY, NyK. 8:166, BUDENZ, NyK. 10:106, 17:479 [MUSz. 832].

232. **ól** stall, viehstall.

< o s z m. a d e r b. *ajıl*, *awıl* stall, hürde, einzäunung | kü ä r. *ajıl* dorf RADL. 1:163 | alt. tel. k kirg. u j g. *ail* jurte, dorf RADL. 1:33 | kaz. krim. kún, tob. *aul* id. | tel. *ajıl* id. | kirg. *öl* id. | sor, sz a g. koj b. *äl* id. RADL. 1:163, 221, 350, 1080.

A m. *akol*, a melyet MUNKÁCSI tévesen „ugyane szó más török nyelvjárásból való átvételének“ tart, szláv jövevényszó, vö. MIKLOSICH, Slav. Elem., Etwb.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 27:161 [MUSz. 835; SETÄLÄ, NyK. 26:386; VÁMBÉRY, NyK. 8:166].

[233. **olcsó** [alakv. *olcsú*, *olcsu*; *ócsó*, *ócsu* NySz., MTsz.] wolfeil, billig.

E szavunkat már GYARMATHI, (Voc. 53), SÁNDOR ISTVÁN (Sokféle, 12:97), VÁMBÉRY (NyK. 8:167) s mások is török jövevényszónak magyarázták, de a vele egybevetett török szavaknak (ó-tör. *učuz* leicht, unbedeutend, eine Kleinigkeit, Inscr. 2. folge, 92 | u j g. *užuz* (o: *učuz* vö. KSz. 2:254) gering, wertlos RADL. 1:1737 | oszm. krim. *užus*, *učuz* ibid. 1729, 1738 | t a t. *očós*, mis. *ócsós* Journ. 15:2:57,

21:1:25, stb.) a magyarban nem *olcsó*, hanem *ocsor*-féle alak felelne meg. Elfogadhatóbb BUDENZ magyarázata, a ki e szót az *al-*, *alacsony* szócsaládhoz kapcsolja (MUSz., UAl. 238).]

234. **olló** zicklein, lamm.

< kún *ogolach* capella CCum. 128 | u.j.g. oszm. csag. krim. *oçlak* zicklein RADL. 1:1022; oszm. *olak* R. 1:1084 | alt. tel. *ulak*, *ulak* id. VERB. 401 | kirg. *šlak*, *lak* zicklein, ein einjähriger kalb, RADL. 1:1374, 3:728.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:167, BUDENZ, NyK. 10:86; KÚN, CCum. 128.

235. **or**, **orv** [alakv. *orr-oc* MünchC. 191; *orw*, *oru* JordC. 433, DebrC. 82; *wrw* WinklC. 142, *wru* KulcsC. 122] dieb, diebisch.

< u.j.g. *oyri* a'er dieb KudBil. 67:15 | kún *ogri*, *ogur* CCum. 28, 185 | oszm. *ogru*, *oyru* RADL. 1:1622 | csag. *ogri*, *ori* VÁMB. Stud. 223 | kirg. kaz. *uru*; kirg. *ora* (sic!) RADL. 1:1658, 1048 | kond. *ogirči*, kumand. *ogur*, *ogriči* VERB. 214 | tel. *urj* diebstahl, *urči*, dieb VERB. 406 | kojb. *oyir* KATAN. 111; kar. *oro* CASTR. 85 | szoj. *or* RADL. 1:1047 | csuv. *vóró* NyK. 21:11 | jak. *uor-* stehlen BÜHTL. 40.

Vö. GYARMATHI, Affin. 225; VÁMBÉRY, NyK. 8:167; BUDENZ, NyK. 10:86; MUNKÁCSI, NyK. 21:123, 25:274; Ethn. 10:253.

236. **oroszlán** [alakv. *oroszlány* NySz.] löwe.

< u.j.g. oszm. csag. kaz. tob. *aršlan*, *aslan* der löwe RADL. 1:327 | kún *astlan* CCum. 127 | kirg. *aršilan* RADL. 1:327, *arštan* ASM. 8; kirg. kkirg. *arštan* RADL. 1:329 | tel. alt. *aršil* vad; *aršil* aba medve, *aršil* *aju*, *aršlan* (*aršil* *ay*) oroszlán VERB. 26 | csuv. *aršlan* ASM. 8, Zol. 7 | mong., mandzsu *arsalan* SCHM. 16, Gab. 13.

Vö. PRAY, 104; BEREGSZÁSI, 114, 125; GYARMATHI, Affin. 222, 226; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:127; PATRUBÁNY, NyK. 16:459; BUDENZ, NyK. 18:460.

237. **orsó** [alakv. *oorsoo* ÉrdyC. 414; *órsó* MA. Billia, 1:574; *ossó*, *óssó*; *arsó*, *assó*; *ersó* MTsz.] spindel.

csag. *určuk* die spindel VÁMB. Stud. 220 | kaz. *órčök* orsó, malom korongja, BÁL. 28 | bask. *orsok* bepeteho KATAR. 183 | kirg. *uršuk* RADL. 1:1672; kkirg. *určuk*, *oršuk* id. KSz. 2:114 | alt. *orčök* id. VERB. 221.

Vö. VÁMBÉRY, MagyEr. 303, 622; PAASONEN, KSz. 3:243 [MUSz. 856; TMNy. 152].

238 **öböl** [alakv. *öbel* Com. Lex. Jan. vö. NyelvFüz. 46:163] schooss, busen NySz., MTsz.; bucht, meerbusen.

< mong. *ebür* schooss, busen SCHM. 23 | burj. *öber*, *ubuur* CASTR. 99 | kalm. *öbür* JÜLG 153. A mongolból: *abak*. *öbür* die vordere seite, der rockschooss VERB. 227 | alt. tel. *ömür* vordertheil des pelzes VERB. 229.

Vö. CZUCZOR-FOGARASI, 4:1153; FOGARASI, NyK. 5:282; SIMONYI, FUF. 1:127.

239. **ökör** [alakv. *öker* Beszt.; *wker, eker, wkur* Schl.; *ekreketh* JordC. 628; *ökër, öker* MTsz.] ochs, rind, stier.

< kún *ogus* [olv. *ögüz*] CCum. 128 | o s z m. *öküz* ochs, stier Br. 1:255 | c s a g. k i r g. *ögüz* RADL. 2:1200 | k a z. *ügəz* R. 1:1809 | b a s k. *üquð* KSz. 5:270 | k a r a i m *ägiz* R. 1:703 | t o b. *ügəs* FUF. 2:137 | c s u v B u j. *vəcər*, M k a r. *mərər*, Virj. *mocer* ASM. 8, 340 | j a k. *oyus* BÖHTL. 176, 20 (> t u n g U d s k. *ogus* MIDD.) || m o n g. *ükür, üker* (GUIRAGOSNÁL: *akar, okür* HOWORTH, History of the Mongols, 88 | k a l m. *üker* JÜLG 156 | b u r j. *uker, uzer, uxur* CASTR. 101 | k h a l k h a *uhur* VIT. ET SERCEY. A mongolból: u r j. *ügür* KATAN. 153 | t u n g M a n. U r. *ukur* CASTR.

Vö. BEREGSZÁSZI, 114, 127, 136; GYARMATHI, Affin. 192, Voc. 93; HUNFALVY, Utazás, 1:370; VÁMBÉRY, NyK. 8:168, BUDENZ, NyK. 10:86, 20:150; MUNKÁCSI, NyK. 24:406, KSz. 6:378; GOMBOCZ, NyK. 35:248.

[240. **ökrend** aufstossen, < o s z m. c s a g. *igrän-* einen widerwillen fühlen RADL. 1:1430. Vö. VÁMBÉRY, MagyKel. 85.

Kétségtelen evvel szemben, hogy az *ökrend, öklend* magyar gyakorító képzés, s nem választható el az *ökrödik, ökülödik* szavaktól, s hogy „aufstossen, rülpfen“ jelentése csak másodlagos fejlemény az eredeti „stossen, stechen“-ből. Az o s z m. c s a g. *igrän-* különben is alighanem arab jövevényszó, vö. a r. *ikrah* widerwille, ekel, abscheu ZENK. 81.]

241. **ölyü, ölyv** [alakv. *elw* Beszt., *whw* Schl., *elyw* Hort; *elyew* OklSz.; *ölue* MURM.; *elyv, üllü, ülö, üli* MTsz.; az *ölyü* ~ *ölyv* alakok viszonyára vö. TMNy. 337] habicht, bussard.

< m o n g. *eliye* geier SCHM. 29; *elei* Accipiter milvus PALL.; k a l m. *ellae* id. PALL. | b u r j. *eleä, ile, ile* Falco milvus CASTR. 91. J a k. *äliä* weihe BÖHTL. 19 | t u n g M a n U r. *älie* CASTR. 72 a mongolságból. A m a g y. *ölyü* (< **élö*) pontosan megfelel egy feltehető tör. **iläk*-nek.

Vö. GYARMATHI, Affin. 227; MUNKÁCSI, NyK. 21:123 [ÁKE. 497, 651].

242. **ör** MTsz., OklSz.; *öröl* mahlen.

< u j g. *ävür-, äbür-* drehen, fortwenden, abwenden RADL. 1:933, 942 | o s z m. *üwir-* umdrehen, wenden RADL. 1:942 | c s a g. *iwir-* ZENK. 155 | a l t. t e l. *äbir-* id. VERB. 36 | s z a g k o j b. *ebir-* id. KATAN. 109, RADL. 1:931 | s z o j. *är-* id. RADL. 1:755 | c s u v B u j. *avär-*, M k a r. *ar-* örölni ASM. 365.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:168, BUDENZ, NyK. 10:87; MUNKÁCSI, NyK. 25:184, 32:292 [MUSz. 856].

243. **öreg** [alakv. *örek*beites auctuarium MURM.; *ereg* OklSz., NySz.; *örög* OklSz., NySz., MTsz.] gross; alt, bejahrt.

< o s z m. k r i m. k i r g. *iri* gross, dick, grob, grob-körnig RADL. 1:1458 | k a z. *irə* id. RADL. 1:1459 | c s a g. *arik* RADL. 1:762; *irik* VÁMB. Stud. 233, alt, gross | b a r. *äri* gross-körnig RADL. 1:761.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:168, BUDENZ, NyK. 10:87; MUNKÁCSI, ÁKE. 505.

[244. **özön** flut, überschwemmung < k kirg. *özön*, *ösön* bach, fluss RADL. 1:1302, 1293 | alt. tel. kirg. *özök* id. R. ibid. | karaim *üzän* RADL. 1:890 | b a r. *üzön* R. 1:1893 < *ös*-wachsen, erwachsen, zunehmen, anschwellen R. 1:1291. Vö. MUNKÁCSI, KSz. 6:380.

A magyarban, ha régi jövevényszó volna, hangzóközi *r*-et várnánk.]

[245. **pacsirta** [alakv. *pacsir* Schl., NySz., OklSz.; *pacsirta*, *pacsírka* MTsz.] lerche.

MUNKÁCSI valószínűtlen magyarázata szerint a magy. *pacsirta* < **pocsírka* < **posztyírka* < alt. *pos-torkoj*, kirg. *boz-torgaj* id. BUDAG. 1:279. Vö. NyK. 21:123, Ethn. 8:316. Hangtani nehézségek miatt elfogadhatatlan.]

[246. **pocsék** [alakv. *pocsok* MTsz.] pocsolya, lucskos sár < o s z m. *balčik* thon, lehm, schlamm, ZENK. 170 | t a t. *balčék* KSz. 5:236 stb. || m o n g. *balčik* boue, marais Kov. 1079. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:285.

E származtatás sem a szókezdő *p*-t, sem a rövid tőhangzót nem magyarázza meg; különben is a *pocsék*, *pocsok* magyar deminutivum a *pocs* alapszóból [MA., PPB., CzF.], a melynek származékai még a *pocsér*, *pocsaj*, *pocsaték*, *pocsalék*, *pocséta* (? > o l a s z *pozzetta*, vö. SIMONYI, Nyr. 18:6), *pocsolya* szavak is, részben bizonyára a szláv eredetű s rokon értelmű *mocsár* [*mocsér* MTsz.), *mocsok*, *mocsolya* szócsalád hatása alatt.]

[247. **pöcsik** [alakv. *pöcsök* CzF., MÁRT.; *pöczök*, *pécsik* MTsz.] viehbremse < o s z m. t a t. *böžek* insect, reptil ZENK. 214, BUDAG. 1:273 | c s a g. *möček* gelse KÜN. 146. Vö. CZUCZOR-FOGARASI; MUNKÁCSI, Nyr. 13:263, NyK. 18:111, 24:407; KSz. 6:378, ÁKE. 178; WICHMANN, Lehnw. 45.

E származtatás sem a szókezdő *p*-t, sem a hosszú *ö*-t nem magyarázza meg.]

248. **pödör** drehen, aufdrehen.

< k a z. *bötör*- peder BÁL. 164 | c s u v. *pəðər*- id. ASM. XVI. (Talán a törökségből: o s z t j. *pitər*-, *pudər*- zusammenwickeln, KARJALAINEN, Mém. 23:218.).

[MUSz. 435.]

249. **sajt** käse.

< c s u v. *čšgrät* sajt NyK. 21:10 (> c s e r. *čogot* id. SZIL. 21) | karaim Troki *čijit* id. RADL. 3:2067. Vö. még o s z é t *čiyd* id., MILLER után idézi MUNKÁCSI, KSz. 1:336.

Vö. BUDENZ, NyK. 3:418, 10:87; VÁMBÉRY, NyK. 8:171; MUNKÁCSI, NyK. 21:123, Ethn. 5:137, KSz. 1:336.

250. **sár** NySz., MTsz.; *sárga*; *sárog* [alakv. *sárik*, *sárig* NySz., MTsz.] bleich, gelb.

< u j g. *sarij* gelb KSz. 2:248 | k ún *sari*, *sare*, *sarou* flavus, bilosum sputum CCum. 108, 146, 225 | o s z m. *sarij*

jaune, blond, pâle ZENK. 560 | cs a g. *sariy* KÚN. 167 | kaz. *sarâ* JOURN. 21:1:27 | b a s k *hârâ* KSz. 5:240 | alt. tel. kirg. *sari* RADL. 4:319, VERB. 293 | c s u v B u j. Mkar. *sarâ* ASM. 8, 17 | k o j b. k a r. *sariy* KATAN. 145, CASTR. 120.

m o n g. *šira*, *šara* jaune, la bile, acreté d'estomac Kov. 1517; *šira*- jaunir; *širaxan* assez jaune, un peu jaune Kov. 1520; *širya morin* das isabellfarbene pferd SCHM. 362 | burj. *šara* CASTR. 138 | k a l m. *šara* JÜLG 222 || m a n d z s u *šara*-weiss werden, bleichen GAB. 188.

Vö. PRAY, 104; BEREGSZÁSZI, 116, 120; GYARMATHI, AFFIN. 202, 224; Voc. 68; VÁMBÉRY, NyK. 8:170, BUDENZ, NyK. 10:87.

251. sár kot, morast.

< k ú n *saz* lutum CCum. 216 | o s z m. *saz* schilfrohr, binsen ZENK. 490 | kaz. *saz* mocsár, sás BÁL. 132 | b a s k. *hâð* mocsár, nádas KSz. 5:240 | alt. *sas* mocsár, tundra, zsombék VERB. 294 | c s u v. *šur* PAASONEN, KSz. 3:244, *šor* ZOL. 107, *šar* NyK. 21:8 mocsár || m o n g. *šaruk* marc ou lie, résidu Kov. 1433. A csuvasból c s e r. *šor* schmutz, kot, RAMST. 135.

Ugyanevvel a török szóval veti össze PAASONEN a magy. *sás* riedgras szót is. „Wenn die obige Zusammenstellung (t. i. *sár* < c s u v. *šur*, *sás* < t a t. *saz*) — írja a KSz. 3:244. lapján — richtig ist, würde somit eine zweimalige entlehnung des türk. wortes im ungarischen vorliegen.“ Ugyanigy már előtte MUNKÁCSI is, NyK. 18:123, Ethn. 4:298.

Megjegyzendő evvel szemben, hogy a magy. *sás*nak pontos megfelelői vannak a szlávtságban: újszl. szerb, kisor. *šaš* riedgras MIKL. EtWb. 337, meg a votjákban: *šašj*, *šaše* sás MUNK. Votj. Szót. 479, a melyet már BOLLER (An. d. magy. verb. 55), DONNER (Wb. 1:180) és BUDENZ (Szóegy. 340) is a magy. *sással* vetettek egybe. MUNKÁCSI (NyK. 17:120, 18:123) a szláv szavakat magyar, a votják szót török jövevényszónak tartja; az újszl. szerb, kisor. *šaš*-ra nézve igaza lehet, de már a votj. *šašj* sehogy sem lehet a tör. *saz* átvétele, a melynek a magyarban is csak *sár*, s nem *sás* felelhet meg.

Vö. GYARMATHI, Affin. 229; VÁMBÉRY, NyK. 8:170, BUDENZ, NyK. 10:109; MUNKÁCSI, Ethn. 4:285, ÁKE. 195; PAASONEN, KSz. 3:244.

252. sárkány [alakv. *sarkan* Beszt. Schl.] drache.

< k ú n *saxagan* (olv. *sazagan*) draco, serpens CCum. 128, 129 | o s z m. kri m. *sazagan* papiros-sárkány BUDAG. 1:686.

Vö. KUN, CCum. 128; HUNFALVY, Kún-cod. 41; MUNKÁCSI, NyK. 17:99, 21:126; KSz. 2:190 [VÁMBÉRY, MagyarÉr. 389].

253. sarló [alakv. *sorlow* OklSz., *sarlow* Beszt.; *sarró*, *salló*; *sorló*, *solló*; *sorú*, *sóró* MTsz.] sichel.

? < c s u v. *šurla*, *šorla* sarló ASM. 45.

ANDERSON (Wandl. 150) és WICHMANN (Lehnw. 102) szerint a c s u v. *šorla* alapszava *šor*- „zerhauen, spalten“ (= köztör. *jar*-)

vagy *sól-* „mähen“ (=tat. *čal-*) a melyhez a *-la* nomen instrumenti képző járult. Ez utóbbi feltevés a magy. *sarló* szókezdő *s*-ét jobban megmagyarázná, bár a szóvégi *-ó* így is magyarázatlan marad.

Vö. GYARMATHI, Affin. 199; HUNFALVY, VogF. 295; VÁMBÉRY, NyK. 8:170, BUDENZ, NyK. 10:87 [MUSz. 331]; MUNKÁCSI, Ethn. 4:276.

254. sarú schuh.

< oszm. *čarık* das grobe schuhzeug der bätiern RADL. 3:1836 | csag. *čaruk* id. VÁMB. Stud. 274 | k kirg. *čarık* lederstücke, die man um die füsse bindet RADL. 3:1863.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:170; BUDENZ, NyK. 10:87; MUNKÁCSI, KSz. 1:336, 4:253.

255. sátor zelt.

< u jg. *čadır* (? o: *čatār*) zelt, RADL. 3:1903 | k ún *čater* CCum. 121 | oszm. kaz. *čatır* RADL. 3:1898 | kirg. *šatır* BUDAG. 1:454 | karaim. kūr. *čatır* hütte, bettvorhang RADL. 3:1898 | tel. *čadır* VERB. 421 | csu v. *čadār* ZOL. 101.

Úgy látszik, régi perzsa jövevényszó, vö. perzsa *čatr*, *čitr*, *šitr* tente, rideau, voile, parasol ZENK. 349, 534, ∞ ó-ind. *čhattra* < *čhad-* „überdecken“ MIKL. Denk. 34:271.

BEREGSZÁSI, 114; GYARMATHI, Affin. 377, Voc. 68; BUDENZ, NyK. 6:313, 10:128; VÁMBÉRY, NyK. 8:70.

[256. savó [alakv. *savu*, *sahu*, *saju*, *sau* MTsz.] „molken“, VÁMBÉRY szerint (NyK. 8:171, BUDENZ, 10:87) < csag. *savun* „sauere milch“ Stud. 295.

Ez a csag. *savun* (ساون) nyilván = kirg. *saun* „das melken“ RADL. 4:235, = oszm. *sayı* id. RADL. 4:264, s alapszava: oszm. csag. *say-*, kaz. kirg. *sau-*, koj b. szag. küär *sag-*, alt. tel. *sā-* „melken“ BUDAG. 1:693 || mong. *saγa-* traire Kov. A köztör. **sak-*, **sag-* nomen verbalejának a magyarban nem *savó* felelne meg, hangzóközi *v*-vel.]

257. sēpēr- [alakv. *sēpör-*, *söpör-* NySz., MTsz.] kehren; *sēprö*, *söprü* [sepre Schl. 1019] besen.

< k ún *siburtchi* CCum. 103 | oszm. csag. *süpür*-seperni Bi. 1:1004, KÜN. 175 | kaz. *seber-* BÁL. 135 | bask. *heper-* KATAR. 54 | koj b. *sibir-* KATAN. 148 | k andak *sibirge* besen CASTR. 122 | to b. [səbərəkə] FUF. 2:130 | abak. *sibir-* VERB. 316 || mong. *šigür* ruthenbesen SCHM. 357.

BEREGSZÁSI, 117; GYARMATHI, Affin. 378, Voc. 36; VÁMBÉRY, NyK. 8:171—2, BUDENZ, NyK. 10:87 [DONNER, Wb. 2:109].

258. sēprö, söprö [alakv. *sepre* Schl. C.; 3. szem. birt. raggal *söpreje*, de a régi nyelvben gyakrabban *söpröje* is] hefe, bodensatz.

< csu v. *šöprä* seprö Zol. 76 | kaz. *čüprä* seprö, élesztő, kovász BÁL. 98. | kirg. *šöprä* закваска, дрожжи, подонки BUDAG. 1:491 | bask. *suprä* vminek az alja KSz. 5:263.

Alapszó *čüp* schmutz, müll, kehricht RADL. 3:2201 | cs u v.
šüBə id. FUF. 2:184?

VÁMBÉRY csag. *šeprek* („die hefe, bodensatz, weinstein“ Stud. 303) alakot említ, de e szót eddig más forrásból nem sikerült igazolni.

VÁMBÉRY, NyK. 8:172, BUDENZ, NyK. 10:87; MUNKÁCSI, NyK. 32:285; GOMBOCZ, MNy. 2:193.

259. *sereg*, haufe, menge, schaar.

= u j g. *čäri* KSz. 2:248 armée | kún *čeryi*, *čeri* exercitus CCum. 105, 118, 159 | os z m. *čäri* RADL. 3:1967 | csag. *čerig* VÁMB. Stud. 278 | ka z. *čireü* had, sereg, BÁL. 96 | tel. *čäri* VERB. 428 | kon d. kumand. *čerig* VERB. 428 | karaim. *čäriw* RADL. 3:1968 | cs u v. *šara* ZOL. 66 | jak. *šarj* heer, krieg BÖHTL. 159 || mong. kalm. *cerik* kriegsmacht SCHM. 322, Jü. 215.

VÁMBÉRY, NyK. 8:171, BUDENZ, NyK. 10:87; MUNKÁCSI, NyK. 17:99, KSz. 1:336.

[260. *seregély* = os z m. *šigirčik* seregély | koj b. ka r. *sirgei*, *sirhei* Anas querquedula, MUNKÁCSI, NyK. 21:125, Ethn. 6:452, de vö. Gombocz, NyK. 36:480.]

261. *serke* [alakv. *sörke* NySz., MTsz.] kopfnuss, nisse (in den haaren).

= os z m. *sirke* nisse von läusen, eier von flöhen, wanzen ZENK. 506 | csag *serke* KÜN. 169 | ka z. *serkü* BÁL. 135 | bask. *herkü* KATAR. 54 | kirg. *serke* ZOL. 110 | koj b. *sərgü* KATAN. 147 | ka r. g. *sirhä* CASTR. 122 | alt. *sirgi*, *sirge*, *sirke* VERB. 299 | cs u v. *šərga* ASM. 100.

Föltűnően hasonlítanak az idézett szavakhoz: mordE. *šar'ko*, M, *šar'kü* | votj. *šeräl*, zürj. *šeröl* | lpNorv. *čivros*, Lule *čivuruse*, nom. *čivuräs* | finn *saiivar*, észt. *saeras* | cser. *šar'ünze*, *šargene*, *šarje-ña* „nisse“ a nélkül, hogy bármelyiküket török jövevényszónak lehetne tekinteni, vö. PAASONEN, S-laute 39—40, ÁKE. 328.

BEREGSZÁSZI, 119; GYARMATHI, † Affin. 200, 379; Voc. 69; VÁMBÉRY, NyK. 8:171, BUDENZ, NyK. 10:87; MUNKÁCSI, NyK. 18:121.

262. *sërte*, *sörte* [alakv. *sörtély* OklSz., MTsz.] borste; *sértés* „schwein“ elvonás a régi *sértés-marhá*-ból.

= tat. *širt* serte BUDAG. 1:680 | tel. *širke*, *šerkek* id. VERB. 446, 448 | cs u v. *širt* id. ZOL. 110.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:171; BUDENZ, NyK. 10:87, 17:449; MUSZ. 312; ANDERSON, Wandlungen 88—9 [MUNKÁCSI, ÁKE. 538].

263. *sima*, *síma* glatt.

= u j g. *siba* glatt VÁMB. Kud. Bil. 255 | csag. *síma*, *siba* glatt, heil, abgehobelt VÁMB. Stud. 305 | ka z. *šíma* BÁL. 102 | bask. *šéma* KSz. 5:264 | cs u v. *šéma* ZOL. 109.

SZINNYEI eredeti szónak tartja; szerinte „olyan deverbális névszó, mint *huza-vona*, *kajla*, *csapa* stb. . . alapszava *sim*-ik „csuszik,

csuszamlik.“ NyK. 29:71; ugyanígy MUSz. 343, ANDERSON, Wandlungen 30. Csakhogy a m. *sima* teljes alaki és jelentésbeli egyezését a tör. *šima*-val sem tekinthetjük véletlennek.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:172, BUDENZ, NyK. 10:87; MUNKÁCSI, NyK. 25:182, 279.

[264. **sólyom** [alakv. *solum* Schl.; *zoliem* Beszt.; *sâjm* MTsz.] falke < tör. *čoju*, *čajlak* id. Vö. VÁMBÉRY, MagyarE. 293, 664.

Az idézett két szó külöválasztandó: *čoju*, ill. recte *čavli* (így RADL. 3:1934, KÜN. 41, ZENK. 346, sőt BUDAGOV is, a kire Vámbéry hivatkozik) = oszm. *čavli* ein junger, noch nicht dressirter falke, sperber RADL. 3:1936; oszm. *čailak* habicht RADL. 3:1828 = csag. *čailan* id. VÁMB. Stud. 277 | tob. *čailan* id. RADL. 3:1829. A magy. *sólyom* hangalakját egyik sem magyarazza meg.]

[265. **söre** „pecus saginatum“ SÍ. MUNKÁCSI szerint < oszm. *sigir* | csag. *sikir* | kaz. *sájôr* „rind, ochs, stier,“ vö. NyK. 24:207.

E magyarzatnak jelentésbeli nehézségei vannak. A m. *söre* nem egyszerűen = rind, legtöbbszörre jelzőként szerepel: *söre ökör* MTsz. OklSz.; de *söre tehén*, *söre ürü* is, = „hízó.“ „Sörére fogni a marhát“: hizlalóba MTsz.; s ebből elvonással egyszerűen *söre* is (mint pl. *sertés* < *sertés marha*). Vidékenként *söre* = *csira* vö. CzF., LEHR, MNy. 2:166.]

266. **sűrű** [alakv. *sirô* DomC. 79; *sirü* DebrC. 248; *serü* ErdyC. 236b.; *síri*, *sürö* MTsz.] dicht.

? < csuVA n. *šora*, Virj. *šora* sűrű NyK. 21:22 (talán innen vö. g.É. *sürü*, L. *surü* id. MUNKÁCSI, Vogul „népk. Gyűjt. 1: CCCV.).

A míg a csuvason kívül egyéb török nyelvi alak nem áll rendelkezésünkre, nem dönthetjük el véglegesen az egybevetés helyességét vagy téves voltát.

Vö. GYARMATHI, Affin. 208; VÁMBÉRY, NyK. 8:172, BUDENZ, NyK. 10:87 [MUNKÁCSI, NyK. 25:185, MUSz. 359].

267. **süveg** [alakv. *siueg* Schl. 900, 1176; *siveg*, *söveg*, *süeg*, *süög* NySz., OklSz., MTsz.; *sijeg*, *süjeg*, *sög* MTsz.] hut.

? < csuVA n. *šeläk*, Virj. *šeläk*, Kurm. *šeläk* sapka, süveg, ASM. 35, NyK. 21:125 | csag. oszm. *jelek* fejedelmi süveg BUDAG. 2:364, RADL. 3:348.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:125, KSz. 4:256.

268. **szakál**, **szakáll** bart.

< ujg. *saçal* (? o: *saçal*) bart RADL. 4:263 | kún *sachal* CCum. 113 | oszm. csag. tel. tar. kaz. *sakal* RADL. 4:244–5 | bask. *hâkal*:KSz. 5:240 | alt. tel. leb. szag. koj. b. *saçal* id. RADL. 4:263, VERB. 282, KATAN. 145 | csuV. *suçal* ASM. 7. || mong. *saçal* SCHM. 339 | burj. *hakal*, *haçal*, *saçal* CASTR. 133 | kalm. *saçal* JÜLG. 218 || mandzs. *sahu* GAB. 171.

Vö. PRAY 104; BEREGSZÁSZI, 116, 136; GYARMATHI, Affin. 192, 222, Voc. 71; HUNFALVY, VogF. 283; VÁMBÉRY, NyK. 8:173, BUDENZ, 10:88.

269. **szál** [alakv. *száj*, *szájj*, *szála* MTsz.] floss.

< o s z m. *sal* floss ZENK. 562 | c s a g. *sal* Kún. 165 | kaz. *sal* szál, tutaj BÁL. 134 | k i r g. *sal* ORENB. szót. 175 | b a s k. *hal* KATAR. 48 | a l t. *sal* VERB. 289 | k o j b. *sal* KÁTAN. 145 | c s u v. *sül*, *sul* floss, fähre PAAS. S-laute 118 || m o n g. *sal* SCHM 342.

A NySz. és utána az OklSz. a „tutaj“ jelentésű *szál* szót egynek veszi a „gerenda“ jelentésű *szál*-lal; noha a „szálfa = tutaj“ jelentésfejlődés könnyen érthető, mégis az idézett pontosan egyező török szavak e két szó szétválasztását javallják.

Vö. GYARMATHI, Voc. 71, VÁMBÉRY, NyK. 8:173; MUNKÁCSI, Ethn. 4:268, ÁKE. 555.

270. **szám** zahl; *számomra* für mich.

< ó-tör. *san* nombre THOMSEN 37; RADL. Inschr. N. f. 177 | u j g. kún, o s z m. c s a g. k i r g. k a z. k o j b. t a r. *san* zahl, rechnung; eine grosse zahl, eine menge RADL. 4:296; b a s k. h a n KATAR. 49 | c s u v. *sum* zahl, zählung ASM. Izv. 18:58, 127. [= o s z m. c s a g. k r i m. *sai*- zählen, betrachten, halten | u j g. *sa*- sprechen, aufzählen, zählen RADL. 4:215, 220 | c s u v. *suw*-, *su*-, *säu*- id. ZOL. 63; vö. o s z m. k r i m. *saji*, c s a g. *sai* zahl RADL. 4:219. GRÜNBECH, Forst. 69].

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:173, BUDENZ, NyK. 10:88; MUNKÁCSI, NyK. 18:84, 25:283; WICHMANN, LEHNW. 96; SZILASI, NyK. 33:267.

271. **szán** 1. zudenken, 2. beschliessen, 3. reuen, bedauern, erbarmen; *szándék*, *szándok* vorsatz, plan, vö. SZINNYEI, Nyh.³ 96.

< o s z m. k r i m. k i r g. *san*- denken, glauben, überlegen, voraussetzen | o s z m. c s a g. kún, k a z. k i r g. a l t. t e l. l e b. s o r *sana*- denken, gedenken, sich erinnern, beabsichtigen, ehren RADL. 4:296—7 | c s u v. *syn*-, *son*-, für etw. halten PAAS. S-laute, 118 | j a k. *sanā*- denken, meinen, für etwas halten BÜHTL. 154 | m o n g. *sana*- denken, gedenken, sich erinnern SCHM. 337 | b u r j. *sana*-, *hana*- CASTR. 134.

Vö. BOLLER, D. magy. verbum 58; VÁMBÉRY, NyK. 8:174, BUDENZ, NyK. 10:88.

[272. **szán** [alakv. *szány* NySz.] schlitten; dem. *szánka*, *szánkó*. Török jövevényszónak magyarázták: GYARMATHI, Affin. 210; HUNFALVY, VogF. 295; VÁMBÉRY, NyK. 8:173, MagyEred. 660; EDELSPACHER, NyK. 10:343. A felhozott török szavakból csak a c s a g. *sanak* („schlitten“, VÁMB. Stud. 294) jöhet figyelembe, de megjegyzendő, hogy VÁMBÉRYN kívül egyéb forrásból ezt az alakot sem ismerjük. A még látszólag egyező b a s k. *sana* KATAR. 191 | c s u v. *šona* ZOL. 72 = k a z. t e l. l e b. t a r. *čana* | a l t. t e l. l e b. *čanak* szán RADL. 3:1855—6 = m o n g. *cana* id. SCHM. 316, b u r j. *sana*, *čana* schneeschuh CASTR. 212. Mongol jövevény-

szavak: koj b. *sana* schneeschuh KATAN. 146 | szalb. *sana* CASTR. 120.

A magy. *szán* valószínű szláv eredetére nézve vö. MIKLOSICH, EtWb. 288.]

273. *szapu* scaphium, modius; scheffel vö. Schl. 1020, Beszt. 486 (vö. MELICH, Szláv jövevényszavaink 1:98).

< kirg. *sava*, *saba* kumisz-tömlő KSz. 2:113 | bask. *haba* id. KATAR. 44 | dagest. *sapa* getreidemass BUDAG. 1:682 | kond. *saba* nagyobb nyirhéjedény VERB. 281 | abak. *sapčak* vödör VERB. 291 | mong. *saba* vase, poterie, vaisselle Kov. 1302 | burj. *saba*, *haba* CASTR. 158.

A magy. *szapu* tör. **sapak*-nak felel meg.

Vö. CZUCZOR—FOGARASI; MUNKÁCSI, KSz. 5:359.

[274. *szarú-fa* querbalk, sparren; MUNKÁCSI szerint (NyK. 21:126, 25:274) < csag. *soruk* sátorkaró BUDAG. 1:645 = oszm. *sirik* stange, spiess, tragestange ZENK. 568, 581 | kirg. *sirik* id. | mong. *siruk* pieux, mât Kov.

Egyszerűbb és természetesebb magyarázat, hogy *szarúfa* = *szarv-fa*; különben is az idézett tör. alakoknak a m.-ban nem *szarú*, hanem **soró* v. **szoró* felelne meg.]

275. *szatócs* Krämer, verkaufer.

< ujj. *satijčī* kaufmann VÁMB. KudBil. 255 | kún *satugzi* venditor CCum. 106 | oszm. *satijži* ZENK. 558 | csag. *satijži* verkaufer KÜN. 167 | kaz. *satjuči* szatócs, kalmár BÁL. 133 | bask. *hatjusı* KATAR. 52 | tel. *saduči*, kond. *sadiči*, abak. *sadirči* VERB. 294 | koj b. *sadiyži* KATAN. 146 [*<* kún *satuc*, *satugh* venditio, *satov* id. CCum. 60, 105, 133 | jak, *ati* waare BÖHTL. 4 = köztör. *satij* < tör. *sat-* | csuv. *sot-ZOL.* 63 | bask. *hat-* „eladni“.]

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; BUDENZ, NyK. 3:159, 10:132, MUSz. 469.

276. *szék* sitz, stuhl bank.

< oszm. *seki* lieu un peu élevé pour s'asseoir, banc, estrade ZENK. 514 | csag. *süki* BUDAG. 1:630 | kaz. *säke*, *sike* pad, tatárágy BÁL. 134 | bask. *hike* KATAR. 55 | csuv. *sak ZOL.* 58.

Vö. CZUCZOR—FOGARASI; MUNKÁCSI, Ethn. 7:7, NyK. 25:177, KSz. 2:194.

277. *szél* wind.

< kún *yel* ventus CCum. 82 | ujj. oszm. csag. tel. le b. *jäl* wind RADL. 3:345 | kaz. abak. *jıl* BÁL. 84, VERB. 93 | bask. *jäl* KATAR. 97 | csuv. *sil* wind ASM. 97.

BEREGSZÁSZI, 118, 136; GYARMATHI, Affin 210, Voc. 72; HUNFALVY, VogF. 284; VÁMBÉRY, NyK. 8:174, BUDENZ, NyK. 10:88, 15:465; WICHMANN, Lehnw. 100.

278. *széplő* [alakv. *zeeple* DöbrC. 515; *szőplő* MA.] zittermahl, sommerfleck.

< cs a g. *säpki* schwarze und gelbe flecken, die sich auf der haut zeigen | kirg. *sekpil* id. RADL. 4:445, 467 | kaz. *sipkal* szeplő BAL. 139, *silpak* KSz. 5:241 | bask. *hipkal*, *hülpak* KSz. 5:241 || ? mong. *seb* flecken; *sebge* sommersprossen, kleine rostflecken SCHM. 347. A magy. *széplő* = tör. **siplay*.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:174, BUDENZ, NyK. 10:110; MUNKÁCSI, NyK. 25:268, KSz. 7:371.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Elmemozdító.

A MNy. májusi számában (225 l.) „*Ük, süv*“ című cikketem így végzem: „Eötvös Károlyt pedig arra kérném, hogy írjon mennél többször ily nyelvbe vágó dolgot; mert ha nincs is mindenben teljes igaza, abban, a mit ír, mindig sok a szép, a tanulságos és (a mint az új magyarok kezdik mondogatni) az *elmemozdító*.“ Ha ebben gúny van az „elmemozdító“ szó ajánlójára és terjesztőire, hát azt kiérezte a Magyar Nyelvőr s ketten is megmozdultak védeni és támadni; védeni az új szót s támadni Szily Kálmánt és engem. (L. a Nyr. jún. számában a „Nyelvnyelvelés“ rovatot). Az apa és a keresztapa, álnév szerint Kisfaludysta és Filológus. Szily vétke a NyUSz.-nak az a jegyzete, melylyel az „elmemozdító“-t kíséri: „Bánóczi József ajánlotta 1877 az *anregend*-re, azt állítván, hogy a nép is él vele. (Hol?) Tsz. nem ismeri.“ Kisfaludysta felvilágosítja Szilyt s egyéb tudatlanokat, hogy *elmemozdító* igenis „a népnyelvből ered“, mert benne van „a mi Kisfaludy-társaságunk nagybecsű Magyar Népköltési Gyűjteménye, a magyar népnyelvnek egyik első-rangú forrásműve“ 2. kötetében a 210. lapon közlött „pompás alföldi bordal“-ban, mely így kezdődik: „Ez ám annak a görbe tőkének a leve stb.“ s a hol a *borról* mondatik, hogy: „ez *elmemozdító*, erszény pusztító stb.“ Azt is megmagyarázza K. úr, hogy mit akart vele kifejezni a népköltő; azt, „hogy a *bor* a *tespedő* lelket *mintegy* *megmozdítja*, az *elmét fölserkenti*, az *írót* (!) *föllekesíti*.“ „Nem kell tehát kételkedni a szónak népies voltában. Ellenkezőleg, örömmel és hálával kell fogadnunk a *termékeny néplelek nemes alkotását!*“ Eddig a Kisfaludysta.

A másik fölszólaló, Filológus úr, egyenesen engem leczkértet és oktat, noha nevemet kíméletből nem írja ki. Többször tapasztalta (persze szomorúan), hogy „nyelvészeink (már mint én) nem mindig járnak el a kellő körültekintéssel és filológiai *ἀκριβεια*-val. A jelen esetben is alkalmasint azért ítéltek ilyen

könnyedén, mert nem jártak utána a dolognak úgy, a hogy kellett volna. Látták, hogy az *elmemozdító* csak a legújabb szótárakban fordul elő, a régiekben pedig nem, s mingyárt kimondták az ítéletet: új magyar szó, nem kell! Kár olyan maradniak lenni s minden újságtól annyira irtózni. De nem is olyan újság az, (mint) a milyennek látszik! Ha utána jártak volna nyelvészetünk tárházaiban, a nagy tudományos folyóiratokban, csakhamar könnyen nyomára akadtak volna a Nyr. s a NyK. *szómutatóiban*, hogy már éppen harmincz évvel ezelőtt rámutattak az *elmemozdító*ra mint *igen tartalmas és talpraesett filozófiai kifejezésre*. Sőt láthatták volna, hogy Bánóczy József egész remek filozófiai tanulmányt szentelt a magyar *elme* szónak és valamennyi származékának. Az *elmemozdító*nak népies eredetére is rámutat és idézi pontosan a forráshelyet stb.“ S ezzel a rhetori haragos interrogációval fejezi be Filológus a cikkét: „És magyar nyelvészek (már mint én) irodalmi és különösen filozófiai műnyelvünknek ezt az immár harmincz év óta *ékeskedő gyöngyét* még most is szemétnek tartják?“

Ezek után kötelességemnek tartom világot gyujtani az *elmemozdító* körül, hogy tisztán lássunk. Először is hiú vád az, hogy Szily vagy én ne ismernők az *elmemozdító* történetét, ne ismernők eredetét, nivoltát és értékét. Szily méltán kérdezi, hogy *hol* él vele a nép. Erre Bánóczy valamint ezelőtt harmincz esztendővel nem tudot volna, ma se tudna felelni. A mi pedig magamat illet, tudhatná Filológus, ha ő nem, hát a Nyr. szerkesztője bizonyosan tudja, hogy Bánóczy *elme*-tanulmányában némi részem volt nekem is: adatokkal szolgáltam neki s felhívtam figyelmét, mily gazdag használata van az *elme* szónak Arany költészetében. Rég volt, de emlékszem, hogy meg is tréfáltam a küzzel gyűjtő Bánóczy barátomat, komoly képpel mondván neki, hogy valamint Vörösmarty így ír: „Mevette a *szellem-tél* hidege“, van ez is: *elme-tél*, a mit ő nagy örömmel nyomban fel is jegyzett. Később, mikor a cikk már meg akart jelenni, figyelmeztettem őt, hogy jó lesz kitörölni a lajstromból az *elmetél*-t, mert az nem *elme-tél*, hanem *el-metél*. Ennek a mókának nagyot nevetett a vacsorázó Nyelvőr, nagyot Simonyi, legnagyobbat maga Bánóczy. Ismernem kell hát az *elmemozdító*t is. Hogy nyilatkoztam-e felőle akkor időben, nem tudom; de tény, hogy írásaimból sohase használtam, minap is csak gúnyból; mert nem tartom szerencsés alkotásnak, s nem hiszem *népi eredetét*. Lássuk csak.

Bánóczy az *elmemozdító* szóra a Népk. Gyűjt. II. kötetében akadt s a német *anregend* egyértékesét látván benne, melegen ajánlotta, mint a népnyelvből eredő találó kifejezést. „Az *anregend*-re — így ír a Nyr. VI. k. 21. lapján — nincs kifejezése irodalmi nyelvünknek; az eszmeébresztő, serkentő, buzdító nem felel meg — nem mondom — a német szónak, de a fogalomnak. A szócsaládban idéztem a nép kifejezését, melyet csak be kell vennünk irodalmunk sáncaiba s bizonyára nyerünk vele. Az *anregend*:

elmemozdító.“ De vajjon ez a szó igazán a nép szava-e? s az-e a jelentése, a mit Bánóczi neki tulajdonít? Se Bánóczi, se én, se más senki sohase hallottuk, hogy a nép effélelmondana: „ez mozdítja, megmozdítja az elmét“, „elmemozdító“, „megmozdul az elme“ stb. A szóban forgó összetétel csak az említett „pompás alföldi bordal“-ban fordul elő, mely nem is alföldi, mert országos; nem is bordal, hanem vőfélek, borozók tréfás köszöntője (toasztja, Simonyi szerint: tóasztja), bár a Népk. Gy. a bordalok közé sorolja. Ennek a (nem bánom, pompás) pohárköszöntőnek számtalan változata van, a hány vidék, sőt a hány falu, annyiféle. Magam is sokszor és sokfelé hallottam, már régen (az újabb nemzedék nem igen ismeri); csak hogy az általam ismert és hallott s részben föl is jegyzett változatok egyikében sincs *elmemozdító*, hanem helyette ezek: *elmebódító*, *elmebátító*, *elmeháborító*, *elmezavarító*, *elmebolondító*, *elmerontó*, *elmebódító*. Ennek a változatosságnak, mely leginkább kihagyásokban, toldásokban nyilvánul, főoka szerintem az egésznek szaktalan, szabados, laza formája, mely tért enged az egyéni kedvnek és poézisnak. Legnagyobb zagyvalék a Kálmány-közölte változat (Koszorúk II.), melyben sem *elmemozdító*, sem helyettese nincs. Közlök itt egy-párt a feljegyzettek közül:

„Bor ennek a neve,
Szólónek a leve,
Ez az az *elmeháborító*,
Erszénylaposító, ruharongyosító,
Gazdapusztító, kocsmárosgazdagító.
Tudod-e, hogy engem egyszer a'
[földhöz vertél,
Onnan fölemeltél, kőfalhoz ütöttél?
Hanem majd megtudod most,
Mi a katonaregula:
Mars az áristomba!“ (Heves.)

„Bor, bor ennek a neve,
Mert görbe fának leve,
Kapafokkal kotyogtatott,
Görbe késsel körülkanyarítottatott,
Tölgyfába tétetett,
Mogyorófába átvétetett,
Ez *elmebódító*,
Ma vigasztaló, holnap szomorító,
Erszényüresítő, ruharongyosító,

Ez rongyosította meg az én gyere-
[keimet,
Sokat megverette a feleségemet,
Nem tudta mi a katonaregula,
Fogja meg őt katona:
Mars az áristomba!“ (Jászszág.)

„Ez ám az *elmebódító*,
Erszénypusztító,
Szegény asszony szomorító,
Ruharongyosító,
Magas hegyen termettél,
Járd meg az én fejemet,
Görbe tőkén termettél,
Járd meg az én mellemet,
Kapafokkal kopogtattak,
Görbékéssel kotyogtattak,
Bor ennek a neve
Sőt nap (igy!) az árokban meghöm-
[bolygettél!
Tudod, mi a katonaregula?
Mars az áristomba!“ (Zala.)

Van nálam egy hosszabb változat Üllőről, melynek refraines szakaszai vannak. Az első ez:

„Ez a víz oly nemes fából való víz,
Mely kapával megkocogtatott
Metsző késsel megkeserítettet,
Észvesztő, erszénypusztító,
Ma ledöntő, holnap fölkeltő,
Ha nem akar szót fogadni,
Furt az áristomba stb.“

(Megjegyzem, hogy a szőlőről és borról való egyik találós mesében is „észvesztőnek“ van mondva a bor).

A Népk. Gyűjt. VI. kötetében is (185. l.) van egy somogyi változat, mely már szorosabb formájú s melynek ránk tartozó helye:

„Rongyos szűrök árulója,
Boros ember eszrontója.“

Sőt már az Erdélyi-féle gyűjteményben (I.: 184—85. l.) megtaláljuk ezt a köszöntőt. Ezt ismernie kellett volna Bánóczinak, mert Török Károly, a gyűjtő, utalt is rá az *elmemozdító* bordalhoz írt jegyzetében. Ha ismeri, meglehet, ma nem kevélykedik az *elmemozdító* a — Simonyi szótárában. Ott az idevágó hely ez:

„Ez az *elmebódító*, ruharongyosító,
Ma vigasztaló, holnap szomorító.“

Mit lehet mármost mindebből következtetni? Azt-e, hogy *elmemozdító* sajtóhiba? vagy azt, hogy romlott szöveg? Én egyiket se következtetem. Hiszem, hogy a gyűjtő hiven írta le a szót, úgy, a hogy hallotta, s hiszem, hogy ügyletét még újabb tanúk is igazolni fogják. De tudom azt, hogy valamint a lakodalmi rigmusok, úgy a bordalok nagyobb része se tiszta népi termék; ezt a köszöntőt se írta eredetileg a nép fia, legfeljebb egy nép embere; a nép csak rajta hagyta itt-ott a keze szennyét. Ezt át kell látnia mindenkinek, a ki a közlöttem változatoknak s a már előbb nyomtatásban megjelenteknek nyelvét kissé megvizsgálja. Így hát az *elmemozdító* szót se lehet határozottan népies eredetűnek vagy éppen „a termékeny néplélek remek alkotásának“ mondani. Akárhogy lett is azonban, de van, s én nemhogy hibáztatnám, még védelmére hozok fel egy másik egyszerű humoros kifejezést a bornak, ezt: *léleklódító*, mely szintén az Alföldön divik. Pl. „jól bevett a *léleklódító*ból.“ Ámde, a mi legfontosabb, a mi döntő: az *elmemozdító* a szövegben korántsem azt jelenti, a mit Bánóczi értett ki belőle; nem azt jelenti, hogy a bor „az elmét fölserkenti, az író(!) föllekkesíti“, hanem egészen mást, az ellenkezőt. Nem mozditja (indítja, buzdítja) az elmét munkásságra, gondolkodásra, hanem *kimozdítja*, kitanitorítja helyéből, rendes állapotjából, vagyis az *elmemozdítás* nem *erénye* a bornak, hanem *bűne* s ez a szó nem *dicséret*. A bor ártalmát, az elmére rossz hatását fejezi ki, a mint a többi változatban az *elmebódító*, *elmeháborító*, *elmebódító*, *észvesztő*, *eszrontó* stb., csakhogy humorosan, mint a „léleklódító“. Hogy nem a Bánóczi *jó* értelme van a szóban, az kétségtelenné lesz avval is, ha a köszöntő szerkezetét, belső idomát vesszük tekintetbe, ha aesthetikailag vizsgáljuk. A változatok közül azok, melyek tisztább compositiójúak, mint a Bánóczi-féle szöveg is, a bor furcsa bűnhődését, de *bűnhődését* mutatják. Hogy pedig a „mars az áristomba!“ megérdemlett legyen, a felsorolt vádpontokban természetesen csak olyan foglaltathatik, a mi a borra *terhelő*.

Tehát nincs ott semmi keresete a Bánóczi *elmemozdító*-jának, annál több a mienknek, mely = *részegítő*.

Ilyenformán „a harmincz év óta ékeskedő gyöngy“, ha nem is éppen „szemét“, de — hamis; Kisfaludysta úr lelkesedése hiábavaló, a fogadatlanprókátoroskodó Filológus jól megszolgált fizetése kijár; nekem pedig okom volt, hogy a ránk kötött *elmemozdítót* s az érte vakon rajongó „új magyarokat“ gúnynyal említettem.

Végül a Nyr. szerkesztőjéhez fordulok s csudálkozásomat fejezem ki, hogy Filológus silányságait közölte, kivált, hogy benn hagyta cikkében ezt az oktalan vádat: „magyar nyelvészeink nem járnak el a kellő körültekintéssel és filológiai *ἀκριβεια*-val“. Hol van annyi akribiátlanság, mint a Nyelvtört. Szótárban? Íme, felhozok egy példát, melyre e cikk írása közben bukkantam. Az „*elmehódító*“ vitt rá, hogy belenézsek a NySz.-ba. Megkeresem a *hódít* czimszót, ott a „*meghódít*“ alatt ezt találok: „Valakit *meghódítani*, megcsalni: aciem mentis praestringere PPB.“ Gyanús! Utána nézek az 1708-iki PárizP.-ban, ott így van: „*megbódítani*, megcsalni“ (*praestringere* alatt). Az 1767-iki Bod-féle kiadásban szintígy: „*megbódítani*“. S minthogy a Források jegyzéke szerint a NySz. számára csak ez a két kiadás dolgoztatott fel, tudj' isten, meddig törném a fejemet, hogy mikép lett a *bóditból* *hódít*, ha eszembe nem ötlök, hogy megnézzem a PárizP.—Bod 1801-iki kiadását, melyet nem dolgoztattak föl a NySz. szerkesztői, s im ott ékeskedik a gyöngy: „*meghódítani*“, mint *sajtóhiba*, melynek becizikkezése épp oly fennen hirdeti Simonyi körültekintését és filológiai *ἀκριβεια*-ját, mint ama *szürkészítő*, mely a „*készítő*“ czimszó alá került s mely nem egyéb, mint az ártatlan — *szürkészítő* (fuscator). Igaz, hogy fuscator úgy hangzik, mintha mesterember volna.

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Magyar levélzáradék 1517-ből. A körmendi levéltárban Mem. 61. alatt őrzik Batthyány Ferencz kir. főkamarszmestertől Fánchy Imrének 1517 jún. 5-én Batthyány Boldizsárhoz intézett latin nyelvű levelét, melyben meghagyja, hogy a befolyt adóból 200 frt segélyt fizessen a szkradini (Scardona, Dalmáciában) polgároknak.

A levél magyar nyelvű záradéka így szól:

„P. s. ez kezem yrasa F. B. ezeknek megagiad ez keet zaz forintot, merth kereztensegnek oltalmaba jar ees tarchel wket az mi keelcheginkhen ha hamar meg nem adhatot nekýk merth ninchen mivel eelnek tovaba tudiad hogý Lerinch herceknek meg az batýani benedeknek megháýtotak ýozagat azert kerem kegelmedet mennel hamarab az myeket kyzedhetet ottan.“

JUNGERTH MIHÁLY.

Magyar jegyzék 1521-ből. Batthyányi Boldizsár és Ferencz Battyánban találtatott javainak 1521 július 27-én kelt jegyzékéből. Összeírója Michael literatus volt, ki „*manu propria*“ alá is írta. (Ere-detije papíron a M. Nemz. Múzeumi Törzs-It.)

Stragulum de <i>Raczkamoka</i>	Recia ad capiendas feras wlgo
<i>Nozolya</i>	<i>wadh halo</i>
<i>Matracz</i>	<i>fyrewz</i>
<i>Bardh</i>	<i>thaliga aratoria</i>
Cultrum wlgo <i>wagokeses</i>	<i>Lobillek</i>
Vasa orbicularia <i>kerek hordok</i>	<i>Wasrudh</i>
<i>Chorozlya</i>	<i>Waseek</i>
Trahee wlgo <i>Zaan</i>	<i>Chakan</i>
<i>Zekerderek</i>	<i>fogo</i>
Vasa orbicularia wlgo <i>kerek hordo</i>	Malleus wlgo <i>wereu</i>
<i>Rostheel was</i>	<i>Waskarykak</i>
<i>Konha kees wono</i>	<i>ffwrick</i>
<i>Satho</i>	<i>Chyga de cupro</i>
<i>Gernyel</i>	Ircii wlgo <i>koos</i>
Fossoria wlgo <i>vassas lapath</i>	

IVÁNYI BÉLA.

Széljegyzetek. A gyöngyösi Szt. Ferenczrendiek könyvtárában van egy kis negyedrétaalakú colligatum a XVI. sz. második tizedében nyomtatott néhány munkából, melynek egykorú kötéstablján ez áll: „Peregrinatio Hierosolymitana Patris Nostri Ordinis,“ bent pedig az első munka „De continentia sacerdotum“ (Nürnberg, 1510). E kötetben az utolsó és utolsóelőtti két munka közé másfél iv (12 lap) író-papíros van kötve s ezen 1521—1529-ből származó, részint latin, részint magyar bejegyzések olvashatók. Legnevezetesebb közöttük: „aLaus Sancti Nicolai Pontifici“ cz. nyelvemlékünk 1529-ből, melyről Zolnai Gyula a MNy. 1:120. lapján 130. szám alatt emlékezett meg. (Megvan ugyanitt latinul is). Három lap 1528-ból latin nyelven a *momortica* növény sokféle gyógyító erejéről ír, közbe vegyítve néhány magyar szót is. Így az első lapon: „Accipe uas vitrinum vel ollam wlgo *mazos fazek*“; a másodikon: „ut (sanien?) ex parte wlgo *dereka felewl* extrahat“; azután: „*Pokol-war ellen*“; a harmadik lapon: *fenijewzurok*; ugyanitt alább: „Contra dolorem capitis“ ezt rendeli: „liga ad *wakzem* duas et tertiam particulam ad *fejed lagya* et liga fortiter ad caput et sanaberis.“ A 12. lapon ez áll: Origa = *kakukhmadar*; subas(?) = *kaba madar*; sartago = *serpenjcw*; fisedula = *seregelij*; corturnix = *berkij thjck*; sed coturnus = *chjzma*; muriceps = *wercez*. Eddig a *kaba-madar* csak a XVII. század végéről volt először följegyezve. A *berki-tyúk* pedig egészen ismeretlen volt. A „corturnix“ (helyesebben: coturnix) sem magyarázza meg, mert e néven a középkorban igen sok madarat értettek; jelentett ugyanis (vö. Dieffenbach, Glossarium) fürjet, foglyot, harist, császármadarat, sőt többféle szalonkát is.

Hátság, Homokság. Sambucus 1566. évi erdélyi és 1571. évi magyarországi térképén (vö. Oberhummer és Wieser: „Die Karten von W. Lazius“ 1906, továbbá Ortelius: Theatrum Orbis terrarum), a ma is ismert *Nyírségen* és *Szülágyságon* kívül, van még *Hátság* (Krassómegyét Erdélytől elválasztó hegység, a mai Hátság vidéke), továbbá *Homokság* is (Kecskemét, Csongrád és Szeged közé jegyezve).

Amaz a térképen valójában *Hatzagnak* van ugyan írva, de a megelőző lap ezt így magyarázza: „*Haczag, Hathsaag*, vallis Sarmisia. ubi fuit civitas Sarmizetusa etc.“ — Ugyanilyen földrajzi tulajdonnév-képzés a *Cserehátság* (1697-ből Abaujban) Kresznericsnél (1:231): „felette igen megdőlják a' Cserehátságot, a honnan minden oeconomiához illő eszközöket... a' magok *burnyas* (Ball.), *mazúr* (MTsz.) házak' népe' közibe vittek.“ — Ilyen végül a *Hanság* (Mosony-Sopronyban), a *Mezőség* (Erdély belsejében), a *Völgység* (járás Tolnában) stb.

Úrsziget. Lazius most említett térképén (Taf. 20.) Csepelsziget így van bejegyezve: „*Czepel, Königshaus, Vrzygeth*“; ugyanígy Sambucusnál is: *Vrziget*. — Vö. *Úrszabadi* (1393-ban) = *Szent-Király-Szabadi* (Csánki, 3:253).

SZILY KÁLMÁN.

Patália és parátsoft. A *patália* szót a nép ma szélteben használja. A zenebona, láрма és zajongás helyett akárhányszor él vele (pl. nagy *patáliát* csapott, vagy *patáliát* ütött stb.). Mivel a *patália* szó szótárainkból hiányzik, egyet-mást el kell róla mondanunk. Ezt a szót a régi magyar huszárok honosították meg nálunk. A XVIII. században már általánosan ismert szó volt. A hét-éves háborúban a magyar huszárság szervezetét tárgyaló magyar-nyelvű utasítást dolgoztak ki; ezen utasításnak latin fordítása *Levis armaturae miles vulgo Hussarus campestris* czímen reánk maradt. (Megvan a Károlyi nemzetség levéltárában). E terjedelmes kézirat 18. fejezete szól a patáliáról. „*Battalia* — írja — est generalis congressus totius exercitus cum hoste... *Battaliam* tenere est congrédi et concertare et fit cum integra regimina in lineas ponuntur et cum hoste obverso turmatim configunt.“ Ugyanez az utasítás a *Bereitschaft* szóból magyarrá lett *paratsoft*-ról külön fejezetet ír (De Paratschofto), s a szó jelentését így magyarázza: „*paratschoft* est quidem numerus militum cum aliquo officiali et subofficiali destinatus, ordinatus ad id, ut vel in gremio ipsius regiminis vel statim ante regimen ad aliquot passus locum figens, usque ad tempus semper et pro omni circumstantia *paratus sit, dicitur itaque ideo paratschoft, quod semper paratus esse debet.*“

Megemlíthetjük még, hogy ugyanez a kézírás külön fejezetekben tárgyalja a *reportum* (raport) szót (reportum est aliqua denuntiatio novi contingentis ex obligatione etc.), továbbá az *attak, losung, patról, avantgarda, ariergvarda* és a *retirada* szókat.

TAKÁTS SÁNDOR.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

Alapelv. „A' kormányzó... követgyűlést hirdetett... tanakodás végett: mint lehessen az érintett párt *alap-elveit* legkönnyebben megvalósítani“ (Jelenkor 1833. I:29. l.). NyUSz.: Kunoss 1834.

Alaptörvény. „Az egyesült statusok gyűlése... imígy az éjszak-amerikai Constitutio *alaptörvényeinek* ellenökre egy emberosztály' javát másíknak kárával eszközölte“ (u. o.). NyUSz.: 1835 (Tzs.).

Alkupont. „Báró van Zuylen erre azt felelé, hogy ő ezen *alkupontokat* nem fogadhatja el“ (u. o. 167. l.) NyUSz.: nincs.

Bekocsizni. „Ő Felségük alkonyatkor a' város egyikét utcáját *bekocsizák*“ (u. o. 360. l.). NyUSz.: csak *kocsizni*.

Bérkocsis. „A' Kotsiak hajdan... híres *Bérkotsisok* is, Landkutser, valának“ (Sándor I. Sokféle X:76. l. 1808.). NyUSz.: csak *bérkocsi* van.

Bérmentes. „Jelentse magát személyesen, vagy *bérmentes* levelében nálam alóírtlnál“ (Jelenkor 1833. II:418. l.). NyUSz.: 1835. (Tzs.)

Bérmunka. „Ha ezt [a megmaradt idejét]... szinte *bérmunkára* akarná fordítani, tulajdonosa köteles legyen neki... ez idő alatt is munkát adni“ (u. o. I:356.). NyUSz.: nincs.

Bizonylat. „Csak azon ismételt *bizonylata*, hogy ő az árverés okáról épen semmit sem tudott, menthető meg őt a durván bánástól“ (u. o. 340. l.). NyUSz.: 1834.

Életkérdés. „A' nemzet nem engedhet, hol résziről *élet- v. halálkérdések* forognak fen“ (u. o. II:420). NyUSz.: 1872. (Ball.)

Előhalad. „A' *polgárisodás* és constitutio szerinti szabadság *előhalad*“ (u. o. I:27.). NyUSz.: 1835. (Tzs.); *polgárisodás* NyUSz.: 1838. (Tzs.)

Elővigyázás. „Mindeneszmélet 's *elővigyázás* nélkül a' toroklatba rohant“ (Aurora 1824. 54. l.). Vö. NyUSz.: *elővigyázat*.

Estmuzsika és fáklyásmenet. „Az antwerpi... harmoniai társaság egy csapat polgárórséggel egyesülten pompás serenadeot (*estmuzsikát*) s *fáklyásmenetet* tartott“ (Jelenkor 1833. I:31.) NyUSz.: nincs.

Évdíj. „Nagylelkűsége egyik földesurunknak... egy helybeli tanító számára ötszáz forintnyi *év-díjt* tőkésített“ (u. o. 17. l.) NyUSz.: Kunoss 1834.

Földszabályozás. „Az urbariumi *földszabályozás* felőli vitákat folytatták“ (u. o. 377. l.). NyUSz.: szabályozni, Jelenkor 1833:489.

Földszoros. „Több Smyrnai... a' corinthusi *földszoroson* (isthmus) „Uj-Smyrna“ névvel egy új várost (szándékozik) telepíteni“ (u. o. 408. l.). NyUSz.: Ball. 1843.

Gúnykaczaj. „Engem' Jótevődöt az emberek' *gúnykaczaj-tárgyá*vá méltatlanítal“ (Aurora 1824, 65. l.). NyUSz.: Kunoss 1834.

Gyógyszertáros. Jelenkor 1833. II:419. NyUSz.: 1835. (Tzs.). *Iskolakönyv.* „Egy, még eddig hibázó *iskolakönyv* kívántatik“ (u. o. 370. l.). NyUSz.: nincs.

Jelmondatos. „Az ezek mellett érkezett töretlen pecsétű *jelmondatos* levélkék együvé borítékozva 's lepecsételve tétettek a' levéltárba“ (u. o. 393. l.). Vö. NyUSz.: *jelige*.

Jogtudós. „A' coronerjury multkori ítéletét... védelmezé 's azt, mint *jogtudós*, helyesnek mondotta“ (u. o. 380. l.). NyUSz. csak *jogtudort* ismer, Fog. 1845.

Keresztlevél. „A' nevendék hitelesített *Keresztlevelét*... csatolják folyamodásukhoz“ (u. o. I:340. l.). NyUSz.: nincs.

Kinyilvánul. „A' gyűlés folytában méginkább *kinyilvánult*“ stb. (u. o. 345.). NyUSz.: *nyilvánul* Tzs. 1838.

Körirat. „E rézpénzeknek előoldalán a' statuszimer 's „Görög Királyság“ *körirat*... látható“ (u. o. 352. l.). NyUSz.: 1838, Tzs.

Leköszönni. „Spisák ur az egyházi tisztviselők nevében derék *leköszönő* magyar beszédet monda“ (u. o. 345. l.). NyUSz.: Kunoss 1835. (Gyal.)

Népcsoport. „A' népcsoport... ivással, beszéddel kezdé az utóbbi napot“ (u. o. 368. l.). NyUSz.: nincs.

Népképviselés. „A' republica azon egyetlen kormányforma... melyben a' jusok egyenlősége, a' törvényelőtti egyenlőség 's a' közös *népképviselés* állhat“ (u. o. 340. l.). NyUSz.: nincs.

Ostromállapot. „A' pairkamara a' kormány által előterjesztett *ostromállapoti* törvényjavaslatot vissza fogja vetni“ (u. o. 13. l.). NyUSz.: 1851. (Ball.)

Pályatér. „Paraszt kanczacsikók jutalmaztatása június 2-ikán délután 3 óraker a' *pályatéren*“ (u. o. 339. l.). NyUSz.: Kunoss 1834.

Pénzegység. „Normapénzüil vagy is *penzégységül* az eddigi phönix helyébe... új nemzeti pénz veretik“ (u. o. 351. l.). NyUSz.: nincs.

Pénznem és pénzrendszer. „Egyike volt a' regenség első rendszabásának, a' görög *penzrendszert* 's a' külföldi *penznemek* ahoz szabott értékít megállapítani“ (u. o. 344. l.). NyUSz.: nincs.

Részrehajlatlan. „Ezen esetben a' kormány egészen *részrehajlatlan* volt“ (u. o. 389. l.). NyUSz.: 1835.

Sajtóvétség. „Gróf Eldon panaszkodik a' koronabírótság lassúsága ellen a' *sajtóvétségek* üldözésiben“ (u. o. II:422.). NyUSz.: 1845. Fog.

Sírirat. „*Sírirat* egygy igen kedvelt Feleség számára“ (Sándor I. Sokféle X:178. l. 1808.); vö. NyUSz.

Szentesít. „Gyöngén súgva nevemet, *Szentesítsd* emlékemet“ (Aurora 1824, 48. l., Kisfaludy K. verse a „Szellőhöz“). NyUSz.: Kunoss 1835. [Gyal.]

Szenvedély. „Minden *szenvedély* 's elfogultság nélkül tekintjük a' dolgot“ (Jelenkor 1833. I:364.). NyUSz.: Helmezy.

Szószerék. „Engem azért korholgatnak e' *szószeréken*, hogy én a' juliusi revolutiot bevádlottam“ (u. o. 165. l.). NyUSz.: 1835. Tzs.

Szűkkeblű. „Nem válik-e Ő Felsége mostani kormányának becsületére, hogy azon antipathiát és *szűkkeblű* eldítéleteket, mellyek eddig a' két nemzetet egymástól távoliták, legyőzte?“ (u. o. 27. l.). NyUSz.: 1835. Tzs.

Tanácterem. „Az egyetem *tanácteremében* jelen fognak lenni“ (u. o. 344. l.). NyUSz.: nincs.

Távírás. „A *távírás* v. távolírás (telegraphia)“ (Köteles Sámuel: Philosophiai Anthropológia [1839.] 134. l.). NyUSz.: 1845. (Fog.)

Tenyészlő. „Az egyes *tenyész-lovak* 's azok fajainak jósága már tudva van“ (Jelenkor 1833. I:394.). NyUSz. szintén a Jelenk. ez évfolyamából közli a 459. lapról.

Tollvita. „Végök szakad majd azon kelleetlen kard- és *tollvitáknak*“ (u. o. 350. l.). NyUSz. nincs, csak szóvita 1835. Tzs.

Tűzfal. „Ha pedig minden ötödik 's hatodik ház közé jöhetne egygy illy *Tűzfal*, annál hasznosabb volna“ (Sándor I. Sokféle IX:100., 1808.). NyUSz.: nincs.

Vámrendszer. „A' keletindiai theára nézve az éjszakamerikai *vámrendszert* szándékozik a' kormány behozni“ (Jelenkor 1833. II:421—22. l.). NyUSz. nincs.

Vallásszabadság. „A' *vallásszabadság* legalább megvan már állapítva“ (u. o. 357. l.). NyUSz.: nincs.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Testiruha. A napokban egy szűkebb körű értekezleten, melyen iskolai ügyet tárgyaltunk, az előadó ezt a szót használta. A jelen voltak egy része, magam is, csak sejtettük az értelmét s megkérdeztük, mit jelent. Az egyik tagja a bizottságnak, a ki Dunántúlról érkezett, megmagyarázta, hogy a *testiruhát* a Dunán túl általánosan használja a nép *fehér alsóruha* (ing, alsónadrág) értelemben.

En, a ki a szegedi nyelvjárás területén, Makón, töltöttem volt gyermekéveimet, ott sohasem hallottam, de tán egyebütt sem. Kerestem aztán a szótárakban, de nem találtam sem a CzF.-ban, sem a MTsz.-ban és a NySz.-ban is csak úgy elrejtve húzódik meg egyetlenegy idézetben. A Szómutatóba ugyanis nincs fölvéve, de a *testi* mutatószó alatt van egy ilyen mondat: „Megfoztatanac *testi ruházattyok*tul is, hogy ki lattassanac szemermettesegek is“ (Born. Préd. 457.).

Megvan tehát e szó a régiségben is, és hogy jelenlegi használata gyérült, oka az lehet, hogy népünk a *testiruha* fogalom alá tartozó fajfogalmakat (ing, alsónadrág v. gatyá) nevezi meg inkább s az összefoglaló kifejezést nem tartja szükségesnek.*

KOMÁRONY LAJOS.

A nemesség szűz vállalai (vö. MNy. 2:228). Ennek a történeti szállóigének keletkezésére tudvalevőleg Széchenyi István lánczhídgarasa adta meg az okot. Igen valószínű azonban még az is, hogy nemcsak tartalmára, hanem szövegére nézve is Széchenyiben kell keresnünk forrását. Abban az emlékiratban ugyanis, melyben Andrásy György és Széchenyi István beszámol a lánczhídra vonatkozó tanulmányairól (A. Gy. és Sz. Ist. jelentése a Hidegyesületnek, 1833), a mely minden sorában Széchenyi írásának bélyegét viseli magán, igen sokszor fordul elő a nemesség s a nemzet vállalaira való hivatkozás, mikor a hid költségeinek előteremtéséről van szó, különösen a jelentés 4-rétű kiadásának 11. és 12. lapján: „Egysulyuan osztják el a' terhet mindenkinek *vállaira* . . . csak bizonyos időre rakják meg a' honosi** *vállait* . . . a' sulyosbult hidtehernek viselésére több *váll* szükséges, mint ma áll alatta . . . Több *vállat* pedig hol keressünk egyebütt mint hazánkban? . . . nagyobb és új terheket vennünk magyar *nemesi vállalainkra* . . . nem ellenkezik alkotmányunk valódi lelkével.“ (11. l.) Előkerül a *szűz* egyértékese, a *szeplőtelen* is: „ . . . azon ellenvetést fogjuk hallani, kár volna . . . nemzeti adósságot tennünk, és ekép azon *szeplőtelenégi* nimbust törnünk meg, mellyben eddig adósságtalanok valánk' . . .“ Azt hiszem,

* A *testi ruha* szó értelmét és divatját egyébként már megvilágosította Lehr Albert egyik Arany-magyarázatában. Lásd MNy. 2:35. Szerk.

** *honosi* = honos, lakos; nem melléknévi tulajdonságjelző, hanem főnévi birtokosjelző.

hogy a mikor Andrassy József az Esztergom-megyei közgyűlésen a *nemesség szűz vállait* emlegette, Széchenyi jelentésének idézett helyeire czélt.

TOLNAI VILMOS.

Figyelem. Simonyi Zsigmond „Elvonás (elemző alkotás)“ cz. értekezésében (Nyelv. Füz. 11:66.) olvasom a következő helyet:

A *figyelem* szót most fölfödöztem Matkó I. Bányászcsákányában (453. l.): „A telyes írás [szentírás] . . . hasznos a tanításra, a meg-jobbításra, a *figyelemre*.“

E mondatot elolvassván, kétség szállja meg a gondolkozva olvasót, vajjon Matkó csakugyan azt akarta-e mondani, „hogy a szentírás hasznos a *figyelemre*“. Mi legyen ennek az értelme? A szent írás valóban hasznos a tanításra, a megjobbításra, de hogy a *figyelemre* is hasznos legyen, azt már csakugyan bajos megérteni.

Nézzük meg hát az idézett helyet. A Bányászcsákány 453. lapján valóban úgy van e mondat, mint az értekező idézi, csakhogy Matkó ugyan e helyen elmondja azt is, hogy ő ezt már két esztendővel azelőtt „A Fövényen építetett Ház Romlásában (pag. 144.)“ is megírta. Nézzük meg hát az eredeti helyet. Itt ezt találjuk: „ . . . hasznos a' tanításra, a' megjobbításra, a' *figyelemre*“. Itt tehát nem *figyelem*, hanem *figyelem*. Tehát vagy sajtóhibával, vagy egyazon szónak két alakváltozatával van dolgunk. Matkó e mondatot Szt. Pálnak Timotheushoz írt 2-ik levele 16. verséből idézi. E vers pedig Károli Gáspár fordítása szerint (Visoly, 1590.) így hangzik: „ . . . hasznos az tanításra, a' megjobbításra, az *figyelemre* . . .“ Luthernél pedig (Wittemberg, 1556.): „ist nütz zur lere, zur straffe, zur besserung, zur *züchtigung* . . .“

Kétségtelen tehát, hogy ez a *figyelem* nem *figyelem*, hanem *figyelem*.

SZILY KÁLMÁN.

TÁJSZÓGYŰJTEMÉNY.

- Alabrástom*: alabástrom (Torda, a hol bányászszák).
- Allruha* vagy *áruha*: kis gyermek előkéje (Sz.-Udvarhely).
- Avara*: erdei kerítés, czövekek közé fogott két-három sor fenyőszáלבól (Udvarhely megye).
- Ázalék*, *disznó-ázalék*: hurka, kolbász (Hunyad megye).
- Baburucza*: katibogár, Coccinella (Melegföldvár, Szolnok-Doboka m.).
- Balakovács*: juhcsimbe, Oestrus ovis (Felső-Csik megye).
- Bapó és bopa*: nagyapó (Kettesd, Kalotaszeg: a *papó* helyi alakja).
- Barács*: Bereitschaft, katona-etymologia (Kolozsvár, 51-ik közös gyalogezred).
- Barkócza-fa*: naspolya (Nagy-Enyed).
- Becsületes*: erkölcsös, fehérrépre értve szigorúan; csak ebben az értelemben használják (Székely-Udvarhely).
- Bekötő*: pólya (Sz.-Udvarhely).
- Bémágláz*: beraktározót a „máglára“ (Maros-Ujvár; bányászki-fejezés).
- Berdő*: Berde cipő és általán cipő (Kolozsvár).
- Berdó*: állott ivóvíz (Kézdivásárhely).
- Blána*: gerenda, a miből a házfalakat róják össze (Miriszló).
- Bogáncs*: fenyőpálczikák, a melyeket a szövöszéken a fonalak közé helyeznek (Maros-Torda megye).
- Boszorkány-béka*: ásó béka, Pelobates fuscus (Nagy-Enyed).
- Bujdosó*: köből faragott harang, a

- melyet meghevítenek és kenyeret sütnék alatta (Hunyad megye).
- Buju**: bujka, kis kabát (Erdély).
- Burdély**: kalyiba, czigányok rakják gyepátlábköböl (Hétfalu).
- Büz**: fűszer (Miriszló, Alsó-Fehér-megye. A miriszlói asszony a boltban „büzeket“ kér az ünnepi kalácshoz vagy lepényhez).
- Czánk**: lépcső-formán meghagyott sötömb, a melynek elkerített tetejére sóbányában a lefejtett só raktározódik. Talán a kerítés német elnevezéséből eredt. (Maros-Ujvár).
- Czikkezés**: kólyázás, lapdajáték, a melyet rendszeren hat (2—12) botos, ütő vagy „bent álló“ és két vagy több dobáló vagy „kint álló“ játszik (Nagyenyed, Bethlen-kollégium).
- Czuquca**: malacz (Alsó-Fehér m.).
- Csálat**: természet, pl. leányról mondják: „szép csálatja van“ (Miriszló). A „csál“ (csinál) igéből ered.
- Császár**: kores szemű, tarka kukoricza-cső tréfás neve (N.-Küküllő megye).
- Cserekő**: trachyt vagy trachyt-tufa (Székely-Udvarhely; a cserefa példája szerint származtatva).
- Cserpenyő**: háromlábú edény, lábas (Kápolnás Oláhfalú).
- Csiga**: piczke vagy pilinczke-játék (Fehértemplom).
- Csonka**: csonka gát (Maros melléke. Szak-kifejezésnek is beválik).
- Csórénnyavalya**: átkos baj, pl. „Rontson ki a csórénnyavalya“ (Erdély).
- Csöves szoldány**: szódavíz (Debreczen).
- Csuszka**: fluder, a sötömbök szállítására épített csúsztató neve (Maros-Ujvár).
- Csirkecske**: kis csirke (Háromszék; ugyanigy *pulykacska* stb. ugyanott).
- Dalauzi**: mézből és dióból vagy mákból készült örmény izlésű étel (Csiksz.-Márton stb. Erdély-szerte).
- Disznó-köcség**: a sertés-öléskor nyert hústermények (Székelyföld).
- Disznópásztor**: kores beporzásból eredő kukoricza-cső (N.-Küküllő megye tréfásan. Lásd még *kürály* és *császár*).
- Disznószócs**: sündisznó nősténye (Gerend-Keresztúr).
- Duruska**: kövérke, „mollette“ fehérnépre mondják (Székelyföld).
- Előjáró**: a jászol mögötti tér, a hol a takarmányt az állatok elé adják (Nyárádmelléke).
- Eléjáró**: ugyanaz, ugyanott.
- Emeletes veréb**: gölya, tréfásan (Székelyföld).
- Érsek**: ékesszóló (Békés; pl. „Olyan érsek ember ú kigyelme, mint Piszte Kovács Mihály uram“).
- Ezer-idegen**: soha nem látott valaki (Nagy-Enyed).
- Fái magyaró**: mogyoró (Nyárádmelléke, lásd „földi magyaró“ !)
- Fecskefonal**: aranka, *Cuscuta* a lóherén (Udvarhely megye, Alsó-Fehér megye).
- Fehérhátú, fehérrátú fü**: *Potentilla anserina* (Toroczkó-Szent-György; leveléből készült forrázzattal törött lábat gyógyítanak).
- Fehér mája**: disznó hasnyálmirigye (Sz.-Udvarhely).
- Féfarcsokú**: felemás, részaránytalan, ferde, pl. ember arczáról vagy szekérről mondható stb.
- Féfarcsokúlag**: ferdén, pl. „a kis kutya féfarcsokúlag menyen“ (Szt.-lélek. Udvarhely megye).
- Félhorcz**: középszint (Maros-Ujvár: bányász-kifejezés. pl. „félhorczig ereszd a kosarat“).
- Fellobban**: felforr, pl. víz (Székely-udvachely).
- Fellobbant**: forráspontig hevíteni a vizet (Székely-Udvarhely).
- Felszítatol**: felszeletel szalonnát (Sz.-Udvarhely).
- Fernyikő víz**: folyóvíz (Így mondják Udvarhely megyében a Fehér-Nyikó-patak mellékéről valók a patak-vagy folyóvizet.).
- Fluder**: csuszka l. ezt (Maros-Ujvár).
- Földi magyaró**: burgonya, Nyárádmelléke (lásd „fái magyaró“ !)
- Fősajt**: disznósajt (Nagy-Enyed, mert disznófőből készül).
- Fuka**: kupa (Siklód, Udvarhely m.).
- Fuszta**: alsó ruha, válhámos szoknya (Hétfalu).
- Fut a ház**: rendtelenség van a házban (Nagy-Enyed).
- Gagy-ület**: a gatyá fenekébe töltött háromszög alakú vászondarab (Nagy-Enyed. Egy hasonló alakú utca-kőznek is ez a neve Nagy-Enyeden).
- Géra**: erősen sós vizű forrás (Szováta és Szilágy megye); l. *gírás*!
- Gezsó**: cserebogár, *Melolontha vulgaris* (Székely-Udvarhely).
- Gírás**: iszap ízű, édeskés, szikes forrás-víz (Kolozsvár, Vö. géra).

Girgilucza: magtárizszusok, Calandra granaria (Szűcság).

Gomolya-fenek: az a tárgy, a mire a gomolyát tekerik; lehet fából faragott csillag, vagy kukoricza-szemmel megdugott és pereczbe összehajtott száraz lúdgége.

Gorcz: a sómeddő hányója, vagyis a bányából kihordott földes és tisztátalan sótörmelék halmaza (M.-Ujvár).

Göndörű: hengeres dorong, a min a nehéz tárgyakat gördítik (Ketesd, Kolozs-megye).

Gugolya: gyúrt tésztaból, reszelő hátán formált, levesbe való gom-bóczkák (Miriszló, Alsó-Fehér m.).

Gutta: guta; ugyanilyen kiejtéssel egész Erdélyben használják (A Tsz. szerint csak a Szilágyságban).

Gránicza: nagyféle bükkfa-zsindely (Székely-Udvarhely).

Gözü: nagy pele, Myoxus glis (Dicső-Szent-Márton).

Güzsü: ugyanaz (Bánffy-Hunyad).

Hadargó: az eketaligának közepéből előre álló, jobbra-balra szabályozható lapos rüddarab (Korond).

Hápláp: ostoba, mafla (Kolozsvár).

Hargas tészta: irós tészta, a melyet íves, horgas alakban sütnék (Sz.-Udvarhely).

Haruzsa: piszkafa, tüzet piszkáló karó (Udvarhely-m.).

Harizsáló: ugyanaz (U. o.)

Hätburung: hátbaütés (Debreczen).

Havazódiák: hóval dobálódzik (Nagy-Enyed).

Havazódás: hó-lapda-játék (Nagy-Enyed).

Hezzád: balkézt (Székelyföld).

Hezzával: balkézt (Szentegyházás Oláhfaln).

Hüdeg ágy: ravatal (Dunántúl).

Hípi: a kutya-peczér általános gúnyneve az erdélyi városokban. Nagy-Enyeden a kollégistáktól veszi eredetét, a kik negyven év előtt így gúnyolták a lovát „hi pi(sta)“ szólitással ösztönző peczért.

Híríbi gomba: Boletus edulis (Nagy-Enyed).

Hilib gomba: ugyanaz (Székely-Udvarhely).

Holt, megholt: olt. Pl. Holsd meg a szenet (parazsat). Innen „holt szén“ = kialudt parazs (Székely-Udvarhely).

Hoszipa: polyva (Miriszló; különösen a kukoriczaesőről lefosztott polyvára értik).

Huslás: a MTsz. szerinti jelentésben Székely-Udvarhelyen is.

Igazságos: hecsületes, vagyis nem hazug, nem tolvaj, pl. nöcselédre értve (Székely-Udvarhely).

Islag: kerek rézlemezek, a miket díszül varrnak a ruhára. (A.-Fehér.) Lásd islang! MTsz.

Iszkala: bükkfazzindely (Parajd. MTsz. szerint „iszkola“ Háromszék).

Jel: szalonna-bélyegző vas (Felenyed).

Juh-gyűjtemény: juhtermények (Nagy-Enyed: a város és a kollégium közt folyt 30 éves pőr irataiból, 1800 körül).

Kaluzsma: ing (Marosszék).

Kankóvirág: Erythronium dens-canis (Erdély).

Kankuriáz: bukfcencze (Debreczen).

Kantus: nők kék gyapju ujjasa (Kápolnás Oláhfaln).

Kapocs: a szőlő bajusza, kaeskarin-gója (Maros-Ludas Egerhegy, Gerend-Keresztúr).

Káposzta-czika: a MTsz. értelmében Erdélyben is mondják, pl. Nagy-Enyeden.

Kasarju: magtörő pinty (Bikal, Kalotaszeg).

Kaszás: Locusta vagy Decticus (Torda-Aranyos és Alsó-Fehér m. marosmelléki vidékén.)

Kaszás-lé: füstölt húsból készült fokhagymás leves (Székely-Udvarhely, Nagy-Enyed).

Kecske: nyóvés után gúába rakott kender-csomó (Nyáradmelléke).

Kicsirőlődik: kivakarkodik (Felvidék).

Király: korcs beporzásból származó tarka kukoricza-cső tréfás neve (Nagy-Küküllő megye).

Kocsán: kukoricza-kóro (Torda-Aranyos megye).

Kocsán: kukoricza-torzsa (Felenyed).

Kódus-láb: kalács-tésztaból fonott, zsírban kisült tészta (Székelyföld).

Kókumpityere: különféle apró sütemények, a minőket gyermekeknek adnak, átvitt értelemben kotyvalék (Torda, Nagy-Enyed).

Kosztá: rúd (zabola, Háromszék m.).

Kosztorat: gólya (Olt-Halmágy).

Kuptor: kürtönyilás fölé akasztott harangalakú szikrafogó az oláh nyelvből, a melyben sütökemen-czét jelent. (Parajd, Kibéd, Sóvárad).

Kutya-szőcs: sündiszó himje (Gerend-Keresztúr).

Kutya-ütés: dáridó (Nagy-Enyed).

2. 13. 312

- Kükküllő:** a kükküllővidéki ember minden folyóvizet így nevez.
- Kürtös-fa:** kürtös-kalács sütésére használt fadorong, a mit a nép maga farag (Miriszló).
- Lacs:** moslák (M.-Becze). Az *o* helyett használt *a* jellemző az alsó-fehérmegyei tájszólásra.
- Lálá:** ostoba, mafla (Kolozsvár).
- Lámpor:** király-szőlő (Erdélyi hegyalja, népetymológia a szőlőfaj francia nevéből: l'empereur).
- Lapítottó:** mindennemű konyhai célra használt deszka (Nagy-Enyed, Udvarhely megye, Csík megye).
- Leány-kérő:** a szoba-tetőről lelógó pókháló-czafat (Alsó-Fehér megye).
- Lefoggyaszt:** learat (Alesik).
- Lepcsegtető:** penető, pácizika végére erősített rongyoecska, a mivel a tepsit zsirozzák (Sz.-Udvarhely).
- Lepegető:** ugyanaz (Radnót).
- Liczkus:** hóvirág, Galanthus nivalis (Toroczkó).
- Lipitor:** semmiházi, másokon élőködő (Székely-Udvarhely).
- Lostyán:** Ligusticum levisticum (Alsó-Fehér m.). Oláhu is így mondják.
- Lörinczes:** kásás (dinnye). (Erdélyben is mondják; Csombord.)
- Lúd-lélek:** a MTsz.-ban jelzett értelemben (Székely-Udvarhely).
- Lúhatnám:** szép pázsitosrétre mondja a debreczeni ember „ajnye be lúhatnám“, vagyis ló szeretnék lenni, hogy beléharaphassak.
- Macsakanyom:** térsztából, reszelő hátán gyúrt gombócokkák (Debreczen).
- Mamarucza:** katibogár (Felenyed).
- Matiskol:** matat, babrál (Székely-Udvarhely).
- Medve-gomba:** Boletus edulis (Csík-megye).
- Megbütül:** tréfás szokás a Bethlen-kollégiumban; neve napján a diákok társai felkapják és ülepével a padhoz ütögetik (Nagyenyed). Ebből: *bütü* = valamely test véglapja. Vö. MTsz.!
- Mégetet:** megmérgez valakit. (Székely-Udvarhely).
- Meggvad:** leválik a héjja, pl. a fűvesszőnek (Sóvárad).
- Megszent:** megesszent (Sz.-Udvarh.).
- Megvágódik:** megcsalódik, pórul jár, pl. víminek az eladásában (Miriszló).
- Megszimbel:** megszid, korhol (enyhébb értelemben) [Székelyföld].
- Météltes:** hosszú öltésű hímzés (Toroczkó).
- Micsodás,** „*ki micsodás*“ a MTsz. értelmében Erdélyben is.
- Min' furt:** folyton-folyvást (Nagy-Enyed).
- Miska:** az uszodába eresztett segítőnek is, játéknak is használt úszó hasáb, vagy egyéb fa-tárgy (Nagy-Enyed).
- Miskázik:** a miska segélyével úszik (Nagy-Enyed).
- Mondós,** (Nagy-Enyed) *mondos* (Székelyföld) = sokbeszédű, a ki sokat és sokáig mond gyorsan, egyfolytában.
- Montliszt:** nullás liszt (Torda, Székely-Udvarhely).
- Muszikló:** czirkuszi bohóc (Székely-Udvarhely). Népetymológia ebből: Monsieur Clown.
- Náktyi:** gyámoltalan (Nagy-Enyed).
- Napilág:** világos nappal, vagy a míg a nap világít (Sz.-Udvarhely).
- Nyárs:** a gyümölcsfa új hajtása. „Nyársárul ismerni meg“ (Nagy-Enyed).
- Nyelv-pritty:** fecsegő (Erdély).
- Nyisz-nyász:** gyámoltalan (Nagy-Enyed).
- Oktalan:** varas béka (Alesik).
- Oláh hajtás:** alá-hajtás (Maros-Ujvár). Népetymológia arra a műveletre, a midőn a söt a bánya-boltozatban 45° szögben dőlő ferde fallá fejtje le.
- Olaj-bogár:** Meloe (nünike), vagy Galeruca Tanacetii (Nagy-Enyed).
- Összekatyítál:** összekotyvaszt (Nagyvárad).
- Összekasztorál:** összegyűjt (Nyárádmelléke).
- Palatincsa:** Sóvárad; a MTsz.-ban *t* helyett *d*, valószínűleg tévedés; én csak így hallottam.
- Pamusa:** kukoricza-héj (Székely-Udvarhely).
- Papusa:** juh-csimbe (Oestrus ovis) (Al-Csík).
- Pars-fű:** porcsin (Polygonum aviculare, Székely-Udvarhely.) A MTsz. tévesen Acanthus spinotus-nak mondja.
- Pászma:** pászta, egy nyíl föld, fonálcsonom (sténdli) (Székely-Udvarhely). Pl. „pászmas eső“.
- Patkonca:** szimpla virág (Székely-Udvarhely).
- Patkancza:** ugyanaz (Alsó-Fehér m.).
- Peczes:** macska (Székelyföld).
- Peneti** (Hétfalu), *penető* (Sz.-Udvarh.), *penete* (Nyárádmelléke): 1. parázs-húzó rúd vagy seprő; 2. pácizika

- végére erősített rongy-darabkák a serpenyő zsírozására.
- Pika*: kukoricza üstöke (Alsó-Fehér megye).
- Pillangó*: islag (Fehér megye). Ruhadisznek használatos kerek rézlemezkek.
- Pírity-paraty*: denevér (Olt-Halmagy).
- Pofa-szárító*: pletyka-pad az utcán a ház előtt (Mező-Kövesd).
- Pokol-sár*: iszapos szénsavas forrás és nem sárvulkán, mint a MTsz. írja (Kovászna).
- Ponyor*: pecsét-viasz (Tusnád).
- Polykány*: patkány (Mező-Kövesd).
- Prizma*: útszéli körakás (Székely-Udvarhely; prizma alakjáról).
- Prunkuj*: kis fiú (Székely-Udvarhely).
- Puku*: kis, pólyás gyermek (Ketésd).
- Rahó*: paradicsomos, paprikás ürü-pörkölt (Rád, Pestmegye).
- Rástolni*: gyeptáblából pázsit-rástot rakni (Nagy-Enyed).
- Róka-gomba*: *Cantharellus cibarius* (Alsó-Fehér megye).
- Roszólis*: édes pálinka (Székely-Udvarhely).
- Rötyecz*: tömzsi, alacsony és kövér termetű (Nagy-Enyed).
- Senki malacza*: minden háznál élősködő, mindenütt boldoguló, hizelgő (Székely-Udvarhely).
- Sikolázni*: jégen csúszkálni (Nyárad-melléke).
- Sócze*: pajtás (Erdély). Váro Ferencz értesítése szerint ebből lett: *Socie!* Pl. *Quid agis socie?* Kollégista-megszólítás.
- Spádé*: kurta nyelű nyárs (Toroczkó).
- Strömpöly*: ezomb házi szárnyasoké, (Kolozsvár).
- Surgyál*: csen (Nagy-Enyed); népetymologia, a mely Váro Ferencz szerint onnan ered, hogy a betlehemes fiúk apró házi tolvajságra használták fel szokás szerint azt az időt, a míg a pásztorokat ébresztgetik: *surge!*
- Surgyé*: szalmazsák (lásd MTsz.) (Erdélyben). Váro Ferencz szerint népetymologiai eredetűek. Az enyedi diákok reggel úgy ébresztették, hogy *surge*, vagy *surge domine* kiáltással rázták meg a szalma-zsákját, mert hozzányúlni nem volt szabad. Innen a *surgyé* név rajta maradt a szalma-zsákon.
- Sutu*: sajtó (Nógrád megye), srófos szorító szerszám, pl. a kovácsé (Nagy-Enyed).
- Szalonna-jel*: szalonna-bélyegző vas, (Felenyed).
- Számvető*: szűnyogálcza jellemző mozgásáról (Nagy-Enyed).
- Szentgyörgybogár*: *Rhizotrogus acquinocialis*, a mely Szent-György-napkor rajzik (Nagy-Enyed).
- Színváltó*: valamely lepkefaj (Alsó-Csernáton).
- Tá, táj*: pá, búcsúztató üdvözlés, pl. „táj ment“, vagyis tovább ment, a mint a gyermekeknek mondják; eredetét is innen vehette (Erdély).
- Tajdak*: ostoba, ügyefogyott (Alsó-Fehér m.). Máshol *tajdok*: l. MTsz.
- Tarka jézus*: szarka (Oláhfalú, Udvarhely-m.)
- Tedd el s ne vedd elé*: gyámoltalan, tedd-ide tedd-oda ember (Székelyföld).
- Tollalni*: félretenni (valamit a gyapjúfeldolgozásban) (Sz.-Udvarhely).
- Toportyán*: lomha, nagy testű (Torda). Pl. a kövér ember „toportyán ember“, a heverő szárú szeder „toportyán bokor“, a medve „toportyán féreg“. Ha ezen a néven farkast is értenek, az a szó eredeti értelmének elfeledésére vall.
- Tohonya*: tunya (Fehér megye) (MTsz.) Pl. „Má megint levelet kaptál tohonyából“ — utólért a lustaság.
- Tót utca*: a temető felé vivő utca Nagy-Enyeden; a szász világban *Todten-gasse* volt a neve.
- Totya*: pénztartó fatányérka (Dunántúl).
- Töltés*: a boglya-kemence alapja, padkája (Magyar-Lapád, Székely-Udvarhely).
- Töngörtelen*: tömentelen sok (Udvarhely megye, Szentlélek).
- Tüke*: bennszülött, oda való, pl. „tüke veszpremi“ (Dunántúl).
- Tüled*: jobbra (Udvarhely megye.)
- Ülj szépen!* jól viseld magad! (Nagy-Enyed).
- Üstök*: a kukoricza haja, vagyis bibéi (Magyar-Lapád).
- Váczi fene*: Erdélyben mondják.
- Vakapád*: Vagabund, népetymologia.
- Változás*: választás, és pedig képviselőválasztás (Toroczkó). Népetymologia.
- Varangy*: rossz indulatú seb (Székely-Udvarhely).
- Varczogás*: Nagy-Enyed egyik utcája, a mely a szászok idejében *Schwarze-gasse* volt. Újabbán Vár-

szeg-utczára magyarázták, mert a vár szögleténél kezdődik.

Vasmacska: négy lábú feltámasztó szerkezet, a mire a nyílt tűzhelyen a fahasábokat támogatják. (Miriszló, Nyárádmelléke).

Vetőrlő: vetélő (Miriszló).

Zakota: zeg-zug (Szekely-Udvarhely).

Pl. „Zakota-szoba“ = fülkés szoba.

Zára: író (Nyárádmelléke és Maros-Torda megye).

Zenge-zunga: disznó-aprólék, a melyhez a nyelv tövét, a veséjét, agyát „és fehér máját“, vagyis hasnyálmirigyét használják fel. Belőle készül káposztalével a

Zenge-zunga-leves: káposztaleves disznóaprólékkal (Sz.-Udvarhely).

Zsányi holló: kajtár, pákosz (Nagy-Enyed).

Zsizsera had: zsbongó, nyüzsgő tömeg (Erdély).

DR. SZILÁDY ZOLTÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Felolvasó ülés.

(1907. február 19.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Sziunyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Balassa József, Balásy Dénes, Batta Béla, Bleyer Jakab, Csánki Dezső, Erdélyi Lajos, Frenkel Bertalan, Grünwald Margit, Heinrich Gusztáv, Horváth János, Katona Lajos, Köpe Viktor, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Simai Ödön, Szeremley Császár Loránd, Szemkő Aladár, Szivos Béla, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula tagok. Jegyző: Pápay József.

1. Melich János rendes tag felolvassa „Helynévmagyarázatok“ című értekezését.

2. Vikár Béla rendes tag felolvassa „Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsza“ című értekezését.

XIX. Választmányi ülés.

(1907. február 19.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Balassa József, Erdélyi Lajos, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző: Pápay József.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után titkár bejelenti, hogy Freckay János levélben mentette ki távolmaradását a mai választmányi ülésről. — Tudomásul szolgál.

2. Balassa József, mint a Vargha Damján cziszt. főgimnáziumi tanár „Magyar nyelvjárás-tanulmány és az iskola“ című beadványának megvitatására kiküldött bizottság elnöke, jelenti, hogy a bizottság, melyben kivüle még Erdélyi Lajos és Négyesy László választmányi tagok vettek részt, elismeréssel adózik az indítványozónak azért a buzgalomért és lelkesedésért, melylyel a fölvetett kérdést tárgyalta. A dolgozatban sok figyelemreméltó gondolatot talált, noha némely részletében gyakorlatilag alig volna megvalósítható. Minthogy azonban a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak nincs módjában sem a közoktatásügyi kormánylyal, sem a középiskolai tanársággal oly módon érintkezni, mint azt az indítványozó óhajtja, a maga részéről kezdeményező lépéseket nem tehet, hanem ajánlja, hogy forduljon indítványával az Országos középiskolai Tanáregyesület budapesti köréhez, a hol buzgalma kellő támogatást nyerhet. A társaság azután a maga hatáskörében szívesen támogatja a megindítandó mozgalmat. — Elfogadtatik.

3. Ugyancsak Balassa József, mint a népnyelvi bizottság előadója, jelenti, hogy Mátrainé Varga Róza népnyelvi gyűjteményét átnézte és ajánlja, hogy a Társaság nyújtson neki némi segítséget gyűjtésének továbbfolytatására. — A választmány e célra ötven koronát szavaz meg.

4. Gombocz Zoltán titkár utalván arra, hogy a gyűjtők a MTsz.-ban feldolgozott anyagot nem ismerik, s így a Társasághoz beküldött népnyelvi gyűjtések sok fölösleges anyagot tartalmaznak s aránylag csekély mértékben viszik előre a népnyelv szókészletének ismeretét, azt indítványozza, hogy a választmány állítsa össze jegyzékbe a MTsz.-ból a kétes adatokat, valamint a kevésbbé vagy alig ismert szókat, melyekre csak egy adat van fölvizsgálva, de a melyek akár etymologiai, akár más szempontból fontosak s a jegyzéket küldje meg a népnyelvi gyűjtőknek a gyűjtés irányítására. — A választmány az indítványt helyesléssel fogadja és a keresztülvitelével a titkárt bizza meg.

5. Következik a tagajánlás. Megválasztottak:

a) rendes tagnak:

Biró István, főreálisk. tanár, Székely-Udvarh.

Gróf Csáky Gyula, Budapest

Gulyás Pál, múzeumi segédőr, Budapest

Jermy Sándor, kir. mérnök, Lócse

Kajtár Jenő, rendőrkapitány, Nagy-Kikinda

Kallós Ede, tanár, Budapest

Kukorelly Károly, banktisztviselő, Budapest

T. Nagy Imre, Csik-Szereda

Nagy József, bölcsészethallgató, Budapest

Ross Mór, benczés plébános

Török Béla, bölcsészethallgató, Budapest

Viszota Alajos, semináriumi tan., Székesfehérv.

Ajánló

Szily Kálmán

Lehr Albert

Melich János

Kalmár Elek

Zsiros Lajos

Szily Kálmán

Pápay József

Zolnai Gyula

Alszeghy Zsolt

Réthei Prikkel Marián

Alszeghy Zsolt

Viszota Gyula

b) Előfizetőkül bejegyeztettek:

Békés: *Ev. ref. főgimnázium önképzőkör.*

Budapest: *III. ker. főgimnázium.*

Érsekujvár: *R. kath. polgári leányiskola.*

Fiume: *Állami főgimnázium.*

Kalocsa: *Jézus-társaság kollégiuma.*

Kisszeben: *Kegyessr. algimnázium.*

Kolozsvár: *Ev. ref. kollégium.*

Pápa: *Szent Benedek-rend tanári könyvtára.*

Sopron: *Benczés főgimnázium.*

Stark Nándor, könyvkereskedő (2 példány).

Szatmár: *Ev. ref. főgimnázium.*

Tóth Béla, könyvkereskedő, Temesvár.

Trsztena: *Kir. kath. gimnázium.*

6. Elnök kérdést intéz a választmányhoz, hogy mi történjék azokkal, a kik a tagdíjat 1906-ra még nem fizették meg. — A választmány oly értelemben határoz, hogy levélben még egyszer meg kell kérdezni őket, megmaradnak-e a társaság kötelékében továbbra is, vagy nem. Válaszuktól teszi függővé a további eljárást.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

41. W. V. úrnak. Igaz, hogy a *drágábbság* (Bp. Hirl. 1907. VI. 28.) szavon az első perczben meghökkenünk, de ha jobban meggondoljuk a dolgot, csakhamar rájövünk, hogy voltaképen nincs mit ellene vetnünk. A mellékevek középfokából ugyanis gyakran csinál a magyar, szóképzők hozzáfűggesztésével, új szókat. Ime pl. *nagyobbodik*, *rosszabbodik*, *jobbít*, *szébbül*, *följebbez*, *jobbacska*, *szébbecke*, *többecske*, s főneveket is, még pedig éppen a *-ság*, *-ség* képzővel: *elsőbbség*, *főbbség*, *följebbség*, *idősbőség*, *kisebbség*, *könnyebbség*, *többség*, *különbőség*, sőt effélék vannak a németben s latinban is: mehrheit, minderheit, majoritas, majoratus, minoritas, prioritas, senioratus, superioritas, melioratio stb. Különben a *drágábbság* megvolt már ezelőtt 77 esztendővel is. Széchenyi írja a Hittelben: „a kenyér *olcsóbb*- vagy *drágábbsága*“ (Akad. kiad. 165.). Ugyanő nála *alacsonyabbság* (VII. 38.), *kellemetlenebbség* (VII. 224.).

42. B. Zs. úrnak. „Az Ujság“-ban Sz. M. H. nem mond ujságot, mikor a *száll* igét oly különös módon magyarázza. Elmondta már mindazt 35 esztendővel ezelőtt Gyergyai Ferencz is az ő „Magyarosan“ című könyvében. Gyergyainak azonban nem volt igaza, tehát Sz. M. H.-nak sincs.

Szerintök a *száll* jelentése: „a lefelé haladás, sülyedés“, s így a *fel* igekötő nem járulhat hozzája. „Az Ujság“ nyelvésze hozzáteszi, hogy a nép nyelvére való hivatkozást nem fogadja el argumentumnak. (!!)

Hát én megengedem, hogy réges-régen a *száll* egyedül *lefelé* irányuló mozgást jelenthetett. De hát ez nagyon régen lehetett, sokkal régebben, mint a hogy Sz. M. H. gondolja, t. i. régebben, mint a hogy Arany János „Száll a madár ágról-ágra“ mondsát, Sz. M. H. szerint, „félremagyarázzák“. Arany János 1817-ben született és Sándor István 1808-ban megjelent Szókönyvében megvan már „*felszállani*: ascendere, vadere in altum; *felszáll* az ára: pretio augetur“. De menjünk még előbbre. Márton 1803. évi Deutsch-ungr. Wörterbuchjában: „aufsteigen: . . . felmenni, *felszállani*, mint a füst, a madár; aufsteigung: . . . felfelé menés, *felszállás*“. Még előbbre édes fiam! Ha *száll*, csakis lefelé menést jelent, akkor *szállít* szintén csak lefelé vitelt jelenthet. Már pedig a Jordánszky-codexben (328. l.) ezt olvassuk: „En *ffel zalloytalak* tyeket Egyptombol“. Már pedig a Jordánszky-codexet éppen 300 évvel előbb írták, mint Arany János született.

Végezetül adjunk föl Sz. M. H.-nak egy kérdést. „Ezrek imája szállott az egek urához.“ Vajjon a *száll* itt is „lefelé haladást, sülyedést“ jelent-e?
Sz. K.

43. E. J. úrnak. (MNY. 3: . . .) Nem *gerengellel*, hanem *Gerengel*-lel. Gerengel Simon lelkész Aspangból került hazánkba s 1565-ben a soproni evangélikus gyülekezet alapítójává lett. Katekizmusa (Catechismus und erklärung der christlichen kinderlehre, wie die in der kirchen Gottes zu Oedenburg in Hungern fürgetragen wirt, durch Simonem Gerengel), a mely 1569-ben Regensburgban jelent meg először, „két századnál tovább használatban maradt, s nagyban hozzájárult az evangyéliumi vallásnak Sopronban való megszilárdításához“ (Müllner, A soproni fótanoda története, 9. l.) Rövid kivonatok belőle *Summa* . . . címmel magyar és német nyelven jelentek meg.

Abban a példányban, a melyet ön látott, ez a „*Summa*“ toldalékképpen a Luther-féle Kis Katekizmushoz volt függesztve. Pontos czime e könyvnek (két példánya a soproni evang. Lyceum könyvtárban Le 296,

296a. szám alatt) a következő: *D. Luther Marton kis Katekismussa, melly a Szent írásnak jelessebb mondásival meg magyarasztattatván Az Ur vatso-rájához járulóknak számokra fel tétetett Kérdésekkel, a kis Gerengellel és az Idvességnek rendivel együtt a kis gyermekeknek és egyéb együgyűeknek kedvéért Hasznos előjáró beszéddel ki bocsátatott. Norinbergában, MDCC XXXV. Eszt. A 337. laptól 347-ig. Toldalék: A gyermeki tanításnak Gerengel Simon által feltetett Summája.* G. Z.

44. **Fogainknak fejérségével megver.** Ketskeméti Zsigmond „Falusi Prédikáziói“-nak (1795.) 15. lapján olvasom: „Könyörögjünk, hely az Isten ezen 1790-ik esztendőben a Kenyérnek bottyát mi közöttünk el ne törje, és tovább bennünket *fogainknak fejérségével meg ne verjen.*“ — *A kenyérnek botját eltörni* megvan Ballagi Teljes szótárában, de a czímbe li kifejezés értelmét sehol sem találom. KUBÁNYI BÉLA.

45. **Ac[sari].** E szót (l. MNy. jún. füz. boritékán) én is ismerem; Mocsáry Ödöntől hallottam Lapujtón, irgalmatlan savanyú borról mondvá. Alkalmasint az *acsarog* (= fogait vicsorgatja) igével függ össze. Vö. *kuporog*, *kupori*, *vicsorog*: *vicsori*, *zsugorog*: *zsugori* stb. BALOGHY DEZSŐ.

46. **Helyreigazítás.** Zolnai Gyula megbírálta (folyóiratunk utolsó füzetében) azt az oklevélközlésemet, mely tavaly Déván jelent meg egy oly vidéki nyomdában, melynek oklevélközlésekben nagy jártassága nincsen s nem is lehet. Zolnai elfelejtette azonban megemlíteni, hogy midőn tőlem közlésem eredetijét kérte, azt azzal a kijelentéssel adtam át neki, hogy kiadványomban több sajtó- és olvasáshiba van, mivel akkor, mikor dolgozatom megjelent, hónapokon át Rómában éltem s így nem volt alkalmam *összevetni correcturáját az eredeti oklevéllel.* De elfeledte Zolnai azt is megjegyezni, hogy közlésem borgis-betűvel szedett 25 lapnyi terjedelmű, s ha Zolnai e 25 lapnyi szöveg szóanyagából mindössze 2—3 hibát emel ki (mert hisz kettőt maga sajtóhibának minősít és sajtóhiba az *olasz* írásmód is, hiszen az erdélyi ember ma is *oloszt* mond!), akkor ez a közlés, a megrováson kívül talán egy kis elismerésre is számíthatott volna.

VERESS ENDRE.

47. **F. J. úrnak.** Ezt írja ön nekünk (június végén): „A „Budapesti Hirlap“ jún. 7-iki tárczájában Bársony Istvánnak egy rajza van („Az ősi virtus“), melyben ez fordul elő: „Ott terült a nagy kaszáló, a melyen *iratos illatok* szállidostak szénagyűjtéskor stb.“ Mi ez az „iratos“? Sohase hallottam. Nem sajtóhiba?“

Nem sajtó-hiba. *Iratos* = festett, czifra, himes, tarka. Régi szó: *ír* = fest. Ma már csak Erdélyben él. Pl.:

„Cserepes ház, zsöndőjös a pajta,
„Szép *iratos* festött járom rajta“ (Vadr.)

Újabb írók is használják. Pl. Arany:

„Alattam kövér fű, puha pázsitszőnyeg,
Virágzó pompája *iratos* mezőnek“ (A pusztai fűz)
= virágtól tarka, sokszínű.

Kérdés, vajon lehet-e *illat* is „iratos“? Sokféle, egybe vegyült? Ezt én se hallottam, se nem olvastam. Magyarázza meg, a ki használta.

48. **Hiób posta.** A „rémhír“ kifejezésére ezt a bolond *felemás* szót gyakran olvashatni a lapokban. Eppen most olvasom a Budapesti Hirlapban (szept. 10.) ezt: Csakhamar bebizonyosodott, hogy a *Hiób posta* nem túlzott stb.“ *Hiobspost* magyarul *Jób posta* vagy *Jób-hír*, mint a hogy Arany is használja a Toldy szerelme IV. E. 76. strófájában:

„Még fel sem ocsúdik; hát ime már most a
Prága elestével szalad egy *Jób-posta*“.

LEHR ALBERT.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. OKTÓBER.

8. SZÁM.

A régi magyar tréfaszók.

II.

A jelzővé alakított eme személynevek mellett apáink egyéb tréfás kifejezésekre is merítettek ösztönt a szentírásból. Ilyen pl. a „panganét v. rövid kard“ jelentésű *péterkése* (Bar.) elnevezés, melynek keletkezésére teljes világot vet a Münchener codexnek ezen helye: „Simon Péternek azért *kési* valván, kivevé azt, és csapván a püspöknek szolgáját és elmetvé az ő jog fülét“ (NSz.). A lenézett *Pilátus* névéhez fűződik a „cloaca“ értelmű *pilátuskonyhája* (Fal.), a melynek bővebb magyarázatát azonban nem tudom adni. A Faludinál előkerülő *lázár lakodalma*: koldusság, koplalás („Utoljára a palotás uraimék *Lázár lakodalma*ra szorulnak“; TÉ. 773.) név származása a dúsgazdagról és nyomorult Lázárról szóló példabeszédben gyökerezik. A *hamiskaiifás* (Dug.) a Krisztus elítélésében szerepvivő *Kaifás* főpap nevét örököltette meg nyelvünkben. Évának a teremtését juttatja eszünkbe a feleségnek tréfás *oldalsont* (Mikes) elnevezése; míg a *számártemetés*, melyről Medgyesi Pálnak felvilágosítása úgy hangzik, hogy „az illendő pompa nélkül való temetség *számár-temetés*“ (3 Jaj. 2:154), Jeremiás prófétának jövendölésére (22. r. 19. v.) emlékeztet.

A bibliából fakadt keresztény vallási felfogás is több tréfás és gúnyos kifejezésünknek vált forrásává. Íme egy-kettő: *ördögkápornája* (korcsma, Csúzy; vö. „Templom mellé guggaszt *kápolnát az ördög*“ szm. Erd.): *ördögepéje* (bor: „*Ördög epéje* a bor, azt tartá Manicheus“, Pázm., Kal. 897.); *ördöglánc* (rabbilincs, Dug.), *ördögtojás* (rossz gondolat, Pázm.); *ördög urbárioma*: „A henyelés, tobzódás, tántzolás az *ördög urbárioma* szerint való robotok“ (Vajda, Kriszt. élete, 1:341), *ördögbaj* (képzelt, csekély baj, Dug., SI.), *ördögsógora*, *ördögezinkosa*, *ördögök hadnagya* (jómadár, gonosz ficzkó, Dug.), *pokolsültje* (gonosz, Dug.), *pokoldolog* (rút dolog, Pesti), *pokolhír* (rossz hír, SI.), *pokolkedvű* (mogorva, PPB.), *pokolgyomor* (telhetetlen, Dug.), *pokoltorkú* (telhetetlen, Born.), *pokolpélda* (rossz példa, LevT.), *pokoleb* (harapós, Pesti); a *pokol* szót külön is használták melléknévül, pl. Pestinél: „Nincs *poklabb* a hazug embernél“, egy vitézi énekben: „*Poklúl* járanak a szegény cigányok“; *angyalbőr* (pantallér, Gvad.); *kalánfűlűangyal* (az ördög tréfás körülírása, mivel, úgy látszik, nagy fülekkel ábrázolják, Bar.).

A keresztény vallási és magyar népies felfogás közös szü-
lőtte a lelkiismeretnek tréfás *kisbíró* elnevezése („A *kisbíró* erősen
furdal vala“, Pázm. Szorosan véve: szóalkalmazás!). A régi
magyarok eszejárása szerint ugyanis az Isten az öregbíró, míg
a lelkiismeretet, melynek bírósága alá legelőször jut minden jó
és rossz cselekedet, a *kisbíró* fogalmával azonosították. Ugyanez
a vallási és népi közös felfogás hozta bizonyára létre a szívár-
ványnak Pesti Nomenclaturájában található *istenkecskéje* elneve-
zését, valamint az *istenkalácsa* nevet, melyet népünk Kresznerics
szerint a holdra szokott alkalmazni. Népies vallási memendon-
dában birja alapját a korcsmaczégérnek *szentpétterszakálla* („Meg-
látogatta *szentpéter-szakállát*“, szm. Dug.) elnevezése, melyet
kétségtelenül a Krisztus és Szent Péter vándorlásairól való hazai
tréfás népmondák teremtettek meg. Szintén ezekből keletkezhetett
a *péterháza* útszéli korcsmanév is.

A keresztény martyrologium és kalendárium ugyancsak
forrása volt több régi tréfaszavunknak, a minők teszem:

a *jakabkobakja*: tökkobak (lagena cucurbitina), mert Jakab
apostolt ilyenel szokták ábrázolni; *rókuskobakja*: Kresznerics szerint
olyan korsó, melyben mindig ital van („Ki nem fogy, mint a *Rókus*
kobakja“ km. Dug. Voltaképpen ez is: tökkobak!). Ennek eredetét
világossá teszi Dugonicsnak ez a megjegyzése: „Rókus kobakját
nem is ösmerik az emberek, mióta a szarándokok elmúltak. Még
Sz. Rókusnak oldalán függ. A Szarándokok mindég tele tartották“
(Pbd. 1:209.). *Szentjános pohara* (Csúzy): a bucsúpohár tréfás neve,
melynek eredete onnét van, hogy Sz. János apostol és evangelista
a bornak védőszentje; *szentmihálylova* (MA.): halott vívő szék: „De
haj engem, írja Csokonai, innét tova — elvisz a *szentmihálylova*.“
A sajátosan magyaros kifejezés eredetét részben azon keresztény
felfogásban birja, mely szerint Sz. Mihály arkangyal vezeti a meg-
holtak lelkét Isten elé, részben pedig a kath. temetési szertartáso-
kon énekelni szokott eme versben: „Michael praepositus paradisi,
quem honorificant angelorum cives.“ A félenkeknek *szentgergelyvitéze*
tréfanéve, eredete szerint, tulajdonképpen annyi, mint gyermekvitéz,
katonásdit játszó iskolás fiú. Hajdanta ugyanis szokás volt orszá-
gunkban, hogy Sz. Gergely napján (márcz. 12.) a diágyerekek
katonásdit játszottak s fakardjukat forgatva járták be a helység
utcait. A keresztény kalendáriumból vették elődeink a soha nap-
jának (a mit a latinok *Graecae kalendae* néven neveztek) tréfás
borjúnyírőpéntek („*Borjú nyírő péntekre* nyertes leszek“. Veresm.),
disznónyírőszombat (Dug.), *négykirályoknapja* (Dug.) és *törökökhusvétja*
(Dug.) elnevezéseit. Megemlíthetem itten a *zabállócsütörtök* (Dug.) és
az *ebijesztőpéntek* (Dug.) tréfás nap-elnevezéseket is. Az elsőn majd
a farsang utolsó, majd a bójt első csütörtökjét értették, a melyen
a farsangi húsmaradékot el szokták volt fogyasztani; a másik pedig,
mely a húsvét utáni első pénteket jelentette, azzal a népies gon-
dolkodással keletkezett, mely szerint ekkor a kuttyákat nagy félelem
fogja el, netalán a bójt újra kezdődik.

A katolikus hierarchia is szolgáltattott több tréfaszót a régi
magyar nyelvnek. A *pápa*, *püspök*, *pap*, *barót*, *gvárdián*, *apáca*,
szerezet, *zsinat* egyházi neveket mind felhasználták őseink vala-

mely fogalomnak többnyire tréfás megnevezésére. Így keresztelték el a szemüveget (másik tréfás neve: *orrnyereg*, Dug.) *pápaszem*-nek (MA.) vagy *papszem*-nek (PPB.), mivel, úgy látszik, eleintén főképp papok hordták; a baromfi sült v. főtt farcsikját meg *püspökfalatjá*-nak (PPB.), mert alakja a püspöksüveghez hasonlít. A félénkeknek *pápakatonája* (Szirm.) nevet adtak. A pápának katonáiról, tudnivaló, nem a legjobb vélekedéssel voltak apáink: „Ezokrül azt mondgyák, olvassuk Dugonicsnál, hogy ha ködös az idő, vagy csak egy csöpp esőt éreznek, a kaszányából ki nem mennek. Sőt: ha holnapra harczot üzennek, azt mondgyák, el megyünk szívesen, ha az Isten, és az üdö engedi“ (Pbd. 1:242). A telhetetlenséget egyebek közt a *papszák*-kal (PPB.) és a *barátság*-kal (Dug.) ejtették kapcsolatba. Közmondásaik voltak: „Soha nem telik meg a *pap zsákja*“ (Kis-V.), „*Barát zsákja*, kocsis torka nehezen telik“ (Kr.) és „Telhetetlen, mint a *barátság*“ (Dug.). Eredeti magyar fölfogás hozta létre a *baráttáncz* (Kis-V.), *barátgaras* (Dug.) és a *barátkereskedés* (Kr.) elnevezéseket. Az elsőt, mint már említettem, a türelemnek tréfás jelölésére használták, minthogy ez a barátok egyik legjellemzőbb erénye; a másodikat „fogadj Isten, Isten fizesse meg“ értelemben alkalmazták: „*A Fogadgy Isten a barátok qarassa*, mondja Dugonics András (Pbd. 2:245), mert nekik pénzzök nincsen: hogy valamit kifizethessenek. hanem a Fogadgy Istennel élnek.“ A *barátkereskedés* pedig, mint könnyen érthető, a kvestálást, koldulást, kéregetést je'entette. A „barát“ névtől vett tréfás elnevezések még: a *barátfül*: derellye (töltött tészta; a hasonlat alapja alkalmasint a kövérség, húsosság volt!); a *barátgatya*: rövid gatya (ebből a szólásmódból: „Rövid, mint a *barátgatya*,“ Dug.), és a *barátkor* (SI.), melyen tréfásan a középkort értették. A „kevély“ fogalom játékos megnevezésére többi közt az „*előhasúgvárdián*“ névvel is éltek. Az apáczáktól süttött gyümölcstöltelékű apró süteményeket meg német mintára *apáczafig*-nak (nonnenpharz) nevezték el. E körbe tartozik továbbá a házasságnak *ádámszerzete* (Kr.) tréfás kifejezése is. A kath. egyház köréből valók végül a *zsinatol* (Vajda): lármáz, *zsinatlás* (GKat.): lárma; *kirié* (Vajda): zsvaj és *kiriézni* (Bar.): lármát indítani tréfás szóalkalmazások.

A hitújítás és a vallási viták szintén több tréfás és gúnyos kifejezéssel gazdagították nyelvünk szókincsét. Jó részük még napjainkban is közkeletben van. A protestánsok a katolikusokat gúnyból elnevezték *páapisták*-nak, ezek viszont azokat *kálvínisták*-nak és *lutheristák*-nak. Pázmány a hitújítókat *újhitfaragók*-nak, *újhitreszelők*-nek; Alvinczít, az *Itinerarium Catholicum* szerzőjét, *mahometistá*-nak és *ördögistá*-nak, a dözszölést *kálvínistaböjt*-nek keresztelte el; Csúzy pedig Calvint és Luthert *faevangelisták*-nak. De a protestánsok se maradtak adósok: a kath. egyháziakat *fapapok*-nak (RMKT.), a szerzeteseket *herepapok*-nak (Mel.), az apáczákat *anyácák*-nak (Kr.), az olvasót *abrakosztó*-nak

(RMKT.) és *skorpiótojás*-nak (Csúzy) csufolták. A protestánsok a „prédikál“ fogalomra a *papolni* igét kezdték alkalmazni; a katolikusok csak ezért is „fecsegni, locsogni“ értelemben éltek vele. A protestánsok kezdték az eredetileg tisztos értelmű *boldogasszonykatonája* kifejezést gúnynyal „félénk, gyáva“ jelentéssel használni, miként Csúzy bizonyítja, mondván: „Régi eleink minnyájan *Boldog Asszony katonáinak* neveztettenek, noha most csúfra fordítván. ezt csak ki-neveti a vak-merő eretnokség“ (Sip. 528.). Ezen korban jöttek divatba a latinos végződésű csufoló szók is, a milyenek pl. az *asszonyiálkodók* (Helt.), *parasztiikus* (Zvon.), *kurvánczius* (Matkó), *pagányzáló*s (Tussai) stb.

Szinte külön értekezést kellene írnom, ha mindama tréfás-gúnyos szókat és szóalkalmazásokat el akarnám sorolni, melyeket a vallási vitatkozások termettek. Itt csupán azokra a főbbekre szorítkozhatom, a melyek közjártatba kerülvén, jórészt ma is élnek nyelvünkben. Ilyenek teszem a *kálvinista*- és *pápistavarjú* elnevezések. Az első a húsevő, a másik a húsnemevő varjút jelenti — állandó tréfás célzással a katolikusok szigorú böjt-szokására. Ugyanerre céloznak a Szirmaynál előkerülő *pápistamalacz* (azaz: sovány) és *kálvinistamalacz* (kövér) megkülönböztetések; továbbá a *pápistaszín*: halavány arcszín („*Pápista színben van*“ szm., Kov.) és ellentétül a *kálvinistarépa* (másképp: fanosrépa, melyet disznóhússal szoktak enni, nem pedig böjti eledelül használni). Bizonyára a húsrá és kövérségre való gondolattal adták őseink a *kálvinistamennycsország* nevet egyik legkedvesebb nemzeti eledelüknek, a kaszáslének, melyről azt tartották, hogy „valaki ezt falja, ajakát megnyalja — *kálvinistamennycsországnak* valja“ (VÉ. 2:378). Ugyanezért kapott a disznósajt is *kálvinistasajt* nevet. A boros kulacsot meg *kálvinistaszentség* néven emlegették boros kedvükben stb.

A mint a vallások, úgy a nemzetiségek neveit is tréfás kapcsolatokba ejtették apáink. A *lengyel*, *török*, *tatár*, *német*, *sváb*, *oláh*, *tót* és *cigány* neveket rendszeren kicsinylő, becsmérő jelzőkül alkalmazták beszédükben. Például a czégéres tolvajt *lengyellopó* (Decsi) névvel illették; az olyan követnek pedig, a ki azt sem tudta, miért küldötték valahova, *lengyelposta* (Kov.) nevet adtak. A rossz szomszéd-ságot *törökátok*-nak (Dug.) mondták, mivel a hagyomány szerint a törökök, mikor 1686-ban az ország nagy részéből kiszorították, azt kívánták őseinknek, hogy Isten rosszabb szomszédokkal áldja meg őket, mint az eddigiek voltak. Az „opium“ neve *törökmaszlag* volt, alkalmasint azért, mert e méreggel a törökök révén ismerkedtek meg. A *törökfajta* (Dug.), *törökkelbéllett* (Csúzy), *tatárfajta* (Dug.) elnevezések egyek voltak a „kegyetlen, szívtelen“ fogalommal; a *tatárétel* (Dug.) meg a „korbács“ tréfás kifejező szava volt. A „német“ név tréfás melléknévi használatát mutatják a *némethas*: hasmenés (Kass.) kitétel; azután a *némétrák* (Szirm.), a mely békát jelentett. Arra, „midőn valami előbb említettik, mint sem lett“, vagyis a „praepostera creatio“-ra Rájnis szerint (Apulejus tükre) a *svábteremtés* kitételrel éltek; a burgonyára pedig a *svábtök* (Kass.) szó-

val; míg az ostobát sok más megtisztelő czím mellett *sobakfejű*-nek (*sobak* = sváb, Kr.) is emlegették. Az *oláh* név kapcsolatából valók az *oláhborsó* (PPB.): bab, *oláhrózsa* (Kass.), másként büdöske v. zsidórózsa (*tagetes erecta*) és az *oláhsőr* (Sl.): kiköpült tejfel, azaz: író. Szegény jó tótjaink, valamint a közmondásokban, úgy a szavakban se kerülték ki a régi magyarok csipkedő kedvét. Így a zab tréfás neve: *tótbúza* (Dug.), a hajdináé: *tótmanna* (Dug.), a burgonyáé: *tótrépa* (Kass.), a vadalmáé és körtéé: *tótfüge* (Dug.), a vad paraszt sáfrányé: *tótsáfrány* (Kass.), a sulyoké: *tótszappany* (Dug.) s a murváé: *tóthomok* (Dug.) volt stb. A szükségét, koplalást *tótvendégség*-nek (Dug.) mondták. A *czigány* (Calep.), *czigányság* (Calep.), *czigánykodás* (Mon.) kifejezések közjاراتú nevei voltak a „*hamis, család, család*“ fogalmaknak. A *czigányczimbora* (Dug.) annyit tett, mint hazug; a *czigánynyelv* (Dug.): hazugság; a *czigánygaras* (Vajda), *czigánytallér* (LevT.): hamis g. és t.; a *czigánykereset* (Bar.) és *czigányjövedelem* (Dug.): csalás, lopás, melyért aztán bőven kijárt a *czigányabrak* (Sl.): vagyis a verés. A tüzes vasszikrának *czigánybolha* (PPB.) elnevezése nyilván a czigányok kovács mesterségére vezető vissza.

Akadnak tréfaszók, melyeknek forrása valamely történelmi anekdota. Érdekes idevágó példák teszem a *laczikonyhája* (PPB.): vásári korcsma, meg a *lászlókirályszekere* (Valkai) és *bástaszekere* (Bod.): kordé, taliga elnevezések. Az első a hagyomány szerint II. Ulászló királyunk nevéből eredt, a kit a szavajárásáról nemcsak „dobzse király“-nak, hanem fitymálva egyszerűen *Laczi*-nak is neveztek. Jóságossága miatt gazdálkodni nem tudván, addig jutott a szegénységben, hogy utóljára a mészárszékekben se kapott szóra húst. Ezért, mint Dugonics beszéli (Pbd. 2: 249.): „a Budai vásárok üdején Inassát azon sátorok alá küldötte, melyekben disznóhúst sütni, és juh hússal árulni szoktanak és így lakott jól királyi palotájában. Ezen sátorokat elsőbben Inassai, osztán az egész ország *Laczi konyhájának* neveztek egészen e mai napig.“ A *lászlókirályszekere* név eredetéről a Bécsi-krónikában (1342.) azt olvassuk, hogy Kún László király idejéből való. Ennek uralma alatt ugyanis az igavonó barmok a folytonos rablás-fosztogatás miatt annyira megritkultak az országban, hogy az emberek kénytelenek voltak magukat fogni a kétkerekű taligákba. S eme történelmi hagyománynak valószínűségét „a Kún László szekere szorot“ (elszegényedett, Dug.) régi szólás-módunk is erősíti. A *bástaszekere* származásáról Bod Péter ezt írja Polykárpusában: „A taliga, mellyet az emberek akkor gondoltak-fel a szükség miatt, akkor neveztetett volt Bástaszekerének“ (52.). Bást György zsarnoki uralma (1601—1604.) kétségtelenül elszegényítő volt Erdélyre nézve; de annyi bizonyos, hogy nem pusztán ez az ok, hanem a régebbi közszájon forgó *lászlókirályszekere* is közrehatott a *bástaszekere* név felkapásában. Történelmi anekdotából keletkezett a bitang jószágnak *csákiszalmája* (Kis-V.) elnevezése is. A történelmi hagyomány szerint ugyanis, mikor a lévai uradalom a jószívű Csákyakról az Ester-

házyakra szállott, ezeknek tisztjei e szavakkal riasztották el az uraság szalmáját régi mód dézsmáló lakosokat: „Hallod-é, ez nem Csáky szalmája!” (Szirm. 22., Dug. 2:76.). Ha Pázmány szavainak hitelt adhatnánk, akkor a tréfaszerzők, bolondozók közös *markalf* nevét is a történeti hagyományból eredettnek kellene tartanunk. Pázmány állítása szerint tudniillik „*Marculphus* Salamon királyunk udvari bolondja“ lett volna (Kal. 274.). Szirmay ellenben a „szép vagy, mint a régi *Markalf*“ szólásmódnak említésénél (Hung.¹ 110.) I. Mátyás királyénak állítja. Ámde mindkét állításnál sokkal valószínűbb az, hogy a *markalf* elnevezést az 1574-ben Heltaitól fordított (utóbb is többször lefordították!) Salamon és Markalf tréfás mondája tette a bolondozás tipikus alakjává. Ennek hőse az esetlen formájú, furfangos *Markalf* paraszt, a ki tréfaival mindig kifog a bibliai bölcs Salamon királyon.

Népmesebeli alakok nevéből lettek köz-tréfaszókká: a *vasgyúró* (Bar.): erős; *csalóka-péter* (Kass.): hamis, ravasz; *hamupipóke* (Dug.): kemenceőrző, sutbanülő; *lusta-kati* (Dug.), *röstferkó* (Dug.). A Rettégi naplójában előkerülő *galuska-mihók*: félkegyelmű név is valami német eredetű meséből (vö. *hanswurst*) kerülhetett a nép szájára.

Érdekes régi magyar babona szülte a vénasszonyoknak gúnyos *szentgellérthegyitánczos* (Dug.) elnevezése, melylyel eredetileg csak azokat illették, a kiket boszorkányoknak tartottak. A magyar boszorkányok ugyanis a népbabona szerint éjfélkor meg szokták nyergelni a seprőt s rajta Sz. Gellérthegyére lovalognak, a hol azután az ördögökkel tánczolnak. A bortalan ebédnek egykori *ördögébéd* (Dug.), valamint a csekély v. semmi ételűnek *farkasvacsora* (Dug.) neve ugyancsak népi babona szülte. E babona szerint az ördögök úgy tartják fiaikat, hogy enniük adnak, inniük semmit se; a farkasok pedig megfordítva cselekszenek. Népünk babonás természetének egyik bizonyossága a *jerutánnam* név is, mely a „szerelemre gerjesztő étető“-nek (MA., PPB.) volt közkeletű kifejezője.

A tréfaszók egy tekintélyes csoportjának a közmondások és szólásmódok adtak életet, még pedig kétféleképpen, t. i. vagy úgy, hogy a közszólásokból összevonással egy-egy szó lett, vagy úgy, hogy csak egyik szavuk kelt külön közszájra.

Összevonások például a következők: *nyakborbély* (hóhér, Dug.), mely a „nyaknak hóhér a borbély“ szólásmódnak egybevonása; *tökfejű* (Matkó): * „Tök a feje, gané a veleje“; *tökkelütöttfejű* (Kis.-V.): * „Tökkel ütötték fejét“; *enyveskezű* (tolvaj, VÉ.): * „Enyves keze van, kezéhez ragad minden“; *farkcsóválás* (hizelgés, Kr.): * „Farkát csóválja, mint a róka.“ Jóval gyakoribb azonban a másik eset, a mikor a közszólásnak egyik fontos szavát kapják ki s alkalmazzák jelzőül. A „megjött Antal Budáról, zöld ágat hozott“ (er ist aus der narrenzunft., MA.) tréfás anekdotán alapuló szólásmódnak gyakori használatá tesztem, a benne emlegetett *Antal* nevet a „döre, ostoba“ fogalom általános jelzőjévé tette („*Antal* a fejed: Cescon habitus“,

Kis-V.). Ekként származtak azután az *antalkodás* (Gyarm.): dummheit és az *antalodik, elantalodik* (Misk.): dumm werden tréfás kifejezések. Szintén közszólásból vált ki a dörék másik tréfás elnevezése, a *bolond-istók* (Szirm.), melynek forrása a „betekintett, mint *Bolond Istók* Debreczenbe“, ismert régi anekdotás szólásmód (Dug. 1:114.). A „szeles“ fogalom szokásos *hübele-balázs* (Kov.) neve ugyancsak közmondásból lett jelzővé, t. i. a „*hübele Balázs, lovat ad az Isten!*“ (a szelesekhez intézett figyelmeztető közszólás, Decsi. Vö. *hü bele képpen*: temere és *hü bele módon*: u. a., Sl.). Sőt a *balázs* nevet magában is használták utóbb a „szeles“ értelem kifejezésére: „*Balázs*, mondja Szirmay, hominem ventosum significat.“ (Hung.¹ 78. Vö. „Elég az, hogy *Balázs* a neve“ szm., Dug.) Hogy nőkre éppen a *Margit* nevet (*szapora-margit, szeles-margit*) alkalmazták a „szelesség“ jelzőjeül, ennek alapja kétségtelenül abban a hajdani szokásmondásban rejlik, hogy „*Margit asszony, deres ló, ritkán válik abból jó*“ (VÉ.). Az akasztókötélnek tréfás nevét: a *pótrást* (Dug.) az „egy *pótrán vették a nyakravalóját*“ szólásformából kapták ki. A *másnak keze-lába* (Dug.) szólásmód utóbb csak *kezelába* (Fal.) lett „mindenes“ jelentéssel. A „*hátán háza, kebelében a kenyere, mint a csigának*“ (Dug.) hasonlatból később csak a *hátánház* (Dug.) maradt meg a szegények jelzőjeképpen. A szegények másik tréfás neve a *testelke* (Dug.) meg a „*teste, lelke és a sodrófája*“ szólásmódban gyökerzik stb.

Szokásos alkalmi mondásokból is kerültek tréfaszók. Ilyenek pl. a *fogdmeg*: a katonafogdosók, pandurok, hajdúk tréfás neve, a mely bizonyára azért ragadt rajtuk, mivel hivataluk végzése közben többször szokták volt ezt hangoztatni. A büntetésnek (főleg verésnek) régi használatú *haddel-haddel* tréfászava szintén onnét eredt, hogy a bűnhődők avval szoktak kegyelmet kérni. A pletykának *temondád* (Vásárh.) neve meg kétségtelenül abból van, hogy a pletyka szerzőségét ezen mondással szokták másra harítani. Ide tartoznak a zajos mulatásnak *hejehuja* (MA.) és *dinomdánom* (Gyöngy.) elnevezései is.

Végül az idegen nyelvekből is merítettek őseink anyagot a tréfaszók alkotásához és alkalmazásához. Idegen szókat vettek jelzőkül, sőt külön alkalmaztak az egész fogalom tréfás megjelölésére.

Ekként lett Geleji Katonánál a „benfentes“ tréfa neve *intro-ember* (vö. lat. *intro*: belé és *intro, -are*: bemenni). Matkónál a „pagzadasszony“ *sainszolgáló* (vö. ném. *schein-*); az Actio Curiosában a „hamis ígret“ *mentirisajándék* (vö. lat. *mentiri, -iri*: hazudni), az „öleb“ pedig *sprinczkutya*. Kónyinnál a „számot nem tevő“ *bliktri-ember*; Czeglédinél az ittas *pítihangos* (vö. latin *pitiissare*: iszogatni; *pítizál*: iszogat, Matkó). Ezenmód keletkezett a *czokipohár*: bucsúpohár (PPB.) és a *czokikása*: kitolókása (Kr. Vö. ném. *zoki*), valamint a „bolondság“-nak *bónaóra* („Szokása szerint reájött a *bónaóra*“ szm. Dug.) elnevezése. Ide vág továbbá a „vénléány“-nak Szirmay említette *ó-virgó* neve is. Az idegen szók külön alkalmazása szintén elég gyakori. Például Rákóczy, a nagy fejedelem, az ujságot tót szóval tréfásan *novinká*-nak írja egyik levelében; Csúzy a részegest *pikó*-nak nevezi, a mely szó valószínűen a tót *piuko*

(sör, illetőleg söröcske) átvétele; az Actio curiosa a fizetést tót szóval *zapetz*-nek; Kónyi meg a „stercus“-t némettel *kukherdá*-nak mondja. A fősvények *sobrák*, *zsobrák* (MA.) neve a cseh-tót *žebra*k szónak csipős alkalmazása. A parasztos, durvás emberek egykori *koczipór* (MA.) jelzője nem egyéb, mint a német *kotzenbauer*-nek tréfás átmagyarítása; úgyszintén a semmirekellők *pernahajder* („*Pernahajder* volt az apád, egész rongyos familiád kuffárnétól származott“, Szirm.) is a német *bärenhäuter* névnek gúnyos alkalmazása stb.

Magától értődő dolog, hogy a tréfa tárgya és szava közt való kapcsolatot, vagyis a tréfaszó származását nem mindig lehet biztosan megállapítani, mert hiszen több közülök olyan alkalom szülötte, melyet az utókor előtt teljes homály fed. Hogy teszem a csutorát miért nevezték el őseink *vörösgyörgy*-nek, *vörösgyurkó*-nak (Csúzy), ki tudná manap megnyugtató magyarázatát adni!* Vagy hogy a lisztkásának, a kóficznak miért lett éppen *macskanadrág* (Bar.) a neve, bajos dolog volna biztosan kinyomozni. A nagyot hallókat mily alapon nevezték el *lámpértosok*-nak, szinte titok marad előttiünk, mert nincsen módunkban eléggé kiismerni apáink életkörülményeit. Ám, ha a régi tréfaszók egy részének (még pedig kis részének!) származásáról nem is lehet világos képet adni, a nagyobb résznek keletkezéséről az elmondottakkal, úgy hiszem, sikerült elfogadható értelmezést adnom.

(Vége következik.)

RÉTHEI PRIKKEI MARIÁN.

Taraczk.

A Nyr. XXVI. 202—204. lapjain azt fejtegettem, hogy a „mortarium, haubitz, mörser“ jelentésű m. *taraczk* német, még pedig bajor-német eredetű jövevényszó. A bajor szó *darav*, melynek alakváltozatai *tarrisbuchse*, *tarratz-puchse*, *tarresbucz*, **tarax*, s jelentése „ein geschütz, das auf dem wall, auf dem bollwerk aufgestellt wird“. Mivel már most a „bollwerk“ középkori latin neve *terratia* (ol. *terrazzo*, fr. *terrasse*), úgy véltem, hogy a m. *taraczk* végelemzésben a lat. *terra* „föld“ szóval függ össze.

Megvallom, ma már nem tudom nyugodt lélekkel aláírni ezt az állításomat. Még pedig azért nem, mert az OklSz.-ban vannak a szónak *trazk* (olv. *traszk*), *track*, *traczk* alakváltozatai is, a melyek azt látszanak bizonyítani, hogy a szó legrégebb magyar alakja *traszk* volt, s ebből fejlődött a *tarasz*k, illetőleg *taraczk*. Ezen fejlődés mellett pedig nem tartható fenn a bajor *darax*-szal való egyeztetés, mert ebből a régebb magyar *traszk* alak nem magyarázható meg.

* Magyarázatának eddigi próbálgatásait l. MNy. 1: 273, 371, 430, 460; 2: 378, 420; 3: 40.

Azt a magyarázatot sem lehet elfogadnunk, a melyet először SÁNDOR ISTVÁN adott (Sokféle IX. 105: „talán a tót *treszk* szóból, mintegy „pattanás, pattantyú“), s a melyet később LESCHKA is elfogadott.

A nélkül, hogy a Nyr.-ben megírt magyarázatomat végleg elvetném, áttérek nyelvünk más jelentésű *taraczk* szavainak magyarázatára. Kétségtelen ugyanis, hogy nyelvünkben több *taraczk* szó van, a melyek különböző eredetűek. Három ilyen *taraczk* szavunk van:

a) *taraczk* [régibb alak *trazk* (olv. *traszk*), *traczk*, *track* OklSz., *tarazk* (olv. *taraszsk*), OklSz., NySz., *tharaszsk* NyelvFüz. 30:15]: mortarium, haubit, mörser. Eredetéről l. a fentebb mondottakat.

b) *taraczk* [régibb alak *tarazk* (olv. *taraszsk*) MA³ magy.-lat., népnyelvi alakváltozat: *taracz* MTsz.]: a) colubrina, triticum repens, schlangenwurz (NySz., CzF., MTsz.). b) vad-inda (MTsz.).

c) *taraczk* [régibb alakja *taraszsk* M. Könyvsz., újf. VII. 108]: vassalak (CzF., MTsz.; szerintük Erdélyben járatos szó).

A b) és c) *taraczk* szavak közül először a „colubrina, triticum repens“ jelentésű *taraczk* szóval foglalkozom.

GYARMATHI (Vocab. 76.) s utána CzF. ezt a m. *taraczk* ot a lat. *taraxacum* szóból magyarázta, a melyből azonban sem a szó jelentését, sem pedig hangalakját nem érthetnők meg.

LESCHKA (Elenchus 227) ezt írja: „*Taratzk*, colubrina, schlangenwurz, die feldschlange, das feldstück [értsd itt az „ágyú“ jelentésű *taraczk*ot is]: sed in utroque significato slavicae videtur esse originis, nempe in priori *trsk*, quod aliqui *tarsk*, alii *taraszsk* et *taraszka*, alii denique *trusk* et *truskavec* exprimunt, et polygonum apud eos significat: in posteriori autem, cum tormentum significat (russ. poljovája puska), ex *traszk*, *tresk*, i. e. fragor, ita, uti *buska*, *puska*, a *buch*, *puh*“.

E szerint LESCHKA a „fű“ jelentésű *taraczk*ot a szláv *truskavec* „polygonum aviculare“ (JUNGEM.), a „mozsárágyú“ jelentésű *taraczk*ot pedig a szláv *tresk*, „fragor“ szóból származtatta. Leschka magyarázatát elfogadta MUKLOSICH is; Slav. El. című művében ezt írja: „866. *trěsk* fulmen, eig. wohl fragor nsl; *tresk* slovak — *taraczk* Feldstück, Böller“ | „872. *trusk*: *truskavec* hippuris čech., slov.(ak); *taraczk*: perjének neme szöllőben, Tájyszótár; Quecke* (vö. Nyr. XI. 513)“.

Mielőtt tovább mennék, meg kell említenem DANKOVSKY magyarázatát is, a ki Lexiconában ezt írja: „*Taratzk* (*treszk*, illyr, sl.) fragor, das Krachen, 2. colubrina, die Feldschlange“. E magyarázat teljesen önkényes. A m. *taraczk* sohasem jelentett „fragor“-t, ezt DANKOVSKY az egyeztetés kedvéért eszelte ki; a lat. colubrina jelentett ugyan „mozsárágyút“ (vö. MÁRTON szót.), de a ném. feldschlange-nek sohasem volt „taraczkfű“ jelentése.

* Ném. Quecke = taratzkgyökér, perjegyökér MÁRTON Ném. m. d. szót.

A „mozsárágyú“ jelentésű *taraczk*-nak szláv *trěsk* (vö. Mikl. EtWb. 361. lp.: *trěskz*: schall, *trěszk*: gekrach stb.) szóból való származtatását, mint a Nyr.-beli czikkemre hivatkozva fentebb elmondtam, teljesen hibásnak tartom. Marad LESCHKA-MIKLOSICH magyarázatának második része, t. i., hogy a m. *taraczkfű* a cseh-tót *truskavec* „polygonum aviculare“ átvétele. Ilyen alakban ez az állítás sem helyes, a cseh szó azonban rávezetett a m. *taraczkfű* eredetének helyes megállapítására.

A cs. *truskavec* (polygonum aviculare JUNGM., knotengras, angergras RANK) nemcsak a cseh nyelvben fordul elő, hanem megvan a szlovénben is: *trůskavec* = polygonum aviculare, der vogelknöterich (PLETERŠNIK). A „polygonum aviculare, vogelknöterich“ bolgár neve többek közt *trůskovec* is (vö. GEROV szót. és lejjebb a bolgár nyelvi alakváltozatok közt). Hogy ez a bolgár *trůskovec* és a szlovén-cseh *truskavec* etymologiailag összefügg e, nem e sorok célja kikutatni. A m. *taraczk* szó eredetére azonban az a fontos, hogy a szláv nyelvekben találtunk egy *trosk*- kezdetű szót, a melyből a *taraczkfű* hangalakja és jelentése kifogástalanul megmagyarázható.

A bolgár *trůskovec* képzett szó; azok a szavak, a melyekkel összefügg, a következők:

a) bolg. *trošk* (MIKL. Lex. p.), *trůszk* (MARKOV: Fr. bolg. r.č., MIKL. EtWb., GEROV szót.), *trůsák* (DUVERNOIS, MARKOV, GEROV), *trůsák* (CANKOFF 211.), *trůska* (GEROV), *trůskovec* (GEROV), *trůskot* (DUVERNOIS, MARKOV, BOGOROV, GEROV, Sbornik XX. 2, 75., MIKL. EtWb.): 1. cynodon dactylon, triticum repens (GEROV), agropyrum repens, le chiendent (MARKOV, BOGOROV), 2. polygonum aviculare (GEROV), 3. art ukrtaut (MIKL. Lex. p., EtWb., DUVERNOIS, CANKOFF 211);

b) szerb-horv. *troškót*: polygonum aviculare, vogelknöterich VUK,³ IVEK.-BROZ, (vö. még ŠULEK, Jugosl. imenik bilja: agropyrum repens és a *trosk*- kezdetű szavaknál);

c) egyházi szláv nyelvemlékekben: *troškotz*: ἄρωστος herbae genus, art pflanze (MIKL. Lex. p., EtWb., VOSTOKOV Cerkl. slov.), Szláv eredetű az oláh *troscot*: trainasse, centinode, herbe à cochon, DAMÉ ÉS CII. II. 419: polygonum aviculare).

d) Kétségtelennek tartom, hogy etymologiailag idevaló a szlov. *trůsk*, *trůska*, *trůskva*: hügelerdbeere, fragaria collina (PLETERŠNIK).

A m. *taraczk*, mind jelentésére, mind pedig hangalakjára nézve legjobban a bolg. *trošk* szóból magyarázható meg, legvalószínűbb tehát, hogy a m. *taraczk(fű)* egy egyh.-szláv *troškz*: triticum repens szó átvétele.

Végül csak azt említem még meg, hogy FICK EtWb. II. 3, 570. lapján a bolg. *trošk*, egyházi szláv *troškotz* szót a litv. *trěszke* (heidelbeere, schwarzbeere, preisselbeere, Vaccinium myrtillus, NESSELMANN Lit. Wb.) névszóval veti egybe.

A „vassalak“-ot jelentő *taraczk* eredetével tudtommal még senki sem foglalkozott irodalmunkban. A következő adatok azonban

létségtelenné teszik, hogy ez is szláv eredetű jövevény: szlov. *trōsk*, *trōska*, *trōskev*, *trōskva*, *trusk*, *truska*: der bodensatz, die hefe, die schlacke (PLETERŠNIK, MIKL. EtWb.: *troska* és *droždije* szavaknál); szerb horv. *troska*: schlacke, scoria (VUK,³ IVEK.-BROZ), *truska*: scoria, feccia di metalli (STULLI); bolg. *trūska*: siny lumpy, čto otvrčjaty ot železo, koga sja kove (GEROV); magyarországi kis-or. *trošká*: salak, hulladék (MITRÁK); cseh *trūska*, *truska* (JUNGM.). *trusk*: (Rank) schlacke.

Az *u*-val hangzó alakok közül a cseh nyelvire megjegyzendő, hogy a mai *trūska* régi cseh **trōska* helyett való; a többinek *u*-ját nem tudom megmagyarázni (l. MIKL. EtWb. 362.).

A m. *taraczk* legkifogástalanabban a szlov. *trosk* alakból magyarázható meg, de nem lehetetlen a *troska* és a *troskev*, *troskva* alakok átvevése sem. Ha a m. *taraczk*-ot a *troska* alakból magyarázzuk, hivatkozhatunk a *beszéd*: egyh.-szláv *besēda*, *lapát*: egyh.-szláv *lopata* átvételekre, ha pedig a szlov. *troskev*, *troskva* alakokból indulunk ki, akkor fel kell tennünk egy egyh.-szláv **trosky* főnevet (*ū*-tövé főnév, vö. MIKL. Vergl. Gr. II. 61), mert a szlov. *troskev* és *troskva* csupán ebből magyarázható. A mint lehetséges átvételek *murok* < **mrky* (szlov. *mrkva*, *mrkev*), *reték* < *rědky* (szlov. *retkev*, *retkva*), *tök* < *tyky* (szlov. *tikev*, *tíkva*), *baraczk* < **brčsky* (szlov. *breskev*, *breskva*), *palaczk* < **plosky* (egyh.-szláv *ploskva*), a melyek mind *ū*-tövéek, épp úgy lehetséges a m. *taraczk* < **trosky* (szlov. *troskev*, *troskva*) átvétel is.

Mindent összefoglalva, cikkeinket a magyar szófejtő szótár részére így fogalmazhatjuk meg:

1. *taraczk* [feltehető legrégebb alak **troszk*, később *traszk* (irva *trazk* OklSz.), *traczk* (OklSz.), *tarasz* (irva *tarazk* NySz.); latinositott alak *taraszku*s és *taraczka* BARTAL] mortarium, haubitz, mörser; — elfogadható magyarázata nincs:

a) MELICH J. szerint bajor-ném. *darax* (terrass-büchse, eingeschützt, das auf dem wall, auf dem bollwerk aufgestellt wird), részletesen Nyr. XXVI. 202;

b) SÁNDOR I. (Sokféle IX. 105.), LESCHKA (Elench.), DANK. (Lex.), MIKLOSICH (Slav. El. és EtWb. *trěsk*-) szerint a szláv *trěsk*: schall (bolg. *trěszk*: gekrach; vö. MIKL. EtWb. 361: *trěsk*-) szóból; e szerint a szó körülbelül azt jelenti, a mit a m. pattantyú. E nézet hang- és jelentéstani okokból kevésbé valószínű.

2. *taraczk* [feltehető legrégebb alakja **troszk* > **traszk* > **traczk*, ebből a mai *taraczk*; alakváltozat: *tarasz* (irva *tarazk* MA.³ m.-lat. rész), *taracz* MTsz.]: a) colubrina, triticum repens, schlangenwurz (NySz., CzF., MTsz.); b) vadinda (MTsz.);

≅ bolg. *trosk* (más képzéssel: *trōska*, *troskot*, *troskovec*): triticum repens, polygonum aviculare, art unkraut (GEROV, MARKOV, BOGOROV, DUVERNOIS, MIKL. EtWb.). A szerb-horvátban, az egyházi szláv nyelvemlékekben s (jövevényiszóként) az oláhban a különféle képzésű szavak közül a *troskotš* alak fordul elő (vö. MIKL. Lex. p.) VUK,³ IVEK.-BROZ, ŠULEK, Jugosl. imen., Čih. II. 419.).

3. *taraczk* [feltehető legrégebb alakja **troszk* > **traszk* *traczk* > *taraczk*; alakváltozat *tarasz* M. Könyvszemle Ú. f. VII. 108.] vassalak (CzF., MTsz.; Erdélyben járatos tájszó);

< szlov. *trôsk*, *trôska*, *trôskev*, *trôskva* (PLETERÛNIK), szerb-horv. *troska*, *truska* (VUK, ³ STULLI), hazai kisor. *truskà* (MITRÁK), cseh *trûska*, *truska*, *truska* (JUNGM. RANK). A szó mindenütt vassalakat jelent; a bolg. *trûska* = vasforgács (GEROV).

MELICH JÁNOS.

A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése.

VI.

Alexander Bernát s *Bánóczy József* 1880-ban indítják meg a Filozófiai Írók Tárat. Ennek a vállalatnak ma már számos kötete két, sőt három kiadást ért, a mi fényesen mutatja, hogy a bölcsélet bizonyos fokig való népszerűsítésének kérdését sikerrel oldotta meg. S ennek a sikernek talán nem kis oka éppen a vállalat nyelvi oldala. E művek legnagyobb része fordítás, mely talán még jobban próbára teszi a műnyelvet, mint az eredeti munka, melynek írásakor a gondolattal együtt születik meg a szó. *Alexander* és *Bánóczy* ritka tapintattal találják meg a közműveltség nyelvében, tehát kiforratlan formájában a bölcsélet műszavait és fordulatait; nem csinálnak új szavakat, csak a régieket igazítják.

A FIT.-nak műnyelve hosszas nyelvészeti kutatás eredménye, a miről *Bánóczy József*nek a Nyr.-ben megjelent cikkei a tanúk (5:198, 5:245, 6:10 stb.; 7:291, 357; 8:7 stb.; 11:158). Néhány műszóra vonatkozó fejtegetését érdemes már azon batás miatt is, mely elterjedésükben nyilatkozik, újból tárgyalni. Élesen rámutat arra az elvre, hogy nem új szócsinálás, hanem meglévő szótöveink továbbképzése szükséges. Ezért egy-egy gyökérszót tárgyal, melynek összes származékait vizsgálat alá veszi, pl. *érezkelti* (empfinden), *érezkélés*, *érezkélet*; az utóbbi helyett részben a 70-es évektől kezdve az *érzet* alakult ki; *érezni*, *ézés* v. *érzelem* (fühlen, Gefühl); *észlel*, *észlelés*, *észlelet* (wahrnehmen, wahrnehmung).

Legbetelebán az *elme* szó történetével s jelentésánával foglalkozik. Codex- és könyvirodalomból kimutatja, hogy általában a benső élet kifejezése; benne van az *értelem* s *érzelem* egyformán. Az *elme* bölcséleti értelemben az, a mi bennünk érez, fölfog, gondol és kíván. Kantnál hasonló a *mens* és *genüth*, de nála inkább metafizikai s nem lélektani műszó; a magyarban az *elme* belső activ világunk összessége, belsők öntudatos működésének alanya. A többi nyelvek közül legfeljebb az angol *mind*-nek felel meg; s minthogy

a németben nincs meg, a nyelvújítás után nem is használatos; „hogy e korban sem halt ki végkép, talán csak annak tulajdoníthatni, hogy kész trochaeus és gyakran igen tisztességes rimpár kerül ki segítségével“ (NyK. 14:166. l.). Bánóczi e tekintetben elhamarkodja ítéletét; a nyelvújítás *alatt és után* épp úgy él e szó, mint annak előtte. Íme egy kis böngészet:

Benyáknál (Manuscripta in re orat. 1776—1821): elme: mens; elmeség: ratio; elmés; elmélés: crisis; elmemunkálkodás: functio mentis; elmeftuttatás, elmefüggesztés: reflexio; főnható elme: mens subtilis; elmetzél: objectum; elmekép: idea. *Horváth* Adámnál (Psych. 1789.) elmenehézítő s az elme számtalanszor. *Márton* Istvánnál (Ker. theol. mor. 1796) széles elméjü, elmesség, elmekényeztetés. *Sárvári* Pálnál (Mor. philos. 1802, 1804): köznép elméje, nehéz elme, könnyen tanuló elme, kurkászó elme, közönséges emberi elme. *Ercsénél* (A philos. 1813): elmebeli talentum v. elmesség; elméskedés, éleselme, *Szabó* Andrásnál (Philosophiára vezető értekezések. Erdélyi Múzeum 1844) az elme ingenium, talentum, genie; elmeftuttatás, elmesség (1815. évf. 92.). A Tud. Gyűjt. 1817. 83. l. találjuk az *elmeállapot* szót („csendes elmeállapot a halálkor“). Tud. Tár 1843. 86. l. elmetehetség. *Purgstaller** (A bölcsészet elemei 1843) elmeszülemény (I. 26.), elmejáték (I. 29.), elmeszórakozás (I. 30.): elmeftuttatás (III. 123.). *Wargha* János (Eszmetan 1870); elmélés (I. l.); *Hunfalvy* Pál Platon-fordításában úgyszólván minden lapon használja; *Erdélyi* J. ily összetételben is: elmejáras, szépelműség stb. stb. (Az *elmemozdító*-ra nézve v. ö. MNy. 3:318.)

A concretre Bánóczi az *összevontat* ajánlotta, mert ez az elvonas útján kapott jegyeket egy egyedben vonja össze; a spontaneitásra az *öntevékenységet* v. *öntékenységet* (!); a concret azonban továbbra is csak concret maradt, a spontán pedig *önkéntes* lett. A Nyr.-ben és fordításaiban ezen műszavait találjuk:

ellentét: contrast; *ellentétel*: antithesis; sarktétel: axioma; *tételez*: setzen; összetételezés: synthesis; tételes: catheticus; *főltevéses*: hypotheticus; *kérdéses*: problematikus; *tényleges*: assertorius; állomány: substantia; állományosság: substantialitas; *járulek*: accidentia; *járulekos*: accidentalis; *magánvaló*: ding an sich**; *lényeg*: essentia; *körbenforgás*: circ. vit.; *törzsfogalom*: cathetoria, urbegriff (vö. Köteles, Philos. Anthropol. 1839. 135. l. *törzsökös fogalom*; *Purgstaller*, A bölcsészet. 1843. VI. 112. *tösfogalom*; *Bachich*, Tudományoknak veleje. 1821. 218 l. *törzsökös*: subjectum stb.; *tulajdonítmány*: attributum (1863. már Kerkapolyánál); *álladék*: substratum. A *megokol* elterjesztése Bánóczitól való (vö. NyUSz.). Néhány kivételével (összevont, öntékeny, összetételezés, álladék) Bánóczi műszavai ma is élnek.

* Bánóczi éppen őt is vádolja, hogy nem használja az *elmét*.

** *Apáczai* analogiájára: magán való foglalás: axioma, v. ö. *Verseggy* Lexiconjában substantia: *magá való*; Tud. Gyűjt. 1840. 9. l. *magalét*: nomenon, ding an sich. Bánóczi *magánvalója* ma már úgyszólván kizárólagos használatú (vö. pl. Athenaeum 1902. Harcz a magánvalóért cz. értekezést.). — *Szinnyei* újabban egészen más fogalomra, a *concret*-re foglalja le a *magánvalót*, (A magyar nyelv 1904. 35. l.).

Alexander említésreméltó szava az *elmeszerűség*, melyet „A philosophia történetének eszméje” (1878. 98. l.) cz. művében használ először. Az *elmeszerűség* azt jelenti, hogy a gondolkozás fejlődésében az elme természete viszi az uralkodást; több tévedést látunk a philosophia fejlődésében, mint igazságot, de mindig oly tévedést, mely az elme természetéből folyik: innen *elmeszerűség*. Ez tehát a gondolkozás azon sajátsága, hogy tévedéseiben is az elméből fakad; itt tehát a lélektani mozzanat van előtérben, nem a logikai, mint az *észszerűség*nél.

27. Bölceleti műnyelvünk ügyét erősen fölkarolta még *Kiss János* Bölceleti Folyóirata (= BF.). Mindjárt megindulásakor (1885) külön rovatot nyitott „A bölcelet magyar nyelve” czímen, mely eleinte némi élénkséget mutatott ugyan, de már a 3. évfolyamnál részvét hiányában be akarta e rovatot zárni a szerkesztő. A BF.-ban Szabó Mihály a magyar lélektan ősi nyelvünkben élő műszóit kutatja (2:144), de egész ábrándos nyelvészkedéssel akarja bölceleti műnyelvünk őstörténetét megértetni. Így jár el pl. az *emlék* szó magyarázatánál. Szerinte bölcelettel foglalkozó (?) őseink a lélek azon ténykedését, mely a külvilág tárgyairól szerzett ismeretek megerősítésében nyilvánul, az *emel* ige származékaival jelölték. *Emel* nyelvünkön = elért tárgyat helyéről fölvesz, tart; *em(él)ő*: *emlő* az, a ki v. a mi valamit emel, tart; *em(él)ék*: *emlék* maga a fölemelt tárgy. Ha Horváth István hazafias lelkesedésétől halljuk ezt, nem csodálkozunk; azon kor tudatába beillett az efajta nyelvészkedés és tisztelettel nézünk feléje. De manapság ilyen erőszakos és légből kapott magyarázat nevetséges. Szabó M. azonban tovább is megy; (BF. 3:540). Mivel az *emel* fogalomnak ellenkezője az *ejt*, ezért az öntudatból kiszorított *emlékre* azt szokás mondani: *felejt*: *félre ejti*, mi nyiltan jelzi, hogy az egyszer lelki sajátunkká vált *emlék* nem szűnik meg birtokunk lenni, csak újabb emlékek által *félre ejtetik*, mintegy háttérbe szorul.*

Maga *Kiss János* nagyon helyes és életrevaló elveket hirdet műnyelvünkre nézve (1:365. BF.). Lélektani és metaphysikai műszóit össze is foglalja, de szerintünk túlzó purista. Bemutatjuk folyóiratának több magyarítását; mivel azonban itt voltaképp a purismus és impurismus elvi harcáról van szó, műszavainak értékéről való fölfogásunkat azon általános keretbe illesztjük, melyben

* Ide vágnak *Volf György* kutatásai az ősmagyar bölceleti szavakról. A német *verstehen, vernehmen, empfinden, fühlen, aufmerken*, egytől-egyig elárulja, hogy alapja *stehen* (állani), *nehmen* (venni), *fühlen* (tapintani), *finden* (találni), *Marke* (jegy) és így valamennyi ma is hordozza az eredeti érzéki jelentést. Ellenben a mi nyelvünkben alig van logikai v. pszichológiai v. ethikai alapszó, mely az érzéki jelentés salakjától tiszta ne volna és a lelki dolgot minden érzéki vonatkozás nélkül ne fejezné ki. *Ész, elme, gond* [gondolkodás], *ügy* [figyelem], *bölcs, eszmélni, érteni, okni* [okulni], *ítélni* mindig tisztán lelki dolgot jelentett. Innen *Volf* azt következteti, hogy a magyar korán és jóval inkább hajlott az elvonásra, mint sok nagy, sőt legnagyobb műveltségű nép (Akad. Értes. 1897. 313. l.).

később az idegen szavaknak a bölcséleti műnyelvben való jogsultságáról szólunk.

alakszer: formula; alkalmasság, rátermettség, készség: dispositio; alanyias fölfogás: subjectivismus; tárgyias fölfogás: objectivismus; anyagelvűség: materialismus*; szellemvalló lélektan: psych. spiritualistica; beunrejlőleg, befoglaltan: implicite; benyomott eszme: idea impressa; dolog önmagában: ding an sich; eszmeelvűség: idealismus; egyenülés: adaequatio; *eredetető módszer*: methodus genetica; együttes és folytatólagos képzettársulás: associatio simultana et successiva; erőfeszítő és feloldó v. erőszegő érzelem: sensus sthenicus et asthenicus; eszmetan: metaphysica (már Warghánál is); egyedelvűség: individualismus; észelviség: rationalismus; érzék-élviség: sensualismus; életelviség: vitalismus; élettevelgés (?): functio (2:117); érzésméréstan: psychometria; értelemelvűség: intellectualismus; gyönyörrelvűség: hedonismus; haszonelvűség: utilitarismus (Lubrich szava); kételgés: scepticismus; képességi állapot: potentialitas; kételviség: dualismus; képzetalak: schema (Lubrich); lélekviség: animismus; mindenistenítés: pantheismus; meghatározottság: determinismus (Lubrich); meghatározatlanság: indeterminismus; mindenistenelvűség; pantheismus;** névvitató: nominalista; összetes, egybegondolt: concretus; szokványos: habitualis (BF. 1888. évf. 358); szálfinom: subtilis; szenteskedéselvűség: pietismus; ténylegesség: actualitas; tapasztalatelvűség: empirismus; természetelvűség: naturalismus.

28. Az idegen szavaknak a philosophiai műnyelvben való szerepéről óhajtók a következőkben néhány elvet körvonalozni, mert mai műnyelvünk bizonyos szempontból ugyanott van, a hol volt a nyelvújítás előtt. Nagyon sok bölcselőnk idegen, különösen német járom alatt nyög: az idegen eszjárás pedig idegen gúnyát is ölt, a magyar nyelv szellemének képei elhalaványulnak, sőt sokszor teljesen kivesznek s vége van „a szűztiszta, cseppentett magyar nyelvnek“. Kinevetjük a népet perszóniás beszéde miatt, pedig sok idegenkórságban szenvedő tudósunknak is ilyen a nyelve. A sok *főlöstleges* idegen szó fitymálja hangrendünket, elrabolja nyelvünk gördülékenységét. Bár a bölcséletben a stílus értelmessége a fő, de nagyon kívánatos hozzá még az előadás szépsége, a nyelv hangzatossága is. A philosophiában türelmesebb, kevésbbé kényes a nyelv, mert a tudomány tartalma mindenütt azonos, csak a nyelvi köntös változik; míg a költői irodalomban, mely teljesen az alanyi érzelemből és gondolkodásból fakad, a nyelv is a maga eredetiségében tör elő; „a költészet nem valami kosmopolitikus zagyvalék, se nem az egyedi hóbort megnyilatkozása, hanem egyes-egyedül a *nemzeti* szellem és nemzeti élet hű tolmácsa“ (Nyr. 2:50). A tudományos irodalom ellenben sokszor követeli az idegen szókat. Tartalma mindenütt egyforma a világon, egyetemes színű, erre törekszik a nyelvben is. Minden kultur-

* Simonyi Zsigmond is 1874. *anyagelvet bölcsészeket* emleget (Müller M. fölv. a nyelvtud. I. 15. l.)

** Lubrich gyakran föléleszti a Phil. szertelen szavait.

nemzet hozzájárul egy-egy fogalommal a philosophia nagy gondolatépületéhez, kell tehát benne sok idegen szónak is lenni. De meg annyi eredeti szavunk sem lehet, mint a mennyit egy-egy évtized tudományos eredményei követelnek, ha mindjárt nem is szenved nyelvünk képzési meddőségben. Újonnan faragott szóval ne próbáljunk kísérletet, mert a nyelv erőszakosan nem fejleszthető, a mit a nyelvújítás története is bizonyít. Először érthetetlen az új szó, majd feneketlen vitatkozás, végül a neveltség tárgya. Minek olyan magyar műszó, melyet folyton magyarázni kell? Vannak ugyan helyes alkotású új szavaink is, de ezek többnyire nem földik az idegent a *szakszerűség pontosságával*. Ilyenkor kénytelenek vagyunk az illető tudományos (itt philosophiai) szakkörben megtartani a „régí“ idegent. Itt mit sem ér a hazafiaskodás; hisz akárhány nagynevű tudósunk igyekezett műnyelvünkbe magyar szót beoltani s a nyelv vérkeringése még sem fogadta be, nagyhamar kivetette.

Azonkívül számos bölceleti fogalom változik, fejlődik, sőt néha olyan tisztuláson megy keresztül, hogy az idő teljesen lemossa eredeti jelentését (pl. dialektika, metaphysika). Az idegen szó kibírja a fogalmak ilyen kathegorialis átváltozásait, mert viszonyosan véve évszázadokig egyet jelent,* de nem bírja ki a magyar szó, melyet, mihelyt tartalma megváltozott, újjal kellene fölcserélnünk.

A tudományos fogalmak pontos szavakat követelnek; sokszor egy mákszemnyi hasonlóság vagy vonatkozás megszünteti azon fontos műnyelvi jogunkat, hogy a köznapi nyelv szavát lessük el, mert a tudományban esetleg határozatlan volna. Ha azután mégis a közélet szavát erőszakoljuk a tudomány műnyelvébe, ez nagyon általános, határozatlan lesz, úgy hogy végre is csak rámutat, de nem fejezi ki a fogalmat. Ilyenkor nagyon vigyáznunk kell arra, hogy a közélet szavának egy nagyképű meghatározással más értelmet vagy csak árnyéklatot is ne kölcsönözzünk, mert a közélet szavának jelentése nem kényünk-kedvünk szerint való nagyság, hanem egy nagy X, melyet ki kell keresnünk. Hetényi pl. az *ész* szót jelentéstörténetére való minden tekintet nélkül az *intellectus*ra foglalja le, holott az kezdettől *értelmet* jelentett;** természetes, hogy ez a változtatás teljes fogalomzavart szül; szerinte *esze* van a baromnak is, de *értelme* nincs. Szontagh viszont a formalismust *alakoskodás*nak nevezi, meg nem gondolva a köznyelvben való értelmét. Ilyen esetben hagyjuk meg inkább az idegent. Ezek az idegen műszavak azonban nemzetközi és szükségesek legyenek és ne derűre-borúra alkalmazzuk őket, mert a sok *-vitas*, *-tio*, *-alis*, *-ismus* csak szeplők a nyelv szűztiszta testén. Ha valamely helyes és életrevaló magyar műszó nem jut

* Pl. mást jelent a *középkori realismus*, mely szerint csak az univerzaliák léteznek, s mást a *mái realismus*.

** Tudom. Tár. 1837. II. k.

azonnal eszünkbe, ne törjük fejünket rajta. Lélektanilag a szó úgyis a gondolattal mintegy véletlenül születik, ötletszerű; nem lehet műszót mesterségesen, mintegy megrendelésre készíteni; önkénytelenül villan fel s ezt kell azután különféle helyzetekben s fordulatokban kipróbálni.

Sokan arra hivatkoznak, hogy a görög v. latin műszót a magyar nem fődheti teljesen s a magyar műszó használatával bizonyos árnyéklatot vagyunk kénytelenek föláldozni. De próbáljuk csak alkalmazni a magyar műszót; lassanként a sokféle helyzet, melyben előfordul, ugyanoly értéket kölcsönöz neki, mint a milyen az eredeti görög, v. latin szónak van s lassanként a nyelvtudat ezekkel a magyar szót azonosnak tartja. Természetes, hogy a szavak értelmének teljes kiegyenlítődése nem is egy-két év munkája. A magyar bölceletnek csak egy százados fejlődése van. Ez nem elégséges arra, hogy a magyar műszók kellő történelmi fejlődésben úgy megszilárdulhattak volna, mint az idegenek.

Nagy akadálya ennek a megszilárdulásnak az, hogy ma már kellő alapfogalmak és készültség nélkül boldog-boldogtalan philosophál. És éppen az ilyen félműveltek iratai roskadoznak legjobban a legtöbbször meg sem értett idegen szórajoktól. Az idegen szó ugyanis a tág nyelvismeret és tudományosság tekintélyes látszatát kelti, pláne a philosophia titokzatos füstjében, a mi rendkívül csábító.

A philosophiának a nyelv terén általában könnyebb dolga van, mint pl. a természetrajznak. A philosophiában csak műszavak (terminologia) szükségesek, a természetrajzban még műnevek (onomasticon, nomenclatura) is. *Whewell* vette észre* azt a nagy különbséget, mely a *műnyelv* s a *műnevek* jegyzéke között van, bár a kettőt még ma is sokan összezavarják s fölváltva használják. Így nálunk még a hatvanas években is. Mikor a természetrajz műneveit *Bugát* égbekiáltó magyarítása teljesen átalakította, minden állat-, növény- és ásványegyed magyar nevet kapott. Itt a nevek százezreiről van szó; ezeket a népnyelv alapján csak csinájával szabad magyarosítani. A bölceletben azonban nem így áll a dolog. Nincs benne száz meg száz egyedről szó; itt csak *műszavak*, de nem *műnevek* is kellenek. A természetrajz nyelvénél az is egyik főok az árkon-bokron való magyarosítás ellen, hogy a különféle rendszerek mind másképp nevezik az egyes ásványokat, növényeket és állatokat. A Német magyar tudományos műszótár (1858) még *Mohs* ásványtani fajneveit magyarosítja, melyről már 1861-ben *Szabó József* azt mondja, hogy elhagyott álláspont.** A szerint tehát, hogy melyik tudós rendszertanát vesszük alapul, változik részben a magyarosítás, mely csak a synonymikát táplálja. Itt tehát meg kell tartanunk nagyrészt a latin műszavakat; utóvégre is a tudomány nem lehet

* Whewell: History of Scientific Ideas. II. k. 1841.

** Szabó József: Magyarítás a természettudományokban. 1861.

a szóktól megbénítva; épp olyan rangú, vagy talán előkelőbb a tudomány, mint a nyelv érdeke.

A bölcséletben némileg másképp áll a dolog. Az egyszer meggyökerezett műszó századokig él ugyanazon fogalmi értékkel. Van ugyan minden nagy rendszeralkotónak bizonyos műnyelvi sajáttsága, pl. Aristotelesnek, aqu. Tamásnak, Leibniznek, Kantnak, Comtenak, Spencernek stb., de azért az eltérés még sem áthidalhatatlan és csak néhány műszóra vonatkozik, melyeket idegen alakjukban vagyunk kötelesek a tudomány érdekében megtartani. Ezek az *egyéni műszavak*.

De vannak a philosophiának oly műszavai is, melyek nemzetközi megállapítást nyertek s melyeket a tudomány kiforgatása nélkül nem lehet magyarosítani. Ez a világ- v. közműnyelv, mely különösen a részletes kutatásban teljesen nélkülözhetetlen. Ezen műszavak éppen olyanok, mint a chemiának képletei. Berzelíus föltalálta a chemiában a betűvel való jelölést s csakhamar a világ minden tudósa elfogadta ezeket s ma is egy század óta használja, sőt e vegytani jegybeszéd nélkül el sem lehet. A philosophiának ilyen jegybeszéde ugyan nincs, de nemzetközi kifejezései a tudomány szempontjából hasonló értékűek.

A chemiai képletek egyes tagjai (szén, kén stb.) nemzeti nyelven is kifejezhetők, de maga a képlet csak nemzetközi szókból áll; pl. a vas, hamuzsir- és nitrogéntartalmú szerves test vegyülete a ferrocyanalium ($2K_2FeCy_6$); nem bosszantó-e, ha *vaskéklenyhamanyt* olvasunk helyette? Így van ez a philosophiában is. Mindnyájan tudjuk, mit tesz *tapasztalni, érzékelni*; de ha ezen fogalmak egy magasabb fogalomkör tagjai, akkor már furcsán hangzik magyarosításuk, *még ha nyelvészeti kifogást nem is tehetünk ellenök*; pl. *tapasztalatelvűség, anyagelvűség, érzékelvűség* (BF.) helyett mindig jobb az *empirismus, materialismus, sensualismus*. Ilyenkor a föltétlen nyelvtisztaságra való törekvés megbosszulja magát; pártolóra nem akad, maga a szerző is félenken használja és úgy jár, mint a német *Oken, Vogler, Kobell*, a francia *Beudant* a természetrajzi műnevek terén.

Az élő nyelv a gondolatok közönséges közlekedési eszköze; ha a legjellegzetesebb bölcséleti fogalmat is e köznyelv szavaiba erőszakoljuk, nem vésődik be olyan mélyen, mert ugyanaz a szó sok más, leggyakrabban előforduló fogalommal a legszorosabb viszonyban van, míg az idegen szó — természetesen ezek száma kevés — külső formájánál fogva is alkalmasabb egy-egy fontos gondolat megrögzítésére. Ilyen néhány idegen szónak a bölcséleti műnyelvben lélektanilag az a szerepe van, a mi a matematikában a képleteknek. Ezeknek akkor van meg a matematikai gondolkodásban való oekonomikus hasznuk, mikor a műveletek természete olyan, hogy a figyelem legélesebb összpontosítását és mindannak távoltartását követeli, a mi alkalmas a figyelemnek nagy területre való szétszórására. *A philosophiában az idegen szavak hasonlóképp egy-egy oekonomikus értéket képviselnek. Ha*

fontos philosophiai fogalmat (pl. transcendentalis, rationalismus, criticismus stb.) oly szóval fejeznék ki, mely a közhasználatban más czélokra is állandóan használatos,* akkor nincs meg e szónak éppen közönségességénél fogva az a jellegzetes ereje, hogy alkalmas az illető fogalom *hirtelen* és *éles* fölidezésére. Ellenben az idegen szó ritkán kopik el a tudományos használatban, állandóan megőrzi figyelemébresztő és föntartó erejét.** Hisz pl. szellemi vagy társadalmi kérdésekről való számos gondolat aligha lett volna köztulajdonná, ha az ügyesen megválasztott idegen szók v. kifejezések mintegy be nem írják a köztudatba, a collectiv lélek tiszta táblájára. Ez az eszméknek olyan lélektani mesterfogása, mely lehetetlenné teszi, hogy csak egy pillanatra is a jelentést v. ennek valamely árnyalatát eltéveszszük (pl. ilyen a bölceleti műnyelvben az *evolutio*).

A szépirodalom el lehet az idegen szavak nélkül, sőt e téren szükséges is kiirtásuk, de a *szaktudomány* műnyelvében a tisztaság igénye nem követhet el erőszakot a tudományon, sőt sokszor magán a nyelven is.

Az idegen bölceleti szavakról való ezen rövid fejtegetésünk végső eredménye az, hogy használatuk a tudomány érdekében igen is megengedett dolog, de csak a jó ízlés határáig, melyet a nyelvünk iránt való tisztelet követel. Határozott szabályok természetesen nem adhatók; használatuk a helyzettől, a tudományos részletkérdésekben való fordulatoktól s jó magunk helyes nyelv-érzékétől függ.

A magyar bölceleti nyelv fejlődését nemcsak a fölösleges idegen szavak kerülésével, hanem a ránk ragadt idegen, különösen németes mondatszerkezet, magyartalan szórend, szóviszonyítás és kifejezések eltávolításával is előmozdítjuk.

Philosophiai munkáink műszavai legtöbbször akkora vámot szednek a művelt olvasótól, hogy ez a tartalom megértésére már türelmétől teljesen kifosztva érzi magát; elméje, ha egyszer keresztülvágta magát a gondolat nyelvi héjazatán, már nem fogékony. Ez is egyik oka a bölceleti irodalmunk iránt való érzéketlenségnek. Pedig szeret a magyarság is, különösen az újabb socialis áramlatok hatása alatt bölceleti tárgyokról hallani; érdeklődik a gondolkodás és élet nagy elméleti kérdései iránt, de természetesen úgy, ha ezek tiszta és világos nyelven vannak írva.

A matematikai szógyártó e tudomány nyelvkincsének csak belügyminisztere, mert a matematika sohasem lép ki a maga elvontságából a közönség elé, nincsen külügye; a legszorosabban zárt tudománykör, legföljebb a középiskolai tankönyvek alapfogalmaira való szavak követelnek nagyobb gondot. De a philosophia nem szárad bele mindig a tudományos szakszerűségbe;

* Pl. *anyagelví* (materialista) szónak ma már a vallásos irodalom útján bizonyos megvető értelme van.

** Újból hangsúlyozzuk, hogy ez csak néhány idegen *szakszerű* szóra vonatkozik.

a műveltség gyarapodtával hova-tovább édes mindnyájunk tulajdona. Ezért is, a mennyire lehetséges, kerüljük az igazán fölösleges idegenkórságot.

Most az a kötelesség várna ráink, hogy egyenként felsoroljuk azon idegen szókat, melyek műnyelvünkben magyarul is kifejezhetők. Ezt kettős okból nem teszszük. Egyrészt azért, mert az, a ki behatóan foglalkozik a bölcelettel, úgy is megnyeri a jó ízlés azon készségét, hogy minden sorában nem használ két-három monstrositást, teoriát, abstractiót, causalitást stb., s ha mond is subjectivet, objectivet, physikait, metaphysikait, physiologiait, immanenst, transcendenst stb., nem úgy túlozza ezeket, hogy minden második szava fitymálja és gúnyolja nyelvünket. A másik ok pedig az, hogy — mint bölceleti műnyelvünk fejlődéstörténete mutatja — *maguknak a tudósoknak egyhangú akarata nélkül semmire sem mehetünk*. Legtöbbször ajánlott magyar műszavainkkal is, ha nem akarunk kinevettetni s egyedül maradni, platonii viszonyt kell folytatnunk; ajánljuk őket, de magunk sem használhatjuk. Olyan egyetemes tekintélyű philosophiai testületünk pedig nincs, a mely a maga tekintélyével s folyóiratának erejével kiküszöbölhetné a sok analysist (elemzés, elemző), synthesist (összetétel, összetevő), actualist (működő), associatiót (társulás), axiomát (sarkgazság), kathegoriát (törzsfogalom), deductiót (levezetés), definitiót (meghatározás), dispositiót (arravalóság), empirikust (tapasztalati), ideát (eszme), impressiót (benyomás), individuumot (egyed), instinctust (ösztön), intuitiót (szemlélet), momentumot (mozzanat), motívumot (indítóok), normát (szabály), postulatumot (követelmény), principiumot (elv), reflexiót (ráelmélés és gondolat), relatiót (viszony), speculatiót (elmélődés), temperamentumot (véralkat) stb., stb.

* * *

Befejezésül átpillantva philosophiai műnyelvünk fejlődéstörténetét, az a benyomásunk, hogy műszavaink kezdettől e tudomány magyar életének gyermekkori jellemzői. Mikor magyar philosophiánk megszületik, olyan nyelv az anyanyelve, melyet a műnyelv szatirája sem találhatott volna ki (l. Phil.); mikor megmanapság férfiasodni akar, sötét fölfogással születése előtti állapotába, görög-latin hazájába akar visszatérni. Testvére, a költészet az ő emléjén nőtt nagyra; kölceyst ő szüli legnemesebb ethikusunknak, Eötvöst legnagyobb lélekelemzőnknek, Madáchozt legmélyebb metaphysikusunknak . . . de költői ruhában, nem a tudományos szakszerűség tőgájában.

A szavak pénzek, melyeket folyton forgat az emberi elme és nyelv, úgy hogy fölliratukat elkoptatja, fölismerhetetlenné teszi. Értekezésünkben újból vertük e pénzeket, hogy régi fölliratukat újból olvasva, a jövőben kialakuló magyar bölceleti műnyelv érdekében kamatoztathassuk.

KORNIS GYULA.

Régi török jövevényszavaink.

VIII.

279. **szérü** [alakv. *szérő*, *szírő*, *szürü*, *szürü* NySz., MTsz.]
tenne.

? < c s u v. *səra*, *şörö* gyűrű | o s z m. c s a g. *jüzük* | k a z.
jözök id. stb. vö. a *gyűrű* cikket.

BUDENZ szerint a *szérü* „tenne“ jelentése eredetibb „ring“-ből fejlődött, úgy hogy *gyűrű* és *szérü* ugyanazon török szónak két különböző nyelvjárásból való átvétele.

Vö. BUDENZ, NyK. 15:464; GOMBOCZ, NyK. 31:245.

[280. **szigony** [alakv. *szigény*, *szügöny*, *czügöny* MTsz.]
angel, fischangel; harpune SzD. < o s z m. *sipkin* angel, gabel
zum fischfang ZENK. 497; *sapkın* Br. | c s a g. *sabyun* angel zum
fischen ZENK. 487; pfeil, lanze zum fischfang KÜN. 163. Vö. MUN-
KÁCSI, Ethn. 4:266, KSz. 2:191, 4:254.

E származtatás mellett a magy. *szigony* rövid *i*-je magyará-
zatlan marad.]

281. **szirony** [alakv. *szirany*, *cziröm* MTsz.] *membrana colo-
rata*, pellis levigata, colore tinctoria; keskeny színes bőrszalag v.
bőrfonál MTsz., NySz.

? < k a z. *soran* csávába való bőr, BÁL. 140; *sorom* id.
VOSZKR. 105 | c s u v. *səran* NyK. 21:127, ZOL. 63.

Nem tartozik ide a c s a g. *sirim* (der riemen, von dem die
steigbügel herabhängen, VÁMB. Stud. 301) = o s z m. *sirim*, *sirim*
riemen, lederstreif (ZENK. 581) < ? *sir*- die haut abstreifen (de vö.
a r a b *sarim* stück leder ZENK. 569). A többször idézett perzsa
sirim („corium album asperum, ex quo balteos conficiunt et quo
alligandis avibus venaticis utuntur“ VULLERS, 2:366) valószínűleg
török jövevényszó.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:127, Ethn. 4:169, NyK. 23:434, KSz.
2:195; R. PRIKKE M. NyK. 26:254; ÁKE. 574; SETÁLA, FUF. 2:263.

282. **szirt** [acc. *szirtet*, de a régi nyelvben mélyhangú:
zirtoc BécsiC. 46, *zirtbol* AporC. 35, stb. vö. NySz., *szirtok* MTsz.;
TMNy. 100] 1. hintertheil des hauptes, nacken; 2. fels.

< k ü n *sirt* dorsum, dorsum montis CCum. 144, 170 |
o s z m. n o g. *sirt* hátgerincz, hegygerincz BUDA. 1:625 | k a z.
sârt id. BÁL. 138 | b a s k. *hârt*, *sârt* hát, hátgerincz KSz. 5:241 |

kirg. *sárt* ZOL. 65, BUDAG. 1:625 | kkirg. *sárt* fensikszerű völgy KSz. 2:117 | alt. *sárt* gerincz VERB. 322 | csu v. *sárt* hegy-gerincz ZOL. 65.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:175, BUDENZ, NyK. 10:88, 17:448; MUNKÁCSI, Ethn. 4:190, NyK. 25:230 [MUSz. 300].

283. **szór** wannen, streuen; *szórákodik* sich zerstreuen.

< o s z m. *sawur*- vanner BI. 2:88 | cs a g. *saur*- id. KÚN. 168 | k a z. *sawôr*-, *sôwôr*- id. BÁL. 136, VOSZKR. 43 | t e l. *sobur*-, *sobâr*- id. VERB. 300 | c s u v. *su'*-, *sôwôr*- ZOL. 63, *sur*- NyK. 21:7.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:175, BUDENZ, NyK. 10:88; MUNKÁCSI, NyK. 25:254, 21:121.

284. **szök-ik**, **szök** [alakv. *zektete* fw Schl. 877; *szektet* HELTAI Krón. 10. 106; *zek*- LevT. 1:130] springen, hüpfen.

< u j g. *sek*- fliehen, entspringen, VÁMB. KudBil. 254 | o s z m. *sek*-, *sej*- bondir, rebondir ZENK. 514 | cs a g. *sek*-springen KÚN. 168 | a d e r b. *sek*- id. BUDAG. 1:630 | c s u v B u j. *sik*-, M k a r. *sek*- ugrani ASM. 350; — u j g. *sikir*- RADL. Sprachmat. 63. | k ú n *sechir*- id. CCum. 57 | k a z. *sikar*- id. BÁL. 138 | b a s k. *hikar*- KSz. 5:241 | kirg. *sükir*- RADL. Sprachmat. 63 | k o j b. *segar*- KATAN. 147 | alt. *sekir*-, a b a k. *segir*- VERB. 295.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:176, BUDENZ, NyK. 10:88; Cz.-Fog. [BUDENZ, MUSz. 311, GENETZ, Suomi 3:6:22].

285. **szöllő** [alakv. *zele* Schl. 896, 1480, 1482 stb.; Hort. 2221; ErdyC. 130; *zelew* Beszt. 800.; *szellő*, *szöjlő*, *szölyő* MTsz.] weinbeere, weintraube.

< k a z. *jiläk* bogyo BÁL. 85 | l e b. *jigläk* id. RADL. 3:511 | a l t. t e l. k u m a n d. *jiläk* die erdbeere RADL. 3:518 | k o n d. *jestek* VERB. 90 | a b a k. *jistek* VERB. 94 | k o j b. *čestük* beere KATAN. 141 | c s u v. *širta* ZOL. 68.

A tör. alapalak* *jidläk*, a magy. *szöllő* tehát **szödlő* helyett való. MUNKÁCSI, Nyr. 11:58, KSz. 2:193; GOMBocz, MNy. 2:145.

[286. **szösz** „hanf, werg“, MUNKÁCSI szerint (NyK. 21:127) < k a z. *süs* szösz BÁL. 144 | c s u v A n. *süs* „zum spinnen bereiteter hanf od. flachs“.

A m. *szösz* ∼ zürj. *söd*z, *sodz*, permi *söž* „faser, faden, hede, werg“; a zürjénből való a k a z. *süs* is, s a t a t. -ból a c s u v. *süs*, vö. BUDENZ, MUSz. 317, PAASONEN, S-laute, 90, SZINNYEI, Nyh.³ 165. — A c s u v. *süs* „hajszál“, a melyre MUNKÁCSI szintén hivatkozik, = k a z. *čäč* id.]

287. **szunyog** [alakv. *zunüg* Beszt. 1137; *zunvg* Schl. 1719; *szunyok* MTsz.] mücke.

< o s z m. *sinek*, *sipek* fliege, *siwri sipek* mücke ZENK. 513, 525, 533 | cs a g. *singek* fliege VÁMB. Stud. 302; *sinkek* (?) KÚN. 170 | krim. n o g. *sinek* BUDAG. 1:658 | k o j b. *säk*

fliege; *sariy* s. mücke KATAN. 147 | kar. *säk* CASTR. 121 | alt. *sek*, *sök* szunyog, légy VERB. 295.

Vö. BEREGSZÁSZI, 115; GYARMATHI, Affin. 378; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:176, BUDENZ, NyK. 10:88; MUNKÁCSI, Ethn. 4:173.

[288. **szurok** „pech“. MUNKÁCSI szerint (NyK. 18:122) = o s z m. *sakiz* | kún *sachex* CCum. 92 | kirg. kaz. *saydz* BÁL. 131, RADL. 4:270 | tel. *sayds* VERB. 291 | koj b. *säs* KATAN. 146 | csu v. *suđer*, *sucđer*, *socđer* JOURN. 21:1:45 | jak. *ias* BÖHTL. 29, „pech, harz“ (vö. még *mis. čájor* | kirg. *šajär* | bask. *säjer* „baumharz“, a melyek viszonya az előbb idézett z-s alakokhoz tisztázatlan).

E ki nem elégitő magyarázattal szemben (vö. a m. *szurok* rövid u-ját!) valószínűbbnek kell tartanunk a *szurok* f.-ugor voltát (∞ zürj. votj. *šir* „harz, tannenpech“), vö. BUDENZ, MUSZ., DONNER, Wb. 1:185, PAASONEN, S-laute, 107, WICHMANN, LEHNW. XXII, SIMONYI, Nyr. 35:34, GOMBOCZ, Nyr. 35:94].

289. **szücs** [alakv. *szöcs* NySz., OklSz.] kürschner.

= csu v B u j. *ševés*, olg. *šüzə*, Tojd. *šüvəzo* szabó ASM. 365, 375, 380 = csu v B u j. *ševə*, M Kar. *šü* varrat, varrás = kaz. *šöi* die nath im kleide, der aufnäther | bask. *jüj* id. KATAR. 102. — Ugyanezen alapszó származéka csu v. *šöl* ε-, *šölä*- varrni NyK. 32:299 = kaz. *šöilö*- eine nath nähen, RADL. 4:109 (de nem tartozik ide a NyK. 21:128. lapján ide vont alt. *jölö*- „hozzáilleszteni“, recte: „hozzátámasztani“ VERB. 99 = tar. u.jg. *jölä*- stützen, anlehnen, RADL. 3:450).

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:127, NyK. 32:299, Ethn. X:253.

290. **szün-ik** [alakv. *zen-ik* NádC. 398, *zen-nek* JordC. 724; *šöünel* MünchC. 18] aufhören, ablassen.

= o s z m. *sön*- s'èteindre, être éteint ZENK. 528 csag. *son*- id. ibid. | kún *son*-: *sondur* id. CCum. 24 | kaz. *sün*- kialudni, elveszni BÁL. 144 | kirg. *sön*- id. RADL. Sprachmat. 65 | bask. *hun*- kialudni, elhamvadni KSz. 5:242 | csu v B u j. *sün*- M Kar. *sün*- id. ASM. 350 || mong. *sünü*- s'èteindre, s'anéantir, disparaître, se dissiper Kov. 1423 || ? gold *sonutu*- von kräften kommen GRUBE 95.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:176, BUDENZ, NyK. 10:88, 17:459 [MUSZ. 320, DONNER, Wb. 2:53].

291. **szür** [alakv. *zyr* JordC. 64, ÉrdyC. 209, ÉrsC. 219] seichen, durchseichen.

= o s z m. *söz*- | csag. *siz*- filtrer, passer ZENK. 527, 531 | kún *sus*-, *sux*- CCum. 17, 227 | kaz. *süz*- id. BÁL. 144 | bask. *hüö*- KATAR. 57 | krim. kirg. tar. bar. *süz*- id. RADL. Sprachm. 68. | csu v. *sör*- ASM. 95, *sür*- ZOL. 76.

A mong. *šigüre*-, *šigürü*- („passer à travers, couler à travers, boire (du papier), cribler, bluter“ Kov. 1516), a melyet a NyK.

35:251. lapján a tör. *söz-*, *süz-*zel vettem össze, inkább a következő tör. szavakhoz tartozik: kún *siz-* sickern, rinnen, fliesen, CCum. 139, 202 | oszm. *siz-* dégoutter, tober goutte à goutte, suinter. ZENK. 582 | ujj. *siz-* | tar. *siz-* | kaz. *söz-* id. RADL. Sprachm. 67.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8: 177, BUDENZ, NyK. 10: 88.

[292. **tanács** [alakv. *tanács* NySz.] „rat, ratsversammlung, entschluss“, = tör. *tanış* tanács; így BEREGSZÁSZI, 118; VÁMBÉRY, NyK. 8: 177; MUNKÁCSI, ÁKE. 589.

Ez egybevetést két okból nem fogadhatjuk el: 1. a m. *tanács* hosszú *á*-ját a tör. *tanış* nem magyarázza meg, 2. a t. *tanış* „tanács“ jelentését csak BUDAGOV egy adata támogatja (*tanış*, „СОБІТЬ, УБІІІАНІЕ“ 1:731), míg az összes többi források szerint jelentése: „freund, bekante, bekantschaft“, RADL. 3:828—9, de igenis oszm. *tanışik* berathung RADL. 3: 829; vö. BUDENZ, NyK. 10: 111].

[293. **tántor-**: *tántorog*, *tántorodik*, *tántoroszik*. *tántorit* wanken, wackeln = cs a g. *tinterkele-* ausgleitend zur erde fallen, KÚN. 190 | kirg. s a g. *tentər-*, *tinträ-* sich herumtreiben, schwanken RADL. 3: 1057, 1363 | tel. alt. *tántər-* id. | tel. *tántərəl-*, *tantra-* RADL. 3: 833 | kirg. *tantırak* taumelnd, wackelnd RADL. 3: 833. Vö. VÁMBÉRY NyK. 8: 177, PAASONEN, KSz. 3: 244.

Csak véletlen egyezés, s BUDENZ-nek kétségtelenül igaza van, mikor a *tántorog*-ot a *támogat*, *támolyog* stb. szócsaládba vonja, vö. MUSz. 181, Ugal. 65, TMNy. 118, BUDENZ, NyK. 10: 111; ugyanígy a NySz.]

294. **tanú** [alakv. *tanó*] zeuge.

= ujj. *tanuk* der zeuge RADL. 3: 830, KSz. 2: 248 | kún *tanuc* CCum. 60 | oszm. *tanık*, *danık* RADL. 3: 826, 1672 | cs a g. *tanuk* VÁMB. Stud. 257 | kaz. *tanık* FUF. 2: 132 = köztör. *tanı-*, *danı-* „kennen“ | mong. *tani-* connaître, reconnaître, apprendre Kov. 1559 | kalm. *tani-* erfahren JÜLG. 190 | burj. *tañe-* CASTR. 147 || ? mandzs. *taka-* GAB. 195 | gold. *takoe* GR. 73 | tungmanur. *takim* erkennen CASTR. 86.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8: 178, BUDENZ, NyK. 10: 88, MUSz. 179 MUNKÁCSI, NyK. 18: 90, ÁKE. 589, KSz. 6: 376.

295. **tar** kahl.

= kún *tax* (olv. *taz*) tignossus CCum. 116 | cs a g. kaz. kirg. krim. tar. *taz* | alt. tel. leb. s a g. küär. koj b. *tas* abgerieben, haarlos RADL. 3: 915, 925 || mong. *taraxai* duvet, galeux Kov. 1663 (= jak. *taraxai* kahl, BÖHTL 92) || tung. GERSTF. *taraka* kahlköpfig CASTR. 126 | manäg. *taraka* IVAN. 25.

A NySz. helyesen a *tar* melléknév származékának tekinti a *tarol* „scheeren, abscheeren“ igét, a melyet a MUSz. (p. 183, 235) ok nélkül különválaszt tőle, s a *tör-* ige családjához csatol.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8: 178, BUDENZ, NyK. 10: 89, MUNKÁCSI, NyK. 18: 88, Gombocz, NyK. 35: 256.

296. **tarló** [alakv. 1234: *thorlou* OklSz.; *tarró, talló, torró, tolló, taró*, MTsz., NySz.] acker, saat; das abgemähte, stroh.

< kún *tarlov* ager CCum. 180, 224 | csag. *tarlay* RADL. 3:856 | szag. *tarlag* | tob. kaz. kirg. *tarlau* | oszm. krim. a derb. *tarla* acker, das bearbeitete feld RADL. 3:856 | ujjg. *tariqlik* id. VÁMB. Kud. Bil. 232 < ujjg. alt. tel. *tari-* | csag. *tara-* ackern, bebauen || mong. *tari-* semer, labourer, une terre Kov. 1665; *tarja* le blé; la moisson; les champs. || mandzs. *tari-* id. GAB. 197.

Vö. GYARMATHI, Voc. 76; VÁMBÉRY, NyK. 8:178, BUDENZ, NyK. 10:89; MUNKÁCSI, NyK. 18:106 [MUSz. 183, ANDERSON, Wandl. 147, 151].

297. **teker** wickeln, winden.

< oszm. kirg. *düvir-* drehen, wenden, umkehren RADL. 3:1693 csag. *tekrü-* id. Kún. 185 | csu v B u j. *tavâr-*, Mkar. *tar-* fordítani ASM. 365, 300 || mong. *tekeri-* umdrehen, umkehren SCHM. 241; *teyere-* tourner; retourner, revenir sur ses pas Kov. 1747.

A *tekercs* „rolle“ nem külön átvétel, mint MUNKÁCSI i. h. gondolja (ebből: csag. *täkärčik* | kirg. *tegäršek* „runder gegenstand, wagenrad“ stb.), hanem olyan viszonyban van a *teker* igével, mint a *habarcs, vakarcs, kaparcs* a *habar, vakar, kapar-*ral; valószínű, hogy *tekercs* < *tekeres* „csavart, összecsavart“, MTsz., mint *vakarcs* < *vakaros, vakarus* „vakarcs“ MTsz.; így magyarázza már CzF. is (vagy elvonás a *vakarcsál, kaparcsál, habarcsál* igékből?).

Vö. GYARMATHI, Voc. 77; SÁNDOR, Sokféle 12:140; Cz.-Fog.; MUNKÁCSI, KSz. 5:357 [VÁMBÉRY, NyK. 8:179, BUDENZ, NyK. 10:89, MUSz. 201].

298. **teknő** [alakv. *tekenes* Schl. 74, *tekeneben* Cis. 04; *tekenyő, tekenő, tekönyő, tekünő, teknyő* NySz., MTsz.] trog, multer.

< kún *tegana* lavellum CCum. 97, 124 | oszm. *tekné* baquet, cuve ZENK. 305 | csag. krim. *täknä* ein grosser, aus einem holzstück ausgehöhlter trog RADL. 3:1022, Kún. 185 | kirg. *tegänä* id. RADL. 3:1031 | kaz. *tigänä* RADL. 3:1352.

Az oszmán-törökből átkerült a szerbbe: *tekne*, és az újjörögbe is: *текнэс* (MIKLOSICH, Denkschr. 35:173), de a m. *teknő* hosszú *ö*-je miatt, a mely tör. **täkänäk*-re mutat, csak régi átvétel lehet.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:179, BUDENZ, NyK. 10:89; KUUN, CCum. XXXV; MUNKÁCSI, KSz. 5:359.

299. **tengely** [alakv. *tengő, tengü, tönögj, tönögő* OklSz., MTsz.] achse.

< oszm. *dirgil* radachse RADL. 3:1757 | csu v B u j. *təñəl*, Mkar. *teycəl*, Olg. *ticyel* id. ASM. 356, 368 || mong. *teyelik* l'essieu de la charette Kov. 1695.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:179, BUDENZ, NyK. 10:89; MUNKÁCSI, Ethn. 12:468; WICHMANN, Lehnw. 107.

300. **tengër** [alakv. *töngör* MTsz.] meer.

ujjg. *tängiz* meer (RADL. hibásan: *täyis*) KSz. 2:254 | kún *tengis* id. CCum. 38, 88, 192 | oszm. *deyiz* ZENK. 431,

krim. *däyiz* RADL. 3:1661 | csag. *tingiz* VÁMB. Stud. 272 | kaz. *dıyöz, dıngöz* id. BÁL. 129 | tel. alt. *teyis* VERB. 349 | csu v Bu.j. *tinəs, Mkar. tenəs* ASM. 350, 362 | mong. *teryis* ein binnenmeer SCHM. 239.

Vö. BEREGSZÁSZI, 114, 127, 136; GYARMATHI, Affin. 202, 227, Voc. 78; HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:179, BUDENZ, NyK. 10:89; MUNKÁCSI, Ethn. 4:284.

301. térd [alakv. *térgy* NySz., MTsz.] knie.

? = ó-tör. *tiz* knie RADL. Inschr. N. f. 176 | u.j.g. *tis* (o: *tiz*) RADL. 3:1394 | kún *tiz* CCum. 142, 175 | oszm. aderb. krim. *diz* RADL. 3:1772 | csag. *tiz* id. VÁMB. Stud. 269 | kaz. *tiz* BÁL. 111 | koj.b. *təs* KATAN. 135 | alt. tel. leb. sor. kirg. *tizü* VERB. 352, RADL. 3:1397 | csu v. *tšire* ZOL. 104

Természetes, hogy a m. *térd*-nek csak *tér* előrésze felel meg a a tör. **tir*-nek, s a *-d, -gy* demin. képző. A feltűnő *térdepél* (metathesis-sel *térbetél, térbetül*) kétségtől e helyett való: *térdelpél* (*térd + l* denom. + *p.*- mom. + *l* frequ. képző), vö. *terdelpejel* VittC. 24, *terdelpeluen* DebrC. 515, NySz.

Vö. BEREGSZÁSZI, 116; GYARMATHI, Affin. 378; HUNFALVY, VogF. 283; VÁMBÉRY, NyK. 8:179, BUDENZ, NyK. 10:125, 17:445.

302. teve kameel

= u.j.g. *tüü* RADL. Sprachm. 53 *teve* | kún *toua, tore*. CCum. 128, 144, 280 | oszm. *deve* ZENK. 335 | csag. *töje* VÁMB. Stud. 272 | kaz. *döje* BÁL. 129 | bask. *döjä* KATAR. 70 | kirg. *tüü* RADL. 3:1528 | alt. *tü* VERB. 369 | szo.j. koj.b. *tübü* KATAN. 133, RADL. 3:1118 | szag. *tebägä* RADL. 3:1118 | csu v. *tüve* ZOL. 88 || mong. *temeyen* Kov. 1726 || mandzs. *temen* GAB. 199 | gold. *tjme* GRUBE 81; | szolon *temuye* IVAN. 59 | tungNeré. *tämügen*, Bargusin *tämağan* KLAPR. Asia polygl.

Megvan a szerbben (*deva*), az albánban (*deve*) is (az oszmánliból), de a m. *teve* t-je miatt alkalmasint régi jövevényszó; vö. MIKLOSICH, Denk. 34:283.

Vö. GYARMATHI, Affin. 194—5, Voc. 78; HUNFALVY, VogF. 285; BUDENZ, NyK. 10:132, 20:151.

303. tiló [alakv. *tilu* MTsz.] hanfbreche, schwinge, *tilól, tilol* den hanf brechen, säubern, schwingen.

= kaz. *talkâ* tiló BÁL. 109; instrument zum gerben des leders RADL. 3:890; *talkâ*-gerben, hanf brechen | bask. *talkâš* kendertöredék, pozdorja KSz. 5:265 | tel. *talku* tiló VERB. 329 | sor. *talšk* instrument zum gerben VERB. 330 | bar. *talyü* instr. zum weichmachen des leders RADL. 3:892 | sag. *talyi* id. | csu v. *tilš* hanfbreche KSz. 1:336; *тылла* id. ZOL. 87; *тыллаc* tilolni ibid. || mong. *talki* endroit où l'on macque le chanvre, où l'on tanne les peaux; racloir, drayoire; *talki*-broyer, pétrir; racler de dessus; ôter en raclant; *talkibéi* la macque; instrument dont on se sert pour ferrer les chevaux

Kov. 1641—2 || *mandzs u talgi-* gerben; *talgi* hölzernes werkzeug zum gerben GAB. 196.

MIKLOSICH (EtWB. 353) tévesen szláv jövevényszónak magyarázta.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:180, BUDENZ, NyK. 10:89; MUNKÁCSI, Ethn. 4:179, 5:22; KSz. 1:336, 4:254.

304. **tinó** [alakv. *tinu*, *tina* MTsz.] junger ochs; *tinóru* gomba „*Agaricus cantharellus*“ < *tinó-orrú-gomba* MTsz.

< o s z m. *dana* das kalb RADL. 3:1621 | c s a g. krim. karaim. *tana* eine junge kuh RADL. 3:823 | k a z. *tana* két-éves tehén BÁL. 106 | b a s k. *tana* id. KATAR. 202 | c s u v. *tāna* id. ASM. XI.

MUNKÁCSI (NyK. 24:406, ÁKE. 597) a török szavakat összeveti az a v. *daenu-* „kuh“, s z k r. *dhenü-*val. A m. *tinó* közvetlenül tör. **tanak* (ill. **tānaγ-*, **tīnaγ-*)-ból.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:180, BUDENZ, NyK. 10:90; MUNKÁCSI, Ethn. 4:179, 7:29; KSz. 1:336, 4:254.

305. **toklyó** [alakv. *tokló*, *tokjó* MTsz.; népetymológiával: *tokjuh*] einjähriges lamm SL., MTsz.

< o s z m. *toklu*, *tuklu* lamm, zicklein RADL. 3:1153 | c s a g. *tokli* ein drei monate altes lamm, RADL. 3:1153; *toylı* 3:1168, KÜN. 192 | a d e r b. *toylu* RADL. 3:1168 | k k i r g. *toktu* ein lamm am ende des ersten lebensjahres RADL. 3:1155 | t o b. *tukli* ein schaaf, das noch keine lämmer geworfen hat RADL. 3:1427, BUDAG. 1:399.

Vö. HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:181, BUDENZ, NyK. 10:90; MUNKÁCSI, NyK. 21:128, 25:274.

[306. **tonka** stumpf NySz., MTsz.; PAASONEN KSz. 3:244. lapján összeveti a köv. teleuti tat. szóval: *toykoı-* „kahl werden (von zweigen); abrechen (von hörnern); kurz werden (vom schwanze); VERB. 362; *toykur* ohne hörner, ohne schwanz, abgeschnitten, verkürzt“.

Nem egyezik alakilag; különben is a m. *tonka* szókeveredés eredménye (= *tompa* + *csonka*, vö. SIMONYI, Kombináló szóalkotás 18).]

[307. **toportyán-féreg** [alakv. *toporcsán-f.*, *toporján-f.* MTsz.] bär, wolf < tel. alt. *tarbayan* murmeltier VERB. 335, RADL. 3:872 | k a r. *tarbayan* id. CASTR. 106 | j a k. *tarbayan*, *tarmayan* id. BÖHTL. 93 || m o n g. k a l m. *tarbayan* id. SCHM. 235, PALL. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 20:471.

Sem a jelentés, sem az alak (a magyarban *tarbokány*-t várnánk) nem egyezik; különben a magy. *toportyán* valószínűleg nem is szorosabban vett állatnév (vö. SZILÁDY ZOLTAN meghatározását MNY. 3:332: „*toportyán*: lomha, nagytestű; pl. a kövér ember „*toportyán* ember“, a heverő szárú szeder „t. bokor“; a medve „t. féreg“; ha ezen a néven farkast is értenek, az a szó eredeti értelmének elfeledésére vall“. Vö. még KASSAI, 5:135, SÁNDOR I., Sokféle 8:136) s csak mint a *féreg jelzőjét* alkalmazták hol a medvére, hol a farkasra].

308. **tor** *justa, parentalia, epulum funebre.*

? cs a g. *tor* gastmahl, bewirtung RADL. 3:1180, VÁMB. Stud. 260.

A köztör. *toi* gastmahl, zecherei, a melyet MUNKÁCSI ide von (Ethn. 4:48), nem tartozhatik ide.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:181, BUDENZ, NyK. 10:90.

309. **torma** kren, meerrettig

< kaz. *torma* retek BÁL. 120 | bask *tormâ* id. KSz. 5:267 | karaim. *turma* id. RADL. 3:1464 | vö. bar. tob. kirg. *turup* id. RADL. 3:1456 | oszm. *turup* die rübe, ibid.

A kaz. karaim. *torma, turma* ∼ bar. tob. kirg. *turup* megfelelésre vö. oszm. *tulm* „schlauch“ ∼ tel. alt. *tulup* id. L. a *tömlő* czikket.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 20:471.

310. **tömény, têmény** [alakv. *tumen* Schl. 181]; a régi nyelvben rendszerint: *tömény-ezer*; myrias, chilias, multa milia NySz.; *töméntelen* [alakv. *téméntelen, táméntalan, tamétalan* NySz., MTsz.] zahhlos, a *számtalan* hatása alatt, vö. SIMONYI, Kombináló szóalkotás, 23.

< ó-tör. *tümän* tizezer THOMSEN, 109, 114 | ujj. *tümän* id. RADL. 3:1602 | kún *tumen* decem milia CCum. 146 | oszm. *tuman* RADL. 3:1518 | cs a g. *tömen* VÁMB. Stud. 266 | alt. *tümön* RADL. 3:1603, tel. *tümen* VERB. 383 || mong. *tümen* dix mille, nombre indéterminé Kov. 1924 | mandzsu *tumen* GAB. 206 | gold *tuma, tímú* GRUBE 80-1 | žuč *tüman* GR. 80 | orocsón *tümen* IVAN. 26 | manäg. *tumó, tumén* IVAN. 26 | buхта-solon *tumé* IV. 26 | dachur *tümo* IVAN. 45 | tungManUr. *tuman* tizezer CASTR. 88.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:181, BUDENZ, NyK. 10:90; KUUN, CCum. 290. — MIKLOSICH, Denkschr. 35:180, EtWb. 349.

311. **tömlő** [alakv. *temle* KeszthC. 74, *temló* JordC. 305; *tomlo* (?) MURM. 2489, vö. NySz., OklSz.] schlauch.

? vö. oszm. *tulum, tulm* ein geborbenes fell von thieren, lederschlauch RADL. 3:1470, ZENK. 326 | aderb. *tulusk* lederschlauch R. 3:1468 | kirg. *tulup* ledersack | tel. alt. kumand. sor. *tulup* lederbeutel ohne naht, der aus einem ganzen tierfell verfertigt ist RADL. 3:1469 || mong. *tulum* ein grosser lederner sack (wird aufgeblasen und zum übersetzen über flüsse gebraucht) SCHM. 252.

VÁMBÉRY MagyEred. p. 240. tör. *tämlük* alakot említ, a mely persze a m *tömlő*-nek pontosan megfelelne, csakhogy VÁMB. forrást nem említ, a szótárak meg „tömlő“ jelentésű *tämlük*-et vagy hozzá hasonló szót nem ismernek.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:182, BUDENZ, NyK. 10:90; EDELSPACHER, NYF. 5:108; MUNKÁCSI, Ethn. 4:268.

[312. **tönk, tönkö** [alakv. *tenk* MTsz.] „levágott tuskó, fatöke“ MTsz., klotz, strunk; MUNKÁCSI szerint (NyK. 21:128)

< kaz. *tümgäk* fatuskó, hancsik BÁL. 127 (vö. oszm. *tüm* dick, abgerundet, einen buckel bildend RADL. 3:1601; *tümbül* dick, rundlich R. 3:1604; | kirg. *tömpö* die grashügelchen im sumpfe und auf wiesen R. 3:1274; azok a török és mongol szavak, a melyek MUNKÁCSI szerint (i. h.) a kaz. *tümgäk*-kel „törökonságban“ vannak, nem tartoznak ide).

Evvél szemben a MUSz. 232, és a NySz. a *tönk*-öt helyesen a *tő*-höz csatolja (kettős deminutiv képzéssel, vö. *nyulánk, félénk*).

[313. **töpreng, töprenkedik** sich ängstigen, in sorge sein VÁMBÉRY szerint (NyK. 8:179, de BUDENZ, NyK. 10:111) < oszm. krim. *täprän*- erregt sein. zittern; sich erheben < *täprä*- sich bewegen RADL. 3:1113 | ujj. csag. *täbrän*- sich rühren, lebendig sein RADL. 3:1124.

A NySz. helyesen a *töp-ik, töpörödik* szócsaládba vonja.]

314. **tör** [alakv. *tür* SYLV. UT. 2:16; MTsz.] schlinge, fallstrick

< ujj. tar. *tor* netz, n. zum vogelfangen RADL. 3:1179 | oszm. *tor* ZENK. 606 | csag. *tor, tör* jagdnetz ZENK. 319 | kkirg. *tor* hálókészülék a sólymok fogására KSz. 2:117 | kirg. *tóra* netz RADL. 3:1180 || mong. *tojur, tör* filet, grille, treillis; *kilyasun t.* filet de crins Kov. 1786, 1812a [= jak. *dojur* vogelschlinge BÖHTL 115]. — Az Ethn. 4:267. lapján olvasható mong. *tojus* csak olvasási hiba *tojur* helyett.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:182, BUDENZ, NyK. 10:90; MUNKÁCSI, NyK. 21:121, Ethn. 4:267, ÁKE. 610.

315. **törvény** [alakv. *terven* Schl. 513; *teruin* MEL. SzJán. 484; NySz., OklSz.] gesetz.

< ó-tör. *törü* die sitte, das gewohnheitsrecht, entscheidung, regierungsgewalt RADL. inschr. N. f. 176 | ujj. *törü, törü* gesetz, RADL. 3:1250, 1254 | kún *törü* lex CCum. 182' 217 | oszm. *törü* RADL. 3:1250 | csag. *töre* VÁMB. Stud. 261, kaz. *türä* bírő BÁL. 127 | kirg. *törö* die gerichtliche entscheidung R. 3:1253 | csuv. *töre* ZOL. 84 || mong. *türü* loi, ordonnance, loi naturelle, principe, règle, méthode, gouvernement, régence Kov. 1938 || mandzsu *doro* regel, ordnung, site GAB. 45.

Noha a m. *törvény* -vény utóképzőjének (= ? -vény deverb. képző) eddig nem sikerült elfogadható magyarázatát adni, e szó török eredete még mindig valószínűbb, mint a MUNKÁCSI-féle árja, etymon: < szkr. *dharman*- „stütze, gesetz, ordnung“ ÁKE. 610.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:182, BUDENZ, NyK. 10:90; KUUN, CCum. XXII.; MUNKÁCSI, NyK. 18:96; SIMONYI, NyK. 25:51; GOMBÓCZ, NyK. 35:278.

316. **tulok** [alakv. *tuluk* bidens, juvenis Schl. 1418, 1420; Beszt. 999; *tulok* SZIKSZAI 62; 1522, 1587; *thulyok, thulyok* OklSz.; *tujok, tuk* MTsz.] ein junger ochs

? vö. mong. *tuyul* veau Kov. 1807 | burj. *tugul, togol*
kalb CASTR. 150 | kalm. *tughul* Bos taurus, vitulus PALL.

A hangalak szempontjából nem kifogástalan egybevetés. Mind az alak, mind a jelentés szempontjából jobban illenek a VÁMBÉRYTÓL felhozott csag. *turuk* „kétéves ökör“, a mely azonban nincs meg sem a Stud.-ben, sem más török szótárban (némileg hasonlít hozzá kirg. *torpak* ein zweijähriges kalb RADL. 3:1190).

Vö. Cz.-F.; BUDENZ, NyK. 20:151 [VÁMBÉRY, NyK. 8:182, TMNy. 166].

317. *túró* topfen, quarg.

< csag. *torak* käse VÁMB. Stud. 260. RADL. 3:1180.

Más forrásból e szót nem ismerjük. Különválasztandó tőle: CSUV. *torâx, turâx* gesäuerte milch ASM. IX. (> cser. H. *tarâk* id. RAMST. 142) | jak. *tar* id. BOHTL. 92 || mong. *tarak* le lait caillé Kov. 1664 | kalm. *tarak* id. JÜLG. 191.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:182, Magy. Ered. 286; BUDENZ, NyK. 10:91; MUNKÁCSI, NyK. 21:128; KSz. 2:192; GOMBOCZ, MNy. 1:165 [AHLQVIST, Kulturw. 7; MIKLOSICH, EtWb. 366].

318. *turul* [„Banerium quoque regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueuerat similitudinem auis habebat, que hungarice *turul* dicitur in capite cum corona“, KÉZAI, FontDom. 1:2:62) eine art falke oder adler OklSz.

tör. *türul* nagyobb fajta sólyom vagy sas, AHMED VEPIK-féle Lehce-i-Oszmáni-ból idézi THÜRY | csag. *turgul* kleiner schwarzer falke VÁMB. Stud. 261 (vö. még: vogÉ. *turuj*, Pel. *turi* LOZV. *turrei* sasfajta, fehér farkú sólyom SZIL. 146, Ethn. 6:142).

A m. *turul*-t, — néhány hely- és személynevet nem tekintve, vö. OklSz. — csak KÉZAI krónikájából ismerjük; a nép nyelvéből nincs rá adatunk. Mind a mellett, tekintve a pontosan egyező tör. alakokat, nem valószínű, hogy KÉZAI *turul*-ja csak íráshiba volna *carul* (= karvaly) helyett, a mint JÁSZAI ÉS SZABÓ KÁROLY gondolták.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:183, BUDENZ, NyK. 10:91, 18:14; THÜRY, Turul, 4:124; MUNKÁCSI, Ethn. 6:452.

319. *túzok* [alakov. *thuzuk* Beszt. 61] Otis tarda, trappe.

< csag. *toɢdak, toɢdar* outarde VÁMB. Stud. 263 | tar. *doɢdak* RADL. 3:1709 | kirg. *tōdak* RADL. 3:1206 | kkirg. *duadak, dualak* id. KSz. 2:116 | kojb. kaes. szag. *tōdak* feldhuhn KATAN. 136, R. 3:1206 | abak. *tōdak* gém, kócsag? (*yanax*) VERB. 358; vö. OSZM. *toj, tuj; toɢlak, toɢdari, toɢdāri* trappenart, ZENK. 328, RADL. 1423, 1143, 1163 | csag. *toyɢdai* id. RADL. 3:1168 || mong. *toyodak, toyodok* l'outarde Kov. 1807 | dachur *tōdok* id. PALL.

Vö. SÁNDOR, Sokféle 12:155; VÁMBÉRY, NyK. 8:183, BUDENZ, NyK. 10:91, 20:151; GRÖNBECH, Forstudier, 68; GOMBOCZ, NyK. 35:276.

320. *tükör* [alakov. *tyker* JordC. 833; *tükör* GuaryC. 46; *tiker, tikër, tikör, tüker; tyiker, tyükör, gyükör* MTsz.] spiegel.

< csuvmkar. *tərər*, Sib. *tögör*; *tügür* tükör ASM. 352, Zol. 88. MUNKÁCSI (KSz. 5:358) a krim. *tögüräk*, kirg.

tögürök, mong. *tögürük* „rund, kreis, eine runde scheinbe“ szókhöz kapcsolja. A csuvasból való a cseremisziH. *təyər* spiegel RAMST. 145.

Van az ó-bolgárban is *tikrə, tikrə, tykərə, tykərə*, „speculum“, a mely nyilván szintén kapcsolatban van a csuv. *təyər*-rel (vö. MIKL. EtWb. 356).

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:183, BUDENZ, NyK. 10:91; MUNKÁCSI, NyK. 17:99, Ethn. 7:29.

321. *tünik* sich in eine andere gestalt verändern PPB. *eltünik* verschwinden; *tündökklik* strahlen, scheinen, glänzen; *tünödik* sich kümmern; *tündér* zauberer, fee.

? csag. *tün-* scheinen, klar, hell sein, leuchten; *tünük* klar, durchsichtig, VAMB. Stud. 267. Hitelességéhez szó fér; más forrásból nem ismerjük.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:183, BUDENZ, NyK. 10:91; MUNKÁCSI, NyK. 17:86, Ethn. 5:103.

322. *tür-* [rendszerint igekötővel: *feltür, betür* stb. NySz.] aufschlagen, aufstülpen, zusammenfalten; *türet* rolle, zusammenrollung.

< oszm. *dür-* zusammenfalten, aufrollen, zusammendrehen RADL. 3:1805 | csag. *tür-* verbinden, wickeln KÚN. 199 | kaz. *tör-* összehajtogatni, belegöngyölni BÁL. 123 | alt. tel. kirk. *tür-* aufrollen (die ärmel), zusammenrollen, aufschürzen RADL. 3:1556 | jak. *tür-* zusammenrollen BÖHTL. 113.

A NySz. egy cikkekbe foglalja (?) a *tür-* „dulden“ szóval.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:183, BUDENZ, NyK. 10:91 [MUNKÁCSI, NyK. 25:186].

323. *tür-* [alakv. *tyr* ÉRDY C. 395, SÁND C. 25; *tör* BOD C. 14] leiden, dulden, ertragen.

< kún *töz-* ertragen, erdulden CCUM. 164, 182 | oszm. *düz-*, aderb. *döz-* BUDAG. 1:392 | csag. kirk. karaim. *töz-* id. RADL. 3:1266 | kaz. *tüz-* BÁL. 127 | bask. *tüd-* KATAR. 215 | kar. *tös-* CASTR. 110 | csuv. *tüs-* ZOL. 90 || mong. kalm. *türe-* être épuisé (par la faim ou par la souffrance) KOV 1935, Jt. 197.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:183, BUDENZ, NyK. 10:91; Cz.-Fog.; MUNKÁCSI, NyK. 18:69; GOMBOSZ, NyK. 35:251 [DONNER, Wb. 1:136; BUDENZ, MUSz. 185, 242].

324. *tyük* [alakv. *tik* Schl. 1768, stb.; MURM.; *tyk*, Beszt. 1220; *tyik* MAD. Evang. 690; a régiségben és a nép nyelvében gyakoribb a *tik* alak] hahn, henne.

< ujg. *taju* RADL. 3:800 | kún *taoc* CCUM. 130 | oszm. *tauk* ZENK. 593 | csag. *takuk, tajuk* RADL. 3:789, 800 | kaz. *tawók* FUF. 2:132 | bask. *táwuk* KSz. 5:265 | tel. leb. *ták*, *takā* VERB. 327 | kirk. tob. *tauk* RADL. 3:773 | sor. szag. *tajak* RADL. 3:805 | kojb. *tekkük* KATAN. 132 | kar. *takják*

CASTR. 146 | csuv. *tšárá* ASM. 8, „huhn, henne“ || mong. *takja* henne SCHM. 230 | kalm. *takā* Jü. 190 | mandzsu *čoko* GAB. 33 | gold *čoko* GRUBE 60 | orocson *čeko* PROTODIAKONOFF | žué *t'ihuó* GRUBE 60 | tungAlsóAmur *täoka* MAACK.

Vö. FISCHER I. E. Quaestion. Petrop. ed. SCHLÖZER, p. 37; PRAY, 104; BEREGSZÁSI, 115, 127, 135, 137; GYARMATHI, Affin. 225, Voc. 84; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:183, BUDENZ, NyK. 10:91; MUNKÁCSI, NyK. 24:408, ÁKE. 383, KSz. 4:256; KARJALAINEN, 32; GOMBOCZ, NyK. 35:261.

225. *ünö* [alakv. *ine* Schl. 1417; *yne* Beszt. 998; *ewnö* MURM. 473; *inö*, *iné* NySz., OklSz.] junge kuh.

< kún *ynac* vacca CCum. 128 | ujj. oszm. csag. aderb. kkirg. *küär*, tel. tob. sor, tar. *inäk* kuh RADL. 1:1442 | kojb. *ənäk* KATAN. 110 | szag. kojb. *näk* RADL. 3:670 | csuv-Buj. *əne*, Mkar. *ənü* ASM. 11, 350, 362 | jak. *inax* BÖHTL. 31 || mong. *ünijen*, *ünije* vache, genisse Kov. 485; *unaeh* Bos taurus, vacca PALL. | burj. *ünär*, *ünex* id. CASTR. 106 || mandzsu *unijen* GAB. 215.

Vö. BEREGSZÁSI, 127, 136; GYARMATHI, Voc. 94; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:185, BUDENZ, NyK. 10:92, 17:455, 20:150; Cz.-Fog.; MUNKÁCSI, Ethn. 7:28.

326. *ürge* [alakv. *ir[ge]* Schl. 1680; *irge* NySz.] zieselmaus.

< ujj. *örgä* murmelthier Kud. Bil. 36, 6; alt. *erkö*. *ürke* *чурпакка* VERB. 51, 413 | karag. kand. *örgä*, *ürgä* murmelthier C. 89 | szag. kojb. *ürkä* ein kleines steppenthier, das in erdlöchern wohnt; *sojax* *ürkäzə* murmelthier RADL. 1:1836 | kojb. *ürkä*, *örkä* murmelthier KATAN. 116.

Vö. VÁMBÉRY, Magy. Er. 219; PAASONEN, KSz. 3:244.

327. *üröm* [alakv. *irem* Schl. 879, 880, NySz., MTsz.; *ürem* MTsz., *eurem* MURM. 1415] wermut.

< kaz. *ärem* BAL. 16, *ärim* BUDAG. *üröm* | csuv. *arəm*: *šur* a. fehér *üröm* NyK. 21:129.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:129, KSz. 4:253 [VÁMBÉRY, MagyEr. 196, de vö. BUDENZ, NyK. 18:11].

328. *ürü* [alakv. *örö*, *örü*, *ürö*, *irö* NySz.] hammel, schöps, herélt kos.

< türkmén *ürü* ein verschnittener widder VÁMB. Stud. 221 | abak. *irik* id. VERB. 61 | tel. *irk*, *irik* hammel RADL. 1:1464 | kojb. *irik* id. RADL. 1:1459 || mong. *irge* mouton châtre; Kov. 326; *irgae* *Aegoceros ovis*, vervex PALL. | burj. *irge* id. CASTR. 94.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:185, BUDENZ, NyK. 10:92, 20:151; Cz.-Fog. MUNKÁCSI, Ethn. 5:74, KSz. 4:254 [ÁKE. 165—6, de vö. p. 645].

[329. *válú*, *vályú* [alakv. *váló* NySz., MTsz.; *vájó*, *vájú*, *válló*, *vállú* MTsz.] trog, rinne < csuvBui. *valak* lék (пропуть), Cseb. *vulak*, Kozm. *volak* válucska, teknőcske; *valaška*, Cseb. *vəlaška*, Kozm. *volaska* válú ASM. 112, NyK. 20:473 | kaz. *ulak*

abrakvályú, csatorna BÁL. 35 | csag. *oyluk* rinne, kanal RADL. 1:1024 | oszm. krim. *oluk* röhre, dachrinne RADL. 1:1086. Vö. SÁNDOR, Sokféle, 12:161; MUNKÁCSI, NyK. 17:100, 20:473, KSz. 7:253.

A szókezdő *v-* a csuvasban a köztörök labialis magánhangzós szókezdettel szemben (pl. tör. *ol* ∼ cs u v. *völ*) újabb fejlemény; a magyar nyelv régi török jövevényszavai az eredetibb magánhangzós szókezdetet tükröztetik].

330. *zerge* [alakv. *erge* MTsz.] gemse. Föltűnő, hogy sem a régi szótárak, szójegyzékek, sem a NySz. és OklSz. nem ismerik; először FÖLDI-nél fordul elő 1801-ben: *zerge* v. *zerna* antilope; *kőszáli zerge*: gemse vö. NyUSz. 385.

< csag. *serke* castrirter ziegenbock VÁMB. Stud. 295
kírg. *serke*, *serge* ziegenbock im zweiten jahre BUDAG. 1:626 |
tel. *serke* három éves kecskebak VERB. 297 || mong. *serge* bouc
châtré Kov. 1374.

Ha ez egybevetés helyes, úgy a *zergé*-nek semmi köze sincs a FÖLDI-től is említett *zerna*-hoz (COMEN. Jan. 38. „dama“; ? vö. *zera* őztehén Tsz.), a mely kétségkívül szláv jövevény: vö. szerb *srna* das reh | ujszl. *srna* | orosz *serna* zerge, őz, vö. Nyr. 29:271.

Vö. BUDENZ, NyK. 20:169 [20:149].

* * *

Az eddigiek alapján a biztos vagy legalább valószínű régi török jövevényszavak lajstromát a következőképen állíthatjuk össze:

ács	boglya	csék	gözü
acsari	bojtörján	csepű	? gügyü
agár	bor	csérla	gyaláz
ál	borit	csibe	gyalom
alma	borjú	csiger	gyapjú
apró	bors	csihol	gyarló
arat	borsó	csipa	gyárt
árok	borz	? csóka	gyász
árpa	boszan-	csopor	gyáva
? ártány	boszorkány	csökönyös	gyékény
	? botorkál		gyenge
báj	böggöly	cziczkány	gyeplő
? bakó	böles	? czötkény	gyertya
balta	böleső		gyom
barom	bölény	dara	gyöngy
bátor	bucsú	dél	gyúr
béka	bús	disznó	gyűl
békó	búza		gyümölcs
bélyeg	bű	? egyéb	gyűrű
? bertü	? bütöyk	eke	gyűrű
betű		ér	gyűszű
bicsak	csabak	érdem	
bika	csalán	erő	harang
bilincs	csatol		? hir
bocsát	csavar	gödény	homok
? bodor	csécs	görény	hurok

idő	kos	sár	tanú
ige	köd	sárga	tar
iker	kökény	sárkány	tarló
ildom	kökörcsin	sarló	teker
? int	kölesön	sarú	teknő
ír	kölyök	sátor	tengely
? ir	kölyü	seper	tenger
író	köpönyeg	seprő	? térd
? káka	köpü	sereg	teve
kalokány	köris	serke	tiló
? kancsó	kőrő	serte	tinó
kantár	körte	sima	toklyó
kapu	kút	sűrű	tor
karó		süveg	torma
kecske	mogyoró	szakái	tömény
kék		szál	tör
? kelengye	ocsú	szám	törvény
kender	ok	szán	? tulok
kéneső	ól	szapú	turó
kép	olló	szatócs	turúl
kepe	orv	szék	túzok
? keselyű	oroszlán	szél	tükör
késik	orsó	? szeplő	tűn
kicsi		szérű	tűr
kín		? szirony	tűr
kis	öböl	szirt	tyuk
kobak	ökör	szór	
kocsány	ölyü	szök	
komló	öreg	szöllő	ünő
kopó	öröl	szunyog	ürge
koporsó		szücs	üröm
kóró	? pödör	? szün	ürü
korom		szűr	zerge
korsó	sajt		

Összesen 223.

(Vége következik.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Figyelem. Ezen szó származtatásának már egész története van. Simonyi Zs. szerint Faludi elvonása a *figyelmez*, *figyelmes* képzésekből (MNyelv¹ 1:250). Ecker Szende nyomára akadt Gyöngyösi Kemény Jánosának (1693.) következő helyén: „Apollo leczkéjét *figyelmel* hallgatták“ (Nyr. 27:312). A NyUSz. ez alapon Gyöngyösi szavának iktatta be. Simai Ödön rájött, hogy a *figyelem* megvan már Kájoni Jánosnak 1676-ból való Cantionaléjában: „Erzékünk zabolázd meg, hogy mind látás, hallás, *figyelem* (nb. Gyöngyösinél csak *figyelm*!), vigyázás tisztán maradhasson meg“ (531. MNy. 1:278). Sőt Simai megtalálta a Thököly házasságáról szóló (1683.) énekben is, még pedig mind főnévi alakban: „Az hol kell, mint daru, olly szemes *figyelme*“ (68.), mind melléknévi formában: „Beszédemet néha hallja *figyelmesen*“ (271. MNy. 2:314.).

Ezek után joggal fölmerül a kérdés: vajjon a NyUSz.-ba, vagy

a NySz.-ba való-e a *figyelem*; más szóval: írói alkotás-e, vagy közszókincsünkhöz tartozik?

Ha pusztán az előttünk levő adatokat tekintjük, írói alkotásnak kell hinnünk, t. i. Kájoni elvonásának (kikövetkeztetésének). Am ha azt vesszük figyelembe, hogy kevés külömbséggel egyazon korban három versíró is használja (még pedig az egyik eltérő hangalakokkal!), meg kell tagadnunk az írói alkotásnak valószínűségét.

A NySz., a mely magát a *figyelem* alakot csak Faludiból ismeri, eme változataira idéz adatokat; 1. codexekből: *figyelmes, figyelmetes, figyelmetesség, figyelmez, figyelmezik, figyelmezés*; 2. nyomtatott könyvekből: *figyelmező*, csupán utalással: *figyelmetlen, figyelmetlenség*; 3. szótárból: *figyelmeztet*. Ezen elég nagy számú régi alakváltozat mind a mellett szól, hogy (ha ugyan a *figyelem* valóban kikövetkeztetés útján jött létre) a nép maga is kikövetkeztethette a *figyelmes, figyelmez* stb. alakokból a *figyelem* formát, mert hiszen több látszólagos analogia csábította erre. Ilyen volt mindjárt a rokon hangzású *fegyelem* (disciplina) \sim *fegyelmez*; azután a *kegyelem* \sim *kegyelmes, kegyelmez*; *félelem* \sim *félelmes*; *szerelem* \sim *szerelmes* stb. szók látszólagos analogiája.

De van még ennél jóval számottevőbb bizonyító erősség is a mellett, hogy a *figyelem* régi nyelvünk közszókincséhez tartozott. Hogy eddig ismeretlen volt, oka a NySz.-nak kiáltó fogyatéka. Csúzy Zsigmondra akarok hivatkozni, a kinek művei a lehető legfelületesebben vannak feldolgozva a NySz.-ban (Még Kresznerics fogyatékos idézeteit se vette át pontosan!). Csúzynek, a ki a XVIII. század egyik legnépesebb írója, egész közönséges használatú szava a *figyelem* ragos és képzős változataival egyetemben. Például álljanak itt a következők:

„Szükséges *figyelem* nélkül halgatták az Isten igéjét“ (Evangeliomi három kenyér 331). „Urunk Krisztus a *figyelmet*, és lelki vigyázást foganatosbna alétotta a fegyverkezésnél“ (EvHK. 609). „Ki-ki *figyelemmel* kívánnya vala halgatni mondando beszédét“ (Ev. trombita 180). „*Figyelemmel* vigyáz a Szent Lélek Isten tulajdon aklára“ (Tromb. 398).

„Melly *figyelmes*, és üdvösségtek-re szükséges vigyázásról toább nyújtando Tanéttásomat figyelemmel haljátok“ (EvHK. 244).

„Csendessen *figyelmeteskedgyetek*“ (Zengedező Sipszó 486).

„Minden dolgában szorgos gond-viseléssel, s-mély vigyázással *figyelmeteskedik*“ (EvHK. 610). Ezt az alakot a NySz. nem ismeri.

„Mit keresem én a *figyelmellen* szomszéd bűzölgő házát?“ (Tromb. 68). „Miképpen a halak horoggal, és a madarak törrel, úgy fogattatnak meg a *figyelmetlen* emberek a gonosz időben“ (Tromb. 334). A NySz.-ban idézet nélkül.

„Ez a *figyelmetlenség* (unachtsamkeit) hohéra, és emésztd férge e világnak“ (EvHK. 605). A NySz.-ban idézet nélkül.

„Ha jól *figyelmeznének*, könnyen tapasztalnák fortélyát“ (Ev. H. K. 605).

„Igy jobb módgyok lévén a reá-valo *figyelmezés*-re, ő is eszesben tüdgya ónyi magát“ (Síp. 701). A NySz.-ban csak két idézettel.

„Ezzel szarándok, és jövevény állapotunk-ra akart *figyelmeztetni*“ (EvHK. 614). „*Figyelmeztette* még az egeket-is a Fölséges csodás cselekedeteinek közönséges folyására“ (Síp. 663). A NySz.-ban csak szótárból, idézet nélkül.

Csúzy eme példái mindenkit meggyőzhetnek róla, hogy a *figyelem* szó, ha ugyan kikövetkeztetés, semmi esetre se írói, hanem népi kikövetkeztetés eredménye. A XVII. század végén és a XVIII. elején ennek már közhasználatú szónak kellett lennie.

Csúzy azonban nemcsak egy-, hanem kétféle *figyelem* szót ismer és használ, t. i. nem csupán az „*attentio*“ (vigyázás), hanem a „*disciplina*“ (fegyelem) fogalmat is *figyelem* névvel jelzi, miként a következő példái tanúsítják:

„Saul, míg titkon az atya házában szolgálatban, *figyelem* alatt engedelmisségben élt, az egész nép-között nem vala jobb, sőt hasonló-is hozzá“ (Tromb. 91). „Jele a pálcza a *figyelemnek* és boszszulo ostornak“ (Síp. 16). „Fenyétékkal, *figyelemmel*, és néha veszszágáról kell meg-verní, sanyargatni, s-nyakasságát meg-is törni“ (Síp. 11). Mi ennek a magyarázata? Véleményem szerint a *fegyelem* és *figyelem* szónak egyrészt alaki rokonsága, másrészt jelentésbeli közelsége (a „*disciplina*“ és az „*attentio*“ értelem igen közel esnek egymáshoz). Ebben találok okát annak, hogy valamint a Thököly házasságáról való ének a *figyelmet fegyelemnek*, úgy viszont Csúzy a *fegyelmet* is *figyelemnek* írja. Megjegyezni való, hogy nem Csúzy az egyetlen, a kinél a *fegyelem figyelem* alakkal kerül elő, mert a Kulcsár-codexben (121) és Illyés András prédikációiban (1:27) is így találjuk. Ebből pedig az következik, hogy a NySz. teljesen hibásan így-ezi meg az utóbbiakról vett idézetét.

Szükségesnek tartom itt külön hangoztatni, hogy mikor a *fegyelem* és a *figyelem* alaki és jelentésbeli rokonságára utalok, legkevésbé sem akarom a két szónak eredetét is összehozni, mert nagyon jól tudom, hogy a *fegyelem* a *fegyeni*: reprehendere, corripere igének származéka, holott a *figyelem* minden valószínűség szerint a *fül* (több codexben: *fil*) szóval függ egybe.

Szilágyi. Ékesen szóló példa az újabb kori tudákos történeti népetymológiára. A megteremtője alkalmasint Erdélyi János, a ki közmondásgyűjteményében (1851.) ezzel a megjegyzéssel értelmezi a *Szilágyi* nevet: „Szilárd, kemény nyakú. *Szilágyi Mihályról*, Mátyás király nagybátyjáról maradt km.“ Margalits Erdélyihez hasonlóan szintén Kis-Viczaira hivatkozva egyszerűen átvette a származtatást A magyar közmondások cz. nagy gyűjteményébe (1896.). Az olvasó közönség pedig készpénznek veszi a hamis etymológiát.

Az igazság az, hogy Erdélyi Kis-Viczait tudatosan elmagyarázta, mert ott valójában ez van: „Labeone insanior, *szilágy* (kemény nyakú“, 259). Csodálni való, hogyan lehetett ebből a félre nem érthető adatból *Szilágyi Mihályra* következtetni, holott egyszerű melléknévről van szó, melynek a jelentése nyilván: *akaratos, daczos, makacs, nyakas*.

Laikus észszel azt lehetne gondolni, hogy a *szilágy* a *szilárd* melléknévnék a mássa. Ámde erről ki van derítve, hogy újkori szó, Szemere alkotása (NyUSz. 308). Eredetének földerítését megnehezíti az a körülmény, hogy Kis-Viczay adatán kívül egyetlenegy más följegyzés sem áll rendelkezésünkre a *szilágy* melléknévi használatára nézve. Így hát a jelentése alapján csak föltevésünk lehet az etymonjáról.

E szempontból ítélve, véleményem szerint vagy a szláv *сила*, *silní*: robustus, erős melléknévvvel függhet egybe, vagy pedig a *szilaj* szónak a hangváltozata. Ennek már a régiségben nemcsak

„petulans, lascivus, petulcus“, vagyis: pajkos, pajzán, hanem „effrenus, effrenatus“, azaz: féktelen, zabolátlan jelentése is egyaránt járatos volt. Ez pedig igen közel van az „akaratos“ értelemhez. A jelentésbeli rokonság megállapítása e szerint könnyen menne, csak az a baj, hogy nem lehet igazolni az alaki leszármazást. Én legalább a szóvégi *j ~ gy* hangmegfelelést egyelőre nem tudom elfogadható analógiákkal valószínűvé tenni.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

„Micsoda fel ment volt.“ E mondat Mikes Törökországi Leveleiben (13. lev.) fordul elő s egy mézszárosra vonatkozik, kit a szultán nagyvezérré tett s utóbb azután elcsapott. *Micsoda fel ment volt*, mondja róla Mikes.

En ezt a *felment* szót nem régiben (Vö. MNy. 2:340) igenévnék véltem s mint ilyet „parvenu“-nek magyaráztam. (Pl. „micsoda elzúllott, micsoda felkapaszkodott, micsoda meggazdagodott volt“ s több efféle). Bevallom, hogy tévedtem!

Mikesnél ugyanis az egész hely így hangzik:

„Micsoda nagy magosságról esett le! Ha meg tekinttyük, hogy mézszáros volt, azt mondhattuk, hogy nem nagyot esett; de azt kell néznünk, hogy *micsoda fel ment volt*, és fejdelmek rendin volt; úgy meg láttuk, hogy mélységben esett.“

Mikes itt a „magasra emelkedést“ és „a magasból való leesést“ állítja egymással szembe: micsoda magasra ment volt és micsoda mélyre esett le! Ő azt a gondolatot, hogy „micsoda *magasra* ment volt“, e szavakkal fejezi ki: „micsoda *fel* ment volt“. Nála tehát a *fel* határozó szó — s ebben tévedtem — nem pedig igeikötő. Igaz, hogy az igeikötő mindig határozó szó, de a határozó szó nem mindig igeikötő. Így van ez a jelen esetben is. Valamint a „Micsoda magasra ment volt“ mondatban a *magasra* határozó, de nem igeikötő, szint-úgy a „Micsoda fel ment volt“ mondatban is a *fel* határozó, de nem igeikötő.

De hiszen a *fel* mikor igével áll, mint itt, értelmi kapcsolatban, igeikötő szokott lenni. Mi fosztja meg őt most e tulajdonságától? Mi teszi ezt? A jelzője: a *micsoda* teszi. Ez a jelző ugyanis nem vonatkozik az egész „felment volt“-ra, sem a „felment“-re, hanem csakis a *fel* határozó szóra.

Ez a *fel* nincs tehát a *ment*-tel igeikötői viszonyban s nem is írható vele egybe, hanem külön kell tőle választani. Így tett Arany János is, mikor a *fel* határozót a *nagy* jelző által nyomósabbá akarta tenni. T. i. nem így írta:

„Nehogy az olvasó *nagy felcsigázza* kíváncsiságát“,
Hanem így (Bol. Ist. 73):

„Nehogy az olvasó *nagy-fel* csigázza kíváncsiságát.“
s a János királyban (3. felv. 3. szín) sem így:

„Nagy *felvan* a nap,“

hanem így:

„Nagy-*fel* van a nap.“

Látni ebből, hogy a határozó szót, ha jelzője van, nem szabad igeikötőnek tekinteni s így nem is szabad az igével összeírni.

Nemcsak én tévedtem tehát, mikor a Mikes mondatában a *felment* szót igenévnék tartottam, hanem tévedtek azok is (Toldy,

NySz. és Nyr. 36:323), kik a *fel*-t itt igekötőnek nézve, a *ment*-tel egy kalap alá fogták s egy szóba írták össze. Mikes mondatát a NySz. besorozhatta volna a *megy*, a *fel*, de leghelyesebben a *micsoda* czikkbe, csak éppen oda nem lett volna szabad besoroznia, a hova valósággal besorozta, t. i. a *fölmegy* czikkbe. Hiszen az ilyen besorozás és csoportosítás mellett, a *felment* valójában nem is tekinthető egyébnak, mint igenévnak, mert hiszen, ha össze van írva, a „micsoda“ jelző csakis a *felment*-re érthető s nem érthető a szó egyik felére: a *felre*. A „lekváros barátfülé“-nél is a „lekváros“ jelző az egész szóra értendő, nem pedig a szó egyik felére. SZILY KÁLMÁN.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Felválasztás. A magyar végházakban a XVI. században a fizetéssel sok baj volt. Néha 30—40 hónapon át sem kaptak a katonák zsoldot. A magyar vitézek ilyenkor magyar levelet írtak a királyhoz és fizetésüket követelték. Ha ez sem használt, következett a „felválasztás“. A vitézek tisztjeik közül egyet választottak, hogy a királynál személyesen adja elő panaszukat, s hogy a fizetést részükre kierőszakolja. Az ilyen felválasztás, különösen Rudolf idejében, napirenden volt. Íme egynéhány adat. A kanizsai vitézek írlák 1576-ban Ernő főherczegnek: „kenzeritetenk az my nagy szwksegwnknek miata egy barátunkat feolsygedhez *fely valasztany*, ky keoztwnk vott és mindeny nyomorusagunkath megh tuggia bezelleny feolsyged eleott. Azert mind feyenkent kychyn es nagy, az egez magyar sereg lovag, gyalog *fely valasztottuk* Silko Menyhart feolsyged hiw szolgajat.“ (Köz. pénz. levélt. Hung. 14370. f. 1576. nov. 26.) Ugyanezek a kanizsai vitézek írlák 1576. decz. 20-án: „Feolsegednek kegyelmes urunk immar egynehanzor levelwnkbe meg jelentettek mynden nyomorusagunkat nagy bewseggely, most lattiuk, hogy mynd keonyeorgeswnk, mynd keoltsegwnk heaba valo. Az my atyankfiath kyt *fely valasztottunk* vott felsegedhez Silko Menyhartot, az is heaban keolteotte ely penzwnket“ (u. o. 14371. f.). Csesznekről írja 1577. június 8-án Ogronffy István: „im az eő feölseghe zolgay *walasztottanak fel* the Nagyságodhoz Gyergy deakoth harmad maghawal, ezek mind fejenkynt bwchwznak az nagy fyzetetlensegnek myatta, kyt the N. eő maghoktwl nywabban megh erthy“ (u. o. 14372. f. 1577.). A lévai vitézek 1577. ápril 11-én szintén azt írlák a királynak, hogy „imar mynd az vitezlew nep es az gyalogok az nagy zwksegh, fyzetetlenseghe es ehsegh mya mynd fel zendwlték es semmikepen tovab nem akaryak varnya, nem is varhattiak, el keserettek az nagy fizetetlenseghe mya“... „Im egy atyankfiat is kwltwk fel feolsegedhez Buczyay Andrast, etteol az mi atyankfiathwl bewsegesen izenthwnk feolsegednek“ (u. o. 14372. f.). Ha magát a felválasztó szót a lévaiak nem említik is, de, mint látjuk, itt is csak felválasztásról volt szó. — A latin nyelvű irásokban is igen gyakran előfordul a felválasztás ténye. Így például 1571. márczius 20-án írja Forgách Simon főkapitány: „communi omnium voluntate elegerunt ad Majestatem V. Paulum Perney, per quem voluerunt ipsimet Majestati V. suam necessitatem, qua extreme premuntur, proponere“ (Köz. pénz. lev. Hung. 14359. fasc.).

Kármentő. Makovicza 1673—1690.-i összeírása a kármentőről ezeket írja: „marhának való szorás három kármentővel, marhának és sertésnek való polyva három kármentővel“... „kármentője ezen csürnek négy részben vagyon, mindeniknek oldala boronafás, egyik-másik pro cop. 100“... „két felül levő kármentője kar fás, némelyik rész deszkás, egy polyvatartó fiokja is vagyon“... „minden részek borona fából rakottak, kármentője három, polyvának való csür fia 1, . . . „szalmás életnek való öreg szakasza vagy kármentője 2, hosszú fiokja 1. — vagyon itt egyik kármentőben széna 20 szekér, másikban 6.“ (Orsz. levélt. Urb. et Consc. fasc. 21. ad 20, Invent. Makovicza). A tokaji malom 1692. évi összeírása említi, hogy ott „egy kármentő kád“ is volt (U. ott fasc. 58. Nr. 19. 1692.). [A MTsz.-ban közölt jelentések közül a következők tartoznak ide: 3. a csür szakaszának belső oldalfala; 4. faedény, a melyet a felöntő alá tesznek, mikor a szélmalomban a zsákból a búzát átöntik. Szerk.]

Kecse. A NySz. szerint a *kecse* katonaköpnögy és bizonyos posztófaj volna. Ezzel szemben a vámtarifák, harminczadosok jelentései és az összeírások egyértelműen *teveszörből készült szövethat* mondják a kecsét, a miből ruhát készítenek, a mit terítőül és szőnyegül használtak. Ime néhány erre vonatkozó adat: „*stragulum Turcicum vulgo Keche vocatum*“... „*minora stragula Keche 13*“ (Orsz. Levélt. Urb. et Conscr. 78. f. 24. nr.). Makovicza 1671. évi összeírása „*öreg uj kechét hetet*“ említ (u. ott, 21. f. 8. nr.), az 1673. évi pedig az oltár előtt említ *kecse* nevű két szőnyeget, írván: „*in terra prostratae, tapetes kecze sic dictae duo*“ (u. o. 21. f. 9. nr. 1673.). Forgách Ádámné ingóságai között is volt egy „*teve szörből való kecsé*“ (u. o. 1683. 52. f. 36. nr.). Ungvár 1685. évi összeírása „*moly ette teve ször kecsé*“-t említ (u. o. 63. f. 20. nr.), egy másik 1685. évi összeírásában pedig „*egy tarka rongyos kecsé*“ szerepel (u. o. 87. f. 1. nr. 1685.), Apaffynak hagyatékában is több kecsé volt; a fogarasi összeírás például ezt mondja: „*substratum Turcicum ex pilo cameli vulgo kecsé 5*.“ (Köz. pénz. levélt. 15483. fasc. Siebenbürgen. Invent. Apaffian. in Fogaras 1714). [Magy *kecsé* < oszm. aderb. csag. *käää*, *kicä* der filz, die filzdecke, der filzteppich, RADL. 2:1144, 1379; étoffe grossière de laine non tressée, feutre ZENKER 739. Vö. még lengy. *kiczza* art rock, szerb. *céča* filz, MIKL. EtWb. 114, BALASSA, NYR. 16:20. Szerk.]

Képembeli. Kamper bég 1552. évben Fejérvárról Mokony bíráinak a következő érdekes sorokat írta: „Tugyatok azt, hogy en ty reatok nem örömel wetettem wala magamat, hanem en nekem týztül adot az chyazar, . . . de en nekem igen nagy haragom wagyon tý reatok, chak akarom latni, mit chynallak, ha *wagyon zýwetek en hozzam awagy nynch*; en hattam Zegeden *kepembelij* embert es annak sem jowal, sem *adomannal* az mynt ertem, nem wattok, de gondollyatok megh mynd az *eleyt* és mynd az *utollyat*, *howa esyk*, mert en nekem az chyazar adot wala ött ezer embert segetsegwíl, de hogy en hozzam jöwe az ty leweletek, az en *zywem* megh *esek raytatok*, es jot zollam az chyazar elöt ty felöletök; azert jobbagym wattok, es ennek utanna es en jobbagym leztek, de az en *kepembely* embert, az kyt en hattam Zegeden ugy tyztellyetek es zowal es *adomanyal* ugy legyetek neky, hogy en ream panaz ty felöletek ne jöywn, ha az en *kedwemböl ky nem akartok esny*, mert hattam en

kepemben az Ferro zw basat.“ (Csász. és kir. udv. házi és állami levélt. Turcica 1552.)

Pinyol (piniol). Az 1545. évi országos vámtarifa (Vectigal oder Zolltafel der hungarischen Dreisigist) a következő, nálunk forgalomba volt borokat említi: „de uno vase *Malmatici*, de uno vase *Ramifol*, a *Piniol*, *Chernikola* et id genus *vinis maritimis iuxta valorem exigatur*“. (Közös pénz. levélt. Deukbuch Hung. 384. köt. 195—196. l.) Az 1546. évi új vectigal ugyanezeket szórul-szóra megismétli (u. o. 385. köt.). Az 1563. évi hivatalos „Limitatio Vectigalium pro tricesimis regni Hungariae“ ezt írja: „a *Pyniol*, *Chernikol* et id genus *vini maritimi*“ (Orsz. Levélt. Tört. Eml. Pénzügyei Nemzetgazdaság). Az 1566. évi „Vectigal Tricesimale Camerae Hungaricae“ háromféle *Ramfol*-t, aztán *Piniol*-t és *Chernikola*-t említi a borok között (Köz. pénz. lev. Hung. 14350. f. 1566). Az 1655. évi hivatalos Vectigal az utolsó, a mely a *pinyolt* megemlíti, irván: „de una lagula *Pinoti*, *Muscatellini*, *Cernicoli* etc.“ (Orsz. Levélt. Tört. Eml. Pénzügy, Nemzetgazdaság). A XVII. század végén és a XVIII. században kiadott országos vámtarifák a pinyolt már nem említik, a mi biztos jele annak, hogy nálunk már nem éltek vele. Ha a magyar levelezéseket lapozgatjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a *pinyol* nálunk csakis a XVI. század végéig volt ismeretes, a XVII. században már idejét multá. A XVI. századi levelezésekben azonban gyakrabban találkozunk vele. Sárkány Antal például 1548-ban ezt írja Nádasdy Tamásnak: „Ma iwttwnk megh Bechebeol (Bécsből), akkor hofi indulnom akarok vala, iutanak Olaz orzaghobol nagi sok terhesekek, kik *bynyolt*, malosat wyat hozanak, egy tunghaval megh veek az wy *byneolba*“ (O. L. Nádasdy level.). Ugyanez a Sárkány 1560. decz. 8-án Nádasdynak egy hordó vörös bort küldött s a többi közt ezt írta: „ez kedigh oly *weöreös*, hogy harom hordo bort is *megh weöreösithetnek* vele, mert ha egy pint *edes borhoz* chak egy poharal teölteöttem benne, olly *weöreös* lett töle, mint annak kell lenni. Es wala-kinek küöldtem benne, ekkepen megh chynalvan, azt mondottuk, hogy *pyynyoth* sem ittak jobbat, idesebbet“ (O. L. Nád. lev.)*

Szeczma: „réz és fa ágyúba való *szeczma*... kasamatához való *szeczma*, ágyú alá való *czélozó vas*, marczipánhoz való három öreg *réz-czisre*“ (Urb. et Conscr. 1639. fasc. 85. Nr. 7.).

Tretina. E szó jelentését egyik szótárunk sem fejtí meg. Mivel a *tretina* *pénz*, *tretina* *marha*, *tretina* *juh* stb. igen gyakran előfordul, tehát a *tretina* szó jelentését közelebbről is meg kell határoznunk. Törvénykönyvünkéből tudjuk, hogy az oláh falvak a dézsma fizetésétől régi idők óta mentesek voltak. A dézsma helyébe hozták be a földesurak (az ilyen oláh falvakban) a *tretina* nevű adót. Erről az adónemről (1682-ből) a következő beces magyarázatot találtuk: „az *tretina* nevü proventus mi légyen, igen öreg emberek úgy magyarázzák, minthogy némely helyen lakó jobbágyok semminemü vetésekből dézsmát nem adtak, annak redemptioja lett volna a *tretina* *pénz* és *tretina* *marha*, mely proventusnak mennyiségét az dézsma válorához szokták intézni és determinálni“ (Köz. pénz. levélt. Urb. arcis Szilágy Cheh. 1682. Siebenbürgen 15483. fasc.).

TAKÁTS SÁNDOR.

* Vö. OklSz. 773, 1195; TAKÁTS, Századok 40:197, Gombocz, MNy. 2:194. Szerk.

ROVÁS.

A nyár ifjú-e vagy a szív? Horger Antal a MNy. jún. számában „Petőfinék egy soráról“ cím alatt (287—88. l.) beleszól abba a „heves vitába“, mely egy tanári testületben foly arról, vajjon Petőfi „Szeptember végén“ című költeményének e sorában „Még ifju“ szivemben a lángsugarú nyár“ az *ifju* mondatrész *állítmány-e* vagy *jelző*. Ő maga (nyilván a vitatkozók egyike) abban a nézetben van, hogy az nem lehet más, csak *állítmányi kiegészítő*, azaz, nem jelzője „szivemben“ határozónak, hanem a „nyár“-nak, az alanynak előrekerült praedicatuma. Ezt a nézetét mindenképp igyekszik igazolni, s másokkal is elfogadtatni. De mintha meggyőződése nem volna elég erős; mert czikke végén felszólítja „nyelvészeinket vagy aesthetikusainkat“, hogy, ha „más nézetben volnának“, szóljanak a kérdéshez.

Hát én hozzászólók, s eleve is kimondom, hogy *ifju* nem állítmány, hanem *jelző*, jelzője a „szivemben“ mondatrésznek. Ezt a felfogást támogatja a nyelv, az aesthetika, a logika, sőt maga — Petőfi.

Hogy az olvasó az összefüggést tisztán lássa s maga is ítélhessen, szükségesnek tartom a költemény egész első strófáját újra közölni, meg is számozván a szóban forgó sorokat:

1. „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
2. Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takará el a bérczi tetőt.
5. *Még ifju szivemben a lángsugarú nyár*
6. S még benne virít az egész kikelet,
De ime sötét hajam őszbe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.“

Nézzük mármost, mikép érvel Horger a mellett, hogy „még ifju szivemben a lángsugarú nyár“ = szivemben még ifju a lángsugarú nyár“.

Azt mondja, hogy az egész versszak hatalmas gondolat-ritmust mutat, s két párhuzamos részre oszlik, melynek mindenkében ellentét van. Az egyik rész, az első négy sor, külső természeti kép, melynek izről-izre megfelel a másik rész, a következő négy sor, a mit Petőfi saját magáról mond. Ezt a megfelelést még a nyelvbéli kifejezésben is látja Horger s így okoskodik. A *még*-gel kezdődő 4 sor közül háromban az állítmány nyomban követi a határozót (még — *nyílnak*, még — *zöldel*, még (benne) *virít*), tehát a negyedikben is nyomban követniök *kell* (még *ifju*). Ebből azt következteti, hogy *ifju* csak állítmány lehet s nem „szivemben“ jelzője. De még más egyébbel is bizonyítja, hogy *ifju* nem jelző. Ha jelzőnek vesszük, akkor a mondatnak nincs állítmánya; ez — az ő szavaival — „szórin-szálán elveszett“. Továbbá, ha az *ifju*-t a szívre vonatkoztatjuk, akkor ez a sor nem talál a rákövetkezőhöz: „még benne virít az egész kikelet“; mert a szivben nem lehet „lángsugarú nyár“ is, még „virító kikelet“ is, „nyár derekán ugyan már nem virítanak a tavasz virágai“. Míg így (a hogy ő érti) az *ifjú nyár*, mely nyár elejét, kezdetét tesz, s még nem is nyár, szépen összefér az utána való sorral, hogy „*tavasz virít benne*“. A kettő jóformán

* Horger cikkében az *ifjú ifju* helyett correctori hiba.

egyed fejez ki. Hogy a vitás sor nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy „Petőfi szívében még csak alig hogy kezdődik a nyár“, az azért is igaz, mert „24 éves korában írta e verset!“ Jónak látja még Horger azt is tudtul adni, hogy *lángsugarú* nem azt teszi ám, hogy „forró, perzselő“, hanem azt, hogy „ragyogó, tündöklő“.

Van-e, ki erre a tündöklő argumentálásra el ne fogadná Horger nézetét Petőfi sorának igaz értelméről? Nekem pedig akaratlan is eszembe jut az egyszerű pap, a ki azt vitatta, vajjon ezt a bibliai helyet: „Krisztus *mentében* tanítá a népet“, úgy kell-e érteni, hogy „*menés közben*“, útközben, vagy úgy, hogy „*mente*“ volt rajta, mikor tanította a népet. Sőt arra is gondolnék, hogy Horger csak „ugratni“ akarta kollégáit, ha nem ismerném őt derék, komoly embernek, s nem tudnám, hogy a MNy. nem viccslap. De így csak azt kell látnom H. cikkéből, hogy olyat is, a mi magától értetődő, elesavarhat a furfangos elme, s hogy valaki bele is szerethet egy-egy szerencsétlen ötletébe, s másokat is meg akar győzni arról, a mit, ha a józan észre hallgat, maga sem hisz. Nincs kétség benne, hogy ezt a sort: „még ifju szívében a lángsugarú nyár“ 60 esztendő óta mindenki csak egy-félékép, csak ennek értette: „még *ifju szívében* a lángsugarú nyár van“. Ez az értelem világos, mert természetes. H. az első, a kinek nem kell, a mi világos és természetes, s oly értelmet tulajdonít e sornak, melyről soha senki sem álmódott, legkevésbé maga Petőfi.

Minthogy azonban minden különösnek akad követője, a ki a maga fejével gondolkodni s itélni nem tud; s minthogy az „egy tanári testület“-hez közel van az *iskola*, a hova könnyen elragad a mētely: ezennel (bár fanyalogva) megmutatom, hogy mért nem helyes a Horger-féle magyarázat s mért csak az említettem értelem az igazi, a kétségtelen.

Horgernak egyik erőssége az, hogy a szak első felében kifejezett természeti képek tökéletesen megfelel a szak második felében az, a mit Petőfi maga-magáról mond; megfelel pedig nemcsak a gondolatban, hanem a *nyelvbéli előadásban* is. Nevezetesen az első és második sornak az ötödik és hatodik. S minthogy az 1. és 2. sorban a *még* után közvetlenül az állítmány van („nyilnak“ és „zöldel“), az 5. és 6-ban is nyomban a *még*-re kell annak következni. A 6-ban ez így is volna (benne *virít*), de az 5-ben nem így van akkor, ha *ifju*-t „szívében“ *jelzőjének* tekintjük; de igen is, így van akkor, ha *ifju* állítmánya a mondatnak. Tehát? bizonyos, hogy *ifju* állítmány. Ezt az izrl-izre való egyezést és megfelelést csak H. látja és képzei. Mindenesetre oly hypothesis, melyből következtetni nem lehet. Ily czérnára mért, kiczirkalmazott előadásmódot minden költők közül Petőfinél keressünk utoljára. Megfelelés van (hogyne volna?) az 5—6. és 1—2. sorok közt, a *hasonlóság* alapján; de nagy köztük a különbség a kifejezésben. Egyeznek tartalomban (nyár és tavasz van a természetben = nyár és tavasz van bennem); de eltérnek egymástól abban, hogy míg amott (1—2. sor) a mondatok elején van a hangsúly, névszerint az *állítmányokon* (még *nyilnak* a völgyben a kerti virágok, || még *zöldel* a nyárfa az ablak előtt), — addig emitt a sorok vége, névszerint az *alanyok* hordozzák a nyomatékot (még ifju szívében a *lángsugarú nyár* || s még benne *virít* az egész *kikelet*). Tehát a *kifejezésbéli* megfelelés nem az 1—2. és 5—6. sorok közt van, hanem az 1. és 2., továbbá az 5. és 6. sor közt. Hisz a 6. sor is csak úgy felelne meg teljesen a két első sornak, ha így kezdődnék: „még *virít* benne“ s nem így „még *benne* virít“. Sőt a mondatkezdő *még* használatában is van különbség amott és emitt; mert az első két sor anaphora, az 5—6. már nem az, megszüntetvén az anaphorát a s kötőszó. Ha Petőfi mesterkedni tudott vagy akart volna, bizonyára ennek: „*már* hó takará el a bérczi tetőt“ megfelelőleg, az utórészben is a mondat élire teszi a *már*-t s nem egyszer a mondat végére, másszor a közepére: „sötét hajam őszbe vegyült *már* || a tél dere *már* megüté fejemet.“ Így hát H.-nak az az érve, melyet az izrl-izre való (képzelt) megfelelésből kohol, s mely azt akarná bizonyítani, hogy az illető sorban *ifju* nem jelző, hanem állítmány, magában összerogy. Különb is a mesterkelt egyformaságnál nem szebb-e a természetes változatosság?

Másik érve H.-nak *ifju* állítmányvolta mellett az, hogy ha *ifju*-t „szívemben“ jelzőjének vesszük, a mondat *állítmány nélkül marad*. Dehogyan marad! Hát nem tudja H., hogy a *van* és *vannak* igealakok nemcsak akkor nem tételnek ki, ha copulák, pl. „A szeretóm nyalka gyerek“ (t. i. van), „A tudósok mind szegények“ (t. i. vannak) — hanem gyakran akkor is lappanganak, ha ők maguk az állítmány? Nem lappang-e az állítmány (de azért „szőrin-szálán“ nem „veszett el“, mert érezzük) ezekben, hogy csak Petőfit idézzem:

„A földön is harag
Az égen is harag“ (Csatában).

„Egyik kezemben a fegyverem,
A másikat sem hevertetem“ (Bordal).

„A fákon madarak,
Virágon méhek“ (Erdőben).

„Vad bokor fölötte“ (Szent sir).

„Buda várán újra német zászló“ (czim).

„Kinn a ménes, kinn a pusztán“ (czim).

„Fölugrott a lóra, kengyelben két lába“ (Három fiú).

„Világoskék a csillagos éjszaka, (itt a copula maradt el)
Tárva-nyitva szobámnak az ablaka“ (itt a *van* lappang).

„Ha előttem e két fáklya,
Belátok a mennyországba“ (Te az enyim . . .) stb.?

A vitás mondatban is csak hiány van, de nincs hiba: „még ifju szívemben a lángsugarú nyár“ t. i. *van* s ez a nyelvszokás szentesítette csonkaság nem ok, hogy a mondat valamely *látható* tagját tegyük meg állítmánynak.

Harmadik érve H.-nak a mellett, hogy *ifju*-t a mondat állítmányának kell tekinteni, az, hogy így helyesebb értelmű az 5. sor, s a 6. sorral szépen kiegészítik egymást. Mert míg *virító tavasz* és *ifju nyár* (nyár kezdete, eleje) körülbelül egy, addig *ifju szívben lángsugarú nyár* igazán nyár, a mely ellenkezik a tavasszal, melynek virágai bizony már nem virítanak nyár derekán. Petőfi szívében csak alig hogy *kezdődik a nyár*, tehát csak *kikelet van*, mert hisz 24 éves korában írta e verset.

Lám, mily csűrést-csavarást, csigázást kell elkövetni az embernek, ha egy boldogtalan perczen támadt ötletet minden áron igazolni akarja!

Ugyan hát, a költő a szak elején *csak a tavaszt* festi-e? nem a *nyarat* is? az első sorban nem éppen a nyarat? a „kerti virágok“ a tavasz virágai-e, nem az ú. „nyári“ virágok, melyek, ha az időjárás kedvező, még ősz elején is nyílnak? Eszembe jut Aranynek „Ősz végén“ című költeménye, mely egy-egy vonásban hasonlít a Petőfi verséhez, s melyben ez fordul elő:

„Nyár és kikelet van, a tavasznak, nyárnak
Szeszélyei nélkül.“

S a szívben is ne lehessen-e nyár? „lángsugarú nyár“ éppen s legkivált az *ifju* szívben? a 24 (helyesebben: három hónap hiján 25) esztendő s az akkori mézeshetek nem a lángot, a tüzet, a nyarat hirdetik-e? Mily zavar kirekeszteni a nyarat (= az érzést, indulatot) az ifjúságból, mert talán *a tavasz az ifjuság képe!* (v. ö. „Itt benn vagyok a férfikor nyarában, Az ifjuságnak eltűnt tavasza“) Nem mond-e ugyancsak Petőfi ilyenek mellett:

„Kert e szív, a hol leg-
Illatosb virágid
Nyílnak, szerelem“ (Szívem).

„Kert újólag e szív,
Mely széltire zöldül,
Es benne virít a
Sok tarka virág“ (Mily szép a világ!)

ilyeneket is:

„Az ifju szíve lánglobogva ég“ (Ifjúság).

„Láng van szívemben, égből eredt láng“ (Sors, nyiss nekem rést . . .)

„Oh szerelmem forró szerelem,
Forróbb, mint a dél nyárközépen;

Ha a nap ily tűzzel sütné ránk,

Rég elégett volna a világ“ (Matildhoz, NB. 21 éves korában).

továbbá „Hideg idő, hűs őszi éj“ című versében ezt (egyestíve tavaszt és nyarat):

„Még gondolkodni sem tudok,

Lelkemnek szárnya összefagy,

Mert te, virágos tavaszom,

Te hő nyarom, te messze, messze vagy“?

Nincs tehát arra semmi ok, hogy a nyarat kiánál tavaszszá gyúrjuk, még ifjúvá tegyük, s a lángsugarú-t megfoszszuk lángjától s igaz jelentésétől, vagy csak henye jelzőnek tekintsük. A 6. sor bizony nem más szókkal való ismétlése az 5-nek, hanem fokozatot fejez ki, a mit a kötőszó is éreztet, mintha így volna: „szívemben nyár van még, sőt tavasz“, melylyel nagyobb ellentétben áll a haj deresedése.

De pusztán a kifejezést tekintve sem állhat meg H. felfogása s magyarázata. Ugyanis, ha Petőfi az *ifju* szót nem a „szívemben“ jelzőjének, hanem a „nyár“ állítmányának akarta volna venni és vétetni, bizonyára gondoskodik róla, hogy ez iránt ne is lehessen semmi kétség a kifejezésben. Egyszerűen ezt írta volna: „Még ifju e szívben a lángsugarú nyár“, (lásd a fentebbi idézeteket) a mit aztán senki se érthetne kétféleképen. Igaz, hogy találni nála nem egy mondatot, mely kétértelmű, de csak első olvasásra; az igazi értelem hamar kiviláglik. Pl. e mondatokban: „Hazajött a ló, de bezzeg üres nyerge“, „Csöndes elmém higgadt szózata“ „Börtönéből szabadult sas lelkem“, a miatt, hogy a névelő hiányzik az alanyok s a birtokosjelző elől (a nyerge, a lelkem, az elmém) hirtelenében ezeket: üres, csöndes, sas, amazok jelzőinek érezzük, a harmadik példában annyival inkább, hogy „szabadult“ verbum finitumnak is vehető. De látni, hogy az effélék nem egy kalap alá valók a vitás sorral, melyben a nyelvérzék is, az igazi értelem is, egy úton halad; mert *ifju*-t nincs, a ki első olvasásra is „szívemben“ jelzőjének ne érezné s meggondolva is ne annak venné. Egyéb Horger, a kinek íme, sehogys se sikerül azt, a mi lehető, hihetővé is tenni.

A Horger-féle magyarázatnak egyik bökkenője (mely, úgy látszik, szóba se került a vita folytán): vajjon lehet-e a *nyarat ifjunak* mondani, van-e *ifju nyár*? megvan-e ez a közbeszédben, megvan-e a nép nyelvében, vagy csak a költői stílus képei közé tartozik, talán éppen Petőfi alkotása volna? Ezt a kérdést nem azért teszem, mintha nem tudnám, hogy, ha *ifju nyár* nincs is meg a nyelvben, ne volna joga a költőnek azt *nyár eleje, kezdete* helyett használnia, hanem alkalmat veszek itt annak elmondására, hogy él-e a nép az *ifju* szóval az évszakok, napszakok, általában az idő jelzésére. Igenis, a nép közönségesen használja, ha nem is az *ifju*-t. de, a mi egyre megy, a *fiatal*-t ily kapcsolatban s értelemben. Széltire hallani ilyeneket: „*Fiatal* még a tavasz, ne rakjuk a krumplit“, „Még *fiatal* a nyár, aztán mily veszett melog van“, „*Fiatal* őszin vetett rozs, hiába, legjobb“, „Ilyen *fiatal* télbe“ kár a disznót megölni“, „Még *fiatal* a hajnal, ráerünk etetni“, „Ne fölöstökömüljünk, még *fiatal* a reggel“, „*Fiatal* az este, még dolgozhatunk sötétig“, „Beszéljessünk még, *fiatal* az éjjel“, „Még *fiatal* az idő, ne menjen, komám“ (ezt a közbeszéd is használja), *Még fiatal az ideje* az asszonynek, áztathat kendert“ (= csak egypár hónapos a terhe). „*Fiatal dél*“ = még nem ütötte el a délet; „*öreg dél*“ = már elmúlt, egyfertály egy. Tehát a nyelvszokás is támogatja Petőfi mondását s ez oldalról nem is lehetne méltó kifogásunk Horger felfogása ellen. Más nyelvekben is, más

költőknél is megtaláljuk az ifju-nak, a fiatal-nak ily értelmű használatát, vegyesen az új-jal. Van der junge Lenz, der junge Tag, der junge Morgen, das junge Jahr, nova aestas (Frühsommer) stb. Arany ezeket mondja:

„Tavaszzsal az ifjú természet

Hogyan képez, teremt“ (A dalnok búja).

„Ifju örömidben részem vala hajdan“ (BII.).

„Nem epe a mézes-hetek ifju méze“ (TSz.).

„Játszik piros arczán az ifju egészség“ (u. o.).

„Ha reménye új tavasznak — — sirba száll“ (J . . . hoz).

„Jártam uj mezőn, hol

Ménták illatoznak — —“ (Télben).

„Ifju még szerelme, van sebes növésben“ (M. O. III.).

[Ez a példa legközelebb áll a Petőfi sorához, mert ifju itt is állítmány.]

De ha nem is érheti szó magát a kifejezést, a képet, mégis felöltő, hogy se „ifju (fiatal) nyár“, se „ifju (fiatal) a nyár“, se eredeti, se átv. értelemben tudtommal nem fordul elő költői irodalmunkban, se (többször) Petőfinél. Ebből, meg abból, hogy a mondat ilyen szerkesztése, melyben van valami keresettség, nem azé a Petőfié, a kinek nyelve és dictionja a legegyszerűbb és legtermészetesebb, nemcsak népies, hanem egyéb költeményeiben is, a minő a „Szeptember végén“. Már maga ez a tény ellene mond Horgernek, de még inkább megingatja, sőt megdönti az ő külön véleményét az, hogy éppen az „ifju (vagy fiatal) szív“-kapcsolat egész közönséges a költők tollán, Petőfinek, mi nagyobb, kedveltje. Bizonyítsa ezt néhány példa:

„Hány fiatal szívet tele sok szép földi reménnyel

Sujta le kegytelen itt a riadó csatavész! (Kisfaludy K.).

[pars pro toto]

„Nagy feladás vár rád: fiatal szívednek erényét

Tenni napul megtört életem árnya fölé“ (Vörösmarty).

„Hosszu hegyes tör ifju szívében“ (Arany).

Petőfinél:

„Ifjú szivecskéd legelőszőr játszsza

A szerelemnek szép játékait“ (P. Vilma k.-hoz).

„Öreg barátom fiatal sziveddel“ (Szemere Pálhoz).

„Míg tiszteletre indit öregséged,

Szeretnem kell ifjú szívedet“ (u. o.).

S a mi szakasztott olyan, mint a vitás mondat:

„Szerelem tüze ég fiatal szívében“ (János V.).

Ezek után, azt hiszem, bizvást megadhatjuk a feleletet a czimbéli kérdésre: *nem a nyár ifjú, hanem a szív, s remélhetjük, hogy a villongó „egy tanári testület“-re is leszáll a Goethe „süsser Friede“-je.*

De mivel hogy a versengésnek, a szóharcznak megvan a haszna is: pezsgeti a vért s tisztázza az eszméket, íme feladom „elmemozditásként“ Petőfi „Nemzeti dal“-ának 2. strófáját:

„Rabok voltunk mostanáig,

Kárhozottak ösapáink,

Kik szabadon éltek, haltak,

Szolga földben nem nyughatnak.“

Döntsék el a tisztelt kolléga urak (a hosszú óráközökben ráérnek), vajjon az aláhúzott mondat az előtte állónak *jelzője-e*, vagy a rákövetkezőnek *alánya*? *

LEHR ALBERT.

* Torkos László tanár úrtól is kaptunk egy tüzetes fejtegetést, melyben szintén a Horger-féle fölfogást czáfolja.

Szerk.

Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok. Takáts Sándornak ugyane cím alatt megjelent cikkére (MNy. 3:283) az igazság érdekében egy-két észrevételem van. A Nyelvőrben (229. l.) azt állítottam, hogy a *lúd*majorság, *juh*majorság, *majorság*tehén, *tollas* *majorság* és *tyúk*majorság szavak közül az 1632-iki fogarasi összeírásban, a melyből Takáts idézte volt, egyetlen egy sincsen meg. Az Orsz. Levéltárnak ezen összeírására a cikkíró annak idején (MNy. 3:35) a következő jelzéssel hivatkozott: „Urb. et Conscr. fasc. 14.“ Én ugyanezen jelzéssel kértem volt ki az „1632-iki fogarasi összeírást“ az Orsz. Levéltárból a kolozsvári Egyetemi Könyvtár útján s kérésemre egy összeírást kaptam meg, a „fasc. 14, nr. 39“ jelzetűt. A hiba tehát a cikkíró pontatlanságán kezdődik, a ki csak összeírást említett, holott, a mint most látom, két összeírásból („fasc. 14, nr. 38“ és „fasc. 14, nr. 39“) származnak a kérdéses szavak, mert a „tyúk-, lúd- és egyéb mindenféle majorság“ kifejezés ezen módon a 14/39 jelzetű iratban van meg. A hiba aztán a pontatlan jelzés következtében rajtam bosszulta meg magát, de csak részben. Mert nagyobb baj az, hogy most Takáts — a mint a figyelmes olvasók észre is vehették — nemcsak hogy a másik, nekem el nem küldött 1632-iki fogarasi urbariumból mutatja ki a kérdéses szavak egy részét (*lúd*majorság, *juh*majorság, *majorság*tehén Urb. et Conscr. 14/38), hanem egyik szónak, a *tollas* *majorság*-nak egy egészen más évből, 1656-ból(!) való urbariumban adja urát, a melynek azonban ismét nem mondja meg pontos jelzetét, elhallgatván a „numerus“-át. A *tollas* *majorság* tehát éppenséggel nincs meg egyik 1632-iki összeírásban sem. A mi pedig ennél is érdekesebb, az ötödik szót, a *tyúk*majorság-ot most is csak azzal a kérdéses „tyúk, lúd és egyéb mindenféle majorság“ kifejezéssel tudja igazolni. Így bizony nem szabad nyelvtörténeti adatokat közölni!

De ha már benne vagyunk a „Rovás“-ban, azaz hogy a cikkíró nyelvtörténeti adatainak szellőztetésében, hadd igazítsak még helyre egy-két hibát ugyancsak a MNy. idei 32—36. lapjain olvasható közleményből.

1. Takáts a 78/49 jelzetű urbariumból ezt az idézetet közli: „hastas communes vulgo *kopják*, alias hastas decoloratas vulgo *lobogók*“ (MNy. 3:34, „lobogó“ a.). Ez nyilván csak nyelvtörténeti „oratio obliqua“, mert az eredeti — „oratio recta“-ban idézve — így szól: „Hastas communes vulgò *kopia* dictas Nro 44. Alias hastas decoloratas vulgò *Lobogo* cum et sine vexillulis Nro. 65.“ Szóval a közlő az eredetinek egyes számú alakjait egyszerűen többesbe teszi s mai helyesírásra írja át.

2. A 21/23. jelzetű urbariumból így idéz a közlő: „teszen egy kötél *szélen* 12 ölet, hosszúra pedig 25 ölet“ (MNy. 3:33, „kötél“ a.). Teljesen menthető tévedés. Az aláhúzott szót minden sebtiben dolgozó ember csakugyan *szélen*-nek olvasná. Amde *szélen* és *hosszúra* nyelvileg nem vágnak össze. Az eredetit kellő figyelemmel megnézve, nem is *szélen*, hanem *szelere* szót látunk az illető helyen, a mi így olvasandó: *szélére* s a *hosszúra* kifejezésnek nyelvtanilag is megfelel. A kéziratban másutt is találunk szövégen *re* betűpárt, a melyet fölületes szem egyszerű *n* betűnek nézhet, pl. két lappal odább *szőlóre* (szőlőre) stb.

3. A 32/21. jelzetű urbariumból így idéz a közlő: „*vajvodá-láskor* minden külön *kenyz* Miatyánkat tartozik 12 dénárt“ (MNy.

3:35, „miatyánk“ a.). Az eredeti így szól: „*Voivodalaskor* minden külön *kenyeres* miattyankat tartozik (t. i. adni) dn. No. 12.“ Itt két súlyos hibát követett el a közlő. Egy az, hogy az első szó, ha már mai írással átírjuk, nem „vajvodálaskor“, hanem *vojavodálaskor*, a *vajda* szónak régi ejtéséhez képest (l. OklSz.). Ezt a régi fogalmat azonban Takátsnak, mint műveltség-történetírónak meg is kellett volna magyaráznia. A másik s még nagyobb hiba az, hogy az eredetiben nem *kenyz* áll, a mint Takáts olvassa, hanem *kenyeres*! Nem is volna értelme a „minden külön keniz (értsd: kenéz)“ kifejezésnek, hiszen ezt a gondolatot a régiek *külön* nélkül így mondták volna: „minden kenéz“. Ellenben a *külön kenyeres* a régi jobbágyvilágnak szokott műkifejezése (l. OklSz.), a melynek pontosabb megmagyarázását ismét a műveltség-történettudósoktól várnök, mint-hogy a Nyelvtört. Szótár és az OklSz. „selbständig“ értelmezése nagyon keveset mond.

4. A MNy. 3:34. lapján ugyancsak „lobogó“ alatt a 87/3 jelzetű semptei összeírásból idéz Takáts egy mondatot. A nevezett jelzetű urbariumban az a mondat nincsen s nem is lehet, mert a 87/3 alatti kézirat egészen más tartalmú.

5. A MNy. 3:36. lapján Felsőbánya 1718-iki urbariumából idéz a közlő. Az adott jelzet (36/94) alatt három urbarium is van ugyan, de valamennyi palocsai s nem 1718-ból, hanem kettejük 1710-ből, harmadikuk meg év nélkül való. ZOLNAI GYULA.

LEVÉLSZEKRENYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

49. (vö. MNy. 3:336. l., 44.) A kérdéses kitételek a bibliából vannak kölcsönözve. A „*kenyér botjának eltörése*“ Mózes III. könyve 26, 26; Zsoltár 105, 16; Ezékiel 5, 16; 14, 13. előforduló kitétel. Az előbbi két helyen Károli metaphoricé fordítja („minekutána a kenyérnek *táplálásra való erejét* elveszem tőletek“ és a kenyérnek *minden táplálását* elvevé“). Az eredeti szöveg a kenyér „botjának eltörése“-ről szól; ezt megtartja Károli is az Ezékiel-helyeken: „elrontom. ti köztetek a *kenyér botját*“; „*eltöröm néki a kenyér botját* és bocsátok ő reá éhséget“. — A bibliából van véve a *fogaknak fejérséggel való megverése* is; ugyanis Ámósz profétából 4, 6. Ide iktatom Károli fordításában: „En is *fogaitoknak tisztaságokkal vertelek meg titeket* minden ti várostokban, azaz kenyérnek szükségével minden ti helyetekben“. GOLDZSIHER IGNÁCZ.

50. Párizs. KRÁUTER FERENCZ „A mássalhangzók hasonulása a magyarban“ című szép értekezése 35. lapján azt mondja, hogy a magyarban a mai *Párizs* [régebbi m. *Páris* helyett] úgy keletkezett, hogy a *zs* hang a *Párizsban*, *Párizsból*, *Párizsba* alakokból, a hol hasonulás útján keletkezett *s*-ből *b* előtt, átvonódott az alanyesetbe is, s lett *Párisz*. A nélkül, hogy a régi m. *Paris*-beli *s*-jelelés értékéről bővebben szólnék, felhívom az értekező figyelmét arra, hogy e szóban más nyelvek is *zs* hangot ejtenek (vö. lengy. *aryż*, cseh *Paríž*, tót *Pariž*, kaj.-horv. *Pariž*, írva *Paris*-nak, BELLOSZTENECZ és HABDELICH szótáraiban, újabban *Pariz*, így már JAMBRESSICHNÁL stb., s vö. olasz *Parigi*). Az én nézetem az, hogy a *Párizs* szó *zs*-je nem a magyarban keletkezett eredetibb *s*-ből. MELEGDI J.

51. S. M. úrnak. Ön azt kérdi tőlünk: „Honnan származik a *padmaly* szó s mi eredeti jelentése“. Úgy látszik, nem ön az egyetlen, a ki erre kíváncsi, legalább az „Az Újság“ 1907. szeptember 8. számában a szerkesztői üzenetek között — nyilván egy előfizetőjének kérdésére felelve — azzal a

határozott kijelentésével lepett meg, hogy „a padmaly a plafond-nak vagy a szoba mennyezetének ma már nem használatos neve”.

A dolog persze éppen fordítva igaz: a *padmaly* éppen csak a régiségben nem jelentett mennyezetet.

Szláv jövevényszó, megfelelői a cseh, újszlóven s bolgár *podmol* (*pod + mol*) „vom wasser unterwühlter ort, uferbruch, klippe” (szószerint „aláórlés, alá-mosás”, vö. MIKL. EtWb. a *mel-* czimyszó alatt, ÁSBÓTH, Szláv szók a magyar nyelvben, 46 l.).

A nép a *padmaly* szót [alakváltozatai: *padnal*, *padlan*, *pannal* MTsz.] a következő főbb jelentésekben ismeri: „vizvájta üreg a vizpart oldalában; alámosott folyópart; függőleges folyópart; a sír aljában oldalt vajt üreg” stb. „Höhlung, wölbung, unterwaschene küste” jelentésben ismerik összes szótáraink is PÁPAI PARIZTÓL KELEMEN BÉLAIG.

Másrészt azonban kétségtelen, hogy legújában elég gyakran olvashatni „plafond” értelemben. Íme pár példa: HERCZEG FERENCZ: „A szőnyeg zöld, a *padmaly* fehér, a bőrbútorok pedig egérszürkék” (Az Ujság, 1907. jún. 2.). SALGÓ ERNŐ A. FRANCE-fordításában: „A szoba *padmalyára* emeltem pillantásomat” (Bonnard Sylvester vétke, 225. lap). Sőt egy példában meg éppen „padlót, padozat”-ot jelent: „Egyhangú zümmögésük betöltötte a nagy, üres egyházat, a melynek *padmalya* alatt alussza örök álmát Jörg Jenatsch, a nemzeti hős” (Pesti Hírlap, 1907. aug. 4, 34. lap).

Ki használta a *padmaly*-t először ebben a jelentésben? JÓKAI sűrűn használt tájszavakat regényeiben, s nem egyszer bizony kiforgatta őket eredeti jelentésükből. En azt hiszem, a *padmaly* = plafondnak is JÓKAI a keresztapja. Bizonyítani persze nem tudnám, s hamarjában példát is csak egyet tudok idézni egyik régibb regényéből: „Azután visszatért Andrássyhoz a *padmalyos* szobába” (Lőcsei fehér asszony, I. 183).

Talán majd az új Nagy Szótár sok egyebek között erre is meg fog felelni.
GOMBOCZ ZOLTÁN.

52. Iratos illatok. Peisner Ignác úrtól a következő levelet kaptuk: „Igen tisztelt szerkesztőség! A „Magyar Nyelv” szeptemberi füzetében foglalt Levélszekrény 47. pontjában adott felvilágosításhoz legyen szabad a következő különvéleményt kockáztatnom. Igaza van a közleménynek abban, hogy a Bársony cikkében előforduló „iratos” nem sajtóhiba, de tévesnek tartom a szerkesztőség magyarázatát. Az illat igen is lehet iratos, de nem a „tarka, sokszínű”, hanem a „balzsamos” értelmében (ir = balzsam). Az iratos illat megfelel, vagyis hí fordítása a német „balsamischer Duft”-nak. Nem valószínűtlen, hogy Arany az idézett versében ugyancsak ebben a jelentésben használta az iratost. Hogy szótáraink erről mit sem tudnak, elég rossz.”

P. úr téved, ha azt hiszi, hogy *iratos*-nak „balzsamos” jelentése is van. Van *ir*, az igaz, mely = balzsam (a mint hogy *balzsam-ir*-t is mondának); de az *ir*-nak (vagy *ir*-nek) s-képzős származéka nem *iratos*, hanem *ir-as*, *ir-os*, *ir-es*. Az igazi *iratos*, mely annyi mint *írott* (festett stb.), ezekből az elemekből áll: [*ir* (ige) + *at* (főnévképző)] + *os* (melléknévképző). *At* (et) képző csak igetövekhez járul, *ir* (balzsam) pedig nem ige. Azt jól sejtí P. úr, hogy Bársony *iratos*-sal balzsamos-t akar mondani: de ha ő egy szóba oly fogalmat olt bele, a mely abban soha se volt, ne rójjá vétkül P. úr a szótáraknak, hogy nem lajstromozzák be — a hibát. Hogy ebben mások is leledzenek-e, nem tudom; de tudom, hogy Bársony *iratos*-a csak oly félreértés, mint az, mely p. az *iromba* szóban *iramodást*, az *ildomos*-ban *illendő*-t érez — fül után. Aranyt itt ne emlegessük, mert ő, ha táj- vagy régi szót használ, azt érti is. „Balzsamos mező” különben is önkéntelen a *legelő* csordát juttatja eszébe az embernek.

A ki pedig balzsamos-t akar írni, az írjon balzsamos-t, mint Berzsenyi:

„Nincs rózás labyrinth, s *balzsamos* illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.”

LEHR ALBERT.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. NOVEMBER.

9. SZÁM.

A régi magyar tréfaszók.

III.

Ismervén most már a régi tréfaszók tárgyait és forrásait, szükséges a bennük megörökített tréfát is szemügyre vennünk, t. i. milyen e tréfa magában és milyen nyelvi kifejezésében.

Kiemelem, hogy a tréfaszóknak e szempontból való vizsgálása igen tanulságos mind a magyar faji elmeél és ötletesség, mind a bennük nyilatkozó tréfa változatosságára nézve.

A megnyilatkozó tréfa szempontjából három csoportra lehet osztani e szókat: 1. értelmi, 2. alkotásbeli és 3. hangzásbeli tréfaszókra — a szerint, a mint a tréfát a jelentésükben, az alkotásukban, vagy csak a hangzásukban bírják. Nagyobb csoporttal vannak a jelentés-, mint az alkotás- és hangzásbeli tréfaszók.

A jelentésbeli tréfaszókban, a melyek igazában csak tréfás szóalkalmazások, a tréfa az értelem játékában jelentkezik. E játék pedig egyszer valamely fonák hasonlításban vagy kapcsolatban, másszor czélzásban vagy kertelésben, majd meg nagyításban vagy kicsinyítésben, esetleg képtelenségben észlelhető. Fonák hasonlítással éltek, teszem, őseink, mikor a durva embert *jófurkóshajdú*-nak (Bar.), a derellyét *barátfül*-nek (Simai), a zajos gyülekezetet *ludak v. darvak dévannyá*-nak (Misk.) nevezték el. Bizarr kapcsolással mondja az Actio curiosa a női térítőt *kancza-apostol*-nak s a kardos, férfias leányt *kisasszonylegény*-nek. A czélzás tréfáját érezzük, mikor az érzékeny oldalt (az Achilles-sarkat) *jajbőr*-nek (Kr.), a szűk utcزát *kutyaszorító*-nak (Simai) halljuk emlegetni. Az alapértelem kerülgetése kelti a tréfát pl. a *kalánfűlűangyal* (Bar.): ördög, a *tökmelegítő* (Simai): kalap, vagy *együttkalánozó* (MA.): szerelmi vetélytárs kifejezésekben. A nagyítás szűl tréfás hatást a *dörgömennykő* (Dug.): erős, *pokolgyomor* (Dug.): telhetetlen, *szélvészúrfi* (Bar.): szeles; kicsinyítés a *fababa* (Kr.): gyámoltalan, *testélelke* (Dug.): szegény, *gyíkleső* (SI.): pangánét stb. elnevezésekben. Többször képtelenségben nyilatkozik a tréfa, miként a *kórószentelő* (Dug.): semmirekellő, *füstfaragó* (Dug.): kéményseprő, *somfakenet* (Csúzy): verés stb. szók példája mutatja.

Az alkotásbeli tréfaszóknál a rendestől eltérő bizarr összetevésben vagy képzésben rejlik a tréfa. A tréfa szülte meg, teszem, az igejelzős összetételeket, melyekben személyragos ige járul más szókhoz jelző gyanánt, a milyenek a *bánomszabású* (MA.): kedvetlen,

félszgyökér (Dug.): félelem, *nyelüzü* (Dug.): könnyen csúszó és más hasonló összetételek. A képzésben nyilatkozik a tréfa, mikor pl. a tótosbeszédűt *tótiká*-nak (Vajda), a nyers embert *parasztikus*-nak (Zvon.), a rezesképűt *pirók*-nak (Bar.), a félénket *szaladóczy*-nak (Kr.), a nagy orrú *orrondi*-nak stb. nevezik. A képzés tréfáját kell látnunk azon esetekben is, a mikor valamely képzőt természetének meg nem felelő alapszóhoz függesztenek, pl. *isz-os* (Gvad.): részeges, *isz-kos*, *lop-ész* (Kass.): tolvaj stb.

Hangzásbeli tréfaszók azok, melyekben maga a pusztá hangzás viseli a tréfát, vagyis az a jel-hang, melyet a kifejezendő fogalommal akár természeti, akár ötletszerű kapcsolatba hoznak. Ilyen tréfaszók, teszem: a *nyifa* (Kass.), mely az orrán beszélőt, a *totya* (Kr.), mely a restet, az *áhi* (GKat.), mely a bambát, a *szuszi* (Kass.), mely a lassút fejezi ki tréfásan stb. Nyomatékosabb kifejezés kedvéért az ilyen hang-tréfaszók többnyire kettős alakkal, ikerítve szoktak előfordulni, pl. *sette-sutta* (MÁ.): hízélgés, *hercz-barcz* (Kass.): hirtelen haragú, *fityfurity* (Sz.): haszontalan, *tereturál* (Bar.): fecseg stb.

Természetesen legszorosabb értelemben való tréfaszóknak igazában csak a második és harmadik csoportbelieket lehet venni, mert, mint imént említettem, az első csoportbeliek tulajdonképpen csak tréfás szóalkalmazások.

Bármelyik csoportban tekintjük azonban a tréfának milyenségét: bő alkalmunk nyílik bennük őseink természetes jó kedvének, csipős gúnyjának s tréfájuk különféle árnyalatainak szemlélésére. A tréfának minden fokozata megnyilatkozik ugyanis e szókban. Hol a humornak jóakaró melege sugárzik belőlük, hol — mint élcz és ötlet — a hideg észnek kivillanásai: csipnek, sőt elevenbe metszenek. Egyszer mintegy csupán a tárgyakon való derűs mosolygást érezzük bennük; máskor ingerkedve céloznak a hibára és gyarlóságra; majd himezés-hámozás nélkül egyet csipnek a nem tetsző dolgon; sokszor meg egyenesen nevetségessé teszik: kicsúfolják. Mikor, teszem, a félénket *nyúlsvü*-nek (Bar.) nevezik, akkor még jóformán csak mosolyognak rajta; a mint *szaladóczy*-nak (Kr.) vagy *szaladjvármegyébőlvaló*-nak (Dug.) mondják, már mintegy nyelvüknek hegyére, azaz: célba veszik; a *nyúlvitéz* (Dug.), *nyúlezredes* (Bar.) kifejezésekkel bizonyos fensőbbiséggel csipkedik; végül a *fűzfakatoná* (Csúzy) névvel kereken nevetség tárgyává teszik. Pázmány pusztán humoros kedvében mondja a nagytestű embert *hústorony*-nak; a resteknek egykori *kenyérrágó* (Dug.) nevéből ellenben nyilvánvaló célzást olvashatunk ki a lustáknak egyik jellemző sajátosságára. A fecsegőknek *szócsaplár* (Pázm.), *szócsapodár* elnevezései viszont észrevehetően fullánkosak; míg, teszem, a fősvények *pénzpatkány* (MÁ.) neve kétségtelenül gúnyos természetű. A mely tárgyakra őseink több tréfaszót használtak, majd mindig éreztették bennük a tréfás hangulatnak eme fokozatait. Vegyük csak, teszem, például a „szeles“ fogalom tréfaszavait. A *hamarporú* (PPB.) egyszerűen humoros kifejezés; a *szélházi* (Pázm.), *szélvári* (Bar.), *szélvárura* (Bar) jelzők célzó-természetűek; a *hübelebalázs* (Kov.), *szapora-margit* (Matkó), *szeles-margit* (Kass.) csip

kedők; a *széltümlő* (Bar.) szembeszökően gúnyos jellegű, csufolódó. A hízegésnek „*sette-sutta*“ (vö. *setteg-suttog*) elnevezését tagadhatlanul a természetes tiszta jókedv hozta létre; a *simabeszéd* (Sl.) ellenben czélzással keletkezett; a *farkesóválás* (Kr.) meg már határozottan gúnyos alkalmazás.

Úgy gondolom, e néhány példa is eléggé meggyőzően szóló bizonyosság arra, hogy régi tréfaszavaink a faji humor, ötlet, élcz, és gúny árnyalatait gazdag változatosságban tüntetik elénk.

Szükségesnek tartom itten külön felemlíteni, hogy bár tréfaszavaink elég nagy száma félreismerhetlenül humoros hangulat szülötte, mindamellett egy számottevő csoportjuk kifejezetten a gúny felé hajlik. Különösen feltűnő pedig ez az emberi természeti hibákra és gyarlóságokra vonatkozó tréfaszóknál. Őseink még olyanokon is köszörülték a nyelvüket, a kik nem okai fogyatkozásaiknak. Miben van ennek a magyarázata és mentsége? Az alap-ok, véleményem szerint, kétségtelenül fajunknak gúnyos, csufolódo természetében rejlik. Ezért van főkép oly nagy számú „guggoló és csufoló“ (GKat.) szavunk még a természeti testi és lelki hibákra is. Ám e mellett az is való igaz, hogy a természet külszinre mostoha gyermekeiben többnyire oly belső hibák vannak (pl. irigység, epésség, harag, furfang, gúny stb.), a melyekkel önmaguk hívják ki maguk ellen a környezet erősebb bírálatát. Ezért van, teszem, nekünk oly sok csufoló szavunk a vénasszonyokra: nem annyira kevésbé vonzó, megviselt külsejük, mint ismert belső rossz tulajdonaik miatt. Ez a főoka, hogy nemesak a mi „parasztikus“ őseink, hanem még a finom érzékű görögök is a komikum egyik forrásának használták fel a testi fogyatkozásokat. A mi apáinknak azonban darabosságuk mellett az is mentségére szolgál, hogy a maguk hibáit se kimélték, és az emberséges jóakarát csak a legritkább esetekben tagadható meg csufolódoásaiktól. Tréfaszavaik valóban a csinátlan egyszerűség kiszólásai, melyek — mint a gyermek — szemre-főre kimondják, a mi szívéükön van.

A mi a fölvetett kérdés második részét illeti, hogy t. i. tréfaszavainkban milyen a tréfának nyelvi kifejezése: erre nézve általánosan azt felelhetni, hogy ugyanolyan, a minő a komoly szavaknál. Valamint ezeknél, úgy a tréfaszóknál is az eszme vagy gondolat részint összetett, részint képzett szóalakokban, részint hangképekben fejeződik ki. A mi tréfaszavainkban főként az összetétel uralkodik. Oka pedig ennek a már említett képes kifejezési módnak faji természetünkben rejlı kedvelése. Az összetétel az allegoriának világosabb s élezzettebb kifejező módja, mint az egyszerű képzés.

A tréfás szóösszetételek nem mutatnak jóformán semmi különösebb eltérést a szóösszetetés szokásos formáitól. Legfőljebb az idegen-szó-, valamint a személyragos ige-jelzőjü összetételek említhetők fel különleges tréfaösszetételek gyanánt. Az előbbiekre a tréfaszók forrásainak tárgyalásában már több példát idéztem. Az utóbbiakról jobban

itten kell megemlékezni, annál is inkább, mert ezek nemcsak jellegzetes tréfa-összetételek, hanem egyszersmind a legsajátosabb, nagyítás nélkül mondhatni: tüneményszerű nyilvánulásai fajunk nyelvostönének. A fantáziának őseréjére vall az az eljárás, a mely személyragos igéi alakot meghatározó jelzőkép kapcsol más szavakhoz. Pedig a mi őseink többször megcselekedték, még pedig első, második és harmadik személyű igékkel egyaránt. Bizonyosságok a következő példák: *bánomszabású* (MA.): kedvetlen, *türömlaj* (Dug.): türelem, *gondolomleves* („Éz csak *gondolomleves*“ szm. Dug.): föltevés, *eszem-izsom-ember* (PPB.), *félszgyökér* („Néha a *félszgyökér* hasat esap“ szm. Dug.): félelem; *nyelzű* („A budai piros bor *nyelzű*“ szm. Dug.): csúszos; *tátszajú* (Kr.): bohó; *türölaj* (Dug.): türelem; *fillentregiment* (Csúzy): hazugok társasága stb. Az igaz, hogy egyes esetekben (pl. *türömlaj*, *fillentregiment*) az illetén összetétel igazában csak szójáték; de mint szójáték is bizonyossága megalkotói erős képzeletének.

Am ennél tán még magyarosabb és keleti dús képzelődésre valló az az eljárás, hogy egész, vagy csonka mondatokat is felhasználtak elődeink tréfaeszméik jelzésére, még pedig nemcsak kijelentő, hanem felszólító, felkiáltó, óhajtó és kérdő mondatokat is. Kijelentő mondatokból való, teszem, a *bokorbólugrott* (MA.): jött-ment, *kakuknyerte* (Kis-V.): szerelemgyerek; *mindenbenkalán* (Kr.): szószátyár stb.; felszólító mondatból: *jerutámmam* (MA.): szerelemgerjesztő ital, *térjmeg* (Sl.): zárt utcza; *teddide-teddoda* ember (Dug.): gyámoltalan stb.; felkiáltó mondatból: *temondád* (Vásárh.) pletyka; óhajtó mondatból: *bárnevolna* (rég. csárdanévv. Ravazdon, Győr megyében); kérdő mondatból: *mihaszna* (Dug.): semmirekellő. Csonka mondatok, mint tréfás jelzők: *borbéski* (azaz a kinél a bor bé- és kimegy, Dug.): részeges, *csontjabőre* (azaz: csak csontja bőre van, Dug.); *seggevége* (azaz: csak seggevége valakinek, Kr.): távoli rokon stb.

Míg az összetett tréfaszók egy eset kivételével nem térnek el a szóösszetétel rendes formáitól, addig az egyszerűek legnagyobb részt külön tréfás képzővel vannak ellátva. És ebben a képzős kikerékítésben őseink elmeelének fényes bizonyosságul nem mindennapi változatosságot találunk. Egyrészt az eltérő fogalmaknál változnak a képzők, pl. a sovány tréfásan: *nyuzga*, *nyuzár* (Bar.); a potrohos: *haskó* (Zvon.), *bomhér* (Vajda) v. *dobász* (Bonis); a kövér arcú: *poftos*; a nagyszemű: *szemők* v. *szemőke* (Kass.); a rosszemű: *vaksi* (Kis-V.); a sanda: *kandíts* (MA.); a nagyorrú: *orrondi* (Czúzy) v. *orrmádi* (Dug.); az aluszékony: *szunyáta* (MÁ.); a rest: *szuszma*; a félénk: *szaladóczy* (Kr.); a dőre: *bonfordi*; a bamba: *tankó*; a lőtőfutó: *futika*; a fecsegő: *locska*; a ravasz: *csalufurdi*; a fősvény: *kapsi* (PPB.); a tolvaj: *lopész* (Kass.); a durva: *parasztikus* (Zvon.); a kikapós: *kurvánczius* (Matkó); a zajos veszekedés: *patália* (vö. *patál*: proeliatur, Kass.); az őrző: *rikkants* (Bar.); a szerető: *czicza* (Orczy) v. *macza* (GKat.); a neheztelés: *haragszom* (Fal.); a bátorság: *mersz* (Dug.) stb. Másrészt egyazon fogalom nevei is változó képzőket kapnak. Ekesen szóló példa erre a „részeges“ fogalom, a mely egyszer *iszos* (Gvad.); máskor *iszkos* (Kass.); harmadszor *iszák* (Kis-V.) és *iszákos* (Dug.); majd *itkány* (Jesus Sir.), sőt *itkányos*; végül még *kortyándi* (Kónyi) is.

A hang-tréfaszókról bővebben az apperzipiálás következő tárgyalásában lesz szó.

A mondottakból tehát kiviláglik, hogy apáink elmele a

tréfaszóknak nemcsak jelentéseiből, hanem nyelvi formáiból is csillogva-villogva tűnik a vizsgáló szemek elé.

A tréfás szók forrásainak ismertetésében sokaknál rámutattam már, mily felfogással keletkeztek; mindemellett teljes megértésükhöz szükséges felfogásuknak külön való tárgyalása is. Ebben azonban inkább csak általános következtetéseket akarok kihozni róluk; és főleg azokra az apperzipiálásokra kívánok jobban rámutatni, melyeken sajátosan rajta van a magyaros gondolkodás bélyege.

A fogalmak tréfás felfogásában általában ugyanazt a törvényszerű két elmeműködést tapasztaljuk, a mely minden nyelv szóalkotásaiban uralkodik, t. i. a hasonlati (metaphora) és a kapcsolati (metonymia) átvitelt. Ezek hozzák létre nemcsak a tréfás, hanem a komoly szavak legnagyobb részét is. A különbség a két csoport között csak az, hogy a tréfaszóknál a hasonlat vagy a kapcsolat alapja játékos gondolkodás találmánya.

A törvényszerű keretben azonban, vagyis a metaphora és metonymia keretében nagy változatosság és eredetiség tapasztalható régi tréfaszavaink felfogásában.

A hasonlításban az érzéki felfogás uralkodik. Nem csupán a testi, hanem az értelmi és erkölcsi sajátságokat is érzéki tárgyakkal ejtik kapcsolatba. A testi tulajdonságok kifejezésében az állati hasonlatok jelentkeznek legnagyobb számmal; pl. *marhatestű* (SI.): nagytestű; *madárhúsú* (Decsi): vézna; *csókaszemű* (Calep.): nagy szemű; *kanfogú* (SI.): kiállófogú; *tevehátú* (SI.): púpos; *lűdmellű* (PPB.): kövérmellű; *lóbélű* (Kr.): nagyehető, telhetetlen; *lűdlábú* (PPB.): teljestalpú stb. Sőt értelmi és erkölcsi sajátságok felfogásában is gyakran fordulnak állati hasonlatokhoz, teszem: *nyülember* (SI.): félenk; *szamárfő, ökörfi* (Düg.): ostoba; *hőrcsökös* (Decsi): hirtelenharagú; *fejeskutya, nyakaseb* (Düg.): akaratos; *rókávalbéllett* (Düg.): ravasz; *farkaskasza* (Pázm.): préda; *kétházebe* (Kis-V.): fondorkodó stb. A mint már fentebb példákön láttuk, egyes tipikus bibliai, egyházi, történeti, mondai, mesebeli, nemzetiségi stb. személynevekkel való hasonlati kapcsolatbaejtés szintén számottevően jelentkezik tréfaszóinkban. Ez más nyelvekben is rendes szokás; legfeljebb a nevek megválasztásában van eltérés közöttük.

Ennyi elég is a hasonlati apperzipiálásokról!

A metonymikus felfogással keletkezett tréfaszókból különösen három csoportot akarok kiemelni, — mint sajátos magyar észjárás termékeit:

Az első csoport főleg állandó emberi tulajdonságokra vonatkozik, melyeket őseink sajátyszerű gondolkodása a tulajdonságot mutató személyekkel kapcsolatban mintegy vezeték-nevekként fogott fel: a semmirekellő pl. az ő szemükben: *alpári* (Düg.) v. *ebsfalvi* (Düg.); a szemtelen: *czudarországi* (Düg.); a szegény: *rongyaházi* (Kónyi); a gazdag: *bányavárosi* (Düg.); a jött-ment: *sehonnai* (Matkó); a szeles: *székházi* v. *szélvári* (Bar.); a csavargó: *szarházi* (Kass.) stb. Ezen felfogásnak alapja véleményem szerint a tulajdonság állandóságának érzetetésében van. A *-di* és a *-si* képzőket, úgy gondolom, ez a felfogás tette nyelvünkben állandóan tréfás jellegűvé. A *d* és az *s* mássalhangzók azért kapcsolódtak az *-i* képzőhöz, mivel a magyar vezeték-nevek

legtöbbje helynévből való melléknév; helyneveink pedig nagyrészt -d és -s képzővel vannak ellátva (*Báránd, Füred, Szántód* stb.; *Aranys, Diós, Málnás* stb.). A magyar észjárás tehát a tulajdonságot mintegy helynek vette, a birtokos személyt pedig ebből valónak; ezért alkotott, teszem, a *bátor* melléknévből tréfásan *bátori-t* (bátorságát fitogtató, Kass. Vö. „Nem *Bátor*-ban lakik, hanem *Futtakon*“ szm. Dug.); az *oktalan*-ból *oktalandi-t* (Kass.) és rövidítve *oktandi-t* és *oktondi-t*; a *csalárd*-ból *csalárdi-t*; a *vak*-ból *vaksi* (**vakosi*)-t stb. Sőt ezt a felfogást átvitte érzéki tárgyakra és szokásos cselekvésekre is; így képezett az *orr*-ból *orrondi-t* (Csúzy), az *orrmány*-ból *orrmándi-t* (Dug.); a *korty*-ból *kortyándi-t* stb.; a *kap*-ból *kapsi* (**kaposi*)-t, a *csap*-ból *csapzi-t* (GKat.) a *szegőd*-ből *szegődi-t* (Kass.), az *ün*-ből *undi-t* (Kass.). Magának az *i* melléknévképzőnek tréfás használata hitem szerint két forrásból való, t. i. részben a fentebbi hely-melléknévi felfogásból, részben a gyermeknyelvből (becéző képzőkkel: *csitri, ugrí, csócsi, locsi* stb.). A *szaladóczy* (Kr.) *szaladóczy* (Berces.) és a *szamaróczy* (Kass.) elnevezések a felvidéki -óczy végű községneveket juttatják eszünkbe.

A második csoportba tartoznak a kertelő tréfaszók, melyek nem nevezik meg a fogalmat (többnyire valamely tárgyat) a maga eredeti, vagy képes nevével, hanem csak mintegy pajkosan kerülgetik: értelmét körülírják. Ezek is erősen magyaros zamatúak, s a régi korból szép számmal maradtak reánk. Ilyenek: *égetlenhamu* (Csúzy): fahasáb; *likacsosabrak* (Dug.): szalma; *kardócse, kardfia* (Bar.): panganét; *tökmelegítő* (Simai): kalap; *kendernyakravaló* (Dug.): akasztókötél; *deáksőr* (Sl.): író; *orrbavalóabrak* (Vajda): burnót; *veresnadrágűbúza* (Act. cur.): hajdina; *tótvendégség* (Dug.): koplalás; *fülesparipa* (Csúzy): szamár; *léhűtő* (Csúzy), *pocsétakerülő* (Kónyi), *szunyogtapodó* (Dug.): semmirekellő stb.

Harmadik csoportot teszik a hang-tréfaszók, melyeket egyszer már érintettem (a tréfa nyelvi formáinál). Ezek a magyar ész, érzék és kedély különösen sajátos, erővel teljes kifejezései, melyekben a fogalmat (többnyire: szokásos cselekvést) egyes jellemző természeti hangokkal ejtik kapcsolatba. A hanggal való jellemzés minden nyelvnek tulajdona; de a mienkben sajátosan gyakori, még pedig rendszerint kicsinylő értelemmel. A restnek kicsinylő neve például a járást jellemző *toty* hanggal való kapcsolatban: *totya* (Kr.) lesz; a bambáé a gyakori szájtátását éreztető *áh* hangtól: *áhi* (GKat.); az orránbeszélő a tőle hallható *nyif* hangtól: *nyífa* (Bar.); a vénasszonyé az orrszuszogást kifejező *szip* hangtól: *szípa* (Sl.) stb. Könnyen érthető tehát, a mit Pázmány említ egyik prédikációjában az illetén kicsinylő hangfestésről: „Alá valónak akarván valakit jelenteni, úgymond, szájunk táva azt mondjuk: *hű, bú, bá.*“ (815. Vö. „*Se bűt, se bűt nem tudott mondani, úgy megijedett.*“ Kr.). Még nyomatékosabbá válik a kicsinylő értelem, ha nem egyes, hanem ikerhangokkal fejezik ki. Az illetén hang-ikerszókat leginkább haszontalan tulajdonságok és cselekvések kifejezésére alkalmazzák. Sokszor csak felében érthetjük meg őket, máskor még ennyire sem, mert *puszta szeszélyes hangalkotások*. A magyar nyelvben fajunk keleties nagyító hajlandóságának beszélő bizonyosságául különösen nagy számmal vannak, s a régi korból is elég sok maradt reánk, pl. *csiribirí* (Bél), *csiricsáré* (Kass.), *fityfiritty* (Szirm.), *kotyomfity* (Kis-V.), *enczenbencz* (Prágai), *dibdáb* (Pázm.): haszontalan; *cserecsura* (Kass.).

teretura (Bar.), *terefere* (Bar.), *retyerutya* (VÉ.): haszontalan beszéd; *locsifecsi* (KirB.), *fecselocsa* (RákF.): fecsegő; *tepe-tupa* (Bar.): lusta; *háphoppol* (RákF.): tánczol; *terefetyél* (Bar.): fecseg stb. E kevés példa is mutatja, hogy a fogalom és a jelhangok közt való kapcsolat nem mindig világos. S legkevésbé se csodálkozhatunk Geleji Katonának ama megjegyzésén, melyben a „guggoló és csúfoló” szókat értelmetleneknek mondja, mivel nyilvánvalóan az ilyen hangtréfaszókra gondol.

A kapcsolati jellemzésnek eme három sajátos módja mellett azonban még másokat is találunk tréfaszavainkban:

Igy elég gyakori a fogalmat jellemző valamely (valódi vagy jelképes) cselekvésnek nevével való kifejezés. Ilyen eset, mikor a lustát *kenyérrágó*-nak (Dug.); a potyalesőt *konyházó*-nak (Decsi) vagy *tányérnyaló*-nak (Com.); az iszákost *toroktöltő*-nek (Zvon.); a rossz szakácsot *csömörfőző*-nek (Szirm.); a fősvényt *somfánálfőző*-nek (MA.); a kevélyet *szarvanótt*-nek (Dug.); a jött-mentett *bokorbólugrott*-nak (MA.) stb. nevezik el.

Előfordul a fogalom valamely feltűnő tulajdonságával való megnevezés is, pl. a börtönnek a *hüvös* (Dug.) melléknévvel, a részegesnek a *simagégéjű* (Dug.) ismert tulajdonságával, az akasztófának a *háromfá*-val (mert három darabból van összeállítva, Gyöngy.), az akasztókötélnek a *pótrás*-sal (mert egy pótra ára, Dug.) stb.

Hogy a fogalomnak (tulajdonságnak) nagyobb fokát éreztessék, valamely „tartó” jelentésű tárgynak nevével kapcsolják egybe, teszmem: *álmotáska* (Dug.), *álmotarisznya* (Biró): aluszékony; *borveder* (Misk.): *borkulacs* (Dug.): borszerető; *széltömlő* (Baz.): széke; *méregduda* (Kass.): mérges; *takonypóc* (Dug.): taknyos; *turhaszekerény* (Dug.): köhögős stb.

Valamely szokásos tulajdonság tréfás jellemzése úgy szokott történni, hogy a vele kapcsolatos testrészt nevével fejezik ki, pl. az enniszerető: *torkos* (Calep.) lesz; a fecsegő: *nyelves* (PPB.); a kevély: *szemöldökös* (GKat.); a fősvény: *markos* (Pázm.); a tolvaj: *körmös* (Kr.); az orgonátlan mester: *könyökös* (mert orgona híján, könyökre támaszkodva énekel, Kr.) stb.

Fölötte érdekes megfigyelnünk, hogy egyes meghatározott fogalmakat szokás szerint milyen más fogalmak neveivel szoktak őseink tréfás czéllal akár metaphorikus, akár metonymikus kapcsolatba kötni. Csupán az eredetibb észjárásra valló eseteket számlálom el. A félénkséget, teszem, a nyúlal (*nyúlsvü, nyúlvitéz, nyülezredes, nyülember*) kapcsolták össze; a kevélységet a szemöldökkel (*szemöldökös, fölsvöldök, géggével (gögös, gégeség)*), hassal és háttal (*begyes, teleggyös, előhasú, előhasika, púpos*), pökéssel (*felpök, fennpökő, fennpökés, marhapökő, marhapökés*); az akaratosságot a fejjel és nyakkal (*vasfejű, vastagnyakú, fejeskutya, nyakaseb*); a mogorvaságot vérrel és béllal (*feketevérű, bélebüzhödt*); a szegénységet a házzal (*hátánhá, semmiházi, rongyaházi*); a fősvénységet és tolvajságot a kézzel és részeivel (*markos, szorosmarkú, szükmarkú, szükkezű, — enyveskezű, szurkoskezű, ragadókezű, kezeragadó, hosszúujjú, körmös, nagykörmű*); a hazugságot és hízélgést a szájjal (*foltosszájú, simaszájú, simaszájás, simaajkú*); a dőreséget majd a tökkel (*tökagyú, tökfej, tökfejű, tökkelütöttfejű, tökmag, tök-kolop*), majd a szájtátással (*tátszájú, szájtátli, táté*) sőt még a fűrés fogalmával is (*fűrtfejű, fejenfűrt, fűrtvelejű*); a kontárságot és kevésértékűséget a fűzfával vagy rövidebben fával (*fűzfa-*

katona, fűzfapoéta, fűzfadeák, fapap, faevangelista; fapénz, fagaras, fabatka, fapoltura); a haszontalanságot képtelen cselekvésekkel (*kóroszentelő, kölesfűró, lógombóczkövesztő, tobákreszelő*); a verést a tánczezal (*alpári, bömbölő, borjú, lapoczkás, medve-, török táncz*) stb.

Am emellett régi tréfaszavainkban nemcsak a különféle fogalmak eltérő, változatos jellemzése érdekes, hanem egyazon fogalomnak többféle tréfás felfogása is figyelemre méltó. Alkalmos példakul szolgáltnak itt az útszéli csárdáknak már elsorolt tréfanevei. Ezeknek megnevezésében folyton változik a nép felfogása. Hol valamely hozzájuk fűződő felöltő cselekvéssel ejtik őket kapcsolatba: *becsaló, belevár, lesvár* (t. i. a csárdás), *sóvető, rastag* (pihenés); hol pusztán a helyzetüket jelelik meg: *kurta-hegy, lukashalom, parragvár*, vagy valamely bennük szembeöltő tárgyat neveznek meg: *rongyoslámpás*; hol némely állandó tulajdonságukra céloznak: *néma, ragyogó, remete*; hol a tulajdonost sejtetik; *zsidószakall*; hol bibliai névvel: *emausz*, vagy mondai elnevezéssel: *péterháza* illetik, csak az igazi nevüket nem mondják ki.

Szóval bátran ki lehet mondani, hogy a régi magyar tréfaszók felfogásának vizsgálata historiai adatoknál meggyőzőbben tanuskodik a magyar elme eredetiségének képzelődésbeli őserőjének, találekönységének és felfogása változatosságának valóságáról.

A milyen változatosak a tréfaszók tárgyra, forrásra, tréfára és felfogásra nézve, épp oly különféleséget mutatnak az alkotásukban. Hosszúra nyúlnék ismertetésem, ha e szempontból teljes pontosságú osztályokba akarnám őket sorolni. Külömben is értekezésem eddigi folyamán alkotásuk szokottabb formáira már rámutattam. Azért itt csak az uralkodó alakzatokat csoportosítom röviden egybe s egy-két különösebb alkotást emelek ki belőlük.

Említettem fentebb, hogy a tréfaszók nagyobb fele összetétel, s a kisebb képzett szóalak.

Az összetetteknek ismét nagyobb fele jobban csak jelentésbeli tréfás szó (szóalkalmazás) lévén, a szóösszetevés rendes változataitól semmi eltérést se mutat. Azért ezeknek külön való tárgyalása egészen fölösleges. Azonban három sajátlagos tréfás jellegű csoport mégis van az összetételek között, tudniillik:

A) Idegenszó-jelzős összetételek: *bliktriember, intróember, sainszolgáló, sprinczkutya, pitáhangos, bónaóra, czokipohár, czokikása* stb.; idegen szó magyar előtaggal: *ó-virgó*.

B) Személyragos ige-jelzős összetételek: 1. első személyű igével: *bánomszabású, haragszomszabású, gondolomleves, eszemiszomember*; 2. második személyű igével: *félszgyökér*; 3. harmadik személyű igével: *tátszájú, fillentregiment, nyelzű, türolaj*.

C) Hangfestő ikerszók: 1. igék: *hiphoppol, cserecsurál* (Kass.), *ereturál, terefetyél, tipogtapog* stb.; 2. melléknevek: *csiribiri, csiricsaré, herczbarcz, kákbábák, kotyomfitty, locsifecsi, szuszimuszi*, stb.; 3. főnevek: *dinomdánom, hejehuja, settesutta, terefere, teretura* stb.

E három csoport mellett nemesak eredetiségüknél, hanem számmuknál fogva is feltűnnek azok a szókapcsolatok, melyeket egész vagy csonka mondatokból tömörített tréfás és gúnyos jelzőkké őseink dús képzelőereje: 1. teljes mondatalakúak: *árvízahajtotta, bélebúzhódt, bokorbólugrott, ebkérdi, fátólszakadt, fogd meg, hollóhozta, jerutánnam, kakuknyerte, mihászna, mindenlébelocs, térj meg, vízhozta* stb.; 2. csonka mondatalakúak: *csontjabőre, kezelába, seggevége, testelelke, borbéski, hübele-balázs* stb.

A tréfás szóképzés igen változatos. Mint uralkodó képzők kiemelni valók a nagyító *-ók, -ök*, kicsinyítő *-kó, -kő*, és *-ka, -ke*, a becmező *-i*, legfőképp pedig a sajátlagosan tréfás *-di* és *-si* képzők.

Az *-ók, -ök* képzővel alakultak: *farók, hasók* (népetymológiával: *haspók*), *pirók, pofók, orrók, szájók* stb.; a *-kó, -kő* képzővel: *haskó* (esetleg metathesis is lehet a *hasók*-ból!) *vaskó, tankó, taszkó* (buta, Kass.) stb.; a *-ka, -ke* képzővel: *csacska, főcska, nyalóka, előhasika, futika, hetyke, tótika* stb.; a becmező *-i* képzővel: *alamuszi, bersali, duzzi, szuszi, csurcsavari, balogsüti* (népetymologiai alak a *balogsuta* összetételből), *szóhajti, szájatálti, magaveti* stb.; a *-di* képzővel (*-ndi* és *-rdi* változatokkal): 1. névszóból: *ebhendi, oktondi, orrondi, orrmáudi, kortyándi, bonfordi, csalafurdi* stb. (mint főnév külön érdemel említést az: *aldi* alfél)* 2. igéből: *csapdi, undi*; a *-si* (*-zi, -zsi*) képzővel: 1. névszóból: *nyaksi, vaksi*; 2. igéből: *kapsi, csapzi, habzsi* stb. Ezen képzések nagyrészt a gyermeknyelvben gyökereznek.

Előfordulnak továbbá az *-ár, -ér*: *csapodár, csufondár, lajhár*, továbbképzéssel: *tapséros*; az *-ász, -ész*: *dobász* (a *dob* főnévből), *kalandász* (bolond, Kass.), *bámész* (Kass.), *böndész* (bolond, Kass.), *bomhéc, liphesz* (döre, Kass.), stb.; a *-czi*: *szamaróczi, szaladóczi*, tótosítva: *szaladóczi*; a *-ta, te*: *buszmáta, alamuszta, szunyáta, maszuta* (alattomos, Bar.). Ez a *-ta, te* képző alkalmasint csak a *-ka, -ke* gyermeknyelvi változata.

A hang-tréfaszók képzése: ezeknél látszólag három képző jelentkezik, t. i. *-ó, -ő*; *-a, -e* és *-ma, -me*; voltaképen pedig mind a három participialis képző: 1. *-ó, -ő* (a hangszónak igei felfogásával), *kákó* (= *kák*), *bákó* (= *bák*, Kass.), *bohó* (= *boh*), *golyhó* (= *goly*, Kass.), összetevéssel: *hejehuja*-ember (= *hej-huj*), *fecse-locsa*, (= *fecse-locs*), *tepetupa* (= *tep-tup*) stb.; 2. *-a, -e* (az előbbinek rendes fejleménye): *muma* (= *mum*, Kass.), *nyifa* (= *nyif*), *szípa* (= *szip*), *totya* (= *toty*) stb. (nb. a *locsi, fecsi, maszuti* és hasonló *-i* végzős hangszók a gyermeknyelv szülöttei); 3. *-ma, -me* (a tulajdonképeni melléknévképző ebben csak az *-a, -e*, míg az *m* valószínűen mozzanatos képző): *buszma* (= *busz, buz*), *duzma* (elatus MA. > *duz*) *szuszma* (= *szusz*), *böszme* (buta, Kass. > *bösz*) stb.

Néhány esetben a denominális képző igei alapszóhoz járult: *iszos, kalandász, lopész* stb.

Kikövetkeztetéssel lett a *risza* (alfél, VÉ.) főnév a *riszál* igéből.

A szóelegyedésre is akadnak példák: *tusnya* (alávaló: „Rusnya és *tusnya* bujálkodás“, Madarásznál), a *tunya* és *rusnya* melléknévek összekeverése; *nyalfaság* (ravasz hizelgés: „Nevethetem embernek

* Simonyi a *-di* képzőbeli *d*-t azonosnak állítja a kicsinyítő *-d* képzővel (TMNy. 559.). Ez a nézet megállhat a gyermeknyelvi *aldi* szóra, de nem a *-di* képzős melléknévi alakokra, melyekben nyilván a *-d* helynévképzővel egy.

nyalfaságát“ Zvon.), a *nyalka* (hizelgő) és *csalfaság* szavak egyesülése; *csapondár* (pajkos, Matkó), a *csapodár* és *csufondár* (ridiculus) melléknevek elegyülése stb.

A tréfás képzésben külön osztályt alkotnak a latin képzős alakok, a melyek — kétségtelenül euphemisztikus czélzattal — a vallási vitatkozások idejében jöttek divatba. Ilyenek az *-ius*, *-ikus* és *-ista* melléknév-, valamint az *-iál*, *-izál* igeképzők. Az elsőre és másodikra csak egy-egy példát tudok, t. i. *kurvánczius* és *parasztiikus*; az *-ista* már jóval felkapottabb volt, pl. *királyista* (Veresm.), *ördögista*, *pápista*, *kálvinista*, *lutherista*, *mahometista*, *itaista*, *énista* (egoista, Kr. alkotása) stb. Az *-iál*-ra egy példa van Heltainál, az *asszonyiálkodni* (Vö. MTsz.); az *-izál*-ra: *urizál* (Bethl.), *hévizál*, *poganyizálás* stb. Van egy újabb példa az *-ia* főnévi képzőre is: *patália* (Kass.).

A tréfás szóalkotás ismertetésének kiegészítéséül szükséges még megemlékeznem a személyragos igei alakoknak főnévi alkalmazásáról is. Példák: 1. első személyi alak: *haragszom* (neheztelés, Fal.), *hiszem* (hivés, Biró), *eszem-iszom* (dózsölés, PPB.); 2. második személyi alak: *félsz*, *kandíts*, *lebbents*, *mersz*, *nyiffants*, *rikkants*, *tarts*, *ütlek*: verés) stb.

Ennyit a tréfászók alkotásáról!

Hogy végezetül az értekezésem elején fölvettem azon kérdésre is feleljek, mely íróinknál kerülnek elő nagyobb számmal tréfászók: erre, kereken annyit mondhatok, hogy a legnépiesebbeknél; így *Pázmány*, *Zvonaríts*, *Geleji Katona*, *Czeglédi*, *Pósa-házi*, *Matkó*, *Balásfi* stb., szóval a XVII. század hitvitázóinak munkáiban; a XVIII. századbéli írók közül főleg *Csúzy*, *Biró*, *Mikes*, *Faludi* és *Vajda* műveiben. Ez azonban nem jelent annyit, hogy ezek a használták tréfás kifejezéseknek egyszerűen alkotói is. A tréfászók legnagyobb részének nem adható biztos gazdája, mert az egész magyarság szellemének termékei. Mindamellet akadnak közöttük olyanok is, melyek könnyen felismerhetően magukon viselik az egyéni alkotás bélyegét. Ilyen, teszem, a csupán Telegdinél olvasható *péterfejú* (makacs) szó, vagy a Pázmánynál előkerülő *házihóhér* (rossz lelkiismeret), *nemtudomki* (jött-ment), *ördögista* (gonosz), *újhátfaragó*, *újhítreszelő* elnevezések. Említettem már, hogy Pázmánytól való a dózsölésnek *kálvinistamenyország* gúnyos kifejezése; ugyancsak ő nevezte el a quietistát (hitben közömböset) *heverőhitűnek*. Kálditól származik a *tafotagyomrú* (kényes) gúnyos kitétel, Pósa-házitól a *bojtorkodik* (= *bojtorkodik*: belekap), Matkótól a *kurvánczius*. Mikes tréfás körülírásai az asszonyoknak *bóbitásfogoly* és *verdígályosnyúl* nevei s tréfás alkalmazása a *császármadár* (császár katonája); ugyancsak ő gondolta ki a *ponyvapalota* (sátor) elnevezést. Bercesényi szava a *szaladóczki* (gyáván menekülő). Csúzytól származtak a *faevangelista*, *itaista* (hizelgő), *plútókonyhája* (pokol), *húshalom* („Torkossággal tobzodo húshalmok“) gúnyos kitételek, valamint az *údvartómjén* („Szereteteket nem údvári tómjénnel, az-az kopasz igérettel bizonyíttyák“) körülírás és a *füllentregiment* („Hazugsággal szoktak élni, s-sima-szájú füllent regimen-

tében tiszteket viselni“) szójáték. Faludi alkotó mestere a *patyolatos* és *bübosrend* (asszonynépség), *kontyosmadár* (nő) és a *lázár-lakodalma* (koldússág), Vajda pedig az *ördögurbárioma* (bűnös cselekedet) és az *orrbavalóabrák* (tobák) tréfás szókerteléseknek. Szóval: régi népies írónk nemcsak éltek a tréfaszókkal, hanem maguk is alkottak ilyeket.

Ezzel feladatomnak végére értem. Fejtegeté-eimmel, úgy hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy a régi magyar tréfaszók mind tartalmi, mind alaki szempontból valóban tanulságok reánk nézve. A magyar fajnak lelkétől lelkezett nyelvi megnyilatkozásai ezek, melyekben nemcsak természetes jókedve és gúnyos természete, hanem egész gondolköre, eszejárása és erkölcsi felfogása megnyilatkozik. Nem a szellemeskedésnek csinált mesteréges kifejezései, hanem a gyermeteg szemfüles jókedvnek és tiszta erkölcsi érzésnek kendőzetlen szülöttei. Termék-magyar eszmék és gondolatok — magyaros észjárással kifejezve. Tárgykörükben láthatjuk őseinknek minden iránt való élénk érdeklődését és erős erkölcsi érzékét, forrásaikban képzelődésük változatosságát, tréfájukban a humornak és gúnynak mindenféle árnyalatát, felfogásukban a magyar észjárás eredetiségét s fordulatosságát és alkotásukban a keleti ős képzelő erőt és csapongó nyelv-szeszélyt. Oly tanúságtételek ezek apáink kedély- és szellemvilágáról, a melyek többet mondanak minden történeti bizonyoságnál, a melyek megdönthetetlenül hirdetik és hirdetni fogják a magyar fajnak életrealóságát.

RÉTHEI PRÍKKEL MARIÁN.

Régi török jövevényszavaink.

IX.

E rövid hangtani összeállítás első sorban a magyar hangtörténet szempontjából készült s ehhez képest nem az őstörök vagy a török-mongol alapalakból, hanem a jövevényszavak magyar nyelvbeli alakjából indul ki.

Mivel azt a nyelvet, a melyből e jövevényszavak valók, egykorú és terjedelmesebb nyelvemlékekből nem ismerjük (vö. erre nézve a III. fejezetet), a magyar szóalak mellé közvetlen török előzőjéül feltételes (megcsillagozott) török alakot kellett írunk,* a mely természetesen a magyar és a török hangtörténet biztos eredményeinek tekintetbe vételével készült.

* Ha az így kikövetkeztetett alak valamely ma élő vagy nyelvemlékből ismert török nyelvi alakkal megegyezett, a csillagot egyszerűség kedvéért elhagytam.

Magánhangzók.

1. §. Magyar *a* (= *â*) az első (hangsúlyos) szótagban \sim tör. *a*: *a*) egytagú szavak: *basz-* < *bas-*, *tar* < **tar*; *b*) kéttagú szavak: *barom* < *barôm*, *csalán* < *čalayan*. Ugyanígy esetek: *agár*, *alma*, *bakó*, *balta*, *csabak*, *csavar-*, *dara*, *gyaláz-*, *gyapjú*, *gyarló*, *harang*, *kantár*, *kapú*, *karó*, *sarló*, *szapu*, *sarú*, *szakáll*, *szatócs*, *tanú*, *tarló*; *c*) háromtagú szó: *kalokány* (de *kolokány* is, vö. MTsz.) < **kalakan* (? **karakan*).

Valószínűnek kell tartanunk, hogy a szóban forgó esetekben az első szótag hangzója eleinte a magyarban is ajaktalan *a* volt, s ezt csak később váltotta fel a mai labialis *â* (vö. MELICH J., NyK. 35:125).

2. §. Magyar *a* (= *â*) az első szótagban \sim tör. *o*: *apró* < **opray*, *arat* vö. *ora-* (de vö. vo t.j. *aral-*), *kancsó* < ? **končay*. Vö. MUNKÁCSI, KSz. 7:253.

3. §. Magyar *a* (= *â*) az első szótagban \sim tör. *â*: *gyalom* < *jâlâm*, *sajt* < *čâjât*.

Vö. a 5. §. Vö. PAASONEN, FUF. 2:105.

4. §. Magyar *a* (= *â*) a második és utolsó szótagban \sim tör. *a*: *a*) zárt szótagban: *bicsak* < *bâčak*, *csabak* < *čabak*, *kobak kabak*, *harang* < *čararŷ(a)*. Kétes esetek: *acsari*, *arat*; *b*) nyílt szótagban: *alma* < *alma*, *árpa* < *arpa*, *balta* < *balta*, *béka* < **bika*. Ugyanígy esetek: *bika*, *csérta*, *csipa*, *gyáva*, *síma*, *torma*.

5. §. Magyar *a* (= *â*) a második (és utolsó) nyílt szótagban \sim ? tör. *â*: *dara* < ? **darô* (? *tarô*), *káka* < *kakô*.

6. §. Magyar *á* (= *â*) \sim tör. *aya* > *â*: *a*) az első szótagban: *ács* > **ayačči*; *bátor* (1138/1329-ből *Bahatur* személynév OklSz.) < **bayatâr*, *bâtâr*; *b*) hangsúlytalan szótagban: *csalán* > *čalayan*, *ártány* < **artayan*, **artân*.

7. §. Magyar *á* (= *â*) az első (hangsúlyos szótagban) \sim tör. *a*: *a*) egytagú szavak; *ál* < *al*, *báj* < *ba*, *gyárt-* < *jarat-*, *gyász* < *jas*, *sár* < **šarô* (gelb), *sár* < *šar* (kot), *szál* < *sal*, *szám* < **sam* (vö. köztör. *san*, csu v. *šum*), *szán-* < *san-*; *b*) kéttagú szavak: *úrok* < *arôk*, *árpa*, < *arpa*, *ártány* < **artayan*, **artân*, *gyáva* < *java*, *káka* < *kakâ*, *sárkány* < **šar(a)kan*, *sátor* < *čatâr*.

8. §. Magyar *á* (= *â*) hangsúlytalan zárt szótagban \sim tör. *a*: *a*) kéttagú szavak: *cziczkány* < *sôčkan*, *kocsány* < *kočan*, *sárkány* < **šar(a)kan*; *agár* < **agar*; *kantár* < *kantar*; *szakál* < *sakal*; *b*) háromtagú szavak: *bojtorján* < *baltârjan*, *boszorkány* < **basârkan*, *oroszlán* < *arôslan*, *kalokány* < **kalakan* [? **karakan*].

Az eredetileg rövid *a* megnyúlása (*a* > *â*) a magyarban ment végbe.

9. §. Magyar *e* (= *ε*) az első szótagban \sim tör. *ä*: *sereg* < *čärik*, *tengély* < *täygil*, *tengër* < **tägir*. Ugyanígy esetek: *erô*, *kelengye*, *kender*, *teker*, *teknô*, *teve*.

10. §. Magy. *e* (= *ε*) a második és utolsó nyílt szótagban ∞ tör. *ä*: *sérke* < **širkü*, *ürge* < *ürgä* Ugyanilyen esetek: *kecske*, *körte*, *zerge*; ? *gyenge*, *sérte*.

11. §. Magy. *é* (= *ē*) az első szótagban ∞ tör. *ä*: *csécs* < **čäč*, *ér* < *är*, *érdem* < *ärdäm*, *gyékény* < *jäkän*, *kép* < *käp*, *kés-ik* < **küč*, *szék* < *säke*, *szél* < **säl* (vö. köztör. *jäl*).

12. §. Magy. *é* (= *ē*) + *n* (> *ny*) a második és utolsó zárt szótagban ∞ tör. *ü* + *n*: *bölény* < *bülän*, *czötkény* < **sötkän*, *gödény* < **küdän*, *görény* < **körän*, *gyékény* < *jäkän*, *kökény* < *kökän*, *tömény* < *tömän*.

13. §. Magyar *é* ∞ *ö* az első szótagban ∞ tör. *ö*, *ü*: *csék*, *csök* < *čük*; *dél* vö. ktör. *tös*, *tüs*, mong. *düli*; *kék* (ugyanezen alapszóból: *kökény*, *kökörcsin*) < köztör. *kök* (vö. csuv. *kävak*, jak. *küöγ*). Kétes esetek: *bögöly* (de a MTsz.-ban *bégéj* is) < *bügül-(äk)*; *kéneső* vö. *künäsöwä*. Vö. MUNKÁCSI, KSz. 7:252.

14. §. Magyar *ë* (= *e*) ∞ *ö* a tőszótagban ∞ tör. *i*: *bölcső* (vö. *belche* Schl., *belchew* Beszt., OklSz.) < **bisay*; *bétü*, *bötü* < **bitay* (? **bitiy*); *gyéplő*, *gyöplő* < **jiplay*; *gyöngy* (vö. *geng* Beszt., Schl.; *gyengy* NySz.) < *jinzü*, (? *jinčü*) < *kölyü* (vö. *keleu* Beszt.) < **kilay*; *ölyü* (vö. *elw* Beszt. *elyw* Hort.; *elyv* MTsz.) < **ilay*: *öreg* (vö. *ereg* OklSz., MySz.) < *irik* (**irak*); *söpör-*, *söpör-* < **šipir-*, **šöpor-*; *sérke*, *sörkü* < **širkü*; *sérte*, *sörte* < *širt*; *széplő* (vö. *szöplő* MA) < **siploy* (? **säploy*); *szök-* (vö. *zektete* fiv Schl.; *szék-* NySz.) < *sik-*. Kétes: *csökönyös* (? < *csékényös*) < **čikön* (vö. kaz. *čäγän*).

15. §. Magyar *ë* ∞ *ö* a második és utolsó zárt szótagban ∞ tör. *i* (? *u*): *bélyég* < **bälük*, **bäläk*; *csigér* < ? **čigir*, *čagir*; *gyümölcs* < *jimš*, *jimaš*; *ikér* < **ikir*; *kendér* < *kündir*; *öreg* (vö. *örög* OklSz., NySz., MTsz.) < *irik*, **irak*, *söpör* < **šipir-*, **šöpor-*; *sereg* (de vö. *seräg* MünchC. 68; *serög* RMK. 3:63; *serég* CzF.) < *čirik*; *tengély* < *tärgil*; *tenger* < **tärgir*; *üröm* (vö. *irem* Schl.) < **iröm*.

16. §. Magyar *i* az első szótagban mélyhangu szavakban ∞ tör. *i*, *ä*: *bicsak* < *bäcak*; *cziczikány* < *säcakan*; *ildom(os)* < *ildam* (? *äldam*); *sima* < *šäma*, *šäma*; *szirt* (*zirtoc* BécsiC. 46) < *särt*, *širt*. Összevonás útján: *kín* < *käjön*. Kétes eset: *disznó* < ? **tšsnay*.

17. §. Magyar *i*, *é* a tőszótagban ∞ tör. *i* (= ktör. *a*): *béka* < **bjka* (vö. köztör. *baka*); *csérta* < ? **čirla* (vö. kaz. *čarlak*); *csih-ol* (vö. *csahol*, *csohol* MTsz.) < *čix-* (vö. csuv. *čšix-*, oszm. *čak-*); *csipa* (*csapa* MTsz., *copa(s)* TihC. 46) < **čipa* (vö. köztör. *čapak*); *ír-* < **jir-* (vö. csuv. *šir-*, mong. *širu-* köztör. *jaz-*); *tiló* < *tily* (vö. csuv. *tilä*, sor *taläk*); *tinó* < **tinay* (vö. csuv. *täna*, köztör. *tana*); *tyúk* (< **tiuk*) (vö. *tik* Schl., *tyik* NySz.) < **tiwäk* (vö. csuv. *čšärä*, kaz. *tawäk*).

Aligha tartozik ebbe a csoportba a *gyertya*, a melynek

változatai (*gorchya*, Schl., *gyirgia*, *gergia* Murm. *gyërta*, *gyortya*, *gyurtya* MTsz.) inkább magy. *gyartya* ill. **gyártya* < **gyárta* (= alt. *jarta*, cs u v. *šurda*) alapalakra mutatnak (vö. a csalán czikket).

18. §. Magyar *i*, *é* a tőszótagban ~ tör. *ê* < *o*, *u*: *békó* < **békay* (vö. kaz. *bëγau*, cs u v. *pëjav*, *pëja*, cs a g. *buγak*); *bika* < **bëka* (vö. tör. *buka*, *boγa*); *szirom* < ? *sëran* (vö. kaz. *soran*, cs u v. *sëran*).

19. §. Magyar *i* ~ tör. *ö*, *ü*: *ige* < *igü*, *idő* (vö. *ede-je*, *ede-ig* NySz., *ödö*, *üdü* NySz., MTsz.) < **öday*.

20. §. Magyar *o* a tőszótagban ~ tör. *o*, *u*: *bor* < *bor*, *bors* < *borë*, *korom* < *kurum* (kún, oszm., kircg.; kaz. *körem*, cs u v. *xërëm*, *çorom*). Ugyanílyen esetek: *bocsát*, *boglya*, *borít*, *borju*, *borsó*, *borz*, *böszan-*, *csoport*, *kocsány*, *gyom*, *homok*, *komló*, *kopó*, *koporsó*, *korsó*, *kos*, *ocsú*, *ok*, *olló*, *or*, *orsó*, *toklyó*, *tor*, *torma*.

21. §. Magyar *o* < *a* (= *o* < *â*) ~ tör. *a*: *a*) az első szótagban kétagú szóban: *kobak* (vö. *kabak* NySz., MTsz.) < *kabak*; *b*) az első szótagban háromtagú szavakban (az utolsó szótag hangzója *â* < *â*): *bojtorján* (vö. *baytoryan* Schl.) < *baltërjan*; *boszorkány* (vö. *baszorkán* MTsz.) < **basërkan*; *kolokány* (de *e* mellett *kalokány* is) < **kalakan*, **karakán*; *oroszlán* < *arëslan*: *c*) a második és utolsó zárt szótagban: *homok* < *çomak*, *üldöm* < *ıldam*, ? *öldam*; *tűzok* vö. cs a g. *toγdak*, kircg. *tödak*; *d*) a második nyílt szótagban háromtagú szóban: *kolokány*, *kalokány* < **kalakan*, **karakán*.

E hangváltozás a magyarban a XV. század folyamán mehetett végbe, vö. MELICH JÁNOS, NyK. 35: 126, MNy. 2: 103.

22. §. Magyar *o* a második zárt szótagban ~ tör. *â*: *a*) kétagú szavakban: *árok* < *arëk*; *barom* < *barëm*; *bátor* < **bayatër*, *bätër*; *gyalom* < *jëlëm*; *sátor* < *ëatër*; *b*) háromtagú szavakban (a harmadik szótag magánhangzója *â*): *bojtorján* < *baltërjan*; *boszorkány* < **basërkan*; *oroszlán* < *arëslan*.

23. §. Magyar *ó*, *ú* ~ tör. *aw* (< *aγ*), *oγ*, *êγ*: *búza* vö. *boydai*, *buγdai*; *csóka* < ? *çawka*; *gyúr-* < *joγur-*; *kóró* < **kowroγ*; *ól* < *awël*; *szór-* < *sawur-*; *tűzok* vö. *toγdak*; a második szótagban: *szatócs* < **satêγčê* (vö. kaz. Bál. *satöwčê*).

24. §. Magyar szövégi *-ó*, *-ú* ~ *a*) tör. *-aγ* (< *-ak*): *apró* < ? **opray*; *békó* < **békay*; *borsó* < **borçay*, *kancsó* < ? **konçay*, *komló* < **komlay*, *kopó* < ? **kopay*; *koporsó* < **kopurçay*; *korsó* < ? **korçay*; *ocsú* (vö. *ocsó* MTsz.) < **oçay*; *olló* < **oγlay*; *szapu* < **sapay*; *tarló* < **tarlay*; *tinó* < *tinay*; *túró* < **toray*. Kétes: *disznó* < ? **tësnay*, *b*) tör. *-êγ*: *gyarló* < **jarlêγ*; *karó* < **karêγ*; *sarú* < **çarêγ*; *tanú* < **tanêγ*; *tiló* < **tilêγ*; *c*) tör. *-oγ*, *-uγ*: *kapú* < *kapuy*; *kóró* < **këroγ*, **kowroγ*, *orsó* < **orçoy*. Kétes esetek: *mogyoró*, *sarló*, *toklyó*.

Igaz ugyan, hogy az $-a\gamma$, $-\delta\gamma > \ddot{o}$, \ddot{u} hangfejlődés a ma élő török nyelvekben is közönséges (pl. csag. *tay* „hegy“ \sim kaz. *taw*, bask. *täu* \sim kkirg. *tö*, alt. *tü*; ujjg. *bay* „kötés, kötelék“ \sim kaz. *baw* \sim alt. *pü*, vö. RADLOFF, Phonetik der nördlichen türksprachen, 269. §.), mindamellert MELICHNEK sikerült valószínűvé tenni (NyK. 34:132 s kk.), hogy $-ó$, $-ú$ (és $-ö$, $-ü$) végű török jövevényszavainknak legalább egy része $-a\gamma$, $o\gamma$ stb. szóvéggel került nyelvünkbe, s az $-a\gamma > -ó$, $-ú$ stb. fejlődés a magyar nyelv-történet folyamán ment végbe.

25. §. Magyar $\ddot{o} \sim \ddot{e}$ a tőszótagban \sim tör. \ddot{o} , \ddot{u} : *böleny* (vö. *belyn* Beszt.) \leftarrow *bülän*; *csöpü*, *csépü* \leftarrow $*\ddot{c}\ddot{u}p\ddot{a}\gamma$; *czötkény* (vö. *czet-kény* MTsz.) \leftarrow $*s\ddot{o}lkän$; *gövény* (vö. *geren* Beszt.) \leftarrow $*k\ddot{o}rän$; *gözü* (vö. *gezeu* Beszt., *gezö* MTsz.) \leftarrow $*k\ddot{o}s\ddot{u}\gamma$; *keselyü* (de vö. *köselö* MURM.) \leftarrow ? $*k\ddot{o}c\ddot{a}l\ddot{a}\gamma$; *kököröcsin* (vö. *kekerczin* Casanate-gl.) \leftarrow $*k\ddot{o}k\ddot{a}r\ddot{e}in$; *ökör* (vö. *eker* Schl., JordC. 628) \leftarrow $*\ddot{o}k\ddot{u}r$; *pödör*, *pödör* \leftarrow *bötör-*; *söprö*, *séprö* \leftarrow $*\ddot{c}\ddot{u}pr\ddot{a}\gamma$; *tömény*, *témény* \leftarrow *tömän*, *törvény* (vö. *terven* Schl.) vö. *törü*. Talán ide tartozik: *szün-* (de vö. *zen-ik* NádC. 398, *zón-nel* MünchC. 18) \leftarrow *sön-*. Állandó magy. \ddot{o} a tőszótagban a tör. \ddot{o} , \ddot{u} -vel szemben ezekben: *köd* \leftarrow ? *küd-er*; *öböl* \leftarrow *öbür*, *köpü* \leftarrow *köpü*.

26. §. Magy. \ddot{o} , \ddot{u} a tőszótagban összevonás útján: *böles* (\leftarrow *böcs*) \leftarrow *böyüci*; *bü* \leftarrow *böyü*; *gyül* \leftarrow $*j\ddot{y}\ddot{u}l$, $*j\ddot{a}\gamma\ddot{a}l$ (vö. *j\ddot{a}\gamma\ddot{a}l*); *körös* vö. csuv. *kavâräs*; *körö* \leftarrow $*k\ddot{a}w\ddot{r}\ddot{a}\gamma$ (? $*k\ddot{a}ü\ddot{r}\ddot{a}\gamma$); *ör-* \leftarrow *äwür-*; *szücs* vö. csuv. *säväs*, tat. *jüjci*; *tör* \leftarrow $*t\ddot{ö}\gamma\ddot{ö}r$ (vö. *tojur*). Ismeretlen okból: *gödény* \leftarrow $*k\ddot{ü}dän$.

Vö. MELICH, NyK. 34:132 s kk.

27. §. Magyar szóvégi $-ö$, $-ü \sim a$ tör. $-ä\gamma$: *gözü* (vö. *gözö*, MTsz., NySz.) \leftarrow $*k\ddot{o}s\ddot{u}\gamma$; *idő* \leftarrow $*\ddot{o}d\ddot{a}\gamma$; *keselyü* (vö. *köselö* MURM.) \leftarrow ? $*k\ddot{o}c\ddot{a}l\ddot{a}\gamma$; *kölyü* (vö. *külö* NySz., MTsz.) \leftarrow $*k\ddot{u}l\ddot{a}\gamma$; *körö* \leftarrow $*k\ddot{a}w\ddot{r}\ddot{a}\gamma$, $*k\ddot{a}ü\ddot{r}\ddot{a}\gamma$; *ölyü* (vö. *ülö* MTsz.) \leftarrow $*il\ddot{a}\gamma$; *söprö* \leftarrow $*\ddot{c}\ddot{u}pr\ddot{a}\gamma$; *szöllő* \leftarrow $*s\ddot{i}d\ddot{a}\gamma$; *tekenő* \leftarrow $*t\ddot{ä}kän\ddot{a}\gamma$; *ünö* \leftarrow $*in\ddot{a}\gamma$; b) tör. $-a\gamma$ $-i\gamma$: *böleső* \leftarrow $*biš\ddot{a}\gamma$; *bétü* (vö. *bötö* NySz.) \leftarrow $*bit\ddot{a}\gamma$, $*biti\gamma$; *csépü* \leftarrow $*\ddot{c}\ddot{u}p\ddot{a}\gamma$; *erő* \leftarrow $*är\ddot{a}\gamma$; *gyéplő* \leftarrow $*j\ddot{y}pl\ddot{a}\gamma$; *gyürü(-fa)* \leftarrow $*j\ddot{y}r\ddot{a}\gamma$; *széplő* \leftarrow $*s\ddot{i}pl\ddot{a}\gamma$ (? $*s\ddot{ä}pl\ddot{a}\gamma$); *ürü* (vö. *örö* NySz.) \leftarrow $*ir\ddot{a}\gamma$; c) tör. $-ü\gamma$: *gyürü* (vö. *gyürö*, *gyürö* OklSz., MTsz., NySz.) \leftarrow $*j\ddot{y}r\ddot{u}\gamma$; *gyüszü* \leftarrow $*j\ddot{y}s\ddot{u}\gamma$. Vö. a 24. §.

28. §. Magy. *u*, $\ddot{u} \sim$ tör. *o*, *u*: *bucsú* (vö. *bocsó* NySz., MTsz.)

bošar; *büsz* \leftarrow *bus*; *hurók* \leftarrow *uruk*, *kút* vö. ujjg. *kudur*; *turó* \leftarrow ? $*tor\ddot{a}\gamma$.

29. §. Magyar \ddot{u} (\leftarrow $\ddot{o} \leftarrow \ddot{e}$) a tőszótagban \sim tör. *i*: *gyümölcs* (vö. *gimile*, *gimils* HB., *gimelch* Schl., *dimelech* DomC. 13; *gimölc* BécsiC. 136; 1304: *gemulch*, 1316: *gemelche* stb. OklSz.; *gemelch* Beszt., *gömölc* TelC. 4, SáudC. 4; *gömöch* TihC. 26, MTsz.) \leftarrow *jimäs*, *jimäs*; *ünö* (vö. *ine* Schl., *yne* Beszt., OklSz.; $*Enech$, vö. MELICH, NyK. 34:142—3) \leftarrow $*in\ddot{u}\gamma$; *ürü* (vö. *irü* NySz.; *örö* BécsiC. 529; *örü* MA.) \leftarrow $*ir\ddot{a}\gamma$. Kétes esetek: *üröm* (vö. *irem*

Schl., NySz., MTsz.) < ? **iram* (de vö. kaz. *äram*); *gyürü*(-fa) (vö. *gyrou* Beszt., *gyirö* OklSz.) < **jiray*; *bütyök* < ? **bitik*.

30. §. Magyar *ü* (*ü*) \sim *i*, *é* a tőszótagban \sim tör. *ö*, *ü*: *gyürü* (vö. *gyrow* Beszt., *gyrö* JordC. 67; *gyerw* JordC. 834 < **jürüy*; *gyüszü* (vö. *gytšzö*, *dészö*, *dészü* MTsz.) < **jüsüy*; *szür*- (vö. *zyr*-JordC. 64, *ErsC.* 219) < **sör*-; *tükör* (*tiker* NySz., MTsz.) vö. csuv. *föcör*; *tür*- (*tyr* ErdyC. 395; *terelmes* DöbrC. 22) < **tör*-; *ürge* (vö. *irge* NySz.) < *ürgü*; *tün*- < ? *tün*-; *tür*- (*complicare*) < ? *tür*-.

31. §. A rövid török szóvégi magánhangzó a magyarban eltűnt *a* a tör. *-či*, *či* (? \circ : *-ča*, *-ča*) képzővel szerkesztett főnevekben: *ács* < **ayačci*, *bölcs* < *böyüči*, *szatócs* < **satöyči* (vö. tat. *satuči*, de: *satučesi* PAASONEN, Journ. 19:2:31); *szücs* vö. kaz. *jüjči*, csuv. *səvəš*; *b*) a következő szavakban: *gyöngy* < **jincü*, **jinzü* (? \circ : *jincə*, **jinzə*); *sár* (gelb) < **šarə* (vö. kaz. *sarə*, bask. *hārə*); *kut* < **kudə* (vö. bask. *kojə*).

Vö. SIMONYI, TMNy. 215; MUNKÁCSI, NyK. 25:284—5, 32:285; SZINNYEI, NyK. 34:7.

Mássalhangzók.

32. §. Magyar szóvégi és szóközépi *l* \sim tör. *l*: *ál* < *al*; *bölny* < *bülän*; *gyalom* < *jäläm*. Ugyanilyen esetek: *csalán*, *gyaláz*, *gyül*, *kelengye* (?), *ól*, *szál*, *szél*, *tülö*, *turul*.

33. §. Magyar *l* \sim tör. *l* < *š* (? \circ : *ž*): *dél* vö. mong. *düli*, köztör. *töš*, *tüš*; *kalokány* < **kalakan* (vö. kirk. *kašayan*); *kölök* vö. mong. *güliye*, oszm. *köšük*.

Vö. Gombocz, NyK. 35:257—64.

34. §. Magyar *ly* < *l* \sim tör. *l*: *tengely*, *bögöly*, *bélyeg*, *kölyü*, *ölyü*; *boglya*, *toklyó*.

35. §. A magyar *ml*, *pl*, *szl*, *rl*; *lm*, *ld*, *lt* mássalhangzó kapcsolatok változatlanul kerültek át a törökségből: *komló*; *gyéplő*, *széplő*; *oroszlány*; *csérta*, *gyarló*, *sarló* (?), *tarló*; *alma*, *ildom*, *balta*.

36. §. A magy. *l* járulékhangzó a következő esetekben: *bölcs* (vö. *beuch* WeszprC. 117); *gyümölcs* (< *gyümöcs* OklSz., NySz., MTsz.) < *jimaš*, *jimiš*; *bölcső* (vö. *bóchö* PeerC. 340) < **bišay*.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32:271, 299.

37. §. Magy. szóközépi és szóvégi *r* \sim tör. *r*: *árok* < *aräk*; *barom* < *baräm* stb. összesen 76 esetben.

38. §. Magyar szóközépi és szóvégi *r* \sim tör. hangzóközi és szóvégi *r* < *z*: *borju* < **borju* (vö. csag. *bozagu*, *bozau*, csuv. *pəru*, mong. *βüru*); *görény* < **körün* (vö. kaz. *közän*, mong. *kürene*); *gyürü* < **jürüy* (vö. oszm. *jüzük*, kaz. *jözök*, csuv. *šerə*, *šörö*); *harang* < *harayya* (vö. köztör. *kazan*, mong. *harayya*, csuv. *χoran*); *ikér* < *ikir* (vö. oszm. *ikiz*, csuv.

jağar, mong. *ikire*); *ír-* < **jír-* (vö. köztör. *jaz-*, csuv. *šír-*, mong. *širu-*); *karó* < **karāy* (vö. kaz. *kazák*); *ökör* < **ökör* (vö. oszm. *öküz*, csuv. *vâğâr*, mong. *ükür*); *sár* < **šar* (vö. kaz. *saz*, csuv. *šur*, mong. *šaruk*); *sárkány* < **šar(a)kan* (vö. kún. *sazagan*); *szür-* < *sür-*, *sör-* (vö. oszm. *söz-*, csuv. *šör-*); *tar* < **tar* (vö. oszm. *taz*); *tengër* < **tärgir* (vö. ujj. *tärgiz*); *térd* (vö. kún stb. *tiz*); *tür-* < **tür-*, **tör-* (vö. kún *töz-*, mong. *türe-*). Vö. Gombocz, NyK. 35: 247—57.

39. §. Magyar *m* szóközépen \sim tör. *m*: *barom*, *érdem*, *gyalom*, *ildom*, *korom*; *gyümölcs*, *homok*, *sima*; *komló*, *torma*, *alma*.

40. §. Magyar *m* \sim tör. *m* < *n* (γ): *gyom* < **jom* (vö. alt. *joy*, csuv. *šom*); *szám* < **sam* (vö. köztör. *san*, csuv. *šum*).

Vö. RADLOFF, Phonetik der nördlichen türksprachen, 289. §; MUNKÁCSI, NyK. 20: 473, 32: 331.

41. §. Magyar *n* szóközépen és szóvégen \sim tör. *n*: a) *kín*, *szán-*, *szün-*, *tün-*; *boszant-*, *bojtorján*, *csalán*, *oroszlán*; b) ? *intkancsó*, *kantár*, *kelengye*, *kendër*; c) *tanú*, *teknő*, *tinó*, *ünö*.

42. §. Magyar szóközépi és szóvégi *ny* (< *n*) < tör. *n*: a) *szunyog*, *csökönnyös*, *köpönyeg*; b) *ártány*, *boszorkány*, *cziczikány*, *kalokány*, *kocsány*, *sárkány*; *bölény*, *czötkény*, *gödény*, *görény*, *gyékény*, *kökény*, *tömény*; c) *gyöngy* (\circ : *dönd*).

43. §. Magyar szóközépi és szóvégi *p* \sim tör. *p* (\Rightarrow másodlagos *b*, β): a) hangzóközi és szóvégi helyzetben: *csöpü* < **čüpaj*; *kép* < *käp*. Ugyanilyen esetek: *csipa*, *csoport*, *kapu*, *kopó*, *koporsó*, *köpönyeg*, *köpü*, *szapú*, *seper-*; b) mássalhangzó-kapcsolatokban: *árpa*; *apró*, *seprő*; *gyéplő*, *széplő*; *gyapjú*.

44. §. Magyar szókezdő *b* \sim tör. *b* (\Rightarrow secundär β , *p*): *báj* < *bay*; *balta* < *balta*; *barom* < *barâm* stb., összesen 34 esetben (ebből 4 kétes) vö. a 15.—73. cikkeket. Török *b*-vel szemben csak a *pödör-* (\sim *bötör-*) szó esetében találunk szókezdő *p*-t, itt is kétségkívül átvétel történt: *pödör-* < **bötör-* \sim tör. *bötör-*.

45. §. Magyar hangzóközi *b* \sim tör. *b*: *csabak*, *kobak*, *öböl*, *csibe*.

46. §. Magyar szókezdő *t* \sim tör. *t* (\Rightarrow secundär *d*): *tanú* < **tanāy*, *tar* < **tar*, *tarló* < **tarlay* stb., összesen 25 esetben, vö. a 292.—323. cikkeket.

47. §. Magyar szóközépi és szóvégi *-t* \sim tör. *t*: a) hangzóközi helyzetben: *bátor*, *betü-*, ? *botor-*, *csatol-*, *sátor*, *szatócs*; b) mássalhangzókapcsolatokban: *ártány*, *bértü*, *gyárt*, *sérte*, *szirt*; *bojtorján*, *sajt*; *balta*; *kantár*; *czötkény*.

48. §. Magyar szókezdő *d* \sim tör. *d* (= köztör. *t-*, mong. *d-*): *dél* vö. mong. *düli*, köztör. *töš*, *tüš*. Kétes esetek: *dara* (vö. tel. *taraγan*), *disznó*.

Vö. Gombocz, NyK. 35: 276—9.

49. §. Magyar szóközépi *d* \sim tör. *d* (\Rightarrow secundär tör. *t*): *gödény* < **küdin* (vö. jak. *kütän*, mong. PALL. *chodang*); *köd* vö.

mong. *küdey*; *érdem*, *ildom* < *ildam*, *áldam* (vö. alt. *áltam*, mandzsú *ildamu*); *kendër*.

50. §. Magyar szóközépi *d* ~ tör. *d* (= oszm. csag. kaz. kún stb. *j*; ujjg. szo.j. *d*; szag. koj.b. *z*; csuv. *r*; jak *t*; mong. mandzsú *d*, vö. pl. kaz. oszm. *ajak* láb = szag. koj.b. *azak*, jak. *ataχ*, csuv. *ura*, mong. *adak*, ujjg. szo.j. *adak*. Vö. Gombocz, NyK. 35:272—6): *idő* < **ödüy* (vö. tel. öv. ó-tör. ujjg. *öd*); *kut* (szóvégi *t*-je a várható *d* helyett valószínűleg analogiás alakulás, talán az *út*: *utban* (o: *udban*), *hét*: *hétben* (o: *hédben*) alakpárok hatása alatt) < **kudā* (vö. kaz. *kojz*, bask. *kojā*, ujjg. *kuduy*, mong. *χuduk*).

51. §. Magy. szókezdő *k* ~ tör. *k* (≧ secundär *g*): *káka* < *kakā*; *kantár* < *kantar* stb. összesen 38 esetben, vö. a 177—226. cikkeket.

52. §. Magy. szóközépi és szóvégi *k* ~ tör. *k* (≧ sec. *g*, *w*, *j*): a) hangzóközi helyzetben: *bakó*, *béka*, *békó*, *bika*, *csóka* (?), *csökönös*, *eke*, *gyékény*, *iker*, *káka*, *kökény*, *kökör*, *kökör*, *szakál*, *teker*, *tükör*, *kalokány*; b) szóvégi helyzetben: *csék*, *kék*, *ok*, *szék*, *szök*, *tyúk*; *árok*, *bicsak*, *bütyök* (?), *csabak*, *homok*, *harok*, *kölök*, *tulok* (?), *túzok*; c) mássalhangzókapcsolatban: *boszorkány*, *cziczikány*, *czötkény*; *kecske*, *serke*; *teknő*, *toklyó*.

53. §. Magyar szókezdő *g* < **k* ~ tör. *k*: *gödény* < **küdän*; *görény* < **kürän*, **körän*; *gözü* < **kösöz*; *gügyü* < ? *küdü*.

Valószínűnek kell tartanunk, hogy ez a hangváltozás (*g* < *k*) a magyarban ment végbe, hiszen egyébként is számos példáját találjuk: *gulásztra* vö. kisor. *kulastra*, lat. *colostra*; *góbé* vö. oláh *kopül*; *gajgona* vö. horv. oszm. *kajgana*; *kazdag* > *gazdag* stb. Vö. SZILASI, Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez, 46—51.

54. §. Magyar szóközépi *g* ~ tör. *g* (< részben **k*): *agár*, *bögöly*, *csiger*, *ige*; *boglya*; *ürge*, *zerge*.

55. §. Magyar szóvégi *g* < *k* ~ tör. *k*: *bélyeg* (vö. 1263: *biluk* ? OklSz.) < **bülek* (vö. mong. *βeləg*); *köpönyeg* (vö. 1510: *kepanyakh* OklSz.) < **kipänäk*, **käpänä*; *öreg* < *irik*, **irək*; *sereg* < *ärük*; *süveg* vö. csuv. *šəlek*, csag. *jälük*; *szunyog* (vö. *szunyok* MTsz.) vö. oszm. *sinek*, koj.b. *säk*.

A szóvégi *k* > *g* hangváltozásra vö. *hörcsög* < *hörcsök* ~ *tót chrček*, szrb. *hrčak*; *ütleg* < *ütlek*; *maszlag* < arab *maslak* stb. Vö. SZINNYEI, Nyelvhas.³ 95.

56. §. Magyar szóközépi és szóvégi *rg* (irva: *ng*) ~ tör. *rg*: *gyenge*, *tenger*, *tengély*; *harang*.

57. §. Magyar szókezdő *gy*-vel szemben ktör. *j*:- *gyász* < *jas*; *gyékény*, < *jäkän*; *gyürü* < **jürüy* stb. Ugyanilyen esetek: *gyaláz*-, *gyalom*, *gyapjú*, *gyarló*, *gyárt*-, *gyáva*, *gyenge*, *gyeplő*, *gyértya*, *gyom*, *gyöngy*, *gyúr*-, *gyüt*-, *gyümölcs*, *gyürü*, *gyüszü*, vö. a 124—146. cikkeket.

Az őstör. szókezdő *j* a legtöbb török nyelvben (a csuvaszt és a jakutot kivéve) vagy megmaradt, vagy dentipalatalis explosivává (*d, t*), illetőleg affrikátává (*dž, dž, dž, tš, tš*) fejlődött. Kétségkívül explosiva vagy affricata volt abban a török nyelvben is, a melyből a magyar nyelv török elemei valók, de hogy melyik, a magy. *gy-* alapján nem dönthetjük el (**dürüj*-féle alakból éppen úgy *gyürü* lett volna a magyarban, mint **džürüj* vagy **džürüj*-ből). A föltett török alakokban tehát meghagytam az eredeti *j*-t, a mivel persze nem akartam azt értetni, hogy a *j* -> *gy*- hangváltozás a magyarban ment végbe.

Vö. MUNKÁCSI, ÁKÉrt. 1900: 436.

58. §. Magyar hangzóközi *-gy-* ~ tör. *-j-* egy esetben: *mogyoró* vö. c s u v. *májér* (a többi törökségben e szó ismeretlen).

Vö. PAASONEN, KSz. 5: 158, MUNKÁCSI, KSz. 5: 160.

59. §. Magy. szóközépi és szóvégi *j* ~ tör. *γ*: *báj* < *bay*; *bojtorján* < *baltárjan*; *gyapjú* vö. o s z m. *japa;ji*; *borjú* < **borju* (vö. c s a g. *bozaju*).

60. §. Magy. szókezdő és szóközépi *sz* ~ tör. *s*: *szakál* < *sakal*; *szál* < *sal*; *szán* < *san-*, *szün* < *sün-*. Ugyanilyen esetek *szám*, *szapú*, *szatócs*, *szék*, *szeplő*, *szirt*, *szór*-, *szők*-, *szunyog szür*-; szóközépi helyzetben: *basz* < *bas-*, *boszankodik*, *boszorkány búsz*, *gyász*, *gyűszű*, *oroszlány*.

61. §. Magy. szókezdő *sz-* ~ tör. *š-* < *j-*: *szél* < **šäl* (vö. k ö z t ö r. *jäl*, c s u v. *šil*); *szöllő* < **šidläy* (vö. k a z. *jiläk*, kond. *jestek*, c s u v. *širla*); *szűcs* vö. k a z. *jüjči*, c s u v. *ševös*.

62. §. Magy. szókezdő *s-* ~ tör. *š-*: *sérte* < *širt(ä)* (vö. t a t. *širt*, t e l. *širkä*); *sima* < *šäma* (vö. k a z. b a s k. c s a g. *šäma*).

63. §. Magyar szókezdő *s-* ~ tör. *š-* (~ k a z. o s z m. c s a g. s t b. *s-*, c s u v. m o n g. *š-*): *sár*, (*sárga*) < **šarä* (vö. k a z. *sarä*, b a s k. *härä*, c s u v. *šurä*, m o n g. *šira*, *šara*); *sár* (lutum) < **šar* (vö. k a z. *saz*, b a s k. *häd*, c s u v. *šur*, m o n g. *šaruk*); *sárkány* < **šar(a)kan* (vö. k ú n, o s z m. *sazaqan*); *söpör* < **šipür-*, **šapor-* (vö. k a z. *səbər-*, m o n g. *šiyür*); *sérke* < **širkü* (vö. o s z m. *širkü*, c s u v. *širca*).

64. §. Magyar szókezdő *s-* ~ tör. *č-* (o: č-): *sajt* < *čäyät*; *sarú* < **čaräy*; *sátor* < *čatär*; *söpör* < **čüpräy* (vö. k a z. *čüprä*, c s u v. *šöprü*); *sereg* < *čärik*. Kétes: *sarló*.

65. §. Magyar szóközépi *-s-* ~ tör. *-č-* (o: -č-): a) hangzóközi helyzetben: *keselyű* < ? **köčäläy*; b) magy. *-rs-* kapcsolat ~ tör. *-rč-*: *bors* < *borč* (vö. c s u v. *päräs*): *borsó* < **burčay* (vö. c s u v. *pärza*); *koporsó* < **kopurčay*; *korsó* < ? **korčay*; *orsó* < **orčoy*; c) a szóvégen: *kés* < **käč-*; *kis* < **kičä* (vö. c s u v. *kažän*); *kos* < *koč*; kétes: *köris* vö. c s u v. *kavöräs* (a c s u v. szóvégi *-š* k ö z t ö r. *-č*-re mutat, vö. p l. c s u v. *iväs* k a z. *ušč*; c s u v. *jväs* ~ k a z. *ayač* s t b.).

66. §. Magyar szókezdő s szóközépi *z* < *sz* ~ tör. *s*:

zerge vö. csag. kirg. tel. sárkã; güzü < *kösã; borz < *bors-(uk) (vö. csuv. porãš).

A magy. sz- < z- hangváltozásra vö. zomãncz < szomãncz (vö. kfn. smelz, úfn. smalz); zamat < szamat (vö. kfn. smac).

67. §. Magyar ú + z ~ tör. *-oysz- (vö. köztör. -oyd-): búza vö. o sz m. boydai; tüzok vö. csag. stb. toydak.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:127; GRÖNBECH, Forstudier til tyrkisk lyd-historie, p. 68; GOMBÓCZ, NyK. 35:276, 282.

68. §. Magyar szókezdő cs- ~ tör. c-: csalán < çalayan; csat-ol < çat-, csipa < *çipa. Ugyanígy: csabak, csavar-, csécs, csérta, csibe, csiger, csépü, csihol, csóka (?), csoport, csök, csökönnyös.

69. §. Magy. szóközépi és szóvégi cs ~ tör. ç-: kocvány < koçan, ocsú < *oçay. Ugyanígy: ács, acsari (?), bicsak, csécs, kancsó, kecske, kökörösín, kölcson (?), szatócs, szücs.

70. §. Magy. szóközépi cs ~ tör. š: bocsát, bucsú vö. ktör. boša-; anorganikus l előtt: bölcső < *bišoy, *bišiy; gyümölcs < jimãš.

Valószínű, hogy az első példában is a cs a régi nyelvben járatos l-s alakokban (bolcsát, bulcsú) fejlődött ki.

71. §. Magy. szókezdő cz- < sz- ~ tör. s-; cziczkány < siçkan, sêçkan; czötkény < *sötkän.

A magy. cz- < sz- hangváltozásra vö. czirok vö. újszl. sirek, szerb sijerak; czalbáj < ném. salwein stb.

72. §. Magy. szókezdő h-: tör. ç- (< k-): harang < çarany(a) (vö. köztör. kazan, csuv. çoran); homok < çumak (vö. köztör. kum).

III.

Ha régi török jövevényszavainkat fogalmi körök szerint csoportosítjuk, a török hatás művelődéstörténeti fontossága szembe-
ötölő. A főbb fogalmi csoportok a következők:

I. Ház, házi berendezés, eszközök, ipar: sátor, kapu, karó, kút; szék, bölcső, seper; köpönyeg, sarú, süveg; kancsó, korsó, szapú, teknő; bicsak, balta, kölyü, tükör, gyertya, gyüszü, harang; gyürü, gyöngy; tengely; bilincs; koporsó; ács, szatócs, szücs.

II. Földművelés: eke, árpa, búza, arat, sarló (?), kepe, boglya, gügyü, tarló, öröl, szór, dara, ocsú; gyümölcs, alma, körte, mogyoró, borsó, bors; szöllő, szür, bor, csiger, seprő; kender, tiló, csepü, orsó; komló.

III. Egyéb növények: bojtorján, csalán, czötkény, gyékény, gyom, gyürü-fa, káka, kalokány, kóró, kökény, kökörösín, köris, torma, üröm. Vö. még kobak, kocvány.

IV. Házi állatok, állattenyésztés: bika, ökör, tulok (?); üinő, tinó, borjú; író, sajt, turó, köpü; csék; kos, ürü,

toklyó, gyapjú; kecske, olló; disznó (?), ártány, serte, ól; tyúk, csibe; agár, kopó, kölkök; kantár, gyeplő, békó, csökönyös.

V. Egyéb állatok: *bövény, oroszlán, teve, zerge; borz, görény, gözü, cziczkány, ürge; cséria, csóka (?), keselyű (?), ölyű, turul, gödény, tuzok; csabak, béka; bögöly, szunyog, serke.* Vadászat és halászat: *tör, hurok, gyalom; szál.*

VI. Állam, társadalom, szokások, babonák: *törvény, tanú, bakó (?), kölcsön; gyász, tor; barom (habe), kelen-gye (?); báj, bú, bölcs, boszorkány, sárkány.*

VII. Idő, szám, elvont fogalmak, irás: *idő, dél; szám, tömény; ok, erő, érdem, ildomos; betű, ír.*

VIII. Természeti tárgyak, időjárás: *tenger, homok, sár, köd, szél, búsz.*

IX. Testrészek s rokon fogalmak: *térd, szakál, szirt; tar, csipa, szeplő; csécs.*

Álljanak itt végül külön is csoportosítva, az átvett igék és mellékevek. A török jövevényigék egy feltűnő sajátására már utaltam egy ízben (Nyr. 30:109); a míg ugyanis a szláv, német vagy latin igék a magyarban rendszerint *-l* denominalis járulékképzőt kapnak, addig a török jövevényigék a tiszta török igetövet tükröztetik, alig egy-két kivétellel: *basz, csavar, ér, gyárt, gyűl, int (?), ír, pödör, söpör, szán, szór, szök, szün, szűr, teker, tün, tür, tür.* Járulékképzővel: *csatol, csíhol; gyaláz; arat, bocsátborít; boszant, boszankodik, botorkál, botránkozik.*

Mellékevek: *acsari, ál, apró, bátor, gyarló, gyáva, gyenge, iker, kék, kis, körő, öreg, sárga, sima, sürű (?).*

Az újabb kutatások eredményei a török-magyar érintkezés történeti hátterére is fényt derítettek. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy az a török nép, a melylyel a magyarság a honfoglalást megelőző századokban — a jövevényszavak tanúsága szerint — huzamosabban érintkezett, s a melytől a földmivelést és állattenyésztést eltanulta, a bolgár-törökség (illetőleg a bolgár-törökség valamely ága) volt, a mely a Volga és a Káma vidéken időszá, mitásunk első századaiban a virágzó Nagy-Bolgár birodalmat (Magna Bulgaria) alapította, s a melyet FADHLÁN arab író (Kr. u. 921—2) mint részben városokban lakó, kereskedő, iparban és kézimunkában jártas, tehát a műveltségnek viszonylagosan magas fokán álló népet jellemez.

De egyenes nyelvi bizonyítékaink is vannak arra, hogy a bolgárság nyelve több fontos hangsajátságában megegyezett azzal a török nyelvvel, a melyet a magyar nyelv török elemei alapján a Hangtani részben rekonstruáltunk, s a mely hangsajátságok a ma élő török nyelvek közül csak a csuvas s a törökséghez szorosan csatlakozó mongolságot jellemzik.

Az östör. *-z-* helyett a csuvasban (és a mongolban) *-r-*t találunk, míg a többi török nyelvben *z-*t, vagy *s-*t:

oszm. *buzayı*, kaz. *bəzau* ~ csuv. *pəru* (mong. *birayu*) „kalb“.

oszm. *ikiz*, kaz. *igaz*, alt. *äyis* ~ csuv. *jəcər* (mong. *ikere*, *ikire*) „iker“, stb.

Az őstörök *š*- ($\leftarrow *ž$) a csuvasban (és a mongolban) *l*-lé fejlődött, míg a többi törökségben megmaradt:

ujg. *jumuš*, kaz. *jəmөš* ~ csuv. *šəmäl*, *šomäl* „ügy, baj“.

oszm. stb. *taš* ~ csuv. *tšol* ~ mong. *čila-yun* „stein“.

oszm. *tawšan* ~ mong. *taulai* „nyúl“.

Ugyanez a $z > r$, $š > l$ hangváltozás jellemzi már most a magyar nyelv régi török jövevényszavait (vö. Hangtan, 33. és 38. §-t) s másrészt azokat a bolgár szavakat is, a melyek a XIII. századból való s nagyrészt a híres Bulgár város romjai között talált bolgár sírfeliratok arab szövegébe beleszöve, arab átírásban maradtak reánk.

Pl. a sírfeliratokon gyakran előforduló szó *جوړ* (*žör*) megfelelői csuv. *šör* ~ kaz. *žöz*, oszm. *jüz* „száz“; vagy: *طحر* (*t(o)χ(o)r*) ~ csuv. *toχχor* ~ kaz. *tuyžz*, oszm. *dokuz* „kilencz“. Példa az $š > l$ hangváltozásra: *بیالم* (*biälem*) „ötödik“ ~ csuv. *pillək* ~ kaz. *biš*, oszm. *bäš*, jak. *biäs* „öt“. (Vö. ASMARIN, Bolgary i Čuvaši).

A mai csuvas nép, e nyelvi bizonyítékok alapján, egyenes utódja a nagy bolgár birodalom lakóinak, ha nem is épen annak a törzsnek, a melynek nyelve és műveltsége olyan nagy hatással volt a honfoglalás előtti magyarság nyelvére és műveltségére.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Közköpi.

Leginkább talán a Székelyföldön, de a MTsz. tanúsága szerint az Alföldön, sőt Dunántúl is él egy tájszó, a mely alakjának és jelentésének chamaeleonszerű változásával magára vonja a nyelvész figyelmét. A MTsz. *fűszküpi*,* *közköpi*, *közküpi*, *köszküpi*,* *kűszküpi*, *szűszküpi** és *űszküpi** alakú változatait ismeri, az egyes czimuszavak alatt pedig összesen a következő jelentéseit adja: olyan ember, a ki mindenbe beleüti az orrát, minden lében kanál | szemtelen hírhordó | eszközlő | bujtogató, izgató | kerítő. E nyilván együvé tartozó alakoktól elválasztva a MTsz. még egy második *köszküpi* szót is közöl, a melynek két jelentése: osztás és tanya. Hozzávehetjük mindezekhez még a NySz.-nak MA. és PPB. szótáraiból vett: „sycophanta, verläunder, falscher ankläger“ magyarázatát is, sőt megjegyezhetjük még azt is, hogy egyik-másik jelentése eddig föl sincsen jegyezve. S ha végül még számba vesszük a belőlük sarjadzott igéket, a milye-

* A csillaggal megjelölt alakok czimuszók.

nek (hogy csak a főbb alakokat említsem): *köszköpüködik*, *köszköpülődik*, *köszköpüsködik*, *szüszküpiül*, *szüszküpiülődik*, *szüszküpiütöl*, *üszküpiül*, *üszküpiülődik*, s ezeknek újabb jelentésárnyalatait, akkor el kell ismernünk, hogy messzire szétágazó népi szócsaláddal állunk szemben.

Meg lehet-e találni az alakoknak és jelentéseknek e tarkabarka sorában a kapcsolatot, egyről a másra az átmenetet? Azt hiszem igen, bár el kell ismernem, hogy itt-ott föltevéshez kell folyamodnom, mert a fejlődés menetében több láncszem hiányzik. A jelentésváltozások e meglehetősen hosszú sorának vizsgálata egyúttal alkalmasul szolgálhat arra is, hogy a MNy. olvasóinak egy érdekes példán bemutassuk, hogyan tükröződik egy szó élete történetében tulajdonképpen egy fogalom fejlődésének története.

Első és talán legkevésbé merész föltevésem az, hogy itt összetett szóval van dolgunk, még pedig a *köz* és a *köpi* összetételével. Az összes változatok közül ugyanis csak ennek van értelme és a NySz. adatai is ezt mutatják legrégebbnek.

Ha a *közköpi*nek és változatainak jelentésén végigtekintünk, megengedhető föltevésnek fogjuk találni továbbá azt is, hogy mind e jelentések már másodlagos fejlemények, azaz egy eredetileg konkrét jelentésű szónak átvitt értelemben való alkalmazásai. Magának a *közköpi*nek ugyan nincsen ilyen konkrét jelentése, de van az egyszerű *köpi*nek. Ennek a mai köznyelv csak „méhköpi” jelentését ismeri, ez pedig nem nagyon alkalmas rá, hogy belőle induljunk ki kérdéses szavunk átvitt s aztán sokféle ágazott jelentésének magyarázatában. Sokkal alkalmasabbnak látszik erre egy más konkrét jelentése, a mely a székely nyelvjáráásokban közkeletű. A *küpi* itt a MTsz. meghatározása szerint: forrás- v. kútfaalul alkalmazott tágas öblű (kioldvasodott v. kivájt) faderék. Nyilvánvaló tehát, hogy a ki vizért megy, az a küpire jár és a küpi ből merít. Azt hiszem már most, hogy a *közköpi* legelső jelentése egy kis metonymiával (tartó neve a tartalomé helyett) a. m. közös forrás és hogy olyan észjárással vette fel átvitt értelmét, a mely szerint a köznyelvben is városzerte elterjedt mindenféle hírek közös forrásáról beszélünk (A *köz*nek közös jelentésére nézve vö. pl. *köz-erdő*, *köz-legelő*, *köz-határ* stb.). Ez a jelentése ugyan ma már nem él, legalább nincsen még kimutatva, de fel kell tennünk, hogy egykor megvolt, mert a szó egyéb jelentései csakis ebből kiindulva magyarázhatók meg természetes lélektani folyamat eredményeként a szerint, a mint az egész jelentéstartalom jegyeinek csak egyik-másik csoportja lépett inkább a tudat előterébe, vagy a mint innen-onnan újabb képzetelemeket olvasztott magába.

A *közköpi*nek ma élő, e cikk elején már felsorolt jelentései közül legrégebb lehetett a szemtelen hırhordó (MTsz. 1. *Közköpi* 3.) A közös forrás és szemtelen hırhordó közti kapcsolatot megmagyarázza az a pszichológiai tény, hogy a szóhoz fűződő fogalom képzettartalma nem állandó, hanem nagyon

is változó. Szűkebb alkalmi jelentéssel tehát a szó gyakran nem akármilyen közös forrást, hanem híreknek közös forrását, a hírforrást jelentette; sőt legtöbbször bizonyára csakis ezt jelentette, mert hiszen az átvitt értelmű 'forrás' szót is szinte kivétel nélkül csak az 'adat, állítás, hír' fogalmak képzettársulási körében használjuk. Minthogy pedig a szó a mondatban éli igaz életét, ez is olyan módon történhetett, hogy előbb talán csak úgy mondták, hogy pl. „x faluban minden pletykának Kati néni a közköpije.“ Ennek alapján már joggal mondhatták őt egyszerűen közköpiének is, s ezzel a szó már önállóan is megtartotta hírhordó jelentését. Minthogy továbbá jó híreknek nem igen keressük eredetét, de annál inkább a hazug pletykákét, természetesen nem nagyon megtisztelő, ha valakiről azt állítják, hogy faluszerzte keringő híreknek ő a közköpije, vagyis terjesztője, híresztelője. A jelentés teljes tartalmából tehát ezzel ismét új uralkodó jegy a 'hazug hír, pletykaság' lépett előtérbe és eredményezte a szemtelen hírhordó jelentést. Megfelelő társulási feltételek között a szóhoz fűződő fogalom azután természetesen: *sycophanta*, *verläumder*, *falscher ankläger* is lehetett, a hogyan MA. és PPB. szótárai magyarázzák.

A közköpiének minden egyéb jelentése is közvetve vagy közvetlenül a hírhordó jelentésből fejlődött tovább. Így legelőbb is belőle kellett kiindulnia a szó eszközlő jelentésének is (MTsz. 1. *közköpi* 3.), mert hiszen a hírhordó nem egyszer eszközlő, közvetíti, keresztül viszi ezt vagy azt. A fogalomváltozás folyamatának e stádiumában mutatja szavunkat a MTsz.-nak az a példamondata, a mely szerint a Hortobágyon bizonyára félig tréfásan, azt mondják: Ebben is te voltál a közköpi, te jobbik! — és a *szüszküpiül*, *szüszküpiüldik*, *szüszküpiütöl* igék, melyeknek jelentése: rábeszélőleg, tukmálólág közrehat. A 'hazug hír', a 'vád', a 'szemtelenység' képzetei ebben az esetben tehát már nem állanak a fogalom képzettartalmának előtérben. Lassanként a tudat háttérébe szorultak és helyükbe az 'eszközlés'-nek, 'közvetítés'-nek sokkal határozatlanabb képzete lépett. Minthogy pedig az áthasonuló jelentésváltozásnak okai leginkább a fogalmat alkotó elemek tulajdonságaiban rejlenek, nyilvánvaló, hogy ilyen határozatlan természetű uralkodó képzzettel bíró fogalom, a milyen az eszközlő, nagyon könnyen szenvedett további módosulást, a mint a szó alkalmyszerűen más-más gondolatok kapcsolatába került. Ha tehát a *közköpi* valami rossznak volt eszközlője, okozója, akkor a bujtogató, izgató jelentése (MTsz. *üszküpi* 2.) fűződött hozzá s innen *üszküpiül*: ösztökél, ösztönöz, ingerel. Pl. Sohase hagy békit az embernek, valamire mindig üszküpiüli (MTsz.). Ha pedig a szerelem dolgában volt közbenjáró, akkor újabb képzzetelemeket olvasztva magába, egyfelől — a mint azt Brassóban elégszer tapasztaltam — a házaságközvetítő, másfelől meg a kerítő (MTsz. *üszküpi* 3.) fogalmának képzzettartalmával vált egyenlővé a szó jelentése.

A hirhordó, pletykakedvelő ember legtöbbször olyan dologba ártja magát, a melyhez semmi köze sincsen. Ha tehát róla való ítéletünkben első sorban ennek a hivatlan beléavatkozásnak gondolata vezet bennünket, nem pedig a pletykázás ténye, akkor természetesen ráillik a közköpiure az a jellemzés is, hogy: olyan ember, a ki mindenbe beleüti az orrát, a ki minden lében kanál (MTsz. *üszküpi* 1.). Ennek alapján a Nyr.-nek egy régi hajdumegyei közlöje úgy érzi, hogy *köszköpüsködik* a. m. alkalmatlankodik. Mezőtúr és Békés tájékán is *köszköpüsködik* még csak annyi, mint lábatlankodik, láb alatt van, alkalmatlankodik. De már valamivel többet éreznek ki belőle a Nagykúnságban, mert onnan úgy értelmezik ugyanezt az igét, hogy: hivatlanul beléavatkozik, beleártja magát. A Nyr.-ben legújabbban (38:329) Debreczenből ezzel az értelmezéssel közlik: erővel csinálna valamit, de nem sülel. És még kellemetlenebb tapasztalatai lehettek Krizának, a ki Vadrózsáiban azt jegyezte föl, hogy Háromszéken *közköpiülődik* a. m. házsártoskodik, izgágáskodva veszekedik. A NySz.-ban is azt találjuk, hogy *közköpiülködik*: filum contentionis duco MA., stets hadern und zanken PPB. Ez utóbbi adatok valóban érdekes példáját mutatják annak, hogy milyen módon tolódhatic el egy szó képzetartalma lassanként, de fokról-fokra egy bizonyos irányban addig, a mig az eredeti tartalomól már szinte semmi sem marad benne.

Mind e jelentésekben már nyoma sincsen a ,hirhordás' vagy ,pletikaság' képzetének, de ismét fölsillámlik ez az igének egy olyan jelentésében, a mely eddig még nincsen följegyezve. Ha egyszerű-mászor megtörténik, hogy családunkban ketten összesúgnak (leginkább persze feleségem és huga), akkor gyergyói származású apósom félig türelmetlenül és félig tréfásan rájuk szól: Mit annyit fűszküpiülöttök! vagy: ne annyit szűszküpiüljjetek! Világos tehát, hogy ebben az esetben *fűszküpiülődik* és *szűszküpiül* annyit tesz, hogy: összesúg, sugdosódik. Nem gondolnám, hogy e jelentés csak az ő alkalmi nyelvhasználatában fűződnek ez igékhez, mert kérdezősködésekre kitünt, hogy egészen komolyan és határozottan ezt a jelentést tulajdonítja nekik, s hogy ezenkívül még csak az öreg asszonyok házasság-szerző igyekezetét érti rajtuk. Valószínű tehát, hogy még Gyergyóban eltöltött gyermekkorában szokta meg e feltűnő használatot, a melynek e szerint Gyergyóban ma is meg kell lennie. Érdekes a *szűszküpiül*, *fűszküpiülődik* igéknek ezen összesúg, sugdosódik jelentése főleg azért, mert az uralkodó jegy változását nem (mint az eddigiekben) képzetársulási hatás, hanem külső észrevételi hatás eredményezte. Ha valamely különösen érdekes pletikaságot terjesztettek az emberek, legtöbbször titkolódzva, titokban sügták meg egymásnak, s az összesúgás, egymás fülebe sugás külső ténye ennek következtében a szó jelen-

tésének uralkodó jegyvé vált. S így a *fűszküpülődik* v. *szűszküpül* szó most már a „sugdosódba beszél” jegynek egyenértékű nyelvbeli kifejezője még akkor is, ha nem éppen valamely érdekes hírt, pletykaságot sügnak meg egymásnak, hanem bármilyen titokban tartandó dolgot.

A *közköpi*nek és a belőle származott igéknek minden eddig tárgyalt jelentését azt hiszem elég természetesen sikerült visszavezetnünk a „hírhordás” közös kiindulópontjára. Jóval nehezebb azonban annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a MTsz.-ban külön cikkbe foglalt második *közköpi* is ide tartozik-e és ha igen, milyen úton-módon kapcsolódik két jelentése az eddig tárgyaltakhoz.

A MTsz. a rendelkezésére álló adatok alapján azt mondja, hogy e *közköpi* jelentése: 1. osztás, osztozás, 2. tanya (osztózó tanya?), én azonban azt hiszem, hogy ez a megállapítás egy kis igazításra szorul.

Az első jelentést Korda Imre közölte Kiskúnhalasról (Nyr. XV. 187.), még pedig ilyen módon: „*közköpi*: osztás, osztozás. *Közköpi*re eresztették: osztás alá.” De nekem úgy tetszik, hogy ezúttal a példamondat nem a címszó megvilágítására szolgál, mint a hogy ez tájszóközléseknél általában szokás, hanem ellenkezőleg, ebből a szólásmódszerű mondatból van elvonva a címszó jelentése. Más szóval, nagy a gyanum, hogy a *közköpi* szó egymagára se Kiskúnhalason, se máshol nem jelenti azt, hogy osztás, osztozás, de az talán lehetséges, hogy ez a szokásmondásszerű szólás: *közköpi*re eresztették esetleg azt is jelentheti, hogy: osztás alá eresztették.

Nem jártam ugyan sohasem Kiskúnhalason, nem ismerem az odavaló tájszólást sem és Korda Imre közleménye még csak arról sem nyújt felvilágosítást, hogy tulajdonképen kiről, miről is mondják ott, hogy *közköpi*re eresztették, de a *közköpi* egyéb jelentéseinek tanulmányozása alapján úgy érzem, hogy e kérdéses kiskúnhalasi szólásmód alighanem azt jelenti, hogy osztóz k o d á s r a e r e s z t e t t é k, o s z t á l y a l á b o c s á t o t t á k. Azért hiszem ezt, mert *osztózik*, *osztózkodik*, *osztózódik* a nép nyelvében sokfelé azt jelenti, hogy: czivakodik, veszekszik, perlekedik. Már előbb láttuk, hogy a *közköpi* jelentése is ezzé fejlődött, egészen természetes tehát, hogy arra, a mit (mindig kölcsönös egyezkedéssel, tehát gyakran több-kevesebb czivakodással, sőt néha perlekedéssel járó) osztózkodásra szántak, hogy arra azt mondják: *közköpi*re eresztették. A *közköpi*nek Halasról közölt o s z t á s, o s z t o z á s jelentése tehát legalább is pontatlan. A *közköpi*re eresztették szólás csak azt jelentheti, hogy o s z t o z á s r a e r e s z t e t t é k, o s z t á l y a l á b o c s á t o t t á k (mintegy odaértve ezt: hadd veszekedjenek rajta, majd csak megegyeznek valahogyan!) s ebből a *közköpi* talán önállóan is azt jelentheti, hogy o s z t o z á s, o s z t á l y, de csak azért, mert ez legtöbbször czivakodással jár.

A MNy.-nek Kiskúnhalas vidékére való olvasói talán pontosabb felvilágosítást is adhatnak róla, hogy mire vonatkozólag és milyen értelemben használja a nép e szólást. Ha kiderülne, hogy Korda Imre magyarázata csakugyan téves, az én föltevéssem pedig helyes, akkor e szólást természetesen a *közköpi* eddig tárgyalt jelentéseinek végéhez kellene csatolnunk, a hogy a MTsz. egyéb esetekben is tenni szokta és nem volna többé okunk ebben egy másféle *közköpi* szót látnunk.*

A kérdéses 2. *közköpi* második jelentésül a MTsz. ezt adja: tanya (osztó tanya?). A mondat, a melyen a magyarázat alapul, Király Pál hortobágyi gyűjtéséből való s így szól: „A Becsali csárda a zsványok közköpije.“ — Erre vonatkozólag először is az a megjegyzésem, hogy a zárójelbe foglalt kérdőjeles magyarázat (osztó tanya?), úgy látszik, a MTsz. szerkesztőtől származik s arra való, hogy némileg összekapcsolja a két nagyron is távol álló jelentést, az osztást és a tanyát. De mint-hogy csak az imént láttuk, hogy az osztás, osztózás magyarázat (legalább köznyelvi értelmükben véve e szokat), minden valószínűség szerint tévedésen alapul, nincsen semmi okunk arra, hogy a tanya szót ennek útmutatása szerint magyarázassuk. Én azt hiszem, hogy itt csakugyan tanyát kell értenünk a közköpi. De nem olyat, a hol a zsványok megosztóznak a zsákmányon, hanem olyat, a hol rendszeren tanyázní szoktak, a honnan portyáztásra kelnek s a hova zsákmánnyal megrakodva vissza-vissza térnek — mint a méhek a közös köpibe! Ez a *közköpi* tehát csakugyan más lapra tartozik, mint az eddigiek, vagy — szótárról lévén szó — más cikkbe. Ez már nem vezethető vissza végső sorban a forrás- vagy kútfalul szolgáló köpi-re, hanem egész egyszerűen a méhköpi-nek metaphorás alkalmazása.

A milyen homályosnak, sőt érthetetlennek látszott első pillanatra a *közköpi* számos jelentésének egymáshoz való viszonya, ép ilyennek tetszik alakbéli eltéréseinek kérdése is. Ezeknek magyarázatával azonban már mégis rövidebben végezhetünk.

* Kérdést intéztünk e szólás ügyében Korda Imre úrhoz, s az ő szives válaszából a kérdés megvilágítása céljából közöljük a következőket:

„A cikk írójának igaza van abban, hogy a szó jelentését a gyűjtő a mondasból vonta el: közköpi-re eresztötték = osztózásra. Maga a szó ugyanis meglehetősen ritka, sőt külön, egymagában alig is szerepel, s ha úgy akarnók megállapítani a jelentését, hogy megkérdeznók valakitől: mi az a közköpi? — ennek aligha lenne eredménye. Azonban a fenti szólást vagy 40 év óta ismerem ilyenféle alkalmazásban. Ha valamely közös tulajdont, ingóságokat v. ingatlant is, a mit egy darabig közösen használ pl. egy háznép vagy atyafiság, de aztán a közös kezelésbe beleún, akkor azt javasolja egyik v. másik tag: ereszsük ezt is közköpi-re, azaz: osztózzunk meg rajta. Pl. egy családfo elhalalozásakor, midón az örökösök a földéken szöllön, marhákon stb. megosztóztak s kinek-kinek átadták a magáét, a városi házban levó egyet-mást érintetlen hagyják mindaddig, míg az öreg asszony életben van, vagy esetleg a ház el nem kél. Ekkor azonban az egyet-mást is „közköpi-re eresztik“, azaz többé-kevésbbé barátságosan azon is megosztóznak.“

A szerk.

Tudomásul kell vennünk először is azt, hogy a *köpü* szót — akár köznyelvi méhköpü jelentésében, akár különböző egyéb népies jelentésében — az ország nagy részében *kü*pünek ejtik. Természetes tehát, hogy a *köz-köpün* kívül *köz-kü*pü is hallható; vagy az élő kiejtés szerint leírva — a hogyan pl. *köz-katona*, *köz-költség* stb. helyett is *köszkatonát*, *köszkölcseget* mondunk — *köszköpü*, *köszkü*pü.

Es valamiként a *köpü* ö hangja ü-vel is váltakozik, akként találunk a *köz* szó ö hangja helyén is ü-t a *küszkü*pü, *füszkü*pü, *szüszkü*pü és *üszkü*pü változatokban. Nem lehetetlen, hogy az ö és ü váltakozásának ezen két esete lényegében ugyanegy okra vezethető vissza. A NySz. és az OklSz. alapján nem nehéz megállapítanunk azt, hogy a *köpü* az eredetibb alak s a *kü*pü ennek csak újabb változata. A második esetben is bizonyos, hogy az ö hangzós *köz* alak az eredetibb, az ü hangzós változatok pedig újabbak, de itt még az ö > ü hangváltás oka is nyilvánvaló. Egészen hasonló hangváltást látunk ugyanis még a *küszkü*llő tájszóban is, a mely a székelyeknél a járom és a rúd összefoglalására való fapeczket jelenti, s a mely bizonyára **köz-kü*llöböl változott el. Már most nem lehet pusztá véletlen, hogy a *köz* szó ö hangja csakis a *küszkü*pü és a *küszkü*llő összetételében változott ü-vé. Kétségtelen, hogy itt a változás okát az összetétel második tagjának *kü*- kezdetében kell keresnünk, vagyis a *köszkü*püből és **köszkü*llöböl lett *küszkü*püben és *küszkü*llöben tulajdonképen előlegeződött a második szótag *kü*- kezdeté. Hogy itt csakugyan a második *kü*- kezdetű szótag hatása alatt lett az első *kö*-ből is *kü*-, azt egészen bizonyosnak kell tartanom, de nem lehetetlen, hogy a *köpü* hangja is csak a rákövetkező ü hatása alatt lett egy fokkal zártabbá. Ilyen helyzetben ugyanis meglehetősen gyakori az ö > ü változás. Pl. *böcsület* > *bücsület*, *bötü* > *bütü*, *csöpü* > *csü*pü, *gözü* > *gü*zü, *könyü* (könyv) > *künyü*, *körül* > *kürül*, *köszörü* > *küszürü*, *ölvü* (ölyv) > *ülü*, *törül* > *türül*. Ebbe a sorba tartozhatik a *köpü* > *kü*pü is.

Magyarázatra ezek után már csak a szókezdet szorul, az a sajátság, hogy az eredetibbnek megismert *közköpü* szókezdő *k*-jával szemben még *füszkü*pü, *szüszkü*pü és *üszkü*pü alakokat is találunk.

Tudva azt, hogy a *köpü* v. *kü*pü a nép nyelvében a. m. forrás- vagy kútfalul alkalmazott tágas öbblü (kiodvasodott v. kivájt) faderék, tudva azt, hogy a fűzfa csakugyan könnyen odvasodik, tudva azt, hogy Kolozs vármegyében csakugyan van *Fűzkút* nevű község, és szem előtt tartva még azt a meglepő tényt is, hogy a *fűszfa* szónak a MTsz. szerint még *sziszfa* alakja is van, mely pompásan megfelelné a *szüszkü*pü alaknak: első pillanatra igen tetszetős volna az az ötlet — egy nyelvész-társunk, a ki e cikket még kéziratban olvasta, figyelmeztetett is reá, — hogy itt tulajdonképen *füz-köpü* összetétellel van dolgunk, azaz, hogy a *füszkü*pü, *szüszkü*pü legeredetibb jelentése

fűzfából vagy sziszfából való forrásfoglaló köpi volt. De bármennyire tetszetős is ez a föltevés, mégis tarthatatlannak fog bizonyulni.

Nem tudom, hogy a fűzfa törzsből szoktak-e ilyen forrásfoglaló köpiüket vájni, de ha igen, *fűzfaköpi* volna a nevük, nem pedig *fűzköpi*, mert a fűzfa fájából készített holmi nem *fűz*, hanem *fűzfa*-összetételű. Pl. *fűzfahegedű*, *fűzfakard*, *fűzfa-kosár*, *fűzfasíp*, *fűzfaszén*, *fűzfatekenyő* s nem *fűzhegedű*, *fűzkard* stb.* Még átvitt értelemben is: *fűzfadeák*, *fűzfakatoná*, *fűzfa-poéta*, *fűzfarím*, *fűzfa-vers*. A felsoroltak analógiájára tehát okvetlenül *fűzfaköpi* alakot várnánk, ha a *fűzsköpi*nek valami köze volna a fűzfából való köpihöz.

De hát *Fűzkút* községe nem úgy jutott-e nevéhez, hogy területén hajdanában fűzfából összerótt kút volt, a *Fűzkút* helynév megléte tehát nem bizonyít-e a *fűz-köpi* megléte vagy bár lehetősége mellett? Egyáltalán nem. Először azért nem, mert akkor az előbbieket szerint *Fűzfakútnak* kellene hangzania, másodszer azért nem, mert a köznyelv ugyancsak a mesterségesen készített, aknaszerű, korlátal és valamilyen merítőszerkezettel ellátott vízforrást nevezi kútnak, de a nép nyelvében nemcsak ez, hanem általában minden vízforrás: *kút*. A népnyelvi gyűjtők ezt, úgy látszik, még nem jegyezték föl, a MTsz. sem tud még róla, de nekem székelyföldi vándorlásaim közben számtalanszor feltűnt, hogy a nép a földből vagy hegyoldalból kibugyanó forrást, bár minden köpi vagy korlát nélkül a maga természetes állapotában van, mégis kútnak mondja. A fűzkút tehát, a melytől *Fűzkút* községe nevét nyerte, e szerint nem olyan kút, melynek köpije vagy korlátja fűzfából való volt, hanem olyan forrás, a mely mellett fűzfa állott.**

S ha mindezek alapján nem tarthatom valószínűnek azt a föltevést, hogy a *fűzsköpi* eredetileg nem volt egyéb, mint fűzfából való köpi, akkor természetesen azt sem mondhatom valószínűnek, hogy a *szűzsköpi* alak a fűzfának *sziszfa* nevével volna kapcsolatban. Az előbbieken kívül még azért sem, mert Simonyi (Nyr. 35:183) viszont igen valószínűvé tette azt, hogy ez a *sziszfa*, melyet egyetlen egyszer, 80 esztendővel ezelőtt közöltek Szigetvár vidékéről, nem külön szó, a csuvas *sűsű* megfelelője, hanem csak a *fűzfa* szó drávavidéki *fiszfa* alakjának kiejtésbeli változata. S ha a fűzfából való kiindulásnak még nem mutattam volna rá elég akadályára, kérdezhetném még, hogy

* Éppen így *bükkfahasáb*, *cserfapipa*, *tölgyfakapu* stb. Kresznerics idézi ugyan Pázmányból a *fűzbárka* szót is, a mi fűzfából készített bárkának látszik, de megkerestem a szót P. prédikációinak 471. lapján (Nagyszombat, 1768. kiad.), a honnan idézi, és kiderült, hogy ott nem bárkáról van szó, hanem virágvasárnapi fűzbarkáról, ez az összetétel pedig más szempont alá tartozik.

** Cseikút, Hárskút, Nádkút helynevek is éppen így cserfa, hársfa tövében vagy nád között fakadó forrástól vették eredetüket.

hogyan magyarázhatnak meg a *fűszküpi* és *szűszküpi* alakokból — az *űszküpi*ről most nem is szólva — a már jóval régebből, a XVII. sz. eleje óta kimutatható *köz-köpi* alakot?

Megfontoltgattam minden mellette vagy ellene szóló okot és arra a meggyőződésre jutottam, hogy a *fűz-köpi*ből való magyarázatnak legyőzhetetlen akadályai vannak. A czimbeli tájszó alakjainak és jelentéseinek zűrzavarába csak úgy tudunk világságot hozni, ha a *köz-köpi* alakból indulunk ki. Hogy milyen módon lett ebből *kűszküpi*, azt már megmagyaráztam s hogy milyen módon lett ebből a fejlődés további során *fűszküpi*, *szűszküpi* és *űszküpi*, azt is megérthetjük.

Ezekre nézve az én véleményem az, hogy nem szabad bennük valamilyen szabályos vagy bár gyakori *k > sz* vagy *k > f* hangváltozást keresnünk, hanem inkább olyan véletlen hangcserét kell látnunk bennük, a melyet a szó eredeti jelentésének elhomályosodása segített elő. Az olyan közhasználatú szavak, a melynek pl. *közlegelő* vagy *közkatona*, sohasem fognak elváltozni *szözlegelővé* vagy *fözskatonává*, mert pontos jelentésük és összetett voltuk tisztán él a köztudatban. De a *közköpi* vagy *kűszküpi* összetett voltát már aligha érzi a nép, eredeti jelentését meg éppen csak tudományos fontolgatás útján tudtuk kideríteni. Az ilyen elszigetelődött, látszólag rokontalan szó hangteste általában igen ki van téve a romlás veszedelmének, azért a *kűszküpi* ejtésében is nagyon könnyen rátévedhetett a nyelv hol a *fűszküpi*, hol a *szűszküpi*, hol meg az *űszküpi* alakokra.

HORGER ANTAL.

ARANYMAGYARÁZATOK.

XX.

Ha könnyez vért is. Told. Sz. éneke így kezdődik:

„Rozgonyi Piroska föltette magában,
Hogy megtöri szívét fájdalmas igában,
Ketté szakad ámbár, és ha könnyez vért is:
Feleségül mégyen Lórinchez azért is.“

Az aláhúzott mondattal két tekintetből érdemes foglalkozni; először a benne lévő szólásért (*vért könnyez*), másodsor a megengedő mellékmondat szokatlan szórendjéért. Azt nem is volna szükség megemlítenem, hogy a vizsgálendő mondatnak nem „szíve“ az alánya, mint a megelőző mondaté (ketté szakad ámbár [*a szíve*]), hanem *Rozgonyi Piroska*, a mit a jó értelmén kívül az interpunctió is eléggé bizonyít: az *és* elé tett vessző. Azt is csak

a gyengébbek kedvéért jegyzem meg, hogy a költő itt a versmérték miatt használja a szabályszerű *könnyez* helyett a *könnyez* alakot: amúgy nehezkés volna a sor (és ha *könnyez vért* is), míg így szépen „lengedez“ (—|—|—).

1. *Vért könnyez* vagy *vért sír*, *vérkönnyeket sír* stb., hyperbolikus szólás. Mintegy könnyek helyett vért, vagyis oly könnyeket, melyeket a legmélyebb, leghevesebb fájdalom és keserv sajtol a szemből. Honnan eredt ez a kifejezés? Onnan-e, hogy — a mint a szentek életeiben, a legendákban gyakran olvassuk — közsobrok is *sírtak vért*? A klasszikus nyelvekben ez a frázis tudomra, nincs meg. Georges szótára ezt: „*Blutige Thränen weinen*“ így latinositja: „*effusissime flere*“; — über etwas = „*incredibilem dolorem capere ex aliqua re*“. De már a Niebelungenlied-ben megtaláljuk: „Ihre lichten Augen vor Leide *weinten sie Blut*“ (Simrock), melyet Szász Károly így fordít: „Mig szép szemén. a kintől, *vérkönny*e lobogott“. S azon innen igen sokszor találkozunk vele a német íróknál, pl.: „Ach, dass nicht alle Marienbilder über den Jammer *Blut* schwitzen und *weinen!*“ (Fischart). „Ich bin seine Mutter nicht, aber *Blut* hätt' ich *weinen* mögen“ (Hahn). „*Weine blutige Thränen*“ (Klopstock). „*Sie weint Thränenblut*“ (Schubart). A német közbeszédben se ritka: „Warte, du wirst noch *blutige Thränen weinen!*“ Érdekes, a mit Erasmus mond róla: „*Sanguine flere*: sic enim antiquitus loquebantur: Haud flectes illum, ne si *sanguine fleveris*. Durat hoc adagium in hodiernum diem?“

Hát a magyar irodalomban használatos-e? Erre a kérdésre nem-mel kellene felelnünk, ha régibb s újabb szótárainkat, közmondás- és szólásgyűjteményeinket átkutatjuk. Biz ezek mind mélyen hallgatnak a „vért sír“ kifejezésről. Az egy Ballagi említ valamit. Ném.-magy. Szótárában találok ezt: „*Blutweinen*“ = *vérsírás*. Telj. szótára pedig a „*vérkönnyezés*“-t, mint *betegséget* említi, „melyben a beteg szeméből *vérrel vegyes könny* hull“. (Thränenblutfluss). Másutt s másoknál semmi. Pedig, a ki kissé jártas az irodalomban, az tudja, hogy ez a szólás kivált költőinknél elég gyakori, még pedig változatos formában. Íme néhány idézet.

„Itten sírom patakokban
Orpheus *vérkönnyeit*“ (Kisf. S.: Kes. Szer.).

„Ősz pillájokról *folynak vérrel tele könnyek*“
(Csokonai: Látás).

„Oh bús emlékezet! Ki adand, ha lehetne, alázott
S *vérkönnyekbe merült* szemeimnek csöppöket?“
(Horvát Endre: Zircz e.)

„*Vérekönnyet önt* az utazó,
Mohács, virányidon“ (Kölcsey: Fejdelmünk hajh . . .).

„Felborzad a búsult vitéz,
Szemét *vérkönny* áztatja“ (u. a.: Dobozi).

„Te lásd meg, ó, sors, szenvedő hazámat,
Vérekönnyel ázva nyög feléd“ (u. a. Zrinyi m. é.).

„Vért *sírva* vitézi szívében
Hasztalanul tör utána Pető (Vörösm. : Eger II. E.).

„Mikor kis kezével veszi füzéremet,
Tán megnézi *vérrel fakadó könyvemet*“ (u. a. : Tündérvölgy).

„Atyjok szíve-szakadva,
Vért sírván szeme, törével Televérhez utat tört“
(u. a. Zalán f. XII. é.).

„E hazán, mely porban esd kenyérért,
Nem esik meg szívetek,
Mig ő *vért sír*, poharaitokba
Kinn ti a bort töltitek“ (Petőfi : A külföld magy.).

Maga Arany egyebütt is él e szólással. Pl.

„*Vérvéremmel tele sirták* a holt sebek helyét
Így eltörölve szépen a gyilkosság jelét“
(Csaba 2. dolg. IV. É.).

„A tánczosok arczán *vérvéremmel hull*,
De a láb még egyre bokázza vadul“ (Ünneprontók).

A következőben valóságos vért kell érteni:

„Szeme is kidülled, *véres könnyemmel* telve“ (Told. V. é.)

[Előfordul nála ez is: „Oh — nyögte Piroska — *lelki könyűt sírva*“ (Told. Sz. é.)].

Önként támad már az a kérdés, vajjon ez a szólás honnan származott hozzánk? Szinte kész rá a felelet: a németből. Valószínűvé teszi ezt az, hogy a német irodalom már réges-régen ismeri, a mienkben csak ennek újabb fellendülése óta találkozunk vele (a NySz.-ban, persze, nyoma sincs). De másfelől óvatosságra int az a körülmény, hogy a magyar *néptől* is hallható a „vért izzad (ver, hullat)“ mellett a „vért sír“, noha se gyűjteményeink, se tájlesztáraink nem jegyezték föl. Pl. „Az is *vért sír* az apja halálán“, „most is *vért* tudnék *sírni*, ha eszembe jut“, „nem eresztelek oda, ha *vért könnyezel* is“ vagy: „ha *vérvéremmel* hullajtasz is“, ha *véres könnyek* potyognak is“ „*vér csöppenik* is ki a szemedből“. Ezelőtt két esztendővel hallottam egy erdélyi születésű asszonynál, a ki haragban volt a menyével, ezt: „Dejszen könnyöröghet! Meg nem bocsátok neki, ha a szeméből *vér csepeg* is.“ Közönségesebbek ugyan a nép ajkán ezek: „Ha véresre sírod is a szemed“, „ha mind a két szemed kisírod is“, „ha egygyé sírod is a szemed“ stb. De akárhogy van a dolog, örülnünk kell, hogy ez a szép, hatásos, s mással alig pótolható szólás a mienk is, s éljünk vele ott, a hol, mint Arany, a ki az idézett helyeken a gondolatot csak evvel fejezhette ki legigazábban.

2. Térjünk már most e mondatnak szórendi vizsgálatára. Mindenki, a kinek egészséges a nyelvérzéke, megütközik e megengedő mondatnak: „ha *könyez vért* is“ — a szórendjén. Tán számot nem tud adni róla, hogy mért, de megütközik. Annyi bizonyos, hogy itt Arany azt a nyelvsajátságot, mely a *ha* (bár stb.) — *is* kötőszós megengedő mondatokban az *is*-nek megszabja

a maga helyét, megsértette. Ha beszél, vagy prózát ír, kétségkívül így szerkeszti a mondatot: „*ha vért könnyez is*“. Ez a helyes, a szabályos; mert efféle mondatokban az általános nyelvszokás az *is*-t nem a hangsúlyos mondatrész után következteti nyomban, a mint várná az ember, hanem az ige, az állítmány után keríti; s ha az ige maga a hangsúlyos, de igekötője van, az *is* nem az igekötő és ige közé szorul, hanem emez után tevődik. Így is tesz Arany mindig, ha verset ír is (s nem: ha verset is ír). P.

„*Ámde, ha véred hull is* Etel király felett“ (Csaba K.)

„*Hogy, ha a büszke szív lánczra lesz is* verve“ (M. O. III.)

„*Úgy, bár jogtalanul vett is* rajtam erőt“ (u. o. IX.)

„*És ámbátor Két prókátor . . .*

Minden írást szélyeltür is“ (A fülemile).

„*Habár e nyugalmat már nem érzéném is*“

(Mint egy alélt vándor . . .).

„*Mindig marad, ha a fejére áll is*“ (BI. II. É.).

Vagy ugyancsak a Told. Sz.-ben :

„*Hogy, ha nem vagy is* úr, nem vagy bukó paraszt“ (I. É.).

„*Bármí tárgyra néz is*: Toldi képe abban“ (I. É.).

De, *ha erőt tudna is* venni szemérmén“ (II. É.).

„*Soha nekem — mondá — ha aranyból lessz is*“ (III. É.).

„*Meghallotta, ha csak mellébe rezdült is* —

Még a kit az anyja földsziketen szült is“ (V. É.).

„*Nem bánja, ha Lőrincz oda van is* értve“ (u. o.),

„*Még, ha Csanád érsek maga vádolná is*“ (VIII. É.).

„*Nem hagylak el — úgymond — akárhova méssz is*“

(IX. É.) stb.

De ily szórendet követ minden jó magyar író. Íme, egy-egy példa :

„*De bár kútba ugranék is,*
Bár benne nyakig állnék is“ (Csokonai).

„*A maroknyi magyar tábor*
Érzé, ha egy mení is el“ (Kisf. S.).

„*Bár gonoszat tett is,* legyen érte bocsánat“ (Vörösm.).

„*Ha tán nemes volt is,* csak bocsoros“ (Czuczor).

„*Ha nem engedé is* meg a rombolást“ (Garay).

„*Megyek hát, megyek . . . ha árokba esem is,*

Habár az árokban nyakamat szegem is“ (Petőfi).

„*Nem, én visszatérek, hogy azt megbeszéljem :*
Ha mindjárt megöl is, hogy te vagy a férjem“ (Tompa).

„*Én szeretni foglak,*
Ha szegényebb lessz is“ (Gyulai).

„*Akármi érjen is,* csak hagyj itthon engemet“
(Szász K.) stb. stb.

Ezt a régi törvényt újabb időben tántorgatják olyanok, a kiknek nincs nyelvérvérük (boldog hiány!), a kiknek tehát mind-egy, akárhol van is, vagy akárhol is van az *is*. Élünkön Simonyi. Ő már a „Magyar Kötőszók“-ban (1881.) erősen polemizál azon nyelvészek ellen (le is „urazza“ őket), a kik a terjedező bomlást kelletlenül látják, s a közönséges nyelvszokásra s önnön jó érzékükre támaszkodva, gátat akarnak vetni a megengedő „ha-is“-sel való garázdálkodásnak. Érve az, hogy az *is*-nek nem az ige, hanem nyomban a hangsúlyos szó után következését halljuk a nép beszédében is, megtaláljuk régibb s újabb írónál is; hogy nem a nyelvérvek dönt ebben, hanem a nyelvtények; hogy ez a változott szórend a fejlődő népnyelvből terjedt el az irodalomban. Tehát: jó így is, úgy is. Egy Arany-magyarázat keretei közt nem lehet tüzetesebben foglalkoznom e kérdéssel. Csak néhány észrevételt teszek s csak annyira terjeszkedem, a mennyire a magyarázni való hely vizsgálata és tisztázása megköveteli. A mi romlás, az nem fejlődés. A laza beszédűek (ha azok *nép* is), a magyarul nem tudó zsrnaliszták, a pongyolán és sebtiben írók példája, de még a jobbak olykori botlása sem jogosít fel arra, hogy nyelvünk egy-egy idiotismusáról bolondul lemondjunk, nem jogosítja fel a grammatikust, hogy azt, a mi kétségtelen hiba, törvényesítse. Nem rossz helyen van-e az *e* kérdőszócska, habár Czuczor írja, ebben: „Megnézi, ha sebet nem-e kapott?“ s megszűnik-e ez a hiba hiba lenni avval, hogy az esztergomi nyelvjárásban tán ez a közönséges? Helyes-e „széket kínál“ (e h. székkal kínálja), ha Gárdonyi mondja is (vagy G. is mondja)? Nem eszeveszett gyilkolása-e a nyelvnek az ilyen: „Ha ő *rajta múlna* a kiegyezés sorsa, ő is megszavazná“ (Bud. Hirl. okt.), ha sokan vannak is a gyilkosok?

A helyehagyó *is* igazolására a dunántúli és erdélyi nyelvszokást hozza fel Simonyi. Én, a mi Dunántúlt illeti, inkább csak két esetben tapasztaltam a megengedő *is*-nek ezt a megmegrugódását: ha nyomatékos *nem* van a mondatban, pl. „ha nem is mondja“ (e. h. ha nem mondja is), vagy. ha a hangsúlyos ige igekötős, pl. „ha el is veszi“ (e. h. elveszi is). De ezt is többnyire magyarul tudó németek szájából. Hogy azonban ez a szórendi pusztulás szinte általános volna, tagadom. Ki hallotta — hogy egyebet ne említsek — az ilyen állandósodott szólásformákat dunántúliaktól is máskép, mint szabályos szórenddel: „ha addig élek is“, „ha meggebedsz is“, „ha a fejed tetejére állsz is“, „ha térden könyörögsz is“, „ha a fene fenét eszik is“, „ha beleöszül is“, „ha torkomra forr is“, „ha szekercze esik is“, „ha az ég leszakad is“ stb.? Mondják így: „ha a lelked kiteszed is“, mondják így is: „ha a lelked teszed is ki“, de született magyar soha így: „ha a lelked is kiteszed“. Simonyi leginkább Veszprém-megyét emlegeti, mint a hol ez a szórendi szabálytalanság közkeletű volna. Míg ezt a magyarázatot forgattam magamban, két veszprémmegyei születésűtől is hallottam ily

ha-is-es mondatot; az egyik (Vajda Ferencz, Ósiből) ezt mondta: „Már én azt nem tudnám megtenni, *ha éhen döglének is*“ (s nem így: „*ha éhen is döglének*“); a másik (Szalay Mihály, Bársonyosról) a fiáról beszélt így: „Nem adok, *ha úgy kopog is a szemed, mint a fogad*“ (s nem: „*ha úgy is kopog*“ stb.). Igaz, hogy egy hévizgyörki (Pestm.) rendőr, Sági András, meg ezt mondta tegnap este: „*Ha most föl is gyógyul, nem lesz hosszú életű*“ (e. h. fölgyógyul is).

Nem sokat nyom az Erdélyre való hivatkozás is, se Arany-nak Simonyi kérdésére adott felelete (I. Nyr. IX. 550. l.). Erdélyben se közkeletű az *is* helytelenkedése. Nézzünk csak a Vadrózsákba vagy akár újabb székelyföldi gyűjtésekbe, s mondhatom, hogy eddig 10 mondatot találunk, a hol az *is* jó helyen van, míg csak egyet, a hol nincs. A Vadrózsákból: „Akármennyit *szenvedett is*“ (Vadr. 417. l.). „*Ha kétséges bujdosóba volt es*“ (u. o.). „*Ha lerepedözött is* róla a kigyóbőr (459. l.). „*Ha szép vagy is*“ (40.). „*Ha szökfűje kívül is*“ (20.). „*Ha a világ megtölt is*“ (199.). „A sártól *ha elmehetne is*“ (117.). „*Ha leán vagyok is*“ (172.). „*Ha meghal is*“ (53.). „*Ha szép nem voltam is*“ (197.). „*Ha a lábamból az inat kiszednék is*“ (366.). „*Ha fele lógané volna es*“ (375.). „*Ha a nagyobbat adják is*“ (485.).

„Fordulj, Kató, velem szömbe,
Ha nem ülsz is az ölömbe“ (335.).

„Tágosságot nekünk es,
Ha kicsikék vagyunk es“ (324.).

Ime, ezeket találtam hamarjában, s a szabálytalan szórendre — egy példát se! Kriza maga is így versel: „*Ha nyárba' megbarnul is*“.

A Népk. Gyűjt. kötetekben is sokkal több példa van az *is*-nek rendes elhelyezésére. „*Ha sohase látom is*“ (III. 304.). „*Ha békoslatod is széles e világot*“ (III.).

„Icзу lábam ne hibázz!
Ha nem deszkás is a ház!“ (III. 252.).

„*Ha még egyszer küdne is*“ (VII. 296.). „*Ha elméssz is, rózsám*“ (VII. 144.). „*Ha nehezen esik is*“ (VII. 172.). „*Ha fölakasztanak is*“ (VII. 541.). „*Ha odaadom is*“ (VII. 503.). „*Ha megdöglök is*“ (VII. 469.) stb.

Rossz renddel: „*De ha nem is vóna irva*“ (I. 336.). „*Szeretnek, ha nem is járok utánok*“ (III. 141.). „*Ne félj, édes anyád hogyha meg is vér*“ (VII. 78.) „*Ha meg is ráz a ló*“ (VII.)

Hát Arany ugyan mit mond? Told. Sz. III. énekében ez van:

„Arra felé Miklós fékét kanyarítja,
Tudja már a Pejko, *ha nem is tanítja.*“

E helyhez a Glossariumban megjegyzi, hogy „nem németes, hanem erdélyies“. Azaz, hogy evvel: „*ha nem is tanítja*“, e. h. „*ha nem tanítja is*“, nem követett el germanismust, a mi nem

volna menthető, hanem csak provincializmussal élt, a mi szabad, sőt néha jól is jön a költői előadásban. Hogy Simonyi, midőn a megengedő is helyén összeakadt Király Pállal, ez iránt kérédezőködött Aranytól, azt elhiszem, mert ő bátor ember; hogy Arany azt felelte volna neki, hogy azért mondta a „ha nem is tanítja“-féle szórendet erdélyiesnek, mert „erdélyi ismerőseitől mindig úgy hallotta“ (l. az idézett helyen), még azt is elhiszem. De már, hogy e szórenddel azért élt volna, hogy az azt „ismételve kiátkozókat“ czáfolja (a mint S. képzei), azt nem hiszem. S hogy *mindig* úgy hallotta volna, azt sem hiszem. Az az igazság, hogy valahányszor a szabálytalan szórendet hallotta erdélyiektől (leginkább n.-kőrösi tanártársaitól), megütközött rajta, mert bántotta a nyelvérvékét; azonban hallhatta, hallotta a szabályos szórendet ugyanazoktól s tán többször is, de az, mint természetes, föl se tűnt neki, észre se vette, mint a hogy az ember nem érzi az egészséges tagját. Ez az értelme s ereje Arany feleletének. Különbén ő a Told. Sz.-ben még egy más helyen is élt evvel az „erdélyiességgel“. Íme :

„Nincs is előttem út olyan veszedelmes,
Hogy föl ne keressem messzi táborában,
Ha mindjárt térdig is elkopik a lábam“ (VIII. É. 18.).

(e. h. „*ha mindjárt térdig elkopik is*“ a l.), a melyhez pro és contra felhozom ezeket: „Nem bánja, *ha térgyig is megy a vérbe*“ (Népk. Gy. VII. székelyföldi gyűjtés, 195. l.). „*Ha a lábam térdig vásik es, addig járok, mig végire jutok*“ (Vadr. 366. l.).*

Egyébiránt ne gondolja senki, hogy Arany ezt az *is*-sel űzött visszaélést csak amolyan ártatlan „erdélyiességnek“ tartotta volna, melyet, a mint látjuk, ő se átalts egyszer-kétszer használni. Helytelenségnek tartotta, mely kiszorítja a helyest, barbarismusnak, mely veszedelemmel fenyegeti stílusunk jó magyarságát. A ki ebben kételkednék, olvassa csak el „Népdalok a kornak“ című hármas versecskéjét (Hátrah. Ir. l. 426. l.), melyben humorosan festi a jövőendő elfajulást, s melyből ide tartozólag ezeket a sorokat idézem :

„*Ha is lopok, ha is nem,*
Elélek már, úgy hiszem.“
„*Ha is engem felültettél*“
„*Ha is úgy lón, ide oda!*“

Egy szó annyi mint száz, ezt a romlott szórendet se Dunántúl, se Erdély, se Arany nem menti meg a kárhozattól — és Simonyinak újabb itélete, hogy „nagy elterjedése miatt immár

* Vallattam minap két veszprémmegyei embert, egy székely cselédet s egy háromszéki születésű urat. A két első egyezőleg így mondta: „Elmegyek oda, ha a lábam *térdig elkopik is*“, a székely leány így: „*ha térdig váslik is*“, P. úr pedig így: „*ha térdig kopik is*“.

az irodalomban is meg kell tőrünk“ (Helyes Magyarország 47. l.) csak azt bizonyítja, hogy ő nem sokat törődik a nyelv épségével.

Ilyenképen, e kis elbolyongás után, szépen visszatérhetünk oda, a honnan kiindultunk: szoros tárgyunkra, vajjon *csak* roszszalhatjuk-e Arany mondását: „*ha könnyez vért is*“, vagy talán van egy-két szavunk a védelmére is?

Ez a mondat, látnivaló, kétszeresen eltér a szabályostól. Először is inversio van benne, mert a súlytalan állítmány megelőzi a súlyos tárgyat (könnyez *vért*, e. h. *vért* könnyez). Másodszor az „*is*“ nem a maga helyén van, az ige után. Ez a fokozat így szemlélhető: 1. *ha vért könnyez is* (szabályos), 2. *ha könnyez is vért*“ (inversio, de szabályos), 3. *ha vért is könnyez* (szórendi vétség), 4. *ha könnyez vért is* (inversio és szórendi vétség). A másodikra nem kell szót vesztegetni, mert az ily fordított rend közönséges még a közbeszédben is; ritkább a „*ha is*“-es megengedő mondatokban, de ott is elő-előkerül. Pl.

„Mert *ha ád is* nagy levelet — — (súly a jelzős tárgyon)
Nincsen abban semmi virtus“ (Kuruczdal).

a Told. Sz.-ben is van egy ide való példa:

„Hirt te nekem hozz, *ha kerül is* éltedbe“ (XI. É.).

(e h. *ha* éltedbe kerül is).

Nem volna hát kifogásunk ez ellen: „*ha* könnyez *is vért*“ (súly a *vért-en*).

A szóban forgó mondatot könnyű hibáztatni, de nehéz védelmezni, mi több: megvédelmezni. Próbáljuk meg imezt. Elsőben is azt a furcsaságot mondom, hogy, ámbár „*ha* könnyez *vért is*“ = *ha vért is* könnyez, mégis emerre nem találnék menteséget, mint világos soloecismusra,* holott amannak, van, a mi a hibás voltát *ha* nem eltörli, de nagyban enyhíti. Lássuk.

1. Mentiségére szolgál némileg (ezt csak szájhütésből mondom) a magyar mondat részeinek szabadosabb rendje általában s különösen az *is* kötőszónak bujkáló, szemfényvesztő, maradhatatlan természete. Pl.: „A mely úton jött volt, azon *is* ment vissza“ (Told. Sz. XII. É.), nem mondhatnám-e így is: „azon ment *is* vissza“, vagy akár így: „azon ment vissza *is*“?

2. A költői előadásnak az a hajlandósága, hogy nem szeret haladni a közbeszéd vagy a próza kiszabott útján, le-letér róla, el-elesapong; más szóval, szabadságokat vesz magának. A nyelv szabályait tiszteli, de meg-meg *is* szegi, ha van rá oka, sőt szeszélyből *is*. A költő és a szoros grammatika sohse voltak jó barátok. Azt merem mondani, hogy a költői stílnak egyik füzere éppen a licentiák, a kifejezésben, a nyelvkezelésben nyilatkozó

* Midőn Joannovics ezt a verssort: „Bárha könnyben *is* fűrödtünk“ megrójjá, hogy az *is* nem jó helyen van, így kiált fel Szász Károly (Nyr. I. 357. l.): „*Ha* ez *is* hiba, akkor csakugyan bajos lesz verset írni ezután.“ Nohát ezt akárki mondhatta volna inkább, mint Szász K., a kinek játék volt verselni s a ki tán könnyebben írt verset, mint prózát.

szokatlanság és ujság, a szórendi merészség, a tudva és akarva botlás. S ebben minálunk Arany világoskodik elől. Addig a határig nem megy, mint Zrinyi vagy Baróti; mértéket tart, s mégis a ki pl. Buda halálához a rideg nyelvtan rőfével közelít, az, bizony, egyik botránkozásból a másikba esik. A ki „szokottat imád“, mint Kazinczy Berki-je, felháborodik (a mint hogy annak idejében föl is háborodott a Pesti Hirnök botfejű bírálója), az efféle szórakáson: „Lehelleted arczom még érzeni tompa“, „Össze az agg ember rogya két térdére.“ „Így a király napról sergét töri napra.“ „Állítja lovát meg éjféli sötétben“, „Könnyű bizony eddig vala szökni árkot“, Van mit nagyon erről tanakodni bezzeg“ stb. Nekem pedig tetszenek, éppen mert eltérnek a rendestől, a mindennapitól, a szokottól. Így aztán ebben is: „ha könnyez vért is“, szinte gyönyörűségem telik, nem *noha*, hanem *mert* kocsintás, a mely nincs az értelemnek kárára. Egy szóval ezt a szerkezetet, ha a szigorú nyelvtan elveti, pártul fogja a költői — kiváltság.

3. Része van itt az *is* helyváltoztatásában a kénytelenségnek is, mert ha már elhagyta a rendes helyét, nincs máshova lennie, mint a nyomatékos tárgy után, a hol, a verssor végén ennek, mint *egytagú* szónak egyrészt támasztékul szolgál, másrészt a nyomatékát is erősíti. Lám, mihelyt elmarad a mondatból a *ha* kötőszó, s az ige kapcsoló módba kerül, senkise akad fenn az *is* helyén: „kettészakad ámbár, és *könnyezzen vért is*“. Mindezzel azt akarom mondani, hogy a szóban levő mondatot olyan-nak lehet felfogni, mint a melyben az *is* nemcsak megengedő, hanem egyszersmind kiemelő, nyomosító.

4. E három pontban a mit mondtam, t olvasó, vedd úgy, mintha nem mondtam volna. Érzem, hogy nem győztelek meg, hisz a magam hite se erős abban, a mit fejtegettem. De a mit most mondok, vedd fontolóra, mert ez az igazság.

Annak a szórendi szabálytalanságnak, mely ebben a mondatban van: „ha könnyez vért is“, egyedüli okozója a *vers*, jobban mondva, bizonyos *verselő hagyomány*. A ki a régibb s újabb magyar verselőket ismeri, tudja, hogy nem ritkák náluk az oly sorok, melyekben *is* rimel *is*-sel. S minthogy a négysoros *egy rímű* alexandrinusok virágzó korában négy *is* tette sokszor a rímet, óhatatlan volt, hogy a mondatok végére sorakozó *is*-ek közül egyik-másik ne lett volna vagy fölösleges, vagy nem a maga igazi helyén; kivált, ha az *is*-es mondatok nem voltak egyszerűek. Ily *is*-es sorokat jóformán éppen nem használ Zrinyi, de annál többször Gyöngyösi s rajta innen mások. a XVIII. század végének s a XIX. sz. elejének népszerű epikusai és lakzissai. Arany, a ki már fiatal korában „olvasott borúra és derűre, mohón — szaporán“ s „legjobban a versköltőket szerette“ (Bl. II. É.), midőn aztán maga irt, mindent felhasználott, a mit felhasználni érdemesnek tartott. Az *is*-sel való rimelés hagyományja is erősen mutatkozik verseiben. Csak a Told. Sz.-ben magában 30 van

ily *is*-rimű sorpár, de valamennyi közül ebben az egyetlenegyben esik (tudva) némi sérelem a helyes magyarságon — az *is* miatt (l. fent a Told. Sz.-ből idézett egyéb helyeket). Ha valaki különösnek találná, hogy miért a *kezdő* sorban van az *is* kényszere s a nyelv elleni vétség, azt arra figyelmeztetem, hogy kétségkívül az *azért is* (férjhez megy) gondolata szülemlett meg *először* a költőben s ehhez alkalmazkodott az első sor. Ha Arany rossz rimelő, bizonyára így szerkeszti a mondatot:

„Kettészakad ámbár, és ha vért könnyez *is*,
Feleségül mégyen Lőrinczhez *azért is*.“

De inkább akart kocsintani, mint ügyetlenül rimelni. Így van.

Azzal végzem, hogy állításom nagyobb erősségére egy-két példát hozok fel népdalokból, régibb s újabb költőkből, hol az *is* szintén a nyelvbeli helyesség rovására esik:

„Ettem dinnyét, de hagytam még *hármát is*.
Numerus van oldalára *vágva is*“ (Népk. Gy. III. 161. l.)

(e h. *numerus is* van o. v.).

„Tisza partján kiöntött a *kanáris*,
Ülj le mellém, ha látja az *anyád is*“ (N. Gy. VI. 113. l.)

e h. ha *látja is* az a.).

„Mett ojan kell *neköm is*.
Hogy szeressön *ingöm is*“ (Vadr. 81. l.)

(e h. *szeressen is*).

„Itt csak hét kard vagyon, van amott *négyszáz is*,
Hogyha nagy Atilla volna az *atyád is*.“
(Gyöngyösi Mur. V. új k. 118. l.)

(e h. *volna is* az a.).

„Majd hasonló sorsok a leánykáknak *is*,
Bármely szorgalommal neveltetnek *ők is*“ (Gvadányi, Elm. 9. l.)

(e h. *neveltetnek is* *ők*. Noha itt az *is* kapcsolónak is vehető.)

„A ki ha származott volna *kunyhóból is*,
Kisugárzott volna szép lelke *abból is*“ (Csokonai: A lélek halh.)

(e h. *kunyhóból származott volna is*).

„Ha lehull a két *kezünk is*,
Ha mindnyájan itt *veszünk is* — Előre!“ (Petőfi: Csatadal.)

(e h. a két *kezünk lehull is*. Itt is, mint Aranynál, a második sor az irányító.)

Említek legvégül egy sort Amade énekeiből, mely csak annyiban tartozik ide, hogy a szórendi vétséget nála is nyilván a rim okozza:

„Ámbár *szeretsz*, ámbár *megvetsz*,
De én mégis *szeretlek*,
Hogyha *gyűlölsz*, ha *meg is ölsz*.
Mind egyaránt *szeretlek*“ (XL. VI. é.)

(e h. ha *megölsz is*. Ha a középrim első fele így lett volna „*ha gyűlölsz is*“, bizonyosan ezt veti rá: *ha megölsz is*“).

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Magyar levélzáradék 1517-ből. Jungerth Mihálynak múltkori nyelvemlék-közleménye (MNy. 3:322.) egy régi mulasztásomat juttatta eszembe. Az 1896-iki ezredéves országos kiállításon a vajdahunyadi vár emeleti lovagtermében, a 34. számú tárló 1330. száma alatt* láttam egy latin kéziratot, melynek végén néhány sornyi magyar írás állott. Ezeket a magyar sorokat a tárló üvegén keresztül katalógus-példányomba mindjárt le is jegyeztem volt, de mivel akkori nagy elfoglaltságom miatt a régi iratnak közelebről utána nem nézhettem, följegyzésemet mind e mai napig sem tehettem közzé. Jungerth közleményét olvasva, mindjárt visszaemlékeztem az én 1896-ban lejegyzett régi magyar szövegemre, a mely valóban azonos a most közzétett levélzáradékkal. Minthogy az én lejegyzésem két helyen egy-egy szóval bővebb s néhány részletre nézve egyébként is különbözik a Jungerthétól, nem lesz talán szükségtelen dolog, ha közzéteszem, dőlts betűvel jelölve azon helyeket, a melyek az ő közlésétől eltérnek. Jó volna, ha Jungerth úr a kétféle közlést az eredetivel egybevetné s megállapítaná, hogy melyik a helyes közülük.

Az én lejegyzésem így szól:

Ez *en* kezem *yrasa* F B ezeknek *megh* agiad ez keet zaz forintot merth kereztensegnek oltalmaba *yar* ees tarchel wket az mi keelcheginkken ha hamar meg *meg* [igy] nem adhatot nekük merth ninchen mivel eeln[i]ek?]** tovaba tugiad hogý Lerinch hercekneg meg as batýani benedeknek meg hajytotak ýozagat azert kerem kegelmedet minnel hamarab az myeket ký zedhetet ottan *ký* zeged.

A magam jegyzette szöveghez csak az az észrevételem, hogy a *minnel* (olv. minnél) alak *mennél* helyett egykorú codexekben többször is előfordul (l. NySz.).

ZOLNAI GYULA.

Hódoló levél. Jánosi Pál „az fileki *fő hadnagy* és porkolab“ az 1554. évben tudatta Hamza béggel, hogy a magyar urak halált mondtak azokra, a kik „az *holdolasra be mennenek*“, továbbá „azt mondyak, walaki *megh hodoltattya iozagat*, rea mennenek es wnen magat zwrnw (szörnnyű) halalwal meg wlyek“, ky *holdolo levelet hordozna* es az ky talalna, zwrnw (szörnnyű) halalwal megwlik“. (Csász. s kir. udvari, házi és állami levélt. Turcica 1554.)

Levélmutató. A XVI. században, a mint tudjuk, a török, magyar követek fel és le jártak. Alig múlik el esztendő, hogy

* L. „1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. I. füzet.“ 107. l.

** A szögletes rekeszbe tett utolsó betűket a papiros leszögezésétől nem láthattam.

Budára vagy Konstantinápolyba követek nem mentek. A török követségekben orátorok, nunciások, internunciások, tabelláriusok és kurírok (levélvivők) szerepelnek. A *tabellarius*-t hitták magyarul *levélmutató*-nak. Ezek a levélmutatók körülbelül a csaszokkal állottak egy rangban. Művelt, több nyelvet beszélő emberek voltak, s nemcsak leveleket vittek Budára és Konstantinápolyba, hanem előszóval is tárgyaltak s jelentéseket írtak. Ilyen levélmutató volt 1558-ban Zentgotharty Márton, kinek jelentései a csász. és kir. udv. és állami levéltárban vannak (Turcica). Ilyen volt Szabó László is (U. o. Relatio Ladislai Zabo tabellarii Suae M. 1558.), aztán Csaby Ákos 1568-ban, meg Váczy András, kiról Muztafa, budai pasa írta 1573-ban: „Váczy Andras levelet meg hozta, ez mellett az mit Nagysagod ű tñle nyelvvel izent, nagy jó emberseggel ertettwk.“ (Csász. s kir. udv. és állami levélt. Turcica.) Cserkó Márton komáromi vajda 1574-ben volt levélmutató. Az 1574-ben a budai pasa küldött egy levélmutatót Bécsbe. „Ez *level mutato* — írja a pasa — zowal beövebben zol felsegednek.“ (U. o. Turcica.) Ugyanaz a budai pasa decz. 26-án a Konstantinápolyból visszajött két komáromi tabellariusról írja: „Ez *level mutato* ket szeömeli (személy) juta my hozank az my kegy. feiedelmwnk portajarol, jo emberseggel fogadtwk és utra kisertettwk (U. o. Turcica).

Pálcza. Az OklSz. és a NySz. szerint a *pálcza* = *baculus*, *fustus*, *scipio*, *stock*, *stab*, *prügel*. A *pálcza* szónak azonban még más jelentése is volt. Egyik 1672. évi összeírásban olvassuk például: „*lovak köziben való köz Pacza*“, és „*köz palcza*“ (többször) (Orsz. lev. Urb. et Conscr. 78 f. 56. nr. 1672.). A *pálcza* szó mértéket is jelentett. Így például Nádasdy javainak 1672. évi összeírása ezt mondja: „az kert alatt juger. 8. kinek szelessége *kis geörbékre deöleö 36 palcza*, *hossza 110 palcza*“. Egy másik szántóföldről meg ezt írja: „kinek hossza dél szélreöl *palcza 216*“. Ilyen *pálczamérték* ezen összeírásban egész csomó található (u. ott 156. f. *Urbarium universonum bonorum Nadasyanorum*).

Porotka (adónem). Sem az OklSz., sem a NySz.-ban fel nem található. Thurzó javainak 1632. évi összeírásában olvassuk: „item midön molnok vannak, tartoznak egy malomtól úr ö. n. adni c. vini 4., de egyeb *porattkavalj* semmivel sem tartoznak“. . . . Extra hoc tartozik az város ö. n. iuxta institutionem regni minden *porattkat* prestálni . . . (és ismét:) „minden porotkat praestálni“ (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. fasc. 55. Nr. 59).

Vizben hányó kedd. Az 1582. évben kelt levélben Losonczy Anna 1400 frt.-ról állit ki adóslevelet. A levél így kezdődik: „*ma wyzben hanyo kedden 1582 eztendeöben*“. Az adóslevél vége meg így hangzik: „ennek meg állására keöteöm hytemet, tizesegemet es emberségemet, Vytenczen, *wyzben hanyo kedden 1582 in festo purificationis*. (Nemz. Múzeum, Forgách levélt.)

TAKÁTS SÁNDOR.

SZÓ- ÉS SZÓLASMAGYARÁZATOK.

Lükni. Csúzy Zs. Zengedező sipszójának végén versben írja le, hogy miként érkezett be hazánkba a pogány törökség. Versében egyebek közt a következő érdekes két sort találjuk:

„A Német kohóból hogy ki-veté tromftyát,
Szászszz, svéd, Cseh s-Brandenburg *lúkték* a notáját“ (750.).

Az Evangéliomi Trombitában pedig ezt olvassuk: „Bezzeg meg-adák váltságoknak, és a csúfnak ezek az árrát, úgy tánczolván nékik a medvék, a mint ők sipoltak. Mellyet hogy ti valaha *lükni* ne kénszeréttessetek, meg-lássátok, hogy még a nyilván-valo és czégéres bünösöket-is, meg-ne vessétek“ (529.).

A NySz. mit se tud a *lükni* igéről (csak tovább képzett alakjait ismeri); s ez annál feltünőbb, mert az utóbbi példát Kresznerics is közli szótárában (2: 24).

Kresznerics „contundit, tudicula conterit, quatit“, vagyis: összetör, zúz értelmet tulajdonít neki, alkalmasint a *lükö, lükü*: törő, zúzó (régiesen: stömpöly) szóra való gondolattal. Am ez a jelentés sehogy se vág bele Csúzy idézett mondataiba; a *nótát (tánczot) lükni* más értelemre vall. Mi ez az értelem, megvilágosítják a következő régi analog adatok: „Be kár ilyen jeles ifjúnak más szekere farkán ülni, s a mások *nótáját nyomni*“ (Megy., 6 Jaj. 2: 15.). „Nemelly igen vakult lator *toborzokot nyom* es meghayagattya magát az hoher előtt“ (Born., Préd. 573.). „Mikoron az majom igen ékessen *tánczot nyomott volna*, királya tevék ötet a többi vadak“ (Pesti, Fab. 210.). Eme példák hasonlósága szerint a *nótát (tánczot) lükni* kitétel kétségtelenül testmozgást, ugrálást, tánczjárást jelent, vagyis egyjelen-tésű a *tánczot nyomni, rakni, ropni, lejteni, ugordani, szökdösní* kifeje-zésekkel. Ezt bizonyítja a *lük* igének ma is járatos *lúktet* causativ alakja is (pl. a fejében, ereiben *lúktet a vér*), a mely tudvalevőleg erősen hullámzó (mintegy ugráló) mozgást jelent; némely nyelv-járásban a. m.: 1. félcspőre sántit, 2. ügető formán megy (MTsz.). CzF. *lúkken*: egyszerűen toppan és *lükög*: biczegve lép alakjait is ismeri. Lehetett a *lükni* igének „törni, zúzni“ jelentése is, de a közölt idézetekben minden bizonynyal a. m. *nyomni, rakni, ropni, ugorni*.

Sinyor. Ez a különös szó is Csúzynak fönt említett versében kerül elő:

„Ha a *sinyoroknak* egy tuczet tallérral,
Es a vesz-peresnek egy, vagy két arannyal
Bé-kötötted szemét; szabadon kerestél
Mást; s-a mennyi-szer tettzett feleségesedtél“ (752.).

Sokáig gondolkodtam rajta, mi lehet ez a *sinyor* szó, melynek régi szótárainkban semmi nyomát se találni. Végre maga a versszöveg vezetett rá a jelentésére. Csúzy ugyanis e helyen a protestánsokat csipkedi. A *vesz-peres* szót gúnyos szójátékkal az *esperes*-re érti. Ez pedig eszembe juttatta a *senior*-okat, a kik a protestánsoknál tudvalevően döntő tanácsbírák. S abbeli hitem, hogy Csúzy csakugyan ezeket érti a *sinyorok*-on, nem is volt alaptalan, mert a MTsz.-t felnyitva, igazolva láttam, hogy: „*sinyor*: senior (Szlavónia).”

Tarattyú. Pesti Fabuláiban (1536.) olvassuk: „Az igaz barátság elfutamik mellőled, mint egy rossz *tarattyú*“ (130.) A NySz. kérdőjele mutatja, hogy nincs tisztában e szóval. Lássuk hát, mi lehet a *tarattyú*?

Nincsen ugyan kezem ügyében Pesti Fabulás könyve, de Kresznericsnek föltétlen hitelű tanúsága szerint ugyanennek még egy helyén (a 47. lapon) előkerül a *tarattyú* név „*veteramentum, vetus instrumentum*“, azaz: *avított, kopott holmi, jószág, eszköz* jelentéssel. Csakhogy a „*kopott holmi*“ értelem sehogy sem illik a fönti idézetbe, a melyben a *tarattyú*-nak „*elfutamik*“ az állítmánya; ez pedig élő lény értelmű alanyra mutat. Eme nehézségünket azonban eloszlatja a Teleki-codexnek következő helye: „*Testi byvñbe elyzamec, e megrothat, földé lőt, agnő, tratyu, elesec*“ (147.). Mint látnivaló, itten a *tratyu* jelentése bizonyosan a. m.: „*vén asszony*“. Ám ez megint magyarázatra szorul, mert ekkép két *tarattyú* szó kerül elének, t. i. 1. *kopott jószág*, 2. *vén asszony*. Az a kérdés: összefüggenek-e, vagy külön két szóval van dolgunk?

Sándor István Sokféléléjében ezt a följegyzést találjuk: „A vén Asszonyinak Nyelvünkön sok tsudálatos Nevei vannak, úgymint Aggdada, Aggkofa, Agglant, Aggnó s t. af. Nem különben Vén—banya—banyilló—szatyor—szipa—szipirtyó—*tarattyú*—*troty*“ (8:165.); egy más helyen meg: „*Tarattyú, Troty*. Veteramentum, Scrutum. Ném. *Trodel*. Tseh. *Tar*. Tót. *Trdlo*. Abból jöhetett a *Véntarattyú, Véntroty*. Anus, *Vetula*.“ (12:138.). Csak az a kérdés: vajjon igazat adhatunk-e Sándornak abban, hogy a „*veteramentum*“ és a „*vetula*“ jelentésű *tarattyú* szavak azonosak?

Meggyőződéseim szerint igazat kell adnunk. Ugyanis számos analogiát találunk nyelvünkben arra, hogy a „*vetula*“ (vén asszony) fogalmat tréfásan különféle eszközök nevével felfogva fejezi ki, mint: *vén bocskor, borotva, bunda, csoroszllya, gunyhó, határkő, heveder, kupak, lajtorja, löcs, paróka, suba, szatyor, szerszám* stb. (l. Dug., Példb. 2. k. a „*Vének*“ ezim alatt!) A *kopott holmi* és a *vén* fogalmak oly közeli rokonok, hogy az első nevének átvitele a másik jelzésére a legtermészetesebbnek látszik. Pesti Fabuláiban a *tarattyú* név ezen átvitele szembeszökően jelentkezik, a mennyiben a 47. lapon a. m. „*veteramentum*“ (avított jószág), a 130-on meg már „*vetula*“ (vén asszony).

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Távézó, távészni. Melich azt írja a Gyöngyösi szótártörődékhez írt Bevezetése XXXI. l. „Az *-ász, -ész* denominális igeképzőnél figyelemreméltó a következő két adat: Auigerulus: qui auem gerit ad venandum: Mad[ar] hordoszo; *Theueszny*: madaraszny. — Captator. venator: *Thewezo*: vel: vadazo: fogho. Aligha tévedek, ha az első adatot tollhibának jelentem ki: *Theueszny* helyett. Mindkét adatot *tevész*-ni, *tevész-ő*-nek olvasom s kapcsolathá hozom a NySz.

és Sándor István: *teve* madarával (strutzteve: struthio-camelus NySz.).“

Két XV. századból származó adatra támaszkodva azt kell hinnünk, hogy a *Thevezo* a tollhiba. Az egyik a Bpesti Glosszák 395b. lapján így olvasható: Praedicatores enim vocantur piscatores, venatores et vindemiatores *zelezedekh*, unde praedicatores, primitivi *reghÿ* fuerint piscatores, qui uno tractu *ranta*ffal *won*affal praedicationis aliquando magnam multitudinem hominum convertebant. Praedicatores autem moderni sunt venatores *taue*zokh, quia cum multis clamoribus et fatigationibus vix possunt aliquando capere unam feram i. e. convertere unam animam, etc. — A másik a Német-újvári Glosszák 312. levelén található: Et istud maxime spectat ad praelatos, quibus non sufficit ad deum venire nisi etiam alios adducant. Maxime cum ipsi sint pastores, dicitur eorum cuilibet in iudicio illud Jerem. XXIII. ubi est grex qui datus est tibi; et ex quo sunt venatores *taue*zok, ipsorum cuilibet dicitur illud Genes. XXVII. affer i. e. porta mihi de venatione tua etc.

Mind a két helyen tisztán, olvashatóan *ta*-val kezdődik a szó, s mind a két helyen a latin *venator* fordítása.

Magyarból, törökből, finn-ugorból hiába iparkodunk megfejteni. Talán a latinban találjuk meg eredetét. Nem ritkán történik, hogy a fogalom kifejezése helyett valamely mellékes részlet, jelszó s más efféle foglalja el a meglevő szó helyét s vagy végkép kiszorítja azt, vagy mellette s vele együtt él hosszabb vagy rövidebb ideig. A magyar vadásznyelv hanyatlása — Bérczy K. szerint — már az Aujok korában kezdődött, midőn az udvarhoz tartozó idegenek s általuk a magyar főurak is külföldről, Morva-, Bajor- és Csehországból hozattak vadászszemélyzetet. Később is németeket és cseheket alkalmaztak nyugoti Magyarországon; míg a XVII. században a Bethlenek és Rákócziak lengyel és francia összeköttetései szintén külföldről hozták be a vadászkeszüléket, mint ezt az 1729. 22. törv.-czikk 9. §-a is tanúsítja, mely a sinkorán kutyák (*chiens courants*) tartását a földes uraknak megtiltotta.

Apor Péternek s Istvánffy Boldizsárnak az erdélyi ősvadakról és vadászatokról irt műveit maig sem ismerjük, hogy belőlük okulhatnánk. Apor újabban felfedezett művei kiadásakor érdemes lett volna utánanézni a sz.-pétervári akadémia könyvtárában, hátha teljessé lehetett volna tenni a kiadást s egészen hiányzó vadászati irodalmunk ezen emlékeit megmenteni.

A *távészni* szó eredetéről különben azt hiszem, valami latin, vagy más nyelvű vadászati könyv is felvilágosíthatna bennünket. A latin *Cave!* jelszóból is származhatott talán, a mire a vadászatnak nagy szüksége volt. A mint a *válé* (*vale*), *surgyé* (*surge*), *supra* beférközött nyelvünkbe, ha a szegény nép nem vadászhatott is, mint hajtó sereg, eltanulhatta a gyakran hallhatott *cave*-t. A mai kaszárnyai *auf* -ot is gyakran hangoztatja a munkás nép, a mit katonakorában nem nagy örömmel hallott. *Kávé* = *távé*, *supra surge* rég nem hangzik, a *válé* mostanában kezd ritkábban hangzani. S mégis az én nézetem szerint talán a *surge* emléke kísért a szalmazsák *surgyé* nevében s a *cáve-távé* él maig a baksálást, böngészést jelentő baranyai *kávészni* szóban. (Nyr. V:128. XX:47.) Hogy eredeti *kávé* alakjában nem maradt fenn mostanig, az nem mond ellent annak, hogy a *k* szó elején is *t*-vé változhatott a XV. században is.

SZILÁDY ARON.

Biralom. A *birodalom* syncopéját, úgy tudtuk eddig, Kisfaludy Sándor írta először (NyUSz.); megvan azonban már 1612-ben Szepesi Korocz Györgynek: Első Jakab királynak . . . királyi ajándéka stb. című könyvében is. Az elején lévő ajánló versek között vannak ugyanis Chertvelyesi P. János distichonai is, s köztük e következő sorok:

Bár legyen értelmed, kinczed, jóságodh, erőddel
 Biry sokakat, Felsegh bár legyen az te neved,
 Rendeled éltednek de ha roszt dolgokba folyását,
 Mind el apad, s-magadís végre pokolra veted:
 Ellenben bizonyos szép rendet idődben követvén,
 Megh marad az *biralom*, lelkedis Eghbe megyen.

Hogy itt nem a *sír* < *siralom*-féle analogiájára külön *alom* képzővel csinált szóval, hanem csakugyan a pentameter kedvéért történt syncopéval van dolgunk, a jelentésen kívül az ugyane versben alább előforduló hexameter is bizonyítja:

Igy leszen Országod boldogh *birodalmad* erősség.

Míg korábbi adatunk elő nem kerül, e *biralom* szót kell a *győzedelem* < *győzelem*, *bizodalom* < *bizalom* és *uradalom* < *uralom*-féle syncopék első fecskéjének tartanunk. Az bizonyos, hogy azon új szavaink közé tartozik, melyek kétszer születtek meg.

SIMAI ÖDÖN.

Banyakemencze. Ez a szó a régi szótárakban nem fordul elő. Ha nem csalódom, először Vörösmarty és Toldy vették föl a Magyar Tudós Társaság kiadásában 1838-ban megjelent Magyar és német zsebszótárba, még pedig így: *banyakemencze* ‚Bauerofen‘. Ballaginál 1844-ben: *bánya-kemencze* = Bauerofen. Fogarasi Magyar és német zsebszótára 1836-iki kiadásából még hiányzik, de az 1845-iki kiadásban már benne van: *banyakemencze*, der Bauerofen‘. Ugyane szótár 3. kiadásában már *banyakemencze* ‚Bauerofen‘ alakban van fölvéve.

Ballagi Teljes Szótárában (1873) ezt találjuk: **banyakemencze* = vesszőből font, agyaggal tapasztott fűtő kemencze. (A szó elé tett *-gal jelzi, hogy ez tájnyelvi alak). Magyar-német zsebszótárának 1857-iki kiadásában azonban így van: *banyakemencze* ‚Bauerofen, der Ofen von Lehm‘. A későbbi kiadásokban mindig így. CzF.-nál is *banyakemencze* van. Itt mint somogyvármegyei tájszó van közölve, a. m. vesszőből font és sárral tapasztott paraszt kemencze.

Ezt a sok szótári adatot csak azért hoztam fel, hogy a cím-beli szó kétféle alakváltozatát szemléltethetővé tegyem. Mint látjuk, ez a két alak sűrűen váltakozik. Ebből azt következtethetjük, hogy eleinte mindkettő egyaránt járatos volt. A *banyakemenczét* azonban idővel teljesen kiszorította a *banyakemencze*. A MTsz.-ban már csak ez van: ‚*bánya-kemencze*: sárral tapasztott parasztkemencze, boglyakemencze (Somogy m., Tsz.)‘. De van itt még két érdekes alak, ú. m. a *bánya* = *bánya-kemencze* (Kecskemét, Nyr. IV. 284.), továbbá a *bánya* [?]: fazekas-kemencze (Rimaszombat, Nyr. IV. 560).

Ez utóbbi alakot azonban a MTsz. szerkesztője kérdésesnek jelzi.

Tudakozódásomra az adat egykori közlöje, Farkasfalvi Imre úr, a *bánya* alak helyes voltát igazolta. Szerinte a fazekas kemenczét Rimaszombat vidékén még manapság is *bányá*-nak nevezik.

A cím-beli szó eredeti jelentésének megállapításához a *bánya* adja meg a kulcsot, mely a szláv nyelvekben (*banya*) g őzfürdőt

jelent. A ki ismeri az orosz köznép *banja*-it (gőzfürdőit), melyeknek elmaradhatatlan kelléke a nagy fűtő kemence, az legott észreveszi, hogy itt tulajdonképen a kemence átvételéről van szó. Még pedig olyformán, hogy nálunk a kemenczének egy olyan fajtáját, mely az ilyen *bányákban* (gőzfürdőkben) volt használatban, elnevezték *bánya-kemenczének*, később pedig *bányá-nak*. Ezzel eljuttunk oda, hogy a mi az oroszoknál gőzfürdő, az nálunk ma már fazekas kemence.

A jelentésváltozásnak ilyen hihetetlennek látszó módjára érdekes példát nyújt a magyar *szoba* is, mely a XVI. és XVII. században szintén kemence jelentésben volt járatos, holott az ófélném. *stuba* és a középfelném. *stube* eredeti jelentése: „heizbares gemach, stube, bes. ba dezimmer.* De hozhatunk föl ilyenfajta példát más nyelvekből is. A mai francziában a *poêle* vagy *poêle* kályhát jelent, pedig kezdetben csak „fűtött helyiség” jelentése volt. Egyébként ez megfordítva is előfordul egyes nyelvekben: az angolszász *cleofa* ma már *szoba*, pedig a latin *clibanus*, melyből származott, kályha. (Vö. Kluge EtymWb⁶ *stube* cikkét.)

Azt hiszem, ezek után a *bánya-kemence* és a *bánya* (= fazekas kemence) eredete egészen világos.

A *bányakemence* a mai alakját a népetymológiának köszöni. A szó eredeti jelentése ugyanis idővel elhomályosult s az érthetetlen *bánya-kemence* is átformálódott *bánya-kemenczévé*. Ma már a gőzfürdő helyett csak a zimankós téli időben mellette kuporgó vénasszonyyal való kapcsolatát látjuk.

PÁPAY JÓZSEF.

TÁJSZÓGYŰJTEMÉNY.

(Beregme gyéből.)

Abszentál: „savanyú, nem igen abszentálja”: nem ízlik neki (Nagy-Bégány).

Átlémitálni: átvizsgálni (Tiszahát).
Besürved: alkonyodik (Tiszahát; vö. *sürvedés*, MTsz.).

Bigyeredni: rügyezni (Mező-Vári).
Bindác: közönséges favágó-balta (Beregszász). [vö. *bindász* SzD., Kr. = ném. *bindax*, MELICH—LUMTZER, Lehnw. 68. Szerk.]

Blándál: eblándálja az időt: haszontalanságokkal tölti el (Mező-Vári).

Brekk: szállószállító nagy szekér (Tiszahát) [vö. kisorosz *brek* nagy fuvaros szekér CSORÉY, 18. Szerk.].

Buzinka, buzina: kis fiú nemi szerve (Nagy-Bégány).

Czorka: szíjj, melyen a kutyát vezetik (Tiszahát).

Csorbáka: gaz (Tiszahát) [vö. *czorbaka* Lactuca leporina SZIKSZAI,

MA., PPB. *czorboka* MELIUS, Herb.; *csorbóka* MTsz. = cseh. *štěrčák*, tót *ščorbák*, *ščorbák* MIKL. EtWb.].
Dilinós: bolondos (Asztély; vö. *del-lán*: bolond, MTsz.).

Dombác: csónakszerűen kivájt vas-tag fatörzs, a melyen a vízi malmok állanak (Tiszahát: vö. *tombác* MTsz.; *tombás* NySz. vö. oszm. *tombaz* brückenka hn ZENK. 327, szerb. *tumbas*; SZILY, Adal. 384, SZILASI, Nyr. 28:145).

Dudu: üres cső, a melyet a must forrásakor szoktak a hordóba erősíteni (Beregszász).

* L. Szarvas Gábor cikkét a Nyr. 15:385—391. 1. és Nyr. 15:461.

- Fáskodik*: erősködik, nem enged (alkuvásnál; Beregszász; vö. MTsz.).
Feszt: folyton, pl. „Feszt ezt csinálja“ (Mező-Vári).
Fluder: összekötő csatorna két folyó között (Beregszász; vö. MTsz. < ném. *fluder* vö. LUMTZER—MELICH Lehnw. 103).
Fövenyesi: fövenyes (homok; Beregszász).
Gyüge: bamba (Mező-Vári; vö. MTsz.).
Hatágra: ha felöltözik *hatágra* = kicsipi magát (Nagy-Bégány).
Havaczkodik: hóval dobálódik (Beregszász; vö. *havaczkodik* MTsz.).
Höcözlni: csecsemővel játszani, kézen tartva hintálni (Nagy-Bereg).
Ikeg: sir, nyöszörög (a gyerek; Nagy-Bégány).
Isztike: éles vaslappal ellátott fabot, melylyel a búzát tisztítják (Tiszahát; vö. *ösztóke* MTsz.).
Keresztszél: légvonat, huzat (Beregszász; igazi magyaros kifejezés a légvonatra).
Kocska: bénakezű (Szatmár-m. északi részén).
Köblös: kétfülű kerek edény, a melylyel a kádból a mustot meritik (Tiszahát; vö. MTsz.).
Köpöcze: veder alakú edény, a vékának 1/4 része, egy fogóval (Beregszász; vö. *köpöcze* MTsz., *köpöcze* NySz., *köpiuce* CzF.).
Lápkál: sulykol (Nagy-Bégány).
Límel: „límelj el“ = szaladj el! (Mező-Vári).
Lopi: lopva; „Nagyéknál csak úgy *lopi* volt kenyér“ (Tiszabecs; vö. MTsz.).
Meghülepszik: meghül (Beregszász; vö. *meghülepedik* MTsz.).
Mindj: mindjárt (Mező-Vári).
Pernye: takarmánynak való növény (Tiszahát; vö. *perje?* MTsz.).
Plenkács: széleslapú bárd, melylyel a húst vágják (Tiszahát).
Punczákli: vastag marhabél, melybe a sajtot töltik (Tiszahát).
Régely, rédeley: a tornácz fakerítése (Tiszahát; vö. *rédej* fakerítés).
Spont: fadugó, melylyel a hordót elzárják (Tiszahát; < ném. *spund*).
Sürvebben: sűrűbben (Beregszász).
Tasornya: iskolás gyerekek tarisznyája (Tiszahát). [? < **tasirnya*, vö. *taszirnya*, *tarisnya* MTsz. Szerk.]
Vögyi: geny, gennyes váladék (Déda; vö. *völgy* MTsz.).
Zsongár: olyan ember, a ki a szöllőmunkásoknak vizet hord (Hegyalja).

DR. ENDREI GERZSON.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

53. Felajzott. G. I. úrnak. Önnek megint Bársony Istvánnal van baja. Ezt írja nekünk október 11-én: „A Bud. Hírlap okt. 9-iki tárczájában Bársony István „A loponai hős“-ről ír s ezt a szót használja kétszer is: *felajzott*. Először ily összefüggésben: „Hiába, most *felajzott képzelettel* sar-kantyúzott vadászok vagyunk.“ Másodszor így: „Az ilyen percek, félórák és órák próbálják ki a vadászt; a mikor nincs mit tennie, csak *felajzott érzékekkel* várni-várni.“ Mikor az elsőt olvastam, azt hittem, sajtóhiba, e h. *felajzott*, vagy mi; de a másodszori már meghökkentett. Ugyan kérem, mi ez a hallatlan szó? Nem Bársony koholta?”

Nem Bársony koholta, mert régi szó: *ajaz*, *felajjaz*. De ily átviteles használata, úgy látszik, Bársonytól való. Mintája nyilván Vörösmarty Szép Ilonkájának nagyon ismert kezdete volt:

„A vadász ül hosszú, méla lesben,
 Vár *felajzott nyilra* gyors vadat“ —

s ebben a *feszítés* fogalmát érezvén a *felajzott képzelettel* felcsigázott képzeletet, a *felajzott érzékekkel* pedig megfeszített, feszült érzékeket akart értetni. De valószínű, hogy Bársony e szónak az igazi jelentését, se családját nem ismeri. Mutassuk hát be őket az ön kedvéért. A tő, melyből a többi

sarjadzik: *aj*. Ez, mint főnév, nemcsak a régiségben él, hanem divik a mai népnyelvben is, többféle. Jelentése kétféle: rovátka, vájása, völgyelése, hornyolása valaminek, továbbá általában szája, nyílása. A NySz. a régi nyelvből csak a *nyíl aját* jegyzi föl (crena sagittae), a mely nem egyéb, mint a nyilvesszőnek alsó szárnyas végén lévő ága, nyílása, bevágása, melyet az idegre, ivhúrra vetettek, illesztettek s ezt úgy vonták meg lövésre. A nép nyelvében azonban nagyon változatos használata van. Így pl. a faszindelynek is van *aja*, *ajas* fele, melybe a másíknak éles felét illesztik. „Rossz *aju* zszindely“, melybe nem jól illik a szomszédja. Van *aja* a trombitának (szája), a csatornának (medre), a pinczének (sípja, torka), a gerendának (völgyelése), a tányérnak (öble); szűk *aja* a kis pálinkás üvegnek, nagy *aja* a csaci fülének (mégis keveset hall), sőt a földnek is (rájárása). Van *ajvas* is, mely kettőt jelent: a kovács szerszámát, melylyel a ló száját felpezckeli (főljajazza), és a feszítő lánczot a ló állán. Mind a kettőt *ajazó* (vas)-nak is hívják, emezt álladzőnak is. CzF. *ajvésü*-t s *ajgyalu*-t is említ. Az *aj*-ból származó igék: *ajaz* (ajoz), *megajaz*. *főljajaz*, *kiajaz*. P. „*Ajazed ki* (v. föl) azt a ládát, hamarabb megtalálod“ (az *ajazó* fával támaszd föl). Mindezek a MTsz.-ből kimaradtak. Csak ezek vannak benne: *áj*, *ajás*, *főljajaz*. *Aj*-t mond az a nép is, mely *aj*-t, de ily jelentésben: „Szép *áj!*“ = szép darab föld.

Megemlítem még, hogy az *aj* gyökér van *ajtó* s *ajak* szavainkban is (mire nézve l. Szinyei cikkkét a Nyr. 8. kötetében: „Az *aj*-alapszó és családja“); Arany pedig a BH. X. é.-ben az *ajoz* igét használja „aperire“ értelemben:

„Háborodék lassan jó Buda ezekre,
Ajzotta nem egyszer száját feleltre = nyitotta, tátotta.

LEHR ALBERT.

54. *Imre*. Egy eset alkalmából némely napilap azt írta, hogy a magyar *Imre* név a német *Henrik*-, *Heinrich*-ből ered. Hát ez tévedés, a mint arról ki-ki meggyőződhetik, a NyK. 33: 346. és Melich János „Szláv jövevényszavaink“ cz. munkájából (vö. index alapján). Az *Imre* név régibb magyar alakja *Emreh*; ebből a régi m. *Emreh*-ből való a lat. *Emericus*, illetőleg a *h* főlös írásával *Hemericus*. Ezt a *Hemericus*-t tévesztette össze az irodalom a németből lett *Heinricus*-sal. Az *Imre* név a német *Ambrich*, *Embrich*-ből való a magyarban. Lásd részletesen az idézett helyeket.

MELEGDI J.

55. *Tagbaszakadt* (MNY. 3: 280). Csakugyan mondják úgy is, hogy *négy tagbaszakadt*. Mostanában mondta nekem egy Brassóban nevedekett rokonom: Nézd csak, milyen igazi, *négy tagba szakadt* gyermek ez! Kérdésemre azt válaszolta, hogy az ő családjukban sohasem mondják, hogy *tagbaszakadt*, hanem mindig csak *négy tagba szakadt*.

HORGER ANTAL.

56. *Tagbaszakadt*. „A nagytiszteletű úr hosszú léptekkel méregette végig íróházát és minduntalan kifordult a pitvarba, egy-egy halk szót váltani azzal a *négy tagba szakadt* néemberrel.“ (Tóth Béla, Boldogasszony dervise. 1897. 28. l.) Az őstoba Mehemed efendi ellenében *négy tagba szakadt nagy* mihaszna veres, szeplős ficzkó volt. (U. o. 48. l.) Egyszer megkérdeztem Tóth Bélát, mért mondja és írja így: *négy tagbaszakadt*: „Edes apám is így mondta“ — volt a felelet.

TOLNAI V.

57. *Primitív*. Egy székely parasztasszony, ki sokat szolgált úri helyeken s ha úri emberrel találkozik, mindjárt úriasan akar beszélni, mondotta a rossz hírű falusi doktorról: „Ha a világot ide adnák és, akkor se engedném meg, hogy egy ijen *krimitív* doktor gyógyíceson.“ Ebben ugyan alig lehet ráismerni a *primitív*-re.

Sz. Cs. I.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. DECZEMBER.

10. SZÁM.

Magyar becsületbírósi ítélet 1516-ból.

Mikor *Kaszui Borbála elismervénye* nevű nyelvemlékünk ügyében* Karácsonyi Jánostól családtörténeti fölvilágosításokat kértem, jeles történettudósunk útbaigazító levelét egy szemrehányással fejezte be. Szememre vetette, hogy nyelvemlékeink jegyzékéből másodizben is** kihagytam azt az 1516-iki katonai becsületbírósi ítélelevelet, melyet ő a Hadtörténelmi Közlemények 1891. évf. 486—487. lapjain közölt volt, s a mely pedig — mint írja „talán a legrégebb *hivatalos* magyar irat“. A szemrehányás jogos volt ugyan, de mulasztásom mégis menthető, annyira, hogy Karácsonyinak e külön figyelmeztetése nélkül — a melyért szintén köszönettel tartozom — talán harmadszor is kimaradt volna az érdekes irat nyelvemlékeink jegyzékéből. Mikor ugyanis összefoglaló munkámhoz az adatokat gyűjtöttem, átnéztem ugyan a Hadtörténelmi Közleményeket is, de természetesen inkább csak a tartalomjegyzékek alapján; Karácsonyinak ama czikke pedig, a melyben az érdekes emlék közölve van, olyan czímet visel („Katonai becsületbírósi, 1515—1516.“), a melyből legkevésbé sem sejthettem, hogy benne régi magyar nyelvemléket is találhatnék.

Elhatároztam tehát, hogy helyrehozom kétszeri mulasztásomat, s minthogy a nyelvemlék nyelvészekre nézve meglehetősen félreeső helyen van közölve, rövid ismertetés kíséretében újra közzé is óhajtottam tenni. Tudván azonban, hogy efféle közlésekbe történeti folyóiratokban igen könnyen szoktak hibák becsúszni, a közlés teljes pontossága végett szükségesnek tartottam a nyelvemléknek megtekintését is. Erre ez év szeptember havában alkalmam is nyílt, a mikor Bashalmon (Szabolcs vm.) Pongrácz Jenő grófnak, a szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz család levéltára mostani őrzőjének vendége lehettem s az ő szives engedelmével a levéltárunkban levő eredeti *magyar becsületbírósi ítéletet* betűhöz híven lemásolhattam. Ez az utánajárásom

* L. Nyr. 36 : 165—169.

** T. i. 1894-iki nagyobb munkámból (Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, Akadémia), meg a Magyar Nyelv 1905-iki évfolyamában, valamint különnyomatban is megjelent hasonló című rövid jegyzékből is.

nem is volt hiábavaló, mert a Hadtörténelmi Közlemények szövegébe csakugyan több hiba csúszott be, — bizonyára sajtóhibák. (Ezek közül lapalatti jegyzetben csak azokra figyelmeztetek külön, a melyek nyelvi alakokat ferdítettek el.)

A nyelvémlék történeti előzményeit Karácsonyi Jánosnak föntebb idézett czikke alapján röviden a következőkben ismertethetem.

Kövendi Székely Miklós körösmegyei birtokost 1515-ben szomszédja, Nelepeczy Ferencz a tótországi rendeknek Kőrösön tartott közgyűlésén nyilvánosan megrágalmazta. Az ebből támadt becsületsértési pör nem az ország rendes birái elé került, hanem — mivel a pörös felek katonaviselt emberek voltak — katonai becsületbiróság elé, melynek megvoltára és gyakorlatára Karácsonyi éppen e pör adataiból mutat rá. A pör az oklevelek tanúsága szerint a király személye előtt folyt le, s így a katonai becsületbiróság feje maga a király volt. A Székely-Nelepeczy pör utójátékaról azonban nem a király, hanem az országbiró, Szentgyörgyi Péter állit ki levelet, a ki a levél világos kitétele szerint a király különös meghagyásából vette az ügyet kezébe. A becsületbiróság Budán, Szentgyörgyi Péter lakásán 1516 augusztus 18 án ült össze s — a mi igen érdekes — magyar nyelven hozott ítéletet, a mely a felek kibékülését határozta el. A magyar nyelvű ítéletet aztán Szentgyörgyi Péter országbiró nagyobb erősség okáért latin levélbe foglalva és megerősítve három nap mulva saját pecsétje alatt kiadta. Ez a latin oklevélbe foglalt 1516-iki *magyar becsületbirósági ítélet* tehát nemcsak mint nyelvémlék becses, hanem magyar jogtörténeti szempontból is nevezetes.

A pörre vonatkozó összes iratok a magyar végzést magában foglaló latin oklevéllel együtt a szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz családnak már említett bashalmi levéltárában a dobrakuchai Székely-féle levelek közt található.

Az érdekes magyar becsületbirósági ítélet szövege betű szerint a következő:

I.

- Athyanak es Fýnak, Zenth leleknek newebe, Amen. Zenth Isthwan nap elewth walo hethfen, Bwdan az mýw zalassonkon, az dologban egh felewl Zekel Mýklos kewzewth, mas felewl Nelepeczy Ferencz kewzewth nemý thýzthesseghel ellenkewdew dologban, Zekel Mýklos es Nelepeczy
- 5 Ferencz hagýak mý zerzessenkre, es el Igýenessýthessewnkre, fogadanak, hýthekre, thýzthessegekre, hogh mýw walamýth ew kewzthek zerzenenk, azokath mýnd megh allanáyak, Azerth mýwnekewnk, az wraýmmal egýethembe, kýk ez dolognak megh lathasaba * es zerzeseben, ** mýw welewnk walanak, ez latthathýk, Mýerth ez Zekel Mýklos hallomasbol,
- 10 es thýthok bezedbewl ez dolgoth býzonýal nem thwdwan, montha wolna ez Nelepeczy Ferencznek, hog ew az ew Ipawal Boznýak Illýessel egýethembe, akartha wolna Zekel Mýklosth megh ethethný, akkoron ez

* A Hadtört. Közleményekben hibásan: meglathatasaba.

** A Hadtört. Közleményekben hibásan: zerzeseban.

- Nelepeczý Ferencz ezth felelthe volna, hogh walaký ezth Zekel Mýklosnak montha volna ewneký hamjssath thewthwolna, Mýerth kedýgh ez
 15 zokath halomasból, es annak wthanna magath othalmazný akarwan, montha volna, nem theczýk egh felnek es thýzthessegenek hogh arthana. Eznek wthan [igy] Nelepeczý Ferencz wra dolgayth el wegezwen, jewe ide ala Bwdara akarwan magath megh igazýthaný, holoth akkora nemý bozwsagos bezedek Zekel Mýklos ellen esthenek volna, elewzer,
 20 hogh Nelepeczý Ferencz montha volna, hogh Zekel Mýklos thaglasth thethethethwolna, annak wthan [igy] hogh leanth ewlethewthwolna, es az wthan hogh ew kewzthek nemý zerzes wolphwolna hogh ez Zekel Mýklos thýzthessege, ew ellene nem zolhatna, mely dolgokath nýlwan erthewn,
 25 hogh ez zok herthelenssegbowl, haragból es bozwsagból thewrthethenek olh zokath nem erthewn, hogh Zekel Mýklosnak thýzthessegenek arthana, Mýerth mýnd ez dolognak zereýbe, egh fel es olý thýzthessegh ellen walo zokath, nem mondoth, hogh egh felnek es thýzthessegenek arthana, Mýw azerth az wraýmmal egythembe, kýk ith welewnk egythembe wolphthanek ez dologban, wegezthewk, mýerth, hogh ez zok
 30 hallomasból thewrthethenek, es az mas fel annak sem enghedewth, az thewb zok kedýgh, herthelenssegbowl, haragból, es bozwsagból ez Nelepeczý Ferenczthewl mondatthanak es lewthenek, azerth ismerýewk, hogh mýnd ezek egh fel thýzthessegenek es nem arth [igy], ha nem mýnd az keth fel ew thýzthessegebe megh marad, azerth mýw az
 35 felýewl megh mondoth wraýmmal egythembe, akarýok, lelthewk, es mongýok, hogh mýnd keth fel, echersmýnd, eghmasnak kezeth adwan, eghmasnak mýndembowl megh bochýassanak es inneththowa,* ýo bekessegenben, eghmassal ellýenek.

II.

A szöveg eredeti régi kiejtése :

Atýának és Finak, Szentléleknek nevébe', ámén. Szent István nap előtt való hetfén Budán az mü szállásonkon az dologban egy felől Székely Miklós között, más felől Nelepeczý Ferencz között némi tisztességgel ellenkődő dologban Székely Miklós és Nelepeczý Ferencz hagyák mi szerzésenkre és eligenésítésenkre, fogadának hitkre, tisztességekre, hogy mü valamit ő közték szerzenénk, azokat mind megállanáják. Azért mü nekünk az uraimmal egyetembe', kik ez dolognak meglátásába' és szerzésében mü velönk valának, ez láttatik: Miért ez Székely Miklós hallomásból és titokbeszédből, ez dolgot bizonynyal nem tudván, mon'ta volna ez Nelepeczý Ferencznek, hogy ő az ő ipával, Bosnyák Illyéssel egyetembe' akarta volna Székely Miklóst megégetni; akkora ez Nelepeczý Ferencz ezt felelte volna, hogy valaki ezt Székely Miklósnak mon'ta volna, ő neki hamissat tött volna; miért kedig ez szókat hallomásból és annak utána magát óthalmazni akarván mon'ta volna, nem tetszik egy félnek és tisztességének hoga áltana. Eznek után Nelepeczý Ferencz ura dolgait elvégezvén, jöve. ide alá Budára, akarván magát megigazitani, holott akkora némi boszuságos beszédök Székely Miklós ellen estenek volna: előszér, hogy Nelepeczý Ferencz mon'ta volna, hogy Székely Miklós taglást tétetett volna; annak után hogy léánt öletött volna, és azután hogy ő közték némi szerzés volt volna, hogy ez Székely Miklós tisztességgel ő ellene nem szólhatna. Mely dolgokat nyilván értönk, hogy ez szök hértelenségből, haragból és boszuságból történtenek; oly szókat nem értönk, hogy Székely Miklósnak tisztességének áltana. Miért mind ez dolognak széreibe egy fél és oly tisztesség ellen való szókat nem mondott, hogy egy félnek és tisztességének áltana, mü azért az uraimmal egyetembe', kik itt velönk egyetembe' voltak, ez dologban végezönk: miért hogy ez szök hallomásból történtenek, és az más fél annak sem engedött, az több szök kedig hértelenségből, haragból és boszuságból ez

* A Hadtört. Közl.-ben hibásan: inenthowa.

Nelepeczy Ferencztől mondattanak és löttének, azért ismerjük, hogy mind ezek úgy fél tisztességének és nem árt,* hanem mind az két fél ő tisztességébe megmarad. Azért mű az félyöl megmondott uraimmal egyetembe' akarjok, lőttök és mondjok, hogy mind két fél écczërsmind egymásnak kezét adván, egymásnak mindemből megbocsássanak és innétova jó békességben egymással éljenek.

* * *

A mi az emlék szókincsét és nyelvi sajátosságait illeti, említést érdemelnek a következő szók: a) *elígyenésítés* (5. sor), a. m. *elígazítás*, *elintézés*; eddig csak egyetlen adatból volt ismeretes az igéje: *elígyenösít* Székely István Krónikájában (I. NySz.)**; b) *taglás* (20. sor), a. m. *verés*, *megverés*; egyébként igen gyakori régi szó; c) *títokbeszéd* (10. s.), eddigelé ismeretlen kifejezés. Igen érdekes és becses adatok nyelvtörténeti szempontból az *eznek után* (17. s.) és *annak után**** (21. s.) időhatározók kifejezések, a melyek a mai nyelvérzékre nézve szokatlanok s abban lelik magyarázatukat, hogy az *után* névutó voltaképen az *út* főnévnek olyan személyragozott és *-n* határozóragos alakja, mint ma *út-já-n* (tehát *út-á-n*, a mint hogy régen általában *útja*, *útját* stb. helyett is *úta*, *útát* stb. mondtak); a régiek tehát az *annak után*-ban nyilván még érezték az *után*-nak eredeti „*útján*“ értelmét.† Mihelyt az eredeti értelem elhomályosult, a *-nek* ragos szó mellett a névutónak épp úgy föl kellett a személyragot vennie, mint ezekben: *annak előtt-e*, *ennek miatt-a* stb. Ez a teljesebb alak egyébként megvan nyelvemlékünkben is: *annak utánna* (15. s.).

ZOLNAI GYULA.

Gesner magyar nyelvmutatványa 1555-ből.

Gesner Konrád, a híres svájci polyhistor (1516—1565.), ki főképen a természettudomány történetében hagyott mélyebb nyomokat, a nyelvtudomány és az irodalomtörténet terén is kiváló érdemeket szerzett. A világirodalom fogalma dereng abban a kezdetleges kísérletben, melyet szerény bibliographiai és életrajzi jegyzeteinek széles alapon való egybegyűjtésével tett. Az összehasonlító nyelvészetnek is egy a maga korában érdemes és ma is érdekes

* Tulajdonkép: nem ártanak.

Z. Gy.

** A NySz.-ban csakugyan így; azonban az *elígyenésít* (complano, compeno) megvan már MA. (1611.) és PP. szótárában is.

Szerk.

*** Hogy tollhibák volnának, alig valószínű. Egyrészt mert kétszer is előfordul a kifejezőmód, másrészt mert ha az ítélet hozóinak vagy kiállító-jának nyelvérzékébe ütközött volna, egyszerű *a* utána szúrásával igen könnyen ki lehetett volna javítani.

Z. Gy.

† A régies *vminek után* kifejezőmódra nézve vö. Simonyi: A magyar határozók II. 62.

Z. Gy.

úttörő munkálata pedig az a kis könyvecske, melyet az ó-kor mesés hírű legnagyobb nyelvismerőjének, Mezzofanti előtt a legpolyglottabb emberül ismert Mithridatesnek nevről címezett. Ezzel a címmel diszította fel tudvalevőleg harmadfél évszázad mulva Adelung is hasonló célú, de sokkal terjedelmesebb munkáját. Gesner szerény úttörő művecskéje csak vagy két tuczat nyelvből tud összefüggő szövegmutatót közölni, többnyire igen gyarló átirásokban; kivált ott, a hol a szorgalmas compilatort a saját nyelvismerete nem támogatta.

Az egyes nyelvek ismertetése betűrendben következik, a munka végéhez mellékelt táblázaton pedig a szövegben közölt nyelvmutatónyok nagy része (összesen 22 nyelv) még egyszer le van nyomtatva. Az érdekesebb nyelvpróbák a következők: Szardinia szigetének kétféle, városi és falusi nyelvjárása, a rhäto-román nyelv churwälsch alakulata és a magyar. A könyvecske végén az ú. n. *Rothwälsch*, vagyis a német tolvajnyelv egy kis szótára van *Lingva Zigarorum et mendicorum* néven, tehát a cigányok és koldusok nyelve gyanánt feltüntetve, de a mennyire megítélhettem, cigány szó alig van benne. Mutatónyul többnyire a Miatyánk szövege szolgál, a miben Gesnernek már volt néhány elődje s még nagyobb számmal lett a követője. A magyarnál kivételesen még az Üdvözlégy első fele és a tiz első számnév is közölve van, legalább benn a szövegben; de már a táblázatban csak az Úr imádsága.

Az érdekes könyvecskének, melyből a magyar nyelvmutatónyut itt közöljük, ez a teljes címe: *Mithridates. De Differentiis Lingvarum tum veterum tum quae hodie apud diuersas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt; Conradi Gesneri Tigurini Observationes. Anno M. D. LV. Tiguri excudebat Frosciovervs. 1 sztl. és 78 lev. a végén egy táblával. 8-adr.*

Példányunk a Nemz. Múz. könyvtárába (L. gen. 220.) Horvát István könyveiből került s így nincs kizárva, hogy ő, vagy nevezetesebb kortársainak valamelyike, a ki nyelvészettel szélesebb tudományos alapon foglalkozott, így első sorban talán Révai, vagy Verseggy, esetleg Kazinczy,* sőt a sok mindenfélét gyűjtő és sok mindenről tudó Sándor István is, tudtak az e könyvben lévő magyar nyelvmutatónyról. Eddig azonban sem én, sem azok a kiváló szakférfiak, a kiket ez iránt megkérdeztem, e nevezetes régi magyar szövegről és a még nevezetesebb alkalomról, a hol az szóba kerül, nem tudtak. Így természetesen azt kellett hinnem, hogy az mindez ideig észrevétlen maradt, s ennyiben talán nem egészen érdek- és szükségtelen annak újra közlése, egyúttal figyelmeztetésül arra is, hogy az idézett munka 16. és 50. levelén kétszer is szóba kerül, egyszer hosszabb,

* Sejtelmem nem csalt. Mint gr. Apponyi Sándor úrtól értesülök, az ő nagybecsű könyvtárában is megvan e nevezetes magyar vonatkozású munka; még pedig az az érdekes, hogy éppen a Kazinczy Ferencz volt példánya, mint azt sajátkezű bejegyzése tanúsítja.

egyszer rövidebb jegyzetben, a magyar nyelv, melynek rokonsági viszonyáról is eléggé jól tájékozódott Gesner a maga korának legjobb forrásaiból. Első sorban Herberstein és Wernher György azok, a kiket kiir; de egyebűn, kevésbé értékes helyekről is csipeget egyetmást. Az alább betűszerinti hűséggel közölt nyelvmutatványok az 50. lev. versóján és a következőnek rectóján olvashatók. Hallomás után lejegyzetteknek látszanak; legalább a Miatyánk szövege egyik régibb vagy közel egykorú szöveghez sem hasonlít teljesen. A sajtóhibák a lejegyzőnek a magyar nyelvben való bevallott járatlansága mellett könnyen érthetők.

Salutatio Angelica Hungarice.

Vdúofghied Maria malatſchnal teglieſch, uruagion teueghied, teuagialdot
 Aue Maria gratia plena, dominus tecum, benedicta tu
affoniatatock kofotte, eſchaldot temiegniet giuoltſche Jefus Chriſtus.
 mulieres inter, benedictus tui uentris fructus Jefus Chriſtus.
 Amen.
 Amen.

Numeri cardinales.

Eig, ketto, harom, neg, öt, hatt, het, niogls, kilentz, tiz.
 Vnum, duo tria, quatuor, quinque, ſex, ſeptem, octo, nouem, decem.

Oratio Dominica Hungarice.

(Nefcio quam recte ſcripta, ego conferendo ſingulas dictiones extricare me non poſſum, ſed ut accepi ita adſcribam.)

Myattyanſ ky uagy meynnyegben, zentelteſtek te newed. Jwiõnte te zent orſagod. Legen te jent akarotod nyke pem meynegben ahow kepen oz foldonyſ, agyad ne kwuk, mynden napy kynyrwek et. Es bochatd meg ne kwim my, uet keyn kepen my eſmeg bochatok ahmy elemuk ueteteknek. Es ne ueg mynket kezertet bru de ſabadich mynden gonofztul. Mert tyed az orſzag, es az hatalom, es az dichofeg. Amen.

KATONA LAJOS.

A Debreczeni Fűvészkönyv nyelve.*

A régi jó magyar vitéz gyakran vívott két kézre, nemcsak azért, mert sok volt az ellenség, hanem mert két felé kellett a csapásokat osztogatni. A régi magyar írónak is kettős harcot kellett folytatnia, egyszerre küzdött a tárgy és a nyelv nehézségeivel. A XVIII. század végén, a XIX. század elején a magyar költőnek és tudósnak irodalmi sikere talán inkább függött a nyelvi, mint a tárgyi akadályok legyőzésétől; a kor költője könnyebben megfelelt a cselekvény, a jellemzés törvényeinek, mint a stílus és nyelv kellékeinek; a kor tudósa biztosabb volt tudományos

* Felolvastatott Debreczenben a Magyar Fűvészkönyv százados emlékünnepe, 1907 nov. 3-án.

rendszere felállításában, a szakba vágó ismeretek csoportosításában, mint az előadásban, a tárgyához való kifejezésekben és a műszavakban.

Meg vagyok győződve, hogy Diószegi és Fazekas idejüknek, fáradságuknak feltaláló képességüknek és alkotó erejüknek sokkal nagyobb részét fordították a Magyar Fűvészkönyv nyelvi, mint növénytani kidolgozására, hamarább tisztában voltak a fűvekkel és virágokkal, a cserjékkel és fákkal, az összes növényekkel, mint az osztályozáshoz és leíráshoz szükséges szak kifejezésekkel és mint különösen a faji és nemi nevekkal, más szóval a terminológiával és nomenclaturával.

Maguk a szerzők is nyíltan vallják, hogy munkájoknak ez a része volt a legfárasztóbb. Maguk mondják, hogy a *botanikának magyar öltözetben* való megjelentetése *kövágással vetekedő munka* volt, továbbá, hogy már *beféradtak a nevek formálásába* s így meghagytak sok olyan nevet is, a melyekkel nem voltak megelégedve.

Ha a Magyar Fűvészkönyv nyelvéről kellő fogalmat akarunk szerezeni, szükséges három oldalról is vizsgálat alá vennünk. Meg kell ismerkednünk általában a könyv stílusával, aztán külön-külön a szerzők hasznáلتa terminológiával és nomenclaturával.

A szerzőknek a nagy terjedelmű könyvhöz képest kevés alkalmuk volt előadó tehetségük kifejtésére; egyes növények leírásában a legszükségesebbekre szorítkoznak, még így is sokféle rövidítéssel élnek; felsorolják a virág alkotórészeit a csészétől a hímzálakig és az anyáig, megnevezik a termés minőségét, hogy tok-e, bogyó-e vagy más, az egy nem alá tartozó fajoknál még egy pár szóval, tömören, szinte szaggatottan jellemzik a szarat, a levelet s ezzel vége a növény leírásának.

A stílus több rendbeli sajátságát inkább a seregek összefoglaló ismertetésében, a fűvésztudományba való bevezetésben és kivált az *Előljáró beszédben* mutathatják be. A könyv e részeiből tűnik ki, hogy Diószegi és Fazekas nemcsak rendszeresen gondolkoznak, hanem világosan, érthetően, tiszta, sőt zamatos magyarsággal tudnak írni. A ki tájékozódni akar a Fűvészkönyv céljáról, a szerzők előtt lebegő irányelvekről, a szerzőknek útjában álló akadályokról, az olvassa el az *Előljáró beszédet* s minden föltehető kérdésre teljesen határozott választ nyer. Jobb könyvismertetést, mint a szerzők nyújtanak a maguk művéről, ritkán olvashatni. Azonkívül, hogy megadják a szükséges tájékoztatást, eltalálják azt az illő hangot, a melyen a munkája fogyasztásait látó, de érdemeit is jól ismerő tudósnek kell a közönséghez szólnia. Önérzetesen mutatnak rá, hogy új irányban, töretlen úton járnak, de szerényen bevallják, hogy a mű csak nagyjából van kifaragva s pallérozó kezeket vár.

Feltűnő az *Előljáró beszédnek* tiszta magyarsága; e tudományos értekezésben alig használnak egy-két idegen szót, mint pl. a plántát és a systemát, de ezeket is talán csak a stílus

változatossága kedvéért, mert a plántával cserélgetik a *növevényt*, a *systemát* pedig nevezik *alkotmánynak* és *tudományrendinek*. A józan purizmus elvének hódolnak az *Előljáró beszéd*ben, nem irtóznak az idegen szavaktól, de lehetőleg magyarul fejeznek ki mindent. Mai stílusérzésünket csak a gyakori többes szám, a *sok*, *minden* stb. számnevek utáni latin izű többes szám bántja, valamint a Debreczeni Grammatika szentesítette *előadódnak*, *szedődnének*-féle szenvedő ige, a melylyel azonban igen ritkán élnek és a mely mellett a mai szenvedő igét (találtatnak, neveztetett) sem vetik meg.

Érdekes volna tudnunk, hogy az *Előljáró beszéd*nek ez a majdnem kifogástalan jó magyar stílusa kinek a tollából folyt, Diószegiéből vagy Fazekaséból-e. Mi hajlandók vagyunk e dicsőséget elsősorban Fazekasnak tulajdonítani, nemcsak azért, mert Diószegi az ő külön szerzeményében, a hat évvel később kiadott Orvosi Fűvészkönyvben más helyesírást követ, hanem mert a kettejük aláírásával megjelent *Előljáró beszéd*nek egyszerű, könnyen folyó természetes előadása, továbbá egy pár találó hasonlata, számos tömör kifejezése a Ludas Matyi tősgyökeres, körmönfont magyarságára, velős szólásokban bővelkedő stílusára emlékeztet bennünket.

Azonban érthetően és jó magyarsággal írni még száz évvel ezelőtt sem volt oly nagy érdem, a miért ma ünnepelni kellene. Diószegi és Fazekas is nem könnyen folyó, világos stílusukkal tüntek ki, hanem a természetrajz megmagyarosításával hatottak mélyen és maradandóan, a magyar növénytan műnyelvével és műszavaival biztosítottak maguknak immár egy századra terjedő dicsőséget.

A magyar növénytan mezején két nagy, egyszerre majdnem megoldhatatlan feladat várt Diószegire és Fazekasra: az egyik a magyar terminologia, vagy a mint ők nevezik, a magyar fűvésznyelv megalkotása, másik az egyes növények meghatározásához szükséges nemi nevek, a magyar nomenclatura megteremtése. A kettő nem azonos egymással, sőt az első bátran ellehetne a másik nélkül. A növények leírhatók, megkülönböztethetők, ha latin vagy más nemzetközileg elfogadott névvel nevezzük is az egyes növényeket, legalább túlnyomó többségüket, de magyar fűvésznyelv nélkül nem képzelhetünk magyar növénytant.

A növény gyökerét, törzsét, ágát, levelét, virágát, gyümölcsét, magját, szóval a növény minden részét, a részek sokféle változatát és módosulását magyarul kell kifejeznünk, legyen bár a növénynek neve ősmagyar: *nyír*, török-tatár: *búza*, szláv *berkenye*, német: *puszpáng* vagy görög-latin: *koriándrom*. Tehát a növényi alaktanhoz, a növényi élettanhoz szükséges szavakból és kifejezésekből alakul a fűvésznyelv, terminologia.

* Az Orvosi Fűvészkönyv következetesen *melj-t*, *valamelj-t*, *oljan-t* ír, míg a Magyar Fűvészkönyv e névmásokban *lly-t* használ.

Ha Diószegi és Fazekas csupán erre az első feladatra vállalkoznak, ha csak a magyar fűvésznyelvet állapítják meg, már azzal is mérhetetlen hasznot hajtottak a magyar tudományosságnak.

Figyelmesen elolvassván a Debreczeni Fűvészkönyvnek idevonatkozó részét, az 56 lapnyi Bevezetést, igazán nem tudjuk, mit csodáljunk inkább, a magyar nyelvnek rendkívüli gazdagságát vagy a két szerző mély nyelvismeretét, romlatlan nyelvérzékét-e. A magyar nyelv csak úgy ontja a maga méhéből a növényrészek megkülönböztetésére szolgáló szavakat. Nézzük csak a virágot „himszálaival és bibéjével, bokkrétájával (ma: pártá) és csészéjével“, vagy a magot „szívével és székivel“, továbbá vegyük csak számba a különféle magrejtőket, a *tokot*, a *beczöt*, a *hüvelyt* és *tüszöt*, a *bogyót*, a *kabakot*, a virágzás sokféle fajtát, a *búbot*, az *ernyőt*, a *fürtöt*, a *füzért*, a *bugát*, a *barkát*, végül vessünk egy pillantást a levelek 180 fajtájára, köztük az *aszút*, *bodros*, *bördös*, *félszeg*, *fonák*, *görgeteg*, *hasábos*, *kanyaros*, *kacszáros*, *konya*, *legyezős*, *pozsgás*, *reczés*, *szárölelő*, *terepély*, *válús*, *vigály* levelekre, hogy csak e néhányat említsük a zamatos jó magyar jelzők hosszú sorából.

E szinte bódító gazdagságért csak félig dicsérhetjük a nyelvnek ősforrását, kimeríthetetlen mélységét; legalább ugyanolyan mértékű elismerés illeti e szókincs szerencsés kezű halászait. Diószeginek és Fazekasnak tömérdek fáradságába és utánajárásába került e szavakat felkutatni, összeszedni, csoportosítani, a szókat a megfelelő fogalmakkal egyeztetni, a hol több szó kínálkozott, a legtalálóbbat kiválasztani.

Hogy nyelvismeretük legalább is egy fokon állott a növényországban való jártasságukkal, fényesen bizonyítja az a körülmény, hogy fűvésznyelvők nagy része megöröködött, terminológiájukat elfogadta a magyar botanika és hogy a növény alakjának leírására ma is jóformán az ő szavaikat és kifejezéseiket használjuk.

Azonban hiába ontotta a nyelvnek a bőségszarúja az alkalmas szókat, a tudomány még többet követelt és így rászorította őket új szók alkotására is. Diószegit és Fazekast itt sem hagyta el józansága és nyelvérzéke, mert a terminologia százakra menő szavai között alig van tíz-húsz új és alig két-három helytelen képzésű.

A *czikkely*-t és *pótól*-t megcsonkították ugyan *czikk*-ké és *pót*-tá, a *bogyó* mellé társul adtak valami *bojót*, a csonthoz is ragasztottak egy ismeretlen képzőt, hogy *csont-ár* legyen belőle, de ez a néhány kifogásolható szó elkelt a helyesek óriás táborában, sőt a *czikk* és *pót* nemcsak a növényországban, hanem és még inkább az üzleti világban *pótolhatatlan czikké* vált.

Diószeginek és Fazekasnak legtöbb vesződésébe kerültek a nemű nevek. A nomenclatura megállapításakor tornyosultak leginkább egymásra a tárgyi és nyelvi nehézségek. A szerzők

nemcsak azon fáradoztak, hogy az egyes növényneveket magyarul nevezzék meg, hanem még többet törték a fejöket azon, hogy a nemi nevek a Linné rendszeréhez alkalmazkodjanak, hogy az elnevezésekben is uralkodjék Linné főelve: a virág és termés szerinti osztályozás.

A Magyar Fűvészkönyv, a sok ezerre menő fajt nem számítva, 669 növénynevet határoz meg, Diószeginek és Fazekasnak tehát ugyanannyi nemi nevet kellett megállapítani, vagy, a mint ők mondják, megállítani.

Legegyszerűbb lett volna a nemzetközileg elfogadott latin neveket meghagyni, csak hogy ez esetben munkájuk nem érdekelte volna a *Magyar Fűvészkönyv* címet. Szintén könnyű dolog lett volna, minthogy csak hazai növényeket ismertettek, a közkeletű magyar elnevezésekhez ragaszkodni, tekintet nélkül megfelelő vagy meg nem felelő voltukra. Ez azonban a mű tudományos karakterét veszélyeztette volna, már csak azért is, mert a nép, sőt a műveltebb közönség is ugyanazon névvel illetett egymástól merőben eltérő növényeket vagy pedig ugyanazon növénynek különböző neveket adott. A feladat sokkal bonyodalmasabb volt, hogysen olyan egyszerűen megoldhatták volna.

Nagy körültekintéssel, mély megfontolással kellett eljárniok, hogy a tudomány és a magyar nyelv követelményeit kielégíthessék nomenclaturájukkal. A kitűzött célt bizonyára csak úgy tudták megközelíteni, hogy híven követték egy tudós lángelmének, Földi Jánosnak útmutatásait, a kiről ők maguk is tisztelettel emlékeznek meg, de a kiről csak mi utódok állapítjuk meg, hogy a nemi nevek alkotásában majdnem kizárólag az ő nyomdokain haladtak.

Végigtekintve a Magyar Fűvészkönyv 669 nemi nevének, a neveknek e hatalmas tömegét két főcsoportra különíthetjük el. Első helyen a közönség körében jártas magyar nemi neveket találjuk több mint háromszáznál számban; de ezeket a tősgyökeres — mondjuk — autochton neveket számra nézve felülmúlják az újonnan alkotott — nevezhetjük — jövevénynevek, kerek számmal 350 új szó, a két nagy csoport között szinte elvész néhány eredeti alakjában megtartott deák név, legföljebb tíz szó, minők: amarillis, fillis, klóra, sziléne stb.

Bizonyára feltűnik, hogy Diószegi és Fazekas szinte erőszakolták a nemi nevek megmagyarosítását. Ennek okát főképp abban a XVIII. század végén uralkodóvá lett purismusban kell keresnünk, a mely az egész nyelvújításnak főmozgatója volt. A magyar írókat szinte hivalkodás fogta el, hogy minden idegen szót kiirtsanak nyelvünkéből és hogy minden fogalmat, a legújabbat, a legidegenebbet is eredeti magyar szóval fejezzenek ki még a tudomány terén is.

Igy születtek az olyan szörnyeteg-szavak, mint *tanodalom*, mely gimnáziumot, *nyelvémség*, a mely grammatikát, *hemzserde*,

a mely legiót akart jelenteni, hogy a *Mondolat* több száz hasonló szava közül ezt az egy-kettőt idézzük.

Diószegit és Fazekast a sokszor említett józanság, a nyelv törvényei iránti nagyobb tisztelet visszatartotta az ilyen szörnyűségektől, bár az újítástól itt még kevésbé irtóztak, mint a terminológiában.

De a sok új szónak más oka is volt.

A Magyar Fűvészkönyv az *Elöljáró beszédben* majdnem dicsekedve szól arról, hogy milyen sok helyről és mekkora buzgósággal tudakolták az ismeretes magyar nemi neveket, az Orvosi Fűvészkönyv pedig egyik toldalékában, az Igazító laistromban büszkén sorol fel több mint 1500 régi s a nép közt forgó nevezetet. Szinte csodálhatjuk, hogy a szerzők e nagy tömegből csak körülbelül 300-at tudtak megállapítani, holott a 669 tárgyalt növény közül 500-at is elláthattak volna belőle.

A szerzők azonban majdnem mesterségesen megnehezítették munkájok e részét, nem azért, mintha az újítás láza teljesen elfogta volna őket, mint elődeiket a *Mondolatban* és utódaikat a vegytan és orvostan terén, hanem mert több olyan elvet követtek, melyek előtt mi talán nem hajlunk meg feltétlenül, de a melyek őket a népi nevek szigorú megrostálására vezették.

Egészen egyetértünk Diószegiékkel, midőn a jó ízlés nevében kidobtak minden illetlen, trágár, szeméremszérvő nevet, midőn Fűvészkönyvük virágos kertjéből még a bolhafü-féléket is kipusztították, hogy a gorombábbakat még csak nevükön se nevezzem.

Nem helyeselhetjük oly feltétlenül a vallási nevek kirotálását; egy érdemes botanikus, Fialovszky Lajos meg is rötta a Fűvészkönyv szerzőit, mert ez eljárással letörték munkájokról a néppoézis himporát. Ha ez eljárásuk okát kutatjuk, korántsem kell hinnünk, hogy puritán kálvinistaságuk kerültette velök e neveket, mint Csürös gondolja (Debr. Fűvészk. s irói 26. l.). Ez már csak azért sem valószínű, mert a náluknál sokkal nyakasabb kálvinisták, Mélius, Csapó, Wessprémi, általában a protestáns szerzők széltére használják a Szent László, Szent György, Szent Jakab, Szent János, Szent Borbála, Szent Magdolna fűvét, sőt Boldogasszony ágát, mentáját, továbbá Boldogasszony cipőkéjét, palástját, tejét és tenyerét.

Egészen más okból küszöbölik ki a szentekről vett neveket. A XVIII. század felvilágosodása, az *aufklärismus* téteti ezt velük, a nagyon is józan racionalismus, a mely üldöz minden mondát, minden legendát. ki akar irtani az emberi lélekből, a közfelfogásból minden babonást. Ezért vetik félre az angyalról, ördögről vett neveket, az *angyal-boeskor* és *ördög-borda*-féléket; sőt ezért tizedelik meg az állati neveket, a nyúl-, farkas-, béka-cseresznyéket, a medve-, szamár-, disznó-, eb-, kutya-, egér-, macskatöviseket, mert az állati elnevezésekhez is valami monda, valami csodás elbeszélés fűződik. Érdekes, hogy e háromfajta nevet együtt gúnyolja ki Fazekas a *Ludas Matyiban*, midőn sajnál-

kozva és kicsinyelve emlegeti, hogy akkor, t. i. Ludas Matyi korában a füvek neve csak „*barom, ördög s szent*” vala, fűvész-könyv még nem lévén.“

Hogy ezzel egyszersmind sok tősgyökeres népi és azonfelül költői nevet eldobtak, azon ők nem sajnálkoztak, mi meg ne csodálkozzunk. Újra anachronismusba esnénk, ha azt hinnők, hogy száz évvel ezelőtt annyira átértették és megbecsülték a népnyelv fontosságát és a népköltészet szépségét, mint mi, a kik Petőfi és Arany költeményein növekedtünk.

Földi s az ő nyomán Diószegi s Fazekas váltig hangoztatják, hogy bár ők keresve-keresték a nép ajkán élő elnevezéseket, ugyancsak finnyásan válogattak közülök. A népnyelv naiv szóalkotásait és a népköltészet naiv szépségeit nemcsak Kazinczyék nem tudták élvezni, hanem még egy Csokonai sem tudta mindenben méltatni, mert a népmesét a sok *volt*-jával és *aután osztéggjával* ő is sületlenségnek tünteti föl Tempefőiben, a melyet Tempefői vagyis Csokonai barátnöje, az ideális lelkű Rozália meg sem hallgat, hanem a melyen csak a műveletlen Éva tud elmulatni.

Ismét másutt kell az okát keresni annak, hogy az isten nevét sem használják föl elnevezésekre. Ezek a felvilágosodott férfiak, ezek a racionális philosophusok mélyen vallásos emberek voltak, a kik a tiszta deismustól áthatva, nem akarták isten nevét profanálni azzal, hogy hiába ajkukra veszik ilyen nevekkel: *Isten fája, isten lova farka* stb.

Ezek az elvek száz meg száz régi s kivált népi nevet dobattak el velök; ugyancsak ezek az elvek és azon meggyőződésük, hogy a nemi neveknek a növénytani elvekhez kell alkalmazkodniok, tették őket újítókká, bátor, merész újítókká, a kik több száz új szót teremtettek vagy legalább hoztak forgalomba.

S itt fejtegetésemnek egy nagyon különös pontjához jutottam. Szembe kell szállnom a közvéleménnyel, a mely Diószegit és Fazekast a debreczeni maradi írókhoz sorolja, megcsontosodott orthologusoknak tartja; be kell mutatnom őket, mint nyelvújítókat, mint lelkes neologusokat, a kiket Kazinczytól néha csak egy lépés választ el, sőt a kiktől egyenes út visz Bugát hírhedt Szóhalmazáig.

Nincs itt alkalom, hogy ez állításomat apróra bebizonyítsam, de néhány számadat és néhány példa — azt hiszem — meggyőzőleg fog hatni.

Diószegiék 350 új nemi nevet vittek bele a magyar fűvész-tudományba és ha ezeknek nem mindannyia új szó is, már csupán e nagy tömeg a nyelvújítók sorába iktatja őket, ott is jó előre.

Az új nemi nevek többféle forrásból eredtek. Legkevesebb, alig úz van olyan, a mihez legkönnyebben juthattak a szerzők; nemzetközi latin-görög nevét alig 10-nek tartották meg, a mikor is nem tettek egyebet, mint hogy az idegen szót teljesen magyaros

helyesírással adták vissza, mint *celtis* = *tzeltisz*, *cercis* = *tzertzisz*, *phyllis* = *fillisz*.

Nagyobb számmal vannak azok, a melyeket nemcsak írásban, hanem hangzásban is megmagyarosítottak. E körülbelül 50-re menő nemi név közül néhányat olyan jó magyar ruhába öltöztettek, hogy ember legyen, a ki a latin-görögöt meglátja bennök. Mert ki gondolná, hogy *Bordon* és *Kajtár*, *Lónya* és *Czinka*, *Csilla* és *Iringó* mind idegenből kerülve (*Onopordum*, *Chaiturus*, *Helonias*, *Cynanchum*, *Scilla* és *Eryngium*) simultak hozzánk.

Hasonló terjedelmű csoportot tesznek a deakból fordított nevek. Legnagyobb részök nemcsak híven adja vissza az eredeti értelmét, hanem egyúttal a magyar népnyelv kitűnő ismeretéről tanúskodik. Az *aranfürt* (*chrysocoma*), *aranvirág* (*chrysanthemum*), *gubóvirág* (*globularia*), *kertéke* (*hortensia*), *rézvirág* (*zinnia*), *ökörszemfü* (*buphthalmum*) találó fordítások, de a *hízóka* (*pinguicula*), *martika* (*littorella*), *rózsika* (*rhodiola*), a *baktopp* (*aegopodium*) és *libatopp* (*chenopodium*) már nem fordításként, hanem a népnyelv szellemében való eredeti alkotásként hatnak reánk.

A nép nyelvét nemcsak a fordításokhoz használták fel; számos népnyelvi szót, ritkább tájszót ruháztak rá füre, virágra, a melyek azelőtt soha növényt nem jelentettek; ilyenek a *bangó* (*ophrys*), *csitre* (*moehringia*), *kacsokanyak* (*aiuga*), *nyakó* (*lycopopsis*), *nyakperez* (*cortusa*). Még többet képeztek népi észjárás szerint, a melyeket éppen látszólagos merészségük miatt még Fialovszky, a népbotanika szószólója is megtámadott, de a melyeket a Fűvészkönyv több más szavával együtt Arany János védett meg. Leginkább összetételek ezek, a melyeknek könnyű megtalálni analogiáját a népnyelvben. Ilyen az eszeveszett mintájára a *fogarepedt* (*fissidens*) és *magvarótt* (*picris*), *szirmanyúlt* (*iberis*), a boriszákhoz hasonló a *magizák* (*asperugo*), a „többsincs“ királyfinak a párja, a *kinincs* (*amorpha*), mert virágja nincs ki egészen, ismeretes gúnyszavakra (éhenbög, hátánház) emlékeztet a *féntűsz* (*salvinia*), mert a víz színén lebeg, s a *likagyán* (*swertia*), mert a pártája tövén lyukak vannak.

Idegen szók átalakítása és fordítása, népnyelvi szók alkalmazása és népi analogiák követése segítségével vagy 200 új nemi névhez jutottak a Fűvészkönyv szerzői, de még körülbelül 150 növény nevezetlen maradt volna, ha Diószegi és Fazekas a Kazinczy-féle nyelvújítás szabadabb terére nem lépnek, ha föl nem bátorodnak a nyelv szigorúbb törvényeivel ellenkező, sőt egészen hibás szóknak az alkotására. Hagyján mikor új szavaik csak szokatlanok, de nem helytelenek, minő a *csalmatok* (*hyoscyamus*), *nőszírom* (*iris*), *poralom* (*sphaeria*), *maglapél* (*atriplex*) stb., de ott nem állanak meg, mert valóban a nyelvújításnak nincs olyan forradalmi eszköze, a melyhez hozzá ne nyúlnának. Különös kedvök telik a szócsonkításban. Még legkevesebb, mikor elhagyják a szó végéről az utolsó magánhangzót, s így lesz

derelyéből *derely* (*imperatoria*), kocsonyából *kotson* (*tremella*), de sokszor eldobnak egész szótagot is, mint *kaeskaríng* (*scorpiurus*) kaeskaríngós, *pozdor* (*scorzonera*) pozdorja, *tarjag* (*verrucaria*) tarjagos, *csimpaj* (*xanthium*) csimpajkózdó helyett stb.

Máskor pedig kikövetkeztetnek oly töveket, a melyek a mai nyelvben nem élnek és talán sohasem éltek, minő a *fintor* (melampyrum) a fintorodikból, *tündök* (*elicrysum*) a tündökölből, *dureza* (*leersia*) a durzásból, *pozsga* (*crassula*) a pozsgásból.

A képzők alkalmazásában is éppen oly merészek. Akár csak a mai hordár lebegett volna előttük, mikor a *foszlárt* (*cardamine*) és *sziklárt* (*sceleranthus*) képezik. Ismeretlen, legjobb esetben holt képzővel jöttek létre a *gönye* (*bryonia*), a *lapony* (*peltigera*) a *borzon* (*caucalis*) és *torzon* (*polycnemum*) stb. Igen feltűnő képzésre adnak példát, midőn a szónak elejét változtatják meg, hogy új nemi névhez jussanak. Ha van *kapor* — gondolják — akkor legyen *gyapor* is (*smyrnium*), ha van lilium, akkor legyen *síliom* (*hemerocallis*), ha van pimpó, legyen *timpó* (*tormentilla*).

Bátorságuk vakmerőséggé válik a szóösszetételekben; egy-egy magánhangzót kidobni, mint a *bibikrából* (*sesleria*) az *e*-t vagy *szigormagból* (*sicyos*) az *u*-t, az semmi sem. Nagyobb dolog, hogy az igetőt úgy használják, mintha névszó volna és alkotják a „kötőszó“ és „védoltás“ mintájára a *tátkanaf*-t (*lamium*) az *uszzakáll*-t (*hippuris*). Még jobban kedvelik az igetövet, azt is néha megcsonkítva, hátravetni s így keletkeznek a *kötör* (*saxifraga*), a *bodon*-, *boglár*-, *léhapót* (*gomphrena*, *parnassia*, *melica*), a *kígyószisz* (*echium*), a *hímcsuk* és *polyvacsuc* (*polemonium*, *phalaris*). Legmesszebbre ragadta Diószegiéket a nyelvújítói hév, a mikor két szót azért törtek össze, hogy belőlük egy nyomorék harmadikat gyúrjanak. A *türempikk*, (*carpesium*), a mely onnan kapta nevét, mert pikkelyei hátrátüremlettek, két helyt is meg van csonkítva, a *sziklászban* (*geum*) pedig csak boncolás útján vehetjük észre a *szikelyes kalász* összetétel tagjait.

Ilyenek láttára nem értjük, hogy miért rójják meg csupán Kazinczyt, midőn egy virág elnevezésére adván magát, a *császárkoronát* összerántotta *császná*-vá, egyszersmind ezek után az én főntebbi állításom sem fog föltűnést hajhászónak tetszeni, hogy Diószegitől és Fazekastól a fejlődés útján eljutunk Bugáig, mert a *türempikk* és *sziklász* egyenes őse a Szóhalmazbeli *rovárnak*, a mely a „rovott barom“ rövidítése és a *virmásznak*, a mely virágmásztót akar jelenteni.

De ha Diószegi és Fazekas ennyi hibát követtek el, méltók-e az ünneplésre, megérdemlik a magyar növénytan megteremtőinek dicső nevét?

Legjobb meggyőződésem szerint a legteljesebb mértékben megilleti őket az a hála és hódolat, a melylyel ma adózunk szellemöknek. Nemcsak azért, mert, a ki töretlen úton jár, mint ők, nem is óvhatja meg magát a botlástól, hanem és főképp azért, mert gyöngéiket, fogyatkozásaikat igazán feledtetni sok-sok érde-

mük, a tiszta magyar stílus, a kifogástalan terminológia, a régi és népi elnevezésekből helyes érzéssel kiválogatott száz meg száz nemi név, a régi és népi nyelv útmutatása szerint igaz magyar szellemben alkotott nagyszámú jó szó, a melyek mellett a hibás, a helytelen új szók kisebb csoportjára könnyen szemet hunyhatunk.

De zavartalan kegyelettel ünnepelehetjük őket azért is, mert a magyar nyelv szerencsés fejlődése hibáikat elsöpörte, a nyelv-újítás áradatából rájuk tapadt foltokat letisztította, mert a magyar fűvésznyelv és nomenclatura meghagyta a szép *szírmot* és *iringót*, de kivetette magából a rút *kanaft* és *polyvacasukot*.

S én, midőn itt állok a százados Fűvészkönyv sárgult lapjai, halvány betűi fölött, bizvást visszájára fordíthatom Shakespeare Antoniusának gyászbeszédét:

„Dicsérni jöttem Diószegit, Fazekast, nem temetni,
A jó, mit ember tesz, túléli őt,
A rossz gyakorta sírbaszáll vele.“

KARDOS ALBERT.

Takáts Raphael.

A magyar szótáriróadalomnak egy érdemes, elfeledt munkásáról akarok megemlékezni. Az irodalomtörténet alig vett róla tudomást; pedig van egy czimlap nélkül nyomtatásban megjelent munkája is: az úgynevezett „Toldalék“.* Ezt a munkát először Bartha József ismertette részletesen** és Szily Kálmán útbaigazításai alapján megmutatta, hogy a „Toldalék“ szerzője Grossinger „Historia Physica Regni Hungariae“ című művének csak első négy, 1793-ban és 1794-ben megjelent kötetét használta fel, az 1797-ben megjelent ötödik kötetet már nem. Ebből nem minden valószínűség nélkül azt következtethette, hogy a „Toldalék“ 1794 és 1797 között jelent meg. A későbbi keletkezés azonban még mindig nem volt kizárva, mert megvolt a lehetősége annak, hogy a szótáríró csak azért nem dolgozta fel ezt az ötödik kötetet, mert a tőle használt könyvtárban nem volt meg, vagy pedig azért, mert abban felemlítésre érdemes szót nem talált. A szerző nevét Bartha József azonban elhallgatta. E hiányt pótolta Melich János,** ki engemet a „Toldalék“-ra figyelmeztetett és a kinek a figyelmeztetése nélkül ezt az ismertetést nem irtam volna meg. Melich János arra utalt,

* A Toldalék czíme, egy 1834 körül keletkezett bibliographiai kézirat szerint (M. Tud. Akad. kéziratára. Jelzése: Könyvészet, 2.-r. 32. sz.), melyre Hellebrant Árpád úr figyelmeztetett, állítólag „Magyar Magazinom“ volt.

** Magy. Könyvszemle, 1897: 184 és k. l.

*** Nyelvt. Közl. 1907. 22. és k. l.

hogy a „Toldalék“-nak Széll Farkas birtokában levő példányára egykorú kéz ezeket írta: „P. Raphael Takáts ex Ord. S. Franc. conscripsit, et propria typographia impressit.“ Minthogy semmi okunk sincs arra, hogy e sorok szavahihetőségében kételkedjünk, Melich János a munkát Takáts Raphaelnak tulajdonította. Ez volt az, a mi Takáts Raphael működéséről legújabbán ismertessé lett. Egy apró nyomtatvány, a melynek a kora sem volt kétséget kizárólag pontosan megállapítható, a szerző neve pedig egy kézirati feljegyzés hitelességén alapult.

A Magyar Tud. Akadémia kézirattárának rendezése közben három kéziratot találtam. Az egyik egy terjedelmes magyar szótár, a másik egy vaskos latin szótár, a harmadik egy latin szótár töredéke. Első látásra kitént, hogy eredeti, sajátkezűleg írt munkákkal van dolgunk. Eredeti czimlapja ugyan egyik kéziratnak sincsen, de a magyar szótár első lapjára idegen kéz ezt írta: „Opus Raphaelis Takáts. 1811.“ Mind a három kézirat egy kéznek írása. Tehát itt Takáts Raphaelnak sajátkezűleg írt három nagy szótári műve került elő.

Reánk nézve a legfontosabb ezek között a magyar szótár. Ez hatalmas negyedréti kötet, bőrbe kötve, 308, mind a két oldalal sűrűn teleirt levéllel. Jelzése: M. Nyelvt. 4-r. 33. sz. A szerző nevét ugyan, mint már említettem, a kötet első lapjára idegen kéz írta rá; ámde a betűrendes szótár végén, a 277-ik levélen a következő sajátkezű feljegyzést olvassuk: „Somma 4000 és több Szókkal szaporítatott Azarias Mogentinus Linteo által — Continuator. 1810. 14. Julii coeptum, **1811. 20. Julii cesatum scribendo** per 50 annos collectum Lexicon. Az egész munka végén pedig a 305-ik levélen, ugyancsak a szerző kezétől ezt találjuk: „Anno Aetatis 63° Azarias Linteo. **1811. 24. Augusti.**“

Linteo takácsot jelent, Azarias Raphael arkangyalnak mellékneve, Gyöngyösnek latin neve meg ugyanezen szótár 70-ik levele szerint Mogentiana. A könyv szerzője tehát Takáts Raphael. Gyöngyösön született. Szótárát 1810 júl. 14-én kezdte írni és 1811 aug. 24-ikén fejezte be. Ekkor 63 éves volt, tehát 1748-ban, vagy 1749-ben született. 1811 előtt 50 évvel, vagyis 1761-ben, 13 éves korában (?) kezdte az adatgyűjtést.

A kézirat, hasonlóan a „Toldalék“-hoz, nem magyar-latin szótár, hanem csak betűrendes magyar szógyűjtemény, a melyben a latin kifejezések csakis a magyar szavak értelmezésére szolgálnak és ennek megfelelően gyakran hiányoznak. Ebben az esetben, valamint máskülönben is a magyar szó értelmének meghatározása körülírás és még gyakrabban rokonértelmű szavak segítségével történik.

A „Toldalék“ egész anyaga megvan a kéziratban is. Az utóbbi azonban, minthogy a magyar nyelv teljes szókészletét kívánja felölelni, a „Toldalék“-nál természetesen sokkal terjedelmesebb és gazdagabb. Sőt pontosabb vizsgálattal azt találjuk, hogy még az olyan szavaknál is, a melyek a „Toldalék“-ban is

találhatók, a magyarázatul szolgáló rokonértelmű szavak a kéziratban nagyobb számban vannak, a latin kifejezések pedig megfelelőbbek, mint a nyomtatványban. Hogy csak egy példát említsek, a „Toldalék“-ban a *porcsin*-ről ez olvasható:

„Portsiu' fü,* kövérfü; Andromache, Polygonum“.

A kéziratban ellenben ez:

„*Portsfü*, portz fü, portsin: herniaria portulaca = portsin tsik szár: polygonum Aviculare; disznó pázsit, ports fü = kövér portsin, kerti ports fü, disznó orja: portulaca oleracea [későbbi betoldás: Andromache] = kis ports fü: herniaria glabra.

Portzika: herniaria = sima portzika, kis ports fü: & c = borzas portzika: hirsuta = tserjés: herniaria fructicosa“.

A toldások egytől-egyig Diószegi Sámuelnek és Fazekas Mihálynak 1807-ben megjelent „Magyar Fűvész Könyv“-éből származnak, a melyben a következő kifejezések találhatók:

„*Portsin* T[zikszár] (P[olygonum] aviculare) . . . (Portsfü, disznópázsit, Portsin).

Portsin (Portulaca). Kövér P[ortsin] (P[ortulaca] oleracea) . . . (Kövér Portsin, kerti Portsfü, disznó-orja.)

Portzika (Herniaria). Sima P[ortzika] (H[erniaria] glabra) . . . (Kis Portsfü) Borzas P[ortzika] (H[erniaria] hirsuta). Tserjés P[ortzika] (Herniaria) fructicosa“.

Ha tehát Takáts Raphael a „Toldalék“ megírásakor a „Fűvészkönyv“-et már ismerte volna, bizonyára nem szorítkozott volna az abban megemlített két magyar, és két, még csak teljesen meg sem felelő latin kifejezés közzétételére. Ebből teljes biztonsággal következtethető, hogy a kézirat későbbi eredetű, mint a nyomtatvány.

Összehasonlítva a kéziratot Grossinger művével, azt találjuk, hogy Takáts Raphael a kézirat megírásakor Grossinger ötödik kötetét már ismerte és fel is használta. Csak néhány példa felsorolására szorítkozom, a melyekből ez nyilvánvalóan kitűnik. Megelőzőleg azonban megjegyzem, hogy mindezen példák kiválasztásában, valamint mindenben, a mi forráskutatásra vonatkozik, Szily Kálmán útmutatásai szerint jártam el. A példák azonban minden magyarázatnál világosabban beszélnek.

Grossinger

Dögös-fa, Anagyris foetida
Frutex, Fatság, Tsemete
Sambucus aquatica . . . multis afficitur nomenclaturis: ut sunt Sambucus palustris, Lycostaphylon, Viburnum Opulus, Platanus aquatica . . . Opulus hungarico nomine Vizi-bodza, kánya-fa. aut kalinka-fa dicitur: . . . Sativae flos . . . niveum refert globulum . . . unde Hó-rosa . . . appellatur (128—9. 1).

Takáts

Dögös fa: Anagyris foetida.
fatsák, tsemete: frutex
hó rósa [későbbi betoldás: hó laptá]
vizi bódza, kánya fa, kalinka fa:
Opulus, viburnum, lycostaphylon,
platanus.

* Sajtóhiba Portsin'fü helyett.

Paknó-fa . . . Fortasse Pado, Fagyal-fa, aut Ostryae, sive Orno, quam Gyergyánfa Hungari nominant: convenit. (331.)

Paknó fa: ornus, padus, ostrya; gyertyán-fagyal fa.

Sőt Grossingernek ötödik kötete nemcsak a magyar, hanem az ennél még korábbi keletű latin szótárbau is fel van használva, a mint az az alábbi példákból kiténik:

Grossinger

Cistus, Ledon, Vad-Rosmarint
Laburnum, Bűz-fa, Bab-termő-fa
Nux vesicaria. aliis Pistacia silvestris,
& Staphylodendron . . . Hungaris
Hályog, seu Hályog-mogyoró

Takáts latin szótára

cistus, ledon: vad rosmarint.
laburnum, Nagyris: bűz fa, bab
termő fa.
[Nux] vesicaria: pistacia Silvestris:
Staphylodendron G. hályog, hólyag
mogyoró.

Takáts Raphael tehát mind a két szótár megírásakor már ismerte és fel is használta Grossinger ötödik kötetét. Bartha József megmutatta, hogy a „Toldalék“-ban csak az első négy kötet szójátékát dolgozta fel. Az a körülmény, hogy a kéziratokban az ötödik kötetet is feldolgozta, azt mutatja, hogy azt a „Toldalék“-ban nem azért mellőzte, mert abban feljegyzésre érdemes kifejezést nem talált, hanem azért, mert azt akkoriban még nem ismerte. A „Toldalék“ tehát mind a magyar, mind a latin szótárnál is korábban keletkezett. Minthogy pedig a latin szótárt már 1804 nov. 6-án kezdte írni, nagyon közel jutunk ahhoz az időponthoz, a melyre Bartha teszi a „Toldalék“ keletkezését, úgy hogy tényleg nem valószínűtlen az az állítása, hogy a „Toldalék“ még Grossingernek ötödik kötete előtt látott napvilágot. A „Toldalék“ tehát csak egy „morsalék“ volt Takáts Raphaelnek ötvenéves szótárírói működésében, a mely működésnek eredményeit összegyűjtve ebben a kéziratban fenmaradt művében akarta közrebocsátani.

Arról, hogy ezt a munkát csakugyan ki akarta adni, azok a sorok tanúskodnak, a melyeket a közléteendő munkának bevezetéseül szánt, és a melyek egy külön kicsiny czédulára írva, a kötet elejére vannak ragasztva. Ebben a bevezetésben a következőket mondja:

„Ezen avas, régi, köz, és új Szókat Nem Egyébb okból jegyeztem ezen könyv darabban, hanem hogy kiki ha avas régi köz és új Szókat olvas annyi sok Magyar könyvekben érthesse azokat. Ritka Magyar vármegye melyben nem Laktam, vagy meg nem fordultam, a'vagy nyelvek járásáról nem olvastam 's hallottam volna; azért olvastam Parispapai Előbeszédét; ő meg valja hogy ezen Szerentséje nem lehetett, hanem tsak Erdélyen. Én tehát nem oda tzélok, hogy újságot hozzak be kedves hazám nyelvében, hanem hogy az a' ki az országot járja, érthesse minden Magyar nyelvét, ez a' tulajdonsága a Görög Deák Frantz Német Tót nyelvnek is.“

Takáts Raphael tehát a magyar nyelvnek egész szójátékát akarta összegyűjteni. A magyar nyelv rendbeszedését hazafiúi kötelességének tartotta, a mint azt a könyv elejére irt jelmon-

data mutatja: „A' Nemzetnek Anya nyelvét rendbe szedni nem akarni annyit tesz, mint azt kívánni, hogy a' Nemzetnek elméje homályban, szive vadságban, törvénye zavarban maradjon“.

A bevezetésben feltűnően hangoztatja azt, hogy Magyarország számos vidékén megfordult, a mi alább elmondandó életrajzában igazolást nyer. Ebből következtethető, hogy a szóanyagának egy részét közvetlenül a nép ajkáról hallotta. Az anyagnak nagyobb részét azonban írott művekből merítette. A magyar szótáirodalomnak két bibliája, Páriz Pápai és Szenczi Molnár szótárai mellett, a mint azt már láttuk, használta a „Füvészkönyv“-et és Grossinger művét. Bartha József és Melich János kimutatta, hogy már a „Toldalék“-ban bőven feldolgozta Bartzafalvi Szabó Dávid fordításához, a „Szigvárt klastromi történeté“-hez (Pozsony, 1787. I. II.) mellékelte „Szótár, Dictionarium“-ot és Baróti Szabó Dávid „Kisdied Szótár“-ának 1792. évi, tehát második kiadását. Földi János „Természeti História“-jában (Pozsony, 1801) előforduló új szóalkotásokat is ismeri, noha egy részüket nem közvetlenül Földiből, hanem Bertuch F. J. négy nyelven (franciaul, latinul, németül és magyarul) írt és Bécsben 1805—1810-ben megjelent „Orbis Pictus“-ából vette, melynek magyar fordítását Márton József végezte. Forrásai sokféleségét mutatja a szótár végéhez csatolt levél, a melyen az egri tolvajnyelv dictionariuma olvasható. A források teljes felsorolása azonban csakis a kéziratok alapos, szakszerű tanulmányozása után lesz lehetséges, a mi különben is az arra fordított fáradságot bőven fogja kárpótolni.

De már az itt közölt lajstromból is, valamint a szótár előszavából is kitűnik, hogy Takáts Raphael a szótári anyag gyűjtésében nem volt valami válogató. Ámbár a régies hangzású és népies zamatú szavakat szerette, nem zárkózott el az újításoktól sem. Szótára elejére írt jelmondatok között olvasható: „Új Szó: Ámbár Új a Kolbász, még is jó és nem ártalmas“. Egy följegyzéséből meg, mely egy a kötet elejére ragasztott czédulán olvasható, azt lehet következtetni, hogy könyvét „Ó és új Szótár“-nak akarta nevezni. Ő maga azonban az előbeszéd tanúsága szerint nem foglalkozott szógyártással, hanem a már meglevő szavak összegyűjtésére szorítkozott.

A szavak eredetét nem firtatta, sőt haragudott az olyan írókra, a kik szerinte merő tudátlanságból azok eredetiségében kételkedtek, miként azt egy czédulára írt következő megjegyzése mutatja: „Vizbeteges tudós Írók minden Magyar Szóban Tótosságra akadni szeretnek; hanyatt-homlok nyelvünkben mindent Tót eredetűnek kürtölni gyáva gyengeség. Mintha a Magyarok Szithiában és ide telepedtekben némák voltak volna“.

Az egyes szavak mellett a kifejezéseket, közmondásokat és közmondásszerű szólásokat is felsorolja. Gyűjteménye ebben a tekintetben is nagyon gazdag, figyelemre és tanulmányra érdemes. Csak néhány példa felemlítésére szorítkozom:

A' mely tökét sokat hengergetnek, nem terem azon gelyva gomba :
 Carmina secessum et otia quaer. Omnia mutatio periculosa.
 El nem éri a póznával az algyebrát : non capit Scientiam.
 Elragadta a sz. Mihály lova, pedig meg nem abrakolta.
 Kolbásszal vájom fogaimat.
 Lapos gutától, száraz kórságtól bántott erszény : vacuum.
 Mint Mogyoró a' héjából, úgy kopott ki a Subából.
 Mogyorófa olajjal a' farát kenegeti.
 Ne hidj az ingednek is az is bolhás : vide, cui fide.
 Szavainak dere meg tsipte az orrát.
 Töpörtönél a'probb a' szívek
 Törött lévben adta fel a' szívét.

A szótár végén a benne előforduló ritkább szavakból alakított 261 hexameter következik. Az egyes szavakat soronként magyarázza. Valószínű, hogy itt Baróti Szabó Dávidot utánozta, ki „Kisded Szótár“-a első, 1784-ik évi kiadásában ugyanezt az eljárást követte. Az egyes szakaszoknak tréfás feliratokat adott. Így az elsőnek : „Tudsz-é Magyarul“ ; a megfelelő magyarázatoknak : „Tudok“. Az utolsó szakasz címe : „Ha ezeket érted, neked hagyom az egész Kéri Uradalmat“ ; a magyarázatoké : „Köszönöm“.

A kőtet végén, a 285-ik levéltől kezdve, a magyar szavak végük szerint csoportosítva következnek. Ennek a résznek a címe : „Szó vég egyezet Tudsz-é többet“. 560 + 23 szóvég van benne megkülönböztetve. Emlékeztet e rész Simai Kristófnak „Vég tagokra szedetett Szótár“-ára (Budán, 1809). Simai Kristóf az előszóban kijelenti, hogy szótárát megfelelő rímek találásának a megkönnyítése végett írta. Takáts Raphael is valószínűleg ugyanezt a célt akarta szolgálni és azért az egyes beszédrészek, a tő, képző és rag között nem tesz különbséget. Takátsnak rím-szótára nem olyan gazdag, mint Simaié, de annyiban felette áll az utóbbinak, hogy a szóvégekben előforduló hosszú magánhangzókat a rövidektől megkülönbözteti.

Nem olyan fontos a latin szótár, noha sokkal terjedelmesebb, mint a magyar. Ugyancsak 4-edrétű bőrkötet 1007, mindkét oldalán sűrűn teleirt levéllel. Jelzése M. Nyelvt. 4-r. 34. sz. A szótár megírását Takáts Raphael saját feljegyzése szerint 1804 nov. 6-ikán kezdte meg és 1808 jún. 29-ikén fejezte be ; de magát a szógyűjtést már 1767-ben kezdte meg. Később a szótár elejét (A — Demonax) újra átdolgozta és leírta. Ezt az átdolgozást 1808 júl. 16-ikán kezdte meg és 1809 máj. 20-ikán fejezte be, és ezt teite a régi helyébe ; a régi tehát egy csonkán maradt latin szótár, a melyről alább szólok.

A szótárban az appendixxel együtt az író saját feljegyzése szerint 166,560 szó van, a melyek közül 64,000 Páriz-Pápai-ból hiányzik. E szótár célja tehát Páriz-Pápai kiegészítése volt. Forrása Páriz-Pápai mellett elsősorban Szenczi Molnár Albert szótára. Az ebből átvett szavaknál, Molnárhoz hasonlóan, közli a görög elnevezést is, csak hogy latin betűkkel írva. De használt egyéb forrásokat is. Azonfelül a magyar földrajzi nevek latin elnevezését

is szorgalmasan gyűjtötte; a szótár végéhez pedig az orvosi műszavak gyűjteményét csatolta.

Valamiut a magyar szótár a magyar, szintűgy a latin szótár csakis a latin kifejezések betűrendes gyűjteménye. A benne nagyszámúban előforduló magyar kifejezések csak magyarázatokul szolgálhatnak, de a magyarázás itt is többnyire latin rokonértelmű szavak segítségével, vagy pedig körülírással történik.

A szótár-töredék (jelzése: M. Nyelvt. 4-r. 36. sz.), a mint már említettem, az imént leírt szótár első részének régibb kézírata. Ennek elején forrásait kezdte felsorolni, de ezt később abban hagyta. A kötet elején található feljegyzés szerint azonban ezt a töredéket sem 1804. nov. 6-ikán, hanem csak 1805 máj. 22-én, még pedig Rozsnyón kezdte írni, és 1805 okt. 13-ikán fejezte be. Úgy látszik tehát, hogy már ez is újabb átdolgozás volt, az első dolgozat pedig elveszett.

Ebből a feljegyzésből azt is látjuk, hogy Takáts Raphael 1805-ben Rozsnyón időzött. A „Toldalék“-on olvasható, hogy Szent-Ferencz-rendi szerzetes volt. A magyarországi ferenczrendiek akkoriban két provinciára oszlottak: a salvatorianusokra és a marianusokra. Rozsnyón salvatorianusok laktak. Tehát Takáts Raphael is az volt. Kérésemre Szily Kálmán főkönyvtárnok úr levélbelileg megkérte a salvatorianus provinciához tartozó összes rendházak főnökeit, hogy a Takáts Raphael életére vonatkozó adatokat vele közöljék. A házfőnök urak szíves készséggel válaszoltak.* Válaszaik alapján írom meg itt Takáts Raphael rövid életrajzát.

A Salvatorianus provincia akkoriban két részre oszlott: felsőre és alsóra. Az atyákat az egyikből a másikba nem helyezték át. Takáts az alsó részhez tartozott és annak csaknem mindegyik rendházában megfordult. 1769-ben lépett a rend kötelékébe és ujonczéveit Nagy-Szécsényben, Nógrád megyében töltötte. Innen Kaplonyba küldték, a hol 1770-ben és 71-ben bölcsészethallgató volt. 1771-ben és 72-ben Szegeden teológiát hallgatott. Szegedről mint végzett növendék Gyöngyösre került, a hol őt 1773-ban vagy 74-ben pappá szentelték föl. Itt maradt mint káplán 1776-ig. 1777-től 1786-ig Nagy-Szécsényben hitszónok volt. 1791-től 92-ig, Szegedről kiküldve, mint káplán működött Pádén, a Bánátban. 1792-től 95-ig, Gyöngyösről kiküldve, ugyancsak káplán volt Lőrincziben; 1795-től 96-ig, Váczról kiküldve, káplán Veresegyházán, 1796-tól 98-ig pedig Csongrádon és Dorozsmán ugyanaz. 1798-tól 1801-ig Szabadkán hitszónok volt, 1801-től 2-ig Gyöngyösön professor 2-dae humaniorum, 1802-től 4-ig pedig Füleken hitszónok. 1804-ben került Rozsnyóra, hol a plébániákban

* Megragadom az alkalmat, hogy főtisztelendő Barmos György szegedi, Grand Konrád szécsényi, Gallovits Vilmos rozsnyói, Kubusz Leontin jászberényi, Kundrich Evariszt eperjesi, Massa Viktor kaplonyi, Prikaszky Mansvét zsolnai, Schmidt Fulgens váci, Sipos Benedek kecskeméti és Vavró Orbán körmöcbányai házfőnök uraknak szíves közléseikért e helyütt is köszönetet mondjak.

segédkezett, prédikált és gyóntatott. 1805-ben nagybójtai szónok volt. 1806 szept. 24-ikén helyezték át Vácra, hol 1807 augusztusáig tartózkodott. Ettől az időponttól kezdve 1809 augusztusáig Szolnokon volt hitszónok, 1810 augusztusáig pedig Szabadkán házfőnökhelyettes és hitszónok, 1810 augusztusától 1815 júniusáig Szegeden működött mint hitoktató, honnan mint nyugalmazott pater került Fülekre, hol életének utolsó éveit töltötte. Csak 1820 júniusában helyezték át Nagy-Szécsénybe, hol ugyanezen év aug. 30-ikán 71 éves korában meghalt.

A kéziratok sorsára is sikerült némi világot vetnem. A Magyar Tudományos Akadémia tudvalevőleg már megalakulásakor, 1831-ben, elhatározta, hogy az egyes tudományágakhoz tartozó műszavakat összegyűjti. E végett tagjaihoz felszólítást intézett, hogy a kivonatolandó könyvek czimeit vele közöljék és miután ez megtörtént, még 31-ben, az így tudomására jutott könyveket a tagok között szétoztotta, hogy belőlük a tudományoknak megfelelő műszavakat kiírják. Az egyes tagoktól beérkezett dolgozatok alapján készültek a különféle műszótárak. 1834-ben jelent meg a matematikai, ugyancsak 1834-ben a philosophiai, 1843-ban első, 1847-ben meg második kiadásban a törvénytudományi műszótár. Összegyűjtötték a természettudományi műszavakat is, de ez a műszótár nem látott napvilágot. Az orvosi műszavak gyűjtésén dolgozott Bugát Pál. 1835 apr. 27-ikén fejezte be dolgozatát és nyújtotta át az Akadémiának. A kéziratot az Akadémia kéziratárában megleltem. Czime ez: „Deák (itt ott német)-magyar műszavak. Öszvegyűjtötte a munka végén följegyzett könyvekből Bugát Pál sk., a M. T. Társaság r. tagja. Pest, April 27-én 1835-ben“.

A kézirat 2-edrétű 304 lev., kemény papirkötésben. Jelzése: M. Nyelvt. 2-r. 24. sz. Az egyes kifejezések apró czédulákra vannak írva, a czédulák meg a könyv egyes lapjaira betűrendben felragasztva. A kézirat végén a feldolgozott munkák lajstroma áll. Ebben a lajstromban a rövidítések magyarázatául olvasható: „Takáts = Takáts Magyar-deák szótár kéziratban“. A megfelelő kifejezések tényleg Takáts Raphael kézírataiból vannak merítve. Tehát Bugát Pál már 1835-ben használta őket. Három évvel utóbb, 1838 szept. 8-dikán az akadémiai jegyzőkönyvek (IX. nagygyűlés 69. pont) tanúsága szerint, Beke Kristóf veszprémi tanár Szilassy János r. t. útján adta át az Akadémiának. Bugát Pál csak az orvosi kifejezéseket szedte ki belőlük. A természettudományi műszótár ugyan nem készült el, de valószínű, hogy Bugát Pál útján mind a mellett Takáts Raphael szótárából is több műszó lett közkeletűvé.

HEINLEIN ISTVÁN.

Viganó.*

E szó származásáról két vélemény van; az egyik, hogy nevét a gyapotgyárairól és gyártmányairól ismert *Wigan* angol várostól vette (CzF.; NyUSz.); a másik, hogy *Viganò* asszonynak, a XIX. század legelején a bécsi olasz opera híres tánczosnójától kapta. A lassanként gyűlő adatok egyre inkább az utóbbi magyarázatot erősítik. A legelső irodalmi adat eddig 1795-ből, Csokonai Vitéz Mihálynak „Európa elragadtatása“ című dévaj verséből való (Nyr. 34:211.); előbből nem volt eddig kimutatható. Azóta sem tartozik a nagyon gyakori szavak közé; egy adat 1819-ből (Nyr. 34:160.); egy 1834-ből (Nyr. 33:340); szótárilag először Tzs. (1838). Adomaszerűen magyarázza az az adat, melyet Simonyi Zsigmond idéz Stendhal regényírónak De l'amour cz. könyvéből (1857.): „A Vienne en 1788 madame Viganò danseuse, la femme à la mode, était grosse, et les dames portèrent bientôt des petits ventres à la Viganò“ (Nyr. 34:211.). Tudvalevőleg a *krinólint* is ilyesféleképpen származtatják Eugenia császárnétól, III. Napoleon feleségétől. Ilyen magyarázatát adja Mikszáth Kálmán „A demokratia“ című regényében (idézi Keszthelyi Miklós, Nyr. 34:470.): „Szerencsy akkori bálján jelen volt egy híres olasz tánczosnó, bizonyos Viganò Mari, a kiért lázban volt akkoriban egész Pozsony, a hogy azt Szentiványi György az ő diáriumában följegyzé. A szép Viganò Mari a vendégek mulattatására szólótánczot járt el, az ő módos ingerlő kurta szoknyájában, azóta nevezik az ilyen kurta szoknyát viganónak“ (5., 6. l.). Leírását Szathmáry Károly adja a Vasárnapi Újságban (1864., 30. l.; idézi Simonyi Zsigmond, Nyr. 34:211.): „Az előbbkelő nők e század (XIX.) elején kezdték hordani a *viganót*, melyet egy Bécsben nagy hirre kapott olasz énekesnőről neveztek így, ki legelőször viselte. Állott ez egy ingforma bő karton ruhából, melynek hátul volt a hasitéka, a hóna alatt egy tenyérnyire korez vonult végig a derekán, melybe sinórt húztak s ezzel szoritották a testhez, úgy hogy minden ránca hátul volt, elfül pedig egészen simán állott. Ujja csak egy arasznyira ért le a karon, s ez is sinórral volt odaszoritva.“ A leírások szerint ez a viganó olyan empire-szerű, de rövid szoknya lehetett, melyet a nemrégiben szerepelt Miss Isadora Duncan viselt táncz közben.

* Vö. Nyr. 13:336; 33:340; 34:160, 211, 470; — NyK. 26:252.

A tánczosnő, kiről itt szó van, Maria Medina, Salvatore Viganò * balettmesternek neje volt, kihez 1793—95-ben gyöngéd kötelékek fűzték Kisfaludy Sándort (l. naplóját és leveleit). Én azt hiszem, hogy e szoknya divatjának és nevének elterjesztésében mind a férjnek, mind a feleségnek van része. Salvatore Viganò a baletti történetében igen fontos név; ő volt az, a ki a táncmutatványokba szervesen belevonta az egész tánczkart és cselekvő részt adott neki a pantomimában (vö. Oskar Bie, *Der Tanz*. Berlin. Bard, Marquardt u. Co. 1906.). A mai balettszoknya szabása is nagyjában tőle ered. Erre vonatkoznak Csokonai szavai Dorottya Előbeszédében (1803. az első kiadás írása szerint): „Akkor idén volt a' Fársáng — óh szomorú folyása az esztendőnek! — olyan kurta, mint a' Viganò' Leányinak a' derekai — mert, mint Szathmáry Károly leírása is mondja, hönök alatt volt megkötve a szoknya; „a' Viganò' Leányi“ kitétel pedig csakis a tánczmesterre, nem pedig feleségére vonatkozhatik. Ugyanígy a Dorottya első könyvében (86.—87. sor):

A' sok SLEPP az a' la Bonapárt 's Viganò
A rakontzák között suhognak piánó. (1799.)

(A későbbi kiadások mind megváltoztatott helyesírással s ennél fogva érthetetlenül közlik). Itt is világosan még a személynévvel van dolgunk, ámbár már 1795-ben Európa elragadtatásában a viganót köznévként használja: „Zöld bársony viganójába . . . Strimpflijét és viganóját.“

Bartalus István egyik zenei bírálatában ezt írja (Arany János Koszorúja, 1865, I. 139): „Vigáno ez évszáz (XIX. sz.) elején Bécsnek díszére vált. Ki volt Vigáno? kérdi az olvasó. Vigáno a tánczmesterek tánczmestere. Hogy milyen tánczmester volt Vigáno, megítélheti akárcsak két nevezetes körülményből. Egyik, hogy Beethovent, a különczöt, Vigáno költői lelkesedésbe hozta, minek következtül írta változatait, melyekhez egy menuetet is csatolt „à la Viganò“ felirattal. A másik, hogy Vigáno híre még Erdélybe is eljutott, s az erdélyi nők . . . oly emlékekkel tisztelték meg Vigánót, mely . . . örökös leend, oly emlékekkel, mely minduntalan szemünk előtt pompázik, s a melynek hatalma az egész világot tánczoltatja. Ez emlék — szíves olvasó! a nők felső szoknyája, mit Erdélyben Vigáno tiszteletére viganónak neveztek.“ Bartalus István megjegyzését én úgy magyarázom, hogy az erdélyi — bizonyára főúri — nők Erdélybe is elvitték az „à la Viganò“ divatot, mely ott elterjedt s így a nevet is meghonosította.

A viganó divatja természetesen a városoktól elterjedt az alsóbb rétegekbe is; a városból kiszivárgott a falura. A Jelenkor 1833-ban (458. l.) panaszkodik „ . . . a' terjedő fényűzés

* Szül. 1769. Nápolyban, megh. 1821. Milánóban. Bővebb adatok: *Conversationsblatt*. Wien. 1821. III. k. 872. l., *Enciclopedia Italiana*. Venezia, 1852, 256. füz. 2417. l.; *Cenni biografici di S. V. Milano* 1821. (Császár Elemér szíves közlése); teljes életrajza: Ritorni, S. V. 1838.

most már kivált nagyobb városainkban még szobalyányinkat is selyemkötösbe (viganókba 's isten és a' szabók, meg magok tudják legjobban, mikbe) öltözteté. " De érdekes, hogy a viganóhoz igen-igen sokáig a kétes erkölcs képzete fűződött. A régi szokásaihoz, viseletéhez ragaszkodó nép, mindenesetre nem ok nélkül, még ma is nem tartja egészen tisztességesnek azt, a ki hamar kap az úri és városi divaton. A népköltés régibb emlékeiben nem is találkozik másutt a viganó, mint a gúnydalokban; mintegy módján felül fényűzőnek, laza erkölcsűnek, kikapósnak bélyegzi viselőjét; dicséri, ki nem viseli:

Arakné volt híres fonó
Nem kellett annak viganó. (1819, I. Nyr. 34:160.)

Erdélyi gyűjteményeiben:

Ahoz jár most a gavallér,
Kinek nyaka csupa puczér.
Elcsapták a szoknyásokat,
Hordnak már most viganókat . . .
Jaj! mi lesz már a világból! (I. 240—241, Nyitra.)

Kerti fán csörög a szarka,
Az én tubám tarka barka.
Piros csizma, zöld viganó,
Majd utána visz a manó. (II. 113. Komárom.)

Ugyanezt a Társalkodó is közli Rozsnyóról, már 1834-ben (7. szám):

Fodros szoknya, selyem kötény, viganó,
Magyar leány, fodor nyakán, czipőjén pillangó.
(II. 157. Keszthely.)

. . . Minek vett el kend engem?
Csak egy rása szoknyába
Nem mehetek a bálba:
Adja el kend a tinót,
Vegyünk rajta viganót.
. . . Csak rá vesztek még egy szót:
Ha nem vesz kend viganót,
Úgy elmegyek a háztul,
Nem lel kend meg falustul. (III. 94. Hegyalja).

Kriza Vadrózsáiban is hasonlóan; Kata faluról Brassóba került (17. 1.), jól megy sora, öltöztetik czifrán: „Kátának attak sejöm vigánát“, de ki tudja, javára szolgál-e.

Bánom, hogy megházasodám,
Kisasszont tukiná'tak réám.
Nincs több csak két tehenöm,
Ennyiből ál mindönöm,
Kéll a czifra főkötő,
Drága kestyű, keszkenyő,
Strimfli, papucs, viganó.

Még mi? tuggya a manó. (35. l.)

Nincs okosabb, mind a ló,
Nem kell neki vigánó. (146. l.)

Gúnydal egy kikapós menyecskére :

A sínfalvi híd alatt
A vigánóm ott maradt,
Hej! Kértem vissza nem atták,
Száz forintot tartották. (228. l.)

Kálmán Lajos gyűjtéséből (Koszorúk. Pécskaiak):

Ez a barna kis jány vilója,
Kijállott az ú'cza ajtóba ;
Rajta van a lila, lila viganó,
Úgy ölelyi a járás biró. (104. l.)

Hej viganó, viganó
Nincsen kenyérnek való.
Adjuk el a viganót,
Vegyünk kenyérnek valót. (CzF. viganó czimszó alatt).

Íróink közül csak kettőt van módomban idézni, bizonyára
akad még több adat is. Czuczor költeményeiből:

Hej viganó, selyem kendő,
Csalfa czéger mind a kettő. (Ö. költ. m. 2:73, 1837.)

Leányon, menyecskén kendő és viganó,
Nem is becses már, ha nem selyemből való. (2:219, 1845.)

Arany Jánosnak Szőke Pannija ugyancsak ilyesféle :

Szőke Panni henyéve ül,
Mégis cifra, majd elrepül;
Apja földje és tinója
Mind fölment már viganóra. (1847.)

Egyik elbeszélésében, „A kétablakú ház“-ban is előkerül:
„ . . . a mióta a jegyzőné . . . a papné sárga viganóját kisebb-
teni merészelt, nem átván ezt mondani a mesternének: „ej
no! be kaczkias az a komámasszony papnéja!“ . . . a két
asszony közt halálos gyűlölség támadt . . . “ (Ö. M. 10:553.)

Ezekből az adatokból összeállíthatjuk, milyen volt a viganó
a XIX. század harmadik negyedéig: női felső ruha, melynek
dereka és alja egy végben van kiszabva és összevarrva; előbb
rövid volt, majd meghosszabbodott (CzF.); anyaga színes: zöld,
sárga, lila selyem; országszerte el volt terjedve, tisztességes
leány, takarékos menyecske azonban nem nagyon viselte. A szó
alakjai *vigán*, *vigána*, *vigánó*, *viganó* voltak. A szláv nyelvekbe is
átment a név: „*wigano*, org. männliche Hofkleidung im 18. jahrh.“
(Archiv. f. slv. Phil. 3:665, idézi NyK. 26:252.); ebben való-

szinüleg tévedés a férfiruha is, meg a XVIII. század is. Szerb *viganj*, tót *vigam*.

A MTsz. adatai szerint ma már módosult a szó értelme: női kabát, rékli, kurtakabát is lett belőle. Viselik Debreczenben is (Nyelv. Füzet. 26:23.); kár, hogy a közlő nem írja le a ruhadarabot. A Maros mentén szoknyának hallottam, melyet rendszeren csipőn kötnek meg, de mindig díszesebb, selyemből, atlaszból van és ünneplőnek viselik, csak gazdagabbnak telik rá; v. ö. a következő, ma is énekelt nótát:

Nem való bokréta tűrött süveg mellé,
Nem való a szép lány szegény legény mellé;
Mért is jár utána, ha nincs neki módja
Fodros rokkolyára, selyem suhogóra,
Csipkés viganóra.

Kivánatos volna még minél több más adat erre a szóra, melynek története egy darab művelődéstörténet.

TOLNAI VILMOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXI.

Vigan köt a dinnye. „Az első lopás“ című költeményében használja Arany ezt a kifejezést, ott, a hol részletesen leírja, mint „áldotta meg Isten“ Gazdag Imre „erejét, munkáját“. Idézem az egész versszakot:

„Minden talpalatnyi tiszta földet használ,
Mit kiváj a tövis körme közzül bajjal;
Hol egyéb se termett istenverte gaznál,
Most tengeri díszlik selyem szőke hajjal;
Nő a karsú kender, *vigan köt a dinnye*,
Pénzt fog abból látni a gazda erszénye.“

Hogy ezt a kifejezést: „*köt a dinnye*“ félre is lehet érteni, mutatja a MNY. júniusi füzete, hol (a 287. lapon) T. V. helyreigazítja G. Z.-t, a ki így érti s magyarázza: „a dinnye vigan *eregeti indáit*“. Ez avval egyeznék, a mit Arany a NCz. II. énekében mond: „Mint a diunye földön mikor *szélyelfut az inda*.“ De a növényi élet, a tenyészet bizonyos fázisát, melyet éppen a tárgyatlan *köt* ige fejez ki, mások is félreértették. Ily félreértés SimB. szótárában a *köt* ige 6-ik jelentése: „*növény*: sprossen, spriessen, *sich ranken*“ Megkérdeztem egy dunántúli asszonyt, a kinek jó nyelvérzékét nem egyszer vallatom, mit jelent az,

hogy „köt a dinnye?“ Azt felelte: „*Fut*“. „Hát a szőlő mikor köt?“ „Akkor, a mikor bajsza nő, s annál fogva *felköt* magát, megkapaszkodik.“ „Így hallotta s így tudja gyerekségitől?“ „Nem én! De *mit jelentene egyebet?*“ Így van G. Z. is, a ki, mernék fogadni, szintén Dunán túl lett erre a szép világra. Magam se hazulról ismerem, s tudom, hogy az én vidékemen (Tolnában) nem használatos.

Annak, hogy „vigan köt a dinnye“ ezt jelentené: „vigan eregeti indáit“, már maga a szöveg, a strofa utolsó sora is ellent mond; mert „inda-eregetésből“ ugyan nem fog *pénzselni* a gazda. De ellent mond még inkább az, hogy nemcsak *indás* növények *kötnek*. Mit jelent tehát ez a *köt*? T. V. így magyarázza: „Mikor a növény elvirágzó félben van s már meglátszik, hogy a termő alján lévő magház gyümölcsnek ered, ezt a végbemenő folyamatot fejezik ki a *köt* igével, olyképen, mintha a virágzásnak eredménye meg volna *kötve*, a virág nem volt hiábavaló.“ Hibája e meghatározásnak, hogy kellesténél szűkebb, mert kirekeszti a *gumós* növényeket, melyek pedig szintén *kötnek*, de nem a *virágjuktól* fejlődik a termésük. Népszerűen így lehetne definiálni a kötést: „*Köt* a növény, mikor a termése mutatkozni kezd.“

T. V. a szótárakat is idézi, hogy mit mondanak a *köt*-ről, s azt hiszi, hogy „ezt a jelentését a régi Tsz. (1838) jegyezte föl először“. Téved, mert már megtaláljuk Mártonnál, nem ugyan az első kiadásokban s a *köt* alatt, hanem a Trilingue Lexiconnak második részében (1823), a hol az *ansetzen* 3. pontjában ezek vannak: „Die Bäume haben schön angesetzt, a fák virágai szépen *kötnek*, jól indulnak; arbores futuros fructus in flore ostendunt. Das Obst setzt an, a gyümölcs *köt*, flos in fructum concresecit.“ Különbözik az újabb szótárak nem éppen szabatosak a *kötés* meghatározásában. Pl. „*köt* a *gabona*, midőn *kalászat*(?) . . . ereszti“ (CzF.). „*Köt* a kukoricza, a tők, der Kukurutz, Kürbis *blüht*(?)“ [Ball.]. „*Köt* — növésnek indul(?)“ [MTsz.]. Kelemennél nincs meg, SimB.-nál l. föntebb.

Mondjuk meg már most, hogy egyik-másik növénynek miben áll a *kötése*? Ez túl van ugyan kitzűzött szoros czélunkon, de nem hiábavaló, mert megismertet egynehány népies kifejezéssel.

A *dinnye* (tök, uborka) akkor *köt*, mikor a virág alja csomósodni kezd, s már tapintható s látható is a termés, a „kis dinnye“. De csak a *nösténye* köt, a *kanja* (bakja, bakvirág, szűzvirág, poros virág) nem.

A *krumpli* egyszerre virágzik és köt. De a mit köt, az nem a *bogyója* (mert ezt is hoz), hanem a föld alatt képződő gumók. A mely vidékeken nem divik a „*köt*“ kifejezés, ott így mondják: „már van alatta“, „szépen van alatta“, „lessz ám“, „egész fészekkel van“ stb.

A *kukoricza* először a czimerét (czimrét) hozza (hányja, tolja. veri), azon is virágzik; de *kötése* a szár és levél hónalján kezdődik, t. i. mikor jön a feje (tolja a fejét, fejedzik, csévézik,

csózik), mikor a takarója vagy fosztása (csuhája, csumája), két-három hegye már búvik, mikor aztán jön a haja (hajzik, hajadzik, jön a selyme, selymesedik, selymedzik). Igazán akkor mondják, hogy köt, mikor a kihajzott csőve szenesedni kezd. Van olyan cső, a mely nem köt, megcsökik, azaz léha (üres) marad, megrakul (fosztáskor : bába cséve, legénykukoricza). Meddő a szár, ha nem hoz csövet, de czimrit kihányja.

A *gyümölcsfa* a virágzással köt, midőn a virágzás után már látszik a termése. Sokszor elhányja a virágát, sokszor a mutatkozó gyümölcs is lepotyog (elrugja, lerugja, elrugdossa; elragyáz, leragyázza, megragyarázza magát, ragya marad). „Hozta, hozta, megmutatta, de elrugta“. Ha nem vallja meg, vakon vagy üresen virágzott.

A *gabona* nem akkor köt, mikor szárba ered vagy hasba van, se mikor a fejét (kalászát) hányja, hanem, mikor — a virágzás után — szemesedik (szemedzik, szemzik). Ha végig húzza az ember a fejit, megérzi, van-e minden tokba szem, nem hézagos-e (héjas, ablakos, tarka). „Rosszul kötöttek a rozsok; sok az *ablakos*.“

A *köt* ige ily jelentésben nemcsak Tiszántúl és Erdélyben használatos, mint T. V. állítja, hanem országszerte. Kivéve talán az egy Dunántúlit; de veszprémiectől, vasiaktól és somogyiaktól is hallottam, leginkább indás növényekről. Legközönségesebb, úgy tudom, a Tisza vidékén; ott mindenféle növény *köt*, a melynek termése, gyümölcse van. *Köt* helyett vagy mellett ez is járja: *kötődik*, pl. „Most *kötődik* a szilva.“ Mondják ezt is: *megkötött* vagy *meg van kötve*, pl. „A krumplira is késő ám ez az eső! Már *megkötött*“ = a meglévőt (a mit kötött) *neveli*, de nem igen *szaporít*, nem lesz több. Ezt is használják: *kötetlen*, pl. „*kötetlen* maradt az idén a kukoricza“ = sok a meddő. T. V.-nak nincs tudomása róla, „hogy magát a folyamatot elvontan *kötésnek* mondanák“. De pedig mondják: *kötése*, *kötéskor*, *kötés előtt* vagy *után* stb. Pl. „*kötésbe* érte a köd, elpusztult“. Nem csak, hanem az eredményt, a termést is. Van: *első*, *második*, *harmadik kötés*, *kései kötés*, *őszi kötés* stb. pl. „Sok *őszi kötés* lesz a dinnyének, van mit besavanyítani; lesz a gyerekeknek kenyértoldalék“.

Köt a nyelvhasználatban rendszerint határozókkal társul. Időhatározókkal; már, most, még, majd, későn, korán stb.; módhatározókkal: *jól köt* vagy *kötött*, (szépen, rosszul, hibásan, erősen, gyöngén, dúsán, ritkásan, gyéren, lassan, csöndesen, bőven, szűken, alig, valahogy, ugyan, nyomorúságosan, keservesen stb.). Így világos, mit akart mondani Arany evvel, hogy a dinnye *vigan* köt. Ebben t. i. két fogalom van: *gyorsan* és *sokat* (mert jó idő jár rá), *javában*. Ellenkezője: *lustán*, *kedvetlenül* (kéne az eső), csak *kötöget*. Meg kell itt jegyezni, hogy a *vigan* határozónak *gyorsan*, *könnyen*, *jól* értelemben való használata mindennapos a nép nyelvében. Pl. „*Vigan* forog a kerék, hogy megkentük.“ „*Vigabban* ég a tűz, hogy raktunk rá.“ „De *vigan* megy a kaszálás!“ (most kalapáltunk). „*Vigan* fog a borotva.“ „*Vigan*

süt ez a kemencze.“ „*Vigan* olvas ez a gyerek.“ „*Vigan* megenném még ennyit.“ Néhol a *vigan* bizonygatással is használatik = bizony, hát, ám. Pl. „Vacsoráltál-e már? — *Vigan*?“ „Megfordulsz-e akkorra? — *De vigan!*“ stb.

T. V. reméli, hogy a *köt* ilyes használatára „bizonyára az irodalomból is előkerül még adat.“ Nem tudom. Nekem is csak egy példa jut eszembe más költőtől. Tompa „Az ördögsekérről“ című regéjében ezt mondja:

„Itt nő a kardos sás, a barna buzogány,
Indája itt *köt* az ötszarvú sulyomnak.“

Nehogy azt gondolja G. Z., hogy a sulyom (vizi dió) mikor *köt*, „eregeti az indáját!“

Ezzel, azt hiszem, eléggé meg van magyarázva „Az első lopás“-nak ez a helye: „vigan *köt* a dinnye“. (Vö. a MNy. 2:467. 1. a szentlőrincz-kátai tájszók közt: „*kötődik* a gyinnye, mutatkozik már a termés“..) De mégis hija volna e czikknek, ha be nem mutatnám végül (pro coronide) a tárgyatlan *köt* igének kevéssé, vagy éppen nem ismert népnyelvi egyéb divatját is, mely rokonságban van a növényi tenyészetrel, sőt alkalmasint innen ered.

Mi *köt* vagy *kötődik* hát még a növényen kívül?

1. *Köt a tojás* = mikor már látszik, hogy *fiás* (vérágas kezd lenni). „Nézd ki a tyúk alul, a melyik nem *köt* („elvált“), elhasználhadd (mig meg nem zápul).“

2. *Köt az eső* = készül. Akkor mondják, mikor ködös, nyomott idő van.

3. *Köt a jég* = alig ha jeget nem kapunk. Fényes fehér felhőkből jövedőlik nagy forróságban.

4. *Köt a hajnal* = már-már hajnalodik. Szürkül, de még nem pirkad. „Még soká *köt a hajnal*, minek kelsz föl? Kumhatunk még egyet.“

5. *Köt a tavasz* = tavasz akar lenni. „*Köt* ám a tavasz, már gólyát is láttam!“ (de még fecskét nem).

6. *Köt a vásár* = sátort csinálnak, rakodnak ki. „Csak most *köt a vásár*, minek mennénk még ki?“ V. ö. „Áll a vásár“ (virágzik, délen van). „Lazul a vásár“ (tágul, ritkul, oszlik, bomlik, pusztul).

7. *Köt a feje* = jó fejű, gyors eszű „Jól *köt a feje* ennek a gyereknek, már a kalandáriumot is bötüzi“. V. ö. fog a feje.

8. *Köt a hasa* = kezd éhes lenni. „*Köt a hasam*, pedig még hol a dél?“

9. *Köt a fájása* = kezd vajudozni. Csak „csipkedi“ a fájás.

10. *Köt a szíve* = nemsokára szerelmes lesz. „Ennek a suttyó leánynak is már majd *köt a szíve*.“

11. *Köt a nóta* = rá-rákezdí egyik-másik. Még nem az igazi.

12. *Köt a táncz* = készülődnek hozzá. Még nem indult meg.

13. *Köt a kufercz* = már-már összevesznek, öltre mennek (pl. a korcsmában a legények).

14. *Köt az érés* = kezd érni a gyümölcs. „Már *köt az érés*; lehet szilvát puhogatni.“

15. *Köt a mese* = kezdődik. „Hallgassatok, *köt a mese*“ („hol volt hol nem volt“).

16. *Kötődik* (ember, állat) vagy *meg van kötve* = a más állapot jelei mutatkoznak (rosszullét, hányás stb.). „Nem jöhetett el az anyjuk, *kötődik*“ (elkapta, elakadt, amúgy van).

17. *Kötődik a hája* (Dunántúl inkább: *sző a hája*) = hizásnak indul, nyersül (pl. disznó). „Üldögéljünk, hadd *kötődjék a hájunk*“ (ebéd után).

(V. ö. a német ansetzen-nek különféle használatát.)

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.*

Adomány. XV. század. *Adoman*. (Dl. 966. sz. oklevél hátlapján.)

Adómeghagyás. XV. század. *Ado meg hagias*. (Dl. 951. sz. okl. hátán.)

Adószabadság. XV. század. *Ado zabadsag*. (Dl. 1250. sz. okl. hátlapján.) *Adon zabadság*. (Dl. 6168. sz. okl. hátán.)

Agg-(vén)ló. 1524. Ille equus, quem duxit melior est, quam tres illi, sic est *Aglo*. (Dl. 25699.)

Akó-szeg. 1516. Ibique fluvium Raba vocatum penes *Ako zegh* vocatum. (Dl. 22861.)

Angyal-kép. 1606. Egy eoreogh aranyas vdvary szep fedeles pohar, zomanczos, a kettein egy *angyal kep* wagon. (N. R. A. 818:25.)

Árpavíz. 1498. Item pro duo *arpavyz* d. 11. (Dl. 38645.)

Bányász-lyuk. 1362. Prope *Banaz lyuk* nuncupatum. (Dl. 28913.)

Borkövető. 1550. A vado *borkewethew* de simili onere unius vasis *Arw* sales tres. (Lib. Instr. XI/36.)

Borsoló-láda. 1632. Egy *borsolo lada*. (N. R. A. 786:17.)

Bosnyák. 1508. (Oklsz. első adata 1604-ből.) Pauli *Basnyak* . . . Eidem Paulo *Bassnyak*. (Dl. 21824.)

Bömbölő. 1505. Johannes *Bembelew*. (Bártfa ltára T. N°. 47. D.) Johannes *Burnbulew*. (U. o. T. N° 48. Qu.)

Bücsü-levél (indulgentiális levél). XVI. század eleje. *Buciu leuel* Zobi Mihalje. (Dl. 20705. hátlapján.)

Csákó. 1509. (Oklsz. első adata 1667-ből.) Aquilonari Johannis *Chako* . . . sunt prata Johannis *Chako*. (Dl. 21948.)

Czégér. 1487. (Oklsz. első adata 1525-ből.) Johannes *Czegher*. (Bártfa város ltára.)

Cseh-süveg. 1606. Egy fekete barsony *chesh siwewegh* wont aranyal gyeongyeol czinalt. (N. R. A. 818:25.)

Csemelet. 1452. (Oklsz. első adata 1480-ból) Vnam peciam de *Chemelet* . . . et vnam Nasfath. (Sopron város ltára. Lad. IV. et D. f. II. N°. 162.)

Czimeres. 1526. Anullum meum wigo *cijmeres*. (Dl. 25022.)

* Ha a levéltár nincs megnevezve, az Orsz. Lev.-tár értendő.

Csikászó víz. 1640. Erdeiuel mezeyuel halaszo halatlan *chikaszo vizeyuel.* (Berthóty levéltár.)

Csőbör. 1395. (Az OklSz. első adata 1490-ből.) Super non solutione Tynarum wlgariter *cheber* vocatarum. (Dl. 35289)

Darabant. 1439. (OklSz. első adata 1467-ből.) Centum pedites stipendiarios wlgo *drabant.* (Eperjes város ltára C. II. Loc. 2. A.)

Dézma-szabadság XV. század. *Dezma zabadsag.* (Dl. 5981. sz. okl. hátlapján.) *Dezman zabadsag.* (Dl. 774. sz. okl. hátán.) *Dezmarol valo zabadsag.* (Dl. 6665. sz. okl. hátlapján.)

Fazék. 1516. (OklSz. első adata 1544-ből.) Georgius *Fazek.* (Dl. 22861. és Dl. 22865.)

Fegyvertisztító. 1501. (OklSz. első adata 1530-ból.) Rogamus te presentibus, quod mondatorem armorum aliis *feqwerthyzthythoth* nobis quam primum . . . mitteretis. (Bártfa város ltára F. 2. N° 27.)

Fekete-bársony. 1526. Sex vlnas *fekethe Barson.* (Dl. 25022.)

Felső-pattantyú. 1461. Ac gentibus et bombardiis wlgo *felsepathanthee.* (Bártfa város levéltára.)

Fenekező. 1359. Nicolai dicti *Fenekezo.* (Dl. 4844.)

Fodor támasztó. 1605. Egy ezüst *fodor tamazto.* (N. R. A. 1615:3.)

Folyó óra. 1600. Igen igen apro kerek zemre cinalt kőzeóslég zomancos arany zemekuel es gíongy zemekuel, *folio orahoz* hasonlo formara cinalt hozzu remekek vannak hat benne. (N. R. A. 834:25.)

Forgácsos. 1605. Item una Catena aurea, qua natiuo sermone *Forgachos Aranlancz* dicitur, niom tizennegy latot es harom fertalt. (N. R. A. 1615:3.)

Forhang. 1645. Az szobaban ket zöld *forhangh.* (N. R. A. 847:4.)

Fölülni valaki mellé (insurgere). XVII. század. Az kirali zemelie kiuöl semmi *ur melle fel ulni* nem tartoznak penz nélkül. (Dl. 30586. Az 1291. évi törvény hátlapján, XVII. századi írással.)

Fűrész-deszka. 1522. Ut nobis asseres de pinea wlgo *fyryz dezka*th ordinaretis. (Bártfa város ltára.)

Gomboldos. 1525. Versus possessionem Nyarasd vocatam infra locum *Gomboldos heeg* vocatum. Versus eandem plagam occidentalem od locum *Gomboldos Rew* nominatum. (Dl. 24081.)

Hajógyártó. 1526 körül. Augustinus *Hayogyartho.* (Dl. 32680.)

Hajós-ut. 1525. Aparte possessionis Wamosfalw vbi meatus *hayosuth* caderet in quoddam flumen Danubii Kysdwna alias Wasarwth appellatum. (Dl. 24081.)

Halatlan víz. L. *Csikászó víz.*

Harczos. 1487. Thomas *Harczas.* (Bártfa város ltára.)

Határjárás. XV. század. *Hatharyaras.* (Dl. 902. sz. okl. hátlapján) Somodaron valo donacio es *hatariaras.* (Dl. 921. sz. okl. hátlapján) Somogy *hathariarasa.* (Dl. 928. sz. okl. hátán) Ormankezy *hatariaras.* (Dl. 457. sz. okl. hátán) Ozlary donatio *ees hatharyaras.* (Dl. 363. sz. okl. hátlapján.) Ozlai és Vanya *hatharyarasa.* (Dl. 4474. sz. oklevél hátán.)

Határjárt (határjáró) *levél.* XV. század. Golopi *hataryart level.* (Dl. 467. sz. okl. hátlapján) Jeney ee (így!) Naney *hatharyaro level.* (Dl. 1115. sz. okl. hátán.)

Helyén hagyni = helyben hagyni. XVII. század. Lajos király parancsolatyából a Nitrai káptalan megjárván és meg-ujtván a Bolerayi határokat, a király azt *helyin hadgya* és a szerént a convent birtokában hagyatni parancsolya. (Dl. 5207. hátlapján lévő feljegyzés.)

Janicsár. 1492. Item Ozman de *Janyssar* dedit imprompto florensis LXXXVI. (Dl. 26055.)

Jegel (?) 1490. Eciam vnum medium vas vlgo *Jeghel*. (Bártfa város ltára.)

Karácsony kalácsa. XVII. század. (Kalács, melyet a jobbágyok karácsonykor tartoztak a földesúrnak adni.) Possessio Jenő dabat panes *karachon kalacha* dictos. (UC. 89/7.)

Katicza. 1367. Nobili puella *Katicha* vocate filie eiusdem Iwan. (Dl. 33973.)

Keresztelő-toták. 1645. Az gyermek Evacska számára tartozott 9 Taller, mellyeket az *keresztelő Toták* attak (azaz keresztatyák és anyák.). (N. R. A. 847:4.)

Kézkapcsoló. 1605. Item una armilla manualis *Keez kapcholo* dicta, niom egy latot három kuintlt. (N. R. A. 1615:3.)

Király-határa. 1366. Item prima meta incipit in monte *Cepegev* a parte plage orientali, ubi et in quo loco serenissimus princeps dominus rex personaliter cum suis fidelibus baronibus statit, in quo propria manu sua per iudicionem monstravit metas, quam nominant *kyral hatara*, vnam nouam metam erexissent. (Dl. 28743. Bonczhida határjárása.)

Király-útja. 1370. Prima meta inciperet iuxta quandam viam *Kyralvtha* dictam, in cacumine montis, que quidem via *Kyralvtha* dicta etc. (Dl. 5825.) De hinc in eadem via *Kyralvtha* dicta. (U. o.)

Komp. 1521. (Oklsz. első adata 1587-ből.) Qua audita mox duo *komph* et octo vadimoniales naves . . . expeditimus. (Dl. 25633.)

Konyhaház. 1632. Az *konihahazban* egy asztal, ket locza, egy pocz stb. (N. R. A. 786:17.)

Köles-mező. 1367. Possessiones . . . Buda et *Kulezmeze* . . . in comitatu de Clus. (Dl. 26775.) Symon olachus in ipsa possessione *Kulezmeze*. (U. o.)

Kulancs. 1565. Vinea *Kulanchs* inter vineas Capituli. (U. C. 89.2.)

Lábas sótartó. 1606. Kybe jart *labos so tarto*. (N. R. A. 818:25.)

Legyező. 1496. (Oklsz. első adata 1521-ből.) Quoddam instrumentum ventile vlgo *legezzev* de domo condam Abrahe . . . deportasset. (Kisfaludy lt.)

Leveles láda. 1606. Egy kes ő *leveles lada* bepeczytelwe. (N. R. A. 818:25.)

Lócza szék. 1632. Egy *locza szék*, egy turo niomo szek, hat hordo. (N. R. A. 786:17.)

Márcz. 1486. (Oklsz. első adata 1683-ből.) Cum duobus mediis vasis bonam cerevisiam videlicet *Marcz* preparari facere velitis. (Bártfa város ltára.)

Menes út. 1289. Rediit ad eundem stagnum Vzh, qui *Menesuth* vocatur. (Dl. 1259.)

Mentté tenni. XVI. század. Apafi Miklos Heves varmegyei viceispan 160 forintrol *menté tétetik*. (Dl. 23973. hátlapján.)

Messzelátó. 1565. Vinea *Mezzelato*. (UC. 89.2.)

Móringolás. 1646. Nadani Sofianak valami bizonyos assecuratiobol *moringolása* végeth adnom. (Ghillányi ltár.)

Mosdatlan. 1376. (Oklsz. első adata 1482-ből.) Pro comite Andrea dicto *Mosdatlan* cine de Dees. (Dl. 26868.)

Nyakszorító. 1600. Azon niakba veteőheöz hasonló formara cinalt arany *niak zorito*. (N. R. A. 834:25.)

Örvény. 1516. (Oklsz. első adata 1520-ból.) Pratum suum despol Reth vocatum penes Belyuth *Erwenye* adiacentem. (Akad. oklt. XII. k.) — 1565. Piscinae et lacus nulli, nisi quaedam pars a fluvio Takta deriuata, quae wlgo Zadai *Erwyn* vocatur. (U. C. 89/2.) — Piscinas nullas, sed unum lacum esse *Erwyn* vocatum. (U. o.)

Palotahely. 1511. Et aliam *palothahel* vocatas. (Dl. 37884.)

Paradicsom. 1357. In loco wlgariter *Paradychum* appellato. (Akad. okltár. III. 9.)

Paraszt süveg. 1606. Egy ky wayott (vágott?) fekete barsony *paraszt süwegh.* (N. R. A. 818:25.)

Pattantyú-por. 1515. Rogatam habet eandem ut pulveres pixidum wlgo *pathtanthur por* si potestis extradare. (Kassa város levéltára, irreg. III. csomó 952. szám.)

Patikaláda. 1606. Vagyon egy *patika lada.* (N. R. A. 818:25.)

Pelengér dombja. XVI. század. Item habitur in possessione Beorch unum magnum pratum pro reverendissimo sub monticulo *Pelenger dombia* dicto. (U. C. 89/7.)

Pézsma bór. 1606. Negy *pesma bórbül* chinalt korona apró gieóngieol. (N. R. A. 818:25.)

Pisztrángos patak. 1261. (Oklsz. első adata 1643-ból.) Descendit in riuulum *Pistrungus potoc* nuncupatum. (Kassa város titkos ltára A. N°. 1.)

Pór kuvasz. 1511. Inter alia sua verba contra eosdem jobagiones... dixisset in hec verba wlgariter *poor kirazok* similiter potencia mediante. (Dl. 22246.)

Posztó-mető. 1516. (Oklsz. első adata 1558-ból) Johannes *Pozthomethew* (Dl. 22861. és Dl. 22865.)

Puttony. 1490. (Oklsz. első adata 1524-ból.) Duo in quo solent portare vuas wigo *putton.* (Bártfa város ltára.)

Rámás kép. 1632. Egy kis feir asztal, egy kis karszek, egy *ramas kep.* (N. R. A. 786:17.) — Két darab karpit, negy *ramas kepp.* (U. o.)

Rét-köz. 1526. In loco *Reeth-keuz* ac silue Nagy Erdew. (Dl. 24657.)

Rost. 1490. Vnum instrumentum ferreum wlgo *rost.* (Bártfa város ltára.)

Sajtnyomó tábla. 1632. Egy ollo, egy *sait niomo tabla.* (N. R. A. 786:17.)

Sajtnyomó sajtó. Egy *sait niomo saito*, egy ajto retezestől. (N. R. A. 786:17.)

Sekrestye. 1632. Az *segrestieből* nilo kis boltban. — Az *segrestie* pituarabol nilo kis hazhan. (N. R. A. 786:17.)

Somlyó-bora. XVI. század. Similiter decimae vini in promontorio possessionis Jenő provenientes *Somlio bora* dictae in specie colliguntur et habent bonum vinum. (U. C. 89/7.)

Sörfőző. 1521. (Oklsz. 1480-ig csak tul. nevekben.) Quoniam in castro Dyosgywr habebamus quendam Brexillatorem wlgo *serfezu.* (Kassa v. nyilv. lt. irreg. 1032/6.)

Szállani valakire = descensus-jogot gyakorolni. XVII. század. Hogy az nemessegre *ne zallianak* itt megheskut Andras kirali. (Dl. 30586. Az 1291. évi törvény hátlapján XVII. századi irással.)

Szalma-tok. 1492. Item vnum vrniale cum *Zalmatok* emi d. XIII. (Dl. 38645.)

Szekrénygyártó. 1517. Et in alia Dominicus *ZecrengjARTHo* (Dl. 22899. OklSz. első adata 1570-ből.)

Tábori szék. 1632. (OklSz. első adata 1705-ből.) *Tabori szek* egy ladaban N° 6. (N. R. A. 786:17.)

Tylicz. 1515. Pugionem unum vulgo *Tylicz* cum gladio suo et pallio *kepenek* dicto. (Bártfa város ltára.)

Tisztaság. 1498. (Az OklSz. első adata 1604-ből.) Super quo ipse Petrus Nagyakab duodecim denarios, quod dicitur vulgariter *thyzthasagoth* eidem Demetrio deposuit. (Dl. 38435. Ujhelyi letét.)

Torokszorító. 1600. Egi *torok zorito* öreg arany zemekuel es öreg geöngy zemekuel. (N. R. A. 834:25.)

Törpe kanna. 1600. Egi araniazatlan ezüst *teörpe kanna* gira 1 N. 21. (N. R. A. 834:25.) Egi merón araniazot ezüst *teörpe kanna* gira 2 N. 8. (N. R. A. 834:25.)

Tudomány. 1521. (OklSz. egyetlen adata 1442?-ből.) Pro extrahendis binis literis inquisitoriis vulgo *Bokor Thrdoman* vocatis. (Bártfa város ltára.)

Turónyomó szék. Lásd *Lócza szék.*

Tüzes ház. (V. ö. NySz. Tüzelő-ház.) 1509. Pro duobus domis qua (sic!) erant destructe videlicet *Thizezhaz* fecimus parare. (Dl. 25511.)

Tüzött süveg. 1605. Egy calapos *tüzeot süvegh.* (N. R. A. 1615:3.)

Vámház. 1632. Az *vam haznal*, egy asztal, ket pad szek, egy vam ladaczka, egy kar szek stb. (N. R. A. 786:17.)

Vám ládácška. 1632. Lásd *Vámház.*

Vám-szabadság = vámmentesség. XV. század. *Vam zabadsag* (Dl. 5996. hátlapján.)

Vásárosút. 1526 körül. (OklSz. utolsó adata 1440-ből.) Venisset ad dictam viam *Wasarusuth* alio nomine Berchwth nuncupatam. (Dl. 31167.)

Vasfazék-gyártó. 1551. Joannes *wasfazeek gyarto* alio nomine *kopersmyd* iuratus civis civitatis Cassoviensis etc. (Bártfa város levéltára.)

Vasverőház. 1393. Ac etiam duarum domorum ubi ferrum per folles demolliri consuevit, vigo *waswerekhaz* appellatarum. (Dl. 7827, 9134.)

Vég-fő. 1565. Vinea *Wegfew* fuit eiusdem Michaelis presbyteri pecuniis empta. (U. C. 89/2.)

Vendég-fogadó. 1516. (OklSz. első adata 1544-ből.) Farkas *Wendeghfogado.* (Dl. 22861. Dl. 22865.)

Zálogos levél. XVI. század. Achad neweo falwrwl walo Zalogos lewel. (Dl. 5411. hátlapján.)

IVÁNYI BÉLA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

„Szállok az úrnak.“ Maholnap nyolcz esztendeje, hogy néhai Tóth Béla a czimnek választott és már többször vitatott szólásról tárczát írt a Pesti Hirlapba (1899 deczember 10.), a melyben Szvorényi, Szily és Schuchardt véleménye is sorra került. Én belefogtam egy levélbe, a melyben kimutattam, hogy mást tudok, így más a meggyőződés. Meg is írtam a lényegest; de nem küldtem el, mert nem volt időm a kikerülhetetlen — összetűzésre.

Ez a levél most, hogy irataimon végig kell fésülnöm, kezembe került s a következő kivonat talán megérdemli a közlést.

A „szállok az úrnak“ szolás közvetlen tapasztalásom szerint, nem bír sem a Szily-féle *salve*, sem a Schuchardt-féle „ich steige dir Eins vor“, sem a többi változat értelmével, mert nem felköszöntő, nem is viszonzásra kötelező, hanem *átszármaztató* mondás és a magyar korteskedésnek hatalmas eszköze.

A korteskedésnek, a melyből egykoron bőségesen vettem ki részemet, feladata az is, hogy a bizonytalan elemeket megnyerje, különösen pedig megszólaltassa, színvallásra bírja felköszöntő alakjában, a mire azonban ezeket az elemeket reá kell bírni; ennek legjobb alkalmatosságai pedig a kortes-lakomák.

A fontosabb lakomák gondosan elő voltak készítve, különösen a felköszöntők sorrendje tekintetében. A dolog azután így ment: Szabó pártelnök felköszöntötte a jelöltet, ez a választókat és azután következett a megállapított sor: Tóth uram alelnök *rászáll* Kovács uramra és felköszönti az elnököt, Kovács uram *rászáll* Kaszás uramra és felköszönti a községek küldötteit, Kaszás uram *rászáll* Ravasz uramra (mert nem biztos, valljon színt), hadd halljuk szép szavát stb.

Ezek a felköszöntők mind úgy kezdődtek: „Uram, uram stb. szállok az úrnak!“ A ki nem fogadta el a *rászállást*: kozmás volt.

Ha meg akartam tudni valakinek eszejárását, akkor odasúgtam valamely főembernek: *szálljon* valaki Pintér uramra, hadd halljuk szép szavát.

Világos ebből, hogy a *rászállás* nem felköszöntő, nem jelenti ennek viszonzását sem, hanem *tovább adja, még pedig kötelezőleg a szót, vagy a szó reászáll valakire, akár az örökség, hogy éljen vele, hogy mire használja?* az az ő dolga.

Annyi bizonyos, hogy a szolás rendeltetését kevesen tudják és legtöbb *viszonzást* vár.

HERMAN OTTÓ.

Gyarlandó. Lehr Albert, a ki a gyarló szónak ez alakját folyóiratunk hasábjain (I:324.) tüzetesen fejtegette, úgy vélekedett, hogy ez alak nem lehet idősebb 20—25 évnél. Mivel Dessewffy József *Bártfai Levelek* című művében e szónak *gyarlít* alakja is előfordul: már a mult század húszas éveiben fejlődhetett belőle a *hajlít-hajlandó*

analogiájára *gyarlandó*. Hogy azonban használták-e akkoriban, arra nincs adatunk. Ámde az ötvenes évekből már van egy klasszikus tanúnk ennek a használatára, és pedig Arany János, a ki 1857 márcz. 8-án kelt levelében a többi között így ír Tompa Mihálynak: „Mindnyájan *gyarlandók* vagyunk, szokta mondani egy itteni (t. i. nagykőrösi) híres toasztívó, s mi a levélírást illeti, én se vonom ki magam e közös epitheton alól, bár különben tökéletes vagyok is“. (Budapesti Szemle 1892, LXXI. 127. l.)

VÁCZY JÁNOS.

„A fekete Berthold.“ Máig sincs véglegesen eldöntve, vajjon a XIV. századbéli cziszterczita szerzetes „Schwarz Berthold“ találta-e, avagy a chinaiak találták-e fel 1232-ben a puskaport. De akár történeti alak „Schwarz Berthold“, akár legendás (az újabb kutatások újra hajlanak a régi s már megdöntöttnek vélt nézet felé, hogy csakugyan ő volt a feltaláló), bennünket nyelvészeti szempontból az a kérdés érdekel, hogy „Schwarz“-nak mondjuk és írjuk-e őt, vagy pedig írhatjuk-e, sőt írjuk-e „feketé“-nek? A kérdés megfjtése azon sarkallik, név volt-e az adott esetben a „Schwarz“, vagy pedig melléknév és jelző? A puskapor felfedezésére vonatkozó s imént érintett újabb kutatások felderítették azt, hogy a szerzetes Berthold első sorban ruházataról kapta ezt az elnevezést. Jakob von Haunsperg 1580-ben így ír róla: „der schwarze Berthold“ s egy a XV. század első negyedéből származó, Nürnbergben őrzött kézirat, nemkülönbön egy későbbi időből való berlini és egy bécsi rimes codex „niger Bertholdus“-nak nevezi őt. Világos ebből, hogy nekünk sincs okunk Schwarz Bertholdnak neveznünk őt, hanem joggal, sőt egyedül helyesen fekete Bertholdnak; a „fekete“ f-jét pedig kis betűvel írjuk.

GYÖRY TIBOR.

ROVÁS.

Összes. Általános szóhasználat. Szóban és írásban mindennap lehet vele találkozni. Ha valamire, úgy erre el lehet mondani, hogy *nyelvtény*. Példák: „Az összes miniszterek jelen voltak. Az összes jelenlevők fölállottak. Az összes iratokat előterjesztették. Az összes követeléseket kifizették. Az összes bizonyítékokat mérlegelték. Az összes tanulók elmentek a temetésre, stb.“ — Én magam ezt a szót, akármilyen *nyelvtény* legyen is, sohasem használom. Családomban is eltiltottam. Nyelvünk ellen elkövetett bűnnek tekintem, hogy a német *sämtliche* és *gesammt* másával öljük el a mi régi jó, sőt más nyelvekben meg sem levő *valamennyi*, *valahány* használatát. Éppen így pusztult ki nyelvünkben a *valameddig* (mindaddig), *valahányszor* (a hányszor csak) és a *vala* tóvel összekötött többi régi, de kifejező határozó szó is. Azokban az esetekben, a hol az új nyelvhasználatra idegenszerűleg hat a nagyon régi jó szó (és ez is a nyelvromlás jele), a *valamennyi* szóért a *mind* és *minden* helytáll.

Az előrebocsátott példák helyesebb alakja tehát ez:

„Valamennyi miniszter jelen volt. Valamennyi jelenlevő fölállott, vagy: a jelenlevők mind fölállottak. Valamennyi iratot előterjesztették, vagy: az iratokat mind előterjesztették. Valamennyi követelést kifizették. Valamennyi bizonyítékot mérlegelték. A tanulók mind (valamennyien) elmentek a temetésre, stb.“

Ebben az esetben is készen vagyok az ellenvéleményre. Az *összes* szó már mélyen be van ágyazva a nyelvbe és komolyabb kifogást ellene, tudtommal, nem is tettek. De a *nyelvtényeket* e jobb és eredeti szóhasználat ellen okul vetni sohasem volna szabad. A nyelvtényekkel való könnyű kibékülés sokkal jobban rontja a nyelvet, mint a mennyi kétesbecsű gazdagságot szerez neki.

Az adó leírása. Szintén a német hivatalos nyelvből jött át, a hol a *leírni* (abschreiben) a könyvelési *törlést* jelenti. Nincs rá szükségünk, hogy az *adó törlése* helyett ezt az idegen, már közkeletű szólásformát megtartsuk.

Több alany egyes állítmánynyal. A magyar nyelvnek egyik eredetisége, de szépsége is, hogy az egyszámban álló több alany ige-állítmánya rendszeresen egyesben marad. Pl. „Pista, Jancsi és Péter madarászni indult az erdőbe“.

Azt hiszem, a nyelvtudományban még tisztázatlanok e szabály alól való kivételek. A nyelvérzék azt mondja, hogy a csoportos vagy egyszerű alanyoknál ez a szabály kötelező. Tehát: „a mocsárban sás és béka lakik“. Semmiképen így: „a mocsárban sás és béka laknak“. Az ellenkezőre ujságjainkban mindennap száz hibás példa is lehet találni. Például: „A miniszterelnök és a belügyminiszter Bécsbe mentek“ (ment helyett). Különösen helytelen példáját olvastam a következő versben:

Az Ér: nagy, álmos, furcsa árok,
Pocsolyás víz, sás, béka lakják.
De Kraszna, Szamos, Tisza, Duna
Oceánig hordják a habját. (Ády Endre, B. Napló 1907 márcz. 24.)

Döbrentő. „Ilyen döbrentően impozáns merészséget . . .“ (Népszava 1907 márcz. 7.) A megdöbrentő szó torzítása.

Az ilyen szótorzító rövidítés újabban sűrűn előfordul. Pl. „Nem tűnik kívánatosnak“.

Hóna alá nyúlni. Németes kifejezés. (Unter die Arme greifen.) A gyöngye lábón álló ember segítségéről vett kép. Magyarul tulajdonképpen csiklandozást jelent. Különösen visszatetsző volt legnagyobb élő szónokunk ajkán:

„Egy olyan rendezett tele állampénztárnak (kell lenni), mely a közgazdaságnak hóna alá nyúlhat.“ (Gr. Apponyi Albert beszéde 1907 ápr. 12.)

KENEDI GÉZA.

Katholika egyház. Nem épp ritkán olvasom, különösen katolikus írónál ezt a kitejezést: *katholika egyház*. Vagy ilyet: „Pázmány mostoha anyja *katholika nő* volt“.

Vajjon helyesek-e ezek a kifejezések? Úgy gondolom, ezek súlyosabb vétségek a magyar nyelv ellen, mint a közönséges latinosságok: itt a magyar nyelv alapján van megtámadva, mert olyan felfogást viszünk a magyarba, a mely tőle mindenképen idegen: a *genus-elve*t, azt az indogermán felfogást, mely szerint a főneveknek, mint az élő lényeknek, *nemük* van.

Különben mért nem vagyunk következetesek? Mért nem gondolunk arra, hogy vannak *semleges* főnevek is? Következetes módon tán így kellene beszélnünk: „*Katholikus* emberről felteszszük, hogy *katholika* leányát *katholikum* gimnáziumba járatja?“

BARSI FRIGYES.

TJÁSZÓK.

I.

(Czófalváról, Háromszék vm.)

- Beborítózik*: beborul. (Vö. *beborítokozik*, MTsz.)
- Bézség*: bizserég. Úgy bézségett a tenyerem.
- Béünnel*: belülről. (Vö. *hátrunna*t, *tovunna*t, alább és *előünnel* MTsz.)
- Bojgász*: bolyong, kódorog (MTsz.)
Né bojgássz örökké! (Vö. *bójász*, *bolygász*, MTsz.)
- Burbány*: burján. Tépd ki azokat a burbányokat!
- Buszuság*: boszuság. Ma buszuság ér. (Köznyelvi *o* helyén *u* van ezekben is: *bugja*, *csukrus*, *csudálkodik*.)
- Csapod*: csapdok. Né tessék csapodni az ostorval! (Vö. *megcsapod*, MTsz.)
- Csëka nye*: disznót hajtó szó.
- Csomojodik*: csomóba gyűl. Mind oda csomojodnak, a hol én vagyok. (Vö. *csombolyodik*, MTsz.)
- Elégyez*: egyetértve megállapít. Már ténnap el volt égyezve (megállapítottuk).
- Elmecsevészédik*: elcsenevészedik. (MTsz. *csenevészik* alatt).
- Előre*: eleinte, az elején. „Elig szoktam még előre.”
- Elsítetteti magát*: *sitt*-hangot ad.
- Ellepszed*: szétnyomul, szétmegy (MTsz.). A gërenda réaesett s a nagy lábujjkám eltepsett.
- Esekedik*: esenkedik (MTsz.) Nem nagyon eskédem a halétt.
- Facsaros (út)*: tekervényes. Nem nagy út, csak facsaros.
- Fátyolszita*: sűrű szita, finom lisztnék. (Vö. *Gyakor*, *felgyakor*, *gyër szita* alább s MTsz.)
- Feledes*: feles, a ki a földet a feletermés fejében munkálja (MTsz.).
- Feltartja a névnapját*: megünnepli.
- Feteke*: fekete. A falu mellett el folyó Feketeügy vizet a nép *Fetekügynek* hívja.
- Fogásol*: mentegeti magát kifogása, mentsége van. Ez volt a mentsége s evvel fogásolt.
- Fonáki*: fonák, furcsa. Én ojan fonáki dolgot nem láttam.
- Forródik*: melegszik, forr. A víz forródik-e a kovásznak?
- Gyakor szita*: sűrű szita (MTsz.), jobb kenyérhez. *Felgyakor szita*: kevésbbé sűrű gyenge kenyérhez.
- Gyanúskodik*: gyanakodik, gyanakozik. Arra gyanúskottak, hogy én loptam el az ostort.
- Gyöngyölődik*: szerelmesen ölelkezik (MTsz.).
- Györgyina*: georgina. (MTsz. Székelyföldről nem közöl adatot.)
- Hadakéroz*: hadakozik, ellenkezik.
- Hajnaloson*: hajnalban. Fölkelték jó hajnaloson.
- Halál*: fekete czërna. Jöttem halálért.
- Hanyatán esik*: hanyatt esik (MTsz.).
- Hátrunna*: hátulról (MTsz.). Leszette-e a faszujkát oda hátrunna?
- Hejjësel*: javasol, tanácsol. Hejjëselem, hogy a kënyeret szëdd ki már.
- Higos*: hig. Ez a káposzta jó higos.
- Hozzuk v. hczzik*: hozzájuk. (A MTsz.-nak csak a *hëzzik* ejtésre van székelyföldi adata.)
- Hullaja asztagnak, szénaboglyának*: magától elhulló v. könnyen lehúzható kalász- v. szénacsomó. (Vö. *hulló*, 1. MTsz.)
- Hurut*: soványodik.
- Igën van*: mértéken túl van, sok. Ez már mégis igën van (mégis sok).
Jaj mennyit kacxaktam: ez mégis igën van.
- Így s túl*: így meg úgy (elbeszélés közben).
- Jeszlit vészzi*: megijed. (Vö. *Jettit vészzi*, MTsz. *vész* alatt).
- Karjas szék*: a rendes ülözék, melynek csak háta van (MTsz.).
- Këserves*: gyászoló. Ha a faluban

halálest történi, este az ismerősök összejönnek a halottas háznál s a *keservesekkel* virraztanak. (Vö. *keserves* 3. NySz.)

Későbbet: később.

Kialit: hagyja, hogy kialudjék. Nő-hogy a tüzet kialiccsa!

Közönös: közönséges. Ha úri háznál szolgálsz, nem léssel ojan közönös.

Lappangol: lappang.

Lefogy: elvégződik (az aratás, cséplés).

Lelkésen kaczag: lelkéből kaczag.

Lepcség: a hanyagul öltözött nagy mellű nő csiese v. a gyorsan menő.

Méksüggedl: zavarba jön. Még voltam csüggedve, hogy mijent hozzak.

Mékfelejt: elfeled.

Méggondolkozok: meggondolja a dolgot. De alig találta ki, még méggondolkozott, hogy mit mongyon.

Vö. még: Meggondolkozok a szegény ember s azt mondja a feleségének: Hallod-e feleség! stb.

(Arany—Gyulai: NGy. III. 351.). De ha jól méggondókoznak

Tán mégis gyermeke lennék.

(Kádár Kata változata, Nyr. 33:534).

Mékhuttyan: megsoványodik. Még van az orcája huttyanva. (MTsz. a Vadrózsákból ismeri csupán.)

Méjjajgat: megsirat. Eszt még magik méjjajgassák!

Méglópocskál: lassanként meglóp.

Méglópocskálták a fáimot. (Vö. *lopocsálgat*: az öreg szeretett lopocsálgatni, Arany—Gyulai NGy. III. 389.)

Mégmásolja a tányért: másodszor vesz az ételből. Nagyon keveset eszik, soha még nem másolja a tányérát.

Mégnymint: hirtelen megnyom.

Méktérgyel: táncz közben elsikamlik s elesik.

Méktür: behajtja a könyv lapját. (MTsz. e jelentést nem ismeri.)

Mentékézik: mentegétozik. Eleget mentékésztem.

Módjálag: módra.

Nagyobb részín: nagyobbbrészt. Mind ott nőtt fel nagyobb részín.

Olcóbság: nagyobb olcsóság. (Vö. *tisztábság* alább.)

Ostromba: otromba. Nagy ostromba embér.

Ésszeméntet: okozza, hogy össze-menjen. A tejfól méntette össze a tejet.

Ószgabona: a mit őszszel vetnek.

Savanykodik: savanyodik.

Sikul: sikamlik, csuszamlik. Úgy sikul ez a hal, mind a fene. (MTsz. e jelentést nem említi.)

Lesikul: lecsuszik. A szekér tetejéről a sáté lesikult s a gyermek velle ügyütt leesett.

Sötöt: söt.

Spórolás: takarékos. Spórolásan éltek.

Szigorodik: soványodik. *Mékszigorodik*: lefogy, elsoványodik. (Vö. *elszigorodik* MTsz.)

Szórazokozatlan: nincs szórazokozása.

Tavaszbabona: a mit tavaszszal vetnek.

Termik: terem (visszaható értelmű). Kicsi gabonám termik, mer kicsid a tag. Ellenben: kicsi gabonát terem a tagom (átható értelmű).

(Vö. Simonyi: Az ikes ragozás története, Nyr. 34:6.; továbbá MTsz.)

Tisztábság: nagyobb tisztaság. Sok hejt a szobába sincs tisztábság mind a tü konyhátokba.

Tovunmat: amonnan (MTsz.) Aszt bizony oda tovunmat hoztuk.

Vaczatol: zörög. Hallottam, hogy valaki úgy vaczatol a kapun.

Vétkéztet: hibáztat. Ha rossz léssz, engem nő vétkéztessenek.

Vilámat: virradat. Vilámatkor felkeltünk.

Visszabotlik: visszatükrözik (a világosság).

Visztér: vézna, satnya. Ez a Róza ojan visztér, mintha nem es közüünk való volna.

Vonczikál: vonszol. (Vö. *vonczigál* MTsz.)

Zsitár: határpásztor (MTsz.).

Horgoson állok, ügynösen beszélek. Két őbszarnak egy a búze; egyik eb, másik kutya.

Úgy állott mind egy makk-kétszém. Sém kocsin, sém hintón nem jöttem,

tiszta gyalog jöttem.

A pálinkából nem csinál sümmit: nem issza.

A fejemet leüttem: lerészegedtem.

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XX. Választmányi ülés.

(1907 április 23.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Erdélyi Lajos, Freesckay János, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Nagy Gyula, Réthei Prikkel Marián, Tolnai Vilmos és Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Pápay József.

1. A XIX. választmányi ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár jelenti, hogy Vajda Ödön zirczi apát úr meleghangú levél kíséretében megküldte a zirczi apátsági könyvtár alapító tagdíját. Öröndetes tudomásul vétetik s a társaság köszönete levélben is ki fog fejeztetni.

2. Ugyancsak a titkár jelenti, hogy Mátrainé Varga Róza a népnyelvi adataiért utalványozott jutalomdíjat megköszönte. Tudomásul szolgál.

3. Jelenti továbbá a titkár, hogy Türi Mészáros István ny. pénzügyi titkár, a ki a Nyelvőr régebbi évfolyamaiban becses népnyelvi adatokat közölt, belép a Nyelvtudományi Társaság gyűjtői sorába. Minthogy a nyár folyamán nagyobb arányú gyűjtői munkálatot óhajt végezni a Hortobágyon, Szolnok vidékén és Tiszazugon, a titkár azt indítványozza, hogy a választmány szavazzon meg neki e célra 100 koronát és küldje meg neki a MTsz. egy példányát is. — A választmány az indítványt elfogadja.

4. Vikár Béla vál. tag kisebb előterjesztést tesz a gyűjtői munkálatok irányítása tárgyában. Azt javasolja ugyanis, hogy különösen ajánljuk gyűjtőinknek a ház egyes részeinek részletes leírását, továbbá a földművelésre vonatkozó műszók pontos fölvételét, mert e tekintetben nagy hézagot lát a MTsz.-ban. — A választmány az előterjesztést elfogadja, megjegyezvén, hogy „A nép nyelvének tanulmányozása“ cz. füzete különben is fölhívja erre a gyűjtők figyelmét.

5. A titkár jelenti, hogy dr. Erdős János, az elnök kérésére, a Magyar Tájékoztatóból kiírta az összes megkérdőjelezett adatokat. — E jegyzék kinyomatandó és még a nyári szünet előtt a gyűjtőknek megküldendő.

6. Következik a tagajánlás.

Megválasztottak rendes tagnak:

Ajánló

<i>Dr. Braun Lajos</i> , orvos és földb., Baracs, Fejér m.	<i>Dr. Badies Ferencz</i>
<i>Gerstner István</i> , dohánygyári igazgató, Zágráb	<i>Varsányi Emil</i>
<i>Dr. Jankovich Béla</i> , egyet. m.-tanár, Budapest	<i>Szily Kálmán</i>
<i>Dr. Koréh Lajos</i> , ügyvéd. Sepsi-Szent-György	<i>Szily Kálmán</i>
<i>Mészöly Gedeon</i> , gimn. tanár, Kún-Szent-Miklós	<i>Császár Elemér</i>
<i>Dr. Plósz Béla</i> , főiskolai tanár, Budapest	<i>Dr. Chyzer Béla</i>
<i>Dr. Preysz Hugó</i> , egyet. tanár, Budapest	<i>Dr. Chyzer Béla</i>
<i>Sajó Sándor</i> , főgimn. tanár, Budapest	<i>Dr. Várdai Béla</i>

Előfizetőkül bejegyeztettek:

Balassagyarmat: *Allami főgimnázium.*

Budapest: *VIII. ker. Práter-utcai polgári leányiskola.*

Eger: *Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Társulata.*

Debreczen: *Ref. főgimnázium.*

Eperjes: *Kir. kath. főgimnázium.*

Hajdunánás: *Főgimnázium ifjúsági önképzőköre.*

Halas: *Ev. ref. polgári leányiskola.*

Bakonybél: *Dr. Récsey Viktor tanár.*

Sárospatak: *Allami tanítóképző-intézet.*

Győr: *Zechmeister Andor, könyvkereskedő.*

LEVÉLSZEKRENYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

58. Mi a „rebschnur“ magyar neve? Domaniczky Katonai Szótára azt mondja: *zsineg*. Kelemen Béla Kézi Szótára szerint: *erős zsineg*; a többi szótár nem mond semmit. A minisztérium által kiadott 1879. árulajstrom így ismeri: *szőlőzsinór*. Az egyik csak úgy találmóra van mondva, a másik értetlenségből elkövetett rossz fordítás, a mit Ballagi és György Aladár Kereskedelmi Szótára is magáévá tett. A kötelesek úgy ismerik: *rëbzsinór*, *rëpczëzsinór*, a mi megint a „repsschnur“-ra értett német szó fordítása. Valamint a mi, úgy a külföldi német kézi szótárak legtöbbje sem ismeri e szót, sőt a műszaki német irodalomban sem fordul elő. Azonban Dieffenbach Glossariuma (252), Schmeller bajor szótára s ezek nyomán Grimm és Sanders megemlíti, de rossz meghatározással: rebschnur = bindfaden. Ellenben nálunk mindenki, a ki nek e kötélfélével csak dolga van, a bizonyára osztrák révén hozzánk került szót használja a maga eredeti voltában. Ez alól kivételt halászaink tesznek, a kik, lakjanak bár a Duna, Tisza vagy Balaton mellett, a budapesti német halászok rebsnurját a magyar *in* néven ismerik. A *háló inát*, *hálóint* Herman „Halászat Könyve“ után a MTsz. így értelmezi: „hálókerettől szolgáló zsineg vagy kötél“. Ugyane forrás szerint így nevezik azt a zsinegfélét is, melyre a horgot kötik: *horogin*. Az OklSz.-ban találjuk a *szörint*, vagyis a szörből font kötélfélet és tán idesorolható a NySz. *kézi in* is. De kivételek ácsaink is, kik ugyanezt a rebschnurt a *csapózsinór* mellett *csapóidegnek* (Kr.) nevezik.

A rebschnur első tagja úgy látszik a bajor ajkón vált az eredeti *reep* szóból, a mit nyilvánvalóvá tesz Kaltschmidt szótára, a ki szintén nem ismeri a rebschnurt, de igenis a *reepet*, melyet ekkép határoz meg: „Gesamtbezeichnung für Tau, besonders ein dünnes Tau.“ Továbbá mondja: „Reepschläger der seemännische Ausdruck für Seilen.“ (Az angol „rope“: kötél.) E szerint a kérdésben levő szó azt fejezi ki, hogy ez kötélszerű zsinór, megkülönböztetve azt a gombkötő zsinórjától.

A ki a kérdést szerkesztőségünkhöz intézte, láthatja, hogy két foglalkozásnak van rá magyar neve, de a kőműves, ha mérőzsinórját, a kertész, ha igazító zsinórját, a kárpitos, ha rolettazsinórját stb. veszi, továbbra is csak rëbzsinórt fog kérni a kötelestől, mert sem az *in*, sem az *ideg* nem alkalmasak arra, hogy körükben amazt a használatból kiszorítsák. Jobbat kell kitalálnunk. F. J.

59. Az „Imre“ kérdéshez bátor vagyok a következő adattal szolgálni. Mind az anyag, mind a munka tekintetében feltétlenül magyar eredetű s másnak, mint Imre királynak, nem tulajdonítható érem a Corpus Nummorum Hungariae I. füzetében 113. szám alatt közölt denarius. Ennek felirata az előlapon három sorban: „Henricus.“

Hátlapján „rex“ monogramm. Ezen adatról most már azt merem következtetni, hogy — ha nem is azonosítom az Imre és Henrik (Henricus) nevet, — mégis már Imre király korában azonosnak tekintették őket.

DR. ZIMMERMANN LAJOS.

60. A két Kisfaludy és a nyelvújítás. E folyóirat júniusi számában Simai Ödön Kisfaludy Károly nyelvújításáról értekezvén, arra az eredményre jut, hogy Kisfaludy Károlynak sokkal nagyobb a nyelvújítási jelentősége, semmint általában tartják. Ez Simai adatai után kétségtelen. Simai azonban tovább megy és azt állítja, hogy Kisfaludy Károly nyelvújítói működése jelentékenyebb bátyjénál is, a mi azonban szerintem tévedés.

Fonoljuk meg, hogy Kisfaludy Sándor 1801-ben lép a nyilvánosság elé, tehát még az igazi nagy nyelvújítási mozgalom kezdete előtt, öcsse pedig 1819-ben Kazinczyék diadala után és mégis a Himfyben sokkal több az új szó, mint a Tatároknál. Vegyük ehhez még azt is, hogy mind a Himfy, mind az első Regék mennyire el voltak terjedve országszerte. Ilyen óriási olvasó-közönsége az ifjabb Kisfaludy egy munkájának sem volt. Sándornak az új szók elterjesztésében is nagyobb szerep jutott, mint Károlynak.*

BAJZA JOZSEF.

61. Brilliónt és brilliáns. Mi öregek e kettőt megkülönböztettük egymástól. „A grófnéknak *brilliáns* volt a megjelenése, s a diadéja gyönyörű *brilliántokkal* volt ékítve” Ez főnév volt, amaz melléknév. A mai hírlapok a kettőt azonban összekeverik; nekik ez is, az is *brilliáns*. Sőt tovább is mennek. A guvernánt náluk *guvernáns*, a „postament”: *posztamens*, a „warrant”: *varráns*. Csodálom, hogy a „diamantot”, gyémánt helyett, még nem mondják *diamánsnak*, a „parlamentet” *parlamensnek*. Még megérhetjük ezt is!

62. A. A. úr Tábori Róbertnél (Beszédes Kalára 1905: 147.) olvasta e sorokat: „Odakünt a sátoros szín alatt mulatnak a közvitézék, benn a kastély *czintermében* van terítve a tiszték és a többi meghívott úri vendégek számára”. Mit akar itt Tábori a *czinteremmel*? Mit jelentsen ez itt: *díszermet, szalónt* vagy mit?

Tábori nem ismervén sem a régi irodalom nyelvét, sem a nép nyelvét, mulatságos népetimológiát követett el. Hallotta vagy olvasta valahol a *czinterem* szót, összetételnek (czin + terem) gondolta s valami *csin(os) teremre* értette, holott e szó a latin „coemeterium (= temető)” réges-régi átvétele s a *cemitérium, cimeterium, cynthryum, czinterim* réges-régi formákon át (Vö. NySz.) *czinteremmé* változása. — Erdélyben *czintermen* kívül él még a *czintorom* is: a templom és a kerítése közötti térség jelentésében (MTSz.). Régenten t. i. ez volt a temetőhely.

63. P. J. úrnak. *Halesz* nemcsak Kecskeméten és Félégyházán, hanem a legutóbbi (1907. évi) Helységnévtár szerint Majsán, Dorozsmán, Tápiószelén és Szelevényen is van már. De valamennyi közt legrégebb a csanád-megyei Földeák határában levő *Halesz-dűlő*, mely már a mult század ötvenes éveiből való gazdasági térképen e néven van bejegyezve. E dűlő a falu egykori áthelyezése következtében műveletlenül maradt jobbágy-kertekből (*haleszekből*) keletkezett s visszazállt a földesuraság (a Návay-család) birtokába. Návay Dezső kutatásai szerint már régen, mindjárt a török uralom megszűnése után támadtak Földeákon ilyen *haleszek*. A jobbágytelkek után osztottak a jobbágyoknak kerti földeket is. Ezek után is voltak jobbágy-szolgalmányok, de csak föltételesek. Az Alföld vízjárta helyein ugyanis nagyon bizonytalan volt a gyümölcs- és zöldségtermesztés, s ez okból az ilyen kerteket *bánomkerteknek* is nevezték. A földesúrnak járó dézsma tehát föltételes volt; „*ha lesz* termés, *lesz* dézsma”. Innen kapták a földéaki jobbágykertek a *Halesz* nevet, valamint a kecskeméti, félégyházi stb. új ültetésű homoki szőlők is.

Sz. K.

* Különbőséget kell tennünk! Kisfaludy Károly nyelvén, akár a szók minőségét, akár összefűzésük módját vegyük is, sokkal több a neologismus, mint a bátyjében. Ellenben kétségtelen, hogy Sándor szerepe a nyelvújítás történetében sokkal jelentékenyebb, mint Károlyé, nemcsak művei népszerűségénél és nagy elterjedésénél fogva, hanem főleg azért, mert az ő fékező s mérséklő föllépése a végeredményben sokat enyhített Kazinczy túlcsapongásain.

Sz. K.

TARTALOM.

	Lap	
BAJZA JÓZSEF :	A két Kisfaludy és a nyelvújítás	475
BALOGHY DEZSŐ :	Acsari	336
BARSI FRIGYES :	Mirha	134
	Rovás	470
BENE LAJOS :	Aranylábú	240
DÉZSI LAJOS :	Aranylábú	240
ENDREI GERZSON :	Tájszók (Bereg m.)	187, 430
ERDŐS JÁNOS :	Vörös gyurkó	40
	Népvelvi adatok. — Tájszók (H.-M.-Vásár- hely)	46, 91
	Kis gerengel	286
FABÓ BERTALAN :	Tokos német	41
	Hajnalnóta	126
	Eg-lé	279
	Fajra vonzani	279
FRECSKAY JÁNOS :	Fogzó vas	232
	Mi a rebschnur magyar neve	474
GOLDZIHER IGNÁCZ :	Fogaink fejérsége. — A kenyér botja	383
GOMBOCZ ZOLTÁN :	Régi török jövevényszavaink 17, 62, 105, 153, 213, 250, 307, 357, 395	
	Velem és nekem	191
	Retteg	192
	Gerengel	335
	Padmaly	383
	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez	134, 185
GÖNCZY BÉLA :	„A fekete Berthold“	469
GYÖRY TIBOR :	Takáts Raphael	447
HEINLEIN ISTVÁN :	A magyar nyelvtudományi irodalom 1906-ban	275
HELLEBRANT ÁRPÁD :	Szállók az úrnak	468
HERMAN OTTÓ :	Fidibusz	87
HORGER ANTAL :	Mirha	87
	Zángor	88
	Petőfinek egy soráról	287
	Közköpi	406
	Négy tagba szakadt	432
HORVÁTH ENDRE :	Sipujjú üng. — Bakafolt	144
	Juhászkezttyű	288
	Tájszók (Veszprém m.)	285
HORVÁTH GÉZA :	Harmattipró	192
IVÁNYI BÉLA :	Tárczay János levele 1530-ból	84
	Magyar jegyzék 1521-ből	323
	Adatok nyelvünk történetéhez	463
JAMBOR LAJOS :	Harmattipró	192
JUNGERTH MIHÁLY :	Magyar levélzáradék 1517-ből	322
KARDOS ALBERT :	Viheder	132
	A Debreczeni Fűvészkönyv nyelve	438
KATONA LAJOS :	Gesner magyar nyelvmutatványa 1555-ből	436

		Lap
KENEDI GÉZA :	Rovás	469
KISCH GUSZTÁV :	Csutura	36
	Viheder	36
KOMÁROMY LAJOS :	A magyar nyelv a budapesti elemi iskolákban	42
	Mind germanismus-e, a mi annak látszik	139
	Testiruha	327
IFJ. KOMLOSSY ARTHÚR :	Az ékezés elhanyagolása és a helytelen ékezés	93
KORNIS GYULA :	A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése	97, 145, 193, 241, 301, 348
KUBÁNYI BÉLA :	Egytől-egyig	144
	Fráng	233
	Becsverde	288
	Fogaink fejjérsége. — A kenyér botja	336
LEHR ALBERT :	Síp-ujjú üng	29
	Kiűt	73
	Néhány ritka szó	177
	Új -st és -tányi szók	188
	A meghalás synonymái	192
	Úk, süv	225
	Hoz és terem	263
	Kegyélet és nyelv	283
	Elmemozdító	318
	Iratos illatok	336, 384
	Hiób posta	336
	A nyár ifjú-e vagy a sziv?	377
	Felajzott	431
	<i>Arany-magyarázatok:</i>	
	A falu bolondja	81
	Előálom	128
	Füstöt vet	130
	Isten öl	228
	Debreczeni szeme van	229
	Szarvas-tag	230
	Dijára jut	230
	Ha könyez vért is	414
	Vigan köt a dinnye	459
MELEGDI JÁNOS :	Párizs	383
	Imre	432
MELICH JÁNOS :	Jobbágy	37
	Radócz? Rézmárk?	37
	Tárincza	38
	Zülleni	39
	A -va végű folyónevekről	47
	Pápai Páriz Ferencz székely szavai	116
	Az Árpád-kori becéző keresztnevek egy csoportjáról	165
	Taraczk	344
NAGY GYULA :	Kötél	90
NÉMETH SÁNDOR :	Aranylábú	240
PÁPAY JÓZSEF :	Banyakemencze	429
PRUZSINSZKY JÁNOS :	Főlaffektálni	144
PUTNOKY IMRE :	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez	324
RADÓ ANTAL :	A meghalás synonymái	239
RÉCSEY VIKTOR :	Szótári széljegyzetek Pannonhalmán	84
RÉTHEI PIRIKEL MARIAN :	Sirva vigad a magyar	180
	Suska, suskás	181
	Nótafa	184
	Világ-únta	184
	Negélyes	278

	Lap
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN :	Haj-régi 279
	Régi magyar tréfaszók 289, 337, 385
	Figyelem 370
	Szilágyi 372
	Lükni 426
	Sinyor 426
	Tarattyú 427
SASVÁRI BENŐ :	Sehonnai 240
SIMAI ÖDÖN :	Előre és elülről 39
	Nagybátya, nagynéne, unokatestvér 90
	Kónyi János újításai 122
	Egytől-egyig 144
	Távottam, távotta 184
	Többnyire, legtöbbnyire 185
	Kisfaludy Károly nyelvújítása 267
	Biralom 429
SOMLYÓDY ISTVÁN :	Hajdumegyei tájszók 91
STOLL ERNŐ :	Tájszók (Nyiregyháza vid.) 237
SZÉLL FARKAS :	Csokonainak egy félreértett helye 231
SZEREMLEY CSÁSZÁR LÓRÁND :	A -vá, -vé rag eredete 77
	Primitív 432
	Tájszók (Háromszék m.) 471
SZILÁDY ÁRON :	Sip-ujjú mente 133
	Szuszparádé 134
	Távészó, távészni 427
SZILÁDY ZOLTÁN :	Tájszógyűjtemény 328
SZILY KÁLMÁN :	Vonás forint, kurta forint 48
	Hadik gróf-kaszárnya 48
	Jau 88
	Herke lik 89
	Egytől-egyig 96
	Gyógyít, gyógyul 96
	Fogzó-vas 132
	Ujfent 143
	Bálvány-utca 143
	Batthyány 191
	A Münchener Codex kora 201
	Középiskolai mészótár 233
	Nedély 240
	Rontó Pál lova 280
	Cement 287
	Karnagy 287
	Széljegyzetek 323
	Hátság, homokság 323
	Ürsziget 324
	Figyelem 328
	Drágábbság 335
	Száll 335
	„Micsoda fel ment volt“ 373
	Brilliant és brilliáns 475
	Czinterem 475
	Halesz 475
SZTROKAY LAJOS :	Ad vocem labancz 41
TAKÁTS SÁNDOR :	Adatok nyelvünk történetéhez 32, 374, 424
	A bankó-só 79
	Fogzó-vas 131
	A herbécs és birka 207
	„Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok“ 283
	Patália és parátsoft 324
TOLNAI VILMOS :	Köt a dinnye 287

		Lap
TOLNAI VILMOS :	Sirva vigad a magyar	279
	A nemesség szűz vállalai	327
	Négy tagba szakadt	432
	Viganó	455
T. MÉSZÁROS ISTVÁN :	Tajszók (Mezőtúr)	285
VÁCZY JÁNOS :	A nyelvújító harc a fordulóponton	1, 49
	Gyarlandó	468
VÁRDAI BÉLA :	Juhászkapocs	192
VARRÓ ISTVÁN :	Bakafolt, csuszola, baktertojás	48
VARSÁNYI EMIL :	Szanaszétmatroz	192
VERESS ENDRE :	Helyreigazítás	336
VERESSNÉ MÉHELY MICZI :	Két furcsaság	48
VISZOTA GYULA :	Népetimológiák	96
ZIMMERMANN LAJOS :	Imre	473
ZOLNAI GYULA :	Hibás olvasatok és magyarázatok	280
	Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok	382
	Magyar levélzáradék 1517-ből	424
	Magyar becsületbirósági ítélet 1516-ból	433
	47, 96, 143, 191, 239, 286, 335, 383, 431, 473	137
LEVELSZEKRENYÜNK :		
MAGY. TUD. AKADEMIA :		
ROVÁS :	42, 93, 139, 233, 280, 377, 469	
TAJSZÓK, NÉPNYELV :	46, 91, 187, 237, 285, 328, 430, 471	
TÁRSASÁGI ÜGYEK :	94, 141, 189, 333, 473	
TARTALOMMUTATÓ :		476

SZÓMUTATÓ.

A bád 176	baj 32	bástaszekere 341
ács 22, 396, 400, 404	báj 25, 396, 401, 403,	basz- 28, 396, 403
acsari 22, 336, 404, 405	405	bátor 28, 396, 398, 401,
agár 23, 396, 402, 405	bajka 208	405
ágár 23	bájol 25	becsverde 288
akol 23, 308	bajusz 26	begy 28
ál 23, 396, 400, 405	baka 26	begyek 28
alacs 85	báka 26	béka 62, 286, 396, 397,
alacsony 309	bakafolt 48, 144	402, 405
Alap 167	bakancs 26	béke 63
alma 23, 396, 400, 404	bákány 26	bekecs 63
ángor 88	bakcsó 27	béklyó 63
Apalín 183	bakó 27, 396, 402, 405,	béko 63, 398, 402, 405
apol 23	Baksa 173	beleget 63
ápol 24	baktertojás 48	bellőke 63
apró 24, 396, 398, 401,	Balázs 168	bélyeg 64, 397, 400, 402
405	balta 27, 396, 400, 401,	Benedek 168
apród 24	404	bér 64
ara 119	bálvány 27	berbécs 207
aranylábú 144, 240	Bálvány-utca 143	berke 65
arat 24, 396, 404, 405	bankó-só 79	bertü 65
árok 24, 396, 398, 400,	banyakemencze 429	beszéd 347
402	bapka 32	betű 65, 397, 399, 401,
árpa 25, 396, 401, 404	baraczk 347	405
Árpád 25	barom 28, 396, 398, 400,	bicsak 66, 396, 397, 402,
ártány 25, 396, 401, 404	401, 405	404
aszó 25	Basa 171, 175	bicska 66
atka 25	bást 85	bicskia 66

- bika 66, 396, 398, 402, 404
 bilincs 67, 404
 bindác 430
 biralom 429
 birka 67, 207
 birge 67
 birke 68
 bocsnik 68, 398
 bocsat 68, 398, 404, 405
 böcsing 307
 bóda 69
 bodacs 69
 bodócs 69
 bodor 69
 bódva 69
 bodza 69
 boglya 69, 398, 400, 404,
 bojtorján 70, 396, 398,
 401, 403, 404
 bokancz 26
 boldog 22
 bor 70, 398, 404
 borít 70, 398, 405
 borjú 71, 398, 403, 404
 borjúszájú ingújj 30
 Borka 172
 bors 71, 398, 403, 404
 borsó 71, 398, 403, 404
 Borsova 47
 ború 70
 borz 72, 398, 404, 405
 boszant 72, 398, 403,
 405
 boszorkány, 72, 396,
 398, 401, 402, 405
 boszoró 72
 boszú 72
 botor 105
 botorkál 105, 405
 botránkozik 105
 botránny 105
 botsajt 291
 bozontos 105
 bögöcs 106
 bögöly 105, 397, 400,
 402, 405
 böles 108, 400, 405
 böleső 106, 397, 399,
 400, 404
 bölény 106, 397, 399,
 400, 401, 405
 bölömbika 106
 böncső 106
 brilláns: brilliáns 474
 bú 107
 bucsú 68, 399, 404
 bucz 119
 buda 107
 buga 162
 búa 107
 bugolyék 69
 Bulchu 167
 burhos 71
 (neki) burjánozza magát
 107
 burtos 71
 burványlik 107
 búsz 108, 399, 405
 búz 108
 búza 108, 404
 bú 108, 399, 405
 bükk 109
 bütyök 109, 400, 402
 büvöl 108
Cesabak 109, 396, 401,
 402, 405
 csákány 109
 csáki szalmája 341
 csáklya 110
 csalán 110, 396, 400,
 404
 császármadár 291
 csat 111
 csatol 111, 401, 404,
 405
 csavar 111, 396, 404,
 405
 csécs 111, 397, 404, 405
 csék l. csök
 csekély 112
 csélya 113
 csempe 119
 csepű 112, 399, 401, 404
 csér 112
 cseres 112
 cseret 112
 csérta 112, 396, 397,
 400, 404, 405
 csibe 113, 401, 404
 csiger 113, 397, 404
 csihol 113, 397, 404, 405
 csikar 114
 csikó 114
 csipa 114, 396, 397,
 401, 404, 405
 csóka 114, 398; 402,
 404, 405
 csokán 110
 csoklya 110
 csoport 115, 398, 401,
 404
 csórint 111
 csótány 115
 csök 115, 397, 402, 404
 csökönys 115, 397, 401,
 404, 405
 csömbő 107
 csötört 119
 csunya 120
 csupor 116
 csuszola 48
 csutora 36
 czakó 153
 czalbáj 404
 czége 154
 czement 287
 csempely 119
 cziczikány 154, 396, 397,
 401, 404, 405
 czinadof 32
 czinterem 474
 czirok 404
 czompó 154
 czötkény 155, 397, 399,
 404
dal 155
 dalgúzs 155
 dallaz 155
 dara 155, 396, 401, 404
 darú 156
 debreczeni szem 229
 december 231
 dél 156, 397, 400, 401,
 405
 Demeter 168
 dió 156
 disznó 157, 398, 401,
 404
 Domonkos 168
 Dorka 172
 dorni 233
 Dózsa 171, 175
 Dömsöd 176
 drágábbság 335
 Dráva 47
 dú 179
 dugába 179
 dulonvesztett 178
 durkó 41
 dúvercz 177
 dúverte 177
 dúvészte 176
Eg-lé 279
 Egregy 47
 eke 157, 402, 404
 elegyenesítés 436
 elmemozdító 318
 előalom 128
 előre 39
 elülről 39
 elzüllik 39
 eme 157, 221
 Emese 167
 emics 157
 emik 158
 emse 157

- Enek 167
 Ensel 169
 ér 158, 397, 405
 érdem 159, 397, 401, 402, 405
 érdekel 158
 érez 158
 érik 158
 érint 158
 érkezik 158
 erkölcs 159
 ért 158
 érték 158
 értelmi egyeztetés 470
 erkély 86
 erő 160, 396, 399, 405
 egyéb 157
 egytől-egyig 96, 144
- f**
 fajra vonzani 279
 falköz 85
 falú-bolondja 81
 Fehersa 173
 Feketeügy 47
 felaffektál 48
 felajzott 431
 félszer 282
 felválasztás 374
 fídibusz 87
 figyelem-fegyelem 328, 370
 filibusz 87
 fiú 282
 fogakfehérsége 336, 383
 fogzó-vas 131, 232
 fokos tű 85
 fölaffektálni 144
 fráng 233
 fűszküpi 412
 füstöt vet 130
- g**
 gadócz 37
 garda 160
 Gellért 169
 gém 160, 256
 Gerengel 286, 335
 göbe 160
 gödény 161, 397, 399, 401, 402, 405
 görény 161, 397, 399, 401, 402, 405
 görvély 161
 göte 161
 gözü 162, 399, 402, 404, 405
 guga 162
 guta-ütés 32
 gügyü 162, 402, 404
 gyalabeli 162
- gyaláz 162, 396, 400, 402, 405
 gyalom 163, 396, 398, 400, 402, 405
 gyapjú 163, 396, 401, 402, 403, 404
 gyarat 163
 gyarlandó 468
 gyarló 163, 396, 398, 400, 402, 405
 gyárt 163, 396, 402, 405, 403, 405
 gyász 164, 396, 402, 403, 405
 gyáva 164, 396, 402, 405
 Gyécse 170
 gyékény 164, 397, 401, 402, 404
 gyenge 164, 397, 402, 405
 gyepelő 213, 397, 399, 400, 402, 405
 gyepű 213
 gyertya 214, 397, 402, 404
 gyógy 96
 gyógyúl 96
 gyom 214, 398, 401, 402, 404
 gyöngy 214, 397, 400, 402, 404
 gyúr 214, 398, 402, 405
 gyűl 215, 399, 400, 402, 405
 gyümölcs 215, 397, 399, 400, 401, 402, 404
 gyűrű (ring) 215, 357, 399, 400, 402, 404
 gyűrű (fá) 215, 399, 400, 402, 404
 gyűszű 216, 399, 400, 402, 403, 404
- h**
 habarcs 361
 hagyma 216
 haj-régi 279
 hajnalnóta 126
 Halesz 474
 hanga 217
 hangya 217
 hajó 217
 hankalék 85
 harang 217, 396, 400, 402, 404
 harcot felvenni 139
 haris 217
 harmattipró 144, 192
 Hátság 323
 herke-lik 89
- herkély 86
 Héjő 47
 herjő 218
 herjóká 218
 hernyó 218
 hézza 120
 hilita 218
 hinta 218
 Hiób posta 336
 hir 218
 hirtelen 218
 hiuz 218
 hódoló levél 424
 homok 219, 398, 401, 402, 404, 405
 Homokság 323
 hóna alá nyúlni 470
 horog 219
 hoz 263
 hölgy 219
 hőrség 402
 hurok 219, 399, 402, 405
 huszár 220
 huszárcsók 192
- í**
 ícsar 23
 idéetlen 220
 idő 220, 398, 399, 402, 405
 ige 220, 398, 402
 iker 120, 221, 397, 400 —1, 402, 405
 ildomos 221, 397, 398, 400, 401, 405
 im 221
 imely 222
 Imre 432, 473
 ina 89
 inas 33
 incselkedik 223
 inczi-finczi 222
 int (winken) 222, 405
 int 222
 iplik 213
 ír (schreiben) 223, 397, 401, 405
 ír 223
 iratos illat 336, 384
 író 223, 404
 ívik 223
- J**
 Jakabol 300
 jargal 223
 jau 88
 jobbágy 37
 Jolsva 47
 jóslás 120
 Józsa 170, 171, 174

- juhászkapocs 144, 192, 288
juhászkeztű 288
- K**
kadóc 37
kaján 300
káka 224, 396, 402, 404
kalokány 224, 396, 398, 400, 401, 404
kan 224
kancsó 224, 396, 398, 404
kándró 250
kantár 250, 396, 401, 405
kanyaró 251
kápa 252
kaparcs 361
kapú 251, 396, 398, 401, 404
kármentő 375
karnagy 287
karó 251, 396, 398, 401, 404
karvaly 251
káta 252
katáng 252
katholikus : katholika 470
katka 252
katipila 182
Katus, Katuska 182
káva 252
kazán 217
kecse 375
kecske 252, 397, 404, 405
kék 253, 397, 402, 405
kelengye 243, 396, 400, 405
kender 253, 396, 397, 401, 404
kéneső 253, 397
kenyér botja 336, 383
kép 254, 397, 401
képembeli 375
kepe 254, 404
kérész 86
Késmárk 38
keselyű 255, 399, 403, 405
késik 255, 397, 403
késő 255
Keve 167
kéve 255
kicsi 255
kicsiny 255
kikircs 260
kin 255, 397, 401
kis 255, 403, 405
- kiút 73
Klára 168
kobak 256, 396, 398, 402, 404
kócsag 256
kocsány 256, 396, 398, 401, 404
komló 256, 398, 400, 404
konok 120
kopó 257, 398, 401, 404
kopoltyú 257
koporsó 257, 398, 401, 403, 404
korez 257
Korlát 168
kóro 258, 398, 404
korom 258, 398, 401
korsó 258, 398, 403, 404
kos 259, 398, 403, 404
koslat 259
koszta 120
Koszta 170
kőd 259, 399, 401—2, 405
ködmén 259
kökény 260, 397, 401, 404
kököresin 260, 397, 399, 404
kölesön 261, 404, 405
kölyök 261, 400, 402, 405
kölyű 261, 399, 400, 404
könyű 33
köpönyeg 261, 401, 402, 404
köpű 261, 399, 401, 404
kőris(fa) 262, 399, 403, 404
környülmétél 33
körő 262, 399, 405
körte 262, 397, 404
köt (a dinnye stb.) 459
kötél 33, 90
kötni 287
kötődik 463
követ 34
közköpü 406
kufercz 176
kuferczes 178
kulyok 120
kupak 252
kút 262, 399, 402, 404
kutú 262
Küküllő 260
küllő 86
kürtő 263
- L**
labancz 41
laczikonyhája 341
Lajos 169
lapát 347
László 169
lászlókirályszekere 341
lázárakodalma 337
leírás : törlés 470
lélegző-ablak 34
Lendva 47
levélmutató 424
levélvivő 34
lobogó 34
Lőrincz 170
Luksa 175
lűkni 426
- M**
major 34
majorság 34
Majos 172
Majsa 172, 175
Maksa 171, 174
mángorló 35
markalf 342
maszlag 402
me 120
megcsonkul 35
megkövet 34
meglágyit 35
megszálatni 86
messze 120
megteljesedik 35
miatyánk 35
Miksa 175
millyér 36
mirha 87, 134
mocsár 311
mócsing 307
mogyoró 307, 398, 403, 404
Morva 47
morva juh 212
murok 347
- N**
nagybátya 90
nagynéne 90
nagy tagba szakadt 280
Nándorfejérvár 170
nedély 240
negédes 278
negélyes 278
négy tagba szakadt 280
nemtő 116
noisza 120
nótafa 184
notin 210
- O**
ocsú 308, 398, 404
odor 121
ok 308, 398, 402, 405

- okik 308
 ól 308, 398, 400, 405
 olesó 308
 oldalcsont 337
 orv 309, 398
 oroszlán 309, 396, 398,
 401, 403, 405
 orsó 309, 398, 403, 404
 öből 309, 399, 401,
 ökör 310, 399, 400, 402,
 404
 ökrend 310
 ölyű 310, 397, 399, 400,
 405
 őr, öröl 310, 399, 404
 öreg 310, 397, 402, 405
 összes 469
 özön 311
- p**acsirta 311
 padmaly 383
 palaczk 347
 pálcza 425
 Panna 182¹
 Panyóka 182
 parátsoft 324
 Párizs 383
 Páskuly 171
 patália 324
 Péntec 170
 péterfejú 300
 péterkése 337
 pinyol 376
 pocs 311
 pocsa 311
 pocsalék 311
 pocsek 311
 pocser 311
 pocseta 311
 poronfa 36
 porotka 425
 Pousa 175
 pödör 311, 399, 401, 405
 pöcsik 311
 proszka 86
- r**adócz 37
 rébzsínór 473
 retek 347
 retteg 192
 Rézmárk 37
 rittyen 121
- S**ajó 47
 sajt 311, 396, 403, 404
 sár (gelb) 311, 396, 401,
 403, 405
 sár (köt) 312, 396, 403,
 405
- sárkány 312, 396, 401,
 403, 405
 sarló 312, 396, 398, 400,
 403, 404
 sarú 313, 396, 398, 403,
 404
 sás 312
 sátor 313, 396, 398, 401,
 403, 404
 savó 313
 sehonnai 240
 sekély 112
 seper 313, 397, 401, 403,
 404
 seprő 313, 399, 401, 403,
 404
 sereg 314, 397, 402, 403,
 405
 seregély 314
 serke 314, 397, 402,
 403, 405
 sérte 314, 397, 401,
 403, 405
 sima 314, 396, 397, 401,
 403, 405
 Simon-biró 183
 sinyor 426
 sip-ujjú mente 133
 sip-ujjú üng 29, 144
 sógor 227
 sólyom 315
 sóre 315
 suska 181
 suskás 181
 sürű 315, 405
 sűv 225
 süveg 315, 402, 404
 szakál 315, 396, 402,
 403, 405
 szál 316, 396, 400, 403,
 405
 száll 335
 szállók az úrnak 468
 szám 316, 396, 401, 403,
 405
 számártemetés 337
 szán-316, 396, 401, 403,
 405
 szán 316
 szapú 317, 396, 398,
 401, 403
 szarú-fa 317
 szarvas-tag 230
 szatócs 22, 317, 396,
 398, 400, 401, 403,
 404
 Száva 47
 szecsma 376
 szék 317, 397, 402, 403,
 404
- szél 317, 397, 400, 403,
 405
 szeplő 317, 397, 399,
 400, 403, 405
 szerű 357
 szigony 357
 szilágy 372
 szirony 357, 398
 szirt 357, 397, 403, 405
 szoba 430
 szór 358, 398, 403
 szökik 358, 397, 402,
 405
 szőlő 358, 399, 403, 404
 szősz 358
 szunyog 358, 401, 402,
 403, 405
 szurok 359
 szuszparádé 134
 szűcs 22, 359, 399, 400,
 403, 404
 szülemér 86
 szűnik 359, 399, 401,
 403, 405
 szűr 359, 400, 401, 403,
 405
 szűszküpi 412
- t**agbaszakadt 432
 taglás 436
 tamáskodni 301
 támogat 360
 tanács 360
 tántorog 360
 tanú 360, 396, 398, 401,
 405
 tanya 121
 tar 360, 396, 400, 405
 taraczk 344-348
 tarattyú 427
 tárincza 38
 tarló 361, 396, 398, 400,
 404
 Tas 167
 távészni 427
 távottam 184
 tege 121
 teker 361, 396, 402, 405
 tekeres 361
 teknő 361, 396, 399,
 401, 464
 tengély 361, 396, 397,
 400, 402, 404
 tenger 361, 396, 397,
 401, 402, 405
 térd 362, 401, 405
 térdpepel 362
 terem 263
 testiruha 327
 teve 362, 396, 405

- Thonuzoba 167
 tiló 362, 397, 398, 400, 404
 tinó 363, 397, 398, 401, 404
 titokbeszéd 436
 toklyó 363, 398, 400, 405
 tokos német 41
 tonka 363
 tonya 121
 toportyán-féreg 363
 tor 364, 398, 405
 torkos 291
 torna 364, 396, 398, 401
 többnyire 185
 tök 347
 tölgy 281
 tömény 364, 397, 399, 401, 405
 töménytelen 364
 tömlő 364
 tönk 364
 tönkö 364
 töpreng 365
 tör 365, 399, 405
 törvény 365, 399, 405
 tretina 376
- ürrí 368, 399, 404
 üszküpi 412
 tulok 365, 404
 tunya 121
 turó 366, 398, 399, 404
 turul 366, 400, 405
 tüzok 366, 398, 402, 404, 405
 tügyes 87
 tükör 366, 400, 402, 404
 tündér 367
 tűnik 367, 400, 401, 405
 tűr 367, 400, 405
 tűr (dulden) 367, 400, 401, 405
 tyúk 367, 402, 405
- unokatestvér 90
 újfent 143
 ürsziget 324
 után 436
- ük 225
 ünő 368, 399, 401, 404
 ürge 368, 397, 400, 402, 405
- üröm 368, 399, 404
 ütleg 402
- va, -vé rag 77
 vakarcs 361
 vályú 368
 Vászoly 168
 velem — nekem 191
 Vének 169
 vért könnyez 415
 viganó 455
 vihatar 37
 viheder 36, 132
 világúnta 184
 Vingyiszló 169
 vízben hányó kedd 425
 vonás forint 48
 vörös gyurkó 40
- zamat 404
 zángor 88
 zerge 369, 397, 405
 zerna 369
 zihatar 37
 zománcz 404
 zülleni 39

SAJTÓHIBÁK.

329. old. bal hasáb felülről 16. sor kólyázás h. kótyázás
 330. „ jobb „ „ 23. „ Egerhegy h. Egerbegy
 330. „ „ „ alulról 23. „ *Kicsirlódikh. Kiczirlódikh*
 331. „ „ „ felülről 21. „ *Napilág h. Napvilág*
 332. „ bal „ alulról 26. „ *Sócze h. Sóczé*
 333. „ „ „ felülről 7. „ *Vetörlő h. Vetörlő*
 405. alulról 15. sor „*időszá* „*időszá-*
-

III. ÉVFOLYAM.

1907. JANUÁR

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

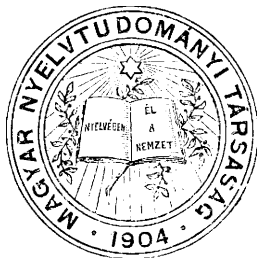
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

21. FÜZET

1907. JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
A nyelvújító harc a fordulóponton, <i>Váczy János</i> -tól	1
Régi török jövevényszavaink, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	17
Sip-ujjú üng, <i>Lehr Albert</i> -tól	29
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Takáts Sándor</i> -tól	32
Szó- és szólásmagyarázatok: Csutora, Viheder, <i>Kisch Gusztáv</i> -tól; Jobbágy, Radócz? Rézmárk? Tárinceza, Zülteni, <i>Melich János</i> -tól; Előre és elülről, <i>Simai Ódön</i> -tól; Vörös Gyurkó, <i>Erdős János</i> - tól; Tokos német, <i>Fabó Bertalan</i> -tól; Ad vocem labancz, <i>Sztrokay Lajos</i> -tól	36
Rovás. A magyar nyelv a budapesti elemi iskolákban, <i>Komáromy Lajos</i> -tól	42
Népnyelv, <i>Erdős János</i> -tól	46
Levélszekerényünk: 1—7.	47
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Hibaigazítás. — Könyvtárak s intézetek.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

HIBAIGAZÍTÁS.

Dr. Pruzsinszky János tanár úr figyelmeztet bennünket, hogy a MNy. 2 : 419. l. utolsó sorában idézett latin mondás helyesen így hangzik: „Fide — cui — vide.“

III. ÉVFOLYAM.

1907. FEBRUÁR

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

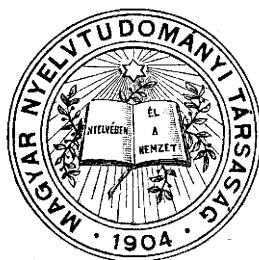
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

22. FÜZET

1907. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
A nyelvújító harc a fordulóponton (Vége), <i>Váczy János</i> -tól	49
Régi török jövevényszavaink II., <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	62
Kiút, <i>Lehr Albert</i> -tól	73
A -vá -vé rag eredete, <i>Szeremley Császár Lóránd</i> -tól	77
A bankó-só, <i>Takáts Sándor</i> -tól	79
Arany-magyarázatok, XVII. A falu bolondja, <i>Lehr Albert</i> -tól	81
Nyelvtörténeti adatok: I. <i>Iványi Bélá</i> -tól; II. <i>Récsey Viktor</i> -tól	84
Szó- és szólásmagyarázatok: Fidibusz, Mirha, Zángor, <i>Horger Antal</i> -tól; Jau, Herke-lik, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Nagybátya, nagynéne, unoka- testvér, <i>Simai Ödön</i> -tól; Kötél, <i>Nagy Gyulá</i> -tól	87
Népnyelv, I. <i>Somlyódy István</i> -tól II. <i>Erdős János</i> -tól	91
Rovás, ifj. <i>Komlóssy Arthur</i> -tól	93
Társasági ügyek: VIII. Felolvasó ülés; XVI. választmányi ülés; XVII. választmányi ülés	94
Levélszekrényünk: 8—11.	96
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Hibaigazítás. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

HIBAIGAZÍTÁS.

A MNy. 3. köt. 34. l. 14. sor Nr. 3 helyett olv. Nr. 33.

1906 december 31-ig

1905-re tagdíjat fizetett: Vértessy Dezső, Voinovich Géza. Összesen (l. 19. füz.) 4980 korona.

1905-re fizetett: Hajdúböszörmény: Ev. ref. főgimnázium, Sárospatak: Kollégium könyvtára. Összesen (l. 19. füz.) 2010 korona.

1906-ra tagdíjat fizetett: Bacsó Gyula, Brunovszky Rezső, Felbermann Lajos, Földes Imre, Hornyánszky Gyula, Kardos Albert, Laszczik Ernő, Orbán Dénes, Petzkó Ernő, Veszprémi Vilmos, Voinovich Géza. Összesen (l. 19. füz.) 5510 korona.

1906-ra előfizetett: Hajdúböszörmény: Ev. ref. főgimnázium, Sárospatak: Kollégium könyvtára, Stein János, Szamosujvár: All. főgimnázium, Wagner Manó. Összesen (l. 19. füz.) 2455 korona.

1907-re tagdíjat fizetett: Farkas Sándor (Szentés), Kherndl Antal, Körösy József, özv. Mike Kálmánné, Németh Sámuel, Pongrácz Sándor, Simon György, Vásárhelyi Imre. Összesen 80 korona.

1907-re előfizetett: Kaposvár: Főgimnázium. Mezőtúr: Ev. ref. főgimnázium. Pozsony: Kir. jogakadémia. S.-A.-Ujhely: Főgimnázium. Wagner Manó. Összesen 50 korona.

1907 január 31-ig

1905-re tagdíjat fizetett: Borovszky Samu. Összesen (l. főntebb) 4990 korona.

1906-ra tagdíjat fizetett: Borovszky Samu, Móczár József. Összesen (l. főntebb) 5530 korona.

1907-re tagdíjat fizetett: Altschul Adolf, Gr. Apponyi Sándor, Bakó Sándor, Baksay Sándor, Balassa József, Barabás László, Bartoniek Géza, Batta Béla, Berde István, Beregi Oszkár, Berghoffer Károly, Bölskey Ödön, Borovszky Samu, Chyzer Béla, Csokán Pál, Csoma József, Darvas Adolf, Dirner Gusztáv, B. Dóczy Lajos, Dósa Imre, Dóry Ferencz, Erdős János, Farkas Sándor (Érsekújvár), Ferenczi Zoltán, Fischer Colbrie Agost, Freckay János, Friedländer Gyula, Füredi Ignác, Gellén Endre, Gépész Mihály, Gombocz Zoltán, Gönczy Béla, Gyömöreý Vincez, Györgyey Illés, Györgyey Miklós, Győry Árpád, Győry Tibor, Gyulai Gaal Gaszton, Heller Mór, Herman Ottó, Horváth Jeromos, Ilsvay Lajos, Jurenák Károly, Karácsonyi János, Gr. Károlyi Gyuláné, Kelemen Béla, Kieska Emil, Klein Ede, Knobloch Ferencz, Kocsis Lénárd, Kollányi Ferencz, Komáromy Lajos, Kóssa Gyula, Kőszeghy Winkler Antal, Kováts Gyula, Kukorelly Károly, Kürschák József, Latzkó Ilugó, Lauschmann Gyula, Legányi Gyula, Lehr Albert, Lenhossék Mihály, Léway József, Laszczik Ernő, Lovrich Gyula, Lugosi István, Melich János, Nagy Emil, Nagy Ödön, Paal Gyula, Papp Gábor, Pintér Sándor, Rákossy Gyula, Remenár Elek, Rövid Vozáry Gyula, Schmidt József, Schmidt (Vasverő) Rajmund, Schulek Géza, Stirling Sándor, Stoll Ernő, Gr. Széchenyi Domonkos, Gr. Széchenyi Ferencz, Gr. Széchenyi Gyula, Szentiványi Zoltán, Szóts Albert, Takáts Sándor, Gr. Teleki Tiborné, Thallóczy Lajos, Tiringer Béla, Tóth Károly, Trencsény Károly (l. részlet: 4 kor.), Urbányi Karolin, Váczy János, Vargha Gyula, Vargha Ilona, Varsányi Emil, Végh Jenő, Vikár Béla, Voinovich Géza, Vurglich Gusztáv, Wertner Mór, Wiklund K. B., Wilde Ferencz (l. részlet 5 kor.), Wittich Eperjesi Károly, Zalai Mihály, Zimmermann Lajos, Zoltványi Irén, Zsiros Lajos. Összesen (l. főntebb) 1149 korona.

1907-re előfizetett: Baja: Főgimnázium. Baja: Tanítóképzőintézet önképzőköre. Békés: Ev. ref. főgimnázium. Békés: Ev. ref. főgimnázium önképzőköre. Békés-Csaba: Rudolf-főgimnázium. Besztercebánya: Kir. kath. főgimnázium. Besztercebánya: All. polgári iskola. Brassó: All. főreál-

iskola. Budapest: M. T. Akadémia szótár-bizottsága. Budapest: Egyetemi könyvtár. Budapest: Báro Eötvös-collegium. Budapest: I. ker. főgimnázium. Budapest: III. ker. főgimnázium. Budapest: VIII. ker. főgimnázium. Budapest: Gyakorló főgimnázium. Budapest: Kegyesr. Kalazantinum. Budapest: Képviselet-ház könyvtára. Budapest: VI. ker. áll. fels. leányiskola. Budapest: IX. polg. leányiskola. Budapest: M. kir. honv. Ludovika-akadémia. Budapest: Országos kaszinó. Budapest: IV. ker. főreáliskola. Budapest: VIII. ker. főreáliskola. Budapest: Csiszt. tanárképzőintézet. Budapest: Tisztviselők orsz. egyesülete. Csiki Ferencz. Czegléd: Áll. főgimnázium. Debreczen: Ev. ref. főgimn. anyakönyvt. Debreczen: Ev. ref. főgymn. önképzőkori olvasó. Debreczen: Kir. ítélőtábla. Dész: Áll. főgimn. Eperjes: Ág. hitv. ev. kollégium. Erzsébetváros: Áll. főgimnázium. Fogaras: Áll. főgimnázium. Gyöng: Ev. ref. gimnázium. Győr: Benedek r. főgimnázium. Halas: Ev. ref. főgimnázium. Halas: Ev. ref. főgimnázium „Szász Károly“ köre. Homonna: Polg. és felsőkeresk. iskola. Kalocsa: Jézus-társasági kollégium. Karczag: Ev. ref. gimnázium. Kassa: Áll. fels. leányiskola. Kassa: Múzeum. Kassa: Áll. főreáliskola. Kassa: Áll. főreálisk. „Eötvös“ önképzőkör. Kecskemét: Áll. főreáliskola. Késmárk: Ev. liceum. Keszthely: R. kath. főgimnázium. Kézdivásárhely: R. kath. főgimnázium. Kiszeben: Kegyesr. gimnázium. Kisújszállás: Ev. ref. főgimnázium. Kisvárd: Polgári fiúiskola. Kolozsvár: Ev. ref. kollégium. Komárom: Szt. Ben.-r. gimnázium. Kőszeg: Rkath. tanítóképző. Lőcse: Főreáliskola. Losoncz: Áll. főgimnázium. Lugos: Áll. főgimnázium. Magyaróvár: Gazdasági Akadémia. M.-Sziget: Rkath. gimnázium. M.-Sziget: Felsőbb leányiskola. Miskolcz: Ev. fels. leányiskola. Nagy Ákos, Nagybánya: Áll. főgimnázium. Nagybecskerek: Közs. főgimnázium. Nagyenyed: Bethlen-főiskola. Nagykőrös: Ev. ref. főgimnázium. Nagyrőce: Áll. felsőkeresk. isk. Nagyszeben: Áll. főgimnázium. Nagyszombat: Ers. főgimnázium. Nagyvárad: Prém. főgimnázium. Nagyvárad: R. kath. tanítóképzőint. Nagyvárad: Ev. ref. tanítóképző. Nyiregyháza: Ev. főgimnázium. Nyitra: Kath. gimnázium. Pancsova: Áll. főgimnázium. Pannonhalma: Főapátsági liceum. Pápa: Szent Benedek-rend tanári könyvtára. Pécs: R. kath. főgimnázium. Polatsek-féle könyvkereskedés. Pozsony: Áll. felsőbb leányiskola. Pozsony: Áll. főreáliskola. Rozsnyó: Rkath. főgimnázium. Schmidt Sándor. Sepsí-Szt-György: Székely Mikó-kollégium. Sopron: Ev. főgimnázium. Sopron: Áll. felsőbb leányiskola. Sopron: Áll. főreáliskola. Stark Ferencz (2 példány), Sümeg: Elemi iskola. Szarvas: Ág. hitv. ev. főgimnázium. Szászváros: Ev. ref. Kun-kollégium. Szászváros: Aranyjános ifjús. önképzőkör. Székely-Keresztúr: Unit. gimnázium. Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző. Székesfehérvár: Csiszt.-r. főgimnázium. Székesfehérvár: Áll. főreáliskola. Szekszárd: Áll. főgimnázium. Szentes: Áll. főgimnázium. Szikrai Odó. Toldi Lajos. Trsztena: Kir. rk. gimnázium. Ungvár: Áll. polg. leányiskola. Vác: Siketnémək intézete. Versecz: Polg. leányiskola. Versecz: Áll. főreáliskola. Zalaegerszeg: Felső kereskedelmi iskola. Zólyom: Áll. polgári iskola. Zombor: Áll. főgimnázium. Összesen (l. főntebb) 1150 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

Könyvtárak s intézetek,

melyek 1906-ban a „Magyar Nyelv“-et járatták.

Főiskolák és akadémiák. Budapest: Tud. Egyetem. Budapest: Tud. egyetem modern philologiai seminariuma. Budapest: Kir. József-műegyetem. Budapest: M. kir. honvéd Ludovika Akadémia. Budapest: Kereskedelmi Akadémia. Debreczen: Ref. főiskolai nagykönyvtár. Magyar-Óvár: Gazdasági Akadémia. Pozsony: Ev. theologiai akadémia. Pozsony: Kir. jogakadémia. *Papnevelő-intézetek.* Budapest: Kegyesrendi Kalazantinum. Veszprém: Püspöki papnövelde.

Könyvtárak. Budapest: Képviselőház könyvtára. Debreczen: Királyi ítélőtábla. Kassa: Múzeum. Kecskemét: Polgármesteri hivatal. Pannonhalma: Szent-Benedekrendi központi főkönyvtár. Szeged: Somogyi Könyvtár. Vác: Siketnémák orsz. intézete. Zirc: Apátsági könyvtár.

Gimnáziumok, kollégiumok. Aszód: Evang. gimnázium. Baja: Főgimnázium. Bártfa: Áll. gimnázium. Békés: Ev. ref. főgimnázium. Békés-Csaba: Ág. hitv. ev. Rudolf-főgimnázium. Beregszász: Áll. főgimnázium. Besztercebánya: Kir. főgimnázium. Budapest: I. ker. főgimnázium. Budapest: III. ker. főgimnázium. Budapest: Kegyesr. főgimnázium. Budapest: V. ker. áll. főgimnázium. Budapest: Barcsay-utcai főgimnázium. Budapest: Damjanich-utcai főgimnázium. Budapest: VIII. ker. áll. főgimnázium. Budapest: Tanárképző-intézet gyakorló főgimnáziuma. Budapest: IX. ker. ref. főgimnázium. Csiksomlyó: Róm. kath. főgimnázium. Czegléd: Áll. főgimnázium. Debreczen: Kegyesr. róm. kath. főgimnázium. Dés: Áll. főgimnázium. Eger: Kath. főgimnázium. Eperjes: Ág. evang. kollégium. Érsekújvár: Közs. kath. főgimnázium. Erzsébetváros: Állami főgimnázium. Esztergom: Főgimnázium. Fogaras: Áll. főgimnázium. Gyöngy: Ev. ref. gimnázium. Győr: Főgimnázium. Gyula: Róm. kath. főgimnázium. Hajdú Bösszörmény: Ev. ref. főgimnázium. Hajdunánás: Ev. ref. főgimnázium. Halas: Ev. ref. főgimnázium. Hódmezővásárhely: Ev. ref. főgimnázium. Igló: Ev. főgimnázium. Jászberény: Áll. főgimnázium. Kaposvár: Áll. főgimnázium. Karczag: Ev. ref. főgimnázium. Kassa: Prem. főgimnázium. Kecskemét: Ev. ref. főgimnázium. Kecskemét: Róm. kath. főgimnázium. Késmárk: Evang. liceum. Keszthely: R. kath. főgimnázium. Kézdi-ásárhely: Róm. kath. főgimnázium. Kisujszállás: Ev. ref. főgimnázium. Kolozsvár: R. kath. főgimnázium. Kolozsvár: Unitárius kollégium. Komárom: Szent-Benedekrendi gimnázium. Kőszeg: Gimnázium. Kun-Szent-Miklós: Ev. ref. gimnázium. Lőcse: Kir. főgimnázium. Losonc: Állami főgimnázium. Lugos: Áll. főgimnázium. Máramaros-Sziget: Róm. kath. gimnázium. Mezőtúr: Ev. ref. főgimnázium. Munkács: Áll. főgimnázium. Nagybánya: Áll. főgimnázium. Nagy-Becskerek: Közs. főgimnázium. Nagy-Enyed: Bethlen-kollégium. Nagykőrös: Ev. ref. főgimnázium. Nagyszeben: Áll. főgimnázium. Nagyszombat: Erseki főgimnázium. Nagyvárad: Prem. főgimnázium. Naszód: Alapítv. főgimnázium. Nyiregyháza: Ág. hitv. ev. főgimnázium. Nyitra: Róm. kath. főgimnázium. Panesova: Áll. főgimnázium. Pécs: főgimnázium. Pozsony: Ág. hitv. ev. liceum. Rákospalota: Wagner Manó nyilt. főgimnáziuma. Rozsnyó: Kath. főgimnázium. Sárospatak: Ev. ref. kollégium. Sátoralja-Ujhely: Főgimnázium. Selmeczbánya: Ev. Lyceum. Selmeczbánya: Kir. kath. nagygimnázium. Sepsí-Szt-György: Ev. ref. székely Mikó-kollégium. Sopron: Ev. főgimnázium. Szabadka: Közs. főgimnázium. Szabolca: Gimnázium. Szamosújvár: Állami főgimnázium. Szarvas: Ág. hitv. ev. főgimnázium. Szászrégen: Ág. hitv. ev. gimnázium. Szászváros: Ev. ref. Kun-kollégium. Szeged: Áll. főgimnázium. Szeged: Kegyesr. városi főgimnázium. Székely-Keresztúr: Unit. gimnázium. Székesfehérvár: Ciszt.-r. főgimnázium. Szekszárd: Áll. főgimnázium. Szentés: Áll. főgimnázium. Szolnok: Állami főgimnázium. Szombathely: R. kath. főgimnázium. Ujvidék: Görög kel. szerb főgimnázium. Ungvár: Kir. kath. főgimnázium. Vác: Kegyesr. főgimnázium. Zenta: Főgimnázium. Zilah: Ev. ref. Wesselényi-kollégium. Zombor: Állami főgimnázium.

Reáliskolák. Arad: Áll. főreáliskola. Brassó: Áll. főreáliskola. Budapest: IV. ker. főreáliskola. Budapest: V. ker. áll. főreáliskola. Budapest: VI. ker. állami főreáliskola. Budapest: VIII. ker. áll. főreáliskola. Debreczen: Állami főreáliskola. Győr: Állami főreáliskola. Kassa: Állami főreáliskola. Kecskemét: Áll. főreáliskola. Körmöczbánya: Állami főreáliskola. Lőcse: Áll. főreáliskola. Nagyvárad: Áll. főreáliskola. Pozsony: Áll. főreáliskola. Sopron: Áll. főreáliskola. Szeged: Áll. főreáliskola. Székely-Udvarhely: Áll. főreáliskola. Székesfehérvár: Áll. főreáliskola. Temesvár: Állami főreáliskola. Ungvár: Áll. főreáliskola. Versecz: Állami főreáliskola.

Tanár- és tanítóképző-intézetek. Budapest: B. Eötvös Collegium. Budapest: Áll. elemi iskolai tanítóképző-intézet Budapest: Áll. polgári iskolai tanítónőképző-intézet Budapest: Cziszt. r. tanárképző-intézet. Budapest: II. ker. áll. tanítónőképző-intézet. Kőszeg: Róm. kath. tanítóképző. Máramaros-Sziget: Áll. tanítóképző-intézet. Nagyvárad: Róm. kath. tanítóképző-intézet. Nagyvárad: Ev. ref. tanítóképző-intézet. Székely-Keresztúr: Állami tanítóképző-intézet.

Polg., keresk. és népiszkolák. Arad: Felső kereskedelmi iskola. Balatonfüred: Áll. gazd. felsőnépiskola. Besztercze: Polgári fiúiskola. Besztercebánya: Áll. polgári iskola. Brassó: Áll. felső kereskedelmi iskola. Budapest: II. ker. felsőkereskedelmi iskola. Budapest: VI. ker. felsőkereskedelmi iskola. Budapest: V. ker. polg. fiúiskola. Dobsina: Áll. polgári fiúiskola. Fiume: Áll. polg. fiúiskola. Homonna: Áll. polgári és felsőkereskedelmi iskola. Kisvárd: Közs. polgári fiúiskola. Liptó-Szt-Miklós: Áll. polg. iskola. Nagyrőcze: Áll. felsőkereskedelmi iskola. Orosháza: Áll. polg. iskola. Orsova: Áll. elemi iskola. Sárvár: iparos tanonciskola. Sümeg: Közs. elemi iskola. Szeged: III. ker. áll. polgári fiúiskola. Tapoleza: Áll. polgári fiúiskola. Ujszentanna: Áll. polgári fiúiskola. Zalaegerszeg: felsőkereskedelmi iskola. Zólyom: Állami polgári iskola. Zombor: Városi felsőkereskedelmi iskola.

Leányiskolák. Budapest: Erzsébet-nőiskola. Budapest: I. ker. közs. felsőbb leányiskola. Budapest: Áll. felsőbb leányiskola. Budapest: III. ker. közs. polg. leány- és női ipariskola. Budapest: VI. ker. polg. leányisk. Budapest: IX. ker. polgári leányiskola. Debreczen: Ev. ref. felsőbb leányiskola. Hódmezővásárhely: Ovónőképző-intézet. Kassa: Áll. felsőbb leányiskola. Késmárk: Ág. hitv. evang. polgári leányiskola. Kolozsvár: Áll. polgári leányiskola. Máramaros-Sziget: Áll. felsőbb leányiskola. Marosvásárhely: Ev. ref. elemi és polg. leányiskola. Miskolcz: Ev. ref. felsőbb leányiskola. Pozsony: Áll. felsőbb leányiskola. Sopron: Áll. felsőbb leányiskola. Ungvár: Áll. polgári leányiskola. Versecz: Polgári leányiskola.

Egyesületek, társulatok. Budapest: Kir. M. Természettudományi Társulat. Budapest: Magyar mérnök- és építészegylet. Budapest: Magyar tisztviselők országos egyesülete. Budapest: Országos nőképző egylet. Budapest: Franklin-társulat (2 péld.). Eperjes: Collegiumi Magyar Társaság. Topolya: Bács-Topolyai takarékpénztár-egyesület.

Casínók. Budapest: Nemzeti Casino. Budapest: Orsz. Kaszinó. Debreczen: Kaszinó. Lőcse: Kaszinó.

Ifjúsági körök. Arad: Kir. főgimn. „Petőfi“ önképzőköre. Baja: Magy. kir. áll. tanítóképzőintézet önképzőköre. Beregszász: Áll. főgimn. „Petőfi“ önképzőköre. Budapest: Ág. hitv. ev. főgimnázium „Arany János“ köre. Budapest: VII. ker (Bárcsay-utczai) főgimnázium ifjúsági köre. Budapest: IX. ker. ref. főgimnázium Önképzőköre. Budapest: VI. ker. főreáliskola ifjúsági könyvtára. Debreczen: Ev. ref. főgimnázium önképzőköre. Fehértemplom: Főgimnáziumi önképzőkör. Halas: Ref. gimnáz. „Szász Károly“ köre. Kassa: Áll. főreálisk. „Eötvös“ önképzőköre. Pécs: Főgimn. Önképzőkör. Szarvas: Vajda önképzőkör. Szászváros: „Arany János“ ifjúsági önképzőkör. Szekszárd: Eötvös önképzőkör. Temesvár: Áll. főreáliskola ifjúsági könyvtára.

III. ÉVFOLYAM.

1907. MÁRCZIUS

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

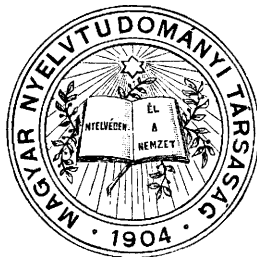
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

23. FÜZET

1907. MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése (I.), <i>Kornis Gyulá-tól</i>	97
Régi török jövevényszavaink (III.), <i>Gombocz Zoltán-tól</i>	105
Pápai Páriz Ferencz székely szavai, <i>Melich János-tól</i>	116
Kónyi János újításai, <i>Simai Ödön-től</i>	122
Hajnalnóta, <i>Fabó Bertalan-tól</i>	126
Aranymagyarázatok, XVIII., 1. Előálom, 2. Füstöt vet, <i>Lehr Albert-től</i>	128
Szó- és szólásmagyarázatok: Fogzó-vas, <i>Takáts Sándor-tól</i> és <i>Szily Kálmán-tól</i> ; Viheder, <i>Kardos Albert-től</i> ; Síp-ujjú mente, szuszparádé, <i>Szilády Aron-tól</i> ; Mirha, <i>Barsi Frigyes-től</i>	131
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Gönczy Bélá-tól</i>	134
Magyar Tudományos Akadémia	137
Rovás, <i>Komáromy Lajos-tól</i>	139
Társasági ügyek: XVIII. választmányi ülés. Jegyzőkönyvi melléletek	141
Levélszékrenyünk: 12—18.	143
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Jelöléseink magyarázata. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

III. ÉVFOLYAM.

1907. ÁPRILIS

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

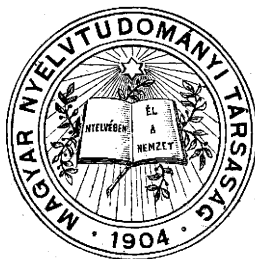
SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

PÁPAY JÓZSEF
jegyző

24. FÜZET

1907. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1907.

TARTALOM:

	Lap
A magyar bölceleti műnyelv fejlődése (II.), <i>Kornis Gyulá</i> -tól	145
Régi török jövevényszavaink (IV.), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	153
Az Árpád-kori becvező keresztnevek egy csoportjáról, <i>Melich János</i> -tól	165
Néhány ritka szó, <i>Lehr Albert</i> -tól	177
Szó- és szólásmagyarázatok: <i>Sírva vigad a magyar?</i> , <i>Suska</i> , 'suskás', Nótafa, Világ-unta, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; <i>Távottam, távotta</i> , Többnyire, legtöbbnyire, <i>Simai Ödön</i> -tól	180
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Gönczy Béla</i> -tól	185
Tájszók, <i>Endrei Gerzson</i> -tól és <i>Lehr Albert</i> -tól	189
Társasági ügyek: V. közgyűlés. Jegyzőkönyvi melléklet	189
Levélszokrányunk: 19—25.	191
Horitékon: Értesítés. — Kérelem. — Hibaigazítás. — Hangjeleink. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

HIBAIGAZÍTÁS.

A MNy. 3. köt. 135. l. alulról számítva a 17. sorban *magabíró* helyett olv. *magabízó*.

HANGJELEINK.

I. A magyar ábéczeből vett jelek (ugyanazon hangértékkel, mint a magyarban): *p, b, f, v, t, d, k, g, j, h, c, l, m, n, r, o, u, i, ö, ü.*

II. Egyéb jelek: *t* = magy. *ty* | *d* = magy. *gy* | *w* = angol *w* ebben: *way* | *ð* = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | *ð̄* = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | *G, D, B* = zöngétlen *g, d, b* | *š* = magy. *s* | *s* magy. *sz* | *š̄* = *sj*-forma hang | *ś* = *szj*-forma hang | *ž* = magy. *zs* | *ž̄* = *zsj*-forma hang | *ž̂* = *zj*-forma hang | *χ* = német *ch* ebben: *ich* | *χ̄* = német *ch* ebben: *ach* | *γ* = az előbbinek zöngés párja (újjögörög *γ*) | *l* = magy. *ly* | *n̄* = magy. *ny* | *ŋ* = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *urgem, hárg* | *é* = *ēs* (l. fönebb) | *ě* = magy. *cs* | *č* = *čs* (l. fönebb) | *z̄* = *dz* | *ž̄* = *dž* (l. fönebb) | *š̄* = magy. *ds* | *š̄'* = *dž'* (l. fönebb) | *a* német *a* ebben: *hat* | *â* = magy. *a* ebben: *vas* | *ä* = magy. *e* ebben: *el*, *erő* | *e* = magy. *ë* ebben: *még* | *î* = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | *ê* = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | *ə* = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | *ê̄* = tökéletlenül képzett *e*-féle hang.

III. Mellékjelek: *˘* rövid (magánhangzó) | *ˉ* hosszú (magánhangzó) | *ˆ* = orrhangú magánhangzó pl. *â, â̂* (francia entrée, fin = *âtrê, fî*) | *˙* = főhangsúly, pl. *nėkem* | *˚* = mellékhangsúly, pl. *bol̚doga:ga*.

A magyar népnyelvi szövegekben: *á* a magy. *á* rövidje | *â* = a magy. *a* hosszúja | *ë* = közép *ë* pl. ebben: *embër* | *ê* = a magy. *e* hosszúja.

1907 április 15-ig

Alapító tagdíjat fizetett: Apátság könyvtára Zirczen 200 koronát. — Összesen (l. 18. füz.) 7500 korona.

1905-re tagdíjat fizetett: Gróf Csáky Gyula. Összesen (l. 22. füz.) 5000 kor.

1906-ra tagdíjat fizetett: Gróf Csáky Gyula, Csiszár Kálmán, Dembsher Emil, Kiss Ernő, Soós Mihály. Összesen (l. 23. füz.) 5610 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Ágai Adolf, Áldásy Antal, Alexander Bernát, Alexics György, Badics Ferencz, Bajza József, Baumgartner Alajos, Békefi Remig, ifj. Bibó István, Bleyer Jakab, Bódiss Jusztin, Bogdánfy Ödön, Boldizsár Kálmán, Breyer István, gróf Csáky Gyula, Csapodi István, Csengeri János, Dembsher Emil, Dessewffy Arisztid, Dittrich Vilmos, Dzubay István, Edvi Illés Aladár, Báró Eötvös Loránd, Falk Miksa, Fehér Gyula, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Fenyő Miksa, Finály Gábor, Fischer

Izidor, Forgács Ferencz, Fraknoi Vilmos, Frenkel Bertalan, Fülöp Aron, Gál Gyula, Gárdonyi Géza, Gärtner Henrik, Görgey Arthur, Görgey István, Grauer Vilmos, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Hampel József, Haraszti Gyula, Hársing István, Hatvany Lajos, Hegedűs István, Hegedűs Loránt, Heinlein István, Heltai Lajos, Jónás Károly, Karlovsky Geyza, Kautz Gyula, Kenedi Géza, Kiss József, Kolumbán Samu, Kornis Gyula, Kúnos Ignác, Lengyel Béla, Liebermann Emanuel, K. Lippich Elek, Lipták Pál, Lovrich József, Lukács József, Mágocsy-Dietz Sándor, Majovszky Pál, Majunke József, Marczali Henrik, Máthé György, Mátrai János, Melis János, Molnár Kálmán, Nagy József (I. részl. 5 kor.), Nagy Károly, Némethy Géza, Palmer Kálmán, Pap Illés, Pápay József, Pecz Samu, Plechl Béla, Prónay Antal, Pruzsinszky János, Réthy László, Rhoussopoulos Roussos, Sándor Pál, Schack Béla, Schafarzik Ferencz, Sebestyén Gyula, Simon Dezső, Simonyi Zsigmond, Somlyódy István, Szabó Béla, Szalay László, legifj. Szász Károly, Szeremley Császár Loránd, Szilágyi Sándor, id. Szinnyi József, Sztempák Mariska, Tagányi Károly, Than Károly, Thirring Lajos, Gróf ifj. Tisza István, Tolnay Kornél, Tolnai Vilmos, Tóth István, Törös Béla (I. részl. 5 kor.), Trebitsch Ignác, Tüdös János, Vári Dezső, Varjú Elemér, Viszota Gyula, Wagner János, Wertheimer Henrik (I. részl. 5 kor.), Wilde Ferencz (II. részl. 5 kor.), Zlinszky Aladár, Zseni József. Összesen (I. 23. füz.) 2899 korona.

1905-re fizetett: Debreczen: Ref. főgimnázium. Összesen (I. 22. füz.) 2020 kor.

1906-ra fizetett: Budapest: VIII. polg. leányiskola, Debreczen: Ref. főgimnázium, Szolnok: Főgimnázium „Verseghy-önképzőköre“ (III. negyed 2-50 kor.). Összesen (I. 22. füz.) 2477 kor. 50 fill.

1907-re előfizetett: Arad: All. főreáliskola, Arad: Felső kereskedelmi iskola, Budapest: Kegyesr. főgimnázium, Budapest: V. ker. főgimnázium tanári könyvtára, Budapest: V. ker. áll. főreáliskola, Budapest: VI. ker. áll. főreáliskola, Budapest: V. ker. polg. fiúiskola, Budapest: Országos nőképzőegylet „Veres Pálné“ felső leányiskola, Budapest: VIII. polg. leányiskola, Budapest: Magyar mérnök- és építészegylet, Budapest: Modern philol. seminarium, Budapest: József-műegyetem, Csiksomlyó: R. kath. főgimnázium, Czambel Samu, Debreczen: Ref. főgimnázium, Eger: Növendékpapok Magyar Egyházirodalmi Társulata, Gábor Rezső, Gömör, Árpád, Hajdúnánás: Főgimnázium ifjúsági önképzőköre (5 kor.), Halas: Ev. ref. polg. leányiskola, Jászberény: All. főgimnázium, Kecskemét: Ev. ref. főgimnázium, Margitai Valér, Pfeifer Ferdinánd, Szolnok: All. főgimnázium, Trencsén: Kir. kath. főgimnázium, Újvidék: Gör. kel. szerb főgimnázium, Zechmeister Andor (3 példány) Összesen (I. 23. füz.) 1985 kor.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimélés okáért, következő jelölésekkel élünk:

- Ball.*: Ballagi M. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
Bart.: Magyarországi latinság szótára Bartal Antaltól, 1901.
Cal.: Dictionarium Calepini, 1586 és 1590.
CzF.: Magy. nyelv szótára Czuczor és Fogarasitól, 1862—74.
Fog.: Fogarasi J. szótára. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
Hartil.: Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.
Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.
Kass.: Magy. diák szókönyv Kassai Józs.-tól, 1833/5.
KB.: Magy. és Ném. kézi szótár, Kelemen B.-tól. 1901 és 1904.
Kreszn.: Magy. Szótár Kresznerics Ferencztől, 1831.
MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.
MNyszét.: Magy. Nyelvészet, szerk. Hunfalvy P. 1856—61.
Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
MTsz.: Magy. Tájszótár, szerk. Szinnyei Józs. 1901.
Ny. Ért.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akad.
NyK.: Nyelvtudományi Közlemények. M. Tud. Akad.
Nyr.: Magy. Nyelvőr, szerk. Szarvas G., utóbb Simonyi Zs.
NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerkeszti Szarvas G. és Simonyi Zs.
NyUSz.: Magy. Nyelvújítás Szótára Szily Kálmántól, 1902.
PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708
PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára 1767.
SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istv.-tól, 1808.
SimB.: Magy. Ném. Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Balassa J. 1899—1901.
SzD.: Kisded szótár Baróti Szabó Dáv.-tól, 1784 és 1792.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Balassa József-től, *A nép nyelvének tanulmányozása*. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete*. Budapest. 1905. (8 r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Réthei Prikkel Marián-tól, *A magyar táncnyelv*. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban*. Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyulá-tól, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.

1907 február 28-ig

1906-ra tagdíjat fizetett: Kriser Edéné, Munkácsi Bernát, Simon Emilia. Összesen (l. 22. füz.) 5560 korona.

1907-re tagdíjat fizetett: Gróf Almásy Dénesné, Alszeghy Zsolt, Bacsó Gyula, Balogh Jenő, Balogh Péter, Bán Aladár, Baros Gyula, Bartal Antal, Bedő Albert, Biró Imre (Budapest), Bodola Lajos, Chmielewsky Endre, Concha Győző, Csánki Dezső, Eösz Ferencz, Fejér Adorján, Fiók Károly, Fischer Károly, Gedeon Alajos, Glósz Ferencz, Iványi Béla, Jambrikovics László, Kanitz László, Karsa Ferencz, Keresztes Zsigmond, Kiss István, Komjáthy Sándor, Kovács Gyula, Kovács Sándor, Könczöl József, Köpe Viktor, Lázár Kálmán, Leövey Sándor, Ligeti Jenő, Ludig István, Mader Béla, Molnár Aladár, T. Nagy Imre, Nátly József, Pálfi Márton, Perczel György, Puky József, Révész Antal, Ross Mór, Ruhmann Jenő, Szabó Imre, Gr. Széchenyi Emil, Szegedy-Maszák Hugó, Szivos Béla, Tajthy Ferencz, Tragor Ignác, Vadas Jenő, Végh Arthur, Veress Ignác, Virág Endre, Viszota Alajos, Vörösváry Szigfrid Ferencz, Waisbecker Ede, Wartha Vincze, Wertner Sándor, Wollanka József. Összesen (l. 22. füz.) 1759 korona.

1907-re pártoló tagdíjat fizetett: Buzzi Géza, Grézló Ernő, Lux Mihály, Obendorfer József, Reinisch Henrik. Összesen 20 korona.

1907-re előfizetett: Balatonfüred: Áll. polg. fiúiskola, Bártfa, Áll. gimnázium, Beregszász: Áll. főgimnázium. Beregszász: Áll. főgimnázium. Petőfi önképzőköre, Beszterce: Polgári fiúiskola, Brassó: Áll. felső kereskedelmi iskola, Budapest: II. Felső kereskedelmi iskola, Budapest: VII. Főgimnázium ifjúsági könyvtára, Budapest: VI. Főreáliskola, Debreczen: Áll. főreáliskola, Dobsina: Áll. polg. fiúiskola, Emmer Kornél, Eperjes: Kir. kath. főgimnázium, Érsekújvár: Községi főgimnázium, Érsekújvár: Kath. polg. leányiskola, Esztergom: Főgimnázium, Fiume: Áll. főgimnázium. Győr: Polg. fiúiskola, Győr: Áll. főreáliskola, Hajdúnánás: Ev. ref. főgimnázium, Kilián Frigyes utóda könyvkereskedése (5 péld.), Kolozsvár: Unit. kollégium könyvtára, Kőrmöczbánya: Áll. főreáliskola, Kún-Szent-Miklós: Ev. ref. gimnázium, M.-Sziget: Áll. tanítóképző, Marosvásárhely: Ev. ref. elemi és polgári leányiskola, Nagyvárad: Áll. főreáliskola, Orosháza: Áll. polgári iskola, Pozsony: Ev. liceum, Raasdorf Gusztáv könyvkereskedése (2 péld.), Récsény Viktor, Sárospatak: Áll. tanítóképzőintézet, Sárvár: Iparos-tanoncziskola, Selmezbánya: Ev. liceum, Sopron: Benczés főgimnázium, Stampfel Károly könyvkereskedése, Stein János könyvkereskedése (2. péld.), Szakolecza: Gimnázium, Szatmár: Ev. ref. főgimnázium, Szeged: III. ker. polgári fiúiskola, Szeged: Áll. főreáliskola, Székely-Udvarhely: Főreáliskola, Szombathely: R. kath. főgimnázium, Tóth Béla, Új-Szent-Anna: Áll. polg. fiúiskola, Zenta: Főgimnázium, Zilah: Ev. ref. Wesselényi-kollégium, Zombor: Felső kereskedelmi iskola. Összesen (l. 22. füz.) 1690 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

III. ÉVFOLYAM.

1907. MÁJUS

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

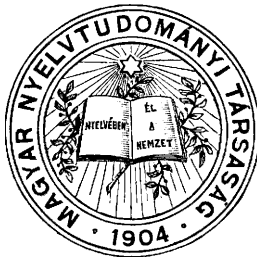
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

25. FÜZET

1907. MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése (III.), <i>Kornis Gyula</i> -tól	193
A Münchener Codex kora, <i>Szily Kálmán</i> -tól	201
A berbéc és a birka, <i>Takáts Sándor</i> -tól	207
Régi török jövevényszavaink (V.), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	213
Ük, süv, <i>Lehr Albert</i> -tól	225
Arany-magyarázatok, XIX., 1. Isten öl, 2. Debreczeni szeme van, 3. Szarvas-tag, 4. Díjára jut, <i>Lehr Albert</i> -tól	228
Szó- és szólásmagyarázatok: Csokonainak egy félreértett helye, <i>Széll Farkas</i> -tól; Fogzó-vas, <i>Frecskay János</i> -tól; Fráng, <i>Kubányi Béla</i> -tól	231
Rovás. Középiskolai műszótár, <i>Szily Kálmán</i> -tól	233
Tájszók, <i>Stoll Ernő</i> -tól	237
Levélszekrényünk: 26—31.	239
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Kivonat az Alapszabályokból. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

III. ÉVFOLYAM.

1907. JÚNIUS

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

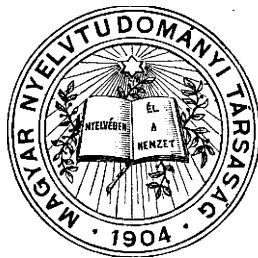
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

26. FÜZET

1907. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése ² (IV.), <i>Kornis Gyula</i> -tól . . .	241
Régi török jövevényszavaink (VI.), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	250
Hoz és terem, <i>Lehr Albert</i> -tól	263
Kisfaludy Károly nyelvújítása, <i>Simai Ödön</i> -tól	267
A magyar nyelvtudományi irodalom 1906-ban, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól .	275
Szó- és szólásmagyarázatok: Negélyes, Haj-régi, <i>Réthei Prikkel Marián</i> - tól; Ég-lé, Fajra vonzani, <i>Fabó Bertalan</i> -tól; Sirva vigad a magyar, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Rontó Pál lova, <i>Szily Kálmán</i> -tól .	287
Rovás: Hibás olvasatok és magyarázatok, <i>Zolnai Gyula</i> -tól; Kegyelet és nyelv, <i>Lehr Albert</i> -tól; „Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok“, <i>Takáts Sándor</i> -tól; Hibaigazítás, <i>Szily Kálmán</i> -tól .	282
Tájszók, I. <i>Dr. Horváth Endré</i> -tól és II. <i>Tári M. István</i> -tól	285
Levélszokrányunk: 32—40.	286
Horitékön: Értesítés. — Kérelem. — Kérdések a magyar népnyelv ismerőihöz.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizeteket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

Kérdések a magyar népnyelv ismerőihöz.

A Magy. Nyelvtudományi Társaság 1907 február 19-én tartott választmányi ülése elhatározta, hogy a népnyelv szókészletének gyűjtését olyképen próbálja rendszeresebbé és a nyelvtudomány céljaira gyümölcsözőbbé tenni, hogy időről-időre kérdőívet állít össze azokból a tájszókából, a melyekre eleddig vagy csak kevés (pl. igen sokszor csak egy), vagy éppen ellentmondó adatok állanak rendelkezésünkre, a midőn tehát új és megbízható pótló vagy helyesbítő adatok előkerítése kívánatos volna. Ehhez járul az az 1800—2000 adat, a melyeket a Magyar Tájszótár szekresztője, akár az alak, akár a jelentés vagy elterjedés tekintetében megkérdőjelezett. E kérdéses adatokat külön jegyzékbe összeállítva is megküldjük gyűjtőinknek.

Kérjük t. olvasóinkat és gyűjtőinket, hogy a kérdezett szavakra vonatkozó adataikat, helyreigazításaikat, magyarázataikat (a melyeket a Társaság értékük szerint díjazni is fog), tizenhatodiv alakú cédulákra írva küldjék be a MNy. szerkesztőségének.

I.

1. *Acsari*: fanyar. *Acsari bor*. Hevesm. A MTsz.-ban egy adat.
2. *Ágár*: fűzfacserjékkel benőtt zátony. Csallóköz. MTsz.
3. *Alamázia*: pálinka, Szatmárm. MTsz. Jókai és Mikszáth is használják. Ismeri-e a nép egyebütt is?
4. *Atka*. Herman O. szerint (MHalK. 2:771): „*atkás* fenék, hol a víz fenekén sok az akadémikus gyökér“, de SzD. szerint: „*atka** követses homok, porond.“ Ismeri-e még valahol a nép s milyen jelentéssel?
5. *Baka*: „marha lábszárbőre, a melyből bocskort készítenek.“ Hevesm.
6. *Birke*: tetű; MTsz.-ban egy adat. Nem a *birke* (= ,birka‘) átvitt értelmű használata-e? (legelészik a fejen?)
7. *Bojtorján*. El-e valahol e szónak *bajtorján* alakja?
8. *Boronába róni* (a sátrakat). Arany, BH. XI. Ismeri-e a nép e kifejezést?
9. *Buda*: valaminemű mezei játékhoz való karó. MTsz. Palócz tájszó.
10. *Burványlik*: „vergődve hullámot vet (a hal).“ Herman O. MHalK. 2:775.
11. *Czége*: halfogó rekeszték (NySz.-ban egy adat; Herman O. MHalK. 2:769, Beregmegyéből).
12. *Egyháznap*. CzF. szerint „kirchweihe.“ Hol ismeri a nép?
13. *Gohér* (szőlőfaj). El-e valahol a *kohér*, *kohir* alak?
14. *Gügyü*: a lekaszált rendnek egy kis része; marok, három-négybe tört nádnyaláb, MTsz.

15. *Hanga*: erica, heidekraut (l. MA., Márt). Ismeri-e a nép?
16. *Herjóka*: Kassai szerint [Szókönyv, II: 407.] Szabolcsban ,héja.' Szikszai, MA., PPB., Kreszn. szerint *herjó*: ,feldhuhn, rebhuhn.'
17. *Hernyó*. Ismerik-e valahol *hiringó* alakját (vö. MTsz. ?-jellel)?
18. *Hiúz*. A MTsz. szerint Abaujban *viúz*. Ismerik-e ezt az alakját egyebütt is?
19. *Icsar*: lőre, csiger. A MTsz.-ban egy adat Hegyaljáról.
20. *Ijoró*: ördög? „Kell az *ijorónak* ily siető vendég.“ Lisznyai.
21. *Imély*. Ismeri-e valahol a nép az *imély* [*imé, himó, émő*] szót „marhabögöly“ jelentésben?
22. *Iraló* (Arany, B. H. IX.): „*Iraló*, varázsló, ha ki tud, ráolvas.“ Ismeri-e a nép is?
23. *Járdovány*: orgonafa, szelencze. Hol?
24. *Kándró*: Perca fluviatilis? (hal-faj). Herman, MHaK.
25. *Katka*: vasmacska alakba kötött négy nagyobb horog, Herman O. MHaK. Szeged.
26. *Kelengye*. Ismeri-e a nép ,staffierung' értelemben?
27. *Keselyű*. Járatos-e valahol a *készelyű, köselyű* (az első szótagban közép *ë* vel v. *ö*-vel) alak?
28. *Komló*. Járatos-e valahol a *kompló* alak?
29. *Kőrő*: porhanyó, töredékeny, MTsz. Ormánység.
30. *Lepőcze?*: „Most sül a . . . lisztlángból *lepőcze*.“ Lisznyai.
31. *Meselős*: „Csak néhány *meselős* vonallal beszántja.“ Lisznyai.
32. *Négy tagba szakadt*. Használják-e valahol ezt a „tagbaszakadt“ értelmében?
33. *Pacsirka*. A MTsz. szerint Somogyban s a Dráva melléken = *pacsirka*. Ismerik-e ezt az alakot máshol is?
34. *Szentócz?*: „A kis szentócz (tündérke?) csak a bibliát nem bántja.“ Lisznyai.
35. *Tűzterep*: tűzhely (?), Lisznyainál. Ismeri-e a nép?
36. *Veszekdni*: veszekedni, Lisznyainál. Palócz tájszó vagy L. alkotása?
37. *Vít?*: „A fogadás (vendégelés) közt áldását rád *vítja*.“ Lisznyai.
38. *Zerge*. Él-e a nép evvel a szóval?
39. Hol ismerik e szólást: *ropja a harmatot*?

A Magyar Nyelv szerkesztősége.

A „MAGYAR NYELV“ legközelebbi füzeté szeptember
25-ikén jelenik meg.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbizással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1907 május 15-ig

1905-re tagdíjat fizetett: Hazay Olivér. Összesen (l. 24. füz.) 5010 kor.

1906-ra tagdíjat fizetett: Hazay Olivér, Kubányi Béla, Vértessy Dezső. Összesen (l. 24. füz.) 5640 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Asbóth Oszkár, Ballagi Aladár, Balogh Pál, Bánóczy József, Barabás Miklós, Baross Lajos, Beóthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Bloch Leó, Chernel István, Császár Elemér, Császár Ernő, Demeczky Mihály, Donáth Dezső, Entz Géza, Eötvös Károly, Erődi Béla, Goldziher Ignác, Gretzmacher Jenő, Gyomlay Gyula, Halász Dezső, Hatvány József, Hazay Olivér, Hodinka Antal, Hoffmann Frigyes, Horger Antal, Hornyánszky Gyula, Horváth Endre, Horváth János, Horváth Sándor, Báró Huszár Károly, Hutyra Ferencz, Ivánka Mihály, Jalsoviczky Károly, Jankovich Béla, Kallós Ede, Katona Lajos, Kecezer Géza, ifj. Komlóssy Arthur, Kónyi Manó, Kovács János, König György, Kőszeghy Sándor, Kövesligethy Radó, Laczkó Géza, Lampérth Géza, László Gábor, Loisch János, Manninger Vilmos, Móra István, Munkás László, Nagy Gyula, Ojansuu Heikki, Pásztor Mihály, Peredi Géza, Perényi Adolf, Petz Gedeon, Platthy Adorján, Plósz Béla, Póra Ferencz, Preisz Hugó, Putnok Imre, Radó Antal, Radó Vilmos, Rákosi Jenő, Ranschburg Viktor, Rátz István, Ravasz Árpád, Réthei Prikkel Marián, Révy Ferencz, Riedl Frigyes, Rónay Zoltán, Röser Alfréd, Rubinyi Mózes, Sági István (l. részl. 5 kor.), Sajó Sándor, Sebestyenné Stetina Ilona, Siegescu József, Gr. Széchenyi Béla, Szentiványi Béla, Szigeti József, Sztankó Béla, Szüts Béla, Téglás Gábor, P. Thewrewk Emil, Tömlő Lajos, Tőry Gusztáv, Ujhelyi Imre (l. részl. 5 kor.), Varga Bálint, Vetro Lajos Endre, Zombory János. Összesen (l. 24. füz.) 3799 kor.

1907-re előfizetett: Budapest: Ev. főgimnázium „Arany János“-köre, Budapest: VI. ker. áll. főgimnázium, Budapest: IX. ker. ref. főgimnázium, Budapest: IX. ker. ref. főgimnázium önképzőköre, Budapest: VI. ker. felső kereskedelmi iskola, Budapest: I. ker. közs. fels. leányiskola, Budapest: III. ker. polgári leányiskola, Hódmezővásárhely: Ev. ref. főgimnázium, Munkács: Áll. főgimnázium, Szarvas: „Vajda“ önképzőkör (l. részl. 5 kor.), Ungvár: Kath. főgimnázium, Ungvár: Áll. főreáliskola, Vác: Kegyesr. főgimnázium. Összesen (l. 24. füz.) 2110 kor.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Balassa József-től, *A nép nyelvének tanulmányozása*. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete*. Budapest. 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Réthei Prikkel Marián től, *A magyar táncnyelv*. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban*. Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyula-tól, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.

III. ÉVFOLYAM.

1907. SZEPTEMBER

7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

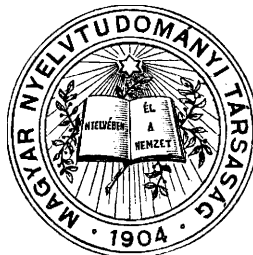
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

27. FÜZET

1907. SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
A régi magyar tréfaszók, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	289
A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése (V.), <i>Kornis Gyula</i> -tól	301
Régi török jövevényszavaink (VII.), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	307
Elmemozdító, <i>Lehr Albert</i> -tól	318
Adatok nyelvünk történetéhez: Magyar levélzáradék 1517-ből, <i>Jungert Mihály</i> -tól; Magyar jegyzék 1521-ből, <i>Iványi Bélá</i> -tól; Széljegyzetek; Hátság, Homokság; Úrsziget, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Patália és parátsoft, <i>Takáts Sándor</i> -tól	322
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Putnoki Imré</i> -tól	324
Szó- és szólásmagyarázatok: Testiruha, <i>Komáromi Lajos</i> -tól; A nemeség szűz vállai, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Figyelem, <i>Szily Kálmán</i> -tól	327
Tájszógyűjtemény, <i>dr. Szilády Zoltán</i> -tól	328
Társasági ügyek	333
Levélszekrényünk: 41—48.	335
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Értesítés.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében (l. „Magyar Nyelv“ mostani füzete borítékán) „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*“

Mínt hogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz; a hátralékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgálunk, arra kérvén őket, szíveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 15-ikéig nem érkeznek be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

III. ÉVFOLYAM.

1907. OKTÓBER

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

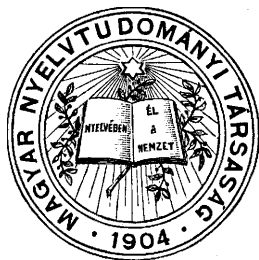
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

28. FÜZET

1907. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
A régi magyar tréfaszók (II.), <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	337
Taraczk, <i>Melich János</i> -tól	344
A magyar bölceleti műnyelv fejlődése (VI.), <i>Kornis Gyulá</i> -tól	348
Régi török jövevényszavaink (VIII.), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	357
Szó- és szólásmagyarázatok: Figyelem, Szilágy, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Micsoda fel ment volt, <i>Szily Kálmán</i> -tól	370
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Takáts Sándor</i> -tól	374
Rovás, <i>Lehr Albert</i> -tól, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól	377
Levélszekrényünk: 49—52.	383
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya 1907-ben. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.”

Mínthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány lappal szolgálunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Azon tagok, kik az évdíjat még nem küldték be, november hó első napjaiban fogják a postai megbízást kézhez kapni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-utcza 2. sz.-ra címezendő.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztkara és választmánya
1907-ben.**

Elnök : Szily Kálmán.

Alelnök : Ifj. Szinnyi József.

Titkár : Gombocz Zoltán.

Jegyző : Pápay József.

Pénztáros : Tiringer Béla.

Budapesti választmányi tagok:

Ásbóth Oszkár	Gyomlay Gyula	Melich János
Balassa József	Gyulai Pál	Nagy Gyula
Balogh Péter	Herman Ottó	Négyesy László
Beöthy Zsolt	Joannovics György	Sebestyén Gyula
Csapodi István	Katona Lajos	Simonyi Zsigmond
Erdélyi Lajos	Komáromy Lajos	Tolnai Vilmos
Frecskay János	Lehr Albert	Vikár Béla

Vidéki választmányi tagok:

Csengeri János (Kolozsvár)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Kalmár Elek (Lőcse)	Széll Farkas (Debreczen)
Kardos Albert (Debreczen)	Szilády Áron (Kiskun-Halás)
	Zolnai Gyula (Kolozsvár).

1907 október 15-ig:

1906-ra tagdíjat fizetett: Kovács Dezső, Széman István (II. részl. 5 kor.). — Összesen (I. 25. füz.) 5655 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Almásy György, Asbóth János, Ascher István, gr. Batthyány Gyula, Bebesi István, Benő Béla (II. részl. 5 kor.), Bíró István, Bökenyi Dániel, Borbély Sándor, Braun Lajos, Concilia Emil, Demicher Vilmos, Dézsi Lajos, Dóczi Imre, Dongó Gyárfás Géza, Erdélyi Lajos, Erdélyi Pál, Erdős Jeromos, Felbermann Lajos, Földes János, Frensz Géza (I. részl. 5 kor.), Freund Antal, Fried Leó, Gerencsér István, Géresi Kálmán, Gerstner István, Greksa Kázmér, György Lajos, Jacobi Gyula, Jakubovich Emil, Jermy Sándor, Imre József, Kállay Ubul, Karácsony Lajos, Kardos Albert, Károlyi Árpád, Kimmach Ödön, Kiss Ernő, Koréh Lajos, Kosztolányi Zoltán, Kovács S. János, Köhalmi Mihály, Majtényi Géza, Megyery Géza, Méhely Lajos, Méray Irén, Mészöly Gedeon, Moldvai Vilmos, Molnár János, Nagy József (II. részl. 5 kor.), O. Nagy József, Nagy Sándor, Námesy Medárd, Palkovics Sándor, Péchy Gáspár, Péter Lajos, Rajner Lajos, Sarudy Ottó, Simon Emilia, Stokka Tankréd, Szabó Lajos, Szabolcs Ferencz, gr. Széchenyi Bertalan, gr. Széchenyi Géza, gr. Széchenyi Sándor, Szikszay György, Szilády Aron, Szóts Gyula, Törös Béla (II. részl. 5 kor.), Tóth Gyula, Trencsényi Károly (II. részl. 6 kor.), Ujhelyi Imre (II. részl. 5 kor.), Újsághy Géza, Vámbéry Ármán, Veress Endre, Vezér Márton, Vrányi Teofil, Zolnai Gyula. — Összesen (I. 27. füz.) 4910 kor.

1907-re előfizetett: Aszód: Ev. gimnázium, Debreczen: Rkath. főgimnázium, Debreczen: Kaszinó könyvtára, Ev. ref. fels. Leányiskola, Eger: Kath. főgimnázium, Fehértemplom: Főgimnázium önképzőkör, Gyula: Kath. főgimnázium, Hajdunánás: Főgimn. ifjúsági önképzőkör (II. részl. 5 kor.), H.-M.-Vásárhely: Áll. Óvónőképző, Kecskemét: Rkath. főgimnázium, Keller Benecze, Naszód: Alapítványi főgimnázium, Pozsony: Ev. theologiai Akadémia, Sárospatak: Kollegium könyvtára, S.-A.-Ujhely: Főgimnázium, Szarvas: Vajda-önképzőkör (II. részl. 5 kor.), Szeged: Áll. főgimnázium, Kegyesr. városi főgimnázium, Somogyi-könyvtár, Szekszárd: Eötvös-önképzőkör, Tapolca: Áll. polgári fiúiskola, Topolya: Takarékpénztár. — Összesen (I. 27. füz.) 2380 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Balassa József-től, *A nép nyelvének tanulmányozása*. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Erdélyi Lajos-től, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete*. Budapest, 1905. (8 r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Réthei Prikkel Marián től, *A magyar táncnyelv*. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-cím a magyarban*. Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyula-tól, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbizással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1907 szeptember 15-ig

1907-re tagdíjat fizetett: Angyal Dávid, Beke Ödön, Bellaagh Aladár, Benő Béla (I. részlet 5 kor.), Csefkó Gyula, Dicsőfi Sándor, Dorog-sághy Dénesné, Éles József, Gergely Fülöp, Gyulai Ágost, Hajas Béla, Halmy István, Hellebrant Árpád, Hermann István, Horváth Zoltán, Kalmár Elek, Kéki Lajos, Koch Károly, Kriser Edéné, Mészáros Kálmán, Molecz Béla, Négyesy László, Német Gábor, Nyusztay Antal, Ruisz Gyula, Samu János, Simonyi Kálmán, Surányi József, Szily Dezső, Trocsányi Zoltán, Ujfalussy Viktor, Vajdady Lehel, Várdai Béla, Varró István, Viski Károly, Wertheimer Henrik (II. részl. 5 kor.), Závodszy Levente. — Összesen (I. 25. füz.) 4159 kor.

1907-re előfizetett: Balogi Mihály, Deutsch Zsigmond és társa, Körmend: Áll. polg. fiú- és leányiskola, Lőcse: Kir. főgimnázium, Kőszeg: Gimnázium tanári könyvtára, Szigeti Pál. Összesen (I. 25. füz.) 2170 kor.

Értesítés.

Folyóiratunk júniusi számában részben közzétett (s gyűjtőinknek külön íven is megküldött) kérdéseinkre válaszul már eddig is többen küldtek hozzánk kisebb-nagyobb szógyűjteményeket. A beküldők névsorát az illetők megnyugtatóására ezennel közöljük:

Barcsa János (Debreczen);
Budaházy József (Abauj m.);
Éhenné Keményfi Katinka (Székelyföld);
Erdős János (Hódmezővásárhely);
Fodor Ignác (több vidékről);
Göttl Mariska (Himód, Sopron m.);
Kárpáti Endre (Győr vidéke);
Marikovszky Endre (Komárom és Zemplén m.);
Nászay Erzsébet (Füzes-Abony);
Névtelen (Páli, Sopron m.);
Rác Béla (Szerep, Bihar m.);
Ritoók Sándor (Hajdú m.);
Schaffer Jenő (Vése);
Somsich Sándor (Keszü, Baranya m.);
Szemkő Aladár (Abauj m.);
Szilárd Irma (Veszprém vidéke);
Vázsonyi Izidor (Tapolca).

A gyűjtéseket áttettük a népnyelvi bizottsághoz, melynek jelentése alapján egyik közelebbi választmányi ülés fog a továbbiakra nézve intézkedni.

III. ÉVFOLYAM.

1907. NOVEMBER

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

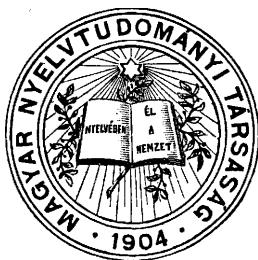
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

29. FÜZET

1907. NOVEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
A régi magyar tréfaszók (III.), <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	385
Régi török jövevényszavaink (IX.), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	395
Közköpi, <i>Horger Antal</i> -tól	406
Arany-magyarázatok, XX., Ha könyez vért is, <i>Lehr Albert</i> -tól	414
Adatok nyelvünk történetéhez: Magyar levélzáradék 1517-ből, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól; Hódoló levél, Levélmutató, Pálcza, Porotka, Vizben hányó kedd, <i>Takáts Sándor</i> -tól.	424
Szó- és szólásmagyarázatok: Lükni, Sinyor, Tarattyú, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Távészó, távészni, <i>Szilády Aron</i> -tól; Biralom, <i>Simai Ödön</i> -tól; Banyakemenceze, <i>Pápay József</i> -tól	426
Tájszógyűjtemény, <i>dr. Endrei Gerzson</i> -tól	430
Levélszekrényünk: 53—57.	431
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályai. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*”

Minthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgálunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Azon tagok, kik az évdíjat még nem küldték be, november hó első napjaiban fogják a postai megbízást kézhez kapni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

III. ÉVFOLYAM. 1907. DECEMBER 10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

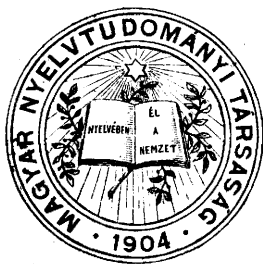
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

30. FÜZET

1907. DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM:

	Lap
Magyar becsületbírósi ítélet 1516-ból, <i>Zolnai Gyulá-tól</i>	433
Gesner magyar nyelvmutatványa 1555-ből, <i>Katona Lajos-tól</i>	436
A Debreczeni Fűvészkönyv nyelve, <i>Kardos Albert-től</i>	438
Takáts Raphael, <i>Heinlein István-tól</i>	447
Viganó, <i>Tolnai Vilmos-tól</i>	455
Aranymagyarázatok XXI. Vigan köt a dinnye, <i>Lehr Albert-től</i>	459
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Iványi Bélá-tól</i>	463
Szó- és szólásmagyarázatok: Szállok az úrnak, <i>Herman Ottó-tól</i> ; Gyar- landó, <i>Váczy János-tól</i> ; A fekete Berthold, <i>György Tibor-tól</i>	468
Rovás: <i>Kenedi Gézá-tól</i> és <i>Barsi Frigyes-től</i>	469
Tájszók, <i>Szeremley Császár Loránd-tól</i>	471
Társasági ügyek: Az 1907 április 23-iki választmányi ülés jegyzőkönyve	473
Levélszekrényünk: 58—63.	474
Tartalom	476
Szómutató	479
Sajtóhibák	484
Borítékon: Értesítés. — Az orosz tulajdonnevek átírása. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

Az orosz tulajdonnevek átírása.

(Elfogadta a szentpétervári császári tud. akadémia 1906 december 15-én tartott ülésében és a vele csereviszonyban álló társaságoknak megküldte.)

а	б	в	г	д	е	ё	ж	з	и	ї	й	к	л
a	b	v	g	d	e, je	ë	ç	z	i, ji	i	j	k	l
м	н	о	п	р	с	т	у	ф	х	ц	ч	ш	щ
m	n	o	p	r	s	t	u	f	ch	c	š	š	šč
ъ	ы	ь	ѣ	э	ю	я	ө	в					
—	y	ı	ě, jě	e	ju, ĩu	ja, ĩa	f	i					

1. A „я“ és „ю“ magánhangzók a szótag elején vagy „ъ“ és „ь“ után *ja*-val és *ju*-val irandók át, ha pedig mássalhangzó előzi meg őket, *ja*- és *ju*-val (há t. i. egy szótagot alkotnak vele).

2. Az „е“ és „ѣ“ magánhangzók „ъ“ és „ь“ után *je*-vel és *jě*-vel irandók át, mássalhangzók után azonban *e*-vel és *ě*-vel. De ha az „е“ a tulajdonnév kezdőbetűje, egyszerű *e*-vel irandó át. Pl. Егоровъ = *Egorov* (ejtsd: Jegorov).

3. Az „е“ betűt, mikor kiejtve *jo*-nak hangzik, úgy kell jelölni, mint az oroszban, nevezetesen *ë*-vel, de csak abban az esetben, ha maga a szerző is így írja.

4. Az „и“ betű, ha „ъ“ előzi meg, *ji*-vel irandó át.

5. A „ь“ betű a szó végén vagy mássalhangzó előtt *ı*-vel irandó át.

1907 december 15-ig :

1906-ra tagdíjat fizetett: Ágner Lajos, Baloghy Dezső. Összesen (1. 29. füz.) 5680 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Balassa Jenő, Berger Miksa, Biringer Rezső, Brunovszky Rezső, Chityil Pál, Czeizel János, Frencz Géza (II. részl. 5 kor.), Gulyás István, Győry Iona, Laszcsik Ernő (I. részl. 5 kor.), Martos Ferencz, Németh István, Siposs József, Széll Farkas, Szemkő Aladár. Összesen (1. 29. füz.) 5460 kor.

1907-re előfizetett: Lőcse: Kaszinó, Szamosujvár: Áll. főgimnázium. Összesen (1. 29. füz.) 2512 kor. 50 fill.

Értesítés.

F. hó 10-ikén tartott Választmányi Ülésében a Magyar Nyelvtudományi Társaság elhatározta, hogy külön kiadványai ezentúl, a megjelenés időrendje szerint, folyószámmal láttassanak el s ez az intézkedés utólagosan az eddig megjelent hat füzetre is terjesztessék ki, tehát ilyformán :

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvenlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvenlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság néprajzi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1907 november 15-ig :

Alapító tagdíjat fizetett: Szögyény-Marich László 200 koronát. — Összesen (I. 24. füz.) 7700 korona.

1905-re tagdíjat fizetett: Móricz Zsigmond. Összesen (I. 25. füz.) 5020 korona.

1906-ra tagdíjat fizetett: Teleky István (II. részlet 5 kor.). Összesen (I. 28. füz.) 5660 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Baranyay Gyuláné, Berger (Némedi) Dezső, Bolgár István, Bónis Károly, Erdélyi Károly, Gauthiot Róbert, Gombássy Imre, Gombos Rózsika, Hegedűs János, Hodács Ágost, Horváth Cyrill, Kajtár Jenő, gróf Károlyi Lajosné, Kolbenhayer Kálmán, Kondor Zsigmond, Kölcsey Sándor, Körösi Sándor, Kőszegi Armand, Krippel Móricz, Kubányi Béla (I. részl. 5 kor.), Leheti Antal, Löfkovits Márton, Mándi Ede, Matolay Etele, báró Miske Kálmán, Nagy Imre, Nagy Lajos, Németh Béla, Petzkó Ernő, Rexa Dezső, Sági István (II. részl. 5 kor.), Scheiber Zsigmond, Schön József, Szabó Sándor, Szathmáry Ödön, Sztrokay Lajos, Szűts Miklós, Teleky István, Tordai Anyos, Tóth Aurél, Vargha Damján, Veszprémy Zoltán. — Összesen (I. 28. füz.) 5320 kor.

1906-ra fizetett: Szolnok: Főgimnázium „Verseghy önképzőköre“ (IV. negyed 2.50 kor.). Összesen (I. 24. füz.) 2480 kor.

1907-re előfizetett: Balassagyarmat: All. főgimnázium. Eperje: Colleg. Magyar Társaság. Hajdu-Böszörmény: Ev. ref. főgimnázium. Kassa: Prem. főgimnázium. Kecskemét: Polgármesteri hivatal. Kolozsvár: Rkatl. főgimnázium. Liptó-Szent-Miklós: All. polgári iskola. Orsova: Állami elemi iskola. Selmeczbánya: Kir. kath. nagyimnázium. Szászrégen: Ev. gimnázium. Szolnok: Főgimnázium „Verseghy önképzőköre“ (I. negyed 2.50 kor.). Temesvár: All. főreálisiskola ifjúsági könyvtára. — Összesen (I. 28. füz.) 2492 kor. 50 fill.).

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek :

Balassa József-től, *A nép nyelvének tanulmányozása*. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népryelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete*. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Réthei Prikkel Marián-tól, *A magyar táncnyelv*. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban*. Történeti és népryelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyulától, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.